T304.118
(1944)

A MAGYAR TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET
ÉVKÖNYVE 1944

425755

MAGYAROK ÉS ROMÁNOK

II. KÖTET

A NÉPKÖNYVTÁRI KÖZPONTTÓL BP. NEM ADHATÓ EL!

SZERKESZTETTE
DEÉR JÓZSEF ÉS GÁLDI LÁSZLÓ

GRÓF TELEKI PÁL TUDOMÁNYOS INTÉZET 1941

BUDAPEST
1944
ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RT. NYOMÁSA

304118

A SZERKESZTÉSÉRT ÉS KIADÁSÉRT FELEL: DEÉR JÓZSEF
438401. — ATHENAEUM, BUDAPEST. FELELŐS: KÁRPÁTI ANTAL IGAZGATÓ

TARTALOM

Elekes Lajos: Magyar-román államkapcsolatok a dunatáji magyar nagyhatalom korában 1
Benda Kálmán: Erdély politikai kapcsolatai a román vajdaságokkal a XVI. és XVII. században 35
Tóth I. Zoltán: Az erdélyi román nacionalizmus kialakulása 74
Bíró Sándor: Az erdélyi román értelmiség eszmevilága a XIX. században 126
Lukinich Imre: Románia politikai kapcsolatai az Osztrák-Magyar monarchiával 1914-ig 177
Mikó Imre: Az erdélyi magyarság sorsa a világháború után 209
Juhász István: Nyugati missziós törekvések a románoknál 251
Tamás Lajos: A rumén nyelv magyar kölcsönszavainak művelődéstörténeti jelentősége 337
Gáldi László: Az erdélyi román tudományos élet magyar forrásai 384
Gáldi László: A magyar költészet román visszhangjai 423
Gunda Béla: Magyar hatás az erdélyi román népi műveltségre 458
Balogh Ilona: Az erdélyi fatemplomok kutatásának mai állása 491
Vargyas Lajos: Román-magyar kapcsolatok a népzenében 530

MŰMELLÉKLETEK JEGYZÉKE

GUNDA BÉLA TANULMÁNYÁHOZ

2. kép: Román kerülőeke 464
3. kép: Részletfelvétel egy román kerülőekéről 464
7. kép: Román pásztor és felesége magyar viseletben 472
9. kép: Román legény magyar bujkában és bő zekében 408
10. kép: Román női ing ujjának részlete kalotaszegi magyar himzéssel 408

BALOGH ILONA TANULMÁNYÁHOZ

I. tábla: Mezőcsávási magyar fatorony. — Nyárádszentannai magyar fatorony 528
II. tábla: Magyarfülpösi magyar fatorony. — Pókai magyar fatorony 528
III. tábla: Magyarsárosi magyar fatorony. — Kálnoki magyar fatorony .. 528
IV. tábla: Az egykori magyarbikali magyar fatorony. — Az egykori magyarókereki magyar fatorony 528
V. tábla: Magyarvalkói magyar templom. — Felsőfüldi román fatemplom 528
VI. tábla: Farnosi magyar fatorony. — Farnosi román fatemplom 528
VII. tábla: Krasznarécsei magyar fatorony. — Krasznahorváti magyar fatorony 528
VIII. tábla: Magyarsülyei magyar fatorony. — Magyarsülyei román fatemplom 528
IX. tábla: Szászivánfalvi szász templom. — Nagydisznódi szász templom 528

MAGYAR-ROMÁN ÁLLAMKAPCSOLATOK A DUNATÁJI MAGYAR NAGYHATALOM KORÁBAN

I. A ROMÁN ÁLLAMOK KIALAKULÁSA

Románia történeti területén — a Kárpátok, az Alduna, a Dnyeszter és a Fekete-tenger közti földdarabon — régebben két állam osztozott, a moldvai és a munteniai (magyarosan havaselvi, egykorú szláv és görög szövegekben ungrovlachiai) vajdaság. Mindkettő a XIV. század folyamán alakult ki s egymástól függetlenül, önálló államként fejlődött egészen a legutóbbi évszázadig, Moldva a Kárpátok s a Fekete-tenger, Havaselve a Kárpátok s az Alduna közt.

A magyarság első kapcsolatai ezekkel a területekkel a román államok megalakulását jóval megelőző időből, Árpád honfoglalása előttről valók, amikor a vándorló ősmagyarok Etelközben szálltak meg, s bizánci szövetségben hadakoztak a dunai bolgárok ellen. E hadjárat során alkalmuk volt megismerni a későbbi román vajdaságok földjét, és éppen nem valószínűtlen az a nézet, hogy a honfoglaláskor egyik csoportjuk nem a zömmel, Vereckén át, hanem Erdélyen keresztül, Románia felől közelítette meg a pannoniai síkságot. Egyesek azt a nézetet is felvetették, hogy a magyarság egy töredéke a honfoglaláskor visszamaradva, Nyugat-Moldvában szállt meg, — ez volna a nyelvükben, szokásaikban sok archaizmust megtartó moldvai csángómagyarok eredete — feltevésük azonban, mai ismereteink mellett, nem igazolható.

Miután a magyarság elvonult, etelközi szállásait egy törökfajú, lovasnomád kultúrájú steppei nép, a besenyő kerítette birtokába, amely később fokozatosan előrenyomulva az Aldunáig, sőt a Balkánfélszigetre is eljutott. A besenyőket egy másik török törzs, az úzok váltották fel, ezeket pedig rokonaik, a kunok. Mindegyik jelentős katonai erőt képviselvén, átmenetileg komoly hatalomnak számított. Azonban a szakadatlan harcok hamar felőrölték erejüket, s politikai súlyukat nem sikerült megőrizniök, noha egyes töredékeik továbbra

is fontos szerepet játszottak a román tájak és más, szomszédos földek életének alakításában. Legszívósabbnak mutatkoztak a kunok, akik a X. század közepétől a XIII. század derekáig, három évszázadon át kezükben tartották Moldva és Havaselve jórészét és portyázó hadjárataikkal sok gondot okoztak orosz, magyar, bolgár és bizánci szomszédaiknak. Uralmuk nem volt zavartalan ; megtámadott szomszédaik bosszújától eltekintve, számolniok kellett a kievi fejedelmek időnként fellobbanó hódító szándékaival s a galíciai orosz expanzióval, amely Moldva erdős, északi területeit szláv érdekkörbe vonta. A XII—XIII. század fordulójától kezdve pedig egy új, még veszedelmesebb tényezővel kellett számot vetniök : a magyar királyok aktív Balkán-politikájával, amely a déli és keleti végeken pár évtized alatt jelentős eredményekre vezetett.

Magyarország Árpád honfoglalása és Szent István államalapítása óta hatalmas fejlődésén ment át. Sikeresen kiállva a támadásokat, amelyek a XII. század derekán a bizánci birodalom részéről érték, maga lendült támadásba s hatáskörébe vonta az északi Balkánnak egyes, a Keletrómai Császárságtól addig is inkább csak névleg függő területeit. Eközben összeütközésbe került az Asan-ok éppen akkortájt kialakult, szintén terjeszkedni kívánó bolgár államával s nyilván ennek következményeképpen a XIII. század elején katonai támaszponttá szervezte — szörényi bánság néven — az Olt és Duna közét, a mai Kis-Oláhországot. Ezzel párhuzamosan akció indult a kunok megfékezésére, eleinte fegyverrel, később inkább a kultúra eszközeivel, térítés és telepítések révén. E munka eredményeképpen a kunok jórésze keresztény hitre tért s elismerte a magyar király fennhatóságát. Ugyanakkor magyar telepesek bukkantak fel a Kárpátok külső oldalán s elfoglalván a legjobb földeket s a gazdasági vagy hadászati szempontból fontos pontokat, magyar rendet, életformákat, közigazgatást kezdtek megvalósítani.

Ezt a hatalmas lendülettel indult magyar szervezőmunkát, amely rövid néhány év alatt igen jelentős eredményeket ért el s a későbbi román államterület jórészét magyar fennhatóság alá juttatta, az 1241/42. évi nagy tatárdúlás érezhetően megrokkantotta. Nem valószínű, hogy a Kárpátokon túlra költözött magyar telepesek egytől-egyig elpusztultak volna, de mindenesetre meggyöngültek ; anyaországuk pedig maga is olyan nagy vérveszteséget szenvedett, hogy egyelőre nem tudott megfelelő utánpótlásról gondoskodni. A népi terjeszkedés megakadt, a térítés munkája ellanyhult s a politikai főhatóság is névlegessé vált. A tatárok ugyan, mint száraz steppékhez szokott nép, visszahúzódtak

Moldva és Havaselve benső részeiről s inkább csak Besszarábiát, meg a tengermelléki legelőket látogatták, de elvonultak a kunok is, a magyar király hűbéresei. Téres országuk vezetés, politikai szervezet nélkül maradt, legfeljebb kis, kezdetleges népcsoportosulások mutatkoztak rajta, amelyek bántatlanságukért boldogan adóztak az átvonuló tatár portyáknak. Magyar kézen csak a szörényi bánság meg a hegyek lábánál fekvő kulcsállások maradtak, ahol később is magyar telepek, s egészen a román állam kialakulásáig magyar közigazgatási egységek voltak. Románia nagyrésze uratlan senkiföldjének számított; különböző fajú néptöredékek, szláv, török, román elemek — a belső részeken kisebb csoportokban magyarok és németek is — éltek rajta, amelyek egységes irányítás híján, bizonytalanul keresték megélhetésük útját. Ebből a kereső, kezdetleges emberi együttlétből született meg a román nép: sokféle idegen elem keveréke, amelyre idővel mint legerősebb összetevő, a románság nyomta rá legélesebben a maga faji és nyelvi bélyegét, s a román állam, amely az alakulóban levő új nép életének politikai kereteit biztosította.

A románság, mai tudásunk szerint, későn jelent meg a Dunától északra fekvő tájakon és egy ideig másodrendű szerepet játszott az itt élő egyéb népelemek mellett. Túlnyomólag kezdetleges pásztorkodást folytatott, kicsiny közösségekben, magasabb társadalmi és politikai szervezet nélkül vándorolt a legeltetésre alkalmas területeken. Hosszú fejlődésen kellett keresztülmennie, amíg államalkotásra, magasabbrendű szerveződésre képessé vált, s ennek során különösen fontosnak bizonyult az a politikai iskolázás, társadalmi, gazdasági és kulturális támogatás, amit egyes idegen népektől, kunoktól, tatároktól és elsősorban a magyaroktól kapott.

Mikor a románság szerepelni kezdett mai hazája területén, ott egyedül a magyarság (s mellette az a néhány, gyérszámú német telepes, akiket a magyar terjeszkedés s az azzal járó gazdasági fellendülés sodort a Kárpátokon túlra) élt európai emberhez méltó életformák közt, szilárd állam, rendezett társadalom tagjaként, fejlettebb gazdasági módszerek ismeretében. Természetes, hogy mély hatást gyakorolt a románság fejlődésére. A vándorló románság első csoportjainak letelepülése magyar példa nyomán, olykor kimutathatólag magyar kezdeményezésre történt. A földmíveléssel, falusi élettel, állandó helybenlakással kapcsolatos fogalmak legfontosabb része magyar forrásból terjedt el, s a középkorban mindvégig a magyar telepek övezete maradt a román terület leggazdagabb, legnépesebb, civilizációs szempontból legjelentősebb tája. De szemmelláthatólag serkentően hatott a magyar-

ság a román társadalom kibontakozására is. Az első nagyobbszabású közösségek, amelyek kétségkívül felülemelkedtek a vándorpásztorok ősi, kezdetleges egységein, jellemző módon éppen a szörényi bánság hatáskörében, magyar fennhatóság alatt bontakoztak ki: Litvoj vajda kenézsége az Olt folyón innen, Seneslausé az Olton túl. Mindkettő 1247-ben tűnt fel elsőízben, a szörényi bánok hatáskörét hűbérül nyerő johanniták alárendeltjeinek sorában, tehát meglehetősen alacsony rangban. Hogy súlyuk mégis már növekedőben volt, azt abból sejtjük, hogy más kenézekkel szemben bizonyos kiváltságokat élveztek, s a tekintélyesebb »vajda« címet használták, amit később Havaselve és Moldva uralkodói is megtartottak.

Ezek az első vajdaságok aligha tekinthetők államnak, de mindenesetre azt jelzik, hogy a románság megindult a magasabbrendű társadalmi és közigazgatási szervezés útján s olyan alakulatokat hozott létre, amelyek szerencsés esetben állammá is fejlődhettek volna. Seneslaus vajdaságának sorsát nem ismerjük, Litvojé azonban gyorsan növekedett súlyban és tekintélyben. Midőn a század második felében belharcok kötötték le Magyarországot s a szörényi bánság ügyeit nagyon elhanyagolták, Litvoj hatalma és tekintélye annyira megnőtt, hogy a szerb fejedelemmel kötött családi kapcsolatokat s végül elbizakodva, megpróbálta kivonni magát a magyar fennhatóság alól: megtagadta a királyt illető adó kifizetését és fegyverrel akarta uralmát terjeszteni. Merész kísérlete kudarcot vallott, magyar sereg vonult ellene, Szörényben ismét helyreállítván a király jogait. Litvoj harcban vesztette életét, fivére foglyul esett és kénytelen volt jóvátételt fizetni. Sem róluk, sem országukról nem hallunk többet. De balul sikerült kísérletük is tisztán mutatja, hogy a Kárpátokon túl már friss erők gyülekeztek, — erők, amelyeknek hatását éppen a magyar előmunkálatok biztosították — hogy új irányba fordítsák e tájak politikai fejlődését. A következő kísérlet, I. Basaraba-é, alkalmasabb időben, szerencsésebb körülmények közt történt és teljes sikerrel járt: az Olton túli területen, amely nem tartozott olyan szorosan a magyar államtesthez, mint a szörényi bánság, s az Árpádház kihalását követő interregnum zűrzavaros éveiben, amikor magában az anyaországban is territoriális törekvések kaptak lábra, sikerült megvetni egy életerős, fejlődésképes állam alapjait. Basaraba országa utódainak kezén megerősödött s egyenes vonalban haladt a mai Romániáig.

Basaraba alkotása sem szabadulhatott a magyar előzmények hatásától. Jellemző, hogy az új ország súlypontja éppen egy régebbi magyar szervezésű határvidéken volt: a vajda első székhelyén, Câm-

pulungban röviddel előtte még magyar ispán, bizonyos *comes* Laurentius székelt, második székhelyének, Curtea-de-Argeş-nak közelében pedig máig láthatók egy kis várnak romjai, amely valaha, román szakemberek szerint, a magyar közigazgatás támaszpontja volt. Bármennyire jelentős volt azonban a magyar előkészítés a román állam kialakulásában, önálló fejlődésének indítékait mégsem kereshetjük abban. A terjeszkedni kívánó magyar birodalom nem nyujthatott segédkezet ahhoz, hogy felségjogai alá tartozó területen idegen állam jöjjön létre. Az interregnum zavaros idejének elmúltával egyre fenyegetőbbé vált a veszély, hogy az erélyes új király, Károly Róbert fel fogja újítani elődeinek kúnországi igényeit. Basaraba mindezt világosan látta és alkotásának védelmére megtette a megfelelő lépéseket. Ő maga valószínű eg a kipcsáki kánok csa'ádjából származván, könnyen talált kapcsolatokat a román föld keleti részein gyakorta megjelenő tatárokkal. Szövetségre lépett bolgár szomszédaival is és ebben a politikailag jól megerősített állásban figyelte a magyar királyt. Az pedig, miután egyszer, 1330 őszén hiába próbálta fegyverrel eltávolítani Basarabát, — a vajda színleges meghódolás után tőrbecsalta és keményen megverte a királyi sereget — nem erőszakolta tovább a hajdani kun föld visszaszerzését. Része lehetett ebben annak is, hogy éppen ezidőtájt, a XIV. század folyamán, észrevehetően megváltozott a magyar állam szerkezete és terjeszkedési módszere. Régebben inkább közvetlen hódításra, területfoglalásra törekedett, újabban csak a környező területek hűbéri függésének biztosítására. Igy érthető, hogy egyetlen esetet leszámítva, sem Basarabának, sem utódainak eltávolítására nem történt kísérlet ; a magyar királyság elismerte őket és államukat s viszonzásul csupán hűbéri fensőségének tiszteletét követelte. Ez elől a fiatal állam nem tért — nem is térhetett volna — ki : a hagyományok ereje, a józan politikai belátás és a gazdasági érdek egyaránt Magyarországhoz vonta. Az országalapító Basaraba fia, Sándor letette az ünnepélyes hűbéri hűségesküt Károly Róbert fiának, Nagy Lajos magyar királynak, s ettől fogva a havaselvi vajdaság a magyar birodalom hűbérállamának számított.

Körülbelül erre az időre, a XIV. század közepe tájára esik a második román állam, a moldvai vajdaság megalakulása. Itt a magyar hatás még szembeszökőbb. Magyarország keleti határai ugyanis túlságosan szabadon álltak a tatár portyázók előtt, akik a szomszédos Moldva uratlan földjét tetszés szerint használhatták felvonulási területnek. Nagy Lajos elhatározta, hogy véget vet ennek az állapotnak. Magyar seregek nyomultak be Moldva területére s megverték és ki-

szorították a tatárokat. Az országhatár biztosítására pedig egy kis *marchia*-t alapítottak a Moldova folyó mentén, amelynek vezetését egy magyarországi román előkelőre, Dragoşra bízták. Ezt egy másik előkelő, a Máramaros megyébe települt románok vezetője, Bogdan személyes sérelemnek vette és megpróbálta magának megszerezni Dragoş tisztségét. Ebből évekig tartó civódás, háborúság következett, amelynek során Bogdán nyíltan szembehelyezkedett a királynak, Dragoş pártfogójának akaratával és fegyverrel csikarta ki Moldva uralmát. Dragoş ivadékai Magyarországra menekültek s kárpótlásul gazdag birtokadományokat kaptak, Moldva pedig, az egykori *marchia*, Bogdan merész tettével megindult az államfejlődés útján.

Moldva uralkodói éppúgy — sőt talán még inkább — magyar előmunkálatokra építettek országalapítói tevékenységük során, mint havaselvi társaik. Nem számítva most azt a tényt, hogy a moldvai állam kialakulásának elemi alapfeltételét, a terület biztonságát a tatárokat visszaszorító magyar hadak vívták ki, s a vajdaság szerves alapját, a Moldova-menti *marchiát* a magyar király alkotta meg, elegendő megemlítenünk, hogy a Délkeleti-Kárpátok külső lejtőjén, a hegyek lábánál magyar telepek hosszú sora húzódott, amelyek biztosították e tájakon a termelés egyenletességét, az új állam gazdasági és társadalmi alapjait s egyben alkalmas közigazgatási-politikai centrumokat kínáltak. A moldvai vajdák első székhelyei, Baia, Hârlău, Roman, Suceava mind a magyar települési övezet közelében feküdtek s lakosságuk túlnyomórészt magyarokból és magyarországi németekből állt.

Kétségtelen tehát, hogy létrejöttében mind a moldvai, mind a havaselvi román állam magyar előzményekre támaszkodott, s természetes, hogy későbbi fejlődésében sem tudott elszakadni a magyar hatásoktól. Ellenkezőleg, ezek az egész középkorban alapvetően fontosak maradtak, noha a vajdák mindenkor kerestek és találtak módot arra, hogy más hatásokat állítsanak velük szembe s ilyen réven biztosítsák országuk egyéni létét és politikájuk sajátos célkitűzéseit.

II. A HŰBÉRES VAJDASÁGOK

Magyarország a középkor végén nagyhatalomnak számított s irányító szerepet játszott a dunai népek, sőt rajtuk túl is, az egész északi Balkán és Kelet-Középeurópa életében. Természetes, hogy a szomszédos kis országok, köztük a román vajdaságok nem vonhatták ki magukat a Magyarországból kisugárzó s életük egészét politikai,

gazdasági, társadalmi, kulturális téren ezerszeresen áthálózó hatások alól. Ezek a hatások oly mélyen belenyúltak a fiatal országok fejlődésébe, hogy megszüntetésük végzetes eredményre vezetett volna. Csak egy példát említve, a vajdaságok kereskedelme a XIV. században (s a XV.-ben is, bár talán már nem olyan nagy mértékben) elsősorban az erdélyi városok, Beszterce, Szeben és főleg Brassó piacától függött. Ezek szívták fel a román föld terményeit, juhot, lovat, vadmézet, állatbőröket s a kezdetleges halász-, vadász-életmód vagy pásztorkodás egyéb termékeit, meg a »tengerentúlról«, a feketetengeri kikötők közvetítésével ideérkező fűszerféléket és egyéb luxusárukat s ezek látták el a vajdaságok népét ruhával, fegyverrel, Középeurópa iparának nélkülözhetetlen javaival. Később komoly versenytársuk támadt Lembergben, azonban ennek vásárlóterülete nem terjedt ki Havaselvére, s Moldvából sem tudta kiszorítani az erdélyi kereskedőket. Érthető, hogy minden vajda iparkodott megnyerni az erdélyi városok jóindulatát s egyre-másra állították ki számukra a kereskedelmi kiváltságleveleket. A román írásos műveltség első ránk maradt emléke is egy ilyen oklevél, I. Vladislav havaselvi vajdának a brassóiak részére a magyarországi írásgyakorlatnak megfelelően kiállított privilégiuma. Nagy baj volt, ha háborúság vagy egyéb ok miatt lezárták a magyar határt, s megszűnt az erdélyi kereskedelem. Ilyenkor a vajdaságok népe erős hiányokat szenvedett s a vajdák izgatottan sürgették a zárlat feloldását.

Nemcsak a kereskedelemben, hanem a gazdasági élet más vonatkozásaiban is döntően fontosak voltak a magyar kapcsolatok. Említettük, hogy a vajdaságok első telepesei, akik földjükön magasabb művelési ágakat honosítottak meg s a termelés egyenletességét biztosították, magyarok voltak. Magyarok jártak elől a bányák kihasználásában is; a moldvai sótelepek első megművelői székelyek voltak, s az ő révükön terjedt el román földön a magyarországi kamaraberendezés, a bányászat állami szervezete. A magasabbrendű gazdasági élet elemi alapfeltétele, a pénzhasználat, teljességgel a magyar viszonyok hatását mutatja. A vajdaságok területén többféle pénz forgott, de messze a legáltalánosabb keletű volt a magyar »bán-i« dénár, ahonnan a román váltópénznek máig használatos »ban« neve ered. A XIV. század derekától, I. Vladislav korától kezdve a vajdák maguk is vertek pénzt, de pénzeik továbbra is a magyar rendszer szerves tartozékai. Magát a pénzverés jogát hűbéri adományképpen kapták a királytól, s ennek tudatában voltak, amint azt a XV. század első felében II. Dan vajda írásban is világosan kifejezte: »Uram, a király megkönyörült rajtam,

hites szolgájává vett és pénzverési jogot adott, hogy úgy legyen az én országomban, mint az övében.« A XIV. század vajdáitól nem maradt fent hasonló, világos szövegű vallomás, de világosan beszélnek maguk a pénzek, amelyek nemcsak magyar módra készültek, hanem, nyilván a hűbéri függés jeleként, magukon viselik az Anjou-kori magyar országjelvényt, a hasított, jobbfelén hétszer vágott pajzsot. Sőt az egyik vajda, I. Radu a maga egész alakos képét veretve pénzére, arra is gondolt, hogy jobbjából el ne maradjon a hűbéres fejedelmek szokásos jelvénye, a lándzsa.

A magyar kapcsolatok a társadalom egész szerkezetét átitatták. A föld népében, az iparosodás és kereskedelem úttörői közt, falvakban és városokban, egyszerű munkások és előkelő udvari emberek soraiban egyaránt bő számban voltak magyarok, akiknek életműve a vajdaságokat a magyar fejlődéshez fűzte. Másrészt Magyarország katonai hatalma, politikai tekintélye, a magyar udvarból és társadalomból kisugárzó kulturális áramlatok vonzóereje is oly nagy volt, hogy egyetlen környező nép sem térhetett ki hatásai elől. Ilyen körülmények közt egyetlen józan belátású román államférfi sem vállalhatta a kockázatot, hogy megszakítsa a népe és Magyarország közt kialakult, immár évszázados multú, termékeny kapcsolatokat. Egészen természetesnek kell tartanunk, hogy leszámoltak a helyzettel és — bár olykor vonakodva, kisebb-nagyobb nehézségek árán — általában elismerték a magyar állam hűbéri jogait s alkalmazkodtak azok követelményeihez.

Nagy Lajos uralkodása alatt a román vajdák magyar hűbéresnek számítottak, Magyarországon országbáróknak, »barones regni«-nek tekintették őket. Ebben a minőségben, hűségük jutalmául és biztosítékául, hűbéri adományokat kaptak a királytól. I. Vladislav például a magyar-bolgár feszültség idején, jutalom és lekötelezés céljából, a délerdélyi Fogaras megyét kapta, dux címmel, hűbéri birtokul. Ezt a tartományt később utódai közül is többen megkapták, úgyhogy lassan már-már a vajdai tisztség tartozékának kezdték tekinteni, noha az adomány voltaképpen mindig csak a király tetszése tartamára, visszavonásig szólt, a XV. század második felében pedig végkép el is maradt. Ennek ellenére egyik-másik havaselvi vajda még évtizedekkel a fogarasi hűbér teljes megszűnte után is »Fogaras és Omlás hercege« címmel illette önmagát.

Fogaras és Omlás, mint időre adományozott hűbéri birtokok, nem váltak a román államiság alkotóelemévé. Ezzel szemben akadt a havaselvi vajdák hűbéri jogon nyert birtokai közt olyan is, amely idővel teljes egészében beleolvadt a román államterületbe. Igy lett

a román állam része Oltenia (Kis-Oláhország), amely eredetileg a magyar szörényi bánsághoz tartozott. Nagy Lajos korában azonban szokássá lett, hogy a báni tisztséget a havaselvi vajdára ruházzák. Természetesen ez is csak a király tetszése s a vajdák hűsége tartamára szólt, vagyis a király bármikor elvehette és másra ruházhatta a báni tisztet, s ez olykor valóban megtörtént, amikor t. i. a vajdák vétettek a hűbéri hűség követelményei ellen. Mégis a vajdák báni megbízatása eléggé gyakran ismétlődött s eléggé huzamosan tartott ahhoz, hogy uralmuk megszilárduljon az olteniai területen, amely földrajzilag amúgy is inkább az ő országukhoz tartozik. Igy esett, hogy Kis-Oláhország túlnyomó része a havaselvi vajdák fennhatósága alá került, a magyar bánok hatásköre pedig lassan-lassan visszaszorult a terület északnyugati sarkára, a szörényi várra és közvetlen környékére.

Eme birtokadományokban jelentkező kedvezmények mellett a hűbéresség egyéb előnyökkel is járt. Olyan király hűbéresének lenni, aki, mint Nagy Lajos, három ország koronáját hordta és Európa minden valamirevaló uralkodóházával kapcsolatban volt, vagy mint utóda, Luxemburgi Zsigmond, aki később a cseh királyság, sőt a nagy német birodalom trónját is elnyerte, önmagában nagy tisztességnek számított a középkor őszének Európájában. Másrészt a hűbéri függés csak igen laza formákban nyilvánult, s bizonyos — meglehetősen tág — határig egyáltalán nem zavarta a fiatal államok mohó törekvését gyarapodásra, érvényesülésre. A XIV. század második fele a két román állam életében a fejlődés, növekedés páratlan értékű időszaka. Havaselve ekkor bővült Oltenia s a Dunatorkolatig terjedő keleti, steppés részek, Moldva pedig területe javarészének, Dél-Moldvának, Besszarábiának s a tengermelléki tájaknak birtokával. Ez a gyors és váratlanul nagyarányú növekedés elsősorban azzal magyarázható, hogy a kunok és tatárok elvonulása óta a Kárpátok és a Fekete-tenger közti területeken semmiféle politikai életnyilvánulás nem történt; e tájakon csak gyér és laza, alacsony kultúrfokon álló népesség élt, amely természetszerűleg gyorsan és ellenállhatatlanul került a közelében kibontakozó, friss erőtől duzzadó államok hatása alá. De annak a kiegyensúlyozott nyugalmi helyzetnek létrejöttében, amely ezt a fejlődést lehetővé tette, ismét döntő része volt a magyar államnak, amely a tatárokat visszaszorította, a Kárpátoktól keletre fekvő tájat pacifikálta s megteremtette a békés élet feltételeit.

A gyakorlati előnyök mellett a hűbérességgel járt még egy lemérhetetlenül fínom, de nem lebecsülendő szellemi érték. Nagy Lajosnak s utódainak udvara Középeurópa egyik legjelentősebb művelődési

központja volt. A vajdák és környezetük Európa akkori műveltségvilágának legjavát találták, amikor a magyar udvarral kapcsolatba kerültek, s hűbéresküjükkel öntudatlanul a Nyugat felé tettek egy-egy lépést. I. Vladislav és I. Radu argeş-i udvarának régészeti leletei világosan mutatják, hogy Nagy Lajos korának havaselvi előkelői megindultak a magyarság nyugatias műveltsége, lovagi életformái felé. Ha nem is érezték még át a lovagság mélyebb szellemi tartalmát, — erre a vajdaságok fejlődésének későbbi irányváltozása nem adott sem időt, sem alkalmat — legalább külsőségekben olyannak igyekeztek látszani, mint a magyarországi lovagok. Lovagi díszben temetkeztek, falfestményeken és pénzek veretén nyugatias öltözékben szerepelnek, s kezükből nem hiányzik a hűbéresség jelvényéül szolgáló lándzsa, sem a magyar országpajzs, amelyet I. Radu még gombjaira is rávésetett. Ezek a jelek, bármily külsőségesek, együtt többet jelentenek futó divatnál; azt jelzik, hogy a vajdaság legelőkelőbb rétege a magyar hűbér kapuján belépni készült Középeurópa nyugatias kultúrközösségébe. Tudvalevő, hogy ez a lépés a török előnyomulás és a balkáni-szláv művelődésnek azzal kapcsolatos északraáradása következtében nem történt meg; de így, befejezetlenségében is ékesen szóló jele a magyar hűbérhatások erejének.

Kétségtelen tehát, hogy a XIV. század Magyarországa erős hatást gyakorolt a román államok fejlődésére. Ez a hatás a hűbériség tág korlátai közt játszódott le s nem zavarta a vajdaságok egyéni érvényesülését. A vajdák azonban még így sem voltak hajlandóak fenntartás nélkül elfogadni. Végső céljuk mindig a teljes önállóság maradt, s bár nem tudtak Magyarországtól függetlenné válni, éberen ügyeltek arra, hogy kapcsolataik egyoldalúvá ne legyenek. Józan reálpolitikai érzékkel megsejtették, hogy egy ilyen egyoldalú kapcsolat veszedelmes lehetne országuk jövője, egyéni léte szempontjából, s ezért mindenkor — gyakran a hűbéri-lovagi világ szellemétől merőben idegen utakon — arra törekedtek, hogy a magyar hatást más hatások segítségével ellensúlyozzák. Sajátságos, bizonytalannak látszó magatartás származott ebből, amelyben valóban sok lehetett az államvezetés kiforratlanságával járó keresés, de lényegében mégis egy jól átgondolt politikai elvnek következménye volt. Ez a ki nem mondott, világos fogalmi formába sohasem öntött elv, amely kisebb-nagyobb módosításokkal az egész középkor román politikájára jellemző maradt, lényegében az, hogy a magyar hatást — a dunavidéki népek politikai életének ezt az alapvető elemét — megfelelő más hatások segítségével semlegesíteni kell. Ez a törekvés természetes következménye a román

államok kezdeti kiszolgáltatottságának, geopolitikai helyzetüknek s létrejöttük körülményeinek, amelyek kényszerítő erővel írták elő az egyensúlyozás, az idegen erőkhöz alkalmazkodás és a pillanat kihasználásának szükségét.

Basaraba és Bogdan utódai felismerték országuk fejlődésének ezeket a szükségszabta törvényeit, alkalmazkodtak hozzájuk és így hűbéri függésük örve alatt szépen haladtak — noha nem zökkenőtlenül — a függetlenség felé. Már Basaraba balkáni kapcsolatokat keresett ; fia, Sándor idejében (1352—1364) ezek a kapcsolatok egyre jobban elmélyültek. Sándor vajda magyar hűbéres volt és nem zárhatta el országát a hűbérurától, Nagy Lajos királytól indított katolikus térítőmunka elől. Maga sem idegenkedett a nyugati vallástól : második felesége, Klára, magyar eredetű katolikus asszony volt, s egyik leányát Oppelni László herceg, a magyar nádor vette feleségül. Két másik leányát azonban ortodox balkáni fejedelmekhez, Stracimir bolgár cárhoz, illetőleg Uroš István szerb cárhoz adta nőül. Országában ő vetette meg az ortodox egyházi szervezet alapját, amennyiben 1359-ben elérte, hogy a konstantinápolyi pátriárka a vicinai érseket Havaselvére helyezze át. Utóda, I. Vladislav már harcos ortodox fejedelemként kezdte működését, élesen szembehelyezkedett a balkáni katolikus térítéssel s ennek kapcsán bolgár sógora szövetségében háborúba sodródott a magyar király ellen. Végeredményben egyik fél sem ért el teljes sikert ; a király kénytelen volt engedni messzemenő balkáni terveiből, Vladislav viszont meghódolt s befogadta országába a katolikus papokat (ennek fejében kapta meg a fogarasi hűbért, a szörényi báni címet és talán a pénzverés jogát), »Isten és a magyar király kegyelméből« való vajdának címezte magát és pénzére, függése jeléül, rávésette a magyar országcímert. Később ismét áthajolt a másik oldalra, szövetséget kötött a Balkánon éppen akkortájt felbukkanó törökkel és lelkesen támogatta országában a kolostorépítő Nicodim szerzetes ortodox kultúrmunkáját.

Argeş-i udvarának berendezése is ugyanazt az ingadozást mutatja Kelet és Nyugat világa közt, mint politikájának fordulatai. Az épületek alaprajza bizánci, de alighanem erdélyi mesterek dolgoztak rajtuk és az ajtó-, ablakvágatokat a maguk körében megszokott gótikus formák után készítették. Az ortodox katedrális közelében ott állt egy másik, kisebb, ahol katolikus papok működtek. A falfestmények, amelyek csak Vladislav utódának, I. Radunak, az ortodox katedrális bőkezű mecénásának idejében készültek el, balkáni mesterek ecsetjére vallanak, de az előkelők, akiket ábrázolnak, nyugatias öltözékben

jártak, amint nyugatias lovagi mezben pihennek ortodox szertartással beszentelt sírjukban is. Vladislav és Radu, ortodox templomok és kolostorok istápolói, nyugati módra verették pénzeiket, lovagi életformákat igyekeztek elsajátítani, címert hordtak és — legalább az első — magyaros szerkesztésű okleveleket adott ki. Műveltségüknek s életformáiknak e sajátos kettőssége, amelyben a bizánci és középeurópai, magyar és balkáni elemek még kiegyenlítetlen összevisszaságban keverednek, jól kiegészíti a képet, amit a XIV. századi román politika idegen erőhatásokat egyesítő, egyensúlyozó, ügyesen alkalmazkodó módszeréről alkottunk, s egyben rávilágít arra a súlyos — belpolitikai értelemben talán még súlyosabb — küzdelemre, amelyet e fiatal országoknak egyéni fejlődésük megóvásáért kellett folytatniok. Hiányzott a benső egység, a szilárd alap, amelyre a külső hatások rárakódhattak volna; s a benső viszonyok rendezetlensége labilis állapothoz vezetett, amely az egyensúlyozó politikát bármely pillanatban felborulással fenyegethette.

Moldva Havaselvéhez hasonó utat járt meg. Talán csak fejlődése volt valamivel gyorsabb, szerencsés körülmények következtében. A feketetengeri kikötővárosok forgalma ugyanis a XIV. század derekán fellendült, s szárazföldön elérhető áruik érdekelni kezdték a középeurópai kereskedővárosokat is. Minthogy az utak és vámhelyek Moldvában feküdtek, idővel pedig két fontos kereskedőtelep, Chilia és Cetatea Albă is a moldvai vajda kezére került, az a kereskedelem fellendüléséből tekintélyes hasznot húzott. Részben ennek köszönhető, hogy Moldva még Havaselvénél is rövidebbb idő alatt megerősödött és helyet biztosított magának Kelet-Európa politikai életében. A feketetengeri kereskedelem a szomszédos lengyel királyság figyelmét is ezekre a tájakra fordította. Moldva vajdái felismerték a nagyszerű lehetőséget, ami ebben a helyzetben rejlett, s a magyar befolyás ellensúlyozására Lengyelországhoz próbáltak közeledni. I. Bogdan fia, I. Latzko (1365—1373) kénytelen volt visszatérni Nagy Lajos hűségére, sőt a katolikus térítést is segítette, maga is áttérvén. Utódai azonban visszakanyarodtak az ortodoxiához, s Nagy Lajos halála után — aki egy személyben volt magyar és lengyel király — nem magyar, hanem lengyel utódjához szegődtek, így I. Péter, aki 1387-ben ünnepélyesen hűséget esküdött Jagello Ulászlónak. Ez a lépés kitűnő diplomáciai érzéket árul el és politikailag elsőrendű eredményre vezetett. Moldva hovatartozása ettől fogva állandó vita tárgya lett a régi és az új hűbérúr, a magyar és a lengyel király között. A vita, amelyben olykor az egyik, máskor a másik fél kerekedett felül, végleges megol-

dáshoz sohasem jutott. Moldva uralkodóinak kitűnő alkalmuk nyílt, hogy egyensúlyérzéküket gyakorolják: egyik »urukat« kijátszva a másik ellen, függésüket hovatovább névlegessé tették s valójában csaknem egészen önállóan uralkodtak.

A XIV. század második fele határozottan emelkedés kora a román államok történetében. Úgyszólván a semmiből sikerült kiemelkedniök, megszilárdulniok és helytállniok a hatalmi politika fenyegetéseivel szemben. Vajdáik a hatalmas magyar birodalom hűbéreseinek számítottak, de ügyes egyensúlyozó politikájuk segítségével mármár majdnem önálló uralkodásig emelkedtek. Az emelkedés folyamata a századforduló táján, Havaselvén I. Mircea (1386—1418) és Moldvában Jó Sándor (1400—1432) uralmával tetőződött be. Mircea, Radu vajdának messzenéző és nagyratörő fia, lealázónak érezte elődeinek hűbéresi függését a magyar királyságtól. Vonakodott letenni a hűségesküt s Bizánccal keresett kapcsolatokat, ahonnan despota címet kapott és az uralkodás művészetének számos finom külsőségét eltanulta. Igazi uralkodónak érezte magát s ezt azzal is kifejezésre juttatta, hogy sokkal ünnepélyesebb címet használt, mint elődei. »Isten kegyelméből Havaselve vajdája, Fogaras és Omlás hercege, Szörény grófja, Dobrudzsa despotája és Silistria ura« tüntetően használta magyar hűbéresi eredetű rangjait abban az időben is, amikor azok a hűbérjog szerint nem illették meg, minthogy a magyar uralkodó ellen éppen az ellenséges Jagello-házzal lépett szövetségre. Uralkodói büszkesége azonban nem homályosította el józan mérlegelőképességét; amikor a török előnyomulás kétessé tette helyzetét, le tudott számolni nagyratörő vágyaival és letette a hűségesküt, amelytől uralma kezdetén vonakodott. Közben számottevő politikai sikereket ért el; ilyennek tekinthetjük, hogy baráti összeköttetéseket épített ki a délszláv uralkodóházak mellett a bizánci udvarral és a lengyel királysággal és kiemelkedvén abból a szűk körből, amelyben elődei mozogtak, nevet és becsülést szerzett országának ezeken a messzi földeken is.

Jó Sándort mind a magyar, mind a lengyel király hűbéresének tekintette, azonban egyik sem tudta jogait érvényesíteni. Közös megegyezéssel akartak dönteni a moldvai vajdaság sorsáról, arra is gondoltak, hogy a két érdekkörnek megfelelően két részre fogják felosztani. Ezekből a tervekből természetesen semmi sem lett, s végül a két hatalmas uralkodó valamilyen semmitmondó formulában egyezett ki, olyanképpen, hogy a vajda mindkettőjük alattvalója legyen. Azt ez a legkevésbbé sem zavarta, sőt, hogy még bonyolultabb legyen a helyzet, a törökkel is egyezkedni kezdett. Hűbérurai ezen felháborodva,

meg akarták fosztani országától. De mert háborút egyikük sem vállalt, Jó Sándor élete végéig nyugodtan bírta trónját, országának nagy hasznára és belső épülésére. Több mint harminc esztendős uralkodása igazi aranykor, a jólét és hatalom addig nem látott időszaka Moldva történetében, amelyre az utódok is vágyakozva és tisztelettel emlékeztek vissza.

Ez az emelkedés, amely a szerencsés körülmények mellett elsősorban a XIV. századi vajdák ügyes egyensúlyozó politikájának köszönhető, már magában viselte a bomlás csíráit. Túlságosan gyors volt ahhoz, hogy a belső fejlődés nyomon követhette volna. A vajdaságok társadalma, gazdasági és kultúrális élete a XIV—XV. század fordulóján még a kezdeti kialakulás állapotában volt, az államnak nem nyujtott eléggé biztos, szilárd alapokat. Sőt az uralom elemi kérdéseiben, így például a trónöröklésnél követett rend tekintetében sem alakultak ki állandó jellegű, általános érvényű szabályok vagy szokások. Nagy bizonytalanság származott ebből, ami trónváltozások idején kaotikus viszonyokra vezetett; a következő évszázadokban sok szomorú példáját látjuk, hogy egy-egy vajda örökségéért vad harc indul a testvérek, gyermekek, távolabbi rokonok között, az ország úgyszólván egyik napról a másikra csatatérré változik, a küzdelembe idegen erők is beavatkoznak és a benső viszonyok rohamosan romlanak.

Az egyensúlyozó politika a román vajdaságok helyzetéből szükségszerűen következett, de csak addig vezetett eredményre, amíg a Dunatájon találkozó idegen érdekkörök erőviszonyai nagyjából egyensúlyban álltak. A XIV—XV. század fordulóján egy új tényező, az oszmántörökség beavatkozása következtében felborult az egyensúlyi helyzet és állandó harcoknak, bizonytalanságnak adott helyet. Ezekben a harcokban nagyot fordult a román államok útja; felfelé ívelő pályafutásuk megtört, elszabadultak a belső fejlődésük kiegyenlítetlenségében lappangó bomlasztó erők, és hatalmuk, tekintélyük: a XIV. század építő vajdáinak nagy örökségei fokozatosan semmivé morzsolódtak.

III. TÖRÖK-MAGYAR HÁBORÚK

A törökség a XIV. század derekán jelent meg Európában és tüneményesen gyors sikerek után hamarosan elérte a dunavidéki országokat. A belső viszályokban elgyöngült délszlávok nem voltak képesek ellenállni. Bosznia és a bolgár cárságok egy-két portyázó hadjárat eredményeképpen meghódoltak, s 1389-ben, a rigómezei véres ütközetben, magyar

segédcsapatok közreműködése ellenére, elesett Lázár fejedelem Szerbországa is. Ez a rettenetes csata, amelynek komor emléke máig kísért a délszlávok dalaiban, elvette a balkániak ellenálló-erejét és kedvét. Egyszer-kétszer megtörtént ugyan, hogy a törökkel küzdő magyar seregek támogatást kaptak valamelyik délszláv fejedelemtől, de egyre ritkábban és félénkebben. Végül ez is elmaradt, a Balkán a középkor vége felé elfogadta a török fönnhatóságot.

Havaselve vajdái bizonyára nem nézték részvétlenül balkáni rokonaik és szövetségeseik, a bolgár és szerb fejedelmek végzetét, de bölcs egyensúlyi politikájuknak megfelelően kerülték a kockázatot. I. Vladislav, mikor Vlkašin, a déli szerbek uralkodója életét vesztette a pogány elleni harcban, jobbnak látta kiegyezni a török »emir«-rel, talán azzal a mellékgondolattal, hogy személyében újabb támasztékot szerezhet a magyar fennhatósági igénnyel szemben folytatott védekező politikához. Nem sejthette, hogy ez a kapcsolat utódaira nézve szörnyű teherré válik és utat nyit a vajdaság tekintélyét végképp lealacsonyító török fennhatósági igényeknek. I. Mircea volt az első vajda, aki megérezte a török hatalom súlyát. Összeütközésbe kerülvén az oszmánokkal, akik másvalakit akartak a vajdai székbe ültetni, kénytelen volt Magyarországra menekülni és segítséget kérni a magyar királytól, akinek hűbéri fennhatóságát régebben vonakodott elismerni. A segítséget megkapta és országát visszanyerte, de drágán fizetett érte ; le kellett mondania országa függetlenségéről, hűségesküt kellett tennie s köteleznie magát, hogy a magyar királyt minden török elleni akcióban teljes erejével segíteni fogja.

Magyarország csak most ébredt annak tudatára, hogy határait ellenség fenyegeti. Igaz, hogy már Nagy Lajos hadai találkoztak a Balkánon portyázó török seregekkel, de ezeket aránylag könnyű szerrel szétugrasztották. A törökség döntő előnyomulásának idején viszont a magyarságot belső problémák, a Nagy Lajos halálát követő trónöröklési bonyodalmak kötötték le s így nem szentelhetett kellő figyelmet a balkáni eseményeknek, noha már saját érdekei forogtak kockán. A török ugyan még nem merte közvetlenül támadni az erős Magyarországot, de balkáni hűbéreseit — a XIV. század derekán Bosznia, Észak-Szerbia és az egyik bolgár cárság, legalább elvben, a magyar koronához tartozott, — sorra a maga oldalára kényszerítette. Világos, hogy ilyen sorsot szánt Havaselvének is, annak eleste után pedig széles sávban, csaknem az egész déli határ hosszában támadhatta volna Magyarországot.

Zsigmond király számolt a veszéllyel s végére akart járni. Mirceát visszahelyezte trónjára és visszafoglalta a töröktől a fontos aldunamenti

erődöt, Kis-Nikápolyt; nagy terveket szőtt, európai szövetséget akart létrehozni a pogány ellen s talán arról is álmodozott, hogy »Krisztus keresztjének gyalázatát« egyszersmindenkorra kiűzi Európából. Terve nem keltett valami nagy visszhangot, mégis — akkori fogalmak szerint — elég számottevő segítség, pár ezer francia és burgundi lovag csatlakozott magyar hadaihoz, midőn 1396-ban nagy hadjáratára indult. Vállakozása, általános megdöbbenésre, csúfos kudarccal végződött. Seregének színejava holtan maradt a csatatéren, ő maga is csak hosszas bolyongás után került vissza országába. Európa csak akkor kezdett ráébredni a veszedelem nagyságára; ettől fogva csaknem minden udvarban napirenden volt a török kérdés, de kézzelfogható segítség sehonnan sem érkezett. Magyarországon is ellankadt a támadókedv, évtizedekig kísérlet sem történt arra, hogy a töröktől visszahódítsák a balkáni foglalásokat. Zsigmond védelmi politikára tért át, már csak azért is, mert királysága második felében a német császárságot is elnyervén, nyugati gondjai elvonták figyelmét a Balkán eseményeitől. A Duna vonalán akart védelmi bázist szervezni, s ezért arra igyekezett, hogy a dunamenti erődöket birtokába kerítse. Az erődvonalon kívül húzódott a bánságok — magyar közigazgatás alatt álló hódolt területek — övezete, s ezen túl a még megmaradt hűbéres országok. Ezeknek uralkodóit magyarországi birtokadományokkal, címekkel iparkodott lekötelezni, beléptette lovagrendjébe, utasította a határmenti bánságok vezetőit, hogy ellenséggel szemben segítsék őket; másrészt ellenőrizte hűségüket és biztosítékul befogadta a balkáni államokból elmenekült trónkövetelőket, ellenzéki államférfiakat. A hűbéreseket meggondolásra intette, hogy ellenlábasaik a magyar udvarban élvén, hűtlenségük első jelére ellenük vonulhattak.

Mindez kevésnek bizonyult arra, hogy megszüntesse a félelmet, amely a balkáni népeken a török sorozatos sikerei után elhatalmasodott. Zsigmond veresége után még azok is kiegyezést kerestek a pogánnyal, akik addig megpróbáltak ellenállni. Kénytelen-kelletlen Mircea is meghódolt, kezeseket küldött a szultán udvarába jóhiszeműségének kimutatására, s mint utódai egytől-egyig, rendes évi adót fizetett. A másik román állam kissé távolabb esvén a török hadak útjától, egyelőre nem került ilyen kifejezett függésbe. Jó Sándortól csak »ajándékot« kívánt a szultán, azonban 1456—1457-ben ebből is rendes évi adó fejlődött.

Magyarországon nem nézték jó szemmel a török befolyás erősbödését a hűbéres államokban. Egyre erélyesebb rendszabályokkal igyekeztek biztosítani a balkáni országokat, legalább megmaradt részeiket, amelyek képtelenek voltak a magyar kívánalmaknak eleget tenni, mint-

hogy ugyanakkor a török is teljes erővel húzta őket magához. Két malomkő közt őrlődve, sorsuk napról-napra rosszabb lett. Mindkét féllel szerettek volna jó viszonyban maradni, ami természetesen lehetetlen volt; hiába próbáltak most is, régi hagyományoknak megfelelően, egyensúlyi helyzetet teremteni, mert csak azt nyerték, hogy mindkét fél bizalmát elvesztették. Magyarok és törökök egyaránt csalfának, hűtlennek, megbízhatatlannak minősítették őket.

Ebben az általános bizonytalanságban nagy erővel hatott mindaz az elfojtott széthúzó törekvés, ami a román államok benső fejlődésének kialakulatlan, kezdeti állapotában gyökerezett. Mircea és Jó Sándor, a két nagy uralkodó halála után egy csapásra felborult mindkét ország rendje. Trónharcok, pártviszályok dúltak, — Moldvában például a Jó Sándor halála és Nagy István trónralépte közt eltelt huszonöt év alatt tucatnyinál több trónváltozás történt, a kisebb válságokat és a csaknem mindennapos belvillongásokat meg sem említve, — s ilyen körülmények közt a vajdaságok tekintélye rohamosan süllyedt. Hozzájárult ehhez, hogy az egymással szemben álló pártok előbb-utóbb idegen segítséget kértek s ezzel maguk egyengették az útját azoknak a külhatalmaknak, amelyek fennhatósági igényt formáltak a román területekre. Moldva földjén a belharcok korában többször álltak magyar vagy lengyel seregek, névleg valamely trónkövetelő támogatására, valójában azonban saját érdekeik képviseletében. Jó Sándor erős országa, amely két hatalmas hűbérúrral mert és tudott dacolni, a méltatlan utódok kezén külső erők játéka lett. Havaselvén, ahol a török korán megvetette a lábát, még rosszabb volt a helyzet. Az Alduna balpartján fekvő román erődök egymás után kerültek török kézre, s ezekre támaszkodva az ellenség portyázói akármikor elárasztathatták a vidéket. A vajdák mozgási lehetősége egyre kisebbé vált, országuk egyre sanyarúbb állapotba került. A külső nyomás pedig állandóan növekedvén, félő volt, hogy a kis államok ellenállóképessége hamarosan felmorzsolódik.

A magyar politika felismerte ennek a helyzetnek veszedelmes voltát s a balkáni népek tehermentesítésének mind materiális, mind — főleg — lélektani szempontból elengedhetetlen szükségességét. Ennek a felismerésnek jegyében folytak Hunyadi János ragyogó hadjáratai, amelyek azt a célt szolgálták, hogy a török visszaszorítása révén megerősítve Magyarország balkáni pozicióját, bizalmat és küzdőkedvet ébresszenek az ottani népekben. Néhány nagyszerű győzelme valóban felvillanyozólag hatott nemcsak a Balkánon, hanem Európa távoli sarkaiban is, de ennek eredménye nem volt tartós. Hunyadi nem kapott komoly támogatást, a rendelkezésére álló erő pedig nem volt elég ahhoz, hogy a

törököt végérvényesen visszanyomja. Legnagyobb vállalkozásai súlyos kudarccal végződtek (Várnánál 1444, és Rigómezőn 1448), és bár csodálatra méltó gyorsasággal pótolta veszteségeit, azt nem tudta megakadályozni, hogy a balkániak minden további kísérlettől vissza ne rettenjenek. A század derekán a leigázott szerb föld népe még reménykedve várta a magyarokat, később egyre közönyösebben engedte át magát az események sodrának, s a magyar hadak hiába csaptak át ezekre a területekre, nem tudták a közönyt felolvasztani. A délszlávokból kihalt a hit s csak az a keserű bizonyosság maradt, hogy a magyar sereg kivonulása után a török jön újra és irgalmatlanul megtorolja minden moccanásukat.

Hunyadi háborúi sok dicsőséget hoztak a magyar fegyverekre és bizonyos mértékig talán vissza is szorították a törököt, de végeredményben nem változtatták meg a balkáni helyzetet s nem oldották meg az ottani hűbéresek problémáit. Kemény és határozott fellépése tiszteletet szerzett a magyar állam igényeinek ; a hatalmi viszonyok hullámzása azonban lehetetlenné tette, hogy állandó jellegű eredményeket érjen el. 1442-ben első ízben nyúlt erélyesebben a vajdasági ügyekbe. Vlad Dracul havaselvi vajda ugyanis, aki hajdan Zsigmond király udvarában nevelkedett, tagja volt a Sárkányrendnek, s királyi megbízásból, erősen készülődve a pogány elleni harcra (Windecke elbeszélése szerint Szent László lobogójával) indult el vajdaságába, 1438-ban a török mellé állt és együtt járt egy Erdélyt dúló sereggel. A török következő akciója kudarccal végződött, Hunyadi megverte a pusztítókat s más vajdát ültetett Dracul helyére, akire közben a szultán is megneheztelt, sőt el is fogatta és egy időre elzáratta. Kiszabadulván ismét a magyarok mellé pártolt és 1443—1446 folyamán Hunyadit támogatta, bár egyre kevesebb lelkesedéssel, a török ellen. Közben Moldvában is erősebb beavatkozás vált szükségessé. A pártharcok során ugyanis II. István vajda török segítséghez folyamodott s ezzel módot adott a pogánynak arra, hogy itt is erősebben befészkelje magát. Hunyadinak sem ez, sem más moldvai körök lengyelbarát politikája nem lévén kellemes, II. Péter személyében egy olyan jelöltet segített uralomra (1444), akitől, lekötelezettje lévén, a magyar érdekek hűséges szolgálatát várta. II. Péter részben beváltotta a hozzá fűzött reményeket, amennyiben országának »kulcsát«, a török háború szempontjából elsőrendűen fontos Chiliát átengedte a magyaroknak, akik 1465-ig (amikor Nagy István kezére került) birtokukban tartották. Egyébként rövid ideig uralkodott, s 1449-ben hihetőleg életét vesztette az unokaöccseivel szemben folytatott trónharcokban.

Vlad Dracul megtérése nem volt teljes ; a törökkel is kapcsolatban maradt, Moldvában pedig határozottan Hunyadi — illetőleg annak jelöltje, II. Péter ellen — dolgozott.

Hunyadi tehát 1446—1447 folyamán hadat vezetett ellene, s ennek során a tehetséges, de nyugtalan uralkodó életét vesztette. Zavaros helyzet állt elő ezután ; Havaselvén fellángolt a trónkövetelők szokott ádáz viaskodása, s közben a magyar érdekek sem jutottak megfelelő támaszhoz. A rigómezei csatába ugyan egy havaselvi kontingens is elkísérte Hunyadit, de éppen a legválságosabb percben állott a törökhöz. Ugyanakkor a vajdaságban egy trónbitorló ült, akit a magyarok tárgyalni hívtak, ő azonban nyíltan megmondta, hogy előbb a csata eredményét szeretné látni. Ezt a bonyolult állapotot valahogy tisztázva, Hunyadinak máris Moldva felé kellett fordulnia, hogy a lengyel párttal szemben egy újabb hívét, II. Bogdant segítse uralomra. Ez hálájában hűségnyilatkozatot tett, amely szerint Hunyadinak »mintegy fia és szolgája lesz, s hűségesen szolgálja őt és a magyar Szentkoronát«, azonban röviddel utóbb áldozatul esett egy másik trónigénylő, Péter Áron gyilkos merényletének. Hunyadi erre a lengyelek pártfogoltját, II. Sándort iparkodott, jobb híján, magához édesgetni, aki készséggel meg is ígérte, hogy országával együtt mindenben neki fog engedelmeskedni és parancsa nélkül semmit sem tesz, de félévvel utóbb már a lengyel királynak tett ünnepélyes ígéreteket hűbéri esküjére nézve.

Végeredményben tehát egyik vajdaságban sem alakult a politikai helyzet egészen a magyar igényeknek megfelelően. Hunyadi újabb akcióra készült, amikor a halál elragadta és megakadályozta abban, hogy a török seregén aratott nagy nándorfehérvári diadalát kellően kiaknázhassa. Aktív, támadó politikájának nem volt folytatója. Fia, I. Mátyás, a magyar történet egyik legkiemelkedőbb alakja más irányba fordította figyelmét. Nyugaton akart eredményeket elérni s a törökkel szemben inkább védekező magatartást tanúsított. Csak kétszer vonult ellene hadba, akkor is azért, hogy egy-egy stratégiai szempontból döntően fontos pontot, a Boszniát biztosító Jajca és az Alduna temesközi részét védő Sabác várakat visszafoglalja. Zsigmond védelmi rendszerét akarta tökéletesíteni, s ez bizonyos mértékig sikerült is. Azt ugyan nem tudta megakadályozni, hogy az ellenség portyázó csapatai időnként keresztül ne csússzanak a határvédő várak övezetén s fel ne dúlják a környező vidéket, de nagyobb méretű, nyílt támadást Magyarország ellen egyelőre lehetetlenné tett. A török tisztelte Mátyás erejét és óvakodott attól, hogy országát egyenesen támadja. Megelégedett azzal, ha nyugtalanította ; portyázói szinte évről-évre felkeresték a magyar

határokat s a hűbéres országokat. Erre az volt a válasz, hogy a következő évben magyar csapatok törtek be török — helyesebben török fennhatóság alatt álló balkáni — területekre, s ilyenformán a határmenti tájak s a hűbéres országok mindkét oldalon valóságos csatatérré váltak. Népük sokat szenvedett és hamarosan meggyűlölte a háborút ; az lett volna minden vágyuk, hogy békében élhessenek, s nyugalmuk kedvéért hajlandóak voltak teljesíthetetlen feltételeket is elvállalni. A XV. század szerb, bosnyák, román uralkodóinak az volt a legfőbb törekvésük, hogy békét közvetítsenek törökök és magyarok között, s hogy céljukat elérjék, nem resteltek messzemenő áldozatokat hozni, fáradni, alkudozni és elvállalni, hogy mindkét fél igényeit teljesíteni fogják. Kétirányú kötelezettségüknek természetesen nem tudtak eleget tenni s így gyakran sodródtak szánalmas helyzetekbe.

Hunyadi Mátyás világosan azt kívánta balkáni hűbéreseitől, hogy támogassák török politikájában. Gyakorlatban ez annyit jelentett volna, hogy a hűbéresek tartóztassák fel a magyar határok felé igyekvő török portyázókat legalább addig, amíg a határvidéki magyar seregek megfelelő számban összegyűlnek. A hűbéresek nagyrésze azonban nem volt képes erre. Havaselve vajdáiban például megvolt a jószándék, hogy alkalmazkodjanak a magyar követelésekhez. Elemi érdekük is azt kívánta, hogy ne húzzanak ujjat Mátyás hatalmas birodalmával, mert ez könnyen végzetessé válhatott rájuk és országukra. A mellett legtöbbjüknek barátai, rokonai éltek Magyarországon, fiatal korukban maguk is hosszabb-rövidebb időt ott töltöttek, némelyikük ott is nevelkedett, s így megismerték és elsajátították a magyar gondolkozást. Maguk is úgy vélték, mint az akkori magyar közvélemény tartotta, hogy Magyarország támogatása az egyetemes kereszténység szolgálata. Elismerték, hogy országuk a magyar birodalom tartozéka, ők a király alattvalói és ennélfogva teljesíteniük illik azt, amit az kíván. De ugyanakkor azt is tudták, hogy az Alduna mentén török erődök állnak, ahol mindenkor hadrakész csapatok fürkészik magatartásukat s a legkisebb ellenséges megmozdulásra elárasztják az országot. Nagy kockázatot jelentett nyíltan szembeszegülni a törökkel, s a vajdák ezt nem merték vagy nem tudták elvállalni. Egyezkedni kezdtek, sőt néha maguk is a török mellé álltak s elkísérték a Magyarország pusztítására küldött török seregeket. Ilyenkor a magyar udvar új vajdát jelölt, aki hamarosan ugyanolyan kényszerhelyzetbe került és ugyanúgy elbukott, mint elődje.

Egyetlen vajda akadt Mátyás korában Havaselvén, aki megpróbálta visszatartani országát a lejtőn és fegyverrel a kezében akart határt szabni a török terjeszkedésnek. Vlad Ţepeş (1456—1462, 1476), Dracul

fia ifjúkorában kezesként a portán élt, később azonban a Hunyadiak környezetébe jutott, rokonságba került velük és mindenben lelkes hívüknek mutatkozott. Hunyadi, halála előtt, őt jelölte Havaselve vajdájául, s Vlad, akiben sok tetterő mellett csaknem beteges vérszomj és hatalomvágy égett, sietett megragadni az alkalmat, hogy országában az ellenzéknek csíráját is kipusztítsa. Vérengzéseiről szörnyű hírek keringtek, végeredményben azonban sikerült megszilárdítania a belső rendet s megjavítania a bizonytalan időkben erősen megromlott közbiztonsági viszonyokat. Mikor aztán elég erősnek érezte magát, megtagadta a török adót és végigdúlta a Duna török uralom alatt álló jobbpartját. Ezután a magyar királytól kért segítséget, levelében hitet téve harcos kereszténysége és államhűsége mellett: »Amit tettem — írta, — az Felséged és a Szentkorona érdekében történt«. Mátyás kedvelte, de kegyetlenségével sok ellenséget szerzett Magyarországon is, különösen erdélyi szász körökben. Mikor aztán a szultán személyesen kelt ellene hadra, s a túlerő elől kénytelen volt Magyarországra menekülni, itt gyanúba fogták és megfosztották vajdaságától. Tisztét csak évek multán kapta vissza, de akkor sem sokáig örülhetett rajta: alig foglalta el Havaselvét, életét vesztette az ellenségeivel vívott harcban. Utódai: Szép Radu (1462—1474), aki fiatal korát Konstantinápolyban töltvén a szultán kegyeibe férkőzött s így jutott trónra, de rögtön ezután kapcsolatot keresett a magyar udvarral s később — noha török segédcsapatokat vett igénybe ellenfeleivel s a moldvaiakkal szemben — írásban kijelentette, hogy ő a király szolgája; a két Basaraba, Laiotă (1473, 1475—1477) és Ţepeluş (1474, 1478—1482), akik rokonaik s főleg egymás ellen vívott ádáz harcukban magyarok, törökök, moldvaiak segítségét összevissza vették igénybe, némelyikét többször is, úgyhogy végül már maguk a pártfogóik sem bíztak bennük; Vlad Călugăr (1481, 1482—1496), Vlad Dracul törvénytelen gyermeke, aki ifjú éveiben kénytelen volt vajdaságukat féltő rokonainak üldözése elől a szerzetesi életbe menekülni, — egytől-egyig nélkülözték Ţepeş vakmerő bátorságát és kemény tetterejét. Minden energiájukra szükségük volt ahhoz, hogy ideig-óráig trónjukon maradhassanak. Magyarnak is, töröknek is megígérték, amit kívánt, s tehetségükhöz képest meg is adtak mindent, csak békén hagyják őket. Eljárásuk érthető ugyan, de már a kortársakból is rosszalást váltott ki, országukat pedig egyre súlyosabb helyzetbe juttatta.

Moldvában lényegesen jobb volt a helyzet. A pártharcok ugyan nagyon aláásták az ország tekintélyét, de a török még nem vetette meg úgy a lábát, mint Havaselvén. S ami a legfontosabb, itt akadt egy igazán

nagyszabású uralkodói egyéniség, aki erős kézzel összefogta országa szétbomló erőit és közel félszáz éven át gátat vetett a romlás folyamatának. III. István vajdát (1457—1504) a román történetírás méltán nevezi »Nagy«-nak ; népe középkori történetének kétségkívül ő volt a legkiemelkedőbb alakja, olyan egyéniség, aki nagyobb, általános keleteurópai távlatokban mérve is messze meghaladta az átlagot s még ellenfeleiből is elismerést tudott kiváltani. Kiváló képességeinek bizonyítéka, hogy félszáz évig megőrizte uralmát (olyan nehéz, zavaros időben, amikor a szomszédos vajdaságban napirenden voltak a változások, s Moldvát is több irányból fenyegette veszedelem, trónkövetelők és külső ellenségek részéről egyaránt), biztosította a rendet és a fejlődést s nemcsak visszaállította, de talán még fokozta is országa erejét és politikai tekintélyét.

Nagy István uralkodásának első eveiben arra törekedett, hogy trónját biztosítsa. Helyzete kényes volt, sok ellensége élt külföldön, köztük az előző vajda, Péter Áron, aki előbb a lengyeleknél, majd a magyaroknál próbált támogatást szerezni. Mátyás befogadta őt udvarába s ezzel ellenségévé tette az önérzetes fiatal Istvánt, aki nem volt hajlandó tűrni az effajta fenyegetést. Mikor ellenlábasa a határhoz közeledett, István betört Erdélybe és megpróbálta elfogni ; néhány évvel később kapcsolatba lépett a Mátyás-ellenes cseh-lengyel koalicióval, visszafoglalta Chiliát, amely Hunyadi óta magyar őrség kezén volt, segítette azokat az erdélyi urakat, akik Mátyás adóügyi újításaival elégedetlenül lázongani kezdtek. Ellenséges lépéseivel tovább ment, mint a király tűrhette ; 1467-ben háborúra került a sor. Mátyás az ojtozi szoroson keresztül Moldvába tört és feldúlta az ország legjobban művelt részeit. A vajda sokáig nem állt csatát ; végre dec. 14/15. éjjelén rátört a Baia-ban táborozó magyarokra s meglepetésszerű rohamával nagy zavart keltett, amelyben maga a király is sebet kapott. Véres kézitusa után a magyar sereg felülkerekedett, de annyira megviselt állapotban, hogy a hadjárat folytatására nem volt képes. Utólag mindkét fél győztesnek vélte magát, bizonyos fokig joggal : Mátyás büntető-expedíciója sikerrel járt, amennyiben érzékeny csapást mért a moldvaiakra ; István viszont joggal örült, hogy hatalmas ellenfelével szemben megállta a helyét és megőrizte uralmát. Röviddel utóbb néhány hívének segítségével tőrbecsalta és lefejeztette Péter Áront s ezzel megszűnt az ok, amely Mátyás-ellenes magatartását kiváltotta. Uralkodása következő évei gyökeres fordulatot hoztak : szembefordult addigi barátaival és Magyarországgal keresett kapcsolatot.

Ez a változás alapjában véve egészen érthető. István országával szemben három idegen állam, a magyar, a lengyel és a török birodalom

táplált fennhatósági igényeket. István megkísérelte a hagyományos hintapolitikát kettős síkon alkalmazni, s ez sokáig sikerrel is járt, oly módon, hogy a három birodalom közül eggyel nyíltan szembehelyezkedett, a másikra támaszkodott (ennek fennhatóságát többé-kevésbbé valóban elismerte), a harmadikat pedig jóindulatú semlegességre bírta azzal, hogy igényeinek elismerésével hitegette. Uralma kezdetén oka volt tartani a magyaroktól, tehát biztosította a török jóindulatát, megfizetvén az elődje által megajánlott évi adót és hűséget ígért a lengyel királynak, aki azonban hosszú évekig hiába várta, hogy a vajda letegye az ünnepélyes hűbéri esküt. Megváltozott a helyzet, amikor Péter Áron meghalt ; ezzel megszűnt az ok, ami Istvánt a magyaroktól elválasztotta és lehetőség nyílt a viszonyok tárgyilagos mérlegelésére. Világos látású politikusnak nem lehetett titok, hogy a török Moldvát is olyan mértékű függésbe akarja sodorni, mint a másik vajdaságot. Ez volt István nagyratörő terveinek legnagyobb akadálya, országának legvégzetesebb veszedelme. Tehát elsősorban a törökkel kellett volna leszámolnia, ebben viszont a lengyel királytól (akit nem kedvelt, s aki a maga részéről szintén bizalmatlan volt vele szemben) nem várhatott segítséget. Nem maradt más lehetőség, közeledni kellett Mátyás erős Magyarországához s onnan kérni támogatást a török elleni harcra. István ezt cselekedte ; a hetvenes években előkészítő tárgyalásokat folytatott, — ezek eredményeképpen magyar segédcsapatokat kapott, amelyek részt vettek a híres vasluiu-i diadalában, — és 1475-ben ünnepélyes nyilatkozatot tett, amely szerint »elődei, a moldvai vajdák, országukkal együtt örök hűséggel tartoztak a magyar királyoknak és a Szentkoronának« ; ennek megfelelően ő is hűséget ígér és hadiszolgáltatásokat a törökkel szemben.

Uralkodásának következő korszaka valóban azzal telt el, hogy magyar hadak támogatásával küzdött az országát és Havaselvét veszélyeztető török támadók ellen. Háborúi nem vezettek a kívánt eredményre ; Havaselvét, vajdáinak tehetetlensége miatt, nem lehetett kiemelni a török érdekkörből s így Moldva sem mentesült a török nyomás alól. A változatos küzdelmekből szép hírnevet szerzett és sikereivel távoli országokban, Velencében s a pápai udvarban is figyelmet keltett. Ez természetesen nem elégítette ki, hiszen végső célja országa függetlensége lett volna, s azt sem magyar, sem lengyel, sem török támogatással nem érhette el. Másutt igyekezett kapcsolatokat szerezni, rokonságba lépett a moszkvai fejedelemmel s élete második felében politikája súlypontját áttette a keleti térbe. Mátyás uralkodásának vége felé súlyos veszteségeket szenvedett s belátván, hogy a török nyomástól nem tud teljesen megszabadulni, a nagy király halála után ismét el-

vállalta az adófizetést. Ezzel egyidejűleg a lengyelek ellen fordult s azoktól próbált területi engedményeket kicsikarni. Azonban a magyarokkal élete végéig szívélyes kapcsolatokban maradt s Mátyás halála után, a gyenge Ulászló idejében is a magyar királyt vallotta urának.

Nagy Istvánnak három hatalom közt folytatott hintapolitikája a középkori román államvezetés legnagyobb teljesítménye. Sikere nem volt teljes, mert a függetlenséget nem érhette el. Az adott viszonyok közt azonban az is nagy eredménynek számított, hogy a három hatalom igényeit összhangba tudta hozni saját érdekeivel s országát megvédte a pusztulástól. Figyelemreméltó, hogy fordulatokban gazdag pályafutása közben a magyar kapcsolatokhoz ragaszkodott legjobban. Ez is világosan mutatja azt a kétségtelen tényt, hogy az ő idejében eredményes román politikát csak magyar vonalon lehetett folytatni. A magyar hatás Mátyás király életében, sőt egy ideig még holta után is, amíg országának nagy tekintélye tartott, irányító erővel nyilvánult meg a Dunatáj politikai életében. Mélységét érdekesen pédázza, hogy az első szavakban kifejezett eszme, amely megpróbálta meghatározni a román állam európai helyét és célját, éppen a magyar hatásnak köszönhető. Abból a magyar gondolatból származik, amely szerint Magyarország a keresztény Európa védőbástyája. Ezt a gondolatot a hűbéres vajdák elsajátították s iparkodtak a maguk országára alkalmazni, amelyről tudták, hogy a Szentkorona része. Ennek a fejlődésnek különböző jelei itt is, ott is feltűnnek a kor írott emlékeiben, legvilágosabb fogalmazásban azonban Nagy István Velencébe küldött követének az ajkán. E szerint Moldva Magyarország s ezzel az egész keresztény Európa »kapuja és őre«.

Ez az eszme, mint államának létcélja, aligha elégítette ki István becsvágyát. Inkább csak politikai fogásként alkalmazta, hogy a velenceiek érdeklődését és támogatását biztosítsa. De így annál erőteljesebben mutatja a magyar hatást a román állam XV. századi fejlődésében. Elárulja, hogy a román politika, ha megkísérelt magasabbra emelkedni, szükségszerűen magyar vágányon haladt s másrészt plasztikusan kifejezi a szerepet, amit a két vajdaságnak a kor magyar államrendjében kellett, helyesebben kellett volna játszania. A kereszténység magyar bástyájának kapui valóban ezek voltak : a román államok és a bosnyák végek. Sajnos, egyik sem tudta sokáig feltartani a ránehezedő török áradatot, amelyet később maga a magyarság is csak rettenetes vérveszteségek, s középkori hatalmi helyzetének feladása árán, nagynehezen tudott megállítani.

IV. MOHÁCS

Havaselve ellenállóképessége már a XV. századi háborúkban felmorzsolódott. Sem a népben, sem az uralkodókban nem volt meg az erő és elszánás, hogy elhatározó lépést tegyenek a törökkel szemben. Vlad Ţepeş csak hibáiban talált követőket, erényeiben nem ; utódai közül nem egy örökölte az ő hírhedt kegyetlenségét, de egyik sem próbálta vérszomját a pogány ellen fordítani. Az ifjabb Basaraba, akinek ragadványneve — Ţepeluş — annyira emlékeztet vérengző elődjére, szánalomraméltó gyámoltalansággal, leplezetlenül megvallotta : »A török féken vezet engem, ahová akar.« Magyarország megnyugtatására folyton hangoztatta, hogy ő is a kereszténység érdekében dolgozik, de az ő szemében a kereszténység védelmében elérhető legnagyobb teljesítmény egy félig-meddig tűrhető béke volt. Mikor visszatért konstantinápolyi útjáról, ahol személyesen mutatta be hódolatát a törököknek, boldogan és önérzetesen újságolta erdélyi ismerőseinek, hogy Isten végre meghallgatta kérését : a szultántól felhatalmazást kapott, hogy a király úr országával (Magyarországgal) tartós békét közvetíthessen. A törökkel való háborúságnak még a gondolatától is irtózott. Ţepeş vajda harcos kereszténysége, Magyarországnak, a kereszténység védőbástyájának fegyveres szolgálata nála egészen elsatnyult. Az eszme nyomai megvoltak, de egészen torz formában : ő kincstárát mondta a keresztények pajzsának, nyilván azzal a gondolattal, hogy az országára vagy barátaira induló török portyázókat nem fegyverrel, hanem ajándékkal téríti el.

Ez a félénken megalkuvó gondolkodás nem volt alkalmas arra, hogy megállítsa Havaselvét a lejtőn, de menthetetlenül beleidegződött népének XV. századi eszmevilágába. A tömeg félt és nem látta értelmét a küzdelemnek. »A török oly számos, mint a tenger fövenye, — írta Brassóba Neagu volt vornic, Ţepeluş híve, — s nem állhat ellene senki«. Ugyanez a felfogás csendül ki Macarie metropolita leveléből, melyet Báthory Istvánhoz, Mátyás király híres hadvezéréhez írt annak nagy kenyérmezei diadala után ; szerencsét kívánt benne a győzelemhez, de egyszersmind kifejezést adott reményének, hogy Báthory bölcsesége többre tartja a békét, mint a harcot, amely csak bajt hozhat a keresztényekre. A fényes diadal friss öröme sem volt elég ahhoz, hogy a havaselviekből kiirtsa — ha csak egy pillanatra is — az iszonyodást a török háborútól. Ezért akartak mindenképpen békét közvetíteni, ezért voltak hajlandók messzemenő anyagi és erkölcsi áldozatokra, ezért nem értették meg Nagy Istvánt, aki magyar támogatással ugyan, de mégis saját erejéből és elszánásából kelt fel a hatalmas szultán ellen s a havaselvi

vajdáktól is hasonló magatartást várt. »Isten tudja, ki tud vele kijönni, — panaszolta Ţepeluş, midőn István, a magyar céloknak megfelelően, egy másik trónkövetelőt kezdett támogatni vele szemben, — én nem tudok, s elődeim sem tudtak«. Az a megalkuvó mentalitás, amely mindenáron modus vivendit keresett, — bár önmagában egészen érthető és természetes, — szükségképpen ellentétbe került azzal a keményebb, öntudatosabb magatartással, amit Mátyás Magyarországa s a török háborúban részes Moldva képviselt.

Még tovább romlott a helyzet, amikor Mátyás trónjára gyenge utód került, akinek erőtlen kezében a hatalmas magyar birodalom súlya és tekintélye úgyszólván napról-napra, rohamosan csökkent. Mátyás nyugati hódításai rögtön elvesztek, a déli végek is érezhetően meggyöngültek, s csak idő kérdése volt, mikor kap az oszmánság egy olyan vezetőt, aki felismeri az új helyzetet és új támadást indít Európa bástyája ellen. Ezt a támadást II. Szolimán szultán, a nagy hódító indította meg egy emberöltővel Mátyás halála után, s mint tudvalevő, sikerült szétrombolnia a középkor hatalmas magyar birodalmát. Az összeomlás fenyegető árnyéka ott tornyosult már Mátyás utódainak, a Jagelló-házbeli II. Ulászlónak és II. Lajosnak erélytelen uralkodásában, az államvezetés hanyatló vonalában, a hadi szervezet teljes leromlásában, de csak lassan-lassan s kevesekben vált tudatossá. Havaselve vajdái Mátyás halála után is kötelességüknek érezték, hogy hitlevelet kérjenek a magyar királytól, gondosan ügyeltek magyarországi kapcsolataik fenntartására és államhűségüknek talán világosabb szóbeli kifejezését adták, mint elődeik. Nagy Radu (1496—1508) például, akinek uralkodása kulturális szempontból emlékezetes, politikailag azonban annál jelentéktelenebb korszaka népe történetének, készségesen elismeri, hogy elődei hűséggel tartoztak a Szentkorona iránt, mert Havaselve a magyar birodalom része, és megígéri, hogy minden erejével ellenáll, ha az ellenség az ő országa felől akarna Magyarországra törni. Nyilatkozatának azonban vajmi kevés kézzelfogható értéket tulajdoníthatunk, hisz tudjuk róla, hogy tetteinek jóváhagyásáért szorgalmasan eljárt a portára, egy egykorú jelentés megvető szavai szerint: a szultán kezeit csókolgatni. Mátyás korában ilyen magatartás legalább is erőteljes rosszallást, ha nem azonnali leváltást eredményezett volna. A magyar állam erejének s tekintélyének nagy lehanyatlását éppen az mutatja, hogy Ulászló semmi kivetni valót nem talált havaselvi vajdája viselkedésében, sőt méltónak találta arra, hogy tekintélyes magyarországi birtokadománnyal »biztosítsa szolgálatait az ország és a kereszténység érdekében«.

Havaselve a XV. század politikai gyakorlatában kétfelé tartozott : adót fizetett a szultánnak, hűbéresi hűséget fogadott a magyar királynak. Ezt a kettős kötelezettséget a nagy Hunyadi is kénytelen volt szentesíteni az 1452-i török békében. Azóta jog szerint ez maradt a helyzet; még a Jagello-korban, az Ulászló király és Szelim szultán közt kötött békében is kiemelik, hogy mindkét román vajdaság Magyarország tartozéka s a szultánnak csak adófizetője. De a valóságos helyzetben finom változás mutatkozik. A Hunyadiak korában a havaselvi vajdák inkább Magyarországtól függtek ; rendszerint ott töltötték ifjúkorukat, oda fordultak jelölésért és támogatásért, többnyire magyar segítséggel kerültek uralomra s bár majdnem mindegyikük egyezségre lépett a törökkel, igazi urának a magyar királyt tekintette. A Jagello-kori vajdák tisztelték a magyar király jogait, de egyre ritkábban fordultak hozzá. A török nyomás fokozódott, a magyar hatás gyengült a Dunatájon; a vajdák talán nem észlelték ezt tudatosan, de ösztönösen megérezték s magyar kapcsolataikat egyre lazábban kezelték. Inkább a dunai bégekhez fordultak igényeikkel s török támogatással foglalták el őseik trónját. A gyönge Jagellót ezek a dolgok alig érdekelték. 1508-ban ugyan készültséget rendelt a temesi ispánnak, hogy abban az esetben, ha Radu vajda meghal, rögtön vesse rá haderejét Havaselvére, nehogy a török jelöltje jusson uralomra; a hadjárat azonban elmaradt, mert a török jelöltje közben egyezséget ajánlott. Szavát ugyan nem állta híven, de erélyes fellépésre mégsem került sor; még csak a készen álló trónkövetelőt sem szabadították rá. Néhány erőteljesebb beavatkozást látunk a XVI. század huszas éveiben, közvetlenül a mohácsi katasztrófa előtt ; a nagy veszedelem érzete a Jagellók Magyarországából is kiváltott valami vérszegény ellenhatást. Neagoe Basaraba vajda halála után (1521) zavaros trónviszályok törtek ki Havaselvén. Az egyik trónkövetelő, Radu dela Afumați oldalán a magyarok is beavatkoztak és sikerült jelöltjüket győzelemhez segíteni. A siker azonban rövid ideig tartott. Török részről mást jelöltek, s Radu, hogy uralmát megtarthassa, kénytelen volt átpártolni. Kevésen múlt, hogy nem kellett elkísérnie új urát, Szolimán szultánt a réginek, Lajos királynak mohácsi gyászszertartásához.

Havaselve tehát a Mátyás halálát követő negyedszázad alatt fokozatosan kicsúszott a magyar fennhatóság alól és egyre erősebb török befolyás alá került. Moldva sorsa némileg másképpen alakult. A magyar befolyás ott is erősen csökkent, de a török nem nőtt olyan hamar: Nagy István erős országát időbe tellett megtörni és a másik

vajdaság szintjére juttatni. Moldva urai nem sokat késleltették ezt a folyamatot, Nagy István életműve méltó utód híján folytatás nélkül maradt. Fia, Bogdan cel Orb (1504—1517) sokat örökölt apja kiváló képességeiből, így bátorságát, katonás hajlamokat ; de nem örökölte a józan mérlegelőképességet, a politikai viszonyok megítélésének, a lehetőségek és országos szükségletek összeegyeztetésének nagyszerű talentumát. Uralma kezdetén trónkövetelőktől kellett tartania, s ez sodorta háborúba a havaselvi vajdával. Később azonban magára haragította a lengyeleket is. Lengyel hercegnőt szeretett volna feleségül s mikor ezt nem kapta meg, fegyverrel tört Galíciába, hogy visszaszerezze a pokuciai határtartományt, amelyről előzőleg könnyelműen lemondott. Hosszú huzavona után végre magyar közvetítéssel jött létre a béke, amelynek nem sokáig örülhetett, mert a tatárokat is felingerelte, s azok gyakran felkeresték országát pusztító beütéseikkel. 1517-ben bekövetkezett halálakor meglehetősen bizonytalan helyzetben adta át a vajdai széket kiskorú fiának, Istvánnak, aki gyöngeségében mindenkinek — töröknek, lengyelnek egyaránt — iparkodott kedvében járni. Felnőve annál könyörtelenebbnek mutatkozott, de csak saját országa népével. Elégedetlen bojárjai végül is elfordultak tőle s előbb öccsét, majd nagybátyját — a változatos sorsú Rareş Pétert, Nagy Istvánnak egy hârlău-i halászasszonytól született törvénytelen gyermekét — jelölték vele szemben. Rareş két korszak határán áll a magyar-román államkapcsolatok történetében ; 1527-ben, a magyar birodalom mohácsi katasztrófáját követő évben lépett uralomra és többszörösen belekeveredett a magyar államélet új irányának kialakulását s az erdélyi fejedelemség megalapítását megelőző bonyodalmakba. Kapkodó politikája maga is jó bizonysága, mennyire bizonytalanná tette a dunatáji államok életét az a nagy megrázkódtatás, amelyet a magyar birodalom összeomlása — bármennyire várható volt is — okozott.

A török-magyar harcok kora mindkét román államot megérlelte az elszakadásra a magyar birodalomtól, amelynek védőszárnyai alatt állami életüket megkezdték. A Jagellók Magyarországa — Mátyásának árnyéka csupán — nem volt elég erős ahhoz, hogy ezt a fejlődést megmásítsa, vagy akár csak lassítsa. A kapcsolatok a vajdaságokkal egyre gyérebbek és erőtlenebbek lettek. Most is akadtak vajdasági trónkövetelők, akik a magyar udvarban kerestek támogatást, de egyre ritkábban értek el eredményt. A Jagellók magyar állama nemcsak a törökkel, de a vajdaságokkal szemben sem volt hajlandó támadó politikát folytatni ; felmerült ugyan egy lengyel

szövetségben lefolytatandó nagy hadjárat terve, de természetesen nem lett belőle semmi. A törökkel szemben a statusquo fenntartására törekedtek s a vajdaságokban sem szívesen vállalták a változás kockázatát. Az uralmon levő vajdát igyekeztek barátságra hangolni s rábírni a Mátyás kora óta nagyon meghalványult magyar igények kielégítésére. Számoltak a vajdaságok könnyen változó viszonyaival is és előnyöket biztosítottak a vajda számára, ha valamilyen okból el kellene hagynia országát. Ebből a célból felújították a magyarországi birtokadományozás szokását. Nagy Radu és Neagoe Basarab havaselvi vajdák a délerdélyi Aldiód várát és a hozzá tartozó uradalmat kapták, azzal a világos indokolással, hogy szolgálatuk fontos lévén a kereszténységre, azt biztosítani kell, másrészt arról is helyénvaló lesz gondoskodni, hogy »szükség esetén« legyen biztos menedékük. Bizonyos fokig hasonló célt szolgáltak Csicsó és Küküllő várak, amelyeket még Mátyás király adományozott Nagy István moldvai vajdának, részben menedék, részben általában lekötelezés céljából, s amelyek a XVI. század derekáig utódai, Bogdan és István birtokában maradva, nagy szerepet játszottak abban, hogy ezeket magyar kapcsolataik melegen tartására bírják. Ezek a kapcsolatok határozottan barátságos, jóindulatú magatartást eredményeztek, de mégis távol álltak attól a sokoldalú, eltéphetetlenül erős összeköttetéstől, ami a vajdaságok és Magyarország közt a XIV. s részben még a XV. században is fennállt, s mindenben magukon viselték a birodalom hanyatlásának s a közeli összeomlás lehetőségének jegyeit.

Mohács tehát már a Jagello-korra előrevetette árnyékát. Mégis, mikor a katasztrófa bekövetkezett, általános megdöbbenést váltott ki és gyökeresen új helyzetet teremtett a Dunavidék politikai életében. Ezen a tájon a középkor utolsó századaiban az Árpádok, Anjouk, Hunyadiak Magyarországa kétségbevonhatatlan vezetőszerepet töltött be. Politikai súlya, katonai ereje egyaránt hivatottá tette a szervezés, irányítás feladataira, amelyeket mindenkor meg is valósított. A környező népek fejlődő államai nem vonhatták ki magukat a magyar birodalom vonzása alól; nem volt közöttük egy sem, amely többé-kevésbbé lényegbevágó magyar hatásokon ne ment volna keresztül. A román államok fejlődésében különösen mély magyar hatás mutatkozik, akár kialakulásuk körülményeit, akár későbbi sorsukat nézzük. Politikájuk évszázados tengelye a magyar állammal való összeköttetés volt, legyen az barátságos, vagy — időnként — barátságtalan. Mindkét esetben a magyar állam szándékaihoz való alkalmazkodás — kapcsolódás vagy ellenszegülés — volt az alapelv,

amely a román államok politikai magatartását szabályozta. Az egyensúlyozó törekvés időnként más tengelyeket is teremtett, de a magyar mindenkor megmaradt. Mohács után mindez megváltozott. A magyar birodalommal megszűnt a rendező elv, amely a Dunavidék korábbi fejlődését irányította, használhatatlanná vált a tengely, amelyen a román államvezetés addig mozgott. A hagyományos hintapolitika nem talált támasztékot, a vajdaságok hamarosan teljes kiszolgáltatottságban hevertek a török lábai előtt. Állami létük formailag érintetlen maradt, bár területük s uralkodóik hatásköre jelentősen megcsonkult, politikai életnyilvánulásaik azonban hovatovább merőben vegetatív szintre süllyedtek. Magyar kapcsolataik ekkor sem szakadtak meg teljesen, de lassan majdnem minden jelentőségüket elvesztették s a változott viszonyok közt új kifejeződési formákat kerestek. Ezt az új korszakot egy több évtizedes átalakulási periódus előzte meg, amelyben mind magyar, mind román részről a változás jelentőségét igyekeztek érzékelni s az új helyzetnek megfelelő magatartást megtalálni.

A magyar hadak mohácsi veresége után, amelyben az ifjú király, II. Lajos életét vesztette, az ország két pártra szakadt. Az egyik Habsburg Ferdinándot, a másik egy magyarországi előkelőt, a megelőző évek belpolitikai válságaiban sokat szerepelt Zápolya Jánost akarta királynak. Háború tört ki, amelyben hol az egyik, hol a másik fél kerekedett felül, s a magyar állam maradék ereje és tekintélye is semmivé vált. János király végre odáig süllyedt, hogy ellenfelével szemben a török szultántól kért segítséget. Az természetesen örömmel fogadta a hódolatot a Hunyadiak hatalmas országának trónján ülő árnyékkirálytól és biztosította jóindulatáról. Segítette is, de az ország egységét nem tudta helyreállítani ; az ellenpárt a nyugati és északi megyékben túlságosan erősen befészkelte magát. Végül János király halála után, 1541-ben a szultán jobbnak látta, hogy az ország középső területét közvetlenül török közigazgatás alá vonja, János fiának, a csecsemőkorban levő János Zsigmondnak csupán a keleti részeken való uralmat biztosítva. Így jött létre az akkor már több mint hatszázéves magyar állam romjain az a természetellenes politikai beosztás, amely egészen a török kiűzetéséig fennmaradt : északon és nyugaton egy keskeny sáv a törvényes király, keleten Erdély és néhány határos vármegye — állami mult nélkül, mesterségesen megalkotott állam — az erdélyi fejedelmek és középen az ország szíve török basák uralma alatt. A királyi és a török uralom alatt álló részek állandó véres harcban álltak egymással, a kis erdélyi fejedelemség

pedig óvatosan egyensúlyozva köztük, igyekezett menteni a pusztulásból, ami menthető.

A Mohácsot követő zűrzavaros esztendőkben természetesen nem lehetett előre látni az események ilyen alakulását. Magyarországon még sokan hitték, hogy átmeneti nehézségek után sikerül helyreállítani az ország egységét és erejét és kiűzni a törököt. A vajdaságok vezetőemberei sem látták tisztán az erőviszonyokat. Nem is lehetett, hiszen még előfordult, hogy egyik-másik trónkövetelő Magyarországra menekült s ha nem is királyi megbízással, de legalább ottani szabadcsapatokkal jelent meg országában. Az ilyenféle események még egy ideig ébren tartották az emlékezést a Kárpátokon túl azokra az időkre, amikor a királyi hadak rendszeresen megjelentek a Balkánon, hogy ellenőrizzék s ha kell, megszilárdítsák a magyar érdekeket. Az emlékezés olykor meglepő formában nyilvánult. Havaselve vajdai székében Radu dela Afumaţi halála (1529) után jelentéktelen emberek váltogatták egymást. A harmincas évek derekán azok az olteniai bojárok, akiknek erdeiben az előző uralkodót sajnálatos »vadászszerencsétlenség« érte, egy kolostorba száműzött trónkövetelőt emeltek ki az ismeretlenségből, aki szerzetesi neve, Paisie mellé felvette az áhítatos szíveknek szépen hangzó Radut és aztán hűséget ígért János magyar királynak, mondván, hogy a hitetlen török el akarja veszteni a szent keresztet, illő tehát, hogy a keresztények is egyesüljenek a nagy cél érdekében. Ezek a Hunyadiak korába illő szavak különös anakronizmusként hangzanak abban az időben, amikor a magyarság koronás feje, törökverő vezérek sarjadéka maga is kénytelen volt alkura lépni az ősi ellenséggel. Felesleges mondani, hogy Paisie lelkesedése sem bizonyult valami tartósnak ; éppen ő volt az, akinek idejében a török — más dunabalparti foglalások mintájára — megvetette a lábát Brăila környékén. Később azt is eltűrte, hogy a szultán egyszerűen leváltsa, megfossza az uralkodástól s mást jelöljön helyette, őt magát Egyiptomba száműzvén. Helyére Mircea Ciobanul került, akinek nevét szörnyű vérengzések tették emlékezetessé, s az, hogy alatta és utódai alatt Brăila végleg török tartománnyá lett, Havaselve belügyei nagyon megromlottak s állami súlya csaknem a semmivel lett egyenlővé. Ezekben az időkben már Paisie erőltetett lelkesedése sem igen talált volna visszhangra. A közhangulatot sokkal inkább kifejezi az a levél, amit 1530—1536 táján írt egy havaselvi előkelő, Mogoş *spătar*, aki éppen akkor tért vissza egy Magyarországot pusztító török hadjáratból, s mentegetőzés helyett nyers őszinteséggel világítja meg tettének indító okait : »Ugyan mi hasznunk a

királyból? Semmi!« — minthogy pedig élni kell, okosabb a törökhöz csatlakozni, aki hatalmas és hasznos barát. Havaselve kapcsolata a magyar birodalmi eszmével, mint ennek a levélnek szelleméből éppoly világosan kitűnik, mint magukból az eseményekből, a XVI. század derekán megszűntnek tekinthető.

Moldva valamivel jobb állapotban élte meg a nagy változás éveit. Rareş Péterben megvolt a képesség, hogy meglássa a hanyatlás jeleit és megpróbálja felemelni országát. De voltak súlyos hibái is, amelyek már eleve lehetetlenné tették, hogy apja nyomaiba lépjen. Nyugtalan természete, nagyravágyása gyakran elvakította s elhamarkodott cselekedetekre bírta, amikor országa érdekében nagyon óvatos, józan megfontolásra lett volna szükség. Részben talán alacsony sorban eltöltött ifjúsága — a monda szerint halkufár volt — is felelős azért a mértéktelen mohóságért, amellyel trónra kerülve hatalmát élvezni és növelni igyekezett. Túlságosan sokat akarván, végeredményben semmit sem kapott, s egész uralkodása a hiábavaló háborúk hosszú láncolata, amelyek során minden szomszédjától szerezni próbált valamit s mindegyiket ellenségévé tette. Uralkodása kezdetén feszült érdeklődéssel figyelte a magyarországi eseményeket. Eleinte Ferdinánddal tárgyalt, azután Jánost ítélvén erősebbnek, ahhoz állt és utasítására hadjáratokat vezetett Erdélyben Ferdinánd párthívei ellen. Téves egyes román íróknak az a nézete, hogy Erdélyt meg akarta volna hódítani; annyi azonban bizonyos, hogy János király szolgálata mellett a maga érdekeit sem felejtette el. Kevés eredményt érvén el, Lengyelország felé fordult. Bár 1527-ben hűséget ígért a lengyeleknek, akik trónkövetelő korában támogatták, 1528-ban már országukba akart törni a vitás határtartomány, Pokucia miatt. Erre a támadásra a portán kért felhatalmazást, azonban ugyanakkor nem átallott a lengyelektől kérni segítséget a török ellen. Többször átcsapott a határon, végül a lengyelek megverték. Belekeveredett Gritti, a szultán magyarországi kiküldöttje fiainak meggyilkolásába, s ezzel a törököt is magára haragította. János királlyal ellentétbe kerülvén, Ferdinánd mellé állt és most már az ő javára próbált Erdélyben akciót indítani, de ugyanakkor a lengyelek s valamivel utóbb a szultán részéről is támadás érte. A két rossz közt a kisebbet választotta: mindent megígért a lengyeleknek segítség fejében. Segítséget azonban nem kapott, sőt országa sem állt melléje. Trónját vesztve, hosszas bujdosás után érkezett Erdélybe, ahol államfogságra vetették.

Szerencséjére utódai még kevésbbé tudtak élni vajdai tisztükkel. A szultán a vajdacsaládnak egy eltörökösödött tagját, Istvánt ültette

helyére, akit népe jellemzően Lăcustă-nak, sáskának nevezett s rövid uralkodás után meggyilkolt. Törökellenes jelölt került uralomra, Alexandru Cornea, aki a lengyelekre támaszkodva végigdúlta a török végeket. Közben Magyarországon is zavarosra fordult a helyzet, János király meghalt, s így a szultán kevesebb figyelmet fordított Moldvára. Visszaadta Péternek a vajdaságot, de fiát kezesül fogta és az évi adót — mint minden szorongatott helyzetben levő vajdajelöltnél — erősen megemelte. Péter Áron kétezer aranya Rareş Péter korában tizenkettőre szaporodott, hogy néhány évvel később ugrásszerűen emelkedjék negyven-, majd nyolcvanezerig. Rareş ezt már nem érte meg, de elég keserűség lehetett látnia, hogy országa határán éppúgy török erődök sora emelkedik, mint a másik vajdaságban. Szabadulást remélt, mikor 1541-ben Ferdinánd hadai elindultak Buda alá. Kapcsolatba lépett a király hadvezérével és kötelezte magát, hogy segíti a kereszténységet, kémkedni fog javukra, sőt hajlandónak mutatkozott elfogni a szultánt is, (ami nem valami meggyőző bizonyíték szándékainak komoly megfontoltsága mellett). A királyi hadak kudarca teljesen kiábrándította; Ferdinánd javára tett erdélyi foglalásait, belátván, hogy a maga számára nem tudná megtartani, átengedte az újonnan alapított erdélyi állam csecsemőuralkodójának, János Zsigmondnak, s visszahúzódott vajdaságába, ahol 1546-ban — e kor román uralkodóinál csaknem szokatlan módon — betegágyban halt meg, miután keserű és nyugtalan szellemét kegyes adományokkal s alapítványokkal igyekezett megcsendesíteni.

Rareş hiábavaló háborúiban, politikája kapkodó fordulataiban többet láthatunk, mint egy tehetséges, de meggondolatlan uralkodói egyéniség személyes gyarlóságainak megnyilvánulásait; világosan kifejeződik bennük az a reménytelen küzdelem, amit a hintapolitikára alapozott román állam folytatott a létért, állami életműködéseinek lehetőségéért tengelyének, a magyar birodalomnak összeomlása után. Ez a küzdelem nem végződhetett másként, mint kudarccal; pár évtizeddel Rareş halála után Moldva is éppolyan kiszolgáltatott, megnyomorított állapotban hevert a török előtt, mint Havaselve. A belviszályoktól gyötört, passzivitásra kárhoztatott lengyel állam, fennhatósági igényei ellenére sem sokat tett ez ellen, s a magyarság, amely akkor kezdett végvárak és erdei hajdúszállások körül csoportosulni, hogy megvívja évszázados harcát az oszmánsággal, alig bírta a maga gondját. A két vajdaság kiszakadván a magyar érdekkörből, elvesztette önálló államiságának alapjait s a török birodalom részévé lett.

Elekes Lajos

IRODALOM

A román államfejlődés története napjainkig nélkülözi a modern történetírás szempontjainak megfelelő feldolgozást. Az eseménytörténet elemi kérdései közt is nagyon sok a megoldatlan vagy a hibásan megoldott, uralkodók eredete, uralkodási éve, családi viszonyai, vagy csaták helye és dátuma tekintetében is. Igy e kérdések kutatója állandóan az úttörés kezdetleges feladataival küzd s a viszonylag nagyon gyér eddigi eredményeket is csak részben, megfelelő ellenőrzés után használhatja. Helyesebb magukra a forrásokra támaszkodnia, amelyek az idevágó magyar és román okmánytárak és elbeszélő-forráskiadványok anyagából ismeretesek.

A román szakirodalom leghasználhatóbb terméke Iorga régi műve: *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen* (Gotha, 1905), amelyhez képest újabb művei mind megbízhatóság, mind áttekinthetőség tekintetében hanyatlást jelentenek, valamint Const. C. Giurescu: *Istoria Românilor* (Bucureşti, 1935). Utóbbi értékesítette az 1905 óta megjelent újabb tanulmányok és forráskiadványok anyagát és használható áttekintéseket közöl fejezetei végén a fontosabb irodalomról. Szellemben némi haladást jelent Iorga iskolájának soviniszta felfogásával szemben, azonban bizonyos, nemzeti büszkeséget érintő kérdésekben nem tud felülemelkedni elődeinek nézőpontján. Igy, különösen a magyar kapcsolatok tekintetében, többször hibás eredményekre jut s a románok szerepét — akár Nagy István, Rareş Péter, Vitéz Mihály politikájáról, akár a népi-társadalmi érintkezésekről szólva — nagyítva, a magyarságét sokszorosan kisebbítve ábrázolja.

Speciálisan az államközi kapcsolatokat tárgyalja román részről Gr. C. Conduratu: *Relaţiunile Ţării-Româneşti şi Moldovei cu Ungaria* (Bucureşti, 1898), amely azonban csak 1526-ig terjed és sokban elavult, éppúgy, mint magyar részről Hunfalvy P. nagy, sok idevágó adatot tartalmazó műve: *Az oláhok története* (Budapest, 1894).

A román államok kialakulását illetőleg ma is haszonnal forgatható D. Onciul: *Originile principatelor române* (Bucureşti, 1899), noha több ponton helyesbítésre szorul, vagy kiegészítendő az újabb eredmények értelmében. A török népek hatására vö. Rásonyi Nagy L.: *Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'état des Roumains* (Archivum Europae Centro-Orientalis 1935), a magyar előkészítésre Elekes L.: *Die Anfänge der rumänischen Gesellschaft. Versuch einer rumänischen Entwicklungsgeschichte* (uo., 1941). A XIV. századi kapcsolatok eseménytörténeti hátterét magyar részről az Anjouk balkáni politikáját tárgyaló irodalom, román részről a Giurescu-féle összefoglaló mű megfelelő fejezeteinél idézett művek tisztázták, sok kérdést nyíltan hagyva. A magyar kultúrhatásra ld. Elekes: i. m. és az ott idézett bibliográfiát. A XV. századi kapcsolatok történetét két régebbi tanulmányom: *A magyar-román viszony a Hunyadiak korában* (Mátyás király emlékkönyv, szerk. Lukinich I. Budapest, 1940), ill. *Nagy István moldvai vajda politikája és Mátyás király* (Budapest, 1937) alapján vázoltam.

ERDÉLY POLITIKAI KAPCSOLATAI A ROMÁN VAJDASÁGOKKAL A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN

I.

A magyar állam hatalmi törekvései a középkorban — a politikai és földrajzi tényezők természetes következményeként — elsősorban dél és délkelet felé irányultak. Az apró balkáni fejedelemségek belviszályait kihasználva fokozatosan és tervszerűen haladt előre a magyar terjeszkedés, s a XIV. századra a magyar hatalmi terület határa már mélyen benyúlt a félsziget belsejébe, Üszküb és Szófia vidékéig.

A Kárpátok medencéjétől délkeletre, az Alduna, Fekete-tenger és Dnyeszter által bezárt területen, Moldva és Havasalföld, a két erősen fejlődő román vajdaság szintén a magyar királyság hatalmi körébe esett. A XIV. század végén ugyan Moldvára az új lengyel-litván állam is igényt emelt, azonban a magyar befolyást nem tudta megszüntetni. A lengyel és magyar hatalom szembenálló érdekeiből csak a moldvai vajda húzott hasznot: a XV. század második felében Nagy István egy időre majdnem teljes önállóságra tett szert az egymásra féltékeny, megegyezni nem tudó pártfogók között.

RÖVIDITÉSEK JEGYZÉKE:

Documente = A. Veress: *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării-Româneşti.*

EOE. = *Erdélyi Országgyűlési Emlékek.*

Gesch. d. rum. Volkes = N. Iorga: *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen.* Gotha, 1905.

Hunfalvy = Hunfalvy Pál: *Az oláhok története.* Bp., 1894.

Hurmuzaki = E. Hurmuzaki: *Documente privitóre la Istoria Românilor.*

Ist. Românilor = N. Iorga: *Istoria Românilor.* Bucureşti. I—X.

La place des Roumains = N. Iorga: *La place des Roumains dans l'histoire universelle.* Bucarest, 1935. I—II.

Panaitescu = P. P. Panaitescu: *Mihai Viteazul.* Bucureşti, 1936.

A magyar királyság ereje magasan túlszárnyalta déli és délkeleti kicsiny, szervezetlen szomszédaiét; ezek legfeljebb pillanatnyi sikerekre számíthattak vele szemben. A Kárpáti Medencét s a Balkán északi felét, az Alduna vidékét magyar hatalmi érdek és magyar szervezet fogta egybe — nem egyszer a vazallus államok akarata ellenére — a maga politikai érdekeinek megfelelően, elsősorban katonai szempontból.

Ezt az évszázadok alatt kialakult hatalmi rendszert borította fel a középkor utolsó századában az oszmán törökök támadása. A félsziget déli államai hamarosan hatalmukba jutottak s a XIV—XV. század fordulóján a távolabbi magyar hűbéreseket is adózásra kényszerítették. 1396-ban a pogány ellen egybegyűlt keresztessereg már az Aldunánál vívta meg és vesztette el nagy csatáját. Közös európai vállalkozás a török ellen nem jött többé létre, ez a terület magára maradt. Hunyadi János még egyszer megkísérelte a hűbéres tartományok és Délmagyarország együttes katonai erejével feltartani a török rohamát, — tartós sikert azonban már nem érhetett el. Az egymással versengő szerb-bosnyák pártok nem egyszer maguk nyitottak utat a szultánnak, a belviszályokba merült magyar királyságnak pedig nem volt ereje akaratát a törökkel szemben rájuk kényszeríteni. Rigómezőn már régebben elbukott a szerb állam, követte Bulgária, majd a század közepén Konstantinápoly s 1456-ban Magyarország közvetlen kapujában, Belgrádnál zajlott a harc. Hunyadi győzelme megmentette a Kárpáti Medencét, de a balkáni magyar hegemónia elveszett, — helyébe a török lépett.

A XVI. század huszas éveiben azután II. Szolimán szultán egyre nagyobb csapásokat mért a magyar védővonalra. 1526-ban Mohácsnál a magyar sereg elvesztette a döntő csatát, maga a király is ott maradt a csatatéren. A magyar királyság balkáni hegemóniája után összeomlott hatalma a Kárpáti Medencében is.

Szolimán szultán legyőzte a magyar királyt, de arra nem volt ereje, hogy helyébe is üljön, — az ország megszállása egyelőre elmaradt. Az a politikai hatalom, amelyet Magyarország birtoklása jelentett, s amelyiknek alapja a népességen, állami szervezeten túl nem utolsó sorban a Kárpáti Medence földrajzi helyzete volt, ez a hatalom nem került az oszmánok kezébe, ahogyan mindenestől átvette a szultán a keleti császárságban rejlő energiákat és lehetőségeket Konstantinápoly birtokbavételével. A Kárpáti Medence nem vesztette még el a lehetőséget egy új politikai szervezkedésre.

A magyarság azonban nem tudott élni ezzel az utolsó alkalommal. Két királyt választott, egy nemzetit, Zápolyai Jánost s egy külföldit,

Habsburg Ferdinándot, a császár öccsét, abban a hiszemben, hogy ezzel biztosítja magának a német-római birodalom segítségét.

Ferdinánd megválasztásával, majd a császári székbe emelkedésével egy új hatalom, a nyugati császári nyelt szabad utat a medence területére. Szolimán sietett vele szemben a pártfogását kérő Zápolyai mellé állni: 1541-ben megszállta Buda várát s egyre szélesedő ékalakban gyűrte hatalma alá az ország közepét. A Kárpáti Medence területe ezzel két hatalom martalékává lett: nyugati és északi felében a császár, keleti és déli részén a szultán akarata érvényesült.

A két nagy politikai hatalom határai derékben vágták ketté a Kárpáti Medencét és nemcsak ekkor, a XVI. század első felében, de később, két évszázadon át egyik sem volt annyival erősebb a másiknál, hogy döntoen fölébe kerekedhetett volna. A keleti szultáni s a nyugati császári hatalom Magyarország közepén egyensúlyba jutottak. A Kárpáti Medence népeinek érdekét egyikőjük sem képviselte, s a multjánál, műveltségénél, társadalmi és gazdasági fejlődésénél fogva a nyugathoz tartozó, tehát törökellenes magyarságnak hamarosan a császárral szemben is fegyverrel kellett megvédenie a maga érdekeit.

Másfélszáz éven át a Kárpáti Medence és lakói életlehetőségeit a két nagyhatalom erőviszonyai szabták meg, s ahogy a nyugati országrész nem szakadhatott el a Habsburgoktól, Keletmagyarország a török mellé kényszerült. A korábbi egységes magyar állam kétfelé szakadt, s a medence közepe határterületté vált; a magyar politikai hagyomány folytatását pedig egyik örökös sem vállalhatta magára.

II.

A magyar politikai hatalom szétesése éreztette hatását a Kárpáti Medence egész környékén, különösen a töröktől még meg nem szállt délkeleti részen, a két román vajdaság területén.[1] A török előnyomulása itt is megindult a XV. század folyamán. A támadásoknak jobban kitett

[1] Ezt többek között már J. Ursu felismerte 1908-ban írt munkájában (*Die auswärtige Politik des Peter Rareş, Fürst von Moldau. 1527—1538.* Wien, 1908): »Zunächst war sie (t. i. a mohácsi csata) die unmittelbare Ursache einer völligen Zerrüttung der osteuropäischen Verhältnisse, einer langen Periode innerer Wirren und erbitterter Kämpfe, unter denen besonders Ungarn zu leiden hatte. Auch die übrigen Staaten Osteuropas wurden dadurch in Mitleidenschaft gezogen« (10). Majd Rareş trónraléptekor: »das einst so mächtige Ungarn, das mit so starker Hand die politische Gleichgewicht Osteuropas bewahrt hatte, war nichts mehr als ein Spielball des gewaltigen Soliman« (15).

Havasalföld már a század elején szembekerült a szultáni hatalommal, s a francia utazó, Bertrandon de la Brocquière az 1430-as években már a portán tartott román túszokról írt.[1] Turnu, más néven Kisnikápoly, vagy ahogyan a török nevezte Kula, majd Gyirgyó (Giurgiu, törökül: Jerköki) a szultán kezére került, s ha a magyar és román erők Hunyadi vezetésével még egyszer vissza is szorították a török hadak előretörését, többé feltartani nem tudták. A déli, immár török várak környékén egyre szélesedő gyűrűkben terjeszkedtek a beglerbégek, a meghódított részeket rájakerületekbe szervezték s állandó betöréseikkel nyugtalanságban tartották a vajda kezén maradt területet is. A magára hagyott vajda a magyar segítségre egyre kevésbbé számíthatott; a magyar királynak ugyan hűséget esküdött, de a török előtt is kénytelen volt térdet hajtani.

Mohács után aztán a szultán kezére került Brăila, majd Severin vidéke, s ezzel a havasalföldi vajda uralma a meghagyott kis országban is névlegessé vált: immár egymaga ellent nem állhatott, ki volt szolgáltatva a töröknek. Konstantinápolyból nevezték ki vagy csapták el, ha megunták. A XVI. század elején még 8000 dukátnyi adója rohamosan 40, majd 80.000-re emelkedett, s vele együtt nőtt a fegyveres szolgáltatások terhe is. Havasalföld a magyar királyság széttörése óta Konstantinápolyból kapta a parancsokat.[2]

Moldva földrajzi helyzeténél fogva később került szembe a törökkel, de a XV. század végétől kezdve rajta is fokozatosan beteljesedett Havasalföld sorsa. Már 1484-ben, Nagy István vajda alatt elveszett az ország déli, besszarábiai része: Chilia és Akkerman (Cetatea Albă) török hadikikötővé lettek s környékük kénytelen volt hódolni. Az északról és északkeletről közvetlenül szomszédos Lengyelország belső bajai, nyugati háborúi között óvakodott érdekében közbelépni: keleten török fennhatóság alá került a krimi tatárok országa, s aki Moldvában a szultánnal ujjat húzott, az számíthatott a tatárok betörésére.[3] A magyar király, Mátyás, ezidőben Ausztriában hadakozott.

[1] Schefer kiadása, 190. Idézi Iorga: *Gesch. d. rum. Volkes* II, 23.

[2] A török hódítás fokozatos előrehaladását mindkét vajdaságra vonatkozóan részletesen elmondja Iorga: *Gesch. d. rum. Volkes.* A vajdaságok XVI. századi politikai életének tömör jellemzése Elekes Lajos tanulmánya a Gáldi L. és Makkai L. szerkesztésében megjelent *Geschichte der Rumänen* (Ostmitteleuropäische Bibl. Nr. 63. Budapest, 1942) c. gyűjteményes kötetben: *Unter osmanischem Joch*, 120. Vö. még Elekes L.-nak e kötetben levő tanulmányával.

[3] Lengyelország Moldvával, ill. a török birodalommal szemben tanúsított óvatos politikáját részletesen elemzi E. Zivier: *Neuere Geschichte Polens.* Gotha,

A XVI. század elején a magyar állam elleni hadjáratok alatt Moldva aránylag csöndben élt. 1538-ban azonban Szolimán szultán nagy hadjáratban rendezte az itteni kérdéseket. A vajdát, Rareş Pétert elűzte s az újat, Istvánt janicsárokkal vétette körül. A meghódított terület határát egészen a Botna folyóig tolta előre. Elfoglalta Tighinát, mely ettől kezdve Bender néven török kikötővé lett. Az Alduna vonala egész hosszában a szultán kezébe került. Chilia és Akkerman között török erőd épült: Moldva mozgási szabadságának vége volt.

A XVI. század második felétől kezdve a török szokásba hozta, hogy dunamenti várainak őrségét tatár csapatokra bízza.[1] Bár ezzel elsősorban a Lengyelország déli részén megtelepedett kozákokat akarta fékre fogni, rászabadította a tatárokat a vajdaságokra is. A török és tatár hadak között a két kis állam moccanni sem tudott, arra, hogy velük egymaga szembeszálljon, nem is gondolhatott.[2]

Ez a magyarázata annak, hogy a vajdák ragaszkodtak a hanyatló, majd Mohács után kettészakadt magyar királysághoz — amelyiknek befolyása ellen korábban annyit lázadoztak. Magyarország még romjaiban is érdemleges segítséget jelenthetett számukra: pénzt, katonát, veszély esetére menedéket.

Közvetlenül Mohács előestéjén II. Lajos magyar király még szerződést kötött a moldvai vajdával: a vajda 1000 forint segélyt kap, ha szemmeltartja a törököt és keletről jövő támadás esetén vele szembeszáll.[3] Ehhez hasonló szerződéseket Mohács után is kötöttek a vajdák, de a változott politikai körülményeknek megfelelően mind a két magyar királlyal. Jellemző példa erre Rareş Péter moldvai vajda eljárása. Rareş Péter Zápolyaival és Habsburg Ferdinánddal egyformán igyekezett jó viszonyban lenni, bár egyikkel sem őszintén. Zápolyait »dominius noster clementissimus«-nak nevezte[4], ajándékokat fogadott el tőle, ugyanakkor azonban Ferdinánddal is traktált s 1535-ben nemcsak hűbéruraságát

1915. 15, 351 kk. — H. Grappin szerint lengyel érdek nem is kívánta az erőteljes moldvai politikát (*Histoire de la Pologne des origines à 1922*. Paris—Vienne, é. n. 99—100). — Ursu: i. munkájában pedig Zsigmond lengyel királyról az 1520-as években azt bizonyítja, hogy a Habsburgokkal való versengése miatt »mit heimlicher Freude verfolgte er die Fortschritte der Türken in der Moldau« (14).

[1] Vö. *Gesch. d. rum. Volkes* II, 9.

[2] Védekezésének módja is leginkább az volt, különösen a tatárok ellen, hogy az egész népesség mindenestől a havasokba futott. Vö. *Documente* V, 62. sz.

[3] Hunfalvy II, XLIII, 294. j.

[4] Hunfalvy II, 220. A vajda 1529 szept. 3-i levele.

ismerte el, de a török elleni harcra is kötelezte magát.[1] Nem sokkal utóbb már V. Károly császárhoz fordult ajánlataival: hajlandó országát a császárságba bekebeleztetni s katolikus hitre térni, ha a török alól felszabadítja őt. Brandenburgi Joákimnak, Ferdinánd megbízottjának pedig még azt is megigérte, hogy ha kellő segélyt kap, magát a szultánt is elfogja.[2] Ezen a nyomon járt a Moldva uralkodójává lett görög származású kalandor, Heraklides Jakab is, amikor 1560-ban felajánlkozott Ferdinándnak, megírva, hogy »Moldva a töröknek fizeti az adót, de azért éppen úgy a dicsőséges magyar királyság tagja, akárcsak Erdély« — ugyanakkor azonban János Zsigmondnak is írt, szolgálataiért Beszterce várát kérve.[3] Ugyanezt a mindkét király felé kacsintgató külpolitikát látjuk a többieknél is: a havasalföldi Radu Mircea vagy a moldvai Rareş István, ha kisebb mértékben is, de mind ugyanezt csinálták.[4]

De nemcsak a vajdák keresték mindenáron a kapcsolatot a magyar királlyal, Zápolyai és Ferdinánd is nagy súlyt helyeztek a keleti területek inkább már csak névleges hűbéruraságának fenntartására. Ferdinánd, akinek pedig országa nem is érintkezett közvetlenül a vajdaságokkal, de felismerte ezek jelentőségét Zápolyai hátában, állandóan pénzelte a vajdákat. Magyar királyi felségjoga elismertetése érdekében 1536-ban még Zsigmond lengyel királlyal is vitába szállt a Moldvára irányuló lengyel igények miatt.[5] Mindez természetesen nem akadályozhatta meg, hogy a török ne érvényesítse a maga hatalmát. A lengyeleknek sikerült ugyan a XVI. század végén kivívniok, hogy Moldvára részleges hűbéruraságukat a porta elismerje,[6] de sem Zápolyai, sem a Habsburgok sohasem érhették ezt el. A korábbi hűbéres kapcsolatok emléke azonban oly elevenen élt a magyar közvéleményben, hogy Oláh Miklós esztergomi érsek, Ferdinánd bizalmas tanácsadója, még a század közepén is azt írta Magyarországról szóló nagy munkájában: Havasalföld és

[1] 1535. IV. 24. *Domnii Ţărei Moldovei şi viaţa lor de Gregorie Ureki. vornik mare în Moldova.* Picot E. kiadása. Paris, 1878. 308. Ld. még Wese lundi érsek levelét Váradról, *Mon. Hung. Hist.* I/1, 367.

[2] 1542. III. Hunfalvy II, XLVI, 313. jegyz., továbbá u. o. 242—244. Vö. még: *Gesch. d. rum. Volkes* I, 385.

[3] Vö. Hurmuzaki II, 387. sz. és *Ist. Românilor* V, 59.

[4] Vö. *Documente* I, 15., 71., 175. sz.

[5] A levélváltást közli J. Ch. Engel: *Geschichte der Moldau und Walachei.* Halle, 1804. 176—178. A pénzsegélyekre lásd Pemflinger Márk elszámolását. *Documente* I, 12. sz.

[6] *Documente* II, 104., 13. sz.

Moldva »alávetettjei a magyar királynak, kihez követeket küldenek a hűségeskü letétele végett.«[1]

Valójában azonban a vajdaságok fölött a török volt az úr, s ellene a vajdák semmit sem tehettek. Ahogyan Zsigmond lengyel király írta Ferdinándnak, igaz, hogy Moldva a multban Magyarországnak is, Lengyelországnak is adózott, »most azonban mind a két királyságtól elvette a török, és Moldva neki engedelmeskedik.«[2] Rareş Péter, aki annyiszor játszotta ki Zápolyait meg Ferdinándot egymás ellen, Szolimán szultánnak állhatatos szolgája maradt, mert ez a magyar és lengyel királynál is hatalmasabb volt.[3] Köthettek a vajdák akármilyen szerződést, a szultán hatalma legtöbbször keresztül húzta minden tervüket. A királyok egyikének sem volt meg az ereje hozzá, hogy a szerződés megtartására a lehetőséget megteremtse. Erős szálakkal, nagy feladatokkal és jutalmakkal a vajdákat újra meg újra magukhoz fűzték, a vajdák pedig látszólag igyekeztek is a szerződés megtartására : szolgálatkészséget mutattak s szorgalmasan jelentgették többnyire semmitmondó híreiket a török mozgolódásáról.[4] Végül mégis mindig a szultán parancsára ragadtak fegyvert. 1556-ban, Szolimán Magyarországi hadjáratával egyidőben a moldvai és a havasalföldi vajda szinte ugyanazokkal a szavakkal közölték Bátori Miklóssal, Ecsed vára urával, a Habsburgok hívével: »a hatalmas török császár akarata az«, hogy Erdélybe nyomuljanak s »tűzzel és vassal« büntessék azokat, akik Ferdinánd pártján vannak.[5] Ha a szultán kinyilvánította akaratát, akkor szükségképpen érvényét vesztette minden előző szerződés. A császárral vagy a királlyal lehetett egyezkedni, praktikázni, a szultánnak engedelmeskedni kellett.

A török előnyomulásával kapcsolatban nagy változáson ment át a vajdaságok belső élete is. Az állami élet lehetősége nem szűnt

[1] *Hungaria et Atila.* Bécs, 1763.

[2] Engel : i. h.

[3] Pl. 1527-ben, Zsigmond lengyel királlyal kötött törökellenes szövetségébe és örökbarátsági megegyezésébe, — amelyben megígéri, hogy soha Lengyelországra fegyvert nem von, s ha Zsigmond kívánja, egész haderejével a török ellen fordul — végül bevéteti, hogy ha a szultán személyesen száll hadba Lengyelország vagy Magyarország ellen és őt fegyveres csatlakozásra szólítja fel, felhívásának eleget tehet, ez nem érinti az örök barátsági szerződést. Lásd Ursu : i. m. 18.

[4] Sok ilyen jelentés található a *Documente* köteteiben. Pl. Sándor moldvai vajda jelentései (I, 141., 173. sz.) vagy Radu havasalföldi vajdáéi (I, 77., 169. sz.), stb.

[5] *Documente* I, 202., 203. sz., ld. még u. o. 77. sz.

meg, — ahogyan a Balkán országaiban, — de meglehetősen szűk térre korlátozódott. A vajdákban a porta nem bízott; hűségük biztosítékául egyrészt már az 1540-es években Konstantinápolyba kellett küldeniök valamelyik gyermeküket túszként, másrészt udvarukba török katonaságot voltak kénytelenek befogadni. Rareş Péter udvarában pl. 500 janicsár állomásozott, s ezeket nemcsak hogy fizetnie kellett, de még különleges tisztelettel kellett velük bánnia. Parancsnokaik benn ültek az országos tanácskozásokon s minden gyanús szót vagy eseményt azonnal jelentettek Konstantinápolyba. A díván basáinak döntő szavuk volt a vajdaságok sorsának alakulásában, s a XVI. századi román fejlődés legalább annyira függött az oszmán birodalom politikai elhatározásaitól, mint saját belső tényezőitől.[1]

A vajdákat Konstantinápolyban nevezték ki, s ugyanonnan érkezett parancs bármikor megszűntethette hatalmukat. Azt, hogy ki legyen vajda, s hogy ki meddig maradjon az, többnyire pénz, megvesztegetés szabta meg, s csak ritkábban politikai meggondolás. Akinek pénze volt, annak hittek. Ahogy a francia követ, De Lancosme jelentette urának a portáról, éppen a vajdák állandó cserélgetésével kapcsolatban: a szultáni udvarban oly nagy a korrupció, hogy a legkisebb rágalom is elegendő arra, hogy valakit elveszítsenek.[2] Mert aki nem vigyázott magára, trónjával együtt könnyen elveszthette a fejét is.

Előfordult, hogy a vétkesnek hirdetett vajdát előbb figyelmeztette a szultán,[3] az is megtörtént, hogy magát tisztázandó megidézték a portára. Ilyen esetben azonban vajmi ritkán eresztették vissza. »Pétert, az eddigi moldvai vajdát Aleppóba küldik« — olvassuk egy ilyen megidézés után a császári követ jelentésében.[4] Leggyakrabban azonban váratlanul rátámadtak a mit sem sejtő vajdára, s ha kézbe kaphatták, többnyire el is tették láb alól. Igy 1554-ben a havaselvi Mirceát egyik napról a másikra váratlanul megrohanta a szomszédos bégek csapata; Bukarestet megsarcolták, Petraşcut, az új vajdát

[1] Vö. *La place des Roumains* II, 98.

[2] Hurmuzaki: *Supplementum* I/1, 90.

[3] Vö. Cyras apát jelentését Miksa császárhoz 1572-ből. *Documente* I, 383. sz.

[4] Sinczendorf Joákim jelentése 1580-ból: *Documente* II, 154. sz. Péternek azonban sikerült a számkivetésből a porta kegyelméből újra a vajdai székbe emelkednie. Ld. *Documente* II, 169., 170., 171., 172., 177. sz. — 1576-ban egyszerre idézték meg Konstantinápolyba mindkét vajdát. Ld. Ungnad császári követ jelentését, *Documente* II, 90., 91. sz. — Vö. III. Murad levelét 1592-ből. U. o. III, 194., 198., 210. sz.

beültették, s tíz nap sem telt belé, Mircea már Konstantinápolyban volt fogolyként.[1] Nem egyszer a változás olyan gyorsan és váratlanul esett, — bár mindenki állandóan készen állt rá, — hogy a magyar király már csak a bevégzett tényekről értesült, esetleg erről is a szultán leveléből. Mivel »az én portai szolgáimmal összve veszett és megháborodott, — írta pl. Rossz Sándor vajda elűzésekor a szultán — hogy az én ezutáni szolgáim csendességben legyenek, az vajdaságot elvöttem tőle«.[2] A szultán rendelkezése ellen pedig nem volt hová fellebbezni. Ezt tudomásul kellett venni.

A helyzetet még bonyolultabbá tette, hogy ha a török csak egy pillanatra is meggyöngült vagy másfelé fordította a tekintetét, a vajdaságokkal szomszédos keresztény hatalmak rögtön megkísérelték a tőle kinevezett vajdát elzavarni s a maguk jelöltjét a helyébe ültetni. Így rakták be a lengyelek Moldvába a XVI. század utolsó harmadában néhány esetben a maguk emberét,[3] — vagy így adtak a Habsburg magyar királyok szerencsés pillanatokban vajdát Havasalföldnek.[4] A század második felében már közbe-közbe szóltak az oroszok is tatár vagy kozák szövetségeseik révén,[5] — Péter havasalföldi vajdát pedig 1579-ben III. Henrik francia király protekciója juttatta a trónra.[6] Mindezeket azonban a porta legtöbbször illetéktelen beavatkozásnak tekintette, nem nyugodott belé, s ebből csak újabb bonyadalmak származtak.[7]

Havasalföldön és Moldvában, ahogyan általában a keleti és balkáni államokban, a trónöröklés rendje ekkor még nem volt szabályozva: az uralkodóház minden férfitagja, sőt távolabbi rokonok is jogot formálhattak a trónra. Aki aztán feljutott, igyekezett számbajöhető vetélytársait eltűntetni. Időről-időre valóságos vérfürdőt rendeztek, s ilyenkor a szomszédos államokba, de különösen a portára mindig

[1] G. Pray: *Epistolae procerum regni Hung.* Pozsony, 1806. III, 12 és *Documente* I, 272. — Vö. 1589-ben Mihnea vajda esetét. *Documente* III, 122. sz.

[2] *Documente* IV, 18. sz.

[3] Ld. pl. *Documente* I, 136. sz., III, 99. sz.

[4] Ld. Hunfalvy: i. m. II, 292.

[5] *Documente* I, 373. sz.

[6] U. o., III, 138. sz. Ugyanígy 1583-ban Cercel Péter is francia segítséggel került trónra. Vö. Hurmuzaki XI, 110.

[7] Igy Mehmed basa 1529-ben meggyilkoltatta a Ferdinándhoz szító Radul havasalföldi vajdát. (Ursinus Velius: *De bello Pannonico.* Wien, 1762. 91). Radul utódát, Mózest ugyanez a sors érte, amikor politikájában Ferdinándhoz kezdett igazodni. (*Quellen z. Geschichte der Stadt Kronstadt* II. 195.)

jutott egy-két menekülő herceg.[1] A török politika pedig értett hozzá, hogy jól felhasználja őket. Ezek, csakhogy hatalomra juthassanak, hatalmas adókat ajánlottak fel, ajándékokat ígértek fűnek-fának s a még meg sem szerzett ország és népe bőrére licitáltak egymásra. Ezek mellett a vérségileg valóban számbajöhető trónigénylők mellett azután hamarosan jelentkeztek egyebek is: kalandorok, politikai pártok vagy gazdagabb családok jelöltjei, s ha pénzük volt, eséllyel szólhattak bele a licitálásba. Mert a trónt végül is az kapta, aki a legtöbbet ígérte érte.

Mindehhez járult még, hogy a vajdaságok amúgy is elmaradott társadalmi fejlődése az állandó változások, idegen beavatkozások következtében egészségtelen irányba fordult. A gazdag bojár családok aránytalanul nagy hatalomra tettek szert, s egyéni érdekeik gyakran szabtak irányt az általános fejlődésnek. Az ellenvajdák újabb és újabb adományokkal igyekeztek őket maguknak megnyerni, s egyes hatalmas családok megbuktatták a vajdát, ha érdeküknek nem kedvezett. Nem volt ritkaság, hogy uralkodójuk ellen a portára mentek panaszra, — megtörtént, hogy az uralkodó fordult a portához segítségért ellenük, s ha azután másként nem boldogultak, még a tatárt is behívták egymás ellen.[2]

Ha azután a vetélytársak valamelyikének sikerült a trónra jutnia s hatalmát vetélytársai ellen úgy ahogy biztosította, első kötelessége az ellenpárt kiirtása volt. 1544-ben pl. nagy harcok dúltak Havasalföldön Radu és a Basarab-család egyik tagja között. Basarab a temesi bánságból toborzott hajdúkkal, pribékekkel támadt, Radu pedig a tatártól kért segítséget. Basarab győzött, de alig pár nap mulva megölték őt a tatárok. Radut a portára idézték s innen Egyiptomba száműzték. Az új fejedelmet Konstantinápolyból nevezték ki; így jutott a trónra Mircea. Ennek aztán első dolga volt, hogy minazokat a politikai ellenfeleit, akik nem voltak eléggé elővigyázatosak és uralma alá adták magukat, legyilkoltatta; állítólag 200 bojár vesztette ekkor életét.[3]

[1] A külföldre menekült trónkövetelőt persze, hacsak egy mód volt rá, szintén eltették láb alól. Igy Rareş Péter 1527-ben, uralkodása első évében követséget küldött a lengyel királyhoz, többek között azzal a kéréssel, engedje meg, hogy a Lengyelországba menekült moldvai trónkövetelő Péter orrát levágassa s így az uralkodásra alkalmatlanná tegye. Ursu: i. m. 28.

[2] Vö. Ungnad császári követ portai jelentéseit. *Documente* II, 88., 92. sz. Hirscher Lukács brassai bíró jelentését u. o. II, 215. sz., továbbá u. o. III, 49. sz.

[3] *Gesch. d. rum. Volkes* I, 386.

Ha az ellenpártot ily módon elnémította az új vajda, következett a második, nehezebb feladat: az elígért vagy kölcsönből már el is osztogatott pénz előteremtése. Ez megint nem mehetett végbe terror, gyilkolás nélkül. »Úgy hírlik, hogy az új vajda, akit csak az imént küldtek Moldvába, máris rettenetesen kegyetlenkedik alattvalóival; — jelenti 1580-ban a császári orátor a portáról — nyilván azért, hogy újra egyberakhassa azt a pénzt, amit itt mindenfelé elosztogatott, meg vajdasága elnyerése érdekében kölcsön vett.«[1] Mire azonban nagykeservesen a pénz együtt volt, többnyire megjelent az új trónkövetelő és kezdődött előlről minden.

A jezsuita rend kiküldöttje 1588-ban jelentésében így örökítette meg Moldva utolsó húsz évének történetét: Először »Sándor (Lăpuşneanu) vajda uralkodott rövid ideig tartó nyugalomban, míg a számoszi despota (Heraclides) a török basákkal — akiket, ahogy mondják, arannyal megvesztegetett — s a lengyel eretnekekkel fel nem dúlta a vajdaságot. Ekkor ő lett vajdává, de kormányzata ugyanolyan perfid volt, mint trónrakerülése. Azután Tomşa összeesküdött a moldvaiakkal s trónjától és életétől megfosztotta őt. De ő sem uralkodott soká: Zsigmond lengyel király felháborodott a moldvaiak kegyetlenkedésein s visszahozta Sándort, Tomşát pedig lefejeztette. Sándor halála után fia, Bogdán örökölte a trónt: ezt egyszer egy országán kívüli hadjáratban Zborovi Kristóf (lengyel úr) fogságra vetette. Mivel a moldvaiak azt hitték, meghalt, Jánost választották vajdává... Zsigmond király vissza akarta helyezni Bogdánt, ez azonban a törökök ellenállása miatt nem sikerült, de Jánost az ütközetben legyilkolták. Erre a törökök Pétert (Şchiopul) ültették Moldva székébe. De nem sokáig uralkodott: Janicula (Iancu Sasul) török erőkkel Moldvába rontott, s Péter török földre bujdosott. Janicula nagy kegyetlenséggel uralkodott, azonban... Péter visszahelyeztetett trónjára, a menekülő Janiculát pedig lefejezték...«[2] Mindez pedig nem egészen két évtized alatt történt. Ahogyan Cyras apát, a császár megbízottja egy pillanatnyi keresztmetszetben jellemezte 1572-ben az állandó folyamatot: »a felfordulás az egész tartományra kiterjedt. Jánost saját párthívei legyilkolták, mindenki fegyverben van«.[3] Hogy pedig ez nem volt kivételes állapot, mutatja Zsigmond lengyel király levele, amelyben a Moldva trónjára lépő Rareş Pétert (akinek elődjét, Istvánt, szintén saját bojárjai

[1] *Documente* II, 154. sz.
[2] U. o. III, 99. sz.
[3] U. o. I, 385. sz.

gyilkolták meg), 1527-ben e szavakkal köszöntötte : reméli, nem követi elődjét, aki uralkodásával »csak öldökléseket és felfordulást támasztott«.[1]

Ezek után hitelt adhatunk Iorga szavainak, aki a XVI. századi román vajdaságok életét egyebek között így jellemezte : »Bojárok legyilkoltatása, birtokaik elkobzása és másoknak elajándékozása . . . mindennapos esemény volt«.[2] S így már azt is megértjük, hogy Havasalföldnek a XVI. században 64 év alatt 19 vajdája volt s ebből csak kettő halt meg természetes halállal.[3]

III.

Kissé hosszasabban időztünk a vajdaságok belső viszonyainak rajzánál, de szükséges volt ez, hogy megérthessük a vajdák császárral, királlyal, lengyellel, magyarral, némettel kötött kusza szerződéseinek hátterét. Az egymást átlagban két-három évenkint váltó vajdák sohasem sejthették, Konstantinápolyban mikor kerül föléjük egy új trónkövetelő ; különböző külső hatalmi érdekek ütközőpontján, belül — országukban — legbizalmasabb híveikben nem bízhattak ; állandó rémuralommal kellett, hogy alattvalóiktól az aránytalanul nagy adókat, ajándékra valókat kipréseljék, s évenkint újabb meg újabb kivégzésekkel tudták csak a bojárlázadásokat eltaposni. Ezt tudva, a vajdák szerződései mögött nem kereshetünk messzenéző, tervszerű külpolitikát. Ahogyan Áron moldvai vajda a század végén félreérthetetlenül megírta Prépostvári Bálint egri kapitánynak : »tudja azt nagyságod, minémű állapotú ország ez az Moldova ország, mert itt török császár parancsol, én csak egy tiszttartója vagyok ez országban«.[4]

Ha közelebbről megvizsgáljuk a vajdák szerződéseit, láthatjuk, hogy azoknak megkötésében elsősorban egyéni sorsuk biztosítása vezette őket. Biztosítani akarták életüket arra a várható esetre, ha menekülniök kell. Menedéket, néhány falut vagy még inkább valamilyen erődített helyet igyekeztek szerezni maguknak, ahol meghúzódhatnak s így a fogságbaesést vagy a kolduséletet elkerülhetik. Rareş István

[1] *Acta Tomiciana* IX, 42. sz. — István meggyilkolására Hurmuzaki, *Suppl.* II/1, 119. sz.

[2] *Gesch. d. rum. Volkes* II, 26.

[3] Jancsó Benedek : *A román nemzetiségi törekvések története.* Budapest, 1896. I, 432. A vajdákat névszerint felsorolja.

[4] *Documente* IV, 28. sz.

meg is mondotta, amikor 1552-ben felajánlott szolgálatai fejében két magyarországi vár birtokát kérte Ferdinándtól, hogy azért van erre szüksége, »ut aliquid habeat refugium, quando eius mala sors permitteret, quod a Turca pelleretur«.[1] Ez lebegett minden vajda szeme előtt s ezért nem mulasztotta volna el egyikőjük sem mindjárt uralkodása elején jelentkezni a királynál vagy később az erdélyi fejedelemnél, ezért ajánlkoztak kémkedésre, segédcsapatok kiállítására, élelmiszer szállítására egy keleti hadjárat esetére. Mircea vajdát még jóformán magára sem hagyták behelyezése után a török segédcsapatok, már írt Erdélybe, felajánlva szolgálatait és kérve »jóakaratjukat«.[2] Hagyománnyá lett, hogy az oláh vajdák magyarországi, erdélyi birtokosok is egyúttal, s a század második felében már természetesen, mintegy örökségért jelentkeztek »az elődeiktől is birtokolt« jószágokért.

A vajdák sietsége és igyekezete nem volt indokolatlan. Hiszen a XVI. század folyamán az a néhány vajda, ki nem került török hóhér kezére, szinte törvényszerűen bujdosásra kényszerült. Az 1570-es években pl. egyszerre négy ex-vajda hányódott idegenben: Bogdán Bécsben, a Basarab-család egyik tagja Magyarországon, János Prágában, hol katolikussá lett s Cercel Péter a francia udvarban, honnan nemsokára Itáliába, majd a portára ment szerencsét próbálni. Magyarországon néha két-három hontalan vajda is élt, s magyar nyelvű leveleikben megható hangon keseregték nyomorult sorsukat az uralkodónak, meg a kamaráknak. A szepesi kamara írásaiból nyomon követhetjük magyarországi helyzetüket. Egyiknek lakást utaltak ki, másiknak pénzt, élelmiszert vagy lovainak szénát, olyan is akadt, akinek szabályos tartásdíjat.[3] A hatalmában aláhanyatlott magyar állam immár nem tudta a török ellenében a vajdaságok nyugodt fejlődését biztosítani, — de megnyitotta kapuit a menekülők előtt, s akár békében, akár háborúban volt is a törökkel, soha, a porta semilyen fenyegetésére ki nem adta a vajdákat.[4]

Itt válik kézzelfoghatóvá a magyar politikai hatalom szétesettsége és a keleti anarchikus helyzet közötti összefüggés. Ez a felismerés tük-

[1] Castaldo levele. U. o. I, 71. sz.

[2] U. o. I, 175. sz.

[3] Erre vonatkozóan sok adatot közöl Veress a *Documente* köteteiben. Ld. pl. csak az 1550—60-as évekből I, 207., 209., 211., 234., 235., 336., 337., 338. 341., 348., stb. sz.

[4] Itt említjük meg, hogy a lengyel királyság a szultánnal való jóviszonya miatt óvakodott a menekülő vajdáknak menhelyet adni. Nagyníha találkozunk csak egy-egy Lengyelbe került menekülttel. Vö. *Documente* I, 380. sz.

röződik Rareş Péter moldvai vajda szavaiból, amikor 1527-ben követei arra kérik a lengyel királyt, lépjen közbe a magyar állam egységének helyreállítása érdekében. Álljon az ellenkirályok közül a mellé, amelyik erősebb, hogy ez leverhesse a másikat, s így az országnak csak egy királya legyen. Mert »ha egyik nem kerülhet a másik fölé, végül nem marad egyiknek sem országa, minden a hitetleneké lesz.«[1] A vajdák szerződései öntudatlanul is azt fejezték ki, hogy a magyar államon kívül más reménységük nem lehet, a vajdaságok sorsa a Kárpáti Medence önálló hatalmával emelkedik vagy süllyed.

Ezt a porta is nagyon jól tudta, s a Szolimán utáni korrupt politikai rendszerek közepette is állandó érvénnyel hatott a török politikának az az alaptétele, hogy a Kárpáti Medencét nem szabad egy kézbe engedni. Meg kell akadályozni, hogy egy egységes, erős államalakulás jöhessen létre a Birodalom északi határterületén, amelyik azután előbb-utóbb megszűntetné a vajdaságoknak a törökre kedvező szervezetlenségét és kiszolgáltatottságát. A porta mindenáron fenn akarta tartani ezen a területen az anarchiát, s a XVI. század közepén úgy látszott, hogy ez sikerül is neki.

Ezért szította mindvégig Zápolyai és Ferdinánd egymás elleni harcát, ezért indult meg a szerdár azonnal Konstantinápolyból, ha olyan hírek érkeztek, hogy a magyarok ki akarnak egyezni egymással. Ezért indította János Zsigmond alatt külön útra keleti Magyarországot, s ezért nem engedte még azt sem, hogy a két román vajdaság egy kézbe kerüljön. Ahogyan később, 1659-ben Köprili Mohamed nagyvezír kifejezte a régi török bölcseséget: »két országot egy emberre bízni a birodalomra nem hasznos.«[2]

A külön-külön útra terelt, egyenkint könnyedén megrendszabályozható vazallusállamokat azután sikerrel és következetesen használta fel egymás ellen. Igy különösen a kezdettől fogva legveszélyesebbnek ítélt Erdélyt szinte egy félévszázadon át a vajdaságokkal tartotta sakkban, ha el akart szakadni a porta hűségéről. Erdélyt félkörben övezte a török terület, s a budai, temesvári basák, az oláh vajdák koncentrikus és egyidejű támadásával szemben nem állhatott meg. De ugyanígy segítséget is hoztak a szultán parancsára, ha esetleg a királyság kísérelte volna meg Erdély meghódítását.[3]

[1] *Acta Tomiciana* X, 102. sz. Vö. Ursu: i. m. 29.

[2] *Török-magyar Oklevéltár* 264. sz.

[3] Igy rendelte Zápolyai támogatására 1527-ben Szolimán Rareş Péter moldvai vajdát, »ut ille cum valido exercitu in Transylvaniam irrumperet eamque restitueret potestati Joannis Regis«. Tranquilli Andronici Dalmatiae Traugu-

1550-ben, amikor Fráter Györgynek majdnem sikerült keleti és nyugati Magyarország egységét helyreállítania, a szultán az oláh vajdaságok erejével kényszerítette vissza a fejedelemséget a külön útra. A Maros völgyén benyomuló Kászon budai basa seregével még talán megbirkózott volna az erdélyi haderő, —de akkor délről a Verestoronyi-szoroson a havaselvi, az Ojtozi-szoroson keletről a moldvai vajda csapatai hátba és oldalba kapták és minden ellenállást lehetetlenné tettek.[1] Már korábban, 1529-ben is Szolimán parancsára nyomultak a vajdák az erdélyi medencébe Ferdinánd és hívei ellen, dúlva és rabolva Brassó környékét. Gritti, a velencei kalandor meggyilkolásában, majd az önálló erdélyi vajdaság kialakítására törő Majlád István elfogatásában ugyancsak fontos szerep jutott a vajdáknak.

Mindezekben a beütésekben és hadjáratokban nem a vajdák egyéni vállalkozásaival van dolgunk, — bár előfordult, hogy kisebb kalandokra a maguk jószántából is meg-megindultak — hanem a szultáni politika tervszerű érvényesítéséről. A szultán állt a vajdák látszólag ötletszerű betörései vagy nagyhangú fenyegetései mögött. Ezt már Fráter György is felismerte, amikor az 1542-i tordai országgyűlésen kijelentette: a moldvai vajda fenyegetései hiábavalók, mert neki is a szultán parancsol.[2] Ahogyan ez ki is világlik Lăpuşneanu Sándor vajdának Vinc városához, meg Kornis Miklóshoz, régi haragosához írott fenyegető leveléből: Ha nem engedelmeskedtek nekünk — mondja — »tudjátok meg, hogy gyermekeiteket és asszonyaitokat a török kezébe fogjuk adni«; majd hozzáteszi: ez a szultán parancsa. Hogy pedig szavai még hatásosabbak legyenek, tudatja, nincs ám egyedül, jön a havaselvi vajda, a temesvári, meg a budai basa, sőt még a boszniai beglerbég is.[3]

A vajdaságok nem voltak a maguk urai, s a XVI. század második felére egyre világosabbá lett, hogy mindaddig nem is nyerhetik vissza önálló fejlődési lehetőségüket, amíg a török hatalmával szemben valamilyen nagyobb politikai szervezetre nem támaszkodhatnak. Egyszer-kétszer fölmerült ugyan erélyesebb vajdák fejében az a gondolat is, hogy a két vajdaságot egyesítsék saját uralmuk alatt s így belső erejüket növeljék, — azonban a két országban még nem ébredt fel az össze-

rensis *De rebus in Hungaria Gestis ab illustr. et magn. L. Gritti.* Történelmi Tár II (1903), 202. — Vö. Lasky 1528 febr. 29-i levelét, melyben török, moldvai, havasalföldi és tatár segítséggel biztatja Zápolyait. *Acta Tomiciana* X, 186. sz.

[1] A hadjárat lefolyását részletesen lásd EOE. I, 266.

[2] U. o. I, 77.

[3] *Documente* I, 189., 190., 201., 202., 203. sz.

tartozás érzése, az egyesülést nem tartotta politikai szükségszerűségnek, másrészt meg a török rögtön elgáncsolta az ilyen törekvéseket. Igy járt Şchiopul Péter, majd 1588-ban Mihnea, Havasalföld ura.[1]

Kiszolgáltatottságukban, belső zavaraik közepette a vajdaságok csak külső hatalomtól várhattak segítséget, s a mult hagyományai, a történeti és politikai szempontok egyaránt a magyar állam felé irányították tekintetüket. Az egységes, erős Magyarország megadhatta volna a kellő támaszt a török ellenében.

IV.

Az egységes, Mohács előtti magyar királyság újraéledésére azonban ekkor már kevés remény volt. A török politika semilyen formában nem egyezhetett bele. Erdélyt és a vele szomszédos keletmagyarországi részeket külön útra indította, s az így önállóvá lett országrésznek akarva nem akarva önálló életet kellett élnie. A magyarság nemzedékeken át nem nyugodott ebbe bele. Szeme ekkor, s még hosszú évtizedekig annyira a mult egységes államán volt, s annyira nem tudta elképzelni, hogy kétfelé szakítva, két külön országban szervezze meg életét, hogy az elválasztó, önállósító utak helyett a XVI. század végéig csak az egyesülés, az egységes állam felé vezető irányokat kereste. Csak nemzedékek multán törődött bele a keleti részek magyarsága a változhatatlanba s kezdte meg Erdély külön állami szervezetének kiépítését. A korábban egységes magyar államban az egyes részeknek, így a későbbi fejedelemség területének annyira nem volt önálló élete, hogy félévszázad kellett hozzá, míg úgy, ahogy megszerveződött.

A XVI. század utolsó évtizedeire kialakuló erdélyi fejedelemségnek csak magja, névadó része volt a földrajzi s korábbi közigazgatási egység, Erdély. Az új állam ereje, gazdagsága, népességi és gazdasági súlypontja, fejedelmeinek hatalma a közigazgatási Erdélyhez korábban nem tartozó magyarországi Részeken, a Tiszántúl gazdag megyéin, Bihar, Szatmár, aztán a Maros—Tisza szögéből megmaradt bánságok, meg északon Máramaros területein, összefoglaló nevükön a Partiumon nyogodott. A Részek dúsan termő földje látta el Erdélyt élelemmel, s ezeknek aránylag jómódú lakossága könnyített adójával a szegényebb erdélyi megyék gyakran igen súlyos pénzügyi terhein.

[1] Vö. *Ist. Românilor* V, 136, 122.

Ahogyan a gazdasági élet súlypontja nem erdélyi, de magyarországi területeken volt, ugyanúgy az állam politikai vezetésében, államférfiai, hadvezérei, tudósai, írói és egyháznagyjai között, tehát az élet minden ágában kétszáz éven át igen nagyszámban találunk a szorosan vett erdélyieken kívül partiumiakat, sőt a régi Magyarország minden részéből származott magyarokat. Még a fejedelmek is az egyetlen XVII. század végi Apafiak kivételével mind Erdélyen kívüli partiumi családok sarjai voltak. Erdély tehát nem egy önkényesen kiszakított táj, közigazgatási egység magába fojtott, endogám életét élte, sem népi, sem gazdasági, sem szellemi, sem politikai fejlődésében nem zárhatta el határait, azok kezdettől fogva kiterjedtek a régi magyar állam jelentős területeire és nyitva állottak a magyarság minden tagja előtt.

A XVI—XVII. század fordulójára azután egyre tragikusabb méretekben bontakozott ki a Habsburgok alatti egységes magyar államért harcolók előtt, hogy a Prágában székelő, idegen kormányszervektől, cseh és német tanácsosoktól körülvett, birodalmi ügyekkel bajlódó Habsburg király császári udvara nem lehet a régi magyar politikai és szellemi hagyományok megőrzője és továbbfejlesztője, a magyar nemzeti törekvések és érdekek valóra váltója. Hunyadi Mátyás magyar udvara, az öncélú magyar politika egyre jobban a fejedelemségbe szorult, ahol, ha török főség alatt is, de magyarok, a maguk közös magyar érdekei szerint vezették az ügyeket. Nagy magyarországi területekkel, távoli vidékekről egyre-másra érkező magyarokkal együtt így örökölte a kis Erdély, a magyar állam szerves részéből Szolimán szultán parancsára önálló fejedelemséggé alakult keleti országrész, a Mohács előtti magyar állam hagyományait, hogy azokat az idők szabta lehetőségekhez képest a magyarsággal együtt megőrizze és, ha lehet, továbbfejlessze.

A fejedelemség, bár kezdettől fogva török főség alatt élt — sőt születése is török kényszer alatt történt — s külpolitikájában önállóan alig intézkedhetett, belső életének kialakításában szabadon járhatott el. Már Iorga észrevette a politikai különbségek meglátására iskolázott szemével, hogy a vajdaságok és Erdély török vazallussága között egy alapvető különbség volt, amelyik azután az ország belső ügyeiben is döntően érvényesítette hatását: a fejedelemség maga választotta uralkodóját, a porta csak a megerősítés jogát tartotta fenn.[1] Ezzel nem-

[1] *La place des Roumains* II, 108. — Iorga felfogásával szemben áll I. Lupaş, aki szerint Erdély politikai önállósága nem volt nagyobb a vajdaságokénál. Véleményét azonban semmivel sem indokolja meg. (Vö. *Réalités historiques dans le voïvodat de Transylvanie.* A *La Transylvanie* c. gyűjteményes munkában. Bukarest, 1938.)

csak az járt együtt, hogy a fejedelmek belső ügyekben nem tartoztak számadással Konstantinápolyba, hanem az is, hogy a díván basái, a szomszédos területek bégjei nem avatkozhattak bele lépten-nyomon a dolgok alakulásába — ahogyan a vajdaságokban — sem egyes trónkövetelők, sem belső politikai pártok érdekében. Ennek következtében a politika egyenes vonalát nem törte meg minden második, harmadik évben egy új érdek- és hatalmi kört képviselő párturalkodó; a fejedelmi tisztség a Zápolyaiak kihalta után azonnal örökletessé vált a Báthoriak családjában és zökkenő nélkül hagyományozódott apáról fiúra.

Igaz, hogy néha a porta is megelégelte a fejedelmek nagy önállóságát s gondolkozott rajta, ne ültessen-e basát a gyulafehérvári palotába.[1] De ez csak jámbor óhaj maradt. A Szolimán halála után egyre hanyatló birodalomnak belső és külső bajai közepette erre nem maradt ereje.[2] Gondolt azután arra, nem is egyszer, hogy a fejedelemmel szemben trónkövetelőket léptessen fel az erdélyiek közül, s így a Moldvában, Havasalföldön jól gyümölcsöző rendszert bevezesse, de gondolatát ebben sem váltotta soha tettre; tudta: be még csak beültetné jelöltjét a székbe, de fenntartani az egész ország ellenzésével szemben csak úgy tudná, ha megszállná Erdélyt. A XVI. századi Erdély, bár társadalmi, nemzetiségi, életformabeli különbözőségek lakóinak egységét megszabdalták, s különösen a székely kérdés, melyről még megemlékezünk, nem egyszer életre-halálra szembeállította egymással a különböző rétegeket, — annyira egységesen törökellenes volt, hogy török-barát pártokra, abban az értelemben, ahogyan a vajdaságokban, nem lehetett számítani. Ezt a portán is tudták. Amikor 1581-ben a török politika egy Márkházi nevű kalandorral próbálgatta ijesztgetni az erdélyi rendeket, a hangulat kitapasztalására a fejedelemségbe küldött csausz azt jelentette, hogy »az erdélyiek készebbek egy szálig meghalni, mintsem Márkházit vajdájukul elfogadnák . . . s így az ügy könnyen nagy tüzet támaszthat.«[3] Hogy pedig a csausz a hangulatot jól ítélte meg, bizonyítja korábban az 1571-es fejedelemválasztás, amikor az erdélyi rendek csak a választás

[1] Vö. *Documente* II, 202. sz.

[2] Nemhogy Erdélynek, de a vajdaságoknak végleges meghódítását sem tudta a porta megvalósítani, bár ennek terve is többször kísértett. Ebben az esetben a különben passzív Lengyelország is kénytelen lett volna közbelépni, ezt pedig a porta nem akarta kiprovokálni. Vö. a konstantinápolyi francia követ jelentését 1578-ból, Charrière: *Négociations de la France dans le Levant* III, 710 és a császári orátorét 1584-ből, *Documente* II, 266. sz., továbbá Jerin András boroszlói püspök és Poppel Ádám császári küldött beszámolóját 1596-ból, u. o. V, 16. sz.

[3] *Documente* II, 191. sz. Ld. még u. o. 192., 194., 196. sz.

megejtése után bontották fel a szultáni fermánt, amelyikben ez a Zápolyaiak kihaltával megkísérelte, hogy hatalmi szóval ültessen fejedelmet az ország trónjára.[1] Erdély ereje, háta mögött a török ellenében vele szolidáris magyar királysággal, — időnkint a lengyel is mellé állott — sokkal nagyobb volt, semhogy a kostantinápolyi udvar érdemesnek tartotta volna, hogy megpróbálkozzék a vajdaságokon alkalmazott módszerekkel.

Mindez persze nem jelentette azt, hogy Erdély választott fejedelmei ne állottak volna a szultán fősége alatt. Évi adót fizettek, nem egyszer kaptak a vazallusnak kijáró goromba hangú leveleket, s a benne foglalt parancsoknak engedelmeskedniök kellett. Már Zápolyait is utasította Szolimán, hogy egész haderejével vonuljon a porta iránt engedetlen vajdák megbüntetésére,[2] utódai, a fejedelmek pedig egyre gyakrabban jelentek meg hadsereggel a szultán akaratából a Kárpátokon túl. Még a század végén, Báthori Zsigmond is török parancsra indult meg Áron moldvai vajda mellett a lengyel csapatokkal támadó trónkövetelő Péter ellen.[3] »Ez az én parancsolatom« — állt a szultáni levélben, s ez ellen a fejedelem sem appellálhatott. Bár később, a század végén ereje már akkorára nőtt, hogy szép szavakkal, mímelt igyekezettel nem egyszer a parancsok végrehajtása alól is kivonta magát.[4]

A XVI. század hetvenes éveitől Erdély kiemelkedése a magyarországi zavarokból egyre gyorsabb lendülettel haladt előre. Báthori István már leszámolt a politikai erőviszonyok következményeivel, számot vetett a török és Habsburg birodalom közé ékelt magyarság helyzetével, s elvetve Magyarországnak Habsburg főség alatti egyesítését, két ellenség közül az erősebbel és közelebbivel, a szultánnal lépett hűbéri kapcsolatba, a császárral szemben pedig fegyverrel biztosította függetlenségét. A fejedelemség megszervezésében a Fráter Györgytől megvetett alapokról indult ki. Hiszen ebben az önálló életre sohasem szokott országrészben az államélet hagyományokon nyugvó fejlődéséről nem beszélhetünk. Vallási és nemzetiségi különbségek, társadalmi és életszintbeli erős rétegződés választották el egymástól a nemesi vármegyéket, a székely székeket, a szász polgárok városait, a román hegyipásztorok, meg a tiszántúli magyar uradalmak világát. Közöttük az

[1] EOE. II, 396.

[2] *Török-magyar Oklevéltár* 104. sz.

[3] Vö. *Documente* III, 194., 198., 210., 213., 214., 231. sz.; IV, 1. sz., továbbá *Török-magyar Oklevéltár* 231. sz.

[4] Vö. *Documente* III, 233., 234., 236. sz.

együttélés csak külsőleges volt, szerves egésszé sohasem forrtak össze : a XVI. század elején meglévő különbségek az életmódban, gondolkozásban nagyrészt megmaradtak kétszáz éven át változatlanul.

Csak a székelyek ősi nemesi közösségével szállt szembe az új állam. Adómentességüket már a fejedelemség első éveiben felfüggesztették, megfelelő hányadot kanyarítva rájuk a török adóból, később pedig társadalmi különállásuk is megszűnt. A század végére a korábbi szabad réteg zömében már jobbágysorba süllyedt. Lázadásaikat János Zsigmond, majd Báthori István véres kézzel verték le; a székelység azonban nem törődött bele sorsába. Örökös elégedetlensége fontos tényezővé vált még a későbbi események alakulásában.

A széthulló részek, a viszálykodó rendek, a három nemzet: magyar, székely és szász (a román jobbágyok a politikai életben ugyanúgy nem vettek részt, ahogyan a magyar jobbágyok sem) között minden kezdeményezés és irányítás a fejedelemre hárult. Erdély sorsa uralkodója erélyén, tehetségén állt vagy bukott. Ahhoz pedig, hogy a fejedelem akaratát, ha kell a rendek ellen is, végbe vihesse, nemcsak erős kéz kellett, de a rendektől független fejedelmi hatalom is. Nagy kiterjedésű családi birtokok, Várad, Fogaras, Kővár várának birtoka már Fráter György szavát megfellebbezhetetlenné tették, Báthori István és utódai pedig még ennél is nagyobb hatalommal rendelkeztek. A sokban elmaradott, középkori társadalmi építményre így került a haladottabb nemzeti, abszolút uralkodói hatalom, — s a fejedelemség kibontakozását ez tette lehetővé. Megint előttünk áll a vajdaságokhoz viszonyított nagy különbség : itt a belügyekben — az alkotmány ellenére is — külső és belső megkötöttségektől függetlenül intézkedő abszolút fejedelem, amott a látszólagosan zsarnoki hatalmú, rendi szervektől nem korlátozott vajda, kinek uralma azonban pártokon, főúri csoportokon nyugodott s végső fokon a porta mindenkori hangulatától függött.

A fejedelemség politikai és földrajzi helyzete a megmagyarázója annak, hogy Erdély önállóságának kiépítésétől kezdve állandó, sőt egyre fokozódó figyelemmel kísérte a vajdaságok életét. Volt alkalma saját kárán megtanulnia, milyen fontos ezek magatartása többoldali koncentrikus támadás esetén, akár a török, akár a német kezében.[1]

[1] A különben elgyöngült és politikai, hadi erejükben jelentéktelenné vált vajdaságok szövetségesi értékét földrajzi helyzetük emelte a Habsburgok szemében is, akár Erdély, akár a török ellenében. Már Zápolyai is ezért szerette volna a vajdák fegyveres támogatását megnyerni Ferdinánd elleni harcában. (Vö. Mária özvegy királyné levelét Ferdinándhoz. A. Gévay : *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der*

Ezért törekedtek a fejedelmek kezdettől fogva arra, hogy magukhoz láncolják a vajdákat. Erdély kapui az előzött baráti vajdák előtt mindig nyitva álltak, s ez egymaga olyan vonzó volt a bizonytalan sorsban élő vajdák legtöbbje előtt, hogy ha csak nem kellett, nem cselekedtek a fejedelemség ellen. Az előzetes szerződésekben, majd a menekülők elrejtésében a század végére valósággal hagyományos eljárásokról beszélhetünk. Többnyire a török határtól távoleső helyekre küldték őket, és amikor a portáról jött a csausz, — mert, hogy jött, az biztos volt, — és követelte kiadatásukat, az erdélyi kormányzat úgy tett, mintha semmiről sem tudna. Ha pedig a porta küldöttje jól volt tájékoztatva s a menekült tartózkodási helyét is tudta, titokban értesítették a vajdát, s mire a csausz odaért, hült helyét találta.[1]

Ez a nagylelkűség azonban nem akadályozhatta meg, hogy a vajdák szultáni parancsra, — néha csak a porta hallgatólagos jóváhagyásával — fegyveres kalandra ne induljanak a fejedelemség ellen. Erdély ezzel szemben csak úgy biztosíthatta volna magát, ha a portával egyenlő hatalommal szólhat bele a vajdaságok ügyeibe. Erre azonban nyíltan semmi lehetősége sem volt s titokban is csak kevés. Tudjuk, a portán az erdélyi követek nem egyszer közbejártak egyik vagy másik trónkövetelő jelöltjük érdekében, s fáradozásukat néha siker is koronázta. E mellett a bizonytalan módszer mellett azonban a fejedelmek más úton is megpróbálták érdekeiket érvényesíteni. Igy viszályok alkalmával pártfogoltjuk engedélyt kapott, hogy Erdélyben katonaságot toborozzon, s az ellenvajdák közti harcokat nem egyszer döntötték el zsoldot fizető uruk, egyúttal a fejedelem jelöltje javára magyar vezérek alatt küzdő hajdúk, szabadlegények vagy székely puskások. Megesett, hogy a török is tudomást szerzett a dologról, s az erdélyi udvarnak ilyenkor volt mit letagadnia, bizonykodva, hogy szökött legényekről, fékezhetetlen garázda népségről lehet csak szó, nem reguláris katonaságról.[2]

Ahogyan aztán az erdélyi állam önállósodása lépésről-lépésre előrehaladt, figyelme is mind erősebben fordult a Kárpátoktól délkeletre

Pforte. Wien, 1840. I, 32. sz.). Ezt maguk a vajdák is tudták. Vitéz Mihály havasalföldi vajda mondotta 1597-ben: ha egyszer országát át kell engednie a töröknek, »konnt männiglich leicht erachten, was für merklichen Schaden solches nicht allein dem Land Siebenbürgen, sondern der ganzen Cron Hungern, deren Vormauer dies Land ist, bringen würde.« *Documente* V, 60. sz.

[1] Erre nagyon sok példa van. Ld. pl. a Cercel Péter Erdélybe menekülése körüli bonyodalmakat Báthori István korából. *Documente* III, 9., 10., 11., 12., 13., 14., 18., 19. sz. Vö. u. o. a II. és III. kötet *Bevezetését.*

[2] Vö. u. o. IV, 12., 14., 15. sz.

zajló problémák felé. Mindeddig csak meglepetésszerű török támadások ellen akarta magát biztosítani ebből az irányból, hiszen szeme még a régi Magyarországra irányult, magyar állami egységre törekedett, — külön létének feladásával is — s ennek elérésében nem vehette volna különösebben hasznát a vajdaságok megszervezésének. Ahogy azonban külön államisága ténnyé vált, s saját lábán kellett megállnia, sőt még az egyetemes magyar problémák egy részét is vállára kellett vennie, Moldva és Havasalföld egyszerre fontossá és szükségessé vált szemében.

A gondolat, hogy a három országot egy politikai közösségbe vonják, már a század első felében is fölmerült Erdélyben. Majlád István, Délerdélynek zavarosban halászó királyi vajdája, az oláh vajdaságokkal való szorosabb együttműködésre gondolhatott 1535-ben, amikor önállósítani akarta a keletmagyarországi területeket.[1] Egyes jelek arra mutatnak, hogy János Zsigmond fejében is megfordult az a gondolat, hogy saját hűbéreseit ültesse a vajdai székekbe.[2] Ezek azonban távolibb célokat nem néző, pillanatnyi ötletek voltak. A kilencvenes évekig az erdélyi politikusok a jóviszony megtartásán túl valóban nem kovácsoltak terveket délkelet felé.[3]

A század végére azonban a török birodalom ereje egyre jobban hanyatlott, a kis Erdély pedig egyre erősödött. Báthori Zsigmond uralkodása alatt, a kilencvenes évekre, már a nemzetközi politikában is számottevő tényezővé vált. A szinte még gyermek, tehetséges, de szertelen fejedelmet messzenéző tanácsosok vették körül: Bocskai István, a váradi kapitány és Carillo Alfonz jezsuita atya. A töröknek egyformán esküdt ellensége volt mind a kettő, s egyik sem ismert szentebb célt annál, hogy a Kárpátmedencét felszabadítsa uralma alól. Bocskai, az államférfi és hadvezér Erdély és a királyság egységét akarta megvalósítani, hogy Báthori Zsigmond vezetésével meginduljon a nagy küzdelem, s ehhez egy erős, nyugati céljai érdekében a keleti területeket is megszervező fejedelemség képe lebegett előtte. Zsigmond fogékony lelkébe ők ültették az olthatatlan törökellenességet s a nagy erdélyi állam megalkotásának vágyát.

[1] Ld. szerződését Radu moldvai vajdával. U. o. I, 15. sz.

[2] Iorga: *Documente ardeleneşti* I, 239—240. Vö. *Ist. Românilor* V, 78.

[3] Indokolatlan Iorga azon állítása, hogy Fráter György a három ország egyesítésére törekedett, s így a magyar egység helyett egy keleti birodalmat akart kiépíteni (*Ist. Românilor* V, 20 kk.). Az adatok ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítják.

Zsigmond uralkodása első éveiben a fejedelemség és a porta viszonya az immár hagyományos mederben indult, s ez szabta meg a fejedelemnek a vajdákhoz való viszonyát is. III. Murad parancsára engedelmesen megindultak az erdélyi hadak, hogy kiverjék Moldvából az oda betört kozák-lengyel sereget,[1] majd kevés idő mulva újabb parancsra megint levonultak és Áront ültették Ördög Péter vajda helyébe.[2] Zsigmond politikája akkor még törökbarát volt, s az új havasalföldi vajdát figyelmeztette is, maradjon barátságban vele, hogy így »egy akarattal, értelemmel és segítséggel szolgálhassunk az Hatalmas (török) császárnak.«[3]

A belül lassan érő változást Szinán basának, az új nagyvezérnek 1593-as Magyarország elleni hadjárata robbantotta ki. Zsigmond nem volt hajlandó hűbéri kötelezettségeinek eleget tenni, az erdélyi sereg nem harcolhatott az oszmánok oldalán saját testvérei ellen. A fejedelem politikája nyíltan törökellenessé vált.

Miután az erős erdélyi »törökpárti« ellenzéket — amelyik még nem látta elérkezettnek az időt a portával való szakításra — Bocskai segítségével kíméletlenül elnémította, hozzálátott, hogy erejét a szomszédok bevonásával fokozza és szövetség-kötésekkel megerősítse. Mert Erdély egymagában nem állhatott meg a két császár között, s abban a pillanatban, amikor a török ellen fordult, közelednie kellett a Habsburgokhoz. Magyarországon ekkor már javában zajlott a 15 éves török háború, s Erdély ajánlkozása kapóra jött: egy félkör-alakban egyszerre megindítandó nagy támadás könnyen meghozhatta volna a Kárpáti Medence felszabadítását. A Rudolf császárral hosszas alkudozások után 1595 elején Prágában megkötött szövetségi szerződés Erdély megnövekedett tekintélyét bizonyította.[4] A fejedelemség nem volt többé senkinek alávetett állam, Rudolf elismerte függetlenségét, s Zsigmond — immár felséges címmel — egyenrangú félként szerződött vele. Kötelezte magát a pogány elleni harcra, a császár pedig hathatós segítséget ígért. Hogy pedig a szövetség annál erősebb és felbonthatatlanabb legyen, Zsigmond Habsburg hercegnőt kapott feleségül; a császár rokonává fogadta.

A prágai szövetség emelte Zsigmond és országa nemzetközi tekintélyét, tényleges hatalmi szempontból azonban nem sokat hozott, már

[1] *Documente* II, 233., 234. sz.

[2] U. o. III, 210., 213., 214. sz.; IV, 1., 13. sz.

[3] U. o. II, 249. sz.

[4] R. Goos: *Österreichs Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen.* Wien, 1911. 226.

csak elismerte Erdély kivívott hatalmi állását. Zsigmond még a prágai szövetség előtt hozzáfogott, hogy a vajdaságok erejét maga mellé állítsa s megszervezze őket a nagy törökellenes hadjáratra. Ezzel egyszersmind rálépett a magyar királyság hagyományos politikai útjára.

Hatalma magasan állott a vajdáké fölött, arra, hogy akaratával szembeszálljanak, nem is gondolhattak. Havasalföldön ekkor, néhány év óta, a fiatal, tehetséges és nagyravágyó Mihály uralkodott. Már trónra is Zsigmond pártfogásával került,[1] s erdélyi katonaság volt mellette elejétől kezdve.[2] Zsigmond ebben az időben törte meg az erdélyi törökpártot, követei már járták a Prágába vezető utat, s Mihály éles szemmel felismerte az idők jelét: elhatározta, maga is a török ellen fordul. Biztos pusztulás várt volna a kis Havasalföldre, ha nem áll a háta mögött a fejedelem; de Zsigmond segítségére számíthatott. 1594-ben a Király Albert vezetése alatt álló erdélyi segédhadak védelme alatt Mihály az országban élő összes törököket legyilkoltatta.[3]

A havasalföldi törökök legyilkolása természetesen maga után vonta a porta haragját, s ezzel Mihály akarva-nem akarva Erdély oldalára kényszerült. Konstantinápolyban új vajdát neveztek ki, s a határmenti bégek megindultak Mihály ellen. Mihály és Király Albert azonban ügyesen védekeztek, s nemhogy újabb hódítást nem ért el a török, de 1595 tavaszára egész a Duna vonaláig felszabadították Havasalföldet uralma alól. Király Brăilát is visszavette, — miközben Mihály átcsapott a Dunán és felégette Szilisztriát.[4]

Közben Zsigmond ereje egyre érezhetőbbé vált a vajdaságban is, s Mihály országostól mindjobban hatalma alá került.[5] A prágai

[1] Vö. Iorga: *Istoria lui Mihai Viteazul.* Bucureşti, 1935. I, 90.

[2] A porta 1593-ban írja Zsigmondnak: Havasalföldön 800-nál több katonát ne tartson. *Documente* IV, 14., 15. sz. Maga Mihály szinte minden levelében megemlékezik az erdélyi katonaságról.

[3] »... weil nach altem Brauch Türken mit im Rath sitzen, hat er alle lassen niederhauen und selbst drei geköpft.» *Documente* IV, 118. sz. Ld. még Hurmuzaki XII, 28., 48., 50. sz.

[4] Ezekre s a későbbi havasalföldi harcokra lásd elsősorban A. Veress: *Campania creştinilor în contra lui Sinan paşa din 1595.* Bucureşti, 1925; Mihály vajda megítélésére a következőkben Panaitescu kiváló életrajzának eredményeit használtuk fel, Iorga i. m.-t csak egyes kiegészítő megfigyeléseiben vettük igénybe. Lásd még Szamosközi munkáját, IV, 95, továbbá *Documente* IV, 84., 86., 100., 113. sz. és Hurmuzaki III, 465., XII, 46., 58., 85., 94. sz.

[5] Zsigmond már 1594 november 23-án, a havasalföldi törökök legyilkolásakor így jellemezte Király Albert és katonái tevékenységét: »az országot mi számunkra foglalták ...» *Documente* IV, 86. sz.

szerződés megkötése után Zsigmond hűbérúri igényekkel lépett fel vele szemben. Először arra is gondolt, hogy Havasalföld trónjára unokaöccsét helyezze,[1] de aztán a változott viszonyok között megelégedett azzal, hogy kész feltételekkel lépjen Mihály elé. A vajda 1595 májusában kénytelen volt a fejedelem minden kívánságát teljesíteni: a vajdaság ura Zsigmond, az erdélyi fejedelem; Mihályt és utódait, kik fejedelmi tanácsosi címet nyertek, ő nevezi ki; a vajda nem használhatja az Isten kegyelméből való címet, nem az ország pecsétjét, külföldi államok képviselőivel csak a fejedelem tudtával tárgyalhat. A fejedelem nevezi ki az erősségek parancsnokát, privilégiumot adományozni, fej- és jószágvesztést kiszabni csak neki van joga. A vajdaság köteles követeket küldeni az erdélyi országgyűlésre, s az ott hozott törvény rá is irányadó.[2]

Moldvában Zsigmond eljárása hasonló volt. Az öreg Áron vajda ugyan húzódozott a törökellenes tervektől s óvatosságában annyira ment, hogy Zsigmondra még a portán is panaszkodott,[3] de amikor 1594 őszén Túri Ferenc és Horvát Mihály vezetésével az erdélyi csapatok megjelentek Moldvában, kénytelen-kelletlen meghódolt. A havasalföldi fejleményekkel majdnem egyidőben itt is legyilkolták az országban élő törököket, s télen át a keresztény seregek már Cetatea Albát és Bendert támadták.[4] Áron viselkedése azonban nem volt megbízható, s Zsigmond elhatározta, hogy leváltatja. 1595 májusában elfogatta, Alvincen elzáratta s helyébe Răzvan Istvánt nevezte ki. Kevéssel ezután István aláírta a Mihállyal már ratifikált szerződést: Moldva és Havasalföld egyaránt a fejedelem hűbéres tartományaivá lettek.[5]

Erdély hatalma pár év alatt hatalmasat lendült. Fejedelme nem volt többé a török vazallusa, önálló uralkodó volt, nem is a legkisebbek közül való. A Báthori-ház Európa egyik leghatalmasabb dinasztiájával került rokoni kapcsolatba, szövetségesei közé pedig nem kisebbeket sorolhatott, mint a római pápát és a spanyol királyt. A Gyulafehérváron kimondott parancsnak Erdélyben és a hozzákapcsolt Ré-

[1] Hurmuzaki XII, 5. sz.

[2] A szerződés szövegét, megkötésének körülményeit lásd Szilágyi Sándor: *Carillo Alfons diplomáciai működése.* Bp., 1906.

[3] Hurmuzaki XII, 13. sz.

[4] Vö. *Ist. Românilor* V, 288—289 és Hurmuzaki III, 201., 222., XII, 26., 31., továbbá *Documente* IV, 97. sz.

[5] Szilágyi: i. m. 146., *Ist. Românilor* V, 291. Ld. még Hurmuzaki XII, 108. sz.

szeken kívül Moldva és Havasalföld is engedelmeskedett; Zsigmond hatalma a Tiszától a Dnyeszterig és az Aldunáig terjedt.

Ez az erdélyi vezetés alatt álló állam minden céljával a Kárpáti Medencére nézett. Sem ekkor, sem később nem tartozott az úgynevezett öncélú hatalmak közé, s már a vajdaságok megszervezése is az általános — nemcsak erdélyi — magyar érdekek miatt történt, a pogány ellenség visszaszorítására. A keleten kiépült kis magyar államhatalom örökébe lépett a Mohács előtti magyar királyság politikai hagyományainak: erővel maga mellé állította a vajdaságokat, hogy a török ellen, amelyiknek ereje külön-külön a kis népek mindegyikét felülmúlta, közös védelemre kényszerítse őket. Zsigmond nemcsak a közvetlenül hatalmi körébe eső vajdaságokat szervezte meg s nemcsak Rudolfot nyerte meg a közös harcra. Követei hadba szólították a szultánra haragvó Ghazi Girai tatár kán országát[1] s szavára, első sikereinek hírére fegyvert ragadtak az aldunai rácok, a bolgárok és még királyukká is kikiáltották.[2] Csak a lengyelek nézték már ekkor is rossz szemmel hatalmának gyarapodását. Moldva elvételébe sem akartak belenyugodni, meg önérzetüket is sértette, hogy a »hitetlenek« elleni küzdelem vezetése, mellyel egykor a lengyel királyok is szerettek kérkedni, a fejedelem kezébe került.[3]

Az új államnak hamarosan alkalma nyílt rá, hogy bebizonyítsa életrevalóságát. A porta ugyanis nem tűrhette szó nélkül a dolgok alakulását, s különösen miután az erdélyi haderő egymásután foglalta vissza tőle a Maros-völgyének várait, elhatározta, nagy hadjáratban indul a hűtlen vazallusállamok, Havasalföld és Erdély ellen.

Szinán nagyvezér 1595 nyarának végén kelt át Gyirgyónál a Dunán óriási seregével. Jövetelét nagy készülődés előzte meg a vajdaságban és Erdélyben is. Mihály fegyverbe szólította minden katonáját, s Király Albert vezetésével Zsigmond is tekintélyes sereget küldött segítségére. Mihály — aki nem méltatlanul viseli a történelem előtt a vitéz melléknevet — családját Szebenben biztonságba helyezte s azonnal szembeszállt a törökkel. Bár az erdélyi csapatokkal együtt vívott călugăreni csatában jelentős helyi sikereket ért el, arra, hogy Szinánt feltartsa, nem is gondolhatott. Szinán bevonult Bukarestbe; Mihály és Király csapataikkal a délerdélyi határhoz szorultak.

[1] EOE. IV, 43—44.

[2] U. o. III, 309. Vö. N. Mileff: *Die Bulgaren im Türkenkriege 1593.*

[3] A fejedelemség növekvő hatalma elleni féltékenység Prágában is nyomon kísérhető. Vö. Hurmuzaki XII, 131—132. sz.

Innen indult meg Zsigmond már késő ősszel az erdélyi sereggel. A császár csak néhány »fekete lovast« küldött, (ennél még a firenzei herceg 200 gyalogosa is több volt), annál nagyobb számban jöttek azonban a hadjárat hírére Magyarország távoli részeiből is híres kapitányok, törökverő vitézek, hogy felajánlják kardjukat. Az erdélyi sereg egész Magyarországot képviselte. Zsigmond visszaadatta a székelyeknek elvett nemesi szabadságukat, erre ezek lelkesen siettek zászlaja alá. A mintegy 25.000 főnyi had október elején indult meg a törcsvári szoroson át. A Kárpátok lábánál egyesült Mihály csapataival, majd az egyesült haderő Bocskai vezetésével bevette Tergovistyét. Szinán erre, hogy biztosítsa a dunai átkelést, felgyujtotta Bukarestet és Gyirgyó felé húzódott. Bocskai azonban nyomában volt s Gyirgyónál, éppen átkelőben elkapta a nagyvezér seregét. A csata a török sereg megsemmisülésével végződött. Szinán hadának roncsaival menekült Kisázsia felé.[1]

A diadal jelentősége óriási volt : a Dunától északra az egész havasalföldi terület felszabadult a török nyomás alól. Erdély megtette kötelességét, most már Rudolfnak kellett volna a támadást átvennie. Zsigmond hatalma tetőfokán állott, — de már mutatkoztak az első nehézségek. Míg az egyesült haderő Havasalföldön harcolt, a lengyelek elűzték Răzvan Istvánt Moldvából s Movilă Jeremiást ültették a helyébe. Lengyelországnak egyre kevésbbé tetszett Erdély nagy hatalma s csak a kedvező alkalomra várt, hogy ellene fegyverrel is közbelépjen.[2] Egyre világosabbá vált azután az is, hogy Rudolf és kormánya nem gondolnak komolyan a török elleni harccal. A következő évben, 1596-ban Miksa főherceg végigvonult ugyan seregével Északmagyarországon, de miután Mezőkeresztesnél az erdélyi csapatokkal egyesült serege elvesztette a török ellen a csatát, — többé Prága nem igyekezett a hadakozással. Nyilvánvaló volt, hogy a magára hagyott Erdély, még megnövekedett hatalmával sem győzheti a harcot egyedül egy világbirodalommal szemben.

A magára hagyott ország fejedelmén, Zsigmondon egyre jobban kiütköztek a terheltség, a lelki baj jelei. A legkisebb nehézség, kudarc azonnal elcsüggesztette, s kedvetlenségét még fokozta szerencsétlen házassága. A mezőkeresztesi csata után elhatározta, hogy lemond az uralkodásról. Nagy titokban, hosszas alkudozásokkal folyt az egyezkedés Prágában : Erdély visszaszállt a magyar királyra, s Rudolf

[1] Lásd Veress : i. m. és C. Giurescu : *Istoria Românilor* II/1, 249 kk.

[2] Vö. *Ist. Românilor* V, 303.

másutt kárpótolta Zsigmondot. Amiért annyi magyar nemzedék hiába küzdött, most megvalósult: a töröktől meg nem szállt magyar területek egysége helyreállt.

Látszólag minden rendben volt: Erdélybe megérkeztek a királyi biztosok, fogadták a rendek hódolatát, kivették Mihály vajdától a hűségesküt, sokat dolgoztak, mégtöbbet tanácskoztak, kormányzatukkal mégis mindenki elégedetlen volt. Mert hiába egyesült a töröktől meg nem szállott Magyarország egy államban, egy uralkodó fennhatósága alatt, a Prágában székelő Habsburg magyar király sem Erdély, sem a vajdaságok sorsával nem sokat törődött. A török ellen egy lépés sem történt, a félkörben egyszerre megindítható támadás lehetőségét meg sem próbálták kihasználni. Mihály vajda, magára hagyatva, leveleiben állandóan magyar csapatok, pénz, fegyver küldését követelte, — pedig azelőtt de sok panasza volt a magyar katonaságra — mindhiába.[1] Már úgy látszott, minden kárba vész, amit Zsigmond alatt sokkal kedvezőtlenebb körülmények között kiharcoltak.

Zsigmond váratlan visszatérése csak mégjobban elmérgesítette a viszonyokat: a császár hallani sem akart róla, hogy lemondjon Erdélyről. Amikor pedig néhány hónap mulva Zsigmond megint lemondott trónjáról, de most már a császárt kisemmizve unokatestvére, Báthori András, a bíboros javára, a külső és belső felfordulás tetőpontjára hágott.

V.

András helyzete reménytelen volt: csak ellenségei voltak. Országának majdnem egészében protestáns nemessége nem fogadta szívesen a római egyház bíborosát, aki Lengyelországban nevelkedett, s akit nem is ismerhettek. A szászok Habsburgpártiak voltak, a székelyek pedig még a Báthori nevet is gyűlölték. Valójában a székely kérdés tette tragikussá helyzetét: Zsigmond annakidején, a havasalföldi hadjárat előtt visszaadta a székelyek régi nemességét, a hadjárat után azonban a nemesség kérésére rövidlátóan újra el is vette tőlük, s az elkeseredésében fellázadt réteget példátlan kegyetlenséggel kényszerítette vissza jobbágysorba. A kivándorlás olyan méreteket öltött soraikban, hogy a Havasalföldre vívő szorosokat katonasággal kellett elzárni előlük.[2] András fejedelem egy belső ellenséget örökölt Zsig-

[1] Hurmuzaki XII, 568. sz.

[2] U. o. XII, 220. sz.

mondtól országában, s ennek jelentősége döntő Erdély történetének későbbi kialakulására. Mindehhez járult még, hogy András az uralkodásban kezdő volt, a kormányzáshoz meg éppen semmit sem értett. Egy ellenséges ország közepén egyedül volt.

Mihály vajda ugyan letette a Zsigmondnak is megadott hűségesküt, a moldvai vajda pedig, a lengyel király hűbérese, rokoni kapcsolatba lépett vele, de az ország helyzete sokkal bizonytalanabb volt, semhogy a fejedelem a törökellenes politikát folytatni merte volna. A lengyelek, akikben pedig régi baráti kapcsolatainál fogva nagyon bízott, óvakodtak sorsukat Erdélyéhez csatolni, —a császár meg nyíltan ellenségei közé állt. Még szerencse volt, hogy a török, — noha visszautasította a bíboros békejobbját — belső bajai miatt pillanatnyilag nem gondolhatott fegyveres beavatkozásra. Prága felől azonban annál jobban tornyosultak a felhők. Nyíltan ugyan nem mertek vele szembefordulni, — a pápa fellépése ezt nem tette lehetővé — de a titkos diplomácia minden eszközével megkezdték a fejedelem amúgy is bizonytalan helyzetének aláásását.

Ekkor lépett előtérbe a havasalföldi vajda, Mihály, hogy segítségével két tűz közé szorítsák a fejedelmet.[1] A császári politika nem ekkor fedezte fel a vajdaságok helyzeti jelentőségét a fejedelemség hátában. Mintegy bizonyítékául annak, hogy Erdély mennyire útjában volt mind a Habsburg, mind pedig a török hatalmi törekvéseknek, mindkettő egyforma leleményességgel használta ki a vajdaságokban rejlő előnyöket a fejedelemség kárára. Marini János Rudolf császár megbízásából a kilencvenes években sűrűn járta a moldvai vajdák udvarát, fonogatva egy esetleg Erdély ellen is felhasználható szövetség fonalát,[2] s korábban ugyanezzel a céllal indult keletre Cyras abbé is, ugyancsak a császár megbízásából.[3] De már Ferdinánd is arra biztatta Heraclides moldvai vajdát, támadja hátba a mit sem sejtő János Zsigmondot, s az ötletet kitermelő Forgács Ferenc váradi püspök ugyanazokra az érvekre hivatkozott 1559-ben, mint Pethe Márton, az András elleni terv kitalálója: igaz, hogy a vajda ereje nem valami nagy, de a főurak, a nemesség nagyrésze, különösen pedig a székelyek annyira haragszanak a fejedelemre, hogy ezek majd győzelemre segítik a vajdai sereg zászlaját.[4] Akkor nem lett semmi a tervből, most azonban a

[1] Vö. *Documente* V, 223. sz.

[2] Vö. u. o. IV, 56. sz., Hurmuzaki III, 202.

[3] *Documente* I, 354., 346., 347., 377., stb. sz.

[4] Új Magyar Múseum 1854, 195—212.

prágai udvar, de különösen a vajda részéről nagyobb volt az elszántság.

Mihály nem ekkor került először közvetlen érintkezésbe a császári udvarral. Ahogy 1595-ben Báthori Zsigmond segítségével megszabadult a fenyegető törökveszélytől, már azon gondolkozott: fejedelme, hűbérura gyámkodását hogyan rázhatná le. Zsigmond uralkodása idején segélytkérő leveleivel nem egyszer fordult magához a császárhoz, a biztosok kormányzása idején pedig vazallusi esküjét is Rudolf nevére tette le. Kapcsolataik ettől kezdve egyre sűrűsödtek. 1598 júniusában már ajánlatot tett a császárnak: ha zsoldot s elegendő katonát kap, Konstantinápolyig visszanyomja a törököt. A haditanács azonban akkor még nem javasolta a nagyokat igérő, távoli vajdával való szerződést.[1] Amikor Zsigmond első lemondása után visszatért fejedelmi székébe, érdekében Mihály írt Rudolfnak, s válaszában ez őt bízta meg fejedelme szemmeltartásával.[2] Korábban elképzelhetetlen emelkedés a hűbéres számára. Ekkor már szemmelláthatóan szűk volt neki Havasalföld: mindenáron le akarta gázolni Moldvát, majd Bulgáriát, s bár előbb Zsigmond, majd Rudolf is leintette őt, egyre-másra fogadta zsoldjába az erdélyieket.[3]

Későbbi arca ekkor már teljes világításban tárul elénk. Ahogyan Malaspina bíboros, a pápai nuncius jellemezte őt: »alig tudja leírni a nevét s a románon kívül csak törökül tud, de merész és ravasz. Szószegő, állhatatlan, kegyetlenkedő, bujálkodó« — de, ahogyan Lassota Erich, a császári mustramester ezt mintegy kiegészítette, — »bátor, csüggedést nem ismerő úr, nagy benne a kedv a tárgyalásra, és semmit sem mulaszt el a siker érdekében.«[4] Tervei nagyok voltak, hatalomvágya mérhetetlen, s ezek érdekében lelkiismeretfurdalás nélkül válogatott az utak között. Következetesség azonban nem volt benne.

Erdély belső zavarai most végre megengedték, hogy régi terve megvalósításához lásson. Nem is mulasztott egy percet sem, András trónraléptekor követei azonnal jelentkeztek és felajánlkoztak Prágában. Egész télen át járták a hosszú utat oda meg vissza, hordozva az

[1] Hurmuzaki III, 287—288., 306. Vö. még *Documente* V, 33., 63., 64., 67., 69., 72., 80., 82., 85. sz., továbbá Schonkabonk Márk följegyzéseit: *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt* VI.

[2] EOE. IV, 245—250.

[3] Ld. Lassota Erich jelentéseit. *Documente* V, 52., 62., 107. sz.

[4] Veress E.: *Relationes Nuntiorum Apostolicorum*. Bp., 1909. 365 és *Documente* V, 52. sz.

igéretekkel tele tarsolyokat.[1] Mihály hangoztatta a császárhoz való hűségét, felháborodását az erdélyiek esküszegésén, s elvben nyárig meg is egyezett az udvarral, hogyan lehetne összeroppantani a bíboros hatalmát. Végleges megállapodás, kész terv azonban nem jött létre.

Közben Mihály András felé a jó hűbérest játszotta. Már tudta, hogy fegyverrel fog rátámadni, amikor megesküdött neki, hogy »barátinak barátja, ellenségeinek ellensége« lesz.[2] Hogy a gyanút egészen elterelje magáról, a törökkel is érintkezésbe lépett. Bepanaszolta Andrást, hogy el akar szakadni a porta hűségéről, s homályosan célzott rá, hogy ő hajlandó lenne visszatéríteni a szultán köntöse mellé.[3]

Vajdaságának ereje azonban nem volt elegendő rá, hogy egymaga induljon a fejedelem ellen. »Sokkal gyöngébb vagyok, — mentegetőzött már korábban, amikor nem tudott elegendő katonát kiállítani — mert az ellenség annyira feldúlta és elpusztította ezt az országot, hogy nem egyszer még csapataim ellátására és zsoldjára sem tellett.«[4] Kapóra jött neki a székelyek elégedetlensége: Makó György nevű magyar alvezére a szabadság ígéretével mind egy szálig mellé állította az elkeseredett népséget. A szászoknál elég volt a császár nevére hivatkoznia, hogy segítségüket megnyerje. Környezetében kitalált mesékkel, rágalmakkal lázított a bíboros ellen; katonái között pedig elhíresztelte, hogy azért nem tudja őket fizetni, mert a császártól küldött pénzt útközben a bíboros ellopta. De nem baj, tette hozzá, majd jut bőven mindenkinek a Báthoriak kincseiből.[5]

András fejedelem minderről csak akkor szerzett tudomást, amikor Mihály 1599 őszén túlnyomóan székelyekből álló hadával[6] (még fővezére, Székely Mózes is közülük való volt), megjelent a Barcaságban. Sebtében összeszedett kisszámú csapataival ellene vonult, s október végén Szeben mellett megütköztek. A csatában Mihály maradt fölül. Később azt mesélték, hogy András seregének egy része, köztük a fővezér, Kornis Gáspár is Mihállyal tartott. A fejedelem magára

[1] Tárgyalásai időben nyomon kísérhetők a Hofkammer számláiból. Ezek mind kiadva a *Documente* V. kötetében.

[2] Vö. Szádeczky L.: *Erdély és Mihály vajda története.* Temesvár, 1893. 51.

[3] M. Miles: *Siebenbürgischer Würgengel* 237.

[4] *Documente* V, 72. sz.

[5] Ld. Walawski Bálint, Mihály kozák ezredesének levelét. *Documente* V, 232. sz.

[6] U. o.

maradva alig néhány hívével menekült; a moldvai határ közelében, a hegyek között felismerték és a feldühödött székelyek agyonverték.

Mihály egy csatával urrá lett Erdély nagyobb részén, — de nem Havasalföld győzte le a fejedelemséget, az erdélyi elégedetlenek kerekedtek fölül, akiknek vezére a havasalföldi vajda volt. A havasalföldi bojárok, akik pedig egyébként Mihály leghívebb támogatói voltak, nem is pártolták erdélyi terveit, sőt nem egyszer nyíltan ellene fordultak. Végleg megnyugtatni sohasem is tudta őket, bár hangoztatta előttük, hogy nem akar hódítani.[1] Erdélyben nem is gondolta senki, hogy Mihály magának szerzett országot: a magyar nemesség, a császár közben megérkezett biztosai, a székelyek, a szászok mind úgy tudták, megbízásból, a császár tisztében járt el, s most, hogy kötelességét megtette, visszavonul havasalföldi vajdának.

Mihálynak azonban nagyobb tervei voltak: Báthori Zsigmond hatalmas országát látta maga előtt s annak akart uralkodójává lenni. Hivatalosan ugyan csak a császár helytartójának címezte magát, de a rendeket, a katonaságot a maga hűségére eskette, a székelyeket meg a szászokat pedig nagy kiváltságlevelekkel igyekezett végkép a maga oldalára állítani. Román nemzeti gondolat, román nacionalista eszmék azonban nem éltek benne, évszázadokkal a nemzeti eszme ébredése előtt nem is élhettek. Az a törekvés, amelyik Mihály sikerei mögött messzenéző román nemzeti vágyakból és eszmékből kísérli meg a háttér megrajzolását, nem állhat históriai alapon. Mihály vajda törekvéseinek rúgója egyéni hatalomvágya volt csak, s bár havasalföldi románjai között — akikkel a műveltség, hagyományok közössége fűzte egybe — minden valószínűség szerint otthonosabban érezte magát, mint az erdélyi magyarok, székelyek vagy szászok között, nemzeti alapon alattvalói között sohasem akart különbséget tenni. Erdélyben erdélyiekkel, magyarokkal vette magát körül, hadvezérei pedig kezdettől fogva, az egy rác Baba Novákot kivéve, mind magyarok voltak. Gyulafehérváron egyenesen a fejedelmi palotába ült, s bár havasalföldi módszerekkel kormányzott, mindenáron fejedelemmé akart lenni, semmiképpen nem akart többé Havasalföldre visszatérni. Az erdélyi román jobbágyok sorsával nem törődött, — ahogyan a havasalföldiekével sem — s ismerve a kor szellemét, természetesnek kell találnunk, hogy a jobbágyok nem is várták tőle, hogy faji, nemzeti vagy akár szociá-

[1] Mindezt bőven kifejti Panaitescu. A következőkben Mihály jellemzésében őt követjük.

lis alapon is pártjukat fogja. Viszonya velük éppen olyan volt, mint Erdély többi népeivel, s a román falvak épp úgy ki voltak téve katonái pusztításának, ahogyan a magyarok.[1]

Hatalmi tervei azonban messzire néztek. Nem sokkal Erdély meghódítása után a császár parancsa ellenére lerohanta az Erdély erejével szemben tehetetlen Moldvát. Ezzel nagyjából magáénak mondhatta a Báthori Zsigmond által is kézben tartott területeket. Zsigmond és az ő állama között mégis nagy különbség volt. Az ugyan újólag bebizonyosodott, hogy a három országot csak Erdélyből, a fejedelemség erejével lehet egybefogni, — a baj azonban éppen az volt, hogy Mihály Erdélyt nem tudta egészen hatalmába venni. A partiumi várak és vidékek nem hajlottak el a császártól, s így éppen azokkal az erőforrásokkal nem rendelkezett, amelyek a fejedelmek hatalmát jelentőssé tették. Azonkívül a meghódított részen is hovatovább mindenkit maga ellen fordított. Idegen volt az erdélyi légkörben, a hagyományokba beilleszkedni nem tudott, a vajdaságokban megszokott kormányzati elvek pedig nem nyerhették el a máshoz szokott erdélyiek tetszését. Értetlenül mozgott a nyugati társadalom, jogi és politikai fejlődés közepette, s nem tudott a maga keleti államának törvényeitől elszakadni. A székelyeknek adott nagy kiváltságlevélre titkárával hamisíttatta rá a császár aláírását, a pecsétet meg úgy szedte le egy másik oklevélről, s azt függesztette rá. Tanácsosaival úgy bánt, mint jobbágyaival, tanácskozás közben rájuk kiabált, leszidta őket, s mindezek az apróságoknak tetsző dolgok érlelték az emberekben az amúgy is meglévő elkeseredést. A katonaság, az elvadult székelység gyújtogatva, rabolva járt szerte az országban, Mihály pedig a lázongó nemesség körében időnkint — havasalföldi bevált módszer szerint — nagy vérfürdőket rendezett. Ahogy Panaitescu mondja : nagy tervei nem állottak arányban lehetőségeivel. A kis Havasalföld lázadozó bojárjaival, elpusztult, szegényes gazdaságával nem lehetett hódító tervek bázisává. Mihályt elszántsága, katonai tehetsége kiemelte kortársai közül, s vakmerősége ideig-óráig biztosította is számára a sikert, de megtartani a hódításait nem tudta. Vajdaságának határain, keleti hagyományain látóköre sohasem tudott túlemelkedni, nem volt államférfi.

Uralmának gyors bukását ez is siettette. Törökkel, lengyellel, némettel egyszerre tárgyalt, de egyik sem vette komolyan, s amikor

[1] Vasile román protopópa személyesen ment elébe a Barcaságon, kérve őt, kímélje a román falvakat. Vö. *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt* V.

úgy fordult a dolog, egyik sem segítette. 1600 őszére az erdélyiek elkeseredése már nyílt lázadásban robbant ki. Behívták a Kassa körül táborozó császári hadvezért, Bastát, s Mihály uralma egy csatában elbukott. A lengyelek ugyanakkor Moldvát vették vissza, s Mihály egykettőre Havasalföldről is kiszorult. Ügyes politikával, személyes fellépésével sikerült ugyan a császár kegyét mégegyszer megnyernie, de Basta nem bízott benne s megölette.

Erdély pedig — immár a vajdaságok nélkül — ismét a császár kezére jutott. Az idegen hatalom azonban most sem törődött vele, a maga nyugati ügyeivel volt elfoglalva. A vajdaságok leszakadtak, vissza a török karjába, s lengyel, török és tatár csapatok szinte felváltva pusztították. Mindaz, amit a Báthoriak építettek, néhány év alatt semmivé lett, a török kardcsapás nélkül nyerte vissza elvesztett hatalmát; Erdély maga is a győztes Basta kardja alatt vérzett: nem volt, aki megszervezze és harcba vigye a három ország erejét. Erdélynek végül is rá kellett jönnie, hogy ha élni akar, nem maradhat a császár hűségén, a törökhöz kell csatlakoznia. Bocskai István szabadságharcával (1606) visszatért Báthori István elhagyott útjára.

A Báthori Zsigmond alatti grandiózus kísérlet egyet megmutatott: Erdély megerősödése, a három ország eggyé szervezése sem a németnek, sem a lengyelnek nem érdeke. Már pedig arra, hogy a törökkel sikerrel szembeszálljon, a három állam együttes ereje sem volt elegendő. Erdély és a vajdaságok számára nem maradt más választás: bele kellett törődniök a török fennhatóságába. A XVII. század erdélyi és vajdasági fejlődését, eltérően a XVI. századétól, ez a gondolat vezette. A fejedelmek a porta oldalára kényszerültek, s most már az így kínálkozó lehetőségek szerint próbálták a vajdaságokat a maguk érdekében megszervezni.

VI.

Ez magyarázza meg azt, hogy a XVII. századi fejlődésben állandósultabb, mondhatnánk nyugodtabb vonásokkal találkozunk. A török ereje egyre csökkent, s a vajdaságok ügyeibe sem avatkozhatott bele lépten-nyomon, ahogyan az előző században.[1] Moldvára különben is el kellett ismernie Lengyelország igényét. Jogaikban megosztoztak:

[1] Vö. Salaygnacnak, a francia király portai követének jelentését: Hurmuzaki, *Suppl.* I/1, 90. sz.

a lengyel király jelölte a vajdát, s a porta megerősítette.[1] Valójában ekkor Moldvában talán még nagyobb volt a lengyel hatás a töröknél.

A fejlődés ugyan nem indult valami nyugodtan: a közelmult példái sokkal erősebbek voltak, semhogy gyönge egyéniségek egykönnyen szabadulhattak volna tőle. Báthori Gábor, a nagy család utolsó sarja, Erdély trónján még egyszer fel akarta támasztani Zsigmond államát. Előbb csak »örök, elszakíthatatlan szövetséget« kötött Şerban Radu havaselvi, meg Movilă Constantin moldvai vajdával, később azonban ezzel meg nem elégedve, maga akart beülni a vajdai székbe. Birodalomról ábrándozott, melynek élén majd a császárral is szembeszáll, de belül, saját országában sem tudta elérni, hogy a három nemzet mellé álljon. »Birodalma« székhelyévé Szebent, a szászok városát tette, erővel, erőszakkal foglalva el a polgárok privilégiuma ellenére, s innen szőtte »bosszuló« hadjáratai tervét vajdák, császár és szultán ellen.[2] Radu, fantáziában, vakmerő terveinek könnyelmű megkísértésében Báthori méltó társa, ekkor már a császárral szövetkezett. Mihály szerencséje Bécs előtt is vakító példa maradt, s az erdélyi fejedelem megtörését nagyon jó néven vették volna.[3] Báthori gyors téli hadjárattal vágott elébe a prágai udvarnak, de csak látszateredményeket érhetett el. A török is ellene fordult, Moldváért a lengyelek is fenekedtek rá, s a régi törvény megint igazolódott: a magára maradt fejedelem koncentrikus támadással szemben nem védekezhetett. Brassó mellett Radu megnyerte a csatát, s csak a császári hadak, Forgács generális roppant ügyetlenségén múlott, hogy Báthori András tragédiája meg nem ismétlődött. 1613-ban aztán a török is megelégelte Báthori uralkodását: a temesvári basa, a boszniai beglerbégek, a tatár kán, meg az oláh vajdák együttes támadása alatt összeomlott hatalma, s maga is orgyilkos kezétől vesztette életét.[4]

Nincsen itt alkalmunk rá, hogy Erdély XVII. századi történetét, Bethlen és a Rákócziak alatti »aranykorát« még csak vázlatosan is ismertessük. Félszázados nyugodt, békés korszak volt ez befelé, Erdély

[1] Vö. *Documente* VII, 77. sz., Hurmuzaki, *Suppl.* I/1, 182. sz.

[2] Vö. u. o. VIII, 90. sz.

[3] Vö. u. o. VIII, 46., 76., 84., 89. sz.

[4] Báthori Gábor törekvéseinek megítélésére ld. *La place des Roumains* II, 136 kk., továbbá Görög F.: *Báthory Gábor és Bethlen viszonya a két oláh vajdasághoz.* Kolozsvár, 1905.

területén háború ezalatt nem volt, s nyugodtnak, barátságosnak nevezhetjük a fejedelemség és a vajdaságok viszonyát is. Erdélyt ezek a békés esztendők hamarosan újra magasan fölébe emelték a vajdaságoknak, de Báthori Gábor utódai nem törekedtek arra, hogy tekintélyüket jogilag is elismertessék, a vajdaságokat szorosan az erdélyi államtesthez kapcsolják. A XVII. századi Erdély a szultán hűbérese volt, s a Habsburgok ellen fegyverét mutatta. Azt pedig már az előzőkben láthattuk, hogy nyugati terveiben a fejedelemség különösebb hasznát a vajdaságoknak nem vehette. Bethlen Gábor, miközben egy élet változó sikerű harcaival próbálta meg az elveszett magyar állami egységet Erdélyből megvalósítani, kelet felé megelégedett azzal, hogy jószomszédi viszonyt tartott a vajdákkal.[1] Szava a portán elég erős volt ahhoz, hogy akarata ellenére senki vajdaságra ne juthasson, de arra is, hogy megakadályozza a trónkövetelők indokolatlan cserélgetését.[2] Kortársai, a vajdák nyugodtan uralkodhattak az erdélyi állam mellett: sem a török, sem a lengyel, sem Erdély hatalma nem érvényesülhetett korlátlanul, egymást paralizálták.

Bethlen utóda, I. Rákóczi György alatt a fejlődés még nyugodtabb, még zavartalanabb volt, bár a felszín alatt a román vajdák már nagyon lázadoztak Erdély túlságosan megnőtt hatalma ellen. Nem mintha Rákóczi Báthori Zsigmond nyomán járt volna s a vajdaságtól hűbéri esküt követelt volna, — ezt sohasem tette. Basarab Mátéval, a havasalföldi vajdával, ki pedig igazán mindent neki köszönhetett s ki volt neki szolgáltatva, mint egyenrangú uralkodóval kötött szerződést, leszögezve, hogy egymást kölcsönösen támogatják mindenki ellen, kivéve a törököt.[3] Papirosforma szerint nem is volt hiba, de tudták, hogy Rákóczi keze messzire ér, hogy követei, pénze és befolyása révén a portán is sok mindent elérhet. A vajdasági trónváltozások mögött elsősorban a fejedelem akarata állott, bár kifelé csak a porta neve szerepelt.[4] A hanyatló konstantinápolyi udvar szívesebben elnézte névleges vazallusa, a fejedelemség befolyását a vajdaságokban, mint-

[1] Vö. Maja Depner: *Das Fürstentum Siebenbürgen im Kampf gegen Habsburg*. Depner munkája után fölöslegesnek érezzük Mačurek Joseph felfogásának cáfolását. (*Dejiný Madaru a Uherského Statu*. Praga, 1934), aki szerint Erdély nem Magyarország felé, hanem Keletre nézett.

[2] Vö. Hurmuzaki IV/2, 372.

[3] *Török-magyarkori Államokmánytár* II, 239—261.

[4] Minderről részletesen és félreérthetetlenül beszámolnak az 1643. évi vajdasági zavarokkal kapcsolatban a császári orátorok jelentései. *Bécs. Staatsarchiv. Turcica*. Fasc. 59/a, Conv. 1643.

sem hogy ezt megszűntetve, a lengyel hatalom kerítse őket vonzási körébe. A vajdák pedig, bár befelé lázadoztak, próbálkoztak, semmit sem tehettek.

Jó példa erre Rákóczi és Basarab Máté viszonya. Máté hosszabb ideig Gyulafehérváron tartózkodott, s onnan került a vajdai székbe.[1] Rákóczival kötött baráti viszonya külső látszatra egész életén át zavartalan maradt. De ez csak a külső látszat volt. Portára küldött követei a fojtott gyűlölet, a tehetetlen elkeseredés kifakadásaival panaszkodtak állandóan Rákóczi ellen. »Rákóczival senki, még szomszédai sem férhetnek meg« — kesergett 1645-ben, s kérte, hogy »ezt a nyugtalan, gonosz szomszédot csapják el Erdély trónjáról.«[2] Panaszaival felkereste Lengyelország portai követét, Miaskowskit, meg a császári orátort, Schmidet is, árulkodva Rákóczira s bíztatva a követeket, emeljenek szót elmozdítása érdekében.[3] Pedig Máté nem vágyott a fejedelemség területére; ahogy követe mondotta a császári orátornak: »különb országa van neki annál«[4], de szerette volna, ha szabadulhat a fejedelem erős keze alól. Miután azonban kérését sehol sem hallgatták meg, s moldvai támadás vagy a tatár veszély ellen mindig Rákóczi óvta meg, volt annyi politikai belátása, hogy Rákóczi felé nyájas színt mutatott. Ahogyan Schmid 1643-ban jelentette urának: Máté vajda örömest szabadulna a fejedelem hatalma alól, mégis »erősen ragaszkodik Rákóczihoz, hogy ha bajba jutna, a fejedelem megsegítse őt, vagy legalább is, hogy Erdélyben mindig menedéket találjon.«[5]

Hogy a vajdák védelmét komoly esetben a fejedelemség látta el, azt éppen Máté, meg a moldvai vajda, Lupu Vazul esete mutatja. Lupu mindenáron uralma alá akarta hajtani Havasalföldet is. Erdélynek ez természetesen érdekei ellen volt, arról nem is szólva, hogy Havasalföld sem kívánta. Annyira nem, hogy Movilă János 1635-ben egyenesen azt a gondolatot vetette fel: Lupu állandó intrikái ellen nem volna-e a legjobb Erdélyt és a két vajdaságot, Rákóczi uralma alatt egyesíteni.[6] Ebből ugyan akkor semmi sem lett, — Rákóczi sokkal óvatosabb volt, semhogy ilyesmiért a portával ujjat húzott volna

[1] *Szalárdi János Siralmas Krónikája.* Pest, 1885. 82.

[2] *Bécs, Staatsarchiv* i. h. Fasc. 60. Conv. 1645.

[3] U. o. és Fasc. 59/a. Conv. 1643.

[4] U. o. Fasc. 59/a. Conv. 1643. Schmid nagy összefoglaló jelentése.

[5] U. o. A Rákócziak és a vajdaságok viszonyára vö. Görög F.: *A két Rákóczi György fönhatósági joga a két oláh vajdaság fölött.* Budapest, 1904., Sonleithner I.: *I. Rákóczi György kapcsolata az oláh vajdákkal.* Budapest, 1914 és I. Lupaş: *Politica lui Matei Basarab. Studii, conferinţe si comunicări istorice* I. Bucureşti, 1927.

[6] *Documente* IX, 276. sz.

— de a lengyel biztatásra egyre merészebbé váló Luput fegyverrel szorította tervei feladására. Hiába szövetkezett a moldvai vajda a kozákokkal, meg még a moszkvai fejedelemmel is, 1635-ben Kemény János, Rákóczi fővezére előtt kénytelen volt meghódolni. Többet Rákóczi nem is akart, s nemsokára szövetséget is kötött Lupuval.[1]

Lupu azonban azután sem tett le szándékáról. Már 1642-ben is csak a porta és Rákóczi együttes fenyegetésére vonta vissza hadait Havasalföld határáról,[2] s bár pár évig utána megint csendben volt, Rákóczi utóda, fia alatt újra megkezdte áskálódásait, most már a fejedelem ellen is. II. Rákóczi György végre is elhatározta, leszámol vele egyszersmindenkorra. 1653-ban a havasalföldi csapatokkal egyesült erdélyi sereg bevonult Moldvába, s Luput elfogva helyébe George Stefánt ültették a vajdai székbe. Nemcsak a maga nyugalmát biztosította ezzel Erdély, de Havasalföldét is.

VII.

Erdély hatalma ekkor teremtett utoljára rendet a vajdasági viszonyokban: néhány év mulva II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjáratával rászabadította országára a török-tatár hadakat, a császári zsoldosokat. A félévszázadon át békésen fejlődő ország márólholnapra koldusbotra jutott, a porta bosszúja könyörtelen volt hűtlen vazallusával szemben. Ebből a csapásból többé nem épülhetett fel. Területe megcsonkult, legfontosabb végvárai, leggazdagabb peremvidékei a török kezére kerültek, — ettől kezdve csak árnyéka volt korábbi önmagának.

Erdély bukása nem sok jót jelentett a vajdaságok számára sem. A hatalmas szomszéd kezét nem érezték többé, visszazuhantak újra Konstantinápoly mindenható felügyelete alá. Havasalföldre a nagyvezérrel való barátsága révén a görög Ghica került vajdának s országával egyetemben mindenben hűségesen kiszolgálta a török szeszélyeit. Moldvában Petriceicu István szintén a török jelöltje volt, ekkorra már a lengyelek hatalma is szétfoszlott: a vajdaságok újra ki voltak szolgáltatva a basák és bégek kényének-kedvének. Az anarchia urrá lett területükön, s most már jó száz évig nem is tudtak szabadulni tőle.

[1] U. o. X, 22. sz.

[2] *Bécs, Staatsarchiv* i. h. Fasc. 59/a. Conv. 1642. Fol. 143.

A Kárpátmedence a XVII. század végén Habsburg vezetéssel felszabadult a félhold uralma alól, s az ország és magyarság egysége százötven év után újra helyreállt. De nem a régi Mohács előtti magyar királyság állt vissza, amelyiknek súlypontja Budán volt; ezt az új országot Bécsből kormányozták. A Habsburgok nyugati hatalma tolódott el ekkor kelet felé, — ennek azonban szeme még mindig nyugaton volt, s a magyar királyság régi délkelet felé néző politikai hagyományait nem tudta, de nem is akarta átvenni. Igy a vajdaságokat is sorsukra hagyta. A XVIII. századra Moldva és Havasalföld egészen magukra maradtak. Mivel pedig egymagukban a törökkel nem szállhattak szembe, szomorúbb és romlottabb viszonyok közé kerültek, mint voltak a XVI. században.

Benda Kálmán

AZ ERDÉLYI ROMÁN NACIONALIZMUS KIALAKULÁSA*

I.

A hagyományos dáko-román történeti irodalomnak az a véleménye, hogy a románság római öntudata Dacia provincia területén mind a jelenkorig töretlenül fennmaradt. A folytonossági elképzelésnek egyik politikai főkövetkezménye a visszaállítás, a »restitutio in integrum« gondolata volt, amely a Supplex Libellus Valachorum mozgalmában is feltűnik,[1] végső következménye pedig a meglévő államkeretek teljes felbontása és egy új államiság létrehozásának a kívánsága lett. A folytonosság gondolata éppen ezért nem maradt kizárólag a keletközépeurópai történelem egyik ó- és középkori kérdése, hanem az egyetemes román történelmi gondolkodás alappillérévé vált, amelyen a román nacionalizmus egész épülete nyugszik.

A romantikus jellegű, érzelemtől túltengő, tehát kritikátlan dáko-román tanítással szemben a szigorúan tárgyilagos, racionális, tehát tudományos felfogás egészen mást mutat. Dácia római lakosságának és az ott később megjelenő latinnyelvű románságnak humanista azonosítását a modern tudományos kritika kiszorította a bizonyítható tények sorából és a fikciók sorába helyezte. A román nép minden kétséget kizáróan nem Dacia Traianában, hanem a Balkán-félsziget középső részén fejlődött ki. A római folytonosság tétele, a humanista gondolkodás eme jellegzetes terméke a világtörténelem egyik legsajátosabb és — tegyük hozzá —

* A kérdés szélesebb alapokra helyezett és részletes dokumentációval ellátott feldolgozását ld. a Magyar Történettudományi Intézet kiadásában sajtó alatt lévő munkámban : *Az erdélyi román nacionalizmus első százada. 1697—1792.*

[1] Babb (Bobb) János és Adamović Gerasimus püspökök 1792-i kérvénye a kifejezést is alkalmazza (in integrum restituere). Ld. I. Lupaş: *Contribuţiuni la istoria Românilor ardeleni 1780—1792* (An. Ac. Rom. Mem. Secţ. Ist. s. II. t. XXXVII [1914—15], 729)

egyik legmesszebbmenő következményekre vezető tévedése. A humanisták, archaizáló hajlamuknak megfelelően, jóhiszeműen vétettek ugyan a valóság ellen, tételük azonban az európai gondolkodás történetében egészen súlytalan volt és az is maradt volna, ha a XVIII. század folyamán nem kínálkozott volna politikailag jól felhasználható eszközül Erdélyben egy egészen más forrásból áradó nacionalizmus még egészen kezdetleges szervezete számára. Igy történt, hogy egyszerű politikai fegyverből a fejlődés folyamán egy nemzeti doktrina központi tanává nőtte ki magát és alapjává vált nemcsak az erdélyi, hanem az erdélyi hatás alatt kifejlődő moldvai és havasaljai román nacionalizmusoknak is, hogy e három szintéziséből később az egyetemes román nemzeti egységgondolat születhessék meg.

A dáciai római-román folytonosság gondolata, a humanista irodalom hatására, már a XVI. században megjelent Moldva és valamivel később Havasalja krónikairodalmában is, de politikai jelentőséget soha sem nyert, megmaradt a tudós megismerés tiszta szellemi örömének.[1] A krónikaírók lelkében mégis mélyebb rezgésű élmény volt, mint a gondolatot már a XIV. századtól kezdve őrző humanista irodalomé Olaszországtól Magyarországig és Lengyelországig, mert saját népük sorsának szemlélete sokkal személyesebb húrokat szólaltatott meg bennük. Ez a személyes utánazengése a humanista hangoknak Erdélyben később, a XVIII. században következett be, de mérhetetlenül jelentősebb eredménnyel, mert a római-román folytonosság gondolata itt szülőanyjává lett előbb az erdélyi, majd az egyetemes román nacionalizmusnak. A XIX. század elején erdélyi románok viszik át a Kárpátokon túlra a gondolatot a két román fejedelemségbe és rövidesen megindul a románság fejlődésének legdöntőbb szellemi folyamata.

Az itt vázolt körülményből folyik, hogy az egész román történelmi koncepció középpontjában a folytonosság gondolata helyezkedett el, ez vonta bűvkörébe az elmult két évszázad alatt a román népből sarjadó történészeket és gondolkodókat és ez hozta létre azt a szellemi alakulatot, amelyet ma román nacionalizmusnak nevezünk. Bátran mondhatjuk tehát, hogy a dáko-román (helyesebben dáciai római-román) tan a világtörténelem legtermékenyebb fikciói közé tartozik. Bármilyen termékenynek bizonyult a multban, mégis csak fikció és e tény a román történelmi szemléletnek bizonyos végzetes jelleget kölcsönöz. Az egész

[1] Az egész kérdésre nézve ld. tanulmányomat: *A román nemzettudat kialakulása a moldvai és havasaljai krónikairodalomban.* Budapest 1942. (Klny. a Magyar Történettudományi Intézet Évkönyvéből.)

mai román nemzetiség szellemileg erre épül fel. A román történész ennélfogva eleitől fogva súlyos dilemmával küzd. Vagy elragadtatja magát nemzeti érzése által és vak marad a valóság számára, vagy meglátja a történelmi valóságot és szembekerül a nemzeti közvéleménnyel. Első esetben népszerűség és babér, második esetben ócsárlás és üldözés a jutalma. Könnyen érthető tehát, hogy az utóbbi szerepre aligha vállalkozhat román történetíró a még fiatalos, elfogultságában türelmetlen nemzeti közvéleménnyel szemben. De már azért sem vállalkozhatik erre a szerepre, mert látó szemei előtt omolnának össze a mai nacionalizmus tartó oszlopai, szellemi zűrzavar és meghasonlás elé állítva az egész nemzetet.

A román történelemtudomány elé a román nacionalizmus vizsgálatában tehát szinte áthághatatlan erkölcsi gátak merednek, amelyek végeredményben mind a római-román folytonosság tételének fikció voltából következnek és majdnem lehetetlenné teszik azt, hogy a román történelmi valóság bizonyos részeit román történészek derítsék napvilágra. A történettudomány valóságra törekvése azonban másutt nem szűnt meg és ezáltal a románság abba a furcsa helyzetbe került, hogy saját eredetkérdésének tárgyilagos vizsgálatára saját maga gyakran kevésbbé képes, mint a tőle idegen népek. Ez a súlyos helyzet szükségszerűen arra ösztönzi a román történettudományt, hogy aránytalanul sok energiát fordítson a dáciai római-román folytonosság fikciójának megmentésére. Ez a magyarázata a legújabb időkben hihetetlen mértékben kibontakozó román történeti propagandairodalomnak, amelynek célja menteni a tulajdonképpen menthetetlent. Ugyanakkor azonban a többi népek tárgyilagos ítélkezésben előnyben lévő történetírói lassankint kibontják a mult fedőrétege alól a román nemzettestet és a valóságnak megfelelőbb formában mutatják be a világ közvéleményének. Világos, hogy előbb-utóbb mégis a tudományos kritika álláspontja fog felülkerekedni és a dáciai római-román folytonosság álláspontja fokról-fokra elveszti hitelét jóindulatú támogatói előtt.

Bármily súlyos is a román történettudomány számára a román nacionalizmus alapjainak kérdése, van kiút számára. Sok jel mutat arra, hogy a jószándék és a becsületes ítélkezés nem hiányzik a valóban kitűnően képzett és jóképességű román történetírókból, csupán a közvélemény bénító és lesujtó reakciója akadályozza meg őket a valóság feltárásában és elismerésében. Senki sem követelheti tőlük, hogy nacionalizmusuk alapját egyszerre húzzák ki a nemzet alól, kötelességük azonban a történelmi valóság álláspontját fokozatosan győzelemre juttatni és egy egészségesebb nemzeti felfogás új alapjait lerakni. A régebbi nem-

zeti közvéleménynek egyrészt a multba kellett fordulnia fényért és tekintélyért, másrészt a nyugati latin népek politikai és kulturális támogatását kellett igénybe vennie. A fiatal román nacionalizmus ma már egyikre sem szorul rá annyira, mint régen, tiszteletreméltó nemzetépítő erőfeszítései az elmult század óta mentesítik alóla. A helyzet megérett az egészséges szellemben való átalakulásra.

Dolgozatunkban a román nacionalizmus kérdésének tárgyilagos megítéléséhez szándékozunk hozzájárulni. A tények azt mutatják, hogy egységes román nacionalizmus a XIX. század második harmada előtt nem volt, ellenben volt külön erdélyi, moldvai és havasaljai román nacionalizmus, amelyeknek szintéziséből származott az egyetemes román nacionalizmus egészen fiatal képződménye. Ezúttal csak arra a kérdésre adunk feleletet, hogy mi módon alakult ki az erdélyi román nacionalizmus a XVIII. század folyamán.

A három román nacionalizmus külön-külön kialakulása egészen természetes jelenség. Kialakulásától kezdve sohasem volt a román nép egységes egész, kerek társadalom, még kevésbbé egységes államalkotó. Bolyongó életmódja, társadalmi alapszerkezete elejétől fogva képtelenné tette az államalakításra. Dacia provincia egysége, mint a román állameszme területi alapja, a román nacionalizmus kérdése számára eredetileg idegen elem volt. A Dunától északra felköltöző román pásztorok első államalakulata Havasalja (Muntenia, Ţara Românească) a XIII. század végén és a XIV. század elején a kun és magyar szervezőerő közreműködésével létesül. A második román államalakulat, Moldva a XIV. század közepe táján fejlődik ki a Kárpátoktól keletre fekvő térségen. Mindkét államalakulat a magyar király felsőbbsége alatti, de csak félállami szervezettel rendelkező területén jött létre. Az Erdélybe és Magyarország más, keleti területeire bevándorló románság azonban nem alakíthatott magának államot még helyhezkötött megtelepülése után sem, egyrészt mert teljesen megszervezett állam területére került, amelynek magyar és részben szász lakossága akkor számszerint is túlnyomó volt, másrészt mert társadalmi és műveltségi állapota nem képesítette erre. Nemzetiségi gyűlöletről akkor sem eshetett szó, amikor 1437-ben a magyar nemesség, a székelység és a szászság létrehozza az 1848-ig érvényben levő »Unio trium nationum«-ot, az erdélyi rendiség alapszerződését. A románok éppoly jogokat szerezhettek volna Erdélyben, mint például a szász néven összefoglalt német vendégnépek, ha társadalmi, műveltségi és gazdasági erejük ezekhez hasonló értékű lett volna. A források azonban nomád és félnomád pásztorokról tudnak, akiket csak nehezen lehetett a kóborló életmódról és a megtelepült népek vetéseiben való folytonos kár-

tevésről leszoktatni. Az eredendő társadalmi és művelődési különbségek miatt nem lettek a románok valóságos állampolgárokká és politikai jogokkal rendelkező közösségé, mint a többi erdélyi népek, hanem csak az uralkodó népek tetszésének határáig megtűrt idegenek. A rendiség megmerevedett keretei közt azután a románság nem tudott magának magasabb műveltséggel és társadalmi helyzettel rendelkező vezető réteget kitermelni és így nem sikerült rendi nemzetté fejlődnie. Későbbi erre irányuló törekvései is természetszerűleg a rendi nemzetek ellenállásába ütköztek. Ha társadalmilag ki is emelkedtek egyesek a románok közül, azok a magasabbrendű és kívánatos magyar nemesi rend természetes vonzásának engedve, beolvadtak a magyar nemzetbe és elvesztek a románság számára. Csak a XVIII. században került az erdélyi románság abba a helyzetbe, hogy saját értelmiségi réteget fejleszthetett ki, amely külön román öntudatával kialakítója lett az erdélyi román nacionalizmusnak. A nemzeti öntudat kialakítója és hordozója Nyugat- és Közép-Európában vagy a nemesség vagy a polgárság ; az erdélyi románságé a papságból és a magyar nemességgel rendelkező román népi eredetű nemességből kikerülő értelmiségi réteg.

Világos tehát, hogy a mai nemzetiségi szemlélettől teljesen távolálló természetes történelmi fejlődés folytán helyezkedett el a román népelem három egymástól független államalakulatban és ugyanígy nem válhatott az Erdélyben megtelepedett románságból külön államot alkotó nemzet. A három földrajzilag és politikailag elkülönülő államban: Havasalján, Moldvában és Magyarországon (Erdélyben) tehát természetszerűleg alakult ki három különálló román jellegű nacionalizmus.

II.

A nemzetiség kérdésében a terminológia örökös zűrzavart okoz. Ezért a nemzeti öntudat kérdésében igyekszünk egy olyan rendszert alkalmazni, amely a tények kifejezésére félreértés nélkül használható. Maga a *nemzetiség* szó kettős jelentésű, egyrészt összefoglalója az összes népi-nemzeti jelenségeknek ; másrészt az idegen államban élő, tehát külön államisággal nem rendelkező népet vagy néprészt jelöli. Utóbbi szóhasználata inkább csak a XIX. századi jelenségektől kezdve általános.

Valamely társadalmi réteg csak átfogó tekintetű önszemlélettel építheti tudatosan saját jövőjét. Az Erdélyben megjelenő románság, mint társadalmi jelenség testi, szellemi és környezeti tényezőkből össze-

tevődő *nép*. A néphez tartozó egyének külön-külön egyéni öntudattal rendelkeznek, de összességükben nem annyira az öntudatra hallgatnak, mint inkább a beidegzett és megállapodott mederben tovahömpölygő életjelenségeknek, a hagyománynak engedelmeskednek. A bevándorló románságot eleinte tulajdonképpen csak elvonással lehet népnek nevezni, mert összetartozási érzése a családra, a falura, esetleg egy szűkebb táji, vallási, nyelvi vagy foglalkozási egységre terjed ki. A jövőre vonatkozó tudatos cselekvés csak ezekre a szűkebb keretekre vonatkozik. A nép előtt földrajzi elterjedése és történelmi multja úgyszólván teljesen ismeretlen; tudatában legfeljebb a közelmult képe él. A román népnek saját eredetéről valamilyen mítikus hagyománya sem élt. Az összetartozás érzésének forrásai a közös etnikum, a közös életfolytatás, a közös szokások, a közös származás, a közös vallás, a beszélt nyelv, de minden általánosítás, elvonás vagy történelmi szemlélet kikapcsolásával. Az ilyen közösség öntudati állapotát a *népi ösztön* határozza meg.

Ha a nép földrajzi kiterjedése és történelmi multja a közösség tagjai előtt ismeretessé válik, akkor a népi ösztön öntudattá fejlődik. A nép a kisebb egységeknek a tudatban való összefogása által elvont fogalomból valóságos néppé lesz, amelynek öntudati állapotát a *népi öntudat* kifejezéssel illetjük. Mikor a népi öntudat a mult megismerése után figyelmét közösségének jövője felé fordítja, a nép teljes autonómiára törekvő tényezővé kezd átalakulni. Ha jövője alakulásának tudatos ténykedés által való irányítását igényli, *nemzetiségi öntudattal* rendelkezik. Végül a népi autonómia teljességének, a külön állami létnek kívánása vagy még inkább elérése a nemzetiségi öntudatot *nemzeti öntudattá* avatja. A nemzetiségi öntudat nemzeti öntudattá akkor fejlődik, amikor a nemzeti állam gondolata határozott megfogalmazást nyer. A nép még apolitikus, a nemzetiség már politikai fogalom. A nép inkább sztatikus, a nemzetiség dinamikus jellegű. Az öntudatosodás egyes fokai nem egymást kizáró és felváltó lépései a nemzetiségi fejlődésnek, a közösség egyes rétegeiben külön-külön létezhetnek. Az előőrsök már a nemzeti öntudatnál járhatnak, amikor a tömeg még csak a népi ösztön fokán vesztegel. A népi ösztön azonban a nemzeti öntudatban is ott lüktet és minden nemzetiségi jelenség legmélyebb és legszilárdabb meghatározója.

Az erdélyi románság a XVIII. század elejéig nem jutott túl a népi ösztön fokán, csak egyes egyedei érkeztek el a népi öntudatig, vagyis a román nép térbeli elhelyezkedésének és időbeli előzményeinek többékevésbbé reális elképzeléséig. A római eredet motívuma először 1735-ben emelkedik politikummá, a nemzetiségi öntudat foka tehát ekkortájt kezdődik. A politikai célkitűzések természetesen még csak Erdély föld-

jére és népére vonatkoznak, éppen ezért beszélhetünk külön erdélyi román nacionalizmusról. Az összes románok egy államban való egyesülésének gondolata és igénye román részről egy évszázaddal később (1834) jelenik meg. Ettől számítjuk a nemzeti öntudat és az egyetemes román nacionalizmus korát.

A román nép összetartozásának sok tényezője van: származás, nyelv, életforma, de legfontosabb a hagyományban élő ortodox szellem. A XVIII. század végéig a román emberek elsősorban a közös ortodox vallás révén tartották magukat egymáshoz tartozónak, egyneműnek. A vallás primátusát csak ekkor váltja fel a társadalom legfejlettebb rétegében a nemzetiség. Természetesen a nemzetiség (mint összefoglaló összetartozási fogalom) nem ekkor született meg, hanem benne élt az ösztöni fokon álló népben is, a társadalomban való szerepe azonban csak ekkor kerekedett felül az addig vitathatatlanul első valláson. A jelenig tartó kor a népből nemzetté fejlődésnek még egészen be sem fejezett folyamatát mutatja.

Az út a népi ösztön fokától a nemzeti öntudatig hosszú és küzdelmes, legfőbb elősegítője és nélkülözhetetlen eszköze a műveltség terjesztése. A nemzetiség a valláshoz hasonló egyetemes életmagyarázó elv, megvalósítása racionális, érzelmi és okozati tényezők segítségével történik. A térben és időben való tudatos elhelyezkedés racionális ténykedései mellé a nemzetiséghez való személyes viszony érzelmi és a nemzetiségi célok megvalósítására szolgáló akarati cselekmények járulnak. A nemzetiség egész tartalmát a nemzettest egyes tagjaihoz a közművelődés tényezői: az iskola, az egyház, a sajtó, a művelődési intézmények juttatják el. A nemzettéválás tehát el sem képzelhető a műveltség bizonyos fejlettsége nélkül. A nemzetiségi öntudatosodás és a műveltség karöltve haladnak. A műveltség olyan nemzetiségi igényeket szül, amelyek a népi ösztön fokán teljességgel elképzelhetetlenek. Erdély románságának iskoláztatása és nemzetiségi öntudatosodása szervesen összetartozó fogalmak.

III.

A moldvai és a havasaljai román történelmi tudat a humanista irodalom hatására ébredt fel. Az erdélyi románság egészen csekély számú művelt (latinul tudó) eleme minden bizonnyal már a XVI—XVII. században szintén kapcsolatba került főképpen a honi (magyar és szász) humanista irodalommal, amely bőséges alkalmat nyujtott a román nép és nyelv római vonatkozásainak felfedezésére. Ennek azonban semmi

szellemi következménye nem lett, mert a tanult román elemek nemzetileg rendszerint már nem a román nép tagjainak érezték magukat.

A XVII. század utolsó évtizedében Erdélyben berendezkedő Habsburg-uralom véget vetett a kálvinista vallás hatásának a román népre és helyébe a katolicizmus hódító irányzatát vezette be. A fejedelemség korában mélységesen lehanyatlott katolicizmus megerősítésére és ugyanakkor a rebellisnek ismert magyarságnak és a Bécsben nem jó szemmel nézett rendiségnek visszaszorítására jó eszközül kínálkozott az erdélyi románság katolizálásának a terve. Ennek a jezsuita térítői szellemből kiinduló törekvésnek az eredménye lett az ú. n. *vallási únió*, amelyet a román papság egy része kötött meg a római katolikus egyház képviselőivel, a firenzei zsinat 4 pontjának elfogadásával: 1. A pápa az egész keresztény egyház látható feje, 2. a mennyország és a pokol közt tisztítótűz (purgatórium) is van, 3. az eucharisztiához elegendő a kovásztalan kenyér és 4. a Szentlélek nemcsak az Atyától, hanem a Fiútól is (Filioque) származik. Minden egyéb: liturgia, ceremóniák, egyházi jog, naptár, stb. változatlanul az ortodox maradt. Az egyesülés főmozgatói a jezsuita rend tagjai voltak, különösen Baranyi László Pál gyulafehérvári plébános, az erdélyi katolikus urak részéről gr. Apor István kincstartó és gr. Mikes Mihály, az udvar részéről gr. Kollonich Lipót esztergomi érsek. Román részről Theophilus gyulafehérvári ortodox püspök (érsek) tárgyalt, aki az 1697 februárjában székhelyén tartott zsinaton klérusa nevében kimondatta az egyesülést a római katolikus egyházzal. Természetesen a román papságnak is megvoltak a maga kikötései: »I. Hogy a görög szertartású papok és szerzetesek ugyanazon előjogok és jogok részesei lesznek, mint amilyeneknek nemcsak a római katolikus, hanem az unitárius, luteránus és kálvinista papok már örvendenek. II. Hogy minden faluban, amelyikben paróhus lelkész van, az egyházközségnek paróhusi háza legyen, nehogy a paróhus lelkész idegen házban vagy telken legyen kénytelen lakni. III. Hogy a paróhus lelkészek a püspöktől függjenek és rendelkezése alatt álljanak és semmiképpen sem világiaktól, mint eddig.« A zsinat továbbá az egyesült egyház papjai és tagjai számára ugyanazokat a jogokat követeli, amelyeket a róm. kat. egyház papjai és tagjai élveznek.[1] Sőt azt is kívánja, hogy »az egyesültek a jövőben ne tekintessenek csu-

[1] N. Nilles S. J.: *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani.* Oeniponte 1885. I, 169—70 és T. Cipariu: *Acte şi fragmente latine romanesci pentru istoria bisericei romane mai alesu unite.* Blasiu, 1855. 81—3.

pán megtűrteknek, hanem a haza bevett fiainak.«[1] Figyelemreméltó, hogy ugyanekkor már a világi unitusoknak a bevett nemzetek és vallások tagjaihoz hasonló hivatalviselési jogát is követeli a zsinati határozat.

A románságnak az únióval kapcsolatos emez első politikai megnyilvánulása azért rendkívül jelentős, mert a felvetett kérdések az egész század folyamán időszerűek voltak és a románság legfontosabb ügyei maradtak : 1. A papság és a hívek egyenjogúsítása a többi felekezetekkel, különösen a római katolikusokkal ; 2. a papság anyagi ellátása ; 3. az unitus püspök kormányzásának függetlensége ; 4. az unitus vallású román nemesek hivatalviselési joga és 5. az unitus egyháztagok befogadása a haza bevett fiai közé (a románság negyedik nemzetté való elismerése).

Theophilus hamarosan elhalálozott és utódja, Athanasius volt az, aki a megkezdett művet dűlőre vitte. Két újabb zsinaton (1698 okt. 7. és 1700 szept. 4.)[2] keresztülvitte, hogy formailag az egész erdélyi papság és nép nevében kimondják az egyesülést, bár a valóságban különösen a brassói és a gyulafehérvári ortodoxok élénken tiltakoztak ellene.[3] Megállapítható, hogy szó sem volt őszinte vallási egyesülésről, a nép tudomást sem igen vett róla, vagy ha igen, ellene szólt. A papság egy része azonban, s éppen a legtörekvőbb, a legmozgékonyabb, nem vallási szándékból, hanem társadalmi, gazdasági és bizonyos mértékben politikai felemelkedési vágytól hajtva vállalkozott e lépésre.[4] Az úniós tárgyalások katolikus részről sem folytak elég őszinteséggel; únióról beszéltek, de teljes latinosítást reméltek idővel.[5] Az 1698-i egyesülési nyilatkozat román szövege még a firenzei zsinat 4 pontját is mellőzte ; ugyanakkor a jezsuiták által szerkesztett latin szöveg még a valóságos egyezségnél

[1] »... immunitas omnimoda ecclesiis et ecclesiasticis ritus graeci Valachicis, sicut ecclesiae et ecclesiaticis latini ritus concedetur ; nec habeantur Uniti amplius ut tolerati, sed ut patriae filii recepti.« *Nilles* I, 168.

[2] *Nilles* I, 203—7 és I. M. Moldovanu : *Acte sinodali ale bisericei romane de Alba Iulia şi Fogarasiu*, II. Blasiu, 1872. 115 kk.

[3] St. Stinghe : *Documente privitoare la trecutul Romînilor din Şchei* I. Braşov, 1901. III., X. sz. 5—8, 22—3 ; S. Dragomir : *Istoria desrobirei religioase a Românilor din Ardeal în secolul XVIII.* I. Sibiu, 1920. 1—2. sz. melléklet.

[4] Ez az únióval foglalkozó történészeknek szinte kizárólagos véleménye.

[5] »Nostrum erit deinde futuris temporibus multa in moribus ipsorum et forte etiam liturgia ac sacris sensim emendare, ostendendo ipsis ea irrepsisse per ruditatem et nequitiam ministrorum in his partibus.« Kapi Gábor jezsuita véleménye (1701). *Nilles* I, 264. Illia András (*Ortus et Progressus Variarum in Dacia Gentium ac Religionum.* Claudiopoli, 1730. 155) így nyilatkozik : »... spem nos haud dubiam habere futurum, ut... exturbatis tot sectarum erroribus in unum Romanae Ecclesiae sinum si non tota, major certe, meliorque pars redeat.«

is többet foglalt magába. Mindkét részről bizalmatlanság és a másik tárgyaló fél kihasználásának a jegyében indult tehát ez a nagyjelentőségű vallási és politikai aktus.

Bécs a maga álláspontját az únió dolgában két császári diplomában szögezte le, az ú. n. I. Diploma Leopoldinumban (1699 febr. 16.), amely az előzményekhez képest semmi újat nem jelentett[1] és a sokkal jelentősebb II. Diploma Leopoldinumban (1701 márc. 19.), amelyről politikai fontossága miatt részletesebben fogunk szólni.[2] Ami a rendeket illeti, a protestáns rendek legalább azt vívták ki, hogy a románok nemcsak a katolikusokkal, hanem a 4 bevett vallás valamennyiével egyesülhetnek (1698 ápr. 14. és 1702 dec. 12.),[3] a gyakorlatban azonban ennek nem lehetett érvényt szerezni. Maguk a katolikus rendek is jórészt csak ímmel-ámmal támogatták az úniót, mert földesúri mivoltukban őket is érintette a nagyobbára jobbágysorban élő s aránytalanul nagyszámú román papság szolgáltatásainak elvesztése. A diéta az I.D. L.-ot szabályszerűen kihirdette (1699 szept. 8.),[4] de legalább egy szabályzattal igyekezett annak hatóerejét csökkenteni,[5] míg a II. Diploma ellen 1701 június 15-én részleges tiltakozással élt.[6]

A II. D. L. 15 pontban szabályozta az újonnan létesült unitus (később görög-katolikus néven ismert) egyház (Ecclesia Catholica Graeci Ritus Unitorum) jogviszonyait. Az 1. pont biztosítja az egyesült egyháznak, személyeinek és dolgainak a római katolikus egyházzal azonos jogait. A 2. pont felmenti az unitus papokat, »mint a többi nemesi előjogoknak örvendőket«, a jobbágyi szolgáltatások minden neme alól. A legérdekesebb a 3. pont, amely nemcsak az egyháziakat, hanem a világiakat, sőt a közrendűeket is hozzászámolja a katolikus rendhez, feltéve ha szabályosan felveszik az úniót; ezáltal megszűnnek megtűrteknek lenni és a hazának a többi rendekhez hasonló jogokkal rendelkező fiaivá válnak.[7] Az 5. pont felállította az unitus püspök mellett

[1] *Nilles* I, 224—7.
[2] *Nilles* I, 292—301.
[3] *Erd. Kanc.* 51: 1698, *Nilles* I, 195 és 341—2.
[4] *Nilles* I, 232—3.
[5] *Nilles* I, 235—8.
[6] *Nilles* II, 512 (Itt tévesen 1703!).
[7] Az 1—3. pont legjelentősebb részei ezek: 1. »... per praesentes benigne declarare volumus, quatenus graeci ritus S. Romanae Ecclesiae Unitorum, cum Ecclesiae ipsae, tum ecclesiasticae personae, in praeattacta Transilvaniae Provincia partibusque eidem annexis, eadem prorsus immunitate ecclesiastica gaudere debeant, qua ecclesiae ecclesiasticaeque personae, ac res Romanae Ecclesiae latini ritus, ex ss. canonum praescripto, et terrenorum principum consensu, indultis,

az ú. n. teológusi intézményt. A püspök és papsága kánonjogi tudatlanságának ellensúlyozására és a helyes egyházvezetés érdekében az esztergomi érsek a jezsuita rend tagjai közül nevezi ki a teológust, aki egészen 1773-ig tényleg ellenőrizte a püspöknek úgyszólván minden mozdulatát. (Klein Sámuel a püspököt — jellemző szellemességgel — a teológus vikáriusának nevezte).[1]

A II. D. L. — tartalma szerint — arra volt hivatva, hogy az egész erdélyi románság vallási állapotának, sőt bizonyos mértékben jogállásának és politikai helyzetének is szabályozója és meghatározója legyen. Igy is lett volna, ha az 1701-i országgyűlésen a gubernium és a rendek nem tiltakoztak volna a román papoknak a rendekhez való számolása ellen, s ha a diploma az 1691 december 4-i Diploma Leopoldinummal és — kivált 3. pontja — az egész erdélyi rendi alkotmánnyal nem állott volna ellentétben. Ez a pont ugyanis a közrendűeket is a katolikus rendekhez kívánja számoltatni, ami homályos tartalmú kifejezés ugyan, de jövőbeli sorsa és hatása megmutatta, hogy megfelelő körülmények közt forradalmi jelentőségű lehetett volna Erdély történelmében. Ugyanis az úniót látszat szerint az összes erdélyi ortodox románok nevében hozták létre (a valóságban a legtöbben tudomást sem szereztek róla), s ha a 3. pont az áttérő román jobbágyokat kiemelte volna a jobbágysorból, Erdély nemzetiségi története egészen új és meglepő fordulatot vett volna. Bár ilyen magyarázatot joggal a 3. pontnak adni nem lehet,

et privilegiis effective perfrui gaudere dignoscuntur.« . . . 2. ». . . ab omni personalis contributionis, respectu dumtaxat bonorum ad ecclesias spectantium, onere, ac praeterea cujusvis nauli, aut telonii pensione, veluti alios nobilitari praerogativa gaudentes a quarumcunque decimarum a terris ecclesiasticis, qua talibus, praestatione, eximendos, et immunitandos esse decrevimus.« 3. »Quinimo clementer annuimus, ut quicunque etiam saeculares, et plebeae conditionis homines toties mentionatae Sacro-Sanctae Ecclesiae sese, secundum normam a theologo praescribendam univerint, immediate Statui catholico annumerentur, sicque inter status computentur capacesque legum patriarum, ac universorum beneficiorum, non ut hactenus solum tolerati, sed ad instar reliquorum patriae filiorum reddantur, cujus intuitu . . . serio firmiterque mandamus, quatenus amodo imposterum nullus cujuscunque status, authoritatis, dignitatis, et praerogativae, praeeminentiaeque fuerit, praedeclaratae huic graeci ritus Unionem immunitati ecclesiasticae, aperte vel occulte nullo sub praetextu, vel etiam praetensi usus, vel consuetudinis sub velamine, audeat contraire, nec sacerdotes Romanae Ecclesiae unitos jobbagyionum more tractare, ad robotas, labores, et colonicales praestationes etiam sub honorarii titulo cogere, honoraria ab iisdem (ut hactenus factum fuisset) exigere, eosdemque incarcerare multo minus ob dictam Unionem persequi, loco, beneficio terrarum possessione, aut parochia amovere praesumant.« *Nilles* I, 295—6.

[1] A diploma egyéb jelentős rendelkezéseiről térhiány miatt nem szólunk.

a gyakorlat mégis azt mutatja, hogy egykorú román részről ez mégis megtörtént és a XVIII. század első felének román nemzetiségi történetét döntőleg meghatározta. Athanasius után előbb Pataki János (1721—1727) védelmezi klérusa jogait a diplomával, majd Klein Ince püspök (1728—1744) éppen a II. D. L. 3. pontjára hivatkozva vívja meg közjogi küzdelmét a román nemzetiség rendi egyenjogúsítása érdekében.

A diploma bonyolult és zavaros sorsával itt részletesen nem foglalkozhatunk,[1] elégedjünk meg annyival, hogy kibocsátása az udvar részéről lényegében ballépés volt, ezért igyekezett azt a számára kedvezőtlen vonatkozásaiban (pl. a 3. pontban) végre nem hajtani, de végrehajtotta a többieket (pl. az unitus püspök számára terhes 5. pontot). A II. D. L. példája ékesen mutatja,hogy az udvar mennyire nem vette figyelembe a rendi alkotmányt, sőt érdekeinek megfelelően szükség esetén még saját rendelkezéseit sem. A diploma eredeti példánya nem állt rendelkezésére az unitus püspököknek, úgyhogy hitelességét nem volt módjukban igazolni és így a diploma nyujtotta politikai előnyöket sem tudták kivívni. Klein Ince egész életpályáját és küzdelmeinek lényegét a diploma 3. pontja nélkül meg sem lehet érteni.

Volt tehát Erdélyben nemzetiségpolitikai élet már a dáko-román tan első román részről történő felbukkanása előtt is. Vizsgáljuk meg ezért röviden a román nemzetiségi öntudat viszonyát egyfelől a politikai élethez, másfelől pedig a dáko-román tanhoz. A kálvinista fejedelemség korában az erdélyi román nép egyetlen összetartó szervezete az ortodox egyház volt, amelynek feje azonban a kálvinista superintendens alá volt rendelve. De iure és de facto az egyház mást és mást jelentett: a valóságban a nép és papjai általában zavartalanul élték ortodox hitüket. Az únió szintén nem sok újat hozott az ortodox vallás gyakorlása számára. A románság összetartozásának kifejezője változatlanul az ortodox egyház, vagy még helyesebben az ortodox egyházi gyakorlat maradt. A románság együttesen csak egyházilag tudta magát kifejezni. Mikor az úniós tárgyalások és alkudozások folyamán politikai igényeket támaszt, akkor sem képes ezt másként, mint egyházilag megtenni. Az úniós tárgyalások csak látszatra vallási jellegűek, a cél román részről nem vallási, hanem társadalmi és politikai; ebben különbözik a feje-

[1] A diploma kérdéseire nézve ld. idézett sajtó alatt lévő tanulmányomat és az únióra vonatkozó összefoglaló műveket, amelyek azonban szinte kizárólag tévesen értelmezik mibenlétét és jelentőségét. Tisztázására az első nagy lépést Kurt Wessely tette meg: *A doua Diplomă Leopoldină* (Ac. Rom. Mem. Secţ. Ist. s. III. t. XX [1939], 271—88 + XIV tb.).

delemség korabeli kálvinista-ortodox viszonytól, amely román részről lényegében apolitikus maradt. Mindkét esetben a papság volt az egyetlen megszervezett román társadalmi réteg, amely az únió idejében azonban már a világi román nemesség[1] politikai igényeinek is azonnal szószólójává válik, amivel nyilván egy lappangó általános román igénynek adott látható alakot. Van tehát egy primitív, alacsony műveltségi fokon álló, de a rendiség keretei közt helyet foglaló, illetve abban elhelyezkedni készülő román réteg által képviselt román politikai individualitás. A papság és a világi nemesség az első hordozói az erdélyi román politikai tudatnak és az egész XVIII. század folyamán azok is maradnak.[2]

[1] Természetesen a román néphez tartozó »magyar nemesek«-ről van szó; külön »román nemesség« nem létezett.

[2] A román szerzők az erdélyi román nemzetiségi öntudat és politikai éniség kérdéseiben a legutóbbi időkig nem foglaltak állást olyan formában, hogy azt valóban tudományosnak nevezhetnők. Legtöbben a nemzetiségi öntudatot kezdettől fogva létezőnek tekintették és így felébredésének kérdése fel sem merült előttük. A. Bunea Klein Ince korától (*Din istoria Românilor. Episcopul Ioan Inocenţiu Klein. 1728—1751.* Blaş, 1900. 271), S. Dragomir 1791-től (*Cei dintâi îndrumători ai politicei româneşti în Ardeal.* Luceafărul XI [1912], 81), O. Ghibu 1780-tól (*Transilvania* 1914, 3. sz.) számítja az erdélyi román politikai élet kezdeteit. I. Lupaş ezzel szemben az únióig (*Contribuţiuni la istoria Românilor ardeleni 1780—1792.* An. Ac. Rom. Mem. Secţ. Ist. s. II. t. XXXVII [1914—15], 607), sőt a kálvinista fejedelemség koráig, a XVI. század végéig megy vissza, amikor az ortodox egyház először nyert szervezettebb formát. Nézete szerint a vladikák működése öntudatos cselekvés volt a román nép nemzeti megőrzésére az egyházon keresztül (»o activitate conştientă pentru conservarea naţională a poporului nostru prin biserică«). Szerinte az erdélyi román nép egyházi szervezetének léte már a politikai történet ténye (»începutul istoriei politice a Românilor ardeleni coincide cu organisarea lor bisericească desăvârşită la sfârşitul secolului XVI în forma unităţii naţionale sub raportul vieţii religioase şi culturale«), sőt ennek tekinti a nemzetiségi kultúra létezését is (»începutul vieţii noastre politice coincide cu începutul culturei noastre naţionale«. *Când începe istoria noastră politică?* Luceafărul XIII [1914], 262—4). Az egyházi és kulturális tényezők azonban önmagukban nem elégségesek arra, hogy nemzetpolitikai ténykedések alapját kifejezzék. A fejedelemség korabeli vladikák nem a román nép, hanem az egyetemes ortodoxia érdekében tevékenykedtek. Nacionalizmusuk nem emelkedett túl azon, amit népi ösztönnek neveztünk. Bizonyos azonban, hogy a protestáns vallási asszimiláció elleni védekezés váltotta ki azokat a reakciókat, amelyek az únió kezdetével váltak az öntudatos nemzetiségi jellegű cselekvés első mozdulataivá. A románság azonban a protestáns korszakban főképpen t á r g y a a politikának, alanyává csak az únióban teljesedik ki. Az első világháború előtti Erdélyben a román nacionalizmus valóban elsősorban az egyházi és a kulturális életbe vonult vissza; ennek az állapotnak a multba való visszavetítése és az a törekvés, hogy a románság politikai jelentőségének kezdetét minél korábbi időpontra helyezze — volt az oka Lupaş tévedésének.

Az 1697-ben felvetett kérdések maradnak a jövőben is a döntő kérdések, csak később (1735) csatlakozik hozzájuk egy új sorsdöntő szellemi tényező, a dáko-román folytonosság humanista tana. Az erdélyi román nemzetiségi jellegű politika kezdetei megelőzik a dáko-román tan román részről történő első felbukkanását, eredőjében tehát nem is ez, hanem a román nép természetes fejlődése és főként Bécs úniós politikája áll. Innen indulnak ki az első biztatások, innen származnak a politikai élet megindításához szükséges lehetőségek és viszont ide fordul a román papság támogatást kereső ösztöne. A dáko-romanizmus utólag igen jó ösztönző elemnek bizonyult és ideológiai tartalommal töltötte ki az únió opportunista kereteit.

A papság az únió segítségével a népi ösztön fokáról a népi öntudat fokára emelkedett. A protestáns fejedelmek korában a román ortodox egyház dolga egyszerű belpolitikai kérdés volt. Az únió által az erdélyi románság belekapcsolódott a Habsburg birodalom szélesebb keretű politikájába és — legalább elvben — egy császári diploma biztosította politikai jogait. Az úniónak köszönhette a románság a római eredet és latinnyelvűség tudatát is, miáltal a népi öntudatosodás folyamata befejeződött.

Valószínű, hogy a római eredet felszínes ismerete hamarább is megvolt egyes tanult román elemek tudatában. Éppen az mutatja, hogy a népi öntudat még nem fejlődött bennük nemzetiségi öntudattá és hogy az eredet felismerése nem váltott ki belőlük olyan akarati reakciókat, amelyek nemzetpolitikai igényeket ébreszthettek volna fel bennük és nemzetiségi mozgalomra vezethettek volna. A népi öntudat fokán álltak azok a tanult románok, mint például Halics (Halici) Mihály, aki a román nyelvet 1674-ben »lingua Romano-Rumana«-nak nevezte[1] és ilyenek mások is lehettek szép számmal. Jelentős fejlődést jelent azonban — és ez az úniós mozgalom után következik be —, amikor a római eredettudat mint politikai fegyver és mint történelmi érv kerül a latba. Tegyük azt is hozzá, hogy ez csak az únió után volt lehetséges, amikor már egész nemzedékre való román ifjú nevelődött ki az erdélyi katolikus iskolákban, szerzett korszerű latin műveltséget és került kapcsolatba a latinságélményt kiváltó humanista irodalommal. Nem véletlen, hogy az a Klein Ince püspök alkalmazta először politikai fegyverként a Traianustól való származás gondolatát, aki a kolozsvári jezsuita gimnázium elvégzése után a nagyszombati egyetemen tanult.

[1] A. Veress : *Bibliografia română-ungară* I. Bucureşti, 1931. 116.

Érdekes, hogy míg Moldva és Havasalja krónikairodalmában a római eredet felfedezése egyáltalán nem jelent politikumot, Erdélyben, ahol már bizonyos politikai mozgalomba, az unióba oltódik bele, politikummá válik és ilyen irányban hatni kezd. Ennek tulajdonítható a gyors és termékeny fejlődés, amellyel a társadalmilag fejlettebb (román arisztokrációval rendelkező) és komoly anyagi lehetőségek birtokában lévő fejedelemségek nem dicsekedhettek. Az erdélyi románság öntudatosodását nyugati, európai jellegű szellemi befolyás ösztönözte: az únió. Az únió termelte ki a nemzetiségi öntudat hordozására alkalmas réteget: az értelmiséget. Ennek egyik kiemelkedő tagjának, Klein Ince püspöknek egyéni érdeme, hogy a gondolatban rejlő lehetőségeket felismerte és megvalósításukra kísérletet téve, kovászává lett a XVIII. századi román nemzetiségi fejlődésnek.

IV.

Az értelmiség kialakításának színhelye mindenekelőtt az erdélyi magyarság által létrehozott iskolák voltak. Előbb a protestáns iskoláknak volt ezen a téren nagy (egyelőre még alig felkutatott) szerepük, az únió kezdetei óta pedig a jezsuita és részben a piarista iskolák szereztek maguknak a románság kiművelésében elévülhetetlen érdemeket. A jezsuita páterek nevével sűrűn találkozunk a XVIII. századi erdélyi művelődéstörténet lapjain. Nemcsak latinnyelvű munkáikban terjesztenek el széles körökben ismereteket a románokról, hanem románnyelvű nyomtatványaikkal (katekizmusok, abc-könyvek, olvasókönyvek) emelik a román tanulók szellemi színvonalát.[1] Az únió eleitől kezdve felkarolta nemcsak a nemes származású, hanem a közrendű román ifjakat is. A jezsuiták iskolái Kolozsvárott, Gyulafehérvárott, Szebenben, Brassóban, Székelyudvarhelyt, Nagybányán nagyszámú román tanulót neveltek fel, egyedül Kolozsvárott 1703-ban 45 román nemzetiségi tanulót találunk.[2] A piaristák besztercei gimnáziumában

[1] *Ráttkay Miklós* már 1689-ben román nyelvű vitatkozó iratot (*Nilles* I, 139), Szunyogh Ferenc 1696-ban román nyelvű katekizmust ad ki (*Biblioteca Românească Veche* I, 100. sz. és *Veress* I, 137, 156, 174—6). *Buitul György* Canisius katekizmusa román fordításának második kiadása Kolozsvárott 1703-ban jelenik meg (*Veress* I, 152—3, BRV. I, 138. sz.). Baranyi Pál kis katekizmusa *Pănea pruncilor* címen románul is megjelent (Gyulafehérvár, 1702. *Veress* I, 149—50, BRV. 133. sz.), stb.

[2] A kolozsvári jezsuita kollégium anyakönyve a budapesti *Országos Levéltár*ban. 1703—1772.

1729-től 1779-ig többszáz román tanuló neve ismeretes az anyakönyvből.[1] Úgyszólván egyetlen tagja sincs a román tanult rétegnek az egész század folyamán, aki nem az erdélyi katolikus iskoláknak köszönhette volna műveltségének elemeit. Az erdélyi román értelmiség létrejötte az erdélyi katolikus iskolák munkája nélkül egyenesen elképzelhetetlen. Különösen a kolozsvári jezsuita gimnázium működése emelkedett ki ezen a téren; hogy egyebet ne említsünk, itt tanult Erdély valamennyi unitus püspöke Pataki Jánostól (1721—1727) kezdve el egészen Babb (Bob) Jánosig (1782—1830). De bőségesen kivették részüket a román ifjúság neveléséből a jezsuiták többi iskolái is. A kálvinista kollégiumok általában inkább az ortodoxnak maradt román ifjakat fogadták be falaik közé, így az első modern értelemben vett ortodox románok egyikét Molnár (Piuariu) Jánost, a híres szemész-orvost. Major (Maior) Péter és Sinkai (Şincai) György, az ú. n. erdélyi triász tagjai, akiknek a románság művelődési felébredése terén elévülhetetlen érdemeik vannak, a marosvásárhelyi kollégium növendékei is voltak. Egyszóval: a korszerű és az európai értelemben vett műveltség elemeit az erdélyi románság a magyarság erdélyi kultúrintézményeiben tette magáévá. A nemzetiség megvalósulásának társadalmi és művelődési feltételeit az erdélyi románság kétségtelenül a magyarság erdélyi és magyarországi kultúrintézményeinek köszönheti.

A nemzetiség megvalósításának társadalmi feltételei vagy egy művelt arisztokrácia, vagy nemesi rend, vagy egy tehetős és művelt polgári osztály tevékenysége lehetett volna. Mint már említettük, a románság a rendek közt nem kaphatott helyet, megakadályozta ebben primitív és fejletlen társadalmi és művelődési állapota. Erdélyi román polgárságnak vannak ugyan nyomai a XVIII. században, de távolról sem olyan formában, hogy hordozója lehetett volna a román nacionalizmusnak. A délerdélyi városok külterületein, különösen Brassóban és Szebenben századok óta voltak görög és macedón származású kereskedők, akik testületeik révén komoly szerepet tudtak betölteni az erdélyi gazdasági életben. E kolóniák fokozatosan beleolvadtak a külvárosi románságba és mozgékonyságukkal, kereskedelmi készségükkel igen tekintélyes szellemi és anyagi gyarapodást jelentettek az erdélyi románság számára. Minthogy azonban ezek nem mint nemzeti-

[1] V. Şotropa: *Români la gimnasiul latino-catolic din Bistriţa. 1729—1779.* Transilvania XXXII [1901], 3—17. A piarista rend besztercei, nagykárolyi, máramarosszigeti, medgyesi, kolozsvári, valamint szentannai és temesvári működéséhez ld. I. Józsa: *Piariştii şi Românii până la 1918.* Aiud, 1940. 16—45 és 78—89.

ség, hanem mint az ortodox vallás hívei találták meg a románsághoz vezető utat, egyelőre a nacionalizmus számára nem sok hasznot jelentettek.

Az egykorú tanúságoknak egész serege bizonyítja, hogy az erdélyi románság még a XVIII. században is a lehető legszomorúbb művelődési és erkölcsi állapotban volt. Ezek szerint még a papság is szinte teljes tudatlanságban és meglehetősen laza erkölcsi felfogásben élt. Az olvasás tudománya eléggé általános volt köztük, az írásé már ritkább. Igen sok pap a Miatyánkon és néhány liturgikus formulán kívül semmi tudománnyal nem rendelkezett. Sem külsejük, sem felkészültségük nem különböztette meg őket lényegesen a szavukra vakon hallgató román jobbágyoktól. Nem ritka eset a lótolvaj és az iszákos pap; ellenük az országgyűlések és az unitus zsinatok folyton felszólalnak. Ez a klérus a rája bízott néppel együtt a legkevésbbé sem volt alkalmas az erdélyi román nemzeti öntudat kifejlesztésére.

Meg kell jegyeznünk, hogy a román történeti irodalom élénken szokott tiltakozni a román papságról és népről szóló egykorú tanúságok ellen azzal, hogy ezek ellenséges indulatú megnyilatkozások, nemzetiségi gyűlölet és lenézés szól belőlük és céljuk a román nemzet befeketítése, kedvezőtlen beállítása. Természetesen akad elfogult is közöttük, de nem egy kedvező és dícsérő nyilatkozattal is találkozunk. Mégis az a valóság, hogy az erdélyi románság művelődési és erkölcsi állapota — nyugati szemmel nézve — valóban siralmas volt. Természetesen az a sűrűn felhozott vád, amely szerint a románságnak mesterségesen történt tudatlanságban tartása nemzetiségi jellegű célkitűzése lett volna az erdélyi magyarságnak, teljesen tarthatatlan, mert ebben a korszakban a népművelés nem volt intézményesen megszervezett feladat. Az állam még nem foglalkozott vele, ami pedig czen a téren történt, az mind egyéni kezdeményezés vagy az egyes egyházak tevékenységének eredménye volt. A magyar jobbágyság éppoly tudatlanságban maradt ott, ahol az egyház vagy a földesúr nem gondoskodott róla, mint a román jobbágyság. Ha valahol, a kor felfogása szerint is, mulasztás történt, az az ortodox egyház hibája volt. Tudjuk azonban, hogy az ortodoxiának Erdélyben semminemű művelődési ideálja nem volt. Egyetlen komolyan számbavehető iskolai intézménye a Brassó külvárosában, Bolgárszegen (Şchei) élő román kereskedőréteg iskolája volt. A papképzésre nem állt rendelkezésre egyetlen intézet sem, ezt a feladatot idősebb, tapasztaltabb papok és egyes kolostorok végezték. A századvégnek a papképzésre vonatkozó rendelkezései mutatják, hogy milyen óriási nehézségekbe ütközött a

sötétség eloszlatása. Elképzelhető, mekkora kulturális nevelőmunkát kellett elvégezni a primitív, alacsony műveltségi fokon álló románságnak olyan mértékű felemelésére, hogy a modern értelmezésű európai nacionalizmus elemei iránt fogékonnyá váljék. Tagadhatatlan, hogy ennek a nehéz és sok áldozatot kívánó munkának legnagyobb részét a magyarság végezte el, részben az erdélyi katolikus és protestáns iskolákban, részben pedig, különösen a magasabb kiművelés fokán, a magyarországi főiskolákban. Később ebbe a munkába belekapcsolódik Róma és még sokkal nagyobb mértékben, különösen a század második felétől kezdve Bécs kulturális hatása. A döntő lépések azonban a magyar intézményekben történtek meg. Mindazok a kiemelkedő román személyek, akiknek a nacionalizmus fejlődésében a század első felében jelentős szerep jutott, erdélyi iskolákban tanultak, mint Pataki János, Klein Ince és Aron Péter püspökök, Dobra Péter királyi főügyész, Kotore (Cotorea) Gerontius szerzetes és mások. Itt ébredtek rá annak a tudatára, hogy a román nép fényes ősökkel, az ókor leghatalmasabb birodalmát létrehozó rómaiakkal dicsekedhetik. A dicső eredet felismerése mélyenszántó lelki folyamatot indított meg a román ifjak keblében és olyan önbizalommal töltötte el őket, amely szöges ellentétben állt a román nép alacsony helyzetének szemléletéből származó csüggedtséggel.

A latinság felismerésének élményénél nem csekélyebb értékű az értelmiségi réteg kifejlesztésének lehetővé tétele az erdélyi iskolákban tanuló román ifjak kinevelése által. Mint már említettük, román származású értelmiségi egyének egészen csekély számban a multban is voltak, ezek azonban a románságtól, mint vonzóerő nélküli közösségtől, lelkileg teljesen elszakadtak és vagy a római katolikus és a protestáns egyházak valamelyikébe, vagy a magyar nemesség révén önkéntesen a magyar nemzetbe olvadtak bele. A magasabb életformát képviselő, különleges jogokkal ellátott, általában eléggé jó anyagi helyzetben élő, aránylag művelt magyar nemesi réteg nemcsak a XVIII. századig, hanem még a XIX. században is rendkívül mély és erős vonzóerőt gyakorolt a nemmagyar elemekre és egyik legfőbb tényezőjévé lett az önkéntes magyarosodásnak. Mondanunk sem kellene, hogy az említett asszimilációs folyamatnak semmi köze sincsen a modern liberális korszakban oly sokat emlegetett erőszakos beolvasztási kísérletekhez. Ha valahol erőszakos beolvasztási törekvés érvényesült, az kizárólag vallási téren fordulhatott elő, de akkor is rendszerint csak unitus-ortodox viszonylatban, ami nem érinti a románság nemzetiségi állagát, vagy — ritkábban — római katolikus-unitus vonalon, ez

pedig számszerint jelentéktelenül csekély eredményre vezetett. A kálvinista vallás vonzóereje a katolikus túlerejű XVIII. században, amikor a protestáns egyházak is a szorongatottak közt szerepeltek, természetszerűleg csekély volt. A katolikus prozelitizmus aránylag mégis komoly következményekkel járt, mert éppen a legműveltebb román rétegre vonatkozott, vagyis arra a társadalmi kategóriára, amely alkata révén a leginkább alkalmas nacionalista szerep vállalására és az öntudatosodás folyamatának lebonyolítására. Klein Ince püspök és az unitus zsinatok tisztában voltak a folyamat jelentőségével és tiltakoztak ellene.[1] Felemelt szavuk a nacionalizmus elhatalmasodásának jele. Ezzel kapcsolatban itt egy kis kitérésre kell vállalkoznunk.

Az önálló állami lét és alapos szervezet nélkül élő erdélyi román nép összetartozási érzése nem valamely nemzeti érzésen, sem nem a közös eredet, a közös nyelv, a közös törekvések egybefogó hatásán alapult, hanem mindenekelőtt a közös ortodox valláson, vagy még helyesebben: a közös ortodox életformán. Az ortodoxia természetesen nemcsak az erdélyi románságra vonatkozott, hanem a két dunai fejedelemség románságára is, sőt azon túl az egész keleteurópai és délkeleteurópai ortodox világra, mint szellemi egységre, amelyet keleteurópai ortodox internacionálénak lehetne nevezni. Ennek a szellemi gyökerei a balkáni görög-szláv világba nyúlnak vissza, hatalmi kifejezője és fővédője azonban a hatalmas pravoszláv Oroszország.[2] Számos XVII. és XVIII. századi adat teszi kétségtelenné ennek a szellemi közösségnek a létét.[3] Az összetartozási érzés alapja tehát az egy valláshoz való tartozás, ami a népi hovátartozásnál is erősebb kapocs. Az erdélyi román nacionalizmus kiteljesedése ezért mindenekfelett a vallás primátusának megszűnéséhez és a nemzetiség vezetőszerepének kezdetéhez fűződik. Mint minden átfogó szellemi folyamatnak, ennek az átváltozásnak határmesgyéje sem állapítható meg évszerinti pontossággal. Bizonyos idő után csak az tűnik ki, hogy a nemzetiség már felülkerekedett. Természetesen a nemzetiség nem hirtelenül jelenik meg a történeti színen, ott rejlik már lappangó lehetőség formájában a népben és a népi összetartozási ösztönben is. (A nemzetiség szó az egész

[1] *Acte sinodali* II, 88 (1739).

[2] S. Dragomir: *Contribuţii privitoare la relaţiile bisericii româneşti cu Rusia în veacul XVII.* (An. Ac. Rom. Mem. Secţ. Ist. s. II. t. XXXIV. 1911—12.); *Relaţiile bisericeşti ale Românilor din Ardeal cu Rusia în veacul XVIII.* Sibiiu, 1914 és *Ist. desrob. bis.* II. Sibiu, 1930.

[3] V. ö. I. Tóth Z.: *A román nemzettudat kialakulása.* Budapest, 1942. 26—32.

népi-nemzeti fogalomkör összefoglaló kifejezése.) A nemzetiségi jelenség diadala az únió mozgalma nélkül a XVIII. században még aligha következhetett volna be.

A nemzetiségi összetartozás gondolata ezek szerint felváltja a vallási összetartozás elvét és új korszakot nyit a román nacionalizmus fejlődéstörténetében. Lehetségessé mindezt az erdélyi és magyarországi iskolák kulturális tevékenysége és a vallási únió tette. E két tényező közül még az utóbbi szerepét kell világosabban megmagyaráznunk.

V.

A nacionalizmus kialakulási folyamatának alanya és hordozója, a román nép, közösségileg és szellemileg a XVIII. század küszöbéig az ortodoxia uralma alatt állott. A protestáns behatolási kísérletek csak ideiglenes és részleges sikerekre vezettek, de szellemileg olyan formákkal látták el a románságot, amelyekkel az erdélyi ortodox románság azelőtt nem rendelkezett: anyanyelvi kultúrával, nyomdával, az irodalmi élet kezdeteivel. Lényegében Nyugat műveltsége igyekezett behatolni Kelet mozdulatlan kultúrvilágába. A katolikus uralom alá kerülő Erdélyben Nyugat előretörésének egy újabb és sikeresebb korszaka következett: a vallási únió mozgalmáé.

Az únió a románság iskoláztatásának és kimüvelésének ügyét programmja előterébe helyezte, — természetesen vallási (és nem nemzetiségi) célkitűzéssel. Nyugat újabb előretörése indul meg tehát Kelet ellen, s a harc színtere a román nép. A hatás európai szempontból is érdekes eredményre vezet. Erdélybe a románsággal Kelet hatolt be és terjeszkedett a nyugati jellegű magyarság és szászság rovására. Az únió ellentétes irányú kultúroffenzíva, amely az egész erdélyi románság katolizálását, tehát Keletnek Erdélyből való kiküszöbölését tűzte ki céljául. Az offenzíva eleinte látszatsikerre vezetett és Kollonichék azzal az érzéssel tekintettek az erdélyi románságra, mint amelynek katolizálása az úniós nyilatkozatok révén befejezett ténnyé vált. Az uniót végrehajtó tényezők nem ismerték az ortodoxia világát és szellemi alkatának lényegét, innen származik nagy illúziójuk az uniót illetőleg, ami a század első hat évtizedében uralkodó maradt. Az ortodox magatartás lényege a legtökéletesebb konzervativizmus, a semmit meg nem változtatás elve. A legcsekélyebb változtatás szentségtörésszámba ment, a pozitív javítás szükséglete pedig, a tökéletesség elértségéről való meggyőződés mellett, egyáltalán nem merült fel. Az amúgy is a

hagyományok meghatározó ereje alatt élő nép ortodoxiája természetesen még fokozta a fenti adottságot. Az únió létrehozóinak erről nem volt fogalmuk, ezért elégedtek meg a külső, statisztikai és közigazgatási sikerrel, az ortodoxiára kent vékony mázzal, amely az első nyomásra vagy ütésre megrepedezik és nyomtalanul lepattogzik. Mialatt Athanasius és Pataki elhitették Béccsel, hogy minden erdélyi román unitussá lett, addig a valóságban az uniált papság és nép lelkében semminemű változás nem történt, az ortodoxia békésen és zavartalanul élt bennük tovább.[1] A küzdelem első szakasza, látszólag az únió teljes sikerével lezárult. Az ortodox egyházszervezet de iure megszűnt létezni és automatikusan átalakult unitussá. Csak idő kérdése volt azonban, hogy a hamis látszat káprázata eloszoljék és a változatlan ortodox valóság ismét a felszínre kerüljön.

Mi volt tehát az úniós offenzíva eredménye a század első felében? A látható ortodox egyházszervezet eltüntetése. Igazi eredmény a nép körében nem volt, vagy csak egészen elenyésző mértékben. Nyugat a felszínen győzelmet aratott ; a mélységben gomolygó erők változatlansága azonban a küzdelem jövendő felújulását ígérte. Valóságos sikere volt azonban az úniónak az iskolai nevelés terén. Kialakította az első nyugati értelemben vett művelt erdélyi román réteget és ezt az únió szolgálatába állította. Kiemelkedő képviselőit Pataki János és Klein Ince püspökök és Dobra Péter fiscalis director személyében szemlélhetjük.

Ez a siker nem is annyira az únió, mint inkább a románság nemzettéválása szempontjából döntő. Létrejött egy olyan átmeneti állapot Kelet és Nyugat közt, amely megőrizte az ortodoxia égisze alatt élő román népegyüttest, de ugyanakkor megszerezte a Nyugat nyujtotta fejlődési lehetőséget is a katolicizmusban. A mozdulatlanság, a rideg konzervativizmus elve meg volt törve. Nyugat formailag lehasította Erdély románságát az únió által a keleteurópai ortodox internacionálé tömbjéről és beiktatta Közép-Európába, tényszerűen pedig meghódította magának a nevelés fegyverével a románság egy csekélyke, de szellemileg jelentős hányadát és beoltotta a nyugatiságot az erdélyi románság keleti szellemi vérkeringésébe. Ezzel megbontotta az erdélyi ortodox románság szellemi egységét és egy olyan harcot indított meg, amely mind szellemileg, mind testileg hatalmas belső küzdelemre vezetett a románság körében. A támadó fél a dinamikusabb katolicizmus és únió,

[1] Még 1761-ben is arra hivatkoznak, hogy nincs tudomásuk róla, mintha unitusokká lettek volna. Dragomir : *Ist. desr. bis.* II, 48. sz. 357 és N. Iorga : *Sate şi preoţi din Ardeal.* Bucureşti, 1902. 255.

a megtámadott az inkább védekezésre, megőrzésre beidegzett ortodoxia. A küzdelem kiterjedése tulajdonképpen európai méretűvé növekedik : az únió pártfogói Bécsben székelnek, az ortodoxiáé a román fejedelemségekben, de még inkább a szerb Karlovicban és főként Moszkvában és Szentpétervárott. A küzdelem külsőleg az ortodoxia álláspontjának felülkerekedésével végződik és Bécs, felismerve félszázadnál hosszabb ideig tartó illúzióját az únió elterjedtségét illetőleg, 1761-ben visszaállítja az erdélyi ortodox püspökséget. Lényegében véve nem is ortodox győzelem volt ez, hanem kompromisszum a két ellentétes álláspont közt. Közben ugyanis az únió lassankint felülről lefelé mégis tekintélyes eredményeket ért el, sokhelyt, különösen Észak-Erdélyben, a népet is megnyerte magának és így immár tényszerűen is megvalósult az unitus egyház, amelyet a jövőben inkább görög-katolikus egyháznak szokás nevezni.[1] Az erdélyi románság vallási megoszlása ezzel ténnyé vált. Az erdélyi román nacionalizmusnak a fejedelemségieknél hamarább történt megvalósulásának ez volt az ára.

Az únió nemzetiségi alakítóhatását azonban az elmondottakból nem érthetjük meg egészen világosan. Az únió felszínre vetett egy politikai érdekközösséget, amely az értelmiségi réteg csíráját képező papságnak és csekélyebb mértékben a világi román népi eredetű nemesség egy részének osztályjellegű együttesével azonos. Ennek semmi köze sem volt a dáko-román gondolathoz. Lehetséges, hogy tagjai közül egyesek ismerték a latinnyelvűség és a római eredet tételét, de teljesen

[1] Klein Ince 1733-ban az únió fikciós felfogásával 85.857 unitus családot mutatott ki. (Összeírását közölte N. Togan : *Românii din Transilvania la 1733. Conscripţia Episcopului Ioan In. Klein de Sadu.* Sibiiu, 1898 és teljesebben A. Bunea Klein-monográfiájában : 302—415). Az únió 1744-i katasztrófája után Aron püspök is összeírta az ország unitusait és ortodoxait, erősen az előzők javára eltúlozva (ld. A. Bunea : *Statistica Românilor în Transilvania în 1750.* Transilvania XXXII [1901], 237—92. Az ortodox II. Puşcariu-val kifejlődött vitája: uo. 1901. évf.). Nála 106.735 unitus és 5.164 ortodox család szerepel. Ezzel szemben Buccownak unitusbarát összeírása 1761-ben 126.652 ortodox és mindössze 25.164 unitus családot talált, ami 151.816 román családot, illetve 759.080 román lelket jelentett, sebből csak 125.820 az unitus. Megjegyzendő, hogy ezekből a számokból levonandó a görög-katolikus és ortodox magyarok pontosan meg nem határozható, de nem túlságosan jelentős száma. Buccow összeírását V. Ciobanu közölte: *Statistica Românilor ardeleni din anii 1760—1762.* (Anuarul Institutului de Ist. Naţ. Cluj. III [1924—25], 616—700. Vö. Il. Puşcariu adataival : *Documente pentru limbă şi istoriă.* I. Sibiiu, 1889. 244—5. Bunea és Puşcariu vitája : Transilvania XXXIII [1902], 42—4, 96—7 és 130—3.) Kétségtelen, hogy az únió Rednik A. (1764—1772) és Major G. (1772—1782) püspöksége alatt tekintélyesen meggyarapodott, számereje azonban lényegesen az ortodoxiáé mögött maradt, ami-

apolitikus formában. A dáko-román tannak politikummá való átalakulása két forrásból táplálkozott: a gyakorlati élet egy véletlenszerű összefüggéséből és az únió szellemi hatásából.

Az első tényező különösen tanulságos, mert nyilvánvalóvá teszi, hogy a keleteurópai nacionalizmusok kialakulásában nem kell feltétlenül mindíg a nyugati szellemi áramlatok hatását keresni. Klein Ince egy szebeni szász nőtől Szeben kültelkén egy telket kap ajándékba (1734), de nem építkezhet rajta, mert a város magistratusa nem ismeri el a püspök birtoklási jogát szász területen. A kialakuló vitában Klein az Andreanumnál (1224) régebbi érvet keresve elérkezik Traianus császárhoz és ezzel a humanista dáko-román tan politikai színezetet nyer. Felismerése nyomán Klein egy egész kis közjogi rendszert épített ki, egy fikciót, amelynek lényege a románoknak a magyarokét és a szászokét megelőző birtokonbelülisége Erdélyben. A rendi nemzetek jogai szerinte a katolikus valláshoz voltak kötve, a szászok és a magyarok nagy része azonban a reformációval eljátszotta jogait és eme »Verwirkungstheorie« értelmében jogutódjaik az únióban katolikussá váló románok lettek volna.[1] A tétel annyira hamis, hogy az illetékes

kor a század vége felé a laikus gondolkodás elterjedése és az állam fokozódó érdektelenedése folytán az únió sorsa iránt a felekezeti erőviszonyok lassan megszilárdultak.

[1] Klein kérvényében panaszolja az uralkodónak: »Quod Domini Saxones Privilegia a Regibus Catholicis, ipsis qua, ejus temporis Catholicis concessa tacendo Nomen Catholici, solum ad Nationem Suam, nunc Lutheranam applicantes, Unicam illam in Terra Regia, seu ut ipsi vocant, Sedibus Saxonicis Haeredem esse velint; caeterisque Nationibus (etsi Catholicis) ex dicta Terra, vel totaliter exclusis, vel in subditatum redactis, Jus dominale, quod nunquam habuerunt, defacto sibi appropriare conentur. Hinc etsi constet Nos priores utpote a tempore Trajani Imperatoris Transylvaniae Incolas esse, et duplicibus piae Memoriae Imperatoris Leopoldi Privilegiis tempore Unionis clementissime clero et nationi concessis Incorporatos, aliisque pares effectos exstitisse, his tamen et alijs rationibus in prioribus nostris Instantiis expressis, non obstantibus nos exhaereditare excludereque conantur et tam emendi, quam alioquocunque modo aliquid appropriandi facultatem nobis denegare nituntur.« *Erd. Kanc.* 93 : 1735. (A kancellária április 18-án tárgyalta.) — Egyik, Hundegger jezsuitához írt magánlevelében (Bécs, 1735 márc. 19.) hasonló hangot üt meg: »miror enim ego, quod non erubescant Domini Saxones privilegia catholicorum regum ipsis non qua Lutheranis, verum qua tunc temporis Catholicis concessa apud Majestatem itidem Catholicam contra religionem catholicam et Diploma Caesareum allegare, ubi exploratum habent illa (etsi quid contra Nos tunc Schismaticos continerent) per posteriora nobis concessa Privilegia sublata esse; sed etiamsi sublata non essent illa, cum Domini Saxones terminos illos, intuitu quorum illa collata sunt, transgressi sint, et Nos per Unionem successerimus, nobis potius suffragari de-

tényezők fel sem figyeltek rá, de a balázsfalvi hagyomány megőrizte az alapgondolatot és a századvég nagy román politikai mozgalmában a Supplex Libellus Valachorum néven ismert kérvény is erre épült fel. Itt tehát ismét egy termékeny fikcióval van dolgunk.

A dáko-román tan irodalmi hatásának pályáját egészen pontosan nem ismerjük.[1] Bizonyos, hogy nem az első esetben találkozott vele az erdélyi románság, amikor Klein Ince 1734 végén, vagy 1735 elején Bécsben megvásárolta Cantemir Demeter moldvai fejedelem a század elején írt *Hronicul*-jának, a moldvai krónikairodalom legkiemelkedőbb művének egyik románnyelvű kéziratát,[2] — de annyi bizonyos, hogy ez az élmény minden más irodalmi hatásnál mélyebb nyomokat hagyott az erdélyi román nemzetiségi fejlődésben. A Hroniculban Klein nemcsak a románok régi történelméről kapott rendkívül szélesen megfestett, az adatok áradó gazdagságával megrakott képet, hanem egyúttal mintát és példaképet is talált a nemzetiségi magatartásra.[3] Cantemir a Klein utáni nemzedékek egyik főihletője lett.

A másik nemzetiségfejlesztő tényező az úniónak egy olyan irányú hatása, amely a kutatók figyelmét eddig elkerülte. Az únió mint vallás nem kellett a románságnak addig, amíg a római eredet gondolata gyökeret nem vert a sarjadzó unitus értelmiség tudatában. Addig az únióhoz való csatlakozás, az únió kínálta előnyök opportunista

berent. Hoc demonstrare Dominos Saxones oporteret, quod divi isti reges e terra sua, utpote regia, religionem catholicam tunc terram illam incolentem, successu temporis inde eliminandam esse voluerint, non autem quod subreptitias abalienationes aut petitiones praejudiciosas fieri cautum sit. Non scio itaque quo fundamento Amplissimus Magistratus dicat, nullum acquisitionis aut donationis aut alio quocumque titulo jus fundi mihi competere in fundo Saxonico posse, multo minus in metropoli illa. Nos enim a tempore Trajani, adhuc antequam natio Saxonica Transilvaniam intrasset, in terra illa regia haeredem egimus integrasque possessiones et pagos usquedum possidemus, licet millenis miseriis, et variis oneribus utpote a potentioribus oppressi. Proinde Nos etiam veri haeredes in terra seu fundo regio sumus, cum per Diploma Leopoldinum incorporati in verosque Patriae filios ubique in Transilvania aeque ac alii adoptati simus.« *Nilles* II, 528.

[1] A lehetőségek felsorolását ld. Gáldi L. tanulmányában: *L'influence de la civilisation hongroise sur l'activité scientifique des Roumains de Transylvanie* (Revue d'Histoire Comparée 1943, 70. kk.).

[2] A kézirat megvételének időpontjára nézve ld. sajtó alatt lévő tanulmányomat: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada.* II. rész. 2. fej.

[3] *Hronicul vechimei a Romano-Moldovlahilor.* Kiadta Gr. Tocilescu. Bucuresci 1901. Különösen 180.

felhasználása egyéni és osztályérdek hajhászása volt. Csak akkor kapcsolódott őszintén az únióhoz a román értelmiség, amikor a római katolikus egyház rómaisága és saját népének rómaisága tudatossá vált benne. Az ortodox vallási közösség és az unitus vallási közösség közt létrejött az aranyhíd, amelyen a román értelmiség kényelmesen átsétálhatott. A lényegében ortodoxnak megmaradt, csak formailag unitus románság számára most már megfelelő alkalom adatott arra, hogy belső meggyőződése szerint is átléphessen egy másik vallási közösség, a katolicizmus (illetve az únió) táborába ; ezalatt az együvétartozásnak, hogy úgy mondjam, anyagi alapszövedéke természetesen változatlanul az etnikum maradt, amely a maga során az unitusok szemléletében szintén római eredetűnek kezdett feltűnni. A római nyelvűségnek, a római származásnak és az egyház rómaiságának a tudata egy új, egységes szemléletben a román nacionalizmus szerves tartozékaként kezd hatni. Csak egy lépés kell még ezután, hogy a felvilágosodás eszmekörének betörése a román szellemi világba uralomra vigye a laikus életszemléletet és ezzel létrehozza a modern értelmű román nacionalizmust előbb a nemzetiségi, majd a nemzeti öntudat fokán.

Az únió nemzetiségfejlesztő szerepét különösen a Kolozsvárott és Nagyszombatban tanult Kotore Gerontius tanúsága (1746) világítja meg. Kotore nyilatkozatában a románság mint vallási és ugyanakkor mint nemzetiségi közösség jelenik meg. A nemzetiség célja nála a lelki üdvösség elérése ; a románság földi boldogulásának feltétele pedig az igaz katolikus egyházhoz való tartozás. A tőle való elszakadás szomorú következményeit a görög nép esetével példázza, amely a katolicizmussal való szakítása miatt bűnhődött Konstantinápolynak a török által történt elfoglalásával és birodalma pusztulásával. A román nemzetiség példaképéül a régi rómaiakat állítja oda, akik a román nép közvetlen elődei. Ha a görög nép pusztulásra jutott a római egyháztól való elrugaszkodása által, mennyire inkább el kell pusztulnia a rómaiak utódjának, a román népnek, ha nem ragadja meg az únió visszatérési alkalmát. A *visszatérés gondolata* az únionak és a román nemzetiségi ébredésnek egyaránt főjelszava lesz. Ez a gondolat tökéletesen megfelelt az ortodoxia konzervatív szellemiségének és azt az érzést keltette az úniáló elemekben, mintha semmi újítás sem történt volna. Ez a kulcsa az únió sikeres szereplésének az erdélyi román nacionalizmus történetében. Kotore a román nép igazi hazájának még Havasalját (Ţara Românească—Román föld) tartja, Erdély politikai uralmára vonatkozó igénynek nem ad hangot, mert a

magyar államiság gondolata a románság tudatában még töretlen.[1] Igy kapcsolja oda a rómaiság gondolata az unitus értelmiség színejavát a katolikus egyház görög ritusához.

Az únió és a dáko-romanizmus kölcsönösen megtermékenyítették egymást. A katolikus iskolákban szerzett latin tudás és történelmi műveltség segítségével a latin nyelvi eredet és a római népi származás tudata apolitikus tényezőből politikai gondolattá és programmá lett. Viszont a rómaiság gondolata a fényes eredet humanista büszkeségén keresztül lehetővé tette a »római« egyházhoz tartozó únióhoz való őszinte odakapcsolódást. E szellemi folyamat következtében az únió nemcsak nem vált ártalmára a román nemzetiségnek, hanem éppen ellenkezőleg, megadta az erdélyi román nemzetiség kibontakozásának művelődési feltételeit. Ettől kezdve az únió lesz a román nemzettéválás főtényezője. Míg a népileg öntudatlan, történelmi tudat nélkül élő románság az unión keresztül csakhamar a latinizálás, majd a magyarosodás ösvényére tévedhetett, a dáko-román meggyőződésű unitus értelmiség már a maga római eredetre mutató népvoltát kezdte többre becsülni az addig bámult és áhított magyar nemesi nemzetnél és saját nemzetiségének öntudatos építője lett.

Az első őszintén öntudatos unitus románnál, Pataki János püspöknél[2] semmi nyomát nem találjuk a rómaiság tudatának, annál erősebb benne a vallási közösséghez való tartozás tudata. Klein Ince eleinte szintén nem dáko-román vonalon álmodja meg nemzetiségi felfogását, hanem rendi vonalon: a románság negyedik nemzetté emelése és a II. Diploma Leopoldinum pozitív pontjainak érvényesítése által. Csak később jelenik meg gondolkodásában a római örökség korszakalkotó eszméje és az ő elméje szülte meg a felfedezésből származható politikai lehetőségeket is. Ezért nevezhető ő a legelső igazán öntudatos erdélyi román nacionalistának és ezért tekinthető ő a román nemzetiségi gondolkodás megalapítójának. Tudatosan kívánja építeni a román nemzetiséget. Pályája elején még inkább a papság osztályérdekeit képviseli, később a világi nemesség érvényesülése érdekében

[1] Kotore (Cotorea) kéziratos munkájából (*Despre schismaticia Grecilor*, vagy *Istoria schismei Grecilor*) közöl részleteket A. Bunea: *Episcopii Petru Paul Aron şi Dionisiu Novacovici sau Istoria Românilor Transilvăneni de la 1751 până la 1764*. Blaş, 1902. 371—3. Az egész kérdésre nézve ld. tanulmányomat: *Cotorea Gerontius és az erdélyi román nemzeti öntudat ébredése* (Hitel 1944, 84—95).

[2] Pataki esete *különálló*, nem hozható kapcsolatba a rómaiság gondolata által öntudatosodó *típus*-sal.

szólal fel. A negyedik rendi nemzet helyének elnyerésére a román népet értelmiségi rétegében politikailag érettnek tartja. A latinosítás veszélye azonban egyelőre még fennáll. A közhivatalok viselésében a katolikusok mindenkivel, még a protestánsokkal szemben is előnyben vannak. Az emelkedés vágya ezen az úton ismét súlyos veszedelemmel fenyegeti a nacionalista értelmiséget, melynek legjobbjai hajlandók egyéni érvényesülésükért a román nemzetiségi és unitus felekezeti érdeket feláldozni. A teológus intézménye ellen is elsősorban a nemzetiségi öntudat tiltakozik Klein Incében és utódaiban, mert a latinosítás előörsét látják a föléjük helyezett jezsuitában, a latinosításban pedig a nemzetiség veszedelmét. Klein Incében a vallási és a nemzetiségi érzés tragikusan ütközik össze. Előbb a nemzetiség győz lelkében, ezért adott pillanatban az úniótól való elválás gondolata is megvillan elméjében, de amikor elközelgett a cselekvés órája, a valóság brutális erővel figyelmeztette arra, hogy olyanra vállalkozott, amit a kor szelleme még nem tűrt el és így buknia kellett. A tartományi hatóságoknál, a diétán és az udvarnál folytatott küzdelmeiben fő érve: a II. Diploma Leopoldinum nem bizonyult elég erősnek a rendek és a rendekkel kompromisszumban élő udvar akaratának meghajlítására. A dáko-román történeti érv pedig egyelőre még a diplomák erejénél is súlytalanabb volt. Az ismeretes 3. pont kérdése végül az 1744-i szebeni országgyűlés VI. tc.-ben dűlőre jutott, ez ugyanis az unitusok adnumerációját a katolikus rendhez csak »az egyházi és a nemesi előjogoknak örvendő személyekre« értelmezte és ezáltal a köznép kívül maradt a rendiség keretein, »hogy a fejedelemségnek alkotmányos szervezete a felforgatástól ment legyen és sem az oláh, sem pedig más jövevény nép a (rendi) nemzetek közt számot ne tegyen«. A rendek a románság politikai igénybejelentése mögött világosan meglátták Nyugat és Kelet harcát, Erdély hivatását pedig védőbástya mivoltában jelölték meg (»Transylvania exigua tanquam antemuralis exposita«) részben az ortodoxia, részben az orosz ellenében.[1]

Az 1744: VI. törvénycikkel és Klein bukásával lezárult a román nemzetiség történetének egy mozgalmas és szellemi eseményekben gazdag kora. A sikertelen közjogi harcok után most már új utakkal kísérletezik az alakuló román nemzetiség.

[1] Vargyasi Daniel István emlékirata az 1744-i országgyűlés alkalmával: *De intestinis Transylvaniae malis et eorum remediis curativis.* Közli Kelemen Lajos: *Újabb adattár a vargyasi Daniel család történetéhez.* Kolozsvár, 1913. Az idézett szavak: 188.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

VI.

Az 1744-i országgyűlés tisztázta az únió közjogi fogalmát és véglegesen kihúzta a II. Diploma Leopoldinum méregfogát. Klein Ince közjogi harcainak alapja tűnt el vele. Az elv bukását nyomon követte a harcosé : 1744 decemberében Klein Bécsből Rómába menekült és onnan 1768-ban bekövetkezett haláláig soha haza nem térhetett. Alapjában véve korszerűtlen jelenség volt, pontosabban : megelőzte korát és kortársait. Utódjai a püspöki székben és a románság vezetésében lemondtak a politikai természetű harcokról és más irányban kerestek a románság számára érvényesülést. Ez a lemondás nem azonnal következett be, a klérus 1748-ban egy kérvényben sorakoztatta fel sérelmeit és fejezte ki kívánságait. A kérvény jellegénél és tartalmánál fogva az 1791-i Supplex Libellus Valachorum-mal hasonlítható össze. Ez is a dákoromán szellem hatását mutatja, kifejezi a románságnak római eredetét, előkelő származását Erdélyben és követeli negyedik rendi nemzetté emelését. Érvei és egész szelleme a Kleiné, bár szerzője nem a száműzött püspök, hanem Major Gergely és Kalyáni (Caliani) Sámuel balázsfalvi bazilita szerzetesek.[1] Sikertelensége után közel félszázadon keresztül nincsen politikai megmozdulás Erdély románsága körében.

A közjogi küzdelmek helyett az előtérben az únió és az ortodoxia közti heves küzdelmek jelennek meg. Klein püspökségének utolsó évében egy egyszerű és tudatlan szerb szerzetes, Visarion tűnt fel Dél-Erdélyben és prédikálásával egyszeriben felborította az únió félszázados látszateredményeit. A nép csak Közép-Erdély egyes részein és Észak-Erdélyben maradt hű az unióhoz, egyebütt szakított vele. Az uniót pártfogoló kormányhatóságok segítségével hosszas, polgárháborúra emlékeztető küzdelmek kezdődtek, amelyek az ország belbékéjét teljesen felforgatták és néha valósággal tűrhetetlen helyzetet teremtettek. Az ortodoxok jórésze többé hallani sem akart az unióról és állhatatosan megmaradt ősi hitében. Mindez megszakításokkal 1761-ig tartott, amikor Mária Terézia Buccow tábornokot küldte ki Erdélybe teljhatalommal rendet csinálni. Sikerült neki előbb szép szóval leszerelni a szinte kiskirályi tekintélyre emelkedett Sophronius szerzetest, majd erélyes fellépéssel és erőszakkal fejezte be a békéltetés munkáját. Az udvar kénytelen volt az únió fikciós felfogásával végleg szakítani és a budai szerb

[1] A kérvény és a rávonatkozó irományok : *Erd. Kanc.* 338 : 1748. Nyomtatásban megtalálható Buneánál : *Din ist. Rom. Episcopul Ioan Inocenţiu Klein.* Blaş, 1900. Függelék. I, 275—87.

püspök, Novaković Dénes személyében külön erdélyi ortodox püspököt nevezett ki.

A száműzött Kleint hosszas alkudozások után 1751-ben sikerült csak lemondatni, utóda Aron Péter Pál lett (1752), aki tanulmányait Kolozsvárott, Nagyszombatban és Rómában végezte és Klein szellemének egyik örököse volt. Az aszkétikus szellemű Aron súlyos harcokat vívott az ortodoxia ellen, miközben az únió egy bizonyos ponton már-már a végromlás szélére jutott és csak Buccow küldetése mentette meg a menthetőt (1761). Novaković püspöki kinevezésével az únió súlyos vereségének mérlege zárult le és végleges győzelmének reménye is elveszett. Az únió megmaradását csak annak köszönhette, hogy az idők folyamán elegendő számban nevekedtek fel római tudattal rendelkező vezető papok és még inkább annak, hogy a néha igen erélyes hatósági támogatást élvező únió az ortodox vallási gyakorlatot úgyszólván semmiben sem másította meg, és a nép, ha idegen izgatás nem érte, alig vett tudomást a változásról. Visarionhoz hasonlóan más izgatók is felléptek és az unitus papok ellen izgatták a parasztokat. A kedélyek felzaklatásában tekintélyes része volt a karlovici érsekeknek, különösen Nenadović Pálnak. Ezek maguknak követelték az erdélyi románság feletti egyházi főhatóságot, de ezt az állam nem tűrte, nehogy Karlovicnak és az illír (szerb) nemzetnek politikai súlya túlságosan megnövekedjék. A történeti Erdélyen kívüli románok (Bihar, Arad, Bánság) úgyis a szerb egyházfőség alá tartoztak. Érthető, ha egy bizonyos idő multán az erdélyi ortodox románok is megkívánták az illír nemzet rendkívüli előnyöket biztosító politikai jogait és maguk is Karlovic alá rendelésüket kérték. Az erdélyi románok ragaszkodása a szerb érsekhez abból magyarázható, hogy bennük a vallási összetartozás érzése sokkal erősebb volt a népi összetartozás kötelékénél. Az ortodox románság népi öntudata egy jó félszázaddal az unitusoké után, a század vége felé fog felébredni; jele az, hogy többé nem szerb, hanem román püspököt követelnek maguknak. Jellemző a vallási összetartozási érzésre az is, hogy például Sophronius fél Erdélyt felkavaró mozgalma, amelyben jórészt jobbágyok vettek részt, a legcsekélyebb társadalmi igénnyel sem lép fel (jóllehet tudvalevően ebben az időben a jobbágyságnak bőven lett volna panaszolni valója), hanem megmaradt a puszta vallási követelések mellett. A román fejedelemségekkel sűrű és közeli kapcsolatot fenntartó erdélyi ortodoxia már az ottani török fennhatóság miatt sem veti fel a fejedelemségekbeli érsekek főségének kérdését.[1]

[1] Az itt felsorolt események bőséges tárgyalását ld. *A. Bunea* fentebb idézett, Klein Incéről, valamint Aron Péterről és Novaković Dénesről írt monográfiáiban

Legnagyobb biztatója és támogatója az erdélyi ortodoxiának mégis Oroszország volt, a minden ortodoxok feletti pártfogás igényével fellépő cárok, különösen Erzsébet cárnő. Már a XVII. században megtalálták — szerb példára — az erdélyi románok is a Moszkvába vezető utat, s a XVIII. század közepe táján az erdélyi panaszlók kéréseit Erzsébet cárnő bécsi követe útján Mária Teréziánál is szóvá teszi (1752), úgyhogy az erdélyi ortodox románság miatt a két birodalom közt kényes külpolitikai helyzet támadt, amit csak a tapintatlan Bestužev-Rjumin követ felváltása enyhített.[1]

Egyébként az ortodoxok a század végéig messze elmaradnak az unitusok nemzetiségi gondolkodásának fejlettsége mögött. Az unitusok művelődési szempontból tekintélyes eredményeket értek el, hála az állam gondoskodó figyelmének, amellyel az úniós ügyeket, elsősorban a katolicizmus érdekében, de politikai okokból is figyelemmel kísérte. A kormányzat ugyanis, nem is mindig alaptalanul, az orosz beavatkozás és terjeszkedés veszélyét látta az erdélyi ortodoxia keleti kapcsolataiban.[2] Az únió alkalmas eszköznek bizonyult a Kárpátokon innen és túl élő ortodoxok egymástól való szellemi elválasztására és az államhatárok biztonságának növelésére. Hasonló célt szolgált a Buccow által felállított két erdélyi román határőrezred, az I. orláti délen és a II. naszódi északkeleten. Az únió teljes sikere egyszersmindenkorra megszüntette volna az ortodox expanzió veszélyét. Miután azonban az ortodox püspökséget, főként magának a románságnak ellenállása miatt, Bécs kénytelen-kelletlen visszaállította, legalább arra igyekezett, hogy neki anyagilag és

és *S. Dragomir* szintén idézett kétkötetes művében (*Ist. desrob. bis.*). Magyar részről főként Jancsó Benedek nagy műve (*A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*. I. Budapest, 1896) és Tóth András tanulmánya (*Az erdélyi román kérdés a 18. században*. Budapest, 1938) forgathatók haszonnal.

[1] Részletesen foglalkozik vele S. Dragomir : *Relaţiile* és *Ist. desr. bis.* II. k. V.ö. *Erd. Kanc.* 297 : 1750 ; H. Uebersberger : *Russlands Orientpolitik in den letzten zwei Jahrhunderten*. I. Stuttgart, 1913. 250 és N. Densuşianu: *Revoluţiunea lui Horia în Transilvania şi Ungaria*. Bucuresci, 1884. 416. l., 1. j.

[2] Az erdélyi románság és az oroszok közti érzelmi kapcsolatokra nézve lásd a malomszegi pap nyilatkozatát 1699-ben : »Én az atyámtól maradt vallásomat nem változtatom, az mely vallást az Muszkák, Görögök tartanak, abban akarok meghalni.« Dragomir : *Ist. desr. bis.* I, 17. Biharban egy öreg pap 1754-ben úgy tudta, hogy az ortodox egyház feje az orosz cárnő (St. Lupşa : *Istoria bisericească a Românilor bihoreni*. I. Oradea, 1935. 38). (Naszód vidékén 1758-ban Erzsébet cárnőtől várnak segítséget (V. Şotropa : *Revolta districtului năsăudean*. Arhiva Someşană XX [1937], 158, 164). 1769-ben, Nagy Katalin román vonatkozású tervei idején, orosz bevonulással való fenyegetőzés is előfordult (Tóth A. : *Az erdélyi román kérdés a 18. században*. Budapest, 1938. 47. l., 199. j.), stb.

jogilag kiszolgáltatott szerb nemzetiségű egyházfők kerüljenek a püspökség élére. Valóban Novaković, majd Kirillović és Nikitić püspökök alatt az únió sokkal nagyobb sikereket ért el, mint az ortodox püspökség szünetelése alatt, úgyhogy Bécs bölcsesége folytán az unitusok valóságos protektorokat találtak az ortodox püspökökben. Az únió úgy talpra állt, hogy az Aron (1752—1764) után következő Rednik (Rednic) Atanáz (1764—1772) és Major (Maior) Gergely (1772—1782) püspökök[1] alatt kialakult az ortodox-unitus számaránynak nagyjából máig érvényes képe.[2]

Az ortodoxia tehát a nemzetiség fejlődésében a népi megőrzés feladatában játszott nagy szerepet, a népi ösztön fokánál azonban nemzetiségileg a század második feléig nem jutott túl. Politikai jelentőséget csak külföldi kapcsolatai kölcsönöztek neki. Az únió a román művelődés eszményei megalkotásával, a műveltség megvalósításának kezdeteivel és nemzetiségi gondolkodás kialakításával nemzetiségileg messze felülmúlta az ortodoxia jelentőségét.

VII.

Minek köszönhette a románság, hogy az unitus értelmiség működésén keresztül a nemzetiségi gondolkodás a megvalósulás felé közeledett?

A román nemzetiséget legjobban a hagyomány és a vele szorosan összefüggő ortodoxia fejezi ki. Az etnikum a fő jellemzője, az únió például már csak járulék, amely nélkül a román nemzetiség jól elképzelhető. Mégis e járulék az a tényező, amely az erdélyi román népet fokozatosan nemzetté tette. A nemzettéválás folyamata nem a román nép önerejéből táplálkozott. Ha magára marad, a kifejlődés sokkal, talán egy századdal később következett volna be. A román nemzeti önerő az adott politikai, társadalmi és műveltségi viszonyok mellett elégtelennek bizonyult. Az ortodoxia példája mutatja, hogy a nemzettéválás folyamatához nélkülözhetetlen magasabb műveltség külső hatás nélkül nem valósulhatott meg. Igaz ugyan, hogy az erdélyi ortodoxia sem maradt külső szellemi támaszok nélkül, de ezek is az ortodoxia

[1] Rednik és Major püspököknek a szakirodalomban meglehetősen elhanyagolt szerepéhez ld. idézett sajtó alatt lévő tanulmányomat.

[2] Az említett közismert adatokra nézve A. Bunea és S. Dragomir *i. m.*-in kívül ld. még I. Mateiu : *Vacanţele Mitropoliei ortodoxe din Ardeal în veacul XVIII.* Cluj, 1922.

világából indultak ki és gyors fejlődést statikus világszemléletükkel nem válthattak ki. Az önerejére hagyatkozó román nemzetiség Erdélyben ezek szerint csak a balkáni-szláv-ortodox kultúrvilág fokán fejlesztheti volna ki nemzetiségét. A gyorsütemű nemzetiségi fejlődés a balkáni népeknél is csak a nyugati szellem hatására indulhatott el. Talán a legjellemzőbb különbség a keleti és a nyugati nemzetiség közt, hogy az előbbi inkább statikus, az utóbbi pedig dinamikus jellegű. Az ortodoxia a nemzetiségi jelenségek felett annyira uralkodott, hogy ezekre is kiterjesztette mozdulatlan megőrzésre beidegzett természetét. A fejlődés, a haladás elve egészen nyugati jelenség. Ezt az elvet a román nép világába kétségtelenül Nyugat hatása vitte be : előbb az erdélyi protestantizmus ismeretes szellemi eredményeivel, majd a katolicizmus a vallási únió mozgalmával. A maga kitartó, a sikertelenségek láttára sem lankadó térítői buzgalmával az únió elérte, hogy rést bontott az ortodoxia hagyománybástyáján és a mozgás, a haladás, a fejlődés csíráit helyezte el a román nép televényében. Ez Nyugat kultúroffenzívájának sikere volt, aminek beláhatatlan következményei voltak nemcsak az erdélyi, hanem az egyetemes román nacionalizmusra nézve is. Bár Nyugat szellemi világa más utakon az Erdélyen kívüli románsághoz is elérkezett, de jóval később, úgyhogy az únió előörsi szerepének a román nacionalizmus történetében nincs versenytársa.

A vallási únió nem volt román kezdeményezés, román oldalról tekintve pedig célkitűzése egyáltalán nem volt szellemi és művelődési természetű, hanem a követett elv az anyagi érdek, az opportunizmus volt. Természetesen így az únió munkája eleinte nem a román nemzetiség megvalósítására törekedett. A katolikus oldalról tekintve eredetileg vallási és politikai mű csak lassankint váltott ki a román nép vezetőrétegéből nemzetiségi ellenhatásokat, amelyek azután a román nemzetiség kiépítésére vezettek. Az únió a román papságot a diplomákba foglalt kiváltságok erejével valóságos politikai testületté avatta, amelynek rúgója az osztályérdek és a társadalmi emelkedés vágya volt. Hogyan lett ebből az osztályjellegű rétegből nemzetiségi tényező? Úgy, hogy az addig apolitikus humanista dáko-román tan beleoltódott ebbe a már eleve politikai testületbe és ezáltal politizálódott. Tehát, mihelyt egy politikai tényező magáénak vallotta a folytonosság tanát, a nemzetiségi mozgalom is megszületett. Mint láttuk, ez Klein Ince személyes érdeme volt, az élményt pedig környezete és utódai vették át. A dákoromán elmélet volt ugyanakkor a vallási közösség világát megbontó világi kovász, amely fokozatosan a világi közösség, a nemzetiség gondolatát csúsztatta az ortodoxia helyébe. A változatlan megőrzés ideálját

a jövendőt formáló alakítás ideálja szorította ki. Mindez természetesen eleinte csak egy kicsiny szellemi élcsapatra vonatkozott. A fejlődés elvének hatása azután nemsokára mutatkozni is kezdett az únió építőmunkájában.

A római öntudat Klein Incéről környezetére is átterjedt. A vele közvetlen kapcsolatban élő esperesek utánarezgik Klein alapélményének hangjait, közülük 26-an 1747-ben egy közös levélben fejezik ki a dákoromán folytonosság gondolatát.[1] Az 1748-i kérvény Erdélyt Dáciának nevezi (így hívták a tartományt a jezsuiták is) és megjelenik benne a »Romano-Valachus« kifejezés és a románok régebbiségének hangoztatása a magyarokkal szemben.[2] Az egész kérvény annyira Klein szellemét leheli, mintha ő maga írta volna, szerzői tanítványai: Major Gergely és Kalyáni Sámuel. Kotore 1746-ban kelt és már fentebb idézett tanúsága szintén a folytonosság gondolatának mélyreható voltát árulja el ugyanebben az évtizedben. Bár forrásaink csak igen ritkán emlékeznek meg erről a gondolatról, azért egészen nyilvánvaló, hogy a Klein után következő nemzedék átvette az élményt és nemcsak hűségesen megőrizte, hanem az utánajövőknek át is adta.

Az áthagyományozás színhelye Balázsfalva, amelyet az állam juttatott az unitus püspökségnek és ahol Klein 1736-ban rendezkedett be a volt Apafi-birtokon és kastélyban. Itt jönnek létre az únió kultúralkotásai. Az első balázsfalvi nemzedéket az Aron, Kotore, Major, Kalyáni és Rednik neve jellemzi. Ők nemcsak az első művelt román réteg, hanem egyúttal a dáko-román gondolat első hordozói Klein után. Valamennyien személyes kapcsolat útján nyertek indításokat a tevékeny főpap részéről, valamennyien az ő alumnusai és választottai voltak, többen közülük még római száműzetése alatt is évekig személyesen érintkeztek, majd levelezésben álltak vele. Rajtuk és Klein esperesein keresztül a gondolat megtalálta lassankint az utat a közpapság és a világi román nemesség felé és fokozatosan egy egész szellemi érdekszövetkezetet hozott létre, amelynek célkitűzése a római eredetű, de az idők mostohasága folytán elesett románság felemelése volt a régi dicsőség fényes fokára. Klein közjogi fikcióját a románok állítólagos birtokon-

[1] »Notum est ... Valachorum in Transilvania inhabitationem historicorum fere narrationem superare notum inquam Transilvaniam Valachis a tot centenis annis nunquam fuisse vacuam, qui sub barbaris ac acatholicis principibus semper sua privilegia tum ac praerogativas habere«. Z. Pâclişanu: *Corespondenţa din exil a episcopului Inochentie Micu Klein 1746—1768*. Bucureşti, 1924. LXV. sz. 106.

[2] *Erd. Kanc.* 338: 1748.

belüliségéről szintén Balázsfalva hagyománya őrizte meg és adta át a nagy püspök egyik unokaöccsének, Klein Sámuelnek, aki kifejlesztette és úttörő történelmi művének egyik vezérgondolatává teszi,[1] hogy majd később közvetítésével a Supplex Libellus Valachorumban bukkanjon fel ismét. Igy lesz lassankint Balázsfalva nemcsak az úniónak, hanem a dáko-románizmusnak is a fellegvárává, amit a nemzetiség dolgai iránt folyton fokozódó érzékenységgel a magyar nemesség is észrevesz és kifejezésre juttat.[2] Balázsfalva szimbólumává lesz a román nemzetiség feléledésének, vagy román szemlélettel tekintve, újjáéledésének. A későbbi korok nacionalistái mintegy szent helyre, mély tisztelettel lépnek a nagy szellemi átalakulás színhelyét jelző falak közé.

Vizsgáljuk meg, hogy Balázsfalva és általában a nemzetújító únió tevékenységében mi volt a román önerő és mi a külső, az úniónak és az államnak köszönhető hatás?

Ha az únió alkotásait vesszük szemügyre, feltűnő a külső kezdeményezés túlnyomósága. Már az úniós diplomák, különösen a II. Diploma Leopoldinum, a rend és a szervezettség elvét ültetik el a primitív egyházszervezetű és patriarkális ügykezelésű ortodoxia úniós változatába. Az említett diploma a rendszeres egyházszervezeten kívül az erkölcsök megtisztításának feladatát tűzte ki a papság elé és iskolák alapításának gondolatát vetette fel Gyulafehérvárott, Hátszegen és Fogarason. A Gyulafehérvárról Fogarasra áthelyezett unitus püspökség az uralkodó kegyéből birtokokat kapott ajándékba Alsószombatfalván (fogarasi kerület) és Szamosújvárott, amelyek évente 3000 forintot jövedelmeztek ; ezeket cserélte ki Klein a 6000 forint jövedelmet nyujtó balázsfalvi uradalomra. Az itt épített kolostor emelésének költségeit jórészt a kincstár fizette ki, egy részét az unitus klérus.[3] A balázsfalvi alapítólevélben III. Károly király igen fontos művelődésfejlesztő rendelkezéseket tett, iskolák alapítását írta elő (1738-tól kezdve román nyelvű elemi fokú

[1] Négykötetes kéziratos román története a nagyváradi görögkatolikus román püspökség kézirattárában található. Ld. I. Radu : *Manuscriptele bibliotecii episcopiei greco-catolice române din Oradea-Mare. Studiu bibliografic.* (Ac. Rom. Mem. Secţ. Ist. s. III. t. I [1923], Mem. 6. No. 67—70). Első latinnyelvű, 1780 előtt készült vázlatából (vö. Sinkai megjegyzését az *Elementa* előszavában, BRV. II, 430. sz.) egy balázsfalvi kézirat alapján hosszabb részletet közölt A. Tr. Laurian a bukaresti *Instrucţiunea publică* folyóiratban és a brassói *Foaie pentru minte* 1862-i évf.-ában. Részletesebben ld. sajtó alatt lévő jelzett munkámban.

[2] Pl. *Rettegi György emlékiratai.* Hazánk I (1884), 383 (1761).

[3] A balázsfalvi uradalom dolgaira nézve ld. A. Bunea Klein-monográfiájának erre vonatkozó fejezetét (13—26).

iskola működik)[1], és az uradalom jövedelméből évi 972 forintot 3 balázsfalvi alumnusnak a római Collegium de Propaganda Fide-ben való neveltetésére szánt.[2] Ezzel indult meg az erdélyi románok külföldi főiskolákon való rendszeres taníttatása. Az első római alumnusok Kalyáni, Major és Aron voltak. Már előzőleg Pataki püspök Kolozsvár után mint alumnus Bécsben és Rómában tanult, ő volt az első román teológiai doktor. Minthogy a kolozsvári jezsuita gimnáziumban a legfelsőbb tanulmány a filozófia volt, a teológiai tanulmányok végzésére a román ifjak rendszerint Nagyszombatba mentek, ahol a Fundatio Ianianaban helyek álltak az erdélyi román hallgatók rendelkezésére.[3] Megjegyzendő, hogy a dákoromanizmus első jelentős képviselői: Klein Ince, Kotore Gerontius és Aron Péter nem római, hanem mind nagyszombati növendékek voltak. A nemzetiségi öntudatosodásban oly nagy szerepet játszó főiskolai tanulmányok tehát mind az únió érdemeiről tanúskodnak.

A római alumnatus megszakításokkal egészen 1781-ig tartott, amikor II. József egy tollvonással megszüntette[4] és helyette inkább Bécs felé irányította a felsőbb oktatást óhajtó román ifjúságot. Nagyszombat vezető szerepét már 1765-től kezdve a császárváros ragadja magához, amikor Mária Terézia a Pazmaneumban 2 ösztöndíjas helyet biztosít az erdélyi románok számára.[5] Az államvezetésben folyton fokozódó központosító elv már 1775-ben létrehozza az egész birodalom közös görögkatolikus (unitus) papképző intézetét, a Sancta Barbara-szemináriumot, a bécsi felvilágosodás fő közvetítőhelyét az erdélyi románság felé. A Pazmaneum első hallgatói közt ott találjuk Klein Sámuelt, akinek a XVIII. század második felének szellemi fejlődésében döntően fontos szerepe van. Ugyancsak ő lesz a Sancta Barbara vice-ephemeriusa is, úgyhogy összesen több mint egy évtizedig szívhatja magába Bécs nemzetközi felvilágosult szellemét. A Sancta Barbara hallgatói közt találjuk Budai-Deleanu Jánost, a jelentős írót és Para Jánost, akinek a politikai mozgalmakban lesz tekintélyes szerepe. Világi románok is szép számmal kerülnek Bécsbe, mint az ortodox Mardsinay Dániel és az unitus Nyágai (Neagoe) János és Farkas János, akik, még más román ifjakkal együtt, Sonnenfels tanítványai voltak.

[1] *Erd. Kanc.* 699 : 1783.

[2] *Nilles* II, 537.

[3] *Nilles* I, 29—32; Fináczy E.: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában.* II. Budapest, 1902. 136. l., 1. j. I, 29—32; *A Kir. Magy. Pázmány Péter-Tudományegy. tört.* I. k. Hermann: *A hittudományi kar története.* Budapest, 1938. 89—91.

[4] *Erd. Kanc.* 1982 : 1781.

[5] T. Cipariu: *Acte si fragmente.* Blasiu, 1855. 122.

Bécsben fejezte be tanulmányait a nagyenyedi kálvinista kollégium volt növendéke, a híres szemorvossá fejlődött ortodox Molnár János is. Az erdélyi triász két tagja Klein Sámuelen kívül : Major Péter és az új pedagógiai módszert hivatalos tanfolyamon elsajátító Sinkai György is egy-egy évet töltenek Bécsben.[1]

A kormány ugyan maga iskolákat nem alapított a románok számára, de nem alapított más nemzetiségek számára sem, mert a közoktatásügy még nem volt állami feladat és azt az egyházak látták el. A kor szelleme szerint tehát az unitus egyház kötelessége lett volna iskolákat alapítani. A kormányrendeletek gyakran sürgették az unitus iskolák és papi szemináriumok felállítását, mégis csak 1754-ben vált valóra Aron püspök buzgólkodására a balázsfalvi latin középiskola terve, amely mellett még egy kezdetleges papi tanfolyamféle is működött. A balázsfalvi gimnázium nemzetnevelői szerepe tehát akkor kezdődött, amikor a katolikus iskolák már egy félszázadnál is hosszabb idő óta alakították a mindinkább izmosodó és öntudatosodó román értelmiséget. A balázsfalvi gimnáziumot alapítója fokozatosan főiskolává akarta kifejleszteni, a filozófiai studiumot be is vezette, de a teológia kiépülését sokáig megakadályozta az a körülmény, hogy az állam, különösen II. József idejében, a papnevelést központi szemináriumokba összpontosította. A Sancta Barbara előbb Egerbe, majd Lembergbe költözött, hogy a jozefinizmus bukásával megszűnjék, s a felsőfokú teológiai oktatás megkezdődött Balázsfalván. A román közoktatás II. József korával kezdődik, ő nevezi ki 1782-ben Sinkai Györgyöt az erdélyi görög-katolikus román iskolák igazgatójává. Tizenkét évi működése alatt mintegy 300 görög-katolikus román népiskolát szervezett meg. Hasonló tevékenységet fejtett ki az ortodoxok közt az Oroszországban tanult Eustatievici Demeter igazgató is. Az erdélyi román iskolaügyet tehát az egész XVIII. században végigkíséri az állam gondoskodó figyelme és részben anyagi támogatása. Úgyszólván nincs az egész században egyetlen kiemelkedő unitus személyiség sem, aki ne az állam vagy a katolicizmus anyagi pártfogásával szerzett volna műveltséget. Ami a köznép kimüvelését illeti, Erdély egy jó félszázaddal megelőzte a két román fejedelemség iskolaügyét.

Hasonlóképpen az állam támogató és sürgető magatartásának tulajdonítható, hogy Aron püspök alatt a fejedelemségkorabeli kálvinista román püspökök nyomdája feléledt és működésre képes állapotba került. 1750-ben kiadta a »Floarea adevărului« (Az igazság virága) című

[1] Adatok : az *Erd. Kanc.* lvt.-ból ; részletezve id. sajtó alatti munkámban. Ugyanott az egyházi és világi értelmiség alakulásáról további részleteket közlök.

könyvet az únió szellemének védelmében,[1] amit az egyházi könyvek sokasága követett. Az állami gondoskodás kiterjedt a gyakorlati élet kérdéseire is. A balázsfalvi kolostorban elejétől fogva szertelen, egyenetlenkedő, vetélkedő szellem uralkodott; Aron és Rednik aszkézisével Major és Kalyáni világiasabb felfogása küzdött. A viszály hevében többször az állam közbelépését kérték és ez tett igazságot a perlekedő felek közt, ez gondoskodott ellenőrzésével a püspöki uradalom tisztességes és jövedelmező gazdálkodásáról, ez sürgette az iskolák szellemi színvonalának fejlesztését. Egyszóval nemhogy nemzetiségi elnyomásban részesítette volna Balázsfalvát és szellemét, ellenkezőleg: messzemenő és aprólékos dolgokra menő gyámkodásával és gondoskodásával (papnövendékek öltözéke, tankönyvek, stb.) erőteljesen és hathatósan támogatta.[2] A balázsfalvi Szent Háromság bazilita kolostort a püspökség pápai alapítólevele (1721) írta elő és 1738-ban valósult meg.[3] Tisztán román kezdeményezés eredménye volt Aron püspöknek az angyali üdvözletről elnevezett kolostora külön egyházmegyei szemináriummal, amely azonban 1781-ben végleg beleolvadt a Szent Háromság kolostorba és szemináriumba.[4]

Igy növekedik fel Balázsfalván, az állammal a háta mögött egyik nemzedék a másik után és válik a román nacionalizmus zászlóhordozójává. Természetes dolog, hogy az állam nem a román nemzetiség iránti kedvezésből cselekedett, hanem a katolicizmus megerősítése reményében, de ez mit sem változtat a kérdés lényegén. Az állami támogatásnak volt egy nagy hiánya: nem tudta megoldani a görög-katolikus lelkészek anyagi ellátásának és kincstári javadalmazásának nehéz kérdését, erre pénzügyi keretei nem nyujtottak lehetőséget. Ennek ellenére kétségtelen, hogy a román görög-katolikus nép kulturális törekvéseiben olyan messzemenő jóindulatra és segítségre támaszkodott, amilyenre a magyar kálvinista és unitárius nép egyáltalán nem vagy inkább az ellenkezőjére számíthatott.

Mindebből természetesen nem az következik, hogy a román nacionalizmus megvalósítása Erdély földjén csak a kormány műve volt, bár semmi kétség sincs benne, hogy nélküle ebben a században aligha

[1] BRV. II, 276. sz. 113. 2. kiad. III, 906. sz. 142—6. Az 1. kiad. megtalálható a Magyar Nemzeti Múzeum Todoreszku-gyüjteményében. Vö. C. Tagliavini: *Contribuţii la Bibliografia Românească Veche*. Bucureşti, 1943.

[2] Részletes adatok levéltári kutatások alapján id. munkámban.

[3] *Nilles* I, 435; *Acte sinodali* II, 93.

[4] Bunea: *Episcopii Petru Paul Aron şi Dionisie Novacovici*. Blaş, 1902. 296—312 és *Revista Arhivelor* II (1927—29), 427—9.

valósulhatott volna meg. Az alapfeltételeket a román nép tényezői és adottságai nyujtották a fejlődéshez. A dáko-romanizmus éltető belekapcsolódása a folyamatba sem az állam műve volt. Az igazi román pozitívum a papság és a világi nemesség népi összetartozási érzése volt, amely réteg — társadalmi és politikai emelkedési vágyának segítségével, majd az únió által szerzett nyugati műveltségének latbavetésével — a román nemzetiséget a népi ösztön fokáról előbb a népi öntudat, majd Kleintől kezdve a nemzetiségi öntudat fokáig tudta emelni. A román nép adta az egyéniségek egész sorát, akik meglátásaikkal, cselekedeteikkel és vágyaikkal kiépítették a közösségi létnek egész bonyolult szervezetét és kibontakoztatták életének sokrétűségét. Nem lehet azt mondani, hogy a nemzetiségi alakulás az állam és az udvar közbejötte nélkül elmaradt volna, de tagadhatatlan tény, hogy ilyen hamar és az ismert formában semmiesetre sem jöhetett volna létre. Az erdélyi román nacionalizmus történeti kialakulása az erdélyi magyar kultúra szellemi és a Habsburg-birodalom anyagi támogatása nélkül a XVIII. században még nem képzelhető el. Ékes bizonyítéka ennek maga az erdélyi román ortodoxia, amely legalább egy félszázadnyira maradt el fejlettségben az únió mögött, jóllehet mind az únió közvetett hatása, mind a vallásilag türelmessé váló állam közbejövő segítsége nagyot lendített rajta.

VIII.

Híven ahhoz a felfogáshoz, hogy a nemzetiség egyaránt társadalmi, művelődési és politikai-mozgalmi kérdés, világítsuk meg röviden az erdélyi román nacionalizmus ügyét ebből a három szempontból.

A nemzetiségi öntudatnak hordozóivá Klein Ince nyomán elsősorban esperesei és részben a világi román nemesek lettek. Az embrionális formában jelentkező városi, helyesebben külvárosi román-görög polgárság[1] egyrészt jelentéktelensége, másrészt ortodox hite miatt nem vállalhatott részt a fejlődésből. Megállapítható azonban, hogy mind a papság, mind a nemesség az únió első lépéseitől kezdve érzékenységet mutatott a nemzetiségi jelenségek iránt s éppen ez fogadtatta el vele az uniót, ez tette politikummá a humanista dáko-román tant és általában ez biztosította számára a nemzetiségi fejlődésben játszott szerepet. A románság nemzetiségi felemelkedésének végeredményben rendi gyökerei vannak, mert azon rétegei segítségével volt képes társadalmi és nemzetiségi állapotát megváltoztatni, amelyek örökölt

[1] Különösen Brassóban és Szebenben.

vagy szerzett jogaik révén a rendiség keretei közt tudtak elhelyezkedni. A román nemzetiségi törekvések eme rendi gyökereinek megfelelően célkitűzései is szükségképpen rendi természetűekké lettek. A papság personaliter és realiter igyekezett nemesi voltát elismertetni és magát a kényelmes megélhetéshez szükséges anyagi javakkal ellátni, a román származású nemesség pedig magyar nemesi jogainak érvényesítését követelte a XVIII. század egész folyamán. Kétségtelen, hogy a románok népi másminéműsége hátrányt jelentett számukra a társadalmi és politikai érvényesülésben. Ennek a heterogén népek érintkezéséből természetszerűleg fakadó — inkább ösztönös, mint tudatos és szándékos — érzelmi ellentét a magyarázata. Egyébként is a nemzetiségi kérdés jelenségei általában nem foghatók meg tisztán a racionális megismerés eszközeivel, mert bennük az érzelem jelentősége legalább is egyenrangú az észével. A gyakorlati életben, a mindennapos érintkezésben az érzelem túlnyomó szerepe kétségtelen. Érzelmileg fogható fel a sok szempontból kedvező helyzetben lévő és állami támogatást é vező unitus papság és a román nemzetiségű nemesség fokozódó elégedetlensége, különösen a század második felében. Csak növelte a visszaszorítottság érzését a majdnem mindenütt uralkodó nyomasztó szegénység.

Pataki János és Klein Ince püspökök a II. Diploma Leopoldinum alapján mindenekelőtt a papság jogait védelmezték és másodsorban a világi nemességét, nemzetfogalmuk nem is terjedhetett túl eredetileg a két társadalmi réteg keretein. A római eredet tudata azonban alkalmas volt a román nemzetfogalom kereteinek minden osztályra való kitolására, a rómaiság bizonyos ideális nemességgel ruházta fel a dákoromán tan hívője előtt, a rendiség korlátaitól teljesen függetlenül, még az egyszerű román jobbágyot is. A dáko-román tan által kiteljesülő nemzetiségi öntudat ezáltal már a rendi társadalmon is túl utal és az erdélyi románságot saját keretein belül már ezáltal is sokkal kevésbbé tette társadalmilag exkluzívvá, mint amilyen például az erdélyi magyar volt saját alacsonyabb állapotú véreivel szemben. Mégis megállapítható, hogy az egész XVIII. század folyamán gyakorlatilag csak a papságból és a világi nemességből toborzódó értelmiség képviseli a nemzetiségi öntudatot, a nép még égi távolságban van minden hasonló jelenségtől. Sophronius lázadása, mint láttuk, mentes volt mind a társadalmi, mind a politikai jellegtől.[1] Horia parasztlázadása 1784-ben az értel-

[1] Vö. Buccow véleményét: »Les Walaches de ce pays ... se sont portés à des excès, qui approchaient d'une révolte, hors qu'ils ont continué à faire leurs corvées et à payer la contribution« (1761 máj. 14.). Ld. Dragomir: *Ist. desr. bis.* II, 259. l., 1. j.

miségtől egészen függetlenül kibontakozó társadalmi mozgalom volt, amelyben nemzetiségi jelleget csak a népi ösztön fokán találunk, a XVIII. századi erdélyi román értelmiség öntudatosodási folyamatával való összefüggés nélkül.[1] A román nacionalista fejlődés minden mozzanatában kirívó a nemesi, rendi jelleg. A püspökök, a bazilita szerzetesek, egész Balázsfalva teljesen nemesi jellegű, csak a fejlődésileg másnemű népmozgalmakat vezetik nemtelenek. A nemzetiségi küzdelmek célkitűzései mindenütt egyenlők az értelmiség osztályérdekeivel. Ezt tapasztaljuk az úniós alkudozások folyamán, Pataki és különösen Klein közjogi harcaiban, az 1748-i kérvényben, Aron, Rednik és Major püspökök kérvényében és végül a Supplex Libellus Valachorumban. A jobbágyréteg érdekei csak elvétve, mellékesen fordulnak elő. A nemzetiségi öntudat nemcsak, hogy nem érkezik el a nép körébe, de az értelmiség még elterjesztésének szükségességét sem fejezi ki. A román nacionalisták a XVIII. században döntőleg még rendi gondolkodásúak és a nacionalizmus még egészen osztályjellegű.

A nemzetiségi kifejezéstárban gyakran szerepel a kultúrnacionalizmus szó, mint a nemzetiségi érdeklődésnek apolitikus, csak a műveltségi elemek iránt érdeklődő állapota. A valóságban nincsen nemzetiség bizonyos sajátos műveltségi tartalom vagy célkitűzés nélkül, de tegyük hozzá: a XVIII. században teljesen apolitikus kultúrnacionalizmus sincsen. A sajátos nemzeti műveltség iránti érdeklődés nem jár magában, szorosan hozzásimulva jelentkezik a politikai célkitűzés és programm is. Mint társadalmi, művelődési, értelmi, érzelmi és akarati tényezők bonyolult összetételéből származó jelenség, a nacionalizmus ritkán jelenik meg külön-külön egyes összetevőinek valamelyikében. A nemzetiség, mint művelődési igény már születése pillanatában magában hordja a politikumot is. A kultúrnacionalizmus ezért csak elvonásból, abstractióból jöhet létre és csak mint a megismerést megkönnyítő eszköznek van létjogosultsága.

Az erdélyi román nacionalizmus művelődési síkon egyházi, történelmi, nyelvészeti és közművelődési kérdéseket vet fel. A kezdeti únióra ható művelődési tartalom egyenlő az egykorú katolikus iskolai műveltséggel, melyet a román lélekben egyénenként változó, de mindig erős

[1] Jellegzetes a román nacionalizmus szempontjából oly kiváló szerepet betöltő magyar nemes Klein Sámuel nyilatkozata, aki »átkozott embereknek« nevezi Horiát, Kloskát és Krisánt, a mozgalom vezetőit, »akik tönkre akarták tenni a nemességet« (»nişte oameni blăstămaţi ... cari voiau să strice nemeşugul«). Idézi I. Lupaş: *Răscoala ţăranilor din Transilvania la anul 1784*. Cluj, 1934. 83.

arányban színez az eredendő ortodox hagyománytartalom. Görög vonásain kívül eredeti és jellegzetes román műveltségelem később a dáko-román történelmi tudat. Nemcsak egy elkülönült tudományágra, a történelemre vonatkozó nézet ez, hanem a nacionalizmus minden megnyilatkozását átható és átszövő általános elv. Felbukkanása óta az erdélyi román ember és értelmiség megkülönböztető jele és meghatározó tényezője. Alapja egy körvonalaiban erősen határozatlan, de bensőségében erősen mély élmény, a római nagyságnak bámuló felfedezése és a román népnek e nagysággal való kapcsolatba hozása a vélt közvetlen leszármazás jogán. A történelmi műveltség forrása a XVIII. század elején nem a középiskola volt (csak a harmincas évek második felétől kezdve adnak ki a jezsuita iskolák számára történelmi tankönyveket),[1] mindenki szabad érdeklődése szerint szerzett magának ismereteket a mult felől. Klein Ince alumnusai, Major és Kotore nemzedéke a legelső, amelyik már az iskolából hozott magával többé-kevésbbé határozott elképzelést a római történelemről. Elemeinek elhelyezése a római nép és a román nép közt tátongó sokszázados űrben volt a kezdete a román történelmi tudat kialakulásának. A feladat nem volt könnyű, ma sem az, ha meggondoljuk, hogy közel egy évezreden keresztül nem áll rendelkezésre egyetlenegy románokra vonatkozó hiteles történelmi adat sem. A megoldásra mai tudomásunk szerint elsőnek Klein Sámuel vállalkozott a hetvenes évek folyamán, őt illeti meg ezért az erdélyi román történetírás atyjának megtisztelő jelzője. Már előbb említettük, hogy ő Klein Ince közjogi koncepciójának elemeit is beleépítette történelmi művébe és ezáltal a román politikai irodalom első képviselője lett. Az ő nyomán és példáján felbuzdulva és hozzá hasonlóan mindenekfelett a magyar humanisták történelmi műveinek felhasználásával készíti el Sinkai György monumentális forrásgyüjteményét a románok és a velük együtt lakó népek történelméről (1774-től kezdve). Ennek kivonata és laza összeállítása krónikája,[2] mely Klein történelmi művéhez hasonlóan életében csak egész kis töredékében került sajtó alá, így mindkét szerző művének szóróhatása személyes környezetükre korlátozódott. Az erdélyi triász harmadik tagja, Major Péter már szerencsésebb volt, a román nép

[1] *Rudimenta historica, sive brevis, facilisque methodus juventutem orthodoxam notitia historica imbuendi, pro gymnasiis societatis Jesu. Opusculum secundum, de IV. praecipuis monarchiis* és *Opusculum tertium, continuatio monarchiae Romanae.* Mindkettő: Tyrnaviae, 1735.

[2] *Chronica Românilor şi a mai multor némuri* ... 2. kiad. Bucuresci, 1886. I—III. k. (1. kiad.: Iaşi, 1853).

kezdeteiről szóló romantikusan túlzó és türelmetlenül nacionalista polemikus műve 1812-ben Budán a királyi egyetemi nyomdában, melynek Klein és Sinkai után korrektora és cenzora volt, került napvilágra és rendkívüli nemzetnevelő hatást tett nemcsak az erdélyi és magyarországi románságra, hanem Havasalja és Moldva fejedelemségek románságára is.[1] Major könyve kovásza lett a román értelmiség szellemi átalakulásának, ő maga pedig mintaképe az utána következő román nacionalista történészeknek. Az ő történelmi koncepcióját viszi át Havasaljára 1816-ban Lazăr György és kezdi el az erdélyi és a fejedelemségbeli románság szintézisének nagy művét.[2]

A cirillbetűs román írás hagyományos formáját megzavarta a latin kultúrától felvetett latinbetűs írás gondolata (íme a rómaisághoz való visszatérés egy újabb mozzanata). Ennek a gyakorlatba való átvitele a maga során a román nyelvtan problémájához vezetett. Első összefoglalója — Eustatievici Demeter 1757-i primitív kísérlete után — ennek is Klein Sámuel volt az 1780-ban Bécsben megjelent »Elementa linguae daco-romanae, sive valachicae« című művében, de Sinkai György előszavával, aki 25 év multán némileg átdolgozott formában Budán másodszor is kiadja.[3] Rajtuk kívül nyelvtani és szótári munkákkal számos nyelvész foglalkozik és pallérozza a fejletlen és csiszolatlan román nyelvet, hogy irodalmi használatra alkalmassá tegye. A szótárirodalom kicsúcsosodó teljesítménye, két nemzedék fáradságos munkájának gyümölcse, a Lexicon Budense.[4]

A román nép kimüvelésének kérdését nem a román értelmiség vetette fel, hanem Mária Terézia uralkodásának utolsó évtizedében a kormányhatalom, miután az únió érdekében a papok kimüvelésének szükségességét már évtizedek óta, az únió kezdeteitől fogva szüntelenül hangoztatta.[5]

[1] *Istoria pentru începutul Românilor în Dachia.* Buda, 1812.

[2] A vonatkozó gazdag irodalomból kiemelkedik G. Bogdan-Duică és G. Popa-Lisseanu összefoglaló műve: *Vieaţa şi opera lui Gheorghe Lazăr.* Bucureşti, 1924 és különösen G. Bogdan-Duică: *Gheorghe Lazăr* (Ac. Rom. Mem. Secţ. Lit. s. III. t. I [1924], 135—297).

[3] BRV. II, 430. sz. 251.

[4] *Lesicon roma'nescu-la'tinescu-ungurescu-nemţescu . . . Seu Lexicon Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum . . .* Budae, 1825.

[5] Kollonich 1700-ban írta: »Valachorum filii jam actu complures scholas Romano-Catholicas frequentant, utque plures iis admoveantur, laborabimus; e quibus successu temporum sperari poterunt magis eruditi Valachorum sacerdotes.« *Nilles* I, 239, stb.

A közrendű nép kulturális szükségleteinek szolgálata már a felvilágosodás népjóléti szelleméből táplálkozott és II. József idejében már tettekben is megnyilvánult. Ekkor létesülnek az első megszervezett román elemiiskolák Sinkai és Eustatievici vezetése alatt. Az elvetett mag azután jó talajra talált a román ugaron, a görög-katolikus és az ortodox egyház is felkarolták az iskolák gondját, úgyhogy a XIX. század elejére — Major Péter tanúsága szerint — az ortodoxok az iskolázás terén a görög-katolikusokati s felülmúlták. Az államhatalom eleinte tanítói kurzusok megszervezésével, később román tanítóképzőintézetek felállításának elrendelésével folytatta műveltségre vezető szerepét az erdélyi románság közt (Nagyszeben 1811, Arad 1812). Az iskolai oktatás céljait szolgáló ábécé-könyvek és olvasókönyvek[1] mintái is állami eredetre mennek vissza. A közművelés kérdésében tehát szintén az államhatalom gyámkodó kezdeményezéseit láthatjuk és csak a felkarolás és folytatás volt a románság érdeme.

IX.

Az erdélyi román nacionalizmus a XVIII. század elejétől fogva nemcsak mint nemzetiségi, hanem mint politikai jelenség is feltűnik. Az úniós diplomák tették lehetővé a papságnak és részben a világi nemességnek, hogy mint politikai és mint osztályegység jelentkezzenek az ország közéleti porondján. Már kezdeti fellépésük a rendi nacionalizmus érdekeibe ütközik és különösen a protestáns magyar nemesség fogadja kelletlenül. Katolicizmusára és a II. Diploma Leopoldinum ígéreteire támaszkodva indult meg Pataki szerényebb és Klein messzebbmenő politikai igénybejelentése, amely a negyedik rendi nemzet és az ország kormányzásában való részvétel követeléséig érkezett el. Klein mozgalmas forgolódása a kormányhatóságoknál és az erdélyi diétán politikai küzdelem volt, de még távolról sem igazi politikai mozgalom, mert alig volt mögötte öntudatosan támogató társadalmi háttér. A papság és a világi nemesség érdekeit képviselte, de ezek a rétegek műveletlenségük és szervezetlenségük miatt úgyszólván csak némán statisztáltak vagy rokonszenvvel kísérték Klein harcait, de maguk tevékenyen nem vettek benne részt. Az unitus zsinatokon nemcsak a papság képviselői, hanem a világi nemességhez, sőt a paraszti rendhez tartozó egyének is résztvettek, mint például

[1] Ld. O. Ghibu: *Din istoria literaturii didactice române* (An. Ac. Rom. Mem. Secţ. Ist. s. II. t. XXXVIII. 1916).

1744 júniusában,[1] s a püspök ezeknek számolt be tevékenységéről. Szervezett politikai közösségről vagy a közös érdektől tömören összesulykolt érdekegyüttesről azonban még szó sincsen. A dáko-román gondolat Klein bukása után az ő tanítványai révén mind szélesebb papi és nemesi köröket von be egy alapvetően mély nacionalista élmény bűvkörébe és fokozatosan növeli a politikai mozgalom létrehozásának feltételeit. Major Gergely püspök nemzedéke fontos, de a felszínen alig észrevehető, szürkén megbúvó terjesztői munkát végez.

A politikai mozgalom megszületését szellemileg a század utolsó évtizedeiben az értelmiség kiépülése és színvonalának emelése, a felvilágosodás szelleme és a jozefinizmus hatása, társadalmilag pedig a a papság anyagi érdekeinek kielégítetlensége és a világi nemesség politikai és társadalmi érvényesülésének nehézségei tették lehetővé. Valamennyi tényezőre koronaként a dáko-romanizmusnak most már nemcsak egyszerű tana, hanem a román életérzés egyetemes meghatározója borul.

Különösen a papjelöltek főiskolai oktatásának lehetővé tételét köszönheti az államnak nagy hálával az erdélyi románság, mert az ilyen módon teljesen korszerű nyugati jellegű műveltséget szerzett fiai kerültek először abba a helyzetbe, hogy a nemzetiségi ideológiát kifejleszthessék, sőt még politikai mozgalmat is szervezhessenek. A kiképzés főhelye a józsefi centralizmussal fokozottan Bécsbe került, de Buda, Eger, Nagyszombat, Kassa, Kolozsvár főiskolái sem szüntették be üdvös tevékenységüket. A felvilágosodás elvilágiasító szelleme először csak közvetve érte a románságot. Azelőtt kizárólag a bazilita noviciusok nyertek magasabb szellemi kiképzést, úgyhogy Balázsfalva és az egész görög-katolikus egyház az ő vezetésük és uralmuk alatt állt, a püspökök ő közülük kerültek ki, a tanulatlan világi papság ellenben egészen háttérbe szorult. A felvilágosult államhatalom azonban a hatvanas évek közepe óta, az únió gyakorlati terjesztésének érdekében, inkább a világi papok nevelésére vetette a fősúlyt, s ez a törekvés II. József alatt természetszerűleg csak erősödött. A következmény a világi papság reakciója és a bazilita rend fokozatos visszaszorítása és felváltása volt a világi papság által, aminek külső kifejezése Major püspök lemondatása után Babb (Bob) János kinevezése volt (1782).

A világi papság egy részének szellemi színvonala a főiskolai képesítés folytán nagyot emelkedett, de volt egy igen súlyos és fájdalmas nehézsége: anyagi ellátatlansága. Tanulmányai idején az állam gondos-

[1] G. Bogdan-Duică: *Procesul episcopului Ioan Inochentie Clain.* Caransebeş, 1896. 4. mell. 51—8 és *Nilles* II, 562—3.

kodott szükségleteiről, sőt még azután is két esztendeig segélyt élvezett,[1] de azután a szegénységben és anyagi szempontból szervezetlenségben élő görög-katolikus egyház nem tudott ellátásáról gondoskodni. A jobb viszonyokhoz és magasabb műveltséghez szokott fiatal papok jórésze, a közönséges tanulatlan papok módjára, kénytelen volt kézi munkával, földműveléssel foglalkozni, hogy mindennapi kenyerét megszerezze. Nem csoda, ha ebből elkeseredés és elégedetlenség támadt. A papságnak ez a társadalmilag elégedetlen része robbanó energiáit egy román politikai mozgalomban próbálta meg levezetni.

A világi nemesség román részének egy töredéke a papsághoz hasonlóan állami ösztöndíjakban részesült, vagy saját anyagi erejéből főiskolai képesítést nyert és tanultságát legtöbbször a hivatalnoki pályán akarta kamatoztatni. Közben a század közepe óta évtizedekig elhúzódó román vallási és társadalmi mozgalmak a mult időknél erősebben kiélezték a magyar és román nép közti ellentétet, amit nagy mértékben felfokozott 1784-ben Horia parasztlázadása és az a körülmény, hogy II. József idejében a tanult román elem általában jozefinista magatartást tanúsított.

A román világi értelmiség főkérdése tehát a hivatalviselésben való érvényesülése volt. Román tisztviselők mind a kormányszékeken (gubernium, kancellária), mind a vármegyéken és székeken a század egész folyamán voltak, de — mint már fentebb tárgyaltuk — hivatalviselésük feltétele nemcsak a nemesség és a megfelelő képesítés igazolása volt, hanem a katolikus valláshoz, sőt lehetőleg a latin ritushoz való tartozás is. A vallási és azon túl a nemzetiségi beolvadás kapuja tehát szélesen ki volt tárva előttük. Minthogy jól képzett világi román ember a század utolsó harmadáig nem sok akadt, inkább csak alsóbbrangú hivatalokra alkalmazták őket. A hivatalnokok beolvadásának folyamatát a dáko-román életnézet fokozatosan csökkentette, de egészen megállítani egyelőre nem tudta. A románok iránti bizalmatlanság II. József és különösen Horia után fokozatosan növekedett, újabb tisztviselők felvétele és a meglévők előmenetele megnehezedett. Igy történt azután, hogy a hivatalnoki pályán nehézségekbe ütköző világi román értelmiség egy második nyugtalan és elégedetlen társadalmi réteget alkotott és az elégedetlen világi papsággal együtt egy román politikai mozgalom alanyává lett.

Harmadik rétegként tekinthetjük a román határőrezredeknél alkalmazott román tiszteket, akik műveltségüknél és nemzetiségi öntudatuk-

[1] Vö. *Erd. Kanc.* 629, 1373 : 1778, 803, 1299 : 1779, 890, 1167, 1234: 1780, stb.

nál fogva tetterősen kapcsolódhattak bele az említett két értelmiségi réteg célkitűzéseinek támogatásába. A II. József halála utáni mozgalmas időkben ők is fellépnek egy kérvényükkel, mely azonban nem került rendeltetési helyére.[1]

A nyugati szellemi áramlatok a Bécsben tanult papok révén természetesen elérkeztek az erdélyi románsághoz is. A hatás eleinte egészen külsőleges volt és főként a bazilita szerzetesek elvilágiasodásában mutatkozott meg. II. József uralkodása az új életszemléletet rohamosan elterjesztette. A jozefin korszak újításai, de legkivált a Türelmi Rendelet (1781) és a rendi nemzetek eltörlése a románságnak általában kedveztek és különösen az ortodoxokat juttatták a réginél előnyösebb helyzetbe. A felvilágosodás irodalmi hatásának kevés nyoma van (például Major Péter lefordítja Fénelon Télémaque-ját és átveszi az egyetemes emberszeretet gondolatát,[2] Procanon című kéziratos művére a febronianizmus hat),[3] a lényeges változást azonban az új szellem légköre nyujtja. A románságon belül a laikus szemlélet erősödik meg és az összetartozási érzés középpontjában a vallás helyét lassankint a nemzetiség kezdi elfoglalni. Mind ez, mind pedig a dáko-román gondolat közelebb hozza egymáshoz a görög-katolikus és az ortodox románságot. Utóbbinál felmerül a román nemzetiségű püspök igénye. Mindezekben a jelenségekben a kezdeményező szellem Klein Sámuel, akinek a román nemzetiség kialakulásában játszott szerepe mind élesebben bontakozik ki. A felvilágosodásnak az erdélyi románság körében tehát a nemzetiség elmélyítése volt a következménye.

Talán a felvilágosodásnál is nagyobb szerepet játszik azonban a dáko-román eszme, ennek alakító hatása adja meg igazán az erdélyi román nacionalizmus egyéni és különleges jellegét. Ennek a gondolatnak az összefogó ereje, társulva az értelmiség társadalmi kérdéseivel, fogta össze az erre alkalmas elemeket a Supplex Libellus Valachorum politikai mozgalmába.

A jozefin légkörben nekibuzduló román nacionalizmus[4] már 1789-ben mozgolódni kezdett. Egymást érték a mindkét felekezetű román

[1] I. Radu: *Manuscripte* 270/III. sz.

[2] *Intemplările lui Telemachu.* Buda, 1818.

[3] *Procanonul lui Petru Maior.* Kiadta C. Erbiceanu: Bucuresci, 1894. Vö. G. Bogdan-Duică: *Petru Maior şi Iustinus Febronius, sau Petru Maior ca vrăjmaş al Papei.* Klny. a Renaşterea 1933. évf.-ából.

[4] Az erre vonatkozó munkák közül ld. különösen I. Lupaş: i. m. (*Contribuţii . . .*); Z. Pâclişanu: *Luptele politice ale Românilor ardeleni din anii 1790—1792.* (Ac. Rom. Mem. Secţ. Ist. s. III. t. I.); S. Dragomir: *Corespondenţa epis-*

papi gyűlések és titkos tanácskozások, úgyhogy a magyarság is felfigyelt és a mozgalmat félreértve egy újabb Hora-lázadástól kezdett tartani. A román papság és a román hivatalnokok, különösen Para János naszódi vikárius, a Sancta Barbara volt növendéke és a kolozsvári jezsuita kollégiumban tanult Papp László, a II. József által kinevezett hunyadi alispán szervezték a románságot. A két püspököt is belevonták a készülődésekbe, de az óvatos és lojális, de ugyanakkor jó román érzelmű Babb János éppenúgy óvakodott a mozgalom élére állni, mint a szerb Adamović Gerasimus. Igy helyettük a nacionalisták szeme a nagyváradi görög-katolikus püspök, volt erdélyi vicarius generalis, Darabant Ignác felé fordult. Ezzel a román nemzetiségi fejlődés szellemi központja is Nagyváradra helyeződött át. Itt kaptak később ideiglenes szállást az erdélyi triásznak a kicsinyes Babb által Balázsfalváról kiüldözött tagjai, Sinkai és Klein. Az egyetemes kívánságnak, Darabant únszolásának és Stratimirović karlovici metropolitának biztatására végül a két erdélyi püspök sem tagadta meg közreműködését és elvállalták a szellemi felelősséget a Supplex Libellus Valachorum néven ismeretes felségkérvényért, amelyet 1791 március 11-én névtelenül Darabant adott be Bécsben.[1] Ezt a kérvényt,[2] mint a század legfontosabb román nemzetiségi lépését kissé részletesebben ismertetjük.

A S. L. V. személy szerinti szerzőségét eddig nem sikerült teljesen tisztázni, de a legnagyobb valószínűség Méhesi (Meheşi) József erdélyi kancelláriai titkár mellett szól. A kérvény eszmei tartalmának szerzősége azonban a Klein Sámuelé. A XVIII. századi román politikai célkitűzések kétfélék voltak. Az első a románság rendi nemzetté való emelését célozta, a második a dáko-román gondolatból kiindulva a

copului Gherasim Adamovici şi mişcarea de emancipare a clerului şi poporului românesc în 1791 (Rev. Teologică V. 1911.) és uő.: *Curtea din Viena şi mişcarea Românilor din Ardeal în anii 1791—1792.* (Transilvania XLV. 1914.) Felhasználtam az *Erd. Kanc.* vonatkozó irományait is.

[1] Dragomir: *Corespondenţa* 401.

[2] Két kiadása is megjelent nyomtatásban, az első Molnár János gondozásában 1791 augusztusában *Repraesentatio et humillimae preces in Transilvania Valachicae Nationis* címen, hamisan Jassy-ból keltezve (a valóságban Bécsben készült. Ld. BRV. II, 547. sz. 342—3); a második kiadás a szász Eder József Károly munkája volt, címe: *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae iura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi adseri postulantium. Cum notis historico-criticis. I. C. E. Civis Transsilvani.* Claudiopoli, 1791 (BRV. II, 548. sz. 343—4). Román részről Klein S. és Sinkai Gy. írtak nyomtatásban meg nem jelent választ Eder munkájára, magyar részről pedig Bolla Márton szólt hozzá.

románság jogok szerinti elsőbbségét hangoztatta. Gyakorlatilag Klein Ince inkább csak az elsőt követelte, a másodiknak csak szellemi alapjait rakta le már említett közjogi elképzelésében ; ez utóbbit fejtette ki Klein Sámuel román történelmében és ez bontakozott ki a Supplex Libellus igényemelésében, amely már nemcsak az első politikai célkitűzés rendi vonalán, hanem a történelmi érvelésnek (mondhatni romantikus) irányában is haladt. A rendi negyedik nemzet követelése mintegy minimális programmként hat, mögötte pedig ott van a *visszaállítás*, a »restitutio in integrum« elve : a románok a hatalom ősi birtokosainak, a rómaiaknak közvetlen jogutódai !

A S. L. V. gondolatsorának főtámasza Anonymusnak, III. Béla király névtelen jegyzőjének krónikája, amely szerint a magyarok a IX. század végén a románoktól foglalták el Erdélyt. A hódítás jogát a S. L. V. tagadja és helyette az Anonymusnál olvasható szerződést a felvilágosodás szellemében társadalmi szerződésnek minősítve, eleve feltételezi a románságnak legalább is egyenrangúságát a magyarsággal. Tagadja az erdélyi rendiség talapzatának, az Unio trium nationum-nak (1437) közjogi érvényét a Tuhutummal kötött pactum conventummal szemben és felállítja azt az elvet, hogy nincs recepta natio, hanem csak unita natio, ami nem érinti a magyar-román pactum conventum érvényességét. Ennélfogva a román népet nem is kell bevenni a rendi nemzetek közé, mert legalább is egyenrangú ezekkel, hanem csak jogait kell végrehajtani. A S. L. V. említett minimális programmján túl van egy másik is, amely szerint a románok mint őslakók előbb Tuhutummal a magyarokat, majd Lipót császárral a németeket vették be Erdély közjogi keretei közé. Homályosan egy maximális programm halvány körvonalai derengenek ott kimondatlanul, mely szerint a rómaiak örököseinek nemcsak egy rész, hanem egyenesen a hatalom teljessége jár. E programmcsíra kifejtése azonban az erdélyi román nacionalizmusnak csak lényegesen későbbi fejlődési fokozatán válik majd lehetségessé.

A konkrét kívánságok a következők : 1. A románság részesülése az összes polgári és politikai jogokban. 2. A román nemzet 1437 előtti közjogi helyzetének visszaállítása. 3. A mindkét felekezetű román papság, nemesség, városi és közrendű lakosság részesüljön egyenlő jogokban a bevett nemzetek hasonló rendű rétegeivel. 4. A románság számarányának megfelelően legyen képviselve az országgyűlésen és a főkormányszékeken. 5. A román lakosságú helyeket román, a vegyes lakosságúakat pedig vegyes magyar-román vagy szász-román nevekkel lássák el, vagy folyókról és várakról nevezzék el. Végül a kérvény, az illír nemzet mintájára, román nemzetgyűlés engedélyezését kérte.

A S. L. V.-ban a két román felekezet a nemzetiség égisze alatt találkozott. Az únió folytán megoszlott erdélyi románság újraegyesülése felé ez volt az első komoly lépés. Az ortodoxia és a görög-katolicizmus egyesítése a jövőben egyik fontos belső kérdése lesz a románságnak. A fejlődés addig a pontig érkezett, amelyen az ortodoxia már részben behozta hátrányát és együtt élvezhette az únió nyujtotta előnyöket. A románság kibírta a latinizálás erőpróbáját és elnyerte a nyugati jellegű műveltség kezdeteit. A nyugati jellegű erdélyi román nacionalizmus fokozatosan átterjedt az ortodoxiára is, a román nemzetiségi fejlődés útja túljutott a kezdeti nehézségeken és egyenes úton haladhatott kiteljesülése felé.

A románok közös kérvényét az udvar előbb biztatással fogadta, de a rendiséggel szemben állást foglalni a kérdésben nem tartotta okosnak és az egész ügyet a Kolozsvárra összehívott diéta elé terjesztette, ami természetesen egyet jelentett a kérvény lényegének elutasításával. Valóban így is történt, a diéta nem annyira a kérvénnyel, mint inkább II. Lipót leiratával foglalkozott, a románok történelmi érvelésével, mint rendi szempont szerint abszurdummal, nem is bocsátkozott vitába, a románság negyedik nemzetté való emelése ellen azonban tiltakozott.[1] Az uralkodó ezek után a főkormányszékek és tanácsosai véleménye alapján a rendek álláspontját fogadta el és ezzel a S. L. V. ügye meg is bukott.

A románok azonban még nem tekintették elveszettnek a játszmát, a két püspök, engedve a román értelmiség nyomásának, 1791 december végén felutazott Bécsbe, amire csak mint magánemberek kaptak engedélyt. Mégis újabb kérvényt adtak be a kancelláriára az egész román nemzet nevében, amelyet természete alapján a II. S. L. V.-nak nevezhetünk.[2] Lényegében ugyanazt tartalmazza, mint az I., de kissé részletesebben és alaposabb kifejtésben, számos melléklet kíséretében. Utóbbiak közt több részlet található Klein Sámuel történelmi műveiből, megerősítve feltevésünket, hogy a szellemi alapokat valóban ő szolgáltatta a kérvényekhez. Azonban a két püspök félévi bécsi tartózkodás után a király eléggé szigorú intésével kénytelen volt eredmény nélkül hazatérni. Kézzelfogható eredmény mindössze annyi volt, hogy a diéta meghozta

[1] *Az erdélyi három nemzetekből álló rendeknek 1790-ik esztendőben tartott közönséges gyűléseikben lett végzéseknek és foglalatosságoknak Jegyzőkönyve.* Kolozsvárott, 1791. Vö. Jancsó B.: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota.* II. Budapest, 1899. 259—74 és F. v. Zieglauer: *Die politische Reformbewegungen in Siebenbürgen in der Zeit Joseph's II. und Leopold's II.* Wien, 1881. 521—46.

[2] Közli I. Lupaş: *Contribuţii* 74. sz. 728—75. A két román püspök bécsi küldetéséhez ld. még u. a.: *Misiunea episcopilor Gherasim Adamovici şi Ioan Bob la curtea din Viena.* Sibiiu, 1912.

az 1792-i LX. törvénycikket ;[1] ez megszünteti az ortodox vallás megtűrt jellegét és biztosítja szabad vallásgyakorlatát a király által kinevezett püspök vezetése alatt. Az ortodox hívők állapotukhoz képest egyenlő elbánásban részesülnek az ország többi lakóival.

A rendiség elemi erejű szembeszállása a románság minimális programmjával, a negyedik rendi nemzet követelésével, lényegében ugyanazt a tipikusan rendi magatartást tükrözi, amelyet — az únióval kapcsolatban — már az 1701-i, majd az 1744-i országgyűlésen tapasztalhattunk. Fontos különbség az, hogy a multtal szemben, amikor a társadalmi-gazdasági meggondolások voltak a döntőek, most a nemzetiségi jelenségnek is komoly szerep jutott a románság igényeinek visszautasításában. Mind román, mind magyar részről azt tapasztaljuk, hogy irányadó körökben a nemzetiség primátusa nemcsak a vallással, hanem még a rendiséggel szemben is kibontakozik. Klein Ince előörs volt és még nem a közvéleményt fejezte ki, amikor ellenfeleinek magatartását »ex odio nationis«-ból[2] magyarázta. A hivatalokba nehezen bejutó román értelmiségi elemek már világosan nemzetiségi elnyomásról panaszkodnak,[3] az 1791/92-i országgyűlések magyar, székely és szász rendjeinek egész magatartása is arra vall, hogy új korszak, a nemzetiség uralmának korszaka kezdődött el Erdélyben is.

A S. L. V. bukásának ideje egybeesik a felvilágosult abszolutizmus rendszerének fokozatos leépítésével. II. Lipót képviseli az átmenetet I. Ferenc elnyomó korlátlan uralkodásához. Az udvar a francia forradalom eszméitől való rettegésében újra kompromisszumra lép a rendiséggel, ami által ez 1848-ig meg tudja nyujtani már teljesen időszerűtlen létét. Az erdélyi románság politikai igényei ezáltal egy jó emberöltőre elhallgatnak és csak a nyelvharc idején kerülnek újra felszínre.

Ha a románságnak az állammal szemben tanúsított magatartását vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy még árnya sem jelentkezik a külön államiság vágyának. Erdélyt érzi saját hazájának, Magyarország koronás királyát tekinti természetes vezetőjének. Az erdélyi triász : Klein, Sinkai és Major nem törnek a magyar államiság ellen, elképzelésükben a román nemzetiség megvalósulásának színhelye Magyarország. A Supplex Libellus Valachorum programmja az ő programmjuk is, — Klein és Sinkai védőiratot is szerkesztenek mellette — de annak maximális célkitűzése még olyan távoli lehetőség, hogy kifej-

[1] Kolosvári—Óvári: *1540—1848. évi erdélyi törvények*. Budapest, 1900. 546—7.

[2] *Erd. Kanc.* 246 : 1740 és Bunea : *Din ist. Rom. Ep. Ioan Inocenţiu Klein*. Blaş, 1900. 118—9 (1744).

[3] *Erd. Kanc.* 3109, 3219, 3356 : 1791.

tésére egyiknél sem került sor. Klein Sámuel annyira ment el a magyar államiság iránti hűségben, hogy egyenesen Moldva, Havasalja és Bulgária hozzácsatolását kívánta a magyar Szent Koronához az únió sikeresebb terjesztésének érdekében.[1] Rednik Atanáz és Major Gergely püspökök dinasztia- és államhűsége is minden gyanún felül áll.[2]

Az erdélyi román nacionalizmus XVIII. századi fejlődése folyamán ezek szerint nem érkezett még el a külön államiság gondolatáig, ami a nemzet megvalósulásának legérettebb fokozata. Néhány jel mutat csak arra, hogy erdélyi románok saját kezükbe szeretnék venni sorsuk irányítását és hogy a nemzetiség autonóm életének igénye felébredt bennük. A mindétig előörsi szerepben mutatkozó Klein Ince jár itt is az élen, amikor az unitus egyházban megszervezett románság politikai függését az államhatalomtól egyedül a püspök személyén keresztül képzeli el.[3] Hasonlóképpen Major Gergely is arra törekszik, hogy az unitus egyház és értelmiség dolgairól, a hatóságok kikapcsolásával, egyedül ő rendelkezhessék.[4] Az illír nemzeti privilégiumok halvány visszfénye ebben az igényben

[1] »Quidsi Marmatiam . . . quid si districtum Bihariensem, Satmariensem, Hevesiensem, Aradiensem, Banatum, Moldaviae, Valachiae et Bulgariae partes ad coronam Hungariae de jure spectantes, quas etiam cum bono Deo huic imperio Austriacae domus subjectum iri speramus, desideramus, et Deum incessanter oramus, circumspexerimus? Tantam profecto in his Transilvaniam circumjacentibus provinciis gentis Valachicae partim unitae partim ad hanc pronissimae reperiemus multitudinem, quae caeteros ritus graeci populos ad domum Austriacam pertinentes copia et numero longe amplius superat.« *De ortu progressu conversione Valachorum, Episcopis item Archiepiscopis Metropolitis eorum.* Közli T. Cipariu : *Acte şi fragmente.* Blasiu, 1855. Ld. : 18.

[2] *Rednik* az állam biztonsága szempontjából hangsúlyozza az únió fontosságát, mert ami az ortodox alattvalókat illeti, »persvasum de illis habere, quod se offerente occasione rebellionem, et confusiones, et tandem eversionem Imperii Apostolici attentarent, ii enim, qui a S. Romana Ecclesia alieni sunt, eadem semper animo fovere, et meditari Religio ipsa docet . . « *Erd. Kanc.* 696 : 1769. *Major* is erősen hangsúlyozza hűségét : »Laonde tutto ciò che vedrò d'esser à prò della S. Unione ch'è la nostra fede Cattolica, del Ben'publico, e di maggior Essaltazione d'esse Altissima Casa, lo farò volentieri l'obligo mio.« *Erd. Kanc.* 1101 : 1771.

[3] 1747 április 29-én írja Kalyáni Sámuel bazilitához : «Qui suo obedit episcopo, per eum et in eo ipsi Deo obedit et consequenter Regiae Matti homagium praestat. Populus debet obedire episcopo, episcopus debet obedire Deo et honorificare regem, haec est regula sacra, hic ordo societatis humanae. Ergo si populus et clerus provocet ad episcopum veluti tam Dei ordinatione quam apostolicae regiae coronae praesentatione suum immediatum praepositum ; ea quae nomine Ssmae C-eae regiae Mattis proponuntur ad episcopum remittenda sunt, iste enim episcopus tam suae Matti quam Deo pro sua Ecclesia qua pastor respondere tenetur.« Pâclişanu : *Corespondenţa* XLII. sz. 83—4.

[4] *Erd. Kanc.* 1000 és 1895 : 1779.

nyilvánvaló. A fejlődés ilyen irányú kibontakozását azonban az udvar határozottan megakadályozza.[1]

Az erdélyi román nacionalizmus ezek szerint a XVIII. században a *népi ösztön* fokáról elindulva, a nemzetiség megvalósítása terén hosszú utat tett meg. Papságának és világi nemességének egy része, lappangó társadalmi és politikai emelkedési vágya, valamint a vallási únió, különösen pedig a II. Diploma Leopoldinum segítségével politikai jelentőségű tényezővé küzdötte fel magát. Az erdélyi magyar (protestáns, de különösen katolikus) iskolákban, azonkívül Nagyszombat, Bécs és Róma főiskoláin nyugati műveltséget szerzett értelmiségi réteg a dáko-román folytonosság gondolatában történelmi tudatot nyert és elérte a *népi öntudat* fokát, amelyet Klein Ince, a dáko-román gondolat politizálásával és a negyedik rendi nemzet igényének emelésével *nemzetiségi öntudattá* fejlesztett. A román politikai igények Klein Ince után kettős vonalon haladnak: egyrészt a rendi igények (negyedik rendi nemzet követelése) vonalán; másrészt a történelmi élmény hatása alatt a »restitutio in integrum« vonalán. Mindkettőnek jelentkezését az unitus-ortodox felekezeti érdekeket félretoló, tehát a nemzetiségnek a vallás primátusa feletti győzelmét jelző Supplex Libellus Valachorumban figyelhetjük meg. Míg a politikai követelések tárgyai a felszínen később is a rendi igények maradnak, alul a »restitutio in integrum« hamis premisszákon nyugvó konklúziója lassankint megérleli Dácia politikai visszaállításának gondolatát. Ez már nem Erdély területén teljesedik ki, hanem — a kivándorolt erdélyi román értelmiségi elemek működése következtében — a két román fejedelemségben, különösen Havasalján.

Ezzel a fejlődés elérkezik nemcsak az erdélyi román, hanem az egyetemes román *nemzeti öntudat* fokáig, amelynek vezércsillaga a sohasem létezett egységes román állam »visszaállításának« eszméje az ősi Dácia provinciának nagyjából Havasalja, Moldva és Erdély területén elképzelt romjai felett. A román nacionalizmus fiktív alapjai ezzel teljesen kiépültek. A rendi politikai célkitűzés realitása 1848-cal, a rendiség felszámolásával végleg megszűnt; a »restitutio in integrum« vonalának győzelmét az erdélyi román nacionalizmus terén — opportunista ingadozásoktól eltekintve — semmi sem tudta többé megakadályozni.

Tóth I. Zoltán

[1] »... quod ipse [Episcopus] et Clerus, atque omnes Personae Ecclesiasticae Graeci Ritus Vobis, Gubernio Nostro Regio in realibus subordinati sint, et Ordinationibus per vos in objecto politico exarandis morem instar omnium aliorum exacte gerere debeant.« *Erd. Kanc.* 1000 : 1779.

AZ ERDÉLYI ROMÁN ÉRTELMISÉG ESZMEVILÁGA A XIX. SZÁZADBAN*

Az első erdélyi román értelmiségi elemek a XVIII. században legnagyobb részben görög-katolikus papok és a magyar nemességgel rendelkező hivatalnokok voltak. A nemzetiségi öntudatnak ők voltak a tulajdonképpeni kifejlesztői és képviselői. Figyelemreméltó, hogy a görög-keleti egyház tagjai lényegesen csekélyebb szerepet játszottak a folyamat kezdeteiben.

Míg a XVIII. században az értelmiség nagy többségét a papság képviselte, a XIX. században, főleg ennek második felében egyre nagyobb szerephez jutott a világi foglalkozású értelmiségiek rétege. A század vége felé az egyház és a papság egyenesen háttérbe szorult, s a románság vezetését ügyvédekből, orvosokból, ujságírókból és más szabadfoglalkozású értelmiségiekből álló réteg vette a kezébe. E réteg tagjai természetesen összehasonlíthatatlanul kedvezőbb helyzetben voltak, mint a román intelligencia első szerény képviselői.

A román értelmiség első képviselőit anyagiakban és szellemiekben egyaránt nagy szegénység jellemezte. A román papság többségének műveltsége a XVIII. század végén és a XIX. század elején alig terjedt túl az írás-olvasás ismeretén, azonban az akkori román viszonyok között már ez a tény is eléggé jelentős volt: egy 1762-ből származó adat szerint a románoknak akkor 2250 gör. kat. és 1365 gör. kel. vallású papjuk volt.[1] A két egyházhoz tartozó papok között azonban még

* A címben szereplő »erdélyi román értelmiségen« a történelmi Magyarország területén élő összes románok értelmiségi rétegét értem, tehát a történelmi Erdélyen kívül a temesi és ú. n. partiumi területek román értelmiségét is.

[1] I. Lupaş: *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*. Nagyszeben-Sibiiu, 1918. 123 és 159.

írástudatlanok is voltak, mert — amint Rall tábornok 1777-ben jelentette — a gör. kat. és gör. kel. papoknál gyakran hiányzott az a felkészültség és tudomány, mely a papi hivatáshoz szükséges.[1] Ugyancsak e forrásból tudjuk, hogy a román papok között egyenesen tudós embereknek számítottak azok, akik írni-olvasni tudtak.

Mégis a gör. katolikus papok aránylag műveltebbek voltak, mint gör. keleti kartársaik. E különbség egyik legfőbb okát bizonyára a gör. kat. iskolák felállításában találhatjuk meg. A balázsfalvi gör. kat. iskolákat 1754-ben alapították s ettől fogva azok a magyarországi román közművelődés központjai lettek. A román gör. kat. egyház vezetősége a balázsfalvi papképző szemináriumban gondoskodott papjai kiképzéséről. A kiképzés a XIX. század elején két és fél évig tartott. A kiválóbb képességű papjelölteket gyakran Rómába vagy Bécsbe küldték tanulmányaik befejezésére. Ezekből a kiválóbb gör. kat. papjelöltekből kerültek ki az ú. n. »erdélyi iskola« megalapítói: Klein Sámuel (romános nevén Samuil Micu), Şincai György és Maior Péter, akik valóban a román nemzeti öntudat első ébresztgetői voltak. A XIX. század első felében megerősödő román értelmiség eszmevilágát elsősorban ezek a tudományos érdeklődésű gör. kat. papok határozták meg, különösen Maior Péter, aki 1812-ben Budán megjelent könyvével — »Istoria pentru începutulu Românilloru în Dacia« — maradandó hatást keltett. Az 1830-as évek öntudatos román intellektueljeinek nemzeti eszmevilágát a Maior könyvében kifejtett gondolatok töltötték be. E gondolatok közül kettő volt lényeges: az erdélyi románok a római világbirodalom megteremtőinek, a rómaiaknak leszármazottai — és e mellett ők az őslakók az egykori Dácia területén. A kolozsvári magyar iskolákban tanuló román ifjak az 1820-as évek végén ismerték meg Maior könyvét, melyet a Kolozsváron élő Ramonţai Simon orvos ajándékozott a jobb előmenetelű román fiataloknak. A könyv hatása döntő volt az ifjak gondolkozásának kialakulására. »Közülük egyik — írta később Bariţiu — magyarra fordította Maior könyvét; a többiek pedig áttüzesedtek azoktól az ismeretektől, amelyeket a könyv, mint valami orákulum feltárt előttük a román nemzet származásáról és egész történetéről.«[2] A római eredet tudata országszerte hasonló hatással volt a román értelmiségre és annak eszmevilágára. Bojânca Damaschin táblai jegyző

[1] I. m. 163.

[2] G. Bariţiu: *Părţi alese din Istori'a Transilvaniei.* Sibiiu, 1889. I, 614.

az 1829 elején Budán újból megjelent »Biblioteca Românească« című folyóiratban szinte azonos módon mutatott rá e lelkiállapotra. »Mióta tudatosan tekintek a román nemzetre és helyzetére — írta a római történelemről szóló tanulmánya bevezetésében — szívemben kiolthatatlan tűz hevít népem eredetének, vérének, nagyságának és erényeinek kutatására.«[1]

Természetesen a 30-as években ez a lelkiállapot csak a román értelmiség műveltebb tagjait jellemezte. Az értelmiségi osztály számszerint ekkor már nagyobb volt, de műveltsége az értelmiségiek többségénél csak igen kevéssé növekedett. Műveltségben még mindig a gör. kat. papság vezetett. De már a gör. kel. papság kiképzésére is felállították az első papi szemináriumokat. 1811-ben nyílt meg a szebeni, 1812-ben az aradi és verseci gör. kel. papi szeminárium. Mivel azonban a papjelöltek kiképzési ideje hat hónap volt[2] és a tanítóké hat hét, műveltségük bizonyára nem versenyezhetett a két és fél évig képzett görög-katolikusok műveltségével. Ez utóbbiak művelődési lehetőségei 1833-ban még jobban megnövekedtek, midőn Lemeni János, az akkor választott magyarbarát balázsfalvi püspök a papi szeminárium kiképzési idejét négy évre emelte fel. A görög-keleti egyház papjai tehát műveltségben szükségképpen messze elmaradtak gör. kat. kartársaik mögött. Volt is panasz rengeteg e miatt. Moga Vazul román ortodox püspök 1811 aug. 10-én kiadott pásztorlevelében nyomatékosan intette papjait arra, hogy prédikáljanak is, mert a kereszteléssel, esketéssel és temetéssel nem elégedhet meg a lelkiismeretes pap.[3] A szemináriumok felállításával csak részben javult a helyzet, mert a rövid kiképzési idő nem volt elegendő az igazi papi lelkület kialakulására. Mikor több mint negyven év mulva Şaguna András, a román ortodox egyház későbbi híres érseke Szebenbe került, a román ortodox papok nagy részét siralmas helyzetben találta; a papok országszerte részegeskedtek és hivatásukat elhanyagolták.[4] Şaguna első intézkedése az volt, hogy a papképzés idejét hat hónapról egy évre emelte fel. De ez csak a később kiképzett papok műveltségét emelte némiképpen. A már akkor szolgáló papok műveltségére jellemző az a Lupaş idézte körlevél, melyet Şaguna 1849 szeptember 22-iki kelettel intézett

[1] I. Lupaş: *Contribuţiuni la istoria ziaristicei româneşti ardelene.* Sibiiu, 1926. 44.

[2] Lupaş: *Istoria bisericească* 156, 159.

[3] Ugyanott 154.

[4] I. h. 178.

a rendelkezése alatt élő román ortodox esperesekhez. A püspök e körlevélben utasította espereseit, hogy vigyázzanak az alsóbb papság viselkedésére, a papok »viseljenek papi hivatásukhoz illő öltözetet s járjanak megmosakodva és megfésülködve, bárhova mennek és bárhol is mutatkoznak«. Az ortodox papság műveltsége csak mintegy két évtized mulva kezdett a gör. kat. papság műveltségének színvonalára emelkedni. Şaguna állandó ellenőrzése lassankint eredménnyel járt. De leginkább hozzájárult a műveltség növeléséhez az ortodox papság kiképzési idejének három évre való felemelése. Ez 1862-ben történt, s ettől kezdve az ortodox papság is nagyobb szerephez jutott a románság vezetésében.

A XIX. század első fele azonban még a kétségtelen gör. kat. fölény jegyében telt el. A román intelligencia vezetői túlnyomórészt gör. kat., papi végzettségű emberek voltak. Bariţiu és Bărnuţiu, az akkori idők két legnagyobb hatású román vezető-egyénisége gör. kat. pap, később balázsfalvi szemináriumi tanár volt. Bariţiu innen ment Brassóba iskolaigazgatónak, hogy később az 1838-ben megalapított »Gazeta (eredetileg Gazieta) de Transilvania« c. politikai hetilap főszerkesztője legyen.[1] Bátran megállapíthatjuk tehát, hogy e korszakban a magyarországi román intelligencia irányítói és gondolkozásának, eszmevilágának meghatározói a gör. katolikusok voltak. Bariţiu becslése szerint a 40-es évek elején Magyarországon — Erdélyt is ideértve — az írni-olvasni tudó románok száma tízezer körül volt. A görög-katolikusoknak 1345 papjuk volt, köztük 63 esperes. Balázsfalván 7 kanonok, 18 tanár, 5 szerzetes, 53 teológus és 16 végzett teológus élt. A görög-keleti egyháznak ugyanakkor körülbelül 1200 papja volt. Ezt az egyházi értelmiséget — mely ekkor tulajdonképpeni vezetőréteg volt — kiegészítették a határőrezredek írástudó románjai, vámtisztek, kereskedők, a szászvidéken élő műveltebb gazdák, bányatulajdonosok, diákok,[2] stb.

A »Gazeta« megjelenése előtt a magyarországi és erdélyi románságnak nem lévén semmiféle ujságja, e vezető réteg eszmevilágát természetszerűleg nem lehet pontosan megismerni. Meg kell elégednünk azzal, amit egyik-másik román központ életéről, az ott lakók gondolkozásáról tudunk. Mindezekből vázlatosan összeállíthatjuk azokat a vonásokat, melyek az 1830-as évek közepén a Gazeta megjelenése

[1] Biró S.: *A Tribuna és a magyarországi román közvélemény.* Kolozsvár, 1941. 8 kk.

[2] Bariţiu: i. m. II, 70—71.

előtt jellemezték a román értelmiség öntudatosan gondolkozó tagjainak eszmevilágát.

Ezt a világot, amint már láttuk, a Maior Péter könyvéből kiáradó gondolatok határozták meg. A római eredet és román történelmi folytonosság nagy hatást ébresztő gondolatai megindították a műveltebb román értelmiség nemzeti öntudatának kialakulási és megerősödési folyamatát. Nem tudjuk, mennyien olvashatták Maior könyvét. De ha Bariţiu nyomán tízezerre tesszük az akkor Magyarország és Erdély területén élő, írástudó románok számát és ezt összevetjük azoknak a magyarországi és erdélyi román előfizetőknek számával, akik Karkaleki »Biblioteca Românească« című budai folyóiratát előfizetésükkel támogatták, eléggé megbízható következtetésre juthatunk. 1829-ben Karkaleki folyóiratának 318 erdélyi és magyarországi előfizetője volt[1]. Tizenhárom évvel később, 1842-ben a már közismert »Gazeta Transilvaniei« című politikai hetilapot majdnem ugyanennyi, pontosan 321 magyarországi és erdélyi román előfizető támogatta.[2] Ebben az időben tehát valószínűleg 300—350 körül lehetett az állandóan olvasó és gondolkozó román értelmiségiek száma. Nem éppen nagy szám, de a körülményekhez képest mégis tekintélyes. Maior könyvét tehát legjobb esetben 350—400 román olvashatta. De eszméi minden tudományos apparátustól megfosztva és szinte puszta jelszóvá süllyedve bizonyára nagyobb számú román értelmiségi előtt ismeretesekké váltak. A római eredetből következő romantikus lelkesedés, ébredő nemzeti öntudat, büszkeség és más népekkel szemben kialakulni kezdő bizonyos fölényérzet, a Kárpátokon túli románsággal való történelmi és sorsközösség itt-ott felbukkanó tudata — íme e mintegy 400 főnyi vezető román értelmiség eszmevilágának főbb vonásai. Ez eszmék mellett már öntudatos nemzeti vágyak és akarások jelentkeztek, melyek a román történelem alaposabb ismeretére és csakhamar a román nyelv művelésére irányultak.

Milyen viszony volt e román eszmevilág és az akkori magyarság eszméi, törekvései között? Megvolt-e már az egyes román történetíróktól később annyit hangoztatott, az állítólagos magyar elnyomás miatt kialakult magyar-román feszültség? A történeti források tagadó feleletet adnak e kérdésre. A magyarság reformtörekvéseit a román értelmiség többsége élénk érdeklődéssel és rokonszenvvel kísérte. Széchenyi István anyagilag

[1] Lupaş: *Contribuţiuni* 40 kk.

[2] Biró: i. m. 12.

támogatta az első román folyóiratot, Karkaleki vállalkozását,[1] a román fiatalság pedig magyar és román iskolákban egyaránt lelkesedve olvasta Széchenyi, Wesselényi és más magyar reformférfiak írásait. A román értelmiség tekintélyes része minden külső kényszer nélkül, a magyarsággal való jóviszony érdekében és magyar rokonszenvének jeléül *szívesen tanulta* és használta a magyar nyelvet. A legjelentősebb román központban, Balázsfalván már az 1820-as évek vége felé egyenesen divat volt a román ifjak között a magyar nyelv használata, pedig az iskolákban előírás szerint a latin nyelvet kellett használni, s a magyar nyelv használatára vonatkozó, 1842-ben előterjesztett törvénytervezet ekkor még egyetlen erdélyi politikusnak sem jutott eszébe. A balázsfalvi egyházi körökben érvényesülő magyar szellemet a világháború után Bogdan-Duică román irodalomtörténész egyenesen »Balázsfalva elmagyarosodása« címmel ismertette.[2] A magyar nyelv használata a papképző szemináriumban már Bobb püspök kormányzása alatt megkezdődött. Bariţiu szerint először azok a papjelöltek társalogtak egymás között magyarul, akik Kolozsváron vagy más városban lévő magyar iskolákban tanultak s mire a balázsfalvi román papképzőbe kerültek, románul már nagyon rosszul beszéltek. Az ilyenek a cirillbetűs könyveket nem is tudták elolvasni. Ezért a szemináriumban inkább magyarul, mint románul beszéltek. De a magyar nyelvet nemcsak a papjelöltek használták. A Bobb püspök halála után megválasztott új gör. kat. román püspök, Lemeni János is gyakran beszélt magyarul. Elődjét a balázsfalvi templomban magyar nyelvű beszéddel temette el. A magyar beszéd »betegsége« (morbulu — amint Bariţiu írja) a külső papság között is kezdett elterjedni[3]. A püspökhöz folyamodó románok — papok és mások egyaránt — gyakran magyar nyelvű kéréseket adtak be, egyes esperesek pedig magyarul kezdték vezetni egyházi jegyzőkönyveiket. Lemeni a kormányhatóságokkal magyar nyelven levelezett; szebeni kartársa, Moga püspök pedig szintén így járt el, nem gondolván arra, hogy akad román, aki száz év mulva eljárását »intellektuális jelentéktelenségnek« (nulitate intelectuală) fogja minősíteni.[4] A román történetírók jó része a később kialakult magyarellenes román szemlélet alapján Lemeni

[1] Lupaş: i. m. 47—48. A »Biblioteca Românească« követendő példaként emlékezett meg Széchenyinek a Magyar Tudományos Akadémia megalapításakor tanúsított bőkezűségéről.

[2] G. Bogdan-Duică: *Viaţa şi ideile lui Simion Bărnuţiu*. Bucureşti, 1924. 47 kk.

[3] Bariţiu: i. m. I, 613—614.

[4] Bogdan-Duică: i. m. 48.

magatartását árulásnak minősíti s a püspököt és a hozzá hasonló románokat a magyar kormány bérenceinek tekinti. Pedig Lemeni jó román volt, aki ha népe érdekeit veszélyeztetve látta, bátran kiállott azok védelmében magyarok és szászok ellen egyaránt. Igy pl. 1842-ben Moga püspökkel közösen a szászok túlkapásai ellen tett panaszt az országgyűlésen ; ugyanazon évben pedig a császárhoz küldte el a balázsfalvi konzisztórium tiltakozását az erdélyi országgyűlésen a magyar nyelv használatáról előterjesztett törvényjavaslat ellen. Lemeni ez alkalommal kifejtette, hogy ő nem ellensége a magyar nyelvhasználatnak. Nem ellenzi, hogy a papjai magyarul tanuljanak, hogy a hivatalos levelezés magyarul történjék s hogy a törvényeket magyar nyelven szerkesszék, de az iskolákban maradjon meg a román nyelv. Ezt nem a magyar nyelvvel szemben érzett ellenséges érzésből kívánja. Hiszen előmozdította papjai magyar tanulását s a végén alig volt olyan papja, aki magyarul ne tudott volna. De ez nem jelenti azt, hogy a román papok »magyarul tanulván elmagyarosodjanak«. Ezt csak elméletileg lehet így elképzelni, mert — amint bécsi megbízottjának írta — »tettleg kivinni lehetetlen, — aki Erdélyt ismeri — mert többen vagyunk, mint összesen a három nemzet«.[1]

Lemeni tehát jó román minőségében tartotta szükségesnek a magyarsággal való jó viszonyt és a magyar nyelv megtanulását. Azt sem lehet állítani, mintha erőszakolta volna a magyar nyelv használatát az ez ellen tiltakozó román papok között. Lemeni népszerű volt a papság többsége előtt. Az 1832 május 15-én tartott választó-zsinaton első helyen jelölték püspöknek 179 szavazattal 33 ellenében.[2] Mikor pedig 1848-ban személyes ellensége, Bărnuțiu áskálódása miatt Puchner tábornok lemondatta és kolostorba száműzte, egykori papjai és esperesei több ízben próbálkoztak a kiszabadításával. A nagyváradi gör. kat. román püspökség román történetírója szerint »a papság túlnyomó többsége és a káptalan egész lelkükből kívánták, hogy szeretett pásztoruk (Lemeni) visszatérjen püspöki székébe. A káptalan két tagját küldte, a papság nevében pedig néhány esperes ment el a szebeni kormányzóhoz, hogy a püspök kiszabadítását kérelmezzék. Azonban igéreteken kívül más eredmény nem lévén, írásban ismételték meg kérésüket«.[3]

[1] Vö. Suciu C. cikkével (Cultura Creştină, 1925 ápr., 129—131).

[2] C. Diaconovich : *Enciclopedia Română* III, 79.

[3] I. Radu : *Istoria Diecezei Române Unite a Oradii-Mari*. Oradea, 1930. 137.

Ezek a tények világosan beszélnek. Lemeni magyarbarát magatartása tehát nem volt népszerűtlen dolog sem az 1830-as, sem a 40-es években. Papjainak többsége nem vette tőle rossz néven a magyar államnyelv kérdésében tanúsított felfogását, pedig a püspök egyenesen előmozdította, sőt megkívánta papjaitól a magyar nyelv tudását. A román értelmiség legjelentősebb rétege, a gör. kat. papság a maga eszmevilágában ekkor még nem fordult volt szembe a magyar eszmékkel és az ezeket képviselő magyarsággal. Ez a helyzet a negyvenes évek elején változott meg, amikor a román szellemi élet egyes képviselői határozottan szembefordultak a magyarság eszméivel.

1838 március 12-én Brassóban megjelent Bariţiu György szerkesztésében az első román politikai hetilap, a »Gazeta de Transilvania«. Ettől fogva sokáig ez a lap és »Foae pentru minte, inimă şi literatură« című irodalmi melléklete volt az erdélyi és magyarországi román értelmiség eszmevilágának formálója. Az újonnan alapított román lapok első két évfolyama a román eszmevilág fokozatos kibővüléséről tanúskodik. A már ismert román nemzeti eszmék a lapok hasábjain határozottabb és mélyebb értelmet kapnak. A lapok harcolnak a román nyelv és irodalom gazdagításáért, mert, amint Bariţiu írja, ez a legkönnyebb és legrövidebb út »egy nemzet újjászületéséhez«. Ezért a román nyelvnek és irodalomnak szabad fejlődést kell biztosítani, különben a sötétségtől nem lehet a román népet megszabadítani. De a román nyelv és irodalom fejlesztése csak a Kárpátokon túl élő románság íróinak és tudósainak együttes összefogásával képzelhető el. A »Gazeta« és »Foaia« tehát sűrűn közölt cikkeket és verseket havasalföldi és moldvai román íróktól. Azaz a két lap olvasói előtt kiszélesítette a román szellemi világ látóhatárát. Ez most egyre inkább magában foglalta a más országokban élő románokat is. A Bariţiu lapjaiból az erdélyi és magyarországi románok megismerhették a Havasalföldön élő román írók eszméit, alkotásait s az ott megjelenő román újságokat: a »Curierul Românesc«-et, az »Albina Românească«-t, valamint a Kogălniceanu Mihály történetíró szerkesztette »Dacia Literară« című folyóiratot. Ezek valamennyien a román nacionalizmust ébresztették és táplálták, sőt a Kogălniceanu folyóirata címét is úgy tekinthetjük, mint amely a román szellemi egységet akarta kifejezni. Valamennyi lapban központi helyet foglalt el a római eredet büszke tudata és az ebből következő román kötelességek eszméje. »Legyünk méltók a rómaiakhoz, azoknak erényeihez, akiknek nevét hordozzuk, nyelvét beszéljük és szokásait őrizzük« — írta Bariţiu már 1840-ben.

Ezek a gondolatok jellemezték a román értelmiség egy részének a »Gazeta« és a »Foaia« hasábjain visszatükröződő eszmevilágát. A fenti gondolatokhoz 1842-ben egy új és a magyar-román viszony szempontjából döntő jelentőségű eszme kapcsolódott: a magyarok politikailag meg akarják semmisíteni a románokat. A magyarok és románok között tehát kibékíthetetlen nemzeti ellentét van.[1]

A magyar-román nemzeti ellentét e gondolatának első kifejtésére az erdélyi országgyűlésen 1842-ben előterjesztett ama törvényjavaslat szolgáltatott okot, melyet az erdélyi rendek a magyar nyelv kötelező használatáról dolgoztak ki. A javaslat a magyar nyelvet Erdély hivatalos nyelvének minősítette. Kimondta a magyar nyelvhasználat kötelezettségét a törvények szerkesztésében, a kormány- és törvényhatóságok ügyvitelében, egymásközti érintkezésében, az iskolai tanításban és egyházi anyakönyvvezetésben, valamint az egyházak hivatalos érintkezésében. A szász egyházi és iskolai életben továbbra is meghagyta az addigi jogokat. A többi nem-magyar anyanyelvű egyházak 10 évi határidő mulva kötelesek a magyar nyelvhasználatra áttérni.

E javaslat ellen szász és román részről határozottan tiltakoztak. A román tiltakozás egyrészt a balázsfalvi konzisztórium részéről hangzott el — azt terjesztette fel Lemeni püspök a császárhoz — másrészt Bariţiu adott hangot annak a »Foaia« 1842, 9—11. számaiban. »A románok és a magyarizmus« című tanulmányában részletesen kifejtette a nyelvkérdésben megnyilvánuló magyar-román ellentétet. Szerinte a benyujtott törvényjavaslat célja a román nemzetiség megsemmisítése. Eddig a románságot nagy száma mellett nemzeti értékei, főleg »édes és tetszetős« nyelve, továbbá egyházai tartották meg. Ma ezt a nyelvet és nemzetiséget akarják bántani. Aki azonban ezt cselekszi, az a vallást is megbántja. De megbántja az összes románokat is, hiszen az erdélyi románok és Moldva-Havasalföld románjai között »szoros nemzeti és vallásos érintkezés van«, s amíg moldvai és havasalföldi románok lesznek, addig az erdélyi románok nemzetisége is biztosítva van. 1842-ben már nem lehet egy népet elnemzetietleníteni. A román népet sem, mert egészségesebb, mint a magyarok gondolják. Ez a román nép 1730 éven át nemzetiségét tisztábban megőrizte, mint a magyar. A román nép száma egyenlő a magyaréval. A fejedelemségek román népe egységesebb, mint a magyar nép. Szerinte a magyarság ereje jobban meg van osztva, mint a románoké. Egyházilag pl. a magyarok

[1] Bariţiu: *Studii şi articole* (Lupaş J. előszavával). Sibiiu, 1892. 19 kk.

négy szektára oszlanak, ellenben a fejedelemségek románjai egyetlen valláshoz tartoznak, az erdélyiek pedig kettőhöz.[1]

A nyelvkérdésben egymással szembeforduló magyar és román eszmevilágot vizsgálva érdekes megállapításra jutunk. Az erdélyi magyar rendektől bizonyára meggondolatlan, apolitikus cselekedet volt a nyelvhasználati törvényjavaslat előterjesztése. De két körülmény enyhíti hibájukat. Egyik a románok addigi magatartása, különösen a már ismertetett gör. kat. papságé. A magyarság vezetői nem számíthattak a románság neheztelésére, hiszen, amint láttuk, a román püspökök és papok már az 1820-as évek végén saját jószántukból magyarul kezdtek levelezni a hatóságokkal ; Balázsfalván a szemináriumban magyarul beszéltek és egyes papok az egyházi ügyvitelbe is bevezették a magyar nyelvet. Érthető tehát a magyarság vezetőinek elgondolása a magyar nyelv jogairól, annál is inkább, mivel a maguk földjén a szászok is hasonló módon gondolkoztak. Itt a másik enyhítő körülmény. Mikor Moga Vazul gör. keleti püspök 1837-ben azt kérte az erdélyi országgyűlésen, hogy a szász területen élő románokat politikailag egyenjogúsítsák, vegyék be a céhekbe és hivatalokba, a szászok e kérés teljesítését az asszimilációtól tették függővé, azt felelték, hogy ha a románok hivatalt akarnak, akkor előbb asszimilálódjanak műveltségben és nyelvben a szászokhoz, azaz legyenek szászokká. És — mintegy nyomatékképpen — a szászok még figyelmeztették a románokat : ne tekintsék magukat egy szomszéd állam lakóinak, melynek más érdekei vannak.[2]

A Bariţiutól kifejtett román gondolatmenetben volt egy megállapítás, melyet a magyarság vezetőinek nagyobb figyelemben kellett volna részesíteniök. Ez a megállapítás az erdélyi románságnak a Moldva-Havasalföld románjaival való »szoros nemzeti és vallási érintkezését« jelentette be. A szászok 1837-i, előbb említett figyelmeztetése ugyancsak erre a tényre célzott. Úgy látszik, a szászok jobban ismerték a Kárpátokon túli románságnak az erdélyiekkel való összeköttetéseit, mint a magyarok, akiket pedig ez a meglehetősen rejtegetett összeköttetés sokkal inkább fenyegetett. Erről az összeköttetésről a világháború után olyan adatok jutottak napvilágra, melyek alapján bizton megállapíthatjuk : a román eszmevilágnak a magyarral való szembefordulása nagyrészt egy külső tényező, a havasalföldi irredentizmus megszületése és hatása alatt következett be. Bariţiu magatartását, a magyar törekvésekkel való szembefordulását s valószínűleg a balázsfalvi konzisz-

[1] Részletesen idézi Biró S. : i. m. 13—14.

[2] Bogdan-Duică : i. m. 43.

tórium tiltakozását is a havasalföldi románság befolyása határozta meg. Az erdélyi románság eme vezetőinek fent ismertetett eszmevilága tehát nem volt egészen belföldi eredetű, hanem részben külföldi, havasalföldi hatásokra vezethető vissza.

Bariţiu-tól tudjuk, hogy a havasalföldi román irodalmi alkotások már az 1830-as évektől fogva eljutottak Brassóba, Szebenbe s innen más városok románjaihoz. Szebenbe Thierry francia könyvkereskedése közvetítette e szellemi termékeket, mivel Thierrynek Bukarestben fióküzlete volt. Brassóba kereskedők és utazók vitték a könyveket és lapokat. Heliade »Curierul Românesc« című újságja postán érkezett, mint levél. Sokba került, de »az ember — írja Bariţiu — fizetett és hallgatott«.[1] E lapok azonban ekkor még nem tartalmaztak titkolni való eszméket. Sokkal fontosabbak voltak azok a személyes találkozások, melyek alkalmával Havasalföldön és Erdélyben a román értelmiség vezetői kicserélték egymással gondolataikat. Az első ilyen találkozás 1836-ban történt.

1836-ban a balázsfalvi papi szeminárium két fiatal tanára, Bariţiu György és Cipariu Timótheus két hónapig tartó tanulmányútra mentek Bukarestbe. Tapasztalataikat naplóikban örökítették meg. E naplók a balázsfalvi könyvtárba kerültek. A világháború alatt az egyik balázsfalvi tanár részleteket közölt a gör. katolikusok folyóiratában. A közlemények bevezetőjében Lupeanu tanár így indokolta Bariţiu és társa romániai utazását: »Akkor mindketten fiatal, lelkesedő tanárok voltak és mint akiknek a legbizalmasabb összeköttetéseik voltak a havasalföldi román nacionalizmus napról-napra erősebb fellángolásaival, vágyakoztak arra, hogy azt látásból is megismerjék.«[2] Bariţiu közvetlenül a bukaresti út után került Brassóba, ahol a következő évben előkészítette a saját szerkesztése alatt megjelenő »Gazeta de Transilvania« kiadását. Vajjon volt-e összefüggés Bariţiu romániai útja és a »Gazeta« megjelenése között? Ezt jelenleg nem lehet pontosan megállapítani, noha nehány adat erre mutat. Annyi azonban bizonyos, hogy a »Gazeta« megjelenése után nemsokára Bariţiu szoros összeköttetésbe került azokkal a havasalföldi és moldvai román vezetőkkel, akik 1838-ban egy akkor kevesek előtt ismeretes megállapodást kötöttek az összes románok egyesítésére. Bariţiu és a Kárpátokon túli románság vezetői 1838-tól kezdve rendszeresen együtt nyaraltak Erdély határmenti üdülőhelyein. Előpatak, Borszék és Kovászna voltak azok a fürdő- és üdülő-

[1] Bariţiu: *Părţi alese* I, 615.

[2] Cultura Creştină I (1915), 12.

helyek, melyeket a Kárpátokon túli románok legszívesebben felkerestek. A »Gazeta« megjelenése érthető örömet keltett ezekben a román vezetőkben. Szerkesztőjét, Bariţiu-t gyorsan bizalmukba fogadták. Ez világosan látszik Bariţiu életrajzírójának megállapításából. »Az új nemzedékek — írta Diaconovich e találkozásokról — némi képet alkothatnak maguknak arról a jótevő befolyásról, melyet a román politikusok és tudósok amaz évenkinti összejövetelei gyakorolhattak a román nyelv és irodalom fejlődésére, valamint a »Gazeta« szerkesztőjének magatartására, aki azokban az években gyakran abba a kellemes helyzetbe került, hogy értesüléseit élőszóban, egyenesen ettől vagy attól a minisztertől, vagy éppen a fejedelem dolgozószobájából kapta«.[1] A szóbanforgó, rendszeresen Erdélyben nyaraló politikusok és tudósok között voltak többek között Ştirbei D. Barbu és Bibescu későbbi fejedelmek, Rădulescu Eliade, Florian Áron, Maiorescu János, Bălcescu Miklós, Cesarie buzău-i püspök, Câmpineanu János előkelő havasalföldi bojár, stb. Ezekkel tehát Bariţiu 1838 óta állandó bizalmas összeköttetésben állott, sőt Maiorescu Jánossal már 1836-i bukaresti utazása idején találkozott. Maiorescu János 1848-ban, mint a román fejedelemség frankfurti megbízottja, memorandumot intézett a német birodalmi minisztériumhoz Erdélynek a két román fejedelemséggel való egyesítése érdekében.[2] Mikor támadt Maiorescunak ez az eszméje s tudott-e erről Bariţiu? Olyan kérdések, melyekre csak valószínűségekkel és következtetésekkel tudunk válaszolni. A világháború után napvilágra került adatok alapján azonban a legnagyobb határozottsággal állíthatjuk, hogy Bariţiu már 1838—39-ben tudott az Erdély és a két román fejedelemség egyesítésére vonatkozó román irredenta tervekről. Ezeket nemcsak Bariţiu, hanem a brassói román kereskedők nagy része is ismerte.

Mindezek a lengyel emigráció 1830—1856-os korszakának levelezéséből derültek ki. Ezt a levelezést Panaitescu Péter bukaresti egyetemi tanár kutatta át a világháború után a Czartoryski-család krakkói levéltárában. Kutatásai alapján írta meg az összes románok egyesítésére irányuló első kísérlet történetét és e kísérlet főhősének, Câmpineanu Jánosnak terveit.[3] A lengyel emigráció feje, Czartoryski Ádám herceg 1838-ban érintkezésbe lépett a havasalföldi román értelmiség vezetőivel.

[1] Cornel Diaconovich : *Bariţ Gheorghe.* Foi Comemorative. Sibiiu, 1892. 15.

[2] I. Ghica : *Amintiri din pribegie* c. műve alapján magyarul ismerteti Jancsó Benedek : *A román nemzetiségi törekvések története* II, 497—501.

[3] P. P. Panaitescu : *Planurile lui Ioan Câmpineanu pentru Unitatea Naţională a Românilor.* Anuarul Institutului de Istorie Naţională. Cluj. III, 63—106.

Meg akarta tudni, vajjon számíthat-e a románság közreműködésére egy esetleges oroszellenes felkelésben és Lengyelország visszaállítását célzó vállalkozásban? Czartoryski Bukarestbe küldött megbízottja, Woronicz, a bukaresti angol és francia ügyvivő értékes felvilágosításai alapján Câmpineanuhoz fordult, mint akit mindenki a havasalföldi román értelmiség vezetőjének tekintett. Woronicz Câmpineanuval folytatott megbeszéléseiről és havasalföldi megfigyeléseiről kimerítő jelentést tett Czartoryskinek. Nem sokkal később maga Câmpineanu is írt a hercegnek, részletesen ismertetve terveit. E levelekből — melyeket Panaitescu közölt — világosan nyomon kísérhetjük az Erdélyre vonatkozó nagyromán irredentizmus első kísérleteit. Azok a havasalföldi politikusok, akik Câmpineanuval együtt igyekeztek a román közéletet megújítani, valamennyien hívei voltak az összes románok egyesítésére vonatkozó elgondolásnak. »Munkálkodni az összes románok ugyanazon uralom alatti egyesítése érdekében . . . ez volt és ez lesz minden erőfeszítésünk célja«, írta Câmpineanu 1838 dec. 1-én Czartoryski hercegnek. Woronicz személyes megfigyelései alapján ugyanezt jelentette Párisba. Szerinte az összes románok egyesítésének eszméjét a jelentősebb román politikusok mind magukévá tették. Az eszmét ébrentartják azok a románok is, akik Erdélyből gazdasági érdekek, ipari és kereskedelmi vállalkozások miatt mennek Havasalföldre. A románok Oroszországot és Ausztriát egyformán gyűlölik. Az osztrákok iránti gyűlöletet nagyban táplálják az erdélyi románok. A havasalföldi és erdélyi románok között sokkal több politikai kapcsolat van, mint Moldva és Havasalföld között. Woronicz szerint Câmpineanu a maga terveit az erdélyi románság vezetőivel egyetértésben dolgozta ki. Mihelyt a Czartoryskitől ajánlott lengyel-román szerződés tervezetét megkapta, azonnal újból érintkezésbe lépett az erdélyi román vezetőkkel. Câmpineanu és a lengyel emigráció vezetői tervet dolgoztak ki a románok és lengyelek felszabadítása érdekében. Ezt Ausztria és Oroszország elleni felkeléssel vélték megvalósíthatónak. Câmpineanunak olyan nagy volt az erdélyi románokban való bizalma, hogy jó alkalom esetén biztosra vette Erdély Ausztria elleni felkelését. A lengyel megbízott únszolására Câmpineanu és a vele egyetértő havasalföldi román vezetők — az akkori román nemzeti párt vezetősége — egy közös nyilatkozatot tettek szándékaikról és jövőre vonatkozó terveikről. Nyilatkozatukban szószerint kijelentették : »Állhatatosan hangsúlyozzuk annak szükségességét, hogy az összes románok egybeolvadjanak és ugyanazon uralom alatt egyesíttessenek.«[1] Ez a nyilatkozat

[1] I. h. 88.

mintegy elkötelezés volt az aláírók azutáni magatartására nézve, tehát politikai programmnak számított. Az aláírók azonban óvatosak voltak. Itt a nyilatkozatban már nemcsak eszméről lévén szó, hanem határozott politikai törekvés bejelentéséről, az érdekelt két nagyhatalomra, Ausztriára és Oroszországra való tekintettel szükségesnek látták a legteljesebb titoktartást. Éppen ezért az aláírók között lévő Cesarie buzău-i püspök megeskette az összes aláírókat a veszélyessé válható programmnyilatkozat titokban tartására.

Kik lehettek azok az erdélyi román vezetők, kikkel Câmpineanu és társai állandó érintkezésben állottak? Bariţiu életrajzából láttuk, hogy az erdélyi határ mentén fekvő fürdőhelyeken 1838-tól — tehát ez év nyarától — kezdve rendesen megjelentek a havasalföldi román politikusok. Köztük Câmpineanu és Cesarie püspök, valamint a nagyromán gondolat más képviselői is. Ezek a politikusok az említett fürdőhelyeken Bariţiu-cal voltak együtt. Ámde Bariţiu 1838 márciusa óta a legismertebb erdélyi román vezetők közé tartozott, hiszen szerkesztője volt a legelső román politikai hetilapnak, becsült és elismert alakja a brassói románságnak. Cikkei révén, de 1836-i bukaresti útja következtében is több havasalföldi román politikus ismerhette. Igy tehát minden körülmény azt bizonyítja, hogy Câmpineanu és társai elsősorban éppen Bariţiu-nak mondták el nagyromán terveiket, hiszen ha Câmpineanu olyan biztos volt az erdélyiek felkelésében, számítania kellett az egyetlen erdélyi román hetilap közreműködésére. Bariţiu eme beavatottságát bizonyítja ismertetett 1842-i cikkének az a része, mely az erdélyi, moldvai és havasalföldi románság »szoros nemzeti és vallási« érintkezését hangsúlyozta. Ugyancsak a Câmpineanu-val való bizalmas viszonyára utal az a tény, hogy mikor 1844-ben ismét Bukarestbe utazott, Câmpineanut meglátogatta s emez több jóbarátjával teát adott Bariţiu tiszteletére.[1] Igy tehát semmi kétség sem lehet Bariţiu beavatottságáról: a »Gazeta« szerkesztőjének ismernie kellett az Erdély elszakítására vonatkozó nagyromán terveket. E tervek más erdélyi román beavatottjait elsősorban ugyancsak a brassói román kereskedők soraiban kell keresnünk. A brassói román kereskedőknek volt ebben az időben legtöbb gazdasági kapcsolatuk a havasalföldi és moldvai románokkal s úgyszólván ők tartották kezükben a román fejedelemségekkel folytatott kereskedelmet. 1839 és 1843 között a brassói román kereskedők bevitele évente az egész brassói bevitel 87·85 százalékát tette ki, összesen 1,927.835 kg árut, míg ezzel szemben az összes többi kereskedők bevitele csak 266.578 kg volt. A ki-

[1] Diaconovich: *Barit Gheorghe* 15.

vitel terén a román kereskedők még jobb arányt értek el, mert az évi kivitel 94·7%-át (1,350.491 kg árut) ők szállították ki.[1] Az óriási kereskedelmi forgalom természetesen hatalmas gazdagságot jelentett a román kereskedőknek. Rájuk célozhatott Woronicz, mikor jelentésében arról írt, hogy a románok egyesítésének eszméjét azok az erdélyi románok is ébrentartják, akik gazdasági érdekeik miatt járnak a román fejedelemségbe.

A fenti tények alapján világosabban látjuk a »Gazeta« és »Foaia« hasábjain képviselt román eszmék eredetét és jelentőségét. Az erdélyi román eszmevilág sok gondolata valóban nem erdélyi román talajból nőtt ki, hanem már az 1830-as évek vége felé Bariţiu havasalföldi összeköttetéseinek csatornáiból szivárgott át. Ez a magyarázata annak, hogy 1842-től kezdve az erdélyi román értelmiség egy része szembefordul a magyarsággal és ennek eszmevilágával.

Ettől kezdve egészen a század végéig megmarad ez a kettős vonal az erdélyi román értelmiség gondolkozásának fejlődésében. Majdnem minden időben két árnyalat alakulása figyelhető meg : egyik az ország belső adottságainak, a magyarsággal közös sorsnak alapján állva keresi az együttműködés lehetőségét, míg a másik rendszerint külső tényezők hatása alatt egyre hevesebben fordul szembe a magyarsággal. A negyvenes években az első árnyalatot Lemeni és a magyar reformpárt lendületes küzdelmeit rokonszenvvel kísérő románok képviselték, míg a második árnyalat hívei Bariţiu-ot és a havasalföldi összeköttetésekkel rendelkező gazdag brassói románokat tekintették vezéreiknek. Ez utóbbiak a magyar nyelv minden hivatalos jellegű használatát elutasították, míg Lemeni — amint láttuk — a magyar államnyelvnek nem volt ellensége. Ő és a magyarokkal egy úton haladó más románok belenyugodtak a magyar nyelv közéleti és törvényhozási kizárólagos használatába, de ugyanakkor megkívánták a román nyelvhasználat jogainak elismerését iskolai és belső egyházi viszonylatban. Ezt az utóbbi kívánságot a magyar politikusok tekintélyes része természetesnek is tartotta. Wesselényi, Széchenyi, Deák és mások magatartása közismert e téren. A nagy izgalmakat okozó 1842-i erdélyi nyelvtörvényjavaslatból nem lett törvény, így a románság aggodalmai csökkentek. Balázsfalván a papi szemináriumban a latin nyelv uralmát a román váltotta fel s a Lemenitől meghívott új tanárok — Bărnuţiu, Russu János, stb. — erős román szellemben kezdtek tanítani. Az ifjúság e szellem hatása alatt magyarellenes érzelmű lett. Lemeni püspök nemsokára egy fegyelmi esetből kifolyólag

[1] I. Colan : *Casina română din Braşov. 1835—1935.* Braşov, 1935. 149.

összekülönbözött Bărnuțiu-cal és következményeiben nagyjelentőségű viszályba bonyolódott. A viszály sok ellenséget szerzett neki, mert a Balázsfalváról eltávolított Bărnuțiu és társai mindenfelé szidalmazták és rágalmazták. Lemeni és Bărnuțiu viszályának egyik oka a két félnek a magyar-román viszonyról vallott ellentétes felfogása is lehetett. Az ifjúság egy része Bărnuțiu-hoz csatlakozott, a papság többsége azonban kitartott Lemeni mellett. A püspök nem változtatott addigi magatartásán s a magyarság iránt azután is figyelmes maradt. Figyelmességét mutatja pl. egyik magyar színtársulat 1846-i balázsfalvi vendégszereplése. Ez nem történhetett volna meg Lemeni jóakarata nélkül. A színtársulat több héten át tartózkodott a román közművelődés központjában s mintegy 12 darabot játszott el a román közönség legteljesebb megelégedésére. A vendégszereplésről beszámoló tudósító a »Gazetá«-ban kiemelte a balázsfalvi románság magatartásának jelentőségét. Szerinte »a magyar színtársulat balázsfalvi tartózkodása azt bizonyította be, hogy ott éppen úgy, mint Erdélyben a románok szeretettel és nem kényszerből tanulják a magyar nyelvet«.[1] Valóban 1842-től 1848-ig a magyarsággal való békés együtthaladásnak és a magyarság iránti figyelmességnek több jelét találjuk, mint az ellenkező magatartásnak. A román nemesség legnagyobb része magyarul jól tudott és együtt haladt az erdélyi magyar reformpárttal. A szolnokdobokai román nemesség például minden ellenkező izgatás ellenére kitartott szabadelvű magyar követei mellett s Kemény Dénes magyarnyelvű beszédének hatása alatt ragaszkodását nyilvánította Zeyk Károly és br. Wesselényi Ferenc követek iránt.[2] Erdély más részeiben s a partiumi területen meg éppen hasonló volt a helyzet. Ezzel az irányzattal szemben állott Bărnuțiu és a különféle iskolákban tanuló román ifjúság tekintélyes része. Az ifjúság román olvasókört szervezett mindenfelé és lelkesedett Maior Péter eszméiért. A brassói »Gazeta« és a »Foaia« időnkint hangot adott mindkét irányzatnak. Barițiu és szerkesztőtársa Mureșianu András — a már ismertetett havasalföldi befolyás hatása alatt — az ifjúság eszmevilágát képviselte, azaz erős román nemzeti és politikai nevelést igyekezett adni a lapok cikkein keresztül. Az ismeretes román eszmék mellett most már egyre gyakrabban közölték a románság politikai vágyait is: a románságnak Erdély negyedik nemzetéül való elismerését, számának megfelelő képviseletet, hivatalt és a többi nemzetekével egyenlő jogokat.

[1] Bogdan-Duică: i. m. 50.

[2] Pálffy János: *Magyarországi és erdélyi urak.* Sajtó alá rendezte: Szabó T. Attila, Budapest, 1939. 91—92.

Ezek a követelések szerepeltek a román intelligencia eszmevilágában az 1848-i forradalom előestéjén.

1848 március 15-én a budapesti magyar ifjúság vértelen forradalommal elfogadtatta a magyar nemzet kívánságait. Ezek közül Erdélyt a Magyarországgal való únió kimondása érintette legjobban. A többi kívánság elfogadása a jobbágyság eltörlését, a közteherviselést, a felelős magyar kormányt, a teljes jogegyenlőséget, stb. jelentette. Erdélyben a március 15-i események nagy örömet keltettek. A magyarok és székelyek egy akarattal elfogadták a Magyarországgal való únió gondolatát és követelték, hogy az erdélyi országgyűlés mielőbb üljön össze az únió kimondása céljából. A románok szintén örömmel vették tudomásul a márciusi eseményeket. Örültek a jobbágyság eltörlésének, a jogegyenlőség kimondásának s a Magyarországgal való egyesülést sem ellenezték. Balázsfalván, Marosvásárhelyen, Kolozsvárt, Abrudbányán és Brassóban gyűléseket tartottak, s ezeken bizonyos kívánságok hangoztatása mellett az únió eszméjét elfogadták. Sok helyen azonban határozatlan volt a román értelmiség. A két román politikai lap határozottan az únió elfogadása mellett nyilatkozott. A Cipariu Timotheusz balázsfalvi kanonok szerkesztése alatt megjelenő »Organul Luminării« című hetilap négy cikket közölt az únió kérdéséről. A cikkek szerzője áttekintette az egész kérdés fejlődését és megvizsgálta az úniót a román érdekek szempontjából. Elismerte, hogy a magyar nyelvet jogosan nyilvánították államnyelvnek, a közigazgatás és felsőfokú oktatás nyelvének. A cikk szerint, román szempontból nézve, az únió a románokra nézve egyenesen szükségesség, mert így az erdélyi románság megerősödik a magyarországi románsággal való egyesülés révén. A pozsonyi országgyűlés törvényeit tehát mielőbb ki kell terjeszteni Erdélyre is, kiegészítvén egy rövid törvénycikkel, melyben a román nemzetnek a többi erdélyi nemzetekkel egyenlő politikai jogok biztosíttatnak, a gör. keleti egyházat pedig bevett egyháznak ismerik el. »Az únió kérdésében — állapítja meg Păcățianu — ezek voltak a balázsfalvi újság szempontjai s azt lehet mondani, hogy ezek voltak az egész balázsfalvi intelligencia szempontjai is. Ez az intelligencia azokban az időkben eléggé számos volt ahhoz, hogy Balázsfalvából nemcsak közművelődési, hanem közügyeinkben döntő szerepet játszó román nemzeti-politikai központot alakítson«.[1] A brassói — Bariţiu szerkesztette — »Gazeta Transilvaniei« nem foglalt el határozott álláspontot a kérdésben. Véleménye pedig fontos volt, már csak azért is, mert — amint Păcățianu írja — közel volt Romániához s ismerte

[1] V. T. Păcăţianu : *Cartea de Aur*. Sibiiu, 1902. I, 248.

a hegyeken túli román politikusok véleményét. Cikkeiből az látszik, hogy a lap hajlott az únió felé, de ezt nem merte nyíltan, félreérthetetlenül kifejezésre juttatni.[1] Mintha várta volna: vajjon mit szólnak ehhez a havasalföldi románok? Az erdélyi román értelmiség vezetői önmagukban az únió mellett foglaltak állást és azt a románokra nézve nemcsak, hogy nem tartották veszélyesnek, de egyenesen szükségességnek tekintették. Mivel a magyarok is ezen a véleményen voltak, az együttes és közös magyar-román magatartás, valamint a nehéz időkben oly fontos egyetértés biztosítottnak látszott.

Ekkor azonban az önmaguk közt már-már egyességre lépő két nép viszonyának alakulásába egy külső, idegen tényező avatkozott bele. A külső tényező a szebeni únióellenes szász párt volt, melyet Schmidt Konrád ügyvéd vezetett. A szászok aggódtak az únió következményei miatt s inkább akarták a Habsburg-ház további közvetlen uralmát, mint a privilégiumokat eltörlő pesti magyar felelős kormányt. Ezért elejétől fogva tiltakoztak az únió ellen. Önbizalmukat növelte az a körülmény, hogy Bécsből kapott értesüléseik alapján biztosra vették: a bécsi kormánykörök ellenzik az úniót s egységes Magyarország helyett egységes nagy Ausztriát követelnek. Ennek hatása alatt a szász egyetem közgyűlésén a szászok szintén az egységes, nagy Ausztria megvalósítását követelték s tiltalkoztak az únió ellen.[2] Az únió ellen indított küzdelmüknek megnyerték a három év óta Szebenben tartózkodó Bărnuțiu Simont, aki március végén egy névtelen kiáltványt intézett a románokhoz. Kiáltványában lendületes hangon hívta fel a románokat: vigyázzanak, mert az úniótól függ a románság élete és halála. A politikailag halott román nép támadjon fel és ismertessék el politikai nemzetnek. A románok csak akkor tárgyaljanak az únióról, ha az erdélyi országgyűlés a román politikai nemzetet már elismerte. Bărnuțiu eme kiáltványa és későbbi hasonló megnyilatkozásai határozottan szász sugalmazására születtek. Ezt közvetve Bogdan-Duică is elismeri, midőn megállapítja, hogy a Bărnuțiu kifejtette gondolatokat a szászok már az ő fellépése előtt hangoztatták.[3] Bărnuțiu Szebenben egészen visszavonulva élt, a márciusi események előtt a különféle városokban élő román értelmiségiekkel nem érintkezett. De Schmidt Konráddal, az únióellenes szász párt vezérével úgyszólván együtt élt, mert hiszen Schmidt házában lakott s azzal bizalmas viszonyban volt. Schmidt és az őt biztató bécsi körök nagyszerűen megtalálták a terveiknek legalkalmasabb embert, aki szenvedélyes termé-

[1] I. m. 249.
[2] Bogdan-Duică: i. m. 73.
[3] I. m. 73.

szetével és remek szónoki képességeivel a lelkesülő román ifjúságra nagy hatással volt. Bărnuțiu ugyanis elsősorban ezekre hatott, mivel korban is közel volt hozzájuk. Ő és Șaguna még negyven esztendőn alul, Barițiu, Laurianu, Maiorescu, Papiu, stb. alig 30 évesek voltak, Iancu Ábrahám pedig alig töltötte be 24-ik évét.[1] Sok román intellektuell, valószínűleg a román értelmiség idősebb, a magyarokkal jóviszonyt akaró rétege, Bărnuțiu kiáltványát feleslegesnek és merésznek tekintette.[2] Bărnuțiu azonban az ifjúság egy részének már kiáltványa előtt is bálványa volt. Az első balázsfalvi gyűlésen ez az ifjúság kimondottan vezérének nyilvánította. Ő hirdette ki az első gyűlésen megjelent népnek, hogy az igazi nagy román nemzetgyűlés május 15-én lesz Balázsfalván. Bărnuțiu ifjú hívei azonnal megindultak és a román falvak népét Erdélyszerte tüzes szónoklatokkal hívták meg a balázsfalvi népgyűlésre.

Bărnuțiu most már érintkezésben volt a román értelmiség különféle rétegeivel s lassankint megismerte azoknak az únióról való felfogását. Látnia kellett, hogy sokan az únió mellett vannak. Ő azonban számíthatott a román értelmiség szám szerint kicsiny, de legtevékenyebb rétegére: az ifjúságra. Még talán így is kisebbségben maradt volna únióellenes felfogásával, mert a román értelmiség többsége határozottan az únió mellett volt. De itt az erdélyi románság magatartásába megint beavatkozott egy külső tényező. Bărnuțiu későbbi magatartására, a balázsfalvi román nemzetgyűlés előkészítésére és e nemzetgyűlés irányítására döntő hatással volt a moldvai és havasalföldi nagyromán gondolkodású politikusok Erdélyben való megjelenése.

1848 április 30-tól május 15-ig nyílt kérdés volt : milyen magatartást tanúsítanak majd a román vezetők a május 15-i balázsfalvi nemzetgyűlésen ? Ezek a vezetők időközben minden előkészületet megtettek a gyűlés megrendezésére. A gyűlés szellemi előkészítése, az előterjesztendő javaslatok megfogalmazása Szebenben történt, Bărnuțiu irányítása alatt. Bărnuțiu mellett azonban ekkor már ott voltak a havasalföldi és moldvai nagyromán gondolkozású politikusok is. Ezek befolyása döntő volt a május 15-i balázsfalvi gyűlés eredményének szellemi előkészítésében. Az érkezők sorát Laurianu Trebonian nyitotta meg, aki Brassón át utazott Szebenbe. Păcățianu szerint azért jött, hogy »éles eszével segítsen azoknak a nehéz kérdéseknek megoldásában, melyek akkor az összes románokat foglalkoztatták«.[3] Laurianu már rövid brassói

[1] I. Lupaș : *Avram Iancu*. Anuarul Institutului de Ist. Naț. III, 10.

[2] Bogdan-Duică : i. m. 76.

[3] I. m. I, 270.

tartózkodása alatt is nyilvánosan beszélt azokról a román tervekről, melyeket az egykori Dacia visszaállítására dolgoztak ki. Albrichsfeld János brassói királybíró a Brassóba érkezett moldvai menekültek hasonló »elszólásairól« jelentést tett az erdélyi kormányzónak.[1] Albrichsfeld királybíró április 29-én értesült először a moldvai és havasalföldi románok érkezéséről és gondolkozásukról. Ettől fogva naponkint kapta az értesüléseket a rendőrségtől. Előbb 3 román érkezett. Ezek értettek németül, de csak görögül és franciául beszéltek. Olyan ügynököknek látszottak, akiknek az a céljuk, hogy az erdélyi románokat Dacia visszaállítására biztassák. Ugyanazon nap két román fiatalember a brassói Zöldfa vendéglőbe szállott. Ezek Balázsfalvára akartak menni, hogy ott a »dák királyság« visszaállítása érdekében szónokoljanak. Roman Konstantin szintén Brassóba érkezett egy szebeni rendeltetésű útlevéllel. Mielőtt Brassóból tovább indult volna, a rendőrbiztos és egy szász polgár előtt kijelentette, hogy a szász nemzetre előnyösebb lenne Erdély egyesítése Moldvával és Havasalfölddel. Albrichsfeld május 1-i levele szerint a moldvai román emigránsok (ezeknek nagy része ugyanis a moldvai politikai tüntetés miatt menekült Erdélybe) nemcsak titokban vallják be dákoromán törekvéseiket, — mint azt a brassói románok teszik — hanem nyíltan, közönség előtt is. »Az a feltevés tehát, mely szerint ezek az emigránsok tulajdonképen a 'dák királyság' visszaállítása céljából kiküldött megbízottak, a nyilvánosság előtt tett saját nyilatkozataikon alapszik, melyeket velem több oldalról közöltek«,[2] állapítja meg a brassói királybíró. A szóbanforgó emigránsok közül nevezetesebbek voltak : Sion György, Balș Gergely, Brătianu Demeter, Ionescu Miklós, Cuza Sándor, a későbbi fejedelem, Alexandri Vazul, a költő, stb. Legtöbben Brassóból Szebenbe mentek Bărnuțiuhoz, aki ekkor készítette el a balázsfalvi gyűlés végleges tervezetét. Bărnuțiu vezetése alatt már itt létrejött a legfontosabb döntés : a balázsfalvi gyűlésen a románok tiltakozni fognak az únió ellen. Az únió legnagyobb akadálya lévén a megvalósítandó Dákomániának, Bărnuțiu és társai elsősorban ezt az akadályt akarták elhárítani. Tudták, hogy únióellenes magatartásukkal a magyarság ellenszenvét kihívják magukkal szemben. Viszont a bécsi udvari körökből kiszivárgott a magyarokkal szemben ott kialakult ellenszenv híre, s ennek alapján a román vezetők számítottak az udvar támogatására. Igy hát az únió elleni tiltalkozás mellett elhatározták,

[1] A. A. Mureşianu : *Planul »regatului Daciei«*. Extras din volumul jubilar al »Casinei Române« din Braşov, 1835—1935. Braşov. 4.

[2] I. m. 5.

hogy a balázsfalvi gyűlésen hűséget esküsznek a császárnak, de ugyanakkor a román nemzetet szabad és független nemzetnek nyilvánítják.[1]

De ha Bărnuțiu és társai készültek az únió ellen, az únió és a magyarsággal való együttműködés hívei sem maradtak tétlenek. A partiumi románok értelmisége mindenütt az únió és a magyarság mellé állott. Krassó-Szörény megyében Murgu Euthym, Biharban Erdeli Vazul gör. kat. román püspök, Máramarosban Mihali Gábor és Manu József voltak a román értelmiség magyar- és únió-barát vezetői. Erdeli püspök 1848 május 11-én külön körlevélben hívta fel a gör. kat. románok figyelmét a magyar haza iránti kötelességük teljesítésére. A pesti országgyűlés határozata alapján a román nép is egyenlőséget és szabadságot kapott. »Ez természetszerűleg arra kötelez minket, — állapítja meg a körlevél — hogy az Istentől megáldott és édes magyar haza iránt hűségesek és hálásak legyünk«. A jobbágyság eltörlése rendkívül nagyjelentőségű dolog. Ennek következtében a román jobbágy is egyenlő jogú birtokosa lett a hazának. Mivel pedig mindez a nemes magyar nemzet negylelkűségének köszönhető, »kötelességünk, hogy hálásak legyünk neki és minden erőnkkel készüljünk fel az ország alkotmányának megvédelmezésére. Igyekezzünk egymást kölcsönösen szeretni s nyelvüket (t. i. a magyar nyelvet) tanulni, amint ők is szívesen tanulják a mienket«,[2] fejezte be gondolatmenetét Erdeli. Hasonlóképpen gondolkoztak a többi, partiumbeli román vezetők is.

Ilyen előkészületek után kezdődött meg a május 15-i balázsfalvi »nemzetgyűlés«, melyen mintegy 25—30.000 főnyi román vett részt, főleg falusi jobbágytömeg. Az értelmiség túlnyomó része még akkor is unió- és magyar-barát volt. Az 1848-as események nagyromán szellemű krónikása, Papiu-Ilarianu nem kis bosszankodással állapította meg a román értelmiség únió-barát felfogását. »A világi és egyházi intelligencia nagy része — olvashatjuk művében — azért jött Balázsfalvára, hogy védelmezze az uniót . . . Nem kétséges, — írja kissé tovább — hogy ha a nemzetgyűlés csak az egyházi és világi értelmiség gyűlése lett volna, amint ezt a püspök (t. i. Lemeni) és a kolozsvári kormány tervezte — akkor ez az intelligencia-gyűlés nem hoz nagy becsületet a román nemzetre ; ezek az értelmiségiek, akik sohasem tartottak a néppel, szégyent hoztak volna a románokra a világ előtt azokkal a veszedelmes határozatokkal, melyeket megszavaznak«.[3] Ámde kéznél volt a nép, melyet a fiatalok Bărnuțiu utasításai szerint befolyásoltak.

[1] Păcățianu : i. h. 271.
[2] Radu : i. m. 124.
[3] Papiu-Ilarianu : *Istoria Românilor din Dacia Superióra*. II, 109, 211—12.

A fiatalok hírverése nyomán a nép úgy tudta, hogy ha az úniót megszavazzák, akkor tovább is megmarad a jobbágyság, s a román jobbágyokat a magyar földesurak még jobban elnyomják. Ezért Bărnuțiu a robot eltörlését és a jobbágyság felszabadítását a magyaroktól nem akarta elfogadni,[1] tartva attól, hogy ha a nép megtudja a magyar országgyűlésnek a robot eltörlésére és a jobbágyok felszabadítására vonatkozó határozatait, akkor nem lehet majd szembefordítani a magyarsággal. Már pedig ő ezt akarta s az érte lelkesedő fiatalok segítségével akaratának érvényt is szerzett. Rendkívül hatásos beszédével annyira felkorbácsolta a kedélyeket, hogy az únió-párti értelmiség mit sem tehetett az óriási néptömeg fenyegető magatartásával szemben. Igy hát kimondták az ismeretes határozatokat, melyeknek megvalósítása Erdélyt román vezetés alá helyezte volna. Előzetesen örök hűséget esküdtek »Ausztria császárjának, I. Ferdinánd erdélyi nagyfejedelemnek és az osztrák háznak«. A határozatokat a Romániából jött erdélyi származású Laurianu terjesztette elő egy, az uralkodónak átnyújtandó kérvény formájában. A kérvényben a »román nemzet« egyes dolgokat követelt, másokat kért. Követelte a politikai értelmű nemzeti függetlenséget (independenta națională), a románság számának megfelelő képviseletet az országgyűlésen, román közigazgatási, bírói és katonai hivatalokat, a román nyelv használatát a törvényhozásban és közigazgatásban, minden évre egy nemzetgyűlés engedélyezését. Kérte a különféle állampolgári szabadságokat, a románság felfegyverzését, stb. A románság számbeli többségben lévén, követeléseinek és kéréseinek teljesítése egyet jelentett volna Erdélynek román vezetés alá való helyezésével. Könnyen érthető okok miatt ezt sem a magyarok, sem a szászok nem akarták, hiszen ebben az esetben Erdély legkevésbbé művelt népének uralma alatt nem sok jót várhattak. A balázsfalvi gyűlésen tapasztalt jelenségek csak növelhették a román vezetők igazi céljával szemben táplált gyanakvást. Iancu és társai a romániai vendégek jelenlététől még jobban fellelkesültek. Láttuk e vendégek nagyromán nyilatkozatait. Bogdan-Duică szerint is azért jelentek meg Balázsfalván, hogy az erdélyi románokkal folytassák azt a forradalmat, amit a Kárpátokon túl kezdtek.[2]

Bărnuțiu és társai e vágyukat magától értetődően titkolták, mert a magyarok ellen a bécsi kormány támogatását akarták megszerezni. A nagyromán gondolkozású politikusok közül ugyanis némelyek Ausztria

[1] Bogdan-Duică: i. m. 96.
[2] I. m. 90.

segítségével, mások Bibescu fejedelem uralma alatt, ismét mások orosz támogatással gondolták Dacoromania eszméjét megvalósítani. Bărnuţiu Ausztria segítségét akarta igénybe venni. De Ausztria bizonyára nem nézte volna ölbetett kézzel Erdély elszakítását. Ezért az erdélyi román vezetők az egész XIX. sz. folyamán, sőt 1918-ig állhatatosan tagadták Erdély elszakítására vonatkozó irredenta terveiket. Mindíg azt hangoztatták, hogy ők 1848-ban a Habsburg-ház iránti őszinte hűségből, minden hátsó gondolat nélkül harcoltak a dinasztia mellett és csak Erdély önkormányzatára törekedtek. A titkolózás és óvatosság azonban hiábavaló volt. Magyarok, osztrákok, budapesti és bécsi kormány egyaránt jól ismerte a nagyromán terveket. Ez volt az igazi oka annak, hogy a kolozsvári országgyűlés nem vette tekintetbe a balázsfalvi népgyűlés követeléseit, hanem megszavazta az úniót Magyarországgal. A román vezetők boszszúságukat legyűrve várták a bécsi kormány magatartásának megváltozását. Mikor ez a változás bekövetkezett és Bécs nyíltan szembefordult a magyarokkal, az erdélyi románság a bécsi kormány mellé állott. A partiumi részek románjai ellenben kitartottak a magyar kormány mellett. A megindult harc rettentő jelenetei és fordulatai ismeretesek. Úgy látszott, mintha az erdélyi magyarok és románok felett végleg úrrá lett volna az engesztelhetetlen gyűlölet. Mikor 1849 márciusában a magyar csapatok Erdélyben is felülkerekedtek, a román értelmiség egyik-másik képviselője kezdett arra gondolni: hátha a románok a gyengébbik félhez csatlakoztak? Talán mégis a partiumi románoknak volt igazuk, akik nem fordultak szembe a magyarsággal? Meg kellene próbálni a magyarokkal való kiegyezést. Ezek lehettek Boliac Cézár egykori nagyromán szemléletű politikus gondolatai, mikor Havasalföldről Erdélybe menekült és ott Bem tábornok védelme alatt kiadta híres lapját, az »Espatriatul«-t (A száműzött). »Román testvérek! — írta Boliac lapja első számában az erdélyi románokhoz — ti, akik annyi mindenféle csoportra és alcsoportra vagytok oszolva, hasson át végre titeket ez az igazság: most nem ilyen vagy olyan nemzet vagy császár között vannak harcok, — ma egész Európában egyetlen küzdelem van, a Szabadság és Zsarnokság, a népek és az uralkodócsaládok között. Az uralkodócsaládok mindenfelől tömörülnek és kezet nyujtanak egymásnak, hogy megtámasszák trónjaikat, melyek süllyedőben vannak; már csak egy reményük maradt: a népek egymás közti félreértése és veszekedése. Ha egyszer a népek megismerik igazi érdeküket, akkor a harc megszűnik«. A magyarok, románok, szerbek, stb. azért pusztulnak el egymás kezétől, mert egymás ellen ingerlik őket. Pedig a többi népeknek

érdekük lenne a magyarokkal való összefogás. »Amíg a román aludt, — folytatja Boliac — addig a magyar felemelkedett, felébresztette őt is (t. i. a románt) érzéketlenségéből s tudtán kívül kiszabadította a jobbágyság rabságából, földet adott neki, testvérévé fogadta a törvény előtt, fizikai és erkölcsi képességeinek teljes szabadságot adott — és ő, a helyett, hogy felfegyverkezve együtt harcolna szabadítóival, a helyett, hogy a közös ellenség ellen kelne fel, minden erejével harcol azért, hogy tovább is ugyanolyan rabságban maradjon, mint amilyenben volt. Ó pokoli kamarilla ámítása!«[1]

Boliac érdekes kísérlete azonban éppen olyan későn jött, mint a Bălcescu Miklósé. Nem volt már idő a magyar-román álláspontok összeegyeztetésére. Az események egymást kergették. Az orosz beavatkozás éppen úgy eltiporta a magyar szabadságharcot, mint 1848 szeptemberében a havasalföldi román ideiglenes, forradalmi kormányt. Ausztria orosz segítséggel végetvetett a magyar alkotmányosságnak. A magyarok ellen harcoló románok azonban ugyancsak nagyot csalódtak. Ők azt hitték, hogy az uralkodóháznak tett »jó szolgálataik« fejében mindazt megkapják, amit egykor Balázsfalván kértek, s akkor Erdély román vezetés alá jutva megindul a két román fejedelemséggel való egyesüléshez vezető úton. Bizonyos, hogy sok román vezetőnek ilyen hátsó gondolata volt, mikor a magyarsággal szemben a bécsi kormány mellé állott. De e hátsó gondolatok és nagyromán tervek a bécsi kormány előtt sem maradtak titokban. Ausztria a maga részéről szintén hátsó gondolattal bíztatta a románokat a magyarság elleni harcra. Mikor aztán a harc eldőlt, a románok nem voltak abban a helyzetben, hogy a nekik tett ígéretek teljesítését kierőszakolják. Az osztrák lévén az erősebb, hátsó gondolatát ő valósította meg. A románok megtették kötelességüket — szépen térjenek vissza falvaikba. Előbb azonban adják vissza az osztrákoktól kapott fegyvereket. Ne tiltakozzanak, ne gyülekezzenek, mert az ország katonai kormányzóság és haditörvényszék uralma alá helyeztetett.

Néhány eredménytelen küldöttség-járás és bécsi puhatolózás után a román értelmiségnek bele kellett nyugodnia az új helyzetbe. A magyarellenes csoport tagjai elszéledtek. Bărnuţiu Olaszországba ment, Iancu visszavonult hegyei közé, Bariţiu a katonai hatóság intézkedése folytán megvált a »Gazeta« szerkesztőségétől. A román értelmiség magyarbarát részét az osztrákok bebörtönözték. A román vezetők közül csak Şaguna

[1] N. Hodoş—Al Sadi Ionescu: *Publicaţiunile periodice româneşti*. Bucureşti, 1913. 243.

András ortodox püspök találta fel magát az új helyzetben. A hanyatló »Gazeta Transilvaniei« mellett megalapította saját hetilapját, a »Telegraful Român«-t (1853). Ennek főcélja a román nép gazdasági és közművelődési színvonalának emelése volt. Şaguna — Széchenyi egykori felfogásához hasonlóan — az abszolutizmus idejét arra akarta felhasználni, hogy a románságot anyagiakban, erkölcsiekben és műveltségben megerősítse. Szerinte a románság csak így remélhette politikai céljainak elérését. A román értelmiség egy része Şagunát megértette és támogatta, másik része azonban az 1849-i nagy csalódás után teljes közömbösségbe süllyedt. Ámde mikor az 50-es évek vége felé az osztrák önkényuralom megingott, egyszerre megkezdődött a különféle tájékozódás. A román értelmiség tekintélyes része most is a magyarokkal való együttműködés híve volt. 1859—60 folyamán Erdélyszerte közös magyar-román összejöveteleket rendeztek. Marosvásárhelyen, Brassóban, Kolozsvárott a román értelmiség tüntető módon fejezte ki a magyarság iránti rokonszenvét.[1] E tüntetések az osztrák önkényuralom ellen irányultak. A román értelmiség egy része nem tudta megbocsátani a Habsburg-ház 1849-i politikáját s ezért szívvel-lélekkel Kossuth mellé állott. Ezek a megsértődött románok mindig készek voltak segítőkezet nyujtani azoknak, akik tovább folytatták a harcot a Habsburg-ház ellen.[2] Magyar rokonszenveikről tettek viszont tanúbizonyságot mindenekelőtt a partiumi románok. Ezek közül különösen a máramarosiak tűntek fel azzal a beadványukkal, melyben az osztrák belügyminisztertől kérték, hogy a máramarosi telekkönyvet magyarul vezessék. A világi értelmiségiek mellett e kérvényt papok is aláírták.[3] A magyar nyelv azonban másutt is hódított. Bărnuţiu unokája szerint a kolozsvári előkelő románok ebben az időben családtagjaikkal is magyarul beszéltek.[4]

A magyarság szempontjából kedvezőnek induló helyzet azonban 1861-ben megváltozott. Ekkor jelent meg az ú. n. februári pátens, mely az 1860 októberében kiadott császári oklevél kiegészítéseképpen újraszervezte az osztrák birodalmat. E két rendelkezéssel Ferenc József és tanácsosai az egységes Ausztriát akarták megvalósítani, semmit sem akarván tudni Magyarország 1848-ban elismert alkotmányáról

[1] Jancsó Benedek: *Erdély története.* Cluj-Kolozsvár, 1931. 324—25.

[2] I. Slavici: *Lumea prin care am trecut.* Bucureşti, 1930. 35.

[3] Radu: i. m. 112.

[4] Coriolan Suciu: *Corespondenţa Ioan Maniu—Simeon Bărnuţiu.* Blaj, 1929. 346.

és Erdélynek Magyarországgal való uniójáról. E miatt a magyarság az októberi diplomát és februári pátenst nem fogadta el, mert ragaszkodott az 1848-i alkotmányhoz és az uniót is befejezett ténynek tekintette. Nem így a románság. Ennek vezetői az új fordulatot örömmel üdvözölték és készültek régi terveik megvalósítására. Céljuk elérése könnyűnek látszott, mert a magyarság az új helyzetet kialakító császári rendelkezésekbe nem nyugodván bele, visszavonult a közéleti szerepléstől. A magyar tisztviselők mindenütt lemondottak állásukról, s mikor 1863-ban a császár rendelkezése alapján összehívták a nagyszebeni tartománygyűlést, a megválasztott magyar képviselők e tartománygyűlésen nem jelentek meg, mert esetleges megjelenésüket az 1848-as alkotmányól való lemondásnak és az új helyzet elismerésének tekinthették volna. Deák Ferenc híres mondása szerint jártak el: »amit az erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják; de miről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz s mindig kétséges«.[1] Így hát a románok és szászok magukban voltak a nagyszebeni tartománygyűlésen s később ugyancsak a magyarok nélkül jelentek meg a bécsi birodalmi tanács gyűlésén. A szebeni tartománygyűlésen a magyarság távollétében kimondották a román nemzetnek a többi erdélyi nemzetekkel való teljes politikai egyenjogúságát, továbbá a román, magyar és német nyelv egyenlőségét. De a románok már e törvények megszavazása előtt kezükbe kerítették az erdélyi közigazgatás egyes vezető állásait s a román nyelv használatát bevezették. Sőt »némely túlbuzgó magasrangú hivatalnok — írja Slavici — ott is bevezette, ahol a románok kisebbségben voltak«. A román nyelv uralma alá helyezett más nemzetiségűek ez ellen tiltakoztak, mire Popa György a sérelmet orvosolta. De a román ifjúság jórésze ezt a jóvátételt helytelenítette. Felfogásuk szerint a viszonylagos román többségű Arad megyében legyen csak a román nyelv az egyedüli hivatalos nyelv. »Végül is mi itthon vagyunk — mondották Slavicinak vita közben — s egészen azt csináljuk, amit akarunk. Ki hívta őket (t. i. a nem románokat, magyarokat, svábokat, stb.) ide?«[2] Slavici ezt a magatartást nem helyeselte, hiszen ő tudta, hogy Arad megye románsága a XVIII. sz.-ban vándorolt be a megye területére, még pedig jó részük Moldvából és Olteniából.[3] De a románság Erdélyt csak román jellegűnek szerette volna s mikor az erdélyi önkormányzatot követelte, gondo-

[1] Ferenczi Zoltán: *Deák élete*. Budapest, 1904. II, 353.

[2] Slavici: i. m. 37.

[3] I. m. 5—8.

latban már visszaszorításra ítélte a nem románokat. Slavici ezt egy 1881-ben közölt cikkében be is vallotta : »A románoktól felvetett erdélyi önkormányzat követelése bizonyos mértékben magában foglalja azt a vágyat, hogy idővel elnyomják a magyar és szász kisebbségeket«,[1] állapította meg az erdélyi román nemzeti párt megalapításának évében. Valóban igazat kell neki adnunk. Sőt az adatok alapján még tovább kell mennünk. 1861-től 1865-ig Erdély úgyszólván román vezetés alatt állott. Bécs jóvoltából a románok román nyelvű közigazgatást, közoktatást és igazságszolgáltatást kaptak. Elnyomásról nem panaszkodhattak. Mindenük megvolt, ami nemzeti fejlődésükhöz szükségesnek látszott. Ha tehát ők valóban hűségesek a nekik e jogokat biztosító Bécshez és Erdély önkormányzatához állításuk szerint csak az összbirodalom ellenfeleivel, a magyarokkal szemben való védelmi biztosíték miatt ragaszkodnak, akkor minden irredenta törekvéssel és titkos nagyromán tervezgetéssel fel kellett volna hagyniok. Ez azonban nem történt meg. Sőt, a Cuza fejedelem uralma alatt egyesült Románia vezető-politikusai éppen ebben az időben léptek fel világos és határozott kívánságokkal Erdély elszakítására vonatkozólag. Ezek a tervek pedig az erdélyi román értelmiség egyes vezetőinek tudtával, sőt valószínű biztatásával készültek. A tervek egyik készítője az erdélyi származású Papiu-Ilarianu volt. Ez Cuza fejedelemnek emlékiratot adott át Erdély megszerzésére vonatkozólag. Cuza az emlékiratot örömmel fogadta. Egyetértésének és az emlékirat szerzője iránti rokonszenvének kifejezéséül Papiu-t belső bizalmasává tette, majd pedig tanácsosnak nevezte ki. Később igazságügyminiszter lett. Cuza sokat gondolt Erdély megszerzésére. Irredenta terveiről Place francia konzul és Zglinicky lengyel ezredes előtt is nyilatkozott, sőt diplomáciai levelezésében is célzott rá. Azonban ebben az időben a körülmények még nem voltak elég kedvezőek Erdély megszerzésére s ezért Cuza nem mert kalandokba bocsátkozni.[2] Az erdélyiek azonban egész uralkodása alatt várták : mikor fog Erdélybe bevonulni? Nyíltan nem vonulhatott be, de titokban többször átment Erdélybe és a hatóságok tudtán kívül jó néhányszor találkozott a brassói és szebeni románok vezetővel : Bariţiu-cal és Mureşianu Jakabbal, a »Gazeta« akkori szerkesztőjével. Bariţiu és Mureşianu később lázas lelkesedéssel számoltak be erről Valentineanu ujságírónak, »megmutatva azokat a helyeket is, melyeket Cuza fejede-

[1] Slavici : *Politica naţională română. Articoli scrişi dela 1871 până la 1881.* Bucureşti, 1915. 27.

[2] Lupaş : *Istoria unirii Românilor.* Bucureşti, 1937. 280.

lem a helyi hatóságok tudtán kívül meglátogatott«.[1] Különben ez nem is lehetett akkor nehéz vállalkozás, mert Erdély közigazgatása úgyszólván román kézben volt az egész 1861—65-ig tartó provizórium idején. Az erdélyi románság ama vezetői tehát, akik Erdély önkormányzatát a legkitartóbban követelték — s köztük elsősorban Bariţiu — az önkormányzat előnyét arra használták fel, hogy előkészítsék Erdélynek Romániával tervezett egyesítését. Bariţiu e tervekkel már 1848 előtt is egyetértett ; 1848-ban meg éppen összeforrt velük, midőn a Brassóba menekült moldvai román politikusok társaságában gyakran szóbahozták. E politikusok — akiknek nagyromán nyilatkozatait a brassói királybíró jelentéséből ismerjük — Bariţiu-cal a brassói kaszinóban vagy egyikmásik gazdag román kereskedőnél jöttek össze. A »Gazeta« egykori szerkesztője később maga állapította meg, hogy nemzeti és politikai kérdésekben teljesen egyetértett ő is, a többi brassói román is a fentemlített nagyromán szellemű moldvai politikusokkal.[2]

Az erdélyi román értelmiség helyzete a provizórium bukásával természetesen megváltozott. 1865-ben Schmerling megbukott, s a magyar-osztrák megbékülés eszméje előtérbe lépett. I. Ferenc József visszatért az alkotmányossághoz s az 1848-ban elismert és jóváhagyott magyar törvények szerint hozzájárult Erdélynek Magyarországgal való úniójához. Şaguna gör. keleti érseket magához hívatta és tudomására hozta a készülő változásokat. Şaguna e kihallgatás alkalmával meggyőződött az uralkodónak a magyarokkal való őszinte békülési szándékáról. Éppen ezért Erdélybe visszatérve nem helyeselte az únió elleni román tiltakozást, mert nem akart a császár határozott szándékával szembefordulni. A szebeni szászok vezetői tanácskoztak Bariţiu-cal és Raţiuval s az únió ellen egy román tiltakozó mozgalmat akartak megindítani. Şaguna azonban a maga részéről nem csatlakozott semmiféle mozgalomhoz. Ellenkezőleg : azt tanácsolta, hogy a románok béküljenek ki a helyzettel s Erdély únióját elismerve, a budapesti magyar országgyűlésen próbálják meg kívánságaik érvényesítését. Mikor pedig Erdély akkori magyarellenes érzelmű katonai kormányzója a románságot ellenállásra biztatta, Şaguna leintette s határozottan felkérte : ne izgassa a románokat.[3] A román értelmiség egy része látva Şaguna határozott magatartását és az únió elleni mozgalomtól való tartózkodását, elfordult nagyeszű

[1] A. Mureşianu : i. m. 12, 28. sz. jegyzet.

[2] Bariţiu : i. m. II, 566.

[3] *Memoriile Arhiepiscopului şi Mitropolitului Andrei Şaguna din anii 1846—1871.* Sibiiu, 1923. 97—98.

vezetőjétől, akinek pedig az önkényuralom és provizórium idejében szinte ellentmondás nélkül engedelmeskedett. Ettől kezdve a Tribuna megalapításáig ismét a görög-katolikusok kerültek a vezető helyre. Azonban az 1866-tól 1884-ig terjedő korszakban a papság lassankint háttérbe szorult, s a román értelmiség vezetői világi foglalkozású emberek lettek. Bariţiu mellett Raţiu János dr. ügyvéd, majd Cosma Pártén bankigazgató, a Bánságban pedig Babeş Vincze és Mocsonyi Sándor földbirtokosok vették át a román értelmiség irányítását. Helyzetük a Tribuna megjelenése után kezdett csak megingani.

A román értelmiség ama része, mely Bariţiu és Raţiu vezetése alatt állott, először a Kolozsvárra összehívott erdélyi országgyűlésen, majd a pesti országgyűlésen próbálta önkormányzati követeléseit érvényesíteni. Küzdelme azonban eredménytelen volt, noha a pesti országgyűlésen a románokat 38 képviselő képviselte. A pesti országgyűlésen előterjesztett román kívánságok teljesítése Erdély további különállását és a román elszakadási törekvések elősegítését jelentette volna. A magyar képviselőház ezért nem szavazta meg a román követeléseket. Deák és Eötvös kezdeményezésére azonban megszavazta az 1868. XLIV. t.-cikket »a nemzetiségek egyenjogúsításáról«, melyben a nemzetiségek nyelvének az iskolákban, a helyi közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban és a megyegyűléseken való szabad használatát, iskolaalapítási és fenntartási jogukat biztosította. Ez lényegében kulturális önkormányzat volt. A nemzetiségek — és elsősorban a románok — teljes önkormányzatot akartak, a magyar államnyelv elismerése nélkül és az állam egységének nyilvánvaló rovására. Ilyen értelmű ellenjavaslatukat azonban a képviselőház nem fogadta el, mire a románok és a szerbek elégedetlenségük jeléül kivonultak a képviselőházból. Később a részletes tárgyaláson sem vettek részt, ki akarván ezzel fejezni a törvénnyel szemben érzett elítélő álláspontjukat. Magatartásuk nagyban hozzájárult a magyar részről irántuk megnyilvánult bizalmatlanság későbbi növekedéséhez.

Az erdélyi román értelmiség egy része látva az erdélyi önkormányzatra irányuló törekvéseinek sikertelenségét, a parlamenti passzivitásra határozta el magát. Ezt a határozatot a Szerdahelyen tartott 1869 március 8-i értekezleten mondták ki. A passzivitást, azaz a parlamenti választásoktól és a parlamenti tevékenységtől való tartózkodást azért mondották ki, hogy ezzel tiltakozzanak Erdélynek Magyarországgal való egyesítése, valamint az osztrák-magyar dualizmus ellen. A passzivitás legbuzgóbb képviselői Raţiu, Bariţiu, Moldovanu János balázsfalvi tanár és mások voltak. Elenben Şaguna, aki az értekezleten nem

jelent meg, az aktivitás szükségességét hirdette. Az ő aktivizmusa dinasztikus aktivizmus volt, míg a passzivisták autonómista passzivizmust hirdettek.[1] Şaguna azon a véleményen volt, hogy a passzivisták politikája az uralkodó ellen is irányul s amellett az ország alkotmánya, megszavazott és jóváhagyott törvényei ellen akar hangulatot csinálni. A tényleges erőviszonyokat jól ismerő érsek az egész passzivista politikát nemcsak hibának, de egyenesen károsnak tartotta, még pedig a románság szempontjából. A passzivista politikával a románok nemcsak a kormány, de az uralkodó jóakaratát is veszélyeztették. Pedig Şaguna szerint a románoknak mindkét tényező jóakaratára szükségük lett volna. Tanácsa az volt, hogy béküljenek ki a helyzettel ; küldjenek képviselőket a pesti országgyűlésre s ott azok ellen küzdjenek, akik az uralkodóházat támadják. Ugyanez volt a bécsi, pesti és szebeni román értelmiség véleménye is. A román értelmiség e része nem helyeselte a román képviselőknek azt a magatartását sem, melyet azok a nemzetiségek egyenjogúsításáról készített törvényjavaslat vitája alkalmával a pesti országgyűlésen tanúsítottak. Şaguna és hívei szerint a románoknak ekkor a kormányt kellett volna támogatniok, mert azt már szorongatta a dinasztia-ellenes Tisza-párt. Ezzel szemben a kormány megérdemelte volna a románok támogatását, mert Eötvös és Deák kormánya volt, mely őszintén akarta a nemzetiségekkel való békülést.[2]

A passzivitás hívei ezzel szemben a magyarok példájára hivatkoztak. Az önkényuralom és provizórium alatt a magyarok is a passzív ellenállás politikáját folytatták. Raţiu egyenesen Deák Ferenc 1861-es ismert mondatát idézte és alkalmazta a románokra. Nem szabad a románoknak a pesti parlament munkájában résztvenni, mert ezt esetleg a jelenlegi helyzet román részről való elismerésének tekinthetnék. Már pedig a románok Erdélynek Magyarországgal való egyesítését és a dualista államrendszert nem ismerhetik el s nem is fogják elismerni, mert ez a rendszer veszélyezteti a román nemzet fejlődését és egész jövőjét.

A román történetírók nagyrésze ma már elismeri, hogy az aktivistáknak volt igazuk. A passzivisták túlbecsülték a románság erejét és lehetőségeit. A helyett, hogy a meglévő lehetőségeket kihasználva, a magyarsággal modus vivendi-t kerestek volna, makacsul megmaradtak federalista és autonomista követeléseik mellett. Ezzel az alkotmányellenes magatartással növelték a kormányzat velük szemben táplált gyanúját, veszélyeztették a románság összetartását és a meglévő

[1] Slavici : i. m. 74.

[2] I. m. 49.

jogokat. Pedig ezek a jogok nem voltak éppen megvetendők. A passzivitás kimondásakor a magyar állam románjai az egyházi, gazdasági közigazgatási és közművelődési téren, valamint az igazságszolgáltatásban is, a maguk sajátos nemzeti érdekeinek biztosításával meg lehettek elégedve. Jobban, mint Európa bármely más nemzetisége. Ezt a tárgyilagos románok nem is tagadják. Egyházi téren például a magyar kormány elismerte a gör. kel. egyház érsekségét és önkormányzatát, később pedig az egyház alkotmányát, az ú. n. »Szervezeti statutum«-ot. »Az ortodox románok meg voltak győződve arról, — írja Lupaş — hogy autonóm érsekségük eme szép alaptörvényében nemzetiségük számára erősséget és független területet szereztek, legalább is az egyházi élet részére, melynek azonban bizonyos határok között lehetőség adatott az iskolai, művelődési és gazdasági élet átfogására«. E lehetőségekre gondolva írta a Telegraful Român 1870-ben, hogy »az ortodoxok csak Istennek és autonóm érsekségüknek vetik alá magukat.«[1] A román nyelv közéleti szerepe biztosítva volt. »A provizórium idejében bevezetett gyakorlat és a nemzetiségek egyenjogúsításáról szóló törvény alapján — írja a magyar állam egyik legnagyobb ellensége, Slavici — a románok jogosan használhatták nyelvüket a közigazgatásban és az igazságügyi hatóságok előtt. 1872-ben ezt a jogot tiszteletben tartották és mi a román ügyfeleink pereit románul folytattuk fel egészen a legmagasabb fórumig, amely határozatait és végzéseit nekünk ugyancsak románul hozta. A románok jogait méginkább elismerték a közigazgatásban.«[2] A román iskolák teljesen román nyelvűek voltak ; a magyar nyelv még tantárgyként sem volt bevezetve. A középiskolák államsegélyt kaptak. Az iskolánkívüli népművelés és az »Astra« közművelődési tevékenysége elé sehol sem gördítettek akadályokat. Sőt, a Romániából való színtársulatok 1868-ban és 1870-ben minden nehézség nélkül országszerte körutakat rendeztek és a nagyobb városokban — Brassóban, Szebenben, stb. — előadásokat tartottak. De a románok nemcsak a közművelődési, hanem gazdasági téren is nagy fejlődési lehetőségekkel rendelkeztek. Iparban, kereskedelemben, mezőgazdaságban semmiféle korlátozó intézkedés nem gátolta tevékenységüket. Szabadon és az államtól nem akadályozva fejthették ki tehetségüket.

Ilyen helyzetben igazán indokolatlan volt a román értelmiség passzivista rétegének magatartása. És legalább is furcsán hangzott a Pesten megjelenő »Federaţiunea« című ujság 1868 január 15-i bevezető

[1] Lupaş : *Istoria bisericească* 194—197.

[2] Slavici : *Lumea prin care am trecut* 64—65.

vezércikkének szólama: »Ragaszkodjunk mindnyájan a românizmus ledöntött oltárainak újraépítéséhez«, írta a lap szerkesztője, Roman Sándor, a budapesti egyetem magántanára. »Kürtszóval harsogjuk mindennap nemzetiségünk ügyét, — folytatta Roman — amíg Románia minden fiának vérévé és velejévé válik; hallják meg Európa művelt népei, ismerjék meg lényegében azok, akik most úgy tesznek, mintha nem értenék, hogy végül a rideg államhatalom engedjen annak az erőnek, amely a jogban és igazságban van... Harcoljunk az igazságtalanság és az alkotmányos rongyokba öltözött önkényuralom ellen«.[1]

A román értelmiséget bántotta, hogy Erdély vezetése kiesett a kezéből, s e románok által maguknak igényelt országrész ismét magyar vezetés alá került. Ezzel pedig a román irredenta tervek megvalósítása a távoli jövő bizonytalan világába tolódott ki. A románságnak az únió és dualizmus feletti bosszankodása minden bizonnyal e tényben leli magyarázatát. Erre mutat az a szenvedélyes hangú támadás, melyet a nagyromán körök legszélsőségesebb bukaresti lapja, a Rosetti szerkesztette »Românul« intézett Magyarország ellen az 1867-iki magyar kormány megalakulása alkalmából. »A román kérdés kulcsa Erdélyben van, — írta a lap 1867 április 16-án. Horia és Iancu hazájában, ebben a drága és szerencsétlen román hazában, melyből sem a német, sem a magyar nem tudott sem Német- sem Magyarországot csinálni... A Nagy István, Vitéz Mihály, Horia és Iancu hazája nem lehet más, mint román haza! Románok, kik a szabad mezőkön laktok, románok a Pindus és Kárpátok keblében, emeljétek fel büszkén homlokotokat, mert testvéreitek az élet lángját, a szabadság lobogóját kezükbe ragadván nem engedik porba hullani, nem szennyezik be, hanem vagy azzal betakarva fognak elveszni, vagy kivívják, hogy szabadon lengjen«.[2] A Bukarestben megjelenő »Românul« e cikkének hangulata meglepően hasonlít a »Federaţiunea«-ból idézett cikk hangulatához. A rokonság kétségtelen, sőt a bukaresti hatás is. Az erdélyi román passzivitás politikájának egyik legerősebb hirdetője, Raţiu, összeköttetésben állott Rosettivel, a »Românul« főszerkesztőjével, Papiu-Ilarianu-val, Cuza említett nagyromán tanácsosával, továbbá a romániai liberális párt más vezető egyéniségeivel. Ezektől kétségtelen sugalmazásokat kapott (»sugestii în acelaş sens« — írja életrajzírója).[3] Rosetti nem riadt vissza ez összekötte-

[1] Lupaş: *Contribuţiuni* 17.

[2] Idézi Jancsó Benedek: *Szabadságharcunk és a dáko-román törekvések.* Budapest, 1895. 318—19.

[3] I. Georgescu: *Dr. Ioan Raţiu.* Sibiiu, 1928. 150—151.

tések nyilvános beismerésétől sem. A »Românul«-ban közölte például Raţiu feleségének egyik 1869 októberében kelt levelét, mely kimondottan irredenta üzenet volt a román ifjúság számára. »Képezzétek ki az ifjúságot, — hangzott az üzenet — szoktassátok hozzá a fegyverforgatáshoz, képezzetek száz és ezer katonatisztet, nehogy a végén, mikor majd üt az óra, készületlenül találjon minket« . . .[1]

A passzivitás politikájának vezetői végeredményben e nagyromán gondolkozás miatt utasítottak el minden együttműködést a magyar országgyűléssel és a magyarokkal. Nem látták szükségesnek a magyarsággal való kiegyezést, mert maguk mögött érezték Románia hivatalos és félhivatalos vezéreit. Sőt, Romániát nemcsak érzelmileg érezték maguk mögött, hanem ténylegesen, gyakorlatilag is. 1867-ben Hohenzollern Károly fejedelem közoktatásügyi minisztere megkezdte az erdélyi román egyházak és iskolák titkos anyagi támogatását. Károly fejedelem megbízásából pénzt utaltatott át a bécsi Petrocochino bank útján. Az átutalásról és a felvehető összeg nagyságáról bizalmasan értesítették a gör. kat. és gör. keleti egyházfőket. Úgy látszik, az anyagi támogatás titkának fő letéteményese Bariţiu volt. Neki írt Ureche közoktatásügyi államtitkár a pénz átutalásáról. Megemlítette, hogy Balázsfalváról már kapott értesítést, mert azok felvették az összeget. Şaguna azonban az utalványt visszaküldte, mert csak az osztrák konzulátuson keresztül volt hajlandó a román közoktatásügyi miniszter segélyét átvenni.[2] Ami talán némileg érthetővé teszi, miért volt Balázsfalva az únio-ellenes tiltakozás központja s miért maradt Şaguna egyedül a többi román egyházfővel szemben, midőn aktivitást ajánlott az únióellenes izgatás helyett.

A passzivitás kimondása után pár évvel a román értelmiségiek közül már sokan kezdték észrevenni a szerdahelyi határozat kedvezőtlen következményeit. A román értelmiség passzivista vezetői azonban makacsul megmaradtak álláspontjukon. Hiába próbálkozott Şaguna 1872-ben az aktivista álláspont erősítésével, — minden kísérlete meddő maradt. Az érsek a következő évben meghalt. Vele a régi nemzedék ama legtehetségesebb politikusa szállott sírba, aki még egyedül lett volna képes alkalomadtán a helyzet megváltoztatására. Az aktivisták 1875-ben és 1878-ban új kísérletet tettek a passzivisták meggyőzésére, de kísérletük ezúttal is kudarcba fulladt. Pedig az 1878-ban tartott szebeni értekezleten Străvoiu Miklós ügyvéd rendkívül meggyőzően mutatott rá

[1] I. h. 149.

[2] Cultura Creştină 1936, 7—8. sz. 398—400.

a passzivitás egyre érezhetőbb hátrányaira. Amint részletesen kifejtette, a román nép tömegei a passzivitást nem értették meg s ezért nem sokat törődtek azzal. Még tiszta román választókerületben is résztvettek a választáson, csak éppen nem román, hanem más nemzetiségű jelöltre szavaztak. Az értelmiség legtöbb helyen megtartotta ugyan a szerdahelyi határozatot, de ebből is hátrány származott, mert így a nép és középosztály kapcsolata egészen meggyengült. A politikai fegyelem is megsemmisült. A passzivitás tehát a románságot belülről gyengítette.

De a káros hatás nemcsak a románságon belül, hanem a magyar-román viszony külső területén is érvényesült. Străvoiu meglátta és kimondta azt, amit a passzivisták nagy többsége nem akart elismerni. »A politikai passzivitás elve — mondotta — minden kormány létjogát tagadja ... Senkisem várhat a harcoló ellenfél részéről előnyöket, csak csapásokat ... Együgyűség lenne elnézést és támogatást várni egy olyan kormánytól, mellyel a leghevesebb harcban állunk és amelyiktől még a lét jogát is megtagadtuk. Az akció reakciót vált ki, az ütés visszacsapást, s ilyenformán a passzivitás nem lehet sohasem az az út, amelyen a román-magyar megértés megközelíthető«.[1] Străvoiu okfejtése tehát lényegében arra mutatott rá, hogy a románok ismerjék be : amennyiben helyzetük rosszabbodott, ezt elsősorban ők maguk idézték elő s azért ők is felelősek. Ezt azonban a passzivitás hívei nem akarták elismerni. Gondolkozásuk szerint mindenért a magyarok voltak a hibásak, minden felelősség őket terheli, mert a románok semmivel sem adtak okot az őket sújtó »üldözésre és csapásokra«. Tehát a passzivitást továbbra is fenn kell tartani. A román nemzet nem kegyelmet kér, hanem jogainak visszaszerzéséhez ragaszkodik, — állapította meg Bariţiu. Străvoiu világos okfejtésével szemben feltűnő Bariţiu és a többi passzivista vezér indokainak merevsége. Azt a benyomást keltik, hogy kerülgetik igazi véleményük kifejtését, mintha szándékosan elhallgatnák azt, amiért a valóságban annyira merevek. Az elhallgatott körülmény az volt, hogy e passzivista vezérek nem érezték szükségét a magyar-román megértésnek[2]

Valóban a román hadsereg részvétele az 1877-i orosz-török háborúban és Plevna várának a románok által történt elfoglalása nagy mérték-

[1] Păcăţianu : i. m. VI, 654—56.

[2] Raţiu említett életrajzírója homályosan utal erre, midőn Bariţiu okfejtése után megjegyzi : »Ne feledjük, hogy Plevna eleste után vagyunk. Ezért beszélnek az erdélyi románok képviselői is annyi bátorsággal, várva ők is a magyar »Plevna« elestét. Georgescu : i. m. 49.

ben fokozta a román irredentizmust. A fiatal román intellektuelek meg voltak győződve arról, hogy ha Plevna elesik, a román hadsereg visszafordul és Erdélyt elfoglalja.[1] A brassói »Gazeta« bőven közölte az erdélyi románságnak a háborúval kapcsolatos megnyilatkozásait. Azért éppen a »Gazeta«, mert — amint Puşcariu megállapítja — a brassói románok állandó összeköttetésben voltak Bukaresttel. A lap néha félreérthetetlenül célzott az erdélyi román reménységekre. 1877 április 8-i, húsvéti számában Krisztus feltámadásának gondolatáról áttért a román feltámadásra. »A román öntudat igyekezni fog eljutni ama pillanatig, amelyben megünnepelheti a maga egységének és újjáalkotásának nagy ünnepét« — olvashatták a lelkesedő előfizetők a vezércikkban. A román értelmiség tekintélyes része készült az eshetőségekre. Károly herceg és Brătianu képei mindenütt megjelentek a román házakban. A nemzetiszínek viselete divattá vált. A pesti román egyetemi hallgatók táviratilag üdvözölték Brătianut. Naszódon a romániai jó hírek hallatára a román tisztviselők, tanárok, tanulók, parasztok, a tűzoltózenekarral az élen, sűrű sorokban felvonulásokat rendeztek. A tanárok lelkesítő beszédeket tartottak; a tüntető közönség román nemzeti dalokat énekelt. Naszódon az »elnyomott« románság annyira kezében tartotta a várost, hogy — amint a tudósító írta — »a hatóság éppen nem tudott semmit azokról, amik itt nálunk történtek«.[2] Balázsfalván még nagyobb volt a román értelmiség tüntető öröme. A városka magyar lakosai — a románság hangulatának hatása alatt — Plevnának a románok által való elfoglalását megtudva, a románokhoz hasonlóan szintén kivilágították ablakaikat. Fiumében a románok a román hadsereg győzelmeiért lelkesedtek, s midőn magyar bajtársaik a törökök iránti rokonszenvüket nyilvános tüntetésben fejezték ki, a közös hadsereg román katonái megrohanták s megverték őket. Később a beavatkozó rendőrség is ugyanerre a sorsra jutott.[3]

A felsorolt esetek világosan mutatják a magyarországi románság gondolkozását. Ebből érthető a passzivitáshoz való merev ragaszkodás, mely mögött végeredményben ez a gondolatmenet alakult ki: vagy

[1] S. Puşcariu: *Răsunetul războiului pentru independență în Ardeal* 12.

[2] I. h. 26.

[3] A naszódi román gimnázium két tanára, dr. Alessi P. A. és Popu Massimu könyvet írtak a keleti háborúról. Könyvükben a magyarokról így emlékeztek meg: »A magyarok a legszélsőségesebb rokonszenv-érzéseket táplálják és mutatják a törökök iránt . . ., akikkel ázsiai eredetük, barbárságuk és a leigázott népekkel szemben tanúsított zsarnokságuk révén valóban rokonságban vannak.« Valamennyi adat Puşcariu i. tanulmányában.

megadják a magyarok a tőlünk követelt erdélyi önkormányzatot — vagy nem. Ha megadják, akkor átvesszük Erdély vezetését s előkészítjük Romániához való csatolását. Ha nem adják meg, passzivitásban maradunk. Ezáltal ugyan elkülönülünk a magyaroktól, de ez nem baj, mert Románia előbb-utóbb elég erős lesz Erdély elfoglalására.

Azonban multak az évek s az összes románok egyesülésének eszméje csak nem látszott közeledni a megvalósulás felé. Románia független lett, az orosz-török háború befejeződött, s az erdélyi románság titkos vágyai mégsem valósultak meg. Ellenben a magyar kormány 12 évvel a kiegyezés után, 1879-ben törvényjavaslatot terjesztett elő a magyar képviselőházban a magyar államnyelvnek, mint tantárgynak az elemi iskolákban való kötelező tanításáról. Addig ugyanis a magyar államban élő más nemzetiségű tanulók egyáltalán nem tanulták az államnyelvet, mert arról semmiféle törvény nem intézkedett. A törvényjavaslat benyujtása nagy izgalmat keltett román körökben. A román értelmiség jó része a törvényjavaslatban iszonyú sérelmet és veszedelmet látott s a kormányt erőszakos magyarosítással vádolta. A két román egyházfő, valamint a román képviselők el is követtek mindent a javaslat megbuktatására, de eredményt nem tudtak elérni, mert a törvényt megszavazták. A törvény megszavazása azonban sok románban felvetette a gondolatot : hátha mégsem jó politika a passzivitás? Ime a román tömegek nem tudják mit csináljanak, hogyan harcoljanak. Szükség lenne egy politikai szervezetre és egy világos programmra. E gondolatmenet vezetett végeredményben a román választók 1881-es szebeni konferenciájára, ahol a román nemzeti pártot megalapították s e párt programmját is összeállították. A programm első pontja az erdélyi önkormányzat követeléséből állott, a többi pontok a románságnak, mint nemzetnek nagyrészt is már azelőtt is ismeretes követeléseit foglalták magukban. Ezt a programmot a partiumi románok is elfogadták, akik pedig az erdélyiekkel ellentétben az aktivitás mellett döntöttek. Az erdélyiek megmaradtak a passzivitás mellett.

A szebeni pontokat azonban a józanabb és reálisabb román értelmiségiek nem fogadták el. Ezek Roman Miron szebeni ortodox érsek körül csoportosultak. Az érsek a szebeni programm ellensúlyozására a szebeni konferencia idején egy ellenprogrammot dolgozott ki, mely egy, az elismert törvények alapján megszervezendő »román alkotmánypárt« elveit volt hivatva előre leszögezni. Mikor a szebeni nemzeti párt programmja nyilvánossá lett, az érsek egy körlevélben sietett papjainak tudomására hozni, hogy ő és a román nemzet sok más előkelő, hűséges fia nem ért egyet a szebeni programmal, mert a passzivitás és Erdély

önkormányzatának követelése nem más, mint a jelenlegi közjogi helyzet tagadása. A román nemzeti párt hívei Roman érsek fellépésének hatását azzal akarták ellensúlyozni, hogy elhíresztelték : az érsek a kormány nyomására cselekedett. Ami nem felelt meg a valóságnak, mert Roman érsek a szebeni programmot tényleg hibáztatta, meggyőződése lévén, hogy az akadályozza az annyira szükséges magyar-román megértést.[1] Az érsek ugyanis nem tekintette román érdeknek olyan követelések hangoztatását, melyek a magyarság gyanakvását és bizalmatlanságát tovább fokozhatták. Már pedig Erdély önkormányzatának állandó követelése csak növelhette ezt a bizalmatlanságot. Ahol ilyen követelés nem zavarta a légkört, ott kezdett kialakulni a bizalmasabb viszony. A földmíves néppel a legtöbb helyen semmi baj nem volt, mert amint Slavici 1881-ben rávonatkoztatva írta : »az igazi románnak körülbelül mindegy az, hogy Erdély autonóm marad, vagy Magyarországgal egyesül«.[2] Az értelmiség sok részével hasonló volt a helyzet. A mindennapi élet közös kérdései, vegyes vidékeken az elkerülhetetlen társadalmi érintkezés, a kulturális kölcsönhatások itt is, ott is, jó magyar-román viszony kialakulására vezettek. Ahol a románság előzékeny volt, ott magyar részről hasonló előzékenységet tapasztalt. A nemzetiségi törvény mindenütt biztosította az anyanyelv használatát a hatóságok előtt. Megtörtént azonban, hogy egyik-másik újonnan kinevezett tisztviselő nem értett jól románul. Ha a hozzá belépő román értelmiségi e miatt botrányt csinált és szitkozódni kezdett, akkor a magyar hivatalnok is hasonló hangon válaszolt. Ilyen esetben természetesen csakhamar nagyon feszült viszony alakult ki az illető hivatal és a szóbanforgó helység román értelmisége között. Ha ellenben a román fél udvariasan, ahogy tudott, úgy próbálta megértetni magát, félig románul, félig magyarul, az illető tisztviselő is más hangon, jóakarattal állott rendelkezésére. Ilyenkor a kölcsönös jóakarat meglévén, rendszerint kialakult a jóviszony. Slavici a 70-es években a partiumi románoknál látott hasonló eseteket. »A magyar állam semmit sem nyert vele, ha a román papok és tanítók magyarul is tudtak — állapítja meg Slavici — és nem veszített semmit, ha csak románul tudtak. Nem is követelte tőlük semmiféle törvény a magyar nyelv tanulását. A magyarokra nézve azonban — folytatja érdekes gondolatmenetét — nemcsak az önszeretet kérdése volt, hanem egyúttal könnyítés is, ha a románok megtanultak magyarul, amit egy törvény sem tiltott

[1] Păcăţianu : i. m. VII, 35—38.

[2] Slavici : *Politica naţională română*, 27.

meg nekik. Jószándékuktól függött, hogy magyarul megtanulva megszerezzék a magyar uralom jóakaratát«.[1] Ahol a román értelmiség békében volt a passzivista »politikai előharcosoktól,« ott e jószándék rendszerint nem hiányzott. A román intellektuelek, minden kényszerítés nélkül elsajátították a magyar nyelvet s ezzel jóakaratukról tanúságot téve, hasonló jóakaratot kaptak. Ebből néhol az következett, hogy a román értelmiség magyarul levelezett a hatóságokkal. Nem mindig a jóakarat megszerzése céljából, hanem gyakran azért, mert a román nyelv akkor a magyarhoz képest kevésbbé fejlett lévén, magyar nyelven könnyebben ki tudták fejteni az egyes szakkérdéseket. Mikor Slavici 1868-ban Komlóson jegyzői írnok volt, harmadmagával dolgozott az irodában. A falu jegyzőkönyvi nyelve a román lévén, minden hivatalos okmányt románul írtak. Azonban a jegyző és Slavici kartársa »minden alkalommal szívesebben használták a magyar nyelvet, mint a románt, mely utóbbi nyelven csúnyán írtak és amelyből hiányoztak a szakkifejezések. Ilyenformán jártam el magam is« — fejezi be Slavici a helyzet jellemzését.[2] A román értelmiség jó része tehát az idézett hiteles román megállapítások szerint minden kényszer nélkül használta sok helyen a magyar nyelvet. Idővel meg is szerette. 1872-ben ugyancsak Slavici tapasztalta, hogy Bihar megyében a román papok és tanítók — gör. katolikusok és keletiek egyaránt — sokszor otthon a családban is magyarul beszéltek. A román nyelvet csak a parasztokkal folytatott beszélgetésben használták.[3] Ebből következett a magyar szellemi élettel való szorosabb kapcsolat. Magyar könyveket, újságokat kezdtek olvasni. Azért románok maradtak, azoknak is vallották magukat, de a magyar műveltséget a »román nemzeti előharcosok«-kal ellentétben nem becsmérelték le, sőt nagyon is értékelték. Ez a gondolkozás itt-ott magyarosodási folyamat megindulására vezetett, amely folyamat önmagától, minden külső kényszerítés nélkül kezdődött. Puşcariu keserűen állapítja meg, hogy ez »rosszabb volt, mint az erőszakos magyarosítás, mert az erőszak ellenhatást vált ki, ám a természetes folyamat mély nyomokat hagy.« Majd így folytatja: »a magyar sajtó és iskola alakította ki azt a lelkiállapotot — különösen a nyugati és északi területen —, amely egészen a legutóbbi időkig megmaradt egyes román értelmiségieknél. Ezek elítélték Romániát anélkül, hogy ismerték volna, s akik Pesten túl Nyugaton sohasem voltak, azt hitték, hogy

[1] Slavici: *Lumea prin care am trecut* 78.

[2] I. m. 53.

[3] I. m. 73.

az európai műveltség a Duna partján lévő fővárosban van összpontosítva.«[1]

A román értelmiségiek között tehát sokan voltak olyanok, akik a magyarsággal nem akartak feszült viszonyba kerülni. Ellenkezőleg: miután sok vidéken a kölcsönös jóakarat és előzékenység révén a gyakorlatban igenis valósággá lett a magyar-román jóviszony, ezek a románok bosszankodva gondoltak az 1881-es szebeni programmra, melynek első és legfontosabb pontja Erdély autonómiája, mintha állandósítani akarta volna a magyar bizalmatlanságot. Roman Miron szebeni érsek elsősorban rájuk gondolt, midőn a szebeni programmot elítélte. Később néhány előkelő román közéleti barátjával együtt elhatározták egy újság alapítását eszméik népszerűsítése érdekében. Igy jelent meg 1884 január elsején a »Viitoriul« című politikai hetilap, mely hivatva lett volna az őszinte magyar-román megbékülés előkészítésére. A lap első pár számából összeállítható a lap mögött álló románok eszmevilága. Ezt mindenekelőtt a békés magyar-román együttműködésben való hit jellemzi. A lap szerkesztősége meg van győződve arról, hogy ez az együttműködés nemcsak mindkét népre nézve szükséges, hanem lehetséges is. Mi kell ez együttműködés biztosításához? Elsősorban is kölcsönös bizalom. A bizalmat kell helyreállítani s a jó egyetértés feltételeit megtalálni. Amilyen mértékben nő a bizalom a magyarok és románok között, olyan mértékben szűnnek meg a sérelmek okai. Hogy lehet azonban a bizalmat helyreállítani? A hibák őszinte beismerésével és jóvátételével. A románság is nagyon sok ilyen hibát követett el. A passzivitás pl. a legnagyobb politikai hiba volt, mert tönkretette a román összetartást és a magyarokban nagyfokú bizalmatlanságot keltett a románok iránt.[2] A lap mögött álló románok törvényes alapon állanak; elismerik az ország alkotmányát (értsd: Erdély unióját Magyarországgal és a dualista rendszert). Szeretik hazájukat és nemzetüket. Meggyőződésük szerint a jó románság és jó hazafiság összeegyeztethetők. Harcolni kell a román nemzet fejlődéséért, de ugyanakkor nem szabad szem elől téveszteni az állam (értsd: magyar állam) virágzásának és fennállásának nélkülözhetetlen feltételeit. A román nemzeti követelések nem mehetnek túl bizonyos határokon, mert veszélyeztetik a haza érdekeit. Ezért a túlzásoktól óvakodni kell. A románságnak a közélet minden területén olyan politikával kell fellépnie, mely az ország alkotmányán alapszik. A lap harcol minden visszaélés és törvénytelenség ellen s megvédi a román

[1] Puşcariu: i. m. 8.

[2] Viitoriul jan. 3/15-i sz. *La program'a nóstra* c. alatt.

nemzetet minden támadással szemben. De egyesek tetteit nem azonosítja az egész nemzet tetteivel. Kerüli a gyűlölet hangját, az indokolatlan érzékenységet és elítéli a sovinizmust, bárhonnan jön is az.[1]

Képzelhetni, mennyire bomba módjára hatott e gondolatmenet a passzivista táborban. A román vezetők 1878-ban Străvoiu ügyvédtől ugyan hasonló dolgokat hallottak, de akkor mindössze egy beszédről volt szó, miről csak a konferencián résztvevők tudtak. Most azonban — 1884-ben — mindezeket egy mindenki által olvasható hetilap közölte. Már a lap alcíme sokat jelentő volt : Aktivitás és törvénytisztelet (activitate şi legalitate), testvériség és egyenlőség (frăţie şi egalitate). Növelte a passzivisták bosszankodását az a tény, hogy a Viitoriul megjelenése és a román-magyar kibékülésre irányuló szándék nyilvános bejelentése ez utóbbi törekvés szempontjából a legjobb időben történt. Az 1881-es szebeni konferencián ugyan kimondották, hogy a megszervezendő román nemzeti párt küzdeni fog Erdély autonómiájáért, de e küzdelem nagyon nehezen indult. A vérmesebbek már lelohadtak, a nagy tömegek még mindig megszervezetlenek voltak s az egész passzivista táborban pangás honolt. Ilyen körülmények között egy jól szervezett aktivista mozgalomnak a közvélemény kedvező alakulása mellett szép esélyei voltak a sikerre. Pár év leforgása alatt létrehozhatta volna a magyar-román megegyezést, mert a törvényes alapra helyezkedve, magyar részről biztosítva volt a jóakarat, a román értelmiség tekintélyes része pedig a fent ismertetett adatok szerint nem volt ellensége a magyarsággal való együttműködésnek.

Ekkor azonban a magyarországi románok életébe megint belenyúlt a külső tényező : Románia. Bukarestből elindult egy tehetséges erdélyi román író, Slavici János, hogy a magyar-román kibékülést megakadályozza és a magyarországi románokat véglegesen Romániához kapcsolja. E cél érdekében állott a nagyszebeni »Tribuna« c. ujság élére. A »Tribuna« húsz éves munkájával a magyarországi román értelmiséget csakugyan végleg szembefordította a magyar állammal és teljesen Bukarest befolyása alá hajtotta.

Slavici 1848-ban született az aradmegyei Világos községben, jómódú román parasztcsaládból. Magyar és német iskolákba járt, hallgatója volt a budapesti és bécsi egyetemnek. Bécsben megismerkedett az akkor szintén ott tartózkodó Eminescu Mihállyal, a románok mai napig legnagyobb költőjével. Eminescu hatása alatt kezdett írni s lett később egyik legjobb stílusú román író. Slavici a Bécsben alakult

[1] Viitoriul 1. sz. *Către On. Cetitori !* bevezető cikkben.

»România Junã« nevű ifjúsági egyesület vezetője volt. Mint ilyen rendezte meg a román ifjúság híres putnai nagygyűlését 1871-ben. Az osztrák uralom alatt lévő Putna helységben volt eltemetve Nagy István egykori moldvai vajda. Slavici és társai ide hívták meg az összes románlakta területek ifjúságának képviselőit, hogy a román egység kérdéseit megbeszéljék. A meghívóban a román művelődési egységről volt szó, de ez csak a hatóság miatt nyert ilyen megfogalmazást. Slavici visszaemlékezéseiből megtudjuk a putnai nagygyűlés igazi jelentőségét. A putnai gyűlés előtt pár évvel történt meg az olasz és német egység megalakulása. »Közel volt az a gondolat, — íra Slavici — hogy előbb-utóbb megtörténik az összes románok egyetlen államban való egyesülése is. Mi azon a véleményen voltunk, hogy ez az egyesülés a dolgok természetes fejlődése alapján meglesz . . . A fődolog az volt, hogy készüljünk fel rá, amint felkészültek az olaszok és németek.«[1] A résztvevő diákok nagy része a politikai egység érdekében lépett fel. Slavici-ék véleménye az volt, hogy a művelődési egységnek meg kell előznie a politikait. Hosszas tanácskozások után kimondották többek között egy erdélyi napilap megalapítását. Slavici kapott megbízást e napilap vezetésére és a közművelődési egység megvalósítása érdekében indítandó mozgalom irányítására.[2]

A putnai határozat kimondása és a tervezett erdélyi román napilap megalapítása között 13 év telt el. Ez idő alatt Slavici Bukarestben telepedett le. Itt tanári működés mellett újságírással foglalkozott és a Hurmuzachitól összegyüjtött román oklevéltár kiadási bizottságának titkára lett. Előkelő összeköttetéseket szerzett. Jó barátságba jutott Brătianu Jánossal, a román liberális párt vezetőjével, Rosetti-vel, a »Românul« című újság szerkesztőjével, Sturdza Demeterrel, a Román Akadémia titkárával és Brătianu utódjával, sőt magával a királyi családdal is bizalmas viszonyba jutott. A putnai nagygyűlésen egykor résztvevő erdélyi román fiatalokat Bukarestből támogatta cikkeivel és tanácsaival. E fiatalok Szebenben a Telegraful Român mellett egy irodalmi kört alapítottak (Cercul literar din Sibiiu), melynek az volt a feladata, hogy az erdélyi románságot irodalmilag Bukarest vezetése alá helyezze. A szebeni kör ugyanis a putnai gyűlés nagyromán szellemének hatása alatt »mindjárt kezdettől fogva abból a gondolatból indult ki, hogy a román kulturális élet központja Bukarestben van.« Ezt az erdélyi román értelmiség nagy része, elsősorban Balázsfalva és a görög ka-

[1] Slavici: *Amintiri*. Bucureşti, 1924. 115.

[2] Slavici: *Lumea prin care am trecut* 81.

tolikusok nem akarták elismerni. Balázsfalva hatása alatt külön erdélyi román műveltség alakult ki, külön román nyelvvel, etimológikus jellegű helyesírással, s az erdélyi románok »makacsul visszautasítottak minden Romániából jövő közművelődési formát.«[1] A szebeni kör a Telegraful hasábjain hozzáfogott e makacs önállóság megtöréséhez. A kör egyik tagja összeállított egy fonetikus helyesírási rendszert, s a fiatalok ezzel írtak, így akarván közelebb vinni az erdélyi román írásmódot az ókirályságbelihez. Slavici e kör munkáját cikkeivel Bukarestből támogatta. Innen írta 1883-ban Tisza Kálmán ellen azt a cikket, mely »Ave Tisza, morituri te salutant« címen a »Telegraful Român«-ban olyan nagy feltűnést keltett. A szélsőséges támadás esetleges következményeitől megriadt ortodox érsek hetilapját a további hasonló cikkektől mentesíteni akarta s ezért Cristea Miklós szerkesztőt lemondatta. Cristea az irodalmi kör tagjainak fő pártfogója lévén, lemondásával a fiatalok is újság nélkül maradtak.

Ez volt a helyzet, mikor 1884 elején a békülő elveket hirdető »Viitoriul« megjelent. Ismertetett elvei Bukarestben is nagy meghökkenést keltettek. A szélsőségesen irredenta »Românul« tüstént válaszolt. Kifejtette, hogy az erdélyi románok nem békülhetnek ki a magyarokkal, mert e békülés ára részükről a dualizmus és únió elismerése lenne. Ezt pedig a románok éppen úgy nem tehetik meg, mint ahogyan nem áldozhatják fel nyelvüket és nemzetiségüket. A brassói »Gazeta« sietett rámutatni a tényre: Bukarestben íme nagyon rossz benyomást keltett a »Viitoriul« próbaszáma. Kár volt a »Viitoriul«-nak e békítő politikát kezdeményeznie. E helyett inkább a három milliónyi románságot kellett volna segíteni abban, hogy a dualisztikus törvényhozást megsemmisítse.[2] A »Gazeta« felhozta a románság közigazgatási elnyomását is. Hogy lehessen békülni, míg ez az elnyomás tart? »Ha a közigazgatás elnyomja a románokat, — felelte a »Viitoriul« — ehhez nagymértékben hozzájárult az a politika, melyet a »Gazeta Transilvaniei« valami 17 év óta hirdetett.« E találó felelet arra mutatott, hogy a »Viitoriul« körül csoportosuló román vezetők tényleg komolyan fel akarják számolni a mult hibáit s azok beismerésével alapot keresnek a magyar-román megbéküléshez.

Azonban Slavici és a bukaresti liberális párt vezetői nem óhajtották e békülést. »A román népre nézve mostani fejlődési fokán legnagyobb szerencsétlenség lenne a magyarokkal való látszatkibékülés« —,

[1] Slavici: *Tribuna şi Tribuniştii* 41—42.

[2] Viitoriul 5. sz. jan. 7/19. *Răspuns la atacuri* címmel.

írta e kérdéssel kapcsolatban Slavici. »A mi politikusaink — folytatja tovább — akkor (1884-ben) ezt nem akarták megérteni. De megértették azok a jó gyakorlati érzékű emberek, akik velünk együtt néhány hét alatt összegyüjtötték azt az összeget, mely szükséges volt az »Institut Tipografic« megvételéhez, melynek kiadásában a »Tribuna« meg is jelent.«[1] Ilyen előzmények után történt Szebenben a »Tribuna« című lap megjelenése 1884 április 14/26-án. Az első erdélyi román napilap szerkesztője Slavici lett, akit Brătianu János és Kogălniceanu Mihály biztattak vállalkozásában, de akit Rațiu életrajzírója szerint egyenesen Sturdza Demeter, a liberális párt egyik főirányítója küldött Erdélybe, a »Tribuna« élére.[2] A lap első számát Slavici-on kívül még kilenc anyagilag teljesen független román intellektuell írta alá, mint akik a lap szellemi és anyagi támogatására vállalkoztak. Ezek közül különösen Manole Diamandi brassói nagykereskedő emelkedett ki. Ő volt a román kormány titkos pénzeinek futárja ; a magyar állam előtt eltitkolt román állami pénztámogatás Manole személyén keresztül érkezett el a román vezetőkhöz. A »Tribuna« megalapítása nála nélkül lehetetlen lett volna — írta később Slavici[3], Manole és Slavici voltak a bukaresti megbízás legfőbb letéteményesei. A lap többi támogatói a be nem avatottak előtt az anyagi biztosítékot és a szellemi függetlenség látszatát szolgáltatták. Igy a »Tribuna« Magyarországon valóban független volt: sem a román egyházfők, sem a nemzeti párt vezetősége, sem más csoport nem gyakorolhatott befolyást szerkesztésére. Egyedül Slavicitól függött a lap iránya. Vele azonban a bukaresti politikusok rendelkeztek, még pedig a neki nyujtott anyagi támogatás révén. Slavici ugyanis, mint maga bevallja, a lap szerkesztéséért járó csekély tiszteletdíjból nem tudott megélni. Azonban bukaresti titkári állását Szebenben is megtartotta s fizetését rendszerint a román közoktatásügyi minisztériumtól kapta. Ebből világos, hogy neki és a »Tribuná«-nak végeredményben a bukaresti közoktatásügyi minisztérium, illetve Sturdza liberális pártjának magatartásához kellett alkalmazkodnia. E nélkül nem történhetett volna meg az, hogy mihelyt a lapot valami nehézség fenyegette, a bukaresti liberális párt azonnal közbelépett. Manole már 1885-ben hozott ilyen »segélyösszeget« Brătianu Jánostól.[4]

Csak a lap emez anyagi és politikai hátterének ismeretében érthetjük meg azt a rendkívül heves harcot, melyet a magyarság és a magyarok-

[1] Slavici : *Tribuna şi Tribuniştii* 33.
[2] Georgescu : i. m. 153.
[3] Slavici : *Lumea* 86—87.
[4] I. Breazu : *Literatura Tribunei*. Dacoromania VIII (1934—35), 31.

kal békülni akaró román értelmiség ellen folytatott. Manole elképzelésében a »Tribuna« ágyú volt, melynek naponta kellett a magyar kormányra és a magyarokra tüzelnie.[1] A lap tényleg ez elképzelésnek megfelelően volt szerkesztve. Alapgondolata szerint a románság a magyarsághoz képest felsőbbrendű. Keleteurópa »legnagyobb és legműveltebb« nemzete ő, amelynek igazi hivatása a nyugateurópai műveltség keleti irányban való közvetítése. A magyar nép hozzá képest »törpe«. Minden szenvedést a magyarok hoztak a románságra ; ellenben ami jó volt a román történelemben, az mind a Habsburgoktól származott. A románságnak jó dolga volt az abszolutizmus és provizórium alatt, de az 1867-ben kialakult dualizmus óta helyzete napról-napra rosszabbodott. A helyzet rosszabbodásáért egyedül a magyarok felelősek. 1867 óta országukat a magyar nemzettel azonosították s minden tettüket a magyarosítás határozta meg. De törekvésük hiábavaló, mert olyan népeket akarnak beolvasztani, melyek nagyobbak és műveltebbek. Ilyen a román is. Nemzeti öntudata évről-évre erősödik és a magyar elnyomás ellenére minden téren fejlődik. »Különösen a legutóbbi évszázad folyamán tettek a románok nagy előhaladást — állapítja meg a Tribuna cikkírója. Még pedig nemcsak Erdélyben, hanem a magyar Alföldön is. Vannak faluk, sőt egész tartományok, amelyek nem voltak románok, ma pedig tiszta román lakosságuk van. Ezeket az eredményeket azonban nem a nem-román elemek beolvasztásával vagy éppen tudatos elhatározással érte el, hanem faji felsőbbrendűsége következtében. Mi románok — hangzott a befejező rész — különösen a jelenlegi században bizonyítottuk be, hogy a szomszédokhoz (értsd : a magyarokhoz) viszonyítva, minden tekintetben felsőbbrendű faj vagyunk.«[2]

Egy ilyen felsőbbrendű népnek nagyon rosszul esik minden elnemzetietlenítési kísérlet. Pedig régóta ennek van kitéve a magyarok részéről. A magyarok minden erre irányuló kísérlete fokozódó elégedetlenséget kelt a románok között. Az elégedetlenség pedig veszélyezteti az állam belső békéjét. Tehát a románoknak éppen a magyar állam belső békéje érdekében mindent el kell követniök a magyarosítási törekvések megszüntetésére. Mivel pedig a magyarok nem akarják hibáikat belátni, szükség van a legélesebb harc megindítására. A románok kötelessége a kemény harc a magyar állam, illetve a magyar nemzeti állam »agyréme« ellen. A küzdelemnek csak akkor lesz vége, ha a magyarok lemondanak magyarosítási kísérleteikről. Igéreteikkel nem lehet megelé-

[1] Slavici : *Lumea* 88.

[2] Tribuna 1885 okt. 20/nov. 1. 240. sz. *Chestiunea naţionalităţilor* címen.

gedni. Biztosítékra van szükség. Ez a biztosíték : Erdély önkormányzata. Erdélynek Magyarországgal való egyesítése jogbitorlás. Meg kell tehát az önkormányzatot valósítani. A románság igényei mérsékeltek. Azt akarják az önkormányzattal elérni, hogy »az egyházban, iskolában, falvakban és megyékben, valamint az igazságszolgáltatás első fokán« maguk a románok rendelkezzenek érdekeikről.[1] Ezen azt értik, hogy ott, ahol a románok többségben vannak, »az állam legyen kizárólag román«.[2] A magyarok ezt nem akarják megadni, mert azt mondják : az erdélyi önkormányzat megadása után a románok Erdélyt Romániához csatolnák. Ez azonban tévedés. A románságra Románia csak közművelődési szempontból gyakorol vonzóerőt. A magyarok béküljenek meg ezzel a gondolattal : a román közművelődési élet természetes talapzata a román állam.[3]

Amíg tehát a magyarok Erdély önkormányzatát nem biztosítják, a harcot nem lehet szüneteltetni. A harc a magyar állam jelenlegi szerkezete (dualizmus, únio, stb.) ellen folyik. »Be kell bizonyítanunk, — — írta a Situaţiunea című cikksorozat szerzője — hogy a magyar állam mostani szervezete nem jó ; azt a látszatot kell mindenütt keltenünk, hogy a jelenlegi rendszer valóban rossz«, más szóval »rossz hírbe kell hoznunk ezt a rendszert«. (Trebue să compromităm acest sistem.)[4] A magyar államrendszer eme rossz hírbe-hozását a »Tribuna« egyes, elszigetelten előforduló sérelmek általánosításával kezdte meg. Olvasóit felhívta : »legyenek közlékenyek« és vidéki tudósítások formájában írják meg az újságnak mindazt, ami egyes helyeken a románokkal történik. »Bárhol éri valamilyen sérelem a mi nemzeti érdekeinket, általánosságban vagy részletkérdésben, semmi se maradjon ki a román újságoknak küldött jelentésből«. A beküldött tudósítások eseteiből azután a lap általános következtetéseket vont le s heteken keresztül izgalomban tartotta velük a román közvéleményt. Kolozsvárott pl. május 15-én a románok megünnepelték a balázsfalvi nemzetgyűlést. A magyarok ellentüntetéssel válaszoltak. A »Tribuna« megemlékezett az esetről : micsoda állam az, ahol egy ilyen »horda«, »szégyentelen beszédekkel« megzavarhatta a románok békés tüntetését? A magyar »vadság« és »barbárság« látszik a kolozsvári esetből. Hogy a »Tribuna« milyen esetekből csinált cikktémát, arra jellemző a hivatalos nyomtatványok román

[1] 1884 aug. 20/szept. 3. 104. sz.
[2] 1884 okt. 14/26. 147. sz.
[3] 1885 okt. 22/nov. 3. 241. sz.
[4] 1884 máj. 17/29. sz.

nyelvezete. 1885-ben a román iskoláktól kérték az iskolai adatokat. A nemzetiségi törvény alapján minden ilyen hivatalos tényke désben az illető nemzetiség nyelvét használták. A magyar közoktatásügyi minisztérium tehát a román iskolákhoz román nyomtatványokat küldött az adatok beírása céljából. De a nyomtatvány nyelvezete a magyarországi románság nyelve volt, ami ellen a »Tribuna« küzdött. Most emiatt is a magyar népet támadta, »hogy tekintheti magát a magyar nép művelt népnek, ha eltűr ilyen barbárságot?« — kérdezte felháborodva Ilyen és hasonló esetek alapján írta a lap : »A román egy dolgot tud : mióta a magyar ismét hatalomra jutott, kicsúfolta őt ; érdekeit semmibe vette s állandóan arra törekedett, hogy megfossza vallásától, népétől, nyelvétől. Ezért a román ma már nem hiszi, hogy a magyar uralomnál elviselhetetlenebb valami legyen ezen a világon.« Emez állítás valótlanságát mi sem bizonyítja jobban, mint maga a »Tribuna«. A »Tribuna«-ból megállapíthatóan a román iskolák románul terjesztették fel kéréseiket a magyar minisztériumhoz,[1] a román falvakban a magyar államnyelvet nem ismerő román jegyzők voltak, s a román nyelv mint hivatalos nyelv szerepelt,[2] a román lakosságú megyék gyűlésein a románok terrorizálták a magyarokat, Máramarosban és Fogaras megyében román megyei tisztviselők vezették a megye ügyeit, stb. Mindez nem számított lényeges dolognak, mivel egész Erdély, mint autonóm tartomány, nem volt a románok kezében. A magyarok hiába mondják, hogy a románoknak nincs okuk az elégedetlenségre. Tény az, hogy a románok elégedetlenek s ez a fődolog. »Mi elégedetlenek vagyunk — írta a lap, s nem fontos, hogy a magyarok elismerik-e elégedetlenségünk indokolt voltát... Elégedetlenek vagyunk s egyedül ez az egyetlen fontos dolog, mellyel a trónnak és a magyaroknak is számolniok kell.[3] »Az elégedetlenség csak akkor szűnne meg, ha Erdély autonómiáját biztosítanák. Igy a románság biztosítva látná a román fajnak a magyar államban való megerősítését. De »ha a magyar államban a román faj megerősítése nem lehetséges, — írta a Tribuna — akkor nekünk nem marad más szabadulás, mint a harc ennek a magyar államnak a megsemmisítése érdekében ; szerves szükségesség a mi számunkra, hogy szövetkezzünk a magyar faj ellenségeivel«.[4] A román faj megerősítése nem lehetséges addig, míg a magyar nyelvet, mint államnyelvet erőszakolják Az államnyelv ellenségeskedésre kényszeríti a

[1] 1885 okt. 17/29. 237. sz.
[2] 1884 dec. 14/26. 195. sz.
[3] 1884 okt. 23/nov. 4. 154. sz.
[4] 1884 szept. 14/26. 122. sz.

románokat a magyar állammal szemben. »Ezért — írja a Tribuna — okvetlenül keresnünk kell az alkalmat, hogy azt alapjaiban rázkódtassuk meg, hogy mindenütt gyűjtsük össze ellenségeit, egyesüljünk azokkal és bárhol járnak, mindenütt tegyük ellenségeivé az embereket«.[1] Egy év mulva az olvasók megtudhatták, mi van a lap eszmevilága mögött: »Ha a magyaroknak szabad volt a pragmatica sanctio és a mi akaratunknak ellenére Erdélyt Magyarországgal egyesíteni — írta —, nehéz a románokat meggyőzni arról, hogy nekik nem szabad ugyancsak a pragmatica sanctio és a magyarok akarata ellenére Erdélynek valamely más állammal való egyesítésére törekedniök.«[2]

A »Tribuna« szélsőségesen magyarellenes felfogása természetesen magával hozta a magyarsággal békülni akaró román értelmiségiek visszaszorítását és megfélemlítését is. A Romániából érkezett főszerkesztő a lap megjelenése után csakhamar hadat üzent nekik. »Amit mi akarunk — írta a lap 10. számában — és mindenáron akarunk, az a Szent István koronája alatti országok összes románjainak összetartása«. Az összetartás azt jelenti, hogy minden román a szebeni pontok alapján szervezett román nemzeti párt irányítását fogadja el. Aki nem rendeli alá magát a pártnak és a szebeni pontokat (Erdély autonómiája) helyteleníti, az áruló. Ezeket ki kell közösíteni. Az is áruló, aki a szebeni pontokat vallja, de a magyarokkal együtt munkálkodik. Jó román nem barátkozhat magyarokkal. »Jogunk van gyűlölni, lenézni és rendszeresen üldözni közülünk mindazokat, akik akár nyíltan, akár titokban egyesülnek a magyarokkal«, hangsúlyozta a »Tribuna«.[3] »Ez a gyűlölet, lenézés és rendszeres üldözés pedig olyan biztos, mint a világosság napfelkelte idején«, azaz mindig bekövetkezik, ha valaki magyarokkal barátkozik. A Tribuna ezt egyelőre csak állította, mert a román közvélemény még ekkor egyáltalán nem volt ilyen szélsőséges. A szebeni lap munkája azonban éppen egy ilyen közvélemény kialakítását célozta. Ezért sorozatos támadásokat rendezett minden olyan román vezető ellen, aki a magyarsággal megegyezésre törekedett. Legelőször Roman Miron érsek ellen fordult. Azután következtek a többi »bűnösök«! Laurianu váradi görög kat. pap Tisza Kálmán miniszterelnököt egy díszvacsorán felköszöntötte. A »Tribuna« kiszerkesztette. Ugyanígy járt Goldiş József aradi paptanár, aki a vallást az aradi állami gimnáziumban magyarul tanította. A »szörnyű vád« ellen Goldiş tanítványai a »Tribuná«-hoz küldött

[1] 1884 nov. 30/dec. 12. 175. sz.
[2] 1885 dec. 29/jan. 10. 296. sz.
[3] 1884 dec. 19/31. 199. sz.

levélben tiltakoztak. A »Tribuna« kifejtette, hogy azért írja meg az ilyen eseteket, mert a románok többsége teljesen elutasítja magától a magyarságot és nyelvét. Goldiş azonban jól ismerte a román közvéleményt, nem hagyta magát és a »Tribuná«-ban levelet közölt az esetről. »Elismerem — írta többek között, — hogy a körülményekhez képest kivételesen tanítottam és tanítok magyar nyelven is . . . Mert azokkal a tanulókkal is meg kell értetnem magamat, akik nem beszélnek románul. Ez olyan kötelesség számomra, amit a közvélemény állítólagos irányzata kedvéért sohasem fogok elhanyagolni.«[1].

A »Tribuna« szívós munkájával szemben nehéz volt a békülni akaróknak védekezni. Napilap lévén, könnyen hatott az ellenfelek gyengén szerkesztett hetilapjához képest. Igy törekvése lassankint valóban sikerekre vezetett s másfél év leforgása alatt a mérsékelt román értelmiség csoportját szétszórta. A »Viitoriul« is megszűnt. A »Tribuna« örömmel állapította meg: »ha a »Viitoriul« megszűnik, a mérséklet betegségében pusztult el.«[2] A szebeni lap óvakodott is ettől a »betegségtől«. Támadása egyre hevesebb lett; magyarok és a magyarbarát románok folyton fokozódó sajtóharc központjába kerültek. Roman Miron érsek után Babeş Vincze, majd Mocsonyi Sándor és más román vezetők kerültek terítékre »megalkuvó« politikájuk miatt. Ezek természetesen védekeztek, ahogy tudtak. De Magyarországon a »Tribuná«-hoz fogható lap nem volt, így tehát ez úton reménytelennek látszott a védekezés. A »Tribuna« ellenfelei azonban csakhamar rájöttek, hogy a lap mögött miféle romániai összeköttetések vannak. Slavici ellen Brătianu Jánosnál és Kogălniceanu-nál panaszt tettek s igyekeztek rámutatni arra, mennyi veszekedést okoz a »Tribuna«. Slavici azonban könnyedén igazolta magát az ellene emelt vádak alól, s attól kezdve még nagyobb hitele volt a romániai liberális párt vezetősége előtt. Látva a liberális pártnak a »Tribuná«-val fennálló megbonthatatlan kapcsolatait, a lap magyarországi ellenfelei a Brătianu- és liberális párt ellen küzdő romániai konzervatív párttal léptek politikai összeköttetésbe. »Lassan-lassan így jöttek létre a legszorosabb politikai kapcsolatok a hegyeken innen és túl lakó románok között« — írta Slavici 1896-ban. »Olyan emberek, mint Catargiu Laszkar, Lahovari Sándor, Ionescu Take és Filipescu Miklós, akik azelőtt sem nem tudtak, sem nem akartak arról tudni, hogy Románián kívül is vannak más románok, vadászni kezdtek az erdélyiekre«.[3] A ro-

[1] 1884 okt. 16/28. 148. sz.

[2] 1885 márc. 2/14. 49. sz.

[3] Slavici: *Tribuna şi Tribuniştii* 46.

mániai politikai kapcsolatokat a »Tribuna« maga is beismerte, még pedig a következő módon : Egyik fő céljának tekintette az erdélyi román nyelv és írás különlegességeinek eltüntetését és a romániai írásmód bevezetését. A »Tribuna« romániai román nyelven írt, hadakozott a bukaresti nyelv kizárólagos használatának biztosításáért, mert ezzel akarta a román »kulturális egység«-et kialakítani. A románok igazodjanak Bukaresthez, mert »a románok számára a nap Bukarestben kél fel.« És pedig azért, mert a magyar kormány nem engedi szabadon fejlődni a magyarországi román kultúrát. Igy hát a románoknak akarva, nem akarva, Bukarest felé kell fordulniok. Majd jött a vakmerő bejelentés : »Rákényszerítve arra, hogy irodalmilag Bukaresttől merítsünk ihletet — írta megindulásának második évében —, lassan-lassan hozzászokunk ahhoz, hogy a politikában is alkalmazkodjunk azokhoz az utasításokhoz, melyeket onnan adnak nekünk. Ha nem történik változás a mi dolgainkban és helyzetünkben, nemsokára a mi romániai testvéreinknek csak akarniok kell, amit most nem tesznek, hogy minden tekintetben meghatározhassák a mi magatartásunkat. Ide vezet a magyar politika«.[1] Slavici lapja tehát a magyarországi románok Bukarest felé való fordulását és a bukaresti politikai irányítás elfogadását vakmerően a magyar kormány »elnyomó« politikájának próbálta tulajdonítani, ami nyilvánvalóan képtelenség volt, hiszen e kapcsolatok már 1867 előtt is meg voltak. A románoknak nem volt okuk a szélsőséges elkeseredésre, amit a »Tribuna« egyszer-másszor sietett is kijelenteni, nehogy a románok aggodalmaskodni kezdjenek a magyar állam erősödése miatt és a Tribuna izgatásainak hatására valami nagy hibát csináljamak. »Az igazság az, az hogy okunk van a bosszankodásra, de nincs okunk a komoly félelemre« — írta 1884 december 30-án a 198-ik számban. Majdnem egy év mulva, az 1885 október 11-iki számban ugyanezt írta : »Több ízben bevallottuk, hogy nem érezzük úgy magunkat, mintha a magyarok létünket fenyegetnék.«

»A Tribuna-csoport« ilyenformán a valóságos helyzet teljes tudatában végezte izgató és irredenta szellemű egységesítő munkáját. Ez a munka a 80-as évek vége felé el is érte célját.[2] Az erdélyi románság külön írásmódja háttérbe szorult, Slavici kifejezése szerint: »a román kulturális egység megvalósult«, s az erdélyi románság politikája évről-évre jobban alávettetett a romániai irányításnak. Ennek következménye a magyar-román kibékülés eszméjének tudatos elvetése

[1] Tribuna 1885 máj. 29/jún. 10.

[2] A Tribuna szerepét részletesen már idézett munkámban dolgoztam fel.

lett. A »Tribuna« hosszú és szívós harc után megsemmisítette a román értelmiség azon csoportját, mely Babeş és Mocsonyi vezetése alatt ellenszegült az élesen és kihívóan magyarellenes román magatartásnak. Ez a harc az ismeretes memorandum körül tombolt a legjobban. A »Tribuna« kierőszakolta, hogy a román vezetők egy memorandumban foglalják össze sérelmeiket és azt a magyar kormány megkerülésével vigyék Bécsbe, kifejezvén ezzel a magyar alkotmány visszautasítását. A Babeş—Mocsonyi-csoport a terv kivitelét öt évig akadályozta, mert károsnak tartotta a magyar-román viszony szempontjából. De a »Tribuna« — romániai összeköttetései segítségével — győzött s a memorandumot 1892-ben átadták a császárnak. A következmény tényleg az lett, amit várni lehetett : a magyar-román viszony véglegesen megromlott, mert a memorandum-pört a románság nagyszerűen kihasználta a magyarság ellen az ország belsejében és a külföldön egyaránt.

A 80-as évek végétől kezdve a magyarországi románság vezetői állandóan a romániai politikusok irányítása alatt állottak. Maniu Gyula 1893-ban a bukaresti román nagyvezérkar előtt felesküdött a román ügy szolgálatára és az előkészítendő román forradalomban való részvételre. A memorandum eszméjét Bukarestben Károly román király vetette fel, amint ezt Mihali Tivadar, a memorandum-pör egyik elítéltje s a magyarországi román nemzeti párt vezető egyénisége 1929-ben részletesen megírta. Irása perdöntő jellegű a románoktól egészen a legutóbbi időkig is makacsul tagadott, Kárpátokon túlról jövő irredenta befolyás kérdésében. A volt memorandista nyilatkozata a következőképpen hangzik :

»Bukarestből gyakran kaptunk utasítást. Gyakran Bukarestből jött a harci szenvedélyünket fékező szó, de gyakran Bukarestből kaptuk a parancsot, ha rohamra kellett indulnunk. Ezt a kapcsolatot Bukaresttel senki sem magánkezdeményezésből vette fel, hanem az a mi nemzeti pártunk taktikájából és politikájából következett. Mindig határozott megbizatással és kijelölt személyen át történt. Nekem volt az az előjogom, hogy a régi királysággal való összeköttetést fenntartsam . . . 15 év leforgása alatt huszonkétszer voltam bizalmas kihallgatáson Károly királynál . . . Károly király volt az, aki nekünk a memorandista mozgalmat sugalmazta. Ezt a mi lépésünket a Bukarestből kapott utasításoknak megfelelően tettük meg . . . Ime, a mi erdélyi küzdelmeink szempontjából döntő kérdésekben miképpen jöttünk ide, hogy tájékozódjunk pontosabban, átvegyük az utasítást és jelszavakat Bukarestből, melyet a szabad román élet központjának tekinthetünk.

Károly király tanácsolta nekünk, hogy tartsunk fenn érintkezést a politikai csoportok összes vezetőivel, akik — általában — a világháborúig egyetértettek nemcsak az erdélyi román kérdések lényegében, hanem az alkalmazandó módszerekben is«.[1]

Mihali nyilatkozata mindent megmagyaráz, annál is inkább, mert azt más tények is megerősítik. Carp életrajzírójától tudjuk, hogy Ionescu Take, a 80-as évek végének konzervatív-párti román közoktatásügyi minisztere, állandó megbízottakkal küldte a romániai titkos pénzt az erdélyi román mozgalmak vezetőinek. A közoktatásügyi miniszter megbízásából a pénzt Bukarestből Szebenbe, Brassóba vagy Aradra vitték, néha egyenesen Predeálon át, mikor maga a román közoktatásügyi államtitkár vitte személyesen, néha egyenesen a hegyeken keresztül, mikor is román pásztoroknak öltözött megbízottak voltak a pénz átadói.[2] Egy másik forrás tudósít arról, hogy a memorandum-ügyben 1894-ben Erdélyszerte elterjesztett román tiltakozásokat Bukarestben nyomtatták s azt egy Pop nevű câmpinai petróleumfinomító tulajdonos vitte át a predeáli vonalon. Miután a magyar határőrök éberségét sikerült kijátszania, a röpiratcsomagot épen adta át a brassói román kaszinó megbízottjának, aki aztán továbbította. Pár nap mulva a kaszinó tagjainak közreműködésével a Bukarestben nyomtatott tiltakozó röpiratok már egész Erdélyben el voltak terjedve.[1] Igy ment ez ettől fogva a világháborúig. Az állandó összeköttetés eme kétségbe nem vonható ténye magyarázza meg, miért nem sikerült Tisza Istvánnak a magyar-román megbékélésre vonatkozó kísérlete.

Bíró Sándor

[1] *Generaţia Unirii*. Revista politică şi socială. Comitetul de direcţie : Ion Inculeţ, Ion Nistor, Alex Lăpĕdatu, Stelian Popescu şi Gheorghe Tătărescu. 1929 ápr. 10. 3. sz. 1—2.

[2] C. Gane : *P. P. Carp*. Bucureşti, 1936. II, 153.

[3] Colan : i. m. 106.

ROMÁNIA POLITIKAI KAPCSOLATAI AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIÁVAL 1914-IG.

I.

A berlini kongresszus, amely a délkeleteurópai helyzet tisztázását tűzte ki céljául, a gyakorlatban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Azok az ellentétek, melyek Oroszország és az Osztrák-Magyar Monarchia közt főleg a balkáni vezérszerep kérdése miatt évek óta fennállottak, nem szűntek meg, sőt talán még jobban kiélesedtek. Szembe állította egymással Romániát és Bulgáriát, mert bolgár területtel kárpótolta Romániát, amely viszont kénytelen volt átengedni Besszarábia legnagyobb részét annak az Oroszországnak, melynek az imént lezajlott háborúban szövetségese és győzelmében döntő tényező volt. Ellentétet támasztott továbbá Oroszország és a Német Birodalom közt is, mert az orosz közvélemény a németeknek tulajdonította azt a nagy diplomáciai vereséget, mely a cári kormányzatot Berlinben érte. Azzal pedig, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiának mandátumot adott Bosznia és Hercegovina megszerzésére, közvetett oka lett az 1914-i világháború kitörésének.

Az új helyzet főleg Románia szempontjából volt kényes, mely csak az orosz-török háborúban nyerte el állami függetlenségét, a nélkül azonban, hogy az állami szuverénitás eszközeivel rendelkezett volna. Tulajdonképpen csak papíron lett független, mert az európai hatalmak csak abban az esetben voltak hajlandók elismerni függetlenségét, ha végrehajtja a berlini kongresszusnak a romániai nemzeti kisebbségek védelmére, illetőleg egyenjogúsítására hozott határozatait. A kongresszus azonban a romániai nemzeti kisebbség alatt az ottani zsidóságot értette, melynek jogi helyzete nem volt szabályozva, bár egyébként nagy szerepet vitt az ország gazdasági életében. A zsidók egyenjogúsításának erőszakolása nagy visszatetszést keltett a román közvéleményben, mely a zsidóságban idegen fajt látott, mellyel ennél-

fogva nem volt hajlandó politikai jogait megosztani. E tekintetben Románia valamennyi politikai pártja egyetértett. Mivel azonban a nyugati hatalmak a zsidók egyenjogúsításáról szóló kongresszusi határozatok szoros végrehajtásától tették függővé Románia állami függetlenségének elismerését, s álláspontjukból nem voltak hajlandók engedni, Románia sok huzavona után kénytelen volt törvényben biztosítani a zsidóság egyenjogúsítását.

A kérdés körül felmerült hírlapi harc és diplomáciai mérkőzés román szempontból azzal a fontos tanulsággal szolgált, hogy Románia elszigetelten áll Európában. Nincsenek barátai, viszont olyan szomszédok veszik körül, melyeknek Romániához való viszonya sok tekintetben még tisztázásra várt, mely szomszédok idővel emiatt éppúgy lehettek Románia barátai, mint ellenségei. Elsősorban Oroszországra és Bulgáriára kell gondolnunk, melyek a berlini határozatok következtében szorosabb kapcsolatba kerültek Romániával. A cári kormányzat balkáni politikájában Bulgáriára kívánt támaszkodni, s bár az a törekvése, hogy a kis bolgár fejedelemségből Nagy-Bulgáriát teremtsen, Berlinben meghiúsult, tüntetően Bulgária mellé állott akkor, amikor a bolgár-román határok megvonására került a sor Dobrudzsa északi részének lekapcsolása alkalmával. Az európai hatalmak, óvakodva kiélezni azokat az ellentéteket, melyek köztük és Oroszország közt a berlini kongresszus óta nyilvánvalóan fennállottak, az orsz álláspontot támogatták, vagyis Románia kedvéért semmiképpen sem akartak ellentétbe kerülni Oroszországgal.[1]

Románia elszigetelt voltának rideg tényére már 1879 nyarán felhívta a figyelmet Bismarck herceg, a Német Birodalom kancellárja, aki a Sturdza Demeterrel, a kevésszámú németbarát román politikusok egyikével történt találkozása alkalmával, Románia földrajzi helyzetéből kiindulva, nyomatékosan rámutatott arra, hogy Románia voltaképpen nem más, mint »ércfal« Oroszország és Bulgária között. Minthogy pedig ennek lebontását a cári politika élénken óhajtja, azzal a nagy erővel szemben, melyet Oroszország képvisel, Románia csak úgy gondolhat védelemre, ha vagy Németországhoz vagy pedig Franciaországhoz csatlakozik, melyektől önzetlen védelmet és segítséget várhat.[2]

[1] A berlini kongresszus határozatainak román vonatkozásaira nézve ld. Durkó Dalma: *Románia csatlakozása a hármas szövetséghez.* Budapest, 1943. A dobrudzsai kérdésről N. Christoph: *Die Dobrudscha.* Sofia—Berlin, é. n. (1943.)

[2] »Rumänien bilde gewissermaßen eine eiserne Barrière zwischen Bulgarien, das eine russische Provinz jenseits der Donau zu sein scheine, und dem

A kancellár és Sturdza közt folyt beszélgetést — magánjellegénél fogva — nem lehetett ugyan tárgyalási alapul tekinteni, ellenben kiinduló pontjává válhatott olyan megbeszéléseknek, melyek Romániának valamely európai hatalmi csoportba való bekapcsolására irányultak. Egyébként Bismarck szavai arra mutattak, hogy Berlinben — legalább is akkoriban — többre értékelték Románia erejét, mint Szentpétervárott. Ezért történt, hogy szerepet szántak neki abban a hatalmi csoportosulásban, mely 1879-ben Németország és a Monarchia közt jött létre védelmi jelleggel ugyan, de kétségkívül azzal a céllal, hogy meggátolja az orosz befolyás balkáni megerősödését. Románia csatlakozása e kettős szövetséghez[1] a védőgát kiépítését jelentette volna. Románia különben sem maradhatott volna semleges szemlélő az egymással szemben álló két hatalmi csoport között. Földrajzi helyzeténél fogva vagy a híd szerepét kellett volna vállalnia az északi és a balkáni szlávság közt, vagy pedig a védő gát szerepét, melyet a kettős szövetség szánt neki. A cári politika, mely egyelőre mindent a bolgár kártyára tett fel, csak későn vette figyelembe Románia földrajzi helyzetének fontosságát. Bismarck ellenben azonnal felismerte e terület geopolitikai jelentőségét, ezért nevezte azt ércfalnak akkor, amikor 1879 nyarán mintegy ötletszerűen felvetette Sturdza előtt Románia külpolitikai állásfoglalásának a kérdését.

Bismarck elgondolásában Románia bevonása a Német Birodalom érdekközösségébe csak esetleges cél volt. A Német Birodalom külpolitikája annak ellenére, hogy az orosz sajtó nagy része állandóan szenvedélyesen és gyűlölködő hangon támadta a német politikát a berlini kongresszus határozatai miatt, változatlanul az Oroszországgal való együttműködés elvi alapján nyugodott. Ennek a felfogásnak maga Vilmos császár volt a legszilárdabb képviselője, akinek még a kettős szövetség megkötése ellen is voltak aggályai, mert abban is oroszellenes irányzatot látott.[2] Kétségtelen, hogy Romániának a Német Birodalommal való szorosabb kapcsolata ellen maga a császár foglalt volna állást, mert hiszen nem lehetett volna leplezni, hogy ennek a

eigentlichen Rußland. In des letzteren Interesse liege es, diese Barrière niederzureißen und deshalb sei es für Rumänien das natürlichste, sich an Deutschland und Frankreich zu halten.« *Aus dem Leben König Karls von Rumänien.* Stuttgart, 1900. IV, 233.

[1] A kettős szövetségre ld. Karl Hatzfeld : *Das deutsch-österreichische Bündnis von 1879.* Historische Studien 326 k.

[2] Vö. O. von Bülow 1879 szeptember 7-i jelentésével : *Die große Politik der europäischen Kabinette. 1871—1914.* Berlin, 1924. 50.

szövetségi rendszernek az éle a Balkán felé törekvő Oroszország ellen irányult volna. Éppen ezért Bismarck el is ejtette ezt a tervet s amikor Bratianu román miniszterelnök 1880 márciusában Berlinben meglátogatta, már nem ajánlotta neki a Német Birodalommal való kapcsolatok kiépítését, hanem e helyett nyomatékosan figyelmeztette az Osztrák-Magyar Monarchiához való csatlakozásnak Romániára nézve nagy jelentőségére. Ilyen előzmények után Károly román fejedelem németországi útja ugyanazon év nyarán[1] annyira Románia külpolitikai tájékozódásának kérdésével látszott összefüggeni, hogy a fejedelemségnek a kettős szövetséghez való csatlakozását nemcsak a magyar, hanem a román lapok is nyíltan latolgatták.

A német-román kapcsolatok szerződésszerű kiépítése azonban aligha lett volna Romániában népszerű. A Német Birodalomnak és a német sajtónak a berlini kongresszus határozatai végrehajtása körül tanúsított magatartására ugyanis élénken emlékeztek Romániában. Nem volt titok, hogy az a merevség, mellyel Berlinben a zsidók egyenjogúsításáról szóló határozatok végrehajtását követelték, erős visszatetszést váltott ki a román politikai közvéleményben. Ugyanekkor viszont az Osztrák-Magyar Monarchia megértő és engedékeny magatartást tanúsított az egyenjogúsítás kérdésében, s akkori külügyminisztere, gróf Andrássy Gyula volt az, aki állandóan az ellentétek elsimításán fáradozott, sőt nem egyszer egyedül szállott síkra a román érdekek védelmében. Mindez közismert dolog volt Romániában is. Ez volt az oka annak, hogy Bismarck herceg Romániának a kettős szövetség érdekkörébe való bevonását utóbb a Monarchia révén akarta megvalósítani abban a tudatban, hogy ennek a román politikai világ részéről sem tárgyi, sem érzelmi akadálya nem lesz. Bismarck sohasem gondolt arra, hogy a kettős szövetséget Romániával hármas szövetséggé bővítse ki, mert hiszen tekintettel kellett lennie Oroszország érzékenységére és soha nem szűnő gyanakvására. De el tudott képzelni egy olyan, titkos jellegű osztrák-magyar-román szövetséget, melyet a Német Birodalom nemcsak tudomásul venne, hanem szükség esetén teljes erejével támogatna is. Gróf Andrássy Gyula felfogása itt tért el a kancellárétól. Andrássy ugyanis abból a meggyőződésből indult ki, hogy a Monarchia és Románia érdekei azonosak. »Romániának nemzeti és európai érdeke ugyanaz, mint a Monarchiáé, — olvassuk abban a levélben, amelyet 1880 április 21-én írt Károly román fejedelemnek, — vagyis erős bástyát alkotni Európa egy részének, külö-

[1] *Aus dem Leben König Karls von Rumänien* IV. 334 kk.

nösen a Keletnek elszlávosodása ellen ;[1] mindkettőjük közös feladata meggátolni az északi és déli szlávok egyesülését. Ettől az iránytól eltávolodni Ausztriára nézve nagy veszedelmet, Romániára nézve azonban pusztulást jelentene.« Andrássy éppen ezért szívesen látta volna, hogy Románia »az adott pillanatban a harmadik legyen a szövetségben«, vagyis nem tett volna ellenvetést az ellen, ha a kettős szövetség Románia bekapcsolásával hármas szövetséggé bővülne ki. Andrássy azonban tudvalevőleg még 1879 őszén visszalépett a Monarchia külügyeinek irányításától s bár utóda, br. Haymerle folytatni kívánta az ő művét, a valóságban a Monarchia politikájának mindjobban alkalmazkodnia kellett a Német Birodalom külpolitikájához, ez pedig Bismarck kezében és Vilmos császár akaratának megfelelően elsősorban az orosz barátság ügyét szolgálta. Az alexandrovói találkozás (1879 szeptember 3—4.), főleg pedig a három császár szövetségének 1881[2] június 18-án történt meghosszabbítása után[3] valóban nehéz lett volna más irányt adni a Német Birodalom, illetőleg a kettős szövetség külpolitikájának. Mindebből természetesen csak az következhetett, hogy amennyiben Berlinben és Bécsben egyáltalában súlyt helyeztek Románia megnyerésére, az csak a Bismarck által elképzelt keretek közt történhetett, vagyis a Monarchia és a Románia közt létesítendő valamiféle szövetség formájában.

Ha már most Románia szempontjából vesszük vizsgálat alá az akkori európai viszonyokat, el kell ismernünk, hogy a román politikának valamilyen irányban való lekötése nem tartozott a könnyű feladatok közé. Az európai helyzet a berlini kongresszus után sem érte el a nyugvópontot s különösen a Balkánon mutatkoztak olyan jelenségek, melyek méltán aggodalmat kelthettek azoknál, akik féltették Európa békéjét. De talányos volt az oroszországi helyzet is. Az orosz sajtónak már említett németellenes magatartása jogosan arra engedett következtetni, hogy az orosz politikai világ nem vet súlyt a Német Birodalommal papíron fennálló baráti viszony további fenntartására, ami annál meglepőbb volt, mert az orosz sajtó ellenséges hangja éppen akkor volt a legerősebb, amikor az alexandrovói császári találkozás

[1] Gróf Andrássy Gyula 1880 április 21-i levele közölve : *Aus dem Leben* stb. IV, 317—319. Részleteket idéz belőle Wertheimer Ede : *Gróf Andrássy Gyula élete és kora*. Budapest, 1913. III, 385—86.

[2] B. Schwertfeger : *Die diplomatischen Akten des auswärtigen Amtes. 1871—1914*. Berlin, 1927. I, 74, valamint *Gedanken und Erinnerungen* von Otto Fürst von Bismarck. Stuttgart u. Berlin, 1921. II, 265—72.

[3] B. Schwertfeger : i. m. 83 kk.

megvalósult. Azok a hírek pedig, amelyek a német és az osztrák határokon orosz csapatösszevonásokról számoltak be, azt mutatták, hogy a németellenes orosz közvélemény hatása alól a kormányzat sem tudta magát kivonni. Ez az agresszív politika viszont éles ellentétben állott a földalatti Oroszország egyre fenyegetőbbé váló tevékenységével, ami ellen a kormányzat II. Sándor cár életét sem tudta megmenteni. S mivel ugyanekkor a nyugateurópai lapok tele voltak az orosz forradalom belátható időn belül várható kirobbanásának mérlegelésével, meg lehet érteni, hogy bár voltak politikusok és politikai csoportok Romániában, melyek Szentpétervár felé tekintgettek, a román társadalom egészben véve ellene volt az Oroszország felé való tájékozódás politikájának.

Nem kerülte el azonban a román politikai világ figyelmét a kialakulóban lévő német-francia ellentét sem. A franciák iránt való rokonszenv élénken élt ugyan a román köztudatban, s francia részről is mutatkozott bizonyos érdeklődés az új államalakulat sorsa és helyzete iránt, a nagy földrajzi távolság miatt azonban elméleti értékű lett volna minden olyan terv vagy elgondolás, mely a román és a francia politika között szorosabb kapcsolatok kiépítését célozta volna. A fajilag és népileg elszigetelt Romániának tehát másfelé kellett tájékozódást keresnie. Fejedelme német származásánál és német kapcsolatainál fogva a legtermészetesebb lett volna Németországhoz csatlakoznia, azonban, — mint láttuk — ennek is voltak nehézségei. A német politika és sajtó merevsége a romániai zsidókérdésben, továbbá engedékenysége Oroszország felé Románia rovására olyan ügyekben, melyek mélyen belevágtak a fejedelemség érdekeibe, arra mutatott, hogy bármennyire fontos lett volna is Románia csatlakozása a kettős szövetséghez, Németországban senki sem gondolt Romániának mindenáron való megnyerésére, mert a német-román viszonylatban is nem az idegen, hanem a német érdekeket tartották irányadóknak. Viszont az a tény, hogy számolni kellett a német-orosz és a francia-német ellentétek kiélesedésével, a román politikát kétségkívül óvatossá tette az esetleges német orientáció kérdésében, mert hiszen az a Németország, melynek a Nyugat és a Kelet felé való védekezés lehetőségét állandóan szem előtt kellett tartania, Romániára nézve nem jelentette azt a szövetségest, melynek kedvéért még áldozatok vállalása is indokolt lett volna.

Ebben az időben román szempontból a Monarchiához való csatlakozás sem kecsegtetett olyan előnyökkel, melyek miatt érdemes lett volna elhagyni az eddigi semleges politikát. Az orosz, osztrák és ma-

gyar ellentétek köztudomásúak voltak, mégpedig éppen a Romániát is érintő balkáni érdekek kereszteződése miatt. Azt sem lehetett tagadni, hogy a Monarchia balkáni terjeszkedése egyre mélyülő ellenérzést váltott ki nemcsak a közvetlenül érdekelt balkáni népek körében, hanem azon hatalmaknál is, melyeket a legkülönbözőbb érdekszálak fűztek a Balkánhoz. A Monarchia külpolitikai helyzete tehát csak annyiban volt megnyugtató, amennyiben az a német birodalom katonai és gazdasági erejére támaszkodhatott, a német támogatás viszont esetlegességektől függött. Román szempontból mindamellett a Monarchia jelentette — legalább is ebben az időpontban — az európai politikába való szerves bekapcsolódás egyetlen járható útját, mert a lefolyt válságos időkben egyedül a Monarchia volt az, mely megértette és védelmébe vette a román álláspontot, sőt Románia nemzetközi helyzetének megjavítása végett a közvetítő szerepét is vállalta. Hogy gr. Andrássy Gyula koncepciója, az érdekazonosság felismerésén alapuló jó szomszédsági viszony, mégsem fejlődött tovább a szövetség felé, annak tárgyi és érzelmi akadályai voltak. Elsősorban a Duna-kérdésre[1] kell gondolnunk.

Az Al-Duna hajózásának kérdését, mellyel már a bécsi kongresszus is foglalkozott, legutóbb a berlini kongresszus szabályozta, kimondván, hogy a dunamenti államok közösen tartoznak gondoskodni a hajóforgalom zavartalan menetéről. A kongresszus az érdekelt államok, továbbá Franciaország, Anglia, Oroszország, Olaszország és Törökország kiküldötteiből egy állandó, úgynevezett Európai Dunabizottságot létesített és erre ruházta az időközben felmerülő kérdésekben való intézkedés jogát. A Monarchia e helyett az időnként összeülő bizottság helyett egy olyan állandó bizottság megalakítását javasolta, melyben Szerbia, Bulgária és Románia képviselőin kívül még csak a Monarchia képviselője foglalt volna helyet, sőt ez utóbbi lett volna az állandó elnök is, akit szavazások alkalmával a szavazatok egyenlősége esetén a döntés joga illetett volna meg. Ez ellen a javaslat ellen elsősorban Románia emelt szót, mely magának követelte a bizottságban a vezérszerepet. E miatt a Monarchia és Románia közt vita támadt, mely utóbb hírlapi térre helyeződvén át, a nagy nyilvánosságot is foglalkoztatta. A hírlapi polémia természetesen nem járult hozzá az ellentétek elsimításához, sőt éppen e miatt a kérdés miatt

[1] A Duna-kérdésre román beállításban vö. N. Jorga: *Geschichte des rumänischen Volkes*. Gotha, 1905. II, 364 kk. Az anyagot ld. Sturdza Demeter kiadásában: *Recueil de documents relatifs à la liberté de navigation du Danube* (Berlin). A kérdés világos összefoglalása Durkó Dalma id. tanulmányában.

annyira megromlott a viszony a Monarchia és Románia közt, hogy Károly király 1881 november 27-én, a román parlament ülésszakának megnyitása alkalmával tartott trónbeszédében,[1] — bizonyára a romániai közhangulat hatása alatt — maga is szokatlanul éles hangon tiltakozott a Monarchia által követelt előjogok ellen. A trónbeszéd a diplomáciai viszony megszakítását idézte elő, ami azonban román szempontból nem lévén kívánatos, hiszen az új állam így teljesen magára maradt volna Európában, — a román miniszterelnök és a külügyminiszter kénytelenek voltak a parlament előtt tárgytalannak nyilvánítani a királyi trónbeszédnek azt a részletét, mely a Dunabizottság kérdésével foglalkozott. Ezzel a hirtelen kiélesedett viszály formailag elintézést nyert ugyan, de azért az á tűrhető, sőt olykor baráti jellegű szomszédsági viszony, amely 1879 óta kialakulóban volt a Monarchia és Románia közt, sokban megromlott. Kitűnt, hogy a két állam viszonya nem nyugszik szilárd alapokon, mert még egy olyan másodrendű probléma is, mint a Duna-kérdés, elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy szembeállítsa egymással a két államot. A Duna-kérdés végleges elintézését most már a nyugati hatalmak vették kezükbe. A francia kormány a Dunabizottság francia tagja, Barrère által egy olyan javaslatot dolgoztatott ki, amely megkísérelte a két ellentétes álláspont kiegyenlítését. A javaslat megtartotta az Európai Dunabizottságot, de melléje egy ú. n. vegyes bizottságot szervezett, mely a Monarchia, Románia, Szerbia és Bulgária kiküldötteiből alakult volna meg a Monarchia képviselőjének állandó elnöklésével.

A Barrère-féle javaslat tehát lényegileg a Monarchia álláspontját osztotta, éppen azért a román politikai világ azt nagy ellenszenvvel fogadta és szívós ellenállást fejtett ki vele szemben. Utóbb azonban mégis kénytelen volt Románia azt elfogadni, mert nem volt tanácsos szembe helyezkednie az egész európai közvéleménnyel, mely egységesen a Barrère-féle javaslat mellé állott. Nem kell bizonyítani, hogy a Duna-kérdés, melyet tulajdonképpen a román sajtó fújt fel nagyjelentőségű politikai kérdéssé, mennyire megrontotta a Monarchia és Románia viszonyát, mely pedig éppen a legutóbbi időkben kezdett barátságossá válni.

Ezt az elhidegülést fokozta még a hirtelen napirendre kerülő erdélyi román kérdés is. A román közvélemény figyelme legutóbb 1879-ben terelődött az erdélyi románság felé, amikor arról értesült, hogy a

[1] A trónbeszédet, mely nagy feltűnést keltett, a magyar sajtó is közölte (vö. pl. Pesti Napló, 1881 nov. 28. sz.).

magyar kormány 1879 március 11-én olyan törvényjavaslatot terjesztett a magyar képviselőház elé, mely »a magyar nyelvet a nemmagyar ajkú népiskolákban nem tanítási nyelvvé, hanem csakis a köteles tárgyak egyikévé« akarta tenni. A mai államszemlélet alapján egy ilyen állami rendelkezés magától értetődő, természetes valami volna, amit semmiféle kisebbség nem tarthat magára nézve sérelmesnek. Abban az időben azonban az erdélyi románság a magyarosítás veszedelmét látta benne, miért is azonnal állást foglalt ellene.[1] A romániai közvélemény, melyet ebben az időben fontosabb kérdések tartottak izgalomban, a sérelmezett magyar törvényben nem tudta felfedezni azt az okot, amely miatt a kárpátokontúli fajtestvérek akcióba léptek. S ha nem is tért közömbösen napirendre az erdélyi románság megmozdulása fölött, legalább is a felelős politikai tényezők óvakodtak minden olyan véleménynyilvánítástól, mely az erdélyi román kérdés kiélezését eredményezte volna. A román közvéleménynek tartózkodó álláspontja arra késztette az erdélyi románságot, hogy szervezkedjék és pártban tömörülve vegye fel a harcot a meggyőződésük szerint magyarosító politika ellen. A politikai párttá alakult magyarországi románság tevékenysége iránt 1880 után Romániában valóban nagyobb megértés mutatkozott. Közben ugyanis elmúlt a fenyegető orosz veszedelem, mely főleg a bolgár-román határrendezés miatt nyomasztólag nehezedett a román politikai világra. S ezért most elsősorban ellenzéki részről elérkezettnek látták az időt arra, hogy kilépve tartózkodó álláspontjukból, segítségére siessenek fajtestvéreiknek, akiket a magyarosító politika állítólag létükben fenyegetett. Ez volt az oka annak, hogy a romániai sajtó jelentékeny része, különösen 1881-től fogva, nyíltan a magyar politika, illetőleg a magyar állam ellen izgatott.

Kétségtelen, hogy a román sajtó és a román belpolitika hangulat-, illetőleg irányváltozásában része volt az orosz politikának is. Igaz ugyan, hogy 1881 június 18 óta újból érvényben volt a három császár szövetsége, ami a szövetségbe tömörült hatalmaknak együttműködését jelentette volna, ez a szövetség azonban nem volt őszinte, s most csak azért újították meg, mert úgy kívánta azt a cár és a német császár. A valóságban az orosz politika külön utakon járt, a maga érdekeit ápolta és különösen a Balkánon nem volt tekintettel a Monarchiára. Az a közvetlenebb viszony, mely gr. Andrássy Gyula

[1] Lukinich Imre: *A román püspöki kar memoranduma 1879-ből. Berzeviczy-Emlékkönyv.* 1934. 102 kk.

akciója következtében, 1879—80 táján tagadhatatlanul kialakulóban volt Románia és a Monarchia között, — bármilyen ingatag alapokon nyugodott is egyébként — az orosz politika szempontjából nem volt kívánatos. Innen van az, hogy a romániai viszonyokat éles szemmel figyelő cári politika mindig kéznél volt akkor, amikor lehetőség mutatkozott ellentéteket támasztani vagy meglévő ellentéteket kiélezni a két állam között. Ez történt a Duna-kérdés s most újabban az erdélyi román kérdés körül felmerült ellentétek alkalmával is. Az egyik magyar lap, a Pesti Napló 1881 július 30-i számában nyíltan kimondotta, hogy »nem áll távol az a feltevés«, hogy a román lapokban megnyilvánuló magyarellenes támadásokat »egy külföldi hatalom éleszti, melynek érdekében áll az, hogy Románia és Ausztria-Magyarország között folyton a legrosszabb viszonyok létezzenek és e célból tetemes pénzt költ erre«. Ez a hírlapi hír nem volt légből kapott gyanúsítás. Maga Brătianu román miniszterelnök volt az, aki Bismarck herceg előtt 1883 szeptember 7-én kijelentette, hogy tudomása van orosz zsoldban álló ügynökökről, akik nyugtalanságot szítottak az ausztriai románok között; ezek az osztrák hatóságokat szándékosan megtévesztve, úgy viselkedtek, mintha ők román ügynökök lettek volna, mert ezzel bizalmatlanságot akartak támasztani a Monarchia és Románia közt. A miniszterelnök szerint az oroszok a pénz révén sok barátot szereztek maguknak Romániában.[1] Még határozottabban nyilatkozott Sturdza Demeter, a Brătianu-kabinet külügyminisztere a bukaresti német követ előtt arról a politikáról, melyet Oroszország űzött Romániában. Szerinte az orosz politika célja Romániában belső nyugtalanságot felidézni és a kormányt gyanússá tenni a lakosság előtt, mintha az a német birodalomra és a Monarchiára kívánna támaszkodni; orosz ügynökök járják be az országot, mindenütt izgatva; új, orosz érdekek szolgálatában álló újságokat alapítanak vagy meglévőket vásárolnak meg nagy pénzért; az ellenzéki vezérek még sohasem kaptak akkora pénzbeli támogatást Oroszországtól, mint most.[2]

[1] Bismarck kancellár 1883 szeptember 8-án Gasteinből a következőket írta Reuss hercegnek, a Német Birodalom bécsi követének, a Brătianuval folytatott tárgyalásokról: »Er (t. i. Brătianu) klagte über Agenten in russischem Solde, welche die österreichischen Rumänen beunruhigten ... Rußland ... mache sich auch durch den ungerechten Mammon viele Freunde in Rumänien« etc. *Die große Politik* III, 266.

[2] Br. Saurma bukaresti német követnek 1883 október 13-i jelentése szerint »vertraulich teilte mir Herr Sturdza mit, daß die Bestrebungen Rußlands inneren Zwist in Rumänien zu stiften und die Regierung in betreff der von ihr beabsichtigten Anlehnung an Deutschland und Österreich im Lande zu verdäch-

Ha már felelős román államférfiak is elismerték a különösen pénzzel dolgozó orosz propaganda létezését és nyilvánvaló hatását, akkor a magyar lapoknak azt a megállapítását, hogy a cári kormány Romániában nagy pénzt költ oroszbarát propagandára, valóban nem lehet gyanúsításon alapuló állításnak tekinteni. Tény az is, hogy valahányszor Románia közeledni kezdett a kettős szövetséghez, vagy pedig az orosz-francia hatalmi csoportnak érdekében állott az európai politikai helyzet fordulatai következtében ellentéteket támasztani a Monarchia és Románia közt vagy magában a Monarchiában az államhatalom és a nemzetiségek között, akkor mindig jelentkeztek a nemzetiségek, előkerültek a régi sérelmek, melyeket azután különböző formában az orosz-francia politika szolgálatában álló külföldi sajtó világgá kürtölt és tett ilyenformán nemzetközi üggyé. Tény, hogy nálunk 1879 óta a nemzetiségek erőteljesebb tevékenysége mindig olyankor történt, amikor azt az orosz-francia érdekek úgy kívánták, vagyis a nemzetiségi ellentétek ébrentartása mesterséges úton és az orosz-francia érdekek szolgálatában történt. A magyarországi román nemzetiségi mozgalmak történetét az orosz-francia háttér nélkül nem lehet megérteni.

Bármilyen forrásból táplálkozott is azonban az egyre erősbödő ellentét a Monarchia és Románia között, — a Duna-kérdésből-e vagy pedig az erdélyi román kérdésből, — annyi bizonyos, hogy Romániában az általános hangulattal szemben csak kevesen mertek szót emelni egy olyan külpolitika mellett, mely szorosabb kapcsolatba hozta volna Romániát a kettős szövetséggel. Nem lehetett tagadni, hogy a Monarchia felé való külpolitikai tájékozódás népszerűtlenné vált a román politikai világban, holott Károly király s néhány magasabb horizontú román politikus meggyőződése szerint az adott viszonyok közt Románia számára nem volt más kivezető út abból a zavaros helyzetből, mely ugyanekkor nemcsak Délkelet-Európát, hanem az általános európai viszonyokat is jellemezte, mint a Monarchia révén a nemrég megalakult hármas szövetséghez való csatlakozás. Ha a keletruméliai, görög, albán, hercegovinai forradalmi megmozdulásokra gondolunk, melyek 1881—1883 közt állandóan sok gondot okoztak az európai

tigen, in letzter Zeit sich in fast unerträglicher Weise äußerten. Russische Emissäre durchzögen das Land, allenthalben zur Störung der bestehenden Ordnung aufreizend. Neue, russischen Zwecken dienende Journale würden gegründet, andere bereits bestehende mit großen Kosten angekauft. Die oppositionellen Häupter erhielten in diesem Augenblick so erhebliche pekuniäre Subventionen von Rußland, wie nie bisher.« *Die große Politik* III, 279.

diplomáciának, melyet a legkülönfélébb érdekek fűztek a Balkánhoz, akkor megérthetjük a román politikai élet felelős tényezőinek aggodalmát a miatt, hogy ezek az eredetileg helyi jellegű forradalmi mozgalmak szembeállítják majd egymással az európai földrész nagyhatalmait is. Károly király sok tekintetben azonosította ugyan magát a román közfelfogással, s ő is, mint általában az akkori román politikai világ, át volt hatva attól a meggyőződéstől, hogy Romániára a Balkánon vezérszerep vár, de azért tisztán látta, hogy a nagyhatalmak harcában a közéjük ékelt kis államoknak sorsa legalább is kétséges lesz akkor, ha azok saját erejükre utalva lesznek kénytelenek kísérletet tenni érdekeik, sőt talán területük épségének megvédelmezésére.

Károly király bécsi és berlini útja 1883 nyarán döntő jelentőségű volt a tekintetben, hogy Románia az évek óta vajúdó csatlakozás kérdésében végre állást foglalhatott. Talán felhívták figyelmét arra, hogy vannak olyan titkos szerződések, melyekről az államfőn kívül csak néhány beavatott államférfiúnak van tudomása, de amelyek mégis éppoly kötelező erővel bírnak, mint a nagy nyilvánosság segédlete mellett létrejött szerződések. Bizalmasan talán arról is tájékoztatták, hogy 1881 június 28. óta ilyen titkos szerződés áll fenn a Monarchia és Szerbia között is, mely szerződés háború esetén Szerbia számára a Monarchia támogatását biztosítja, hogy erről a szerződésről Milán szerb királyon kívül csak néhány hívének volt tudomása.[1] Ennek a mintájára Károly király is szövetségre léphetne a Monarchiával és a Monarchia által a Német Birodalommal a nélkül, s hogy arról néhány beavatott politikuson kívül a pártokat tájékoztatni szükséges volna. Minthogy egy ilyen titkos jellegű szerződés megkötéséhez elvileg Brătianu miniszterelnök és Sturdza külügyminiszter is hozzájárult, a román miniszterelnök és gróf Kálnoky Gusztáv, a Monarchia akkori külügyminisztere közt 1883 szeptemberében rövid tárgyalás után elvi megállapodás jött létre, melynek alapján remélhető volt a végleges megegyezés. Bár a Kálnoky és Brătianu által közösen megállapított szerződéstervezeten a német birodalmi kormány kívánságára utóbb módosításokat kellett eszközölni, Károly király és kormányának említett két tagja a módosításokhoz is hozzájárult, mire 1883 október 30-án Bécsben Kálnoky és Sturdza aláírták a szerződést, mely egyelőre 5 esztendőre a Monarchiához, illetőleg a Monarchia révén a Német Birodalomhoz kapcsolta a román királyságot. A védelmi jellegű titkos szer-

[1] Jánossy Dénes: *A szerb politika útjai a berlini kongresszustól a szerb királyság kikiáltásáig*. Budapest, 1933. 16—19.

ződés, melyről a királyon, két miniszterén és a román királyság bécsi és berlini követén kívül egyetlen román politikus sem tudott, hét pontban fektette le az új szövetség irányelveit. Ezek szerint a szerződő felek arra kötelezik magukat, hogy békében és barátságban élnek egymással s nem kötnek oly szövetséget, mely valamelyikük ellen irányulna. Ha a román királyságot támadás érné, melynek felidézésében semmi része sincs, akkor a Monarchia köteles Romániát kellő időben megsegíteni, viszont Románia csak akkor tartozik katonai segítséget nyújtani a Monarchiának, ha azt a Romániával határos területekről érné támadás. A szerződés, melyet katonai egyesség fog kiegészíteni, öt esztendőre szól, de akként, hogy amennyiben azt a határidő lejárta előtt egy évvel nem mondják fel, vagy pedig a szerződés szövegén egyik fél sem kíván változtatni, akkor azt további három évre meghosszabbítottnak tekintik. A szerződő felek természetesen kölcsönösen a legteljesebb titoktartást fogadják.

A szerződéshez még aznap a Német Birodalom is hozzájárult. Itália csak később, 1888 május 15-én csatlakozott a bécsi egyezményhez,[1] miáltal Románia a hármas szövetség tagjává vált. Gróf Andrássy Gyula és Bismarck herceg politikai elgondolása tehát megvalósult. A jövő volt hivatva megmutatni, hogy a gyakorlatban ér-e valamit egy olyan szerződés, melyet nem országos közvélemény vagy többségi akarat hozott létre, hanem csak a királynak és néhány miniszterének elhatározása, s melyet azért nem akartak a nagy nyilvánosság elé vinni, mert tudták, hogy a románság nagyobb része azzal szembehelyezkednék.

II.

Azok az aggodalmak, melyeket az 1883 október 30-i bécsi szerződés szigorúan titkos jellege és gyökértelensége válthatott ki a kettős szövetség beavatott politikusai között, éveken át tárgytalanoknak látszottak. Románia magatartása a hármas szövetséggel szemben éppúgy, mint a többi európai hatalommal szemben, korrekt volt. S bár 1883-ban az orosz és a francia diplomácia számolt egy olyan szövetség fennállásának valószínűségével, mely Románia és legalább is a Monarchia közt jött létre, Románia óvatos és tartózkodó külpolitikája lassan-

[1] B. Schwertfeger: i. m. 91—93. Továbbá *Die große Politik* III, 263—284. A titkos szövetség okirata kiadva A. Pribramtól: *Die politischen Geheimverträge Österreich-Ungarns.* 1879—1914. Wien, 1920. 32 kk. *Die große Politik* III. 281—82 kk., valamint Durkó Dalma: id. munkájának függelékében.

ként eloszlatta azokat az aggodalmakat, melyek a közelmultban különösen Szentpétervár és Párizs felől hallatszottak. Utóbb mindkét helyen meg voltak arról győződve, hogy Romániát még eltéríthetik a német barát politikától, csak meg kell várni erre a kedvező alkalmat.

Az európai, de kiváltképpen a balkáni események Károly királyt és liberális minisztériuma vezető egyéniségeit csak megerősítették abban a meggyőződésükben, hogy Románia érdekében helyesen cselekedtek akkor, amikor formailag is csatlakoztak a hármas szövetséghez. Bulgáriában ugyanis, mely éveken át erős orosz befolyás alatt állott, ugyanakkor, amikor Bécsben a román-osztrák és magyar szövetség körül az utolsó simításokat végezték, nagy politikai irányváltozás történt. A szobranje 1883 szeptemberében szakított a sok tekintetben terhes oroszbarát politikával és bolgár nemzeti irányba akarta terelni a fejedelemség politikáját. Oroszország természetesen azonnal elfordult Bulgáriától, megvonta tőle a katonai támogatást is, a nélkül azonban, hogy ezzel a bolgár nemzeti politikának más irányt tudott volna adni.[1]

Romániában érthetően feszült figyelemmel kísérték a bolgár fejleményeket, melyek már csak orosz vonatkozásaiknál fogva is közelről érdekelték a román politika felelős tényezőit. Mindamellett Bukarestben is nagy meglepetést keltett, miként meglepetés volt egész Európa számára az a hír, hogy Bulgária és Keletrumélia 1885 őszén kimondta az egyesülést. Oroszország úgy vélte, hogy az események hátterében a Monarchia van, melynek érdekében áll a balkáni orosz befolyás megtörése. Bécsben viszont meg voltak arról győződve, hogy orosz ügynökök idézték elő a bolgár-keletruméliai nemzeti forradalmat, hogy Oroszországnak ürügye legyen a beavatkozásra. Meglepetés volt azonban mindenki számára, hogy míg a legközvetlenebbül érdekelt porta szinte egykedvűen nézte a keletruméliai eseményeket és az egyesülés miatt semmiféle fegyveres akcióra nem készült, addig Szerbia abból a felfogásból indulván ki, hogy a megnagyobbodott Bulgária veszedelmes szomszédjává válhat, azonnal háborúra határozta el magát és Bulgáriát 1885 novemberében megtámadta. A háborút azonban elvesztette, s ha nem lép közbe a Monarchia, melyet Milán király az 1881 június 28-i titkos szerződés alapján közbelépésre kért fel, Szerbia bizonyára nagy árat fizetett volna a kellően elő nem készített kalandért.

A keletruméliai kérdés, nemkülönben a gyors véget ért bolgár-szerb háború arra mutatott, hogy bár a berlini kongresszus által foga-

[1] A. Hedenström: *Geschichte Rußlands von 1878 bis 1918*. Stuttgart und Berlin, 1922. 112.

natosított intézkedések következtében a Balkánon békés nyugalomnak kellett volna lennie, ott mégis nagy számban voltak sürgősen megoldandó kérdések. A konstantinápolyi nagyköveti értekezlet — a béke érdekében — Oroszország akarata ellenére hozzájárult ugyan Bulgária és Keletrumélia egyesüléséhez (1886 április 5.), a bulgáriai oroszbarát párt azonban, a Szentpétervárról kapott utasítások értelmében megbuktatta Sándor bolgár fejedelmet, aki 1886 szeptemberében végleg el is hagyta Bulgáriát.[1] A Monarchia kezdettől fogva aggodalommal szemlélte a bulgáriai eseményeket. Még a magyar parlamentben is több felszólalás hangzott el az ott történtek miatt, sőt amikor 1886 novemberében összeült a delegáció, a felszólalások túlnyomórészben a bolgár kérdés körül forogtak. Meg lehet érteni, hogy ily viszonyok között a Monarchia akkori külügyminisztere, gr. Kálnoky Gusztáv is szükségét érezte annak, hogy a bolgár kérdésben leszögezze a Monarchia álláspontját. Egyik felszólalásában a bolgár eseményekre célozva azt a kijelentést tette, hogy a Monarchia kötelességének tartja megvédelmezni balkáni érdekeit, s bár a Monarchiát mindenben békeszeretete vezérli, a békét nem akarja minden áron fenntartani. Ez a kijelentés Oroszország felé volt intézve. S a Monarchia és Oroszország közt valóban oly feszültté vált a helyzet, hogy már háborús lehetőségekkel is számoltak. Mivel azonban Bismarck herceg 1887 január 11-én a birodalmi gyűlésen akként nyilatkozott, hogy »Oroszország barátsága fontosabb sokkal nekünk, mint Bulgáriáé és az összes bolgár barátoké«, a Monarchia kénytelen volt visszavonulni, mert hiszen Bismarck szavai a valóságban annyit jelentettek, hogy Németország nem fogja támogatni a Monarchiát Oroszország ellen. A visszavonulást az is indokolttá tette, hogy az 1882-i hármas szövetségi szerződés lejáróban volt, s nem látszott lehetetlennek a szövetség felbomlása abban az esetben, ha a Monarchia továbbra is ragaszkodik oroszellenes politikájához. Ennek következtében a Monarchia is tartózkodó álláspontra helyezkedett Bulgáriával szemben, melynek közvéleményét ekkortájt a fejedelmi szék betöltésének kérdése foglalkoztatta.[2]

Ismeretes, hogy bár a bolgárok egy része Károly román királynak ajánlotta fel a bolgár koronát és a király csak a szomszédos hatalmak ellenzése miatt nem vállalkozott a felajánlott korona elfogadására, a bolgár nemzeti érzelmű szobranje Koburg-Kohári Ferdinánd herceget

[1] Balanyi György: *A Balkánprobléma fejlődése.* Budapest, 1920. 127 kk

[2] Balanyi György: *Világpolitika.* Budapest, 1918. 78—79 kk. — Horváth Jenő: *Történelmi tanulmányok.* Budapest, 1930. 78—79.

választotta meg Bulgária fejedelmévé. Megválasztatása ellen Oroszország a leghatározottabb óvást emelte, de azért Ferdinánd 1887 augusztusában mégis elfoglalta a bolgár trónt. Oroszország erre nagyarányú háborús készületekkel válaszolt ; s bár III. Sándor cárnak és Bismarck hercegnek személyes találkozása eloszlatta az Oroszország és Németország közt időközben támadt ellentéteket, sőt szövetséget is hozott létre a két nagyhatalom között, a cári politika nem volt hajlandó engedni a bolgár kérdésben.

Oroszország eleintę az európai hatalmak útján akart nyomást gyakorolni Bulgáriára, de mikor azok elzárkóztak az orosz kívánság teljesítése elől, orosz ügynökök által forradalmakat támasztott bent az országban, hogy így buktassa meg az új fejedelmet. 1888 folyamán valóban több helyen támadt forradalom az országban, azonban minden egyes esetben az időközben megerősödött kormány maradt a helyzet ura. Ezt a sikert Szentpétervárott annak tulajdonították, hogy ismét csak a Monarchia az, amely a fejedelem, illetőleg a bolgár kormány mögé állott és meggátolta az oroszbarát bolgár politika érvényesülését. E miatt az irányított orosz sajtó a legszenvedélyesebb hangon kezdte támadni a Monarchiát, s a sajtó hatása alatt a felizgatott orosz közvélemény háborút követelt, mire a kormány nagyobb arányú csapatösszevonásokat rendelt el a nyugati határok mentén. A háború kitörését csupán idő kérdésének tekintették, s minden csak azon fordult meg, hogy mi lesz ebben a kérdésben Németország álláspontja.

Bismarck kancellár, aki most már belátta, hogy kárbaveszett fáradság az orosz politikát meggyőzni akarni Németország békés szándékáról, mert Oroszország a döntő pillanatokban minden szövetség ellenére is Németország ellen fog állást foglalni, 1888 február 3-án közzététette az 1879-i kettős szövetség szövegét, ami annyit jelentett, hogy bár Németország ez idő szerint szövetségi viszonyban áll Oroszországgal, azért mégsem hajlandó elejteni a Monarchiát, sőt vállalja azoknak a kötelezettségeknek a teljesítését is, amelyek az 1879-i szerződésben foglaltatnak. Néhány nap mulva (február 6.) pedig már nyíltan kijelentette a birodalmi gyűlésen, hogy Németország a jövőben sem Franciaországnál, sem pedig Oroszországnál nem fog többé barátságért könyörögni ; a német diplomácia megkísérelte ugyan helyreállítani az Oroszországgal való régi baráti viszonyt, de ennél többre nem hajlandó vállalkozni a jövőben.[1]

[1] Balanyi György: *A Balkánprobléma fejlődése*. 146—147 kk. — Wertheimer Ede : i. m. III, 420—23.

A kancellár nyílt és határozott állásfoglalása a béke mellett általános és mély hatást gyakorolt az európai politikára. Mindenütt, Franciaországban éppúgy mint Oroszországban is, győzött a békepolitika, ami többek között az orosz sajtó békülékeny hangján is meglátszott. A háború réme egyelőre elvonult Európa felől. A lefolyt válságból több tanúságot lehet levonni. Kitűnt, hogy az európai békének ez idő szerint Németország a legfőbb őre s hogy a hármas szövetség oly hatalmi tényező, mellyel mindenkinek számolnia kell. A Monarchia erélyes közbelépése Szerbia mellett 1885-ben, mely megmentette ezt a kis fejedelemséget a keserű megaláztatásoktól, azt bizonyította, hogy az 1881-i titkos szerződés kötelező ereje alól a Monarchia nem akarta magát kivonni. Károly király tehát meggyőződhetett arról, hogy Romániának a hármas szövetségbe való kapcsolódása román szempontból szerencsés diplomáciai lépés volt, mert Romániát minden nagyobb megrázkódtatás nélkül átsegítette ezeken a válságos éveken és e mellett időt adott a román kormányzat számára olyan belpolitikai, gazdasági és katonai intézkedések megtételére, melyek utóbb Románia számára nagyobb erőkifejtést tettek lehetővé.

Románia területi elhelyezkedéséből önként következett, hogy a román politikai világ állandóan feszült figyelemmel kísérte azokat az eseményeket, melyek közvetlen szomszédságában, egyfelől Oroszországban, másfelől újabban Bulgáriában történtek. A román politikai pártok természetesen mit sem tudtak arról, hogy Románia külpolitikája már le van kötve s ennek következtében a román pártérdekek szemszögéből nézték és bírálták a Bulgáriával kapcsolatos fejleményeket. A politikusok között voltak németbarátok, de voltak oroszbarátok is ; ez utóbbiak kezdettől fogva kis, de mozgékony pártba tömörülve szolgálták az orosz-román barátság ügyét. A cári politika ez utóbbi párt révén igyekezett újból befolyáshoz jutni Romániában. A Brătianu miniszterelnök ellen 1886 szeptemberében elkövetett merénylet, 1887-ben pedig a liberális párt kettészakadása és végül 1888 tavaszán Brătianu lemondása bizonyára az orosz kéz eredménye volt.[1]

A kormány lemondását azonban nem lehetett egyszerű kormányválságnak minősíteni ; az kezdete volt egy olyan pártpolitikai küzdelemnek, amely a liberális és konzervatív párt között a hatalom birtokáért megindult. Károly király eleinte Rosetti kormányával próbált szerencsét, melynek külügyminisztere az a Carp lévén, aki 1883-ban mint bécsi román követ részt vett a titkos szerződés előkészítésében, a

[1] Ernst Ebel : *Rumänien und die Mittelmächte.* Berlin, 1939. 42—43.

szövetségnek 1888-ban esedékes megújítása biztosítottnak látszott. A meghosszabbítás valóban megtörtént, s ezzel Románia külpolitikájának iránya további három évre meg volt állapítva. De kérdéses volt, mi történik majd akkor, ha Románia belpolitikai életében az ellenzék pártok jutnak többségre.

A Rosetti-kormány, melyről azt mondták, hogy tehetséges vezérkar hadsereg nélkül, tulajdonképpen kisebbségi kormány volt, melynek a parlamentben sem volt meg a többsége. Ennek következtében sem az orosz ügynökök működését nem tudta meggátolni, akik nyíltan izgattak a kormány ellen, sem pedig a lemondott Brătianu-kormány vád alá helyezését nem tudta megakadályozni, ami a román parlament egyik ülésén (1889 február) valóban meg is történt.[1]

Károly király kénytelen volt engedni és az oroszbarát konzervatív párt vezérét, Catargiut megbízni a kormányalakítással. Ennek a kormánynak azonban az volt az első teendője, hogy kijelentse: amennyiben a Monarchia vagy a Német Birodalom és Oroszország közt háborúra kerülne a sor, abban Románia feltétlenül semleges fog maradni. Igy azután előállott az a furcsa helyzet, hogy Románia hivatalosan, bár titokban le volt kötve a hármas szövetség mellett, ugyanakkor azonban a ténylegesen kormányon lévő, de az 1883-i szerződésről tudomással nem bíró kormány határozottan oroszbarát volt, mely nemcsak hirdette, hanem hitte is, hogy Románia keze külpolitikai tekintetben nincs megkötve. Kétségtelen, hogy ily viszonyok között Berlinben is, Bécsben is tisztában voltak azzal, hogy mit ér a valóságban az 1883-i titkos szövetség.

Az orosz befolyás térfoglalása Romániában nemcsak az ország külpolitikai irányát térítette el a Brătianu-kormány politikájától, hanem azokra a kérdésekre is hatást gyakorolt, melyek érzelmi okokból a román társadalom minden rétegét érdekelték. Ilyen volt — mint arra már hivatkoztunk is — a Kárpátokon túl élő román fajtestvérek sorsa. Az erdélyi román kérdés az újabb időben csaknem mindig függvénye volt a román külpolitikai helyzetnek. Ez a magyarázata annak, hogy mihelyt az orosz politika erősebb akciót kezdett Romániában azzal a céllal, hogy azt a francia-orosz hatalmi csoport érdekei szolgálatába állítsa, azonnal felbukkant az erdélyi román kérdés, hogy annak szellőztetésével és irányzatos beállításával Monarchia-ellenes hangulatot teremtsenek az országban. Ugyanezt a célt szolgálta most a román napisajtó is, így különösen a nagyszebeni »Tribuna« című napilap, mely

[1] Ernst Ebel: i. m. 45—47.

1884-ben kezdte meg tevékenységét ;[1] továbbá a román sérelmeket tárgyaló és 1882-ben több nyelven kiadott memorandumnak a közben megváltozott viszonyoknak megfelelő átdolgozása 1887-ben. A magyarországi román sajtó egyre izgatóbb és támadó hangja a magyar politikai rendszer ellen Romániából nyert biztatást, sőt számtalan esetben orosz forrásból származó anyagi támogatást is,[2] Romániában viszont nemcsak az ellenzéki szerepre szorított liberálisok folytattak heves agitációt a magyarországi románok érdekében, hanem az oroszbarát lapok is, amelyek ebben a kérdésben találkoztak a liberális sajtószervekkel.

Ezt az egységes sajtóhadjáratot tagadhatatlanul ügyes kezek irányították, mert azok közvetve még egy olyan politikust is az orosz politika céljainak szolgálatába tudtak állítani, mint Sturdza, aki az 1883-i titkos szerződés egyik tényezője volt s akiről köztudomású volt, hogy Oroszországban látja Románia legnagyobb veszedelmét. Sturdza vezette a liberálisok élén a kormány ellen irányuló harcot, azt a vádat emelve Catargiu és pártja ellen, hogy párthatalami érdekből kikapcsolták programmjukból az erdélyi román kérdést, pedig ezzel az erdélyi románságot kiszolgáltatták a magyarosító politikának.

Sturdza támadásai Romániában nagy ellenérzést támasztottak a Monarchia s különösen Magyarország ellen, s ezt az ellenérzést még növelték azok a sajtóperek, amelyeket államellenes izgatás miatt indítottak ezekben az években számos magyarországi román politikus ellen. A sajtópereket nem ok nélkül indították meg. A magyarországi román lapokban olyan nyílt lázítás folyt a magyar állameszme ellen, mely egy jogállamban elképzelhetetlen volt, mely ellen a magyar államnak igénybe kellett vennie a megtorlás eszközeit. Ezek a perek azonban a magyarországi nemzetiségi viszonyokat egyáltalában nem ismerő vagy a perek anyagáról és okairól rosszul tájékoztatott külföldi közvéleményt Magyarország ellen hangolták. Romániában szervezetek alakultak (pl. Liga Culturală),[3] melyek célul tűzték ki az erdélyi román kérdés napirenden tartását mindaddig, míg a magyar kormányzat a nemzetiségi kérdésben

[1] A részletekre lásd Biró Sándor : *A Tribuna és a magyarországi román közvélemény*. Kolozsvár, 1942.

[2] Arra vonatkozólag, hogy az erdélyi román sajtót külföldről, főleg persze Romániából pénzelték, számszerű adatokat közöl, többnyire román források alapján, Nagy Miklós : *Adatok Románia hadüzenetének diplomáciai előzményeihez*. Budapesti Szemle. 216. k. (1930), 8—9.

[3] A Liga Culturală megalakulására, szervezetére és tevékenységére lásd Polónyi Nóra : *A Liga Culturală és az erdélyi román nemzetiségi törekvések*. Budapest, 1939. c. munkáját.

politikát nem változtat, természetesen olyan értelemben, ahogyan ők képzelték el a nemzetiségi kérdés rendezését. Nem volt számottevő román politikus ebben az időben a Regátban, aki ne játszott volna szerepet a magyarellenes mozgalmakban, mert az ilyen szerep akkor a politikai érvényesülés feltétele volt, s nem volt politikai párt Romániában, mely programmjába merte volna venni a Monarchiához vagy a Német Birodalomhoz való csatlakozás gondolatát, bár túlzó német körökben a román támadásokkal egyidejűleg szintén éles hangok hangzottak el az állítólagos magyarosító politika ellen.

Az akkori romániai viszonyokat ismerve, Bécsben nagyon meg lettek volna elégedve, ha Románia a szövetségi viszony félretolásával, csak szigorúan semleges politikára határozta volna el magát a Monarchiával szemben. Maga Caprivi, a Német Birodalom kancellárja is tartott Románia politikájának teljes megváltozásától. A kancellár — teljesen hibásan lévén tájékoztatva az erdélyi viszonyokról — ott román felkeléstől tartott, amely magával ragadhatja a román királyságot is.[1] Különösen katonai szempontból látta veszedelmesnek a helyzetet. Ha ugyanis Románia Oroszországhoz csatlakoznék, abban az esetben az út nyitva állana Oroszország előtt a Balkán felé, ahol mindent a Monarchia ellen fordíthat.

Elképzelhető ezek után, hogy Károly királynak mily nagy gondot okozott az a kérdés, hogy hogyan lesz majd lehetséges az 1892-ben lejáró titkos szerződést megújítani a kormányon lévő, alapjában véve oroszbarát konzervatív minisztériuma bevonásával. A maga személyét illetőleg továbbra is a hármas szövetség mellett kötötte le magát, mint azt Caprivi előtt 1891 nyarán hangoztatta is, de minden attól függött, sikerül-e minisztériuma iránytadó tagjaival megértetnie Románia helyzetét és a hármas szövetséghez való csatlakozás szükségességét. Nem volt szabad ugyanis figyelmen kívül hagyni, hogy a francia-orosz barátkozás, mely éppen 1891 nyarán öltött határozottabb formákat,[2] számos román politikusban aggodalmat keltett aziránt, hogy nem történik-e majd olyan megegyezés Franciaország és Oroszország között, mely a franciák szívéhez annyira közel álló Elzász-Lotharingiának orosz segítséggel történő visszaszerzése fejében teljesen szabad kezet engedne Keleten a cári politikának. Ebben az esetben számolni lehet azzal, hogy Románia állami függetlensége annyiban megszűnnék, hogy területe felvonulási

[1] A berlini politikai köröknek a magyar viszonyokban való tájékozatlanságára lásd Nagy Miklós : i. m. 10—11.

[2] A. Hedenström : i. m. 117—118.

terület lenne a Balkán felé törekvő Oroszország számára. Károly királynak éppen az orosz imperializmus veszedelmére való hivatkozással sikerült megnyernie Catargiu miniszterelnököt, továbbá Lahovary külügyminisztert annak az elgondolásnak, mely a hármas szövetség oldalán kereste Románia függetlenségének és jövő fejlődésének védelmét. S mikor azok azonosították magukat az uralkodó személye által képviselt politikai felfogással, a király bizalmasan tájékoztatta őket a Románia és a Monarchia közt 1883 óta fennálló titkos szövetség létezéséről és arról, hogy annak a közeljövőben esedékes megújítása elsősorban Románia érdeke. Catargiu és Lahovary készeknek nyilatkoztak a szerződés érvényének további meghosszabbítására, mire 1892 július 25-én Sinajában megtörtént a szerződés aláírása.[1]

A szerződés megújítása kétségkívül a hármas szövetség diplomáciájának győzelmét jelentette. Ez a diplomáciai győzelem azonban csak látszat volt, nem küszöbölte ki ugyanis azokat az ellentéteket, melyek Románia és különösen a Monarchia közt fennállottak. Az erdélyi kérdés tovább is napirenden maradt, mert a hatalomra törekvő liberális párt abban olyan politikai tőkét látott, melynek kiaknázását nem mulaszthatta el. Sturdza is rendületlenül tovább folytatta támadásait a konzervatív kormány ellen, mert így csak növelte a liberálisok népszerűségét a román közvélemény előtt. A sorozatos támadások, amelyekben a jól kiépített Liga Culturală is segítette a liberális pártot, végre is eredménnyel jártak. Catargiu 1895 október 15-én beadta lemondását, mire Sturdza kapott megbízást a királytól kormányalakításra. Az új kormányban ő volt a külügyminiszter is, s mivel a hármasszövetség kérdésében nem változtatta meg felfogását, 1896 szeptember 30-án szinte magától értetődően hozzájárult a titkos szerződésnek további hét évre szóló meghosszabbításához.[2]

Azok az ingadozások, amelyek a román politikát a Monarchiához való viszonyában a legutóbbi évek folyamán jellemezték s melyek túlnyomóan érzelmi okokból keletkeztek, a német politikát bizonyos tekintetben tartózkodóvá tették Romániával szemben. A birodalmi politika továbbra is súlyt vetett ugyan a Romániával fennálló szövetségi kapcsolatok ápolására, de azt a viszonyt, mely Romániát a Monarchia révén a birodalomhoz fűzte, nem akarta szorosabbá tenni. Pedig Károly királynak és Sturdzának az lett volna a legforróbb óhajtása, hogy Románia közvetlen szövetségi viszonyba kerüljön Németország-

[1] A. Pribram: *Die politischen Geheimverträge* 69—72, *Die große Politik* VII, 169.

[2] Ernst Ebel: i. m. 73—74.

gal, mert ebben az esetben a szövetség állandóbb jelleget ölthetne s nem függene érzelmi tényezőktől, melyek bármikor szembeállíthatják egymással Romániát és a Monarchiát, illetőleg Magyarországot. Németország azonban vonakodott a hármas szövetséget négyes szövetséggé alakítani, mert attól tartott, hogy azzal teljesen maga ellen fordítja Oroszországot, melynek lehetetlen volna fel nem ismernie egy ilyen négyes szövetség oroszellenes jellegét. Berlinben mindezek következtében azt a felfogást vallották, hogy meg kell maradni az eddigi, annyiraamennyire bevált keretek között, melyek Románia számára biztosíthatják a Német Birodalom támogatását, a nélkül, hogy Oroszországot a Német Birodalom ellen fokozottabb akcióra késztetnék. Ez a meggondolás volt az oka annak, hogy Németország elzárkózott a Romániával közvetlenül kötendő katonai egyezmény elől, pedig erre 1896—97 folyamán román részről ismételten történtek kísérletek.[1]

A román külpolitikának ingadozásait a francia és orosz diplomácia is figyelemmel kísérte. Azokat az ellentéteket, amelyek a román közvélemény és a Monarchia, különösen pedig Magyarország közt a kilencvenes évek elejétől fogva kiéleződtek, nagy várakozással nézték Szentpétervárott éppúgy, mint Párizsban, mert úgy érezték, hogy meg lehet lazítani, sőt talán meg is bontani azokat a kötelékeket, melyek Romániát valamilyen formában szemmel láthatólag a Monarchiához fűzték. Oroszország erőszakos és fenyegető magatartása azonban, melyet az 1901-i bolgár-román konfliktus idején Romániával szemben tanúsított, megrontotta azt a barátkozó készséget, mely éppen kialakulóban volt Oroszország és Románia közt. A cári birodalom szinte hagyományos román-ellenes állásfoglalásából kitűnt ugyanis, hogy a cári politika balkáni tartománynak tekinti a román királyságot, melyet éppúgy kell kezelni, mint a többi balkáni államot. Ez a tény annyira nyilvánvaló volt és annyira sértette a román érzékenységet, hogy Carp miniszterelnöknek nem kerülhetett nagy fáradságába ismét élénkebbé tenni a román társadalom tudatában az oroszoktól való félelmet, melyet az orosz propaganda már-már elfeledtetett, s nem került nagy erőfeszítésébe az sem, hogy újból szorosabbá tegye azokat a kötelékeket, melyek Románia és a Monarchia közt fennállottak.

A román miniszterelnök 1901 januárjában Bécsben és Berlinben tett látogatása, majd ugyanezen év júliusában a Monarchia vezérkari főnökének, Beck tábornagynak bukaresti útja[2] olyan fényes külsőségek közt

[1] *Die große Politik* XI, 303 kk.

[2] Ernst Ebel: i. m. 83—84.

folyt le, hogy azok valóságos tüntetést jelentettek Szentpétervár felé. A sajtóban is rendkívül nagy lévén mindkét látogatás visszhangja, Oroszországban kétségtelennek tartották Románia végleges csatlakozását a hármas szövetséghez, amit idáig inkább csak sejtettek. Oroszország ennélfogva semmi okát sem látta annak, hogy változtasson románellenes politikáján. Szentpétervárott abból a feltevésből indultak ki, hogy a cári birodalom nagy katonai ereje és befolyásának tagadhatatlan megnövekedése a Balkánon hatással lesz a román politikai világra ; meg voltak arról győződve, hogy Bukarestben a Monarchia és Oroszország erejének összehasonlítása alapján foglalkozni fognak azzal a kérdéssel, hogy az adott helyzetben mi felel meg inkább Románia érdekeinek : a Monarchia irányában való tájékozódás-e, vagy pedig az Oroszországhoz való közeledés politikája. S az orosz politika jól számított. Romániában, ahol mindent pártpolitikai szemszögből szoktak vizsgálni s ahol ennek következtében alig találjuk nyomát egységes nemzetpolitikai szemléletnek, az oroszoktól való félelem hatása alatt valóban sokan foglalkoztak az oroszbarátság ápolása szükségének gondolatával.

Időszerűvé tette egy ilyen külpolitikai irányzat felvetését az a körülmény is, hogy a bolgár-macedón kérdés kapcsán meg kellett látni azt az erőteljes és tudatos bolgár politikát is, mely félreismerhetetlenül egy Nagybulgária létesítésére irányult, mely törekvés mögött nyilvánvalóan a régi protektor, Oroszország állott. Románia tehát sajátságos földrajzi helyzeténél fogva Oroszország és az orosz befolyás alatt álló Nagybulgária közé szorult volna, ami reá nézve türhetetlen nyomást jelentett volna. Ez ellen a nyomás ellen egyesek és pártok egy oroszbarát politikától vártak enyhülést, sőt talán tűrhető életformát is. Sokan azonban a balkáni statusquo további fenntartását és az orosz befolyás ellensúlyozását csak úgy tartották lehetségesnek, hogy Romániát ebben a törekvésében a Monarchia, illetőleg a Német Birodalom támogatja. Carp miniszterelnök 1901 folyamán kereste is a tájékozódást ebben az irányban Bécsben és Berlinben. A Monarchia akkori külügyminisztere, gr. Goluchowsky Agenor nem zárkózott el a Romániával való szorosabb együttműködés elől, elismerte balkáni igényeinek jogosságát, sőt azok támogatására ígéretet is tett a román miniszterelnöknek. Németország azonban, mely tisztában volt azzal, hogy a bolgár törekvések mögött Oroszország áll, s ennek következtében minden olyan beavatkozás, mely Bulgária ellen irányulna, könnyen orosz háborút idézhetne elő, nem akart beleavatkozni a bolgár-román viszályba s miként a korábbi években, most sem akart Románia kedvéért Oroszországgal szakítani. Ebben a régi, Bismarck-féle hagyományok ápolását kell látnunk.

Az a tény, hogy a német politika a bolgár kérdésben nem támogatta Romániát és hogy azon a szövetségi viszonyon sem volt hajlandó változtatni, mely Romániát a Monarchia révén a Német Birodalomhoz kapcsolta, — pedig erre éppen 1901 folyamán újabb kísérletek történtek, — nem gátolták ugyan meg az 1883-i titkos szövetségnek 1902-ben esedékes megújítását, — ami 1902 április 15-én a Monarchia és Románia, ugyanez év július 25-én pedig Németország részéről is megtörtént[1] — de nem is hozta közelebb egymáshoz a szerződő feleket. A Monarchia balkáni befolyásának gyengülése, a Monarchián belül pedig a külföldről irányított nemzetiségi ellentétek és politikai harcok egyre erősbödő hullámai kétségkívül csökkentették a Monarchia jelentőségét a román politikai világ előtt. Mivel pedig egyfelől a német politika érdektelennek mutatta magát a Balkánon, másfelől pedig az orosz-japán háború és az 1905-i orosz forradalmi mozgalmak miatt — legalább is egyelőre — elmúlt az orosz veszedelem is, a román politika önállóbb tevékenységre határozta el magát a Balkánon. Igaz ugyan, hogy Oroszország és Bulgária közt 1902 óta szövetségi viszony állott fenn, de nem volt valószínű, hogy Oroszország — Kelet-Ázsiában szenvedett veresége és a forradalom után — belátható időn belül erőteljesebben beleavatkoznék a balkáni ügyekbe, mert hiszen Oroszország fegyveres fellépése azonnal európai háborút idézne elő. A román külpolitikában ettől az időtől fogva egyre határozottabban nyilvánult meg az a törekvés, mely a Bulgária rovására történő valamiféle területi kárpótlás által akarta kiegyenlíteni azt az eltolódást, mely a balkáni egyensúly kérdésében a bolgár-macedon területek egyesülése következtében Bulgária javára kétségkívül be fog következni.

A területi kárpótlás kérdése kormányprogrammá lett, mely nélkül egyetlen politikai párt sem gondolhatott Romániában kormányalakításra. Brătianu Ionel is a területi kárpótlás megvalósítását tartotta legfontosabb feladatának akkor, amikor 1909 januárjában átvette a kormányt az öreg Sturdzától. Az új miniszterelnök, aki fia volt az 1883-i szerződésben közreműködő hasonló nevű miniszterelnöknek, 1902 óta a Sturdza-kabinetnek volt külügyminisztere és mint ilyen írta alá 1902 tavaszán azt a titkos egyezményt, amely a Monarchia és Románia közt fennálló szövetséget további öt esztendővel meghosszabbította. Brătianu, aki már neveltetésénél fogva is franciabarát volt, nem lelkesedett a titkos szövetség ügyéért, nem is volt őszinte híve a hármas

[1] A. Pribram : i. m. 86. Vö. *Die große Politik* XVIII, 678, E. Gottschalk : *Rumänien und der Dreibund bis zur Krise 1914. Die Kriegsschuldfrage.* Berlin, 1927. 636, Ebel : i. m. 91—99.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

szövetséghez való csatlakozás politikájának, melyet most, amikor különböző események kapcsán kitűnt, hogy Európában a francia-orosz szövetség túlsúlya növekvőben van, román szempontból már idejét múlt megállapodásnak tekintett. Az a határozottság azonban, amelyet a Monarchia Bosznia és Hercegovina annexiója alkalmából tanúsított, óvatosságot ajánlott az új miniszterelnöknek politikai állásfoglalása tekintetében. A Monarchia ugyanis, bár megvoltak a maga belső bajai, melyek a nagyhatalmi álláshoz szükséges erő kifejtésében sokszor gátolták, az annexiós válság alkalmával mégis oly tényezőnek bizonyult, mellyel barátnak, ellenségnek egyaránt számolnia kellett. Brătianu szükségét is érezte annak, hogy 1909 nyarán tisztelgő látogatást tegyen Bécsben és Berlinben s ott egyúttal a felől is tájékozódjék, hogy mi a két nagyhatalom álláspontja Románia területi igényei ügyében. Kormányának ebben a kérdésben tisztán kellett látnia, mert nyilvánvaló volt, hogy Románia az 1907-i nagy parasztforradalom után, mely Romániának minden tekintetben sokat ártott, a Monarchia és a Német Birodalom támogatása nélkül, saját felelősségére mit sem kezdhet. A területi kárpótlás ügyét azonban sehol sem fogadták rokonszenvvel. Hiányzott ugyanis a jogalap és ezt a hiányt semmiféle elmélettel nem lehetett pótolni. Brătianu ennek következtében sem Bécsben, sem Berlinben nem tudta elfogadtatni a román álláspontot, bár 1909—10 folyamán ismételten tett erre személyesen kísérleteket.

A szövetséges két nagyhatalom udvarias, de lényegében határozott visszautasítása nagy csalódást keltett a román politikai világban, amely már beleélte magát a Bulgária rovására belátható időn belül történő területi gyarapodás gondolatába. A román politikusokat főleg a Monarchia merevsége bántotta s azt nem tudták mással megmagyarázni, mint azzal, hogy a Monarchia nem tartja kívánatosnak Románia fellendülését és megnövekedését, mert egy virágzó és erős Románia nagy vonzóerőt gyakorolna a Monarchia határain belül élő román népelemre. Sokan arra is gondoltak, hogy a Monarchia és Bulgária közt időközben szorosabb kapcsolatok létesültek, melyek a Monarchiát a területi kárpótlás kérdésében kötik. Ennek a feltevésnek annyiban volt is alapja, hogy a Monarchia és Bulgária viszonya azóta, hogy ez az állam teljesen függetlenítette magát a portától és királysággá lett (1909), mélyebbé vált. Ferdinánd bolgár király szabadulni akart a terhes orosz gyámkodástól, s mivel ebben a bolgár politikai világ jelentékeny része támogatta is, természetszerűen közeledni kívánt a Monarchiához, a balkáni orosz terjeszkedés egyedüli ellenlábasához, de szövetség közte és a Monarchia közt nem jött létre.

A Monarchia bolgárbarát politikája bizalmatlanságot és visszatetszést keltett Romániában, mert összeférhetetlennek tartották, hogy a Monarchia egyidejűleg két olyan állammal folytasson barátságos politikát, melyek között egyre mélyülő ellentétek vannak. Gr. Berchtold külügyminisztert azonban az a tény, hogy Románia és Szerbia közt éppen ezekben az években erős közeledés volt megállapítható, csak megerősítette politikájában. Minthogy pedig minden kétségen felül állott, hogy Szerbia Milán király lemondása óta teljesen orosz befolyás alá került, Berchtold szerint számolni kellett az orosz befolyásnak Szerbia közvetítésével történő megerősödésére Romániában is, ahol az orosz politikának különben is voltak már jól kiépített támaszpontjai. Márpedig Románia nem volt az a szövetségestárs, akinek a hűségére minden körülmények között építeni lehetett volna. Erre neki a hármas szövetség eddigi meghosszabbításainak története elegendő anyagot szolgáltatott. Érthető tehát, hogy a Monarchia Bulgária felé is tájékozódott, s ebben eleinte Berlin sem akadályozta. A Berlin részéről mutatkozó engedékenységben Kiderlen-Wächter bukaresti német követnek, a későbbi német külügyminisztériumi államtitkárnak is volt része, aki a balkáni viszonyoknak kétségkívül legalaposabb ismerője volt ebben az időben s aki a Monarchia bolgárbarát politikájának indítóokait átértvén, azokról külügyminisztériumát tárgyilagosan tájékoztatta.

Az a körülmény, hogy egy szerb-román együttműködés lehetőségével egyre inkább számolni lehetett, továbbá, hogy a román külpolitika Szerbiának az oldalvéd szerepét szánta Bulgária ellen, ha nem is állította szembe egymással a Monarchiát és Romániát, de kétségkívül eltávolította azokat egymástól. Ez a viszony csak akkor változott meg, amikor a szíve mélyén francia- és oroszbarát Brătianu kormányát 1910-ben felváltotta a Carp—Maiorescu-féle konzervatív kabinet, mely fenntartás nélküli híve volt a hármas szövetségi politikának, hiszen mindketten tényezők voltak a titkos szövetség létrejövetelében, illetőleg időnként esedékes megújításaiban. A kormányválsággal szinte egyidejűleg, 1910 óta Kiderlen-Wächtert Rosen váltotta fel Bukarestben, ahová ugyanezen időtájban a Monarchia részéről is megérkezett Fürstenberg herceg, az új követ. Ez a minden vonalon bekövetkezett változás kedvező irányba terelte a hármas szövetség ügyét, mert a két követ megtalálta az együttműködés útját a németbarát kormánnyal is. Az a tartózkodás, mely nem utolsó sorban orosz-francia mesterkedésre és persze a Monarchia bolgárbarát politikájára való hivatkozással általában jellemezte a román politikai világot, kezdett eltűnni, s a román külpolitika

nyíltan arra az útra látszott térni, amely egyenesen Bécs, illetőleg Berlin felé vezetett.[1]

A két szövetséges hatalom bukaresti követei azzal természetesen tisztában voltak, hogy Románia a pillanatnyi hangulatok és érdekek országa, melyet tartósan egy irányban sem lehet megkötni. De világosan látták azt is, hogy a román társadalomban a franciák iránt való rokonszenvnek mély gyökerei vannak, s hogy ezt az általános franciabarátságot az orosz politika erőteljesen támogatja. Ha tehát a távolabbi jövőre gondoltak, lehetetlen volt szemet húnyniok az előtt a tény előtt, hogy Románia kormánya annak az időközben feltörő új nemzedéknek a kezébe fog jutni, amely a francia egyetemeken szerezte ismereteit s onnan hazatérve a francia érdekeknek és eszméknek lesz szószólója és képviselője. Bármily tapintatosan és tudatosan igyekezett is a két követ az útból eltávolítani mindazokat az akadályokat, melyek Romániának a hármas szövetség mellett való megmaradását zavarhatták vagy éppen meggátolhatták volna, végeredményben mégis meg kellett állapítaniok, hogy Romániában minden csak Károly király magatartásán múlik, s hogy a hármasszövetségi politika tulajdonképpen csak a király személyes politikája, melynek Romániában nincs gyökere.

Meglepő volt, s ezt Rosen azonnal észrevette, hogy francia részről mily nagy körültekintéssel, a román érdekeket és hiúságot ügyesen legyezve, igyekeztek elmélyíteni a franciák iránt való rokonszenvet. Franciaországban valósággal divatba jött »a keleti testvérnemzet«, s a Romániában sűrű egymásutánban megforduló francia politkusok, írók, költők és művészek minden társadalmi osztályban a latin eredet és a műveltség azonosságára való tüntető hivatkozással keltettek hangulatot a jelszavak után induló tömegben Franciaország és a francia érdekek mellett. De Románia ugyanekkor Oroszországban is kezdett divatba jönni, ahonnan szintén nagy számban keresték fel ezt az országot az orosz értelmiségből. Ezek valamennyien az Oroszország irányában meglévő tartózkodást eloszlatni törekedtek s annak az oroszbarát politikai pártnak akartak segítségére sietni, mely már évtizedek óta kísérletezett a Szentpétervár felé való tájékozódás útjának egyengetésével. S ha tudjuk, hogy a Monarchia-ellenes köröktől irányított propaganda híresztelése szerint, melynek szokatlan visszhangja támadt egész Európában, a Monarchia idejétmúlt, elavult államszervezete aligha tartható fenn továbbra s ennek következtében a Habsburg-birodalom belátható időn belül alkotó elemeire fog bomlani, nem csodálkozhatunk

[1] E. Ebel: i. m. 123 kk.

azon, hogy Romániában számoltak egy ilyen változással és az állam külpolitikájának irányát idejekorán ahhoz kívánták szabni.

Abban, hogy Románia tétovázó és tapogatódzó külpolitikája utóbb mégis határozott irányt vett, döntő része volt az 1912-i Balkánháborúnak. Az orosz védnökség alatt álló Balkánszövetség által előidézett háború, — mint ismeretes, — a török birodalom összeomlását eredményezte, s nagyobb balkáni államokat létesített, miáltal a Románia által annyira féltett hatalmi egyensúly a Balkánon teljesen felborult. Románia e fordulatok következtében elérkezettnek látta az időt arra, hogy a nagymértékben megnövekedett Bulgária rovására területi kárpótlásban részesüljön, hogy ilymódon balkáni befolyását el ne veszítse és Bulgária mellett másodsorba ne szoruljon. Ebben a törekvésében természetesen számított a hármasszövetség támogatására. Az a helyzet, amely elé a román kárpótlás-kérdés a Monarchiát és a Német Birodalmat állította, nem volt könnyű. Az érvényben lévő titkos szövetség kétségkívül bizonyos kötelezettségeket rótt reájuk, de ezzel szemben az is nyilvánvaló volt, hogy a román területi kárpótlás kérdésében hiányzott az a jogalap, amely a román igényeket minden tekintetben elfogadhatókká tette volna. Ez a magyarázata annak, hogy még a francia és az orosz politika sem támogatta fenntartás nélkül Romániát ebben a kérdésben, bár nagy helyzeti előnyöket jelentett volna számukra Románia csatlakozása. Bécsben nem akarták ugyan elejteni Romániát, bár indokolt kétségeik voltak a királyság által képviselt szövetség értéke iránt, de Bulgáriára nem akartak nyomást gyakorolni, mert számítottak arra, hogy azt német származású királya révén közelebbi kapcsolatba hozhatják a Monarchiával és a Német Birodalommal. Bécsben egy román-bolgár-török védőgát kiépítésének lehetősége erősen foglalkoztatta a diplomaták képzelőtehetségét. Ebben az elképzelésben volt is tárgyi valószínűség, ami érdemessé tette a gondolattal való foglalkozást és indokolttá a megvalósítására irányuló kísérleteket. A Monarchia közvetítő szerepe azonban, mely a cél érdekében az ellentétek kiegyenlítésére törekedett Románia és Bulgária között, nem hozta meg a kívánt eredményt, mert egyrészt a szembenálló feleket nem tudta közelebb hozni egymáshoz, s Románia tudvalevőleg karddal erőszakolta ki területi igényei teljesítését a volt szövetségesekkel harcban álló Bulgáriától, — másrészt viszont eltávolította egymástól, — legalább is a bolgár-román kérdésben, — a Monarchiát Németországtól, mely a balkáni válság kitörése óta a román igények mellé állott a megbízhatatlannak tartott Bulgáriával szemben.[1]

[1] August Bach: *Die November- und Decemberkrise 1912*. Berliner Monatshefte XIII (1935), 101—122.

A Monarchia bolgárbarát politikája, amellyel a német külpolitika a balkáni háború óta nem tudott egyetérteni, alaposan megrontotta azt a különben is mesterségesen fenntartott baráti viszonyt, mely Románia és a Monarchia között fennállott. S valóban, e kapcsolatok történetére visszapillantva megállapíthatjuk, hogy azok kezdet óta nélkülözték az őszinteséget. A román közvéleménynek a külpolitikai kérdésekben való ingadozásait és szertelenségeit még meg lehet érteni, hiszen az 1883-i szerződésről senkinek sem volt tudomása, azok a pártvezérek azonban, akik egymást váltogatták a kormányon, nemcsak tudtak a titkos szövetségről, hanem annak időnként esedékes meghosszabbításában ténylegesen közre is működtek. Ezek a politikusok azonban a kezükben lévő hatalmat nem arra használták fel, hogy Romániát és a Monarchiát érzelmileg is közelebb hozzák egymáshoz, hanem arra, hogy helyzetüket és pártjuk állását megerősítsék. Akár konzervatív, akár pedig liberális jellege volt is a kormánynak, tagjai lelkük mélyén irredentáták voltak, akik sohasem tévesztették szem elől azokat a célokat, melyek a XIX. század derekától fogva irányt szabtak a román politikának. Ez a magyarázata annak, hogy amikor valószínűnek mutatkozott az irredenta célok elérése, a román politika minden gátlás nélkül szakított a hármas szövetséggel. Az a szövetségi rendszer tehát, melyre annak idején Bismarck herceg és gr. Andrássy Gyula tartós európai békét akartak építeni, gyenge alkotmánynak bizonyult, amely az első teherpróba alatt összeomlott.

Rosen utóda a bukaresti követségben, br. Waldthausen 1913 február 11-én azt sürgönyözte Berlinbe, hogy Carp, a konzervatív párt vezére is háborúspárti lett, aki olyan kijelentést tett, hogy amennyiben a Monarchia nem támogatja Romániát, az kénytelen lesz Oroszországhoz csatlakozni és akkor Dobrudzsa helyett majd Erdéllyel fogják Romániát kárpótolni. Az öreg Carpnak, az 1883-i titkos szövetség egyik tényezőjének ez a kijelentése pedig nagy figyelmet érdemel, mert nemcsak azt mutatta, hogy a területi kárpótlás kérdésében nem volt különbség a román pártok között, hanem azt is, hogy a hármas szövetség felé tájékozódó külpolitika milyen gyenge alapokon nyugodott Romániában.

A román politikai világban bekövetkezett hangulatváltozást Bécsnek kétségkívül észre kellett volna vennie és balkáni politikájában erre tekintettel kellett volna lennie. Bulgária megnyerése mégis csak különféle eshetőségektől függő távolabbi cél lehetett, a román szövetség ellenben oly valóság volt, melyre a Monarchia akkor, ha a román álláspontot a kárpótlás kérdésében támogatja, — legalább is ebben az idő-

ben — feltétlenül számíthatott volna. Gr. Berchtold azonban többre értékelte a majdan megkötendő bolgár szövetséget a jelenlegi megbízhatatlan román szövetségnél és jóllehet a Monarchia vezérkari főnöke, Hötzendorfi Konrád a román felfogással azonosította magát, mégsem volt hajlandó bolgárbarát politikáját megváltoztatni. Az 1913 március 31-ére Szentpétervárra összehívott nagyköveti konferencián is változatlanul ezt az álláspontot képviselte, pedig e tekintetben a Német Birodalom részéről nem számíthatott erőteljesebb támogatásra.

A Monarchiát képviselő gróf Thurn nagykövet az értekezleten azzal az új javaslattal állott elő, hogy a Romániának nyujtandó kárpótlás ellenében Bulgáriát is kárpótolni kellene. Az értekezlet többsége azonban sem a Szaloniki, sem pedig a Thasos és Samothrake szigetek átengedésére vonatkozó javaslatát nem fogadta el, sőt arra sem volt hajlandó, hogy Bulgária számára e tekintetben a jövőre nézve igéretet tegyen. Az értekezlet hosszas tárgyalások után akként döntött, hogy Románia megkapja Silistriát és közvetlen környékét, de egyebet nem.[1]

A döntés félmegoldás volt, mely messze alatta maradt a román igényeknek, Bulgáriában viszont azt a hiedelmet keltette, hogy magára van hagyatva érdekeinek védelmében. A csalódás Romániában annál nagyobb volt, mert francia és orosz részről az eredménytelenséget a Monarchia bolgárbarát magatartásának és sok tekintetben annak az ellentétnek tulajdonították, mely a kárpótlás kérdésében Németország és a Monarchia közt nyilvánvalóan fennállván, kétségkívül rontotta a román kilátásokat. Berlinben számoltak is azzal, hogy a csalódást politikai irányváltozás fogja követni. Jagow birodalmi államtitkár szerint »Ausztria bolgárbarát politikája miatt Romániában még a legmagasabb helyen is nagy elkedvetlenedés állapítható meg és ha mi is azonosítjuk magunkat az osztrák felfogással, akkor csak azt fogjuk elérni, hogy Románia teljesen Oroszországhoz fog csatlakozni. Romániától nem lehet kívánni, hogy saját életérdekeit feláldozza az osztrák-szerb ellenséges viszony miatt.« Károly király nyíltan meg is mondta a bukaresti német követnek, hogy országában Németország iránt megvan ugyan a rokonszenv, de nem mondhatja ugyanezt a Monarchiával kapcsolatban.

A helyzetet egyébként az Oroszország politikájában hirtelen bekövetkezett változás jellemzi a legjobban. Mikor ugyanis a cári diplo-

[1] Gottschalk : i. m. *Die Kriegsschuldfrage* 639—641.

mácia elérte célját és Romániában megteremtette a Monarchia-ellenes közhangulatot, akkor magára hagyta Bulgáriát és Románia mellé állott, hogy ezzel a lépéssel Románia minden pártjának rokonszenvét biztosítsa a maga és a vele szoros kapcsolatban álló hatalmi csoport számára. Oroszország ezzel tulajdonképpen felbátorította a román kormányt a tényleges beavatkozásra, melyre az már hónapok óta felkészült, de Oroszországra való tekintettel a támadást halogatta. Románia 1913 július 3-án valóban mozgósított, majd megkezdte az előnyomulást Bulgária ellen, ahol ellenállásra nem talált.

Az 1913 július 30-án Bukarestben megkezdődő béketárgyalások Bulgária és a volt szövetségesek, nemkülönben Románia közt az európai hatalmak közreműködésével történtek. A tárgyalások folyamán, amelyek már augusztus 7-én bevégződtek, a német külpolitika a román érdekeket támogatta, a Monarchia ellenben, amelyhez most kivételesen Oroszország is csatlakozott, a bolgár érdekeket védte, a nélkül azonban, hogy fellépése eredménnyel járt volna. A tárgyalások befejeztével a Monarchia és Oroszország felvetették a bukaresti béke esetleges revíziójának gondolatát,[1] ami ellen azonban Németország a leghatározottabban állást foglalt. Gróf Berchtold utóbb elejtette ezt a gondolatot, minthogy azonban köztudomású volt, hogy a Monarchia nem adta fel bolgárbarát politikáját, könnyű volt a román politikai világot, melynek önbizalmát a bukaresti békében könnyű szerrel elért eredmények fölötte megnövelték, a Monarchia ellen fordítani. Azok az egyre vékonyodó szálak, melyek Romániát az utóbbi években a Monarchia révén a hármas szövetséghez fűzték, tulajdonképpen most szakadtak el. Románia a Balkánháború befejeztével érzelmileg már az antanthoz csatlakozott, mert úgy érezte, hogy annak oldalán megtarthatja zsákmányát és megtalálja régi álmainak beteljesedését is. Gróf Berchtold várta ezt a politikai irányváltozást, de várta azt az antant is, amely fokozottabb erővel és a rendelkezésére álló eszközök teljes felhasználásával igyekezett magának lekötni a román közvéleményt. A román trónörökös fiának a cár valamelyik leányával való házassági terve, melynek hírét orosz részről kezdeményezték, továbbá a cári pár konstanzai látogatása 1914 júniusában,[2] mind azt célozták, hogy Romániát megnyugtassák Oroszország békés szándékai és román-barátsága tekintetében. Mivel pedig egyidejűleg a francia propaganda is széleskörű

[1] Gottschalk: i. h. 643—646. 11.

[2] Gottschalk: *Die Entrevue von Constanza.* Berliner Monatshefte XII (1934), 466—485.

tevékenységet fejtett ki Romániában az antantcélok mellett, az eredmény nem lehetett kétséges.

Az orosz és francia érdekek szolgálatában álló román intézmények és lapok ugyanakkor állandóan napirenden tartották az erdélyi román kérdést, mert a gyakorlat szerint a multban is ez bizonyult a legizgatóbb anyagnak. Azt természetesen sehol sem említették, hogy Magyarország akkori miniszterelnöke, gróf Tisza István éveken át folytatott tárgyalásokat[1] a magyar-román közeledés érdekében s bár e végből a legmesszebbmenő engedményekre is kész volt, a megegyezés azért nem sikerült, mert azt Románia nem akarta. Románia akaratát viszont ebben a kérdésben már az antant irányította, melynek érdekében állott a magyar-román nemzetiségi ellentétek fenntartása és kiélezése.

Az 1914-i világháború kitörése idején Románia lélekben már az antant oldalán állott. Az 1914 augusztus 3-i román koronatanács állásfoglalása tehát, mely szerint Románia számára a kitört háború nem jelent casus foederist,[2] nem volt meglepetés azok számára, akik ismerték Romániát és ismerték a hármas szövetség történetének román vonatkozásait. A hármas szövetség időnként való meghosszabbításainak története valóban azt mutatta, hogy Romániának elfordulását a hármas szövetségtől nem lehet gróf Berchtold bolgárbarát politikájának tulajdonítani. A Monarchia külügyminisztere azért tartotta szükségesnek a bolgárbarát politikát, mert jól ismerte a hármas szövetség történetét és abban Románia magatartását. Az események őt igazolták.

Lukinich Imre

[1] Nagy Miklós : i. m. Budapesti Szemle 216. k., 27 kk.

[2] Az augusztus 3-i koronatanács leírása Szász Zsombortól a *Die Siebenbürgische Frage* (Budapest, 1940) c. kiadvány 113—116. l.-ján.

AZ ERDÉLYI MAGYARSÁG SORSA A VILÁGHÁBORÚ UTÁN

ROMÁNIA A VILÁGHÁBORÚBAN ÉS A BÉKEKONFERENCIÁN

Amikor az első világháború kitört, a román királyság már harminc éve szövetségben állott Ausztria-Magyarországgal és Németországgal, azzal a két nagyhatalommal, amelyek évtizedeken át biztos külpolitikai hátteret nyújtottak az 1866-ban egyesült fiatal fejedelemségek nemzeti és állami kifejlődéséhez. A szövetségi szerződés értelmében Romániának is be kellett volna avatkoznia a háborúba a hármasszövetség oldalán. Az 1914 augusztus 3-i koronatanácson azonban I. Károly király és Carp Péter magukra maradtak ezzel a felfogásukkal; a többség a semlegesség fenntartása, vagyis a kivárási politika mellett döntött. A várakozás két évig tartott. 1916 augusztus 17-én, amikor Románia trónján már I. Ferdinánd király ült, a kormány élén pedig Brătianu Ionel állott, Románia titkos szerződést kötött az antanttal és szövetségeseivel, melynek értelmében Románia megtámadja az Osztrák-Magyar Monarchiát. Ennek fejében az antant elismeri Románia jogát Bukovinára, Erdélyre, a Partiumra és Bánságra, Románia pedig kötelezi magát, hogy nem fog külön békét kötni az ellenséggel. Augusztus 27-én este, a román koronatanács drámai ülése után adta át a román követ a bécsi közös külügyminisztériumban a hadüzenetet, s ugyanakkor váratlanul megindultak a román csapatok a Kárpátokon át, ahol az ötszáz kilométeres határt csak mintegy harmincezer csendőr és népfelkelő védte. A jóformán védtelen Erdély megrohanása azonban nem sok eredménnyel járt, mert a központi hatalmak rövidesen visszaverték a betörő román katonaságot és december elején Mackensen csapataival bevonult Bukarestbe. A román támadás katasztrófálisan végződött, az ország nagy része német megszállás alá került és másfél év mulva, amikor Oroszország katonailag összeomlott, Románia is

kénytelen volt különbékét kötni a központi hatalmakkal 1918 május 7-én, Bukarestben. A bukaresti béke Magyarország javára mindössze 3772 négyzetkilométer területi gyarapodást jelentett 22.915 lakossal, amit stratégiai okok — Erdélynek újabb betöréstől való megóvása — indokoltak. A bukaresti békével Romániának le kellett mondania fő hadicéljáról, Erdélyről, de közben a központi hatalmak jóindulatú támogatásával elfoglalhatta és bekebelezhette a felbomló Oroszország nyugati tartományát, Besszarábiát.

Románia sorsában csak akkor állott be lényeges változás, amikor a központi hatalmak kénytelenek voltak fegyverszünetet kérni és az antant hatalmak vették át az arbiter mundi szerepét. A románok Párizsba siettek, hogy a békekonferenciától megkapják az 1916. évi gyászos emlékezetű beavatkozás ellenértékét, ott azonban rendkívüli nehézségekkel találkoztak. Először is Clémenceau hallani sem akart Románia területi igényeiről, mivel a román királyság az 1916. évi titkos szerződés ellenére különbékét kötött, Wilson pedig nem ismerte el ezt a szerződést, amit Amerika nem írt alá. Tardieu saját magának tulajdonítja azt, hogy sikerült kimagyarázni a békekonferencia előtt a román különbékét s ez szerinte fáradságosabb munka volt, mint az elzász-lotharingiai, Saar-vidéki, osztrák és jugoszláv albizottságokban való elnöklés. A kérdés történetének külön fejezete az a vita, ami Románia és Szerbia között folyt le a Bánságért a békekonferencia előtt és a Bánság kettéosztásával végződött.

A második váratlan akadály volt az a kisebbségi szerződés-tervezet, amit a főhatalmak a román kormány elé terjesztettek. A tervezet bevezetésében, a többi kisebbségi szerződésektől eltérően, az is benne volt, hogy mivel a berlini kongresszus szintén csak bizonyos feltételek mellett ismerte el Romániát, most is csak a kisebbségi szerződés aláírása ellenében hajlandók a főhatalmak Romániát független államnak elismerni. Miután a főhatalmak nemcsak, hogy nem tárgyaltak a román kormánnyal mint egyenrangú féllel, hanem Románia függetlenségét is kétségbe vonták, Brătianu eltávozott a békekonferenciáról. Közben a román csapatok ismét átlépték a most már belső forradalom miatt feldúlt Magyarország határait, amelyeknek védelmére a magyar hadsereg szétzüllesztése után csak a székely hadosztály vállalkozott. A kisebbségi szerződést Brătianu utódjának, Vaida-Voevod Sándornak mégis alá kellett írnia, miután a főhatalmak kihagyták annak sérelmezett bevezetését és ultimátumban fenyegették meg a román kormányt azzal, hogy az aláírás megtagadásának esetében nem fogják elismerni Romániai területi igényeit.

1920 június 4-én Trianonban Romániának ítélték Erdélyt, Máramarost, a Partiumot, Kőrösvidéket és a Bánság egy részét, miután Brătianu nem győzte a békekonferencián eleget hangoztatni, hogy Románia természetes és történelmi határai a Tiszánál vannak és a román kormány a nemzetiségi elv javára tesz engedményt, amikor lemond a Tisza és a trianoni határ közötti alföldről. A trianoni szerződéssel két évtizedre megpecsételődött az erdélyi magyarság sorsa, Románia pedig megkapta összes szomszédaitól, Ausztria-Magyarországtól, Oroszországtól, Bulgáriától, akikkel hol szövetséges volt, hol hadat viselt, hol szerződött, hol szerződést bontott, mindazokat a területeket, amelyeknek az együttes birtoklásáról komoly román politikus a világháború előtt álmodni sem mert volna. A román királyság felvette a Nagy-Románia nevet, az erdélyi magyarság pedig többségi nemzetből a legnagyobb romániai kisebbség lett.

ERDÉLY SORSA ÉS A WILSONI ELVEK

A világháború után a győztes hatalmak azt hangoztatták, hogy a nemzetiségi elvet és a népek önrendelkezési jogát fogják szem előtt tartani Európa újjárendezésénél. A trianoni szerződés 102.181 négyzetkilométernyi magyar területet juttatott Romániának, vagyis nagyobbat, mint maga a trianoni Magyarország. Ezen a területen az 1910. évi magyar népszámlálás szerint 5,236.305 lakos élt, akik közül 2,819.405, vagyis 53·8% román és 2,416.900, vagyis 46·2% nem-román. A nemrománok közül 1,663.576, vagyis 31·8% magyar és 556.944, vagyis 10·6% német. A nemzetiségi elv tehát Erdélyre vonatkozóan nem érvényesült, mert *majdnem ugyanannyi nem-román jutott román uralom alá, mint amennyi román.* Ezt a visszás helyzetet a román kormány is világosan látta és ezért a békekonferencián azt a látszatot igyekezett kelteni, mintha Erdély népei az önrendelkezési jogot gyakorolva kívánták volna Romániához csatolásukat. 1918 december elsején a románok valóban nemzetgyűlésre gyűltek össze Gyulafehérvárra, de oda sem a németeket, sem a magyarokat nem hívták meg. A nemzetgyűlés előértekezletén nagy vita támadt Erdély sorsát illetően és tekintélyes pártja volt annak az álláspontnak, hogy Magyarország románlakta vidékei csak autonómiát kapjanak, s egy későbbi időpontban összehívandó alkotmányozó gyűlés határozzon az autonómia keretei és tartalma felől, amelyen az együttélő nemzetiségek képviselői is számarányuknak megfelelően képviseltessék magukat. Kevés szavazaton

múlott, hogy másnap mégis a Romániához való feltétel nélküli csatlakozásra vonatkozóan terjesztettek elő és fogadtattak el határozati javaslatot. A magyarok, már amennyire összegyűlhettek Erdélynek a román katonaság által meg nem szállott részeiből, 1918 december 22-én Kolozsvárott tartottak tiltakozó gyűlést, ahol nemcsak Erdély magyarsága, hanem a román munkásság képviselői is felemelték szavukat a gyulafehérvári határozat ellen és kimondották, hogy egyazon állami közösségben kívánnak maradni az egységes és csonkítatlan Magyarországgal.

A Romániához csatolt németség önrendelkezése is csak úgy történt meg, hogy a megszálló román hadsereg által gyakorolt lelki kényszer hatása alatt és Maniu ígéretében bízva, aki becsületszavát adta, hogy Erdélyt a szövetséges hatalmak Romániának adták, 1919 január 8-án a szász népszervezet kibővített központi választmánya Medgyesen szótöbbséggel kimondotta a Romániával való egyesülést. Hiába tiltakozott a szászok legnagyobb társadalmi egyesülete emlékiratban a határozat ellen, aminek a meghozatalára különben is csak a Sachsentag lett volna illetékes, a békekonferencia készpénznek vette a medgyesi határozatot, amihez a bánsági svábok csak a Bánság fegyveres megszállása után, ugyanazon év augusztus 14-én csatlakoztak. A románok ellenezték, a békekonferencia pedig nem vette komolyan azt a tervezetet, amelyet a magyar békeküldöttség az erdélyi kérdés megoldására vonatkozóan előterjesztett s mely arra irányult, hogy népszavazással döntsenek a Magyarországgal gazdasági egységben maradó Erdély autonóm nemzetiségi területekre való felosztása felett.

A KISEBBSÉGI KÉRDÉS ÉS A ROMÁN POLITIKA

Románia a világháború előtt nem ismerte a modern értelemben vett nemzetiségi kérdést. A román fejedelemségek területén éltek ugyan különböző népfajok, mint a moldvai csángók és a havasalföldi városokat megtöltő székely népfölösleg, ezekkel szemben azonban semmiféle kisebbségvédelmi intézkedést nem fedezünk fel, sőt ellenkezőleg, erőszakos beolvasztásukra minden előfeltételt megteremtettek. Maga a román nép is sokféle népelemmel keveredett (szláv, kún, görög, stb.) s ez a keveréknép évszázados török hódoltság és fanarióta uralom után csak a XIX. század második felében tudott állammá és királysággá alakulni. Ebben a balkáni kis államban, ahol a gazdasági és politikai vezetés a levantei erkölcsű fanarióta-ivadékok kezé-

ben volt, s az ortodox egyházat sem hatotta át az erdélyi görögkatolikus románok nyugatibb szelleme, az emberi jogokról s a nemzetkisebbségek jogairól még kevésbbé alakulhattak ki olyan fogalmak, amelyek Nagy-Románia új kisebbségeit megnyugtathatták volna. Hiába írt alá Románia kisebbségi szerződést, olyan országban, ahol a közszabadságok csak a belgákéból lefordított alkotmányban léteztek, ahol nem volt független bíróság, képzett és becsületes hivatalnokréteg, ott a kisebbségi jogok érvényesítése sem volt egyéb illúziónál. Ennek a Romániának a gondjaira bízta a békekonferencia az erdélyi magyarságot a civilizáció és humanizmus nevében.

A román belpolitikai életet húsz éven át a liberális és nemzeti parasztpárt váltógazdasága jellemezte. A román megszállás utolsó két és fél évében II. Károly a királyhű elemek koalícióját valósította meg. A huszonkétéves román megszállásból tizenhat évig ókirályságbeli miniszterelnökök és kormányok irányították Románia sorsát, akik ellen az erdélyi román vezetőosztály a legádázabb harcot folytatta, azzal a jelszóval, hogy Erdély az erdélyieké, ami alatt az erdélyi románokat értette. A változó kormányok egy dologban következetesek voltak. Kisebbségpolitikájukat Brătianu Ionelnek az a békekonferencia után tett kijelentése irányította: most aztán figyelje meg a világ, hogy fognak Romániában a kisebbségek eltűnni! Nagy ellenfele, Maniu is azt vallotta: *vagy mi, vagy ők!* Igy érthető, hogy a román belpolitika rengeteg kapkodása, következetlensége, rögtönzése mellett ezt az alapelvet minden kormány, világnézetre és pártállásra való tekintet nélkül, milyen határozott céltudatossággal vitte keresztül. Az ókirályságbeli román vezetőrétegnek a kisebbségi kérdés iránti értetlenségéhez és Erdély gyarmati sorba való süllyesztéséhez még egy másik tényező is hozzájárult, ami az erdélyi magyarság életét megmérgezte. Ez az erdélyi román középosztály magyargyűlölete volt. A népből kinövő román értelmiség a magyar arisztokráciában és középosztályban személyesítette meg a román nép multbeli elnyomóit. Itt nemcsak a nemzetiségi elfogultság, hanem bizonyos osztálygyűlölet is fellángolt és az erdélyi román vezetőréteg a külföld előtt is azt a tetszetős színezetet igyekezett adni a magyarság ellen folytatott politikai harcainak, hogy itt a fiatal, népi, demokratikus Románia küzd az idejétmult, feudális, a mult igazságtalanságaihoz ragaszkodó magyarsággal szemben. A valóság ezzel szemben az volt, hogy az újgazdag, plutokrata és az ókirályságbeli korrupcióhoz gyorsan asszimilálódó erdélyi román vezetőréteg állott huszonkét éven át szemben azzal

a magyar vezetőosztállyal, amelyet az agrárreform, nyelvvizsgák, »numerusok« és hasonló sérelmes rendelkezések a magyar tömegek gazdasági szintjére süllyesztettek le és velük akarva-akaratlan, egyetlen sorsközösségbe forrasztottak össze.

Az ókirályságbeli bizantinizmus és az erdélyi román sovinizmus voltak a román kisebbségi politika alapténye zői. Ezek a tényezők még felfokozták és kisebbségellenes élt adtak annak a természetesen vérbő nacionalizmusnak, ami a területét meghatványozott fiatal állam nemzeti öntudatát amúgy is hevítette. A román kis- és nagypolgárság tehát adottságainál fogva soviniszta volt s amilyen gátlás nélkül szívott fel egészen a gazdasági válságig minden idegent, aki román akart lenni, olyan idegengyűlölettel fordult minden olyan réteg felé, amely megítélése szerint idegen test volt a román államban. Ezt a sovinizmust mesterségesen és üzletszerűen fokozta a román sajtó, a hírhedt »Universul«-lal az élen. Ebben a versenyben egyik sajtóorgánum sem akart elmaradni és a közönség azt tartotta a legjobb hazafinak, aki a legjobban tudott ütni a kisebbségeken. A sajtó irredentizmust szimatolt a kisebbségek minden egyes életmegnyilvánulásában, ő indította meg nagy üzleti haszonnal az antirevizionista mozgalmat, s amikor a magyar újságírókat tömegesen ültették a vádlottak padjára olyan cikkekért is, amiket a cenzúra is átengedett, a román sajtó minden büntetőjogi következmény nélkül ígérhetett az erdélyi magyarságnak Szent Bertalan-éjszakákat.

Politikát csak a közvéleményre támaszkodva lehet csinálni és a politikai pártok is igyekeztek befogni vitorláikba a sovinizmus és magyargyűlölet szeleit. 1928-ig a liberális párt, vagyis az ókirályságbeli oligarchia volt kisebb megszakításokkal uralmon. A liberálisok uralmát az őket felváltó nemzeti-parasztpárt 1928 május 6-i nagygyűlésének határozatában így jellemezte: »A jelenlegi kormány az urnalopások és államcsínyek által, valamint a hadseregnek saját céljaira és visszaélésekre való felhasználásával, az igazságszolgáltatás degradálása és az alkotmányos élet lábbal tiprása által is, hosszú időre megbontotta a nemzeti egységet és annak alapjait.« Ha az egyesülés után tíz évvel így nyilatkoztak a liberális kormányról az erdélyi románok, akkor milyen lehetett a helyzete az erdélyi magyaroknak? A liberálisok uralma a kisebbségpolitika terén mindig a mélypontot jelentette. Erre a politikára leginkább a kétszínűség volt jellemző. A vasgárdisták nyíltan hirdették, hogy az országból minden idegent ki kell kergetni. Cuza és pártja határrevíziót követelt Románia javára egészen a Tiszáig. A liberális külügyminiszterek azonban, noha a Nemzetek Szövetsége

előtt mindig a legszebb szónoklatokat mondották a kisebbségi jogokról, ugyanakkor a legjobban kiszámított, hideg tervszerűséggel igyekeztek megsemmisíteni az erdélyi magyarságot.

Nagy várakozással tekintettek a kisebbségek a nemzeti-parasztpárt uralomra jutása elé, mivel az ókirályságbeli parasztpárttal 1926-ban egyesült erdélyi nemzeti párt hozta 1918 december 1-én a híres gyulafehérvári egyesülési határozatot, melynek harmadik pontja az erdélyi népeknek teljes nemzeti szabadságot ígért. 1928-tól 1933-ig számos alkalma lett volna a nemzeti parasztpárti kormányoknak a gyulafehérvári programm megvalósítására, de erre sohasem került sor. E helyett a nemzeti parasztpárt arra törekedett, hogy osztályharcos jelszavakkal a magyarság hivatalos képviselete ellen kijátszon bizonyos »magyar demokratikus« alakulatokat és hogy a szatmármegyei sváb eredetű magyarokat visszanémetesítse. Az a kisebbségi törvény, aminek az előkészítésére a kormány Pop Ghiţát külföldi tanulmányútra küldötte, sohasem készült el, helyette azonban a nemzeti-parasztpárti uralom második felében kaptak a kisebbségek egy alminisztert, a szász Brandsch Rudolf személyében, aki hivatalba lépése előtt a magyarságot sajtónyilatkozatában irredentizmussal vádolta meg s akit később maga a Német Népközösség is kizárt tagjai sorából. A nemzeti-parasztpárt bukása után két pártra szakadt és a kisebbségi szerződést aláíró Vaida-Voevod megalapította az úgynevezett román frontot, amely a kisebbségeknek még a magángazdasági életből való kiszorításáról is politikai doktrinát csinált és bedobta a közvéleménybe a *numerus valachicus* hírhedtté vált fogalmát. 1933-ban aztán ismét a liberálisok kerültek uralomra és Tătărescu miniszterelnök, a későbbi párisi nagykövet most már a magyar—olasz és magyar—német szövetség fokozatos kiépülésétől való félelmében is igyekezett mindazt a jogtalanságot elkövetni a magyarsággal szemben, ami négy év alatt elkövethető volt. 1937 decemberében a liberális kormánypárt megbukott a parlamenti választásokon és Goga rövid uralma után kezdetét vette a királyi diktatúra, mely az ország alkotmányát a népképviseleti alapról rendi alapokra helyezte át.

A magyarsággal rendesen azok a román kormányok igyekeztek kapcsolatot találni, amelyeknek nem volt elég mély gyökerük a román közvéleményben és ezért szükségük volt a kisebbségi szavazatokra is. Így a román néppárt vezetői, Averescu marsall és az erdélyi Goga Octavian, még ellenzéken megkötötték a Magyar Párttal 1923 október 23-án az úgynevezett »csucsai paktum«-ot, az abban foglalt ígéretekből azonban három év mulva, amikor uralomra jutottak, még azokat sem valósították meg, amelyeknek a teljesítése a választások előtt lett volna

esedékes. Goga 1938 elején mint rövidéletű miniszterelnök ismét paktumot kötött a Magyar Párttal, de már a parlamenti választások előtt megbukott. Ugyancsak a magyarsággal keresett kapcsolatot a királyi diktatúra kikiáltása után előbb Miron Cristea, majd Călinescu miniszterelnök s az általuk létrehozott állampártba, a »Nemzeti Újjászületés Frontjába« a többi kisebbségekkel együtt az erdélyi magyarság is kénytelen volt belépni. Helyi megállapodásokat gyakran kötöttek választások előtt a magyarság politikai vezetői különböző román pártokkal, az országos politikában azonban őszinte és tartós együttműködés sohasem tudott létrejönni a román kormány és a magyarság illetékes vezetői között.

A KISEBBSÉGI MAGYARSÁG POLITIKAI KÉPVISELETE

A trianoni szerződés aláírásáig, vagyis amíg Erdély sorsa végleg el nem dőlt, a kisebbségi magyarság politikai passzivitást vállalt. A magyar köztisztviselők és alkalmazottak tízezrei megtagadták a hűségeskü letételét, amit a román kormány nemzetközi megállapodások ellenére követelt tőlük, s inkább otthagyták állásaikat, nehogy a román kormánynak olyan lojalitási bizonyítékokat szolgáltassanak, amelyeket az a békekonferencián Erdély megszerzése érdekében felhasználhat. A trianoni szerződés aláírása után két úton is megindult a politikai szervezkedés. Azok, akik a politikai aktivitás mielőbbi megindítása mellett voltak, Bánffyhunyadon 1921 június 5-én zászlót bontottak és megalapították a »Magyar Néppártot«, melynek hatóterülete akkor még csak a Kalotaszegre terjedt ki. A magyar társadalom konzervatív vezetőrétege már azelőtt megbeszéléseket folytatott Kolozsvárott egy »Magyar Szövetség« megalkotása érdekében. Miután sikerült a két mozgalom között az összhangot megteremteni, 1921 július 6-án megalakult Kolozsvárott a Magyar Szövetség, azzal a célkitűzéssel, hogy mint pártokon felül álló, minden magyar gondolatot, érzést, akarást magában foglaló nemzeti csúcsszervezet, a kisebbségek nemzetközileg elismert jogainak alapján állva a romániai magyarság egyetemes politikai képviselete legyen. Elnöknek br. Jósika Samut, a magyar főrendiház utolsó elnökét választották meg. A Magyar Szövetség azonban nem volt hosszú életű. A kolozsvári prefektus egy színházi incidensből kifolyólag már négy hónap mulva felfüggesztette, majd a hatóságok az 1922 márciusi parlamenti választások után végleg beszüntették működését.

A Magyar Szövetség felfüggesztése után az erdélyi magyarság politikai egysége ismét alkatelemeire bomlott szét. Az aktivitás hívei felújították a Magyar Néppártot, aminek ellensúlyozására a másik tábor megalapította a »Magyar Nemzeti Pártot«. A Magyar Szövetség végleges beszüntetése után a román kormány tudtára adta a vezetőségnek, hogy a politikai pártok egyesülése ellen nem lenne kifogása és az így létrejövő új pártot hajlandó volna elismerni. Az egyesülés 1922 december 28-án Kolozsvárott meg is történt, s így jött létre az »Országos Magyar Párt«, mely másfél évtizeden át látta el a romániai magyar kisebbség politikai képviseletét. A Magyar Párt a Magyar Szövetség utódának tartotta magát és vezetői mindig hangoztatták, hogy a politikai párt elnevezést csak kényszerűségből vették fel s a párt a romániai magyarság népkisebbségi szuverénitását gyakorolja. Első elnöke Ugron István, a monarchia egykori rendkívüli követe és meghatalmazott minisztere volt, majd az ő lemondása után gr. Bethlen György vezette tizenkét éven át a Magyar Pártot.

Nagy-Románia megalakulása után a liberális törvényhozás új alkotmányt adott az országnak. Az 1923 március 29-i alkotmány nem volt egyéb, mint a már régebben átvett belga alkotmánynak a megváltozott viszonyokra való alkalmazása. Az ország törvényhozását az alkotmány alapján készült 1926 március 27-i választótörvény szerint a kétkamarás országgyűlés látja el. A képviselőház tagjait általános, egyenlő, kötelező és titkos választójoggal választják, kerületenként lajstromos választási eljárással és az a politikai párt, amelyik az országban leadott szavazatok 40%-át eléri, megkapja az összes mandátum felét, a mandátumok másik fele felett pedig osztozik mindazokkal a pártokkal, amelyek az országban leadott szavazatoknak legalább 2%-át elnyerték. A szenátus tagjait részben kerületenként választják, részben a községi és megyei tanácsosok választják, részben a szakkamarák és egyetemek küldik ki, s ezekhez járulnak még a szenátus hivatalbóli és jogszerinti tagjai. A magyarságot országos számarányának megfelelően harminckét hely illette volna meg a 387 tagból álló népképviseleti román képviselőházban. Ennek a számnak még a felét is ritkán érték el a magyar képviselők, az igazságtalan választójog és a választási terror miatt.

Az első két parlamenti választáson a magyarság hivatalos jelöltjei nem vettek részt ; akik mégis felléptek, azok az illetékes magyar tényezők tudta és beleegyezése nélkül tették azt. Legelőször az 1922 márciusi választáson indultak a Magyar Szövetség jelöltjei, amit Erdélyben még a régi magyar választójog alapján tartottak meg. Itt azonban a magyar

jelöltek legnagyobb részének már a jelölését sem fogadták el a hatóságok, úgyhogy az urnalopások és terror miatt csak Bernády György jutott be hírmondónak a képviselőházba, szenátornak pedig csak két magyar jelöltet választottak meg. Pótválasztáson bekerült még a képviselőházba két képviselő, köztük Sándor József, akit azután még hatszor választottak meg szenátornak, a szenátusba pedig egy magyar jelölt. A választásról Maniu így nyilatkozott: »A választás a legvadabb korrupció, vesztegetés, letartóztatások, lázadásra szítás, jelöltek elfogatásának, fogvatartásának eredménye . . . szavazólapokat loptak el, s a kihirdetett eredmény sok kerületben hamis . . . Ilymódon a választás napja Erdélyben a gyász és reménytelenség napjává vált s *nemzeti szégyenbe és európai botrányba fulladt.*» Ezt az ítéletet mindenik későbbi liberális választásról el lehet mondani.

1926 májusában a Magyar Párt a »*csucsai paktum*« alapján az Averescu-féle néppárttal, vagyis az akkori kormányzó párttal kötött választási egyességet, amelynek értelmében először jutott be a román parlamentbe tekintélyes számú magyar törvényhozó, összesen tizennégy képviselő és tizenkét szenátor. 1927 júliusában ismét a liberálisok vezették le a választást az 1922. évi módszerekkel, úgyhogy a Német Párttal kartellben harcoló Magyar Párt csak nyolc képviselőt és egy szenátort tudott behozni az országházba. 1928 decemberében, amikor az első ízben uralomra jutott nemzeti parasztpárti kormány rendezte a választásokat, a Magyar Párt is első ízben indult egyedül harcba és az aránylag tisztább választáson fényes sikert aratva 16 képviselőt és 6 szenátort küldött be a román parlamentbe. Ezzel a Magyar Párt a súlyos vereséget szenvedett liberálisokat megelőzve az ország második legnagyobb képviselőházi pártja lett. A következő választások eredménye a szerint hullámzott, hogy milyen súlyos volt a hatósági terror. 1931-ben Iorga alatt 10 magyar képviselő és 2 szenátor, 1932-ben Vaida alatt 14 képviselő és 3 szenátor, 1933-ben Duca liberális kormánya alatt 9 képviselő és 3 szenátor jutott be a román parlamentbe a Magyar Párt jelöltjei közül. 1937 decemberében fordult elő először a román történelemben, hogy a választásokat levezető kormány pártja, a Tătărescu-féle liberális párt nem kapta meg a szavazatoknak a képviselőházi többséget jelentő 40%-át a választáson, s így a választási aritmetika is annyira megváltozott, hogy a Magyar Párt 19 képviselőházi és 3 szenátusi mandátumhoz jutott. Ezt a parlamentet azonban sohasem hívták össze, hanem Goga rövid uralma után a király koncentrációs kormányt alakított és népszavazással 1938 február 27-én *új alkotmányt* adott az országnak.

Az alkotmány megjelenése után, 1938 március 31-én, a politikai pártokkal együtt az Országos Magyar Pártot is feloszlatták, nem törődve azzal, hogy a párt nem napi politikai alakulat, hanem a magyarság nemzetkisebbségi képviselete. 1938 december 16-án rendelettörvény jelent meg a »*Nemzeti Újjászületés Frontjának*«, mint az ország egyetlen politikai pártjának létesítéséről, amelyen kívül minden politikai tevékenység büntetendő cselekménynek számít. A törvény végrehajtási utasítása kilátásba helyezte, hogy a kisebbségek számára külön tagozatokat fognak létesíteni. A német kisebbségnek a Frontba való kollektív belépése után a magyarság vezetői is megállapodást létesítettek Călinescu miniszterelnökkel 1939 január 17-én, amelynek értelmében a magyarság is belép az egységpártba. Ennek ellenében a román kormány engedélyezi a *Romániai Magyar Népközösség* megalakítását, mely mint gazdasági, társadalmi és kulturális célkitűzésű egyesület »a romániai magyar nép egyetemes képviselete« lesz. A Népközösség megalakítására gr. Bánffy Miklós volt magyar külügyminiszter kapott engedélyt s ettől kezdve ő irányította az erdélyi magyarság új politikai képviseletét a bécsi döntésig.

Az új alkotmány alapján készült 1939 május 9-i választótörvény korporatív kétkamarás országgyűlést létesít. A választás tartományonként és foglalkozási ágak szerint történik, a három foglalkozási ág: földművelés, ipar-kereskedelem és értelmiségi foglalkozások szerint külön kollégiumokban. A szenátus tagjait a jogszerinti szenátorokon kívül részben választják, részben a király nevezi ki őket. Az új választójog szerint egyetlen választást tartottak, amelyen a magyarság kilenc képviselőt és két szenátort küldött be a rendi román parlamentbe, három magyar szenátort pedig a király nevezett még ki. Állandóan tagja volt a szenátusnak állásánál fogva az erdélyi református püspök s a konkordátum megkötéséig az erdélyi római katolikus püspök is.

A parlament különben mindinkább elvesztette jelentőségét. Már a liberálisok bevezették 1933 és 1937 között a rendelettörvényekkel való kormányzás rendszerét. 1937 tavaszán zárták be az országgyűlés utolsó ülésszakát, a rendi parlament pedig a törvényhozás terén alig végzett érdemi munkát.

A közigazgatási önkormányzat Romániában csak a papíron létezett. A községek és vármegyék tanácsait elvileg választani kellett volna, de a gyakran váltakozó közigazgatási törvények mindig gondoskodtak arról, hogy szükség esetén a választott tanácsokat kinevezett tanácsosokkal, vagyis »interimar bizottságokkal« lehessen pótolni. A román

megszállás huszonkét éve alatt alig pár évre váltották fel a választott tanácsok az időközi bizottságok helyét, noha a törvény ezeket természetüknél fogva csak átmenetnek tekintette. A közigazgatási önkormányzat a nemzeti parasztpárt uralmának első szakaszában kezdett kibontakozni. Míg 1925 februárjában a Magyar Párt a liberálisokkal közös listán indult a közigazgatási választásokon, az 1930 februárjában tartott megyei tanács választásokon hol önállóan, hol a kormányzópárttal kartellben vettek részt a Magyar Párt tagozatai, a községi tanácsválasztásokon pedig szabad kezet adott a tagozatoknak a pártközpont. Ez utóbbi választáson a megszállott terület vármegyéiben a tanácstagságok 25·4%-át, a városokon pedig 28·8%-át nyerték el a Magyar Párt jelöltjei, ami a magyarság számaránya alatt maradt. A Iorga-kormány feloszlatta az elődje alatt választott tanácsokat, s amikor a nemzeti parasztpárt ismét uralomra jutott, fenntartotta az interimar bizottságok rendszerét, csak a maga embereit nevezte ki a tanácsokba. Azt a rendszert egyébként mindenik kormány gyakorolta, hogy ha a választás túlságosan jól sikerült a magyarok javára, akkor vagy nem iktatta be a tanácsot hivatalába, vagy pedig talált valami ürügyet a feloszlatásra s az új tanácsba egyáltalán nem nevezett ki magyarokat, vagy pedig csak olyanokat, akik az ő szekerét tolták. A községi és vármegyei tanácsoknak tagja volt hivatalánál fogva a legnagyobb kisebbségi egyház lelkésze is, az 1936 március 27-i közigazgatási törvény azonban kizárta a községi tanácsból a kisebbségi lelkészeket, amin hiába változtatott az 1938 augusztus 14-i közigazgatási törvény, mert a királyi diktatúra alatt a közigazgatási önkormányzat teljesen szünetelt.

A KISEBBSÉGI JOGOK ROMÁNIÁBAN

Fentebb már rámutattunk arra, hogy amikor az erdélyi románok 1918 december 1-én kimondották Gyulafehérvárott az egyesülést, az együttélő népek sorsára vonatkozóan is rendelkeztek. A *gyulafehérvári határozat* teljes nemzeti autonómiát ígért az itt élő népeknek, aminek keretében mindenki saját nyelvén, saját közigazgatással és saját kebeléből választott egyének útján kormányozza önmagát, a törvényhozásban és központi kormányban pedig a népesség számarányában nyer képviseletet. E kisebbségi nemzeti önkormányzatot a teljes vallás-, sajtó-, gyülekezési és egyesületalakítási szabadság egészíti ki.

A romániai magyarság jogainak másik alaptörvénye az 1919 december 9-i *párisi kisebbségi szerződés* volt. A szövetséges és társult

főhatalmak (Amerikai Egyesült Államok, Anglia, Franciaország, Olaszország és Japán) és Románia között létrejött egyezmény a következő jogokat biztosította a kisebbségi magyarságnak: az élet és szabadság védelme (2. §), a román állampolgársághoz való jog (2—7. §§), jogegyenlőség (8. §), iskolák és társadalmi intézmények fenntartása (9. §), magyar nyelvű állami iskolák és közsegélyhez való jog (10. §), végül a székely és szász közületek egyházi és iskolai önkormányzata (11. §).

Mind a gyulafehérvári egyesülési határozat, mind a párisi kisebbségi egyezmény *alaptörvény* jellegével bír, mivel a gyulafehérvári határozatok világosan kimondják, hogy az új Románia az abban lefektetett alapelveken épül fel, a kisebbségi szerződés első szakasza pedig úgy intézkedik, hogy a szerződés 2—8. szakaszait Románia »alaptörvényekül ismeri el, amivel szemben semminemű törvény, rendelet vagy hivatalos intézkedés nem lesz ellentmondásban és nem lesz hatályos«. Nagy-Románia törvényhozása a gyulafehérvári határozatok közül csak az első, egyesülést kimondó szakaszt iktatta törvénybe 1920 január elsején, a párisi szerződést pedig egyszerű törvénnyel ratifikálta 1920 szeptember 26-án. Az 1923. évi alkotmány meghozatala alkalmával egyik alaptörvényt sem cikkelyezték be az alkotmányba s erre az 1938. évi alkotmánytörvényben sem került sor. Ennélfogva a »lex posterior derogat priori« elv alapján későbbi törvények sorozata hatálytalanította a kisebbségek alaptörvény jellegű, de csak egyszerű törvényerővel bíró jogait.

Nagy-Románia két alkotmánya, az 1923 március 29-i szabadelvű és az 1938 február 27-i rendi alkotmány közül tehát egyik sem ismeri el a kisebbségek gyulafehérvári és párisi szerzett jogait s ezek helyett bizonyos általános polgárjogokat nyilatkoztatnak ki, amelyek a kisebbségeket is érintik. A régi alkotmány ötödik szakasza a lelkiismereti és tanszabadságot, sajtó-, gyülekezési- és egyesülési, valamint minden törvény által meghatározott közszabadságot a román állampolgároknak »faji eredetre, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül« biztosítja (lásd még részletezve a 28. és 29. szakaszban). A hetedik szakasz kimondja, hogy a polgári és politikai jogok gyakorlásának nem lehet akadálya a faji, nyelvi vagy vallási különbség, a nyolcadik a törvény előtti egyenlőséget és a közteherviselést terjeszti ki a kisebbségekre.

Az új alkotmány meghozatalakor kiadott királyi szózat egyenlő jogokat ígért »minden más fajú nemzetiségnek, mely az egyesült Románia földjén évszázadok óta él«. Az új alkotmány szövegébe azonban nem került be sem a »nemzetiség« mint jogalany, sem az »őslakó« fogalma,

hanem a régi mintájára itt is csak általában van szó az emberi és állampolgársági jogokról s azt, hogy e jogok fajra és vallásra való tekintet nélkül minden románt megilletnek, az alkotmány csak az állampolgári kötelességeknél (4. szakasz) és a törvény előtti egyenlőségnél (5. szakasz) hangsúlyozza. Az új alkotmány azonban beviszi a román és nemroman közötti megkülönböztetést olyan területekre, ahol az, legalább is a törvények szövegében, nem szerepelt. A 27. szakasz, a kisebbségi szerződés 8. szakaszával szöges ellentétben kimondja, hogy a polgári és katonai közhivatalok elnyerésénél tekintettel kell lenni »a román nemzet többségi és államalkotó jellegére«, a 67. szakasz szerint pedig miniszter csak az lehet, akinek legalább három nemzedék óta román elődei vannak. Ez ugyan nem akadályozta meg a királyt abban, hogy 1940-ben, Besszarábia és Bukovina egy részének elvesztése után Hans Otto Rothot kisebbségi miniszternek kinevezze, amit azonban a romániai németség politikai vezetője nem vállalt el.

Hogy két évtizeden át hogyan értelmezték és hajtották végre a kisebbségek alaptörvény jellegű jogait Romániában, arra vonatkozóan a következő fejezetek szolgáljanak útmutatásul. A jogforrások felsorolásánál azonban nem feledkezhetünk meg arról a kísérletről, amit a királyi diktatúra 1938-ban tett azzal a céllal, hogy bizonyos részletkérdések nyugvópontra juttatásával azt a látszatot keltse, mintha megoldotta volna a kisebbségi kérdést. 1938 május 4-én rendelettörvény jelent meg, mely a kultuszminisztérium kisebbségi ügyosztályát a miniszterelnökséghez helyezi át és főkormánybiztossági jelleggel ruházza fel. Ugyanazon év augusztus 4-én megjelent a rendelettörvény végrehajtási utasítása is, mely szerint a főkormánybiztosságoknak csak adatgyűjtő és ellenőrző hatásköre van a kisebbségek kezelését illetően, javaslatokat pedig az egyes minisztériumoknak csak a miniszterelnök útján tehet. A király kisebbségi főkormánybiztosnak Silviu Dragomir kolozsvári egyetemi tanárt nevezte ki, aki később miniszteri rangot kapott, a főkormánybiztosság pedig kisebbségi minisztériummá bővült ki és majdnem a bécsi döntésig állott fenn. A kisebbségi főkormánybiztosság működéséről szóló rendelettörvény végrehajtási utasítása anyagi jogi rendelkezéseket is tartalmazott, ezek azonban csak a párisi szerződés és az alkotmány egyes szakaszait ismételték meg. E végrehajtási utasítással egyidejűleg jelent meg a hivatalos lapban az 1750. bis. számú minisztertanácsi napló, mely 28 szakaszban egyrészt már meglevő törvényes rendelkezéseket ismétel meg, másrészt néhány újítást is tartalmaz. Igy, legalább is papíron,

elismeri a kisebbségi gyermekek számára az iskolaválasztási szabadságot (5. szakasz), a magyar helységnevek használatát a sajtóban, ahol azt jogellenesen megtiltották (18. szakasz), a köztisztviselők újabb nyelvvizsga alól való mentességét, miután a legtöbb magyar tisztviselőt már nyelvvizsga folytán elbocsátották (20. szakasz) és a kétnyelvű címtáblákat, miután már valamennyi címtáblát az országban átfestették románra (25. szakasz). A minisztertanácsi napló jogi értéke azonban nagyon kétséges, mivel a román közjog szerint az ilyen naplók csak a hatóságoknak adhatnak utasítást, de a bíróság előtt nem érvényesíthetők. A napló különben sem írt elő semmiféle szankciót az ellene vétőknek s így még azt a néhány részletkérdést sem oldotta meg, amelyekre kiterjedt. Ez az úgynevezett »kisebbségi statutum« története.

Nagy-Románia fennállása alatt többször kísértett egy kisebbségi törvény alkotásának terve. Már az 1923. évi alkotmány tárgyalása alkalmával kijelentette Brătianu miniszterelnök, hogy felesleges az alkotmányba kisebbségvédelmi rendelkezéseket felvenni, mivel a kisebbségek nyelvhasználatát külön törvény fogja szabályozni. A nemzeti parasztpárti kormányok is azzal az ürüggyel odázták el az egyes kisebbségi problémák megoldását, hogy törvényhozásilag fogják szabályozni a kisebbségi kérdést. Az e célból külföldre küldött Pop Ghiţa tanulmányútjának azonban egyetlen látható eredménye egynéhány külföldi interview lett a romániai kisebbségek kitűnő helyzetéről. 1939 őszén Tătărescu miniszterelnök vetette fel egy kisebbségi törvény megalkotásának tervét, ez azonban a bécsi döntés előtt tíz hónappal anakronizmusnak tűnt fel s a magyar és német Népközösség ellenállásán meg is hiúsult. Kisebbségi törvényre egyébként nem is lett volna szükség Erdélyben, ahol az erdélyi kormányzótanács első dekrétumával életben tartotta a magyar nemzetiségi törvényt (1868 : XLIV. tc.). A törvény végrehajtására azonban egyik román kormány sem gondolt és különben is számos rendelkezését későbbi román törvények jogilag is hatályon kívül helyezték.

1. *Az állampolgárság*

A Romániába szakadt magyarság legelső kérdése az új állampolgárság megszerzése volt. A gyulafehérvári határozatok megszövegezői előtt ez annyira természetes volt, hogy külön nem is foglalkoztak vele. A kisebbségi szerződés öt szakaszt szentel az állampolgárság kérdésének (2—7. §§) és pontosan megszabja, hogy Románia állampol-

gároknak ismeri el jogérvényesen és minden alakiság nélkül mindazokat, akik a hozzácsatolt területen állandó lakhellyel bírnak, sőt azokat is, akik ott születtek, de a szerződés életbelépésekor távol voltak, majd megállapítja, hogy mindazok, akik Romániában születtek és akiket más állampolgárság nem illet meg, román állampolgároknak tekintetnek. Az állampolgársági törvény (1924 február 23) 56. szakasza ezt oda módosította, hogy Erdély, Bánát, Körösvidék, Szatmár és Máramarosnak azok a lakói, akik 1918 december 1-én e terület valamelyik községében *illetőséggel* bírtak és nem optáltak idegen állampolgárságért, minden formaság nélkül román állampolgárrá válnak. Vagyis újabb követelést állít fel a törvény akkor, amikor nem elégszik meg az állandó lakhellyel, hanem az illetőség bizonyítását kéri, sőt az összeírást időponthoz köti és nem gondol azokra, akik saját vagy a hatóságok hibájából kimaradtak a névjegyzékből. Az első összeírás alkalmával valóban annyian nem jelentkeztek, főként vasutasok, iparosok és vándorkereskedők, hogy 1928-ban ismét határidőt kellett kitűzni a kimaradottaknak a jelentkezésre, 1932-ben pedig újabb törvényt szavaztak meg, mely 1933 szeptember 1-ben állapítja meg a jelentkezés végső időpontját.

Az utóbbi években, amikor gazdasági és politikai okokból az idegeneket fokozott ellenőrzésnek vetették alá, kiderült, hogy még mindig többségiek és kisebbségiek százezrei hiányoznak az állampolgári névjegyzékből. Az 1939 január 20-i új állampolgársági törvény megadta a lehetőséget a fajrománoknak arra, hogy egyszerű nyilatkozat alapján állampolgárságukat elismertessék. A kisebbségek számára azonban ezt nem biztosították, sőt a rendezetlen állampolgárságú nyugdíjasok fizetését beszüntették, a kimaradottakra idegen-illetéket róttak s a közhivatalokból kezdték elbocsátani őket.

Amikor a magyarság belépett a Nemzeti Újjászületés Frontjába, az egyik legelső követelés az állampolgársági kérdés rendezése volt. Erre irányult az 1939 július 27-i módosító törvény, mely a jelentkezés határidejét kitolta, de viszont fenntartotta az 1924. évi törvény sérelmes intézkedéseit, amennyiben a jelentkezőktől annak bizonyítását kérte, hogy 1918 december 1-én illetőségük volt Romániában vagy az ahhoz csatolt területeken. Ezt igyekezett orvosolni a magyar képviselők ismételt sürgetéseire hozott 1939 október 20-i legújabb állampolgársági törvény, mely eltekint az illetőségtől és az egyesülés időpontjától s lehetővé teszi azt, hogy mindazok, akik 1918 december 1 és 1921 július 26 (a trianoni szerződés ratifikálása) között Romániában vagy az ahhoz csatolt területen lakhellyel bírtak, felvétethessék magukat

az állampolgársági névjegyzékbe. Közel százezer magyar hontalannak nyílt meg a lehetősége 1940 február 1-ig (amit a törvény a jelentkezés végső határidejének jelöl meg) arra, hogy elnyerje a román állampolgárságot és az ezzel járó jogok teljességének birtokába lépjen.

A jelentkezők állampolgárságát az igazságügyminisztérium hagyja jóvá, ide terjesztettek fel az illetékes községi előljáróságok minden egyes kérést. A többszázezer kérés torlódása miatt a minisztérium nem tudta idejében elintézni mindenki ügyét s közben ismét megvonták azoknak a nyugdíját és rengeteg újabb zaklatásnak tették ki azokat, akik a névjegyzékbe jelentkeztek, de akiknek az ügye még elintézés alatt állott.

Mindenesetre jellemző a román közigazgatásra, hogy az egyesülés után huszonkét évvel még mindig százezrével vannak az országban többségi és kisebbségi polgárok, akik bár az ország területén születtek és mindig itt éltek, nem szerepelnek az állampolgársági névjegyzékben. Az állampolgárság nélküli magyarok legnagyobb része két évtizedes kálvária után csak akkor jutott hozzá a román állampolgársághoz, amikor a bécsi döntés következtében ismét a magyar honpolgársággal cserélte fel azt.

2. *A nyelvhasználat.*

Gyulafehérvárott saját nyelvű önkormányzatot ígértek Erdély népeinek az erdélyi románok, Párisban a nagyhatalmak biztosították Románia kisebbségeit, hogy nyelvhasználatukat nem fogják korlátozni a magán vagy üzleti forgalomban, a vallási életben és sajtóban vagy nyilvános gyűléseken, sőt a bíróságok előtt is méltányos nyelvhasználati könnyítéseket fognak tenni.

Saját nyelvű közigazgatási önkormányzatról már csak azért sem beszélhetünk, mert a közigazgatási önkormányzat nem működött, a kinevezett tanácsokban pedig nem volt alkalmuk a kisebbségeknek nyelvük használatára. Az a pár év, amíg választott tanácsok működtek, a magyar nyelv üldözésének jegyében zajlott le. Még kevésbbé beszélhetünk kisebbségi jogokról akkor, amikor nem működtek választott tanácsok és a magyarság egy önkényes közigazgatásnak volt kiszolgáltatva.

A községi és megyei tanácsok nyelvhasználatára vonatkozóan a liberálisok 1925. évi közigazgatási törvénye úgy intézkedett, hogy a legfőbb közigazgatási tanács fogja megállapítani esetről-esetre a kisebbségi nyelvhasználat mértékét, amit a gyakorlatban természetesen nem

lehetett keresztülvinni. A nemzeti parasztpárt-féle 1929. évi közigazgatási törvény sem biztosította a nyelvhasználatot, aminek a szabályozása elől Maniu azzal tért ki, hogy erre vonatkozóan a kisebbségi törvény fog rendelkezni. Ezért s mivel a törvény javaslatában szó sem volt a Gyulafehérvárott ígért önkormányzatról, a Magyar Párt képviselői a képviselőházban ünnepélyesen óvást emeltek ellene és az ülésről tüntetően eltávoztak.

Megfelelő törvényes rendelkezések hiányában a törvényhatóságok úgy értelmezték a kisebbségi tanácsosok nyelvhasználatát, ahogyan akarták. Igy történhetett meg, hogy Dobrescu kolozsvári tartományi igazgató 5037/1930 április 7-i számmal rendeletet adott ki a prefektusoknak, hogy a megyei és községi tanácsokban és bizottságokban »semmiféle indokolás mellett nem engedhető meg, hogy más, mint az állam hivatalos nyelvén, nyilatkozatok hangozzanak el, a bizottsági tagok felvilágosításokat kérjenek vagy adjanak, vagy az ülésekről jegyzőkönyvet vegyenek fel.« Nem csoda, ha Kolozsvárott a városi tanács megalakulása után az úgynevezett román blokk tagjai botrányt rendeztek, amikor az első magyar felszólalás megtörtént és erőszakkal megakadályozták azt, hogy a magyar tanácsosok szóhoz juthassanak.

Amikor a liberálisok 1936-ban eltakarították a nemzeti parasztpárt közigazgatási decentralizációjának romjait és új közigazgatási törvényjavaslatot terjesztettek a parlament elé, Hans Otto Roth a képviselőház előtt éles bírálatban részesítette a javaslatot, rámutatva arra, hogy »mi erdélyi szászok nyolcszáz év óta szabadon használjuk anyanyelvünket a közigazgatásban. A kisebbségek nyelvhasználatát a magyar időkben az 1868. évi nemzetiségi törvény biztosította«. Willer József pedig kiemelte a javaslat sérelmes rendelkezései közül azt, amelyik szerint a városi vagy megyei tanácsokban, ha valaki más, mint román nyelven beszél, az a tanács feloszlatását vonhatja maga után. A kisebbségek tiltakozásának ellenére a törvény sérelmes intézkedéseivel együtt 1936 március 27-én életbe lépett. Az 1938 augusztus 14-i utolsó közigazgatási törvény ismét megengedte, de csak a kisebbségi többségű községekben, a kisebbségi nyelven történő felszólalást. Ennek azonban csak elméleti jelentősége volt, mert a diktatúra alatt a községi tanácsok nem működtek.

A kisebbségi statutum szerint a románul nem tudó kisebbségi polgárok a községi elöljárósághoz anyanyelvükön is nyujthatnak be kéréseket (14. szakasz). Ezt a »jogot« azonban illuzóriussá tette az a megszorítás, hogy a kéréshez hiteles román fordítást kell mellékelni, aminek az elkészítése legalább annyiba kerül, mintha valakivel egye-

nesen román nyelven íratnák meg a kérést. Papíron tehát magyarnyelvű beadványokat is szabad a hatóságokhoz intézni, ugyanakkor azonban a magyar képviselők állandó szorgalmazása ellenére sem tüntették el a közhivatalokból azokat a táblákat, amelyek arra hívták fel a közönség figyelmét, hogy kizárólag románul beszéljen. Közben a kisebbségi statutum azt is kimondta, hogy a kisebbségi községek hivatalnokainak ismerniök kell az illető kisebbség nyelvét (16. szakasz); de mit ér ez a rendelkezés, ha végre is hajtják, amikor a hivatalokban csak románul szabad beszélni? Hogy az adófizető polgárság kiszolgálása terén milyen viszonyok uralkodtak, arra jellemző Ionescu tábornok, a vasutak vezérigazgatójának intézkedése, aki 1931 elején rendeletileg tiltotta meg a vasúti alkalmazottaknak, hogy bármiféle kérdésre, amit kisebbségi nyelven intéznek hozzájuk, választ adjanak. A katonák különben mindíg szerettek a nyelvhasználati kérdésbe beavatkozni, s így a királyi diktatúra kezdetén a kolozsvári VI. hadtest parancsnoka 1938 február 23-i dekrétumával egy hónaptól két évig terjedhető fogházbüntetés terhe mellett rendelte el, hogy tilos a rikkancsoknak az újságok neveit magyarul kikiáltani, tilos a társas gépkocsikon az állomásokat más, mint román nyelven bemondani, stb., stb. A királyi diktatúra bevezetése óta az ilyen ügyek is a katonai törvényszék elé tartoztak.

A kisebbségi szerződés minden nyelvi vívmányát felemésztette az elvakult sovinizmusnak az a szelleme, mely már a célszerűségi szempontokon is túltette magát, csakhogy idegengyűlöletét kielégíthesse. Szépen hangzik a kisebbségi szerződésnek az a rendelkezése is, mely szerint a kisebbségek nyelvhasználatát nem fogják korlátozni az üzleti forgalomban (8. szakasz), de mit ér ez a gyakorlatban, ha a hadtestparancsnok a más, mint román nyelvű cégtáblák tulajdonosaira két évig terjedhető fogházat ró ki. Azután jön a kisebbségi statutum és megengedi a román és kisebbségi nyelvű cégtáblák használatát (25. szakasz), de ilyen jogbizonytalanságban senki sem festeti vissza a címtábláját drága pénzen s még kevésbbé használ kizárólag magyar nyelvű cégtáblát, mert időközben a közigazgatási törvényhez mellékelt illetéktáblázat még azt is előírja, hogy a kizárólag idegen nyelvű cégtáblák adója, beleértve a szabadfoglalkozásúak címtábláit is, a román nyelvű cégtáblák adójának nyolcszorosa. Az új kereskedelmi törvény pedig a kereskedelmi vállalatokat is korlátozta abban, hogy más, mint román nyelven vezethessék üzleti könyveiket.

Az is szépen hangzik, hogy a kisebbségi nyelvek használatát semmi sem gátolhatja a sajtóban (kisebbségi szerződés 8. szakasz), de külön-

böző titkos és bizalmas rendeletek alapján a cenzúra már a liberálisok alatt eltiltotta a magyar helységnevek használatát, ami miatt egy sereg magyar lapnak még a címét is meg kellett változtatnia (Erdélyi Helicon, Erdélyi Szemle, Erdélyi Múzeum, Erdélyi Iskola, Erdélyi Gazda, Erdélyi Fiatalok, Erdélyi Lapok, Kolozsvári Friss Ujság, Nagyvárad, stb.), helynév-történeti tudományos tanulmányok közlése pedig egyenesen lehetetlenné vált. Amikor már a polgári hatóságok vonalán sikerült ezt a rendeletet visszavonatni, akkor jött az ostromállapot és a katonák a magyar helységnevek használatára is két évi büntetést irányoztak elő. A kisebbségi statutum itt is közbeszólt (15. szakasz), de rövid szünet után a cenzúra ismét visszatért a régi gyakorlathoz.

A bíróság előtti nyelvhasználat kérdésében sem gyakorolták az 1868 : XLIV. tc. világos rendelkezéseit, hanem e helyett gyakorlati megoldásokhoz folyamodtak és a tolmács szerepét legtöbbször maguk az ügyvédek vagy ügyfelek töltötték be. Csak 1938-ban helyezi kilátásba a kisebbségi statutum, hogy az ügyvéd nélkül megjelenő kisebbségi állampolgárok számára tolmácsokat fognak alkalmazni (22. szakasz). Hogy kinek a terhére, arról nem beszél.

3. *Az egyházak.*

A hatalomváltozás teljesen felkészületlenül érte az erdélyi magyarságot, s a magyar állam hivatalos szerveinek eltávozása után az egyházak ősi önkormányzata mögé vonult vissza az egész magyar közélet. Ezt az önkormányzatot Gyulafehérvárott és Párizsban egyaránt elismerték, s így az egyházak lettek az erdélyi magyarság egyetlen időtálló közösségi szervezete. Az 1928 április 22-i kultusztörvény történelmi egyházaknak ismeri el a római katolikus, református, evangélikus és unitárius egyházakat. Ezek közül a színmagyar erdélyi református és unitárius egyház helyzete nem képezte vita tárgyát. A Magyarországtól Romániához csatolt terület határmenti református egyházközségei, amelyek nem tartoztak az erdélyi református püspökség alá, már 1920 december 14-én külön egyházba tömörültek. Ennek az elismerése azonban csak az 1939 november 22-i törvénnyel történt meg. A Romániához csatolt magyar evangélikusok csekély lélekszámuk miatt nem tudtak külön püspökséget alakítani s ezért a főhatalomváltozás után Arad székhellyel szuperintendenciába tömörültek, amelyet a román kormány csak a bécsi döntés előtt néhány hónappal, 1940 március 3-án ismert el.

A romániai magyar római katolikusoknak szívós és nagy részben eredménytelen küzdelmet kellett folytatniok egyházi önkormányzatukért. A román kormány ugyanis 1927 május 10-én konkordátumot kötött a Szentszékkel, amelyben az ezeresztendős és másfél millió lelket számláló erdélyi és határmenti katolikus püspökségeket az alig 26 egyházközséget számláló bukaresti római katholikus püspökségnek rendelték alá, ez utóbbit pedig érsekséggé alakították át, s így a római katolikusok egyetlen képviselője a szenátusban Cisar román érsek lett. A püspöki kinevezések előtt ezentúl a Szentszéknek a román kormánytól kell véleményt kérnie, hogy nem forog-e fenn »politikai aggály« a jelölttel szemben? A kisajátítás folytán kártérítésképen kapott állampapírokból a konkordátum »Patrimonium Sacrum«-ot szervez, amit a római és görög-katolikusok közösen adminisztrálnak, s így a románok illetéktelen beavatkozást nyernek e magyar vagyon kezelésébe. A konkordátum a kilencszázéves nagyváradi római katolikus püspökséget a szatmári püspökségbe olvasztotta be és engedélyezte az ötödik görög-katolikus püspökség felállítását, hogy így a püspökök tanácsában a román többséget biztosítsa. Végül eltörölte a konkordátum a sokszázéves patronátusi jogokat és kötelezettségeket. A konkordátummal egyidejűleg a minorita-rend római vezetősége a görög katolikusoknak ajándékozta a kolozsvári minoriták templomát és hatalmas vagyonát.

A konkordátumot még így is keveselte a román közvélemény egy része, s Ghibu Onisifor egész könyvtárat írt össze erről a kérdésről és társadalmi mozgalmat indított a konkordátum IX. szakaszában fenntartott ősi római katolikus Státus ellen, mely az erdélyi szellemnek a katolikus világban páratlan történelmi alkotása. Ghibu és tábora kétségbe vonta a Státus jogi személyiségét és a státusvagyon azonnali elkobzását követelte. A román kormány tárgyalásokat kezdett a Szentszékkel, s ezeknek eredményeképen jött létre az 1932 május 30-i római egyezmény a konkordátum IX. szakaszának értelmezéséről. A Státus mint ilyen megszűnik és helyébe a »gyulafehérvári latin szertartású egyházmegyei tanács« lép. Vagyonát a gyulafehérvári püspök fogja kezelni a kultuszminisztérium és a bukaresti érsek ellenőrzése mellett. A Státus szolgalmi joga a kolozsvári egyetem egyik épületrészére megszűnik, az egyetem mellett lévő piarista templomban viszont ezután a kolozsvár—szamosújvári görög-katolikus püspökség is tarthat istentiszteletet. A római egyezmény ellen Ghibu és társai tovább folytatták a hajszát és a közvélemény nyomásával megakadályozták annak ratifikálását, egészen az 1940 március 2-i és 3-i rendelettörvények meg-

jelenéséig, amikor is több függőben levő katolikus jogi kérdés rendezése alkalmával a konkordátum ratifikálása is megtörtént.

A magyar egyházak sem jogilag, sem ténylegesen nem voltak a román egyházakkal egyenjogúak. Mind a két alkotmány elmondotta, hogy az orthodox és görög-katholikus egyházak román egyházak, románnak minősítve azt a 13.351 magyar orthodoxot és 79.090 magyar görögkatolikust, akiket az 1910. évi népszámlálás itt talált. Majd úgy folytatta, hogy az orthodox egyház uralkodó az államban, a görög katolikust pedig elsőbbség illeti meg a többi egyházakkal szemben. Ennek gyakorlati következménye pl. az, hogy amíg a két román egyház minden püspöke hivatalból tagja a szenátusnak, addig a többi egyházak közül csak azoknak a püspökei hivatalbóli szenátorok, amelyeknek több mint 200.000 hívük van. Mivel pedig az unitárius egyháznak mindössze 72.000 híve van, a katolikus egyházat pedig a konkordátum után egyedül a bukaresti román érsek képviselte a szenátusban, csak az erdélyi református püspök maradt a magyar püspökök közül a szenátus tagja.

További megkülönböztetés volt az az aránytalanság, ami a román és magyar lelkészek államsegélye között állandóan fennállott. A magyar képviselők az országgyűlés előtt számtalanszor rámutattak arra, hogy főként a családos református és unitárius lelkészek csak egyharmadát kapják az orthodox lelkészek kongruájának és az unitárius püspök kevesebb államsegélyt kap, mint egy parlamenti ajtónálló, noha a román egyházakat az agrárreform még földhöz juttatta, a magyar egyházak földbirtokainak viszont háromnegyedét elkobozták. Csak az 1940—41. évi költségvetésbe vettek fel tizenkét és fél millió lejt az államsegély pótlására, ami csak arra volt elég, hogy a protestáns lelkészek államsegélyét felemeljék a római katolikus lelkészi kar kongruájának színvonalára.

A román nemzeti egyházakat különben az államhatalom a románosítás eszközének használta fel és a vallásszabadság klasszikus földjén megindult az állítólag román eredetű magyarok és általában mindazoknak a nemzeti egyházakba való beterelése, akik a hatalmi nyomásnak nem tudtak ellenállani és engedtek az erőszaknak. A híveiket védő magyar lelkészekkel szemben pedig annyira eldurvult a hatósági közegek bánásmódja, hogy a kisebbségi statutumban szükségesnek látszott megtiltani a közigazgatási szerveknek az istentisztelet kérdéseibe való beleszólást (10. szakasz). A hatósági közegek erőszakoskodásait, a gyülekezési jog korlátozását, az agrárreform törvénynek a kisebbségi egyházakra nézve sérelmes végrehajtását egyébként nemcsak a magyar-

ság barátai, hanem egy amerikai felekezetközi bizottság is megállapította, miután annak képviselői Romániát két ízben is bejárták és mind a kisebbségek, mind a román kormány képviselőivel felvették a kapcsolatot. Az a két kötet, amelyben tapasztalataikról beszámoltak (The Religious Minorities in Transylvania és Roumania Ten Years After, Boston 1925 és 1928), a művelt világ előtt megmásíthatatlan bizonyítékot szolgáltatott arra nézve, hogy azok az állítólagos sérelmek, amelyeket a románok Trianon előtt a magyar iskolapolitika ellen világgá kürtöltek, eltörpülnek ama bánásmód mellett, amelyben a demokratikus Románia vallási kisebbségeit részesíti.

4. *Az iskolák.*

Az erdélyi magyarság kisebbségi küzdelmeinek egyik legszomorúbb fejezetét képezi az a két évtizedes harc, amit egyházaink és politikai képviseletünk a magyar iskolák érdekében folytatott. A kisebbségi szerződés előírta, hogy Románia kisebbségi állampolgárainak jogukban áll iskolákat létesíteni, azokra felügyelni s ott nyelvüket használni és vallásukat gyakorolni (9. szakasz) ; de ugyanakkor az állam is köteles azokban a helységekben, ahol kisebbségek jelentős arányban laknak, az állami iskolákban ezek gyermekeit saját anyanyelvű oktatásban részesíteni ; sőt a kisebbségi iskoláknak arányos részt kell biztosítani az állami és községi költségvetésben iskolai célokra előirányzott összegekből (10. szakasz) ; végül a székely és szász közületnek a román kormány vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot fog engedélyezni (11. szakasz).

Ismeretes, hogy a békekonferencián Brătianu Ionel megtagadta a kisebbségi szerződés aláírását és utána lemondott a kormányelnökségről. Rövid időn belül azonban ismét ő került uralomra és így reá hárult volna az a feladat, hogy a szerződést végrehajtsa. Erről természetesen szó sem volt, miután a nagyhatalmak elismerték Románia területi igényeit. Brătianu kitűnő munkatársat kapott Anghelescu Constantin orvosban, aki sovinizmusától hajtva tervbe vette az egész oktatásügy államosítását és románizálását. A liberális kormány abból a meggondolásból indult ki, hogy a kisebbségeket csak úgy tüntetheti el, ha megakadályozza azt, hogy nemzeti öntudattal rendelkező új magyar nemzedék nőjjön fel Romániában és tudta azt, hogy Trianon előtt is Erdélyben éppen a román kormány által támogatott felekezeti iskolák voltak az irredentizmus fészkei. A hatalomváltozás után a

magyar állami iskolákat mind átvette a román állam és legtöbbjébe bevezette a román tanítási nyelvet. Ezért a magyar egyházak kénytelenek voltak azokat az iskoláikat, amelyeket annak idején nagyon bölcsen nem adtak át a magyar államnak, tovább fejleszteni és új iskolákat létesíteni. Anghelescu tehát azzal kezdte munkáját, hogy bevezette az állami tantervet a magyar felekezeti iskolákba és elrendelte, hogy a román nyelvet, irodalmat, történelmet és földrajzot román nyelven kell előadni, ami által magyar hitvallásos iskolák nemcsak kétnyelvűvé váltak, hanem megfelelő képesítésű magyar tanerő hiányában az egyházak kénytelenek voltak román tanerőket is alkalmazni (100.090 és 100.088/1923. sz. rendeletek). Nemsokára azután beterjesztette az állami elemi oktatásról szóló törvényjavaslatát, amely az 1924 július 26-i törvény formájában lépett életbe. E törvénynek főként két rendelkezése tett a népszövetségi panaszok folytán világhírre szert. Az egyik a 8. §., mely előírja, hogy azok a román származású polgárok, akik anyanyelvüket elfelejtették, gyermekeiket csak román előadási nyelvű iskolába járathatják. Igy indult meg a származáskutatás és névelemzés, amitől hangos volt tizennégy éven át a parlament és a Nemzetek Szövetsége. A másik nevezetes szakasz a 159. §., mely a »kultúrzóna« létesítéséről intézkedik. E szerint azok a tanítók, akik nem az alábbi megyékből származnak és kötelezik magukat, hogy e megyék területén legalább négy évig fognak szolgálatot teljesíteni, működésük idejére 50%-os fizetésemelést, a korpótléknál és próbaidőnél is kedvezményt és külön jutalmat, valamint földet kapnak, ha itt telepednek meg. A húsz kultúrzónás megye között volt Csík, Udvarhely, Háromszék, Maros-Torda és Torda-Aranyos is, vagyis az a terület, amelyen a közoktatást a székely önkormányzatnak kellett volna ellátnia a kisebbségi szerződés értelmében. E rendelkezés alapján, amit a végrehajtási utasítás még kibővített, elárasztották a Székelyföldet ókirályságbeli tanítókkal, akik ott a román kultúra helyett az analfabétizmus előharcosai lettek a kényszermunkával és adóprés segítségével felépített községi iskolákban, mivel sem a tanulókkal, sem a szülőkkel nem tudták megértetni magukat.

Az állami oktatás kiterjesztése és az állami iskoláknak magyar lakosság költségén gombamódra való szaporítása mellett a felekezeti iskolák továbbsorvasztásáról sem feledkezett meg a leleményes kultuszminiszter. Az 1925 március 7-i bakkalaureatusi törvény eltörölte az addig Erdélyben fennálló érettségit s helyette a felekezeti iskola tanulóinak is állami tanárokból álló vizsgabizottság előtt kellett bakkalaureátusi vizsgát tenniök. A bakkalaureátusi bizottságok tagjai,

akik rendszerint még a középiskolában magyar nyelven előadott tárgyakból is románul kérdeztek, olyan alapos munkát végeztek, hogy főként az első években *hetven-nyolcvan* százaléka elbukott a magyar jelölteknek és így sikerült, legalább egy időre, megbénítaniok a magyar értelmiségi utánpótlást.

A legnagyobb ütközet azonban a magánoktatási törvény körül zajlott le, amely végleg megpecsételte a magyar oktatásügy sorsát Erdélyben. Április 29-én ismerték meg az egyházak vezetői egy Anghelescu miniszterrel tartott értekezleten a javaslatot s látva az abban tervezett merényletet az ősi hitvallásos iskolák ellen, másrészt pedig meggyőződve arról, hogy a miniszter nem akar változtatni javaslatán, tüntetően eltávoztak az értekezletről és elhatározták, hogy a Nemzetek Szövetségéhez fordulnak jogorvoslatért, ami meg is történt. Három nap mulva a Magyar Párt kiáltvánnyal fordult a román néphez, majd Mailáth püspök rendeletére az összes erdélyi római katolikus templomban könyörögtek Istenhez, hogy hárítsa el azt a veszedelmet, amit a magánoktatási törvény az egyházra jelent. A három egyház rendkívüli közgyűlése május 14-én egyhangúan kimondta, hogy helyesli a magánoktatási törvényjavaslat ellen a Nemzetek Szövetsége elé terjesztett panaszt. Szeptember 7-én és 15-én az egyházak vezetői pótbeadvánnyal fordultak a Nemzetek Szövetségéhez, felgöngyölítve az egyházi iskolák egész kérdéskomplexumát. November 6-án tizenkilenc pontból álló megegyezés jött létre a magánoktatási törvénytervezet tárgyában, amelyet azonban a kormány nem tartott meg, hanem csak a genfi panasz erőtlenítésére használt fel. Az egyházak tiltakozásának ellenére a javaslatot a parlament mégis tárgyalni kezdte, s itt ismét Sándor József szólalt fel és terjesztett elő ellenjavaslatot. A törvényt nagy viharok között szavazták meg és 1925 december 22-én lépett életbe. A Nemzetek Szövetségénél a később Nobel-díjas Lord Cecil elnöklete alatt működő hármas bizottság a következő év március 18-án zárta le a panasz tárgyalását egy nagyon jellemző jegyzőkönyvvel. A jegyzőkönyv bókokat oszt a román kormánynak, amiért a javaslaton módosításokat eszközölt, s bár a törvény végleges szövegének némely pontjánál bizonyos kétségek (quelques doutes) merülhetnek fel, hogy vajjon azok nem állanak-e ellentétben a kisebbségi szerződéssel, a kormány válasza a panaszolók aggodalmát eloszlatni látszik. Nem ejtette gondolkodóba a bizottságot a törvénynek az az intézkedése, mely az ősi erdélyi felekezeti iskolákat magániskolákká fokozta le, sem az, amelyik az iskolák és tanerők működési engedélyének, valamint az iskolák nyilvánossági jogának megszerzésénél hosszadalmas

eljárást ír elő, sok kibúvóval ; nem tűnt fel neki, hogy a törvény szerint négy, de a gyakorlatban az öt nemzeti tárgyat románul kell tanítani, noha a kisebbségi szerződés a felekezeti iskolákban még a román nyelv tanítását sem írja elő, s a magánoktatási törvényt most már a Népszövetség által is fémjelezve kezdte végrehajtani a román kormány.

Az állami és felekezeti oktatás közötti harc mindvégig egyenlőtlen erők küzdelme volt. Az állami iskolák személyi kiadásait a kultuszkormány viselte, viszont a magyar egyházak iskolái csak az 1921., 1929/30. és 1939/40. években részesültek némi államsegélyben. A községeknek költségvetésük 14%-át kulturális segélyezésre kellett fordítaniok. Ez az összeg elvileg arányosan osztandó fel az állami és magániskolák között. Az utóbbiakat azonban rendszeresen mellőzték és az egész kultúrsegélyt az állami iskolának adták. Az állami elemi iskolákat az illető község lakosságának kellett felépítenie és dologi kiadásait is azok viselték. Igy a magyar községek lakosságának vállán dupla teher nyugodott : kényszermunkával és kiegészítő pótadóval viselnie kellett az állami iskola terheit s ugyanakkor fenn kellett tartania az egyházi adóból saját felekezeti iskoláját. De nagyon gyakran még be sem írathatta saját iskolájába gyermekét, mert a tanügyi rendelkezések szerint a felekezeti iskolába csak az iratható be, akinek a szülői erről írásbeli nyilatkozatot adnak, amit az állami iskola igazgatójának kellett láttamoznia. Az pedig természetesen arra törekedett, hogy a tanulókat a maga iskolájába terelje s így a leglehetetlenebb ürügyekkel akadályozta meg azt, hogy magyar gyermekek magyar felekezeti iskolába járhassanak. Nem csoda, ha sok helyen maguk a hívek voltak kénytelenek feladni felekezeti iskolájukat, másutt az állam zárta be a hitvallásos iskolát, s így mind nagyobb lett a száma azoknak a magyar tanulóknak, akik román előadási nyelvű iskolában tanultak. Az 1930/31. iskolai évben a magyar tankötelesek 57·6%-a, az 1934/35. évben 175.000 magyar tanköteles kizárólag román előadási nyelvű népiskolában tanult, s ez az arány a bécsi döntésig állandóan romlott.

A román kormány sokáig azzal érvelt, hogy az állami iskolában is tanítanak magyarul. A kisebbségi szerződés értelmében ennek így is kellett volna lennie, de amíg a kormány 1933-ban 427 magyar állami népiskolát és tagozatot mutatott ki, addig a gyakorlatban csak 112-ben folyt némi magyar tanítás, két év mulva pedig már *csak 44 állami népiskolában tanítottak magyarul.*

A királyi diktatúra alatt az oktatásügyi törvényeket is módosították. Miután a kisebbségi statutum elvileg megengedte a szabad iskolaválasztást, az 1939 május 27-i népiskola-törvényből kihagyták

a régi törvénynek a névelemzésekre vonatkozó rendelkezését. Ugyanakkor azonban a tanulók létszámát az egyes osztályokban negyvenre szállították le, s mivel a párhuzamos osztályok felállítása hosszadalmas eljárást igényel, a felekezeti iskolák létszámon felüli tanulói csak az állami iskolába iratkozhatnak be.

A magyar felekezeti középiskolákat *a képesítő vizsgák és a nyelvvizsgák* harapófogójába szorította a kultuszkormány. Minden középiskolai tanárnak az egyetem elvégzése után úgynevezett képesítő vizsgát (examen de capacitate) kellett tennie, ami nem volt egyéb, mint versenyvizsga az állami középiskolákban megürült állásokra és a jelentkezők közül csak annyit engedtek át a vizsgán, ahány tanszék megüresedett. Ennek a vizsgának a letételére a felekezeti középiskolai tanárokat is kötelezték, akik közül alig nehányan tudták a vizsgát letenni, mivel a bizottság a zárt szám miatt elsősorban a román tanárok részére tartotta nyitva a kapukat. Amíg a fiatal tanárok a képesítővizsgával bajlódtak, addig azokat az idősebb tanárokat, akik diplomájukat magyar egyetemen szerezték, román nyelvvizsgára állították és nyelvtanfolyam hallgatására kötelezték. A törvény közben arról is gondoskodott, hogy amelyik középiskolának nincs hat teljes képesítésű tanára, az bezárható. A felekezeti középiskolák felett tehát állandóan ott lebegett Damokles kardjaként az a veszély, hogy a képesítő vizsga vagy a nyelvvizsga következtében teljes képesítésű tanárainak száma hat alá apad.

Az egyetemi oktatás a román megszállás alatt kizárólag állami lehetett s a román kormány beszüntette azt a felekezetközi tanárképző intézetet, amelyet a magyar egyházak a hatalomváltozás után Kolozsvárott felállítottak. Tanítóképzőket a magyar egyházak a magánoktatási törvény meghozatala óta nem állíthattak fel. Némi lehetőséget nyujtott az egyházaknak a különböző szakmai oktatási törvények sorozata s így az utóbbi években a magyar egyházak több mezőgazdasági iskolát és iparostanonc otthont létesíthettek.

A NEMZETEK SZÖVETSÉGÉNEK VÉDELME

A párizsi kisebbségi szerződést a többi kisebbségi szerződéssel együtt a szövetséges és társult főhatalmak a Nemzetek Szövetségének védelme alá helyezték. A szerződés tizenkettedik szakasza értelmében a népszövetségi tanács bármelyik tagjának jogában áll felhívni a tanács figyelmét a szerződésben foglalt kötelezettségek bármelyikének meg-

sértésére vagy annak veszélyére. Ez a megoldás azonban a gyakorlatban nem vált be, mert a tanácsban képviselt államok nem töltötték be a nekik szánt ügyészi szerepet. E helyett a tanács és a közgyűlés lehetővé tette maguknak a kisebbségeknek épen úgy, mint bármely magánosnak vagy jogi személynek, hogy a Nemzetek Szövetségének főtitkárához panaszokat nyujtson be, amelyeknek az elfogadhatóságáról a főtitkár dönt. A főtitkár ezután a panaszt az érdekelt államnak továbbítja, s ha az a panaszra észrevételeket tesz, akkor a főtitkár megküldi a panaszt a válasszal együtt a tanács minden egyes tagjának. Ha egyik tanácstag sem teszi magáévá a panaszt, mint ahogyan egy ízben sem tette magáévá, akkor az ügyet nem a tanács, hanem egy három- vagy öttagú kisebbségi bizottság tárgyalja le. A bizottságnak nem lehet tagja sem annak az államnak a képviselője, amelynek a szóbanforgó kisebbségek polgárai, sem ezzel szomszédos állam képviselője, sem annak az államnak a képviselője, amelynek a többsége etnikai szempontból a kérdéses kisebbséggel azonos. Ezért ítélkeztek az erdélyi magyarság panaszai felett olyan gyakran Guatemala, Venezuela, Panama, Perzsia és Ausztrália kiküldöttei, — a tőlük várható szakértelemmel. A kisebbségi bizottságnak szabad keze van a panasz elintézését illetően. Felhívhatja a tanács figyelmét a panaszra, de ezt az erdélyi magyar panaszok közül csak a bánsági telepesek és a csíki magánjavak esetében tette meg. A többi panaszunkat a bizottság a maga hatáskörében intézte el, ami a legtöbb esetben azt jelentette, hogy tudomásul vette a román kormány válaszát.

A fentiekből is kitűnik a népszövetségi panaszeljárás alapvető hibája: a panaszok felett nem bírói, hanem politikai szerv dönt és *a kisebbségek nem alanyai, hanem tárgyai az eljárásnak.* A panasznak csak tájékoztató jellege van, s ha valamelyik tanácstag nem teszi magáévá (már pedig melyik tanácstag veszne össze a kisebbségek miatt szövetségesével?), akkor elsüllyed a bizottság papírkosarában. Magyarország sohasem volt a népszövetségi tanács tagja, hogy ott a magyar kisebbségek érdekében szót emelhetett volna. Ezért olyan minimálisak a népszövetségi panaszok következtében elért eredmények, mint azt az alábbi táblázat is mutatja. A népszövetségi panasz útján a román kormány egyetlen nagy jogtipró rendelkezését sem sikerült megakadályozni, hanem legfeljebb azoknak bizonyos részleteit lehetett enyhíteni. A magyarság képviselői ennek ellenére kénytelenek voltak Genfbe járni, amíg a Nemzetek Szövetsége fel nem oszlott, mert ezzel bizonyos politikai nyomást gyakorolhattak a román kormányra,

mely nem szívesen vette, ha nagy nyugati szövetségesei és az európai közvélemény előtt rossz hírét keltik.

A romániai magyar kisebbségekre vonatkozó panaszok a beadó él szerint a következőképen oszlanak meg:

I. Nem magyar származású panaszok:		2
II. Magyarországról származó panaszok:		
A) Nem hivatalos magyarországi beadványok	6	
B) Hivatalos magyarországi beadványok	5	
Összesen	11	11
III. A romániai magyarság beadványai:		
A) Egyesek által benyujtott panaszok	17	
B) Az egyházak által benyujtott panaszok	2	
C) Az Országos Magyar Párt által benyujtott panaszok	15	
Összesen	34	34
Együttvéve összesen		47

A panaszok osztályozása idősorrendben:

1920..... 2	1925..... 4	1930..... 3	1935..... 5
1921..... 7	1926.....—	1931..... 1	1936..... 1
1922..... 3	1927.....—	1932.....—	1937..... 6
1923..... 1	1928.....—	1933..... 5	
1924.....—	1929..... 1	1934..... 8	

A panaszok osztályozása tárgy szerint:

1. Általános jellegűek	4
2. Személyi és vagyonbiztonság elleni sérelmek	3
3. Állampolgárság megvonása	2
4. Egyházi és iskolai panaszok	13
5. Lapbetiltások	3
6. Nyelvhasználati sérelmek	3
7. Nyelvvizsgák és tisztviselői elbocsátások ellen	4
8. Etnikai arányszám bevezetése ellen	1
9. Az agrárreformmal kapcsolatban	12
10. Egyes törvényjavaslatok ellen	2
Összesen	47

A panaszok elintézése :

A negyvenhét beadvány közül 28 esetben a főtitkár, a hármas vagy ötös bizottság nem adott helyet a panasznak, hanem azt irattárba tette, elutasította, esetleg tudomásul vette a román kormány válaszát, vagy olyan jegyzőkönyvet vett fel, mely nem tartalmaz érdembeli elintézést.

Tizenkilenc esetben sikerült némi eredményt elérni a bizottság, illetve két esetben a tanács előtt. Az eredmények sohasem úgy jelentkeztek, hogy a Nemzetek Szövetsége igazat adott volna a panaszlóknak, hanem vagy a román kormány igyekezett orvosolni a sérelmet, mielőtt az ügy a tanács elé kerülhetett volna, vagy a kisebbségi bizottság és a kormány tárgyalásainak eredményeképen kompromisszumos megoldás jött létre. Mind a tizenkilenc panaszt a romániai magyarság tagjai és intézményei nyujtották be.

Az egyesek által benyujtott panaszok közül a bánsági és erdélyi telepesek a tanács döntése alapján 700.000 aranyfrank kárenyhítést kaptak, a torontáliak panaszát visszavonták, mivel időközben az ügy kedvező elintézést nyert. A csíki magánjavak területének 18·5%-át, értékének 1·5%-át ítélte meg a panaszolóknak a tanács, s a magánjavak volt alkalmazottainak nyugdíját is a román államnak kellett volna viselnie, de a népszövetségi döntést a román kormány sohasem hajtotta végre. A karczfalvi és környékbeli községeknek a románok által elfoglalt legelőjét megvette az állam. Dóczi Imre kiutasítását visszavonták. A Zenekonzervatórium tanárait ideiglenesen mentesítették a román nyelvvizsga alól s a román nyelv bevezetésére haladékot adtak.

Az egyházi panaszok közül a magánoktatási törvény javaslatán csak néhány kisebb módosítást tettek, fenntartva annak legtöbb sérelmes intézkedését, a Kuún Kollégiumot pedig megvette az állam.

A Magyar Párt panaszai közül a felekezeti tanerők újabb nyelvvizsgájától eltekintettek. A kalotaszentkirályi és zentelki magyarok legelőjét 1,100.000 lejért megvette az állam. A büntetőtörvénykönyv 215. cikkét kissé enyhítették, a közigazgatási törvény egyes rendelkezéseit pedig módosították, ami keveset változtatott a törvény lényegén. A dévai csángók erőszakkal elvett ingatlanaikért némi kártérítést kaptak. Pop Valérnak vissza kellett vonnia az etnikai arányszám érdekében kiadott körlevelét. Az úgynevezett »kisebbségi statutum« oldotta meg — legalább papíron — a névelemzés, a helységnevek használata és a címtáblák használatának kérdését, a magyar felekezeti iskolák közül pedig az elemi iskolák kaptak bizonyos államsegélyt a román uralom utolsó két évében.

AKIÉ A FÖLD, AZÉ AZ ORSZÁG

A kisebbségi jogokat a világháború után olyan szűk területre korlátozták a kisebbségi szerződések, hogy ha Románia szószerint betartja a párisi szerződést, akkor is elsorvaszthatta volna a mellett az erdélyi magyarság életét. Bizonyos általánosságok az élet és szabadság védelméről, a vallásszabadságról, állampolgársági jogról, jogegyenlőségről, szabad nyelvhasználatról és iskoláztatásról — ezek mindössze a XX. század harmadik és negyedik évtizedének nemzetközileg elismert kisebbségi jogai. A népek életét azonban sokkal mélyebben fekvő tényezők döntik el, s az államhatalomnak minden eszköz rendelkezésére áll ahhoz, hogy a népkisebbség osztályai és egyedei alól kihúzza a gazdasági alapot, megélhetésüket észrevétlen adópolitikával lehetetlenné tegye és közösségi életüket bizonyos általánosnak látszó, de csak a kisebbségekkel szemben végrehajtott rendelkezésekkel szétzüllessze.

Az erdélyi magyarság gazdasági aláaknázása a földbirtokreformmal kezdődött. Az erdélyi földnek a magyar birtokososztály alól való kicsúszása a románság öntudatos nemzetiségi politikája folytán már Trianon előtt megindult. Trianon után a román kormányok igyekeztek azt a lászatot kelteni, hogy a román agrárreform (1921 július 23-i törvény) Erdélyben megszüntette a magyar feudalizmust és helyébe virágzó kisbirtokos demokrácia alapját vetette meg. Látszólag nem esett a kisebbségeken semmiféle sérelem, hiszen a birtokokat nemzetiségre való tekintet nélkül sajátították ki, sőt a magyar falusi lakosság még jól is járt, mert éppen úgy földhöz jutott, mint a román. Aki az agrárreformtövény ellen kifogásokat mert emelni, azt azzal hallgattatták el, hogy az anakronisztikussá vált magyar nagybirtokos osztály érdekeit képviseli.

Ha a korszerű jelszavak és a propaganda mögött a dolgokat a maguk valóságában vizsgáljuk meg, akkor minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy Erdély birtokmegoszlása a világháború előtt Európában Bulgária és Belgium után a legkedvezőbb volt a kisbirtok szempontjából és nagyobb birtokokat csak a partiumban lehet találni. A román ókirályság azonban e rangsorban csak nyolcadik helyen állott. Mégis az ókirályságra vonatkozóan külön agrárreform törvényt hoztak, amely csak az igénylések mértékében való kisajátítást írja elő, nem úgy, mint az erdélyi törvény, mely szerint előbb mindent el kell venni s ennek egy részét ki kell osztani az igényjogosultaknak és a fennmaradó részt az állam magának tartja meg.

Az erdélyi földnek az a 18·5%-a, ami nagybirtoknak minősül, csak 32·5%-ban volt magánkézen, kétharmada pedig állami, községi, egyházi, iskolai, közbirtokossági birtok volt és így közcélt szolgált. Ezeket a közintézményeket sújtotta a legsúlyosabban az agrárreform. A nagyváradi, gyulafehérvári, temesvári és szatmári római katolikus püspökség 290.507 hold birtokából 277.513 holdat sajátítottak ki, az erdélyi és Királyhágón túli református egyház 62.148 hold földjéből 25.222 holdat, az unitárius egyház 17.916 holdjából 11.389 holdat, a magyar evangélikus szuperintendencia 1041 holdjából 73 holdat vettek el. A romániai magyar egyházaknak az agrárreform előtt 371.614 hold birtoka volt, amiből kisajátítottak 314.199 holdat, vagyis az egész birtokállag 84·54%-át.

Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület birtokainak legnagyobb részét az algyógyi földművesiskolával együtt kisajátították s ezáltal két évtizedre megbénították a nagymultú magyar intézmény működését.

De nemcsak a magyar intézmények, hanem rajtuk keresztül a magyar kisemberek, földnélküliek és földművesek ellen is irányult a román agrárreform. A közbirtokosságokra senkisem mondhatja, hogy azok latifundiumok, mivel azoknak eredete az ősi vagyonközösségben gyökerezik, mely az egyéni gazdálkodásra alkalmatlan erdő- és legelőterületeken egészen napjainkig fennmaradt. Sok szegény székelynek egyedüli vagyona az a részarány, amit a közbirtokosságtól kap. A kisajátítási közegek a közbirtokossági legelőkből még a birtokosság állatállományának szükséges legelőterületet is kisajátították s az erdőknél is túllépték a törvény által megengedett mértéket. És kik részesültek a szabad és szegény székely nép ősi birtokából? *A borszéki közbirtokosság ingatlanaiból százötven villahelyet osztottak szét román előkelőségeknek,* akik között három miniszter, egy prefektus és öt országgyűlési képviselő is szerepelt. Külön fejezetet képez a kisajátítás történetében a csíki magánjavak esete. Amíg a volt naszódi román határőrezred leszármazóinak vagyonát mentesítette a törvény a kisajátítás alól, addig az ugyanilyen eredetű csíki határőrezred vagyonát, az úgynevezett csíki magánjavak hatvankétezer hold erdejét és legelőjét egyéb nagyértékű ingatlanokkal együtt kisajátították. Öt évig foglalkoztatta a Népszövetséget a csíki magánjavak ügyében beadott panasz, s végül is a román kormány csak azzal a feltétellel mutatkozott hajlandónak a Genfben megítélt vagyontöredék visszaadására, ha a közbirtokosság vezetősége olyan értelmű nyilatkozatot ad, hogy minden egyéb igényükről lemondanak. Mivel pedig a vezetőség erre nem volt hajlandó, a csíki székelyek semmit sem kaptak vissza.

Súlyosan érintette a földbirtokreform azokat a telepeseket, akiket a magyar telepítési törvények alapján hoztak Erdélybe és a Bánságba. Az úgynevezett telepfosztótörvény az agrárreform intézkedésein túl semmisnek mondott ki minden olyan jogügyletet, amit 1918 december elseje előtt a magyar állam magánosokkal kötött, ha azokat nem vezették be a telekkönyvbe, továbbá az azután kötötteket is, ha azok nem a román minisztérium jóváhagyásával történtek. Az ilyen ingatlanok minden kártérítési kötelezettség nélkül mennek át a román állam tulajdonába. Mivel pedig az ingatlanokat nem írták volt át annak idején a telepesek nevére, ebből is hosszadalmas népszövetségi panaszeljárás keletkezett, aminek az eredményeképen a telepeseknek meg is ítéltek egy bizonyos kártérítést.

Az agrárreform antiszociális rendelkezései még a városi magyarságot sem kímélték meg. A törvény azt is kimondotta, hogy az építkezések előmozdítására kisajátíthatók a városokat vagy községeket környező kertek, vagy mezőgazdasági művelés alatt álló területek, sőt a városban levő beépítetlen területek is, aminek az lett a következménye, hogy *külvárosi szegény-magyarok telkeit és veteményes kertjeit kezdte az állam városi tisztviselőknek elajándékozni.*

Az agrárreform tulajdonképen nem is kisajátítás volt, hanem vagyonelkobzás, mivel egy hold föld kisajátítási ára nem lehetett nagyobb, mint annak átlagos ára 1913 előtt. Az akkori aranykoronát a törvény értelmében lejbe kellett átszámítani 1—1 arányban, ezt sem fizették ki készpénzben, hanem ugyanolyan névértékű 5%-os jövedékkötvényben, mely ötven évig kamatozik és közben kisorsolandó, amire azonban sohasem került sor.

Az agrárreform törvény nagy előrelátással gondoskodott arról, hogy a földbirtokreform végrehajtása után se kerülhessen az erdélyi föld ismét magyar kézbe. A törvény 47. szakasza az államnak elővételi jogot biztosított minden ötven holdon felüli művelhető területre, s ezt az intézkedést egy magyar orvosprofesszor birtokvásárlásának alkalmából hozott 1937 március 29-i »értelmező« törvény visszamenőleges hatállyal messze kiterjesztette. Ez a rendelkezés is általános jellegűnek látszik, de a gyakorlatban azt jelentette, hogy a magyar birtokvásárlásokat a földművelésügyi minisztérium nem hagyta jóvá, s így azok a magyar birtokrészek, amelyeket az agrárreform meghagyott, ha eladásra kerültek, szintén román kézbe vándoroltak. Igy aztán Erdélyben lassan nemcsak az ország, hanem a föld is román tulajdonba ment át. A megmaradt magyar földek megtartásáért, okszerű megműveléséért és a magyar gazdatársadalom nemzeti öntudatának fokozásáért hősi küzdelmet folytatott az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet.

Magyar ipar és kereskedelem

A hatalomváltozáskor a Romániához csatolt városok legnagyobb része magyar többségű volt, s a Trianon előtti kisebbségek közül csak a szászok vittek vezető szerepet az általuk alapított erdélyi városokban. A románság társadalmi összetételét tekintve, túlnyomó többségében földműveléssel és pásztorkodással foglalkozott, értelmisége papokból, tanítókból, ügyvédekből és orvosokból állott, ipara szinte egyáltalában nem volt, kereskedelmét pedig csak a bankok képviselték. A románság nagyarányú városba özönlése csak Trianon után indult meg, amikor máról holnapra kellett előteremteni a hiányzó román középosztályt, valamint az iparos és kereskedő társadalmat. Eleinte korlátlan lehetőségek nyíltak a városokban a románság számára. A részben repatriált, részben a hűségeskű megtagadása miatt állását veszített magyar közalkalmazottak helyébe képesítésre való tekintet nélkül mindenkit alkalmaztak, aki arra vállalkozott. A románság térfoglalása az iparban és kereskedelemben csak később indult meg, amikor az ókirályságbeli tőke bevonult Erdélybe, vállalatok létesültek, kisebbségi vállalatok jutottak román kézre, s magyarországi központtal rendelkező gyárak és üzemek is eladták erdélyi érdekeltségeiket. A gazdasági válság kitöréséig a magyar munkásság és iparosság megélhetési viszonyai tűrhetőek voltak, a válság azonban felborította a gazdasági élet egyensúlyát és az állami vagy állami érdekeltségű üzemek *a munkáselbocsátásokat természetesen a kisebbségeken kezdték meg.* Legjobban még a magyar kisipar tartotta magát, amelyet pedig egyenlőtlen adóterhekkel igyekeztek minél jobban tönkretenni. A városba áramló falusi románság legnagyobb része az államnál helyezkedett el, vagy nagyobb stílusú üzleti vállalkozásokba fogott és nem ment kisiparosnak, a magyar iparosság pedig öntudatosan kitartott szakmája és magyarsága mellett.

Erdély nagyipara Trianon előtt sem volt magyar, hanem legnagyobbrészt nemzetközi tőkeérdekeltségek tulajdonát képezte. A munkásság azonban legnagyobb százalékban magyar volt és sajnos, nem sok közösséget érzett a magyar társadalom többi rétegével, hanem a nemzetközi tőke ellen nemzetközi szakmai és politikai alakulatokba tömörült. Erdély megszállása után a magyar munkásság 1919 január 20-án négy napig tartó vasutas sztrájkot rendezett, hogy megbénítsa a román katonai szállításokat, ezt azonban épen úgy leverték, mint az 1920 október 20-án az Averescu-kormány jogtiprásai ellen rendezett általános és országos sztrájkot. Az erdélyi szocialista munkásság 1923-ban az amszterdami internacionáléhoz csatlakozott, 1927-ig a többi tarto-

mányokbeli szociáldemokrata pártokkal federatív alapon működött, azután pedig egyesült azokkal. A romániai szociáldemokrata párt Erdélyben legnagyobb részben a magyar munkásságra támaszkodott és ezért a kisebbségi jogok érvényesítését is kénytelen volt programmjába venni s a jelentősebb sérelmek ügyében, mint a magyar vasutasok nyelvvizsgája vagy a magyar munkásság elbocsátása a magánvállalatoktól, szót is emelt. A párt azonban soha magyar képviselőt nem vitt be a parlamentbe és egyes vezetői mindig készen álltak a revízió ellen nyilatkozni. A kisebbségi sors jó nevelőiskola volt a magyar munkásság számára, mely a szociáldemokrata pártban is kitartott magyarsága mellett, mert a saját bőrén tapasztalhatta, hogy őt magyarsága miatt nyomják el, s ez nemzeti öntudatát annyira felfokozta, hogy 1939 decemberében a magyar munkásság legnagyobb csoportja testületileg belépett a Magyar Népközösségbe.

A munkásságot a román kormányok bizonyos munkásjóléti intézményekkel igyekeztek megnyerni és valóban sok olyan törvényes intézkedést vettek át a belgáktól és franciáktól, ami, ha a gyakorlatban másként is mutatott mint nyugaton, kétségtelenül a munkásság érdekeit szolgálta. A magyar munkásság azonban más elbírálásban részesült. A gazdasági válság beköszöntése után még fokozottabb mértékben indult meg a magyar vasutasok nyelvvizsgára rendelése, ami csak ürügy volt elbocsátásukra. Tíz, húszéves szolgálattal rendelkező családos emberek ezrei kerültek így máról-holnapra az utcára, akik addig a vasúti szolgálatnak kitünően megfeleltek, nyugdíjat pedig a vasúti szabályzat értelmében csak 57 éves koruk betöltése után kaphattak. Aki sikerrel tette le a nyelvvizsgát, annak a sorsa sem dőlt el véglegesen, mert a semmítőszék elvi döntésben mondta ki, hogy a nyelvtudás állandó tulajdonság s így bármikor felülvizsgálható. E szerint tehát lehetséges az, hogy valaki szolgálata közben, amikor nem is szabad más, mint román nyelven beszélni, elfelejt románul. Ugyanígy járt el magyar alkalmazottaival a posta és a többi állami intézmény.

A politikai demagógia nem elégedett meg azzal, hogy a magyar közalkalmazottakat az állami üzemekből elbocsássák, hanem a magánvállalatokra is rávetette magát. A nemzeti parasztpártból disszidált Vaida-Voevod Sándor dobta be a közvéleménybe a »numerus valachicus« fogalmát, amihez hasonlókat addig csak a felelőtlen szélsőségek hangoztattak. Valószínűtlen számoszlopokkal igyekezett bebizonyítani, hogy Erdélyben ma is a kisebbségek a gazdasági élet urai és a román arányszám bevezetését követelte, amit hívei már a »numerus nullus« formájában adtak tovább. A liberális kormány sem marad-

hatott el hazafiság terén az ellenzéktől, s így született meg az 1934 július 16-i »törvény a nemzeti munka védelméről«. A törvény súlyos büntetés terhe mellett mondta ki, hogy a gazdasági, ipari, kereskedelmi és más vállalatoknál a személyzet nyolcvan százalékának, valamint az igazgatóság ötven százalékának románnak kell lennie. Az ipari és kereskedelmi miniszter Gyárfás Elemér felszólalására kijelentette a szenátusban, hogy román alatt román állampolgár értendő, a gyakorlatban azonban a hatóságok arra kényszerítették a vállalatokat, hogy nyolcvan százalékban fajrománokat alkalmazzanak. Három év mulva a kormány nyíltan be akarta vezetni az etnikai arányszámot, s Pop Valér ipari és kereskedelmi miniszter ilyen irányú bizalmas köriratot küldött a vállalatoknak. A Magyar Párt a Nemzetek Szövetségéhez fordult panasszal, amire a miniszter kénytelen volt visszavonni köriratát.

Ha az ipari munkásság útja gyakran el is kanyarodott a magyarság politikai küzdelmeitől, a kisiparos társadalom mindig a legerősebb támasza volt a magyar nemzetiségi harcoknak a városokon. A magyar kisiparosság összefogó szervei az ipartestületek voltak, amelyeknek a keretében gazdasági védelmet, szakmai kiképzést és konfliktusok esetében békéltető eljárást vehettek igénybe az iparos tagok. Az 1936 április 29-i új ipartörvény megszüntette az ipartestületeket és öt évtized alatt gyüjtött vagyonukat átadta a pár évvel azelőtt létesített munkakamarák kisipari osztályának. A munkakamarák hatásköre öt-hat vármegyére terjedt ki, harminctól negyvenezer taggal s az iparosok számára való tekintet nélkül egyetlen osztályt alkottak annak keretében. Megszűnt tehát az addigi patriarchális élet, s az egymást jól ismerő ipartestületi tagoknak kis szakmai ügyeik intézésére ezután egy távoli szervhez kellett fordulniok, vagyonuk felett pedig olyanok rendelkeztek, akik annak megszerzéséhez és gyarapításához nem járultak hozzá. Az 1938 október 12-i céhtörvény még egy lépéssel tovább ment és tartományonként céhekbe tömörítette a munkásokat, magántisztviselőket és iparosokat, akik felett a céhek (bresle) szövetsége áll. A törvény két hónapos határidőt adott az egyes szakmai csoportoknak, hogy a törvény előírásai szerint átalakuljanak, ami alól csak a román iparos egyesületek kivételek, amelyek az eddigi keretek között tovább működhetnek. A magyar iparos egyesületek jogi helyzete és vagyona kétségessé vált és nem állott egyedül a szatmárnémetii magyar iparosotthon esete, amit a nagyváradi munkakamara egyszerűen birtokba vett és bírói ítélet ellenére sem adott vissza jogos tulajdonosainak. Az iparosok szakmai érdekeinek védelmére hivatott országos szerv, az Országos Magyar Iparos Egyesület, csak 1940 januárjában alakult meg Kolozsvárott.

A kereskedelem terén a magyarság mindinkább háttérbe szorult, s az egyenlőtlen adóterhek és a korrupt hatóságoknak fizetett kötelező baksis mellett nem bírta a versenyt az államilag agyontámogatott román kereskedőréteggel. A kereskedelmi társulatoknak kialakult Erdélyben egy új, altruista formája, a szövetkezet, azzal a céllal, hogy pótolja a magyarság gazdasági érdekvédelmi hálózatát falun és városon egyaránt. A szövetkezeti mozgalomnak a nemzeti parasztpárt agrárpolitikája és a szövetkezeti törvény is kedvezett, s Erdélyszerte megindult a magyar szövetkezetek alakítása, amelyek még a hitelélet terén is átvették bizonyos mértékig a bankok szerepét. A magyar értékesítő szövetkezetek a nagyenyedi Hangya szövetkezeti központba tömörültek, a gazdasági és hitelszövetkezetek pedig Kolozsvár székhellyel alkottak maguknak központot. A magyar szövetkezeti mozgalom lendületét megtörte előbb a gazdasági válság, majd a szövetkezetek államosítása. Az államosítás oda vezetett, hogy az 1938 június 23-i törvény egyedül a nemzetgazdasági minisztérium keretében működő Nemzeti Szövetkezeti Intézetre ruházta az összes szövetkezetek ellenőrzését, ez pedig elrendelheti több szövetkezet egyesítését vagy egyes szövetkezetek likvidálását is. A magyar szövetkezeti központok ezután is fennmaradtak ugyan, de csekély hatáskörrel és azzal a kötelezettséggel, hogy igazgatósági tagjaik felét, valamint a szövetség központi igazgatóját is a nemzetgazdasági minisztérium nevezi ki. Ilyen körülmények között a szövetkezetek már csak kereskedelmi tevékenységet fejthettek ki, érdekvédelmit azonban nem.

A MAGYAR ÉRTELMISÉG

Erdély megszállásától 1924-ig 197.035 magyar ember költözött át Erdélyből a csonka hazába. Ezeknek legnagyobb része a városi értelmiség köréből került ki. Repatriált a magyar hivatalnoki kar nagy része, akiket nem fűzött erősebb szál Erdélyhez és távozniok kellett azoknak, akiket politikai okok miatt a román hatóságok üldözőbe vettek. Az erdélyi magyarság tehát elvesztette vezető rétegének legnagyobb részét és az itthon maradók sem voltak felkészülve arra a sorsra, ami a kisebbségi magyarokra várt.

Azok a magyar közhivatalnokok, akik helyt maradtak, megtagadták a hűségeskü letevését mindaddig, amíg a trianoni szerződés aláírása meg nem történt. Közben legnagyobb részüket elbocsátották állásukból minden ellátmány nélkül és nyugdíjukat is csak tíz év mulva kapták meg a Boila-féle nyugdíjtörvény jóvoltából. Addig a semmiből tengették

életüket, s nagyon sok magasrangú volt magyar köztisztviselő testi munkával kereste meg kenyerét. Eleinte a román állam szívesen tartotta vissza a szakképesítéssel rendelkező magyar hivatalnokokat és munkásokat, mert nem volt, aki helyüket elfoglalhatta volna. Később azonban, amint a románok is gyakorlatra tettek szert az egyes szolgálati ágakban s a gazdasági válság is éreztette hatását, a román nyelv hiányos ismeretének ürügyével legnagyobb részüket elbocsátották, a visszamaradók életét pedig azzal keserítették meg, hogy az ókirályságba helyezték át őket. A román statisztika szerint a Romániában élő 1,660.488 magyar közül 1930-ban csak 1699 állott állami szolgálatban, később pedig mind kevesebb. A nyelvvizsgák bevált módszerét alkalmazták nemcsak az állami tanítókkal, tanárokkal, jegyzőkkel, bírósági tisztviselőkkel, vasutasokkal és postásokkal szemben, hanem a felekezeti tanerőket is ilyen vizsgákra kötelezték, noha ezek még államsegélyt sem kaptak.

Maradtak tehát a *szabad pályák*, mint egyetlen elhelyezkedési lehetőség a magyar értelmiség számára. Az erdélyi magyar fiatalság legnagyobb része, főként az első évtizedben, Magyarországra ment egyetemi tanulmányait folytatni, mivel a román nyelvet nem bírta olyan mértékben, hogy tanulmányait itt elvégezhette volna. A Magyarországon szerzett diplomákat azonban a román kormány nem nosztrifikálta, s így az ott végzetteknek a között kellett választaniok, hogy Erdélyben képesítésüknek meg nem felelő állásban helyezkedjenek-e el, vagypedig végleg az anyaországban telepedjenek le? Csak az első évtized eltelte után iratkoztak be tömegesen magyar fiatalok a kolozsvári és bukaresti egyetemre, olyanok tudniillik, akik túljutottak a bakkalaureátus nyaktilóján. A legnagyobb a jogászok száma volt, ezek mind ügyvédi pályán helyezkedtek el. A romániai orvoshiány miatt az orvosi karon sem gördítettek egészen a legutóbbi évekig akadályt a magyar hallgatók beiratkozása elé. A tanárjelöltek legnagyobb része a felekezeti iskoláknál helyezkedett el, s ugyancsak az egyházak nyujtottak megélhetést a magyar fiatalság ama tekintélyes részének, mely a lelkészi pályát választotta élethivatásának. Aránylag kevesebben keresték fel a mérnöki és állatorvosi pályát, mivel itt az elhelyezkedés legnagyobb részben az államtól függött. A kolozsvári egyetem gyógyszerészeti karán éveken át több magyar hallgató volt, mint román, mivel a többségi fiatalság előtt ez a pálya nem bizonyult üzletnek. A szabad pályákon kívül csak az egyházak, egynéhány magyar intézmény, szövetkezet, bank, biztosítóintézet, könyvkiadó, napilap és magánvállalat állott a magyar fiatalság elhelyezkedéséhez rendelkezésre.

A »numerus valachicus« mozgalommal egyidejűleg megindult a szabad pályákon is a kisebbségek üldözése. A kezdeményezést az ügyvédi kamarák szövetsége ragadta magához, s az ügyvédszövetség 1937 május 9-i kongresszusa kimondta, hogy *»az ügyvédi kamarák teljes egészükben őslakó románokból fognak állani.«* Noha a magyar ügyvédek száma nem érte el Erdélyben a magyar lakosság arányszámát, a következő évben mégis elrendelték Erdélyszerte az ügyvédek nyelvvizsgáját. A magyar ügyvédi kar azonban sztrájkba lépett és nem állott elő az ügyvédi vizsgákra. Az ügyvédszövetség látva, hogy így nem ér célt, ettől kezdve nem intézte el a fiatal magyar ügyvédeknek a kamarákba való felvétel iránti kérését és így igyekezett kizárni a veszélyesnek látszó kisebbségi konkurrenciát.

A magyar szellemi életet, sajtószabadságot, egyesületi munkásságot súlyosan korlátozta a szinte állandó ostromállapot és a vele járó cenzúra. A nemzetiségi vidékeken és a határövezetben 1919-ben kormányrendelet, 1921-ben királyi dekrétum, 1924-ben törvény rendelte el az ostromállapotot, amit csak 1928 őszén szüntetett meg a Maniu-kormány. 1933-ban Duca miniszterelnöknek a vasgárdisták által történt meggyilkolása után ismét elrendelték az ostromállapotot, amit még súlyosbított a királyi diktatúra, amikor a közigazgatást is a katonaság vette át és a büntetőügyek legnagyobb részét a katonai törvényszékek hatáskörébe utalták.

A tudományos munkásság folytatására az Erdélyi Múzeum Egylet nyujtott keretet, de ennek is jogi személyiségéért és a kolozsvári román egyetem által lefoglalt gyüjteményeiért két évtizedes harcot kellett folytatnia. Egyébként tudományos munkával Romániában magyar ember hivatásszerűen nem foglalkozhatott s a kisebbségi magyar tudományos irodalom középiskolai tanárok, ügyvédek, orvosok és nyugdíjasok szabadidő mozgalma volt. Az erdélyi magyar szépirodalom ujjászületéséhez is nehány önzetlen mecénás, egy könyvkiadó és egy folyóirat adta meg a keretet. Az írók közül csak nehányan éltek magánvagyonukból (Reményik Sándor, gr. Bánffy Miklós, br. Kemény János), legnagyobb részüknek főfoglalkozása az újságírás volt (Tamási Áron, Nyírő József, Kacsó Sándor, Szentimrei Jenő, Tompa László), de mindenkinek volt valami polgári foglalkozása, ami mellett a szépirodalmat csak szabad idejében művelte. Ugyanez volt a helyzet a művészekkel is, akik közül sokan rajztanári állást vállaltak, de volt közöttük asztalos is. Megélhetést csak a színészi pálya nyujtott, már amennyire a magyar színházak a 26%-os jegyadóval és a koncessziók akadályversenyével meg tudtak birkózni.

Az újságíróknak nap mindt nap közelharcot kellett folytatniok a cenzúrával, azokban az években pedig, amikor a cenzúra szünetelt, a magyar lapszerkesztők többet ültek a vádlottak padján, mint a szerkesztőségben. Amikor 1933 tavaszán egy antirevízionista gyűlés után a román tömeg szétrombolta Sinfalva, aranyostordai község magyar lakosságának házait és súlyosan megsebesített több magyar embert, az egyetlen, akit ebből kifolyólag megbüntettek, egy magyar újságíró volt, aki lapjában hűen megírta az eseményeket. Az újságírók és a magyar értelmiség számos vezető egyénisége belülről is megismerte a román fogházakat, ahol nem voltak olyan idillikus állapotok, mint a régi Magyarországon a váci államfogházban. Slavici, a nagy román író leírja, hogy Vácott kitűnő elbánásban részesült, étkezését felesége látta el, aki a fogházzal szemben lakott és egész nap vele lehetett, s ott írott munkájának korrigálásában a fogházigazgató segédkezett. Ugyanez a Slavici azt is leírja, hogy a háború utáni román fogházakban töltötte élete legrettenetesebb napjait s amikor az ott uralkodó állapotokat látta, szégyelte, hogy ember és román.

»MIG KISEBBITNEK LASSAN MEGNÖVÜNK«

A második világháború kitörése után Románia elfogadta az angol—francia garanciát, de ugyanakkor szoros gazdasági kapcsolatot igyekezett fenntartani Németországgal. Az új háború első szakaszában Románia a semlegesség leple alatt igyekezett kivárni az erőviszonyok alakulását úgy, amint azt az első világháború alatt is tette. Az első súlyos csapást a román államra Oroszország mérte, amikor a nyugati offenziva lezajlása után 1940 június 27-én ultimátumban szólította fel Besszarábia és Bukovina egy részének átadására. Az angol—francia garancia teljesen értéktelennek bizonyult, a tengelyhatalmak pedig nem avatkoztak be egy velük nem szövetséges állam belső ügyeibe. A két tartomány átadása után Románia megpróbálta menteni, ami menthető és a király németbarátnak ismert politikusokból új kormányt nevezett ki, melynek első dolga volt kilépni a Népszövetségből és a külpolitikát a tengely irányába átállítani. Ezért, amikor Magyarország is fellépett területi követeléseivel, a román kormány hosszú huzavona után kénytelen volt elfogadni a tengelyhatalmak külügyminisztereinek döntőbíróságát, ami *1940 augusztus 30-án Észak-Erdély visszatéréséhez vezetett.* II. Károly király, ki tíz évvel azelőtt a trónt elfoglalva esküt tett az alkotmányra és az ország terü-

leti épségére, miután egyik esküjét sem tudta megtartani, a bécsi döntés után nehány nappal lemondott és a hatalomra törő vasgárdisták elől elmenekült az országból.

A belvederei döntőbíróság meghozta Erdély kisebb és az erdélyi magyarság nagyobb részének a felszabadulását a román megszállás alól. Huszonkét év alatt azonban nemcsak időben, hanem lélekben és szellemben is nagy átalakuláson ment keresztül az erdélyi magyarság. A román megszállás a tönk szélére juttatta a magyar társadalmat, de ennek egyes osztályai között épen ezért elhalványultak az ellentétek, s a közösséget egészséges szociális szellem hatotta át. Az elnyomásnak legjobban a falusi nép állott ellen, s a magyar értelmiség legjavának az volt a törekvése kisebbségi sorsban, hogy a maga egyéni céljait a népi érdekek szolgálatába tudja beágyazni. Az államhatalmat veszített erdélyi magyarság felfedezte a társadalmi mozgalmakban rejlő erőt és társadalmi úton igyekezett ellátni azokat a feladatokat, amelyeket addig a magyar állam végzett. Igy létesültek és éledtek újra magyar intézmények, szövetkezetek, gazdakörök, népkönyvtárak, irodalmi társaságok. De új értelmet kaptak az erdélyi magyar egyházak is, melyeknek a hitélet ápolása mellett az iskolaügy és népnevelés nehéz terhét is magukra kellett vállalniok. Az egyházak közötti testvéri együttműködés és megértés pedig a kisebbségi élet egyik legnagyobb tanulságát foglalja magában.

A magyarság nemzeti érzése és öntudata elmélyült s mivel a külsőséges hazafias megnyilvánulásokra nem nyílt alkalma, magyarsága sokkal mélyebbé s bennsőségesebbé vált. Ennek a magyar mult nagy hagyományaira visszatekintő és a széles néprétegek életébe beágyazott új értelmű nacionalizmusnak az útját egyengette a megszállás alatt európai színvonalra felemelkedett erdélyi irodalom. Erdély magyarsága számára katarzis volt a világháborút követő két évtized, amelyben meglátta és megbánta a mult minden bűnét és mulasztását s visszatért azokhoz az ősi alapokhoz, a földhöz, a néphez, a fiatalsághoz, a hithez, a szellem erejéhez, amelyeken egy nép élete újra felépülhet. Ez az az új életforma, amit a visszatért erdélyi magyarság kisebbségi sorsából magával hozott s amiről a korán elhúnyt erdélyi költő a megszállás alatt azt írta: »Sót párolunk és vásznakat szövünk, míg kisebbítnek, lassan megnövünk.«

Forrásmunkák. Az erdélyi magyarság világháború utáni politikai történetének irodalmát »*Huszonkét év. 1918—1940.*« (A »Studium« kiadása. Budapest, 1941. 326 l.) című könyvemben soroltam fel (309—316). Az ott említett munkákon kívül e tanulmány megírásánál felhasználtam még a következő, nagy részben azóta megjelent forrásmunkákat:

Az erdélyi munkásság küzdelme a román uralom alatt. A Szociáldemokrata Párt kiadása az 1942. esztendőben. Budapest, 96 l.

Barabás Endre dr.: *A magyar iskolaügy helyzete Romániában.* 1918—1940. Kisebbségi Körlevél VII. évf. 1943. 271—287 és 351—368.

Bíró Sándor: *A csíki magánjavak.* Magyar Szemle 1941. XLI. k. 3. (169. sz.) 182—188.

Die Siebenbürgische Frage. Studien aus der Vergangenheit und Gegenwart Siebenbürgens. Unter Mitwirkung von Eugen Darkó, Andreas Fall, Ladislaus Fritz, Nicolaus Mester, Andreas Rónay, Zsombor Szász und Ludwig Tamás redigiert von Dr. Emerich Lukinich. Budapest, 1940. 400 l.

Erdélyi mártirok és hősök aranykönyve. Kiadja az Erdélyi mártírok és hősök aranykönyve szerkesztőbizottsága. Elnök: dr. Lukács György. Pécs, 1941. 251 l.

Erdély magyar egyeteme. Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadása. Kolozsvár, 1941. 470 l.

Kiriţescu Constantin: *Istoria războiului pentru întregirea României 1916—1919.* Editura Casei Şcoalelor. I—III. kötet. II. kiadás. Bucureşti, é. n.

Kiriţescu Constantin: *La Roumanie dans la guerre mondiale* (1916—1919). Paris. Payot. 1934. 498 l. A. Tardieu előszavával.

La Roumanie devant le Congrés de la Paix. 5 füzet. Imp. Dubois et Bauer. Paris, 1919.

Les négociations de la paix hongroise. Compte-rendu sur les travaux de la délégation de paix de Hongrie à Neuilly sur Seine de janvier à mars 1920. I—III kötet. Kiadja a Magyar Királyi Külügyminisztérium. Hornyánszky Viktor nyomdája. Budapest, 1920.

Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma.* Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban. Kolozsvár, Fraternitas rt. 1941. 214 l.

Mikó Imre dr.: *A romániai magyarság jogi helyzete a bécsi döntés idejében.* Budapest, 1940. 24 l.

Mikó Imre dr.: *A jogfolytonosság helyreállítása a nemzetiségi jogalkotás terén.* Kisebbségvédelem IV. évf. 1941. 1—6.

Oberding József György: *Erdély birtokviszonyai és a román földreform.* Magyar Szemle 1942. XLII. k. 5. (177. sz.) 236—242.

Oberding József György: *Az erdélyi magyarság mezőgazdasága és mezőgazdasági szervezetei a román uralom alatt.* Kisebbségi Körlevél VI. évf. 1942. 16—30.

Sulyok István: *Huszonkét év.* Erdély kálváriája Gyulafehérvártól Bécsig. Tanulmány az »Erdélyünk és honvédségünk« című kötetben. A Vitézi Rend Zrinyi csoportjának kiadása. Budapest, 1941. 39—54.

Szász Zsombor: *Románia.* Kincsestár 28. szám. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1931. 80 l.

Tusa Gábor dr.: *Harcunk Erdélyben magyarságunkért.* Húsz év jellemrajza. Minerva irodalmi és nyomdai műintézet rt. Kolozsvár, 1942. 95 l.

Venczel József dr.: *Erdély és a román földreform.* Hitel 1940—41. évi 3—4. szám. 58—76.

Venczel József dr.: *Az erdélyi román földbirtokreform.* Kolozsvár, 1942. Erdélyi Tudományos Intézet. 160 l.

Venczel József dr.: *Tallózás az erdélyi földreform román irodalmában.* Hitel 1943. évi 1. szám. 18—24.

Zádor Miklós: *Nagyromán politika.* Budapest., é. n. 200 l.

NYUGATI MISSZIÓS TÖREKVÉSEK A ROMÁNOKNÁL

A magyar-román viszony történeti fejlődésének mind a mai napig kiható erejű alakító tényezője az a körülmény, hogy a magyarság Szent István apostoli munkája által a nyugati egyház tagja lett, a románságot pedig történelmi sorsa a keleti bizánci-szláv kereszténységhez kapcsolta. A nyugati és a keleti egyház ellentéte merev határvonalat vont a középkori magyar birodalom, majd az erdélyi magyar államszervezet területén együttélő magyarság és románság közé és nemzeti szembenállássá fejlesztette az eredet, életforma és ősi műveltség-adta különbségeket.

Az ellentétek megszüntetésére, a lelki szakadás áthidalására indulnak meg az úniós törekvések. A szakadás és az únió elválaszthatatlanul egybe tartoznak. Az természetszerű, hogy a szakadással egyidejűleg, sőt a szakadásra mutató jelek feltűnésekor már megindul az úniós törekvés is. Az ellenben csak a keleti egyház történetének tanulmányozása által érthető meg, hogy miképpen válnak az úniós törekvések az elszakadás mélyülésének, a szembenállás gyűlöletté fokozódásának okaivá. E helyen csupán annyit kívánunk megállapítani, hogy az egymástól elszakadt nyugati és keleti egyház között az új egység megteremtéséért a nyugati egyház fáradozott. A magyar és román viszony alakulásában a nyugati-keleti ellentét nemzeti szembenállássá fejlődésével egyidejűleg azt is meg kell állapítanunk, hogy a magyarság új és új eszközökkel igyekezett a szembenállás megszüntetésére s az ellentéteknek egy magasabb eszmény közös szolgálatában való feloldására.

A SCHIZMA ÉS A MISSZIÓI PARANCS

Az egyház és állam viszonyának a keleti kereszténység területén a nyugati fejlődéstől eltérő alakulása magyarázza meg a keleti kereszténység történeti sorsát, világít rá Nyugat és Kelet elszakadásának

folyamatára és csak ennek ismeretében érthetjük meg a nyugati úniós törekvések nehézségeit. Az ellentétek magva adva volt azokban a különbségekben, amelyek az egyház nyugati és keleti felének tanításában és liturgikus gyakorlatában századokon keresztül kialakultak. Photius Enciklikájában[1] mint legnevezetesebb különbséget említi meg a Szentlélek származása tanában a nyugatiak azon tanítását, hogy a Szentlélek a Fiútól *is* (Filioque) származik. Caerularius Mihály,[2] aki alatt a végső szakadás megtörténik, azt hangoztatja, hogy a nyugatiak kovásztalan kenyérrel adják az úrvacsorát, amelyben Krisztus teste nincs valósággal jelen. Ezekhez járul a pápai hatalom és a purgatórium tagadása, valamint a liturgikai különbségek, a bőjttel kapcsolatos eltérő rendtartások és az, hogy a keletiek szerint hibás a nyugatiak keresztelési szertartása s ezért a nyugati pap által megkeresztelteket újra keresztelik.

Hogy ezekből a különbségekből kifejlődhetett a schizma és az a mélyreható ellentét, amit a későbbi úniós kísérletek sem tudtak áthidalni, azt csak azzal, a felsorolt különbségeknél döntőbb, fejlődéssel tudjuk megmagyarázni, amit az egyház és állam viszonyának alakulása a keleti egyházhoz tartozó népek történetében mutat. Az egyház keleten az államhatalom eszközévé, autokephál szervezetében a nemzeti élet részévé vált. Nyugathoz való viszonyában e helyzetből az következett, hogy az úniós törekvéseket nem vallásos tartalmuk szerint mérlegelte, hanem bennük politikai célkitűzéseinek ellenségét látta, vagy — ami egyházi megítélés szerint ugyanazt jelentette — politikai érdekei miatt engedett teret érvényesülésüknek. Az egyházi élet minden vonatkozása politikai megítélés alá került. Az egyház az állami önállóság, a népi öntudat és a nemzeti lét kifejezője, a nyugati misszió, — megítélésük szerint — mivel változtatni akart a helyzeten, a politikai hatalom ellensége, a népi öntudat megsemmisítője és aláássa a nemzetnek az egyházban kifejezett egységét.

Nyugat és Kelet egyházi ellentétekből kifejlő lelki szakadásáért a felelősség terhe nem hárítható maradék nélkül a keleti egyházra. Kétségtelen, hogy része volt ebben a nyugati úniós törekvéseknek is.

[1] A bolgár egyházi harc alkalmából, 867-ben kiadott enciklika részletes ismertetését lásd a keleti schizma történetének alapvető munkájában: J. Hergenröther: *Photius, Patriarch von Constantinopel.* Regensburg, 1867—1869. I, 642—648.

[2] A keleti egyháznak a nyugati egyház elleni kifogásait, a nyugatiak »tévedéseit« 22 pontba foglalva sorolja fel Caerularius Mihály egyik levele. Hergenröther: i. m. III, 769—770.

A nyugati úniós törekvéseket azonban félreértjük, ha a keleti megítélést magunkévá téve, esetleges politikai kísérő jelenségeikből akarjuk történeti szerepüket megérteni. Az úniós törekvések az egyház egységének helyreállítását szolgálták. A nyugati kereszténység felismerte, hogy az önmaga lényegéről való lemondás nélkül nem mondhat le az egyház egységéről, melynek alapja nem a pápai világuralom vagy a kálvinista türelmetlenség, hanem Isten parancsa. Az egyház a Jézus Krisztus teste s az egyház egysége a főhöz, Krisztushoz való kapcsolatot, a vele való egységet, a hit és a hitvallás egységét jelenti. Az Efézusi Levél bizonyságtétele[1] és Jézus szavai az egy akolról és az egy pásztorról[2] nem engednek belenyugvást a történelmi helyzetbe, hanem döntés elé állítanak és kényszerítenek a schizma elleni küzdelemre.

Az egyház egységéért való felelősséghordozás csak ott alakulhatott ki, ahol élt az egyház önállóságára való törekvés és ahol világi tényezők nem befolyásolták sajátos hivatástudatát. A nyugati egyház új és új kísérletekkel próbálja megszüntetni a schizmát. Úniós törekvéseinek biztosítására igénybe veszi mindazokat az eszközöket, amiket helyzete megadott számára. A hatalom kényszerítő eszközeit, a nyugati társadalom vonzóerejét, a magasabb, nyugati műveltség hódító erejét egyformán alkalmazza az egység megvalósítása érdekében, úniós törekvéseinek igazi indító oka azonban nem ezekben az eszközökben, hanem az Isten parancsai iránti hívő engedelmességben van. A IV. lateráni zsinat a görögök szakadása felől azt állapítja meg, hogy az apostoli szék kímélni kívánja szokásaikat és erkölcseiket, csakhogy visszatérjenek az egyház egységébe s az egyháznak e nagy botránya (tantum scandalum) megszűnjék, hogy legyen ismét egy akol és egy pásztor.[3] Hasonló felelősség csendül ki a protestáns közeledés idején azoknak a tübingeni luteránus professzoroknak a leveléből, akik az ágostai hitvallás egy példányát azzal a kívánsággal küldik meg II. Jeremiás pátriárkának, hogy Isten tegye egyekké őket, Tübingát és Konstantin várát kapcsolja össze ugyanannak a Megváltónak a követésében.[4] Az úniós törekvések mélyén megnyilvánuló hitbeli tényező miatt e kezdeményezések többek külsőleges egységkeresésnél. Valóban missziói törekvések, e szónak abban a bibliai értelmében, mely küldetést jelent a Krisztusról való bizonyság-

[1] Efézus 4 : 4—6.

[2] János 10 : 16.

[3] Denzinger—Bannwart : *Enchiridion Symbolorum.* XIV—XV. kiadás, 193.

[4] Melchisedec (Episcop) : *Biserica Ortodoxă în luptă cu protestantismul, în special cu Calvinismul şi cele două sinoade din Moldova contra Calvinilor.* Buc., 1890. 11.

tételre és az ő evangéliumának hírdetésére. Az úniós törekvések bizonyos formái és eszközei mélyítették Nyugat és Kelet ellentétét s a kényszerítés eszközeire válaszul megjelenő keleti türelmetlenség növelte a gyűlöletet, mely a keletiekben a közeledés minden lelki alapját megsemmisítette.[1] Ha az únió munkája mégis újra meg újra megindult, ha tudott eredményeket elérni, azt e missziói szolgálat önzetlenségének és áldozatosságának kell tulajdonítanunk, mely a missziótörténet minden kísérletében világosan felismerhető.

A missziós törekvéseket az állam és egyház szoros kapcsolatának megfelelően a VIII—X. században Nyugat vezető hatalma, a frank birodalom, majd a helyébe lépő német királyság képviselte. Programmját maga Nagy Károly jelölte ki, aki a pápához intézett 796-i levelében így nyilatkozik uralkodói hivatásáról: »die heilige Kirche Christi überall vor dem Ansturm der Heiden und vor der Verwüstung der Ungläubigen draussen mit den Waffen zu verteidigen, drinnen aber durch die Anerkennung des katholischen Glaubens zu befestigen«. A X. század második felében ez a harcos missziós szellem ébred újjá, s a határoknak kelet felé tolása egyúttal a birodalmi egyház térnyerését is jelzi. A korszellem átalakulása s a Birodalom szomszédságában élő népek felemelkedése azonban rövidesen lehetetlenné tette e hagyományos politika folytatását. A X. század vége óta az egész keleti határ mentén egyrészt a Birodalom, másrészt a pogány és schizmatikus világ közé a nyugati kereszténységhez csatlakozó új keresztény államok ékelődtek, melyeknek közvetlen Róma fennhatósága alatt álló »nemzeti« egyházai a birodalmi egyháztól végérvényesen függetlenítették magukat. Igy délnyugaton a keresztény magyar állam és egyház megalakulása (1000) a német királyság és egyház régi szerepének átvállalását s missziós feladatkörének saját hatáskörben való ellátását jelentette. A magyar királyok Szent István óta hivatásszerűen az »egyház védői« (defensor ecclesiae), ami a hit fegyveres védelmének és békés terjesztésének parancsát egyaránt magában foglalta. Az egykor hatalmas bizánci birodalomnak a XII. század végén meginduló bomlása a magyar királyok számára nemcsak azt tette lehetővé, hogy országuk déli és délkeleti határa mentén a határtartományok és vazallus fejedelemségek

[1] Jellemző e gyűlölségre Niketas Choniates-nek, a Konstantinápoly latinok általi elfoglalása történetírójának feljegyzése: »Die verfluchten Lateiner lechzen nach unseren Gütern und möchten unser Geschlecht vernichten . . . zwischen uns und ihnen besteht eine Kluft des Hasses, wir können uns seelisch mit ihnen nicht verbinden und gehen in allem völlig auseinander« Id. G. Ostrogorsky: *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1940. 276.

védelmi rendszerét kiépítsék, de egyben azt is, hogy a katolikus hitet a Balkán orthodox és patarénus-bogumil hitű lakossága körében terjesszék. Elég e tekintetben e korszak magyar királyainak szerb, bosnyák és bolgár vállalkozásaira utalnunk, melyek a kard és a kereszt szoros kapcsolata tekintetében feltűnően emlékeztetnek a régi német királyok keleti politikájának tényeire. A nyugati egyház és a nyugati misszió ügyét a középkori Európa e tájain a magyar állam által támogatott magyar egyház képviselte.

A »PSEUDOEPISCOPI« ÉS AZ ÚNIÓ

Igy azon sem csodálkozhatunk, hogy az első okleveles adat, amit a román egyház történetéről ismerünk, a magyarság által vállalt missziós feladatokkal és úniós törekvésekkel áll kapcsolatban. IX. Gergely pápa írja 1234-ben IV. Bélának, hogy az újonnan alapított kun püspökség területén él egy bizonyos »Walati«-nak nevezett nép, mely magát kereszténynek vallja, a szentségeket azonban a görögök ritusát követő »pseudoepiscopusok«-tól fogadja el.[1] A püspökség területén, Moldva déli részén és Havasalföld keleti felén[2] lakó katolikus hívek, magyarok és németek közül egyesek átmennek hozzájuk s velük egy néppé lesznek. E veszedelem leküzdésére ajánlja, hogy a kunok püspöke szenteljen fel suffraganeus püspököt e schizmatikusok számára s egyúttal figyelmezteti a királyt esküjére, mellyel kötelezte magát arra, hogy az országa területén élő, Rómától elszakadt kereszténveket a pápa iránti hűségre fogja kényszeríteni. IX. Gergely alakja úgy ismeretes az egyháztörténetben, mint aki III. Ince művének volt a folytatója. Tovább vitte a III. Ince által megkezdett úniót s kapcsolatokat keresett a konstantinápolyi latin patriárkátus létesítése után alakult új keleti egyházi központtal, a kisázsiai Nicea pátriárkájával.[3] Az említett levélben IX. Gergely olyan megoldást kíván, amilyent III. Ince akart megvalósítani. 1204-ben a magyarországi görög kolostorok hanyatlásáról értesülve írta III. Ince a nagyváradi püspöknek és bakonybéli apátnak, hogy nem

[1] Lukinich—Gáldi—Fekete Nagy—Makkai: *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia.* Budapest, 1941. [a következőkben: *Documenta.*]. 7. sz.

[2] A milkói (kún) püspökség sokat vitatott területének véglegesnek látszó megállapítását adja Makkai László: *A milkói (kun) püspökség és népei.* Debrecen, 1936. 20—25.

[3] Vö. K. Mirbt cikkét Hauck: *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche* VII, 117—121.

lehetne-e — a magyar király kérésével megegyezően — a görögök számára külön, közvetlenül a pápa alá rendelt püspökséget létesíteni.[1] Hasonló szellemben intézkedett a nem-katolikus ritusokról a IV. lateráni zsinat is, monstrumnak nevezve az olyan várost vagy dioecesist, melynek több püspöke van s elrendelvén, hogy a város, illetőleg dioecesis katolikus főpapja gondoskodjék az egyes ritusok (és natio-k) számára megfelelő vikárius beállításáról.

E zsinati intézkedésben, valamint IX. Gergely levelében a XVI. századi rutén és XVII. század végi román uniált püspökség előképét, az arra való törekvést kell látnunk. E törekvés azonban akkor nem vezetett eredményre. Az eredménytelenség okát abban látjuk, hogy e korszakban még nincs kialakult, magasabb felépítettségű román egyházszervezet, a pásztorszállások papjai között nincs kiemelkedő »alkalmas« egyéniség, aki a missziói latin püspökség vikáriusa lehetne.

A pápai levél által említett moldvai »pseudoepiscopi« — a levél egyik magyarázójának igaznak látszó feltevése szerint — II. Asan bolgár cár és a bolgár egyház megbízottai, akik ezen a területen a magyar király terjeszkedésétől féltik a bolgár érdekeket[2] s ezért dolgoznak a katolikus misszió ellen. A »pseudoepiscopi« említéséből nem következtethetünk már kialakult román egyházszervezetre. Püspöki szervezet nem is alakulhatott ki a transhumance életformájában élő, félnomád román nép között. A schizmatikusok úniójára felesküdő királynak a pápa utasítása végrehajtására előbb le kellett volna telepítenie e »Walati«-nak nevezett népet, a helyhez kötött életmódban ki kellett volna építenie püspöki egyházszervezetét s e szervezet élén állókat kellett volna megnyernie az úniónak. Nyilvánvaló, hogy itt a pápai elgondolás olyan viszonyokra támaszkodott, amilyenek a görög, bolgár és szerb egyház életéből voltak ismeretesek, de amelyek semmiképpen sem egyeztek a XIII. századi román viszonyokkal.

A LETELEPEDÉS, MINT A MISSZIÓ ELŐFELTÉTELE

A középkori magyar egyház románok közti missziójának kezdeteit a románság akkori viszonyainak tekintetbe vételével a magyar királyság középkori telepítő politikájában kell keresnünk. A letelepítés által — az egyháznak a középkori államban elfoglalt helyzetéből kifolyóan —

[1] Moravcsik Gyula: *Görögnyelvű monostorok Szent István korában.* Szent István-Emlékkönyv. Budapest, 1938. I, 420.

[2] C. Auner: *Episcopia Milcoviei.* Revista Catolică (Bucureşti) 1912, 547—549.

a románság egyre sűrűbb kapcsolatba került a nyugati egyházzal is. Az Erdélybe telepített románok királyi telepesek voltak, a királyi hegybirtokok pásztorai és királyi várak jobbágyai.[1] Adójuk, a balkáni eredetű juhötvened (»quinquagesima«) is a királynak fizetett adó volt. A középkori magyar államban azonban a király is köteles volt jövedelme után tizedet fizetni az egyháznak, s így e tized az egyházat megillette a quinquagesima után is. Ez az értelme IV. Béla 1256-ból és 1262-ből származó oklevelének, amelyben megerősíti az esztergomi érsek tizedszedési jogát a románoktól származó királyi jövedelmekre.[2] Az esztergomi érsek után a gyulafehérvári püspökség is kapcsolatba került a román telepesekkel. A XIII. század második felében a királyi jogok és jövedelmek megcsonkításával megindul a románoknak magánbirtokokra való telepítése. III. András megpróbálja megállítani ezt a folyamatot, azonban az egyházzal kivételt tesz. A gyulafehérvári káptalannak megerősíti azt a jogát, hogy Fejér megyei birtokaira, Nagyenyed környékére, Fülesdre, Ompoicára, Dályára és Nyírmezőre románokat telepítsen, sőt e románok teljes ötvened-szolgáltatását a káptalannak adja át.[3] Ugyanazon a vidéken feküdt az a Diómál és Tinód nevű két román birtok, amelyeket egy félszázad multán szerzett meg a káptalan.[4] E birtokon az ötvenedet a földesúr-egyházi hatóság számára a kenézek szedték be, akik így népükkel szemben a káptalan képviselői.[5] A nagyváradi püspökség Hódoson szerzett román birtokot 1326-ban.[6] A kerci ciszterci kolostor pedig, amelynek egyik adománylevelét II. András 1223-ban még azzal erősíti meg, hogy kiveszi joghatósága alól az adományozott terület vlachjait, 1322-ből származó vagyonösszeírása szerint már »Kerch Olacorum« nevű faluban is birtokos.[7]

[1] Makkai László: *Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben.* Kny. a Hitel 1941. 2—3. számából, Kolozsvár, 14—15.

[2] *Documenta* 12. és 14. sz.

[3] *Documenta* 22. és 23. sz. Az 1293-ban kapott román falvak adóját a gyulafehérvári káptalan jövedelmeinek 1331-ben készült összeírásában is megtaláljuk. Vö. *Documenta* 42. sz.

[4] A birtokot 1349-ben szerzi meg a káptalan. *Documenta* 80. sz.

[5] 1326-ban egy egyezségben szereplő »Stanizlou, Nicolaus dictus Thuz, Kendech és Romanus« nevű fülesdi románokat a gyulafehérvári káptalan jellemző módon »kenezii *nostri*«-nak nevezi. Vö. *Documenta* 38. sz.

[6] *Documenta* 39. sz.

[7] A kerci kolostor román birtokaival kapcsolatos két oklevelet részletes magyarázatokkal kísérve a 3. és a 35. sz. alatt közli a *Documenta*. A kolostort a románok részéről ért támadásokról összefoglaló ismertetést nyujt Şt. Lupşa: *Catolicismul şi Românii din Ardeal şi Ungaria până la anul 1556.* Cernăuţi, 1929 (a következőkben: Lupşa). 35—38.

Az egyházi birtokok a magánbirtokokkal közös csoportot alkotnak: kisebb terjedelmük miatt egyformán sokkal inkább rá vannak kényszerítve arra, hogy nomád életmódot folytató pásztorjobbágyaikat helyhez kössék, mint a nagykiterjedésű királyi uradalmak.[1] Igy az egyházi birtokok is részt vesznek a románok állandó letelepítésének munkájában, aminek első jelei éppen e korból, a XIII. század végéről, a XIV. század elejéről maradtak fenn. E telepítési munka első eredményei az olyan ikerfalvak, amilyen az említett »Oláhkerc« is, ahol a meglevő magyar vagy szász falu határában új román falu létesül. Az egyházi misszió szempontjából nem jelentett lényeges különbséget az, hogy az új román falu világi vagy egyházi földesúr birtokán létesült. Lényeges volt azonban magának a megtelepedésnek a ténye, mely által a román község bekapcsolódott a magyar társadalom életrendjébe s ezzel együtt a nyugati egyház hatása alá került.[2]

A letelepedés hatására meginduló átalakulás[3] felszínre hozta a régi román társadalmi rendet s ennek keretében a primitív román egyházszervezetet. Valószínűnek látszik, hogy minden román pásztor-

[1] A magánbirtoknak a románság középkori erdélyi letelepedésében vitt szerepére nézve lásd Makkai L. idézett tanulmányát: *Balkáni és magyarországi elemek*, stb. 21.

[2] A megtelepedett életforma és a nyugati misszió szoros kapcsolatára rámutat a magyarság Szent István korában bekövetkezett átalakulásával kapcsolatban Váczy Péter: *A magyarság a román és gót stílus korában* c. tanulmánya *Magyar Művelődéstörténet* I, 98—99, a kúnok megtérítése kérdésével összefüggően pedig Makkai L. idézett tanulmánya: *A milkói (kun) püspökség*, stb. 39.

[3] Lupşa — egyébként a magyar források alapos ismeretéről számot adó — idézett munkájában a nyugati misszió társadalmi-politikai előfeltételét nem annyira a telepítésben, mint inkább a katolikus klérus kancelláriai és hivatalos helyi működésében látja. A románságot Erdély őslakosságának feltüntető román teóriának megfelelően a középkori magyar-román viszonyt úgy tekinti, mint amelyet nem a románság betelepítése határozott meg, hanem az, hogy a királyok román birtokokat ajándékoztak híveiknek és az egyházi intézményeknek. Ilyen feltételezés alapján a döntő — szerinte — a nyugati papság, káptalanok és konventek »közjegyzői« tevékenysége volt, mely »a magyar katolikus papság számára presztizst biztosított a románok előtt és propagandalehetőséget a gyakori érintkezés által« (28). A »gyakori érintkezés« valójában a bevándorlás és letelepedés által jött létre, a káptalanok »közjegyzői« tevékenységét pedig nem befolyásolták a vallási propaganda szempontjai. Bizonyság erre azokon a birtokbaiktatási eseteken túl, amiket Lupşa felsorol, Hosszúmező (Máramaros) város polgárainak a körtvélyesi Szent Mihály arkangyalról elnevezett görög monostor elleni 1458-i birtokpere, amelyben a leleszi római katolikus konvent a görög monostor igazságát bizonyítja (Mihályi János: *Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból*. Máramarossziget, 1900. 376, 393). Vö. Lupşa 21—45.

szállásnak, katunnak megvolt a maga papja, s amikor a kenéz letelepítette a faluját valamelyik földesúr birtokán, papjuk (vagy papjaik) számára is letelepedési engedélyt szerzett. Igy érthető meg, hogy Demeter nagyváradi püspök, amikor Felventer (ma Venter, Bihar m.) birtokát »populorum multitudine« kívánja benépesíteni, engedélyt ad ott egy román pap megtelepedésére is.[1] E román papok társadalmi helyzetük szerint a kenézek és az »Olachi populani« között helyezkedtek el. Erre mutat az, hogy egy régi román birtokperben, mely két kenéz között folyt, a perben szereplő 24 esküdt közül 12 a kenézek, 6 a papok és 6 a közrománok képviselője.[2]

A schizmatikus román papokra vonatkozó okleveles adatok arra mutatnak, hogy betelepedésük engedélyezése, a román primitív társadalomban kialakult helyzetük érintetlenül hagyása nemcsak a magyar telepítési politika által adott kedvezmény volt, hanem annál több: a magyar türelmesség megnyilvánulása. Az említett, 1361-i Hátszeg vidéki birtokper esküdtszékét az erdélyi alvajda hívja össze s nem idegenkedik oda elhívni a papokat sem, akik között egy esperes is szerepel, ami bizonyos kisebb területi egységet összefogó szervezet fennállására is rávilágít. Ugyanebből az évtizedből ismerünk két királyi rendeletet, amelyek közül az egyik egy Myrozlav nevű Máramaros vidéki román pap birtokjogát ismeri el, a másik pedig »Ladislaus de Almás dictus Pop« Déva vidéki román papnak ad földet.[3] A letelepedés, a románoknak a magyar társadalmi rendbe való bekapcsolása tehát nem kívánta áldozatul a románság régi egyházi szervezetét, papjaik nemcsak, hogy letelepedhettek népükkel együtt, hanem, szerencsés körülmények között, földbirtokosokká is lehettek.

Ugyanakkor azonban — s ezt az előző megállapításhoz hasonló határozottsággal kell kimondanunk — a letelepedés megadta a nyugati egyház számára a románok közötti misszió lehetőségét, s az egyház megfelelő módon élt is ezzel a lehetőséggel. A nélkül, hogy túlzott jelentőséget tulajdoníthatnánk az 1332—35. évi pápai tizedjegyzékben szereplő Kolozs megyei »Oláhfenes«-re vonatkozó bejegyzésnek, nem hagy-

[1] Bunyitai Vince: *A váradi püspökség története.* Nagyvárad, 1883. I, 192. Az 1349-ben kiadott oklevél nemcsak a letelepedést engedi meg egy román pap számára, hanem őt egyúttal a földesúri fizetés és szolgálat alól is felmenti.

[2] *Documenta* 112. sz. Ez az oklevél közli az első ismert erdélyi román papneveket: »Petrus archydiaconus de Ostro, Zampa de Clapatiua, Balk de Possana, Dalk de Domsus et Dragomyr de Tusta ecclesiarum sacerdotes Olachales.« A felsorolt községek Hátszeg környéki román falvak.

[3] Az Almási Lászlóra vonatkozó iratokat lásd *Documenta* 119. sz. és 307. sz. Myrozlavról a *Documenta* 168, 170. és 287. sz. oklevelei emlékeznek meg.

hatjuk említés nélkül, hogy egy román faluban — bár nem lehetetlen, hogy e ma Magyarfenes néven ismert, teljesen magyar falunak akkor is volt már magyar lakossága — a pápai tizedszedők egy katolikus pap nevét és négy éven át befizetett tizedét jegyzik fel.[1] Megjegyzésre méltó az a körülmény is, hogy Demeter nagyváradi püspök említett kiváltságlevelében Felventer községnek a román pap tartását »gratia specialis«-ként engedi meg s igen valószínű, hogy nem minden egyházi birtokon látták egyforma szívességgel a schizmatikus papot. XXII. János avignoni pápa 1328-ban kelt és a magyar főpapokhoz intézett levele még inkább meggyőz arról, hogy a románok közötti térítés párhuzamosan folyhatott a letelepítés munkájával. A pápai levél az áttért szlávokkal és kunokkal együtt áttért románokat említ s inti a főpapokat, hogy ne legyenek túlságosan szigorúak ezekkel szemben a tized szedésében.[2]

NAGY LAJOS MISSZIÓS TÖREKVÉSEI

A középkori misszió legnagyobb képviselője Nagy Lajos király. Balkáni és keleti nagyhatalmi politikájának, hadjáratainak és diplomáciájának vezető gondolata a katolikus egyház megerősítése, heretikusoknak és schizmatikusoknak az egyház iránti hűségre való kényszerítése. Az egyetemes kereszténység története szempontjából is jelentős az az eredmény, amit Boszniában a bogumilizmus megtörése és a bosnyákoknak a katolikus hitre való térítése által elért.[3] A schizmával szemben való fellépése azonban nem lehetett olyan követelő, mint az eretnek bogumilokkal szemben. Nemcsak politikai okok miatt, hanem egyházi okok miatt sem, tekintettel arra, hogy a nyugati egyház az úniós törekvések leghevesebb korszakában sem tekintette úgy a görög ritust követőket, mint eretnekeket. Úniós buzgósága azonban közismert volt s ennek tulajdonítható, hogy V. János konstantinápolyi császár a török elleni segítség reményében a keleti egyház unióján fáradozva, kérésével és ajánlatával elsősorban a magyar királyt kereste fel. »Az első eset, — írja Bizánc történetírója — hogy a konstantinápolyi császár nem seregei élén, hanem segélykérő úton lépi át birodalma határait.«[4] Nagy Lajosnak azonban sokkal jobban kellett ismernie a Balkán egyházi és

[1] *Documenta* 43. sz.

[2] Lupşa 63—64.

[3] Hóman—Szekfű: *Magyar Történet.* VI. kiadás. Budapest, 1939. II, 238—239.

[4] Ostrogorsky: i. m. 388.

politikai viszonyait, mintsem feltehette volna, hogy a Konstantinápoly által megindított egyházszakadás Konstantinápoly uniója által megszüntethető. Az únió munkáját külön-külön kellett megindítani mindegyik balkáni állam, minden schizmatikus püspökség területén. Ezért szervez mindegyik hűbéres tartománya területén missziói püspökségeket és támogatja a térítő rendek munkáját. A magyarországi román misszióra nézve pedig fokozott mértékben állt fenn e korban is a püspöki szervezet hiányából eredő nehézség.

Moldva területén ígérte Nagy Lajos missziója a legtöbb eredményt. A nyugati kereszténység megerősítését e területen egyetemes keresztény érdekek is kívánták. A tatár betörésektől háborgatott tartományban olyan politikai és egyházi szervezetet kellett létre hozni, mely ellentállhat a pogány befolyásnak. A Teodorik püspöksége óta megszűnt s Róbert Károly alatt csak névleg feltámasztott milkói püspökség betöltését most a magyar király szorgalmazza. 1347-ben megindul a milkói püspökség történetének új korszaka, s bár különösebb eredményről nincs tudomásunk, az a körülmény, hogy kevéssé alkalmas lengyel elődök után 1371-ben Budai Miklós moldvai származású magyar ágostonrendi remetét nevezi ki a pápa milkói püspökké, arra mutat, hogy az ország viszonyaival ismerős vezetőt kívánt e püspökség élére állítani, ami éppen a püspökség missziói céljai miatt volt fontos.[1] A moldvai misszió központja azonban nem Milkó, hanem az ország északi részén fekvő Szeret magyar-német lakosságú városa, a vajdai székhely lett. Laţcu vajda politikai okok miatt bejelentette áttérési szándékát a pápának s katolikus püspököt kért székhelyére, akit a pápa Krakkói András személyében ki is nevezett, 1371-ben.[2] A lengyel püspök és a magyar papság nagyarányú térítőmunkát végzett s XI. Gergely pápa ez eredmények alapján még nagyobb tömegek visszatérítését remélte. A szépen megindult misszió továbbfolytatása érdekében írt 1374-ben Nagy Lajosnak, az esztergomi és a kalocsai érseknek. Az érsekekhez írott levelében a nagy missziói munkát »legszeretettebb fiunk, Lajos Magyarország királya« érdemének tulajdonítja. Mindkét levél azonban megjegyzi, hogy a nép nincs megelégedve a magyar papsággal, olyanokat kívánna, akik beszélik az ő nyelvét.[3] Úgy látszik, hogy Krakkói

[1] Makkai László: *A milkói (kun) püspökség*, stb. 46—48.

[2] N. Iorga: *Istoria Bisericii Româneşti şi a vieţii religioase a Românilor*. II. kiadás, I. Bucureşti, 1928. 44.

[3] E. Hurmuzaki: *Documente privitoare la istoria Românilor*. I/2, 216. és 217. Ezt a kötetet Nicolae Densuşianu állította össze. [Jelzet a következőkben: Hurmuzaki és zárójelben a tényleges kiadó neve: Densuşianu, Iorga, stb.]

András ebből a szempontból ugyanazon az úton volt, mint Budai Miklós lengyel elődei, mivel a pápa új püspököt akar felszentelni a moldvaiak számára s bejelenti, hogy az alkalmas személyt meg is találta Spalatói Antal személyében, aki jól beszél románul s aki a nagy térítés idején sokakat térített és keresztelt. Spalatói Antal püspöki kinevezéséről nincs tudomásunk, ellenben Szeretben 1377-ben katolikus kolostor és templom épült, s a kolostor dominikánus szerzetesei tovább vitték a misszió ügyét.[1]

Havasalföld és a szörényi bánság románjai között a misszió munkája szintén Nagy Lajos uralkodása elején vett nagyobb lendületet. VI. Kelemen pápa levéllel keresi fel az áttérések támogatása érdekében nemcsak a királyt, hanem Basarab Sándor vajdát is.[2] A katolikus térítés erős támaszt nyert a vajda második feleségében, a katolikus, magyar származású Dobokai Klárában. Leányai, akik közül az egyik Stracimir bolgár cár, a másik Uros szerb cár felesége lett, szintén hívek maradtak a katolikus egyházhoz s támogatták országukban a ferencrendi atyák munkáját.[3] A kedvező előjelek ellenére a katolikus befolyás vereséget szenvedett 1359-ben, amikor Sándor vajda Hiakintosz vicinai görög püspök segítségével különálló keleti mitropoliát szervez Havasalföld számára. Nyomdokában járt fia, Vlaicu vajda, aki kitiltotta Havasalföldéről a gyulafehérvári püspök papjait, sőt kísérletet tesz a magyar királyságtól való politikai elszakadásra is.[4]

Ennek az ortodox vallási-politikai ellenállásnak a gyökerei a Dunán túl, a bolgár fejedelemség területére vezettek. Nagy Lajos havasalföldi missziójának kulcsa valóban Vidin hódoltatása volt. Az 1365 és 1368 évi vidini hadjáratok s azokkal kapcsolatosan Vlaicu vajda megfenyítése erős biztosítékokat eredményeztek a havasalföldi hitterjesztés számára. 1369—1372 között akadálytalanul működhettek a katolikus papok

[1] Auner Károly: *A romániai magyar telepek történeti vázlata* Temesvár, 1908. 11.

[2] Az 1345-ben írt, Nagy Lajoshoz intézett pápai levél arról értesít, hogy »Olachi Romani commorantes in partibus Ungariae, Transilvanis, *Ultralpinis* et *Sirmiis*« megtértek, vagy készek a megtérésre. A pápa levelet írt a megtérés támogatására »Alexandro Bassarati« román vajdának. »Sirmiis« valószínűleg elírás s nem a Szerémség, hanem a szörényi bánság értendő alatta. A levélben különben sok névferdítés van. »Alexander Bassarat« feltehetőleg Havasalföld 1352—1364 között uralkodó vajdája, aki ebben az időben még társuralkodó atyja mellett. *Documenta* 73. sz.

[3] Iorga: i. m. I, 43.

[4] Havasalföld XIV. század közepi külpolitikai és valláspolitikai változásaira nézve lásd Iorga: i. m. I, 28—33, 42—47.

Havasalföld területén, maga a vajda kérte Demeter erdélyi püspöktől, hogy vikáriusát küldje el havasalföldi katolikus híveinek gondozására, alattvalóinak pedig elrendelte, hogy fogadják szeretettel a vikáriust.[1] Vlaicu vajda később ismét szembekerül a magyar főhatósággal, s e szembenállás bizonyos nyomát megtaláljuk utóda, I. Radu idejében is, az időről időre érvényt szerző magyar befolyás és a magyar vajda-asszonyok hatása azonban e korban mégis katolikus egyházszervezetet tud létrehozni Havasalföldön. 1382-ből ismeretes Gergely szörényi katolikus érsek neve, aki ebben az évben papot szentelt a câmpulungi kolostorban.[2] A szörényi katolikus püspökség fennállására már a tatárjárás előttről (1238) van adatunk,[3] a câmpulungi kolostor azonban az új, Nagy Lajos korabeli expanzió eredménye. 1380-ban épült a kolostor s a magyar rendtartományból való domonkos atyák otthona volt. A câmpulungi kolostor megépítése egy másik magyar asszonynak, Radu vajda feleségének, Annának az érdeme. Ugyancsak ő neki van része abban, hogy a fejedelmi székhelyen, Curtea de Argeş-en is épült katolikus templom s hogy itt 1381-ben, mint a kalocsai érsekség suffraganeusa, létrejöhetett a második havasalföldi katolikus püspökség.[4]

A vidini hadjárat nemcsak a hűbéres tartományokban, hanem magában az országban is éreztette hatását. Míg azelőtt csak a térítő szerzetesek munkájának támogatásával készítette elő a király az úniót, most erősebb eszközökhöz nyúlt. Elsősorban azon a területen, amelyik leginkább ki volt téve a keleti papok izgatásának a Bolgárországhoz való közelség miatt, igyekszik megteremteni az egyházi únió előfeltételét. 1366-ban elrendeli Keve és Krassó megyék nemeseinek, polgárainak és lakóinak, hogy a közöttük lakó schizmatikus papokat gyermekeikkel, feleségükkel, minden javaikkal együtt vigyék Himfi Benedek temesi ispánhoz, aki aztán a király utasítása szerint bánik velük.[5]

Az erélyes rendelkezések meggyorsították a románok áttérését. Két vidékről is maradt fenn okleveles bizonyítékunk a Nagy Lajos-féle misszió hatásáról. 1366-ban ócsvai román hívének, Sorbánnak, aki a

[1] *Documenta* 176. sz.

[2] A felszentelt pap Köröspataki János, Bálint fia, székely lehetett. Szabó Károly: *Székely Oklevéltár* I, 78.

[3] A szörényi katolikus püspökség létrejötte a dominikánus misszió és a vidini bolgár uralom elleni magyar harcok eredménye. Iorga: i. m. I, 27.

[4] Anna vajdaasszony egyházépítő munkájára nézve lásd Auner: *A romániai magyar telepek*, stb. 12.

[5] Nagy Lajos 1366-i rendeletének kivonatát közli és részletes történeti okfejtéssel bizonyítja e rendelkezésnek a vidini eseményekkel való kapcsolatát a *Documenta* a 153. sz. oklevélhez kapcsolt magyarázatban 201—203.

katolikus ritusra keresztelve az István nevet kapta, királyi birtokot adományoz.[1] A birtok Kisachwicha (ma Acsfalva), Arad megyében fekszik s mutatja, hogy a missziónak Keve és Krassó vidékétől északabbra is volt hatása. XI. Gergelynek 1377-ben a kalocsai érsekhez intézett leveléből a misszió további térhódításáról értesülünk : a király kivette a schizmatikus oláhok kezéből az aranyosmedgyesi (Szatmár megye) uradalmat, s a váruradalom falvaiban lakó schizmatikusok »megismervén az igazság útját, a hitetlenség tévelygéséből visszatértek az igaz katolikus hitre és a római szent egyházzal való egységre.«[2]

Nagy Lajos missziója átfogta a románok által lakott összes tartományokat s a nyugati missziók történetében egyik leghatalmasabb kísérlet volt a schizmatikusok megnyerésére. Térítő tevékenysége nem a lateráni zsinat és IX. Gergely levele által meghatározott programm végrehajtása. Az egyetemes célokat szem előtt tartó úniós célkitűzések helyett a reális helyzethez sokkal inkább igazodó térítőmunka jellemzi missziói törekvéseit. A cél itt nem az, hogy megnyerje az együttműködés számára a schizmatikus püspököket és papokat, hanem éppen ő bennük látja az únió megvalósításának legfőbb akadályát s a népnek »az igazság útjára« való vezetése érdekében el akarja távolítani őket. Ha előzményeket akarunk keresni Nagy Lajos missziójához, azt nem III. Ince terveiben, hanem az 1279-ben tartott budai zsinat határozataiban találjuk meg. A 120. kánon — »De sacerdotibus schismaticis« — megtiltja a schizmatikus papoknak, hogy istentiszteletet tartsanak, kápolnát, templomot építsenek s a hívőknek sem engedi meg, hogy ilyen istentiszteleten vegyenek részt vagy ilyen kápolnába lépjenek be.[3] Hogy mennyiben volt jogosult ez a törekvés az egyházi ökumenitás szempontjából, hogy vajjon szükség volt-e az únió helyett a térítő munkát kezdeményezni, azt közelebbi adatok, bővebb okleveles források híján nehéz eldönteni.

A kérdés, ami itten felmerült az, hogy valóban nevezhető-e egyháznak, Krisztus testének, a Szentlélek uralma alatt álló, az apostolok hagyományával megegyező közösségnek az a vallási gyakorlat és az a szervezet, amit az itt-ott felbukkanó schizmatikus papok és »álpüspökök« a románok között képviseltek. A középkori zsinatok és pápai enciklikák ismételten eltiltották az újrakeresztelést abban a formában is, hogy tiltották nemcsak a schizmatikusok, hanem még azon eretnekek újra-

[1] *Documenta* 148. sz.
[2] *Documenta* 235. sz. és 236. sz.
[3] Lupşa 59.

keresztelését is, akik a keresztelést az Atya, Fiú és Szentlélek nevében hajtották végre.[1] Ennek ellenére Ocsvai Sorbán esetében egy románnak a katolikus ritus szerinti megkereszteléséről olvasunk, sőt Moldva püspökévé maga a pápa akar olyan ferences atyát kinevezni, aki sok románt térített meg és keresztelt meg.[2] Nem pusztán magyar túlbuzgóság tehát a románok térítése, hanem azt maga a pápa sem tartja a zsinati törvényekkel ellenkezőnek. Nem ismerjük e kor román egyházi életét, papjait, a papképzés és papszentelés módját, az egyházi élet tartalmát, az egyházi műveltség szintjét, az egyház szervezetét és fegyelmező hatását, a szentségek kiszolgáltatásának módját, de e néhány gyér adatból úgy látszik, hogy a XIV. század közepi román egyház nemcsak műveltségi és fegyelmi színvonala tekintetében állott alacsony fokon, hanem benne a szentségek kiszolgáltatása tekintetében is bizonytalanság uralkodott. A vándor-román pásztorszállások, katunok életébe csak nagyon kevéssé hathatott le a balkáni cári udvarok, pátriárkátusok és kolostorok kereszténysége, s e hatás a balkáni központoktól eltávolodva, a Dunától északra, Erdély s Máramaros hegyei között még gyengülhetett. Hozzájárult ehhez az az első román nevek alapján következtethető tény, hogy a románságba nagyszámú pogány kun-, bessenyő-család olvadhatott be.[3] E magyarázó tények alapján érthetjük meg, hogy a schizmatikusoknak emlegetett románokkal szemben miért lép fel úgy a XIV. századi magyar misszió, mint a pogányokkal. A nagyváradi káptalan 1374-ből származó statutumai a románokat »pogányság ritusa

[1] A római egyház általános felfogása és gyakorlata e kérdésben már a IV. század végén a pauliánusok keresztségének elfogadásával kialakult. Ennek szellemében nyilatkozott a florenci úniós zsinat, az örmények uniója ügyében kiadott 1439-i »Exultate Deo« kezdetű pápai bulla: »... inter haec sacramenta tria sunt: baptismus, confirmatio et ordo, quae characterem, id est, spirituale quoddam signum a ceteris distinctivum, imprimunt in anima indelebile. Unde in eadem persona non reiterantur ... in causa autem necessitatis non solum sacerdos, vel diaconus, sed etiam laicus vel mulier, immo etiam paganus et haereticus baptizare potest, dummodo formam servet Ecclesiae et facere intendat, quod facit Ecclesia.« Denzinger—Bannwart, XIV—XV. kiadás 97. sz., 695—696.

[2] Hurmuzaki (Densuşianu) I/2, 217. XI. Gergely pápának az esztergomi és a kalocsai érsekhez intézett, fennebb idézett levele, amelyben a püspökségre alkalmasnak talált Antonius de Spalatot így jellemzi: »qui linguam dicte nationis scire asseritur et qui tempore dicte conversionis multos ex dictis Walachis convertisse, baptisasse.«

[3] Rásonyi N. László kutatásai alapján számol be a késő középkori román bojárcsaládok és kenézek kun és tatár behatást mutató névsoráról Makkai L.: *A milkói (kun) püspökség*, stb. 36.

szerint élőknek« (»ritu gentilitatis viventes«) nevezi,[1] ami éppen a káptalani feljegyzésekben nem tulajdonítható elírásnak.

Nagy Lajos misszióját ezért mertük a reális adottságokból következőnek nevezni. Ha sikerülhetett volna, nem külsőleges úniót létesít, hanem ténylegeset: kezdeményezései erre irányulnak, az únióellenes schizmatikus papság félreállításával a pogányság világában élő népet megnyerni a keresztény hit és az egyetemes egyház számára.

A FERENCES MISSZIÓ KEZDETEI

Nagy Lajos missziói tervének legbuzgóbb képviselői, önfeláldozó munkásai a ferencrendi szerzetesek. A középkori magyar kereszténységnek a románok közti misszió elsősorban ennek a rendnek az érdeme. Munkájukban nyilvánul meg a legvilágosabban, hogy e misszió valóban egyházi-hitbeli érdekből fakadt. Térítő munkájukat nemcsak Nagy Lajos idejében végzik, amikor mögöttük állott a királyi hatalom támogatása, hanem kedvezőtlen belpolitikai körülmények között is.

1238-ban alakul meg a ferencrend magyarországi provinciája, mely történetének kezdetétől mint térítő, missziói rend vált ismertté.[2] 1245-ben adja ki IV. Ince pápa »Cum hora undecima« kezdetű bulláját, mely felhatalmazza a ferenceseket arra, hogy sok más országon kívül a görögök, bolgárok és kunok országában is prédikálhassanak, keresztelhessenek és bűnbocsánatot hirdessenek.[3] A pápai bulla alapján elsősorban a kunok közti térítést kezdik meg, 1278-ban azonban felhatalmazást kérnek a pápától a Moldvában lakó tatárok közti misszióra is. Valószínűleg e misszió előmozdítását is szolgálják besztercei és székelyvásárhelyi (ma Marosvásárhely) kolostoraik. Egyik 1316-ból való ferences irat a székelyvásárhelyi kolostort jellemző módon »in metis Tartariae«-ban fekvőnek állítja.[4] A moldvai tatár misszió minden valószínűség szerint korán kapcsolatba hozta a ferenceseket a románsággal is, a román misszió munkája azonban mégsem ettől a ferences rendágazattól indult ki.

[1] *Documenta* 214. sz.

[2] Karácsonyi János: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig.* I—II. Budapest, 1923—1924 (a következőkben: Karácsonyi), I, 14—16.

[3] Hurmuzaki (Densuşianu) I/1, 172. sz., 220.

[4] A magyarországi Ferenc-rend tatár missziójának adatait összeállította Karácsonyi I, 26, 37—38. E misszió terve már rég a ferencesek lelkében élt. IV. Ince pápa 1245-ben levelet ír a bolgár cárnak és arra kéri, fogadja szívesen a minorita testvéreket, hogy onnan tovább mehessenek a tatárokhoz. Hurmuzaki (Densuşianu) I/1, 175. sz., 225.

A román missziót a boszniai rendtartomány magyar ágazata indítja meg és képviseli mindvégig a legnagyobb erélyel.

A boszniai rendtartomány nem a pogány-misszió, hanem az eretnekség elleni küzdelem és a schizmatikusok közötti munka érdekében alakult. A dominikánus misszió megindulása óta mintegy 100 éven át különböző próbálkozások eredménytelenül kísérelték megtörni a boszniai bogumilizmus erejét, amíg e feladat végleges megoldására 1339-ben nem létesült a külön szervezetű boszniai ferences rendtartomány. Szervezete alkalmas módon símul missziói feladataihoz, tagjai pedig nemcsak szláv testvérek voltak, hanem mindazok, akik a generális felszólítására vállalkoztak erre a küldetésre. Első vikáriusuk Peregrinus de Saxonia volt. Nagy számmal voltak köztük magyarok is, az időrend szerinti negyedik vikáriusuk 1361—1364 között Magyar Lukács volt.[1]

A bosnyák vikáriátus szerzeteseit hívja 1365-ben Nagy Lajos Vidinbe, hogy ott a meghódított schizmatikus népet térítsék meg. A rendi hagyomány szerint nyolc testvér 60 nap alatt 12.000 embert keresztelt meg. Az esetnek olyan nagy híre volt, hogy az 1366. évi assisi búcsún a rend generálisa felszólította a világ minden részéből összejött ferenceseket, hogy vegyenek részt az új schizmatikus misszióban. A nagy lendülettel megindított munkát feltartóztatja Vlaicu havasalföldi vajda, aki 1369-ben elfoglalja Vidint. E harcok vallási jellegét kidomborítja az a tény, hogy a havaselvi vajda bevonulása után a görög kalugerektől felizgatott nép azonnal a ferencesek ellen fordul. A városban állomásozó tíz ferences közül ötnek sikerült elmenekülnie, öten azonban vértanúhalált haltak. Az öt közül négynek a nevét is ismerjük s a nevek elárulják a nyugati misszió e képviselőinek nemzetiségét; György barát a dalmáciai Trauból származott, Fulginói Tamást neve után perugiai olasznak véljük, Szász András minden valószínűség szerint az említett Peregrinus de Saxoniának lehetett honfitársa, a negyedik szerzetes pedig Magyar Miklós volt.[2]

Vlaicu vajda és a Vidinbe visszatérő bolgár fejedelem, Stracimir 1369 után elismeri Nagy Lajos fennhatóságát s így a ferences misszió nem akadályoztatott meg végképpen.[3] Vidint elhagyják a ferencrendiek,

[1] A bosnyák ferencrendi provincia megalakulására nézve lásd Karácsonyi I, 305—308.

[2] A vidini misszió eseményeit a rendi hagyománynak megfelelően adják elő Lupşa 68—69 és Karácsonyi I, 308—310.

[3] Vlaicu vajda meghódolására és az 1369—72 közötti magyar-havasalföldi viszonyra a legjellemzőbb a vajdának 1372-i adománylevele Dobokai László számára. Az adománylevélben neve mellett felsorolja a birtokában hagyott

azonban a szörényi bánságban telepednek le, hogy onnan vezethessék tovább a schizmatikusok megtérítését. A bosnyák vikária 1384-ben készült összeírása szerint külön »bolgár« őrség áll fenn a rendtartomány keretében, ebbe tartoznak a szörénytoronyi (Turnu-Severin), orsovai, sebesi (Karánsebes), kövesdi (Gavosdia) és cseri kolostorok.[1]

A helynevek világosan mutatják, hogy a »bolgár« őrség tulajdonképpeni missziói területe a Magyar Birodalom románok által lakott délkeleti végvidéke. XI. Gergely pápa 1373 június 1-én kiadott privilégiumlevele ezen a területen »in metis Ungariae circa Sebest et maiorem Wlachiam« engedélyezi számukra hat kolostor felállítását. A kiváltságlevél méltányolja a ferencesek munkáját, amellyel a »hitetleneknek Isten Igéjét prédikálják és a schizmatikusokat a katolikus igazság útjára vezetik« s megengedi, hogy e helyeken imaházakat, temetőket, rendházakat létesítsenek.[2] A ferenceseknek e kedvezmény elnyeréséért beadott kéréséből kiemeli a pápai irat, hogy míg az ordináriusok által rendelt plébánosok a keresztényektől lakott városokban és falvakban dolgoznak, addig a ferencesek a prédikálás és térítés érdekében felkeresik a schizmatikus románokat, akik nagyszámú nyájaikat legeltetve nem városokban és falvakban, hanem legelőkön és sátrakban laknak. Különös mértékben méltányolja azt a törekvésüket, hogy a jövőre nézve Isten segítségével még inkább fel akarják keresni a vlachokat, misszíójukat közöttük ki akarják terjeszteni.

A TÖRÖK ELLENI KÜZDELEM ÉS A ROMÁNOK KÖZTI MISSZIÓ KAPCSOLATA

Hogy a misszió kiterjesztése a következő század folyamán nem maradt csak a karánsebesi és környéki ferencesek kívánsága, abban nagy része van az ország délkeleti része felett parancsoló magyar zászlós uraknak, Zsigmond királynak és Hunyadi Jánosnak. A politikai hatalom

vagy újra megkapott magyar feudumokkal járó címeit: »banus de Zeuerino, Dux novae plantationis terrae Fogaras«, Nagy Lajost pedig ismételten »Dominus noster naturalis«-nak nevezi. A legjellemzőbb, s ez a magyar kapcsolatokkal járó nyugati egyházi hatásra világít rá, hogy az adománylevél végén levő esküben magyar szenteket emleget. Hogyha valaki visszavonná az adományt, »fiat super talem, aut tales furor et indignatio Dei, B. V. Mariae, omnium Sanctorum indignatio, Sanctorum Regum Stephani, Ladislai et Emerici.« Hurmuzaki (Densuşianu) I/2, 148. sz., 198—200.

[1] Karácsonyi I, 311—312.

[2] Hurmuzaki (Densuşianu) I/2, 153. sz., 207—208.

segítségére jött a rendi misszionak, így magyarázható meg az a hirtelen fellendülés, amely a XV. század első felében a Vidinből visszaszorított boszniai rend »bolgár« őrségét önálló, új magyarországi ferences rendtartomány, a szalvatoriánus-ferences rendtartomány megalakításához segítette. Két körülmény is magyarázza, hogy miért válhatott egyetemes érdekű, nemzeti üggyé a ferences misszió a XIV. és XV. század fordulóján.

A XIV. század második felében a román bevándorlásnak új, hatalmas hulláma indul meg az ország délkeleti és máramarosi részein keresztül. A török nyomás és belpolitikai küzdelmek hatására nemcsak kis pásztorközösségek indulnak meg a magyarországi havasi legelők felé, hanem tekintélyes vajda-családok is, akik magukkal hozzák szolgáik, jobbágyaik tömegét.[1] A közel 400 éves nyugati, keresztény, magyar társadalomba beözönlő balkáni, Kárpátokon túli románság zavart keltő elem. Életmódjuk, elütő szokásaik és erkölcseik miatt az ország törvényei szerint sokan közülük gonosztevők, »malefactores«, akik miatt az ország keleti részének lakosai »naponkénti, végnélküli« zaklatást szenvednek. Nagy Lajos már 1366-ban kényszerül a belső béke megóvása érdekében kiadni azt a szigorú rendeletét, amelyben felszólítja Erdély nemeseit, hogy irtsák ki a gonosztevőket, »bármely nemzetből valók« lennének is, rendelete azonban utal arra, hogy az eddigi rendzavarások gonosztevői különösen a románok közül kerültek ki.[2] 1400-ból fennmaradt egy ilyen pusztításnak az emléke abban a meghatalmazó iratban, amit a temesi ispánok, az erdélyi vajda, a Kerekegyházi, a Sződi Pósa és a Macedóniai Danch családok — a Temesvidék e korbeli nagy urai — az aradi káptalan, valamint Lippa város civesei és hospesei (magyar és német polgárai) adtak a solymosi várnagynak a környék »szlávjai és románjai« szigorú megfenyítésére.[3] A megtorlásra a levél szerint azért volt szükség, mivel az »álnok szlávok és oláhok« annyira elvakultak »gonoszságukban és kegyetlenségükben«, hogy a környéken lakó

[1] A. Fekete Nagy: *L'immigration des Roumains sur le sol de la Hongrie historique.* A Documenta egyik bevezető tanulmánya, XXXVII—XXXVIII.

[2] *Documenta* 151. sz., 199: ». . . fideles nostri universi nobiles terre nostre Transilvane propter presumptuosam astutiam diversorum malefactorum specialiter Olachorum in ipsa terra nostra existentium, eorundemque statum simul et usum inordinatum incommoda patiebantur quotidiana et infinita . . .«

[3] *Festetich-családi levéltár* (Keszthely). Diversorum Comitatuum Acta. Arad. Nr. 60. E máig ismeretlen, hamarosan kiadásra kerülő oklevelet Iványi Béla fedezte fel és másolta le a Teleki Pál Tudományos Intézet megbízásából.

»kereszténveket« (katolikusokat) hosszú idő óta háborgatják : egyházi személyeket, nemes urakat és úrnőket, valamint másokat is, városi civeseket és hospeseket megöltek, tisztességes nőket megszeplősítettek, vagyonukat elrabolták, házaikat felégették.

A missziótól azt várhatták az ország vezetői, hogy az ennek a fegyelmetlen népnek az erkölcseit megszelídíti, letelepedésre szoktatja őket s szorosabban hozzákapcsolja az ország rendjéhez. Ezért jön létre 1400 körül a jenői ferences kolostor, amelyet Losonczy László temesi ispán alapít s amely a XV. század közepén átveszi a sebesi kolostor vezető szerepét. Igy keletkezik ugyancsak ebben az időben a haczaki kolostor (ma Hátszeg, Hunyad megye), mely szintén erős román vidék közepén fejt ki missziót. 1427-ben a Losonczy-családból való Dezsőfi János hívja a ferenceseket a Maros felső folyásánál fekvő Felfaluba, mivel a környékre schizmatikus románokat és oroszokat telepített s mivel a testvérek késlekedtek, 1431-ben a pápa sürgeti, hogy foglalják el a felajánlott helyet s alapítsanak ott kolostort.[1]

A másik politikai körülmény, amely szintén a ferences misszió megerősödésére szolgált, a magyar birodalomnak a török elleni nagy küzdelme volt. Drinápolynak 1363-ban a török általi elfoglalása, Sismán tirnovói cár hódoltatása után még Nagy Lajos uralmának idején a török annyira ura lett a Balkánnak, hogy annak északi országai: Lázár kenéz szerb vajdasága, Stracimir Bulgáriája és Havasalföld kénytelenek a magyar hűbéruraság mellett a töröknek is behódolni s adót fizetni.[2] Kezdetét veszi a »balkáni politika«, amely a két nagyhatalom közé beékelt kis államok kényszerű kétszínűségét jelentette. Az egyik modern román történész így jellemzi e magatartást : »Havasalföld szomszédos lévén a törökökkel és a magyarokkal, könnyen sejthető, hogy a trónkövetelők hol az egyikhez, hol a másikhoz fordultak. Tévedés volna azonban azt gondolni, hogy a két hatalmas szomszéd egyikéhez való csatlakozás állandó ellenségeskedést jelentett volna a másikkal szemben. Mihelyt megváltoztak a körülmények, az addigi ellenségek szövetségesek lettek és megfordítva.«[3]

Már Vlaicu vajda idejében komoly okok ingatják meg a román hűbéres iránti bizalmat. 1374-ben havasalföldi menekült bojárok jelennek meg Nagy Lajosnál és hírül adják, hogy a vajda szövetkezett a

[1] E három kolostor alapítási körülményeiről Karácsonyi II, 47, 72 és 85.

[2] Hóman—Szekfű, VI. kiadás II, 233—237.

[3] C. C. Giurescu : *Istoria Românilor*. II. kiadás II/1. Bucureşti, 1937. 1.

törökkel.[1] A román hintapolitikának a magyarság önvédelme szempontjából súlyos következményei voltak, a magyar segítséggel trónra lépett vajda adott alkalommal a törökkel együtt pusztította a magyar végvidéket. 1420-ban a II. Dant Havasalföld trónjára segítő török csapatok Szászváros és Lugos környékét is elpusztítják. Később ismét magyar befolyás érvényesül Havasalföldén, s Dan Zsigmond oldalán vesz részt a galambóci csatában. Utódja, Aldea Sándor azonban 1432-ben ismét kényszerült részt venni az Erdélyt pusztító török expedícióban. Aldea Sándort magyar segítséggel űzi el Vlad Dracul, ez azonban nem akadályozza meg őt abban, hogy maga is be ne hódoljon a töröknek és 1438-ban a törökkel együtt égesse, rabolja a Maros völgyét, Medgyest, Segesvárt, Brassó és Szászsebes külvárosait.[2]

A mohácsi vészt megelőző 150 év török harcai alakítják ki a magyar nemzetben azt a küldetéstudatot, hogy a pogány veszedelemmel szemben ő védelmezi a nyugati kereszténységet. Nem utólagos magyarázata ez azoknak a harcoknak, hanem a nyugati nemzetek is így tekintettek Magyarországra.[3] A törökkel szövetkező románság pedig ezentúl nemcsak schizmatikus volta, nemcsak a közüle kikerülő sok »gonosztevő«, hanem a törökkel való szövetkezése, politikai állhatatlansága miatt is ítélet alá került. Ennek az ítéletnek az első jelét látjuk XI. Gergelynek az esztergomi érsekhez intézett levelében, amelyet 1373-ban a török elleni keresztes hadjárat kihirdetése idején írt. A levélben felhatalmazza az érseket, hogy átkozza ki mindazokat, akik fegyvert, vasat vagy más harci eszközt adnak el a »katolikus hit ellenségeinek : a törököknek vagy a schismatikus oláhoknak« vagy másoknak, akik azután azokat a fegyvereket tovább juttatják a törököknek.[4] XI. Gergely idejében még csak fegyvert szállítanak a románok a töröknek, a XV. század betöréseiben azonban már sok esetben mint szövetségesek jelennek meg.

[1] *Documenta* 207. sz., 251.

[2] Giurescu : i. m. II/1, 2—8.

[3] A török elleni küzdelemnek a magyar hivatástudat kialakításában vitt szerepéről, a magyar küzdelem és a nyugati közvélemény kapcsolatáról szóló gazdag irodalomból vö. Deér József : *A magyar nemzeti öntudat kialakulása.* Magyarságtudomány 1936, Benda Kálmán : *A magyar nemzeti hivatástudat története (a XV—XVII. században).* Budapest, 1937, Horváth Magda : *A török veszedelem a német közvéleményben.* Minerva 1937, 105—184, Győry János : *A kereszténység védőbástyája. Magyarország képe a XVI. századi francia irodalomban.* Minerva 1933, 69—124.

[4] Hurmuzaki (Densuşianu) I/2, 152. sz., 207.

Amilyen mértékben megbízhatatlan elemmé válik a törökellenes magyar politika előtt a románság, olyan mértékben nyerik el a bosnyák ferencesek a török ellen küzdők rokonszenvét és támogatását. A tatármisszió kezdeményezői az új viszonyok között a török ellen küzdő seregek papjai, Zsigmond király egyik fennmaradt levelében Marchiai Jakabtól kért a hadba induló sereg számára 6—8 ferencrendi testvért. A várnai csatának — tudjuk — sok ferences halottja volt.[1] A bosnyák-magyar rendházak ezenkívül az obszerváns, a szigorúbb erkölcsű és fegyelmű ferences szellem otthonai s így az onnan kikerülő barátok különösen alkalmasak a török elleni küzdelem lelki előkészítésére. Szolgálataikkal vívták ki azt a népszerűséget és támogatást, mely előnyére vált missziói munkájuknak is.

E körülmények tekintetbevételével érthető meg az a híres diploma, amit 1428-ban ad ki kérésükre Zsigmond király. A Karánsebesen kiadott diploma — valószínű, hogy a király itt magában a kolostorban szállott meg — a hátszegi, cseri, sebesi és orsovai kolostorok anyagi ügyeinek rendezéséről intézkedik, majd Nagy Lajos egy állítólagos rendeletére hivatkozva, szigorú rendelkezéseket ad ki a schizmatikus misszió támogatására.[2] Elrendeli, hogy Sebes (Karánsebes) vidékén sem nemesi jogon, sem kenézi jogon senki nem birtokolhat földet, csak akkor, ha a római egyház híve. A sebesi kerület nemesei és kenézei birtokukon schizmatikus papot nem tarthatnak. Elrendeli, hogy a schizmatikus papokat, ha térítő szándékkal jönnek a kerületbe, le kell tartóztatni, letelepedési engedélyt nem kaphatnak. Katolikusok és schizmatikusok csak a schizmatikus fél megkeresztelése esetén köthetnek házasságot. A sebesi, a mehádiai és a hátszegi kerületben tilos a schizmatikus papoknak keresztelni. Ha valaki e tilalmak ellenére schizmatikus pappal keresztelteté meg gyermekét, vagy ő maga a katolikus hitet elhagyva visszatérne a schizmára, elveszíti minden vagyonát.

E szigorú rendelkezéseket csak a török elleni küzdelem körülményei magyarázzák. A schizmatikus románság megbízhatatlan elem a nyugati kereszténység, a magyar király és német császár török elleni küzdelmében. Az ország délkeleti sarkának megerősítésére, a betelepült

[1] Karácsonyi I, 322.

[2] Zsigmond rendeletét teljes terjedelmében közli Lupşa 93—99. Ugyanő mutatott rá arra, hogy a rendeletnek Nagy Lajosra való hivatkozása minden valószínűség szerint csak a ferences testvérek állítására és nem valamely tényleges rendeletre támaszkodott. Nagy Lajos állítólagos hasonló tartalmú rendelete nem maradt fenn, nem is valószínű, hogy adott volna ki ilyen rendelkezést. Lupşa 67.

románságnak az ellenállás szervezetébe való bekapcsolására a legcélravezetőbb eszköz a ferencrendiek által képviselt misszió kiterjesztése, kényszerítő eszközökkel való alátámasztása volt. Az intézkedés politikai jelentőségét mutatja az, hogy Mátyás király, akiben távolról sem élt már a hitterjesztésnek az a buzgósága, ami Nagy Lajosban és Zsigmondban megnyilvánult, 1478-ban megerősítve újra kiadta ezt a rendeletet.[1]

Valószínű, hogy a rendelet végrehajtása nem történt olyan kegyetlen szigorral, ahogyan azt a király megkívánta, hiszen tudjuk, hogy pl. Hunyadi László megengedte a vajdahunyadi románoknak, hogy helyreállítsák romladozó templomukat (1456), hatása azonban így is nagy volt és minden bizonnyal jól szolgálta a kitűzött célt. A sebesi, temesvidéki, hátszegi, hunyadi román nemes és kenéz családoknak hosszú sora lett katolikussá s ezáltal nemcsak pillanatnyi érdekei szerint, hanem a közös hit erejével kapcsolódhatott be abba a nagy küzdelembe, amelyet a magyar végvidéken a nyugati kereszténység vívott.[2] Az áttérési folyamat komolyságára több adatból is következtethetünk. Valóban több volt az, mint színlelt csatlakozás ; a kényszerítő eszközökön át a nyugati egyházi-nemzeti küldetéstudat hódított, s az áttérők nemcsak birtokaikat tarthatták meg, nemcsak a nemességben kaptak helyet, hanem e missziónak is hordozóivá lettek. Hivatkozhatunk a negatív bizonyságokra : voltak, akik régi hitükhöz való ragaszkodásból inkább elhagyták az országot, így Vâlcul pap, Costa és Stanciu kenézek 1428 után itthagyják hunyadmegyei falvaikat s visszatérnek Moldvába. A temesvidéki Porecea-család inkább engedte birtokát elvétetni, csakhogy ne kelljen katolikussá lennie. A másik oldalon az áttérés komolyságát bizonyítják azok az egyházi férfiak, akik a XV. század folyamán ez új konvertita családokból kerültek ki. A Róbert Károly alatt megtelepedett Vajai román kenéz-család egyik tagja, János, a bosnyák ferencesek vikáriusa és pápai inkvizitor. A tekintélyes román eredetű temesvidéki Macskási és Mutnoki családok tagjai közül többen harmadrendű ferencesek a XV. század első felében. Hunyad megyében az első áttérők egyike, az említett Almási László és a Zalásdi család megalapítói román papnak a leszármazottai. A XV. század közepén az aradi káptalannak, mely 1400-ban még hadat viselt a »sclavi et Walachi« ellen, tagjai között két román van : Macskási István és Biscrea Gergely.

[1] Lupşa 97.

[2] A XV. században katolikussá lett román kenézcsaládokról részletes felsorolást nyujt, kimutatva Zsigmond ismertetett rendeletének hatását Lupşa 76—80, 87—89.

HUNYADI JÁNOS ÉS CAPISTRANO, A FERENCES MISSZIÓ TÁMOGATÓI

A középkori misszió utolsó nagy pártfogója Hunyadi János; ő alatta a térítés munkája újra átcsap a Kárpátokon s az egész románság átfogására törekszik. A török elleni harc hozza közel Hunyadi Jánost is a románok közti misszió munkásaihoz. Szentimrei győzelme (1442) után Tövisen a ferencesek számára építtet templomot és klastromot.[1] Kilia várában, e fontos moldvai őrhelyen, annak elfoglalása után, zárdát építtet számukra s Capistranótól, a nagyhírű obszerváns ferencrendi vezetőtől kéri, hogy küldjön két testvért a zárda berendezésére. A név szerint kért két szerzetes Tari László és Székely Mihály, a schizmatikus misszió legnagyobb szorgalmazói e korban. A kiliai klastrom 1465-ig, Kiliának a moldvai vajda által történt elfoglalásáig, központjává lett a ferencesek moldvai munkájának.[2]

A moldvai misszió tulajdonképpen már Kilia elfoglalása előtt megkezdődött. A ferencesek itteni munkáját kezdetben határozott missziói cél vezette s csak később szűkült le hatásterületük a moldvai magyarság lelki gondozására. A moldvai misszió elősegítésére és a moldvai magyarság lelki gondozására alapítja Hunyadi már 1445-ben a csíksomlyói rendházat, közel a moldvai határhoz. Újlaki Dénes ferences 1440-ben, majd 1442-ben hitvizsgálói felhatalmazást kap a pápától, hogy a Moldvába menekült magyarokat gondozza és a schizmatikusokat megtérítse. Vállalkozása azonban csak terv maradt, s 1445-ben új hitvizsgálót nevez ki a pápa Moldva területére, a bosnyák-magyar ferencesek provinciálisát, Bácsai Fábiánt. Bácsai Fábián megbizatása Moldván kívül kiterjed Oláhországra, Magyarország délkeleti, schizmatikusoktól lakott részére, valamint Boszniára és Rácországra is.[3] A működési terület e meghatalmazásban még mindig az, amelyen Nagy Lajos óta dolgoznak a rendtartomány tagjai. 1448-ban azonban, hosszas küzdelmek után sikerül pápai jóváhagyással megalkotni a külön magyar obszerváns rendtartományt, kiválnak tehát a bosnyák provinciából s így fokozott mértékben fordíthatják figyelmüket Magyarországra és a román vajdaságokra. A pápai megerősítő irat szerint az új provincia keleti határa a Fekete-tenger, így hát a román misszió intézményes gondjukká téte-

[1] Karácsonyi I. 325.

[2] Karácsonyi I, 341. A Tari László és Székely Mihály Moldvába küldése érdekében írt levelet közli Pettkó Béla: *Kapisztrán János levelezése a magyarokkal.* Történelmi Tár 1901, 161—222. A 77 közreadott levél közül a 4. sz., 164.

[3] A moldvai ferences misszió tervét és adatait lásd Karácsonyi I, 325-327, 330.

tett.[1] A különvált rend első közgyűlése éppen ezért gondoskodik arról is, hogy a moldvai és tatárországi misszió külön vezetőt kapjon. E vezető a Kilia várával kapcsolatban említett Tari László lett.

A XV. század közepi ferences misszió nemcsak Zsigmond nagyhatású rendeletének előnyeit és Hunyadi János támogatását tudja a maga céljaira gyümölcsöztetni, hanem munkáját nagyban segíti a pápai támogatás is, a legfontosabb ösztönző hatást azonban a Magyarországot felkereső obszerváns ferencrendi vezetőktől nyeri. 1436—37-ben Marchiai (de Monte Brandone) Jakab, boszniai obszerváns vikárius jár Magyarországon, mint pápai legátus és hitvizsgáló. A huszita mozgalom letörésére jött az országba, azonban a Szerémségben »acatholicusokat« is térített meg,[2] Erdélyben is járt s mint a schizmatikus egyház jó ismerője vett részt a pápa meghívására a ferrarai zsinat görög-úniós tárgyalásain. Mind egyetemes történeti, mind a misszió története szempontjából nagyobb jelentősege volt Capistrano János látogatásának. Az útjával kapcsolatos, magyar szerzetesektől, főpapoktól és főuraktól írt levelek fennmaradtak s e levelek jelentősége az, hogy ezek tárják a legvilágosabban elénk a ferences misszió folyamát.[3]

Capistrano János a magyar király és az ország nagyurainak hosszas kérésére jött az országba. Azért hívják, hogy a török háború előtt hallhassák prédikációját. A nagyhírű obszerváns szerzetes és hitvizsgáló fogadtatása a fennmaradt levelek tanúsága szerint nemcsak ünneplés volt. A nagyhírű evangélizátor elé vitte az ország nehézségeit, egyes emberek családi gondjaikat s ferences rendtársai is azt a kérdést, ami leginkább foglalkoztatta őket. Igy állapítható meg, hogy nem Capistrano kezd új üldözést a schizmatikusok ellen, hanem a schizmatikus misszión már régóta fáradozó egyháziak kérnek ebben is támogatást tőle. Geszti János, a tövisi gvárdián az egyik, aki ebben az ügyben levéllel keresi fel 1455 őszén, amikor Capistrano Szegedre érkezett.[4] Ugyanitt vehette kézhez az aradi káptalan levelét is, melyben elpanaszolják, hogy a törökök által elpusztított városba schizmatikusok költöztek, akik »Istent nem félnek, saját urukat előzik s az új kereszténveket (a nem régen áttérítetteket) megölik«.[5]

[1] Karácsonyi I, 329.

[2] Lupşa 80—81.

[3] Történelmi Tár I. közlemény 1901, 161—222.

[4] A budapesti Egyetemi Könyvtár Hevenesi-féle kéziratgyüjteménye alapján emlékezik meg e levélről Karácsonyi I, 335.

[5] Történelmi Tár 1901, 184—185.

Szegedről Lippára, onnan Karánsebesre, Gyulafehérvárra, Tövisre, majd Vajdahunyadra és Hátszegre vezetett Capistrano útja. Itt azután megszakadt missziói látogatása, a pápai legátus levelére Budára kellett mennie, hogy a török elleni hadjárat érdekében prédikáljon. Útjának eredménye az volt, hogy a többnyire román vidéken fekvő kolostorok életéből megismerhette a schizmatikus-katolikus vallásharcot, a missziói munka nehézségeit s ezek alapján kieszközölt egy rendeletet Hunyadi Jánostól, a ferencesek nagy pártfogójától a misszió elősegítésére. 1456 január 6-án Hátszegről (Hacak) kelt levelében Capistrano felhívja Erdély nemes urait, hogy kövessék Hunyadi példáját, aki — a levél szerint — a maga birtokain a keleti egyházi templomok felégetését rendelte el és megparancsolta, hogy a schizmatikus papok, ha nem akarnak áttérni, űzessenek el.[1] A levél végén közli, hogy Székely Mihályra, a Kiliában járt magyar ferencesre bízta a térítést.

Székely Mihály munkájával kapcsolatban maradt fenn Hunyadinak a térítés érdekében kiadott rendelete 1456 február 7-ről.[2] Hunyadi Solymos, Hunyad és Déva kapitányához intézi levelét s abban valóban a schizmatikus papok elűzését rendeli el arra az esetre, ha nem akarnak megjelenni a Székely Mihály tanításain, e rendelet azonban csak azokra a papokra vonatkozik, akiket a »Wladika« szentelt fel s akik azelőtt nem voltak papok. Február 10-én Székely Mihály levelet ír Capistranonak s abban örömmel jelenti, hogy Hunyadit rávette arra, hogy ígéretét írásban is adja ki. Valószínűnek kell tartanunk, hogy Capistrano januári levele Hunyadi szóbeli ígéretére hivatkozott, amikor őt mint példát emlegette. A rendelet csak hosszas közbenjárás után jelent meg s nem volt olyan szigorú, amint azt a ferences írta. Nincs benne szó a templomok felégetéséről s nem minden papot kényszerít az elköltözésre, csak a »Wladiká«-tól felszentelteket. Igy például nem érintette azt a Péter nevű vajdahunyadi esperest sem, akiről szintén Székely Mihály emlékezik meg s akit mint a románok áttérésének egyik fő akadályát jellemez. Székely Mihály jelentése abban a részében árul el legtöbbet a misszió körülményeiről, amelyben azt írja, hogy a románok készen lennének az áttérésre, ha a főurak, nemesek és az egyházi prelátusok megengednék a birtokaikon lakó románok áttérését.[3] Nagyon fontos lenne

[1] Történelmi Tár 1901, 187—188.

[2] Történelmi Tár 1901, 192 és Lupşa 100.

[3] Történelmi Tár 1901, 195. Székely Mihály munkája nehézségére jellemző az a levél, amit a február 10-i örvendező levél előtt négy nappal, február 6-án írt Hunyadival való tárgyalásairól Capistranónak: »Aliis antea litteris ex Dewa directis V. R. P. notificavi, qualis negotii mihi commissi in Hunyad et Dewa

— írja végül, — hogy az áttérők ne sújtassanak azonnal a tizedfizetés kötelezettségével. A levél alapján, úgy hisszük, megvilágosodik, hogy miért kellett Hunyaditól ismételten kérni a rendelet kiadását s hogy miért tartotta fontosnak Capistrano a térítés érdekében levéllel keresni fel az erdélyi nemeseket. A földesurak maguk voltak ellene román jobbágyaik áttérésének, mivel a katolikus jobbágy tizedet volt köteles adni az egyháznak s a kétfelé adózás által a füldesúr jövedelmei csökkentek volna. Capistrano erdélyi látogatása a térítésnek ezt a nagy problémáját vetette fel s egyben rámutat arra, hogy milyen hősiességgel, missziói lélekkel küzdtek az egyház megerősítéséért azok a ferencesek, akik vállalták a schizmatikusok megtérítését.

Capistrano látogatása azonban nemcsak arra volt jó, hogy felszínre kerüljenek a schizmatikus misszió kérdései, hanem bizonyos eredményeket is hozott. Hunyad, Déva és Solymos területén minden bizonnyal előre haladt a misszió ügye a Hunyadi rendeletében emlegetett »Wladika« elfogatása által. E »Wladika« Kaffai János volt, aki egyes feltevések szerint 1453 óta működött Vajdahunyad környékén;[1] munkálkodása azonban kihívta Hunyadi János haragját s ezért 1456 januárjában elfogatta s levelet írt Capistranonak, amelyben kérte, tudósítsa hollétéről, hogy a foglyot utána küldhesse, mivel nem akarja tovább tűrni birodalmában.[2] Láttuk, hogy a Wladika által felszentelt papokat sem volt hajlandó eltűrni. Mindez meggyőzően mutatja, hogy mennyire azonosította magát Hunyadi János azzal a nyugati-latin világrenddel, melyet Kelet-Középeurópában a magyar állam és egyház képviselt s mily teljes volt szakítása azzal a környezettel, melyből atyja, az egykori havaselvi bojár származott.[3] Capistranonak sikerült meggyőzni tévelygéseiről az elfogott vladikát, aki megtért és megkeresztelkedett. Egy »püspök« újrakeresztelése lehet a misszió túlzása is, Capistranonak ez esetről beszámoló két levele[4] azonban úgy jellemzi e krimi eredetű főpapot, mint aki nemcsak a schizma, hanem egy csomó eretnekség elő-

fuerat secutus effectus, nunc hic in Lippa eorundem negotiorum solicitator existens, presentem allocutus fui dominum Johannem, nil tamen de re promissa agere iuravit, cuius absque auxilio res ipsa iure carebit optato ; tempus non parum in hac re perdidi, qui alibi fructu non vacuus ivissem . . . (Történelmi Tár 1901, 191.)

[1] *Lupşa* 83.

[2] Történelmi Tár 1901, 188—189.

[3] Ld. Elekes Lajos : *A Hunyadi-kérdés* (*Mátyás király-Emlékkönyv* I.).

[4] Az 1456-ban írt két levél egyike Firmanus kardinálisnak, a másik III. Calixtus pápának ad számot a vladika működéséről és Capistrano általi megtérítéséről. *Lupşa* 101—102.

mozdítója is volt, a püspöki jogokat törvénytelenül vindikálta magának s követőivel együtt sem a római, sem a görög ritushoz nem tartotta magát. Capistrano kifejezése szerint »heresiarcha« volt, s e körülmények megmagyarázzák Hunyadi János általi elfogatását, papjai elűzését is akkor, amikor az üldözés más, régebbi román papokra nem terjedt ki.

Kaffai János eltávolítását nem tekinthetjük valamilyen általános vallásüldözés egyik esetének, helyi jelentőségű esemény volt, amelyet törvénytelen püspöki jogbitorlása és felforgató hatása váltott ki. Eltávolításában azonban kétségtelenül része volt a ferences missziónak, mely minden alkalmat megragadott, hogy az akkori nehéz állapotok közepette is előre vigye a térítést. Capistrano, Tari László, Székely Mihály munkája s a pápáig eljutott vladika-eset azonban felhívták az egyetemes egyház figyelmét e területre s mozgalmuk nem maradhatott folytatás nélkül. III. Calixtus pápa törvényes püspököt küld az erdélyi románok számára : a volt konstantinápolyi zárdafőnököt, a szerb származású Makarioszt, aki elfogadta a florenci uniót.[1] Makarioszt 1466-ban még Erdélyben találjuk, ebben az évben emlékezik meg róla egy pápai levél, feljegyezve, hogy a iurisdictiója alá tartozó híveknek, akik görög szertartás szerint élnek, prédikálja és tanítja, hogy mit hisz, mit követel a római szent egyház, a florenci ökuménikus zsinat határozatai szerint.

Makariosszal lezárul a középkori misszió nagy hulláma; ami utána feljegyezhető e területen, nem több néhány elszigetelt jelenségnél és a schizmatikus-katolikus vallásharc néhány, általánosságot nem mutató adatánál. Makariosz a román egyház Rómával kötendő uniójának előhírnöke, míg azonban ez az únió megvalósulhatott, az erdélyi románság a XVI—XVII. századi erdélyi protestantizmus missziói munkájával állott szemben s attól nyert új, megtermékenyítő hatásokat.

NÉMET LUTHERÁNUS TÖREKVÉSEK A ROMÁNOK REFORMÁCIÓJÁRA

A középkori egyház missziói feladatvállalását mint kötelező örökséget veszi át és viszi tovább a reformáció. A reformáció — nem gondolva szektás mellékirányaira — az egyház megújítását akarta és nem az egyháztól való elszakadást. A reformációban meghatározó szerepet nyer a nyugati egyház nemzeti szervezete, mely már a középkor folyamán kialakult. A reformáció nemzeti egyházai azonban nem váltak a nemzeti kizárólagosság eszközévé, a nemzeti szervezet nem törte meg

[1] Lupşa 84—85.

az egyház egységét és a nemzeti nyelvű igehirdetés nem tette lehetetlenné a missziói munkát. Az egyetemes zsinatok és a pápai kúria által biztosított egység helyére a hitvallás azonosságában megnyilvánuló egység lépett, a nemzeti nyelvű igehirdetésből pedig az a missziói törekvés következett, hogy minden nép nyelvére le kell fordítani a Szentírást és meg kell kezdeni a nép nyelvén való katechizációt és prédikálást.

Az erdélyi szász reformáció kialakulásának évtizedében már nyomát találjuk annak, hogy az Evangélium szerint megújított egyház kísérletet tesz tovább vinni az egyházi megújulás munkáját katolikus talajról a keleti egyház világába. 1546-ban Wurmloch Albert besztercei szász lelkész levelet ír egyik németországi lelkésztársának s benne a románok egyházi viszonyairól s a román reformáció első kísérletéről is beszámol.[1] »Van itt egy nemzetség, — írja — mely nemcsak szokásaiban és nyelvében, hanem vallásában is eltér tőlünk, melyet mi Wallachnak nevezünk. Ezek, jóllehet Krisztust vallják, sohasem voltak a római egyháznak alávetve. Szertartásaikban teljesen eltérnek a mieinktől. Folyó vízben keresztelnek. Az úrvacsorát kelesztett kenyérrel és keveretlen borral szolgáltatják ki. Az evangéliumot és a Pál leveleit nem a saját nyelvükön, hanem azon az idegen nyelven olvassák, amelyet mi rác nyelvnek nevezünk, amelyet a parasztok nem értenek, hacsak papjaik meg nem magyarázzák. E nép számára lefordíttatott a káté román nyelvre és kinyomattatott a göröghöz hasonló rác betűkkel Szebenben, mely város a mi erdélyi szászságunk fővárosa. Sokan a papok közül úgy fogadják a könyvecskét, mint valami szent dolgot, sokan azonban elvetik.«

A reformátori misszió alapvető szempontjai fejeződnek ki ebben a levélben. A szertartásaiban a reformált egyháztól különböző és a nép számára idegen liturgikus nyelvet használó keleti egyházban akarja a reformáció az Isten Igéjét hirdettetni. A Wurmloch által említett káté nem maradt fenn. Nagyszeben számadás-könyvei annyit árulnak el, hogy 1544-ben a városi tanács 2 frtot adott egy Philippus Pictor (Mahler) nevű embernek a román káté kinyomtatásáért.[2]

A szász reformáció román missziójának központja nem Nagyszeben, hanem Brassó lett. Tizenöt évvel a nagyszebeni káté után Benkner János brassói bíró ad ki egy rövid, 22 lapos kátét a románok számára. Massa Simon krónikaíró szász pap jegyzi fel e kísérlet körülményeit: »Ebben az évben (1559) március 12-én Benkner János brassói

[1] Heinrich Wittstock: *Beiträge zur Reformationsgeschichte des Nösnergaues*. Bécs, 1858. 58, vö. továbbá I. G. Sbiera: *Mişcări culturale şi literare la Românii din stânga Dunării*. Csernovicz, 1897. 98.

[2] Huzmuzaki (Iorga) XI, 859.

bíró a többi szenátorral együtt megreformálta a románok eklézsiáját és kötelezte őket, hogy a káté tanításait tanítsák.[1]« A káté bevezetésének megmaradt része Jézus Krisztus missziói parancsát: »Aki hisz és megkeresztelkedik, idvezül«[2] és Pál apostol szavait: »a Szentegyházban jobb öt szót értelemmel mondani, mint tízezret értelem nélkül idegen nyelven«[3] idézi s e szavakban a protestantizmus románok közti misszziójának alapelveit szegezi le. A keresztény hit gyökereinek ismertetésével indul a munka, a Tízparancsolat, a Hitvallás, a Miatyánk, a Keresztség és az Úrvacsora szövegét adja románul és rövid fejtegetést a törvény hasznáról, a hit és a jócselekedetek viszonyáról.[4] Nagy részében tehát olyan szövegeket közöl, amelyek egyetemes keresztény közkincsek, minden felekezet közös tulajdonai, a fejtegető részekben azonban felismerhető a lutheri reformátori gondolkodás.

A lutheri káté elterjedését sejthetjük abból a tényből, hogy a Brassóban meginduló román nyomdának ez az első terméke, jóllehet 15 évvel azelőtt már egyszer megjelent. A káté egyetlen megmaradt nyomtatott példánya Máramaros egyik falujából került elő, egy 1607-ből származó kéziratos másolata pedig Mohácsról (Aranyosszék), Közép-Erdély vidékéről. Úgy látszik, igaza volt Wurmloch lelkésznek: a román papok közül sokan úgy fogadták, mint valami szent könyvet.

A káté tanításának elrendelése arra mutat, hogy a lutheri káté nem templomi, hanem elsősorban iskolai használatra készült. Egy 1570-ből való, román nyelvű kéziratos keleti egyházi énekeskönyv (Octoih) hátlapján talált bejegyzés megerősíti ezt a feltevést. Brassóban ebben az időben a szász városi tanács és az erdélyi fejedelmi udvar támogatása mellett román iskola állott fenn, amelyben az egyházi tudományt, a Hitvallást, imádságot, tízparancsolatot, a szentségeket, a Szentírás ismeretét, a liturgiális éneket románul tanították a diakonus- és lelkészjelölt ifjaknak.[5] Az iskolában román ifjak tanultak a Barcaságról és egész Erdélyből, s számukra már elégtelennek bizonyultak a bolgár-

[1] B. P. Haşdeu: *Cuvente den Bătrâni II. Cărţile poporane ale Românilor în sec. XVI.* Bukarest, 1879. 92.

[2] Márk 16: 16.

[3] I. Korinthus 14: 19.

[4] A káté facsimile kiadását Ion Bianu jelentette meg: *Texte de limbă din secolul XVI. I. Intrebarea creştinească.* Bukarest, 1925. A XVI. századi román kátéra vonatkozó bőséges román irodalom, szövegkiadások, nyelvészeti és irodalomtörténeti fejtegetések kritikai ismertetését közli Juhász István: *A reformáció az erdélyi románok között.* Kolozsvár, 1940 (a következőkben: Juhász). 35—45.

[5] Nicolae Sulică: *Cea mai veche şcoală românească din cuprinsul României întregite. Omagiu lui Constantin Kiriţescu.* Bucureşti, 1937. 733—764.

szegi keleti templomhoz épült kis cellák és helyiségek, úgyhogy 1570-ben megindul egy új iskolaépület javára való gyüjtés s az új épület 1597-ben, a havasalföldi vajda segítségével valóban el is készült.

Benkner János kezdeményezésének köszönhető az Evangéliumok és az Apostoli iratok megjelenése is 1561-ben és 1563-ban. Benkner könyvkiadói tevékenységét kapcsolatba szokás hozni azzal, hogy papírmalma lévén, a könyvekkel kereskedelmi céljai voltak s ezért adott munkát annak a Coresi nevű Havasalföldről jött diakonusnak, aki a könyveket kinyomtatta.[1] E román kiadványok egymásutánja azonban ellene mond annak, hogy itt kereskedelmi célról lett volna szó.[2] Kétségtelenül jobb üzlet lett volna Benkner számára szláv nyelvű egyházi könyveket bocsátani ki, mint szlávokat románra fordíttatni és új román szövegeket terjeszteni egy olyan papság között, amelynek tagjai közül minden valószínűség szerint csak a brassói iskolából kikerültek fogadták el ezt az újítást. Az igazi indító okot abban a célkitűzésben kell keresnünk, amelyeket e kiadványok Pál apostol szavaival fejeztek ki: »az egyházban jobb öt szót értelemmel, mint tízezret értelem nélkül, idegen nyelven szólni«.[3] A brassói bíró e cél szolgálatára rendelte nemcsak papírmalmát, hanem bírói hatalmát is. Valóban igaz lehetett, amit az Evan-

[1] Coresi legalaposabb életrajza D. R. Mazilu munkája: *Diaconul Coresi*. Ploeşti, 1933.

[2] Ebben a szellemben ír a lutheránus misszióról a legújabb, összefoglaló jellegű erdélyi román egyháztörténet: Ştefan Meteş: *Istoria Bisericii Românești din Transilvania*. I. Sibiu (Nagyszeben), 1935. 80: »A privilegizált szászok nem gondolhattak arra, konzervatív jellegű nemzeti önzésük nem is engedhette meg, hogy a románok, alattvalóik, a lutheranizmus elfogadása által velük egyenlő lépcsőfokra kerüljenek ... a szászok által a románok számára a XVI. században nyomtatott könyvek — éppen úgy, mint a XVIII. és XIX. században nyomtatottak — mindenek felett kereskedelmi cikkek voltak, amelyektől távol állott valamilyen rendszeres és kitartó lutheránus propaganda, mely akkor még alig hódította meg magukat a szászokat.« E véleményét megismétli a 126. és 131. lapokon.

[3] Ezt a bibliai idézetet az 1559-i kátén kívül még négy más XVI. századi brassói román nyomtatvány indokolásában is olvashatjuk. E könyvek: *a*) »Evangheliarul Românesc«. Brassó, 1561; epilógusát közli Bianu-Hodoş: *Bibliografia Românească Veche. I. 1508—1716*. Bucareşti, 1903. 45; *b*) az 1564-ben Brassóban a »Tâlcul Evangheliilor« függelékében kiadott »Molitvelnic« bevezetésében szintén szerepel ez az utalás; *c*) a »Psaltirea Românească«, Brassó, 1570 epilógusa Bianu-Hodoş: i. m. 55—56; *d*) a »Psaltirea Slavo-românească«. (Brassó, 1577) a megelőző reformátori iratokkal szemben már a keleti visszahatás terméke, a román szöveg közlését azonban ugyanezzel a bibliai igével indokolja meg. A lutheri reformáció nyelvi hatása elől nem térhetett ki teljesen az ortodox ellenhatás sem, bár főcélja a szláv nyelv uralmának biztosítása.

géliumok bevezetése vallott : »én Hanăş Benger brassói bíró igen bánkódtam a szent könyvekért, a négy Evangéliumért és leírattam e tanulságos szent könyveket, hogy értsék a románok, akik keresztények.«

A »román keresztények« alatt a brassói bíró nem valamilyen új román egyházat értett, hanem a román keleti egyházat. A lutheri reformáció e kezdeményezése nem kívánt hítújítást bevinni a román egyházba ; a káté néhány reformátori gondolata — inkább akaratlan megnyilatkozás, mely a kiadvány elindítóinak hitét tükrözi és nem irányul a román egyháznak a reformáció szellemében való átalakítására. Jellemző ebből a szempontból, hogy nem a római hitvallást, a nyugati egyház liturgikai használatában általánossá vált Confessio Romana-t, hanem a niceai-konstantinápolyi hitvallást közli, melyet ugyan Nyugat is elfogadott, de liturgiai használatra csak a keleti egyház alkalmazta. Még feltűnőbb, hogy e hitvallást a Nyugaton általánossá vált »Filioque« hozzáadása nélkül fordítja le. Fontosnak tartja, hogy a káté előszavában megemlítse az akkor pásztoroló havasalföldi mitropolita és az algyógyi román keleti hitű püspök nevét s az egész iratot a legnagyobb tekintélyű keleti egyházatyák (Basileios, Gergely, Chrysostomos és Cyrill) munkájának nevezi. Az Evangélium román fordítását nem valamilyen latin, német vagy magyar kiadás alapján készítteti el, hanem az 1512. évi munténiai kiadású szláv Evangéliumot veszi alapul.[1] Végül fontos körülmény az is, hogy mind az Evangéliumnál, mind az Apostoli iratoknál megtartja a bibliai szöveg keleti egyházi liturgiális felosztását. A lutheri reformációból származnak ez iratok, az első román nyomtatott könyvek, a lutheri reformáció azonban csak mint nyelvi hatás jelenik itt meg : a nép nyelvén akarja megszólaltatni azokat a szent könyveket, amelyeket papjai eddig az ó-egyházi szláv (középbolgár) — Wurmloch levele szerint »rác« — nyelven olvastak s amelyeket a nép emiatt nem értett. A szláv nyelvű román keleti egyházhoz való alkalmazkodására mi sem jellemzőbb, mint hogy a román »Apostoli iratok« végén 50 lapnyi szláv szöveget közöl, amelyben a bibliai részeknek az istentiszteleten való felhasználása, olvasása, beosztása felől intézkedik. A szász hatásra meginduló román reformátori irodalom e nagyfokú alkalmazkodása méltán feltűnhetett a missziótörténet román kutatóinak. A magunk részéről ebben elsősorban a szász reformáció humanista szellemét látjuk, mely az egyházi reformban első helyre tette a könyvmissziót s a tanítást a prófétai kritika elébe helyezte.

[1] Az 1561. évi Evangélium forrásának kérdésével foglalkozik P. V. Haneş : *Evangheliarul Românesc din 1561 în comparaţie cu cel slavonesc.* Extras din Convorbiri Literare. Bucureşti, 1913.

A brassói bíró kezdeményezésével egyidőben egy másik területen is megindul a reformáció hatását mutató missziói munka a románok között. 1561—1563 között foglalja el Moldva trónját egy krétai származású görög, Jakob Basilius Heraklides Despota,[1] aki nyugati utazásain Wittenbergben is megfordult, a reformáció nagy képviselőivel állott levelezésben s aki mint Moldva vajdája is protestáns volt, házikápolnájában protestáns istentiszteletet tartatott. Országát protestánssá kívánta tenni. Valláspolitikája számára mindenekelőtt országa magyar és német katolikusait akarta megnyerni s célja érdekében kényszerítő eszközöket is alkalmazott. 1561-ben a lembergi érsek jelentette a pápának, hogy Despot elűzi a katolikus papokat és helyükbe lutheránusokat hozat. Célja azonban több volt, mint a magyarok és szászok reformálása, a románok közé akarta bevinni a reformációt s ezért ugyanazokat az eszközöket alkalmazta, mint amilyenekkel a brassói bíró is élt. Kapcsolatban állott Ungnad Jánossal, a szlovén és horvát reformáció pártfogójával, akitől, a fennmaradt levelezés szerint, nyomdát akart kérni a román nyelvű szentkönyvek kinyomatására, Cotnari-ban pedig, ebben a német és magyar lakosságú, szőlőmívelő városban reformátori iskolát alapított, melybe nemcsak a város gyermekeit, hanem Moldva minden részéből gyüjt tanulókat. Ungnad követe Despotnál egy Wolfgang Schreiber nevű német ember volt, a cotnari iskola vezetője pedig a szászországi Johann Sommer. Wittenberggel való kapcsolata (Melanchthon vejét, Peucer Joachimot is hívta Cotnariba tanárnak) s a szereplő egyházi férfiak nemzetisége miatt úgy tekinthetjük ezt a kísérletet, mint a német protestantizmusnak román talajon való meggyökerezésére irányuló törekvést. A kitört forradalom megsemmisítette a cotnari iskolát és megölte Despotot, kísérlete így befejezetlen maradt, s ma már nehéz megállapítani, hogy mi volt reális és komoly szándék az elgondolásban és mi volt benne ötletszerű kaland. Az kétségtelen, hogy a moldvai magyar és szász lakosság uralma idején protestánssá lett, s e protestáns lakosságot csak szigorú kényszerítő rendeletek tereltek vissza a katolikus egyházba az albán származású Brutti postelnic ellenreformációs mozgalma, Iancu Sasu és Petru Şchiopul vajdák uralkodása idején.[2] Ha vert is valami gyökeret a protestantizmus Despot idején a moldvai román egyházban, az 1580—90 közötti évtized minden valószínűség szerint megsemmisítette azt.

[1] Giurescu: i. m. II/1, 187, valamint Karl Kurt Klein: *Beiträge zur Geschichte des Protestantismus in der Moldau.* I. Buc., 1924. 5—9.

[2] K. K. Klein: i. m. I, 11—16.

AZ ERDÉLYI REFORMÁLT PÜSPÖKSÉG A XVI. SZÁZADBAN

Az istentiszteletnek és a szent iratoknak szlávról románra fordítása a protestáns misszió közel másfélszázados történelmének alapkövetelése. A brassói kezdeményezést nem a román egyház nemzeti szellemű megújhodása, hanem a román reformáció missziói munkája követte. Coresi diakonus nyomtatványait és nyomdáját az az egyházi irányzat használja fel, amely nem elégszik meg a puszta nyelvi reformmal, hanem valóságos reformációt akar: a román keleti egyház Isten Igéje szerinti megújulását.

A XVI. századi erdélyi román reformátori püspökség az egyetemes missziótörténet egyik legsajátosabb jelensége. Nem egyházi uniót akar megvalósítani, mivel élesen szemben áll a keleti hitű román papsággal és nem is térítést akar, újrakeresztelést vagy prozelita-fogást, hanem az egész erdélyi román egyház reformálását. Úgy, ahogyan a megelőző évtizedekben Erdély szász és magyar egyháza a kegyurak, magisztrátusok és főrendek támogatásával és engedélyével egységesen felvette a reformációt, egy-egy nagyhatású reformátor útmutatása mellett reformáló zsinat keretében megvalósítva az egyház megújítását, olyan módon akarja e törekvés megvalósítani a románok reformációját is. E törekvés sajátossága és missziói jellege abban van, hogy nem a román egyház soraiban, papjai között keletkezik, hanem kívülről, a magyar reformáció oldaláról indul el.

Első képviselője Forró Miklós háportoni székely-magyar földesúr, aki 1564-ben Coresivel román prédikációs kötetet és szertartáskönyvet adat ki. A XVI. századi román irodalom egyetlen önálló terméke ez a közel 500 lap terjedelmű könyv, mely tovább akarja folytatni azt a munkát, amit Benkner János román Újszövetség-fordításai megkezdtek, de nem keleti, hanem reformátori szellemben.[1] Az ortodox-keleti pericopát követik a prédikációk, amelyekhez a textust az 1512. évi szláv Evangélium 1561. évi brassói román fordítása szolgáltatja, a beszédek maguk azonban nem akarják a szerző »tiszteletét kifejezni« a

[1] A román reformáció e nagyjelentőségű irodalmi termékével meglehetősen mostohán bánt eddig a román irodalomtörténet és filológia. Míg az 1561. évi Evangéliumnak, az 1563. évi Apostolnak, sőt az 1581. évi görög-szláv eredetű brassói román homiliáriumnak is megvan az újkori kritikai, az Apostolnak éppen facsimile kiadása, addig erről az egyetlen példányban fennmaradt könyvről csak egy kéziratos másolat őriztetik a Román Akadémia könyvtárában. Az »Evangéliumok magyarázata« prédikációiról részletes ismertetést közöl Juhász idézett könyve a 49—68. lapokon.

román főpapok iránt, — úgy, amint ezt az 1559-i káté bevezetése írta — hanem szembefordulnak a keleti papsággal, »vladikákkal, érsekekkel, apátokkal, szerzetesekkel, papokkal és más effélékkel, akik az eszükkel vakok és nem ismerik, hogy miben áll a lélek üdvössége« és a reformáció szellemében tanítanak a hitről, megigazulásról, jócselekedetekről, bőjtről, a keresztény életfolytatásról és az egyházi szertartásokról. Forró Miklós prédikációs könyve valóban reformátori irat, nem egyszerű fordítása valamilyen szász vagy magyar Szentírás-magyarázatnak, hanem a román viszonyokkal ismerős, a román keleti egyház megújulását kereső prédikátor műve, aki beszédeiben nemcsak az evangéliumi igazság hű kifejezésére törekszik, hanem felveszi a harcot a román népi démonhittel, kuruzslásokkal és babonákkal, részletesen cáfolja a román egyházi vallásosság gerincét alkotó bőjt érdemszerző voltába vetett hitet és rámutat a román keleti kereszténység egyes hibáira, mint amilyenek emberi rendeléseknek Isten törvénye elé való helyezése, a papok tudatlansága, az egyháziak hatalmaskodása. Reformátori jellege azonban nem támadásaiban, hanem pozitív vallástételében van, abban a komoly biblikus írásmagyarázatban, amellyel az egyes hittételeket fejtegeti.

A prédikációs kötet végén egy csonkán fennmaradt szertartáskönyv néhány lapját találjuk. A szertartáskönyvből csak az elejére tett három imádság, a keresztség és a házasság megáldása szertartásának szövege maradt fenn. A fennmaradt szövegek alapján meg lehetett állapítani, hogy eredetük magyar: Heltai Gáspár kolozsvári lutheránus plébános 1559-ben kiadott Ágendájának nagyon kevés módosítást tartalmazó fordítása a román szöveg.[1] Megmaradt azonban teljesen a szertartáskönyv bevezetése, mely világot vet arra, hogy milyen céllal adattak ki a prédikációk és a hozzájuk kapcsolt ágenda. Bibliai helyek idézése mellett röviden rámutat arra, hogy a keresztség, a házasság megáldása, a betegek Úrvacsorája, a liturgia Úrvacsora sákramentuma és a halottak eltemetése szertartásában mi az a bibliai alap, amit meg kell tartani és mik azok a »toldalékok«, amiket el kell hagyni. A román egyház »Formula reformationis«-a ez a könyv, amelyet a XVI. századi román reformált püspökség elindítójának tekinthetünk. A

[1] A »Szertartáskönyv« (Molitvelnic) megmaradt részét bevezető tanulmánnyal együtt közre adta Nerva Hodoş: *Un fragment din Molitvelnicul Diaconului Coresi (1564). Prinos Iui D. A. Sturdza.* Bukarest, 1903. 234—276. A szertartáskönyv magyar forrására Ilie Dăianu: *Un molitvelnic calvinesc pentru Români* c. tanulmánya világított reá, megjelent a Răvaşul 1908. évfolyamában. Kolozsvár, 168—181.

prédikációk és a szertartáskönyv megjelenésével egy időre esik az, hogy a brassói románok új papot kaptak, akiről György püspök azt írta 1568 januárjában kelt levelében, hogy »a brassóiak három esztendeje, hogy *oláh prédikátort tartanak, keresztényt, mi discipulusunkat*«.[1]

E György püspök az, akit az 1564-i nagy kiadvány szerzőjének tartunk s akinek a nevéhez fűződik a XVI. századi román egyházi reform elindítása. Nem tudjuk pontosan, hogy munkája mikor indult meg s hogy ő maga mikor tétetett püspökké. Az erdélyi országgyűlés 1566 évi határozata az első biztos adat, amit vele kapcsolatban ismerünk s ebből mint a reformáció képviselőjét ismerjük meg, akinek munkája már az országgyűlési végzés előtt is folyt. »Discipulusa« valószínűleg szintén a reformáció szellemében munkálkodott Brassóban.

»A religió dolgából végeztetett volt, — olvassuk a diéta jegyzőkönyvében[2] — hogy az evangélium prédikálása semmi nemzet között meg ne háboríttassék . . . és az Istennek Igéje szabadon hirdettessék, kiváltképpen pedig az oláhok között, kiknek pásztori vakok lévén, vakokat vezetnek és ekképpen mind magokat, mind a szegény községet veszedelembe vitték. Azoknak pedig, akik az igazságnak engedni nem akarnak, Őfelsége parancsolja, hogy György püspökkel, szuperintendenssel a Bibliából megvetélkedjenek és az igazságnak értelmére menjenek, kik ha úgyis az megértett igazságnak helyt nem adnának, eltávoztassanak, vagy ha oláh püspök vagy papok, avagy kalugerek lesznek és mindenek csak az egy választott püspökhöz, György szuperintendenshez és az őtőle választott papokhoz hallgassanak, akik pedig ezeket megháboríttanák, hitlenségnek poenájával büntessenek.«

György püspök munkája a román papok megnyerésére irányul. Az országgyűlés és a fejedelem akarata szerint azon kell fáradoznia, hogy a papok megértsék a Biblia igazságát és a megértett igazságnak helyt adjanak. Munkája azonban nagyon sok nehézséggel találkozott. 1567-ben két fejedelmi rendelet és az 1568 évi tordai országgyűlés kemény végzéseket hoznak, mivel nagyon sokan vannak a románok között, akik ellene állnak a választott püspöknek és őt tisztében elő nem bocsátják.[3] A harc annyira elvadult, hogy a papok a reformációt akaró püspököt »csúf és utálatos szavakkal illetik, utálatos és különféle károm-lásokkal nem szűnnek meg izgatni a község és a többi papok botrán-kozására«.

[1] Hurmuzaki (Iorga) XV/1. 1170. sz., 627.

[2] *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* (a következőkben E. O. E.). II, 326.

[3] Az említett rendeleteket Hurmuzaki (Iorga) XV/1 közli 1167. és 1168. sz., 625. Az országgyűlés végzéseit lásd E. O. E. II, 338—344.

György püspök, majd 1569-ben következő utódja, Tordasi Pál[1] zsinatokra hívják össze papjaikat, hogy ott tanítsák őket és a zsinati határozatok tekintélyével és erejével kérhessék a világi hatóság embereit a papok és egyházak feletti felügyeletre. 1568-ban Tövisen, 1569-ben Nagyenyeden és 1570-ben Kolozsvárt tartanak zsinatot.[2] A zsinati határozatokat románul és magyarul fogalmazzák meg, románul a »szegény nép« számára, magyarul pedig külső hatóságok számára, akiknek feladata volt őrködni a felett, hogy a zsinati határozatok ellenére semmi se történjék a román egyházban. A nagyenyedi zsinat határozatának első pontja kimondja e reformáció alaptételét: »Pál az oláh nyelven való egyházak püspöke, mind az oláhbeli papokkal enyedi szinodusban végezték, hogy minden dolgok, kik Isten Igéje szerint az Isten nevét, tisztességét és dicséretét nézik, azok mind elő vétessenek és helyen maradjanak. Ami emberek szerzések pedig Isten Igéjén kívül az kereszténvi gyülekezetbe behozattattak, azok mindenek hátra hagyattassanak, az Őfelsége birodalmában.« A reformáció szellemében tiltják a szentekhez való imádkozást, foglalkoznak az Úrvacsorával, elítélve azokat, akik »nem communikálnak, miképen Krisztus parancsol«, elrendelik, hogy a népet meg kell tanítani a Credóra és a Miatyánkra, egyházfegyelmi intézkedéseket hoznak a népre és a papokra, a papok másodszori házasságát megengedik és eltiltják a szolgálattól azokat, akik »rác nyelven« és nem románul tanítják a népet a szentségekre. Valószínűnek kell tartanunk a román papság akkori műveltségi viszonyai alapján, hogy a zsinati végzéseket a hitvallási és szertartási reformokat sem az összegyűltek, sem a szándékosan elmaradók nem értették meg. A harc, amit a papok a püspökök ellen folytattak, nem hasonlítható semmiben sem a nyugati reformáció tanvitáihoz. Szemükben egy felötlő dolog jelent meg: az, hogy az új irány elveti azt a szent nyelvet, amelyen eddig a liturgikus szövegeket mondották, többnyire értelmetlenül, mintegy ráolvasásszerűen, varázsigékként, s e helyett a román nyelvet vezeti be. Ez ellen indul meg a

[1] Szentgyörgyi György utolsó fennmaradt levele 1568 januárjában kelt. 1569 februárjában nevezte ki János Zsigmond fejedelem Tordasi Pált román püspökké. A fejedelmi irat jellemzése szerint tanult, jeles életű, tisztességes erkölcsű egyházi ember. Vö. Hurmuaaki (Iorga) XV/1, 1183. sz., 635.

[2] A tövisi zsinatról értesít Hurmuzaki (Iorga) XV/1, 1170. sz., 627. A nagyenyedi zsinat határozatait közli Hurmuzaki (Iorga) XV/1, 1186. sz., 638. E zsinatot tévesen nevezi Gergely Ferenc az első román református zsinatnak: »Az 1569. első román református zsinat és előzményei.« Erdélyi Múzeum. Kolozsvár, 1937-i évfolyam 119 sk. A kolozsvári zsinatról Tordasi Pál egyik leveléből tudunk: Hurmuzaki (Iorga) XV/1, 1197. sz., 645.

harc, amint azt János Zsigmond rendelete felemlegeti: »a papok az egyházbeli szolgálatokat és isteni dicséreteket nem akarják a község értésére tulajdon oláh nyelven mívelni és szolgáltatni, de idegen rác nyelven.«

A román reformált püspökség történeti jelentősége az, hogy a brassói román nyelvű könyvkiadás kezdeményezését tovább vive megindítja a nyelvharcot a román papok között s ugyanakkor a román nyelv bevezetésével együtt a keleti egyháznak a reformáció szellemében való megújítására is tett kísérletet. A fennmaradt szertartáskönyv és zsinati végzések alapján nem lehet megállapítani a reformáción belüli confessionális jellegét, azt, hogy György püspök és Tordasi Pál a lutheri vagy a helvét-szakramentárius irány híve lett volna, kétségtelen azonban, hogy missziói törekvéseik támogatásában szerepet játszott az erdélyi valláspolitika irányát az 1567—1570-es években meghatározó unitárizmus.

György püspöknek János Zsigmond fejedelem általi kinevezése nemcsak a román reformáció megindulását jelentette, hanem az erdélyi román egyház országos szervezetének a kialakulását is. A XV. században még csak olyan utazó püspökök jelennek meg az erdélyi román papok között, amilyen az említett Kaffai János volt. A XVI. század első felében két román püspökség létesült Erdélyben, az egyik Észak-Erdélyben, Réven, a másik Hunyad megyében, Algyógyon.[1] E két püspökség hatósugara azonban nem terjedt túl annak a magánbirtoknak a határain, amelyet északon, Szolnok-Dobokában a moldvai vajda, Hunyadban pedig a havasalföldi uralkodó kapott a magyar királytól, illetőleg az erdélyi fejedelemtől szövetség és támogatás fejében. György püspök kiválasztásában és tisztjébe való beiktatása által Erdély egész román egyháza nyert törvényesen elismert főpásztort. Az országos püspököt a fejedelemség tisztjei és magisztrátusai támogatják munkájában, országgyűlési végzés szabja meg jövedelmeit, a fejedelem pedig udvarházat ajándékoz neki. A gondoskodás kiterjed a reformált román egyház papjaira is, s fejedelmi rendelet intézkedik arról, hogy azok a papok, »akik Isten Igéjét igazán hirdetik«, minden családtól egy-egy kalangya búzát kapjanak.[2]

[1] Meteş: i. m. időrendben felsorolja a XV. századi utazó püspökökre vonatkozó adatokat és részletesen ismerteti a XVI. századi északerdélyi és délerdélyi román püspökségeket: 61—79.

[2] A román papok jövedelmét első ízben az 1569-i tordai országgyűlés szabályozza E. O. E. II, 360—366. A román püspök papjaitól évente egy forint adót szedhetett, az 1571-i marosvásárhelyi országgyűlés e püspöki adó biztosítása mellett intézkedett, hogy a román püspök e mértéken felül ne zsarolja lelkészeit. E. O. E. II, 373—379.

1566-tól négy éven át, János Zsigmond, az első erdélyi fejedelem uralkodása végéig állott fenn ez, a missziói törekvések szempontjából annyira kedvező állapot. Báthori István, a későbbi lengyel király trónraléptével megváltozik a helyzet. Nem fordul szembe a román reformátori iránnyal, de nem áll mögötte olyan támogatással, amint azt a vallási rajongás világában élő János Zsigmond tette. Bölcs és türelmes a sokvallású Erdély valláspolitikájának irányításában s megengedi a román reformált püspökség mellett a román keleti egyház szervezkedését is. A szerbiai Ipekben felszentelt Jephtimia püspök számára kiadott megerősítő rendelete veti meg az alapját az országosan elismert erdélyi román keleti püspökségnek.[1] A keleti egyház fejedelmileg megerősített szervezkedése döntés elé állította a román papságot, amelynek eddig mintegy 5—6 éven át egyetlen elismert főhatósága volt : a reformált püspök. Választani lehetett a régi vallásformák új megerősödését hozó Jephtimia püspöksége és a nemzeti nyelvű, reformált egyház között. Báthori István ellenreformációja szétoszlatta azt az illúziót, mintha az erdélyi román egyház a maga egészében elfogadta volna a reformációt, ellenben világosságra hozta, hogy hol vert mélyebb gyökeret az Isten Igéje hatásával építő misszió. 1571 után nem olvasunk már arról, hogy e megmaradó román reformált egyháznak volna hatalma kényszerítő erővel küzdeni az ellentálló papokkal, de hogy végkép nem szűnt meg, arra bizonyíték az erdélyi országgyűlés 1577-ben hozott határozata, mely megengedi Tordasi Pál halála után, hogy »a görög professziótól elszakadt és az Isten Igéjét tulajdon nyelveken hallgató oláhok« új püspököt válasszanak maguknak.[2]

Az új püspök, időrendben a harmadik, Tordasi Mihály, reformátori munkáját egy újabb nevezetes román nyelvű egyházi könyv őrizte meg. Az 1571 után bekövetkezett egyházpolitikai irányváltozás nagy fordulatot hozott a reformációval oly szépen megindult könyvkiadásban. A román nyelvű irodalmi termelés visszaszorul, s helyét szláv egyházi könyvek hosszú sora foglalja el. Coresi brassói nyomdájából 1560—1570 között az említett négy román nyelvű kiadványon kívül még két kisebb : a román Zsoltár és a román Liturgia került elő, összesen hat s ugyanakkor csak két szláv nyelvű nyomtatvány. 1570-től 1583-ból előkerült munkájáig könyvtermésének mérlege 7 szláv, 1 román és 1 román-

[1] Az új valláspolitikai irányzat és a keleti egyház megszervezése kapcsolatára nézve Juhász 91—95. A Jephtimia püspökségét megerősítő irat Hurmuzaki (Iorga) XV/1, 1211. sz., 635.

[2] E. O. E. III, 118.

szláv nyomtatvány. Ugyanebben az időben még egy román nyomdász működik Erdélyben, Lőrinc diakonus, aki 1570—1580 között az uralkodo egyházi iránynak megfelelően öt szláv és egy szláv-román kiadványt jelentet meg.[1] A Coresi nyomdájában 1570 után megjelent egyetlen román kiadvány, az 1581. évi »Evangéliumok magyarázata« nagyterjedelmű prédikációs kötet, amelynek kiadására szintén egy szász lutheránus ember, Hirscher Lukács, Benkner utóda a brassói bírói székben, adott pénzt. E második prédikációs kötet azonban nem a reformáció célkitűzéseit szolgálja. Az 1581. évi »Evangéliumok magyarázata« XIV. századi bizánci eredetű, görögkeleti homilia, amelyet szláv fordításból ültettek át a román nyelvre.[2] A román népnyelven kíván ez a könyv is egyházi kultúrát teremteni, azonban nem Tordasi Mihály, hanem Gennadiusz vladika akaratával jelenik meg. A görögkeleti reakció visszahelyezi uralmába a szláv nyelvet s az egyetlen román kiadvány célzata kétségtelenül az, hogy ellensúlyozza az 1564. évi nagyhatású protestáns prédikációs könyvet.

Ilyen körülmények között jelenik meg 1582-ben Déván Geszthy Ferenc dévai várkapitány, református zászlósúr költségén az a kiadvány, amely a gazdag görögkeleti könyvterméssel szemben tovább folytatta a román reformáció irodalmát. E könyv a szászvárosi »Paliia«, az Ószövetség első két könyvét adja román fordításban Heltai Gáspár 1551-ben megjelent magyar nyelvű Ószövetsége alapján.[3] Az első két könyv fordításával egyidejűleg elkészült az Ószövetség történeti könyveiből további hét is, valamint a próféták egy része — ezek azonban kéziratban maradtak. A vállalkozás azonban nem kevesebbet akart, mint a teljes Ószövetséget adni a román nép kezébe. A fordítók nevét megőrizte a megjelent két könyv előszava. Tordasi Mihály püspök vezetése mellett a karánsebesi és lugosi román prédikátor, a szászszebesi

[1] A XVI. századi erdélyi román és szláv könyvek pontos felsorolását közli D. R. Mazilu: i. m. 8—9 és 61—62.

[2] Újra kiadták Sextil Puşcariu és Alexandru Procopovici: *Diaconul Coresi. Carte cu învăţătură 1581.* I. Bucureşti, 1914. Coresi 67 prédikációjából 52-nek a görög eredetét tisztázta Vasile, Grecu: *Isvorul principal bizantin pentru Cartea cu Învăţătură a Diaconului Coresi din 1581.* Academia Română. Studii şi Cercetări XXXV. Bucureşti, 1939. E prédikációk Kaleka János konstantinápolyi pátriárka (1334—1347) homiliái, amelyeket Coresi valamilyen szláv fordítás alapján ültetett át román nyelvre.

[3] A szászvárosi Paliia első részének új kiadása Mario Roques: *Paliia d'Orăştie.* Paris, 1925. A Paliia magyar forrását I. Popovici: *Paliia dela Orăştie. 1582.* Analele Academiei Române. Tom. XXXIII. Memoriile Secţiei Literare. Bucureşti, 1911 mutatta ki.

román rektor és a vajdahunyadi esperes vettek részt a munkában. Gyülekezeteik Erdélynek azt a délnyugati területét írják körül, ahová visszahúzódva megmaradhatott a román reformált egyház, amelyet a XVI. századi erdélyi reformáció valláspolitikája hozott létre s amelynek emlékét néhány nagyértékű román könyv őrizte meg.

AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK VALLÁSPOLITIKÁJA ÉS A ROMÁN EGYHÁZ

A XVI. századi erdélyi román reformáció megindítója néhány forrongó év valláspolitikai iránykeresése volt. A XVII. századi rendezettebb Erdély az országkormányzat gondjai közé nagyvonalú tervszerűséggel állítja be a román egyház megújításának tervét. A román misszió hordozói nem városbírák és vidéki főurak, nem is az országos rendek, hanem e kornak kiemelkedő személyiségei, az erdélyi fejedelmek. Bocskai István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György szerencsés hadviselései, diplomáciai művészetük és belső országépítő munkájuk kezükbe adja a kis ország minden politikai hatalmát s vállukra rakja az ország minden terhét és megoldásra váró kérdését. Abszolutisztikus uralmuknak azonban erkölcsi tartalmat ad buzgó reformátusságukból, bibliai hitükből fakadó küldetéstudatuk.

»Mi, országunk népeinek és azok törvényeinek és szokásainak hatalmunk által való megtartására és megerősítésére vagyunk isteni akarat folytán elrendelve«[1] — írja az egyik román püspököt megerősítő rendeletében Bocskai István, s szavai többek személyes hitvallásnál, bennük az erdélyi fejedelemséget éltető és fenntartó elv jut kifejezésre. Az erdélyi türelmesség kialakulásában nemcsak a politikai realizmusnak volt szerepe, hanem annak a vallásos meggyőződésnek, amely a fejedelmet Isten előtti felelősséggel kötelezte országa minden népének és minden »törvényének« (vallásának) megoltalmazására. Mi sem bizonyítja ezt jobban annál, mint hogy a fejedelmi gondoskodás nemcsak a privilegizált nációk: a magyar nemesek, székelyek és szászok egyházára terjed ki, hanem befogadja a jobbágysorban élő, bevándorolt román nép egyházát is.

Hogy ez a türelmi szellem és fejedelmi gondoskodás mit jelentett a román egyházra nézve, azt világosan mutatja Báthori Gábor nagyjelentőségű rendelete, mely Bethlen Gábor (1614), I. Rákóczi György (1638)

[1] Augustin Bunea: *Vechile episcopii românești a Vadului, Geoagiului, Silvașului și Bălgradului.* Balázsfalva, 1902. 73—75.

és II. Rákóczi György (1653) megerősítő végzései, majd Barcsay Ákos (1659) és Apafi Mihály (1673) hasonló szellemű rendelkezései folytán a XVII. század egész idejére meghatározta a román papok szociális helyzetét. A rendelet 1609 június 9-én Gyulafehérvárt adatott ki. A román papok érdekében többen az ország főurai közül közbenjártak a fejedelemnél, rámutatva arra, hogy a román papok robottal terheltetnek, földesuruk joghatósága alól más földesúr birtokába nem költözhetnek és azonos terheket hordanak a többi jobbágyokkal. »Kegyességünk őszinte érzetéből, — mondja a fejedelmi rendelet — amellyel viseltetünk az üdvözítő tan és a papi rend iránt, megsajnálva a görögök dogmáját és hitvallását követő egyházak román papjainak nyomorúságát és szerencsétlen állapotát« — elrendeli, hogy a román papok vétessenek ki a jobbágysorból. Egyfelől a szabad költözködés jogát adja meg számukra: az eklézsia kívánságát követve, szabadon költözhessenek egyik helyről a másikra, feleségükkel, gyermekeikkel, minden javaikkal együtt, nem kötve ki mást, mint azt, hogy a költözködés a gyulafehérvári vladika előzetes tudtával történjék. A kiváltságlevél második intézkedése az, hogy felmenti a román papokat mindenféle jobbágyszolgáltatás alól, kivévén azokat az ajándékokat, amiket hagyomány szerint szoktak földesuraiknak adni.[1]

E rendelkezések jelentőségét különös mértékben kiemeli az, ha összehasonlítjuk a román vajdaságok román papságának helyzetével és ha az egész intézkedést a XVII. század vallásháborúkkal teli mérlegére tesszük. A román vajdaságokban a XVII. század folyamán a román papság a parasztság rendjéhez tartozott, ha azon belül megkülönböztetett helyzete is volt. A megkülönböztetett helyzet abban állott, hogy bár időnként »fejedelmi adót« is fizettek, rendszerint való és állandó terhük csak a »püspöki adó« volt, amit nem a vajda emberei, hanem az esperes egyik diakonusa szedett be tőlük.[2] Ezenfelül csak bizonyos ajándékokkal tartoztak. Igaz, a papság helyzeténél előnyösebb helyzetben voltak a szerzetesek, akik a görög-szláv egyházi műveltséget képviselték s a fejedelmi udvarhoz, a fejedelmek gondoskodásához közelebb állva, nagy birtokokra tudtak szert tenni.

[1] Báthori Gábor kiváltságlevelét Bethlen Gábor és I. Rákóczi György megerősítő záradékával együtt közli Juhász 239—243. Barcsay Ákos kiváltságlevelét lásd Timoteiu Cipariu: Archivu pentru filologia şi istoria. Balázsfalva, 1867—1870. 571—572. Apafi Mihály 1673-i rendelete T. Cipariu: Archivu, stb. 573—574.

[2] Nicolae Iorga: *Istoria Bisericii Româneşti şi a vieţii religioase a Românilor*. II. kiadás, I. Bucureşti, 1929. 274—277.

Báthori Gábor kiváltságlevelének igazi jelentősége akkor áll előttünk, ha tekintetbe vesszük, hogy olyan időszakban jött létre és állott fenn, mely nem ismerte a liberalizmus szerinti »vallási türelmet«. Nem kívánunk itt a harmincéves háború elvadult protestáns-katolikus harcaira vagy a francia protestantizmus XIV. Lajos korabeli helyzetére hivatkozni, csupán arra mutatunk rá, hogy a XVII. századi Erdélyben szigorú törvények tiltották a vallási innovatiókat, a négy bevett (római katolikus, lutheránus, református és unitárius) valláson kívüli egyházi irányok előtörését; a szombatos szektát például, amelynek képviselői között olyan nagytekintélyű férfiak állottak, mint Péchy Simon, Bethlen Gábor egykori kancellárja, szigorú törvények, rendeletek és hűtlenségi perek szorították vissza. A keleti egyház mögött nem állott semilyen döntő társadalmi vagy politikai erő, »az oláh Natio az hazában a statusok közé nem számoltatott« — állapítja meg az erdélyi törvénykönyv, a román egyház helyzete mégsem volt kedvezőtlen. A román egyházat védte a fejedelmek türelmessége és jóindulata. Az 1653-ban keletkezett nagy erdélyi törvénykönyv, amely összefoglalta az addigi országgyűlési végzéseket és irányt szabott a jövendő fejlődésnek, félreérthetetlenül juttatta kifejezésre a fejedelmi türelmességen nyugvó privilégiumszerű helyzetét. A törvénykönyv (első része, első fejezetének harmadik szakasza) megtiltja a vallási innovatiókat és büntetést szab azokra, akik a négy bevett vallás értelmén kívül mást tanítanak, abban maradnak, vagy azt terjesztik, e tilalom és büntetés alól azonban kivételek a román egyház hívei: »ide nem értvén az oláh vagy görögök szektáján lévőket, kik pro tempore szenvettetnek usque beneplacitum Principum et Regnicolarum«.[1] Ez az ideiglenesség (»pro tempore«), láttuk, az egész XVII. századon át fennállott, a fejedelem és a rendek jótetszése pedig a »megtűrt« vallás papjai számára olyan helyzetet biztosított, mely megközelítette a bevett vallások papságának helyzetét és semmivel sem maradt el e papságnak a román vajdaságokban elfoglalt társadalmi helyzete mögött.

A vallási meggyőződésből következő fejedelmi türelmességnek a vallási meggyőződés szab korlátokat. Csak a közömbösség és a racionalista liberalizmus tekintette a vallást magánügynek s a közügyek szempontjából indifferens tényezőnek. A XVII. századi fejedelmi intézkedésekben ilyen gondolatnak nyomát sem találjuk, ellenben annál sűrűbben találkozunk olyan megnyilatkozásokkal, amelyek a fejedelemnek az egyház feletti őrködést teszik első kötelességévé. A legvilágosabban e

[1] *Approbatae Constitutiones*. Nagyvárad, 1653. 3.

gondolatot I. Rákóczi Györgynek egy másik román püspököt megerősítő rendeletében találjuk leírva. »Országunkra és alattunk levőkre való mindenkori szorgalmatos vigyázásunkban főgondunk lévén arra is, — mondja az 1641-ben kiadott rendelet — hogy az isteni szolgálat minden rendek között az ő Igéjében kijelentett akaratja szerint megtartassék.«[1]

E »vigyázás« készteti arra Bethlen Gábort, hogy Theophisus vladikát, aki gyulafehérvári román pap volt, 1615-ben beiktassa az északi erdélyi területek püspökségébe is s így egy fő alatt egyesítse az egész erdélyi román egyházat. A kinevező iratban kötelességévé teszi, hogy az igaz Istenről, Atyáról, Fiúról és Szentlélekről való igaz tanítást mindazon helyeken és gyülekezetekben, amelyekben eddig is virágzott, megőrizze, szakadásokat ne engedjen, a gyalázkodókat és akármiféle innovatort megfelelő vizsgálat után a hitre rákényszerítse és a fejedelemnek is megjelentse. Felhatalmazza, hogy kézrátétellel papokat szenteljen, espereseket válasszon, házassági és más, az egyházi széket illető ügyekben ítéletet hozzon, a lelkészekre felügyeljen, a vétkeseket illő módon megbüntesse, az egyháziakat nyomorgató, hatalmaskodó világiak felett ítélkezzék, az eklézsiákat pedig jó és illő módon kormányozza. Elrendeli a fejedelem, hogy a magisztrátusok a vizitációk alkalmával mindenben segítségére legyenek a püspöknek, azok pedig, akik erőszakoskodásaikkal elraboltak valamit a román egyházaktól, pénzbüntetéssel sujtassanak: ha nemes ember a bűnös, 200 forintot fizessen, ha jobbágy, 12 forintot.

Ez a rendelkezés a fejedelmi felelősségtudatnak a megnyilatkozása. A fejedelem Isten előtt felelősnek tudja magát azért, hogy mi módon él alattvalói között Isten neve és tisztessége. Az egyház fegyelmének, rendjének, papok, esperesek ordinálásának, vizitációk megtartásának az intése az állam békéjének és rendjének a hasznára van, de abban a magasabb értelemben, hogy az egyház fegyelmi rendjére felvigyázó állam valójában Isten akaratát tölti be és e tevékenységéért Isten jutalmát veszi el. Ez a felügyelet, a román egyház belső rendjének, életének ilyen vallásos felelősségérzésből való irányítása a XVII. századi erdélyi valláspolitikának a románokkal szembeni sajátos missziói módszerét teremti meg.[2] E misszió nem elnyomás vagy üldözés és nem is

[1] Burdánfalvi Ábrahám biharmegyei román püspök kinevezési iratának bevezetése. A gyulafehérvári Liber Regius alapján közli Juhász 244—245.

[2] A XVII. századi erdélyi valláspolitikának a román egyházzal szembeni magatartására, a kondíciók általi reformálásra nézve lásd Juhász 125—174. Theophisus vladika kinevezési iratát Nicolae Dobrescu adta ki: *Fragmente privitoare la istoria bisericii române*. Budapest, 1905. 19—22.

térítési kísérlet, hanem a görögkeleti egyház belső átalakítására való törekvés. E fejedelmi figyelmeztetés, mellyel itt Bethlen Gábor a püspök felé fordul, az idők folyamán kiépül s Bethlen utódai olyan kötelességek teljesítését is »conditio«-ként állították a görögkeleti püspök elé, melyek már nem a keleti, hanem a református egyház szelleméből és rendtartásából következtek.

A kondíciók általi reformálás törekvésének legnagyobb képviselője Geleji Katona István. Geleji, 1633-tól 1649-ig az erdélyi református egyház püspöke, kiváló teológus és erélyes egyházkormányzó, aki korszakos jelentőségű munkát végzett a román reformáció területén. Az I. Rákóczi Györggyel kezdődő korszak román valláspolitikáját, irányát, eszközeit ő határozta meg. Leveleiből kitetszik, hogy meggyőződése szerint kevés különbség áll fenn a keleti és a református egyház között. »Én a szenteknek és a képeknek tiszteletében és a Szentléleknek származásán kívül az igazi görög vallásban alig látok több különbséget a hitnek ágazatában mitőlünk, hanem inkább mind csak a külső rendtartásokban és ceremóniákban vagyon a különbség«.[1] Úgy vélte, hogy mivel kevés a dogmatikumbeli különbség, meg lehet valósítani a két egyház unióját. A »ceremóniák« értékét és helyét nem látta meg, azt hitte, ezeken könnyen lehet változtatni s az egység igazi hátráltatóját a román egyház elmaradottságában és a román nép superstitióiban látta. Hite az volt, hogy a román babonaság elleni küzdelem a görög egyház igazi arcát fogja felragyogtatni, azt a görög vallást hozza felszínre, mely nem sokat különbözik már az evangéliumi reformált hittől.

1634 óta különböző kísérleteket tesz arra, hogy a román püspök számára a fejedelem olyan kondíciókat szabjon, amelyek a román egyház megtisztítását szolgálják s ezáltal előmozdítsák az únió ügyét. Törekvése mintegy kilenc év mulva, az erdélyi román egyház 1640—1643 közötti válsága, a moldvai származású vladika fegyelmi pere és elűzése után jut diadalra. 1643-ban az új román püspököt, Simion Ştefant Rákóczi György a Geleji által megfogalmazott kondíciók betartásának igérete mellett erősíti meg a püspökségben.[2] E kondíciók ettől az időponttól a református korszak végéig megmaradnak s az egymás

[1] Geleji Katona Istvánnak I. Rákóczi Györgyhöz intézett leveleit közreadta Ötvös Ágost az Új Magyar Múzeum 1859-i évfolyamában. Az idézett rész Gelejinek 1640 szeptember 24-én kelt leveléből való.

[2] A 15 kondíció magyar fordítását közreadta Jancsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota.* I. Budapest, 1896. 530—532. Az eredeti latin szövegű megerősítő fejedelmi iratot, melynek bevezetése a moldvai Ilie Joreszt elmozdítása körülményeiről is értesít, közli Juhász 246—251.

után következő román püspökök kötelesek ez utasítások szellemében vezetni egyházukat.

A 15 pontból álló kondíciók elsei kötelezik a román püspököt és papokat, hogy az Isten Igéjét minden lehető alkalommal a bibliai szent iratok szellemében és a nép nyelvén hirdessék, a román nyelvű kátét elfogadják és az ifjúságot arra szorgalmasan tanítsák. A Keresztséget és az Úrvacsorát a Jézus Krisztus rendelése szerint szolgáltatják ki, a Keresztséget tehát egyszerűen vízzel, az Úrvacsorát pedig két szín alatt. Az istentiszteleten Jézus Krisztus isteni felségét imádják, a szenteket tisztelik, a keresztet és a templomi képeket nem részesítik vallásos imádatban. A temetéseknél a püspök és papjai kötelesek küzdeni a vénasszonyos babonák ellen. Részletes utasításokat adnak a kondíciók a házasságok megkötésénél követendő kánonjogi eljárásra, valamint az egyházi fegyelmezésre. Fontos feltétel volt az is, amit a 10. pont fejezett ki s amely szerint sem maga a püspök, sem papjai nem fogják háborgatni azokat, akik áttérnek a református egyházba. A 11—13. pontok az előzőek biztosítékaképpen a püspök egyházkormányzati és egyházi törvénykezési hatáskörét írják körül. Az abszolút tekintélyű keleti püspök jogait alaposan megnyirbálva, e pontok arra kényszerítik, hogy kormányzati és törvénykezési jogait ossza meg a papok zsinatával és az esperesek tanácsával, másfelől kötelezik arra, hogy minden fontosabb dologban kérje ki a református püspök tanácsát és fogadja el felügyeletét. A 14. kondíció eltiltja a román papokat és püspököt attól, hogy magyarokat eskessenek össze vagy válasszanak el, hogy magyar gyermekeket kereszteljenek, ellenben meglepő szabadelvűséggel helyet ad a román pap funkciójának a vegyesházasságok bizonyos csoportjának megkötésénél abban az egyetlen esetben, »ha valaki a románok közül magyar asszonyt vagy szűzet vesz feleségül és az kívánná, hogy román pap eskesse össze.« A 15. pont meghatározza, hogy milyen ajándékot köteles adni a román püspök évente a fejedelemnek.

A vegyesházasságok ügyét szabályozó fejedelmi parancs világos bizonyítéka az erdélyi valláspolitika türelmi szellemének, melytől semmi sem állott távolabb, mint az, hogy a reformáció által a román egyház és nép elnemzetlenítését készítse elő. Az erdélyi valláspolitika a román egyház belső megújítását szolgálta, s ennek fontos eszköze volt a román egyházi kultúra megteremtése.

A Rákócziak bukása, az 1658—1662 közötti nagy erdélyi pusztulás után elvész a Rákócziak román nyomdája, megerősödik a keleti egyháznak a reformátussal szembeni ellenállása, s ez a román nyelvű egyházi kultúra elhanyatlásában nyilvánult meg. Igy válik szükségessé az,

hogy Apafi Mihály fejedelem udvari papja és az erdélyi református püspök (Topheus Mihály és Kovásznai Péter) tanácsára további négy ponttal egészítse ki a kondíciókat.[1] A négy új feltétel közül az első megköveteli, hogy a püspök Gyulafehérváron kívül Hunyadban, Máramarosban és Kővároń is állítson fel román iskolát, az ifjakat tanítsák román írásra és olvasásra. Vissza kell állítani — rendelkeznek tovább a kondíciók — a gyulafehérvári nyomdát. A harmadik pont szerint azok a papok, akik nem tudnak románul, hanem idegen nyelven mormognak a templomban, néhányszori keresztény intés után távolíttassanak el hivatalukból. A román reformáció e legrégebbi kívánsága eddig, különös módon, nem szerepelt a kondíciókban, hogy azonban 1669 után érvényt szerzett ennek mind a román papság, mind a fejedelem, azt Acacius Josafat püspök 1682. évi pere mutatja. E görög szerzetes, aki a református egyházzal únióban élő erdélyi román egyház kebelében a XVII. század megerősödött keleti, görög szellemét képviselte, elsősorban papjaival került ellentétbe, akik nem tudtak belenyugodni abba, hogy idegen származású, görög főpap, aki »még a Miatyánkot, Credót és a tízparancsolatot sem tudja elmondani oláhul«, álljon egyházuk élén. A román papok zsinata ezen a címen fosztja meg Acacius Josafatot püspökségétől: »mivel az oláh nyelvet nem tudja, az 1., 2., 3., 4. és 18. condiciók szerint teljességgel alkalmatlan megírt hivataljának gyakorlására.«[2] Az utolsó, 19. kondíció még szorosabbra vonta a magyar püspök és a román vladika és román egyház kapcsolatát. Ennek következménye volt az, hogy a fejedelem 1674-ben a református püspököt megbízta a román gyülekezetek meglátogatásával és ellenőrzésével. A román papok zsinatán pedig ebben az időben együtt elnököl Horti István, a magyar református püspök és a román vladika s a református püspök magát a »magyar és román egyházak püspökének« nevezi.

A XVII. századi missziói törekvések főirányát alkotják azok a valláspolitikai rendelkezések, amelyek a kondíciók által, a román püspökség keretének és szervezetének érintetlen megtartása mellett kívánják

[1] Az új négy pont Brankovics Száva feltételei közé foglaltatott be első ízben 1669 elején. Cipariu: Archivu 611—612. Jellemző a fejedelmi valláspolitika következetességére, hogy a vladikát akkor szorítja rá újból a kondíciókra, sőt azokat négy új ponttal bővíti, amikor az oroszországi kollekta-útjáról érkezett haza. Moszkvából a keleti egyház protestáns-ellenességét is magával hozta, s Kovásznai Péter fontosnak látta megerősíteni a román egyház és a reformáció közötti kapcsolatot. A kondíciók olvashatók az E. O. E. XVIII, 486—492. lapjain, valamint Juhász 259—260. lapokon.

[2] Acacius Josafat perének iratait ld. E. O. E. XVII, 292—305.

megvalósítani a román egyház belső megújulását. Maguk a kondíciók említést tesznek azonban azokról a románokról, akik a gyulafehérvári vladika egyházát elhagyva, a »Szentlélek indítására az igaz, orthodox (református) hitet vették fel és a református püspökséghez csatlakoztak«.[1] A fejedelmi valláspolitika, bár második sorba helyezetten, tovább folytatta a XVI. század missziói kezdeményezését is s erősíteni, megtartani és kiterjeszteni igyekezett a román református gyülekezeteket.

A XVI. század végi ellenreformáció meggyöngítette a román református egyházat, s Mihály vajda rövid erdélyi uralma hátrányos helyzetbe hozta a megerősödő keleti egyházzal szemben. Rákóczi Zsigmond fejedelem ezért már 1608-ban rendeletet ad ki a román reformátusok kérésére, meghagyva, hogy »az orthodox (református) religiót szabad legyen az oláhok között vallani.«[2] A román református egyház XVII. századi története sok tekintetben eltér a XVI. századi kezdetektől. János Zsigmond idejében a fejedelmi hatalom és az országgyűlés akarata áll a megindított reformáció mögött, a XVII. században e tényezők — láttuk — a görögkeleti püspökség mögött állanak s egyfelől annak szociális törekvéseit támogatják, másfelől ezt a görögkeleti egyházat akarják megnyerni és a reformátushoz közelíteni. A görögkeleti püspökségből kiszakadt román gyülekezetek gondja ilyen módon a református egyház lelkészi vezetőire, papokra és esperesekre hárul. 1614-ből származó oklevél tanúsága szerint Bihar, Kraszna és Belső-Szolnok vidékén sok román pap elszakadt »a görögök tévelygésétől« s reformátussá lett. E munkát közöttük Milotai István szatmári prédikátor, tiszántúli református szuperintendens, Diószeghi Márton székelyhídi református esperes; valamint sok más református pap és esperes kezdeményezte.[3] A szatmár—biharvidéki román reformáció méreteire jellemző, hogy Nagyváradon a református zsinat keretében 1616-ban hatvan román papot szenteltek fel e gyülekezetek számára.[4] Ugyancsak ennek a vidéknek volt »orthodoxus«, azaz református román püspöke az a Burdánfalvi Ábrahám, akit tisztségében 1641-ben erősített meg I. Rákóczi György.[5]

A tulajdonképpeni Erdélyben a román református egyház azon a délnyugati területen maradt fenn, amelyet átitatott már a középkori ferences misszió hatása s ahol fenntarthatta magát a Tordasiak román reformált püspöksége. Geleji Katona István, aki nagymértékben vitte

[1] Kondíciók 10. pontja.
[2] Cipariu 609—610.
[3] Juhász 139.
[4] A. Veress: *Bibliografia Româno-Ungară*. I. Bucureşti, 1930. 72.
[5] Juhász 244—245.

előre a román keleti püspökség kondíciók általi reformálását, megpróbálja kiterjeszteni a közvetlen felügyelete alatt álló román református egyházat is. Ő látta a legvilágosabban, hogy ha komoly eredményt akar elérni a románok közti misszióban, nem elégedhetik meg semilyen félmegoldással. A nemzeti nyelvű igehirdetés, vagy a külsőleges szervezeti kapcsolat mind kevés ahhoz, hogy a román nép megismerje »az igaz és orthodoxus hitet«. Csulai György, Rákóczi udvari papja segítségével azon fáradozik, hogy minél több román esperességet szakítson el a gyulafehérvári vladikaságtól és rendeljen a református püspök kormányzása alá. Az 1640-es évek elején e tekintetben olyan buzgalmat fejt ki, hogy amikor Simion Ştefan elfoglalta a vladikai tisztet, 20 esperességből 17 a református püspök joghatósága alá tartozott.[1] E helyzet azonban átmeneti volt, Geleji nem tudta azt megtartani. A fejedelem — valószínűleg a román papok ellenzése láttára — elejti a református püspöknek ezt a törekvését s 1643-i rendeletében visszarendeli az elszakított esperességeket a vladika alá, Geleji egyházában csak kilencet hagyva meg. E kilenc református román esperesség az alamori, szászvárosi, hátszegi, hunyadi, illyei, kőrösi és a három fogarasföldi.[2] Amint a felsorolásból sejthető: a régi, XVI. századi román református gyülekezetek vidékét akarta megtartani s ezen a területen vetni meg alapját annak a román egyháznak, amely felé lépésről-lépésre vezette a vladikát papjaival és híveivel együtt.

Nem lehet pontosan megállapítani, hogy Gelejinek ez a törekvése milyen eredményt hozott. Fogaras földjéről tudjuk, hogy ott Lorántffy Zsuzsánna fejedelemasszony, majd Apafi Mihály és felesége, Bornemissza Anna tovább folytatták ezt a missziót s a fogarasvidéki román egyházakat a fogarasi református eklézsia lelkészéből és gondnokaiból álló bizottság vizitációja alá rendelték.[3]

A román református gyülekezetek és esperességek némi nyomát még megtaláljuk az 1700. évi görög-katolikus únió körüli harcokban.[4] A görögkatolicizmus hódító áramlata elleni küzdelmük azonban beletorkollik egyfelől a keleti egyház katolikusellenes küzdelmeibe, másfelől a Rákóczi Ferenc szabadságharcának eseményeibe.

[1] Geleji 1643 március 4-i levele. Erdélyi Protestáns Közlöny 1881, 6—7. Vö. Nagy Géza: *Geleji Katona István személyisége levelei alapján*. Erdélyi Múzeum 1940, 35—48.

[2] A Simion Ştefant kinevező fejedelmi irat bevezetése. Juhász 247.

[3] *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár*. VIII. 110—112, 119 és 129.

[4] Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története*. III. Budapest, 1904. 44—46.

Erdélynek a Habsburg-uralom alá kerülésével megszűnt a református missziót szolgáló valláspolitika további lehetősége. A református fejedelemség megszűnte magával hozta, hogy nem volt, aki továbbra is »kondíciók« által kényszerítse a román püspököt a kálvinista hatás elfogadására, a magyar református egyház erdélyi vezetőszerepének meggyöngülése pedig lehetővé tette a román református gyülekezetek, esperességek elszakítását és elszakadását.

AZ ERDÉLYI REFORMÁTUS EGYHÁZ HATÁSA A ROMÁN MŰVELŐDÉSRE

A XVI. században szász és magyar kezdeményezésre megindult román nyomtatott irodalom történetében a XVII. század első fele hosszú megszakítást jelent. A szászvárosi Ószövetség után megakad a reformáció könyvtermelése, a keleti egyház pedig külső körülmények hatására nemcsak román nyelvű, hanem még szláv könyveket sem jelentet meg. 1589—1634-ig a románok által lakott területeken nem jelenik meg egyetlen szláv nyelvű nyomtatvány sem, a román nyelvű könyvirodalom szünetelése még tovább, 1582—1639-ig tart.[1] A református egyházi misszió érdeme, hogy újból megindítja a román nyelvű könyvtermést.

1639-ben jelenik meg Gyulafehérvárt, a Rákóczi György fejedelem által felállított román nyomdában a XVII. század első román könyve, egy különböző imádságokat, bibliai szövegeket, népies vallási iratokat tartalmazó »Miscellaneum«.[2] Geleji Katona püspök gazdag irodalmi tervet dolgozott ki a román nyomda számára, amelyet a román misszió szolgálatába kívánt állítani.[3] Terve csak részben valósult meg s végrehajtása nem az ő személyes műve, hanem a fejedelem udvari papjának, a későbbi erdélyi püspöknek, Csulai Györgynek az érdeme.[4]

[1] Veress: *Bibliografia Româno-Ungară*. I. Bucureşti, 1930. 68.

[2] Nicolae Drăganu: *Cea mai veche carte Rákóczyană*. Anuarul Institutului de Istorie Naţională. I. Kolozsvár, 1922. 161—278.

[3] Tervét az egyik román püspökjelölt elé írt kondíciói őrizték meg. 1640 szept. 22-i levele, lásd Új Magyar Múzeum, 1859. évf.

[4] Csulainak a román könyvnyomtatás körüli érdemeit Basire Izsák, a gyulafehérvári református főiskola angol eredetű professzora örökítette meg: »Vir sedulus — írja róla — qui primus in gratiam Valachorum curavit Novum Testamentum, Psalterium Davidis, et Catechesim verti in linguam Valachicam, aliquot etiam Ecclesias Valachicas reformavit.« Történelmi Tár 1889, 496.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Csulai buzgólkodására fordítja le románra a Secul-ból való György pap a Heidelbergi Káténak azt a 77 kérdésre lerövidített formáját, amely 1639-ben jelent meg magyar-latin szöveggel Gyulafehérvárt »Catechismus Religionis Christianae« címmel. A káté nyomtatója Dobre pap volt, akit Rákóczi Havasalföldről hívott be a nyomda vezetésére. Valószínűleg ő hozta magával Govoráról azt a cirill betűanyagot, mely formájában, nagyságában Moghilas Péter kievi nyomdájából való eredetre enged következtetni. A XVI. századi román reformátori iratokra emlékeztető módon ennek a kiadványnak az előszava is azt állítja, hogy latin és »szláv« eredetiből fordíttatott román nyelvre.[1] A megindúló XVII. századi román református irodalom orthodox és szláv jellegű köntösben igyekszik közel férkőzni a román papsághoz.

Csulai kátéja mély nyomokat hagyott a román szellem történetében. Hatását egyfelől az ismertetett »kondíciók« biztosították. 1643-tól a század végéig egyetlen erdélyi román püspök vagy esperes sem nyer tisztjében fejedelmi megerősítést a nélkül, hogy ne köteleztetnék a káté elfogadására és tanítására. Hatása azonban nevezetes azért is, mivel olyan hitvitát indított el, mely jótékonyan befolyásolta a román nyelvű irodalom további fejlődését.

A református káté eljutott Havasalföldre és Moldvába is, ahol ebben az időben a keleti egyházi öntudat protestánsellenessége különös élességgel érvényesült. Moldvában, Jászvásáron ült össze 1642-ben az a keleti görög, orosz és román főpapokból álló zsinat, mely elátkozta a konstantinápolyi pátriárka, Cyrill Lukárisz protestáns tanait.[2] A gyulafehérvári református káté hatására 1645-ben új zsinatra ültek össze Moldva és Havasalföld román püspökei s a megelőző zsinat szellemét híven követve, most az erdélyi kátéra mondták ki az átkot. A zsinat tanácskozásainak eredményeképpen Moldva mitropolitája, Varlaam, román nyelvű válasziratot írt és nyomtatott ki 1647-ben, keleti szellemben cáfolva a Heidelbergi Káté tanításait.[3] A vita zárókövét az az új gyulafehérvári kiadvány képezi, mely ismét leközli az 1640-i káté

[1] Az 1640-ben megjelent káté nem maradt fenn mára egyetlen példányban sem. Címlapja, bevezető része a moldvaiak válaszából ismeretes. Vö. N. Drăganu: *Codicele pribeagului Gheorghe Ştefan, voevodul Moldovei.* Anuarul Institutului de Istorie Naţională. III. Kolozsvár, 1929. 181—254.

[2] Cyrill Lukárisz sokat vitatott szerepére és pörére nézve a legjobb összefoglalás Ion Mihălcesco forrásértékű tanulmánya: *Les ideés calvinistes du patriarche Cyrille Lukaris.* Revue d'Historie et de Philosophie Religieuse. Strasbourg, 1931. 506—520.

[3] A gyulafehérvári román káté moldvai hatására nézve lásd Melchisedec (episcop): *Biserica Ortodoxă în luptă cu protestantismul şi cele două sinoade*

szövegét és részletes fejtegetésekben ad választ a moldvai cáfolatra. Az erdélyi válasz, mely 1656-ban »A katechizmus paizsa« címen jelent meg, Csulai alkotása s a XVII. századi román nyelvű missziós irodalom legalaposabb, komoly teológiai szempontok szerint megírt terméke.[1]

A katechizmus paizsa ezzel a jellemző alcímmel jelent meg: »Válasz a Szentírásból a két országnak a Szentírás nélkül adott válaszára.« A XVII. századi misszió munkásainak valóban ebben fejeződik ki a legvilágosabban a román egyházról kialakult meggyőződése. A román nép azért él a szupersztíciók világában, a román papság azért van »temérdeki nagy tudatlanságban«, mivel nem ismeri az Isten Igéjét. Bethlen Gábor a konstantinápolyi pátriárkához írott levelében »szegény és minden igaz tanítást nélkülöző tudatlan népnek« nevezi az erdélyi románt.[2] E helyzet megváltoztatására már Bethlen Gábor megteszi az első lépéseket. Egykorú feljegyzés szerint románra fordíttatta a teljes Szentírást,[3] e fordítás azonban kéziratban maradt és elveszett. A Rákóczi-nyomda megindulása idején Geleji Katona István veszi elő újból a Szentírás lefordításának tervét. A fordítás és kiadás költségeire 1643-ban minden román paptól 1—1 forintot gyüjtet össze az esperesek útján s a fordítással a görögül és latinul is tudó román nemzetiségű Szylveszter papot bízta meg.[4] Szylveszter pap az Újszövetség fordítását készítette el, munkája azonban tele volt hibával s így csak az 1643-ban megválasztott vladika, Simion Stefan gondos átdolgozása és javításai után jelent meg 1648-ban, Rákóczi György költségén.

din Moldova contra Calvinilor. Bucureşti, 1890 és Joan Lupaş: *Varlaam, Mitropolitul Moldovei* (megjelent a *Zece ani în slujba Neamului şi a Bisericii* című görögkeleti teológiai évkönyvben. Kolozsvár, 1934.) című tanulmányait.

[1] Az 1656-i vitairatot és kátészöveget újra kiadta Gheorge Barițiu: *Catechismul calvinesc* Nagyszeben, 1879. címen. A Barițiu által közreadott szöveget, egybevetve Fogarasi István kátéjával, Tamás Lajos tette vizsgálat tárgyává *Fogarasi István Kátéja* (Kolozsvár, 1942) című tanulmányában. Tamás Lajos állapította meg, hogy e román kátészövegek az 1639. évi gyulafehérvári latin-magyar nyelvű káté fordításai (i. m. 9—12). Ugyan-e kátékkal foglalkozik egyházi-irodalmi szempontok alapján Mózes András: *A román reformáció kátéirodalma*. Kolozsvár, 1942.

[2] *Török-Magyar Államokmánytár*, II. 137—140.

[3] Redmeczi T. János feljegyzése 1622-ből, vö. Veress: *Bibliografia*, stb. I. 72.

[4] A Rákóczi-Biblia, az 1648-i Újszövetség előkészületeire nézve lásd az alábbi helyeken megjelent forrás-publikációkat: Erdélyi Protestáns Közlöny. Kolozsvár, 1890. 329. Ballagi Aladár: *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése*. Budapest, 1878. 235. Századok. 1871, 718.

Simion Ştefan a XVII. századi misszió egyik legnevezetesebb román képviselője.[1] Ő az első román püspök, aki elfogadja a református egyházzal való úniót megvalósító kondíciókat. Szentírás-fordító munkája a legvilágosabb bizonyítéka annak, hogy a román egyházban érvényesülő református hatás, az únió elfogadása nem a román nép elnemzetlenítését szolgálta, hanem éppen nemzeti kultúrája kifejlődésére adott alkalmat. Az Újszövetség elé írt bevezető szavaiban a román nép szellemtörténetében elsőként hangsúlyozza a románság kulturális egységét. Fájdalommal ír arról, hogy a románság szétszakítva, különböző területeken él s nem értik meg egymást, éppen ezért fordításában arra törekedett, hogy olyan szavakat használjon, amelyeket lehetőleg minden román egyformán ért.[2] Simion Ştefan munkája így az egységes román irodalmi nyelv úttörője. Másik érdeme az, hogy alapos nyelvészeti felkészültséggel fog a munkához s így nagy mértékben hozzájárult e szegény nyelv fogalmi kincsének meggazdagításához. Az Újszövetséget a görög szöveg alapján fordítja le, de mindenütt tekintettel volt a szláv szövegre és Hieronymus latin fordítására. 1651-ben II. Rákóczi György költségével kiadja a Zsoltárok könyvének román fordítását, melynél egyenesen a héber eredetit vette alapul. Nem valószínűtlen az a feltevés, amely szerint e fordítások exegetikai előkészítésében Simion Ştefant a gyulafehérvári református főiskola német és magyar tudósai segítették.[3]

A román Szentírás alapvetését elvégezte Simion Ştefan két fordítása, az Ószövetség könyveinek legnagyobb része azonban lefordítatlan maradt. A munka folytatására Apafi Mihály fejedelem ad parancsot 1681-ben, megbízva az Ószövetség románra fordításával a kiváló egyházi írót, Kézdivásárhelyi Matkó István felsőbányai református lelkészt.[4] Matkó István munkájának elkészítésére és kinyomtatására azonban a XVII. századvég nagy erdélyi átalakulásában már nem kerülhetett sor.

A gyulafehérvári román nyomda a XVII. század második felében egy olyan küzdelemnek áll a középpontjában, amely éppen a missziói

[1] Egy újonnan megjelent tanulmány e literátus püspök alakjával foglalkozva azt a hipotézist állítja fel, hogy személye azonos a Simion Dascăl néven ismert XVII. századi moldvai krónikaíróval. Vö. Tuliu Racotă: *Mitropolitul Simion Ştefan al Bălgradului*. Transilvania. Nagyszeben, 1942. 136—148. E feltevést azonban M. Tomescu valószínűtlennek mondja, vö. Revista Fundaţiilor Regale 1942 okt., 231—2.

[2] Az 1648-i Újszövetség előljáró beszédét közli Bianu—Hodoş: *Bibliografia Românească Veche. 1508—1830*. I. Bucureşti, 1903. 165—170.

[3] Vö. Ladislaus, Gáldi: *Die Kulturarbeit der Siebenbürgischen Reformation in Südosteuropa*. Donaueuropa, Budapest, 1941. 172.

[4] Történelmi tár 1878, 205.

törekvések története szempontjából nagyjelentőségű. 1658-ban és 1660-ban török-tatár csapatok felégetik Gyulafehérvárt, s e pusztítás során megrongálódott a román nyomda is. Ezt az eseményt Brankovics Száva román püspök, aki 1656-tól 1680-ig állott az erdélyi román egyház élén, arra használja fel, hogy a nyomdát elrejtse és további működését megakadályozza. A »Katechizmus paizsa« 1656-i kiadásától 1683-ig nem jelent meg egyetlen román könyv sem Erdély területén. Brankovics Száva a református únió kondícióinak hatálytalanítására törekedett, a nyugati missziói törekvésekkel szemben a keleti ellenállás képviselője volt, s e magatartása erősítést nyert, az 1668-i moszkvai útján szerzett orosz támogatás által.[1] A református fejedelem és a református püspökök meg-megújuló parancsai ellenére sem adja elő a nyomdát, úgyhogy az csak letétele és elfogatása után került elő Nagyszebenben lefoglalt hagyatéki tárgyai közül.[2] Reformáció és román könyvkultúra a XVII. század második felében egyet jelentett Erdély területén s az, aki keleti hite alapján a református hatás ellen kívánt dolgozni, szükségképpen lett a román kulturális haladás megkötője. Brankovics Száva ellenállásának legfőbb tragikuma abban van, hogy a református egyházi hatásnak nem tudott ellenállani, hiszen ő alatta hozta papjainak zsinata a leginkább református szellemű határozatokat,[3] a román irodalmi fejlődést azonban megakadályozta. A misszió története szempontjából azért fontos ez a Brankovics Száva és a gyulafehérvári nyomda körül folyt harc, mivel a református egyház hatásának néhány döntő bizonyítékát szolgáltatta. A legfontosabb az, hogy a harcban a keleti orthodoxiát képviselő püspök nemcsak a magyar fejedelemmel és püspökkel áll szemben, hanem román papságának tekintélyes része is ellenfelei közé tartozik. A nyomdát nemcsak a fejedelem követeli Brankovics

[1] Brankovics Száva alakjával sokat foglalkozott a román történetírás. Élettörténetének legújabb feldolgozása I. Marina Lupaş: *Mitropolitul Sava Brancovici*. Cluj, 1939 áttekintést nyujt a régibb irodalomról is.

[2] 1667-ben Apafi fejedelem két egyházi és két világi kurátort rendelt a vladika mellé az iskola és nyomda rendbeszedésére. E. O. E. XIV, 267—268. 1669-ben a megújított kondíciók közé foglalja be a román nyomda visszaállítását. T. Ciparui: Archivu 611—612. E rendelkezések semmit sem használtak, s így 1674-ben a magyar református püspökre bízza a román nyomda megkeresését és újbóli megindítását. Bod Péter: *Szmirnai Szent Polikárpus* (az erdélyi református püspökök élete) 106. Brankovics Száva lefoglalt hagyatékának leírását lásd I. Marina Lupaş: i. m. VII. sz. függelék.

[3] Az 1675. évi zsinati végzéseket közli Timoteiu Cipariu: *Acte şi Fragmente*. Balázsfalva, 1855. 145—150.

Szávától, hanem az a papság is,[1] amelynek vezetője e korban Zoba János alvinci román esperes. Brankovics Száva letétele után indul meg a nyomda működésének végső korszaka. 1683 és 1699 között még nyolc román könyv jelent meg a Rákócziaktól alapított nyomdában.[2] A könyvek egy része azonban szlávból fordított keleti szertartáskönyv és imakönyv. Mint a református misszió utolsó irodalmi termékét kell megemlítenünk azt a pietista hatásokat eláruló könyvet, amelyet Kézdivásárhelyi Matkó István »Kegyes cselekedetek rövid ösvénye« címen fordított le angolból s amelyet románra Zoba János ültetett át és nyomtatott ki 1689-ben.[3]

A gyulafehérvári román nyomda azt az egyházpolitikai irányt támogatta, amelyik a román püspökség keretében szervezett országos román egyházat akarta a református egyházhoz közelíteni és a református únió számára megnyerni. Ezért jelennek meg a nyomda kiadásában a református káté, református vitairatok és prédikációs kötetek mellett keleti egyházi könyvek román fordításai is. A fejedelmi támogatással megjelenő e könyvek mellett azonban kifejlődött egy másik román irodalom is, amelynek szülőföldje a román református esperességek és gyülekezetek. Az északnyugati és délnyugati román református vidék irodalma ez, mely szláv hatástól mentesen közvetítette a nyugati műveltséget a románság felé.

Első irodalmi terméke ennek az iránynak a XVI. századból való. A román irodalomtörténetben »Todorescu-töredék« néven ismert énekeskönyv ez, mely 1570—1573 között nyomattatott Nagyváradon. Az énekeskönyvből csak a második ív maradt fenn. A latin betűkkel nyomtatott — az első latinbetűs román nyomtatvány! — énekeskönyv fennmaradt tíz énekéből nyolc Szegedi Gergely református énekeskönyvéből, kettő pedig Dávid Ferenc unitárius énekeskönyvéből vett fordítás.[4] A Todorescu-töredék annak a nagyvárad—debrecenkörnyéki román reformációnak a terméke, amelyről megemlékeztünk Milotai István missziói munkájával kapcsolatban.

[1] 1680 júliusában tartott egyházi, román papokból álló törvényszék bűnösnek találta a vladikát a nyomda elhanyagolásáért: »Engedte a fehérvári zárdát elpusztulni, elromlani, összeomlani és *elhagyta a románnyelvű nyomdát.*« Vasile Mangra: *Mitropolitul Sava Brancovici.* Arad, 1906. 101—104.

[2] Juhász: i. m. 212—213.

[3] Veress Endre: *Bibliografia* I, 227.

[4] Hiador Sztripszky—Alexics György: *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban.* Budapest, 1911. Hosszabb bevezető tanulmány után a fennmaradt töredék facsimile kiadását közli.

A román reformáció igazi életterülete azonban az erdélyi fejedelemség délkeleti része, Karánsebes, Lugos, Hátszeg, Déva és Szászváros vidéke. A reformáció ezen a területen is elsősorban román református énekkultúrát teremtett. Geleji Katona István 1640-ben ki akarta nyomtatni a lugosi és karánsebesi románok által használt református dícséreteket. A kinyomtatás elmaradt, az énekek azonban kéziratban tovább terjedtek és fennmaradtak. 1642-ből a hátszegi református lelkész, Agyagfalvi Sándor Gergely kéziratos énekeskönyve maradt reánk. 1697-ből pedig egy másik kézirat, amelyet Viski János készített.[1] Viski szintén Hunyad megyében, előbb Boldogfalván, majd Algyógyon volt a román reformátusok lelkésze. Énekeskönyve, mely több mint 400 lapból áll, úgy tekinthető, mint a teljes román református énekirodalom gyüjteménye: egy sereg ünnepi dícséret és himnusz mellett közli a magyar református egyház legnépszerűbb énekanyagát, Szenczi Molnár Albert verses Zsoltár-fordításának román átültetését.

A román református irodalomból énekeskönyveken kívül csak egy iskolakönyv maradt fenn. E könyv szintén fordítás, a román reformáció legtöbbször visszatérő útmutatójának, a káténak a fordítása. Fogarasi István, aki Lugoson volt az »oláh-magyar« református ekklézsiának lelkipásztora, fordította le románra a karánsebesi és lugosi iskolák román tanulói számára a Heidelbergi Kátét, a Káténak ugyanazt az 1639-i rövidített alakját, amelyet György pap is átültetett. Fogarasi kátéja a Todorescu-töredékhez hasonlóan szintén latinbetűs nyomtatvány, 1648-ban jelent meg Gyulafehérvárott.[2] A könyv kiadója Barcsai Ákos volt, lugosi és karánsebesi bán. Barcsai nagy pártfogója volt a román reformációnak s a Rákócziak valláspolitikájával szemben nem annyira az országos román egyházat, mint inkább e magános kis román református gyülekezeteket, a misszió igazi támpontjait segítette.

Fogarasi kátéját érdemes összevetni az ugyanabban az időben és ugyanazon szövegre támaszkodó másik fordítással, a György papéval. Mindkettő elárulja a román nyelv akkori kialakulatlan, forrongó állapotát. Magyar és magyarországi latin, a népnyelv régi elemeiből képzett új szavak, óegyházi szláv és bolgár eredetű szavak elegyednek egymással s keresik az állandósulás felé vezető utat. Hatalmas erőfeszítést jelent a román nyelvnek, hogy hagyományok és előzmények nélkül megfelelhessen a reformáció gondolatvilágával reázúduló feladatoknak. E közös jellemvonás ellenére a két káté két külön típust is jelent.

[1] Agyagfalvi Sándor Gergely énekeskönyvét a *Debreceni*, Viski Jánosét a *Kolozsvári Református Kollégium* könyvtára őrzi.

[2] A káté hasonmás-kiadását lásd Tamás Lajos: i. m. 38 skk.

A két egyházi missziói irány két, egymástól elhajló irodalmi nyelvet teremtett. Fogarasi nyelve a szászvárosi Ószövetség hagyományait őrzi, az énekeskönyvek nyelvével rokon, alaprétege a bánsági és hunyadmegyei népnyelv.[1] A későbbi román irodalmi nyelvfejlődés szempontjából ez az, amelyik hatástalanabb maradt, a gyulafehérvári fordítók, György pap és Simion Ştefan hatni tudtak szűkebb környezetükön és korszakukon kívül is. A misszió története szempontjából azonban érdemesek az emlékezetre ennek az irodalmi iránynak a képviselői is, annál inkább, mivel nevük után sejthetően (Agyagfalvi Sándor, Fogarasi, Viski) magyarok voltak, akik nemcsak rendeletekkel és ellenőrző munkával szolgálták a misszió ügyét, hanem lelkipásztori szolgálatuk egy életet betöltő áldozatával is.

Fogarasi István kátéja azt bizonyítja, hogy a könyvkiadáson és az egyházi énekirodalmon kívül más eszközöket is felhasznált a reformáció a román nép művelésére. Lugos és Karánsebes régibb román iskolái mintájára Geleji Katona István azt követeli 1640-ben az egyik román püspökjelölttől, hogy Gyulafehérvárt is állítson fel román iskolát. 1657-ben Lorántffy Zsuzsánna fejedelemasszony, I. Rákóczi György özvegye, alapított iskolát a fogarasvidéki román ifjak számára s ugyanakkor kötelességévé tette minden román lelkésznek, hogy faluja fiú- és leánygyermekeit a katechézis alapelemeire tanítsa. A fogarasi román református iskolát támogatta Apafi fejedelem és felesége, Bornemissza Anna is s így ez a század végéig teljesítette hivatását. Az 1669-ben kibővített román püspöki kondíciók tovább mennek a gondoskodásban s az ország négy helyén : Gyulafehérvárt, Hunyad és Máramaros megyében, valamint Kővár vidékén kívánnak iskolát létesíteni.

E román iskolák feladatát meglepő azonossággal jelölik meg az összes alapítólevelek és rendelkezések. Hivatásuk az, hogy először román írásra és olvasásra tanítsák meg tanítványaikat, idővel azután többre menvén, a latin kultúra elemeibe is vezessék be őket. A román reformáció irányítói, püspökök és fejedelmek benne élnek a XVII. századi európai protestáns kultúra világában, melyben együtt fejlődik az

[1] A reformációnak a román irodalmi nyelv kialakítására gyakorolt hatását tárgyalja Josif Popovici : *Paliia dela Orăştie, 1582*. Bucureşti, 1911. L. Gáldi : *Zum Einfluß der ungarischen Syntax auf das Altrumänische*. Ostmitteleuropäische Bibliothek 28. szám. Budapest, 1941. 71—85 megállapítása szerint a magyar bibliai szöveg latin eredetű mondatszerkezeti elemekkel gazdagítja a román nyelvet. Tamás Lajos idézett tanulmánya világít rá arra, hogy a reformáció két törekvése hogyan teremt két különböző jellegű román irodalmi nyelvet. Rámutat a román nyelv reformációkori kialakulatlan állapotára s a bánsági irodalmi nyelv sajátságaira. I. m. 15—16.

anyanyelvű művelődés az egyetemességet biztosító latinnyelvű teológiai és hitvallási irodalommal, természetszerű tehát, hogy a román reformáció alapjait is csak akkor látják biztosítva, ha a román papság magáévá teszi az iskolákon keresztül ennek a közös műveltségkincsnek az elemeit. Geleji Katona Istvánnak Rákóczihoz intézett levele világosan foglalja össze ennek a programnak a lényegét: »Mi nekünk kegyelmes uram úgy tetszik, hogy elég ennyire menni egyelsőben, ha ezeket a superstitiókat a vak községgel elhagyhatnók; azonban az Uristen őköt jobban világosítván, idővel többre is vehetnők. főképen hogyha scholában tanulván gyermekeik, a deákságban (latin műveltségben) valamit épülnének.«[1]

A legrészletesebben a fogarasi iskola tantervét és rendtartását ismerjük. Lorántffy Zsuzsánna alapítólevele tájékoztat arról, hogy milyen célkitűzés határozta meg az iskolai programmot.[2] Az iskolának az volt a feladata, hogy lelkészeket és mestereket neveljen a fogarasi vidék román gyülekezetei számára. Tanítják éppen ezért »a jó, igazán való olá írásnak« (cirill ábécének) az olvasását, a Gyulafehérvárt kiadott Újtestamentum, Zsoltár és Katechizmus segítségével. Az olvasással egyidőben kezdik meg a »capita catechetica« oktatását is: a Miatyánk, az Apostoli Hitvallás, a tízparancsolat, a Keresztség és az Úrvacsora szerzését. Ehhez a két főtárgyhoz: az olvasáshoz és a katechizációhoz járult az éneklés, a bővebb káté és az írás tanítása. Végül köteles a mester a pap- és mesterjelölteket a prédikálás módjára is megtanítani. A fogarasi iskolának csak egy tanítója volt s így magasabb tudományokat nem taníthatott, a rendtartás negyedik pontja azonban kimondja, hogy a román iskola végzettjei »deáki scholában« tanulhatnak tovább.

A román reformáció kétségtelenül ezeken az iskolákon át gyakorolta a legmélyebb hatást a román művelődésre. Hogy milyen szükség volt e román iskolák elemi fokú munkájára, azt akkor látjuk meg, ha tudjuk, hogy a papság még ezekkel az elemi ismeretekkel sem rendelkezett. Fennmaradt 1658-ból Fogarasvidék 39 falujáról készített egyházi vizitáció jegyzőkönyve.[3] A 39 faluban összesen 59 pap teljesített szolgálatot, a vizitáció elsősorban ezek tudományát vizsgálta meg, fő kérdőpontjai voltak, hogy vajjon tudják-e a papok a Miatyánkot, Hitvallást, Tízparancsolatot és tudnak-e olvasni. Hat papról fel van

[1] Új Magyar Múzeum 1859, 214—215.

[2] Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár VIII. Budapest, 1910. 110—118.

[3] Anuarul Institutului de Istorie Naţională, Kolozsvár, VII. 582—619.

jegyezve, hogy nem tudta a Tízparancsolatot. A legtöbbről pedig az, hogy a Miatyánkot, Credót, s a Tízparancsolatot is »corrupte«, »az ő módjukon« tudják. E megjegyzést nem lehet mással magyarázni, mint azzal, hogy az egyházi műveltség e legfontosabb elemei mint kötött szövegek szájhagyományként szálltak apáról fiúra, papról papra, s a tanítás ilyen rendje alakított, rontott, kihagyott vagy hozzátett a bibliai szövegekhez. Igazolja ezt az a körülmény, hogy 25 papról névszerint feljegyezte a vizitáció, hogy egyáltalán nem vagy csak rosszul tud olvasni.

A XVII. század második felében Erdélyre szakadt pusztulás, a fejedelemség hanyatlása s azzal együtt a keleti egyház növekvő ellenállása, Brankovics Száva praktikái magyarázzák meg, hogy a megindított román könyvmisszió és az azok hatásának biztosítására létesített román iskolák miért nem hozták meg a román művelődés gyökeres átalakulását. A román művelődési elmaradottság tengerében elveszett egy-két iskolának a hatása. A megindított jószándékú és önzetlen kezdeményezést, Lórántffy Zsuzsánna szavaival élve, méltán nevezhetjük »Isten dicsőségére és az oláh nemzet épületére felette szükséges dolognak«.

A RÓMAI EGYHÁZZAL VALÓ EGYESÜLÉS TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEI

A XVII. századi erdélyi román egyháztörténet a protestáns missziói törekvések szakadatlan láncolatán át az erdélyi románságnak a római egyházzal kötött úniójához vezet. E valláspolitikai változás úgy él a köztudatban, mint egy előzmények nélküli politikai lépés, melynek kialakításában a Habsburg-ház birodalmi politikája és a román klérus privilégiumok utáni vágyódása a részes. Úgy tekintik a vallásúniót, mint amelynek folyamata Lipót császár 1692-i, a magyarországi rutének számára kiadott privilégiumlevelével indul meg s Atanasius vladika bécsi »hitszegő« esküjével fejeződik be 1701-ben.

E szemlélet kialakításában a legfőbb része annak a keleti egyházi román gondolkodásnak és történelemmagyarázatnak van, amely a vallásúniót mint nemzeti kettészakadást jellemzi és értékeli.[1] A román

[1] Ştefan Meteş idézett munkája 333. lapján a következő értékelését adja az úniónak: »az ügyes bécsi és római (katolikus) diplomácia megsemmisítette az erdélyi románok egységét és szolidaritását, megkisebbítve ezáltal harci erejüket és a kizsákmányoló ellenséggel szembeni ellenállásukat, a viszálykodást és a gyűlöletet vitte be ugyanazon nemzet fiai közé, ami nemzeti életükre nézve gyászos következményekkel járt.«

nép lelki egységét a keleti egyház alakította ki és őrizte meg a politikai széttagoltság hosszú századaiban. Az uniót éppen ezért csupán múló történelmi incidensnek tekinti, amelyet a politikai kényszerűség hozott magával és egy új politikai helyzet megsemmisíthet.[1] Egyház és nemzet olyan egységének a feltételezése nyilvánul meg ebben az értékelésben, amely a keleti gondolkozásnak a sajátja s amely az egyháznak a nemzet életében betöltött hivatását a sajátos egyházi hivatás rovására hangsúlyozza. Ennek a keleti gondolkozásnak a hatását láthatjuk azoknál a görög-katolikus egyháztörténészeknél is, akik az uniót szintén a nemzeti élet szempontjai szerint értékelik és azt állítják, hogy az elerőtlenedett orthodox egyház a XVII. századi református hatásoktól megbolygatva nem a nemzeti lélek védelmezője, hanem annak elárulója volt. »Nem kellett volna egyéb, — írja Bunea Ágoston, a századeleji nevezetes görög-katolikus történész — mint az a szerencsétlenség, hogy az erdélyi román egyház továbbra is a kálvinista magyar befolyás alatt maradjon, mely kicsavart belőle mindent, ami jó és nemes volt, hogy így azután az idegen fajok és kultúrák által minden oldalról elnyomott és kihasznált román nép teljesen elpusztuljon vagy legalább is elveszítse annak lehetőségét, hogy valaha is politikai nemzetté lehessen.« »E nemzeti veszélyben« — s ebben van szerinte a román görögkatolicizmus kialakulásának nemzeti jelentősége — »a románok megértették, hogy a római egyházzal kötött únió révén, azáltal, ha magukat azoknak a törvényeknek az oltalma alá helyezik, melyek a katolicizmus fönnmaradását biztosítják Erdélyben és a császári fegyvereknek a védelmét veszik igénybe, megmenekülnek az elveszéstől és jobb sorsot vívhatnak ki maguknak.«[1]

Bunea fenti fejtegetése az únióról azt egészen megfosztja vallásos tartalmától. Politikai szükség és császári fegyverek nem adhatják magyarázatát egy olyan egyháztörténeti ténynek, mely közel két és fél

[1] Az általánossá vált keleti egyházi állásfoglalás világosan jut kifejezésre Nicolae Bălan szebeni érsek szavaiban. Az 1928. évi román kultusztörvény alkalmával a román szenátusban elmondott beszéde nevezte »incidens«-nek az 1700. évi uniót és a román görög-katolikus egyházat. *Biserica noastră şi cultele minoritare.* Bucureşti, 1928. 317. Egy másik, 1923. évi beszéde fogalmazza meg a román népi egység és a keleti ortodoxia összefüggésének tanát: »Az egyház jelentős módon járult hozzá, hogy ez a nép egy és azonos legyen az egyik népi határtól a másikig. Ugyanazt a tant tanítva, ugyanazt az istentiszteletet ugyanazon az édes anyanyelven végezve és ugyanazokat az ösztönzéseket adva a román lelkületnek a Kárpátok mindkét oldalán, ez az egyház alkotta meg népünk lelki egységét. *Omagiu Nicolae Bălan.* Nagyszeben, 1940. 133.

[2] Augustin Bunea: *Autonomia Bisericească.* Balázsfalva, 1903. 353—354.

évszázad óta határozza meg az erdélyi románság vallásos életét, kulturális fejlődését és nemzetté alakulását. A román únió leginkább a nyugati egyháznak a schizma megszüntetésére irányuló missziói törekvései történeti keretében érthető meg s közvetlen előzményei is egy évszázadnál hosszabb időre nyúlnak vissza.

Az 1698—1701 között végbement vallási únió megalkotói a jezsuiták, akik Erdélynek Habsburg-uralom alá kerülését, e kedvező politikai körülményt ki tudták használni missziói tervük megvalósítására. Kétségtelenül van kapcsolat az Erdélyben berendezkedő új politikai hatalom és a jezsuiták munkássága között, azonban azt is meg kell állapítanunk, hogy a jezsuiták tervszerű munkával és sok áldozattal készítették elő ezt a politikai fordulatot éppen azért, hogy már a XVI. században megkezdett missziójukat befejezéshez juttathassák. Az erdélyi fejedelemség történetében minden nevezetesebb politikai mozgalom hátterében, amely Erdélyt Béccsel közös törökellenes frontba akarta összekapcsolni, ott látjuk a jezsuita rend munkáját. Báthori Zsigmond és Rudolf császár udvara között a legbuzgóbb közvetítő Carillo Alfonz jezsuita atya, akinek döntő szerepe volt az 1594-i erdélyi politikai fordulatban és az 1595 januárjában Erdély és a német császár között a török ellen kötött szerződés létrejöttében.[1] Száz év mulva, amikor újból nagy keresztény koalíció indul meg a török ellen, a koalíció diplomáciai képviseletében Erdélynek a megnyerésére még az 1686-i budai győzelem kivívása és a császári hadak Erdélybe nyomulása előtt már megjelenik itt Dunod Antal jézustársasági szerzetes, hogy előkészítse az új politikai fordulatot.[2] De nemcsak a nagy hadi és politikai események kialakításában látjuk a jezsuiták részvételét. A XVII. század folyamán külön szervezetű missziók alakulnak az Ausztriában és Magyarországon működő jezsuita rendtartomány keretében s e missziók : a missiones dacicae, missiones illyricae, missiones turcicae és missiones castrenses mindenike más-más úton és területen, de egyforma következetességgel dolgozott azért az új magyar politikai fordulatért, amit az 1683—1699 közötti felszabadító hadjárat hozott meg. Különös áldozatosságot kívánt a török misszió, a török által megszállt területen végzett munka, amelynek kísérője valóban a naponkénti halálveszedelem volt s e misszióban 1620-tól 1688-ig 170 jezsuita vett részt. Természetszerű, hogy a törököt Magyarország közepéről kiűző politikai hatalom minden erejével támogatta e rendet azután a győzelem után, amelynek előkészítésében oly nagy

[1] Hóman—Szekfű, 6. kiadás, III, 317.

[2] E. O. E. XVIII, 32—34.

hasznára volt. A török kiűzése után Magyarországon és Erdélyben berendezkedő Habsburg-uralom képviselője, a tényleges hatalom gyakorlója hosszú időn át a császári hadsereg volt. A hadseregnek a jezsuita renddel való szoros együttműködését pedig a »missiones castrenses«, a tábori misszióban résztvevő atyák építették ki. 1634 óta a jezsuita rend tagjai közül mind többen válnak a török ellen küzdő seregek tábori lelkészeivé. Soraikból került ki az a P. König György, aki a szentgotthárdi csatában, 1664-ben hősi halált halt, amikor katonáit a csata első vonalában lelkesítette a pogány elleni harcra.[1]

A jezsuiták, rendjük harci szelleméből és katonai fegyelméből következő módon vívják százesztendős küzdelmüket Magyarország ismét katolikussá tétele érdekében. A XVII. század háromfelé osztott Magyarországán éles küzdelmet folytatnak a pogány török ellen, a protestáns Erdély megnyeréséért és természetes módon válnak szövetségeseivé a katolikus Habsburgoknak. Munkájuk nem hagyhatta figyelmen kívül a Magyarországba és Erdélybe éppen a XVII. század folyamán új nagy tömegekben bevándorló schizmatikusokat sem. A román misszió célkitűzését már Possevino Antal, a híres jezsuita-diplomata, a Báthori István által megindított erdélyi jezsuita-misszió legnagyobb hatású vezetője meghatározta. 1584-ben Erdélyről készített leírásában a románokkal kapcsolatosan azt jegyezte fel, hogy tehetségesebb gyermekeiket a vilnai jezsuita kollégiumban és más szemináriumokban kellene neveltetni s rajtuk keresztül indítani meg a románok közötti misszíót.[2] A Báthoriak segítségével román nyelvű katolikus iratok kinyomtatására is gondolt s azokat a Kárpátokon túli román területeken is terjeszteni akarta. Possevino terveinek megvalósítása azokban az években nem mehetett tovább annál az egyetlen feljegyzett esetnél, hogy Ladó Bálint jezsuita, a híres népszónok 1586 pünkösdjén Karánsebesen az összegyűlt híveknek románul prédikált.[3]

A jezsuita misszió a románok között átveszi azt az örökséget, amit a ferencesek munkája teremtett meg a középkor utolsó századában. Románok közötti munkájuk hosszú időn át csak arról a területről mutat fel eredményeket, amelyet még Capistrano és magyar munkatársai nyertek meg a katolicizmusnak. E vidék : Karánsebes és Lugos

[1] A XVII. századi különterületű jezsuita missziók szervezetét, eredményeit és kimagasló képviselőit tárgyalja Velics László S. J. : *Vázlatok a magyar jezsuiták multjából.* II. Budapest, 1913. 121—140.

[2] Veress Endre : *Fontes rerum Transylvanicarum.* III. Budapest, 1913. 267.

[3] Veress E. : *Fontes* II, 168—170.

környéke román katolikusainak a lelki gondozására 1600 és 1604 között még egy ferences szerzetes, csíkmádéfalvi Szentandrássy István vállalkozik, ő utána azonban jezsuiták veszik át ezt a missziói területet. Az ő feljegyzése szerint 1600-ban mintegy 10.000 katolikus román élt ezen a vidéken, akiknek azonban 60 éve már nem volt katolikus papjuk. Szentandrássy (közkeletű nevén Csiky) István 1606—1611 között az erdélyi katolikus egyházmegye püspöki adminisztrátora, majd veszprémi püspök lett, karánsebes—lugosi misszionárius korában vehette maga mellé és kezdte meg a nevelését annak a román ifjúnak, aki a jezsuiták románok közötti munkájának első úttörője volt.[1] Buitul György Csiky István támogatásával 1610-ben Bécsben tanult, onnan visszajött Erdélybe s egy időben Gyulafehérvárt működött, tanított és prédikált. 1619—1623 között ismét Csiky István ajánlatára bejutott a római Collegium Germanico-Hungaricumba s annak elvégzésével lépett be a jezsuita rendbe. Rómából hazatérve Karánsebesen munkálkodott mintegy tíz éven át s annyira megnyerte néptársai szeretetét, hogy amikor 1635-ben Kolozsmonostoron meghalt, holttestét koporsóstól hazájába szállították.[2] Buitul legmaradandóbb alkotása a XVI. századi híres jezsuita Canisius kátéjának románra fordítása. A fordítás nyelve a mellett bizonyít, hogy alapul a káté magyar szövegét vette.[3]

A románok közötti katolikus misszió azonban nem egyetlen román származású jezsuita egyéni gondja, hanem a jezsuita törekvéseknek állandó célja. A XVII. század közepén — láttuk — hogyan erősödik meg a román reformáció munkája s az idő nem kedvez a Rómával való únionak. A jezsuiták tekintete azonban nem fordul el a meglátott munkamezőről. Világosan mutatják ezt Milley Jánosnak, a gyulafehérvári s később a sárospataki Rákóczi-udvarban működő jezsuitának évi jelentései. 1649—1652 közötti jelentéseiben újból és újból beszámol a karánsebesi románok vallási állapotáról, a köztük folyó református munkáról és a római egyházzal való egyesülésük lehetőségéről. Megírja,

[1] Csiky István és Buitul György munkájára nézve lásd Bitay Árpád értékes rövid tanulmányát: *Gheorghe Buitul. Cel dintâiu Român care şi-a făcut studiile la Roma.* Dacoromania III. 789—792.

[2] Velics: i. m. II, 124—125.

[3] Veress E.: *Bibliografia* I, 152—153. Buitul kátéjának ma csak az 1703-kolozsvári kiadása ismeretes. Lehet, hogy volt korábbi kiadása is, legalább is Buitul gondolt a káté megjelentetésére. Erre mutat egyik nagyszombati rendtársának az 1630-as évekből származó feljegyzése: »Accepi a Karan Sebes a nostris patribus catechismum P. Canisii e latino in linguam Valachicam imprimendum«. Vö. Tamás L.: i. m. 5.

hogy alkalmasabb személy híján Szenttamási Gergely, a szászfenesi plébános küldetett le hozzájuk. Szenttamási alkalmatlansága abban van, hogy nem tud románul, pedig közéjük olyan lelkészt kellene küldeni, aki ugyan magyar legyen, azonban jól tudjon románul, hogy prédikálhasson és gyóntathasson.[1]

E hosszú időn át meg-megújuló kísérletek alakítják ki azt a helyzetet, amely a XVII. század végén alkalmat adott arra, hogy a jezsuiták megvalósíthassák néhány év alatt a románoknak a római egyházzal való egyesítését. Egy hódító missziói rend céltudatos munkája magyarázza meg Baranyi Pál jezsuita hősiességét, aki álruhában beszökik Erdélybe s itt, Gyulafehérvárt mint a katolikus iskola tanítója működik akkor, amikor az 1653-i erdélyi törvények még érintetlenül fennállanak s a jezsuitáknak nem szabad Erdélybe bejönniök. Sőt tovább megy ennél s a református püspök fölvigyázása alá rendelt román püspökkel megkezdi nagy titokban az úniós tárgyalásokat.[2] Erdélyben 1697-ben jut nyilvánosságra a jezsuitáknak a románok megnyerésére indított munkája; Şerban Cantacuzino havasalföldi vajdának Moszkvába küldött követe, Izaiás, egy athosz-hegyi szerzetes azonban már 1688-ban azzal az érvvel kéri az orosz cár szövetségét a román vajda és a török nagyvezér számára, hogy a Habsburgok előnyomulása a keleti ortodoxiát fenyegeti, s a fanatikus jezsuiták a román falvakat járják missziójuk érdekében.[3]

A jezsuita törekvések érvényesülésének mintegy 100 évre visszanyúló missziói előzményei mellett a legdöntőbb feltétel, a közvetlen előzmény azonban kétségtelenül az erdélyi politikai főhatalom változása volt. 1685-ben Veterani generálisnak egy gyalog és négy lovas ezrede telelt Máramarosban, 1686-ban Scherffenberg császári hadai Nagyszebenig nyomultak elő, 1687—1690 között pedig katonai megszállás alá került egész Erdély. A megszálló sereggel bejöttek a jezsuiták, a »missiones castrenses« tagjai s rövid időn belül megkezdhették szabadon a munkájukat. Kétségtelenül döntő segítségük volt ebben az, hogy

[1] Milley János jezsuita jelentéseit közli az E. O. E. XV, 479—574. A románokra vonatkozó részek : 492, 493, 514, 519, 537.

[2] A XVII. század végi románok közti jezsuita-missziónak, a vallásúnió történetének a mai napig leghasználhatóbb kézikönyve, mely az események pontos rendjét, a szereplő személyek rövid életrajzát és a legfontosabb forrásszövegeket közli, Nicolaus Nilles S. J. : *Symbolae ad illustrandam Historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani.* I—II. 1885 (A következőkben *Nilles*). Baranyi Pál életrajzát közli : 188—192.

[3] Ştefan Meteş : i. m. 320—321.

a hadsereg parancsnoka, akié volt a tényleges hatalom, nemcsak 1687—1690 között, hanem 1690 után is, »in spiritualibus« a jezsuitáknak volt alárendelve.[1]

A JEZSUITA MISSZIÓ MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐI

A jezsuita törekvések megvalósításának nehézségét és gyors sikerét, az únió egyes történeti eseményeit csak úgy lehet megérteni, ha számba vesszük azokat a tényezőket, amelyek meghatározták a XVII. századi erdélyi román nép vallási állapotát, egyházi helyzetét.

A legdöntőbb e tényezők közül magának az erdélyi román népnek a vallási kultúrája, hittudata és egyházi magatartása. A XVII. század végi erdélyi román nép vallási kultúrájára rávilágít az a perlekedés, amit Bethlen Miklós, a nagyműveltségű erdélyi kancellár ír le Önéletírásában. Máramarosban teljesített szolgálatot 1685-ben az erdélyi rendek megbízásából s az ottani szegény nép érdekeinek védelmére jegyzőkönyvre vette, hogy a Máramarosban telelt császári hadak mennyit rekviráltak a lakosságtól. A katonai parancsnokság e széleskörű panaszfelvételhez a maga részéről egy Kintzing nevű hadbiztost rendelt ki. Kintzing meg akarva gyöngíteni a panaszkodók érveinek súlyát, »egy orosztól vagy oláhtól azt kérdezte: micsoda ember lehet az a Jézus Krisztus. Felelé amaz: ő nem tudja. Mástól meg, kinyitván az ablakot, azt kérdi: ezeket a hegyeket ki csinálta; felelé amaz: ő nem tudja.« A tárgyalás Kintzing és Bethlen Miklós között kölcsönös szemrehányásban folytatódott, azt keresve, hogy ki a felelős: az erdélyi protestáns fejedelmek és lelkészek, vagy a katolikus egyház és a jezsuiták azért, hogy Jézus Krisztust és a világteremtő Istent nem ismerő schizmatikusok élhetnek Máramaros földjén.[2] Az erdélyi románság vallási művelődése valóban a protestáns és katolikus misszió lelkiismereti kérdése volt, maga a románság igaz Isten-ismeret nélküli babonás világban élt. XVII. század végi vallási állapotuk nem különbözött attól a helyzettől, amit nagy általánosságban Bethlen Gábor úgy jellemzett Cyrill Lukárisz konstantinápolyi pátriárkához írt levelében, hogy »az alája tartozó oláh kalugyerek és pópák semmiféle hittel sem bírnak, s a szegény nép maga minden igaz tanítást nélkülöz.«[3]

Nemcsak a nagy dáciai református missziót tervező Bethlen Gábor látta így a románság vallási állapotát, hanem ugyanígy vélekedtek róla

[1] Nilles I, 182.

[2] *Bethlen Miklós önéletírása*. Kiadta Szalay László. Pest, 1860. II, 19—20.

[3] *Török-Magyarkori Államokmánytár*. II, 137—140.

a jezsuita misszió munkásai is. Milley János páter 1651-i jelentése hasonló rövid jellemzést ír: »E nemzet nagy mértékben bárdolatlan. Sokan az Úri imádságot sem tudják. Minden istentiszteletük a bőjtölés«.[1] A Miatyánk nemtudására rávilágít a fogarasföldi román papoknak ugyanebből az évtizedből fennmaradt, ismertetett vizitációja. A bőjtnek a román népi vallásosságban betöltött központi szerepét és túlzott jelentőségét pedig egy 1658—1659-ből származó feljegyzés is megerősíti. A feljegyzést a bujdosó moldovai vajda, Gheorghe Ştefan környezetében élő német ember hagyta reánk, aki Máramaros vidékének román papjairól jegyezte fel: »gyakran tréfáltam ezekkel az emberekkel, a diakonusokkal vallási kérdésekről akartam vitatkozni, de hiába akartam: én egyet kérdeztem, ő mást felelt. Csak az évi két nagy bőjtjükkel dicsekedett és az évente néhányszor tartott istentisztelettel«.[2] A román papok alacsony műveltségéről ad számot e feljegyzés, de rávilágít arra is, hogy milyen szorosan sorakozott fel a diakonus vagy a pópa mögött népe, mely a közüle való, vele egy életet élő pap személyében közös ősi primitív vallási kultúráját védelmezte. »Ezek az egyszerű emberek sokszor ott voltak a beszélgetésnél, szájukat tátották és azt mondták: Papunk, védd magad, mert mi segítünk, ha ez nagyon kemény lesz vagy szavakkal meggyőz. És sokszor — fejezi be feljegyzését — gúnyolódásaik közepette kellett elválnom ezektől az ostobáktól, mert különben megvertek volna; sokszor pedig csak nevettek rajtam.«

A császári sereggel Erdélybe jövő jezsuiták ugyanezt látták a román egyházról és vallási állapotokról, jeléül annak, hogy a Rákóczi-korszakban oly nagy lendülettel megindított református misszió a XVII. század második felében, Erdély súlyos viszonyai között nem tudott mélyebbre hatni és széles rétegeket átformáló nevelést eredményezni. A »missiones castrenses«-ben résztvevő jezsuitáknak anyaházaikba küldött jelentései alapján állította össze Freyberger András jezsuita a vallási únió eseményeit és a román vallási állapotokat tárgyaló latin nyelvű munkáját,[3] amelyben az alábbi jellemzést adja az erdélyi román egyházról.

[1] E. O. E. XV 537.

[2] Az eredeti szöveget nem, csak román fordítását közölte Gh. Bogdan—Duică, Transilvania, Nagyszeben, 1929. 308—309. Vö. Meteş: i. m. 479., 2. sz. jegyzet.

[3] Freyberger munkája: »Historica relatio Unionis Valachicae cum Romana Ecclesia facta« 1702-ben készült. A kéziratos mű egy pontos másolata őriztetik a bécsi Hof- und Staatsarchivban. Nilles I, 183.

»A papok csak vasárnap és ünnepnapokon tartanak istentiszteletet, hétköznapokon soha. Mezei munkával foglalkoznak : ásnak, kapálnak, aratnak, búzát csépelnek, éppen úgy, mint más parasztok. Ruhájukban nem különböznek a laikus falusiaktól, mivel ugyanúgy juh- és kecskebőrbe öltöznek, mint azok. A néptől csak papi süvegjük különbözteti meg ; ennek színe a papoknál kék, az espereseknél és az archidiakonusoknál fekete, s e süveget a legnagyobb tekintélyű emberek előtt sem veszik le.

A papok szeretik a nagy evéseket, ivásokat és módfelett gyanakodó természetűek. Liturgiájukban a konstantinápolyi patriárka nevét említik meg és nem a római főpapét. Az istentiszteleteken nem mondanak önmaguktól összeállított beszédeket, mivel azt hiszik magukról, hogy ha írni és olvasni tudnak, már elég tanultak. Ünnepnapokon és vasárnapokon liturgia után régi könyvekből olvasnak beszédeket, de semmit sem mondanak ezen kívül, sem magyarázatot, sem a hit kérdéseiről, sem a szokásokról, attól félvén, hogyha ezt tennék, a nép azt mondaná nekik : »nem vagy tanultabb, mint ez a szentkönyv, ami törvényként adatott nekünk, a magad gondolatait tartsd meg magadnak !« A papi méltóságra, nem előzvén azt meg semilyen vizsgálat, szabadon mehettek olyanok is, akik sem az úri imádságot nem tudták, sem a sakramentumok számát nem ismerték, sem a keresztyén hitvallás tanítását, ellenben ajándékokkal megvásárolták a püspököt, hogy szentelje pappá őket«.[1]

A nyugati misszió képviselőinek egy évszázadon át egybehangzó véleménye nem hagy kétséget a felől, hogy itt nem egyik vagy másik irányzat célzatos állításáról van szó. A XVI—XVII. századi román népi vallásosság írásos emlékeinek tanúsága alátámasztja s e primitív vallás képzeteinek, képeinek, legendáinak megismertetésével kiegészíti ezt a helyzetrajzot.[2] A missziótörténet szempontjából arra kívánunk rámutatni, hogy e primitív vallás hatalmas ellenálló erőt, a mozdulatlanság és differenciálatlanság konzervativizmusát jelentette. 1698-ban az erdélyi országgyűlés — tisztázni kívánva azt, hogy a románok melyik bevett egyházzal kívánnak únióra lépni — általános vizsgálatot rendelt el a román papok és nép magatartásának kiderítésére. A vizsgálati

[1] Freyberger András munkáját kivonatosan, egyes helyek pontos fordításával ismerteti Nicolae Dobrescu : *Fragmente privitoare la Istoria Bisericei Române*. Budapest, 1905. 61—69.

[2] A régi román népi vallásos irodalom kiváló elemzését adja N. Cartojan: *Cărţile populare în literatura românească* Vol. I. *Epoca influenţei sud-slave*. Bucureşti, 1929.

jegyzőkönyvek egy része fennmaradt. A jegyzőkönyvek nem valamilyen ortodox-keleti hitvallási öntudatról, hanem a népi vallásosság konzervativizmusában megnyilvánuló ellenálló erejéről tesznek bizonyságot. Papok és nép vallástétele egyformán a »régi« vallás, a »szülejektől rájuk hagyott vallás« megőrzéséről szól.[1] Egyik legjellegzetesebb nyilatkozat a dobokamegyei Szentiványban összegyűlt papság válasza, amely e konzervativizmus mellett tájékozatlanságukra is rávilágít : »az, mely vallásban születnek, azont tartják és ők azt ítélik az püspökjökről is, azon vallásban vagyon az, melyben ők és attól akarnak függeni.« Hasonlóképpen válaszoltak a kolozsmegyei kalotai román parasztok is : »mi egész falunk az mi törvényünket s vallásunkat az melyben születtünk el nem hagyjuk, a papok dolga az, melyik religióhoz akarják magokat uniálni s mi ahhoz nem tudunk ; de ha látjuk, hogy ujítást akarnak közinkben behozni, mi papunk nem lészen.«

A kalotai román parasztok szavai a vallási únió olyan oldalára vetnek világot, amely pusztán csak a vallási állapotok rajzából nem következtethető. A román egyházi únió története bizonyítja, hogy az a fenyegető magatartás, amit Gheorghe Ştefan német származású udvari embere jegyzett fel s amely akkor a pópa védelmében nyilvánult meg, adott esetben szembefordulhatott magával a pópával is. Éppen azért, mivel a román egyház nem a keleti egyházatyák hitének, hanem az ősi, primitív, babonás néphitnek volt az őrizője, a nép maga nagyobb ellenzője volt az »újításnak«, mint a papság, amely pedig tiszte és képzettsége szerint inkább lett volna hivatva őrködni az egyház tanítása és rendje felett. E vallásos jellegű népi konzervativizmus és annak ilyen fanatikus fenyegető megnyilatkozásai magyarázzák meg a Rómával egyesült román egyház XVIII. századi nehéz küzdelmeit, papjai bántalmazását, elűzését és a nép körében mindegyre megújuló forradalmi jelenségeket. Az egyik Nagyvárad környéki román lelkész 1754-ben a román vallási jellegű forrongásokat kivizsgáló császári bizottság egyik kérdésére, arra, hogy melyik püspökkel tart : a váradival (a katolikus püspökkel) vagy az aradival (az ottani szerb keleti püspökkel), azt válaszolta : »majd meglátom, de mindenesetre azzal, amelyikkel a falu, különben elkergetnek.«[2]

[1] E vizsgálat jegyzőkönyvei máig kiadatlanok, a budapesti Országos Levéltárban őriztetnek. Feldolgozásukat adja, sok szemelvénnyel Silviu Dragomir : *Istoria desrobirei religioase a Românilor din Ardeal în secolul XVIII.* I. Nagyszeben, 1920. 15—18.

[2] Bunyitay Vince : *Bihar vármegye oláhjai s a vallásúnió.* Budapest, 1892. 68.

A román nép vallási helyzetének és magatartásának a vizsgálata a román missziót vezető jezsuiták előtt nemcsak a misszió sürgős szükségét és a román nép szempontjából való fontosságát mutatta meg, hanem utalást adott a misszió eszközeire is. Ilyen alacsony műveltségű papság és ilyen fanatikus nép között csak fokozatos munka, a hithirdetés, tanítás, nevelés szakadatlan gyakorlása ígérhetett sikert. A missziós törekvések fő feladata nem lehetett más, mint az únió megkötése és a Róma főhatóságát elismerő román egyházszervezet kialakítása, megbízva abban, hogy az új egyházszervezet tovább fogja majd vinni a megkezdett munkát.

A románság vallási helyzete fokozott mértékben tette kötelességévé a misszió munkásainak, hogy megtartsák azokat az általános utasításokat, amiket a De Propaganda Fide Congregatio már 1669-ben előírt a görög ritus hívei közötti misszió számára.[1] Az utasítás szerint a keleti misszionáriusoknak vigyázniok kell arra, hogy a nyugati és keleti egyház közötti kevésbbé lényeges különbségek megítélésében ne tanúsítsanak türelmetlenséget. Különbséget kell tenni »az isteni hitre néző dolgok és az egyházi rendtartás, a hit dogmái és az egyházfegyelmet szolgáló törvények között«. A rendtartásra és a fegyelmi törvényekre nézve világosan kell hirdetni, hogy a római egyház nemhogy kárhoztatná azokat, amelyeket a keletiek követnek, hanem egyenesen parancsolja azoknak teljes egészükben és tisztaságukban való megtartását. »A misszionáriusok gondot viseljenek arra, hogy azok a keletiek, akik elfogadták a szent uniót, szorgalmasan megtartsák saját ritusuk böjtjeit, ünnepeit, szokásait, ceremóniáit, imádságait, kegyességi gyakorlatait, egyszóval mindazt, ami régi ritusuk teljességéhez tartozik.« Olyan messze megy el az engedékenységben ez az utasítás, hogy a naptár kérdésében például — bár leszögezi, hogy a régi juliánus naptár nem tartozik a görög ritus sajátságai közé, mivel a nyugatiak is azt használták 1582-ig — azt rendeli, hogy a naptár-reformot nem kell az únió feltétele gyanánt követelni.

A görög ritust követők tévedéseit és hibáit egyes dogmatörténeti összeállítások 40 pontban foglalták össze, a misszió legközelebbi feladata azonban csak az volt, hogy a flórenci zsinat által elítélt négy fő keleti tévelygést győzze meg és az azokban való helyes hitvallással valósítsa meg az uniót. E négy fő tévelygés: 1. A római pátriárka nem egyetemes feje az egész földkerekségen szétszórt anyaszentegyháznak. 2. A kovásztalan kenyér nem alkalmas arra, hogy a szent Eucharisztia

[1] Nilles I, 111—114.

anyaga legyen. 3. A mennyen, az üdvözültek székhelyén és a poklon, az elítéltek börtönén kívül nincs harmadik hely, ahol a lelkek időlegesen tartózkodnak és megtisztíttatnak. 4. A Szentlélek, a Szentháromság harmadik személye az Atyától származik és nem a Fiútól is.[1]

A misszió arra törekedett, hogy e négy hitvallási kérdésben szakadjanak el a keleti egyháztól s e kérdésekben fogadják el a római egyház tanítását. Azokat, akik ennek a négy pontnak az elfogadásán dolgoztak, az a meggyőződés vezette, hogy ez idővel meghozza a babonaságok kiirtását, a tévelygések eloszlatását, az igazi keresztény hit és vallás kialakulását. Jellemzően világítja meg ezt Kapy Gábor kolozsvári jezsuitának 1701 márciusában Kollonics érsekhez írott levele: »Én azt hiszem, mostanra tökéletesen elégséges, ha megelégszünk az únió elvben való elfogadásával, mert hiszen nagyon veszedelmes, sőt lehetetlen lenne, hogy egyszerre a románokat megszabadítsuk minden súlyos visszaéléstől. Azért elégséges, hogyha a püspök és közülük a többiek, mikor az egyesülésre vonatkozóan hitvallomást tesznek, általában kijelentsék, hogy ők a római egyháztól akarnak függeni és az ő helyettesítői is kinyilvánítsák, hogy ők is a katolikus egyháztól más országokban is elfogadott görög ritus szerint akarnak élni. *A jövőre nézve azonban a mi kötelességünk lesz őket lassanként megjavítani* szokásaikban, a liturgiában s a szent dolgokban is, felvilágosítván őket, hogy ezeket az országrészbeli papjaik hozták be durvaságból és tudatlanságból s hogy ezek nemcsak a görög egyháznak, de még a szakadár egyháznak sem igazi szokásai, hanem egyenesen ellentétben állók a józan ésszel, az igazi keresztény egyházzal és hittel.«[2]

A misszió másik történeti meghatározó tényezője Erdély rendjeinek protestantizmusa s a románság egy részének a református egyházzal való egyesülése volt. Erdély rendjei ellenállást tanúsítottak a misszió munkájával szemben nemcsak nagy többségük protestáns volta miatt, hanem rendi és politikai okokra való tekintetből is. A román papok

[1] Nilles I, 121.

[2] Nilles I, 263—267. E levél egy részletét közli Gyárfás Elemér: *Az erdélyi románok uniója s a román görög katolikus egyházi szervezet kifejlődése. Az Erdélyi Katholicizmus multja és jelene.* Dicsőszentmárton, 1925. 125—146. Jellemző, hogy a jezsuita Nilles munkáján kívül a vallásunió gazdag irodalmában ő az, aki erőteljesen rámutat arra a Kapy levelével kapcsolatban, hogy az únió nemcsak politikum volt, hanem elsősorban az egyházi misszió munkája. E szempont bizonyítására azonban ő is kevés anyagot tud felhozni. Oka abban kereshető, amit Szekfű Gyula állapít meg, hogy t. i. a sok oldalról megvilágított únió történetének éppen sajátos egyháztörténeti forrásanyaga mai napig kiadatlan. Vö. Hóman—Szekfű. VI. kiadás. IV, 597.

évente egy közösen fizetett összeggel járultak hozzá az ország terheinek hordozásához s azonkívül — bár a jobbágyszolgáltatások alól fel voltak mentve — évente ajándékot adtak földesuruknak. Az únió elleni protestálás egyik mozgatója az ajándék elvesztése s az adó kimaradásával jobbágyaikra és a városokra háramló többletteher miatti aggodalom volt. Az 1698 októberi gyulafehérvári országgyűlés 10. articulusa azt határozza, hogy »ő felségét megtaláljuk és instáljuk . . . hogy ő felsége ezen natiónak nagyobb szabadságot, aminémű eddig volt, ne engedjen a három natiónak injuriájára és praejudiciumára, nagy megszomorittatására«.[1] A rendek aggodalmaskodásában osztoztak a katolikus státusok is, közülök sokan úgy látták, hogy »az egész ország szabadságának everziójára« lesz, ha az únió által a románság addigi jogállásában változás következik be. Nem bíztak abban, hogy az únió valóban a románság vallási megújulását hozza, hanem attól tartottak, hogy arra használják majd fel ezt az alkalmat papok, diakonusok, sőt rokonaik is, hogy minél nagyobb számban vonják ki magukat a földesúri joghatóság és az adózási kötelezettség alól. Ha, egyházuknak az únió általi erősödése miatt, nem is léptek fel a mozgalom ellen, nem késtek átiratban megkeresni a román püspököt, hogy figyelmeztesse papjait: »ne találtassanak ravaszságban«, hanem igazán úniálják magukat a romanocatholica religióval. Kívánták, hogy egy faluban egynél, nagyobban kettőnél több román pap ne legyen és senki a papok közül maga mellé atyjafiát, se más senkit ne fogadjon azzal a céllal, hogy az adózástól és egyéb teherviseléstől megmentse.[2]

A rendi ellenállásnak a földesúri önzésnél mélyebb okaira, politikai hátterére rávilágít az a felterjesztés, amit az erdélyi gubernium 1699 július 14-én terjesztett fel az úniót pártfogoló Lipót király bécsi udvarába.[3] A felterjesztés arra mutat reá, hogy az únió nem szolgálta alkalmas módon a katolicizmus vallási érdekeit, ellenben felbolygatta az erdélyi törvényes rendet és izgatottságot váltott ki a közeli országok keleti vallású fejedelmeinél. Erdélyt — írják — nagyon sok ellenség veszi körül, tele van különböző nyelvekkel, fajokkal és vallásokkal s a legkülönbözőbb hitfelekezetek hitelvei által volt már vezérelve, létét és függetlenségét éppen ezért csak azáltal tudta megőrizni, hogy a val-

[1] E. O. E. XXI, 407.

[2] Jancsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések*, stb. I, 630. A katolikus uraknak a románok únió jától való félelmét jellemzi Cserei Mihály *Históriája*. Kiadatott Pesten 1807-ben. Lásd 286—287.

[3] Silviu Dragomir: i. m. I, 19—20.

lásos buzgóságot mindig mérsékelte és pótolta a magasabb államérdek, a különböző nemzeteknek és vallásoknak esküvel megerősített egysége.

Az erdélyi országgyűlés és rendek ellenállásának — a rendi okok mellett — egyik fő mozgatója a reformátusok magatartása, akik az únióban a református egyház addig betöltött missziójának megakadályozását látták. Megpróbálják kivédeni ezt a veszélyt oly módon, hogy a hirtelen meghalt Teophil vladika helyére Atanazius Anghelt, felszentelt román papot, aki a nagyenyedi református kollégiumban tanult, választatják meg.[1] Atanaziusban azonban csalódniok kellett, működésének eleje bizonytalanul érvényesülő keleti ortodox hatásokat mutat, de rövid időn belül az únió híve és megvalósítója lesz, semmiképpen sem képviseli tehát a Geleji által megalkotott református-úniós irányt. Atanazius katolikussá létele után Bánfi gubernátor és Bethlen Miklós kancellár a püspökség másik jelöltjét, Cirka Jánost veszik pártfogásuk alá. Cirka, batizházai pap, Havasalföldre megy s onnan mint állítólagos felszentelt püspök tér vissza. A mikor e miatt Atanazius fellép ellene és Kollonicsnál panaszt tesz, a veszélyes helyzetbe jutott püspökjelöltet egyideig az enyedi kollégiumban rejtegetik, majd Hunyad megye egyik román református gyülekezetében biztosítanak számára papi állást.[2] Az úniós mozgalom előhaladásával a református rendek külön gyűlést is tartottak, az uniót saját fatumuknak nevezték s a császárhoz küldött követséggel próbáltak ellene tiltakozni.[3]

A református rendek ellenállásán azonban látszik az a magaféltő opportunizmus, amit a körülmények kényszerítettek reájuk.[4] Az únió elsősorban a románok ügye volt s saját helyzetüket nem kívánták azzal súlyosbítani, hogy ebben a kérdésben újabb terhet vegyenek magukra. Ilyen meggondolás vezethette az 1699 januári segesvári országgyűlést, mely nem foglalkozott az únió kérdésével, bár rendelkezésére állottak azok a jegyzőkönyvek, amik a román falvak vallási konzervativizmusát

[1] Bethlen Miklós: i. m. II, 202.

[2] Nilles I, 220—223.

[3] Vass György *Naplója:* Monumenta Hungariae Historica, Scriptores XXXV, 284. Vass György bécsi útjára vonatkozóan Nilles I, 219.

[4] A századvégi katolikus misszió nemcsak a románság megnyerését tűzte ki célul, hanem a magyar reformátussággal szemben a magyar katolicizmust is erősíteni kívánta. A román únió döntő évében, 1699-ben az erdélyi reformátusok figyelmét és erejét az ú. n. Mikes-féle punctumok kötötték le, amelyekben az erdélyi katolicizmus a maga régi sérelmeinek az orvoslását követelte a református többségtől. Vö. Zsilinszky Mihály: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai.* IV. Budapest, 1897. 97—98.

bizonyítva alkalmasak lehettek volna egy új memorandum elkészítésére.[1] Ez látszik meg Bánffy György gubernátor magatartásán, aki Atanaziusnak az únió megkötése utáni katolikus püspöki installációjára megigéri, hogy elmegy, lovait be is fogatja és csak az utolsó pillanatban izeni meg, hogy a császár erre vonatkozó parancsa híján inkább otthon marad. Maga Bethlen Miklós kancellár, akit a katolikusok is a református ellenállás fő mozgatójának tartanak, fél ehhez a kérdéshez nyúlni. Nagyszegi Gábort, az únióellenes román népi mozgalom vezetőjét bizalmasan inti, hogy legyen elővigyázó ebben a kérdésben, de vonakodik nemcsak a támogatásától, hanem még attól is, hogy protestáló kérvényét, mint gubernátor-helyettes, átvegye s ügyét a gubernium plenáris ülése elé utalja.[2]

A román református gyülekezetek fennmaradását is veszélyeztette az uniós mozgalom. Két vidékről maradt fenn nyoma annak, hogy milyen átalakulást hozott az előretörő jezsuita misszió. Bihar megyében, az Ermelléken 17 román református gyülekezet volt Péter vámosházi román esperes kormányzása alatt. A nagyváradi jezsuiták »erővel, fenyegetéssel, szép szóval« az unióra vittek át ebből tíz községet[3], s a reformátusnak maradt hét is idővel felszívódott a görögkatolikus vagy keleti egyházba. A másik terület Hunyad megye volt, ahol tíz gyülekezet papja nyilatkozott oly módon, hogy nem a katolikus, hanem a református egyházzal kíván egyesülni.[4] A katolikus únió elleni állásfoglalásuk minden valószínűség szerint szerepet játszott abban, hogy az 1703-ban megindult Rákóczi-szabadságharcban a református vidékek

[1] Az 1699 januári, segesvári országgyűlés végzései megjelentek E. O. E. XXI, 410—414. A 2. articulus az addig szokásos adót újból kirója a román papokra, de hozzáfűzi: »Ez felvetett oláh papok adaja suspendáltatik usque ad clementissimam suae maiestatis resolutionem«. Nem ismerik el még az uniót, aminek a törvénybe cikkelyezése különben is csak az év végén történt meg, de nem is tiltakoznak ellene.

[2] Bánffy György és Bethlen Miklós magatartását Bethlen Miklós: *Önéletírása* örökítette meg Nagyszegi Gábor históriájának keretében. Vö. 204—210. Nagyszegi alakjával, szerepével részletesen foglalkozik Silviu Dragomir, ugyancsak ő adta ki Nagyszeginek az únióval kapcsolatos iratait: i. m. I, 41—63 és Anexe 1—14.

[3] Adolphus Lampe: *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transsylvania*. Utrecht, 1728. 644. Felsorolja pontosan a 10 katolikussá lett és a 7 reformátusnak maradt román falut.

[4] E hunyadmegyei falvakra vonatkozó adatok az Erdélyi Református Egyházkerület levéltárában 1700—1709 közötti iratok. Adataikat idézi Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története*. III. Budapest, 1904. 46.

románsága nem Bécs oldalára, hanem Rákóczi pártjára állott. Rákóczi szabadságharcának elbukása megpecsételte vallási mozgalmuk sorsát is.[1] Ellenállásuk különben sem volt országos jelentőségű éppen azért, mert a magyar református rendek nem támogathatták kellő módon őket.

A jezsuita misszió diadalát a rendek és a reformátusok nem tartóztathatták fel. Ellenállásuk azonban meghatározó tényezője volt a missziónak. Megnyilvánult ez magában az 1698-i császári rendeletben, amely a négy bevett vallás jogegyenlőségének szellemében úgy intézkedik, hogy a román papok — ha a katolikus egyházzal egyesülnek — a katolikus papság privilégiumait élvezik, ha azonban a bevett vallások valamelyik másikával mondják ki az uniót, úgy azon egyház lelkészeivel kerülnek közös tekintet alá. A császári parancs, melynek előkészítői Baranyi Pál, Hevenesi Gábor kolozsvári jezsuita és Kollonics Lipót esztergomi hercegprímás voltak, tekintetbe vette az erdélyi egyensúlyi helyzetet, mintegy előre számolva az ellenállás körülményeivel. Ugyanakkor azonban azt is igyekeztek biztosítani, hogy a jogegyenlőség szellemében kiadott rendelkezés ne bontsa szét az erdélyi románságot öt egyházra, hanem a katolikus egyházzal való uniót segítse elő. Ezért bizalmas rendelkezést küldenek Rabutin generálisnak, hogy segítse elő a katolikus missziót a román papok között.[2] Rabutin generális a vallási únió fő protektora lett. Az únió megkötése előtt csak titkon kap erre utasítást, az únió után kiadott ú. n. II. Leopoldi Diploma 14. pontja nyíltan is kötelezi a főhadparancsnokságot és a katonatiszteket, hogy valahányszor a katolikus egyházzal egyesültek zaklatás vagy üldözés esetén hozzájuk fordulnak, a segítségadással ne késlekedjenek.[3]

A kálvinista befolyást a román egyházra e rendelkezés végleg meg is szüntette, annyival inkább, mivel nemcsak a katonát állította őrként oda a katolikus únió mellé, hanem magában a román egyházban is öntudatosította azokat a különbségeket, amelyek a reformátusokkal való únió idején is a románok és az igazi kálvinisták között fennállottak. Tilalmazza a reformátusokkal való uniót, ilyen fenn sem állhat, »mert a kálvinista vallás nem ismeri a misét, a böjtöt, a keresztelést, a szentek és Szűz Mária segítségül hívását«. A református román kátét pedig — mint amely el volt terjedve a románok között és a református hatás fő közvetítője volt — a rendelet interdictum alá veti: a református kátét meg kell semmisíteni és helyette újat nyomtatni.

[1] Vö. Jancsó Benedek: i. m. I, 657.

[2] Cserei Mihály: i. m. 286.

[3] A »II. Leopoldi diplomát« közli Nilles I, 292—301.

A katolikus misszió előhaladásának és munkájának harmadik meghatározója az a szoros kapcsolat volt, ami összekötötte az erdélyi románságot a Kárpátokon túli ortodoxiával. A legközvetlenebb szálak a havasalföldi mitropolitához és annak urához, a havasalföldi vajdához vezettek. Az únió idejének román vajdája, Constantin Brâncoveanu különben is híres volt bőkezűségéről, amivel a keleti egyházat támogatta. Atanaziusnak keleti ritusú, Bukarestben végbement felszentelése idején 6000 oszpora évi támogatást biztosított kincstárából. Az úniós tárgyalások előhaladásával megtetézte ezt az ajándékát s 1700 júniusában egy havasalföldi birtokot adományozott a gyulafehérvári román püspökségnek. Egyes egyházakat is támogatott, ő építtette a vízaknai és fogarasi román templomokat, a felsőszombatfalvi (Fogaras megye) román kolostort.[1]

Atanazius bukaresti felszentelése idején 22 pontból álló utasítást vesz át a havasalföldi mitropolitától, Teodosiustól és a jeruzsálemi pátriárkától, Dositeustól, amelyben részletesen figyelmeztetik arra, hogy milyen módon köteles őrködni a keleti egyház régi törvényei és rendtartásai fennmaradásán.[2] A Kárpátokon túli román egyház püspökei és patrónusai állandó kapcsolatot építettek ki a XVII. század folyamán erdélyi testvéreikkel, s e kapcsolatok azt a lehetőséget biztosították számukra, hogy az erdélyi főhatalom ellenére vagy akár az erdélyi román püspök megkerülésével befolyást gyakoroljanak az erdélyi eseményekre. 1699 húsvétja táján a havasalföldi mitropolita átokkal fenyegeti meg a brassói románokat, ha elszakadnak az úniótól, s ezek kötelességüknek érzik, hogy Bukarestbe küldött követség által tisztázzák magatartásukat.[3]

Havasalföldi hatással magyarázható az az incidens is, amely megzavarta Atanazius katolikus püspöki installációját 1701 június 25-én Gyulafehérvárt. Az ünnepség alkalmával a templom kapuja előtt egy pap és két világi hangosan tiltakozott az únió ellen. E tiltakozók a brassóiak képviselői voltak, akik az ünnepség előtt David Corbeatól, a havasalföldi Cantacuzino-udvarban élő tanult brassói romántól kértek tanácsot. Corbea levelei biztatták ellenállásra őket s ő fogalmazta meg számukra az únió elleni protestáció szövegét.[4]

[1] Constantin Brâncoveanu és az erdélyi román egyház kapcsolatát részletesen tárgyalja Ştefan Meteş: i. m. 364—371.

[2] Timoteiu Cipariu: *Acte şi Fragmente*, stb. 240—251.

[3] Silviu Dragomir: i. m. I, 64—65.

[4] Silviu Dragomir: i. m. I, 34—35.

A gyulafehérvári ünnepség után megjelenik Brassóban Dositeus pátriárka, e fáradhatatlan, harcos görög főpap s nagy tömegek előtt tartott prédikációiban izgat az únió ellen.[1] Dositeus a császár parancsára elhagyja Erdélyt, a brassói románoknak a schizmában való megmaradása rövid időn belül elismertetett, az únió elleni ortodox ellenállás azonban tovább tart s vezetője Nagyszegi Gábor, Gyulafehérvárt lakó román nemes ember. Nagyszegi mozgalmában is felfedezhetők a határon túlról jött hatások. A tiltakozás első képviselője az a gazdag szebeni román, Pater János, akinek birtoka Havaselvén feküdt s a román vajdával barátságban állott. Ő fejezi ki először azt a gondolatot, hogy a püspök, sőt a papok összessége is csak a maguk nevében köthetnek uniót, a világiak, a hívek azonban többen vannak s nem járulnak ehhez hozzá.[2] Ezt a gondolatot bővíti ki és hangsúlyozza Nagyszeginek a kormányhoz intézett memoranduma. Nagyszegi agitációinak segítőtársa az a Bán vagy Görög András volt, akit úgy tekintettek Erdélyben, mint Constantin Brâncoveanu ügynökét.[3]

Azok a hitbeli és egyházszervezeti kapcsolatok, amelyek összekötötték az erdélyi román egyházat a déli és keleti ortodox központokkal, az 1700 körüli események tanúsága szerint sokkal többek voltak eredeti rendeltetésüknél.[4] E kapcsolatok lehetővé tették, hogy a havasalföldi vajda, görög főpapok, titkos ügynökök izgathassák a Habsburg fennhatóság alatt élő román népet, elégedetlenséget és forradalmi mozgalmat indítsanak közötte. Izaiás archimandrita moszkvai útja arra is rámutatott, hogy a havasalföldi ortodox körök készek voltak török-orosz szövetséget is közvetíteni a katolikus Habsburgok ellen erdélyi testvéreik egyháza megvédelmezésére.

A missziói törekvések szempontjából e körülményeknek az volt a jelentőségük, hogy az únió előkészítőinek gondolniok kellett a Rómával egyesült románságnak a további izgatásoktól való megóvására. Bár céljuk az egyház megtisztítása, az egyetemes egyház egységének helyreállítása volt, az únió megszilárdítására olyan intézkedéseket tettek,

[1] Dumitru Stăniloaie: *Viaţa şi activitatea patriarhului Dosofteiu al Ierusalimului*. Cernăuţi, 1929. 59.

[2] Alexrandu Lăpedatu: *Pater Janoş. Prinos lui D. A. Sturdza*. Bucureşti, 1903. 303—309.

[3] Nilles I, 340.

[4] A kapcsolatok Báthory István fejedelem alatt létesültek, aki megengedte Jephtimia szerzetesnek, hogy Ipekben keleti, szerb pátriárka által szenteltesse magát püspökké. A kapcsolatok eredetileg a törvényes püspöki successiót kívánták biztosítani.

amelyek kihatásukban politikai jelentőségűek is voltak. E körülmények ismeretében érthető meg annak a lépésnek a jelentősége, amit Atanasius 1701 áprilisi bécsi hitlevele jelent. A hitlevél egyik pontjában kötelezi magát arra, hogy semmiféle levelezést és kapcsolatot nem tart fenn sem a havasalföldi vajdával, sem a bukaresti mitropolitával s ha mégis szüksége lenne arra, hogy velük levelezzen, levelét megmutatja jezsuita teológusának.[1] A misszió akadályainak elhárításában a püspöknek e hitlevele volt kétségtelenül a legnagyobb eredmény. A jezsuiták munkája célt ért, az erdélyi román egyház kiszakadt a keleti ortodoxia világából s az önálló román egyesült egyház megalakításával megindulhatott a nyugati keresztény fejlődés útján.

A GÖRÖG RITUSÚ ROMÁN KATOLIKUS EGYHÁZ KIALAKULÁSA

»Nem látszik semmi út e népnek az únióra térítésére, amíg acatolichus« — írja az erdélyi románokról 1649-ben Milley János jezsuita.[2] Megállapítása azt az új korszakformáló gondolkodást fejezi ki, mely éppen a jezsuiták tevékenységére hódítja meg már a XVII. század folyamán a magyar vezető köröket és lesz a XVIII. századi magyar fejlődés legfőbb meghatározójává. A barokk műveltség a katolikus restauráció vallásos hitét és az uralkodói hatalom Istentől rendelt, korlátlan voltáról szóló tanítást kapcsolja össze új, nagy államegységek kialakítását lehetségesítő államtanában.[3] I. Lipót magyar királysága fokozatosan valósítja meg ezt az új politikai koncepciót, mely alárendelt szerepre korlátozta a rendeknek az államéletben addigi döntő jelentőségét. A töröknek az ő uralkodása alatt, európai segítséggel és magyar áldozattal végbevitt kiűzése, Budavár visszafoglalása megadják a lehetőséget erre az átalakulásra. Az 1687—88-i országgyűlés törvénybe iktatva a királyi ház örökösödését és a rendi ellenállás jogáról való lemondást, biztosítja a királyi hatalom szabadságát, a királyi hatalommal egybeforró katolikus egyház megerősödését pedig számos rendelkezés segíti elő.

Erdély, mely, mint láttuk, a török ellen küzdő seregek felvonulási területe és telelő szállása lett, 1688-ban meghódolt a Habsburgok előtt, s az 1690 októberében kiadott Diploma Leopoldinum elfogadása kialakí-

[1] Nilles I, 281—286.

[2] E. O. E. XV, 492.

[3] A magyar barokk államfelfogására nézve lásd Hóman—Szekfű, VI. kiadás, IV, 373—377.

totta azt a helyzetet, amely szerint a császár mint magyar király tölti be az erdélyi fejedelmi széket. A keleti országrész a magyar királynak való meghódolás által visszatért a történeti államegységbe, amit a barokk kor — eredetére és hivatására való utalással — Regnum Marianum-nak nevezett. A Regnum Marianum: a keresztény magyar királyság, az Istentől alapított, apostoli hivatású ország, amelynek szimboluma az Egyháztól kapott és Szent István által Szűz Máriának felajánlott, az ország és a nemzet egységét kifejező Szent Korona. Az 1690-ben kiadott Leopoldi Diploma Erdélynek a magyar királyságba való visszatérését csak külsőleges únió formájában valósította meg, azonban lehetőséget engedett annak továbbfejlesztésére. A berendezkedő új főhatalom törekvése az volt, hogy Erdély alkotó tényezői közül elsősorban azok erősíttessenek, amelyek I. Lipót egész középeurópai birodalmának fő tartóoszlopai. A jövendő alakulás szempontjából ezért a diploma legfontosabb pontjai az 1., 2. és 9., amelyek a katolikus vallás teljes egyenjogúságát biztosítják. Az egyenjogúság biztosítása lehetőséget adott a jezsuitáknak Erdélyben való szabadabb, bár még mindig óvatos munkásságára, majd olyan követelésekre, amelyek a katolikus egyház vezető helyzetét kívánták megalapozni.[1] A barokk állam szervezési principiumai így találkoznak azzal az évszázados miszszióval, amit a jezsuiták Erdélyben megkezdtek, s így valósul meg az az únió a »catholicus princeps« alatt, amit Milley János, előtte és utána járt társai az »acatholicusok« idején elterveztek.

1692 augusztusában I. Lipót rendeletet küld Magyarország kormányához, amelynek értelmében mindazok a görögök schizmáját követő lelkészek, akik egyesülnek a katolikus egyházzal, hasonló privilégiumokban részesülnek, mint a katolikus papság.[2] A rendelet nem vonatkozott Erdélyre, de azért erre való hivatkozással az Erdélybe bejött jezsuiták, elsősorban Baranyi Pál, megkezdik a tárgyalásokat az itteni román egyház vezetőivel. Az úniós tárgyalások meglehetősen titokban folynak s részleteik máig is ismeretlenek. Tisztázatlan, hogy vajjon az 1692—1697 között pásztoroló Teophil erdélyi vladika alatt tartatott-e valamilyen szűkebbkörű vagy egyetemes zsinat az únió ügyében.[3] Tény, hogy

[1] A Regnum Marianum gondolata és a vallási unió, valamint a jezsuita misszió közti kapcsolatra rávilágít Tóth András: *Az erdélyi román kérdés a 18. században*. Budapest, 1938. 14—19.

[2] Nilles II, 848—849.

[3] A keleti egyházhoz tartozó román történészek tagadják a Teophil vladika alatt 1697-ben tartott úniós zsinat határozatainak valódiságát. Lásd Lupaş János: *Az erdélyi görögkeleti egyház és a vallásunió a XVIII. század folyamán*. Budapest, 1904. 17.

Veszprémi István erdélyi református püspök 1697 áprilisában még az erdélyi református magyarok és oláhok püspökének nevezi magát,[1] s ugyanebben az évben a Bécsben tartózkodó gubernátor és kancellár ott nagy meglepődéssel hallja, mint a katolikus státusnak egy új kívánságát: a románoknak a katolikus egyházzal való egyesülését.[2]

Az erdélyi únió mozgalmát és az egyesült román egyház megalakítását Lipót császár 1698 április 14-i rendelete indítja meg, amelyben a görög ritusú román papoknak azokat a privilégiumokat ígéri, amelyekkel bírnak a négy recipiált egyház papjai, ha magukat a négy egyház valamelyikével úniálják.[3] E rendeletet kiegészítette Kollonich esztergomi hercegprímásnak ugyanazon év júniusában a román papokhoz intézett manifesztuma, amely részletesebben kifejti, hogy mit kell a katolikus egyházzal való unión érteni s a császári rendeletben írt privilégiumokat kizárólagos módon a katolikusokkal egyesülők számára biztosítja.[4] Még kétségtelenebbé tette a rendelet tendenciáját az a bizalmas leirat, mely a főhadparancsnokot figyelmeztette, hogy minden erejével a római egyházzal való úniót segítse elő.

A felszólításnak és ígéretnek meglett a kívánt eredménye. 1698 október 7-én 38 román esperes nyilatkozatot írt alá, amelyben kijelentik, hogy egyesülnek a római katolikus egyházzal s hogy ugyanazon kiváltságokkal kívánnak élni, mint amelyekkel élnek a katolikus egyház tagjai és papjai.[5] Kikötik azonban, hogy régi szertartásaikat, ünnepeiket, bőjtjeiket megtartják, a régi naptár szerint akarnak élni s nem mondanak le püspökválasztó jogukról. Akit ők választanak, azt a császár erősítse meg és »birodalmának főpátriárkája« szentelje fel. E kikötéseket nem lehet úgy tekinteni, — amint azt a keleti egyháztörténészek teszik — hogy általuk valójában illuzóriussá vált az egész únió, mivel mindaz, amit itt követelnek, olyan pont volt, amire nézve már jóval a román únió előtt a flórenci zsinat szellemében engedményeket tett a De Propaganda Fide Congregatio.

A román esperesek úniós declaratiója alapján jelent meg az 1699 február 28-i császári diploma, mely az úniált papoknak megadta a

[1] Cipariu: *Acte şi Fragmente* 254—255.

[2] Bethlen Miklós: i. m. idézett hely.

[3] Nilles I, 195.

[4] Nilles I, 196—198.

[5] Lupaş: i. m. 20. Silviu Dragomir az esperesek nyilatkozatát tekinti az únió kiindulási pontjának, i. m. I, 7—13.

kilátásba helyezett privilégiumokat s őket az Erdélyben parancsnokoló tábornok és a hadsereg védelme alá helyezte, segítséget ígérve arra az esetre, ha valaki részéről bántalmazásuk történne magatartásuk miatt, vagy ha valaki új jogaikat nem tartaná tiszteletben. Az erdélyi rendek nem fogadhatták örömmel azt a rendelkezést, mely az ország közügyeibe oly nagy beleszólást engedett a hadseregnek az únió védelme címén, a császári rendeletet azonban kihirdették a szeptember 8-i országgyűlésen s így az országos törvényerőre emeltetett.[1]

Az egyesülés proklamálása és törvénybeiktatása által azonban még mindig nem nyert tisztázást az egyházi átalakulással kapcsolatos sok kérdés. Atanasiusnak, mint unitus püspöknek császári megerősítésre, de főként nyugati ordinációra és pápai elismerésre volt szüksége. Ennek előfeltétele volt : világosan látni és megmutatni, hogy az únió nemcsak egy-két esperes, hanem valóban az egész nép ügye. Így válik szükségessé egy széleskörű zsinat, amelyet 1700 szeptember 4-én tartanak Gyulafehérvárott, amelyben 54 esperes és 1563 pap nyilatkozik meg a vallásegység mellett s zsinati vallomásukban elfogadják mindazt, amit a katolikus egyház hisz, különösen azt a négy pontot, amelyek miatt mostanáig el voltak szakadva.[2]

A nagy zsinat egyidejűleg elhatározta Atanasius vladika bécsi útját is, hogy ott az úniált egyház függő kérdéseit elintézze. A közel félévig tartó bécsi tartózkodás alatt Atanasius vladika egyházi és világi komisszáriusokból álló bizottság előtt tartozott igazolni az únió körülményeit és saját magának az unióban való részvételét. A római kúria és a császári udvar világosan akarták látni a helyzetet, mielőtt az únióval kapcsolatos kérdéseket rendezik. A vizsgálat eredménye az volt, hogy megnyugodtak Atanasius személyében, azonban különböző rendelkezésekkel újabb biztosítékokat vettek tőle az únió elmélyítésére és megtartatására. Atanasius kötelezte magát, hogy elfogadja a tridenti zsinat által előírt hitvallást s annak nyilvános, személyes elfogadására szólítja fel papjait és espereseit is. Kötelezte magát, hogy a liturgiában ezentúl a konstantinápolyi pátriárka neve említése helyett a római pápáért fognak könyörögni. Kérte, hogy őt magát katolikus ritus szerint újból ordinálják pappá és szenteljék püspökké. A leglényegesebb az volt azonban e biztosítékok közül, hogy kötelezte magát arra, hogy a melléje kinevezendő jezsuita teológus tanácsait meghallgatja, a teoló-

[1] A rendelet teljes szövegét közli Nilles I, 224—227.

[2] Nilles I, 246—249.

gusnak bemutatja a nyomtatandó könyveket, havasalföldi román köröknek írt leveleit, biztosítja jelenlétét és irányító szerepét a papi zsinatokon és az egyházi vizitációkban.[1]

Atanasius 16 pontból álló hitlevele volt tulajdonképpen a zárópontja az úniós mozgalomnak. A jezsuiták missziója olyan biztosítékokat nyert benne, amelyeknek alapján remélni lehetett, hogy, amiképpen Kapy Gábor jezsuita kifejezte, tovább lehet fejleszteni az úniót, meg lehet javítani az egyesült románok vallási állapotát s hogy az únió nem marad csak egy külsőleges, a privilégiumok vonzása alatt létrejött ünnepi declaratio. Természetesen a privilégiumok és ígéretek beváltása sem maradt el, 1701 március 19-én megjelent a román vallási unióban szereplő ú. n. második Leopoldi Diploma (az első az 1699 februárjában kiadott volt), amelynek 1. és 2. pontja megismétli a papok szabadságára nézve már addig kiadott rendelkezéseket, 3. pontja pedig a kléruson túlmenően az unitus népnek is biztosít bizonyos előjogokat. E jog: »a parasztság nem tekinttetik jövevénynek, ha az egyesült egyház kebelébe térnek, hanem a haza igazi és valóságos fiainak« — modern terminológiát használva az állampolgári jogok megadását jelentette, ami nem volt jelentéktelen dolog a XVIII. század elején, amikor a török uralom alól felszabadult Magyarország és Erdély felé a fanarióta uralom alatt álló román vajdaságokból új nagy bevándorló hullám indult el. Ugyanakkor Kollonich kieszközölte Atanasius püspöksége számára a római elismerést és a császári megerősítést s 1701 június 25-én Gyulafehérvárt nagy pompával, mintegy 1000 román pap és esperes jelenlétében végbemehetett katolikus, illetőleg unitus püspöki minőségében való installációja.

A sok nehézség közepette megvalósult vallásúnió missziói célkitűzéseit mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az únió megkötése, a püspök installációja után új császári rendelet jelenik meg 1701 december 12-én, mely újólag hangoztatja, hogy a császár nem kívánja erőszakkal katolikussá tenni a románokat[2] s hogy fennáll az, amit a különböző rendeletek és leiratok eddig is hirdettek, hogy akik a románok közül nem a katolikus, hanem valamely más egyházba akarnak térni, vagy régi állapotukban akarnak megmaradni, azt az üldözés és kényszerítés félelme nélkül megtehetik. Jellemző, hogy e rendelet nem maradt csak a hivatalos helyek latinnyelvű aktacsomóiban, hanem Baranyi László

[1] Atanasius ügyének bécsi tárgyalására és püspöki megerősítésére vonatkozó iratok Nilles I, 256—291.

[2] Nilles I, 341—342.

jezsuita románra fordíttatva 1702-ben Kolozsvárt röplap formájában kinyomtatta.[1]

A románnyelvű irodalom új fellendülése indul meg a vallási únió létrejötte által. Szunyog Ferenc jezsuita románnyelvű katolikus kátét adott ki már 1696-ban Nagyszombatban, 1709-ben ennek új kiadása készült el Nagyszebenben. Baranyi László jezsuitának »Gyermekek kenyere, vagy a keresztény hit tanítása« címen szintén megjelent egy kátéja 1702-ben Gyulafehérvárt s ez, amint címéből sejthető, már nem annyira a felnőttek evangélizálását tartotta szem előtt, mint inkább iskolai használatra készült. A szükségletre jellemző, hogy egy negyedik káténk is van ebből az időből. 1703-ban Kolozsvárt adják ki Canisius kátéjának román fordítását, amit még Buitul György készített s amelynek 1636-ban Pozsonyban vagy Nagyszombatban való első kiadása inkább csak feltevés. Nagyszombatban vagy Pozsonyban akkor különösebb érdeklődést nem kelthetett Buitul román könyve, munkája azonban most nagy szolgálatot tett annak a missziónak, amelynek elindításán ő maga is fáradozott.[2]

Az únió szolgálatába állított kulturális eszközök között, a románnyelvű irodalmi termésnél is fontosabb volt a románnyelvű iskola. A jezsuiták híres iskolaszervező, nevelő munkássága megindul az erdélyi románok között is, hogy közülük a katolikus únió megtartására és továbbépítésére alkalmas új nemzedéket neveljen fel. A II. Leopoldi Diploma elrendelte, hogy a püspök állítson fel román iskolát Gyulafehérvárott, Hátszegen és Fogarason. A jezsuita teológus kötelessége volt arról gondoskodni, hogy az iskolába olyan tanító kerüljön, aki az ifjúságot latinul és románul tudja tanítani. Egy 1718-ból származó feljegyzés szemináriumnak nevezi a gyulafehérvári iskolát, amelyben több mint száz ifjú tanul, köztük sok unitus, hogy »egykor alkalmas eszköze legyen az únió megtartásának és növelésének«. A brassói jezsuita iskola hasonló missziói célt szolgál, négy osztályában görögök, románok és németek (szászok) tanulnak. A havasalföldi és moldvai bojárok is szívesen adják ide gyermekeiket, hogy tudományt (»literae«), erkölcsöt, német és latin nyelvet tanuljanak. Az úniált egyház 1702-ben tartott zsinata arról is gondoskodott, hogy magasabb képzésű papjai is legyenek, kimondja, hogy évente öt ifjút küld Nagyszombatba, Bécsbe,

[1] Veress: *Bibliografia* I, 147—148. Veress Endre megállapítása szerint ez az első, nem egyházi, hanem világi természetű román nyomtatvány, ami latin betűkkel készült.

[2] A vallásúnió román kátéirodalmának egyes darabjait ismerteti Veress: *Bibliografia* I, 137, 149—150, 152—153 és 156.

Rómába teológiai tanulmányokra. A katolikus misszió e határozattal megnyitotta Nyugat kulturális központjainak kapuit a tanulni vágyó román fiatalság előtt.[1] A nyugati művelődés központjainak megismerése az únió előtt csak kivételesen, keveseknek és alkalmilag jutott osztályrészül. A római egyházzal való egyesülés intézményes módon adta meg a románságnak a kulturális emelkedés lehetőségét.

Hogy az 1702-i zsinati végzésnek milyen jelentősége volt az únió története szempontjából, azt a legvilágosabban Pataki János példája mutatja. Pataki kolozsvári és bécsi tanulmányok után került 1705-ben a római Collegium Germanico-Hungaricumba és itt 1710-ig tanult, teológiai doktorátust szerzett s mint a Congregatio de Propaganda Fide misszionáriusa küldetett vissza Erdélybe és »Valachiába« az únió propagálására. 1713 decemberéből fennmaradt levele szerint munkáját közvetlenül az esztergomi érsek felügyelete alatt végezte »drága román nemzete« iránti nagy buzgósággal. Prédikált, katechizált, gyóntatott, abszolvált és hordozható oltáron misét mutatott be. Fogaras vidékén működött és sok járás-kelésére következtethetünk abból, hogy engedélyt kért arra, hogy szükség szerint naponta két misét is celebrálhasson.[2]

Pataki működése azért oly nevezetes, mivel az ő püspökké választásával szilárdul meg végkép a román úniált egyház helyzete és alakul ki önálló szervezete. Atanasius püspök püspöki kinevezésében kétségtelenül bizonyos politikai meggondolások érvényesültek. Atanasiusnak sem műveltsége, sem hűsége nem tette indokolttá e kinevezést. A Rákóczi-szabadságharc idején, amikor a román papság élére Cirka János kerül, Cirka gyakorolja a püspöki jogokat, maga Atanasius is hozzájárul egy olyan zsinati határozathoz, mely semmisnek jelentette ki az úniót s hogy még teljesebb képet nyerjünk állhatatosságáról, a zsinat után protestációt jelentett be a határozat ellen.[3] Atanasius püspökségére szüksége volt a misszió igazi hordozóinak, hogy vele és mellette megvethessék az únió alapjait, de püspöki kinevezése távolról sem tisztázta még magának a román püspökségnek a kérdését. 1696 óta a gyulafehérvári latin szertartású katolikus püspökség ismét be volt töltve, s Illyés András, majd Mártonfi György püspökök a IV. lateráni zsinat határozatára hivatkozva azon fáradoztak, hogy a románok csak a

[1] A jezsuiták román iskolamissziójával foglalkozik Tóth András: i. m. 17—18. Az egyes adatokat lásd Nilles I, 298, 312, 351, 362—364 és 455.

[2] Nilles I, 404—408.

[3] Nilles I, 386—387.

Propaganda Fide által kinevezett vicariust kapjanak, aki mint az ő suffraganeusuk működjék.[1]

Ezt a törekvést Patakinak sikerült meghiúsítania s a gyulafehérvári püspöktől független fogarasi görögkatolikus püspökség létrehozásával a katolicizmus állandó hatása biztosítására sajátlagos, román nemzeti egyházszervezetet kialakítania. Lehet, hogy nem tekintett ilyen messze s csak személyi tekintetből küzdött a püspökségért, művének hatása azonban messze túlmutat a pillanatnyi jelentőségen.

Az 1721-ben kelt »Rationi congruit« kezdetű pápai bulla, mely a fogarasi püspökség felállítása felől intézkedett, lezárja a nyugati missziói törekvéseknek azt a hullámát, amely az únió megvalósításához vezetett.[2] A pápai bulla kiadása arra mutat, hogy a misszió eredményei megszilárdultak, a román unitus egyház kivételett egy másik püspökség, vagy akár a Congregatio de Propaganda Fide közvetlen irányítása alól s megkezdhette intézményes életét. Jellemző e tekintetben, hogy a pápai irat az újonnan alakított püspökséget nem rendeli egyetlen érsekség, még az esztergomi érseki szék alá sem, úgyhogy az esztergomi hercegprímás főhatósága addig, amíg fennállott (1853),[3] nem ezen, hanem az únió ügyében kiadott II. Leopoldi Diplomán nyugodott.

Az önálló román egyesült püspökség kialakítása fejezi be a missziós mozgalmat az Erdély nyugati határszélén lakó bihari románságnál is.[4] Az erre alkalmas időpont azonban itt később következik be. A misszió munkájának megindulására már 1694-ben van adatunk, a Rákóczi-szabadságharc azonban ezen a területen egészen megállítja az uniót. A bihari »Baranyi Pál«, az a missziós buzgóságú katolikus klerikus, aki minden erővel és személyi áldozattal odaáll ez ügy mellé, — a székely eredetű László Pál személyében — csak a Rákóczi-szabadságharc után jelentkezik. László Pál önként hagyja oda a szilágysomlyói plébániát, hogy 1714 és 1729 között sok áldozattal, nehézséggel, sokszor a világi hatóság ellenére végezze missziói munkáját. Prédikáló, meggyőző munkája, amit faluról-falura járva románul végzett, az aradi szerb

[1] Jancsó Benedek: i. m. I, 628 és 671.

[2] Nilles I, 431—436.

[3] Az önálló román görög-katolikus érsekséget IX. Pius pápa 1853 november 26-án kelt, »Ecclesiam Christi« kezdetű bullája létesítette. Gyárfás Elemér: i. m. 144.

[4] A bihari katolikus misszió és vallásúnió történetére leghasználhatóbb feldolgozás Bunyitay Vince *Bihar vármegye oláhjai és a vallásúnió* című munkája (Budapest, 1894). Bunyitay különösen a vallásúnió missziói eseményeire, küzdelmeire vonatkozó gazdag anyagát a nagyváradi római katolikus püspöki és a szepesmindszenti levéltár gazdag anyagából merítette.

keleti hitű püspök ellenállásába ütközött. A szerb püspök ki tudta eszközölni, hogy pl. 1726. évi vizitációjára a bécsi haditanács katonai kíséretet rendelt. Útjának eredménye a nép fellázítása volt, mely úniált papjait megverte, elűzte s annyira terrorizálta, hogy 178-an elszakadtak az úniótól.

László Pál missziói munkája megsemmisült, de áldozatossága megfelelő követőt talált gróf Csáky Miklós és gróf Forgách Pál váradi püspökökben. A két magyar főpap kénytelen továbbra is küzdeni a szerb vladika ellenállásával és az általa bujtogatott nép lázongásával, áldozatosságuk és állhatatosságuk azonban nem szűnik meg. Csáky Miklós saját költségén templomot építtet Nagyváradon a román egyesült egyház számára és négy helyet biztosít a nagyváradi unitus papnövendékeknek a De Propaganda Fide római kollégiumában.

Forgách Miklós egyik levelében ezt jegyzi fel a misszió munkájáról: »a világi hatalom el akart az oláhok vallásügyébe való avatkozástól tiltani, de Isten nem engedte meg, hogy attól elálljak«. Egyházmegyéje minden templomában imát mondatott a misszió előhaladásáért. A nagyváradi piacon álló házát átadja az egyesülteknek és Bihar megye területén 13 román iskolát állított fel. Ezekben az iskolákban az 1740-es években már 600 tanuló tanult.

Az ilyen módon végzett missziói munkát végérvényesen nem lehetett feltartóztatni. 1765-ben a bihari, érmelléki románság javarésze úniált, 94 plébániában 100 unitus pap szolgált. Bihar megye s az idekapcsolódó Érmellék, Szilágyság területén az únió előtt nem volt megszervezett román keleti püspökség, a misszió munkája ezért haladt lassabban előre s csak a fogarasi után egy félszázaddal alakult meg e terület külön szervezetű görög-katolikus egyházmegyéje. A katolikus hitvallást elfogadó egyházak hosszú időn át a nagyváradi latin szertartású magyar püspök főnnhatósága alatt állottak. Forgách Pál, még mint püspöki vikárius már 1736-ban sürgette azt, hogy külön suffraganeus püspököt kell a román egyházak élére állítani, ami főként az unitus lelkészek utánpótlásának kérdését oldotta volna meg. 1748-ban egy macedóniai származású egyesült pap, Kovács Meletie ki is neveztetett suffraganeus püspökké. Ez a megoldás azonban nem volt kielégítő.

Az 1770-es évek elején három román származású jezsuita működik mint misszionárius e vidéken s munkájuk, úgy látszik, végkép megszilárdította a helyzetet. Hosszas előkészület után 1777-ben Róma engedélyezi a külön görög-katolikus román püspökség felállítását a bihari románság számára Nagyvárad székhellyel. Az első püspök, aki kineveztetik, Drágossy Mózes román egyesült pap volt. S hogy a meg-

alakulás a magyar áldozatosságból és hitbuzgalomból következett missziói előzményeknek mindenben megfeleljen, az új püspökség birtokot a nagyváradi latin szertartású, magyar püspökség birtokából kapott, rezidenciának pedig a Báthoriak által alapított nagyváradi jezsuita rendházat nyerte el. A második román görög szertartású katolikus püspökség, a nyugati misszió románok közötti újabb alkotása, a fogarasi püspökséghez hasonlóan önálló nemzeti egyházszervezetben folytathatta tovább népe között annyira fontos hivatását.

* * *

A nyugati misszió az egyházi érdekek szolgálatában románnyelvű irodalmi kultúrát és iskolákat adott a románságnak, templomokat épített számára, társadalmi emelkedését elősegítette és privilégiumokkal látta el papságát, román egyházi szervezetet alakított ki és felnyitotta előtte a nyugati művelődés kapuit. Valóban önzetlen szolgálat és — amint László Pál az úniót nevezte — »nagy jó« volt a románság számára. Kulturális eredményeit hellyel-közzel elismeri ma már a román tudomány és történetírás is, missziós szándékait azonban újból és újból félreértve, e törekvések mögött népirtó tevékenységet, magyarosítást vagy a politikai »divide et impera« elv érvényesítését keresi. Összefoglalásunk befejezőjéül hangsúlyozzuk, hogy a nyugati egyház és szellem keletre néző missziójának közvetítője, közege a románság felé a magyar nemzet volt. A magyar mult, a magyar hivatástudat, a magyar egyházak és szellemi élet ismerete nélkül lehetetlen megérteni annak a négy évszázadnak a román történetét, amelyet e nyugati magyar missziós törekvések határoznak meg. A magyar hivatástudat története igazolja előttünk, hogy e magyar-román történeti kapcsolatok nem elnyomó szándékból vagy szűklátókörű asszimilációs programmból következtek. A magyarság mindenkori európai hivatástudatát keresztény hite határozta meg, a románság felé hitéből következő módon vállalta a missziót és végezte azt, nem pillanatnyi éredekei szerint, hanem eszményi céljai szolgálatában.

Juhász István

A RUMÉN NYELV MAGYAR KÖLCSÖNSZAVAINAK MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE

I.

Az Aldunától északra lakó rumének régóta tekintélyes számú magyar kölcsönszót használnak, mind az irodalmi, mind pedig a hétköznapi nyelvben.[1] Ezeknek a legkülönbözőbb fogalmi körökbe tartozó kölcsönzéseknek a számaránya ma Erdélyben a legjelentősebb; de Moldvában, ahol régi idők óta számos magyarul beszélő falu él[2] (főleg Bákóban és Románban), valamint Havasalföldön (Terra transalpina) is, ahol a középkorban jelentős magyar települések voltak (elsősorban Olténiában és Săcueniban), sűrűn kimutatható a magyar nyelv befolyása a legrégibb szlavón és rumén nyelvemlékek óta. A Kárpátokon túli és a XIV. században alapított havasalföldi és moldvai vajdaságokban még a középkor utolsó századaiban is erős és igazi úttörő munkát végző magyarság élt, melynek nyomai nemcsak a rumén nyelvben, az említett területek történeti helynévanyagában, hanem a későbbi idők fontos intézményeiben és életformáiban is fellelhetők.[3]

[1] Benkő J. erre vonatkozólag a következőket írja: »Multa etiam abs Hungaris mutuata est, quibus non in Transsilvania solum, sed et contermina Valachia utitur.« (*Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus.* Vindobonae, 1778. 481). Ezt a jelentést K. G. Windisch is átveszi (*Geographie des Königreichs Ungarn.* Preßburg, 1780. 52—3). Domenico Sestini olasz utazónak is feltűntek a rumén nyelv magyar kölcsönszavai (*Viaggio da Costantinopoli a Bukaresti fatto l'anno 1779.* Roma, 1794). Vö. R. Ortiz: *Per la storia della cultura italiana in Rumania.* Bucarest, 1916. 140.

[2] Ld. a moldvai csángókról Mikecs L. könyvét: *Csángók.* Budapest, é. n. Kellő kritikával használandó Siculus könyve: *A moldvai magyarok őstelepülése, története és mai helyzete.* Pécs—Budapest, 1942.

[3] Ld. erre vonatkozólag összefoglalóan Elekes L.: *Die Anfänge der rumänischen Gesellschaft:* AECO. VII (1941), 361—488. A 488. lapon olvassuk: »Das Rumänentum, auf der Suche nach einem ihm angemessenen, individuellen Wege, näherte sich im wellenförmigen Gange seiner Entwicklung

A magyar és rumén nyelv viszonyát csak akkor nézhetjük kellő távlatból, ha előbb röviden áttekintjük a két nép történelmének legfontosabb mozzanatait.

A honfoglalás idején a magyarság lovas és nagyállattartó pásztornép volt, a középkori ruménség pedig kisállattartó vándorpásztornép, éppenúgy mint az ősruménekkel fajrokon albánok. Géza fejedelem és az első magyar apostoli király, Szent István politikai és szervező tehetségének köszönhető, hogy a honfoglaló magyarság a Dunamedencében való letelepülése után nem a bizánci-keleti, hanem a római-nyugati kereszténységhez csatlakozott és az ezzel kapcsolatos életformákat vette át. Amikor a legelső gyér krónikák jelt adnak a Haemus-félszigeten itt-ott feltünedező oláhokról, akkor Szent István már keresztény magyar államot szervez és megkapja a pápai koronát. Az ú. n. vlahok a magyar történelem ezen sorsdöntő eseményei után még több mint három évszázadon keresztül megmaradtak szervezetlen állapotukban, szükségképpen hozzásímultak a Balkánon uralkodó bizánci egyházhoz — Basilius, a bolgárölő, az akkori Bulgária hegyvidékein élő oláhokat az ochridai görögkeleti érsek fennhatósága alá helyezi — és bekapcsolódtak az ottani uralkodó népek görög-szláv kultúrkörébe, melynek területén ősi foglalkozásukhoz szükséges előfeltételeket találtak. A két nép, a magyar és a rumén, művelődéstörténeti sorsa és egymáshoz való viszonya ennek következtében már a XI. században el volt döntve és előre meg volt szabva.

Az Árpádházi királyoknak Nyugat és Kelet keresztútján, a kárpáti medence csak nyugatfelé nyitott területén egy politikailag, gazdaságilag, katonailag és társadalmilag erősen megszervezett nyugati keresztény jellegű államot sikerült megteremteniök. Ennek királyai európai hírnévnek örvendtek, az Egyház szentjeivé lettek és az európai népek közös vállalkozásainak megvalósításában: a keresztes hadjáratokban is részt vettek. A cluny-i reformgondolat terjedésétől kezdve Magyarország együtt halad az egymást követő nagy európai szellemi áramlatokkal. A pécsi egyetemet nemsokára a prágai egyetem után alapítják meg (1367), az Olaszországból és Németországból kiáramló huma-

bald Mitteleuropa, bald dem Balkane. Der vorübergehende Geländegewinn Mitteleuropas ist in erster Reihe der ungarischen Einwirkung zu danken; als diese aufhörte, ging auch jener verloren.« Az a nézet, hogy a magyar kölcsönszavak csak erdélyi rumén kivándorlók közvetítésével juthattak át a Kárpátokon, egyoldalú, és csak a történeti és helynévtörténeti tények mellőzésével kockáztatható meg. Legismertebb képviselője S. Puşcariu, aki ismételten hangoztatja. Vö. *Limba română*. Vol. I, 312. Bucureşti, 1940.

nizmus majdnem egyidőben Magyarországon is jelentkezik és ugyanilyen visszhangra talál a lakosság széles rétegeit mozgásba hozó reformáció is. Magyar diákok nagy számban látogatják a külföldi egyetemeket a XIV. század óta, főleg a németországiakat. Bécsben a Magyarországról odatóduló diákok külön »natio Hungarica«-t képeznek.

Közben a ruménség alig észrevehető színekkel szerepel a néppéválás és a keleteurópai államalkotás történelmi palettáján. A XIII. században merülnek fel a Kárpátok és az Alduna között letelepült ruménség első nyomai. Ezen a területen szláv és magyar nevű kenézeket és vajdákat találunk. A XV. század már a rumén vajdaságok, a legrégibb kezdetleges államképződmények : Havasalföld (Ungrovlachia) és Moldva keletkezésének korszaka. Igy született meg az a politikai életforma, mely mélyen a XIX. századig fennálló kétágúsága ellenére is az idők folyamán hosszadalmas belső harcok és történelmi átalakulások után, egy kisebb és nagyobb néptöredékek tarka tömegét magábafoglaló rumén nép és nemzet kialakulását tette lehetővé. A rumén állami élet ezen ősi formáinak kun és bizánci-szláv előfeltételeit itt nem világítjuk meg közelebbről,[1] mivel figyelmünket a magyar hatásokra kell irányítanunk.

Történeti tény, hogy a XIV. századig egyáltalában nem beszélhetünk a rumén népnek és a nyugati kultúrának pozitív viszonyáról. De később, még a XVIII—XIX. században is elutasító a ruménség szélesebb rétegeinek általános magatartása a nyugatról érkező és főleg Magyarország által közvetített szellemi áramlatokkal szemben. A görögkeleti vezetőréteg képtelen volt azokat a művelődési előnyöket felismerni, melyeket Európa többi államaiban a latin egyházzal való kapcsolat jelentett. Távolról sem gondolt arra, hogy a balkáni népi latin gyökerekből táplálkozó »romanische Balkansprache«-t[2] egy latin-germán műveltség kereteibe illeszkedő és nyugati ösztönzések nyomán szervesen felvirágzó nemzeti műveltség hordozójává tegye.[3] Puşcariu Sextil a régi rumén irodalomról írt könyvében mondja, hogy a ruménség elzárkózása a nyugati művelődési áramlatoktól a görögkeleti egyháztól való függéssel magyarázható.[4] A Despot vajda által a XVI. szá-

[1] Erre vonatkozólag vö. L. Rásonyi: *Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'État des Roumains.* AECO. I (1935), 221—53; Makkai L.: *Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben.* Hitel 1940/41, 148—75 és Elekesnek a 337. l. 3. j.-ében említett dolgozatát.

[2] Vö. Balkan-Archiv I (1925), VIII. l.

[3] Ld. erre közelebbről: Gáldi L.: *XVIII. századi humanizmusunk és a románság.* Budapest, 1940. 5—7.

[4] *Istoria literaturii române. Epoca veche*[2]. Sibiu, 1930. 14.

zadban Kotnarban (Moldva) alapított főiskolát, melyben szászoknak és rumén bojárifjaknak koruk humanista műveltségét Peucer Gáspár, Sommer János és Rheticus János előadásaiban kellett volna elsajátítaniok, az ortodox papság »nyílt támadásnak« tekintette[1] s a főiskolát pusztulásra ítélte. Ezzel szemben az ortodox havaselvi és moldvai vajdák a legnagyobb készséggel védték a XIV. és XV. században a török veszedelem elől északra menekülő balkáni kolostori műveltséget. A XVII. században Konstantinápoly pátriárkája tiltakozott Rákóczi György fejedelem egyik rendelete ellen, megakadályozni igyekezven ezzel azt, hogy az erdélyi rumének istentiszteletüket saját anyanyelvükön hallgassák. A moldvai metropolita síkraszáll Erdély fejedelmének reformációs valláspolitikája ellen, melynek célja, hogy politikai, társadalmi és vallási újításokkal legalább az erdélyi ruménséget az európai magyar életforma átvételére nevelje.[2] Ezért általában csak Erdélyben találunk humanista műveltségű ruméneket; a vajdaságokban csupán a legnagyobb méltóságok viselői között akadunk néhány névre, melyek közül kiemelkedik Cantemir Dimitrie.[3] A Kárpátoktól délre lakó rumén vezetőréteg elutasító magatartásának tulajdonítható, hogy a nyugati szellemi hagyományoktól a néppéválás legelső idejétől kezdve elszakadt ruméneknél megtalálhatók ugyan a latin-román nyelvi sajátságok, szókincsben és mondatalkotásban egyaránt, de az ú. n. balkánszavakkal, albán, szláv, magyar, török és görög elemekkel erősen átitatott nyelv mégsem tudott olyan mértékben egy nyugati veretű és ihletésű irodalom és műveltség hordozójává válni, mint a finn-ugor eredetű magyar nyelv.[4] A nyugati műveltség átvételét és szélesebb rétegekben

[1] Uo. 17.

[2] Vö. J. Révész: *La Réforme et les Roumains de Transylvanie.* AECO. III (1937), 279—316.

[3] A humanista műveltségű rumén típusa a XVI. században Halici Mihály. Vö. *Mihail Halici. Contribuţie la istoria culturală românească din sec. XVII.* Dacoromania IV (1927), 77—168. A magyar humanizmus és a rumén irodalom további viszonyára vonatkozólag l. L. Gáldi: *L'influsso dell'umanesimo ungherese sul pensiero rumeno.* Budapest, 1940 és AECO. VI (1940), 242—311.

[4] Azokat a szavakat, melyek német és magyar hatásra kerültek a rumén nyelvbe, sokszor »surogate streine«, idegen pótlékoknak tekintik és ezért leküzdésüket kívánatosnak tartják: »Dar limba nu-i numai un veşmânt exterior, ci ea e însăş expresia mentalităţii noastre, a culturii noastre româneşti. De acea ea trebuie să fie una pretutindeni, trebuie să o desbrăcăm de toate surogatele streine pe cari ni le-a adus în Ardeal şi în Bucovina sclăvia culturii streine, germane sau ungureşti.« S. Puşcariu: *Grupări literare şi idei politice.* Luceafărul 1912, 130. Jellemző a rumén tudós megállapításában, hogy a német és a magyar műveltségtől való függést rabszolgaságnak tartja.

való terjesztését a rumén ortodox egyház mindenkor akadályozta ; ezzel szemben a magyarság csatlakozása a nyugati műveltséghez, a magyar nyelv eredeti finn-ugor jellegének megőrzése mellett, már több mint ezer éves multra tekinthet vissza.

Ez a vázlatos áttekintés teljesen elegendő annak megmutatására, hogy a magyarságnak a rumén nép művelődéstörténetében döntő szerepet kellett vállalnia. A magyarság közvetítő szerepe azonban korántsem szorítkozott arra, hogy csak a ruménség köreiben terjessze a magyar és nyugati műveltséget. Maradandó eredményeket ért el a kárpáti medence peremén élő többi középkeleteurópai és délkeleteurópai népnél is : a horvátoknál, rácoknál, tótoknál és ruténeknél.[1]

II.

A magyar nyelvi hatás legrégibb írásos nyomaival azokban a középkorvégi egyházi-szláv és középbolgár oklevelekben találkozunk, melyeket a havaselvi és moldvai vajdák kancelláriáiban fogalmaztak.[2]

A magyar kölcsönszavak legrégibb rétege tehát nem ruménnyelvű írásos emlékekből mutatható ki. Ez a feltűnő körülmény azzal magyarázható, hogy a moldvai és havaselvi ruménség műveltségi hovatartozását még akkor is változatlanul a Dunától délre fekvő, bizánci-szláv kultúrkör határozta meg, amikor a Dunától északra az első rumén államalakulatok már megszülettek. Ennek folytán egészen a reformációig az egyházi szláv volt a rumének kizárólagos szertartási nyelve s a középkori szokásoknak megfelelően a kancelláriák és bíróságok hivatalos nyelve. Nyugat (melyhez Magyarország is tartozott) és Délkelet (melyhez a Balkán, Románia és Oroszország is tartozik) ellentéte ebből a szempontból is megmutatkozik ; nyugaton ugyanezt a szerepkört a latin töltötte be, mely Magyarországon a XIX. század első feléig az országgyűlés, továbbá a fő- és köznemesség nyelve volt.

[1] A magyar hatások nyelvtörténeti nyomairól l. L. Hadrovics: *Ungarn und die Kroaten.* Ung. Jb. XXI (1941), 131—72 ; A. Bonkáló: *Die ungarländischen Ruthenen :* Ung. Jb. I (1921). — Összefoglaló áttekintést nyújt a magyar-szláv vonatkozásokról *A magyarság és a szlávok* c. gyüjteményes kötet (Budapest, 1942).

[2] Vö. ehhez : Ung. Jb. VIII (1928), 25—51, IX (1929), 274—317, továbbá : Studi Rumeni IV (1929/30), 209—10 ; N. Drăganu : Dacoromania VII (1934), 210. — A későközépkori és későbbi magyar szavak művelődéstörténeti jelentőségét sem Giurescu (*Istoria Românilor* I, 276—77. Bucureşti, 1935), sem Puşcariu (*Limba Română* I, 311—13. Bucureşti, 1940) nem méltányolják kellőképpen.

Ahogyan a magyarországi latin oklevelek számos magyar szót őriztek meg (főleg helyneveket, de sok köznevet is), úgy a moldvai és havaselvi kancelláriák szlavón iratai is a rumén nyelvnek sok elszórt nyomát tartották fenn. Annakidején, *Die ungarischen Lehnwörter in Rumänischen* c. dolgozatunkban (Berlin, 1928—29) már bebizonyítottuk, hogy a havaselvi és moldvai szlavón oklevelek magyar eredetű szavai már mint a középkorvégi rumén nyelv befogadott alkatelemei kerültek a kancelláriák hivatalos nyelvébe.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a legrégibb eredetű magyar kölcsönszavak a két vajdaság megalapításával majdnem egyidőben jelennek meg. A moldvai vajdaságot Nagy Lajos hűtlen vajdája (Bogdan noster infidelis quondam Vayvoda de Maramorosio) alapítja meg 1342-ben, a havaselvit — valamivel hamarább — Basaraba, aki szintén a magyar királyok vajdája volt (Basarab woyuoda noster Transalpinus). A vajdaságok területén már a XIV. század kilencvenes éveiben kimutathatók a magyar szavak, amelyek azután a XV. század folyamán — nem is szólva a még későbbi századokról — tekintélyesen elszaporodnak.

A későközépkori magyar hatások történeti keretére a következő rövid utalásokkal emlékeztetünk.

A XIV. század kétségtelenül a magyar politikai és művelődési erők terjeszkedésének virágkora.[1] Az Anjou-királyok címe: Dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Galicie, Lodomerie, Cumanie Bulgarieque rex; magába foglalta az egész középső Dunamedencét és annak környékét, amelyen magyar hatások érvényesültek. Magyarország akkoriban Európa harmadik nagyhatalma volt és teljes méltósággal sorakozott fel a Német-római Császárság és a Francia Királyság mellett. Nagy Lajos mint az Egyház élharcosa küzdött a pogány vallású népek ellen és minden erejével igyekezett az izmaelitákat, kunokat, jászokat és vlahokat a nyugati keresztény hitre téríteni. A nagyszerb birodalommal a Balkán hegemóniájáért harcolt és megvetette lábát a dalmát partokon. A Kárpátok keleti részein, frank királyok mintájára »Ostmark«-ot szervezett és leverte a bizánci-szláv hatalom előőrseit: a moldvai és havaselvi vajdákat, akiknek alattvalói már az előző század folyamán kemény ellenállást tanúsítottak a katolikus térítéssel szemben. A szent királyok hagyományaiból és a hűbériségből továbbfejlődő magyar birodalmi gondolat széttörte a Kárpátok gyűrűjét és magával vitte a nyugati szellemet a határokon túl olyan területre, ahol a választás Nyugat és Kelet között még mindig ingadozott. A Kárpát-

[1] Vö. erre a korszakra Hóman—Szekfű: *Magyar történet*[2] II. Budapest, 1939.

medencéből német és magyar bányászok, kereskedők és iparosok vándoroltak a magyar király ösztönzésére Boszniába, Dalmáciába, Szerbiába és a Vajdaságokba. A Balkán északi részén és Moldvában ferencrendi és minorita kolostorok épültek, melyeket később az ortodox monostorok újra visszaszorítottak.

Igy kerültek a rumén nyelvbe a lovagi és udvari élet elemei, melyek a magyarba — amint már Thienemann és Schünemann észrevették[1] — nyugatról, nagyrészben német nyelvi közvetítéssel jutottak. Noha a vajdaságok erkölcsi szokásai és intézményei általában inkább a bizánci-szláv műveltség talajában gyökereznek, ehhez a déli műveltségi alaphoz egy nyugati-keresztény tényező is hozzájárult, melyet Nagy Lajos birodalma közvetített. A moldvai vajdák udvarában, a milites aulae intézményéhez hasonlóan egy ú. n. *viteaz*-osztályt találunk, melynek katonai érdemeket szerzett vitézek a tagjai. A magyar udvari vitézek híre egyébként Bizáncba is eljutott: Chalkokondyles említi őket a várnai és rigómezei csata leírásában. Történeti források horvát *vitezi*-ket is ismernek, moldvaiakkal azonban csak később, 1392-ben találkozunk először Roman vajdának egy okiratában. A magyarországi latin oklevelekben gyakran előforduló *iustum servitium*-nak a szlavón *vjerna služba* felel meg. A hűbéres hitszegése *hitleanstvo*, s ez a rumén *hicleşug*, *vicleşug* átvételére utal, amely egyike a rumén nyelvbe átvett legrégebbi *-ség*-képzős magyar szavaknak. Később a középkori műveltség hanyatlásával, a szó elvesztette ezt a sajátos értelmét és ma már csak »ravaszság«-ot, »csalás«-t jelent. A *viclean* melléknév, mely a magy. *hitlen* átvétele, szintén eleven alkateleme maradt az egész északi rumén nyelvnek. Mindkettő a XV. század szlavón okirataiban tűnik fel először.

A magyar királyoknak az a szokása, hogy katonai érdemeket földbirtok adományozásával jutalmaztak, szintén utánzásra talált a vajdaságokban. Az a vitéz, aki a háborúban kitüntette magát, földet kapott »*örök*birtok«-ként a hozzátartozó falvakkal együtt. Innen a moldvai adománylevelek kifejezése: da est emu (ich) *urik* magyar eredetű (< *örök*, vagyis *örök*birtok). Ezt a kifejezést igen korán magának az adománylevélnek a megjelölésére is alkalmazták s azóta is ez a jelentése állandósult. Származéka: *uricar*, az adománylevél kiállítójának és az oklevélgyűjteménynek a neve. Legrégibb ismert adatunk a szóra 1392-ből való (vö. Drăganu: Dacor. VII [1934], 210).

[1] Vö. Th. Thienemann: *Die deutschen Lehnwörter der ungarischen Sprache.* Ung. Jb. II (1922), 93 kk. és K. Schünemann: *Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jh.* Berlin u. Leipzig, 1923. Ung. Bibl. I, 8.

Ahogyan Nyugaton és Magyarországon nemes származású ifjakat szemeltek ki apródi szolgálatra, úgy Moldvában is bojárifjak lettek a vajdák fegyverhordozói. Igy került az *aprod* szó a rumén nyelvbe. A török uralom beköszöntésével azonban ennek a szónak is megváltozott az értelme: egyideig adószedőt és végrehajtót jelentett, később irodaszolgát.

A magyar közvetítésű *herceg* méltóságnevet azok a vajdák viselték, akiknek azt a magyar királyok Fogaras vidékének tulajdonával együtt adományozták.

Vannak továbbá olyan szavak is, melyek a szlavón okiratokban ugyan nem szerepelnek, de minden bizonnyal már a későközépkorban belekerültek a rumén nyelvbe. Erre mindenekelőtt abból a tényből következtethetünk, hogy még ma is használatosak az egész északi rumén nyelvterületen és már a legrégibb rumén nyelvemlékek óta gyakran előfordulnak. Elsősorban említendő a magyar *nem* átvétele. Származéka: *nemetie*, mely a közösséget, mint teljes jogú jogalanyt jelentette.[1] A *nemes* szót is korán megtanulták a rumének, mivel nyugati értelemben vett saját nemességük nem volt s így ezzel a nyugati intézménnyel is magyar közvetítés útján ismerkedtek meg. Az erdélyi rumének között már a későközépkorban számos nemesi rangra emelkedő kenézcsaláddal találkozunk,[2] melyek a *nobiles et kenezii* nevet viselik. nevük a köznyelvben: *nemeşii*. Hunyad és Máramaros megyében még mindig fellelhetők ezeknek a családoknak az utódai, akik a többi »românî«-tól (szegénysorsú közruméntől) mindmáig különböznek s szokásaikban, erkölcseikben sok tekintetben közelebb állanak a nyugati műveltséghez, mint többi fajtestvéreik.[3]

A középkor óta általánosan kedvelt és Magyarországon a magasabb társadalmi körökben igen elterjedt sólyomvadászatot valószínűleg szintén már az Anjou-korban utánozták a szomszédos vajdaságokban. Az ilyen, manapság is mindenütt használt szavak, mint: *şoim* 'sólyom' és *uliu* 'ölyv' (< magy. *sólyom*, ill. *ölyv*, *ölyü*) általános elterjedésükkel igazolják ezt a feltevést. Ugyanez állítható a *ţimiriu* 'címer, insignia' szóról, mely a kfn. *zimier*, *zimiere* magyar közvetítésű *címer*

[1] Vö. Elekes: i. h. 427—28.

[2] Vö. Makkai: *Balkáni és magyar elemek*, i. h. 170—74.

[3] Vö. O. Densuşianu: *Graiul din Ţara Haţegului*. Bucureşti, 1915. 5—6 és I. Conea cikkét: *Clopotiva. Un sat din Haţeg*. II, 525. Bucureşti, 1940. — Havaselvén *Nemeşiu* mint vezetéknév is szerepel (vö. Dacoromania VI (1931), 528. A *nemeş* szóval először 1404-ben találkozunk (vö. Drăganu: Dacor. VII [1934], 210). Ld. ehhez még Tamás: *Ugocsai magyar-rumén kapcsolatok*. Kolozsvár, 1944. 22. s. v. *ńemńiş*.

alakjának átvétele. A *heleşteu* 'halastó, tavacska' esetében is valószínű, hogy a moldvai és havaselvi vajdaságokban már a kései középkorban magyar példákat utánoztak a haltenyésztés terén.[1]

A városi élet és városi közigazgatás fogalomkörébe lépve, főleg a következőket kell szem előtt tartanunk. A városi élet nyugati jellegét a Kárpátmedence közvetítette a vajdaságok felé. Maga a magyarság is csak letelepülése, tehát a IX. század végén megvalósult honfoglalása után, sajátította el a helyhezkötött élet fejlettebb formáit; a királyi városok, pöspöki székhelyek és főleg a megyei várak német, olasz és francia lakosai között már korán számos magyar is feltűnik s az idők folyamán egyre több teret hódít. Az alacsonyabb műveltségi fokon álló délkeleteurópai népek ezen a téren is nagy késéssel követték a magyarságot és máig sem tudtak a városi élettel úgy összeforrni, mint a magyarság. A rumén vajdaságok kialakulása idején a magyarság már abban a helyzetben volt, hogy az országba behívott nyugati, elsősorban német polgársággal együtt műveltségközvetítő tevékenységét ebben a vonatkozásban is ki tudta fejteni. Az idevágó magyar eredetű rumén szavak világosan mutatják, hogy a középkori ruménség a magyar királyság hatalmi körében kényszerült először ősi foglalkozásának, a vándor- és költözködő pásztorkodásnak részleges feladására és így nagyobb arányú letelepülésre.

A Balkán-félszigeten még lassabban és később következett be a vlachok letelepülése; Kekaumenos XI. századbeli értesítéséből tudjuk, hogy a balkáni vlachokat megbízhatatlanságuk miatt egyenesen kitiltották a városokból.[2] Azok a lakásra és a városi életre vonatkozó kifejezések, melyek a latinból származnak, az ősrumének egészen egyszerű életmódjára utalnak. A 'város, külváros' fogalmának kifejezésére a rumén nyelvben, de más balkáni nyelvben is a magyar *város, váras* szót (mely a *vár* szóból ered) használják (rum. *oraş*, szerb-horvát *varoš*, stb.) A valamikor egységes ősrumén nyelv többi ágazatában is idegen szavakat találunk hasonló jelentéssel: megleni rum. *căsăbà* (< török *kasaba*), arumun *politie* (< görög πολιτεία); a fanarióta uralom alatt az északi ruménben is divatozott, (vö. L. Gáldi: Les mots

[1] Jellemző, hogy a szó először Moldvában tűnik fel, ahol akkoriban is ősi magyar telepek virágzottak: plopi ku 2 *hâleştei* (a. 1558. Haşdeu: *Cuvente den Bătrâni* I, 211). A szláv eredetű *rămnic* szót ritkábban használják.

[2] Vö. a vlahok hűtlenségéről szóló fejezetet a bizánci történetíró *Strategicon*-jában, ed. Wassiliewsky—Jernstedt. Petropoli, 1896; l. még A. Philippide: *Originea Romînilor* I, 663. Iaşi, 1925; Gyóni Mátyás: *A legrégibb vélemény a román nép eredetéről*. Budapest, 1944.

d'origine néogrecque en roumain à l'époque des Phanariotes. Budapest, 1939. 34) és isztriai rum. *grâd* (< horvát *grâd*). Ez a származásbeli tarkaság bizonyítja a legjobban, hogy az eredetileg egységes ősrumén-ségből szétágazó népcsoportok e téren sem rendelkeznek közös hagyományokkal. Hiába keressük a *civitas* (*cetate* = »vár«),[1] *villa* (*vilă* 'villa', neologizmus) szavak hasonló jelentésű népi folytatóit; a *municipium*, *oppidum*, *urbs* (az *opidu*, *urbe* csak a XIX. század latinizáló íróinál fordul elő) szavaktól teljesen eltekintve. A görög-római ókorba visszanyúló és reánk maradt délkeleteurópai helynevek között is alig találunk néhány példát, mely a rumén hangtörténetnek megfelelő fejlődést mutatna; ezek is csak a Dunától délre fekvő helyekre vonatkoznak.[2] Az *oraș* szó mellett, mely 1418 óta mutatható ki, még a szláv eredetű *târg*-nek ('vásárhely') van szerényebb művelődéstörténeti jelentősége.

Az *oraș* szó azokhoz a ma általánosan elterjedt szavakhoz tartozik, melyeknek a rumének közötti terjesztéséhez a havaselvi és moldvai magyar telepesek is hozzájárultak. A vajdasági városok évszázadokon át a ruménségtől idegen nyugati műveltség hordozói voltak, fejlett gazdasági rendszer képviselői, melyben német, magyar, örmény, olasz és görög iparosok és kereskedők a rumén földmíves- és pásztornép tanítói lettek. Ezeket a városlakókat a szlavón oklevelekben és a későbbi időkben is *orășani*-nak nevezik.

De nemcsak a város elnevezését vették át a rumének a magyar nyelvből, hanem az állandó helybenlakást kifejező *a lăcui* igét is (< magy. *lakni*). A sort a *lăcaș* 'lakás' szóval zárjuk, mely eredetileg a magyar *lakás* szóval jelentett egyet, ma azonban már csak az ünnepélyes nyelvben általános: *lăcașurile sfinte* 'Isten háza'. A latinizáló rumén írók és nyelvészek a latin *locus* szóval akarták kapcsolatba hozni, nem törődvén a két szó különböző eredetével. A *lakovati* (rum. *a lăcui*) ige egyébként 1418 óta, a *lăcaș* főnév pedig a XVI. század elején szerepel először írott szövegekben (vö. Ung. Jb. IX [1929], 287).

Az először hivatalos, később azonban népszerűvé vált *oraș* a moldvai és havaselvi városokban az erdélyi városi jogrendszer bevezetésével együtt honosodott meg. Igy magyarázható, hogy a városbíró neve is

[1] A városon kívül élő pásztor a fallal körülvett lakóhelyekben csak várat átott, innen a szó rumén értelme; ezzel szemben a nyugati román nyelvekben »várost, belvárost« jelent. Ilyen, sokszor magaslatokon épült várakat minden időkben láthatott a pásztor, főleg a Balkán-félszigeten, ahol Justinianus újra felépített egy összefüggő várrendszert.

[2] Tamás: *Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában*. Budapest, 1935. 125, 135.

pârgar, pâlgar, polgar. A városi közigazgatásnak ezen fontos kifejezése részint magyar, részint pedig német szóváltozatokat tükröz. Az ugyanebbe a fogalomkörbe tartozó szó : *pârcălab*, a magyar *porkoláb* (< német *Burggraf*) megfelelője.

Annak a harcnak a nyelvtörténeti tanúi, melyet egykor Nyugat és Kelet vívott Délkeleteurópa kulturális meghódításáért, éles fényt vetnek a balkáni népek művelődéstörténetére. Magyarország saját műveltségén kívül beolvasztott nyugati (német, ill. francia és olasz) hatásokat közvetít, a török ezzel szemben keleti, arab-perzsa elemekkel átitatott műveltséget. Igy pl. a szerb-horvátban a 'lakás' neve *konačište* (vö. tör. *konmak* 'lakni') a ruménben *lăcaş, locuinţă*. Az 'ipar' ruménül *meşteşug* (ma már inkább *meserie, industrie*), a balkáni nyelvekben azonban *zanat* ; az iparos, kézműves ruménül *meşter*, bulgárul *zanjatie*, a szerb-horvátban *zanatlija*. A magyar eredetű *meşter* mellett a ruménben — főleg a nyelvjárásokban — sűrűn használják a német eredetű *maistor*-t is.

A városi életmód térhódításával fejlettebb gazdasági rendszer honosodott meg. A moldvai és havaselvi városok nagyrészt erdélyi származású polgársága főleg a pénzgazdaságra gyakorolt nagy befolyást. Bizánci és olasz pénznemek mellett a magyar báni dénárok voltak a legelterjedtebb fizetési eszközök és ezeknek köszönhető, hogy a mai rumén nyelvben a pénzt *ban*-nak nevezik. Igy kapta a rumén 'pénz' egy magyar méltóság nevét.

Ahogyan az *oraş* szó mellett az *a lăcui* igét is átvették a rumének, úgy a *ban* mellett a fogalmilag megfelelő *a cheltui* 'pénzt költeni' (< m. *költeni*) igét is. A ma már inkább csak Erdélyben használt *chelciug* 'költség, kiadás' a kései középkorban a Dunától északra mindenütt el volt terjedve, később azonban sokhelyt kiszorította a magyar származású igetőből képzett *cheltuială*. Az eladásra szánt kereskedelmi cikkeket *marhă*-nak nevezték (< m. *marha*). Ez a fontos kereskedelmi műszó sem áll egyedül. Megemlíthetők még : *majă* 'mázsa' (< m. *mázsa*), és *vig* (< m. *vég*), ez utóbbit még ma is gyakran használják Erdélyben, a Bánságban és Moldvában.[1] Annak ellenére, hogy nincsen rá középkor-

[1] Az Ung. Jb. IX (1929), 298. lapján közölt adatokhoz vö. még pl. ačelaş *vigu* (a. 1588. Haşdeu : *Cuv. b.* I, 198. Moldva), *gig* »un val de pînză sau suman« (Şezătoarea II, 24, 228. Munţii Sucevei), »un *gig* de suman este o roată, un val ca de 70—100 metri« (Creangă, vö. ed. Kirileanu, 294), un *vig* de pânză (Şezătoarea, XXIII, 76. Bánság), *Vigh.* Pécia (Anonymus Banatensis, 158) ; Havaselvén : *vig* »un val de hârtie sau pânză făcut sul« (Rădulescu—Codin, *Muscel*, 69, 78). Nagyszámú erdélyi adatunk is van. Vö. Tamás Lajos : *Fogarasi István kátéja* 129.

végi adatunk, feltételezhetjük, hogy a jó üzleteket megpecsételő *aldămaş* elnevezése (< m. *áldomás*) a kereskedelmi műnyelv eddig említett elemeivel egyidőben került a rumén nyelvbe. Feltevésünket a szó általános elterjedtsége mellett még az a körülmény is igazolja, hogy a rumén nyelvemlékekben már elég korán előfordul. Első kimutatható nyomát Havaselvén találjuk : est keltoval Voil ešte *aldămašu* (a. 1577).[1] Ezt a szót különben a Kárpátmedence peremén élő összes népek átvették, így az erdélyi szászok is : *Almesch. Tar* 'teher, áru-teher' és *terh, tearh* (< m. *tár*, ill. *terh*) azonban már a vajdák szlavón nyelvű vámdíjszabásaiban előfordulnak.[2] Mindezek után könnyen érthető, hogy a vajdaságokban a kereskedelemmel és iparral együtt átvett vámrendszer is magyar mintára vert gyökeret. A vám és vámos rumén neve *vamă* és *vameş* (< m. *vám*, ill. *vámos*). A többi balkáni nyelvben, az eredetileg latin-gör. **κολμέρκιον** török közvetítéssel vált ismeretessé (*g'umrük* 'vám') ; a fanarióta uralom alatt a vajdaságokban is használták a *ghiumbrúc, iumbrúc* szót, de a nélkül, hogy ez a régebbi és mélyebb gyökerű *vamă* fennmaradását veszélyeztette volna.

Mivel Erdélyben, Moldvában és Havaselvén a földmívelés terén is a magyarság végezte az úttörő munkát, könnyen érthető, hogy a gazdát magyar eredetű szóval : *gazdă* (< m. *gazda*) jelölik. A hasonló jelentésű *plugar, gospodar* és *econom* újabb keletű és felülről terjesztett kifejezések, amelyek a nép nyelvében még ma sem otthonos csengésűek. A földbirtokviszonyok rendezése ismét magyar intézményeket és magyar szavakat telepített át a szomszédos vajdaságokba. A magyar és szász földmívesek és vincellérek bevándorlásával, valamint a földosztással egyidejűleg sor került a határmegállapítások, határjárások bevezetésére is. A vajdák adományleveleiben rendkívül gyakori a *hotar* szó, 'birtokhatár, határ' (< m. *határ*).[3] Az ebből származó ige *hotariti* 'a határt megállapítani' a mai rumén *a hotărî* ősz és szintén már a középkor vége felé lép fel. Itt kell utalnunk arra az Elekes Lajos által is képviselt nézetre, hogy a

[1] *Anciens documents de droit roumain.* Paris—Bucarest, 1930—31. I, 94. Vö. még DAcR. I, 103—4.

[2] Ezek közül főleg a *tar* szó maradt meg napjainkig Erdélyben és Moldvában L. pl. *tar* »jumătate merţă păpuşoi, cît duce un cal pe tarniţă« (Şezătoarea II, 43. Munţii Sucevei), ca *taru* greu (Candrea : *Psaltirea Scheiană* 71), *tarul* (szászvárosi Ószövetség, Ishod, 229), tot *tarul* teu (Agyagfalvi, 116), *tar* »povară, îndeosebi povara ce cineva duce în spate« (Vaida : Tribuna, 1890. évf., 382), *tar* »Traglast« (Benedekfalva, Weigand, Jahresb. VI, 81), stb.

[3] A szó egész Délkelet-Európában elterjedt. Vö. Melich, *A határ szóról.* Magyar Nyelv XXVI (1930), 161—67. A vajdaságok területéről 1390 óta ismerünk rá adatokat (vö. Ung. Jb. IX [1929], 290).

megiaş 'birtokos-szomszéd' szó ugyancsak magyar eredetű, mivel nemcsak a név, hanem az intézmény is gyakran a magyar *megyés*-ekre emlékeztet. A szó pusztán hangtanilag a szerbből is származtatható, művelődéstörténeti és településtörténeti szempontok azonban magyar eredetre utalnak. A faluközösség tagjainak neve : *răzeş*, a nyelvészek többsége szerint a magy. *részes* 'társtulajdonos' átvétele. A. Rosetti nézete szerint ennek a szónak és intézménynek a története részleteiben ugyan még nincs eléggé feltárva, de ez a körülmény őt magát sem akadályozza meg, hogy magyar forrásokra ne gondoljon.[1] Ennek a fontos kérdésnek végérvényes megoldását mindenesetre nagy mértékben elősegítené, ha a legrégibb *răzeş*-neveket történeti forrásokra támaszkodva vizsgálnók meg.

A jogszokások terén említendők még : *chezaş* 'kezes' (< m. *kezes*), valamint ennek származékai : *chezăşie* 'kezesség', *chezăşlui* 'kezességet vállalni' és a hajdani m. *szavados*-ból származó *soduş* 'gyám, jogi ügyekben'. Utóbbit a moldvai magyar városok közvetítették, míg az előbbi az egész északi nyelvterületen elterjedt és a rumén szókincs állandó elemévé vált. A franciás műveltségű rumének nyelvújító törekvései később divatba hozták a *garant* és az *a garanta* neologizmusokat, ezek azonban csak itt-ott tudtak a nép nyelvébe behatolni. Azokban a menlevelekben, melyeket a vajdák állítottak ki az értékes árut szállító kereskedők részére, sűrűn szerepel az *a bântui* ige, éspedig a következő formulában : »ne merje senkisem *bántani*«. A bizonytalan közlekedési viszonyok közepette, melyek miatt főleg a kereskedő-karaván szenvedtek, nagyon elterjedt az útonállók elnevezésére szolgáló *tâlhar* szó (< m. *tolvaj*).[2] Végül megemlíthetjük még a XVI. század elején feltűnő *pâraş* 'feljelentő, perindító' szót, mely a magy. *peres* átvétele.

Az egész világon ismertté vált *husar* szó (< m. *huszár*)[3] átvezet bennünket a hadászati kifejezések fogalomkörébe. Ide tartoznak : *jold* 'zsold' (< m. *zsold*), *puşcă* 'puska, ágyú' (< m. *puska*), *coardă* 'magyar kard' (< m. *kard*), továbbá a szlavón okiratokban még nem szereplő *harţă* 'harc, ütközet' és a protestáns rumén szövegekben használatos *aleaniş* 'ellenség'.

[1] Bulletin Linguistique IX (1941), 72 kk.

[2] Később mint indulatszót *tulai* alakban is átvették. Erdélyben már 1800 óta akadnak írott adatok : am început a striga *tulvai* (Iorga: *Acte româneşti şi câteva greceşti*. Vălenii-de-Munte, 1932. 288). Ebből az erd.-szász *tulai*! (Schullerus A.: Nyelvtudomány I [1907]. 96).

[3] A *huszár* szó eredetére l. Gáldi : Magyar Nyelv XXXV (1939), 160—66.

A rumén nyelv eddig tárgyalt középkorvégi magyar elemei természetesen nem nyújtanak teljes képet a magyarság műveltségterjesztő és műveltségközvetítő tevékenységéről, mivel az írott források szükségképpen hézagokat hagynak, melyeket csak óvatosan szabad feltevésekkel áthídalnunk. Az eddig említettek kiegészítésére mindenekelőtt több, okleveles adatok alapján kimutatható szót említhetünk, melyek nem tartoznak a fent felsorolt fogalomkörökbe: *kipzovati* (a rum. *a chibzui, a se chibzui* 'megfontolni, meggondolni' megfelelője) és *kip*, vagyis *chip* 'hasonmás, képviselő' (határozós kifejezésekben is). Azon szavak közül, melyek ma is megvannak a rumén köznyelvben s így feltehetőleg már a reformáció előtt el voltak terjedve a Kárpátok mindkét oldalán, a következők szerepelnek már a legrégibb rumén nyelvemlékekben: *alean* 'ellen, ellenségeskedés, bánat, vágy'[1] (< m. *ellen*), *a*

[1] Az itt felsorolt szavakra l. Haşdeu: *Etymologicum Magnum Romaniae.* Tom. I—III. Bucureşti, 1886—1893 (értékes anyagot szolgáltat a *bărbat* szóig); H. Tiktin: *Dicţionar român-german. Rumänisch-deutsches Wörterbuch.* Bucureşti, 1903—1927 (nyelvtörténetileg is használható, etimológiai utalásokkal); *Dicţionarul Limbii Române.* Academia Română. Bucureşti, 1913 — (befejezetlen, több magyar nyelvanyagot tartalmaz, mint Tiktin szótára, a magyar eredetű nyelvjárási szavak magyarázatában gyakran téved). A legfontosabb eddigi feldolgozásokra vö. Ung. Jb. VIII (1928), 25—31, továbbá Blédy Géza: *A Román Nyelvatlasz és magyar vonatkozásai.* Kristóf-emlékkönyv. Kolozsvár, 1939 (l. főleg 55—62); N. Drăganu: *Mihail Halici.* Dacoromania IV (1927), 149—60 (egy bánsági rumén-latin szótár magyar elemeit állítja össze); N. Drăganu: *Elemente ungureşti.* Dacoromania III (1924), 710—24 (szórványos adalékok a folyóirat többi köteteiben is); Göbl L.: *A magyar szótár-irodalom hatása az oláhra.* Budapest, 1932 (Kny. a NyK. XLVIII. k.-éből); C. Tagliavini: *Il »Lexicon Marsilianum«. Dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII.* Bucureşti, 1930. L. főleg az *Elementi ungheresi*, 91—135. c. fejezetet; Gáldi L. állította össze Magyar Simon német nyelvtanának magyar elemeit: AECO. VII (1941), 521—23; Gáldi: *Egy magyar eredetű tükörkifejezés az erdélyi oláh nyelvben.* MNy. XXXVIII (1942), 150—59; Gáldi: *Sinkay György mezőgazdasági szókészletének magyar elemei.* MNy. XXXIX (1943), 363—69; Treml L., *A háborúutáni oláh nyelvészet magyar vonatkozásairól.* NyK. XLVIII (1931), 93—106, XLVIII (1933), 297—310; Treml L.: *Über die rumänischen Zeitwörter ungarischen Ursprungs.* Arhiva, Iaşi XXXVIII (1931), 310—15; Treml L., *A magyarországi latin s-ezés az oláhban.* MNy. XXX (1933), 25—37; Treml L.: *Der dynamische Wortakzent der rumänischen Lehnwörter im Rumänischen.* Bulletin Linguistique II (1934), 34—66; Tamás L.: *Fogarasi István Kátéja.* Kolozsvár, 1942 (a protestáns szövegek magyar elemeihez nyujt adalékokat); Tamás L.: *Miscellanea Hungaro-rumenica.* Melich-emlékkönyv. Budapest, 1942. 440—48; Tamás L.: *Ugocsai magyar-rumén kapcsolatok.* Kolozsvár, 1944. — Blédy említett dolgozatánál alaposabb Márton Gyula tanulmánya: *A rumén nyelvatlasz első három kötetének magyar eredetű anyaga.* Kolozsvár, 1942 (Kny. az Erdélyi Tudományos Intézet 1940—41. évi Évkönyvéből).

bănui 'sajnálni, bánni, irigyelni, gyanítani' (< m. *bánni*),[1] *belşug* 'bőség, fölösleg' (< m. *bőség*),[2] *bir* 'adó, bér' (< m. *bér*),[3] *chin* 'kín, gyötrelem' (< m. *kin*),[4] *a făgădui* 'megfogadni, megígérni' (< m. *fogadni*),[5] *a îngădui* 'engedni, megengedni' (< m. *engedni*),[6] *a mântui* 'menteni, megváltani' (< m. *menteni*),[7] *seamă* 'szám, számadás' (< m. *szám*),[8] *a tăgădui* 'tagadni' (< m. *tagadni*),[9] *a tămădui* 'meggyógyulni, felépülni' (< m. *támadni*),[10] *uriaş* 'óriás' (< m. *óriás*).[11]

[1] A szónak »bánni, sajnálni« etimológiai jelentésével főleg Erdélyben és Moldvában találkozunk, vö. Tagliavini: *Lex. Mars.* 101, továbbá a Psaltirea Hurmuzaki-ban (ap. Candrea: *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri traduse din slavoneşte.* Bucureşti, 1916. II, 133, 356); Göbl: i. h. 80; Molnár: *Wörterbüchlein. Deutsch und Walachisches.* Hermannstadt, 1822. 19, stb.

[2] Vö. Candrea: i. h. II, 358 (*bišug* a Psaltirea Scheiană-ban); DAcR. I, 541; *biuşug* T. Papahagi: *Graiul şi Folklorul Maramureşului.* Bucureşti, 1925. 214; *beuşag, biuşag* Densusianu: *Graiul din Ţara Haţegului.* Bucureşti, 1915. 309; *ghielşug* Ghilişul II, 10 (Vaslui); *bişag* Ciauşanu—Fira—Popescu: *Culegere de folklor din jud. Vâlcea.* Bucureşti, 1928. 87; *bişag* (Grai şi Suflet V, 109; Gorj), stb.

[3] Erdélyben (nemcsak Szilágy megyében, amint azt a DAcR. I, 565 állítja) a szó »bér« jelentése már 1582 óta kimutatható (Paliia dela Orăştie), vö. Alexics: *Magyar elemek az oláh nyelvben.* Budapest, 1888. 34, és ma is még gyakran: *bir* »simbrie« (Al. George: *A Felső Nagy-Szamos völgyének román nyelvjárása.* Budapest, 1914. 33); îşi luară *birul* muncii (Ciura, ap. Breazu: *Povestitori ardeleni şi bănăţeni.* Cluj, 1937. 313), stb.

[4] Candrea: i. h. II, 17, 52, stb.; DAcR. I/2, 659—60; Tamás: *Fogarasi István Kátéja.* Kolozsvár, 1942. 79.

[5] Tagliavini: i. h. 93—4; Tamás: i. h. 87.

[6] Candrea: i. h. II, 44, 63; *îngăduiaşte* ei »engedgy őneki« (Paliia, ed. Roques, 78); DAcR. II, 677—79.

[7] Candrea: i. h. II, 3, 4, 29, 35, stb., stb.; *mântui* Drăganu: *Cea mai veche carte rakoczyană:* Anuarul Institutului de Istorie Naţională I (1922), 232; Tiktin, DRG;. a tájnyelvben: *a se muntui* »megszabadulni«: Anuarul Arhivei de Folklor IV (1937), 180 (Cioburciu, Besszarábia), stb.

[8] Candrea: i. h. II, 309; Drăganu: *Codicele Todorescu şi codicele Marţian.* Bucureşti, 1914. 243; *Samĕ.* Ratio. Aestimatio. Summa (Anonymus Banatensis, vö. Drăganu: Dacoromania IV (1927), 157), Lexicon Budense 605—6, stb.

[9] Már a voroneci kódexben megtaláljuk, vö. Alexics: i. h. 100; Tamás: *Fogarasi István Kátéja,* s. v. *tăgădui.*

[10] A Psaltirea Hurmuzaki-ban, vö. Candrea: i. h. 99, továbbá: să *tămăduiască* pre cel om: Iorga: *Documente romîneşti din arehivele Bistriţei.* Bucureşti, 1899. I, 66. (Suceava, a. 1638); să să *tămăduiască* (Sicriĭul de aur. Szászsebes, 1683. 123); Lexicon Budense 696; Barbul: *Az avasvidéki nyelvjárás.* Budapest, 1900. 53; se va *tămădui* beteagul: Bîrlea: *Descântece, vrăji, farmece şi desfaceri.* Bucureşti, 1924. 344; m'am *tămăd'itu:* Bulletin Linguistique IV (1936), 163, stb.

[11] Candrea: i. h. II, 58, stb., stb. (a Psaltirea Hurmuzaki-ban *orriašul* szerepel; további adatok Tagliavininél: i. h. 97.

III.

Az északi ruménséget a kései középkorban érő magyar hatások a nyugati keresztény műveltség befogadására készítették elő a vajdaságokat. A magyarság délkeleteurópai hatalmának megingásával és a törökök előretörésével egyidőben a ruménség újból a Balkán felé fordult. Nyugat dinamikus műveltségteremtő hatásköréből így Délkelet-Európának egy jórésze a vajdaságokkal együtt kiszakadt. Ez a történelmi fordulat a rumének számára a nyugati művelődési hagyományok elapadását és a keleti kultúrhatások felülkerekedését jelentette. Csak az erdélyi rumének maradtak meg a nyugati-magyar műveltség hatáskörében, csak az erdélyi fejedelemség területén lehetett a XVI. századtól kezdve a ruménség szélesebb rétegeit a nyugati műveltségre és nyugati életmódra nevelni. Míg a bizánci művelődési övezetbe visszahulló vajdaságokban az ortodox istentiszteleteken egyházi szláv szövegeket használnak s távolról sem gondolnak arra, hogy a népoktatást bevezessék, addig Erdélyben a legfontosabb egyházi szövegek első, úttörő fordításain dolgoznak, a Bánságban és Fogarasban pedig felállítják az első rumén nyelvű népiskolákat. Az erdélyi fejedelmek, fejedelemnők és főpapok rendszeresen foglalkoznak a ruménség művelésével és már a magyarból fordított szászvárosi Ószövetség (1582) előszava megemlíti Efrém Zacan, lugosi rumén tanító nevét. A rumének szélesebb rétegei ekkor tanulják meg a latin-magyar *skola, iskola* szót. A mai rumén *şcoală* hangalakja világosan mutatja, hogy a szó nem származhat közvetlenül a latinból.[1] Annak ellenére, hogy a lengyel nyelvben s elszórtan a délszláv nyelvemlékekben is előfordul a szókezdő š, művelődéstörténeti okokból fel kell tételeznünk, hogy a *şcoală* az északi rumén nyelvterületen mindenekelőtt magyar közvetítés révén terjedt el. A Kárpátokon túl a XIX. században is megállja helyét a magyarból származó hangalak, amikor Erdélyből kivándorló tanítók és tanárok (közöttük G. Lazăr, E. Murgu és mások) igyekeznek a tanítás terén a görög nyelvet a ruménnel helyettesíteni.

A reformáció korában az erdélyi ruménség széles rétegei részesülnek a magyar és a magyar közvetítésű nyugati műveltség áldásaiban. A papi pályára készülő rumén parasztfiúk nemességet kapnak és korszerű oktatásban részesülnek. Ezáltal erkölcsi, műveltségi és társadalmi szempontból egyaránt ortodox fajtestvéreik fölé emelkednek. Egyes vidékeken a református vallás lebontja azokat a felekezeti válaszfalakat,

[1] Ha az ősi szókészlethez tartoznék, akkor **scoară* alakot várnánk (vö. *scară* < scala, *moară* < mola, stb.).

melyek eladdig a magyar és rumén parasztot elválasztották s így a kölcsönös nyelvi és szellemi közeledés útját egyengeti. Az erdélyi rumén nyelvben ismételten számos magyar szó honosodik meg, melyek a legkülönbözőbb fogalomkörökbe tartoznak és így az erdélyi rumén nyelvet, a moldvai és még inkább a havaselvi rumén nyelvvel szemben, sajátos történelmi és táji jelleggel ruházzák fel.

Ezek a tájnyelvi különbségek a kor íróiban és fordítóiban is tudatossá válnak. Igyekeznek munkáikat minden rumén olvasó számára érthetővé tenni. Alvinci Zoba János »Arany koporsó«-jának (Sicriiul de aur, 1683) előszavában pl. a következőket írja : »Mivel a rumének nem mindnyájan beszélik ugyanazt a nyelvet, olyan szavakat is fogsz találni, mint *oca* — pricina au adeverința, în *alian* — înpotriva, *hasna* — folosul, *alduiala* — blagosloveniia, és olyanokat, melyeket az itteni szokás szerint alkalmaztam.« Az előszóban előforduló magyar eredetű szavak az erdélyi rumén népnyelv állandó szókincséhez tartoznak.[1] Rajtuk kívül még a következők bukkannak fel a reformáció korában keletkezett szövegekben : *aldaș* 'áldás, üdvösség' (<m. *áldás*),[2] *bănat* 'bánat, gond' (< m. *bánat*),[3] *băsău* 'bosszú' (< m. *bosszú*),[4] *beteag* 'beteg' (< m. *beteg*),[5]

[1] *Ocă* (> m. *ok*) a XVI—XVII. században valószínűleg gyakoribb volt, mint ma, vö. Tamás : *Fogarasi István kátéja* s. v. *Hasnă* bizonyára már a kései középkorban ismeretes erdélyi tájszó volt, mivel már a legrégibb szövegekben is megtaláljuk (Candre : a i. h. 266 ; Hasdeu : *Cuv. b.* II, 101, stb.) ; Moldvára l. Şezătoarea II, 24. *Alduială* »áldás« az *aldui* (> m. *áld-a-ni*) igének a származéka, mely utóbbi szintén a régi magyar eredetű kölcsönszavak közé tartozik és már a Todoreszku-töredékben szerepel (Sztripszky—Alexics : *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban*. Budapest, 1911. 122, továbbá Tamás : i. h. 71, 90.

[2] Egy XVII. századbeli zsoltár- és énekgyüjteményben : Ej *alda/ul* a Domnului (kézirat a kolozsvári Református Kollégiumban 316. l.) a Viski-féle kéziratban : ku tote *alda/urile* tale (357. l.) ; *aldaşul* lui Dumnezeu cu noi (Reteganul, ap. Densusianu : *Graiul din Ţara Haţegului*. Bucureşti, 1915. 238), továbbá Caba : *Szilágy vármegye román népe, nyelve és népköltészete*. Bécs, 1918. 94 ; Moldován : *Alsófehér vármegye román népe*. Alsófehér vármegye monográfiája. Nagy-Enyed, 1899. I. köt. 2. rész. 809 ; Stan : *Magyar elemek a mócok nyelvében*. Nagy-Szeben, 1908. 25, stb.

[3] Candrea : i. h. II, 355 ; Alexics : *Magyar elemek az oláh nyelvben*. Budapest, 1898. 29 ; Bîrlea, *Insemnări din bisericile Maramureşului*. Bucureşti, 1909. 94 ; vö. még DAcR. I, 476 (moldvai adatokkal). Bukovinára ld. Şezătoarea XXI, 18.

[4] Candrea : i. h. 52, 67 és passim ; Paliia, ed. Roques, 38; Göbl : i. h. 88—81; Moldvára ld. Ion Creangă IV, 188 és XIII, 151.

[5] A XVI. század óta először erdélyi szövegekben, igen gyakori. Vö. Tagliavini : *Lex. Mars.* 101—2 ; au fost *betégi* : *Codicile Todorescu*, ed. Drăganu : *Două manuscripte vechi*. Bucureşti, 1914. 203 ; Moldvában 1650 körül találkozunk vele

biu 'bőséges, termékeny' (< m. *bő*),[1] *buduşlău, buduşău* 'bujdosó, menekült, kivándorló' (m. < *bujdosó*),[2] *a bintetui, bintetlui* 'büntetni, megbüntetni' (< m. *büntetni*),[3] *a celui* 'csalni, megcsalni, becsapni, megtéveszteni' (< m. *csalni*),[4] *cocie* 'kocsi, hintó' (< m. *kocsi*),[5] *copârşeu* 'koporsó' (< m. *koporsó*),[6] *copou* 'kopó, vadászkutya' (< m. *kopó*),[7] *dărab* 'darab'

(Iorga: *Documente romîneşti din Arhivele Bistriţei* I, 86. Bucureşti, 1899), vö. még *betĭag* (Şezătoarea V, 37. Munţii Sucevei), *beteág* 'etwas unwohl' (Codrul Cosminului I. [1924], 384. Marginea), Creangă-nál (ed. Kirileanu, 283), stb. — Gamillscheg erről a szóról a következőket írja: »Wenn daher für »krank« das ungarische *beteg* in der rumänisierten Form *beteag* heute der fast ausschliesslich gebrauchte Ausdruck des Rumänischen in Siebenbürgen ist, dann erklärt sich dies daraus, dass die Ärzte an den ungarischen Universitäten in ungarischer Sprache ausgebildet wurden.« (Jahrbuch der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Jahrgang 1940. Berlin, 1941. 127). Ezzel a véleménnyel csak akkor érthetnénk egyet, hogyha ez a szó csak újabban terjedt volna el. Azt, hogy a *beteag* szó az egész északi rumén nyelvterületen előfordul, továbbá, hogy Erdélyben és Moldvában régi idők óta megtalálható, forrásszerű adatokra támaszkodva, úgy magyarázhatjuk meg, hogy ezeken a vidékeken a magyar népi altalaj egykor sokkal erőteljesebb volt. Ugyanolyan régi a *beteşug* (< m. *betegség*) szó is, vö. pl. Tagliavini: i. h. 102; *betešugul*, sau boala featei sale (Sicriĭul de aur, 123; ld. még uo. 126), stb.

[1] Már a voroneczi kódexben (Alexics: i. h. 37), további erdélyi és moldvai adatok: DAcR. I, 570; alduĭašte Dmnzău . . . de *biu* (Sicriĭul de aur, 209), întremaré cé de *biu* (Cateh. calv. ed. Bariţiu, 121), mîncaŭ carne *îmbiŭ* (Densusianu: i. h. 320), stb.

[2] A Paliĭa-ban: şi *budušlău* fi-veri spre pămînt (ed. Roques, 25) újabb példák Göblnél: *A magyar szótárirodalom hatása az oláhra*. Budapest, 1932. 17; Weigand, Jahresberichte VI. (1899), 75; *buduşlancă* 'femeie fugită dela bărbat' (Papahagi: *Graiul şi folklorul Maramureşului*. Bucureşti, 1925, 215), stb.

[3] A *nebintetuit* származék már a Tâlcul Evangheliilor-ban megtalálható (Brassó, 1564), további példákra ld. Tamás: *Fogarasi István kátéja*, 75.

[4] Candrea: i. h. II, 54, 60, 105, stb.; éy *cseluit* prietnikul: Buitul: *Catechismus* . . . Tiperit en Klus en anul Domnului 1703. 28; DAcR. I/2, 275—76; Tagliavini: *Lex. Mars.* 109—10; m'ai *celuit* Rădulescu—Codin: *Din Corbii—Muscelului:* Din vieaţa poporului român XXXIX, 19); *a şealui* 'a înşela' (Ion Creangă IV, 7. Bukovina), stb.

[5] Ma már csak Erdélyben általános, egykor a Kárpátokon túl is el volt terjedve (vö. DAcR. I/2, 613—14). 1588-ban Moldvában is megjelenik (Hasdeu: *Cuv. b.* I, 206). További példákra l. Tagliavini: i. h. 96. s. v. *kocsis*; Sze me szuj odáte si jeu en *kocsije* (1714. Déva. Egy Drăganu által közzétett versben: Făt Frumos I. [1926], 3); *cocie* 'căruţă pentru cai' (*Clopotiva. Un sat din Haţeg* II, 417), stb. A szó a legtöbb európai nyelvbe eljutott.

[6] A Bánságban a XVII. században tűnik fel (vö. DAcR. I/2, 764—65); továbbá Viski (1697. vö. Ungaria I, 99). Egész Erdélyben nagyon elterjedt.

[7] Rumén adataink csak a XVIII. század óta vannak. Ennek ellenére a szó

(< m. *darab*)[1] *dorobanţ* 'darabont, gyalogos' (< m. *darabant*, darabont)[2] *făgădaş* 'ígéret' (< m. *fogadás*),[3] *fel* (*fealiu*) 'fajta, minőség' (< m. *féle*),[4] *feleleat* 'kezesség, felelősség' (< m. *felelet*),[5] *a felelui*, 'valamiért felelni, felelősséggel tartozni' (< m. *felelni*),[6] a Moldvában és Bukovinában korán feltűnő *feredeu* 'fürdő' (< m. *feredő*, köznyelvi *fürdő*),[7] *filer* 'dénár

általános elterjedéséből arra következtethetünk, hogy a dologgal együtt már korábban ismerték, mivel a *kopóeb* elnevezés a magyarban már a XVII. század elején előfordul (Melich : MNy XXVIII [1932], 99). A szó rumén közvetítéssel a bolgár nyelvbe is eljutott (Capidan : Dacoromania III [1924], 216).

[1] Ez a Kárpátokon túl is gyakran előforduló szó először a Cateh. calv.-ban (ed. Baritiu, 123) szerepel. Ld. még Tagliavini : *Lex. Mars.* 105 ; *dărăb* 'bucată foarte mare de ceva' (Şezătoarea V, 71. Munţii Sucevei ; XX, 80) ; *darap* 'codru mare de mămăligă' (Ion Creangă IV, 306. Vâlcea) ; *dărap* 'o bucată mare de ceva' (Arhivele Olteniei X, 57. Mehedinţi), stb.

[2] Először Radu dela Afumaţi vajda levelében szerepel 1523-ban (vö. Treml : Studi Rumeni IV [1930], 210) ; şi tu căpitane de *dorobanţe* (1640. Arhivele Olteniei II [1923], 31) ; au trimes *dărăbani* (1642. Iorga . i. h. 74) ; au fost *dărăbanţu* (1643. Arhivele Olteniei IV [1925], 182) ; cu trei *dorobanţi* (uo. IX [1930], 48. Romanaţi) ; Tagliavini : *Lex. Mars.* 98. s. v. *tarabancz*, stb.

[3] Tamás : *Fogarasi István kátéja* 87.

[4] A rumén irodalom kezdete óta számos kifejezés alkotóelemeként fordul elő. Vö. DAcR. II, 91—2.

[5] Már a voroneczi kódexben megtaláljuk. Vö. DAcR. II, 93 és Gaster, *Crestomatie română* I, 2 ; Alexics' i. h. 55 ; Stan' i. h. 33 : pe *felelat* 'garantat, pe omenie' (Selişte, Szeben környéke. Banciu : Transilvania XLVI, 47) ; pă *fel'el'eat* 'pe cuvînt' (Densusianu : i. h. 317) ; Dau pe *feleleti* (Moldován : i. h. 812) ; Barbul : *Az avasvidéki nyelvjárás*. Budapest, 1900. 46 ; valószínűleg a ruménből : erd. szász *felelat* 'váltságdíj' (Schullerus : Nyelvtudomány I [1906] 96). A szó sokszor azt a felelősséget jelenti, melyet a rumén pásztor vállalt a magyar földbirtokos állataiért.

[6] DAcR. uo., továbbá : *eleluescu* de dinsul (Dosoftei gyulafehérvári püspök levelében. Iorga, uo. II, 4) ; a XVII. századból még : *feleluim* cu satul (uo. I, 91) ; De fraţii miei . . . încă *feleluiesc* (Havaselve, Iorga : *Srisori de boieri—Scrisori de domni*[2]. Vălenii de munte, 1925. 71—2) ; cine poate *felelui* (Radna. 1717 Iorga : *Documente romîneşti din archivele Bistriţei* II, 106) ; Densusianu : i. h. 317 ; Stan : i. h. 33, stb.

[7] DAcR. II, 100, továbbá : Cateh. calv. (vö. Alexics : i. h. 55) ; a gyulafehérvári Molitevnik-ban (1689) : ku *feredeul* neputreğiuneĭ (Cipariu : *Analecte* 138) ; Tagliavini : i. h. 106 ; *feredeu* 'baie de aburi' (Şezătoarea XXIII, 48. Baia, Folticeni) ; *feredeu* 'baie' (Ion Creangă III, 266. Floreşti, Tutova) ; *sărădău* Rădulescu—Codin : i. h. 66 ; a fürdőket az erdélyi *meşteri* (mesterek) építették, Moldvában Nagy István uralkodása óta (vö. Samarian : *Medicina şi farmacia în trecutul românesc*. Călăraşi, é. n. 241—43).

fíllér' (< m. *fillér*),[1] *ferăstrău* 'fűrész, fűrészmalom' (< m. *fűrész*),[2] *ghiuluş* 'gyűlés, összejövetel' (< m. *gyűlés*),[3] *gingaş* 'gyöngéd, finom, kedves, gyengélkedő' (< m. *zsenge* + *-aş*),[4] *giulgiu* 'finom vászon, gyolcs' (< m. *gyolcs*),[5] *a giutrui* 'gyötörni, kínozni, marcangolni' (< m. *gyötörni*),[6] *a hăitui* '(vadászaton) hajtani' (< m. *hajta-ni*),[7] *a hălădui* 'haladni, megérkezni, megmenteni, életben lenni' (< m. *halad-ni*),[8] *haşmă* 'metélő

[1] DAcR. II, 122, továbbá : *filêriu* (Tetrav. diac. Coresi din 1561. ed. Gaster, 15), *fileariulŭ* (az ún. Rákóczi-Bibliában, vö. Tulbure : *Az első román bibliafordítások*. Nagyvárad, 1918. 22) ; *filariŭ* (1672. Beszterce környéke. Iorga : i. h. II, 19) ; să vând într'un *filariu* (Sicriĭul de aur, 21) ; Barbul : i. h. 47 ; Stan : i. h. 33, stb.

[2] DAcR. II, 97, továbbá : *fierăstrae* cu care se taie arbori (Toderaşco moldvai logofet levelében, 1634-ből, vö. Iorga, i. h. I, XCV. l.) ; la un *herăstrău* în munte (1815. Constantinescu-Mirceşti : *Documente vrâncene*. I, 100. Bucureşti, 1929) ; Erdélyben gyakran *firez, hirez*, vö. pl. Bulletin Linguistique II [1934], 220, 222 ; IV [1936], 141, stb.

[3] A DAcR.-ban (II, 264) idézett gyér adatokhoz vö. még : Tagliavini : i. h. 107 ; *guluş* (sic !) ce iaste să ne strîngem la munte (Iorga : i. h. II, 14. Máramaros megye, a. 1669) ; *ghiuluşi* (uo. 88) ; si *gilisu* szau riszipit (Stinghe : *Documente privitoare la trecutul Romînilor din Şcheĭ*. Braşov, 1901. I, 91. a. 1724) ; *ghilisul* (uo. I, 204. a. 1738) ; *d'iliş* 'adunare' (Barbul : i. h. 46) ; *ghiliş* 'sfat' (Márga. Krassó-Szörény m. Costin : *Graiul bănăţean* II, 99) ; Olténiában jelentése 'petrecerea făcută seara, de acela care îşi mărită fata sau îşi însoară băiatul' (Arhivele Olteniei VI [1927], 108) ; a hasonló nevű olténiai nyáresti ünnep leírását l. a Ghiluşul folyóiratban I (1913), 5—6, II (1914), 4—6, stb. Származéka : *a d'ilişi* 'gyűlésezni' (Papahagi : *Graiul şi folklorul Maramureşului*, 19).

[4] Először Ureche Letopiseţ-ében (ap. Gaster : i. h. I, 71), később egy 1660 körüli zsoltár- és énekgyüjteményben : Trup *gsingas* alu Christus (383. l.) ; Tagliavini : i. h. 94 ; DAcR. II, 268, stb.

[5] Már a szászvárosi Ószövetségben (ed. Roques, XXXVII. l.) ; coţe de *ğolče* (Rosetti : *Lettres roumaines de la fin du XVIe siècle tirées des archives de Bistritza* 53) ; DAcR. II, 270 ; Erdélyben inkább *giolgiu*. Egy máramarosi dojna kárhoztatja a használatát s helyébe a háziszőttest ajánlja : Pînza če 'n război să ţese, Da nu žolžuri şi mătasă (T. Papahagi : *Graiul şi folklorul Maramureşului* 7).

[6] A 4. jegyzetben említett zsoltárfordításban : me *dsutrujezk* (52 l.) ; Viskinél (Ungaria I, 99) ; *gitrului* (Szamosvölgye, Paşca : *Glosar dialectal* 30) ; további moldvai és erdélyi adatokra I. Drăganu : Dacoromania III (1923), 718 ; *gitruit* 'doborât de boală, de vre-un rău' (Şezătoarea XX, 108. Baia, Folticeni) ; Da m'o *ghitruit* scîrba (Ion Creangă IV, 401. Bukovina), stb. DAcR. nem említi.

[7] Bár nincsenek régi adataink, a szó általános elterjedése és számos származéka (*haită, hăitaş, hăituială*, stb.) alapján feltételezhetjük, hogy aránylag korán jutott a rumén nyelvbe. Vö. DAcR. II, 344—45.

[8] Adatok a XVIII. századtól kezdve (Vö. DAcR. II, 346).

hagyma, alium ascalonicum' (< m. *hagyma*),[1] *hatalm, hatal* 'hatalom, földesúri jog, pénzbírság' (< m. *hatalom*),[2] az Erdélyben és Moldvában használt *hoher* 'hóhér, sintér' (< m. *hóhér*, kfn. *hoher*),[3] *holdă* 'hold, szántó, vetés' (< m. *hold*),[4] a havaselvi és moldvai *rumân* 'jobbágy' helyett Erdélyben használt *iobag* (< m. *jobbágy*),[5] *imaş* 'közlegelő, legeltetés, pascuum commune' (< m. *nyomás*),[6] *jeler* 'lakos, telepes, zsellér, inquilinus' (< m. *zsellér*, bajor-osztrák *söller*),[7] *jimblă* 'zsemle' (< m. *zsemle*, kfn. *semele*),[8] az ünnepies hangulatát mindmáig megtartó köznyelvi *lăcaş* 'lakás, hajlék, szállás' (< m. *lakás*),[9] a művelődéstörténeti

[1] A XVII. század eleje óta. Hasdeu: *Cuv. b.* I, 267; DAcR. II, 375; *hajmă* 'apróhagyma, mogyoróhagyma' (Stan: i. h. 35); Lex. Bud. 251, stb.

[2] A XVII. század elején tűnik fel. Vö. Iorga: *Anciens documents de droit roumain*. Bucarest, 1930—31. I, 216; régi példákat Alexics is idéz (i. h. 60); *hatalmu* i-au închinat (Constantinescu-Mirceşti: i. h. I, 7); nu-ţi ieu cu *hatal* (Ion Creangă VIII, 155. Tutova); Molnár 1788. évi nyelvtanában: *hotalm* 'das Hofrecht, die Gewalt des Hofes'; DAcR. II, 378, stb.

[3] DAcR. II, 399; Tagliavini: i. h. 109; *hoheri* 'cei ce prind şi omoară câni prin târguri' (Şezătoarea XIX, 112. Moldva); *hoherĭ* 'Lump, der alles nach seinem Willen macht und sich um Familie etc. nicht kümmert' (Codrul Cosminului II/III [1927], 423. Marginea). Vö. még Studi Rumeni IV (1930), 128.

[4] Bár Alexics: i. h. 65 már a XVI. századból idéz példákat, a DAcR. adatai csak Varlaammal kezdődnek; *holdă* 'lan, câmp semănat cu cereale' (Bîrlea: *Balade, colinde şi bocete din Maramureş*. Bucureşti, 1924. 102); *holdă* 'szántóföld' (Stan: i. h. 37); *hóldá* 'Weissernte auf dem Felde; Feld im Erntezustand' (Marginea: i. h. 424); vö. még Tagliavini: i. h. 95, ahol állást foglal a Tiktin által ajánlott származtatás ellen, és H. Dumke: Jahresberichte XIX, 73.

[5] DAcR. II, 882 és Tagliavini, i. h. 95. s. v. *obbas*.

[6] A XVIII. század második felétől kezdve mutatható ki, de valószínűleg már korábban átvették: *imaşul* vitelor (1786. Antonovici: *Documente bârlădene* Bârlad, 1911. II, 68); *imaşu* vacilor (1806. Sava: *Documente putnene II. Vrancea, Ireşti-Câmpuri*. Chişinău, 1931. 55); nu ieşă iosagu în *imaş* (Bocskó. Ugocsa m. Anuarul Arhivei de Folklor VI [1942], 218); az egész északi rumén nyelvterületen többé-kevésbbé elterjedt (vö. DAcR. II, 470 és Codrul Cosminului II/III [1927], 252).

[7] Először a Cateh. calv.-ban (DAcR. II, 14); Lex. Bud. 333.

[8] A szászvárosi Ószövetségben (1582. vö. DAcR. II, 26); nešte *žimble* (Grai şi Suflet III, 349. Teişani, Tutova); preţul păinei şi a *jămiei* (Furnică: *Documente privitoare la comerţul românesc. 1473—1868*. Bucureşti, 1931. 431. Moldva), stb.

[9] 1508/1509 óta (vö. Ung. Jb. IX [1929], 275); să hie *lăcaşu* sufle.ului lui cu Ariia (1632. Antonovici: i. h. III, 62); *lăkašului* tău în cer (1683. Cipariu: *Analecte* 244); La uşa acelui *lăcaş* (1831. Revista Arhivelor II, 283. Havaselve); M'au lăsat fără *lăcaş* (c. 1870. Arhivele Olteniei XII [1933] 281); Nazaret era oraşul, Unde îşi avea *locaşul* (Gocan—Florian: *Monografia comunei Feiurdeni*. Cluj, 1939. 101), stb.

szempontból kiemelendő *lacăt, lăcat, lăcată* 'lakat, zár' (< m. *lakat*),[1] továbbá *lăcătuş* 'lakatos' (< m. *lakatos*),[2] az Erdélyben még ma is sűrűn használt *lămpaş* 'lámpás' (< m. *lámpás*),[3] *lepedeu* 'lepedő' (< m. *lepedő*),[4] *a leşui, aleşui* 'meglesni, kihallgatni, leselkedni' (< m. *lesni*),[5] a talán csak Havaselvén ismeretlen *maiu* 'máj, tüdő' (< m. *máj*),[6] a főleg Máramarosban használt *mărădic* 'örökösök, utódok' (< m. *maradék*),[7] az északi rumén köznyelvben mindmáig továbbélő *meşteşug* 'mesterség, ipar, ügyesség, csel' (< m. *mesterség*),[8] *mistui, amistui* 'emészteni, meg-

[1] Már a legrégibb szövegekből kimutatható, általánosan elterjedt szó. Vö. DAcR. II/2, 75—6.

[2] DAcR. II/2, 76; jupânul Haneş *lăcătuşul* (1770. Iorga : *Scisori de boieri* 101) ; La *lăcătuşul* am plătit pentru ladă (1778. Furnică : *Din istoria comerţului la Români*. Bucureşti, 1908. 63) ; Condre *lăcătuşu* (1825/27. Antonovici : i. h. II, 251) ; a *lăcătuşie* származékot a DAcR. mint *meşteşugul lăcătuşului* magyarázza, ahol a *meşteşug* (< m. *mesterség*) is magyar jövevényszó.

[3] A Rákóczi-Bibliában : luară *lămpaşăle* lor (Tulbure : i. h. 23) ; în *lămpaşăle* sale (Sicriĭul de aur, 145) ; Viskinél (Ungaria I, 99) ; a Clemens-féle szótárban (1837) : *lampáš* (321. l.) ; további adatok Tagliavininél : *Lex. Mars.* 114.

[4] Erdélyi tájszó, mely először a Lexicon Marsilianum-ban fordul elő (ed. Tagliavini, 114) ; Molnár : *Sprachlehre*, 55, 374 (1788-ból) ; *lepid'ew, lipid'ew* (Bihar megye. Bulletin linguistique IV [1936], 143) ; *l'epedżeu* 'cearşaf' (Gregorian : *Graiul din Clopotiva*. Bucureşti, 1937. 59), stb.

[5] A legrégibb szövegek óta nagyon gyakori, vö. Alexics : i. h. 20—1, 78—9 ; că-l *alešuescŭ* pentru ei bărbaţi (Rákóczi-Biblia, Tulbure : i. h. 21) ; karĭĭ *lešuesk* după viaţă (Sicriĭul de aur, 203) ; Stan : i. h. 25, 39, stb.

[6] Samarian (*Medicina şi trecutul* 211, 233) a következőket írja : »Ficatul este *maiu* în Psalt. Sch., în Chr. lui N. Costin. In autopsia ce s'a făcut cadavrului lui Duca Vodă în 1685, s'a găsit ca »maiul cel negru i-au fost sănătos.« Vö. még : *mai* 'Leber' (Codrul Cosminului VII, 21. Marginea. Moldva) ; erdélyi példák Tagliavininél (*Lex. Mars.* 114), továbbá Muşleanál (Anuarul Arhivei de Folklor I [1932], 213. Bikszád, Szatmár megye) ; *mai* 'ficat' (Densusianu : *Graiul din Ţara Haţegului* 323). Vö. még Ung. Jb. XX (1940), 25, ahol G. Reichenkron a *maiu negru* kifejezést próbálja magyarázni.

[7] Legrégibb adatunk Viski zsoltárgyüjteményéből való s ez talán azt bizonyítaná, hogy Viski Északerdélyben tanult ruménül : *meredikului* a ßeu (397. l.) ; să le hie pomană pă hiru, pă *mărădic* (1741. Bîrlea : *Insemnări* 110) ; Iară cine a fi *mărădicu* din neamul acesta (1761. uo. 177) ; şi-a *mărădicului* cariĭ vor rămînè (1766. uo. 24) ; din *mărădicu* luĭ Hruşca (1857. uo. 159) ; újabb adatok : Alexics : i. h. 114 ; Dacoromania IV (1927), 1080.

[8] A szó átvételének művelődéstörténeti okairól Iorga a következőket írja : »Primirea şi răspîndirea lui se datoreşte faptului că dintr'un trecut îndepărtat din veacul al XIII-lea înainte, locuitorii celor mai vechi oraşe din Ţara-Românească şi din Moldova au fost şi Unguri.« (*Negoţul şi meşteşugurile în trecutul românesc*. Bucureşti, 1906. 155) ; vö. az ebből származó *a meşteşugi* igét 'a umbla cu

emészteni, elfogyasztani, eltűnni, eldugni' (< m. *emészt-e-ni*),[1] a művelődéstörténeti és szóföldrajzi okokból elsősorban nyelvünkből magyarázandó *nădrag* 'nadrág' (< m. *nadrág*)[2], a Bánságban és Erdélyben még ma is élő *ocă* 'ok, indok' (< m. *ok*)[3], *orbalţ* 'orbánc' (< m. *orbánc*),[4] az azóta elavult *otălmăzui* 'oltalmazni, védeni, megvédeni' (< m. *oltalmazni*),[5] a népköltészetben gyakran szereplő *paloş* 'pallos, tőr' (< m. *pallos*),[6] a felülről terjesztett *exemplu* mellett elevenségét megőrző *pildă* 'példa, példázat, hasonlat, példabeszéd' (< m. *példa*, kfn. *bilde*),[7] *ponoslui* 'panaszolni, panaszt tenni' (< m. *panasz-olni*),[8] *răvaş* 'levél, írás, rovás'

vicleşug' (Candrea : i. h. 436) ; *meşterşug* 'artifice, ruse' (c. 1625. Gaster : i. h. I, 71) ; toate *meşterşigurile* réle (Cateh. calv. ed. Baritiu, 47) ; Tagliavini : i. h. 96, stb.

[1] A Psaltirea Scheiană-ban, a szláv *probaviti* 'digerere, impertire' hatására annyit jelent, mint 'valamiben részesíteni' (Candrea' i. h. II, 66) ; *amistuĭesce* toate supĕrările noastre (Cateh. calv. ed. Baritiu, 120) ; *amistuĭaşte* şi sfârşeşte pre bărbat (Sicriĭul de aur, 148) ; vö. még Alexics : i. h. 83—4 ; *mistuì* 'a ascunde' (Pamfile : Din vieaţa poporului român XII, 49, 351), stb.

[2] Vö. Tagliavini : i. h. 116, számos további adattal. Drăganu a Halici-nak tulajdonított szótár magyar elemei között említi (Dacoromania IV [1927], 156) ; a szóval először 1589-ben találkozunk : *nadragi karagiu* 'Hosen aus grobem Stoffe' (Hasdeu : *Cuv. b.* I, 258), ahol a *caragiu* szó is magyar eredetű (vö. DAcR. I/2, 124) ; *Nădragi* 'caligae ungaricae' (Lex. Bud. 411).

[3] Már az 1564-i Tâlcul Evangheliilor-ban megtalálható. Vö. Tamás : *Fogarasi István kátéja*, ahol későbbi adatokat sorol fel (101—2).

[4] Anonymus Banatensis szótárában : *Orbáncz* (Dacoromania IV [1927], 156) ; Am deschentát de *orbánz* (c. 1760. Tagliavini : Studi Rumeni IV [1930], 79. Moldva) ; *orbalţu, orbanţu* 'erysipelas, gutta rosacea' (Lex. Bud. 469) ; *orbalţ* (Gorovei : Din vieaţa poporului român XXVII, 249. Bukovina) ; bubele şi *orbalţul* (Bîrlea, i. h. II, 362) ; *orbanţ* 'foc viu' (Barbul : i. h. 51), *orbalţule* te 'ntoarce (*Clopotiva. Un sat din Haţeg* II, 473), stb.

[5] Az *otalmazuit* származékkal már a Tâlcul Evangheliilor-ban találkozunk (vö. Veress, *Bibliografia română-ungară* I, 25. Bucureşti, 1931) ; *Otelmezuesk.* Defendo (Anonymus Banatensis, i. h.). Ugyanabban a szótárban a Viskinél is szereplő *Otalm.* Defensio (Ungaria I, 99) ; ku *Otálmul* ßtremb (Buitul : *Cat.* 45) ; să o va *otălmăzui* (Bîrlea : *Insemnări* 161).

[6] Régi adatok Tiktin-nél, DRG. 1112 ; vö. még Tagliavini : *Lex. Mars.* 118 ; puşci şi un *paloş* (c. 1687. Iorga : *Doc. Bistr.* II, 65. Moldva) ; *Paloş* din cui ş'o luat (Anuarul Arhivei de Folklor IV [1937] 118. Besszarábia) ; *Paloşu* 'spatha, gladius, ensis : pallos' (Lex. Bud. 479), stb.

[7] Vö. Tamás : *Fogarasi István kátéja* 104.

[8] Tagliavini, i. h. 119—20. Vö. még : *ponosluĭaşte* (Sicriĭul de aur, 40) ; *ponosluesk* 'sich beschweren, beklagen' (Molnár : *Sprachlehre* 282) ; *ponozli*, 'a se căi' (Caba : *Szilágy* 99), stb.

(< m. *rovás*),[1] a csak Erdélyben használt *sabău* 'szabó' (< m. *szabó*),[2] az egész rumén nyelvben megtalálható *sălaş* 'szállás, lakás, szálló, hajlék, koporsó' (< m. *szállás*),[3] *sechiraş* 'fuvaros, szekeres' (< m. *szekeres*),[4] *sicriu* 'szekrény, láda, koporsó' (< m. *szekrény*),[5] *sudalmă* 'káromkodás szitok, szidalom' (< m. *szidalom*),[6] *a sudui* 'szidni, összeszidni' (< m. *szid-ni*),[7] az erdélyi *a surzui* 'hozzáadni, ráadni, szerezni, megszerezni, beszerezni' (< m. *szerez-ni*),[8] és *suşig* 'szükség, nyomor' (< m. *szükség*),[9]

[1] 1583-85: *răvaşele* domneşti (Hasdeu: *Cuv. b.* I, 38—9; va lăsa pre loc *răvaş* (Rosetti: *Lettres roumaines* 56. XVII. század eleje); îndată ce veţi auzi *răvaşul* acesta (1789. Antonovici: i. h. I, 133); *răvaş* 'un beţigaş în patru feţe pe dungile căruia se înseamnă cupele de lapte duse la oraş' (Paşca: *Glosar dialectal* 51), stb. A szláv nyelvi előfordulásokra vö. Skok: Slavia IV, 346.

[2] Tagliavini: *Lex. Mars.* 120; Molnár 1788-i nyelvtanában (397. l.); Koncz József Batrachomyomachia-jában (vö. Ungaria IV [1895], 325: *Szeboj*, Csizmás Kósokár; *sabou* (Caba: i. h. 100); *săbău* 'croitor' (Costin: *Graiul bănăţean* 176); am haiñe la *sabăŭ* (Máragyulafalva. Máramaros m. Papahagi: *Graiul şi folklorul Maramureşului* 97), stb.

[3] Már a legrégibb szövegekben is gyakran fellelhető, vö. Tagliavini: i. h. 97, továbbá Drăganu: *Codicele Todorescu* 199; *sălaš* 'cercueil, bière' (Bulletin Linguistique VI [1938], 192. Beszterce-Naszód megye), stb.

[4] Moldvában a XIV. században tűnik fel, vö. Ung. Jb. IX (1929), 295—96; se făcĭa *sekirašu* (1620. M. Moxa krónikájában); dela cormanişĭ şi *secherîşĭ* (1820. Bîrlea: *Insemnări*, 193); *sechereş* (Moldován: i. h. 817), *secherâş* 'cel ce umblă cu car, căruţă' (Bîrlea: *Cântece poporane* 116); *secheriş* (Barbul: i. h. 53), stb.

[5] Candrea: i. h. 477; a *Sicriĭu* de aur többször idézett címében; *Sekriny*. Sepulchrum (Anonymus Banatensis, vö. Dacoromania IV [1927], 157); *săcriu* 'Sarg' (Anuarul Arhivei de Folklor II [1933], 117. Besszarábia); facerea *secriului* (Antonovici: i. h. I, 215. Moldva); *săcrin*, *sĕcrin* (Bulletin Linguistique V [1937.], 164. Bánság), stb.

[6] Vö. Cihac: *Dictionnaire d'étymologie daco-romane* II, 527; Mândrescu: *Elemente ungureşti în limba română*. Bucureşti, 1892. 180—81; va skăpa de čertărĭa *sudălmĭi* (1646, Gaster: i. h. I, 122; Ku *szidalme* je pline inima (Viski: Ungaria I, 100); *Sidalme* Convicium (Anonymus Banatensis, i. h. 158); cu maire *sudalma* (Dacoromania III [1924], 915, 929. Erdély); Lex. Bud. 682; am răbdat *sudalme* (Arhivele Olteniei VII [1928], 201. Iaşi), stb.

[7] XVI. századi adatokat közöl Bârseanu; An. Ac. Rom. M. S. L. Ser. III. T. I. M. 3. p. 37; Tagliavini: i. h. 98; tot *suduiţi* pre oamenii (1670. Iorga: *Documente romîneşti* II, 16); l-o *suduit* (Bulletin Linguistique IV [1936], 168. Bihar megye); vö. még Anuarul Arhivei de Folklor I (1932), 222. CCCXLIV), stb.

[8] A Cateh. calv.-ban (Alexics: i. h. 99); Viski: Ungaria I, 100; Lex. Bud. 689; Tagliavini: i. h. 120—21. s. v. *szeresuesk*.

[9] Először egy kéziratos zsoltár- és énekgyüjteményben: Aszkulteme en *jzukjigul* mjeu (c. 1660. 201. l.); chitelenindu-mă eu de *şuşugurile* meale (Iorga: *Scris. ard.-mar.* I, 235. XVII. század vége); avîndŭ *suşig* mare (1717. uo.); Alexicsescu: i. h. 99; Mândr 103, stb.

şinor 'zsinór' (< m. *zsinór*, kfn. *snur*, *snuor*),[1] *şireag* 'sereg, csapat, hosszú sor' (< m. *sereg*)[2], *şogor* 'sógor' (1593. Mihályi: Máramarosi diplomák 638), *tabără* 'tábor, csapat' (< m. *tábor*),[3] a szintén a rumén köznyelvbe átment *talpă* 'talp, alsórész, alap, állvány' (< m. *talp*),[4] a Kárpátokon túl is előforduló *târnaţ* 'tornác, folyosó, porticus, prostas' (< m. *tornác*),[5] az Erdélyben és Moldvában nagyon elterjedt *tău* 'tó, mocsár, láp' (< m. *tó*),[6] az erdélyi *tolcer* 'tölcsér' (< m. *tölcsér*),[7] a moldvai és erdélyi *ţintirim* 'temető' (< m. *cinterem*),[8] *uricaş* 'örökös' (< m. *örökös*),[9] a Kárpátokon túl is előforduló *vition*

[1] A szászvárosi Ószövetségben: un *šinori* de mătase galbină (302. l. Ishod); Viski: Ungaria I, 100; *şinor* de lână (Furnică: *Din istoria comerţului* 63); Lex. Bud. 645; *şinor*, *şinur* (Haneş: *Din Ţara Oltului*. Bucureşti, 1921. 124); Barbul: i. h. 53, stb.

[2] A szászvárosi Ószövetségben (224. l. Ishod); a Rákóczi-Bibliában (Tulbure: i. h. 25); Sicriĭul de aur 11; Dosofteiu: *Litughier*. Iaşi, 1679. 43, 123; Agyagfalvi zsoltárgyüjteményében 38, 101, stb.

[3] Ld pl. cu *tabăra* (1612. Iorga: *Documente romîneşti* I, 30. Moldva); Viski: Ungaria I, 100; şi merse la *tabără* (Gaster: i. h. II, 167); Bobb: *Dict.* II, 436, stb.

[4] Candrea: i. h. 28; patru *talpe* de arĝitĭ (sic!) să aibă (szászvárosi Ószövetség 256); Tagliavini: *Lex. Mars.* 98; în *tălchi* c'o sărit (Valea Nistrului-de-Jos. Anuarul Arhivei de Folklor IV [1937], 126). stb.

[5] A szászvárosi Ószövetségben (258. l. Ishod); De pofta *ternaczuluj* teu (az 1660. körüli zsoltár- és énekgyüjteményben 199. l.); En *ternaczele* tale (Viski 143); y-o dus în *tîrnats* (Bihar megye. Bulletin Lingusitique IV [1936], 174); Gregorian: i. h. 63; Molnár szótárában (1822. 86); în capătu *turnaţului* (Komorzán, Szatmár m. Muşlea Anuarul Arhivei de Folklor I [1932], 221); *atârnaţ* 'cerdac' (Pamfile: Din vieaţa poporului român XX, 84. Argeş környéke); *târnaţ* 'locul de dinaintea pragului' (Şezătoarea XIX, 60. Ungureni, Botoşani); *târnaţ* 'prispă, tindă' (Grai şi Suflet V, 123. Gorj), stb.

[6] Ld. pl. izvorrele în *taure* (Candrea: i. h. 214); *teišori* ku halâšteu (1558. Hasdeu: *Cuv. b.* I, 211. Moldva); el facse *teu* de ape (az 1660. körüli zsoltár- és énekgyüjteményben); Lex. Bud. 723; Tagliavini: i. h. 121—22; Bîrlea: i. h. II, 158, stb.

[7] Tagliavini: i. h. 122. s. v. *tolcser*; *tulšerĭ* 'pîlnie' (Gregorian: i. h. 63), stb.

[8] Dosofteiu (vö. Gaster: i. h. I, 257); *ţinterimul* bisericiĭ (1752. Iorga: *Studii şi Documente* I, 107); *ţântirimul* bisăricii (1819. Antonovici: i. h. I, 96. Moldva); Suceava és Dorohoiu környékén (vö. Din vieaţa poporului român XIX, 129 és XV, 78); *ţănterimu* (Lex. Bud. 109); *ţînţîrim* (Bul. Iordan IV [1937], 72. Beszterce-Naszód megye), *ţîntîrim* (Tamás: *Ugocsai magyar-rumén kapcsolatok* 28—9), stb.

[9] Agyagfalvi zsoltárkéziratában (27. l.); a Rákóczi-Bibliában (Tulbure: i. h. 25), a Cateh. calv.-ban (Baritiu, 38); *Urikash.* Haeres (Anon. Ban. 163), stb.

'sovány, gyenge, elcsigázott' (< m. *hitvány*),[1] *vizitiu* 'kocsis' (< m. *vezető*),[2] stb.

Ezek a jókorán (XVI—XVII. sz.) felbukkanó és írásos emlékekben ránkhagyományozott szavak kézzelfoghatóan bizonyítják, hogy a magyar hatás — különösen Erdélyben és Moldvában — a kései középkor után még inkább elágazott, sokoldalúbb és mélyebb lett. Ezt a későbbi kölcsönszó réteget sem kizárólag az erdélyi rumének közvetítették a moldvai és havaselvi ruménség felé. Átszármaztatásukban jelentős szerepet játszottak a kárpátokontúli magyar telepesek is, főleg a moldvaiak. Vannak ugyanis olyan szavak, melyek csak Moldvában fordulnak elő, más vidékeken azonban, ahol magyarok és rumének érintkeznek, sem a multban, sem pedig a jelenben nem akadunk nyomukra. Antonovici okmánytárában találjuk pl. az *avaș, ovaș* szót,[3] melyet Rădăești, Romanești, Jorăști és Dracsini ruménjei használtak a kipusztult erdőség és az ennek helyébe lépő kaszáló jelölésére. Ez a moldvai tájszó, melyre csak a XVII. században találunk néhány adatot, a magyar *avas* átvétele. A moldvai magyarság és ruménség egymásrahatása egy kb. 800 év óta tartó folyamat, amely részleteiben még nincsen ugyan feldolgozva, de már eleve feltehető, hogy a kedvezőtlen művelődési körülmények között élő moldvai székelyek és csángók általában jóval több rumén szót vettek át, mint pl. az erdélyi magyarok, akik saját nyugati kultúrájú államuk keretében, valamint nemzeti és népi műveltségük csorbítatlan birtokában összehasonlíthatatlanul többet tudtak adni és közvetíteni, mint amennyit a bevándorló ortodox ruménségtől kaphattak.[4]

[1] A szó legrégibb jelentése 'vaurien, imbécile', ezt a magyarban is megtaláljuk (Hasdeu : *Cuv. b.* I, 285 c. 1600/1630) ; *hit'ivan* 'slab' (Barbul : i. h. 49) ; *hiteuan* (Conv. Lit. XX, 1011. Bihar megye) ; *hit'iuan* (Caba : i. h. 98) ; *hit'iuan* 'sovány' Stan : i. h. 36) ; *h'it'iwan* ,faible, débile' (Bulletin Linguistique VI [1938], 192) ; *hîtiǫn* 'mager' (Marginea : i. h. 423) ; *gitioan* (Şezătoarea II, 229. Munții Sucevei) ; carnea *gitiuană* (Ion Creangă V, 375. Dorohoiu), stb.

[2] Hasdeu : *Cuv. b.* I, 440 ; Molnár 1788-i nyelvtanában : *vezeteu* ; Sadoveanunál (vö. DAcR. I, 477. s. v. *bănat.* 5⁰); *vezătiu* (Besszarábia. Anuarul Arhivei de Folklor IV [1937], 159), stb.

[3] *Doc. bârl.* III, 181, 186 ; IV, 130.

[4] A magyar nyelv rumén elemeire ld. Tamás Lajos : AECO. II (1936), 319—50 ; Kniezsa : uo. 171—72. Mint ismeretes, a magyar köznyelvben alig van néhány rumén eredetű szó ; rumén tájszavainkról összefoglaló (ha nem is teljesen kimerítő) képet Szinnyei J. adott (vö. Damian I.: *Adatok a magyar-román kölcsönhatáshoz.* Budapest, 1912, 13—14. Nyelvészeti Füzetek, 67. sz. Irodalmi utalásokkal.) Újabban Blédy írt összefoglaló értekezést e tárgyról, módszere, szempontjai és anyagának természete ellen azonban számos kifogás emelhető (*Influența limbii române asupra limbii maghiare.* Sibiu, 1942). Blédy munkájáról ld. Márton Gyula

Ebből a műveltségközvetítő munkából a magyarság minden társadalmi rétege, a királyoktól, fejedelmektől, főnemesektől és főpapoktól az iparos, kereskedő és földmívelő rétegekig, megfelelő mértékben vette ki részét. Ez azokból a latin szavakból is kitűnik, melyek részint a magyar népnyelvből, részint pedig Magyarország latin hivatali nyelvéből kerültek a ruménbe, főleg az erdélyi rumének nyelvébe. Máshelyt már tárgyaltuk azokat az elsősorban hangtörténeti és szóföldrajzi ismérveket, melyek lehetővé teszik az ilyen jellegű szavak magyar eredetének a megállapítását.[1] Köztük nemcsak a vallási és tudományos élet, valamint a közigazgatás szókincséhez tartozó szavak szerepelnek, hanem olyanok is, melyek a magasabb magyar társadalmi rétegekből elindulva, előbb a magyar, azután pedig tovább a rumén népnyelvbe szállottak le, s itt néha sokkal szívósabb gyökeret vertek, mint magukban a magyar nyelvjárásokban. Ilyenek pl. a *bughilăraș*, *pughilareș* 'írótábla, pénztárca' (< m. *bugyelláris* 'pugillares'), *călămariș* 'tintatartó' (< m. *kalamáris* 'calamarius'), *iuș* 'jog' (< m. *juss* 'ius'), *mod*, *modru* 'mód' (< m. *mód*),[2] *păsuș*, *posuș* 'útlevél, marhalevél' (< m. *passzus*), *pinţăluș*, *peniţeluș* 'tollkés' (< m. *penicillus*), továbbá *notareș* 'notarius' (< m. *nótárius*), *vicareș* 'vicarius' (< m. *vikárius*), stb. A Rákóczi György megbízásából készült rumén Újszövetségben az áloé-növényt: *aloișu*-nak hívják (< m. *álóés*), az Arany Koporsóban (Sicriiul de aur) pedig a 'karbunkulus'-t *carbunculuș*-nak. A XVIII. század folyamán a latinizmusokkal erősen átitatott magyar hivatalos nyelv és stílus számos eleme az egykorú rumén írásbeliségben is meghonosodik; ezek közül főleg az *-ălui*, *ului* végződésű igék tűnnek fel, mint pl. *arișt ălui* 'letartóztatni, lezárni', *confișcălui* 'lefoglalni, elkobozni', *conșcribălui* 'összeírni' stb. (< m. *arrestál*-ni, *konfiskál*-ni, *konskribál*-ni). Ezeknek a magyar eredetű, Erdélyben akkortájt elharapódzó latinizmusoknak a vajdaságokban újgörög elemek felelnek meg.[3] A Kárpátokon inneni és túli ruménséget

cikkét: *A rumén-magyar nyelvi hatás kérdéséhez.* Erdélyi Múzeum XLVIII (1943), 123—32.

[1] Vö. MNy. XXIX (1933), 297 kk.

[2] A Bánsági Névtelen szótárában »*Modosh.* Politicus« is előfordul (91. l.). Az 1660. körüli zsoltár- és énekgyüjteményben (264. l.) és Viskinél (304. l.) a *mod* alakkal találkozunk, ezzel szemben a népnyelvben *modru* a gyakoribb. Ld. pl. fără *modru* 'mód nélkül' (bihari tükörkifejezés, vö. Bulletin Linguistique IV [1936], 134); n'are *modru* (Mesentea—Kismindszent. Bologa: *Poezii* 130), stb. Moldvában is *modru* 'chip, feliu' (Munţii Sucevei. Şezătoarea II, 42).

[3] Vö. Gáldi L.: *A XVIII. századi oláh nyelv jövevényszavai.* MNy. XXXV (1939), 8—17. E cikkéből idézzük a következő mondatot: »Erdélyben, hol az únió az oláhságnak előre nem látott művelődésbeli emelkedést és politikai öntudatot

érő különnemű művelődési hatásoknak ezt a jellegzetes kettősségét érdekesen szemléltetik pl. a latin-magyar közvetítésű *coreşpondălui* (< *korrespondál*-ni) és az olasz-görög közvetítésű *corespondarisi* igékhez hasonló esetek. Az olyan szópárok, mint : *ţircumştanţie* 'körülmény' — *peristatis* 'ua.', *informălui* 'informálni' — *pliroforisi* 'ua.', *acludului* 'akkludálni' — *embereclisi* 'ua.', *comunicălui* 'kommunikál' — *pliroforisi* ,ua.' ugyancsak szemléltető módon világítják meg a XVIII. századi rumén nyelv állapotát a Kárpátokon innen és túl.

A vallási únió következtében a latin nyelv ismerete még szélesebb keretekben terjedt az erdélyi rumének között. A papi pályára készülőknek addig nem tapasztalt mértékben adódott alkalmuk arra, hogy teológiai tanulmányaikat latin nyelven folytassák ; ezzel szemben a vajdaságokban még mindig a nyugati kultúrjavak közvetítésére alkalmatlan görög nyelv igája akadályozta a rumén szellemiség korszerű kibontakozását. Az erdélyi ruméneknek már sajátos zamatú latin kiejtésük volt, amikor a vajdaságokban még egyetlen társadalmi réteg sem jutott érintkezésbe azzal a nyugati kultúrnyelvvel, amelynek balkánfélszigeti, népi változatából alakult ki a rumén nyelv.

Az említett latin-magyar kölcsönszavak közül a mai erdélyi nyelvjárásokban aránylag kevés él tovább, de talán még mindig több, mint ahány fanarióta görög szó szállott le a népnyelvbe. Sokkal fontosabbak azonban azok a magyar eredetű hétköznapi szavak, melyek a földmívelés, fuvarozás, nagyállattartás, az ipar, ruházkodás és a legkülönfélébb szokások fogalomkörébe tartoznak s amelyek nagy számuknál és változatosságuknál fogva nemcsak a nyelvészt, hanem a néprajzost és a művelődéstörténészt is tanulságos következtetések levonására késztetik.

A honfoglaló magyarság, nem sokkal azután, hogy a Kárpátok medencéjében végleg letelepedett, földmívelő néppé lett, melytől a kisállattartó és továbbra is vándorpásztorkodással foglalkozó népek sokat

biztosít (vö. Tóth András : *Az erdélyi román kérdés a 18. században*. Bp. 1938.), Közép-Európa szellemi és nyelvi hullámai hatnak : magyar és magyar közvetítéssel átkerült latin elemek tükrözik itt a humanista hagyományoktól áthatott magyar szellem keleti terjeszkedését és termékenyítő, serkentő erejét. A Kárpátokon túl viszont Moldvában és Havasalföldön a török hódoltság utolsó korszaka nyomja rá keleties bélyegét az oláh nyelvre és társadalomra, s ebbe a már előbb megkezdődött, de tetőpontjához csak most elérkező török hatásba ágyazódik bele a görög befolyás, amit elsősorban a vajdaságoknak görög származású helytartói, az ú. n. »fanarióta« (Konstantinápoly Fanar nevű városrészéből származó) fejedelmek közvetítenek« (I. h. 9.). L. még *Les mots d'origine néogrecque en roumain au XVIIIe siècle* c. munkájának (Budapest, 1939) *L'aspect double de la langue roumaine à l'époque des Phanariotes* c. fejezetét (80—86).

tanulhattak. Míg a rumén hatás a későbbiek folyamán inkább csak az erdélyi, főleg pedig a székely havasi gazdálkodás terén jutott komolyan szóhoz, addig a ruménség a helyhezkötött erdélyi magyarságtól sok olyan szót, dolgot és fejlettebb gazdálkodási formák iránti hajlamot sajátított el, melyek addig előtte ismeretlenek voltak. Fennebb már utaltunk arra, hogy a gazdát az egész rumén népi köznyelvben még ma is *gazdă*-nak hívják, annak ellenére, hogy ezt a nagy történeti multra visszatekintő magyar elemet számos újítással próbálják helyettesíteni (*agricultor, econom, gospodar, plugar*). Ezenkívül még sok, többé-kevésbbé elterjedt szót találunk, melyek a földmívelés és gazdálkodás fogalomkörébe tartoznak: az egész rumén nyelvterületen közismert *a altoi* 'oltani' (ebből *altoiu* 'oltóág'), a Kárpátokon innen és túl egyaránt előforduló *bulfeu* 'bélfa' (< m. *bélfa*, a járom alkatrésze, vö. DAME: Term. pop. 17), az erdélyi *biriş* 'béres, cseléd' (< m. *béres*; már a Bánsági Névtelen szótárában), *boghe, boaghe* 'boglya' (< m. *boglya*; szintén már a B. N. szótárában), *butaş* 'bujtás' (< m. *bujtás*), a rumén népnyelvben általánosan elterjedt *ciopor* 'csoport, csorda, nyáj' (< *csoport*), a szláv eredetű *cireadă* mellett a Kárpátokon túl is gyakorta használt *ciurdă* 'csorda' (< m. *csorda*), a DAcR. szerint csak Máramaros megyében, de máshol is előforduló *cosalău* 'legelő, kaszáló' (< m. *kaszáló*; XVIII. sz.-i glossza, l. Triod românesc. Magy. Nemz. Múz. Fol. Valach. 5. 131. l.; Barbul: i. h. 45, stb.), *duhan, dohan* 'dohány' (< m. *dohány*), *duleu* 'dűlő' (< m. *dűlő*), *feleherţ, feleharţ* 'felhérc' (Erdély, Moldva. DAcR. II, 93; GREGORIAN: Graiul din Clopotiva. Bucureşti, 1937. 58, stb.), *felezeu* 'felező, fölöző' (< m. *felező, fölöző*; Erdély, Moldva, Bukovina, Besszarábia), *furdulău* 'forduló' (< m. *forduló*), a DAcR.-ban nem említett *găbănaş* 'gabonás' (< m. *gabonás*),[1] a fennebb már szóvátett *holdă* és *imaş*, továbbá *iştalău* 'istálló', a XVI. századi erdélyi forrásokban már feltűnő *iosag* 'jószág' (< m. *jószág*),[2] *legheleu* 'legelő, rét' (< m.

[1] Vö. *găbănaş* 'şură pentru bucate' (Densusianu: *Graiul din Ţara Haţegului* 318); Stan: i. h. 35; Moldován: i. h. 812; Caba: i. h. 97; Barbul: i. h. 47, Niculescu-Varone: *Folk. rom. din Ardeal* 63 (Kalotanádas, Kolozs m.), stb.

[2] 1593 óta; vö. Mihályi J.: *Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból.* Máramaros-Sziget, 1900. 638; 1738-ból közöl a szóra adatot Puşcariu: *Documente pentru limbă şi istoriă* I, 223. Sibiu, 1897; şi alte *iosaguri* (Bîrlea: *Insemnări* 63. a. 1766); Densusianu: i. h. 206; în *osagu* fişculuĭ (Iorga: *Studii şi Documente* IV, 97. Erdély); *iorsag* 'moşie, pământ' (Graiul nostru II, 107); *iosàg* 'avere, bun material şi îndeosebi vitele' (Vaida: Tribuna 1890, 361); *iosag* d'in *iosagul* mĕu (Beszterce vidéke: Ethnogr. XXIV, 288); Sărutatu de om drag, plăteşte mare *iosag* (Kőtelend, Kolozs megye: Şezătoarea XX, 38); Barbul: i. h. 49; Stan: i. h. 38, stb., stb.

legelő), *lompău* 'lopó, sipho vinarius' (< m. *lopó*; Lex. Bud. 357), az északerdélyi *luheriu* 'lóhere' (< m. *lóhere*), a Kárpátokon túl is használt *melegar* 'melegágy' (< m. *melegágy*),[1] *piceucă* 'burgonya' (< erd. m. *pityóka*), az erdélyi és moldvai *rât* 'rét'[2] *şaitău, şitău* 'sajtó, szőlőprés' (< m. *sajtó*; már BOTA nyelvtanában, melynek második kötete 1847-ben jelent meg Pesten), *şuldeu* ‚süldő' (< m. *süldő*; Lex. Bud. 685), az Erdélyen kívül is nagyon elterjedt *valău, halău* 'vályu' (< m. *vályu, válu*)[3].

Kiegészítésképpen megemlítjük még azt a fontos tényt, hogy a tehén- és lónevek között egész Erdélyben feltűnően nagy számban találunk magyar eredetűeket. Ez szintén arra mutat, hogy a rumének magyar példák nyomán tértek át a kisállattenyésztésről, nevezetesen a juhpásztorkodásról, a nagyállattenyésztésre.[4] Ennek megfelelően az 'istálló', főleg Északerdély több vidékén nem *grajd, poiată*, hanem *iştalău* (< m. *istálló*),[5] a kocsi *cocie* (l. fenn), a kocsis *cociş* (< m. *kocsis*),[6] a hintó *hinteu* (< m. *hintó*)[7], a *hám* a Kárpátokon túl is gyakran

[1] Erdélyben eredeti, képzőcsere nélküli alakjában is előfordul: *melegaghiu* (Vaida: Tribuna 1890, 366. Szilágyság).

[2] Először Moldvában tűnik fel: la *râtul* lui Petar (Iorga: *Studii şi Documente* I, 97. 1724); *râturi* (*Învăţătură despre cultura sau lucrarea cânepei*. Buda. 1828. 18); *rît* 'luncă, livadă' (Densusianu: i. h. 331); Şezătoarea XX, 38 (Kolozs m.); *rît* 'fînaţ, livadă, cîmp' (Barbul: i. h. 52); *rîtuţ* 'câmp frumos' (Bârlea: *Cântece poporane, descântece, vrăji* . . . 37); német eredetű a *rid* 'terre, propriété' (Bulletin Linguistique VI [1938], 192, Beszterce-Naszód m.).

[3] Valószínűleg már a Bánsági Névtelen szótárában is ezzel a szóval van dolgunk (vö. Dacoromania IV [1927], 161); *halău* 'uluc dintr'un butuc, de adăpat vitele' (Zorleni, Tutova. Ion Creangă XIII, 44); ugyanez a hangalak Prahova környékén is (uo. XIII, 114); *hălău* (Udeşti, Bukovina: Făt Frumos I [1926], 182): *vălău* 'piuă făcută dintr'un nod de salcă sau din alt lemn, din care beau paserile apă' (Boceanu: *Glosar de cuvinte din judeţul Mehedinţi*: An. Ac. Rom. Mem. Secţ. Lit. Ser. II. Tom. XXXV, 106), ebben az alakban Erdélyben is túlnyomó, pl. Bulletin Linguistique VI (1938), 187. (Beszterce-Naszód m.), ld. még *valău*, 'scobitură de beut apă la vite (Caba: i. h. 102), stb.

[4] Vö. Moldován: i. h. 765; Paşca: *Nume de persoane şi nume de animale în Ţara Oltului*. Bucureşti, 1936. 149—56, 353—70; Densusianu: i. h. 83—85, stb.

[5] Már Maller szótárában (vö. Alexics: i. h. 67); R. Bortoş: *Glume, poezii şi, proză din popor*. Budapesta, 1905. 133 (Brad környéke); Caba: i. h. 98; Barbul: i. h. 49; *ištalăw* (Bulletin Linguistique IV [1936], 158), stb.

[6] Vö. Tagliavini, *Lex. Mars.* 97; Bulletin Linguistique IV [1936], 224, stb. A Bánsági Névtelen szótárában találjuk a »*Kocfifhesk*. Aurigam ago« származékot.

[7] DAcR. II, 391; de már a Bánsági Névtelennél is megtaláljuk (vö. Dacoromania IV—1927. 152).

hamurile (< m. *hám*) és *sărsam* (< m. *szerszám*).[1] Ebbe a fogalomkörbe tartozik még az Erdélyben nagyon elterjedt, már a Lexicon Budenseben feljegyzett *depleu, dipleu* 'gyeplő'.

A szekér fontos alkatrészeit gyakran magyar eredetű névvel jelölik. Ezek közül említendők a Bánsági Névtelennél feltűnő *arneu* 'kocsiponyva' (< m. *ernyő*), továbbá *loitră* 'lajtorja' (< m. *lajtra, lajtorja*), *rudă* 'rúd, kocsirúd' és a Bobb püspök szótárában már feljegyzett *şireaglă* 'saroglya', stb. A szekérnyom, kerékvágás neve: *ogaş, făgaş* (< m. *vágás*), e két alakváltozat közül az utóbbi a rumén köznyelvi szókincset gyarapítja.

A fentemlített *meşteşug, lăcătuş, sabău, sechereş* foglalkozásnevek már megmutatták, hogy a rumének a különböző iparágak és foglalkozások terén igen sokat tanultak a magyarságtól. Fokozott mértékben vonatkozik ez az erdélyi ruménségre, melynek nyelve az idők folyamán még a következő mesterség- és foglalkozásnevekkel gazdagodott: *astăluş* 'asztalos' (< m *asztalos*),[2] *aciu* 'ács' (< m. ács), mely már Coresi rumén Evangéliumában szerepel,[3] *boactăr* 'éjjeli őr' (< m. *bakter*),[4] a főleg Erdélyben használt és már ezért is magyar eredetűnek tekintendő *covaciu* 'kovács' (< m. *kovács*), *misarăş* 'mészáros' (< m. *mészáros*),[5] *sighiartău* 'szíjgyártó', a Lex. Mars.-ban már feljegyzett *socaciu* 'szakács' és különösen nőnemű származéka, az egész északi rumén nyelvterületen mindmáig általános és már a XVIII. század végén jelentkező *socăciţă* 'szakácsnő' (Tîrgueli pentru *socăciţe*. Brassó, 1783. Iorga: Acte româneşti 113), stb. E foglalkozásoknak természetes kiegészítői azok a szerszámnevek, amelyeket a különböző mesterségek elsajátításával együtt vettek át a rumének. A már említett *ferăstrău* nem áll elszigetelten, utalnunk kell még a következő szavakra: a Kárpátokon

[1] A lovaglószerszámot előszeretettel Erdélyben szerezték be. A szót már 1786-ban megtaláljuk: Pentru şao i *sarsamurile* (Furnică: *Documente* 147).

[2] Tagliavini: *Lex. Mars.* 100—101; c. 1750: am plătit la *astaluş* (Iorga: *Studii şi Documente* XII, 54); a Micu-Klein-féle *Dictionarium latino-valachico-germanico-hungaricum*-ban s. v. *arcularius*; *ast'eluš* (Bulletin Linguistique VI [1938], 228), *stăluşul* a măsurat mortu pentru copârşeu (*Clopotiva. Un sat din Haţeg* II, 440), stb. E mellett a német eredetű *tişlar* is gyakran előfordul.

[3] Drăganu: Dacoromania IV [1927], 750—51; Tagliavini: *Lex. Mars.* 99; Caba: i. h. 94; Barbul: i. h. 42, stb.

[4] A DAcR. a magyar közvetítést felesleges aggályoskodással emlegeti.

[5] Adatok 1791 óta: *misarăşu, misărăşiţă* (Iorga: *Acte româneşti şi câteva greceşti* 269); Bulletin Linguistique VI (1928), 208 (Beszterce-Naszód m.), stb.

túl is előforduló *gealău, ghilău* 'gyalu' (< m. *gyalu*),[1] az erdélyi *harapauă* 'harapófogó' (< m. *harapófogó*),[2] a mindenfelé előforduló *ic* 'ék' (< m. *ék*), *ilău* 'üllő' (< m. *üllő*), a már szóvátett *lompău, lopău* 'lopó' és *răsălău* 'reszelő' (< m. *reszelő*),[3] stb.

A rumén p a r a s z t h á z fejlődéstörténete, mely részleteiben még megvilágításra vár, szintén világos nyomait mutatja a magyar hatásnak. Persze meg kell elégednünk rövid utalásokkal. Ezekből azonban mégis arra következtethetünk, hogy a helyhezkötött életmódú magyar parasztság nemcsak szellemi, de tárgyi műveltségét is közvetíteni tudta a földmíveléssel mindinkább megbarátkozó ruménség felé. Északerdélyben az udvart *curte* helyett gyakran *odor*-nak hívják (< m. *udvar*),[4] a tornác, pitvar neve *târnaţ* (ld. fenn), a mestergerendáé *meştergrindă* (már a Bánsági Névtelen szótárában), a tetőzeté *häizaş* (< m. *hajzás, héjjazat*). Utóbbi Moldvában is előfordul,[5] ahol az ácsok is túlnyomóan magyarok voltak. Magyar mesteremberek terjesztették el a *koszorúfa* nevét is, amely az egész északi rumén nyelvterületen meghonosodott s lett belőle *cosoroabă*, míg nyelvjárásokban *cosărău, cosorău* alakban is előfordul (DAcR. I/2, 827; Clopotiva. Un sat din Haţeg I, 179, stb.) A Lexicon Budense-ben és Bobb püspök szótárában feljegyzett *ambituş* 'fedett folyosó' (< m. *ámbitus*, lat. *ambitus* 'peristylium ,claustrum', vö. Magyar Etymologiai Szótár I, 87) tanulságos módon mutatja, hogyan kerülhettek szavak a magyar köznemesség latin szókincséből a rumén nemesség, majd a köznép nyelvébe. Szórványosan a 'kapu' neve is *căput*.[6] A Temes-

[1] DAcR. II, 242; *ghilău* (Ciauşanu—Fira—Popescu: *Vâlcea* 163); *gealău* 'unealtă cu care se netezesc scândurile' (Baia, Folticeni. Şezătoarea XXIII, 77); *ghilău* 'rândea' (Barbul: i. h. 48): *ghilău* 'Hobel' (Molnár: Wb. 70); *gialeu* (Clemens: Wb. 189); *jilău* (Stan: i. h. 38); Alexics: i. h. 109, stb.

[2] Paşca: *Glosar* 33; Bulletin Linguistique VI (1938), 192; Caba (i. h. 97) a szót *haromfogău* alakban említi, stb.

[3] Lex. Bud. 585; Barbul: i. h. 52; Caba: i. h. 100, stb.

[4] Moldován: i. h. 815; Caba: i. h. 91; az Avasvidéken: Anuarul Arhivei de Folklor I, 234; C. Brăiloiu: *Bocete din Oaş*. Bucureşti, 1938. 30, 37, 67, 71, stb.; *odoraş* 'kleiner Hof' (Bîrlea: *Cântece*, 94); *odor* 'belső udvar' (Gunda: Földr. Közl. LXIX [1941], 231. Lápos vidéke) stb.

[5] Sadoveanu is használja: DAcR. II, 345; vö. még *haidăş di bleax* (Marginea. Codrul Cosminului I [1924], 386); *haidzăş* 'acopĕrĕmîntul casei' (Munţii Sucevei, Şezătoarea V, 97); Moldován: i. h. 812; Caba: i. h. 89; *häizaşu* căşi i pus, akuma trăbă şi pun ciripa pă leatsuri (Székudvar-Socodor. Arad m. — Saját gyűjtés), stb. Ide tartozik még *häizaş* 'loc înclinat pe care se dau la vale lemnele din pădure' (Paşca: *Glosar* 32).

[6] Vö. *Keput*. Porta (Bánsági Névtelen, i. h. 153); Alexics: i. h. 69; Mândrescu: i. h. 54; Barbul: i. h. 44, stb. A m. *kapu* tárgyesetének átvétele.

közben, Erdélyben és Olténiában gyakran használják a *sobă* szót *odaie, chilie* helyett.[1] Erdélyben a magyar hatás kétségtelen.[2] A 'fűtőkályha, sütőkemence' ezzel szemben Erdély számos vidékén nem *sobă*, hanem *fiteu* (< m. *fűtő, fűtőkemence*).[3] Az udvarban elhelyezkedő melléképületeket a Bánságban, Erdélyben, Bukovinában és Moldvában *acareturi, binale, nămestii* helyett gyakran a magyar eredetű *heiuri* (< m. *hely*) szóval jelölik ; ezek olyan gazdasági épületek, melyek a gazda tulajdonát képező telken állanak.[4] Ilyen gazdasági melléképület a fentemlített *găbănaş* is.

A háziedények és űrmértékek szókincsét szintén számos magyar elem gazdagította. Fentebb már említettük az *uiagă* 'üveg, palack' szót. Ehhez járulnak még a következő, részben a Kárpátokon túl is elterjedt szavak : *acău* 'akó' (már a Lex. Bud.-ben), amely nemcsak Erdélyben fordul elő, amint azt a rumén akadémia szótára jelzi, hanem szerb közvetítéssel Olténiába is eljutott.[5] Túlnyomóan magyar közvetítésre kell gondolnunk a *cană* 'kanna (cserép), vizes-, borkancsó' esetében is (< m. *kanna*, n. *Kanne*),[6] míg a *canceu* 'kancsó',

[1] Már az *Anweisung zum Hanfbau. Walachisch.* In Buda, 1828. c. ismeretterjesztő művecskében : pre masă în *sobă* (7. l.) ; Moldován: i. h. 817 ; Caba: i. h. 100 ; Bîrlea: i. h. I, 85, stb. A Lex. Bud. csak a balkáni nyelvekben is általános 'fűtőkályha' jelentését jegyzi fel. Vö. még Weigand, Jahresb. VII, 86 és VIII, 318, továbbá Grai şi Suflet V, 64. Mivel a 'fűtőkályha' ~ 'fűthető szoba' ~ 'szoba' jelentésalakulás több nyelvben is bekövetkezhetett, a Bánságban és Havaselvén szerb vagy bolgár közvetítést is feltételezhetünk.

[2] Igy különben még Puşcariu : *Limba română* 311.

[3] Szolnok-Doboka megyében *feĉeu* (Középfalva-Chiuza. Paşca : *Glosar* 27) ; *fit'eu* 'gemauerter Ofen' (Szatmár m. Lippó. Weigand: Jahresb. VI, 76., vö. még Magyar-Román Szemle III, 234) ; în cornul *fiteului* (Kolozs m. Fejérd. Gocan—Florian : *Monografia comunei Feiurdeni*. Cluj, 1939. 101), stb.

[4] 1840 óta mutatható ki : care nu se ţine de *heiu* lui (Iorga : *Acte româneşti* 244) ; acest locul cu casâli şi toate *heiurile* clădite pe dânsul (Antonovici: i. h. I, 115. 1855) ; *heiuri* 'acareturi în jurul casei' (Munţii Sucevei. Şezătoarea III, 15); *heiuri* 'lucrurile de lângă casă' (Nemţişor, Neamţ környéke. Ion Creangă V, 374) ; Creangă-nál (vö. ed. Kirileanu, 296) ; *hei* 'loc, pământ ce se ţine de o casă' (Densusianu : i. h. 320), stb. L. még DAcR. II, 385.

[5] Arhivele Olteniei VII, 59 ; Ionescu : *Agricultura română în judetiulu Mehedintiu* 734 ; într'un *acău* sănt 64 iţe (Bota : i. h. 97) ; Alexics : i. h. 18 ; Mândrescu : i. h. 30, stb.

[6] E mellett természetesen tájak szerint német, kisebb mértékben pedig bolgár-szerb közvetítés is lehetséges. A DAcR. a rumén szót egyszerűen a bolg. *kana* átvételének tartja !

csak a m. *kancsó* szóból magyarázható.[1] A magyai *ţakalán* (a *ţakanál* nyelvjárási alakja) szóból ered a rumén *ţăcălău, ţăcăleţ*.[2] Hasonlóképpen a *ţedeleş* 'kis hordó' (< m. *ţedeles*) is köznyelvi szóvá lett, általában olyan hordócskát jelent, melyben az ivóvizet tartják.[3] A határban dolgozó földmívesek napi ivóvízkészletüket a *ţedeleş*-ben viszik magukkal. Erdélyben, Bukovinában és Moldvában az agyagedény fedőjét *ţedeu, ţideu*-nek hívják (< m. *ţedő, ţödő*).[4] Az ókirálysági rumén népnyelvben is gyakran találkozunk a *ţele, ţelă* 'fél' űrmértéknévvel, mely már az 1814. évi budai kalendáriumban is előfordul.[5] Nem kevésbbé elterjedt szó a *laboş* 'lábos' (< m. *lábas, lábos*).[6] A *melesteu* 'mállasztó' azokhoz a magyar elemekhez tartozik, melyek Moldvában, Bukovinában és Besszarábiában sokkal népszerűbbek lettek, mint magában Erdélyben.[7] A *pârlău* 'mosókád' (< m. *párló* 'szapuló sajtár'), a mosás és lúgozás szókincséhez

[1] Egész Erdélyben, továbbá az olténiai Mehedinţi-ben is ismerik : Izvoraşul IV (1922), 6 ; Tagliavini . *Lex. Mars.* 111 ; Bulletin Linguistique II (1934), 211, stb.

[2] Az egész északi rumén nyelvterületen elterjedt. Vö. DAcR. II, 2 ; Drăganu : Dacoromania III (1924), 713—14.

[3] DAcR. II, 90 ; továbbá Molnár: *Sprachlehre* 59 ; Grai şi Suflet IV, 345; Caba: i. h. 97 ; *ţidileş* 'un vas rotund şi lat la volum în care se face lapte acru' (Şezătoarea V, 72. Munţii Sucevei), stb.

[4] Először Maller szótárában (1833, Vö. Alexics: i. h. 54) ; DAcR. II, 91 ; Foaie pentru minte, inimă şi literatură 1846. No. 11, 88. l. ; Bologa *Poezii* : 180 (Alsó-Fehér m.) ; *ţed'ew* (Beszterce-Naszód m. Bulletin Linguistique VI [1938], 180) ; *ţid'eu* (Caba: i. h. 97); on *ţedeu* tot de lut (Szárazpatak. Ugocsa m. Anuarul Arhivei de Folklor VI (1942), 263) ; paharu-i astupat cu *ţedeu* (Komorzán. Szatmár m., uo. I, 213) ; *ţedeu* 'capac' (Kalotanádas. Kolozs m. Niculescu—Varone: *Folk. rom. din Ardeal* 63), stb.

[5] DAcR. II, 93 ; şi *ţelea* şi talerul (1870. Vö. Gaster: *Chrest. rom.* II, 292) ; Caba: i. h. 97 ; Znopu ferdela, Mănunchiu mirţa, Şi spicu *ţelea* (Spring. Alsó-Fehér m. Bologa : *Poezii* 209) ; *ţele* 'jumătate de litru' (Vîrcol : *Vâlcea* 7) ; *ţele* '½ de litru' (Beszterce-Naszód m. Bulletin Linguistique VI (1938), 180) ; *ţelē* 'félkupa' (Stan : i. h. 33), stb.

[6] Erdélyi és moldvai adatokra vö. DAcR. II, 74 ; Barbul : i. h. 49 ; Caba. i. h. 98 ; Gregorian : *Graiul din Clopotiva* 59 ; Bulletin Linguistique VI (1938), 180 (Beszterce-Naszód m.) ; Niculescu—Varone : i. m. 64 (Kolozs m.) ; Gorj és Mehedinţi környékére ld. Weigand. Jahresb. VII, 85.

[7] Tiktin : DRG. 966 ; D. Furtuna : Din vieaţa poporului român XV, 24, 92 (Sârbi, Dorohoiu) ; Anuarul Arhivei de Folklor IV (1937), (Corcmaz, Besszarábia) ; Analele Dobrogei XI (1930), 120 (Meidanchioi, Tulcea) ; A. Gorovei : Din vieaţa poporului român XXVII, 27 (Covurlui), stb. A m. *mállasztó* szóból magyarázzák. Giuglea : Dacoromania III (1924), 970. Vö. még Drăganu : uo. 721.

tartozik; Erdélyben, a Bánságban és Olténiában használják.[1] A köznyelvi *săpun* 'szappan' helyett Erdélyben és Moldvában a magyar *szappan* szónak megfelelő *sopon* (ebből : a *soponi* 'szappanozni') járja.[2] Az űrmértékek közül megemlítjük még a *vică* 'véka' szót, mely az erdélyi szász eredetű *ferdelă* mellett Erdélyben igen gyakori.[3] A bútornevek közül megemlítendő az *almar, armar* 'almáriom, szekrény' (< m. *almáriom*),[4] továbbá a szintén Erdélyben és a Temesközben használt *parsechiu* 'üvegszekrény, faliszekrény' (< m. *pohárszék*).[5]

A ruházat és népviselet terén a magyarság nemcsak fontos szavakat és dolgokat (mint *cizme, nădrag*) közvetített, hanem nagy mértékben hozzájárult — főleg Erdélyben — a rumén ruhakészlet és ruhadíszítés gazdagításához. Az ebbe a fogalomkörbe tartozó kölcsönszavak áttekintését a *beleş, berliş* 'bélés' (< m. *bélés, bérlés*) szóval kezdhetjük, mely már Bobb püspök szótárában és a Lex. Bud.-ben feltűnik és a szabóipar szókincséhez tartozik (maga a szabó Erdélyben sokhelyt

[1] Lex. Bud. 484, 498 ; Moldován : i. h. 815 ; Francu—Candrea : *Munţii Apuseni* 104 ; Densusianu : i. h. 328 ; Gregorian : i. h. 60 ; Anuarul Arhivei de Folklor III, 126 (Şopotul nou-Újsopot. Bánság); *prîlew, pîrlew* (Lăpuşnicul mare-Nagylaposnok. Bánság. Bulletin Linguistique V (1937), 188) ; Arhivele Olteniei XV (1936), 98 ; Convorbiri Literare LIV—1922. 368 (Gorj), stb.

[2] Először egy XVII. századi levélben találjuk, melyben a suceavai porkoláb szappant és más árukat rendel Besztercéről (Iorga: *Documente romîneşti din archivele Bistriţei* I, 23) ; Caba : i. h. 100 ; Cu *sopon* din boltă nouă (Bologa : *Poezii* 114, 115) ; Bîrlea : *Cântece* 79, 107 ; Creangă is használja, ed. Kirileanu, 308 ; L. Fl. Marian : Din vieaţa poporului român IX, 9, stb.

[3] Lex. Bud. 754 ; Alexics: i. h. 108 ; Moldován: i. h. 819 ; Hetco: *A berettyóménti román nyelvjárás* 51 ; Caba : i. h. 97 ; Barbul : i. h. 55 ; am vîndut o *vikă* di tènk'yŭ (Bihar m. Bulletin Linguistique IV [1936], 155), stb.

[4] A DAcR.-nak a szó magyar eredetére vonatkozó aggályai művelődéstörténeti és szóföldrajzi okokból teljesen alaptalanok. A régi és új adatok egyaránt Erdélyből származnak : Molnár : *Sprachlehre* 371 ; Molnár : Wb. 75 ; Clemens : Wb. 200 ; Moldován : i. h. 809 ; Caba : i. h. 94 ; Niculescu—Varone : *Folk. rom. din Ardeal* 60 (Kalotanádas. Kolozs m.), stb. A balkáni rumén nyelvjárásokban ismeretlen. — *Almáriom* és *pohárszék* hasonló jelentésű szavak, az általuk megjelölt bútordarabok nyilvánvalóan magyar mintára kerültek a rumén szobába.

[5] Már a Bánsági Névtelen szótárában előfordul : *Peharszek* (Drăganu : i. h. 156) ; *peharsechi* (c. 1700. Iorga: *Studii şi Documente* IV, 69) ; *parsétiu* 'etajera pe care pun ţărancele vasele' (Beszterce-Naszód m. Paşca : *Glosar* 46) ; *parsekį* 'dulap' (E. Moroianu: *Din Tinutul Săcelelor* : Grai şi Suflet V, 45); Reteganulnál *părsăty* (vö. Densusianu: i. h. 327), l. még Gregorian: i. h. 60 ; *parsec* 'stelaj, blidariu' (Zséna. Krassó-Szörény m. Costin : *Graiul bănăţean* II, 147) ; *pârsechiu, persechiu* 'dulap cu poliţă' (Kuptorja. Krassó-Szörény m. uo.), stb.

sabău ; l. fenn).[1] Erdély több vidékén a bélelt női kabát neve *buibeleu* (< m. *bujjbelé* : Szinnyei : Magyar Tájszótár 194).[2] A rumén parasztok és pásztorok a Kárpátokon innen is, túl is hordják a *bărău, bobou* nevű subát. E szó, mely a magy. *guba* átvétele, a moldvai és havasalföldi vajdák vámdíjszabásaiban már a XV. század elején előfordul,[3] mivel a durva magyar gyapjúpokróc, melyből a subát készítették, a legkeresettebb árucikkek közé tartozott. Finomabb ruhaanyagokat is vettek át a rumének a magyaroktól, így pl. a bársonyt, melynek a Kárpátokon innen *bârşon, barşón* (< m. *bársony*), a Kárpátokon túl viszont — az ottani török hatás folytán — *catifea* a neve.[4] Szélesebb körben vált használatossá a *bumb* 'gomb' (< m. *gomb*) szó : a köznyelvi *nasture* mellett Erdélyen kívül Moldvában és Bukovinában is otthonos.[5] A városias ruházkodás behatolása a faluba szintén jelentős nyomokat hagyott a népnyelvben. Erdélyben, a Temesközben és Moldvában így terjedt el a *căput* ‚kabát' (< m. *kaput*).[6] Nem lehet véletlen, hogy a *clop* 'kalap' szóval először a máramarosi ruméneknél találkozunk, akik igen korán nemesi előjogokat élveztek s így ruházatukban is mindig felfelé törekedtek. A magyar kalap idővel sokhelyt kiszorította az eredeti és a balkáni rumének között még ma is kedvelt *căciulă* nevű föveget. A *clop* igen gyakori

[1] Alexics: i. h. 32 ; Mândrescu: i. h. 40 ; Moldován: i. h. 809 ; Stan: i. h. 26 ; Pont—Briand: *Dicţiunaru româno-francesu.* Paris—Leipzig, 1862. 71 ; Barbul i. h. 43, stb.

[2] Mândrescu: i. h. 50—1 ; Moldován: i. h. 809 ; Caba: i. h. 95 ; Alexics: i. h. 111 ; Vaida : Tribuna 1890, 341 ; DAcR. I, 679, stb.

[3] Ld. ehhez Ung. Jb. IX (1929), 391, továbbá DAcR. I, 591—92 ; Costăchescu: *Doc. mold.* II, 743 ; *bobou* (Evangh. Govora, 1642. ap. Cipariu : *Analecte* 155) ; *bubou* (Haneş : *Ţara Oltului* 112), stb. ; *gubă* alakban is előfordul : DAcR. II, 323 ; Bîrlea : *Balade, colinde şi bocete din Maramureş* 61 ; az Avasvidéken, (Muşlea : Anuarul Arhivei de Folklor I, 233) ; *gub* (Beszterce-Naszód m. Bulletin Linguistique VI (1938), 191). Vö. még : *A Magyarság Néprajza* I, 409. Budapest, é. n.

[4] Egy 1780-ból származó végrendeletben : 1 laibăr verde de *barşon* (Iorga: *Acte româneşti* 52) ; Alexics : i. h. 30 ; Măndrescu : i. h. 39 ; Barbul : i. h. 43, stb.

[5] DAcR. I, 687 ; Bîrlea: i. h. 43 ; Gregorian : i. h. 56, stb. Az *a îmbumba,* 'begombolni', *îmbumbat* 'begombolt' származékok már Molnár szótárában is szerepelnek (1822. 178, 179).— Itt említjük meg, hogy a gombostű Erdélyben és Bukovinában *bumbuşcă* (< m. *gombostű*), másutt azonban *ac cu gămălie.* Vö. DAcR. I, 689 ; Alexi : *Rum.-Deutsch.* Wb. 53 ; Niculescu—Varone : *Folk. rom. din Ardeal* 61 (Kalotanádas. Kolozs m.), stb.

[6] DAcR. I/2, 116, ahol ilyen mondatokat találunk : *Căput* mândru tot *bumbit* (*bumbit* 'gombokkal ellátott') ; Paşca : *Glosar* 14 (Gorj) ; Barbul : i. h. 44 ; Caba: i. h. 95 ; Hetco: i. h. 45 ; Moldován: i. h. 810 ; Stan: i. h. 29 ; Gregorian: i. h. 56. Régi adat 1791-ből : Blănitu *căputului* (Brassó. Iorga : *Acte româneşti* 267).

Erdélyben és a Temesközben, de szórványosan Moldvában és Havaselvén is előfordul.[1] A *chepeneag* 'köpenyeg' esetében, a nélkül, hogy az Ókirályság területén török közvetítés lehetőségét kizárnók, szóföldrajzi, valamint szótörténeti és hangtani okokból inkább magyar közvetítésre kell gondolnunk. Már a Lexicon Marsilianum-ban előfordul és seholsem terjedt el úgy az élő népi nyelvhasználatban, mint éppen Erdélyben.[2]

A török eredetű moldvai és havaselvi *basma, maramă* helyett Erdélyben általánosan elterjedt *chindeu* 'kendő',[3] valamint a szintén magyar eredetű *chischineu, chescheneu,* 'keszkenő'[4] (< m. *kendő,* ill. *keszkenő*) a rumén parasztasszony és parasztleány világába vezet. E szavakkal közmondásokban is sűrűn találkozunk, annak jeléül, hogy a népi bölcsesség kifejezésére ugyanolyan alkalmasak, mint a hétköznapi dolgok megjelölésére. Az Avasvidéken pl. a következőképpen fejezik ki azt az óhajt, hogy az asszony ne parancsoljon az urának : »Să nu poroncească *chescheneu* la *clop* în veac !«[5]

A csipkére és csipkeverésre nem találunk rumén eredetű ősi szót. A lengyel eredetű *horbotă* Moldván keresztül terjedt el, az irodalmi

[1] A DAcR. I/2, 568 bőséges adatközléséhez vö. még : *clopu* cel bun cu 2 mărieşi (Bîrlea: *Insemnări maramureşene* 14. XVIII. század vége) ; *clop* Bobb : Dict. 213 ; cu *cloapele barşonite* (Bihar m. *Culegere de doine, strigături şi chiuituri.* Braşov, 1922. 282) ; Să nu poarte struţ, în *clope* (Rădulescu—Codin: *Din Corbii-Muscelului.* Din vieaţa poporului român XXXIX, 10) ; az Avasvidéken *clop* 'pălărie' (Muşlea : Anuarul Arhivei de Folklor I, 231) ; Bulletin Linguistique VI (1938), 207 (Beszterce-Naszód m.) ; *klóapâ, klop* 'alter oder schlechter Hut' (Marginea. Codrul Cosminului IV/V_2, 233) ; Să 'l puie feciorii în *clop* (Gocan—Florian: i. h. 105) ; Numa *colop* cu cununi (Alsó-Fehér m. Bologa : *Poezii* 236); *clop* (Ugocsa m., Avasvidéke, Máramaros m., ld. Tamás : *Ugocsai magyar-rumén kapcsolatok* 14) ; *clop* (Kalotanádas. Kolozs m. Niculescu—Varone : *Folk. rom. din Ardeal* 34, 62). A *colopar* 'kalapos' származék már a magyarból fordított Batrachomyomachia szövegében is előfordul (1816. Vö. Ungaria IV (1895), 325).

[2] Tagliavini: i. h. 111—12 ; lau dezbrăcat de *căpeneag* (Biró: *Evangeliile la tóate duminecsele.* La Buda, 1799. 41) ; *kepeněg* (Molnár: Wb. 88) ; *kăpeňeag* (Bánság. Bulletin Linguistique III (1935), 169) ; DAcR. I/2, 102, stb.

[3] L. pl. *kengyeu* 'mantile' (Tagliavini: *Lex. Mars.* 111) ; DAcR. I/2, 361 ; Stan: i. h. 30 ; Caba: i. h. 101 ; *tśindźeu* 'şervet mai lung pus pe părete' (Gregorian, i. h. 63) ; *k'indeawă* 'essuie-main' (a mócoknál ; Bulletin Linguistique II (1934), 211), stb.

[4] Már a Cateh. calv.-ben megtaláljuk (ed. Baritiu, 22, 125) ; DAcR. I/2, 382 ; *chischinău* (Alsó-Fehér m. Tribuna 1887, 133) ; Frâncu—Candrea : *Munţii Apuseni* 227 ; Barbul : i. h. 45 ; Stan : i. h. 30 ; *chescheňauă* (Szilágy m. Tribuna 1890. 362), stb.

[5] Egy mese szövegében, vö. Anuarul Arhivei de Folklor I (1932), 191.

nyelvben pedig a francia *dantelă* gyökerezett meg. Erdélyben azonban még ma is túlnyomóan a *cipcă* (< m. *csipke*) szót használják, melyet *csiptye* alakban már a Lexicon Marsilianum szerzője feljegyzett.[1] Északerdélyből ismerjük a *țiteu* 'fejtő, színes gyapjúfonál' szót, mely a m. *fejtő* (Szinnyei: Magyar Tájszótár 560) átvétele.[2] Az ingujj végére varrt fodros csipkét Erdélyben *țodor, țodori*-nak hívják (< m. *fodor*), míg az irodalmi nyelv ebben az esetben is a francia eredetű *manşetă* szót használja a népies román *încreţitură* helyett.[3]

Azoknál a szavaknál, melyek a magyarban német eredetűek, az erdélyi ruménbe azonban részint magyar, részint pedig német (erd.-szász) közvetítéssel jutottak, csak a legnagyobb óvatossággal állapíthatjuk meg a közvetlen forrást. A német *Leibel* 'mellény' *lájbi, lájbli, lájbri, lábri* (Szinnyei: i. h. I, 279) alakban szerepel a különböző magyar nyelvjárásokban, a ruménekben ezzel szemben *laibăr, laibără* és *labreu* alakban.[4] Kétségtelen, hogy pl. a *labreu* változat a m. *lájbri* megfelelője, míg a *laibăr* inkább a német *Leibel* átvételének tekinthető. Vannak olyan esetek is, amikor a hangtani ismérvek teljesen cserben hagynak bennünket. A magyar népnyelvben a köténynek sokszor *surc*-nak hívják, így a ruménben is, ahol *şurţ* és *şorţ* egymás mellett fordul elő. Ilyenkor nyugodtan állíthatjuk, hogy a szó elterjedéséhez nagyban hozzájárult a *surc* szónak az erdélyi magyar nyelvjárásokban tapasztalható elterjedtsége.[5] Csak nyelvünkből magyarázható a rumén *pantlică, panglică* ‚pántlika, szalag'. A magy. *pántlika* etimonja valószínűleg a

[1] ed. Tagliavini, 104; 2 căiţe cu *cipce* (1780. Iorga: *Acte româneşti* 52); *śipkǫ* 'ing-hímzés' (Birchiş-Marosberkes. Krassó-Szörény m. Weigand, Jahresb. IV, 331); Bîrlea: *Cântece* 7, 11, 40; *cipcă* (Kalotanádas. Kolozs m. Niculescu—Varone: *Folk. rom. din Ardeal* 59), stb. A *clop cu cipcă* kifejezésre l. DAcR. I/2, 472.

[2] A DAcR. nem említi. Vö. Moldován: i. h. 812; Alexics: i. h. 56; *ţitău* 'aţă colorată, bumbac colorat' (Szilágy m. Tribuna 1890, 353); Paşca: *Glosar* 27 (Negrileşti-Négerfalva. Szolnok-Doboka m.); 'aţă de mătasă' (Bihar m. Convorbiri Literare XX, 1010); Barbul: i. h. 47; cu *ţitău* (Krácsfalva. Máramaros m. Papahagi, i. m. 164), stb.

[3] Már Molnár nyelvtanában előfordul: *ţódorîi* 'die Mangetten, Tazen' (369. l.); DAcR. II, 152; Mânecile se încheie cu *ţodori* (Păcală: *Răşinariu* 123); *ţodori* 'creţele dela mână' (Ţara Oltului. Şezătoarea XII, 149); *ţodur* 'încreţitură la mînecile iei' (Densusianu: i. h. 317); *ţodorŭ* 'partea de jos a şorţului' (Haneş: *Ţara Oltului* 116); *ţodor* 'fodor' (Stan: i. h. 34); *ţodoră* (Caba: i. h. 97; Moldován: Magyar-Román Szemle I, 195); *ţodră* (Moldován: *Alsó-Fehér* 812; Alexics: i. h. 56); *ţódorį* o parte a mînecei, dela pumnaş în jos' (Gregorian: i. h. 58); *ţodriţă* (Kalotanádas. Kolozs m. Niculescu—Varone: i. m. 59), stb.

[4] Utóbbi Bihar m.-ben, vö. Alexics: i. h. 113; Weigand: Jahresb. IV, 329.

[5] Vö. Borcia: Jahresb. X, 214.

német nyelvjárásokban előforduló *pantl* (vö. Bárczi: Magyar Szófejtő Szótár 234), a *pántlika* származék azonban már közvetlenül magyar forrásra utal.[1] Erdélyen kívül néhol a *plambică* alakváltozattal is találkozunk, ezzel szemben az irodalmi nyelv a *panglică* mellett kötött ki. A *tisău* (< m. *tüsző*) néven ismert zsebekkel ellátott bőrövet a magyar paraszt már nem használja, az erdélyi rumének, valamint a magyarországi tótok és rutének még ma is hordják.[2]

Az erdélyi és bánsági rumén népnyelvben a p i p á z á s szókincse is erős magyar hatásra vall. Nyelvünkből származik mindenekelőtt a *dohány* neve: *dohan, duhan*, mely a kevésbbé elterjedt német *tabac* szóval együtt a török eredetű moldvai és havaselvi *tutun* szerepét tölti be. A *tutun* szót az erdélyi rumén paraszt és pásztor az »úri« (regáti) szavak közé sorolja[3] és valószínűleg ugyanez a társadalmi értékelés az oka annak, hogy a magyar eredetű nyelvjárási elemek az idegen közuralomra támaszkodó rumén köznyelv egységesítő törekvéseinek sikerrel tudnak ellenállni.[4] A *pipás* már a Budai Szótárban *pipaş* (< m. *pipás*),

[1] A szó már a XVIII. század második felében megjelenik: 3 ştuc *pantlice* negre (Furnică: *Din istoria comerţului* 43); Molnár: Wb. 15; Alexics: i. h. 88; Barbul: i. h. 51; Caba: i. h. 99; Hetco: i. h. 49; Moldován: i. h. 815; cu cipcă şi cu *pantlică* (Mondorlak-Mândruloc. Arad m. *Culegere de doine, strigături şi chiuituri*. Braşov, 1922. 63); *pambliče* (G. Tistu: *Folklor din judeţul Buzău*. Bucureşti, 1928. 8); *plambică* (Ialomiţă. Buletinul »Philippide« V (1938), 170); a *plăntică* 'panglică' esetében szerb közvetítésre is gondolhatunk (I. Boceanu: *Glosar de cuvinte din judeţul Mehedinţi*. Analele Academiei Române. Mem. Secţ. Lit. Ser. II. Tom. XXXV, 99). — Ld. még a *panglicărie* 'Bandweberei' származékot (Alexi: RDWb.).

[2] Vö. *A Magyarság Néprajza* I/2, 421. — Erre a szóra csak északerdélyi adatokat ismerünk: Moldován: i. h. 818; Caba: i. h. 29, 101; *tïisău* 'chimir, cingătoare de pele' (Szilágy m. Vaida: Tribuna 1890, 382); *t'isău* 'tüsző' (Arad m. Alexics: i. h. 105); Či ţe priñdë dë *t'isău*, Şi vină la făgădău (Avasvidéke. Barbul: i. h. 54), stb.

[3] Egy naszódmegyei adatszolgáltató szerint: »tutun zîk domńiy« (Bulletin Linguistique VI (1938), 209). Ugyanezen a vidéken a dohányt *tabac*-nak hívják, 'dohányozni' azonban *a dohăńi, a duhăńi*.

[4] A szó már Sinkay Györgynek 1806-ban megjelent mezőgazdasági tanácsadójában előfordul (ld. Gáldi: MNy. XXXIX [1943], 366); az 1816-ban írott Batrachomyomachia-ban is megtaláljuk: Din *dohánu* Pinduluj (i. h. 305); »în lok de tabak (*duhan*)«, ahol a magyar szó a németet magyarázza (*Anweisung zum Hanfbaue, walachisch*. In Buda, 1828); Barbul: i. h. 46; Moldován: i. h. 811; Hetco: i. h. 46; Densusianu: i. h. 316; Gregorian: i. h. 57; az Avasvidéken *dohan* (Muşlea: Anuarul Arhivei de Folklor I, 232); ca să cumpăr *dohan* ... fără tabac ... mă şî b'eteşesc (Bréb. Máramaros m. Papahagi: i. m. 170); cîn am *dohan* nu bag bagău în gură (Bárdfalva, uo. 172); paklă dă *doan* 'paquet

vagy *duhănaş, dohaniş* (< m. *dohányos*).[1] A *duhan, dohan* szóból származik az *a duhăni, a dohăni* ige, míg az Ókirályságban a törökből fordított *a bea tutun* és az újabb keletű *a fuma* járja.[2] Hasonlóképpen áll szemben a török *lulea* szóval (Erdélyben és részben Moldvában) a hasonló jelentésű *pipă* (< m. *pipa*).[3] A *pipă* elterjedési övezetében még egy magyar kölcsönszóval találkozunk : *jaşcău* 'dohány zacskó' (< m. *zacskó*)[4].

A dohányzás szókincséhez tartozó magyar eredetű szavak is világosan mutatják, hogy a Kárpátokon innen és túl letelepedett rumének századokon át egészen különböző művelődéstörténeti körülmények között éltek és fejlődtek.

IV.

Vázlatos fejtegetéseink végére érve, ismételten rá kell mutatnunk arra, hogy dolgozatunkban a magyar—román történeti, nyelvi és művelődéstörténeti kapcsolatoknak csak azokat a mozzanatait érintettük több-kevesebb részletességgel, amelyek a rumén nyelv magyar eredetű szavainak vizsgálatából adódnak. Munkánk természeténél fogva sok részletkérdést kellett érintetlenül hagynunk, mert ezek tárgyalásához

de tabac' (Bánság. Bulletin Linguistique III, 145) ; vö. még uo. III, 119 ; V, 146 ; *duvan* (Torontál m. Costin : *Graiul bănăţean* II, 89) ; *duhan, dohan* (Kalotanádas. Kolozs m. Niculescu—Varone : *Folk.. rom din Ardeal* 38, 62), stb.

[1] Paşca : *Glosar* 46 ; Bulletin Linguistique V (1937), 144 ; Alexics : i. h. 51 ; Că gazda-i *dohaniş mare* (Bîrlea: i. h. 30); Că bărbaţî-s *dohaniş* (Máragyulafalva. Papahagi : i. m. 97), stb.

[2] Furduinál : Si kinte şi *duhenesté* (1818. ap. Gaster: i. h. II, 224) ; Barim *duhăñēšt'e*, kă ya *pipa*-y aičĭ si *duhanu* (Bihar m. Bulletin Linguistique IV, 165) ; további adatok uo. II, 219 ; IV, 144 ; V, 146 ; VI, 209 ; *a duhani* (moldvai adat. Marginea. Codrul Cosminului II/III, 391).

[3] Ld. pl. »*pipe* (lule)« az »*Anweisung zum Hanfbaue*«-ban (Buda, 1828. 14) ; Molnár: Wb. 99 ; Lex. Bud. 505 ; Caba : i. h. 101 ; Avęam *k'ipă* şî dohan (Farkasrév. Papahagi : i. m. 100) ; Şezătoarea II, 42 (Munţii Sucevei), stb.

[4] 1812 óta ismerjük különböző rumén szövegekből : (Bîrlea : *Insemnări maramureşene*, 79) ; ld. még DAcR. II/2, 11 ; továbbá Şezătoarea XIX, 43 (Bukovina) ; *jaşcău* 'o pungă mare, făcută din beşică de bou' (uo. II. 41. Munţii Sucevei) ; Densusianu : i. h. 341 ; Gocan—Florian : i. h. 132 ; *jaşcău* 'un săculeţ mic de piele în care se ţine tutunul' (Bîrlea : *Cântece* 24) ; *jăşcău* (*dă duhan*) 'dohányzacskó' (Székudvar. Arad m. Saját gyüjtés) ; *jăşcău* 'punga, mai ales de tăbac, făcută din beşică sau din pielea care învăluie testiculile berbecelui' (Morgonda—Merghindeal. Nagyküküllő m. Ţara Oltului 1902, No. 12. p. 7) ; *jaşcău* 'săculeţ' (Vaida : Tribuna 1890, 361) ; *jaşcău* 'zsacskó, főleg dohány-' (Stan : i. h. 38) ; vö. még Weigand, Jahresb. VI, 82 és IX, 225, stb,

nem rendelkezünk egyelőre sem elegendő anyaggal, sem pedig megfelelő előmunkálatokkal. Figyelmen kívül hagytuk azt a nagy terjedelmű szóanyagot is, amely eddigi kutatásaink szerint csak aránylag kis sugarú tájakon átvett magyar elemekből áll s így pusztán helyi jelentőségűnek tekintendő. Ezeknek egyszerű felsorolása is nagyobb terjedelmű tájszótárt töltene ki. A magyar kölcsönszavak nyomán kimutatható művelődéstörténeti hatások terén különösen a népi érintkezések számtalan részletkérdése vár még tisztázásra s ebből a szempontból főleg a néprajzi kutatásoktól várhatunk gazdag, új anyagot. Ezúttal csak néhány lényeges vonást ragadhattunk ki, az összefoglaló ábrázolás a jövő feladata. Jelenleg inkább a magyar magas műveltségnek a rumén ség egyetemére gyakorolt hatását látjuk tisztábban, de remélhető, hogy a nehezebben elvégezhető és hosszadalmasabb adatgyüjtést igénylő néprajzi kutatások törekedni fognak az így nyert kép minél tökéletesebb kiegészítésére. Bizonyos, hogy az eredmény tájegységenként lényeges eltéréseket fog mutatni, már azért is, mert a rumén ség művelődési, társadalmi, gazdasági és jogi viszonyai koronként és tájanként nem voltak azonosak.

Értékelési kísérletünk megítélésében tehát nem mellőzhetők a fenti szempontok. Célját teljesen el fogja érni, ha ösztönzésül szolgálhat a további munkára. E mellett igyekeztünk bőséges adatközléssel még jobban megvilágítani a magyarságnak azt a hivatásszerű művelődéstörténeti szerepét, amelyet saját kultúrjavainak és a Nyugat szellemi áramlatainak közvetítésével játszott a középkortól kezdve napjainkig. Ennek a művelődésterjesztő munkának gyümölcseit élvezték keleti és déli szomszédaink, közöttük az ortodox bizánci-szláv kultúrkörben megjelenő és onnan nyugati műveltségű tájak felé terjeszkedő rumének is. A magyar művelődés sugárzási ereje történelmünk sorsfordulataival erősbödött vagy gyengült, de mindig elevenen hatott, akkor is, ha csak Erdélyre kellett szorítkoznia.

A rumén vajdaságok tudvalevőleg csak a fanarióta kor megszüntével (1821) kerültek bensőségesebb viszonyba a nyugati műveltséggel. Akkoriban azonban már mélyen szántó különbségek határozták meg az erdélyi művelt rumén és a vajdasági (havasalföldi és moldvai) rumén típusát, olyan különbségek, amelyek a két különböző viszonyok között kialakult táj nyelvében is mindmáig fellelhető és kimutatható nyomokat hagytak. Az erdélyi rumén műveltség a magyar és magyar közvetítésű nyugati latin-német kultúra színeivel gazdagodott, a Kárpátokon túli pedig, ortodox bizánci-szláv hagyományait megőrizve, törökös, majd franciás jelleget öltött. Bármilyen elemi erővel is igyekeztek azonban a Kárpátokon túli rumén ség felsőbb társadalmi rétegei a franciás nyugati művelt-

séghez hasonulni, a régi és újabb magyar nyelvi hatások és a francia nyelvi hatások között alapvető különbséget látunk. A magyar hatás a régebbi, a két nép együttélésének szerves eredménye, jelentős megnyilvánulásai a ruménség minden rétegét áthatják, számos magyar szónak régies, meghitt hangulata fejlődött. A francia hatás újabb keletű, messziről átültetett, inkább osztályműveltséget teremtő, amely azonban nélkülözi a hosszú évszázadok hagyományainak erejét s a szélesebb néprétegek felé sohasem tudott szélesebb ösvényt kitaposni. Ezért a nagyrészt már a kései középkorban átvett magyar szavak helyét inkább csak a franciás műveltségű felsőbb társadalmi körökben veszélyeztethetik divatos hangzású francia riválisok. A rumén népnyelvben megingathatatlanul élnek tovább az ilyenféle, a néplélekbe mélyen beidegzett szavak : *a jăgădui, a îngădui, pildă*, míg a franciáskodó *exemplu, a permite, a promite* előkelő hangzásukkal sem pótolhatják a bibliai szövegekből is mindenütt jól ismert magyar eredetű, régesrégen befogadott szavak bensőséges hangulatát, megszokott csengését. Sok régi magyar szót fenyegetett veszély az idők folyamán, de legtöbbje, éppúgy mint számos mélyen gyökerező szláv eredetű népnyelvi szó, diadalmasan került ki újdonsült vetélytársakkal vívott küzdelméből. Igy állotta meg a helyét a fanariótakorban az *oraş* az újgörög *politie* szóval, Erdélyben az *urbe* szóval szemben. Egyiket sem a történelmi táj természetes erői építették bele a ruménség művelődéstörténeti fejlődésének menetébe, túlkésőn érkeztek ahhoz, hogy hozzáhasonulhassanak a történeti rumén szókincs elemeihez, amelyekhez a magyar eredetű szavaknak jó része tartozik.

Szépszámú rumén köznyelvi és még több népnyelvi szóról mondhatjuk ugyanazt, amit Hasdeu a magyar eredetű *alean*-ról állapított meg : »*Alén* e mult maĭ frumos decât neologismul *melancoliă* şi va remâné în graĭu, maĭ ales ca termen poetic alăturĭ cu sinonimul maĭ figurat, dar maĭ puţin energic : *inimă-albastră*.« (Etym. Mag. 822).

Tamás Lajos

SZÓMUTATÓ

I. MAGYAR SZAVAK

almáriom 371
apród 344
arrestálni 363
asztalos 367
avas 362
ács 367
áldás 353
áldomás 348
álóés 363
ámbitus 368

bakter 367
bán 347
bánat 353
bánni 351
bántani 349
bársony 372
beteg 353, 354
bélés 371
bélfa 365
bér 351
béres 365
bérlés 371
boglya 365
bosszú 353
bő 354
bőség 351
bugyelláris 363
bujdosó 354
bujjbelé 372
bujtás 365
büntetni 354

címer 344
cinterem 361
csalni 354
csipke 374
csoport 365
csorda 365

darab 354, 355
darabant, darabont 355
dohány 365
dohányos 376
dűlő 365

ellen 350
emészteni 358, 359
engedni 351
ernyő 367
ék 368

fakalán, fakanál 370
fedeles 370
fedő 370
fejtő 374
felelet 355
felelni 355
felező 365
féle 355
feredő 355
fillér 355, 356
fodor 374
fogadás 354
fogadni 351
forduló 365
födő 370
fölöző 365
fürdő 355
fűrész 356

gabonás 365
gazda 348
gomb 372
gombostű 372 : 5
guba 372
gyalu 368
gyeplő 367
gyolcs 356
gyötörni 356
gyűlés 356

hagyma 356, 357
hajtani 356
hajzás 368
haladni 356
halastó 345
harapófogó 368
hatalom 357
határ 348
hám 366, 367
herceg 344
héjjazat 368
hintó 366
hitvány 362

hold 357
huszár 349

iskola 352
istálló 366

jobbágy 357
jószág 365
juss 363

kalamáris 363
kalap 372, 373
kancsó 370
kanna 369
kaput 372
kard 349
kaszáló 365
kendő 373
keszkenő 373
kép 350
kín 351
kocsi 354
kocsis 354 : 5, 366
konfiskálni 373
konskribálni 373
kopó 374
kopóeb 354 : 7
koporsó 354
korrespondálni 364
koszorúfa 368
kovács 367
költeni 347
költség 347

lakat 358
lakatos 358
lakás 347, 357
lakni 347
lábas 370
lábri 374
lájbi, lájbli 374
lájbri 374
lámpás 358
legelő 365, 366
lepedő 358
lesni 358
lóhere 366
lopó 366

maradék 358
marha 347
máj 358
mállasztó 370
mázsa 347
megyés 349
melegágy 366
menteni 351
mesterség 358
mészáros 367
mód 363

nadrág 359
nótárius 863
nyomás 357

ok 359
oltalmazni 359
oltani 365
orbánc 359
óriás 351
ölyv 344
örökös 361

pallos 359
panaszolni 359
passzus 363
pántlika 374
párló 370
penicillus 363
peres 349
példa 359
pipa 376
pipás 375
pityóka 366
pohárszék 371
porkoláb 349
puska 349

részes 349
rét 366
rovás 360

sajtó 366
sereg 361
skola 352
surc 374
süldő 366
szabó 360
szakács 367
szappan 371
szavados 349
szállás 360
szám 351
szekeres 360
szekrény 360
szerezni 360
szerszám 367
szidalom 360
szidni 360
szükség 360

tagadni 351
talp 361
tábor 361
támadni 351
tár 348
terh 348
tolvaj 349
tornác 361, 368
tó 361
tölcsér 361
tüsző 375

udvar 368
üllő 368

vállu, vályu 366
vám 348
vámos 348
város 346
vezető 362
vég 347
vikárius 363
vitéz(ek) 343

zsellér 357
zsemle 357
zsengés 356
zsinór 361
zsold 349

II. RUMÉN SZAVAK

acareturi 369
acău 369
acludului 364
aciu 367
agricultor 365
aldămaş 348
aldaş 353
alduială 353
alean, alian 350, 353, 378
aleaniş 349
aleşui 358
almar 371
aloişu 363
altoi, altoiu 365
ambituş 368
amistui 358, 359
aprod 344
arişţălui 363
armar 371
arneu 367
astăluş 367
atârnaţ 361 : 5
avaş 362

băbău 372
ban 347
bănat 353
bântui 349
bănui 350
barşon 372
băsău 353
basma 373
beleş 371
belşug 351
berliş 371
beteag, beteg 353
beteşug 353 : 5
beuşag 351 : 2
binale 369
bintetlui 354
bintetui 354
bir 351
biriş 365
bişag, bişug 351 : 2
biu 354
biuşag, biuşug 351 : 2
boactăr 367
boaghe 365
bobou 372
boghie 365
bubou 372 : 8
buduşău 354
buduşlancă 354 : 2
buduşlău 354
bughilarăş 363
buibeleu 372
bulfeu 365
bumb 372
bumbit 372 : 6
bumbuşcă 372 : 5
butaş 365

căciulă 372
călămariş 363
cană 366
canceu 370
căpeneag 373 : 2
căput (kapu) 368
căput (kaput) 372
carbunculuş 363
căsăbà 345
catifea 372
celui 354
cetate 346
chelciug 347
cheltui 347
chepeneag 373
chescheneu 373
chezaş 349
chezăşlui 349
chibzui 350
chin 351
chindeu 373
chip 350
chischineu 373
ciopor 365
cipcă 374
cireadă 365
ciurdă 365
cizme 371
clop 372
coardă 349
cocie 354
cociş 366
colop 373 : 1
colopar 373 : 1
comunicălui 364
confişcălui 363
conşcribălui 363
copârseu 354
copou 354
corespondarisi 364
coreşpondălui 364
cosalău 365
cosărău 368
cosoroabă 368
covaciu 367
curte 368

dantelă 374
darap 355 : 1
dărab 355
dărăbanţu 355 : 1
depleu 367
d'ilis 356 : 3
dipleu 367
dohan 365, 376
dohăni 376
dorobant 355
dsutrujezk 356 : 6
duhan 365, 376
duhănaş 376
duhăni 376
duleu 365

econom 348
embereclisi 364
exemplu 378

făcălău 370
făcăleţ 370
făgădaş 355
făgădui 351, 378
fedeleş 370
fedeu 370
fel 355
fele 370
feleleat 355

felelui 355
felezeu 365
ferăstrău 356, 367
ferdelă 371
feredeu 355
fideu 370
fidileş 370 : 3
filer 355, 356
firez 356 : 2
fiteu (fejtő) 374
fiteu (fűtő) 369
fodor, fodori 374
furdulău 365

găbănaş 365, 369
garant 349
garanta 349
gazdă 348, 366
gealău 368
ghielşug 351 : 2
ghilău 368
ghiuluş 356
ghiumbrúc 318
gig 347
gingaş 356
giolgiu 356 : 5
gitiuană 362 : 1
gitrului 356 : 6
giulgiu 356
giutrui 356
gospodar 348
grâd 346
grajd 366
gubă 372 : 3

hăitui 356
hăizaş 358
hajmă 357 : 1
hălădui 356
halău 366
hamurile 367
hărăpauă 368
haromfogău 368 : 2
harţă 349
hasnă 353
haşmă 357
hatal, hatalm 357
heiuri 366
heleşteu 345
herăstrău 356 : 2
hicleşug 343
hinteu 366
hirez 356 : 2
hiteuan 362 : 1
hoher 357
holdă 357, 365
horbotă 373
hotalm 357 : 2
hotar 348
hotărî 348
husar 349

ic 368
ilău 368
imaş 359, 365
îmbumbat 372 : 5
încreţitură 374
informălui 364
îngădui 351, 378
iobag 357
iosag 365
iştalău 366
iumbrúc 348
iuş 363

jaşcău 376
jeler 357
jilău 368 : 1
jimblă 357
jold 349

laboş 370
labreu 374
lăcaş 346, 357
lacăt, lăcată 358
lăcătuş 358
lăcătuşie 358 : 2
lăcui 346
laibăr 374
lămpaş 358
legheleu 366
lepedeu 358
leşui 358
lipid'ew 358 : 4
locaş 357 : 9
lompău 366
lopău 368
luheriu 366
lulea 376

maistor 347
maiu 358
majă 347
manşetă 374
mântui 351
mărădic 358
maramă 373
marhă 347
megiaş 349
melegaghiu 366 : 1
melegar 366
melesteu 370
meşter 347, 355 : 5
meştergrindă 368
meşterşug 367, 358 : 8
meşteşug 347, 367
misarăş 367
mistui 359
mod, modru 363
muntui 351 : 7

nădrag 359, 371
nămestii 369
nebintetuit 354 : 3
nemeş 344
nemetie 344
notareş 363

ocă 353, 359
odaie 369
odor 368
odoraş 368 : 4
opidu 346
oraş 345, 346, 378
orbalt, orbanţ 359
otalm 359 : 5
otălmăzui 359
ovaş 362

paloş 359
panglică 374, 375
panglicărie 375 : 1
pantlică 374
pârâş 349

pârgar 347
pârlău 370
parsechiu 371
păsuş 363
peharsechi 371 : 5
peniţeluş 363
peristasis 364
permite 378
piceucă 366
pildă 359, 378
pinţăluş 363
pipă 376
pipaş 375
plambică 375
pliroforisi 364
plugar 348
poiată 366
polgar 347
politie 345
ponoslui 359
poşuş 363
prîlew 371 : 1
promite 378
pughilareş 363
puşcă 349

râmnic 345
răsălău 368
rât 366
răvaş 360
răzeş 349
rid 366
rumân 357

sabău 360, 371
săcrin 360 : 5
sălaş 360
săpun 371
sărădău 355 : 7
sărsam 367
seamă 351
secheriş 360 : 4
sechiraş 360
sicriu 360
sidalme 360 : 6
sighiartău 367
sobă 369
socăciţă 367
socaciu 367
soduş 349
sopon 371
sudalmă 360
sudui 360
surzui 360
suşig 360
szeresuesk 360 : 8

şaitău 366
şcoală 352
şealui 354 : 4
şinor 361
şireag 361
şitău 366
şoim 344
şorţ 374
şuldeu 366
şurţ 374

tabac 375 : 3
tabără 361
tăgădui 351
tâlhar 349
talpă 361
tămădui 341
tar 348
tarabancz 355 : 2
târg 346
târnaţ 361, 368
tău 361
tearh, terh 348
tisău 375
tişlar 367 : 2
tolcer 361
tulai 349
tutun 375, 376

ţănterimu 361 : 8
ţimiriu 344
ţintirim 351
ţircumstanţie 364

uiagă 369
uliu 344
urbe 346, 378
uriaş 351
uric, uricar 343
uricaş 361

valău 366
vamă 348
vameş 348
vezeteu 362 : 2
vicareş 363
viclean 343
vicleşug 343
vig 347
viteaz 343
vition 361, 362
vizitiu 362

III. EGYÉB SZAVAK

bilde 359
burggraf 347
felelat 355 : 5
g'umrük 348
hitleanstvo 343
hoher 357
hotariti 348
iustum servitium 343
kasaba 345
kipzovati 350
konačište 347
lakovati 346
leibel 374
pantl 375
semele 357
snuor, snur 361
söller 357
tulai 349 : 2
vjerna služba 343
villa 346
zanat 347
zanatlija 347
zanjatie 347
zimier 344

AZ ERDÉLYI ROMÁN TUDOMÁNYOS ÉLET MAGYAR FORRÁSAI

TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEK

Bár a román tudománynak szerves továbbfejlődésre hivatott, modern megnyilatkozásai nem régebbiek a XVIII. század utolsó harmadánál, mégis már korábban történtek jelentős kísérletek azon céllal, hogy ennek a messze keletre sodródott neolatin népnek legalább egy vékony felső rétege valamelyes kapcsolatba kerüljön a magyar tudományossággal.

A magyar-román szellemi érintkezések története kétségtelenül lényegében véve a középkor utolsó századaiba nyúlik vissza. Bármily nagy volt is az űr társadalmi és vallási szempontból az államalkotó katolikus magyarság s a Magyarország földjére a XII. század második felétől kezdve beköltöző s balkáni életformákat hordozó románság között, e különbségek mégsem jelentettek leküzdhetetlen gátat a magasabbrendű magyar művelődés termékenyítő szétsugárzása számára. A román betelepülés vezetői, a kenézek közül igen sokan — személyes hűségük vagy hadi erényeik jutalmául — magyar nemességet nyertek, a magyar nemességbe soroltattak a hazánk földjén menedéket kereső vajdacsaládok is, s így már aránylag igen korán, a XIV. században kezdett kialakulni egy olyan román eredetű nemesi osztály, amely rendi kiváltságai és kötelezettségei révén szoros érintkezésbe jutott Magyarországnak sajátosan magyar veretű latin kultúrájával. Talán nem véletlen, hogy éppen az olasz-francia gyökerű Anjou-korszak, a magyar humanizmus első kiteljesedése, egyengette fokozottabb figyelemmel az utat egy másik neolatin népnek, a románság vezető rétegének az ország kultúréletébe való bekapcsolása felé.

Efféle kapcsolatok minden szomszédnép számára sokat jelentettek, de különösen fontosak voltak a románság, e nyugati nyelvtestvéreitől oly korán elszakadt neolatin nép szempontjából, amely számára sokáig csupán a magyar művelődés volt az egyetlen út az ősi törzset képviselő

latin nyelv és latin szellem felé. Egészen bizonyos ugyanis, hogy mihelyt magyar közvetítés folytán legalább egyes románok megtanultak latinul — hiszen ismeretes, hogy még Havaselvén is az írásbeliség először latinul jelentkezik![1] — e kiváltságosak előtt egyszerre felderenghetett, ködösen bár és bizonytalanul, a latinság és a románság összetartozásának gondolata, amely azután később, a humanista erudició fényénél, a románok római eredetének tudatává érlelődött.

Már a középkorban a magyar művelődés ajándékozta meg tehát a románságot római multja egyetlen emlékének felismerésével: nyelve latin eredetének lassan felködlő tudatával. Ezt a felismerést bizonyára elmélyítette és általánosította a latinellenes ortodoxiától Dél-Magyarország egyes pontjain a XV. században tömegesen elszakadó románság, különösen pedig azon tagjai, akik a katolikus hitre áttérve új kultúrközösségüknek akkor legtanultabb osztályába: a papság körébe emelkedtek. Tudjuk, hogy e század folyamán az aradi és csanádi káptalanban már több román származású kanonok ült,[2] persze azonban teljességgel bizonytalan, vajjon ezek próbálták-e latinos műveltségüket valamilyen formában népük közkincsévé tenni.

Világosabban áll előttünk a XVI. századi fejlődés. A kifejezetten humanista jellegű orientáció s egyben a magyar-román szellemi kapcsolatok hordozói azonban e korban rendszerint olyan egyének, mint Oláh Miklós, esztergomi prímás (1493—1568) vagy Bona György, ennek Padovában tanuló unokaöccse, akik román származásuk ellenére már szívvel-lélekkel magyarrá váltak, s akiket így nem szabad a román szellemi élet kimagasló alakjai közé számítanunk. Lupaş I. állításai ellenére[3] egészen bizonyos, hogy Oláh Miklós tudományos és költői működése a magyar humanizmusnak szerves része, — ilyennek látták a XVIII. század első román tudósai is — s ugyancsak a magyar humanizmus világában maradt Bona György akkor, mikor egyik »tetrastichon«-jában Zsámboky (Sambucus) Jánost, a nagy magyar humanistát köszöntötte.[4]

[1] Vö. C. C. Giurescu: *Istoria Românilor.* Bukarest, 1935. I, 393, A. Fekete Nagy—L. Makkai: *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia.* Budapest, 1941. 245.

[2] Ld. Gáldi—L. Makkai: *Geschichte der Rumänen.* Budapest, 1942. 44.

[3] I. Lupaş: *Cronicari şi istorici români din Transilvania.* Craiova, é. n. I. VII. (ld. még Archivum Europae Centro-Or. I, 280).

[4] Vö. A. Veress: *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium.* Budapest, 1941. 566. Ld. ugyanott Zsámboky versét Bona György halálára (1559), *Emblemata* Ioannis Sambuci Tirnaviensis Pannonii (Antverpiae, 1564. 229) nyomán.

E humanista kapcsolatoknál román vonatkozásban jelentősebb az erdélyi protestáns misszió sikere a románok között. Az addig kizárólag szláv eredeti nyomán s mindennemű szövegkritika nélkül készült, primitív fordításokhoz képest egy olyan bibliafordítás, mint a híres szászvárosi Ószövetség óriási haladást jelent: ennek a Tordosi Mihály, román református püspök vezetésével készült nagy műnek forrása már nem csupán az ortodoxiának egyoldalú bizánci-szláv bibliahagyománya, hanem elsősorban Heltai Gáspárnak, Kolozsvár tudós papjának és könyvkiadójának kiváló magyar bibliája (1551—1560), továbbá a Vulgatának egy protestáns szellemben átdolgozott kiadása s végül talán egy olyan latin szöveg is, amely Tremellius és Johannes Junius fordításához állott közel.[1] Ily sokféle forrásból származó erudicióra — noha maguk a fordítók csak héber és görög forrásokat vallottak be — a délerdélyi románok méltán lehettek büszkék: e magyar támogatással megjelent és valósággal filológiai akribiával szerkesztett mű egy egészen más művelődési légkört lehel, mint a régebbi, bizonyára egykönyvű fordítók által készített, naivan népies hangulatú szent szövegek. S e vallástudományi kapcsolatok tovább folytatódtak a XVII. században is: jellegzetes gyümölcsük nemcsak a gyulafehérvári Újszövetség, az ú. n. Rákóczi-biblia (1648), amelynek közvetlen mintái és forrásai még felderítésre várnak, hanem az 1651-ben kiadott román zsoltárfordítás is, amely — alighanem a Bethlen Gábor alapította gyulafehérvári, később nagyenyedi főiskola tudós tanárainak buzdítására és támogatásával — egyenesen a héber eredeti alapján készült.[2]

A protestantizmus azonban — bármennyire is a nemzeti nyelvek kultuszát domborította ki — távolról sem szorította háttérbe a hagyományos magyarországi latin műveltséget. Ama protestáns énekeskönyvekben, melyekből a románok a maguk egyházi énekeit fordították, gyakorta megtaláljuk középkori himnuszok l a t i n szövegét és előfordul, hogy a román fordító itt-ott a latin eredetit követi s

[1] A szászvárosi Ószövetség *(Palia)* forrásaira nézve ld. egyrészt M. Roques kétnyelvű kiadásának (Paris, 1925) kitűnő bevezetését, másrészt L. Gáldi: *Zum Einfluß der ungarischen Syntax auf das Altrumänische.* AECO. VI, 325 kk. Tremellius fordítása megvolt Erdélyben a kolozsvári jezsuiták könyvtárában is (egy 1603-ból való híradást közöl róla Veress E. Argenti jezsuita atyára vonatkozó, sajtó alatt levő munkájában).

[2] A Gaster-féle *Chrestomatie Română*-ban (I, 152) olvasható szemelvényeknek a héber eredetivel való egybevetését tanítványom, Eppler Erzsébet végezte el.

nem a mellette lévő magyar szöveget.[1] E körülmény arra mutat, hogy a románok református papjainak is volt bizonyos latin műveltsége. E műveltségben azonban, amelyet elsősorban az erdélyi kiváló protestáns főiskolák közvetítettek, részesedtek világiak is, így az a Halics Mihály, aki Nagyenyeden Páriz Pápai Ferencnek, a neves magyar szótárírónak és orvosnak iskolatársa volt, s akinek homályosan ismert működésével szokták kapcsolatba hozni a legrégibb ismeretes román-latin kéziratos szótár keletkezését is.[2] S egészen bizonyos, hogy ez a Nagyenyeden tanult és később a szászvárosi iskola élén álló Halics Mihály csak egyetlen példa a XVII. századnak magyar kollégiumban tanult románjai közül. A porlepte matrikulák átböngészése bizonyára még sok más nevet tárna fel számunkra, s alig kétséges, hogy ezek között a Kárpátokon túlról jött románok is szerepelnének, hiszen éppen e korról jegyezte fel Pietro Deodato Bakšič, szófiai katolikus püspök, hogy még a havaselvi bojárok fiai is az »erdélyi eretnekek« iskoláiba járnak latinul tanulni[3]

Általában véve azt mondhatjuk, hogy a XVII. századi Havaselve és Moldva kiválóbb fejedelmei, mint Basarab Máté és Lupu Vazul, felismerték a latin kultúra fontosságát s ennek meghonosítása érdekében nem zárkóztak el a magyar misszionáriusok segítségétől sem.[4]

[1] Latinszövegű himnuszokat találunk pl. Gönczy György énekeskönyvének 1642-i kiadásában. A *Surrexit Christus hodie* c. himnusz román fordításában nem egy részlet közvetlenül a latinon alapul (pl. Apparens *primo* Mariae — Megjelenék Máriának — Fuisze (helyesen Sze ivisze) *enteny* ej Mariaj). Vö. Archivum Europae Centro-Or. VI, 294. Olykor egy-egy katekizmus fordítója, így az egyébként sajnos ismeretlen Fogarasi István lugosi ref. lelkész szintén figyelembe vette nemcsak a magyar forrást, hanem ennek latin eredetijét is. Vö. Tamás L.: *Fogarasi István kátéja*. Kolozsvár, 1942. 15 s ehhez AECO. IX-X (1943-4), 533 kk.

[2] Halics (Halici)-ról alapvető tanulmányt írt N. Drăganu (Dacoromania IV, 1). Halici, mint ismeretes, Páriz Pápaihoz 1674-ben érdekes epigrammot intézett, az első román disztichonokat. Erről, mint kultúrtörténeti dokumentumról: AECO. VI, 295, valamint már a mult század közepén (Weszprémi György latin fordítása alapján) G. Barițiu: Foaie pentru minte 1847, 205. A budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött ú. n. Anonymus Caransebesiensis-féle szótárnak Halicscsal való kapcsolatait kétségbevonja N. Iorga (Revista Istorică XII, 368), s csak fenntartással fogadja el C. Tagliavini (*Il »Lexicon Marsilianum«*. Bukarest, 1930. 183).

[3] Vö. E. Fermedžin: *Acta Bulgariae ecclesiastica. Mon. Slav. Mer.* XVIII, 141.

[4] A latin kultúra iránt érdeklődő fejedelmekről s ezeknek magyar munkatársairól Fr. Pall: *Matei Basarabeşi problema unirii religioase*. Studii Italiene VI, 60 kk., ugyanaz: *Date inedite privitoare la legăturile culturale italo-rom. din*

Havaselve felől Constantin Cantacuzino, korának egyik legműveltebb fejedelmi sarja — az első Padovában tanult román — élénk összeköttetésben állott Erdély tudósaival,[1] Miron Costin, a legkiválóbb moldvai krónikás pedig a lengyel humanizmus ösztönzéseit az erdélyi történetírás eredményeivel egyeztette, s nem egyszer volt szívesen látott vendég Apaffy Mihály udvarában.[2] Miron Costin magyar vonatkozású érdeklődése odáig ment, hogy ránkmaradt a magyar történelemről szóló rövid összefoglalása is.[3] S hidat jelentett Erdély s a Kárpátokon túli ortodoxia világa között a brassói származású Teodor Corbea is, aki — Szenci Molnár Albert kettős működésének hatása alatt — egyrészt románra dolgozta át, Mitrofan, buzău-i püspök támogatásával Molnár latin-magyar szótárát, másrészt pedig Dosofteitől teljesen függetlenül Molnár Albert fordítására emlékeztető verses román zsoltárfordítást készített. S ugyanez a Corbea, aki fiatalságában orosz főiskolán tanult, később Constantin Brâncoveanu latin és szláv »logofăt«-ja lett, sőt legújabban egy nevezetes havaselvi krónika szerzőségét is neki tulajdonítják. Természetesen megjegyzendő azonban, hogy ilyen sokfelé tekintő, az ortodox-szláv és a nyugati latin művelődést ennyire szintézisbe olvasztó egyéniségek ritka kivételszámba mehettek.[4]

A XVII. század vajdáinak és nagybojárjainak Erdély humanista kultúrája iránti meleg érdeklődését már örökség gyanánt vették át

mijlocul veacului al XVII-lea. Studii Ital. VI, 45 kk., ugyanaz: *Le controversie tra i minori conventuali e i gesuiti nelle missioni di Moldavia.* Diplomatarium Italicum IV, 136 kk.

[1] Cantacuzinóról vö. A. Veress: *Bibliografia rom.-magh.* I, 90—1, L. Gáldi: *C. Cantacuzino és a magyar nemzeti hagyomány.* Magyar Nyelv XXXI, 238 kk. (további bibliográfiával).

[2] Miron Costin személyes magyar kapcsolatairól ld. Józsa J.: *Miron Costin moldvai kancellár magyar történeti szereplése a XVII. sz.-ban.* Vasárnap 1940, 18—21. Magyar forrásairól (Szamosközy, Kovacsóczy Farkas, Toppeltin) ld. legutóbb I. Minea: *Despre două cărţi citate de Miron Costin.* Rev. Ist. XII, 332 kk.

[3] E munka Toppeltinus művének román átdolgozása. Vö. P. Panaitescu *O istorie a Ardealului tradusă de Miron Costin.* Acad. Rom. Mem. Secţ Ist. Ser. III. t. XVII (1936), Mem. 11. 232, valamint I. Tóth Zoltán: *A román nemzettudat kialakulása.* A Magyar Történettud. Intézet Évkönyve. 1942. 295-6.

[4] Corbea szótáráról Gáldi L.: *A magyar szótárirodalom hatása az oláhra.* Budapest, 1932. 4 kk. Corbea életéről és művelődéstörténeti jelentőségéről legújabban Scarlat Struţeanu értekezett: *Fraţii Corbea, doi umanişti ardeleni la curtea lui Constantin Brâncoveanu.* Ramuri 1941, május-jún. (vö. Revista Fundaţiilor Regale 1942 jan. 221—2).

a következő század fanarióta fejedelmei, akik közül nem egy nagyműveltségű, olasz egyetemeken végzett, sok nyelvet beszélő férfiú volt. A fanariótáknak sok erdélyi művelődési kapcsolata közül elég ezúttal egy-kettőre hivatkoznunk. Már az első fanarióta fejedelem, Nicolae Mavrocordat — a karlócai békekötésnél török részről szereplő Alexandru Mavrocordat »ἐξαποῤῥήτων« fia — Erdélybe történt menekülése alatt írta meg Cicero »De officiis« című művének görög átdolgozását s művét nyájas latin sorokkal ifj. Köleséri Sámuelnek, Erdély tudós polihisztorának küldte el.[1] Később Moldva fejedelme, Constantin Mavrocordat magyar jezsuitákkal, közelebbről gróf Péterffy Károllyal óhajtotta megiratni a románok első humanista szellemű történetét, s mint tudjuk, Péterffy e mű tervezetét is elkészítette. Végül a század második felében Saul, moldvai nagybojár, akit Carra olasz utazó is kora legműveltebb románjának tartott, érdekes latin- és francianyelvű levelezést folytatott szász és magyar tudósokkal, köztük magával Pray Györggyel.[2]

Mindezen kultúrkapcsolatok a Kárpátok két lejtője között természetesen nem maradtak hatástalanok a Kárpátokon túli, ekkor még igen elszigetelten jelentkező tudományos törekvésekre sem. Amint már Miron Costin használt magyar forrásokat, úgy bőven merített a magyarországi történetírás hagyományaiból az Oroszországba menekült Dimitrie Cantemir is (1673—1723), Moldva tudós fejedelme s a berlini Tudományos Akadémia tagja, aki *Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor* című, sokáig kéziratban lappangó művében már felfedezte a magyarországi latinnyelvű tudomány értékét a román nemzeti történetírás számára. Cantemir őszintén bevallja, hogy amikor Moszkvában művének első, latinnyelvű kidolgozását (*Historia moldo-valachica*, 1716) készítette a berlini akadémia részére, még nem juthatott hozzá Bonfinihez, Mátyás király udvari történetírójához. Mikor azonban, rövid idő mulva, a munka román fordítására került a sor, ennek kidolgozásánál Szentpétervárott már bőven felhasználhatta Bonfinit, akitől egész fejezeteket, etymonokat (*Moldavia — Mollis Davia*), érveket vett át, sőt akinek szövegét egy alkalommal — a római-román kontinuitás bizonyítására — latinul is idézte. Cantemir Bonfinit bizonyára az 1568-ban Baselben kiadott Zsámboki (Sambucus)-féle kiadásban használhatta; ezért említi nemcsak Zsám-

[1] Vö. A. Horváth: *Magyar-görög bibliográfia*. Budapest, 1940. 62.

[2] Veress: *Vechi istorici unguri şi saşi despre istoria Românilor*. Bucureşti, 1929; ugyanaz: *Marele serdar Saul*. Bukarest, 1930. Vö. még AECO. VI, 257.

bokit (»istoricul unguresc«), hanem Baksai Ábrahámot is, akinek *Chronologia de regibus Hungariae* című munkája Bonfinival együtt jelent meg. E mellett hivatkozik Cantemir Oláh Miklós *Attilá*-jára, Toppeltinre, használ egy »Thököly Imre korában készült térképet Erdélyről«[1] s ismer több magyar vonatkozású olasz történetírót (Riccio, Doglioni, Sansovino; Ricciot szintén Zsámboki Bonfini-kiadásának függeléke révén). Mindeme források használata harmonikusan épül bele Cantemir gazdag erudiciójába, amely — bizánci források bő kiaknázása alapján — elsőnek ismeri fel a balkáni romanizmus s a balkáni román töredékek jelentőségét, messze megelőzve e téren Thunmann kutatásait is.[2]

Cantemir művének latin fogalmazványa 1722-ben a Káspi-tengerbe veszett s csak egy hozzá közelálló latin változat maradt meg

[1] Talán az a térkép került Cantemir kezébe, amelyet »La Turquie en Europe, ou sont les Etats possédés par les Turcs jusque en l'an 1690« felirattal az *Histoire d'Emeric Comte de Tekeli, ou Memoires pour servir à la vie* (Cologne, 1694) c. műben találunk. E térképen rajta van *Erdély, Havaselve és Moldva*, valamint az egész Balkán-félsziget, tehát ugyancsak kielégíthette Cantemir érdeklődését.

[2] Cantemir művét kiadta 1901-ben Gr. G. Tocilescu, az összes művek VIII. kötetében. Bonfinire nézve ld. e kiadás indexét (590 kk.). Bonfini késői felhasználásáról *Hron.* 444. Bonfini »istoric ungur« dícséretéről u. o. 281, 444. stb. Bonfini »magyar származásáról« (carile fiind de naştere ungur): 65; etymonja: 471. Zsámbokiról: 83, 446. Baksai Ábrahámról (tévesen *Barşai*-nak írva!): 379, 450. Ime a Bonfiniből merített és szószerint idézett részlet a kontinuitásra vonatkozólag: »Valachi e Romanis oriundi, quod eorum lingua adhuc testatur, quum inter varias gentes barbarorum sita, adhuc extirpari non potuit. Ulteriorem Istri plagam, quam Daci et Getae olim incoluere, habitarunt, nam citeriorem Bulgari, qui ex Sarmatia prodiere, deinde occuparunt. E legionibus enim, et coloniis a Traiano, ac caeteris R. Imperat: in Daciam deducti, Valachi promanserunt« (Bonf. Dec. 2. 7. könyv; *Hron.* 464). Oláh Miklósról: *Hron.* 289. A Thököly-korabeli térképről: i. m. 473 kk. Cantemir egyébként Thököly Imrének Konstantinápolyban személyes jóismerőse volt (*Istoria Imperiului Otoman* 455, 465). Érdekes, hogy Cantemirnek e művében találunk néhány, nem egészen közönséges magyar jövevényszót, amelyet talán az általa igen jól ismert moldvai krónikásoktól (Ureche, Miron Costin) vett át. Ilyenek *bişug* (179) < *bőség*, gyakoribb alakja *belşug*; *buiguitor* (359) < *bolygani*; *sămălui* (78) < *számolni*, stb. Még egy-egy latin jövevényszó is magyaros alakban került át, pl. *probălui*, (184) < *próbát* < *probare*; *recomendălui* (420) < *rekommendál* < *recommandare*; *informălui* (215) < *informál* < *informare*, *pretăndălui* (300), stb. Cantemir életére és működésére nézve jó összefoglalás G. Pascu: *Viaţa şi operele lui D. Cantemir*. Bukarest, 1924. Magyar vonatkozású adatok: Pascu: i. m. 73, 79.

a moszkvai állami levéltárban.[1] A román szövegnek azonban legalább is három fennmaradt másolatát ismerjük. Eltekintve a moszkvai példánytól, amelyen Tocilescu kiadása alapul, az egyiket Klein János erdélyi unitus püspök vette meg 1730 körül egy Péterváron járt bécsi kereskedőtől, 1756-ban ebből egy havaselvi származású balásfalvi tanár, Dimitrievici Konstantin újabb másolatot készített, 1800 körül Cantemir művéről Klein Sámuel, az ismert erdélyi triásznak egyik tagja (1745—1806) adott Engelnek részletes leírást, s még 1827 körül is egy balásfalvi kanonok megpróbálkozott Dimitrievici másolatának a régebbi szöveg alapján való kiegészítésével. Az azóta lefolyt 100 év alatt azonban a régebbi másolat elkallódott s ma már (illetve a XX. század elején) csak az újabb töredékes másolat közvetlenül hozzáférhető. Ennek ellenére kétségtelen azonban, hogy Cantemir, aki Bonfinihez és más magyar humanista történeti művekhez nem közvetlenül erdélyi közvetítéssel, hanem a messze Szentpéterváron jutott, egész forrásanyagával együtt visszakerült Erdélybe s egyrészt az egész XVIII. századon át éltetője maradt a románság nemzeti öntudatának, másrészt pedig a század végén egyik fontos kiindulópontja lett a görög-katolikus tudósok erdélyi román történetírásának is.

A ROMÁN NYELV FELFEDEZÉSE

Ezzel pedig Kárpátokon túli kitekintésünk után — visszajutottunk Erdélybe, ahol a magyar tudományos élet közvetlen hatása alatt a románok is a XVIII. század folyamán végre ráeszméltek nemzeti tudományaiknak valóban nemzetmentő szükségességére. Nem annyira ideális eszmei indítékok hajtották azonban őket, mint inkább praktikus célok. Mivel az erdélyi románok jogi helyzete az únió után is tisztázatlan maradt, már Klein Ince,[2] a balásfalvi vallási és kulturális központ megteremtője, kezdte gyüjteni a szellemi fegyvertárat: az érvek tömegét a románok római, tehát az akkori felfogás szerint

[1] Tocilescu, idézett kiadása bevezetésében, XXI. kk. Ugyanott további megjegyzések a másolatok filiációjáról.

[2] Ugyanez a Klein János Ince volt az első művelt erdélyi román, aki 1735-ben történeti érvként hivatkozott a kontinuitásra a románok politikai egyenrangúsága érdekében. Ld. Tóth A.: *Az erdélyi román kérdés a XVIII. században.* Budapest, 1938. 25. Vajjon véletlen-e, hogy éppen 1735-ben jelent meg Pozsonyban, Bél Mátyás kiadásában, Oláh Miklós *Hungaria* c. munkája, ahol Klein határozott véleményt találhatott a kontinuitás védelmére?

Erdélyben autochthon származása mellett. Ebből a politikai programmból sarjadt tehát ki a román tudomány s ez érteti meg, miért kellett születése első pillanatától kezdve az előítéleteknek s a nemzeti hiúságnak oly mérhetetlen ballasztját magával cipelnie. S mivel a kontinuitásnak első tudományos tagadói éppen e korban szólaltak meg, a románok vitába, védekező helyzetbe kényszerültek már akkor, amikor még a román nyelv és történelem multjára nézve saját tudományos nézeteik alig kristályosodtak ki. Ezért csupán egy *in statu nascendi* maradt, a szenvedélyek hevében valósággal elkorcsosult féltudományos eszmemenetet tudtak szembeállítani ellenfeleiknek tisztultabb felfogásával.

A XVIII. századi erdélyi románság szellemi életével kapcsolatban még szaktudósok is gyakorta egy sajátságos tévedés áldozatai. Igen elterjedt ugyanis az a hiedelem, hogy az erdélyi románságnak népi tudatra ébredése a XVII. és XVIII. század határán létrejött vallási únionak azonnali következménye volt. Nem egyszer rajzoltak színes képet azokról a románokról, akik előtt az únió következtében egyszerre megnyíltak Nagyszombat, Bécs és Róma iskolái s akik tanulmányaik, különösen pedig római benyomásaik hatása alatt egyszerre ráeszméltek népük latinságára. Mindenki hallott például Maior Péterről, aki állítólag a római Traján-oszlopról olvasta le népe őstörténetének döntő mozzanatait . . .[1]

E romantikus képet, amely a románok népi öneszmélését elsősorban Róma hatásának tulajdonítja s figyelemre sem méltatja az első erdélyi tollforgatókat körülvevő magyar környezetet, a tények tárgyilagos mérlegelése erősen módosítja. Mindenekelőtt feltűnő az a körülmény, hogy az únió hatása szellemi téren távolról sem érvényesült azonnal, hanem bizony csak jó pár évtized elteltével. Már a századfordulón megtörtént a hivatalos csatlakozás a római egyházhoz, de — mint említettük — csak 1735-ben hivatkozott először Klein Ince püspök a kontinuitásra, mint a románok jogigényeit támogató állítólagos történeti tényre, csak 1754-ben nyíltak meg Balásfalva iskolái,

[1] Szilasy Gergely, a kolozsvári egyetem első román tanára még 1878-ban is hirdette ezt a romantikus elképzelést: »1774-ben Şincai belépett az örök városba, meglátta Trajánus oszlopát és ihletet merített Dacia és Róma szelleméből« (. . . se inspira de geniulu Daciei sî alu Romei. Amicul Familiei 1878, 54). Sajnos, ugyanezen gondolat behatolt még a Szinnyei-féle *Magyar Irók* Maior Péterről szóló cikkébe is (VIII, 341). Valóban érzékeny lelkű, történeti érzékkel megáldott római vándor azonban az unitusok közül csak Aaron Jakab volt, akiről alább még szólunk,

csak a hetvenes évektől kezdve fogtak a Rómában járt klerikusok önálló szellemi munkához és II. József felvilágosult abszolutizmusának kellett eljönnie, hogy végre Şincai György (1754—1816), az erdélyi iskolának legagilisabb tagja, megvesse az erdélyi román népoktatás alapjait. A század első hét évtizedében tehát az erdélyi román szellemi élet döbbenetes meddőséget mutat, az energiákat annyira lefoglalják a közjogi harcok, valamint az ortodoxok és unitusok viaskodásai. E nagy késést tehát mindig figyelembe kell vennünk, amikor az únió kulturális »áldásairól« beszélünk ; egyszersmind ez magyarázza meg azt a körülményt is, hogy mire a tanult románok maguk is megszólalnak, addigra már erősen megcsappan a barokk kor vallásos lendülete, s helyét a felvilágosodás eszmevilága, a népek szabadságának forradalmi elve, tehát egy egészen ellentétes ideológia foglalja el. A Bécsben járt unitus papok is annyira »aufkläristák«, hogy éppen a legkiválóbbak egyházukkal jóformán állandó küzdelemben élnek. A külföldön jártak, tanultságuk és szélesebb látókörük következtében, csak megnemértést tapasztalnak az erdélyi román papság részéről és így segítőik csupán magyar humanisták és szintén felvilágosult magyar tudósok lehetnek, akik — minden politikai óvatosságot félretéve — teljes önzetlenséggel próbálják támogatni a román öneszmélés félénk kezdeteit.

Mindeddig a magyar-román tudományos kapcsolatok elsősorban a történelmi studiumok terén mozogtak. A XVIII. század azonban a nemzeti nyelvek nagy felfedezője : tudjuk, hogy a pietista pedagógia mily lelkesedéssel terjesztette a népi idiómák gondozását s ismeretes, hogyan sugárzott szét ez a gondolatkör először német földön, azután onnan Magyarországra s végül magyar közvetítéssel nemzetiségeink felé.[1] Román vonatkozásban azonban a »Sprachpflege«, az anyanyelv felfedezése és tanulmányozása különösen döntő mozzanat volt : a románságnak nem voltak népi történeti hagyományai, e nép mondakincse semmit sem tudott Trajánról vagy Aurelianusról[2] s a román

[1] Vö. Fr. Valjavec : *Der deutsche Kultureinfluß im nahen Südosten.* München, 1940, 430. kk. (Völkische Sprachpflege). A román vonatkozásokat rendkívül felületesen s a magyar hatások elhanyagolásával tárgyalja (i. m. 437 kk.).

[2] Trajanus hagyományának hiányáról L. Gáldi : *L'influsso dell'umanesimo ungherese sul pensiero rumeno.* AECO. VI, 244 kk. Amit Şincai mond a román kolindák *Hai Lerom Doamne* felkiáltásáról, mely szerinte Aurelianus nevének torzult mása *(Hronica Românilor,* Iaşi, 1853. I, 31), az Cantemir értelmezésén alapszik : »Preda Stămbol Român, din ţara Munteniască . . . ne spunea, precum în ţara Românească, aproape de Dunăre, pre malul Oltului, să

mesék ködéből lehetetlen volt a dáciai őshaza körvonalait felcsillogtatni. Ott volt azonban az antik multnak, a római származásnak egyetlen, de legelevenebb bizonyítéka: maga a román nyelv. Ennek latinságát kellett tehát bebizonyítani s azután lehetett csak e nyelv- és művelődéstörténeti tanulságokhoz történeti hátteret vagy inkább történeti mítoszt teremteni.

Hogy azonban a nyelv latinsága közvetlenül szembetűnő és az idegenek számára is felismerhető legyen, mindenekelőtt le kellett hántani róla a bizánci-szláv kultúrkörre emlékeztető cirill betűket. Más szóval, át kellett térni a latinbetűs írásra. Itt merült azonban fel a nagy nehézség: hogyan lehet visszaadni latin betűkkel a román nyelvnek sajátos hangjait?

Mivel már a XVI. század óta voltak Erdélyben magyar helyesírású román szövegek s ilyeneket még a XVIII. század is bőven termett, a legtermészetesebb s a hagyományoknak legjobban megfelelő eljárás az lett volna, ha a reformátorok, a nyelvi latinság apostolai, általánosítják a magyar helyesírás használatát. Ennek azonban több hátránya lett volna. Elsősorban az, hogy a magyar helyesírás a *ty*, *gy*, *ny* jelek használatával mindenkor valósággal csábította a románokat az erdélyi nyelvjárási ejtés megközelítően pontos visszaadására,[1] ami pedig nyelvi partikularizmushoz vezetett volna, nyelvjárások feletti univerzálizmus helyett. Második akadályként az sem volt közömbös, hogy a magyar helyesírás bizony sokszor nem kedvezett volna a latin eredet kidomborításának, hiszen az írásképet a latinhoz képest erősen módosította volna. Végül pedig — éppen az egyre erősebb nacionalizmus kifejlődésének ebben a korszakában — a reformátorok azt sem tartották saját népi szempontjukból előnyösnek, ha az új írásmód a román nyelvet magyaros köntösben, a magyar művelődés függelékeként mutatja be.

Igy jutottak el tehát a románok ahhoz a szerencsétlen elvhez, hogy nyelvüket lehetőleg a latinhoz leghasonlatosabb formában próbálják leírni, vagyis hogy fonetikus írásmód helyett etimologikus írásmódot kövessenek. Ezen elvet sem tudták persze a maga tiszta-

să fie văzind nişte temelii ca de Cetate, cărora Tăranii de pre acolo lăcuitorî, din bătrânii lor apucând le zic, Curţile luî Ler înpărat, precum şi în Colendele anuluî nou, şi astăzî au luat de pomenesc: Ler Aler Domnului; care nume sună Avrelie Avrelian« *(Hron.* 217).

[1] A magyar helyesírással könnyen lejegyezhető északerdélyi palatalizációnak érdekes XVII. sz.-i példáit idézte Tamás L.: *Miscellanea Hungaro-Rumenica. IV. Melich-Emlékkönyv.* Budapest, 1942. 444.

ságában keresztülvinni, hiszen a román nyelvnek nemlatin elemeit, így a rengeteg szláv és magyar elemet, mégis csak fonetikusan kellett átírni (avagy, ami még rosszabb volt, illuzórikusan »visszalatinosítani«).[1] Igy jutottak el a románok egy olyan áltörténeti helyesíráshoz, amelyet helyesírásuk tényleges története egyáltalában nem támogatott. S mily eklektikusan kellett eljárniok az egyes betűk hangértékének megjelölésében! Nem célunk ezúttal a részletek tárgyalása, s ezért csak röviden jelezzük, hogy sokat merítettek a XVIII. századnak már előbb egyházi részről megpróbált latinos átírásából (vö. az *ae* jel használatát, illetve lefoglalását a román *ă, â* jelzésére), a *ce, ci, ge, gi* hangértékét az olaszból vették, az *á, é* használatát a magyarból, végül pedig a *j* betű hangértékét, a *qu* betűnek *k* ejtését (pl. *quare* = *care*, a latin *qualem*-ből) s a »háztető« (accent circomflexe) alkalmazását a franciából. Mindezen elvek alapján annyi konvenció, annyi etimologikus vonás került ebbe a mesterkélt írásmódba, hogy Şincai joggal mondhatta: »Parum abfuit, quin Linguam Daco-Romanam, quoad scribendum, et legendum similem Gallicae reddiderimus.«[2] A román helyesírás tehát éppen akkor vált túlontúl bonyolulttá, amikor a minden magasabb kultúrélet alapját képező népoktatás érdekei világos, mindenki számára könnyen megtanulható helyesírási szabályokat követeltek volna. Ezért illette Fr. J. Sulzer Klein Sámuelnek (1745—1806) a *Carte de rogacione*-ban (Viennae, 1779) s az *Elementa*-ban alkalmazott helyesírása elveit kemény, de jogos kritikával,[3] úgyhogy csakhamar maguk az újítók is egyszerűsítésekhez

[1] Ezen utóbbi elv alapján lett pl. a szláv eredetű *războiu* az új helyesírás szerint *resbelu*, mivel ebben a reformátorok egy soha nem létezett *re*+*ex*+*bellum* összetételt véltek felismerni. A legérdekesebb az, hogy az ilyen erőszakosan és hamisan visszalatinosított írásképek befolyást gyakoroltak a ténylegesen ejtett hangalakra és végül a mesterségesen kiagyalt *resbel* befurakodott az első nyelvhasználatba és mindmáig megélt itt-ott a nép nyelvében is.

[2] Vö. Şincainak a Klein-féle *Elementa Linguae Daco-Romanae sive Valachicae* (első kiadása: Bécs, 1780) második, budai kiadásához írt bevezetésével (*Praefatio ad lectorem*). A román helyesírás története modern szempontok szerint még nincs feltárva. Elavultsága ellenére is kellő kritikával használható Siegescu J. rövid összefoglalása: *A román helyesírás története*. Budapest, 1905.

[3] *Geschichte des transalpinischen Daciens*. Wien, 1781. II, 154. Hasonló gondolatokat vallott később Thököly S. is: »Ich finde, daß sie einführen ein Alphabet, welches ganz ungeeignet, und unzureichend ist für Walachische Sprache, und nur eine Verwirrung herbey führt (*Erweis, daß die Walachen nicht römischer Abkunft sind*. Buda, 1827. 120).

folyamodtak, amint arról Kleinnak 1801-ben befejezett román-latin szótára,[1] valamint Şincainak Lipszky Jánoshoz a földrajzi nevek átírása ügyében intézett »Epistola«-ja tanúskodik.[2] S maga Klein is alighanem annyira elégedetlen volt saját rendszerével, hogy műveinek javarészét — cirill betűvel írta meg.

A fejlődésnek magyar kereteitől elszakadni kívánó latinos irány tehát a helyesírás ügyét közel félszázados munkásságával sem tudta nyugvópontra vinni. Valamivel több sikerrel járt a »völkische Sprachpflege« másik törekvése : a román nyelvtan rendszerezése, szabályokba foglalása. Már 1757-ben írt ugyan nyelvtant egy brassói román, az orosz műveltségű Eustatievici Demeter, de erről a későbbi erdélyi írók — úgy látszik — alig vettek tudomást. E téren úttörő megint a triász elsőnek fellépő tagja, Klein Sámuel lett. Műve, az *Elementa* azonban vérszegény könyvecske volt : a román népnyelv gazdagságából latinizáló sémáiba alig tudott valamit beleszorítani, s a végéhez csatolt szójegyzékekből a sok nyelvészeti aggály szinte minden magyar elemet kiirtott.[3] Az erdélyi magyar-román nyelvi szimbiózist nem tükrözte őszintébben Sulzernek rövid, 1782-ben megjelent nyelvtani áttekintése sem.[4] Sokkal több, tudománytörténeti szempontból is magyar vonás akad a nagyváradi Magyar Simonnak 1785 körül készült, de sajnos kéziratban maradt tankönyveiben. Révai Miklós magyar ABC-könyvének s egy magyarra átültetett német nyelvtannak román fordítását nyujtotta a derék kanonok, aki német nyelvtanában teljes román nyelvtani terminológiát is volt kénytelen kidolgozni, nagyrészt a kor magyar nyelvészeinek, különösen Bél Mátyásnak hatása alatt.[5] Ezután a román nyelvtanirodalom mindinkább elfordul Klein fiatalkorának mesterkélt purizmusától : Molnár Jánosnak 1788-ban megjelent nyelvtanától Alexi Jánosnak 1826-ban

[1] A román filológiának e fontos emléke, amely egyszersmind a *Lexicon Budense* első kidolgozása, most van kiadásomban sajtó alatt.

[2] *Epistola Georgii Sincai de eadem ad . . . Ioannem de Lipszky.* Budae, 1804. Vö. *Elementa*, 1805, *Praefatio.*

[3] Ime mutatóba néhány az *Elementa* s a hozzácsatolt *Vocabularium Daco-Romanum et Latinum* magyar elemei közül (az 1805. kiadás alapján) : *capeneag* (33, 91) < *köpönyeg* ; *ceaptia* (34) < *csápsza, gastâna* (94) < *gesztenye, lepedeu* (92) < *lepedő, mintee* (91) < *mente, minteni* (70) < *menten* ; *vét* (89) < *vét, ruja* (93) < *rúzsa, rózsa, teier* (101) < *tányér.* Latinizmusok : *Pénitentia* (88), *Eur, selba* (89) < *silva*, stb.

[4] Fr. J. Sulzer : i. m. III, 15 kk.

[5] L. Gáldi : *Simeon Magyar, ein rumänischer Pionier der josephinischen Schulreform.* AECO. VII, 489 kk.

kiadott művéig[1] a népnyelv egészséges gazdagsága — amelyből a magyar jövevényszavak sem zárhatók ki — mind határozottabban érvényesül. Sajnos, ismeretlen még Budai (Deleanu) Jánosnak kéziratban maradt román nyelvtana,[2] pedig bizonyos, hogy a terminológiai, rendszerezési és lexikológiai problémák tisztázásához ez is nagymértékben hozzájárult volna.

E nyelvkönyvek — s általában a 80-as években meginduló román tankönyvirodalom — felvetettek egy nagy horderejű problémát: a román irodalmi nyelv szókincsének kérdését.[3] A XVIII. században egységes román irodalmi nyelv még nem létezett: az erdélyi nyelvhasználat magyar és magyaros színezetű latin szavakkal volt tele,[4] a Kárpátokon túl pedig — a politikai viszonyoknak megfelelően — görög és török szavak divatoztak.[5] Mindezen idegen elemek, amelyekhez még régen meggyökeresedett szláv szavak járultak — különösen az egyházi terminológia terén — erősen háttérbe szorították a román

[1] Gáldi L.: *Egy elfeledett latin-román szójegyzékről. Melich-Emlékkönyv* 82 kk.

[2] Budai (Deleanu) János nyelvtanáról *(Fundamenta grammaticae linguae Romaenicae)*, helyesírási tanulmányáról *(Teoria ortograficeasca)* s egyéb kéziratos műveiről ld. legutóbb Petre Stroe érdekes tanulmányát: *Contribuţii la studiul operei lui Budai—Deleanu.* Revista Fundaţiilor Regale 1942 febr., 443 kk. Ugyanott idézve számos dícsérő vélemény erről a nyelvtanról (448—9). Budai arra törekedett, hogy az egyházi élet terén továbbra is legyen érvényben a cirillbetűs írás, de a tudományban könnyen olvasható, latin-olaszos jellegű, latinbetűs írásmód lépjen használatba, elsősorban a románul tanuló idegenek kedvéért (»pentru hatârul străinilor ce ar vroi să înveţea ceastă limbă«).

[3] Ld. e kérdésről részletesebben *Az erdélyi román nyelvújítás* (Budapest, 1943) című akadémiai székfoglaló értekezésem.

[4] A XVIII. század erdélyi román nyelvének magyar elemei még nincsenek rendszeresen feldolgozva. A magyar jellegű latin szavakról s különösen az š-ezésről: Treml L.: *A magyarországi latin š-ezés az oláhban.* Magyar Nyelv XXIX, 24—37 (ld. még N. Drăganu: Dacoromania VIII, 231 és Gáldi L.: Magyar Nyelv XXIX, 181). Şincai magyar elemeire nézve ld *Sinkay György mezőgazdasági szókészletének magyar elemei* (Magyar Nyelv XXXIX [1943], 363 kk.) című dolgozatom.

[5] E kettősségre már E. Picot rámutatott *Documents pour servir á l'étude des dialectes roumains* (Paris, é. n.) című munkájában, utóbb L. Săineanu (*Influenţa orientală* I, 79—80, bevezetés) s legújabban magam is egyrészt *Problemi di geografia linguistica nel rumeno del Settecento* (Roma, 1938) c. tanulmányomban, másrészt a fanarióta-görög jövevényszavak elterjedésével kapcsolatban (*Mots d'origine néo-grecque en roumain à l'Epoque des Phanariotes.* Budapest, 1939. 78 kk).

nyelv ősi latin szókészletét, noha a legközönségesebb szavak és fogalmak, valamint a nyelvtan elemei mindenkor változatlanul latinok maradtak. Mivel pedig a cél mindenképpen a román nyelv latinságának kidomborítása volt, — amint Şincai mondta: »conati sumus corruptionem Linguae Daco-Romanae ex Latina *quoquo modo* comprobare«[1] — egészen természetszerűen merült fel az az óhaj, hogy a románt idegen elemeitől meg kell tisztítani, vagyis »vissza kell latinosítani«. Ez a klasszicizáló törekvés azonban csakis itt, Magyarországon bukkanhatott fel, mivel csak itt volt meg hozzá a legelemibb előfeltétele: az alapos és mély latin kultúrájú környezet. E mellett lehet, hogy hatott, amint C. Tagliavini feltételezte,[2] a görög diaszporának ekkori archaizáló írott nyelve, a népnyelvtől mereven elforduló »katharevusza«, amellyel a magyarországi románok a nálunk élő számos görög kolónia s az itteni görög kiadványok révén könnyen megismerkedhettek.

Mindezek ellenére e latinizálási törekvések tényleges előzménye mégis más volt. Említettük már, hogy a XVIII. századi erdélyi latin nyelvben rengeteg magyaros színezetű latin szó honosodott meg, a magyar hivatalos stílus természetes tükörképeként. Az erdélyi románok írni-olvasni tudó rétege, mely magyarul tökéletesen tudott, ezeket a magyaros színezetű latin elemeket természetszerűleg, minden kényszer nélkül vette át, s a városi élet, az adminisztráció magasabb formáit nélkülük aligha tudta volna megnevezni. Amikor azután elkövetkezett a latinos áramlat, egészen természetesen bukkant fel az a törekvés, hogy megőrizzék a nyelvben már meghonosodott latin kultúrszavakat, de tudatosan lehántsák róluk a magyaros vonásokat: az š-ezést, az -uš végződést és az igék végéhez csatolt *-ălui* (magy.*-ál*) képzőt (pl. *correspondere* > *korespondál* > *coreşpondălui*).

Egy bánáti nyelvtudós, a polyglott Iorgovici Pál, aki kalandos élete során francia földön is megfordult s aki, délmagyarországi származása révén, jól ismerte a szerb nyelv XVIII. századi neologizmusait, hamarosan egész rendszert dolgozott ki a román szókincs helyes gazdagítása érdekében. Horatiusi jeligéjű tanulmányában[3] a racionaliz-

[1] *Elementa* (1805), *Praefatio.*

[2] C. Tagliavini: *Un frammento di storia della lingua rumena nel secolo XIX.* Roma, 1926. 7. Ld. még: Ung. Jahrbücher XXI, 82. Maior P. is utalt analógiaképpen a görög nyelvtisztító törekvésekre, vö. S. Puşcariu: *Părerile lui P. Maior despre limbă.* Anuarul Instit. de Ist. Naţ. I, 116.

[3] P. Iorgovici: *Observaţii de limbă rumănească.* Buda, 1799. A horatiusi motto: »Tu, in agendo bonos, in loquendo sequere peritos«.

mus jellegzetes magabízásával hirdette az egyéni beavatkozás fontosságát a nyelv fejlődésébe s főleg a tudományos műnyelv kialakítása mellett kardoskodott. Hármas célt tűzött ki magának : egyrészt megállapította, milyen képzőkkel lehet új szavakat nagy tömegben alkotni,[1] másrészt körülírta a magyar hatásoktól függetlenített tudós szavak helyes használatát s végül ráeszméltette népét arra, hogy hiába holt nyelv a latin, magában a román szókincsben benne rejlenek azok a tövek, amelyeknek segítségével a nyelvújítás véghezvihető. Ezen elvét úgy értette, hogy ha pl. a *mittere* tő él a románban a hagyományos szókincshez tartozó (a) *trimite* »schicken« (< *transmittere*) igében, akkor ezt a *-mite* elemet fel lehet eleveníteni s belőle képezhető, a megfelelő latin szavakra támaszkodva, *amite, admite, demite, emite, comite, omite, permite, promite,* az igekötők szerint más-más jelentésárnyalattal.[2] Iorgovici ezzel akarta végét vetni a nehézkes körülírásoknak, mert a rövidségben látta a nyelvi kifejezés eleganciáját.[3] Iorgovici azonban éppen olyan óvatosan próbált újítani, mint Budai (Deleanu) János : a tanulatlan olvasóknak szánt munkákban ő is ragaszkodott egyelőre a hagyományos nyelvhez, viszont a tudományos stílusban bőven alkalmazta volna neologizmusait, azt remélve, hogy ezek idővel mind lejjebb szállnak a nyelv társadalmi rétegeződésében s végül is felülről-lefelé hatolva az egész román nyelv szellemét átformálják. Ezzel a bölcs óvatossággal akarta tehát Iorgovici a román nyelvet lassan-lassan európaivá tenni, meg lévén győződve arról, hogy »a nyelv és a nemzet együtt haladnak«, vagyis — ahogyan Széchenyi István mondja majd később — »nyelvében él a nemzet.[4]«

Iorgovici bölcs tanácsaival körülbelül egyidőben emelte fel szavát a hagyományos nyelvhasználat érdekében a nyelvtaníró brassói pap, Radu Tempea is,[5] attól félve, hogy a túlzott latinizálás az írott nyelvet a nép számára egészen érthetetlenné teszi. Mindezen tanácsok

[1] Sok-sok *-aţie* végződésű szava (*obligaţie* [50], *educaţie* [46], stb.) valószínűleg a szerb-horvát *-acija* átvételén alapszik (*obligacija, edukacija)*; e mellett ritkák *-ciune* képzővel ellátott szavak (vö. *rogationem* > *rugăciune!*), mint pl. *convenciune* (42), *traducciune* (47). Ezeket utóbb az Aron Pumnul nevéhez fűzött, de jóval régebbi »*ciunismul*« fogja majd divatba hozni. Iorgovici népszerűsítette a *-cios* képzőt, a latin *-bilis* fordítására ; később e ponton Klein és Bobb is követte.

[2] Iorgovici : i. m. 51 kk.

[3] U. o. 74—5.

[4] U. o. 76—7, 81.

[5] R. Tempea : *Gramatica rumânească.* Hermannstadt. 1797. 6.

magukat az erdélyi iskola tagjait a túlzott purizmustól meg is óvták, s inkább csak a második generáció, az erdélyi triász utókora esett esztelen túlzásokba. A magyar hatások háttérbeszorítása, ami az egész nyelvújító mozgalomnak egyik főcélja volt, sem ment márólholnapra : Klein szótárában a magyar jövevényszavak képezik a legegységesebb kultúrréteget s még 1822-ben is Bobb János, az agg balásfalvi püspök a magyaros képzésű és hangalakú latin szavak egész tömegét vette fel szótárába.[1]

Mindazonáltal kétségtelen, hogy a nyelv latinosabbá tételének problémája fel volt vetve s többé nem is került le a napirendről. Ennek a gondolatnak csírája alighanem ismét magyar humanista ösztönzésből sarjadt : Oláh Miklós *Hungaria* című, 1735-ben Bél Mátyás által kiadott művében a román nyelvről ugyanis a következőket mondta :

»Sermo eorum et aliorum Valachorum fuit Romanus, ut sunt coloniae Romanorum : nostra tempestate maxime ab eo differt, praeterquam quod multa eorum vocabula Latinis sunt intelligibilia.«[2] Ettől a megállapítástól már csak egy lépés kellett a következő tételig : ki kell tehát küszöbölnünk a nyelvből mindazon idegen elemeket, amelyeket a többi »latinok«, tehát az olaszok, franciák, stb. *nem* értenek meg.

Oláh Miklós ösztönző hatása annál valószínűbb, mert más ponton is kimutatható, hogy az első román tudósoknak még legtúlzóbb »dákoromán« tételei is erdélyi humanistáknak félreértett vagy önkényesen interpretált megjegyzéseiből származnak. Klein és Şincai a románt még a latin nyelv elkorcsosult alakjának tekintették, de Maior Péter már azt tanította, hogy a román nyelv a klasszikus latinnál és az olasznál is hívebben őrizte meg Róma örökségét, mert benne a klasszszikus latin anyját, a római népnyelvet fedezhetjük fel. E felfogás kétségtelenül Toppeltinustól származik, aki viszont Kovacsóczy Farkasra, Erdélynek egyik XVII. századi kancellárjára hivatkozott : »Covacius observavit, vernaculum istorum Valachorum sermonem — plus fere in se habere Romani et Latini sermonis, quam praesens Italorum lingua.«[3] Ezt a gondolatot egyébként a XVII. században már Miron Costin moldvai krónikás is felhasználta, s mivel Costin műve Sulzer közvetítésével Erdélybe is eljutott, a filiáció vonala teljesen világos.

[1] Vö. Gáldi L.: *A magyar szótárirodalom* 30 kk.

[2] *Hungaria* 28.

[3] *Lexicon Budense* 67.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

A tudatos visszalatinosítás példájaként persze Maiorék szeme előtt lebeghetett a nyugati neolatin nyelvek sok tudós szava, vagyis latinizmusa is. Maior egészen helyesen látta Nyugaton a latinnak, mint állandó kultúrnyelvi környezetnek, a népnyelvre gyakorolt hatását. E mellett Maior hivatkozott a nagy olasz íróknak tudatos nyelvalkotó és nyelvtisztító munkásságára is, de még ezeket a gondolatokat sem római tartózkodása alatt alakította ki, hanem egész gondolatmenetét megint csak Toppeltinusból merítette. Az ő szavait idézte a Lexicon Budense-ben is: »Existimo, antequam Dantes, Boccatius et Petrarcha ex Barbarismis Longobardorum, Gallorumve et familiaris Latini sermoni reliquiis, novam hanc Italorum, elegantem et pene divinam, composuissent, Valachicam Italicae linguae, per omnia similem fuisse« (66. l.).

A magyarországi humanizmus mélyen meggyökeresedett hagyományai irányították tehát az egész erdélyi triász gondolatmenetét még akkor is, amikor a nemzeti öntudat ébredezni kezdett s megkezdődött a harc a magyar nyelvi hatás kiküszöbölése érdekében is.

Természetes törekvés volt ilyen körülmények között, hogy a román nyelvnek ezt az újjáalakított vagy még újjáalakítandó szókincsét összegyüjtsék, leltározzák, vagyis szótárba foglalják. Minden irodalomtalan középeurópai nép közös törekvése volt ez abban az időben. »Für eine Sprache, die nicht Schriftsprache ist, ist das Aufbewahren in Lexicis das einzige Rettungsmittel,«[1] — írta Kopitar, s hogy a románok mennyire átérezték ezt a tételt, arról Klein tanúskodik, aki szerint »minden nyelvnek van már szótára, csak a románnak és a cigánynak nincsen.«[2]

Kleint szótárírói tevékenységre talán az is serkentette, hogy éppen az ő nagybátyja, a Cantemirt is Erdélybe átmentő Klein Ince püspök szerezte meg a balásfalvi könyvtár számára Corbea latin-román szótárát, amely Molnár Albert híres, az egész XVII. században uralkodó szótára nyomán készült.[3] A nagyváradi unitus körökben jólismert Klein azt is tudhatta volna, hogy néhány évtizeddel előbb Rier Xavér Ferenc nagyváradi kat. kanonok egy Páriz Pápai Ferenc nyomán készült román szótár kidolgozását támogatta.[4] Emellett Klein tudo-

[1] Idézi Valjavec: i. m. 434—5.

[2] »Dictionarium, quo nulla natio, nisi nostra, et zingarica carebat«. Klein levele Cornelihoz, idézi I. Radu: *Doi luceferi rătăcitori*. Bucureşti, 1923. 46.

[3] Vö. N. Iorga: *Istoria literaturii româneşti*. III. ed. 2. Bucureşti, 1933 287.

[4] E szótár kézirata Kalocsán van. Rövid leírását nyújtotta adataim felhasználásával C. Tagliavini: *Despre lexicon Compendiarium latino-valachicum*. Bucureşti, 1932.

mására juthattak a XVIII. századnak egyéb próbálkozásai,[1] hiszen Şincai is említette egy alkalommal Budai (Deleanu) szótárát, bár nem tudta róla, vajjon elkészült-e.[2] Igy az első komoly s a kor divatja szerint többnyelvű (román-latin-magyar-német) szótár kidolgozása a latinos triász tagjaira hárult. Előbb Klein készítette el hatalmas kéziratát, mégpedig Páriz Pápai alapján, majd kézirata (melyen Molnár János, a tudós polihisztor is dolgozott) Kolosy Vazul nagyági unitus plébános és Corneli nagyváradi kanonok kezén keresztül Maiorhoz jutott, aki azt — több más munkatárssal együtt — végre sajtó alá rendezte.[3] Igy született meg a *Lexicon Budense*, a románok első nyomtatásban megjelent szótára (1825), amelyet később Diez, a neolatin nyelvészet első nagy rendszerezője, fontos forrásműként használt fel. Ebben a Budai Szótárban is felismerhető még Páriz Pápai nyilvánvaló hatása, s a növénynevek ama román botanikai nomenklatúra hatását tükrözik, amelyet 1783-ban elsőnek megint magyar ember, Benkő József állított össze.[4] Örvendetes körülmény volt, hogy a *Lexicon Budense*-ben — éppen úgy, mint a triász írásaiban általában — a túlzó purizmus elvei nemigen érvényesültek s így a népnyelv természetes gazdagsága nem fakult érthetetlen papirosnyelvvé. A latin eredet kidomborítása azonban abból is kitetszett, hogy Maior sokszor a nyilvánvalóan magyar eredetű román szavakat is mindenféle hangtani mesterkedéssel a latinból próbálta származtatni.[5]

[1] Iorga : u. o.

[2] »Magnificus et Cl. D. Joannes Budai, alias Deleán Consiliarius Fori Nobilium de Regno Galliciae composuit Dictionarium Valachicum, Latinum etc. sed ad quem perfectionis gradum deduxerit, necdum mihi constat« *(Elementa*, 1805. *Praefatio)*. Budai (Deleanu) szótáráról ld. legújabban P. Stroe : i. h. 445 kk.

[3] Ld. a *Lexicon Budense* előszavát. Molnár közreműködéséről a Klein 1801-i román-latin szótárához írott bevezetésben emlékezem meg. Virág Benedek és Haliczky András, a pesti egyetem német professzora Klein latin-román szótárát egészítették ki.

[4] E kérdésről legújabban AECO. VIII, 229. Érdemes feljegyeznünk, hogy a *Lex. Bud.*-val pontosan egyidőben a magyarországi szlovákoknak is készült Budán ugyancsak négynyelvű szótára, A. Bernolák : *Lexicon Slavico-Latino-Germanico-Ungaricum*. I—VI. Budae, 1825—7. Erről legújabban Úrhegyi E. : *Bernolák Antal jelentősége a tót művelődés történetében. Melich-Emlékkönyv* 457 kk.

[5] Ilyen pl. a nyilván magyar eredetű *aldui* ige etymonja, amelyet Maior a latin *allaudo*-val igyekszik kapcsolatba hozni (13). Ilyen esetek láttára kiáltott fel később Hasdeu : »A kuriózumokat kedvelők megtalálhatják a Lex. ban (29) *Ardeal* (Erdély) pompás etymológiáját : »a civitate Ardisiu, vel Argisu, vel forte a Lat. Ardetio, id est homo inquietus«. Pedig a szerzők tudtak magyarul is!« (*Istoria critica a Romaniloru* I, 50).

A nyelvészeti studiumoknak e hatalmas felvirágzása nem lett volna azonban lehetséges, ha a románok nem támaszkodhatnak egy oly kiváló könyvkiadói intézményre, mint aminő a XVIII. és a XIX. század fordulóján a budai Egyetemi Nyomda volt. Még mielőtt Şincai és Maior a nyomda román korrektorai és cenzorai lettek, e vállalat — Mária Teréziától kapott privilégiuma alapján — a többi nemzetiségi nyelv ápolásával párhuzamosan felkarolta a román könyvkiadás ügyét is, és így történhetett, hogy a román irodalmi nyelv legfontosabb megnyilatkozásai mind Budán, a jövendő magyar fővárosban jelenhettek meg. E város lett néhány évtizedre az egész román szellemi élet központja: még a havaselvi és moldvai bojárok is szépirodalmi műveiket nem egyszer Budán nyomatták ki. S oly nagy volt e kultúrközpont sugárzóerje, hogy magához vonzotta még a messzi Balkánról a tudomány világa után vágyodó aruménokat is: párhuzamosan a magyarországi görög telepesek elterjedésével mind több arumén ifjú végezte tanulmányait immár nemcsak Bécsben, de Budán is, s ezek közül az egyik, Roja D. Budán adta ki az első nyomtatásban megjelent aruméntárgyú tanulmányát,[1] amelyet azután csakhamar Boiagi Bécsben megjelent nyelvtana s egy, sajnos, kéziratban maradt szótári vállalkozás is követett.[2]

A ROMÁN MULT FELFEDEZÉSE

A román nemzeti tudományok megalapozása azonban nem lett volna teljes, ha megállt volna a »völkische Sprachpflege« gondolatánál. A nyelv latinitását történeti érvként kellett értékelni, s ehhez — amint már a triász tagjai helyesen vették észre — speciális történeti erudicióra volt szükség: a legkülönbözőbb forrásokból össze kellett hordani mindazt, ami a román multra vonatkozott s ami széjjel volt szórva az összes környező népek tudományos irodalmában. Kleinék iskolájának tagadhatatlan érdeme marad, hogy a széleskörű

[1] Vö. D. Rosa: *Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen*. Pest, 1808.

[2] E szótár szerzője Ianovici N. moschopolisi születésű arumén, aki Λεξικὸν πεντάγλωσσον-jának magyar részét Márton József valamelyik szótárából vette át, vö. D. Russo bevezetését H. Sarafidi újgörög-román szótárához (*Dicţionar grec-român*. Constanţa, 1935. V) és V. Papacostea: *Pentaglosarul lui Nicolae Ianovici*. Rev. Ist. Rom. IX, 314 kk.

tájékozódás szükségét már studiumaik legelején világosan felismerték.[1]

Ebben a törekvésben rendkívüli módon segítette azonban a triász tagjait s Erdélynek többi tollforgató románját az a kultúrkörnyezet, amely őket Magyarországon körülvette. Éppen a XVIII. század a magyar történettudomány újjászületésének kora: nemcsak a románok, de minden magyarországi nemzetiség számára mintául, követendő eszményképül szolgálhatott egyrészt történetírásunknak Hevenesi-Cornides-féle anyaggyüjtő korszaka, másrészt pedig Katona István és Pray György kriticizmusa.[2] Mivel a román tudósok magukat a magyar történetírás vezéreit személyesen is jól ismerték (így Şincai Cornidest és Katonát), a közvetlen hatás egészen természetes jelenségnek tekinthető. Ezen túl is azonban volt a magyar történetírás hagyományaiban egy olyan mozzanat, amelyet a nemzeti öntudattól fűtött román tudomány közvetlen előzményként értékelhetett és saját céljaira felhasználhatott.

Több ízben céloztunk már azokra a mélyen magyar humanista tradíciókra, amelyek a magyarországi tudományt a középkor óta áthatották. Ennek a humanisztikus beállítottságnak természetes eleme volt Róma kultusza és meleg érdeklődés mindaz iránt, ami Rómával s a latinitással valami kapcsolatban áll. E körülmények magyarázzák meg azt a tényt, hogy talán egyetlen nép történetírásában sincsenek a románok, mint Róma leszármazottjai iránt való érdeklődésnek olyan régi és tartós hagyományai, mint éppen a magyar történetírásban.

A románoknak magyar részről történt felfedezése tulajdonképpen középkori krónikáinkban gyökerezik (Anonymus, III. Béla király névtelen jegyzője, Bécsi Képes Krónika, stb.). A XV. században a

[1] Szilasy Gergely később patetikusan, de teljesen igazságtalanul így adta elő az erdélyi román történetírás megindulását: »Magyarok és lengyelek, németek és oroszok, bizánciak és törökök vetélkedve hasítottak le maguknak egy-egy darabot a román történet testéből, elrejtvén, eltakarván, átalakítván, sőt gyakran megsemmisítvén azt. S mégis ilyen tanúkhoz, ilyen vezetőkhöz kellett folyamodni! Mennyi tudás, mennyi ügyesség és mennyi bátorság volt szükséges, hogy ezek az *álnok vezetők* (conducători perfidi), akik gyakran egymásnak is ellenfelei voltak s mindig halálos ellenségei a románoknak, meg ne tévesszék a legtudósabb és legügyesebb kutatót is ezen az annyira nehéz és járatlan úton!« (Amicul Familiei 1878, 54).

[2] E korszak történettudományi fejlődéséről vö. Hóman Bálint: *Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században.* Budapest, 1920 és ugyanaz.: *A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon. A Magyar Történettudomány Kézikönyve.* I. 3/1. A századfordulónak román szempontból döntő fontosságú éveiről vö. Lékai Lajos: *A magyar történetírás (1770—1830).* Budapest, 1942.

magyarországi románságot áltörténeti keretbe állította Bonfini, Mátyás király udvari történetírója, a puszta földrajzi egybeesés alapján összefüggést tételezve fel az egykori Dacia Trajana s Erdélynek korabeli neolatin lakói között.[1] Tekintve Bonfininak rendkívüli népszerűségét és hatását utókorára, a kontinuitásnak humanista meséje így hosszú nemzedékek tudatában meggyökeresedett, a nélkül, hogy bárkinek módjában lett volna e teória alapelemeit tudományosan megvizsgálni. Bár a medgyesi születésű Reicherstorff György már a XVI. század közepén inkább a moesiai romanizációból igyekezett származtatni a románok eredetét,[2] nézetei — amelyeket közelebbről bizonyítani nem tudott — jóformán semmi hatást sem gyakoroltak az utókorra, hanem tovább is virágzott Bonfininak a sok ismételgetés következtében immár szinte tudományos igazsággá merevedett kontinuitáslegendája. A XVI. században már nemcsak Oláh Miklós vallotta ezt, hanem olasz humanisták is, mint Lorenzo della Valle s Aeneas Sylvius Piccolomini (II. Pius), akiknek európai hírneve ezt a magyar humanizmus világában megfogant elképzelést még maradandóbb patinával vonta be.

Nem csoda tehát, hogy a XVII. század erdélyi történetírása, amelynek előzménye éppen a Heltai Gáspár, kolozsvári tudós prédikátor és könyvkiadó által oly lelkesen propagált Bonfini,[3] habozás nélkül tovább hirdette a kontinuitás tanát, persze még mindig tudományos bizonyítékok nélkül. Ezt vallotta a század elején Szamosközy István, Erdély első archeológusa, és ezt hirdette, a század második felében, Tröster, Toppeltinus, Otrokócsi stb.,[4] vagyis éppen az a történész-nemzedék, amelyből a moldvai krónikások, köztük Miron Costin is merítettek. Bonfini és az erdélyiek hagyományait már szintézisben látta Cantemir, a XVIII. század második negyedében. Mindezen előzmé-

[1] Vö. Bonfini: *Rerum Hungaricarum Decades.* Dec. III. lib. IX. Bonfini tudománytörténeti fontosságáról L. Tamás: *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane.* AECO. II, 47. A románok latinságának felfedezéséről R. Sabbadini: *Quando fu riconosciuta la latinità del rumeno.* Atene e Roma XX, 83 kk., A. Marcu: *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei, sec. XIV. e XV.* Ephemeris Dacoromana I.

[2] G. Reicherstorff: *Moldaviae, quae olim Daciae pars, Chorographia.* Wien 1541; *Chorographia Transilvaniae.* Wien, 1550. R. nézeteiről vö. K. K. Klein: *Rumänisch-deutsche Literaturbeziehungen.* Heidelberg, 1929. 73.

[3] Heltai adta ki 1575-ben Kolozsvárt Bonfini művének első magyar átdolgozását *(Chronica az Magyarországnak dolgairól).*

[4] Vö. J. Tröster: *Das Alt und Neu Teutsche Dacia.* Nürnberg, 1666; L. Toppeltinus: *Origines et occasus Transylvanorum.* Leyden, 1667 (különösen 47 kk.); F. F. Otrokócsi: *Originum Hungaricarum pars secunda.* Franequare, 1693.

nyek után következett a XVIII. századi erdélyi történetírás, egyrészt a szász szerzőkkel (Filstich, Haner, Felmer),[1] másrészt pedig az Erdélybe visszatért jezsuitákkal, így többek között Fasching Ferenccel.[1] A jezsuiták, akiknek kolozsvári főiskoláján e korban sok román tanult s akiknek kiadványait is tanítványaik sűrűn vásárolták,[3] a románoknak kedvező kontinuitástan terjesztésére különös súlyt vetettek, s ha meggondoljuk, hogy Şincai éppen Kolozsvárt végezte tanulmányait, akkor a filiáció kérdése, úgy véljük, tovább semmiféle problémát nem fog okozni.

Egészen a 80-as évekig a kontinuitásnak egyhangúlag elfogadott teóriájába semmiféle disszonáns hang nem keveredett bele, s még az sem vert jelentősebb hullámgyűrűket, hogy J. Thunmann már a 70-es években nyomatékosan ráirányította az európai tudomány figyelmét a Balkán-félsziget román néptöredékeire.[4] 1781—82-ben azonban megjelent Sulzer nagy munkája, a *Geschichte des transalpinischen Daciens* s az általa felhalmozott ellenérvek révén a kontinuitás elve már oly vitássá vált, hogy amikor 1791-ben a románok megszerkesztették a *Supplex Libellus Valachorum*-ot, ennek okfejtését I. C. Eder már éppen Sulzer és más kútfők alapján hathatósan cáfolhatta.[5]

S most, ebben a tudománytörténetileg válságos pillanatban született meg a román történetírás. Két ellentétes elmélet ütközési pontján pattant ki. Erdély tudósai e korban közvetlen ősüknek érezhették Cantemirt, aki a *Hronicul*-ban szintén vitázott, mégpedig Simion Dascăl-lal, Ureche magyar inspirációjú interpolátorával, aki szerint a moldvai románokat László magyar király »Róma börtöneiből« telepítette erre a tájra . . .[6] A románok első erdélyi történetírói, akik még

[1] J. Filstich: *Schediasma historicum de Walachorum historia.* Jena, 1743 (a Magyar Nemzeti Múzeum III. Hung. h. 1210. 40 jelzetű példánya Felmer sajátkezű bejegyzéseivel van ellátva); G. I. Haner: *Das königliche Siebenbürgen.* Erlangen, 1763 (különösen 31 kk.); M. Felmer: *Primae lineae historiae Transsilvaniae, antiqui, medii et recentioris aevi.* Hermannstadt, 1779 (különösen 63 kk.).

[2] Fr. Fasching: *Vetus Dacia.* Claudiopoli, 1725.

[3] Ezekre nézve ld. Veress: *Bibliografia rom.-magh.* I. és Gáldi L.: *Az erdélyi magyar tudományosság és a kolozsvári egyetem hatása a román tudományra. Erdély magyar egyeteme.* Kolozsvár, 1941. 291.

[4] *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker.* Leipzig, 1774.

[5] Ld. Kolozsvárt keltezett (Claudopoli), de a valóságban Szebenben kiadott magyarázatos kiadását.

[6] E kérdésre nézve ld. I. Tóth Z.: i. m. 288—90, további utalásokkal.

az anyaggyüjtésben sem tudtak tájékozódni, szintén első perctől kezdve vitára kényszerültek, mert szemben találták magukat a szász írókkal, Sulzerrel, Ederrel s később Engellel, valamint a magyar Bolla Mártonnal, Kolozsvár tudós tanárával.[1] S éppen ez a vita volt az, ami a magyar források használatát a románok számára valósággal kötelezővé tette, hiszen a magyarországi tudósokat csakis a magyarországi erudició saját fegyvereivel vélhették meggyőzni.

E nagy feladat román részről természetesen szaktudósokat követelt volna, amint már modern értelemben vett szaktudós volt magyar oldalon Katona, Pray, Cornides vagy német részről Engel. A gyermekcipőkben járó román tudomány azonban még csak oly kevés művelőre talált, hogy mindegyik tudós, többé-kevésbbé autodidakta módon, enciklopedizmusra kényszerült. Klein, rengeteg egyháztörténeti, vallásos, filozófiai, stb. munkáján kívül, a nemzeti tudományok művelése végett, nyelvtant írt, szótárt és történeti összefoglalást, Budai-Deleanu ugyancsak nyelvtant, szótárt, román történetet[2] — és blumaueri vígeposzt írt, s Maior hosszú vidéki lelkipásztorkodás után, hajlott korban jutott végre ahhoz, hogy prédikációgyüjtemények után — a románság őstörténetéről írjon és etymológiai szótárt szerkesszen. Meszsziről nézve csupán Şincai működése látszik valamivel egységesebbnek, de ezt is — ha jobban megfigyeljük — számtalan kitérő, mellékes elfoglaltság s egy hányatott, nyugtalan élet ezer baja tördeli széjjel.

A századforduló román tudományosságát tehát csakis akkor ítéljük meg igazságosan, ha nem mint kimondott szaktudományt tekintjük, hanem mint egy kényszerűen enciklopédikus érdeklődésnek egyik ágát, amely azonban éppen úgy tudományonkívüli célok és eszmék szolgálatában állott, mint a nyelvtan- vagy a szótárírás.

A román történetírás kezdeteit, az anyaggyüjtés megindulását nem tehetjük korábbra a 70-es évek második felénél. Az első nagy anyaggyüjtő kétségtelenül Şincai, aki ekkor a római »De propaganda fide« kollégium növendéke és doktorandusa. Ismeretes azonban, mily hallatlan közönnyel jártak-keltek az első Rómába került erdélyi román ifjak az örök város szépségei között, mennyire hiányzott belőlük minden esztétikai fogékonyság a műemlékek s az olasz élet élvezéséhez.[3]

[1] Bolla műve *(Dissertatio de Valachis)* sajnos kéziratban maradt s csak a kolozsvári piarista gimnázium 1906—7. évi értesítőjében jelent meg.

[2] Vgl. Al. Ciorănescu: *Opera istorică a lui Budai-Deleanu.* Cerc. Literare II, 102—128; P. Stroe: i. m. 451—2.

[3] N. Iorga: *Partea Romînilor din Ardeal şi Ungaria în cultura românească.* Vălenii-de-Munte, 1911. 25.

Az egy kivételt a nagyváradi Aaron Jakab képezte : amint »Memoriale«-ja mutatja, más külföldi diákokkal, így az írországi James Lyons of Cloriboyerral, sokat bolyongott Róma utcáin, feliratokat másolgatott, megcsodálta Marcus Aurelius oszlopát, a Villa Borgheset s az ostiai kaput, azután naplójába magyarnyelvű orvosi recepteket másolgatott (pl. »Terpentinolaj igen hasznos rüh ellen.. .«[1]). Şincait nem ilyen fából faragták : ő Traján oszlopát a Szent Pétertérnél is szebbnek tartotta[2] és visszaemlékezve, mennyit hallott Erdély antik multjáról a kolozsvári jezsuitáknál, Rómában kezdte Reicherstorffot olvasni, és Aaron Jakabbal együtt dáciai feliratgyüjteményt állított össze Stefano Borgia kardináliis számára, de persze jórészt Szamosközy XVII. századi másolatai alapján. S nem hiába tanult a mezőségi Şincai magyarul és latinul először egy marosvásárhelyi professzortól ; mihelyt 1779-ben Bécsbe ért, nemcsak a tudománykedvelő Garampi bíborossal állt szoros összeköttetésben, hanem Benkő Józseffel is, akinek egy évvel azelőtt jelent meg *Transsylvania* című, a románokat is őszinte rokonszenvvel tárgyaló munkája. Benkő, aki Erdély emlékiratíróinak legjobb ismerője és valóságos felfedezője volt, a kéziratban rejtőző adatok egész tömegére hívta fel Şincai figyelmét. Ugyanekkor megismerkedett a fiatal klerikus gróf Hadik Andrással is, a románokat Mária Terézia zászlaja alá tömörítő II. határőrezred vitéz generálisával, akiben szintén történelem- és régészetkedvelő férfiút ismert meg, s így lassan mind jobban tágult a magyar humanistáknak az a baráti köre, amely ráeszméltette Şincait, hogy a legalaposabb román vonatkozású dokumentációt — Magyarországon találhatja meg. Később Cornides Dániel támogatása látta el Şincait az akkor még rendkívül szétszórt és jobbára kiadatlan okleveles anyaggal, majd következett Nagyváradon és Pesten Kovachich Márton György, egy másik nagy kéziratfelfedező és kiadó barátsága,[3] a XIX. század elején megnyílt pesti Széchenyi-könyvtárnak óriási anyaga, Katona, Lipszky, Rumy és más magyar tudósok megismerése, hogy Şincai nagyváradi humanista költő-barátairól, Tertina Mihályról és Peretsényi Nagy Lászlóról ne is beszéljünk. Még Şincainak latin-

[1] Ld. kéziratos »Memorialeját« (Nagyváradi gör. kat. püspöki könyvtár, 36. sz.).

[2] Şincai : *Hronica* I, 8.

[3] Şincai tőle kapta a Székely Évkönyvek sokszor idézett kéziratát. Vö. az 1530. évnél : »MSS. Annales Siculici in Grammatophylacio Martini Georgii Kovachich asservati ad annum 1530« *(Summaria Collectio)*.

nyelvű önéletrajzi elégiáját is ez utóbbi adta ki, saját versei függelékeképpen.[1]

Ilyen körülmények között, teljesen magyar kultúrkörnyezetben alakult ki tehát Şincai roppant köteteket betöltő anyaggyüjtése, kéziratok és nyomtatott művek eredeti nyelvű kivonatainak ezrekre menő tömegével.[2] Míg azonban a románnyelvű *Hronica* — amely az anyaggyüjtéshez képest egyszerű vulgarizációs kivonat — elkészülhetett, már megszületett, bizonyára Şincai ösztönzésére, Kleinnak négykötetes kéziratban maradt, de rendkívül érdekes román története.

Klein forrásainak részletes felsorolásától ezúttal eltekintünk: az eddig említett művek a keretet úgyis megadják s a részleteket a közelmultban foglaltuk össze német nyelven.[3] Inkább néhány általános vonás kidomborítására szorítkozunk.

Mindenekelőtt feltűnő, mennyire tudatosan követi Klein Cantemir *Hronicul*-ját. Amint Cantemir a maga művét — tipikus humanista módon — antik keretbe állította s a románok őstörténetét Trója pusztulásával kezdte, úgy a trójai mondakör képezi Klein kiindulási pontját is. Cantemir öröksége a paragrafusokra osztott folyamatos elbeszélőforma is, azonban Kleinnál éppen úgy, mint mintaképénél, e látszólagos folyamatosságon minduntalan áttör az annales-jelleg: az események csoportosítása mereven kronológikus és nem benső fejlődéstörténeti összefüggések szerint halad. Visszaesés viszont Cantemirrel szemben a bizánci forrásanyag háttérbeszorítása s ezzel a balkáni románság történetének bizonyos elhalványodása. A Simion Dascălul meséjével kapcsolatos polémia — mint Erdélyben kevéssé kihasználható mozzanat — teljesen elmaradt.

Az az anyag azonban, amit Klein ebbe a Cantemirtől öröklött keretbe állít, még fokozottabban magyar jellegű, mint a moldvai fejedelmi szerzőnél. Már Cantemir rengeteget hivatkozott Bonfinire, de mi ez a magyar, illetve magyarországi szerzőknek ahhoz a bőségéhez

[1] Şincaira vonatkozólag v. ö. Iorga: *Ist. lit. rom.* III. 1, 200. kk, Gáldi: *Influsso dell'umanesimo.* AECO. VI, 260 kk., Pascu: i. m. 146 kk. Hunfalvy P.: *Şincai G. Gergely krónikája.* Századok 1878, 347 kk.

[2] Az eredeti másolatgyüjtemény címe: Rerum Spectantium ad Universam Gentem Daco-Romanam sive Valachicam Summaria Collectio ex diversis Authoribus facta a Georgio Gabriele Sincai de Eadem secundum ordinem Chronolgicum. Nagyvárad, Gör. kat. püspöki könyvtár, 90—2. sz.

[3] Vö. L. Gáldi: *Beiträge zur Geschichte der Siebenbürger Trias. Die ungarischen geschichtlichen Quellen Samuel Kleins.* AECO. VIII, 229 kk.

képest, amit Kleinnál találunk? Pontról-pontra kimutatható, hogy éppen a történeti bizonyítás legsarkalatosabb kérdéseiben Klein rendszerint olyan, elsősorban tekintélyi érvre hivatkozott, amely a magyarországi latin kultúrából sarjadt.

A dáciai kontinuitás s a római származás egyik érve például nem egyéb, mint Oláh Miklós I. Ferdinánd által kiadott nemesi levelének egyik kacskaringós humanista passzusa.[1] Dicsőíteni kell a románság nemes származását? A költői bizonyítékot — »atque equidem Romano nasci sanguine multum est« — Alexander Cortesius szolgáltatja, Mátyás királyról szóló költeményében.[2] A dáciai feliratos anyag forrásai persze Szamosközy, Fridvalszky, Fasching; Dácia meghódításának előadása Köleséri Sámuelre vall (*Auraria Romano-Dacica.* Hermannstadt, 1717). s Eutropiusnak a teljes evakuációt bizonyító vallomását Felmer nézete próbálja gyöngíteni. S mily gyakran szerepel Anonymus, az egész incolatus-mitosz legfőbb támasza, akihez e kor románjai még teljesen tudománytalan rajongással közeledtek! S említsük-e, mily alaposan ismeri Klein a XVII. századot, az erdélyi országgyűlések okleveles anyagát, stb.? Inkább az emelendő ki, hogy Klein nemcsak a magyarországi fejlődést látja egészen latin kútfőin keresztül, hanem még a havaselvi és moldvai fejlődésből is elsősorban azt emeli ki, ami a latin Európával s egyben a magyarországi latinitással kapcsolatban áll. Kedvenc hősei az olyan fejedelmek, mint a latin okleveles gyakorlatot meghonosító Laţcu, s Mirceával vagy Nagy Istvánnal kapcsolatban is előszeretettel a latin okleveles anyagra hivatkozik. Oly mély Kleinban ez a már szinte ösztönös rajongás Róma öröksége iránt, hogy cirillbetűs krónikája lapjain a románság bizánci-szláv multjáról szinte egészen megfeledkezik.[3]

Abban az időben, amikor Klein e művét írta (körülbelül a századforduló táján), már nagyjából összegyüjtve állt az a forrásanyag,

[1] Idézve AECO. VIII, 233. Ez az érv egyébként nem volt új: szerepelt már a Supplex Libellus-ban is (25—6), ahol Eder szellemesen cáfolta meg Prayra hivatkozva: »Legi diploma . . . in quo Andreas rex quamdam familiam ex Attila descendere affirmat illis verbis: *Sicut nobis relatum est*«. Eder szerint Ferdinánd oklevele sem bír ennél több bizonyító erővel. Később idézte még D. Bojinca (*Animadversio.* Buda, 1827. 44—51, Thököly S. (*Răspundere.* Buda, 1828. 104), Al. Tr. Laurian (*Tentamen criticum.* Wien, 1840. XLIV).

[2] Klein: *Ist. Rom.* I/1, 71. Ld. még: AECO. VIII, 234.

[3] Minderről az előbbi jegyzetekben idézett cikkemben adatszerűen beszámoltam.

amelyből a meginduló erdélyi román történetírás merített. Ennek legbizonyosabb tanúsága egy reánkmaradt történeti bibliográfia, amely *Historiographi Transsylvaniae* és *Scriptores Historiae Regni Hungariae* címen tartalmazza jóformán mindazon műveket, amelyeket Klein és társai állandóan forgattak. Mivel e bibliográfia, megállapításom szerint, 1798 táján készült, joggal állíthatjuk, hogy körülbelül két évtized alatt az erdélyi triász nagyjából összeszedte dokumentációja állandó pilléreit s abba beleépítette a Balázsfalvára átkerült Kárpátokon túli történeti műveket is.[1]

Klein törekvései mintegy utat törtek Şincai nagy szintézise számára, bár ennek előzményei, a fentebb említett igen jelentős arányú adatgyüjtés, jóval régibb időből származik. Şincai, valószínűleg Katona példáját követve, következetesen és bevallottan ragaszkodott az annales-szerű előadásmódhoz, ami művét szerkezetileg erősen töredezetté tette, mert a Dunától északra történő események s a balkáni románság sorsa nála sem olvadtak harmonikus szintézisbe. A párhuzamos fejlődés, a szimultaneitás érzékeltetése felülmúlta e kezdő történészek erejét.[2] Şincai jelentősége tehát nem annyira feldolgozása mikéntjében s a maga nagyon is szubjektív ítéleteiben rejlik, mint inkább adatgyüjtésének céltudatos körültekintésében. Şincainál Kleinhoz viszonyítva is új az a törekvés, hogy nemcsak nyomtatott művekből merít, de jelentős levéltári kutatásokat végez s a kéziratos forrásokat mindenkor nagy figyelemre méltatja. Anonymus, Küküllei és Thuróczi középkori adatait nála már a kiadatlan oklevelek egész sorának kivonatos idézése egészíti ki, jórészt Cornides gyüjteménye alapján, amint azt Şincai jegyzeteiben hálásan vallja be. Magától értetődik, hogy a kéziratos forrásoknak ekkora megbecsülésére Şincait elsősorban a magyar történetírás Hevenesi—Kaprinay-féle anyaggyüjtő korszaka ihlette.[3]

[1] Vö. L. Gáldi: *Eine vergessene geschichtliche Bibliographie.* AECO. VIII, 242 kk.

[2] Tanulságos példát nyujtanak e téren az 1000. évvel kezdődő események arra nézve, hogyan próbál Şincai egyrészt Bonfini, Thuróczi, Anonymus, másrészt a bizánci szerzők és főleg Kedrenos alapján bizonyos párhuzamosságot teremteni a balkáni s a magyarországi események között. Vö. *Hronica* I, 189 kk., valamint a *Summaria Collectio* megfelelő részeit.

[3] Az okleveles anyag gyüjtéséről ld. Gáldi: *Influsso dell'umanesimo,* AECO. VI 266. Az első román vonatkozású magyarországi oklevélidézet a kerci monostorra vonatkozó, 1223-i oklevél (vö. L. Makkai — A. Fekete Nagy: *Documenta hist. Valach.* 9). A *Hronica* ennek forrásáról csak ennyit közöl:

Benkőtől, a kiváló erdélyi történésztől, Şincai — mint fentebb említettük — másféle ösztönzéseket kapott. Benkő irányította a román tudós figyelmét a régi erdélyi emlékiratírókra. Éppen akkor, amikor Bécsben Şincaival megismerkedett, készült Benkő Bethlen Farkas írásainak kiadására, s így e közvetítés egészen természetes. Şincai ezenkívül valószínűleg Benkő révén ismerte meg Gyulaffi Lestár, Apor Péter, Bethlen Miklós, Kemény János, Hidvégi Mikó Ferenc, Biró Sámuel, Szalárdi, Cserei Mihály és sok más szerző írásait. Érdekes megjegyeznünk, hogy Şincai e művekre rendszerint *magyar nyelvű* jegyzetekben hivatkozott, amelyeket még a iaşi-i kiadás is dícséretes filológiai pontossággal közölt.[1]

Ezenkívül igen sok, nyomtatásban megjelent magyarországi mű pontos idézését találjuk Şincainál. Amennyire a kor kiadási viszonyai megengedték, kitűnően vannak képviselve a XV. és XVI. századi humanisták, Bonfinival és Oláh Miklóssal az élükön, a XVII. századi erdélyi magyar és szász történészek, valamint a XVIII. századi jezsuita szerzők, akiket Şincai alighanem még kolozsvári tanulmányai során ismert meg. Şincainál megtaláljuk a XVIII. századi magyar történeti könyvkiadás összes felfedezettjeit, Anonymustól — akinek krónikáját először 1746-ban adták ki — Janus Pannoniusig, akit Şincai gróf Teleki Sámuelnek 1784-i kiadásában ismert meg. A legnagyobb magyar humanista költő Şincai részéről oly tiszteletnek örvendett, hogy még nagyváradi magyar költő-barátait, Peretsényi Nagyot és Tertinát is így köszöntötte :

»Daniel Cornides Mss. tom. 2« (I, 252). A *Summaria Collectio* sokkal részletezőbb : »Exscripsi e Membrana authentica Die 15ta Junii 1771 Cibinii. Extus erant adscripta verba recentiori manu : Privilegium Ville Michaelis Berg. Daniel Cornides in MSS. Dipl. Tom. II. p. 59. Extat etiam in Bibliotheca Comitis Franc. Secheni Diplomatarii Hung. Tom. II«. Itt jegyezzük meg, hogy a Rómában járt Şincai még pápai bullákat is magyar forrásokon keresztül másol le; így az 1234-i bullával kapcsolatban ezt jegyzi fel : »Desumpt. ex Regesto Anni VIII. Litterarum Applicatarum Gregorii IX. PP. Ep. 282 exscripsi e Diplomatario Ung. Bibliothecae Regnicolaris. Tom. 3tio«. Sokszor Şincai odáig megy a pontosságban, hogy pl. Ottokár 1260-i jelentésével kapcsolatban Katona olvasatait (*Hist. Crit.* VI, 315) Pray olvasataival javítja (*Annales Regum Hung.* I, 307). Általában Şincai rendkívül tisztelte a kéziratos anyagon alapuló közvetlen tudósításokat. Egy 1282-ből való adattal kapcsolatban is megjegyzi : »Ex autographo refert Katona . . .«

[1] Vö. AECO. VI, 260 kk. Különösen Csereiből van rengeteg idézet a *Summaria Collectio*-ban. Krónikája (mint utolsó jegyzetemben közlöm) Balázsfalván is megvolt.

Pannonios Ianos non omnes abstulit aetas
Una, imo plures nostra remota dedit.[1]

Van valami mélyebb értelem abban, ahogyan Şincai, az »aetas remota« szülöttje, aki a magyar humanizmus XVIII. századi másodvirágzásában nevelkedett, Janus Pannoniusra hivatkozott. Ez a visszatekintés már történelmi perspektívát jelent és azt bizonyítja, hogy Şincai a saját és kortársai működése mögött ott érezte a magyar humanizmus százados hagyományait. De vajjon volt-e Şincainak ilyen irodalmi tudata, ilyen mélységes tisztelete a román történetírás és irodalom hagyományaival szemben? Egészen kétségtelen, hogy a régi román irodalmat Şincai egyáltalában nem ismerte — valószínűleg talán még Dosoftei híres verses zsoltárfordítását sem — s történetírói elődjének is legfeljebb a XVIII. századi Cantemirt tekinthette.[2]

Şincai dokumentációja tehát letagadhatatlanul hungarocentrikus, s még akkor is a magyar tudományos közvéleményből merít, amikor más nemzetek történetírói felé fordul. Azon lengyel szerzők például, akikre művében hivatkozik, mind fel vannak sorolva Cornidesnak egyik Prayhoz intézett levelében,[3] tehát nyilvánvaló, hogy e téren is Cornides útmutatásával számolhatunk.

Ami pedig Şincai politikai céljait illeti, ezeket nem szabad a későbbi dákoromán tudat anachronisztikus szemüvegén át tekintenünk, hanem a történelmi igazság feltétlenül kötelező tiszteletével mindenkor magához Şincai szövegéhez kell fordulnunk. Vajjon kiemelte-e valaha is a román hírverés, hogy Şincai a mohácsi katasztrófát így kommentálta:

[1] A nyomtatott források terén is a *Summaria Collectio* bővebb tájékoztatást nyujt, mint a végleges szöveg. A híres 1467-i baia-i csatával kapcsolatban például Thurócziról és P. Ransanasról Şincai megjegyzi: »Hi tamen duo ultimi de vulnere Matthiae Corvini nihil scribunt, ajuntque signa militaria de Moldavis reportata fuisse appensa in Ecclesia Beatae Virginis Budensi«. A baia-i csatai forrásainak kritikájáról legújabban L. Elekes: *Nagy István moldvai vajda politikája és Mátyás király*. Budapest, 1937. 28 kk.

[2] Şincai ismerte Cantemirnek török történetét is, még pedig német kiadásban (ld. *Summaria Collectio* 1462., 1467. év).

[3] Idézi Veress: *Vechi istorici* 64. Şincainál sok más külföldi forrás használata is magyar tradíciókban gyökerezik. Igy az 1343. évvel kapcsolatban a *Summaria Collectio* a következő adatot tartalmazza: »Raphael Volaterranus in Commentariis Urbanis Libro 8vo«. Volaterranus (Maffei) enciklopédiáját már a XVI. században sokat forgatta Balassa Bálint (vö. Eckhardt S.: *Balassa Bálint*. Budapest, 1941. 13 kk.).

»Ez volt az az év, amikor kis híján majd hogy el nem pusztult a magyar királyság, s amikor úgy elvált Erdély Magyarországtól, hogy mind a mai napig, amikor ezeket írom Szina faluban, Abauj megyében, vagyis 1808 december 9-ig nem egyesültek újra. Nagy szerencsétlenség ez az erdélyi románok életére.«[1]

Minden arra mutat, hogy Şincai, bár fel-feltört belőle a fojtott keserűség s minden dokumentációja arra szolgált, hogy felrázza népe szunnyadó büszkeségét,[2] mégsem jutott még el Nagy-Románia modern utópiájáig s távolról sem óhajtott szakítani a Szent Koronához való tartozás hagyományos tudatával. Máskülönben nem szemlélte volna oly szoros egységben a magyar és román parasztság közös szenvedéseit s nem nevezte volna őket »a Magyar Szent Koronához tartozó magyar és román parasztoknak.«[3]

Már Şincai is nem egyszer vitába elegyedett Engellel és más történetírókkal, de a triász igazi polémikus szelleme mégis Maior Péter volt. Maior hosszú időn át Szászrégen román lelkésze volt, s ugyanebben az időben ott élt Sulzer is, a kontinuitásnak első tudományos érvekkel felfegyverzett tagadója. Bármennyire ellentétes is volt a két férfiú felfogása, személy szerint jó barátságban voltak s bizonyára hosszú vitákban foglalkoztak a románok őstörténetével[4] addig is, amíg Maior felkerült Budára, az egyetemi nyomda korrektorának s öregségére ismét bekapcsolódhatott a tudományos élet vérkeringésébe.

Maior főműve, »A románok dáciai eredetének története« (*Istoria pentru începutul Românilor în Dachia*) elsősorban abban különbözik az eddig tárgyalt munkáktól, hogy sokkal rövidebb, tömörebb s ezen csekélyebb terjedelme miatt természetesen hamarabb is volt kiadható. Már 1812-ben megjelent ama budai Egyetemi Nyomda kiadásában, amelynek a románok e korban egész szellemi megújulásukat köszönhették.

[1] »Nu fără mare necaz al vieţilor Românilor din Ardeal« (*Hronica* II, 15—2).

[2] Mily kritikátlanul keresett Şincai mindenütt román nyomokat, arra elég egy adat. Le Quien (*Oriens Christianus* I, 1221) nyomán foglalkozik a 787. évi II. nicaeai zsinattal, ahol egy *Ursus* nevű moesiai püspök szerepelt. Ezt az adatot Şincai habozás nélkül így kommentálja: »Nomen Ursus hominem Latinae linguae, *quia erat Valachus* (a kéziratban e szavak be vannak keretezve!), significat (*Summaria Collectio*, vö. *Hronica* I, 143—4).

[3] »Românii şi Ungurii cei proşti de subt Sănta Corona Ungariei« (*Hronica* II, 135).

[4] Vö. Pteancu S.: *Maior Péter élete és működése*. Nagyvárad, 1903. 28.

Maior művének minden során látszik azonban, hogy távolról sem készült oly körültekintő és változatos forrásanyag alapján, mint Klein és Şincai román története, s a felhasznált kevés forrás alig-alig ment át a józan kritika szűrőjén. A középkori anyag sokkal szegényesebb: Anonymus — akit Maior Keresztúry Józseffel együtt I. Béla (1061—1063) jegyzőjének vél[1] — szinte teljes mértékben uralja a középkori részeket; e fejezetekben új forrás csupán Szent Gellért élete, amelyet Maior gróf Batthyány Ignác erdélyi püspök kiadásában (1790) ismerhetett meg.[2] Elvékonyodik a XV—XVI. század magyar humanista anyaga is; itt persze Bonfini tanúbizonysága megint túlzottan érvényre jut. Tökéletesen hiányzanak Erdély emlékiratírói, s Otrokótsi — akit Şincai, ha nem tévedünk, nem idézett — oly elfogadhatatlan adatokat sugall Maiornak, hogy felhasználásának egyáltalában nem örvendhetünk.[3] Sulzer ellen Maior — ismeretségük ellenére — keményen küzd; itt is azonban ihletője Pray Györgynek egyik álnéven megjelent vitairata.[4]

Maiornak azonban nem ez a csekély dokumentáció a főhibája, mint inkább interpretációinak Şincait is messze túlszárnyaló önkényessége. Anonymusról azt állítja, hogy erdélyi katolikus püspök lévén, »gyűlölte« az ortodox románokat. A protestáns Cornides nyomán egyébként szemére veti Anonymusnak, hogy Álmost a Szentlélek kegyeltjeként tünteti fel.[5] Egy-egy történelmi analógia is nagyfokú naivságra vall. Amikor Maiornak azt kell bizonyítania, hogy a rómaiak dák nőkkel összeházasodva is rómaiak maradtak, Thuróczyt veszi elő s kiolvassa belőle, mennyi idegen nép költözött be Magyarországra Szent István és Géza idejében s mégis megőrizte a magyarság népi jellegét. Ez az érvelés nem inkább a dák kontinuitás mellett tanúskodnék, ha ugyan volna bármi bizonyító ereje?[6]

[1] Vgl. Major: *Istoria* (Budapest—Szamosújvár, 1883) 78; J. Keresztury: *Dissertationes historico-criticae.* Buda, 1814.

[2] *Acta S. Gerhardi Ep. Chanadiensis*, opera Ignatii Com. de Batthyán Ep. Transsylvaniae A. Carolinae typo edita a. 1790. Maior: i. m. 160—1.

[3] Tőle vette Maior azt a szerencsétlen gondolatot, hogy a Priscus Rhetor említette »auson«-ok nyelve a románnal azonos (vö. 73). Ez a gondolat is hosszú utat futott be, vö Tr. Laurian: *Tentamen criticum.* Wien, 1840. LV.

[4] Gideon Szolga: *Anmerkungen über Herrn F. J. Sulzer litterarische Reise in so weit sie Ungerland betrifft.* Buda, 1873. Pray szerzőségéről Maior: i. m. 243 és Veress: *Bibl. rom.-magh.* II, 28.

[5] Maior: i. m. 79. Cornides kérdéses műve: *Vindiciae Anonymi Belae regis Notarii.* Buda, 1802.

[6] Maior: i. m. 17.

Szent Gellért életéből vette Maior Ajtony és Glád történetét, akiket habozás nélkül románoknak hisz. Bármily történetietlen is ez a feltevés, hatása tartós volt: késői visszfényét Iorga legutolsó nagy szintézisében is megtaláljuk.[1]

Az erdélyi triász történetírói tevékenysége tehát — az utókor, de maguk a kortársak részére is — sajátos balsikerrel zárult: a nagyobb, alaposabb anyaggyüjtések (Klein, Şincai) s a komolyabb feldolgozások (Budai-Deleanu) vagy mindmáig kiadatlanok maradtak, vagy sokáig kéziratban lappangtak, s kiadásra éppen az a munka került, amely felületességben és elfogultságban szinte páratlanul állott. Pedig — s ezt szintén jó emlékezetbe idézni — más alkalmakkor maga Maior is hitet tett a magyar állameszméhez való hűsége mellett és büszkén hivatkozott hazájára, a »dicső magyar királyságra« s a »nemes magyar nemzetre.«[2] Maiorban is élt még, mint kora minden erdélyi románjában, a hagyományos »Hungarus«-tudat, s e miatt várta ő népe kimüvelését is a magasabb színvonalú magyar kultúra segítségétől. »Mert igazán semmi sem természetesebb« — írta egy alkalommal — »mint hogy az Isten segítségével kimüvelt nemzetek a többi nemzetek kimüveléséről is gondoskodjanak, amelyek kevésbbé voltak ilyen szerencsések . . . Az összes nemzetek bennfoglaltatnak az emberi nem nagy nemzetében. A különféle nemzeteknek más és más elnevezése csak esetleges. Egyszerű dolog tehát, hogy ezen esetleges nemzeti nevük figyelembevétele nélkül szeressék egymást, mint testvérek, az összes emberek, s minden nemzet igyekezzék elősegíteni a másik művelődését, mivel a közjó ettől függ. Ha így tesz egy nemzet, tettel is megmutatja, hogy igazi műveltségnek van birtokában és valóban nemesnek nevezhető.«[3]

Mint látjuk, más, magasabb művelődési formák elismerése, keresztény humánum és jól felfogott román népi érdek harmonikusan olvad össze annak a Maiornak koncepciójában, akiben az utókor éppen ezt a mélyebb gondolati tartalmat nem látta meg. Ha Maior utókorát nemcsak a képzelt népi és történelmi jogok kultusza, de ezek a gondolatok is megtermékenyítik, ennek csak kedvező hatása lett volna a magyar-román szellemi kapcsolatok további alakulására.

[1] N. Iorga: *Histoire des Roumains.* Bucarest, 1937. III, 23.

[2] Idézi Pteancu S.: i. m. 65.

[3] Idézi Pteancu: i. m. 65—6.

AZ ERDÉLYI TRIÁSZ UTÓKORA

E tanulmány keretei nem engedik meg, hogy részletesen foglalkozzunk az erdélyi románok nyelvészeti és történelmi eszméinek hatásával. Nem vázolhatjuk ezúttal sem Maior művének közvetlen visszhangját,[1] sem azt a bonyolult és sok részletében még feltáratlan folyamatot, amelynek révén az erdélyiek tanítása hamarosan elterjedt a Kárpátokon túl is.[2] Eddigi gondolatmenetünknek megfelelően inkább azt kérdezzük: mi lett az utókor kezén az erdélyiek gondolataival s hogyan öröklődtek tovább a magyar gyökerű eszmeáramlatok?

Eddigi okfejtésünk fonalát követve lássuk előbb a triász nyelvészeti eszméinek további sorsát. A fentebbiekben foglalkoztunk már a latinosítás elvi alapjaival, s azt is láttuk, hogy maguk a kezdeményezők, Klein, Şincai és Maior ezzel az elvvel meglehetősen csínján bántak. Óvatosak voltak kortársaik is: a fontosabb írók, mint Budai-Deleanu, Barac, stb., ha alkalmaztak is itt-ott neologizmusokat, ezekért távolról sem áldozták fel a népnyelv gazdagságát s az erdélyi nyelvjárásoknak régóta megszokott magyar elemeit.[3] Éppen ez a természetes, keresetlen nyelvhasználat tette lehetővé az Erdélyből kivándorolt tanároknak is a gyors alkalmazkodást a havaselvi és moldvai nyelvhasználathoz.

Latinizálni persze mindenkor csak ott lehetett, ahol volt latin kultúra. A Kárpátokon túl, ha meg is ismerték a triász elgondolásait, aligha követhették azokat, egyszerűen azért, mert — nem tudtak latinul s ha neologizmusoknak érezték szükségét, egészséges realizmussal inkább az élő nyelvekből merítettek: időrendi sorrendben előbb az újgörögből, majd az olaszból és az oroszból, végül s egészen napjainkig a franciából.[4] Ezen tarkasággal szemben, amely valóságos kaméleonmódra alkalmazkodott a mindenkori politikai helyzethez, az erdélyiek, tovább ápolva magyarországi latin kultúrájuk hagyományait, még fokozottabban érezték az ő latinos purizmusuk »ma-

[1] Vö. Pascu: *Ist. lit. rom. în sec. XVIII.* 213 kk., AECO. VI, 291, stb.

[2] Ld. tanulmányomat az *Erdély magyar egyeteme* c. kötetben, 294 kk.

[3] Mindezekre nézve ld. P. Haneş: *Dezvoltarea limbii literare române în prima jum. a sec. XIX.* Bukarest, 1926. 86 kk.

[4] Az újgörög hatásról: L. Gáldi: *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'Epoque des Phanariotes.* Budapest, 1939. Az olasz hatásról C. Tagliavini: i. m. Az orosz hatásról nincsen modern monográfia; az eddigi kutatásokról ld. C. Tagliavini: *Rum. Konversations-Grammatik.* Heidelberg, 1938. XVIII. Ugyancsak feldolgozatlan a francia hatás kérdése is (vö. ehhez G. Adamescu: *Adaptarea la mediu a neologismelor.* Bucureşti, 1938).

gasabbrendűségét«, s az egész latinos etimológiai irányt merev racionalizmussal, de egyszersmind romantikus ábrándozással túlzó végletekbe sodorták. Hiába intette Ion Maiorescu már 1838-ban a túlzókat a felesleges latinizmusok kerülésére — merészen azt állítva, hogy pl. az *acveduct* szó felesleges, mivel ott van helyette a magyarból átvett *jilip* (< zsilip) ! — s hiába merült fel a népnyelvi norma gondolata,[1] a megkezdett úton nem volt többé megállás. 1840-ben napvilágot látott Al. Treboniu Lauriannak hirhedt *Tentamen criticum*-a, az etimológiai iránynak legszerencsétlenebb hajtása. Ebben a műben, amelyet szerzője a latin testvériség nevében egy spanyol hercegnek ajánlott,[2] a román nyelv latinságának elismertetése kedvéért a helyesírás már annyira latinizált, hogy a közölt szövegek és paradigmák szinte teljesen olvashatatlanok. Az élő nyelv leírását megközelítőleg sem vezeti a hangkép, hanem mindig csupán a feltehető latin alak puszta illúziója. Ahol pedig Laurian hibás etymonok után indul, ott az íráskép teljesen a fantazmagóriák világába vész.[3] A végletekig van vive az analógia elve is : ama túlzások nagyrésze, amelyeket az utókor Aron Pumnul, Bukovinába kivándorolt balázsfalvi tanár terhére ír, már megvan Lauriannál is.[4]

Laurian »műnyelve«, amely, ha gyakorlatilag életre kel, teljes szakadást idézett volna elő a nép- és az irodalmi nyelv között, Erdélyben talált ugyan lelkes hívekre, akik hajlandók voltak *frumos* ('szép') helyett *formosu*-t írni, sőt mondani is, a latin *formosus* kedvéért, de ilyen racionalista beavatkozásokat a Kárpátokon túliak fejlettebb valóságérzéke nem tűrt meg, s tiltakozott Cipariu, a tudós balázsfalvi paptanár archaizáló-etimológizáló helyesírási rendszere ellen is.[5] Alexandri

[1] Foaie pentru minte, inima şi literatură 1838, 180—1.

[2] Bourbon Károly Lajos spanyol trónörökösnek.

[3] Pl. a jövő idő írásmódja Lauriannál *cantábiu, cantábii* a latin *cantabo* stb. nyomán, noha az emögött lappangó népnyelvi *cânta-voiu, cânta-vei* stb. nyilván *cantare voleo* stb. összetétele. Vö. *Tent. crit.* 112. Ugyancsak indokolatlan a *să* kötőszó *so* írásmódja, holott ez a szócska a latin *si* folytatója. Laurian követője sok tekintetben I. Puşcariu : *Die romanische Amtssprache.* Hermannstadt, 1860 (2. kiadás, 1864).

[4] Mindenki, még Haneş is, Pumnulra fogja a *-ciune*-végződésű szavak elterjesztését (vö. i. m. 134). Ld. fentebb a 399. l. 1. jegyzetét is. Ezzel szemben tény, hogy már Lauriannál van *deşertăciune, rugăciune*, stb. régi szavak mellett *auscultăciune* (auscultatione !), *năciune* (natione !), *stăciune* (statione !), stb. i. m. 190.

[5] T. Cipariu egyik legjellegzetesebb műve a *Principia de limba şi de scriptura* (Blasiu, 1866), amelyben először próbálta a latinos irány nyelvi r formjait a régi, latin elemekben sokkal gazdagabb román nyelv feltárásával leg-

maró szatirával vitte színpadra az erdélyiek papirosnyelvét, barátja pedig Alecu, Russo ezt hangoztatta: »Innen, Moldvából kiáltom, de hallják meg a Milcovon és a Kárpátokon túl is: Heliade, Laurian, Pumnul nyelve nem-román s a mai irodalom nem-román irodalom!«[1] Titu Maiorescu, az első nagy román kritikus is tagadta, hogy valaha is »Cipariu és Pumnul nyelvészeti képzelgéseiből nyelvtörténeti igazságot« lehetne teremteni.[2] Az élet ítélt tehát a latinos irány nyelvi túlkapásain s ezen az ítéleten a jórészt erdélyiekből alakult Román Akadémia nyelvtudományi erőfeszítései sem tudtak változtatni.[3]

Egészen más eredményekhez vezetett az erdélyi triász által inaugurált történettudományi irány. Talán éppen azért, mert már megírása pillanatában is Maior munkája heves polémia központjában állt,[4] mindazon tételek, amelyeket Maior körülbelül a *Supplex Libellus* érvelése szerint védett(erdélyi latin-román folytonosság, hajdani román jogegyenlőség, stb.), nemzedékek hazafias tudatába ivódtak bele, s annyira érzelmi síkra terelődtek, hogy ott már racionális érveléssel és tudományos polémiával semmi eredményt elérni nem lehetett.[5] Volt ugyan egy olyan rövid korszak, amikor a latinos irány túlzásai

alább részben indokolni. E művében egyébként nagy elismeréssel nyilatkozott a magyar nyelvújításról (6. l.) s a román nyelv latin jellegét többek közt Pray György véleményével bizonyította (236, 241. l.).

[1] Russo nyelvészeti elveiről ld. *Scrieri* (ed. P. V. Haneş) 148 kk. A jelzett kijelentés R. Ortiz nyomán (*Medioevo rumeno*. Studi Rumeni, I).

[2] T. Maiorescu: *Critice*. 1905, I. 138—9.

[3] Az erdélyiek latinos purizmusát Szilasy Gergely még a 80-as években is hevesen védelmezte, különösen a Familia hasábjain (1882, 401. kk.). A harc legutolsó kicsengéseiről S. Puşcariu: »*Ardelenisme*« *în limba noastră*. Drumul Nou I, Nr. 35, *Deosebiri de graiu*, u. o. I, Nr. 41. Végeredményben az erdélyi írott nyelv is, legalább elvben, a 80-as évek óta a regáti nyelvhasználathoz igazodott. Vö. Familia 1886, 535.

[4] Közvetlenül Maior munkájának megjelenése előtt, 1811-ben a bécsi Vaterländische Blätter határozottan tagadta a kontinuitást s inkább a szláv elemeket emelve ki, a románok politikai igényeinek jogosultságát is kétségbevonta. Erre névtelen cáfolat jelent meg: *Discussio descriptionis Valachorum* (Pest, 1812). Egy fiatal román nemes, Costin Tamás ugyanekkor Schwantnert támadta, bár ez utóbbi a kontinuitás kérdésében engedékenynek mutatkozott. Vö. *Észrevételek T. Schwantner Márton úr Magyarország statisztikájában az oláhokra tett jegyzésekre*. Pest, 1812.

[5] A vitának két fejezete volt: az első Maior harca Kopitar kritikája ellen (*Animadversiones*, 1814; *Reflexiones*, 1815; *Contemplatio*, 1816), a második pedig egy eredetileg Halleban névtelenül (1823), majd Budán Thököly Szabbás neve alatt megjelent értekezéshez kapcsolódik: *Erweis, daß die Walachen nicht*

ezt a Maior-féle koncepciót is majdnem nevetségessé tették,[1] azonban ezek a felesleges sallangok hamarosan feledésbe mentek, a nemzeti szempontból fontos tételek pedig kritikai megvizsgálás nélkül szálltak egyik nemzedékről a másikra.

Bármennyire világossá vált is az idők folyamán, hogy a román nyelv balkáni kapcsolatai az erdélyi őshaza feltételezését teljesen valószínűtlenné teszik, a román történészek ezzel az igazsággal szembe sem mertek nézni s kutatásában elmélyedni sem akartak. A triász tanítása szuggesztív erejével annyira lenyűgözte őket, hogy Maiorescu komor és józan ítélete pusztában kiáltó szó maradt.

Volt azonban a triász munkásságának egy olyan oldala, ami az utókornak valóban nagy hasznára vált; kétségtelenül Şincai és Maior érdeme ugyanis, hogy utódaik figyelmét felhívták a magyar forrásanyag fontosságára, amely nélkül a románok történetét jóformán lehetetlen tanulmányozni. Şincai hatalmas forrásközlése, legalább is annyira, amennyire a *Hronicul*-ba bekerült, egész sereg történész

römischer Abkunft sind. Ez ellen előbb Th. D. Bojinca (*Animadversio*, Pest, 1827), majd E. Murgu (*Widerlegung der Abhandlung* . . . Ofen, 1830) emelte fel szavát. Bojinca javarészt ismét tekintélyi érvekre hivatkozott, pl. Gedeon Lászlóra, a statisztika magyar professzorára, aki szerinte »erudite probavit, Valachos esse veros posteros Romanorum« (*Animadv.* 9). Bojinca egész dokumentációja is a magyar humanizmusban gyökerezik. Érdekes kiemelni, hogy Thököly-S. tétele, amely szerint a románok ősei ellatinizálódott szlávok voltak (»ein slavisches, den Römern untherthäniges Volk« *Erweis*, 1827, 6) teljesen hasonló E. Gamillscheg legújabb nézetéhez, vö. *Über die Herkunft der Rumänen.* Berlin, 1940, 19. A nyelvi latinság tételét egyébként kevéssel utóbb J. C. Schuller próbálta megingatni (*Argumentorum pro Latinitate linguae Valachicae s. Rumunae epicrisis.* Hermannstadt, 1831). Ő vette először vizsgálat alá a román nyelvnek a latintól meglehetősen különböző »innere Form«-ját. Megjegyzései ma is figyelemreméltóak, noha konkluziója — a románok ősei germánok voltak — természetesen elvetendő. Józan ítéletű szász tudós még ebben a korban Fr. Phleps, aki ismét a szlávos vonásokat emeli ki, felismeri a keleti ritus bizonyító erejét s óvatos okfejtéssel egy romanizált nép erős szláv hatásoknak kitett balkáni őshazájára következtet (*De Valachorum origine dissertatio.* Hermannstadt, 1829). Amint látjuk, a kontinuitás-elmélet sikerének egyik titka abban rejlik, hogy Sulzer után az ellenfelek egyáltalában nem tudtak egymás között sem megegyezni s nem tudtak a kontinuitás-tannal egységesen védett másik teóriát szembeállítani.

[1] Ismét A. Tr. Laurianra célzunk, aki a *Tentamen criticum*-ban odáig ment, hogy latinizáló hevében az Anonymus által említett *Gelu* (Gelou) vezérnek minden bizonnyal török eredetű nevét *Gelius*-ra, Mén Marót bihari szláv fejedelem nevét *Minor Marius*-ra torzította (XVI, XIX), Moldva nevét *(Moldavia) Maior Dacia*-nak vélte (XXXIX), stb. Mindez a Bonfini-féle tradíciók tiszta továbbélése a XIX. század közepén.

útmutatója lett, s adatszerűen kimutatható, hogy az első magyar vonatkozású oklevélközlések Moldvában is Şincai hatására indultak meg.[1]

Milyen mélyen beleivódott a román történetírói tradícióba az erdélyi iskolának a magyar források használatára vonatkozó példaadása, arra befejezésül csak egy példát idézünk.

1875-ben adta ki B. P. Hasdeu (1836—1907), a modern román filológia és történetírás egyik úttöröje nagy összefoglaló művét,[2] amely nem annyira folyamatos képet ad a történelmi fejlődésről, mint inkább egy rendkívül sokat olvasott, nagy fantáziájú romantikus tudós elmefuttatásait nyujtja rengeteg tisztázatlan, román vonatkozású kérdésről. S ez a munka, amely Şincaira magára is több ízben hivatkozik,[3] a magyar forrásoknak hatalmas bőségére támaszkodik. Meg vannak említve a magyar krónikák, szerepelnek nagy humanista íróink, bőven akadnak adatok a XVII. és XVIII. század íróiból s természetesen gazdagon van képviselve Engel—Eder—Fessler nemzedéke.[4] Oly gazdag ez az anyag, hogy hozzá képest Xenopol, Iorga vagy Giurescu — hogy napjainkig haladjunk — a magyar anyag felhasználása terén határozott visszaesést jelent. Feltűnő azonban a XIX. század magyar kutatásainak szinte jóformán teljes hiánya, noha Hasdeu saját vallomása szerint e tekintetben Szilasy Gergelytől is kért tanácsot. Ezt a hiányt csakis úgy magyarázhatjuk, hogy még Hasdeu is elsősorban azt a régebbi magyar történeti bibliográfiát ismerte, amit Şincai és kortársainak műveiből meríthetett.

* * *

Az erdélyi iskola magyaros orientációja tehát egyáltalában nem mult el nyom nélkül: hatása az egész XIX. századon végighúzódik, sőt joggal mondható, hogy napjainkig tart, hiszen pl. N. Iorga majdnem oly kritikátlanul támaszkodott 1937-ben is Anonymusra, mint egykor Maior.[5] A kép, amelyet vázolni próbáltunk, természetesen minden irányban bővíthető: sok-sok vonással lehetne kiegészíteni

[1] Bălcescu, Odobescu és más román történészek a magyar források ismeretét jórészt Şincaiból merítették, vö. AECO. VI. 373—4.

[2] *Istoria critica a Romaniloru.* I. Bukarest, 1875.

[3] I. m. 7, 10, 85, stb.

[4] Anonymus: 109, stb. Küküllei, Thuróczy, Budai Krónika: 8, Mátyás levelei: 17, Oláh M.: 27, Schaeseus: 13, 21, Benkő: S. 10, Fridvalszky: u. o. Katona: 9, Pray: 17, Kemény: 26, Sulzer: 5, Engel: 4, Eder: 4, stb.

[5] Vö. *Histoire des Roumains* III, 16 kk.

egyrészt a nyelv- és történettudomány terén, s még többel, ha más tudományszakokat is figyelembe veszünk. Más alkalommal utaltam már a román filozófiai érdeklődés magyar forrásaira,[1] s hasonló kapcsolatokat lépten-nyomon fedezhetnénk fel. Szilasy Gergely például a legrégibb román esztétikai értekezések egyikét Brassai Sámuel nyomán írta,[2] s a nyelv kifejező erejének problémájáról, amelyet napjainkban D. Caracostea valósággal külön tudományággá fejleszt ki Romániában, már ezelőtt hatvan évvel jelent meg tanulmány, Reviczky Gyula egyik cikkének átdolgozása folytán.[3] A napjainkban, sajnos, még alig ismert erdélyi román újság- és folyóiratanyag átkutatása bizonyára számos hasonló megállapításra fog vezetni. Annyi azonban már most is bizonyos, hogy a román tudomány anyagában és módszereiben egyetlen szomszéd nép tudományos életéből sem vett át annyit, mint a magyar tudományból.[4]

Gáldi László

[1] Ld. *Erdély magyar egyeteme.* Kolozsvár, 1941. 294-5.

[2] G. Silasi : *Despre operele de artă.* Familia 1885, 89.

[3] F. Bran : *Puterea colorativă a limbii.* Familia 1885, 582 kk.

[4] Eredményeimet a balázsfalvi gör. kat. érseki könyvtár kéziratainak jegyzéke (Şt. Manciulea : *Biblioteca centrală din Blaj.* Blaj, 1939) mindenben megerősíti ; kár, hogy e katalógust csak jelen tanulmányom lezárása után használhattam. Pótlólag szükségesnek látom azonban rámutatni arra a gazdag magyar s különösen erdélyi történeti anyagra, amely Balázsfalván található. Összegyüjtve látjuk itt az erdélyi fejedelemség országgyűlési emlékeit *(Approbatae Constitutiones, Articuli Diaetales,* stb.), megtaláljuk Bod Péter kéziratos történeti művét az erdélyi románságról *(Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium historia),* Körösi ötkötetes magyar történetét *(Historia Hungariae),* a szász Schmeizel Márton Erdélyre vonatkozó történeti összefoglalását *(Collegium Historiae Transylvaniae,* 1744), egy II. Józsefhez intézett memorandumot (Gravamina Magnus Principatus Transylvaniae Imperatori Josepho II substrata), számos jogtörténeti munkát (pl. *Dictionarium Juris Ungarici,* stb.) és egyéb magyar vonatkozású latin műveket. A könyvtár magyar kéziratai szintén figyelemreméltók : Bethlen Farkas, Cserei Mihály, Apor Péter, Huszti András, Mikó Imre és mások művei sorakoznak bennük egymásután. Mindezen művek a balázsfalvi szellemi újjászületés állandó légköréhez tartoztak ; egyik-másik közülük — például Huszti András műve, a nyomtatásban is megjelent *Ó és Új Dácia* (1716) — a dákoromán kontinuitás mítoszának kialakulására is jelentős hatást gyakorolt (vö. Tamás L. : AECO. I, 43). Mindezen kéziratok átvizsgálása és keletkezésük, másolások körülményeinek tisztázása, valamint a bennük található esetleges széljegyzetek feldolgozása a magyar-román szellemi kapcsolatok kutatásának egyik fontos állomását képezhetné.

ÚJABB MAGYAR-ROMÁN IRODALMI KAPCSOLATOK

A XVIII. század második fele nemcsak azért rendkívül fontos korszak az erdélyi románság életében, mert — a népi öneszméléssel párhuzamosan — ezek az évek vetik meg a román nemzeti tudományok alapjait, hanem azért is, mert ezekre az évekre esik az erdélyi román szépirodalom megindulása. Az első próbálkozások elszórtak, félénkek és ma is még alig ismertek, elsősorban azért, mert a modern román irodalomtörténeti szemlélet — Adamescutól Călinescuig — a Kárpátokon túli fejlődést állítja vizsgálódásai tengelyébe s az erdélyi kezdeményeket jóformán csak akkor méltatja figyelemre, ha azok beleilleszkednek Órománia irodalmi életébe. Még kevésbbé várható román kutatóktól — egyes dícsérendő kivételektől (G. Bogdan-Duică) eltekintve — szakértelem és tárgyilagosság abban az irányban, hogy az erdélyi irodalmi próbálkozásokat a specifikusan erdélyi szellemi légkör keretében tárgyalva megfelelőképpen értékeljék a magyar részről jövő ösztönzéseket és példaadásokat. Önálló erdélyi román irodalomtörténetírás pedig nincs, s így nemcsak a magyar ösztönzések és hatások nincsenek még rendszeresen feltárva, de súlyos gondjaink vannak maguknak a számbaveendő és megvizsgálandó műveknek puszta kiválasztása körül is.

Ezúttal a XVIII. és XIX. század erdélyi román irodalmának fontosabb magyar kapcsolataira óhajtunk rámutatni, de anyagunkban — éppen a fentebb vázolt nehézségek miatt — mindenekelőtt bizonyos elhatárolásokat kell tennünk. Erdélynek aránylag csekély román szépirodalma — hogy úgy mondjuk — rendkívül aszimetrikus felépítést mutat. Mint Délkelet-Európa népeinél általában, a vers Erdélyben is sokkal jelentősebb, gazdagabb termést ígér, mint a próza, drámai emlékek pedig csupán egészen szórványosan, elenyészően csekély számban

jelentkeznek. A komolyan számbavehető szépprózának felbukkanása rendkívül késői; az első magyarországi és erdélyi román folyóiratokban (Biblioteca Românească, Foaie pentru minte, inimă şi literatură) prózai elbeszélések alig akadnak ; a novellát mint műfajt először a »Familia« köre virágoztatja fel, bár itt is a próza még sokkal alacsonyabb színvonalon mozog, mint a verses közlemények. Mindamellett igaza volt I. Breazunak, az erdélyi román irodalom egyik legjobb szakértőjének, amikor prózai antológiáját éppen I. Vulcannak, a »Familia« szerkesztőjének egyik elbeszélésével nyitotta meg.[1] A prózairodalom igazi megteremtője azonban I. Slavici és a »Tribuna« köre, ami viszont már a 80-as évekhez, tehát a század utolsó negyedéhez vezet s nem ad alkalmat hosszabb fejlődéstörténeti kitekintésre. Éppen ezért úgy véljük, a kutatás mai állapotában a leghelyesebben akkor járunk el, ha a prózai műveket csak alkalmilag méltatva figyelemre, elsősorban az erdélyi román verses termékeket vesszük szemügyre s ezeknek magyar kapcsolatait próbáljuk megállapítani. A rendelkezésünkre álló anyag így több, mint száz év szellemi fejlődését tükrözi vissza, ami lehetővé teszi, hogy a költészetben ugyanazon erők küzdelmét ismerjük fel, amelyek az erdélyi intelligencia egész életét áthatották.

Az, amit mondani fogunk, tulajdonképpen az irodalmi anyag megszólaltatása — tanúságtétel végett — ama társadalomtörténeti tények igazolására, amelyeket e kötetben Bíró Sándor foglalt össze. Mint maga az egész erdélyi románság, úgy ennek a románságnak irodalma is eleinte csakis a magyar szellemi életből meríthetett indítékokat, hiszen a Kárpátokon túl a művelődés sokkal alacsonyabb fokú volt és elnyomottabb helyzetben sínylődött. Mihelyt azonban — nem csekély mértékben éppen az erdélyi tanárok nagyarányú kivándorlása következtében — a kulturális viszonyok odakünn megjavultak s a 20-as, 30-as évektől kezdve kisarjadt egyrészt a havaselvi, másrészt a moldvai irodalom (melyeknek összeolvadása csak a század második felében következett be), ezáltal az erdélyi románság, irodalmi téren is, kétféle lehetőség között választhatott. Az első esetben hű maradhatott a magyar fejlődésből merített mintákhoz, végigcsinálhatta a magyar evolúciót a romantikából a népies realizmus felé, a második esetben viszont ahhoz az új, de Erdély szellemétől lényegében véve teljesen idegen irodalom-

[1] Vö. I. Breazu : *Povestitori ardeleni şi bănăţeni până la unire.* Cluj (Kolozsvár), 1937. VII, 1 kk. Sajnos nem állt módomban használni E. Giurgiuca költői antológiáját (*Transilvania in poezia românească.* Buc. 1943, vö. Rev. Fund. Reg. 1944, jan. 185 kk.)

hoz símulhatott, amely a Kárpátokon túlról áradt feléje. Az egész XIX. századi erdélyi irodalom története tehát nem más, mint lappangó, de annál tartósabb küzdelem a magyar irodalom vonzásának centripetális, s a Kárpátokon túli irodalomnak centrifugális erői között. A magyar hatások értékelését mindig e küzdelem sodrába kell beállítanunk : ez ad a magyar ösztönzéseknek, mint megannyi történelmi dokumentumnak, az esztetikai jelentőséget messze túlszárnyaló értéket.

A román viszonyokkal kevésbbé ismerős kutató azt gondolhatná, hogy e két rétegnek, a magyaros és a romániai orientációnak szétválasztása rendkívül nehéz, sokszor szinte megoldhatatlan feladatokat tartogat számunkra. Ha a szépprózáról van szó, nem egyszer valóban így is van: egy-egy régi szentimentális novella[1] annyira az akkori általános európai közízlésnek felel meg, hogy valóban habozhatunk : vajjon egy elfeledett kis magyar elbeszélő volt-e a minta, avagy a »Curierul Românesc«-nek vagy az »Albina Românească«-nak valamelyik hasonló tárgyú elbeszélése? Ha azonban versekről van szó, kételyeink rendszerint nem okoznak ennyi zavart, mert van kezünkben egy olyan kritérium, amelyet eddig nem vettek ugyan észre, de amely szinte csalhatatlanul biztos útbaigazítást ad. E kritérium : a költemény versformája. Régóta vallom, hogy e versformák átvétele és sugárzása egyik irodalomból a másikba — sokszor egész Európán keresztül — egyáltalában nem külsőleges tény, hanem mély kultúrhatások velejárója és kétségtelen indiciuma. A középkori francia kultúra sugárzóerejét semmi sem dokumentálja jobban, mint a középfrancia versformák elterjedése az összes környező irodalmakban, s a XVIII. századi magyar irodalmi fellendülés németes gyökereit nyomon kísérik német közvetítéssel átvett »nyugateurópai« versformáink. A verstörténeti kritérium tehát nemcsak román, de más vonatkozásban is rendkívül fontos szerepet játszik ; a román verstörténet azonban oly kevéssé ismert, hogy elgondolásunkat néhány szóban ki kell fejtenünk.

A román népi verselésben »kezdetben vala« — bizonyára hosszú századok óta — a népdalok általánosan uralkodó alakja : a négyes trocheus, amely mellé — alkalmasint bulgár, kevésbbé valószínűen görög hatásra — a román népballadák hatszótagos formája járult. 8 és 6, illetve az utolsó szótagnak szünettel való pótlása révén 7 és 5

[1] Ilyen pl. Theullescu P. *Simon* c. novellája a »Foaie p. minte« (a továbbiakban FM.) egyik évfolyamában (1847, 143) a szerelmében csalódott grófkisasszonyról, aki előbb férfiruhában inasnak áll, majd amikor titkát felfedezik, zárdába vonul. A grófi rang említése mégis inkább magyar vagy német forrásra utal.

szótagú metrum: ennyi a román népdal ősi formakészlete.[1] Erre a primitív formakincsre — amely éles ellentétet képez a magyar népdalkincsnek nagy formagazdagságával — a XVIII. század végétől kezdve kettős kultúrhatás rakódott reá: Erdélyben és az Erdéllyel szomszédos területeken (Partium) a magyar, a Kárpátokon túl pedig az újgörög költészet formakincsének hatása. A magyar befolyás »nyugateurópai« és latinos metrumokat közvetített a románság felé, az újgörög hatás pedig népies görög és olaszos formákat. Igy a román műköltészetnek egy bizonyos ideig kettős formakincse volt: egy magyaros, »nyugateurópai« s egy regátias, »déleurópai«. Erdély műköltészetének a népköltészet egyhangú ritmusán kívül eredetileg tehát vagy a magyar műköltészetnek a XVIII. században és a XIX. század elején kedvelt formái álltak rendelkezésére, különösen a Gyöngyösi által gördülékennyé csiszolt alexandrinus, vagy a magyarországi latin költészet formakincse, különösen a románban hangsúlyos metrummá átalakuló sapphicum. Az újgörög-olasz formák viszont Erdélyben eredetileg éppen oly idegenek voltak, mint az egész Kárpátokon túli befolyás: amint más téren sem volt Erdélyben számbavehető újgörög kultúrhatás, úgy természetesen nem bírhattak itt mélyebb hagyományokkal az újgörög költészetnek olaszos formái sem. Ha viszont — amint látni fogjuk — egyes erdélyi versírók mégis elfordultak a magyar formakincstől és a Kárpátokon túli költők görög-olasz verselését próbálták átplántálni, akkor ez a kísérlet nem egyszerű formai újítás volt, hanem egy szellemi beállítottságnak, a magyarságtól elforduló centrifugális törekvéseknek irodalmi kifejezője. Mindent összevéve tehát magyaros ösztönzéseket elsősorban ott kereshetünk, ahol a forma is magyar eredetre vall, viszont a Kárpátokon túli költészet hatását leghamarább az Erdélybe is átszivárgó görög-olasz formák árulják el.[2]

[1] Vö. Bartók B.: »Les paroles populaires roumaines ... sont toujours presque exclusivement composées de vers à 8 syllabes. Quelques textes de chant à 6 syllabes exceptés, les Roumains ne possèdent aucun autre vers.« *La musique populaire des Hongrois et des peuples voisins*. AECO. II (1936), 219.

[2] A román verselés formakincsének kialakulását — a szellemtörténeti háttér felvázolása nélkül — először *Le origine italo-greche della versificazione rumena* (Roma, 1939) c. tanulmányomban vizsgáltam meg. Eredményeimet teljes egészükben elfogadta a román A. Balaci: Studii Italiene VII (1940), 212 kk. Vö. még L. Gáldi: *Problèmes de versification dans les pays carpathiques*. Helicon V (1944), 87 kk. Hogy tételünket nem kell »ad absurdum« vinni s hogy elvégre egy magyarbarát vers vagy egy magyar költő utánzása — »regátias« formában is elképzelhető, az magától értetődik. Politika és irodalom efféle, a magyarországi nemzetiségekre különösen jellemző kettéválásról lásd Sziklay L.: *Hviezdoslav*. Egyet. Phil. Közlöny LXII, (1938) 355.

Az erdélyi román műköltészet első termékei szorosan belekapcsolódnak a XVII—XVIII. század sok magyar daloskönyvének hagyományaiba. Egy magyarból fordított román szerelmi éneket (*Kenték Ruményeszk de drágoszte szkrisz*) Alexics György már egy 1673-ból származó lejegyzésben megtalált (az ú. n. Petrovai kódexben),[1] de ezt az első fecskét mintegy százéves hallgatás követi. 1768-ban viszont már nyomtatásban jelent meg egy kis, 14 verset magában foglaló gyűjtemény, amely később átdolgozott szöveggel Budán kétszer is napvilágot látott.[2] A magyar hatás itt is nyilvánvaló : a kötetke legjellemzőbb darabja, a »Vén leány dala« (*Hora fetei bătrâne*) magyar daloskönyvekben is előfordul.[3] Ugyancsak szerepelnek román szövegek egy 1798-ban írott kolozsvári daloskönyvben, ahol nem egy román ének a mellette levő magyar eredetinek nyilvánvaló fordítása.[4] E réven a humanista motivumokkal telt magyar énekszerzésnek nem egy jellegzetes fordulata került el a románokhoz,[5]

[1] Lásd Revista pentru Istorie, Archeologie şi Filologie XIII (1912), 278 kk., Gazeta Transilvaniei 1911, 202. sz.

[2] Az eredeti kiadás címe : *Kintets kimpenyesty ku Glazuri Rumunyesti fekutye gye-un Holtyej Kimptyián.* Róla O. Ghibu : *Contribuţii la istoria poeziei noastre.* Mem. Secţ. Lit. III. 3. 1 kk. — Budai újranyomataival Veress foglalkozott (*Bibliografia română-maghiară* II, 121—2.), de eredményeit a szerző nyelvjárását illetőleg Ghibu (i. m. 5.) részben helyreigazította. Ghibu szerint a szerző mezőségi volt, ami nyelvészeti érvekkel is támogatható, bár inkább a Mezőség északi részére gondolnánk. A versgyüjtemény nyelvileg és metrikailag legtökéletesebb, de csak román szövegeket tartalmazó kiadását az a címlapnélküli példány képviseli, amely a budapesti Széchenyi könyvtárban van (P. o. rel. 219. i.). Ezen javított szövegek egyenesen meglepő rímelési ügyességről is tanúskodnak.

[3] Vö. Thaly K. : *Régi magyar énekek és elegyes dalok.* Pest, 1864. II, 173.

[4] E daloskönyv címe : *Világi énekek Mellyek sok meg illetödött szívek szerzeményei közül egybe szedettek 1798 Esztendöben.* Leírását lásd Szabó T. Attila : *Az Erdély Múzeum Egylet XVI—XIX. századi kéziratos énekeskönyvei.* Kolozsvár, 1929. 11, valamint Ghibu : i. m. 13 kk.

[5] Ilyen pl. az ú. n. »metamorfózisos vers«, amikor a szerelmes ifjú kedveséért különböző alakot hajlandó felvenni. Lásd erről Gáldi L. : *L'influsso dell'umanesimo ungherese sul pensiero rumeno.* Archivum Europae Centro-Orientalis, VI (1940), 298, és u. a. : *A magyarországi román költészet a mult század második felében.* Magyarságtudomány II (1942), 272. Egy balázsfalvi halotti búcsúztatóban (XIX. sz. 1. fele) a középkor óta közismert *Ubi* sunt-motívumot látjuk viszont : *Unde*-i Neron cel tiran? *Unde*-i Diocleţian? stb., (idézi I. Breazu: Anuarul Arhivei de Folklor V, 89). Egy fiatal leány halálára írott siratóversben a *tiranna Atropos*ról hallunk (i. h. 91). Mindezen népies nyelvű és stílusú, de klasszikus reminiszcenciákkal átszőtt halotti verseket a megfelelő magyar termékek — sajnos igen kevéssé ismert — műfajával érdemes lenne részletesen összevetni. — Itt je-

bár igaz, hogy az 1798-i daloskönyvben akadnak tipikusan havaselvi dalok is, ami egyrészt az Erdély és Havaselve közti kapcsolatokkal, másrészt az Erdélybe való tömeges bevándorlással magyarázható.

Mindeme versekben, ha nem is tudnók a magyar daloskönyvnek tartalmi hatását forrásszerűleg kimutatni, akkor is találunk egy olyan formai kritériumot, amely a magyar befolyás kérdését eldönti. Maga a román dalok metruma ugyan a közönséges nyolcszótagú trochaikus sor, amely önmagában véve lehetne népköltési eredetű is, azonban az a mód, ahogyan e sorok kisebb egységekké forrnak, teljesen ellentmond az igazi román népdalok szeszélyes pongyolaságának. A román népdal szakozatlan s rímei párosan vannak elhelyezve ; csak ritkán történik meg s akkor is szabálytalan módon, hogy a rímelő sorpárhoz még egy vagy több azonos rímű sor csatlakozik. A felsorolt daloskönyvekben viszont végigvonul a jellegzetesen magyar, középkori eredetű »Gruppenreim«: négynégy sor együtt rímel, éppen úgy, mint a legrégibb olasz költészetben a »tetrastico monorimo«.[1] Ez a négyes rím, a maga szigorú szabályosságával a régi magyar műköltészetnek egyik legjellemzőbb vonása ; amint viszont nincsen meg a magyar népköltészetben, éppen úgy alig-alig bukkan fel a román nép ajkán.[2] A négyesrímű, szakozott nyolcasok divatja tehát egészen bizonyosan magyar hatásra honosult meg a XVIII. századi erdélyi román dalokban, amelyek így — éppen e formai szabályosság révén — kiemelkedtek az igazi népdalok kötetlenségéből. A tökéletes alaki párhuzamot egyetlen idézet eléggé érzékelteti :

Ifjúság, mint sólyommadár	*Náre nicĭ un vóĭnic fíre,*
Akkor víg, ha szabadon jár,	*Săsă facă míe míre,*
De jaj nékem szegénynek már,	*Iaşiŭ da cămáşă subţíre,*
Vígasztalást szívem nem vár.	*Ca tot ómul săse míre.*[3]

gyezzük meg, hogy a nyugati latin költészet magyar közvetítéssel átkerült egyes motívumai erdélyi kolindákban is felbukkannak (vö. Eckhardt S.: *Az utolsó magyar virágének.* Minerva X [1930], 33 kk.), tehát bizonyára jóval régebbiek, mint az eddig tárgyalt egyezések,

[1] E régi, XIII. sz. előtti olasz formáról vö. P. Leonetti : *Storia della tecnica del verso italiano.* Napoli, 1934. II, 1, 50 kk. — A magyar négyesrím gyakoriságáról, de nem népi jellegéről Négyesy L.: *Magyar verstan.* Budapest, 1886. 140.

[2] Néhány példára nézve vö. Iarnic-Bârseanu : *Doine şi strigături din Ardeal.* Brassó, 1895. 98, 345, 347, 373. Mindezen esetekben azonban a négyesrím alkalmazása ötletszerű és távolról sem következetes, mint a magyarban !

[3] A magyar szöveget lásd Versényi Gy. : *Szíveket újító bokréta* (XVIII. sz.-i daloskönyv). Budapest, 1914. 26. — A román szöveg az 1768-i daloskönyv kivonatos cirillbetűs kiadása nyomán (vö. az előbbi lap 2. jegyzetével).

Amint a román szöveg mutatja, az ismeretlen dalszerző a rímelés ötletességében sem maradt el a magyar minta mögött.

Ezen versgyűjtemények korában az erdélyi román műköltés még egyébként alig létezik ; ha nem szentelünk különösebb figyelmet a »Szilvási kolostor siralmának« (Plângerea mănăstirei Prislopului), amelyet kezdetleges formája miatt alig lehet a magyarországi »siralmas krónikákkal« közelebbi kapcsolatba hozni,[1] egyetlen termékként a legrégibb erdélyi román iskoladrámáról kell néhány szót szólnunk. Ismeretes, hogy Balázsfalván már 1755-ben megalakult a diákok színjátszó társulata, a »comoedia ambulatoria alumnorum«, amely már megalakulása évében Erdély több helységében előadásokat rendezett. Valószínűleg e társulat számára készült a kéziratban fennmaradt »Occisio Gregorii Vodae« című darab, ez a commedia dell'arte-szerű tarka farsangi játék.[2] A főcselekmény tárgya komoly, sőt tragikus : Ghica Gergely moldvai fejedelemről szól, akit a törökök 1777-ben kétszínű politikája miatt álnok csellel megöltek.[3] A darab kevéssel később, valószínűleg 1778-ban keletkezett, tehát feltétlenül ujságközlő rendeltetése volt, mint annyi iskoladrámának a XVIII. században.[4] A tragikus főcselekmény azonban három részre van tagolva s az egyes részek közé komikus intermediumokat szőtt az ismeretlen szerző. Némelyik közjáték a román népi életet tükrözi (pl. az, amely a falusi leánykérést mutatja be),[5] olykor pedig egy-egy román pásztor lép színre. A legterjedelmesebb intermedium hőse Bacchus, aki — a magyarországi pálosok darabjainak hagyománya szerint — a farsang gyors elmultán bánkódik s végül megöli magát.[6] Az újságközlő-jelleg, a tragikum és a komikum

[1] Legújabban kiadta I. Lupaş : *Cronicari şi istorici români din Transilvania*. Craiova, é. n. I, 58 kk.

[2] Kéziratát, amely a nagyváradi gör. kat. püspöki könyvtárban van, először 1933-ban tanulmányoztam (Debreceni Szemle, májusi szám), majd 1937-ben — eredményeim alapján — ismét foglalkozott vele Al. Ciorănescu : *Occisio Gregorii Vodae*. Rev. Fund. Regale IV, 423 kk.

[3] E tárgyat később is több román drámaíró dolgozta fel, köztük Al. Depărăţeanu, tehát a tárgyválasztás kétségkívül helyes volt. Vö. Al. Ciorănescu monografiáját Depărăţeanuról (Acad. Rom. Mem. Secţ. Lit. III. 3, 305.).

[4] Vö. Debreceni Szemle 1933, 206.

[5] Lakodalmi jelenetet Sulzer is közölt(*Geschichte des transalpinischen Daciens*. III, 20 kk.), s román lakodalmi dalokkal tisztelték meg Hochmeister Márton nagyszebeni nyomdászt is, akinek több román vonatkozású kiadványa jelent meg (Veress : i. m. II, 43).

[6] Hasonló magyar darabokról: Prónai A.—Császár E.: Irodalomtört. Közl. XXV, 119—120.

keverése, valamint a Bacchus-jelenet tehát mind magyarországi iskolai szokásokból ered.

Ugyanezen forrásból eredeztethetjük a darab soknyelvűségét is: a megölt vajda felesége magyarul kesereg s a közjátékokban cigányul és törökül is beszélnek: valóságos »turquerie« pereg le szemünk előtt. Az is magyar hagyomány, hogy egy-egy éneket először latin, azután magyar nyelven adnak elő.[1] Daloskönyveink nyelvi tarkasága hatolt be ezzel az erdélyi román iskolai színpadra, amely a magyar kultúra jótékony hatása folytán több mint félszázaddal megelőzte a havaselvi színi kultúra első próbálkozásait s nem is múlhatott el nyomtalanul: 1826-ban is játszottak Balázsfalván allegórikus pásztorjelenetet.

Mindezen verses művek szerzői azonban homályban lappanganak. Az első ismert és gazdagabb munkásságú versíró *Barac János* (1776—1848), akinek működése a román költészetet megindító magyar ösztönzéseknek valóságos szintézise.[2]

Barac működésének jelentősége kétségkívül abban áll, hogy megpróbálta népét rászoktatni az olvasás szeretetére, még pedig nem a kor szentimentális és romantikus irodalmának salakjával vagy a románok között régebben is elterjedt babonás népkönyvekkel, hanem magas színvonalú, de mégis közérthető olvasmánnyal. Barac valóságos »világirodalmi ponyvát« tett népe számára hozzáférhetővé. Mivel egyrészről Nagyenyeden tanult — s diákkorában magyar verseket is faragott, — másrészről pedig előbb Szeben környékén, majd Brassóban élt, természetes, hogy forrásai részint magyar, részint német nyelvűek. Barac sok-sok átdolgozása, kivonatos átültetése vagy a kor divatos iskolai műszavával, »enucleatioja« közül elég, ha megemlítjük Mészáros Ignác »Kártigám«-jának verses átdolgozását, Fazekas Mihály »Ludas Matyi«-jának román környezetben lokalizált átültetését, Dugonics András »Ulisses«-ének s Nagy Ferenc Josephus Flaviuson alapuló »Pártos Jeruzsálem«-ének fordítását, hogy Bonyhádi Percell Imre drámává átdolgozott »Atala«-járól s az ismeretlen szerzőjű »Mátrai vadászat«-ról s tucatnyi más műről ne is szóljunk. Ha mindehhez hozzávesszük a németből készült átdolgozásokat (Till Eulenspiegel, stb.), valamint Ovidius, Hamlet, stb. első román fordítását, akkor világos előttünk, hogy Baracot igen fontos hely illeti meg a román nép eleurópaiasodásának későn kezdődő, bonyolult történetében.

[1] Idézve AECO. VI, 301.

[2] Baracról a legkiválóbb monográfiát G. Bogdan-Duică írta (*Ioan Barac*. Buc., 1933). Az egész régebbi bibliográfia ott megtalálható.

Barac főműve azonban legelső nyomtatásban megjelent munkája a legszebb magyar széphistóriának, Árgirus történetének román átdolgozása (*Istoria lui Arghir.* Nagyszeben, 1801).[1] Egy humanista motivumokkal átszínezett régi olasz népkönyv meséje ömlött itt át, magyar közvetítéssel, a román köztudatba, de úgy, hogy Gyergyai Albert XVI. századi bűbájos története egyszerre minden átmenet nélkül román olvasóközönséget teremtett, még pedig nemcsak Erdélyben, hanem a Kárpátokon túl is. Bariţiu György szerint sok román csak azért tanult meg olvasni, hogy Barac Árgirusát élvezhesse. Egész sereg havaselvi és moldvai írónak, Heliadenak, Negruzzinak, Filimonnak Árgirus volt legelső román szépirodalmi olvasmánya : egy egész író-nemzedék fiatalkori fantáziáját termékenyítette meg a kedvesét kereső boldogtalan vitéz története, vagyis ugyanaz a mese, amelyből ekkortájt Magyarországon is kisarjadt a legköltőibb magyar mesedráma : Vörösmarty »Csongor és Tündéje« (1830).

S ne gondoljuk, hogy Barac páratlan sikerét annak az allegórikus értelmezésnek köszönhette, amelyet verses átdolgozása elé írt s amely szerint Tündér Ilona Dáciát, Árgirus pedig Trajánust jelképezné . . . Ezt a humanista allegorizálást ugyanis — amelyről már Haşdeu helyesen állapította meg, hogy magyar forrásból származik[2] — Barac magába a mesébe egyáltalában nem vitte bele, hanem e helyett inkább arra törekedett, hogy az eseményeket a román népélet színeivel ruházza fel s mindenkép közel kerüljön az igazi népmesék naív varázsához.[3] Árgirus históriája tehát — ha románosított köntösben is — de igaz költőisége által hatott, ez kötötte le az »érzékeny lelkeket« olyannyira, hogy a román

[1] Árgirus históriájának XVIII. századi nagy népszerűségéről ld. Kulcsár A. : *Olvasóközönségünk 1800 táján.* Budapest, 1943. 9, 35-6. Árgirus román átdolgozásáról vö. Gáldi L. : *Árgirus historiája a román irodalomban.* Egyet. Phil. Közlöny LXIII (1939), 153 kk. Ludas Matyiról ld. u. a. : *„Ludas Matyi" román átdolgozása.* Irodalomtörténet XXXII (1943), 101 kk., valamint u. az : *Régi román vígeposzok társadalomtörténeti jelentősége.* Láthatár XII (1944), 15-16.

[2] Haşdeu véleményét ld. Etym. Magnum Romaniae, 1603 (»Ciudata ideă de a vedea în acest romanţ o alusiune la cucerirea Dacieĭ de către Traian nu este românească, ci *aparţine Ungurilor*«). A forrás Benkő József *Transsylvania*-jának közvetítésével egy XVII. sz.-i magyar humanista allegória (vö. Gulyás J. : *Benkő József becsülete.* Irodalomtörténeti Közl. 1913, 451 kk.).

[3] A mese román köntösbe való öltöztetése oly jól sikerült, hogy később egy-egy mythomániás folklorista, mint Marienescu Atanáz, Árgirus mondáját a »dáciai románság« legrégibb, egyenesen a római korból származó népmondájának vallotta s ezzel az erdélyi román közvéleményben zajos sikereket ért el (Szabó I. például lelkesen üdvözölte Marienescut, hogy felfedezte »traditiunea nóstra cea mai veche in Dacia«. FM. 1859, 238).

ponyván Barac műve mindmáig forgalomban maradt, akárcsak Gyergyai Albert magyar feldolgozása három-négy évszázadon keresztül...

Ha már most Barac műveit a fentebb említett verstani kritérium szempontjából nézzük, azt találjuk, hogy az ebben az esetben is tökéletes igazolást nyer. Barac a nép költője akart lenni s ezért legtöbbször azt a könnyed trochaikus nyolcast alkalmazta, amely — mint láttuk — a román népköltészetnek egyetlen alapformája.[1] Emellett azonban Barac gyakorta alkalmazta a magyaros tizenkettest (pl. Dugonics nyomán készült Odysseia-fordításában) s nem egyszer megtaláljuk nála azt a hatsoros, aabccb rímelhelyezésű strófatípust is,[2] amely — valószínűleg magyar közvetítéssel — a latin himnuszköltészetből származik (Stabat Mater). A szellemi és a formai orientáció egybeesése tehát Barac esetében egészen kétségtelen.

Barac az erdélyi román irodalmi érdeklődést nagy mértékben megtermékenyítette és felserkentette a költők alkotókedvét. Mások is megpróbálkoztak antik klasszikusoknak népies hangú átdolgozásával: a belényesi Mécs Demeter Ovidius-fordítása s a marosvásárhelyi Aaron Vazul Aeneis-átdolgozása annyira Barac Árgirusához hasonló népies hangon és népies formában pereg, hogy lehetetlen rajtuk a szorgalmas brassói versíró hatását észre nem vennünk.[3] Mindeme latinból készült fordításoknak fejlődéstörténeti értéke abban áll, hogy ezek tanúsága szerint a románoknak az antik irodalom iránti érdeklődése is csak itt, a sokszázados magyarországi latin kultúra árnyékában kezdett csírázni, még pedig egy oly korban, amikor a Kárpátokon túli bojár-

[1] Esetleg felvethetnők azt a gondolatot, vajjon ismert-e Barac trochaikus nyolcasokban írt havaselvi verses krónikákat, amelyek epikájához mintát szolgáltathattak volna (e krónikák formájának olasz eredetéről vö. E. Turdeanu: *Contribuţiuni la studiul cronicilor rimate.* Cercetări Literare, 1936 és kny.). Egyelőre azonban e feltevést semmi komoly érv sem támogatja. Esetleg figyelembe vehető ellenben olyan XVIII. századi erdélyi román »históriás énekek« hatása, amelyeknek egyetlen formája ugyancsak a párrímes, négyes trocheus. Vö. D. Prodan: *Versuri contemporane despre răscoala lui Horea.* Anuarul Arhivei de Folklor VI (1942), 2 kk.

[2] Pl. *Maria şi Isus* c. költeményében (idézi G. Bogdan-Duică: i. m. 163—4).

[3] Mindkét mű kézirata a nagyváradi gör. kat. püspökség könyvtárában van. Vö. I. Radu: *Manuscriptele episcopiei unite din Oradea-Mare*, 277, 281. sz. Mécsről ld. Márki S.: *Bihari román írók.* Nagyvárad, 1880. 97 kk. és Gáldi L.: Magyarságtudomány 1942, 279. V. Aaron kéziratos Aeneisét javításokkal kiadta T. Roşiu a Transilvania 1878. évi kötetében (1—12. sz.). Ide tartozik még P. Furdui versezete a kotroncai fürdő dicséretéről (1818), vö. Gaster: *Crest. Rom.* II, 222 kk. Ennek műfaji mintája a XVIII—XIX. sz. fordulóján oly divatos »költői fürdőlevél« (vö. Gvadányi: *Pöstyéni förödés.*)

költők ízlése alig emelkedett magasabbra Christopoulos és társai híg anakreontizmusánál . . .

Természetesen Barac átdolgozása igen népszerűvé tette a románok előtt Árgirus alakját is. Ennek a hírnévnek köszönhető, hogy kevéssel utóbb egy másik erdélyi költő, *Budai-Deleanu* János (1760—1820 kör.) komikus eposzába, a blumaueri ihletésű »Ţiganiada«-ba epizódként beleszőtte Árgirus historiájának egyik jelenetét, még pedig azt, amikor a hős kétségbeesésében öngyilkosságot készül elkövetni, amit azonban egy jótékony szellem megakadályoz. Budai-Deleanu praeromantikus ízlésére vall, hogy e jelenetet — elsősorban a magyar eredetire támaszkodva — igen szépen alakította ki: ama mozzanatban, amikor a bolyongó hős halála előtt a természetre, a sziklákra, a fákra s a szélre bízza, hogy őrizzék meg balsorsának emlékét, a magányos erdélyi román költő már egy olyan lelki beállítottságot örökített meg, amely sajátos véletlen folytán több mint egy évtizeddel megelőzi Lamartinenak hasonló hangulatú versét (Le lac).[1] Árgirusból tehát a praeromantikus életérzés sóvárgó hőse lett, de román irodalmi »utóélete« még ezzel sem ért véget: 1869 körül Eminescu, a legnagyobb román költő, ebből a magyar meséből akarta megalkotni a románságnak hiányzó naiv eposzát . . .

Ezzel azonban nem állt még meg Barac, ezen csekély tehetségű, de rendkívül szorgalmas »semeur d'idées« szerepe a román irodalmi fejlődésben. Már említettük, hogy átdolgozta Fazekas »Ludas Matyi« c. vídám eposzát, amelynek demokratikus célzatú meséje francia forrás felé mutat. Törekvése ez irányban sem volt egészen elszigetelt: egy erdélyi magyar színész, Koncz József 1815 körül Csokonai Vitéz Mihálynak, a magyar szentimentálizmus és rokokó legnagyobb költőjének »Békaegérharcát« ültette át románra,[2] talán nem is sejtve, hogy így — magyar közvetítéssel — az osztrák és a román irodalom között vert hidat (Csokonai mintája u. i. Blumauer volt). E Blumauer—Csokonai-féle versforma,

[1] Budai-Deleanu Árgirus-epizódjáról ld. Egyet. Phil. Közlöny LXIII, 162 kk. és Gáldi L.: *Contribuţie la cunoaşterea romantismului românesc.* Convorbiri Literare LXXII (1939), 1866 kk. Lehet, hogy Budai-Deleanu szemléletének román népköltési előzményei vannak: gondolhatnánk pl. a »Versul străinătăţii« (Ének az idegenből) címen ismert költeménytípusra s különösen annak egyik gondolatritmusos motívumára: *Jelui-m'aş munţilor . . . Jelui m'aş florilor . . . Jelui m'aş văilor,* stb. (Szeretnék síránkozni a hegyeknek, a virágoknak, a völgyeknek, stb.). XIX. sz. eleji lejegyzésből idézi I. Breazu: Anuarul Arhivei de Folklor, V, 106-7, utalva újabb népköltési gyűjtésekre.

[2] Koncz József átköltése az Ungaria IV. k.-ében jelent meg. Ld. róla Siegescu J. tanulmányát: Egyet. Phil. Közl. 1905, 365 kk.

a hét, trochaikus nyolcasból álló szak (ababcc rímelhelyezéssel) egyébként szintén nem múlt el nyomtalanul: egy aradkörnyéki verselő, *Bota Mózes* (1789—1873.) e formában s teljesen a »Békaegérharc« modorában dolgozta fel a 20-as években a hörcsögök és házinyulak háborúságait . . .[1]

A szinte teljesen elfeledett Bota, aki verseit Rétháti Kövér János temesmegyei főszolgabírónak, »a román nemzeti csinosodás igaz pátrónusának«[2] ajánlotta, azonban nemcsak utánozta Csokonait, de verseiből hármat románra le is fordított. Baracnál épp csak hogy felbukkan — más vonatkozásban — Lilla, Csokonai híres szerelmesének neve,[3] itt azonban már három Lilla-dal csendül fel románul: *Az esküvés*, *Megkövetés* és *Búcsúvétel*. Gyöngék, döcögős ritmusúak még ezek a fordítások, de mégis érdemes őket kiásnunk, mert az újabb magyar lírának első román visszhangjai. S érdekes megfigyelnünk, hogy a népi talajból kisarjadó román irodalmi ízlés éppen a népies magyar írók: Dugonics, Fazekas, Csokonai felé vonzódott. Másrészről azonban e XIX. század eleji Csokonai-versek, illetve fordításaik megint kidomborítják a román szellem kettős arcát: míg a Kárpátokon túl a finom, udvarló versek s általában a gyöngédebb érzelmek kifejezései újgörög minta nyomán honosodtak meg, addig itt, a Kárpátokon innen, a magyar rokokó példaadása érvényesült. Bármily szegényes is tehát e kor román irodalma, szinte minden emlék más-más irányt jelez: a lassan kibontakozó irodalmi érdeklődésnek egy-egy új mozzanatát villantja meg.

A XIX. század első évtizedeinek fejlődéséről szólva nem szabad azonban megfeledkeznünk egy másik sajátos műfajról sem: az *alkalmi versekről*. Ezt a műfajt, amely természetesen számos kisebb-nagyobb ágra tagozódik, mindeddig nemigen vették szemügyre,[4] egyrészt az anyag szétszórtsága miatt, másrészt az alkalmi poémáknak bizony

[1] Moisy Bota: *Versurĭ indemna'tóre ca'tre deprinderè ténerimeĭ romaneschĭ intru invatzeturi*. Buda, 1829. 21 kk.

[2] »Ca unuĭ adeva'rat Patron iubitoriŭ de infrumsetzare fericiriĭ Genuluĭ Roman«. Kövér János, aki Bota tankönyveit is melegen támogatta, később kir. hétszemélynök lett. Érdekes kortörténeti dokumentum »a honi nyelv miképen lett előmenetelének foganatjáról« szóló »relatio«-ja (Délmagyarországi Lapok 1887, 116—7. sz. Vö. Szinnyei: i. m. VII, 154).

[3] Idézi G. Bogdan-Duică: i. m. 162.

[4] Figyelemre méltó kezdeményt jelent e téren két nemrégen megjelent doktori értekezés: Nagy Elemér: *Faludi Ferenc Omniáriumának latin költeményei és jegyzetei*. Ipolyság, 1943; Dániel Edit: *Révai Miklós latinnyelvű költészete*. Budapest, 1943.

csekély esztétikai értéke következtében, amely — ha a kérdést kizárólag a művészi tökéletesség szempontjából tekintjük — alig-alig kárpótol a szövegek összekeresésének sok vesződségéért. Ha azonban — s véleményünk szerint az erdélyi román irodalom vizsgálatában ez az egyedül helyes álláspont — minden szerény próbálkozást mint kortünetet, a kor szellemére jellemző jelenséget fogunk fel, akkor munkánk egyszerre más beállítást nyer s eredményeink a magyar-román művelődési kapcsolatok általános szellemtörténeti fejlődésében elfoglalhatják az őket megillető helyet.[1]

Valaki szemünkre vethetné azonban, hogy az alkalmi versekben nehéz magyarországi specifikumot látni, hiszen a kor nevezetes személyeihez intézett kisebb-nagyobb költeményeket a Kárpátokon túl is bőven találunk. Ezt az ellenvetést igen könnyű elhárítani: olyan alkalmi verseket, aminőket Erdély s főleg a Partium termett, csakis itt, ezek között a történelmi feltételek között képzelhetünk el, ilyen termékek csakis a magyar-román művelődési érintkezések határfelületén születhettek. Speciális erdélyi vonást látunk mindenekelőtt abban a körülményben, hogy ezen alkalmi versek (felköszöntők, stb.) távolról sem kizárólagosan román nyelvűek, hanem többnyire latin s csak ritkábban magyar vagy román szövegűek. Még olyan disztichonok is akadnak, ahol a sorok első része román, a második fele latin nyelvű.[2] Erdély ezen három irodalmi nyelve e szerény s félig elfeledett műfaj keretében olyan egységbe olvadt össze, aminő egységet csakis a Magyarország nemzetiségeit ekkor még szilárdan összetartó »Hungarus«-tudat, a magyar államhoz s a magyar szellemiséghez való ragaszkodás tudata hozhatott létre. Ezenkívül ugyancsak a magyarországi szellemi légkör hatására vall az a körülmény, hogy ezek az alkalmi versezetek sokszor klasszicizáló metrumokban, főleg sapphicumokban szólalnak meg. A formai kritérium tehát ismét — s mint látni fogjuk, nem utoljára — egy mélyebb belső orientáció pontos kifejezője.

Ha eltekintünk Halici Mihálynak más összefüggésben már említett, de teljesen társtalan kísérletétől (ld. 387 l.), akkor azt mondhatjuk, hogy a legelső román alkalmi versek semmiesetre sem régebbiek a XVIII. század végénél. Ezen távolról sem szabad csodálkoznunk.

[1] Arra a körülményre, hogy éppen a román irodalom esetében a jelesebb írók megértése lehetetlen az irodalmi környezetet jelentő tized- és huszadrangú írók ismerete nélkül, legújabban — igen helyes érveléssel — G. C. Nicolescu mutatott rá: *Personalităţile şi curentele în istoria literară*. Făt-Frumos 1942, 73 kk.

[2] A. Győrfy: *Ad Sabbam e Nobilibus Tököly*. Buda, 1839.

Ezen műfaj csak akkor honosodhatott meg a románok között, amikor az únió közelebb hozta őket a magyarországi latin kultúrához, s a magyar tanintézetek, valamint a mintájukra keletkezett román iskolák ezt a kultúrát több nemzedéken keresztül lassan-lassan legalább egy vékony felső réteg lelki szükségletévé tették. Ez a felszívódás, a rendkívül alacsony színvonalú előzmények miatt, sok időt vett igénybe, s éppen irodalmi vonatkozásban nehéz annak egyes fázisait nyomon követni. Mindenesetre számolnunk kell ezen a téren is a kolozsvári jezsuiták ösztönzéseivel: már 1733-ban Kőszeghi János jezsuita »Epistolae heroum« című művének akad román előfizetője is,[1] s nehány év mulva Jánosi Miklósnak — aki egyébként jeles hitszónok volt — »Silvae seu varia elegiarum artificia« című művére ismét több román fizet elő.[2] 1746-ban már egy román származású jezsuitának, Dobra Lászlónak tanítványai, akik között románok is lehettek, »Oliva pacis« címen egy alkalmi versgyüjteményt nyújtanak át, s ezzel kétségtelenül adva van a magyar környezetben tanuló románok latin verselgetésének természetes kiindulópontja.

Persze volt azonban a mintaadásnak egy másik ága is: ezt magyar és más nemzetiségű humanistáknak román vonatkozású alkalmi versezeteiben kell keresnünk. Ilyen volt például 1767-ben Tannoli Silvionak, a II. román határőrezred kapitányának latinnyelvű »Poemation«-ja, amelynek kissé keresett, de finom klasszicitását Metastasio és Lázár János gróf erdélyi kormányszéki elnök — akit latin verseiért nem csekély túlzással kora Vergiliusának neveztek — méltán dícsérték.[3] E versezetben, amelyet egy Hadik Andráshoz, az erdélyi triász egyik

[1] »Georgius Timandi Vallachus Sukiensis«. Veress: i. m. I, 183.

[2] »Alexander Aron Valachus Transilvanus Bistrensis; Petrus Tohati Valachus Transilvanus Tohatiensis«. Veress: i. m. I, 193—4.

[3] A költemény teljes címe *Poemation de Secunda Legione Valachica sub Carolo Barone Enzenbergio.* Cibinii Transylvaniae. Excudebat Samuel Sárdi Anno MDCCLXVIII. Újabb kiadása, bő magyarázatokkal 1830-ban jelent meg Nagyváradon, tehát éppen a latinos erdélyi román költészet központjában. Metastasioról Sárdi Sámuel emlékezik meg előszavában: »Ut adeo plura vel in Testimonium veri Encomii, aut peculiare Monumentum huc adferre supervacaneum foret; posteaquam aliorum solummodo de hoc Opusculo factas sententias Laudis et totidem fere Laureas ab Eruditioribus, nominanter vero Celeberrimo Abbate Metastasio Italo, et Eruditissimo Comite Joanne Lázár Transylvano, praelaudato Auctori jure merito delatas hoc loco tantisper memorasse placuerat«. Lázár Jánosról vö. Szinnyei: i. m. VII, 908—912, összes versei (*Opera poetica*) 1765-ben Kolozsvárt jelentek meg. Lázár-ról, mint a »kor Vergiliusá«-ról: Széchy K.: Irodalomtört. Közl. 1892, 435.

patrónusához intézett, kisebb költemény zárt le, a románok nemzeti büszkesége nem egy serkentő motívumot találhatott.[1] Ezenkívül számos magyar humanista, Baróti Szabó Dávid, Pray György, Virág Benedek, stb. mind írtak oly költeményeket, amelyeknek több-kevesebb román vonatkozása volt.[2]

Ilyen előzmények után a humanista ihletésű román költészetnek első, félénk próbálkozása az a nehány, Mária Terézia haláláról szóló vers, amelyet Sulzer adott ki: találunk itt egyrészt párbeszédes pásztori versezetet (hasonlót ahhoz, aminővel 1805-ben Şincai üdvözölte József nádort) s egy érdekes ódát is, amelynek szerzője Molnár János, az első orvosi oklevelet szerzett román s egyben a kolozsvári főiskola első szemész-professzora. E Sulzer által kiadott szövegeket[3] azonban húsz éven át ismét csend követi, amelyet végre — 1804-ben — Şincai önéletrajzi elégiája tör meg.[4] Ez azonban már jellegzetes módon Nagyváradon jelenik meg, vagyis abban a városban, ahol Şincai magyar barátai, Perecsényi Nagy László és Tertina Mihály révén legközelebb jut a magyar költői humanizmus ihletéséhez. Ugyancsak itt, a magyarbarát románoknak ebben a fontos központjában lesz csakhamar püspök Vulcan Sámuel, akinek kinevezését a háromnyelvű

[1] Ilyen volt például a latin kontinuitás elismerése e sorokban:

Has igitur prisca geniti de stirpe Quiritum
Romulidae terras habitant. Heu, quanta Nepotum
Disparitas! quam vilescit venerabile nomen!

Szorosan e »Romulidae«-képhez csatlakozik a Hadik András tábornokhoz intézett vers befejezése:

Oh Tu! qui toto jam num celeberrimus orbe,
Vix, Tua quo major Gloria crescat, habes:
Ne mentem contemne bonam; Nos Castra sequemur
Si Tua, jam Nobis Romulus alter eris.

[2] Baróti Szabó Dávid ódája (*A magyar lovassághoz*, é. és h. n. [1789]) az 1788—89-i osztrák-török háború magyar résztvevőihez s a moldvai harcokhoz fűződik; ugyanerről szól Pray Györgynek *Taurinum auspiciis Iosephi II. Aug. recuperatum* (Pest, 1789) c. költeménye. Más művekről l. még Veress: i. m. II, 63, 83, 91.

[3] Fr. J. Sulzer: *Geschichte des transalpinischen Daciens.* III. Wien, 1782. 26 kk. Molnár verse már előbb megjelent külön Nagyszebenben, a már említett Hochmeister Márton nyomdájában. Şincai latinbetűs üdvözlő versét Bitay Á. adta ki újra (Dacoromania III, 784—6.); eredetileg az *Onomasticon ... Archiducis ... Palatini Josephi* [Pest, 1805] c. polyglott kiadványban jelent meg, amelyben Magyarország minden nemzetiségi nyelve képviselve volt.

[4] Vö. fentebb, 409 l.

versek egész serege kíséri.[1] »Mutatis mutandis«: Nagyvárad hajdani humanista püspökeinek, Andrea Solarinak és Vitéz Jánosnak ízlésére emlékeztet az a bőven áradó alkalmi költőiség, ami ezentúl a püspök életének kisebb-nagyobb eseményeit éveken át kíséri.[2] De nemcsak a püspök részesül ebben a megtiszteltetésben, hanem egy-egy nevesebb kanonok is, mint a Lexicon Budense előmunkálataiban tevékeny részt vállaló Corneli János.[3] E gazdag román vonatkozású nagyváradi alkalmi költészet[4] törés nélkül érkezik el a 30-as évekhez; a legsűrűbben szereplő ódaszerző Novák Mózes, aki — latin verseivel körülbelül egyidőben — románnyelvű sapphói sorokban köszönti Lemény Jánost, az erdélyi unitusok legmagyarbarátabb püspökét.[5] 1840 után Erdélyi Vazul gör. kath. püspök lesz a nagyváradi alkalmi költészetnek éppen olyan központi alakja, mint aminő korábban Vulcan Sámuel volt: éveken át latinul, magyarul és románul ünneplik.[6] A románnyelvűség az 50-es években, a nagyváradi ódaköltészet alkonyán sem lesz egyeduralkodóvá; ekkor íródnak az Alexi János, volt nagyváradi kanonokhoz, a

[1] A legelső Şincai román verse, amelyet magyarra Marzsinai Pap István, latinra Farkas Konstantin fordított le. Mindhárom költemény az *Adplausus* (Buda, 1806) c. kiadványban jelent meg. Ezt követi a *Versuri veselitóre* (Nagyszeben, 1807), Aaron Vazul tollából, majd a *Salutatio* (Nagyvárad, 1807), az *Öröm-ének* (u. o.), Eőszy József latin ódája (u. o.), Kováts Demeter *Carmen Illustrissimum*-ja, (u. o.) stb.

[2] Ilyen Schweiger Antal névnapi ódája (Nagyvárad, 1809), Gross Frigyes *Candida vota* c. újévi üdvözlő verse (u. o., 1816), Novák Mózes latinnyelvű ódája (u. o., 1827), Joannovics Péter *Ode gratulatoria*-ja (u. o., 1828), stb. Amint látjuk, a szerzők többnyire nem is románok, hanem magyarok, németek, szerbek, akiknek műveit a közös latin nyelv ötvözi egységbe. Latin ódák román szerzői viszont Popescu C. és Hosszú D. (Veress II, 237, 257).

[3] Emlékét Kovács Demeter örökítette meg *Öröm versek* (Nagyvárad, 1808) c. költeményében.

[4] Vö. még Veress: XX. i. m. II, 265, 284, 288, 297, 309.

[5] *Tresvire muselor romane* ... Nagyvárad, 1833. Leményhez magyar nyelvű ódát intézett (*Öröm oszlop*. Nagykároly, 1833) Papp Gergely, valamint Sz. Bálinth László (*Örvendező versek*. Kolozsvár, 1833).

[6] A legelső üdvözlő verset (*Hálaoltár*. Nagyvárad, 1842) Paskutz (Păşcuţiu) Károly magyarul intézte Erdélyihez. Nemes Nagy Tekla viszont »örvendező versét« (*Verszuri veszelitore*. Buda, 1842) már románul szerezte, utána azonban G. Philimon *Ecloga*-ja (Nagyvárad, 1843) és I. Balku üdvözlő verse (u. o.) már románnyelvű.

későbbi szamosújvári püspökhöz s a Papp-Szilágyi Józsefhez, Erdélyi utódjához intézett üdvözlő versek.[1]

Az elmondottakból világos, hogy a román ódaköltészetnek fókusza a magyar irodalmi hatásokkal annyira átitatott Nagyvárad volt. Erdélyből csak Papp Vazul[2] és a marosvásárhelyi — tehát szintén színmagyar környezetben élő — Aaron Vazul (Vulcan Sámuel egyik felköszöntője) szegődött a nagyváradi irány követőjévé: az utóbbi latin és románnyelvű alkalmi verseit a budai Egyetemi Nyomdánál készült kiadni.[3] Sokkal jelentősebb volt a nagyváradi példa terjedése a Partium déli szöglete, Arad és Temesvár felé. Erdélyben és a Bánságban azután ez a román ódaköltészet két irányban is kiterjeszkedett: egyrészt magával sodort nehány ortodox versszerzőt is — idáig Nagyváradon és környékén csupa unitus írót találtunk — másrészt kezdett elvilágiasodni is, amennyiben a megénekelt személyiségek immár nemcsak egyházi, de világi férfiak is lehettek.[4] Az ismertebb bánsági versszerzők közül Lupulov Péter és a már említett Bota Mózes nevét kell kiemelnünk, valamint C. Diaconovici-Loga aradi tanárét, aki

[1] *Cununa din flori . . . preluminatului domnu Joanne Alexi.* Nagyvárad (az eredeti példányon »Urbe Mare«!), 1856; G. Creţiu: *Salutatio . . .* Nagyvárad (az eredetin a hagyományos »M. Varadini«), 1856; *Cununa de urari . . .* Nagyvárad, 1863.

[2] Papp Vazul ódáit és elégiáit, több facsimilével ld. Anuarul Instit. de Istorie Naf. V, 91 kk. Papp verseit Bánffy Györgyhöz, Erdély rendjeihez (*Elegia ad Inclytos Status et Ordines.* Kolozsvár, 1810), I. Ferenchez (Bécs, 1814), Lemény püspökhöz (*Memoria inaugurationis.* Kolozsvár, 1833), stb. intézte. Latinnyelvű disszertációjáról ld. a fentebb, mondottakat. Cipariunak humanisztikus színezetű, sajnos kiadatlan alkalmi verseiről ld. D. Fărcaşiu: Tribuna Ardealului 1943 szept. 26.

[3] Aaron Vazulnak a budai Egyetemi Nyomdához 1803 dec. 15-én intézett levelét, amelyben kéziratos művét kiadásra ajánlotta, említi Sulica Sz.: *A magyar irodalom és művelődés hatása a román irodalom és művelődés fejlődésére.* Szeged, 1937. 45.

[4] Az átmenetet a nagyváradi és az aradi versszerzők között Horga Miklós aradmegyei plébános képviseli, aki Atzél István magyar földesurat 1808-ban még egy Nagyváradon kiadott versben üdvözölte (*Szpre bukurie . . .* vö. Veress: i. m. II, 168—9). Kulpin István és Putnik József aradi ortodox apostoli kormányzók üdvözléséről Veress: i. m. II, 200, 219, Joannovics Nestor aradi ortodox püspökéről u. o. II, 280—1. Rácz Gerasim aradi ortodox püspököt Rossu J. köszöntötte fel (*Elegia . . .* Arad, 1840). Aradon ez a hagyomány egészen az 50-es évekig húzódik; a legutolsók Grocsanszky János *Odá*-ja (Pest, 1847) Rajacsics József tiszteletére és egy hasonló vers P. Ivaskovicshoz (Arad, 1853).

hazafias célzatú sapphicumokkal serkentette a román ifjúságot a könyvek szeretetére.[1]

E rövid összefoglalás is eléggé kiemelte már az Erdély és az anyaország közti határzónának fontos szerepét és Nagyváradnak központi fontosságát. A görög-katolikus románság irodalma itt, ezen műfaji keretek között vált ki élesen az általános fejlődésből, magáévá téve a magyar »deákos költők« törekvéseit és szembehelyezkedvén az ortodoxoknak s különösen a délerdélyi görög keletieknek egészen másirányú orientációjával.

Bármekkora volt ugyanis a román *Istoria lui Arghir* sikere, mégsem szabad azt képzelnünk, hogy a brassói Barac magyaros beállítottságának példaadása magában a délerdélyi (Brassó-Fogaras) zónában nagyon tartós volt. Amikor ugyanis Bariţiu György 1838-ban megindította a »Gazeta Transilvaniei«-t s ennek testvérlapját, »Foaie pentru minte, inimă şi literatură« címen, azonnal kiderült, hogy a csekély termékenységű és alacsony színvonalú erdélyi román versírás még egy oly szerény vidéki folyóirat költői igényeit sem tudja ellátni, aminő a »Foaie« első évfolyamai voltak. Kiderült az erdélyi románoknak esztétikai téren való alacsonyabbrendűsége, amelyet a Kárpátokon túl meginduló romantikus nemzedék lendületes működése még inkább kidomborított. Amilyen kétségtelen volt a közművelődés más területein és különösen a román tudományban és iskoláztatásban az erdélyi románság hasonlíthatatlan fölénye, éppen úgy kitűnt az erdélyi versfaragóknak tehetségtelensége és fogyatékos formaérzéke, még Negruzzihoz vagy Heliadehoz viszonyítva is. Ez a sajátos alacsonyabbrendűségi érzés egyik rugója tehát annak a ténynek, hogy Bariţiu nem is nagyon kisérletezett folyóiratában erdélyi költők »felfedezésével«, hanem megelégedett a Kárpátokon túli költészet nehány kiemelkedőbb termékének közlésével. Ezzel pedig — kezdetben alighanem tisztán szerkesztői szükségből — Bariţiu megadta a lehetőséget ahhoz, hogy az erdélyi versírók ne a megszokott magyaros formákat tekintsék normának s követendő mintaképnek, hanem azokat a másfajta, újgörög-olaszos technikájú verseket, amelyek immár a »Foaie«-n keresztül egész Erdélybe eljutottak.

Persze amint nem volt véletlen, hogy először Nagyváradon, az erősen magyar többségű Partiumban honosodott meg a magyaros

[1] Lupulov első ilynemű versét (*Versuri de bucurie*. Buda, 1834) M. Manuilovici temesvári püspök tiszteletére írta. — Bota sapphoi szakokban írt ódája: *Versuri îndemn.* 45 kk. — C. Diaconovici-Loga műve: *Kiemare la Tipărirea Cărţilor şi Versuri pentru îndreptare tinerilor*. Buda, 1821.

ihletésű román ódaköltészet, éppen úgy az sem volt a sors szeszélyes játéka csupán, hogy a Kárpátokon túli ízlést éppen a brassói határzóna s ennek vezéregyénisége, Bariţiu kezdte megismertetni az erdélyi románsággal. Brassó románsága, a város kulcshelyzete következtében, mindig kissé Havaselve felé is tekintett[1]: a századok folyamán nemcsak a kereskedelmi kapcsolatok mutattak dél felé, de erős összeköttetést teremtettek az ide sűrűn átjáró bojárok s az ide menekülő előzött fejedelmek is. A könyvnyomtató Coresi diakónus korától, akit Benckner János, Brassó bírája hívott be a XVI. század 50-es éveiben, a román könyvnyomtatás és az irodalom terén is rengeteg szál szövődött Brassó és a havaselvi szellemi mozgalmak között. E kapcsolatokat természetesen azok az erdélyi románok is erősítették, akik — mint Maiorescu János — tanárként mentek ki a Havasalföldre vagy Olténiába, de onnan élénk levelezést folytattak az ittmaradottakkal (Maiorescu később a »Foaie« legbuzgóbb munkatársainak egyike lett). S természetes, hogy az unitus Balázsfalvával szemben Nagyszeben, az ortodox érsekség székhelye, s az ugyancsak javarészt ortodox románságú Brassó Havaselvén vallási téren is több rokonszenvre talált, mint az erdélyi görög-katolikusok között.

Nem hisszük tehát, — s e pontot mint igen lényegeset ismételten szükségesnek tartjuk kiemelni — hogy ennek a havaselvi és moldvai irodalmi orientációnak a brassóiak részéről már *eredetileg* is különösebb magyarellenes éle lett volna.[2] Ezen tájékozódásnak *centrifugális* jellege, mint a magyarságtól való szándékos elfordulás, inkább csak 1848 felé tudatosult, amikor már Roth Dániel únióellenes röpiratában s barátjának, Maiorescunak vágyálmaiban felködlött a románság kulturális egysége s ezen túl az összes románok egyesülésének gondolata.

Bármint is áll a kérdés, annyi bizonyos, hogy — Erdélyi János egyik hazafias versének fordítása mellett (*Intés—Datoria patriotului*)[3] — már a »Foaie« első kötetében felbukkannak Asachi, Negruzzi, Eliade,

[1] Barac például alighanem ismerte már a Văcărescu-testvérek verseit (G. Bogdan-Duică : i. m. 158).

[2] A magyarellenesség *irodalmi* megnyilatkozásai között magányos előfutár már a századforduló körül Budai-Deleanu »Ţiganiada«-ja, amelynek magyar cigány (!) származású epizódalakja, Becskerek Istók Arany László »Hűbele Balázs«-nak korai előzménye. Vö. Láthatár XII (1944), 16.

[3] FM. 1838, 192. A fordító : I. M.-N., tehát minden valószínűség szerint Mureşan Jakab, a FM. későbbi szerkesztője. Az FM.-ben megjelent egyéb magyar versfordításokról (Kisfaludy [melyik ?], Vörösmarty) vö. Sulica : i. m. 43.

stb. versei, s ezzel a Kárpátokon túli költők jellegzetes görög-olasz versformái, a 14. szótagos jambikus »martelliano«, az »endecasillabo«, stb.[1] A következő években Cârlova és főleg Bolintineanu lépnek előtérbe.[2] Mily fontosnak tartották maguk a szerkesztők ezeknek az idegen versformáknak minél alaposabb megismertetését — s kissé iskolásan szólva: megtanítását — arra jellemző, hogy 1859-ben Mureşan Jakab brassói gimnáziumi igazgató (aki a szerkesztést Bariţiu után átvette) leközölte lapjában egy kisebb iaşi-i költő verstani tanulmányát, amely természetesen kizárólag a Kárpátokon túli költői gyakorlaton alapult.[3]

Mindez persze nem maradt hatástalan a »Foaie« erdélyi versíróinak esztétikai tájékozódására sem. Csakhamar már erdélyi költők is »martelliano«-ban írnak szerelmes verset, de még egyelőre a Csokonai-versekből ismert — Lillához.[4] Ezt a verstechnikai áthangolódást eszmeileg is centrifugálissá, únió- és magyarellenessé az 1848. év teszi: ekkor alakítják át Erdély román költői még a Petőfitől vett indítékokat is a Kárpátokon túli versek modorában. Ha Petőfi ezt kiáltotta a nemzetnek:

A Kárpátoktól le az Aldunáig
Egy bősz üvöltés, egy vad zivatar!... (Élet és halál)

e motívumot már (Mureşa)n J(akab) így hangolja át:

Din Ţibleş cătră Istru, din Rocna cătră Surul,
Prin munţi, câmpii în aer se'nalţă un pavilon...[5]

[1] A »martelliano« legkorábbi példáját Erdélyben Victor Hugo egyik verse (Le géant) nyújtja, Negruzzi fordításában (FM. 1838, 129), valamint Lamartine »L'isolement« című verse, Heliade átköltésében (FM. 1838, 174). Ezek a francia hatások is új eszmeáramlatot jelentenek. Régebbi erdélyi hagyományt képviselnek viszont a Schiller-fordítások (FM. 1838, 105, 177; 1846, 200, 236, stb.). Vö. még: Asachi: FM. 1838, 120, 128. Negruzzi (Puskin *Fekete sál* c. versének átköltése): FM. 1838, 103.

[2] Alexandrescu: FM. 1846, 169, Cârlova: FM. 1848, 6, Bolliac: FM. 1847, 239, Bolintineanu: 1846, 383. stb. A jellegzetesen görög-olasz »doppio quinario« (vö. Gáldi: *Origini* 23) első példája Erdélyben talán éppen Bolliac idézett verse.

[3] G. R. Meledon: *Metodŭ uşorŭ pentru a puté face cu inlesnire versuri corecte în limba română*. FM. 1859, 332 kk.

[4] N. Velia-Tincu: *La Lila*. FM. 1847, 7.

[5] „A Ciblestől az Iszterig, a Rokná-tól a Surul-ig [hegynevek] — Bérceken és völgyeken át a levegőbe emelkedik egy zászló." *Un ton*. FM. 1848, 208. A lelkes alkalmi költő csak azt felejtette el, hogy *pavilon* - (< francia *pavillon*) - csupán

Világos, hogy itt már a havaselvi-moldvai »martelliano« zendül meg, s az átmenet pillanatát éppen az ezzel párosuló petőfies verskezdet mutatja legjobban.

Ugyancsak ebben a formában szólal meg Mureşan Jakab testvére Mureşan András, a románok 1848-i forradalmi költője, aki a »Talpra magyart« költötte át a román irredentizmus gondolatvilága s a Kárpátokon túli költők formái szerint:

Deşteaptă-te, Române, din somnul cel de moarte . . .[1]

Ezen utóbbi költő életművében e forma használata már nem alkalmi hatáskeresés, hanem tudatos törekvés: ha átlapozzuk Mureşan András összegyüjtött verseit, lépten-nyomon Heliade, Alexandrescu és Bolintineanu vagy Alexandri hatására bukkanunk.[2]

Az 50-es évekig Délerdély ortodox sávja létrehozott tehát egy nagy irodalmi reformot: az erdélyi versírás szellemét és formáját elszakította magyar gyökereitől s meghonosította a Kárpátokon túli költészet formakincsét. Most már csak az volt a kérdés: hogyan reagáltak erre az újításra Erdély többi részének tollforgató románjai?

A brassói reform közvetlen visszhangja távolról sem volt egységes. Egy bánsági ortodox pap-tanár, Lupulov Péter értette meg leghamarább Bariţiuék és a »Foaie« törekvéseit, s már 1846-ban Pesten kis gyüjteményt adott ki a havaselvi anakreontikus és romantikus költők (Văcărescu, Heliade, Alexandrescu) verseiből.[3] Élénkebb ekhót egyébként megint csak Nagyvárad hallatott, ahol a görög-katolikus püspök, a már említett Erdélyi Vazul közbenjárására a román nyelv és irodalom 1852-től rendes tantárgy lett a premontrei gimnáziumban. Lelkes tanárok, elsősorban Păşcuţiu Dénes biztatására a nagyváradi

hajózászló lehet. Mindenesetre már itt érvényesül az a tétel, amit később Slavici teljes világossággal így fogalmaz meg: »Mi is tudunk lelkesedni Petőfi hazafias költeményeiért, azonban a mi nemzetünk iránt érezzük azt, amit ő a magyar nemzet iránt érzett« (Tribuna 1884, 277.). A nemzeti érzés áthangolásához l. még Apollo 1935, 366.

[1] „Ébredj, román, halálos álmodból". *Răsunet*. FM. 1848, 200.

[2] Az Erdélybe menekült Alexandri maga is hozzájárult a FM. forradalmi versterméséhez: *Hora Ardealului* címen megírta azt a verset (FM. 1848, 192), amit később — csekély átdolgozással — *Hora Unirii* (Az egyesülés hórája) címen Havaselve és Moldva egyesülésének alkalmával népszerűsített. Elvégre nem lehet kívánni még egy kíváló költőtől sem, hogy minden politikai alkalomra — új verset írjon!

[3] *Poezii ale lui Alexandrescu, Văcărescu şi Eliad*. Buda, 1846. Lupulovról ld. fentebb és I. D. Suciu: *Literatura bănăţeană*. Temesvár, 1940. 83 kk.

román diákok csakhamar önképzőkört alakítanak[1] és valóságos almanach-lírát virágoztatnak fel, amelynek hatása — mint előbb az alkalmi költészeté — megint átcsap Aradra is. E kisebb-nagyobb antológiák versírói közül kerül majd ki 1865-től a »Familia« gárdája s nehány költő, aki önálló kötettel is szerepel, így Bădescu János és Vulcan József.

Ha kezünkbe vesszük valamelyik váradi almanachot, azonnal látjuk, hogy itt már ismerik ugyan Mureşant, átvesznek tőle egy-egy hasonlatot s utánozzák császárhű ódáit is,[2] azonban ezen túl a magyaros orientáció még teljes virágjában van. Egy pásztoridill szereplői (Alesis és Dafne) magyaros tizenkettesekben enyelegnek egymással, és D. Sfura latinos epigrammokkal és hosszabb, sapphói formában írt ódákkal szórja tele a *Diorile*-t.[3] Az antikizáló és magyaros vonásoknak efféle összefonódása teljesen Baracra emlékeztet. Világos tehát, hogy a váradiak nem zárkóztak el Brassó irányítása elől, de tulajdonképpen egyelőre még csak Barac követéséig jutottak el. Baracra emlékeztet az a sajátság is, hogy ezen almanach-költészetben líra alig van, az epikus alkotások viszont, — amelyek aránylag sikerültebbek — részint Barac útmutatásához, részint újabb magyar művekhez kapcsolódnak. Barac Árgirusának népies hangja és verselése üti meg fülünket I. Roman költeményében (*Trandafir şi Sabina*; e vers egy vadászról szól, aki elcsábít egy román pásztorleányt, de végül a leány kedvese bosszút áll rajta s megöli őt),[4] valamint az Ovidiust is fordító Mécs Demeternek a belényesi hegyek szépségéről szóló, allegorizáló versében (*Poema munţilor Beiuşului*). E versek formája megint csak a Barac használta népies nyolcas. Még erősebben Árgirus-epigon D. Sfurának *Luca Pescereanul* című vídám költeménye (»poemă co-

[1] Erről az önképzőkörről ld. legújabban V. Vartolomei: *Vechea cultură românească în »Ţara Bihariei«*. Kolozsvár, 1942. 37 kk. — Az antológiák: *Versuintii romani* (Nagyvárad, 1854), *Diorile Bihorului* (u. o.), *Muguri* (Arad, 1859), *Fenice* (Nagyvárad, 1867).

[2] Ld. erről Magyarságtudomány, 1942, 277. Vers I. Ferenc József házasságáról: *Diorile* 231 kk. Ugyanez a téma Mureşannál: *Poesii*. Nagyszeben, 1881. 106.

[3] Pásztoridillt mint alkalmi költeményt legutoljára Balázsfalván találunk, T. Cipariu tiszteletére (N. Iorga: *Ist. lit. rom. sec. XIX*. I, 298).

[4] E tárgy hasonlít az ekkor divatos magyar népszínművek tragikus meséihez s lényegében véve az osztályellentéteket példázza, mint D. Sfurának ugyanitt megjelent novellája, ahol egy román kisbirtokos leányát a magyar földesúr fia szereti (*Cursoriul lui Hora*). A romantikus »vadász« alakjához ld. még Vörösmarty »Szép Ilonka« c. költeményét.

mică«) ; egy pásztor küzdelmének rajza a sárkányok ellen, melyek kedvesét elragadták ugyan, de végül, bizonyos varázsszerek révén, szolgálatába szegődnek és nyomra vezetik. E versben nyilvánvalóan a román *János vitéz* áll előttünk : a román versíró figyelmét Petőfi költeményéből elsősorban a sárkány-epizód ragadta meg (XXI., XXV. rész), de ehhez hozzáragasztotta az Árgirusból ismert három bűvös tárgy keleties motívumát. Petőfi költeményével egyezik egyébként a román versnek külső formája is : *Luca Pescereanul* szintén párosrímű tizenkettesekben van írva.

Mennyire a magyaros tájékozódás sodrában álltak ezek az első nagyváradi antológiák, arra legjobb bizonyítékunk megint a formai kritérium : a *Diorile* minden versformája még vagy magyar vagy latin vagy román népi eredetű, viszont a Kárpátokon túl meghonosodott görög-olasz metrumok — Mureşan kezdeménye ellenére — még teljességgel hiányoznak.

Ugyanez áll körülbelül az első aradi antológiáról is (*Muguri*), ahol azonban a legtöbb munkatárs oly kezdetleges verseket farag, hogy e műveket még alig lehet komolyan számon tartanunk. A versek nyelve is erőltetett, tele soha nem létezett latinizmusokkal, melyeket a kiadó a szótár végén magyar és német nyelven magyaráz meg. E kötetnek mindössze annyi a jelentősége, hogy itt bukkan fel újra egy erőteljesebb népies áramlat, melyet Grozescu Julián és Marienescu Atanáz képviselnek. Mindketten, magyar és részben szász hatásra, már nemcsak ál-népies műdalokat írnak, hanem gyüjtenek igazi népdalokat is. Marienescu gyüjtése azonban rendkívül megbízhatatlan ; állítólagos történeti balladái Mátyás királyról, Zápolya Jánosról, stb. minden valószínűség szerint — romantikus hamisítványok.[1]

Más képet mutat a nagyváradi román költészet tíz év után, amikor a partiumi származású Vulcan előbb Pesten, majd Nagyváradon kiadja ismert hetilapját : a »Familia«-t. Megint kitűnik, — akárcsak előbb a »Foaie« esetében — hogy az erdélyi román verstermés még ennek a szerény keretek közt induló folyóiratnak versrovatát sem tudja kitölteni. Vulcan nyíltan be is vallja ezt s a Kárpátokon túli költők magasabb esztétikai értékére hivatkozik : »A Kárpátokon túli véreink« — írja — »kevésbbé lévén kitéve az idegen hatásoknak (!),

[1] Minderről másutt részletesebben szóltam : Magyarságtudomány 1942, 284 kk. — Az első román népdalgyűjtő, aki kiadásával (sajnos, csak német fordításban) Alexandrit is megelőzte : S. Mökesch, fogarasi evangélikus lelkész (*Românische Dichtungen*. Nagyszeben, 1851).

kétségtelenül azzal dicsekedhetnek, hogy műköltészetük nemzetibb, élvezetesebb és szebb, mint az itteni románoké.«[1] E megállapításban már — szinte leplezetlenül — benne van a magyarellenesség elve, mégpedig amaz író fogalmazásában, akit nehány év mulva — a Román Akadémiát jóval megelőzve — a Kisfaludy-Társaság tagjává fogadott.[2]

A »Familia« hasábjain tehát felettébb ritkák a hagyományosan magyar orientációjú nagyváradi román költészet megnyilatkozásai[3]; ehelyett erőteljesen kidomborodik az a költői triász: Alexandri (Moldva), Bolintineanu (Havaselve), Mureşan (Erdély), amely a valóságban ugyan sohasem létezett, de amely most tökéletesen megfelel a román politikai vágyálmoknak. E triász állítólagos fontosságát a román propaganda még egy-egy jóhiszemű magyar íróval is elhiteti. E korban messze vagyunk már a magyarországi humanizmus klaszszikus ihletétől![4] A »Familia«-ban az antik világ szellemét legfeljebb Bolintineanunak franciás modorú, rímes Sappho-fordítása képviseli.[5]

Ugyanezeknek a változott eszményeknek hódol persze maga a »Familia« szerkesztője, Vulcan is. Ő azonban már nem közvetlenül merít a Kárpátokon túli termésből, hanem elsősorban Mureşan közvetítésével. A fiatal Vulcan költői ideálja minden vonatkozásban e brassói költő. Belőle meríti sekélyes történeti ihletét is: a mureşani *Răsunet* (a fentebb említett román »Talpra magyar«) nyomán konstruál egészen önkényes történelmi triptychont Nagy István, Mihály vajda és Hunyadi János alakjából,[6] s ha Mureşan borongó, filozófikus hajlamát olykor papirosízű szentimentalizmussal helyettesíti, ebben csupán a pesti szalonok világa után vágyódó, de azt saját tapasztalatából alig ismerő nagylétai parasztfiú keresett finomkodására ismerhetünk.

Kevésbbé ismert, de színesebb íróegyéniség egy másik Mureşan-epigon: Bădescu János, aki Bágyai néven a Vasárnapi Újságba is irogatott. Egyetlen verskötete Pesten jelent meg, Eötvös József ma-

[1] Fam. 1865, 141.

[2] Vulcan fogadtatásáról ld. *Kisfaludy-Társaság Évlapjai* 1872, 146 kk. (Greguss Ágost beszédével).

[3] Ilyen pl. C. Drăguşanu-nak magyar tizenkettősökben írott versfordítása franciából (Egy apa tanácsai fiához: *Svaturile unui parinte bunu catra fiulu seu.* Fam. 1865, 178).

[4] Bolintineanu képe, életrajza s egyik verse már a Fam. 2. számában szerepel. A magyar író Rádl Ödön, ld. cikkét a »Nagyvárad« 1871-i évf.-ában.

[5] *La Afrodita.* Fam. 1865, 227.

[6] Ld. *Cătră martirii români din 1848—49.* c. versét. Vö. Mureşan: *Poesii* 72.

gyar kultuszminiszter államtitkárához, Joannovics Györgyhöz[1] intézett ajánlással. Bădescu azonban, a szokásos politikai frázisokon s a dákoromán ideológián túl, sokat köszönhet magyar forrásainak: átkölti, illetve átértelmezi Kölcsey »Himnuszát« (szerinte Isten annyit sújtotta már a románságot, hogy e nép megérdemli a szebb jövőt),[2] máskor Petőfit fordít,[3] több ízben szívesen alkalmazza magyar népdalok ritmusképletét[4], s annyira a magyar multban él, hogy még az ekkor kikristályosodó román történeti tudatot is csak ennek adataiból képes összerakni (a románság legnagyobb haditettének Kinizsi Pál kenyérmezei diadalát tartja, mert szerinte Kinizsi is — román volt).

Bármennyire próbálta is Vulcan és Bădescu, valamint más bihari versírók (Popfiu J., stb.) a Mureşan-féle ideológiát és formakincset továbbépíteni, csakhamar kitűnt egyrészt az epigonok csekély tehetsége, másrészt pedig a választott mintakép teljes jelentéktelensége. Erdély román íróinak be kellett ismerniök, hogy ez az út sem fog a hányatott pályájú erdélyi román költészet megújulásához vezetni. Annál inkább nyilvánvaló volt ez, mert mintha a 70-es években Vulcan maga is eltompult volna a román irodalom igazi értékeinek felismerésében: ama korszakban, amikor Eminescu már legnagyobb műveit írta, Vulcan még mindig negyed- és ötödrangú moldvai írókkal kísérletezett a »Familia« hasábjain s éppen Eminescuról — akit pedig ő fedezett fel[5] — teljesen megfeledkezett.

[1] Az arumén származású, de teljesen megmagyarosodott Joannovics György élénken érdeklődött az erdélyi románság iránt, egyházi ügyeiket hivatalos minőségében is intézte, e mellett azonban belekapcsolódott a magyar tudományos életbe is (vö. Szinnyei: i. m. V, 525—8).

[2] Bădescu: *Poesii*. Budapest, 1867: *Imnu*.

[3] Lefordította Eötvös József egyik balladáját és Petőfi *Őrültjét*, amelyet akkor is szavalgatott, amikor átment Romániába.

[4] Egyik versében feltűnő az a 4—4—3 tagozódású tizenegyes *(Unde mergeţi, unde mergeţi, negri nori?)*, amelyet Bartók Béla megállapítása szerint a román népköltészet sohasem tud így átvenni, hanem nyolcasnak fogja fel s az utolsó három ízt valami refrénszerű végződéssel *(tra-lai-la)* tölti ki (Archivum Europae Centro-Orientalis II, 219). — Ugyancsak ritka magyaros metrum Bădescunál a 4—4—4—1 tagozódású trochaikus tizenhármas (pl. *Bravi copii ai României, veseli ati plecatu*: *Armatei Române*. Amicul Familiei 1878, 65), amelyre a magyar népköltészetben sok szép és régi példa van (pl. Sokszor kértem | én az Istent | nagy szívem sze|rint: XVI. század).

[5] Eminescu első verseit u. i. Vulcan adta ki a Familia II (1866). évfolyamában, sőt ugyanő változtatta a költő nevét Eminoviciről Eminescura. Vö. Gáldi L.: *Eminescu és az erdélyi románság*. Láthatár 1942, 125. Az er-

A 70-es évek végétől kezdve a »Familia« versrovata magán viselte az elaggás nyilvánvaló jeleit. Az élesebb szemű munkatársak időről-időre aggodalmasan töprengnek e csüggedésen, Szilasy Gergely, a kolozsvári egyetemen a román irodalom első tanára, román szépirodalmi társaság megszervezését sürgeti,[1] más a magyar irodalom gyors fejlődésének példájával akar változtatni a helyzeten,[2] azonban sem ezen elméleti megoldások, sem Szilasynak a közízlés nevelésére irányuló esztétikai cikkei,[3] nem vezettek eredményre. Most tűnt ki, hogy egyrészt a »Familia«-t a magyar irodalomhoz rendkívül vékony szálak kötötték,[4] másrészt nem voltak eléggé termékenyek a romániai írókkal fenntartott kapcsolatai sem. Mindemez okok következtében az erdélyi vidékek versengése megint kiélesedett, annál is inkább, mert míg a »Familia« köre görcsösen ragaszkodott — legalább is a 80-as évek elejéig — a Cipariu-féle filológusoknak mesterséges latinizmusokkal túlzsúfolt papirosnyelvéhez addig a fiatalabb nemzedék, amely tanulmányait részben Bécsben végezte és ott kapcsolatba került a moldvai és havaselvi írókkal, sokkal haladóbb szellemet képviselt: helyesírás és nyelvhasználat terén végérvényesen le akart számolni a latinos iránnyal s ezzel ismét lebontani egy falat a Kárpátokon inneni és túli románság nyelve és irodalma között. S mivel a latinos irány, minden túlzása ellenére, lényegében véve a magyarországi latin kultúrából sarjadt, természetes volt, hogy ennek az iránynak ellentéte megint nem lehet más, mint újabb, ha lehet, még élesebb elfordulás az egész magyaros kutúrorientációtól s ehelyett a romániai szellemi irányoknak, mégpedig elsősorban a 70-es évektől kezdve felvirágzó moldvai »Junimea«-kör eszmevilágának hű követése. Éppen a »Junimea« feje, az erdélyi származású Maiorescu Titusz volt az, aki az elaggott latinos iránynak a román közvélemény előtt megadta a kegyelemdöfést s most Maiorescu zászlaja alá csoportosult az a haladóbb szellemű, intranzigens fiatalság, amely 1884-ben létrehozta a

délyi román Eminescu-kultusz első terjesztője a nagy költő világosi születésű barátja, Slavici János, de ennek még rendkívüli nehézségekkel kellett megküzdenie. Ld. I. E. Torouţiu: *Studii şi Documente Literare.* Bukarest, 1932. II, 207 és I. Breazu: *Literatura Tribunei.* Dacoromania VIII, 52 kk.

[1] Fam. 1885, 1.

[2] »Elsősorban a magyar irodalom haladása teszi kötelességünkké, hogy mi is a magunk irodalmával foglalkozzunk«. Fam. 1885, 19.

[3] Vö. Fam. 1885, 89 kk. *(Despre operele de artă).*

[4] Néhány gyönge Petőfi fordításról (1872-től kezdve) ld. Veégh S.: *Petőfi a románoknál.* Csikszereda, 1934. 9 kk.

»Tribunát«, ezt a politikai szempontból is rendkívül fontos hetilapot,[1] s ezzel megint a nagyszeben—brassói határzónára lendítette át a fejlődés súlypontját.

Tárgyunktól messze vezetne, ha részletesen foglalkoznánk a »Tribuna« irányzatának fejlődéstörténeti jelentőségével. Mindössze annyit jegyzünk meg, hogy Slavici lapja végleg standard-nyelvvé emelte, az erdélyi románság előtt is, a romániai nyelvhasználatot[2] s e törekvését sikerült csakhamar még a »Familia« körével is elfogadtatnia.[3] Irodalmi téren azonban a »Tribuna« is a »Foaie« és a »Familia« sivárságával küzdött volna, ha nem fedezi fel, kevéssel megalapítása után, az erdélyi románságnak első prózaíróját: magát Slaviciot[4] és első igazi költőjét: *Coşbuc Györgyöt* (1866—1918).

A naszódmegyei származású Coşbuc tulajdonképpen csak pályájának megindulása révén tartozik bele a magyarországi fejlődésbe; naszódi diákévei, rövid kolozsvári tartózkodása és a nagyszebeni »Tribuná«-nál töltött kibontakozási periódus e megindulásnak egyes szakaszai. Amint Drăganu kutatásaiból kiderül,[5] Coşbuc elsősorban alapos német irodalmi ismeretekkel rendelkezett, a besztercei szász vidék *hatása* folytán, s ami magyar *hatás* nála elszórtan jelentkezik, az is ebbe a németes orientációba ágyazódik bele. Már gimnáziumi tanulmányai alatt Lenaut, Heinet, Rückertet és főleg Goethet olvas (Coşbuc gazdag balladaköltészete is goethei gyökerű), s román életrajzírók szerint Petőfit először szintén német fordításban ismeri meg,[6] ami azonban kevéssé hihető, hiszen a naszódi román középiskola magyar irodalmi tantervében Petőfinek e r e d e t i b e n való megismerése bizonyára jelentős szerepet játszott. A szabadságért rajongó, tüzes, lendületes stílusú ifjúra Petőfi könnyen hathatott, s így magyarázhatjuk egy-két kevéssé hű, de szinte új műalkotásnak számító Petőfi-fordítását.[7] Érdekes, hogy a ballada-költő Arany János Coş-

[1] Biró S.: *A Tribuna és a magyarországi román közvélemény*. Kolozsvár, 1942.

[2] U. o. 77 és I. Breazu: Dacoromania VIII, 5 kk.

[3] Vö. A. C. Popovici: *Formă şi fond în cultură*. Fam. 1886, 535.

[4] Már Iorga helyesen állapította meg: »Slavicinak mindenesetre megmarad az az érdem, hogy ő volt az első specifikusan erdélyi író« (*Partea Românilor din Ardeal şi Ungaria în cultura română. Influenţe şi conflicte*. Văleni de Munte, 1911. 29.).

[5] N. Drăganu: *George Coşbuc la liceul din Năsăud şi raporturile lui cu grănicerii*. Kolozsvár, é. n.

[6] L. Scridon: *Notiţe biografice*. Gazeta Bistriţii VI (1926), 12. sz. 8.

[7] Vö. Drăganu: i. m. 31.

bucra sokkal kevesebb hatást gyakorolt: legfeljebb egyik késői balladájában, amely az 1907. évi parasztlázadás miatt lelkiismeretfurdalásoktól gyötört királyról szól, ismerhetjük fel Arany leghíresebb balladájának, »A walesi bárdok«-nak távoli visszhangját. Közelebbről megvizsgálandó lenne viszont, van-e valamelyes kapcsolat az Arany »különös természetében« gyökerező, őrült ballada-hősök[1] és Coşbuc lelki betegei között. Erre a bonyolult kérdésre csak Coşbuc összes balladáinak lélektani vizsgálata adhatna választ, s természetesen számolnunk kellene a német romantikusok (Freiligrath, Rückert)[2] esetleges hatásával is. Annyi azonban bizonyos, hogy Coşbucnak ismernie kellett nemcsak a magyar népies klasszicizmus csúcsait, hanem a századvég kisebb magyar költőit is, pl. Endrődi Sándort, akinek *Haide* című, e korban közismert versét (benne volt a Radó A.-féle *Költők Albumában* is) Coşbuc *Fatma* címen dolgozta át.[3]

Coşbuc fiatalkori verseivel kapcsolatban általában véve intő mentóként lebeg bizonyos kétely az eredetiség körül. Költőnk (jórészt bevallottan) annyi fordítást kevert eredeti versei közé s mások által már feldolgozott témákat oly bámulatos könnyedséggel tudott újrakölteni, hogy e téren még bizonyos meglepetésekre számíthatunk. Néha ezen aggodalmaink beigazolódhatnak még a férfikor legérettebb verseire nézve is.[4]

Bármennyire is kétes azonban Coşbuc balladáinak és balladaszerű költeményeinek eredetisége (ami bizonyos mértékben már a műfaj természetéből folyik!), tagadhatatlan, hogy Coşbuc ragyogó, pontos és változatos nyelve, valamint verselésének virtuózitása — amely a »Tribuna« hasábjain bontakozott ki — az előzményekhez képest páratlan esemény volt az erdélyi román költészetben. S mivel éppen akkor kezdett ugyancsak a »Tribuna« tárcarovatában emelkedett esztétikai színvonalú tanulmányokat írni G. Bogdan-Duică,

[1] Vö. Boda István: *Arany János »különös természete« és az Arany-balladák*. Egyet. Phil. Közlöny 1927, 89 kk., 1928, 81 kk. 1929, 13 kk. és 100 kk.

[2] Freiligrathból Coşbuc fordított is, vö. Drăganu: i. m. 30. A Coşbucnál gyakori kétsoros szak (pl. *Regina Ostrogoţilor* Rückert ihletésére vall. E formát Coşbuctól alkalmilag Iosif is átvette (*Voevodul*).

[3] Ld. erről Bitay Á.: Erdélyi Irod. Szemle, 1924. L. Morariu szerint a közvetítő L. Neugebauer német Endrődi-fordítása volt (vö. Drăganu: i. m. 46).

[4] A *Trei Doamne şi toţi trei* c. költemény forrása például egy nyelvjárásban írt német vers (K. Stieler: *An Anfrag*. Bern; *Declamatorium* [Reclam], 478), az *El-Zorab* eredetije M. Strachwitz *Die Perle der Wüste* c. verse, stb. Vö. még Drăganu: i. m. 46 kk.

e jószemű kritikus méltán állíthatta szembe Coşbuc erőtől duzzadó költészetét a »veterán« Vulcan keresett finomkodásával, színtelen nyelvével és banális prózaiságával.[1] A »Familia« pedig nem tehetett mást: akarva-nemakarva az aktivizmustól duzzadó Tribuna uszályhordozójává szegődött.

Coşbucot a »Tribuná«-nak alkalmilag nyíltan bevallott romániai orientációja[2] csakhamar Bukarestbe sodorta, a századvég azonban még egy költőben csillantotta fel az erdélyi román lélek szunnyadó energiáit: a brassói román gimnáziumi igazgató fiában, Iosif O. Istvánban (1875—1913). Bár ő már részben gimnáziumi tanulmányait is a Kárpátokon túl végezte, azért nála — érdekes módon — a magyar inspiráció mégis mélyebb: első nagy olvasmányélménye tagadhatatlanul Petőfi s első irodalmi szereplését a legnagyobb magyar költő verseiből készült fordítások jelzik.[3]

Az egyszersmind Heineért is rajongó s az ő verseit szintén fordító, szelíd lelkületű Iosif talán nem tudta megragadni Petőfi pátoszát, magával sodró lendületét, de átitatta fordításait mély, kissé szentimentális líraisággal, amely mindenkor sokkal melegebb hangokra talált, mint Coşbuc-nak olykor felületen mozgó, hideg virtuózitása. Pedig Iosif is a román vers művésze volt, aki a legváltozatosabb formák újszerű hatásait próbálta ki s aki — Eminescu után — a legtökéletesebben tudta érvényre juttatni a román nyelv zeneiségét. Ha tehát ez az érzelmi és formai adottságokkal gazdagon ellátott költői temperamentum olyan Petőfi-versre talált, amelyet lelki rokonság folytán képes volt maradéktalanul átérezni: a magyar versnek e közvetlen megragadása szinte kongeniális átültetésekhez vezetett.[4]

[1] Ld. Bogdan-Duică *Laocoon* c. tanulmányát (főleg Tribuna 1889, 38 és 41).

[2] »Vajjon a szentistváni birodalom románjainak vezetői tényleg kifelé gravitálnak?« — kérdezi egy cikk a *Tribuna* 1889-i évfolyamában. »És vajjon merre?« — kérdi tovább a cikkíró (alighanem maga Slavici). »Azt mondják: Románia felé. S mi felelünk: valóban úgy van (aşa este). Gazemberek lennénk, ha román létünkre lábbal tipornók azt a testet és azt a vért amelyet románnak neveznek. Románia s különösen Bukarest felé gravitálunk, mert ez a város számunkra a román kultúra gyujtópontja. Tehát csak kulturális téren gravitálunk Románia felé« (841). A politikai és kulturális közeledésnek ezen — legalább látszatra — éles elhatárolásáról vö. még Biró: i. m. 52 és főleg Polónyi N.: *A Liga Culturală és az erdélyi román nemzetiségi törekvések*. Budapest, 1939. 35 kk.

[3] Ld. *Poezii alese* (Craiova, 1892) és *Apostolul şi alte poesii* (Bukarest, 1897).

[4] Példa erre Petőfi *Szülőföldemen* c. versének átköltése, amelyet S. Cioculescu. Iosif válogatott verseinek (1939) kiadója szerintünk, egyes tartalmi

Ha azonban egy költő megindulása ennyire egy nagy szellem jegyében áll, mint ahogyan a Iosifé a Petőfi-hatás sugárkörében, akkor bizonyára az eredetiként szereplő versek között is akadnak utánérzések, amint azt már Cioculescu feltételezte.[1] Valóban: a *Fuit* című versben leírt elhagyott kocsma rajza aligha született volna meg Petőfi *Kutyakaparó*-ja nélkül s egész sereg vers ekhózza azt a ritmust, amit — számos magyar népdalon kívül — Petőfinek *Megy a juhász szamáron* című költeménye vés fülünkbe.[2] A gyermekkor gyöngéd evokációi (pl. *Când seara'n ceasuri de singurătate* — Mikor magányos esti órán) szintén lehetnek bizonyos kapcsolatban Petőfinek Iosif által át is dolgozott *Szülőföldemen* című versével. Ezenfelül ismert tény, hogy Iosif *Poveste* című szép költeménye Petőfi és Arany barátjának, Gyulai Pálnak *Három árva* című versén alapul,[3] s még Iosifnak (s vele együtt a kor más erdélyi román költőinek) Shakespeare-fordításait sem függetleníthetjük a XIX. század remekbekészült magyar fordításaitól.[4] Természetes azonban, hogy Iosif líráját ezenkívül mélyen áthatják a román irodalom hagyományai, főleg Eminescu, akit sűrűn utánoz,[5] valamint Coşbucnak egészen közvetlenül ható öröksége, s ezekbe a németes kultúrájú költőkbe beleolvadnak Iosifnak közvetlenül német forrásból származó inspirációi.

Iosif azonban, aki — mint előbb Coşbuc — egészen átsodródott a bukaresti életbe — csak előfutárnak tekintette magát: Goga elő-

eltérések miatt, túlzott szkepticizmussal tekint, nem vévén kellőkép figyelembe a fordításnak, mint önálló műalkotásnak, lezártságát, egyenletességét és érzelmi telítettségét. Vö. még Veégh S: *Petőfi a románoknál*. Mercurea-Ciuc—Csíkszereda, 1935, 20 kk.

[1] Ld. a kiadó bevezetését, XII.

[2] Pl. *Visul, Cântece, Cântec de primăvară, Cântec*, A ritmusképlet mindenütt a középkori vágáns-vers (∠ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∠ || ∠ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪), amely félsorokra aprózva a német lírában is gyakori.

[3] Veégh S.: Erdélyi Múzeum 1935, 366—8.

[4] Shakespeare magyar »szűrőire« másutt részletesebben visszatérek (ld. még Gáldi L.: *La Transilvania come mediatrice degli influssi europei*. Roma, 1941. 32).

[5] Iosif és Eminescu kapcsolatairól ld. G. Scorpan: *Aspecte din lirica lui St. O. Iosif*. Rev. Crit. 1939—40. dec.—jan. Iosifban azonban él a specifikusan erdélyi hagyomány is: nem egyszer céloz Barac-ra, az első brassói román költőre (*Poezii*, 91, 131) és szép szonettet ír Şincairól. E »portré-szonettek« divatja (vö. a magyar irodalomban Juhász Gyulánál) talán Platenban és Herediában gyökerezik, de lehet, hogy volt közelebbi forrása is.

futárjának.[1] Goga az egész XIX. századi erdélyi román irodalmi élet legsajátosabb alakja, aki fiatalkori működésével éles paradoxont képvisel: egyrészt megvan benne a magyar érdekekkel ellentétes román nemzeti ideológia feszítőereje, másrészt azonban ezen a politikai beállítottságon — legalább egy időre — felülkerekedik az elfogulatlan kultúrember, aki magábaszívja a magyar irodalomból és a magyar szellemből mindazt, amit a saját irodalmi pályája és népe érdekében hasznosítani tud.

Mint Iosifot, úgy Gogát is Petőfi költészetének ellenállhatatlan varázsa ragadta meg; amint egyik késői versében bevallotta, Petőfit mindig valósággal vetélytársnak érezte, s román viszonylatban — alkotóereje minden megfeszítésével — őt akarta elérni.[2] Ha ezen, Goga tehetségéhez mérten túlzott becsvágy természetesen nem is vezetett eredményre, a román költő mégis sokat tanult Petőfitől: népi érdeklődésének, szabadság-kultuszának, közvetlen, természetes dikciójának szálai mind erre mutatnak. Kitűnő Gogának nehány Petőfi-fordítása is; sokkal több bennük a férfias dinamizmus, mint Iosifnak kissé halvány átköltéseiben.[3]

A délerdélyi származású papi ivadéknak volt azonban, pesti bölcsészhallgató korában, egy másik magyar írói eszménye is: Madách. Nagy művét: »Az ember tragédiáját« bizonyára még az iskolaévekből ismerte; most azonban, amint Goga egyik fiatalkori barátja vallja, költőnk Madách remekének fordítása közben sajátította el a költői stílust, ez a fordítás volt tehetségének első próbaköve.[4] Madáchból az első jeleneteket Goga budapesti folyóiratában, a »Luceafărul«-ban közölte, de a mű azután körülbelül 30 éven át kísértette, míg végre 1934-ben megjelenhetett a teljes román fordítás. E rendkívül költői, lendületes átültetésben Goga legmagasabb költői ideáljai olvadtak egybe: egy-egy jelenetet egészen Eminescu hatása alatt interpretált.[5]

Természetes, hogy tárgykörében, nyelvében, stílusában Goga függ közelebbi és távolabbi elődeitől: fő ihletői — az említett magyar mintákon kívül — Eminescu, Coşbuc és Iosif.[6] Az ő hatásuknak le-

[1] *Scrisoare lui Goga. Poezii* 143.

[2] *Lui Petőfi.*

[3] Legjobb kétségtelenül az *Egy gondolat bánt engemet* fordítása, vö. Veégh: i. m. 30.

[4] O. C. Tăslăuanu: *Octavian Goga.* Bukarest, 1930. 48.

[5] Vö. ismertetésemet AECO. II (1936), 183 kk.

[6] E téren még nincsenek rendszeres előmunkálatok; Iosif hatásáról ld. Cioculescu: i. h. XVII.

számítása után is marad azonban Goga költészetében sok olyan elem, amelyet a belső román fejlődés nem magyaráz meg. Amint kimutattam, Goga, aki Budapesten egészen magyar kultúrkörnyezetben élt s még a világirodalom remekeit is jórészt magyar fordításban ismerte meg,[1] egész fiatalkori verstechnikájában a XIX. század végének magyar költészetéhez igazodott: nemcsak magyaros ritmusképleteket utánzott előszeretettel, de kedvét lelte egész sereg nyolcsoros, félrímes strófatípusnak átültetésében is, noha a Kárpátokon túli irodalmi hagyomány — franciás hatásra — a félrím alkalmazásától mindig idegenkedett. A formai kritérium fontossága tehát Goga esetében is kidomborodik: ez vezet reá Reviczky és számos más, századvégi magyar költő követésének nyomaira. Ellentétben azokkal az erdélyi költőkkel, akik mindig csak szolgaian utánozták a romániai irodalmi divatokat s éppen színtelen epigonizmusuk miatt nem arathattak sikert a Kárpátokon túl, Goga formai és tartalmi szempontból eredetiséget jelentett: új színt, új hangot, melynek a politikai aktualitástól eltekintve is elvitathatlan esztétikai jelentősége volt. Helyesen állapította tehát meg E. Lovinescu, az egyik legkiválóbb román kritikus: »A magyar költészet hatása révén Goga költészete számunkra hatalmas formai eredetiséget jelent, a strófa szerkezetében, a harmóniában, a ritmusban, a képekben és a szókincsben.«[2]

* * *

Goga költészete, amely a magyar főváros szellemi légkörében izmosodott meg, de csakhamar az egész románság számára a líra újjászületését jelentette, mintegy lezárja azt a korszakot, mely alatt az erdélyi románság — minden ellentétes áramlat ellenére — a magyar kultúrélet sodrában állott és akár így, akár úgy, de részesült annak befolyásából. 1918 után a magyar-román irodalmi érintkezések, nehány évi megszakítással, más légkörben, más erőmegoszlás mellett indulnak meg újra. E kor már nem a líra, hanem a regény elhatalmasodásának kora lesz, s éppen e műfaji különbségek miatt sem vonhatjuk a fejlődésnek ezen utolsó, más alkalommal külön megvizsgálandó szakaszát az elmondottakkal azonos elbírálás alá. Ehelyett egy több mint százados fejlődésnek szeretnők, ha nem is mérlegét felállítani, de legalább tanulságait összegezni.

[1] Tăslăuanu: i. m. 89.

[2] Vö. Gáldi L.: *Goga pesti évei és a »Luceafărul«*. Egyet. Phil. Közlöny 1941, 132 kk. — A Lovinescu-idézet: *Istoria literaturii române contemporane*. Bucureşti, é. n. 79.

Az első és a legszembetűnőbb jelenség, de a viszonyok ismeretében a legtermészetesebb is, az, hogy az erdélyi román irodalom, bármennyire függött a magyar fejlődéstől, nem tükrözi vissza sem annak teljességét, sem annak csúcsait. Ez természetes is: a román irodalmi érzés receptivitása, befogadóképessége a XIX. század elején — vagyis egy olyan korban, amikor a magyarság már rég elérte Balassi, Zrinyi, Gyöngyösi, Mikes, Bessenyei európai távlatait — még rendkívül szerény, »naiv« volt (a szónak etimologiai értelmében). Ez a »naiv« szemléletmód még nem mélyülhetett el abban a rousseaui praeromantikus természetérzésben, amelyet például Csokonainak a *Magányossághoz* írott ódája lehell, a román nyelv csiszolatlan darabossága még nem volt alkalmas egy-egy gyöngéd Lilla-dal fínom bájának visszaadására s pusztában kiáltó szó maradt román viszonylatban a *Marosvásárhelyi gondolatok*, ahol pedig Csokonai a román tájak s elsősorban Moldva felé is kitekintett.[1] Még a *Békaegérharc* vaskos humorát is egy Erdélyben — bizonyára románul is játszó — magyar színésznek kellett a román ízlés számára adaptálnia, s csak ezután jó tíz évvel próbálkozott meg Csokonai átdolgozásának követésével egy szinte teljesen elfeledett, magyar mecénások jóindulatára támaszkodó aradmegyei tanító... A »nagy« Csokonai, a bűbájos magyar rokokó-költő, aki egy egész élet szenvedését véste lehelletkönnyed versekbe, a románok számára tehát szinte elérhetetlen magasságban lebegett el; a magyarországi románok Csokonaiból legfeljebb azt a sajátos kontrasztot képező vaskos debreceni diákhumort élvezték, amit egyébként feléjük Fazekas »Ludas Matyija« is közvetített... A románságnak legjobban megfelelő olvasmányt ekkor még a ponyvára süllyedt széphistória, Árgirus jelentette.

Valami — talán éppen a népies közvetlenség révén — eljutott a románokhoz magyaros íróinkból (Dugonics követése erre a legjobb példa), de ismét hatástalan Kazinczy, a németes ihletésű írók legjobbika s Berzsenyi, a magyar Horatius, kinek kozmikus távlatokat láttató mázsás szavai épp úgy márványt kívánnak, mint a »Carmen Saeculare«... Még a derék Virág Benedek se mint költő, hanem mint — nyelvész kerül a románokkal összeköttetésbe. E helyett Şincai

[1] Csokonai teljes tudatossággal ismerte fel Erdélynek kulturális téren is nagyjelentőségű bástya-szerepét:

»Itt van a legvégső oltára Pallásnak,
Az emberiségnek, a csinosodásnak:
Ezentúl keletre nevet a szép Moldva,
De a termés-elme nincs mással megtoldva...«

Nagyváradon a magyar humanizmusnak olyan tizedrangú, bár derék igyekezetű művelőivel barátkozik, mint Peretsényi Nagy László vagy Tertina Mihály. Miért nem Berzsenyi és miért Tertina?

Folytathatnók a sort. Hatástalanul hömpölygnek el Erdély románsága felett Vörösmarty eposzainak hullámhegyei, hatástalanul hangzik el a *Szózat* megdöbbentően komoly mementója, — de akad fordítója Erdélyi János egyik hazafias versének vagy Eötvös József báró egyik szép, de Vörösmarty mellett mégis elhomályosodó balladájának. Hatástalan Aranynak jóformán egész életműve,[1] s az első, az eredetihez egészen méltatlan Petőfi-fordítások csak a kiegyezés körül bukkannak fel, közel két évtizeddel Petőfi halála után.[2] Ugyanakkor nincsen kizárva, hogy a »Vasárnapi Újság« egy-egy ma már elfeledett költőjének verse ott húzódik meg, mint »imitaţie« a »Familia« hasábjain. S a századvég hazafias pátosza vajjon nem a mi Ábrányi Emilünk visszhangja-e akkor, amikor Vajda Jánosnak komor, szenvedélytől izzó lírája megint teljes meg-nem-értésbe vész?

Ez a nagy késéseket és feltűnő hiányokat mutató fejlődés oly meglepő, hogy ennek magyarázatául a nyelvharc, a túlzott politizálás, az ízlésbeli elmaradottság vagy egyszerűen a tehetségek hiánya nem elégséges. Mert igaz ugyan, hogy Románia íróit sem értették meg Erdélyben igazi, legbensőbb mivoltunk szerint, s Bolintineanuból, Alexandriból itt csak a legfelszínesebb sajátságok találtak követőkre, de azért e téren mégis van annyi nyom, hogy a romániai példaadás ismeretét nyugodtan feltételezhetjük. Magyar viszonylatban másként áll a helyzet: hiába hivatkozott a »Familia« a magyar irodalmi élet nagyszerű fellendülésére, e téren a magyarság nagy értékeinek őszinte átérzése és példájuk követése azért maradt el, mert ezzel a magyaros orientációval szemben nagyon régtől, a 30-as évektől kezdve ott voltak a Kárpátokon túlra húzó, centrifugális áramlatok.

Ez a széthúzás azután nemcsak a magyar-román együttélést és harmónikus együttműködést tette problematikussá, hanem megakadályozta a magyar irodalomból áradó magasabb értékek hasznosí-

[1] Jellemző, hogy Gulyás P. bibliográfiája is csak egyetlen román Arany-fordítást tart számon, amely az Ungaria 1893. évfolyamában jelent meg (A. Pituc: Filomela. *Magyar Irók* I, 741 k.). Magyarország más nemzetiségeinél, pl. a szlovákoknál találunk viszont olyan kiváló költőt (Hviezdoslav), akinek egész írói egyénisége Arany hatására alakult ki, tehát a románok túlzott »tartózkodása« inkább kivétel, mintsem szabály.

[2] Veégh az első általa ismert Petőfi-fordítást a Familia 1872-i évfolyamából idézi (i. m. 9), Bădescu fordítása azonban valószínüleg korábbi.

tását is. Erdély románsága így, irodalmi téren, súlyos dilemmába sodródott: ama kultúrjavakat, melyeket a táji, politikai és társadalmi feltételek természetes bőkezűséggel, teljes önzetlenséggel kínáltak, nem akarta kihasználni, azt a hatást pedig, amelyet Bukarest egy, az erdélyitől merőben idegen kultúrtájról nyujtott, minden nacionalista sóvárgás ellenére sem tudta szervesen beleépíteni a maga specifikusan erdélyi életébe. E dilemma megoldatlansága tehát a románság részére végtelen károsodást jelentett, s a fejlődés genetikus hibáin sem egyes írók (Iosif), sem egy-egy jóakaratú kultúrközösség (pl. a nagyváradi írók) nem tudtak segíteni. Az erdélyi irodalmi fejlődésről szerzett összbenyomás azonban még így sem lehangoló; s még ha az volna is, nyugtasson meg az a tudat, hogy a vázolt kép őszinte és igaz.

A jövő fejlődés útjai ismeretlenek, de a homályt biztató fáklyafények szelik keresztül. Goga kitűnő Madách-fordítása »Az ember tragédiáját« a román irodalmi műveltség szerves részévé tette,[1] s az a mély humánum, amely leguniverzálisabb költőnk művéből árad, a legfiatalabb román költői nemzedék egy-egy tagját is Madáchhoz intézett, lelkes hangú versre ihlette.[2] Nem kevésbbé mély és maradandó Ady hatása: Ady költeményeinek román fordításai már 1939-ben tekintélyes arányú bibliográfiát alkottak,[3] s azóta számuk, fiatal erdélyi költők munkássága révén,[4] tovább növekedett. Figyelemreméltó, hogy Adynak a maga korában forradalmian új hangját még olyan ókirályságbeli román írók is megérezték, akik pedig Adyt először német fordításban ismerték meg.[5] Nincs kizárva tehát, hogy Madách és Ady szellemének döntő szerep jut még a magyar-román irodalmi kapcsolatok további alakulásában.[6]

Gáldi László

[1] Vö. erről Németh L.: *Madáchot olvasva.* Magyar Csillag 1943, okt. 15.

[2] A »Tribuna Ardealului« nyomán V. Hieşiu versét *Din istoria raporturilor culturale maghiaro-române* c. tanulmányomban (Circular Minoritar 1943, márc.)

[3] Vö. A. P. Todor: Convorbiri Literare 1939, okt.—dec.

[4] Vö. *Versuri din Transilvania de Nord.* Kolozsvár, 1942. 129.

[5] Ld. Nichifor Crainic önéletrajzi vallomásait (Rev. Fund. Regale, 1942.).

[6] Hasonló gondolatokat vall Mikecs László: *A magyarság és szomszédai.* Hitel IX (1944), 198.

MAGYAR HATÁS AZ ERDÉLYI ROMÁN NÉPI MŰVELTSÉGRE

Ha az erdélyi magyar és román népi műveltség néprajzi kapcsolatait vizsgáljuk, először a magyar és román településtörténet néhány problémájára kell visszapillantanunk. A településtörténeti kutatásokból tudjuk, hogy a magyarság már a X. század folyamán megszállta Erdély belső területét: a Mezőséget és a Hunyadi medencét, s már a XII. század első felében ott találjuk a magyarokat a Küküllő és az Olt vidékén.[1] A magyarság tehát a síkságokon, az enyhe dombos vidékeken telepedett le, ahol állattenyésztését, földművelését folytathatta. Ezzel szemben a románok csak a XIII—XIV. században, Hunyad és Krassó-Szörény megyék déli részén, a magas hegyi területeken jelennek meg először s vándorpásztorkodással foglalkoznak.[2]

A magyarok és románok településük első időszakában tehát *két különböző földrajzi övezetben foglalnak helyet.* Nem szükséges részletesebben fejtegetni, hogy a két földrajzi övezet — síkság, dombvidék és magas hegység — mennyire befolyásolja a műveltség formáját s különösen a gazdálkodás képét. Kétségtelen, hogy a síkságra, dombvidékre települt magyarság élete a hegyekből leszivárgó románság részére olyan magasabb műveltségi színvonalat jelentett, amelyhez ez a pásztornép szívesen alkalmazkodott. Hogy a románok megjelenése a magyarság települési övezetében *csak másodlagos*, azt jellemzően visszatükrözik az erdélyi falvak határnevei, a dűlők rendszere. Erdély különböző részein, így Szolnok-Doboka megyében, Gyergyóban azt látjuk, hogy egy-egy vegyes nemzetiségű, magyar-román lakosságú falu hely- és dűlőnév

[1] Kniezsa I.: *Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert.* Archivum Europae Centro-Orientalis IV (1938), 372.

[2] Tamás L.: *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane.* AECO. II (1936), 332—339; Kniezsa I.: i. m. 367.

anyagában a román eredetű hely- és dűlőnevek csak a határ távolabbi részében, a havasi részeken fordulnak elő.[1] Ebből az következik, hogy a falvak első betelepülői magyarok voltak, akik művelés alá vették a falut környező földeket s az egyes dűlőket, határrészeket magyarul nevezték el. A később beköltöző románok viszont csak a falutól távolabb eső földeket vehették művelés alá s azoknak román nevet adtak. A román eredetű helynevek jelentékeny része irtványokra vonatkozik.[2] A dűlők és határrészek elnevezésének ez az elosztása már önmagában is megcáfolja azt a román véleményt, hogy a románokat a később beköltöző magyarság szorította vissza a hegyekbe.[3] Ha ez a román elképzelés valószínű lenne, akkor a román és a magyar eredetű határ- és dűlőnevek éppen fordítva oszlanának meg egy-egy falu határában s nem úgy, amint azt most látjuk.

Mivel a magyarság megszállja Erdély földművelésre alkalmas területeit, de viszont települési övezetébe a hegyekről leszivárog a románság is, nyilvánvaló, hogy a román népi gazdálkodásban vissza kell tükröződniök a magyar műveltségi javaknak.

Ha részletesen vizsgáljuk az erdélyi románok földművelését, a magyar befolyást a terminológiában és a mezőgazdasági eszközök használatánál egyformán megtaláljuk.

Az erdélyi románok földművelési terminológiájában feltűnően sok magyar jövevényszót találunk. Ezek a jövevényszavak már *önmagukban* is jelentékeny magyar hatásról tanúskodnak; sokat közülük Şincai György, az erdélyi latinos triász egyik tagja, már 1806-ban írásban is használt Budán megjelent mezőgazdasági kézikönyvében. Csak néhány, jelen vizsgálataink szempontjából fontosabb szót sorolok itt fel:[4]

[1] Szabó T. A.: *Nireş-Szásznyires település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII—XX. században.* Erdélyi Tudományos Füzetek 91. sz. Kolozsvár, 1937. 14; Szabó T. A.: *Gyergyói helynevek a XVII—XIX. századból. Magyarország földrajzi nevei.* 1. sz. Bp., 1940. 11.

[2] Szabó T. A.: *Nireş-Szásznyires* . . . 14.

[3] S. Opreanu: *Contribuţiuni la toponimia din Ţinutul Săcuilor.* Lucrările Institutului de Geografie al Universităţii din Cluj II (1924—25). Kolozsvár, 1926. 153.

[4] A fenti példákat a következő magyar és román munkákból idézzük: Alexics Gy.: *Magyar elemek az oláh nyelvben.* Nyr. XVI—XVII (1887., 1888); Al-George F.: A *Felső Nagy-Szamos völgyének román nyelvjárása.* Bp., 1914; Barbul J.: *Az avasvidéki nyelvjárás.* Bp., 1900; Bátky Zs.: *Tárgynévmagyarázatok.* Népr. Ért. XXIX (1937); A. Bocăneţu,: *Terminologia agrară în limba română.* Codrul Cosminului II—III 1925—1926). Cernauţi, 1927.; Gáldi L.: *Sinkay György mezőgazdasági szókészletének magyar elemei.* Magyar

1. *ad'aș* 'așternut (pe arie), a szérűn elterített gabona' < magy. *ágyás* 'u. az' (Avasvidéke, Barbul 42).

2. *arșău* 'hîrleț, Spaten' < magy. *ásó* 'Spaten' (Avasvidéke, Barbul 43; mócok, Stan 15; régiesebb alakváltozat *așău*, Gáldi: *Sinkay* 364).

3. *biriș, ghiriș* 'plugar, Ackerbauer' (Romanați, Erdély, Pamfile: *Agricultura* . . . 51) < magy. *béres* 'Knecht, Ackerknecht' (vö. még Avasvidéke, Barbul 43; Nagyszamos völgye, Al-George 33; mócok, Stan 19).

4. *boghiu* 'Heuschober' (Erdély, Pamfile: *Agricultura* . . . 159, már Șincainál *bodiu* [Gáldi 364], sőt előfordul egy XVII. századi román szójegyzékben is: *bogye*, Anonymus Banatensis, id. N. Drăganu: Dacoromania IV/1, 150), *boaghiĕ* 'Heuschober' (mócok, Stan 20) < magy. *boglya* 'Heuschober'.

5. *cazal* 'claie, Triste, Schober' > magy. *kazal* 'Triste, Schober' (Avasvidéke, Barbul 44).

6. *ciocâlteu* 'összekötő szeg az eketaliga rúdjában' (Tutova, Pamfile: *Agricultura* . . . 35), *ciocâltău* 'cuiul care leaga jugul de cătușă și ruda carului' (Merișor Jiu, Viciu 30) < magy. *csikoltó* 'Körbel, egy kis járomforma eszköz, amely az eketaliga rúdját a tézslával összeköti' (vö. még Bátky: NÉ. XXIX (1937), 80).

7. *cioroslă* 'Pflugmesser, Sech' (Szilágy m., Viciu 31; Erdély, Pamfile: *Agricultura* . . . 36), *čorozlă* 'Pflugmesser, Sech' (Avasvidéke, Barbul 56) < magy. *csoroszlya* 'Pflugmesser, Sech'.

8. *corman, cormàn, cormână, cormuna* 'Streichbrett' (România kül. területe, Pamfile: *Agricultura* . . . 34, 36, 37, 43, 79), *corman* 'Streichbrett' (mócok, Stan 29), *korman* 'Streichbrett' (Szilágyság, Aranyos-Torda, Alexics 544) > magy. *kormány* (*deszka*) 'Streichbrett'. (A *corman* földrajzi elterjedéséhez l. még Bocănețu 170).

9. *cosalău* 'fînaț, livadă, cîmp, Heuwiese' < magy. *kaszáló* 'Heuwiese' (Avasvidék, Barbul 46).

10. *dul'ĕu* 'mezuină, parte de hotar, Grenzflur' < magy. *dűlő* 'Grenzflur' (Avasvidék, Barbul 46).

11. *ƒeleză, ƒĕleză, ƒelezéu, ƒelezoaie*, stb. 'seprű, amellyel a kinyomtatott, kicsépelt gabonát a polyvától megtisztítják' (Bukovina, Olt vidéke,

Nyelv XXXIX (1937), 363 kk. T. Pamfile: *Industria casnică la români*, Bukarest, 1910; Pamfile, T.: *Agricultura la români*. Bukarest, 1913; Stan V.: *Magyar elemek a mócok nyelvében*. Nagyszeben, 1908; A. Viciu: *Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporiuli român din Ardeal*. Bukarest, 1906.

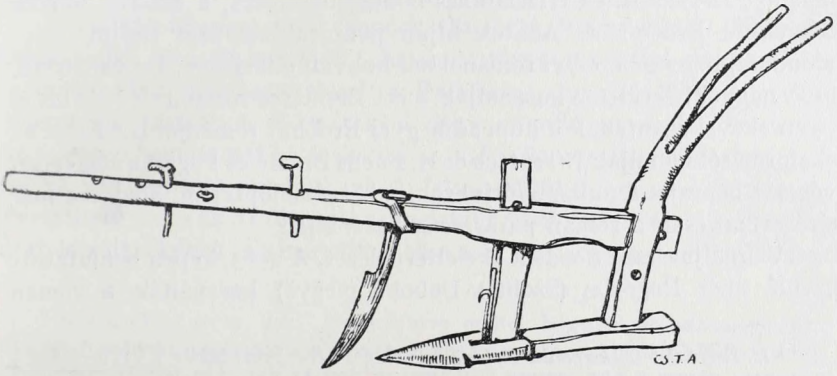
mócok, Viciu 42, Pamfile : *Industria casnică* . . . 246, Stan 33) > magy. *felező* 'u. az' (vö. még Bocăneţu 212, továbbá *felezuit*, Gáldi : *Sinkay* 364).

12. *găbănaş* grănar, 'Kornspeicher' (Avasvidéke, Barbul 47), *găbănaş* 'épületrész a gabona őrzésére' (mócok, Stan 36) < magy. *gabonás* 'Kornspeicher', Sincainál már 1806-ban előfordul (i. h.).

13. *irtaş* 'stîrpiciune, laz, Rodung' < magy. *irtás* 'Rodung' (Avasvidéke, Barbul 49).

14. *nămaş* Heuwiese' < magy. *nyomás* 'egy része a szántóföldnek' (mócok, Stan 48).

15. *rudàş* 'Heuschober, un boghiu de fân' (Mikes, Torda-Aranyos m., Viciu 74) < magy. *rudas* 'kis szénacsomó'.

1. kép. Román váltóeke. Az eke kormánydeszkája hiányzik. Kisrebra, Beszterce-Naszód megye. (Néprajzi Múzeum, Budapest, 138.147. lsz.)

16. *talpa* (*plugului*) 'Pflugsohle' (Bákó megye, Pamfile : *Agricultura* . . . 42 ; Avasvidéke, Barbul 56) < magy. (*eke*) *talp* 'Pflugsohle'.[1]

E példák igazolják, hogy a magyar hatás a román földművelés minden területén — már a terminológia tükrében is — megnyilvánul : a szénagazdálkodásban éppenúgy, mint a szántásnál vagy a gabona elraktározásánál. A magyar eredetű földművelési terminológia nem helyi jelentőségű a románoknál. Számos magyar eredetű szó még a Kárpátokon túl is elterjedt (pl. *felezău*).

[1] Vö. még Tamás L. : e kötetben közölt tanulmányával, valamint *Ugocsai magyar-rumén kapcsolatok.* (Kolozsvár, 1944) c. értekezésével.

Ha már most a magyar hatásnak a tárgyi műveltségben való lecsapódását, szerepét és formáját nézzük, akkor először a mezőgazdasági eszközökkel kell foglalkoznunk.

A mezőgazdasági eszközök közül kétségkívül legfontosabb az eke. Ha az erdélyi román ekéket vizsgáljuk, akkor arra az eredményre jutunk, hogy azokkal csakis Erdélyben ismerkedhetett meg a románság. Az 1—3. képen két erdélyi román ekét mutatok be.

Az 1. képen bemutatott eke váltóeke. Beszterce-Naszód megyéből (Kisrebra) származik s a budapesti Néprajzi Múzeum gyüjteményében van (138.147. lsz.), kormánydeszkája azonban hiányzik. Az ilyen típusú ekének a használata általános a székelységnél, de előfordul a kalotaszegi magyaroknál is.[1] Megvan ezenkívül ez a váltóeke az erdélyi szászoknál (Szeben, Nagyküküllő megye, Barczaság).[2] Az ekét, amint már azt Dorner B. és H. Kaufmes is megállapította, a szászok hozták magukkal Erdélybe.[3] Adatok híján pontosabban nem tudjuk megmondani, hogy az erdélyi románoknál hol van elterjedve. De valószínű, hogy nagyobb területen használják, mert Beszterce-Naszód megyén kívül ilyen ekével szántanak a hunyadmegyei Erdőhát románjai is.[4] Erről az ekeformáról mondják J. Teutsch és K. Fuchs Brassó és Fogaras megyében végzett néprajzi tanulmányútjukról írt beszámolójukban, hogy ma már elsősorban csak a román parasztság használja.[5]

Vizsgáljuk meg a másik eke elterjedését. A 2—3. képen bemutatott kerülő ekét Rogozon (Szolnok-Doboka megye) használták a román

[1] L. Kovács: *Ackergeräte in Ungarn.* Ungarische Jahrbücher XVIII. (1938), 285—287.

[2] Dorner B.: *Az erdélyi szászok mezőgazdasága.* Bp., 1910. 237 kk.; H.: Kaufmes *Die Geschichte der Landwirtschaft und Viehzucht. Das Burzenland.* Herausgegeben von E. Jekelius. Bd. V.: 1. 154.

[3] Kovács L. nem ismerte Dorner B. és H. Kaufmes fontos mezőgazdasági munkáit, amikor ennek az ekének erdélyi eredetéről írt. (l. Ung. Jhb. XVIII, 286. Népr. Ért. XXIX, 23). A váltóeke a szászoknál is általános, nem úgy mint Kovács gondolja. Ismerik a szászok a Barczaságban, Szeben és Nagyküküllő megyékben, amint ezt Dorner, Kaufmes és mások közléseiből tudjuk. Használják az ekét a hunyadi Erdőhátság románjai is, ami egymagában lehetetlenné teszi Kovácsnak azt az állítását, hogy Erdély déli részét az ú. n. »háromrészű ekék« elterjedési területébe sorozza (l. közölt térképét, Népr. Ért. XXIX, 42). Előtte már Kaufmes és Dorner is megállapította, hogy ezt a váltóekét a szászok hozták magukkal Erdélybe.

[4] T. Papahagi: *Images d'ethnographie roumaine* I. Bukarest, 1928. 60.

[5] J. Teutsch—K. Fuchs: *Ethnographische Mitteilungen aus den Komitaten Kronstadt und Fogaras in Siebenbürgen.* Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien XXXV (1905), 151.

parasztok még néhány évvel ezelőtt. Ilyen ekét találtam 1941. nyarán más szolnokdobokamegyei román faluban (Rohi) is, ahol az eke kormánydeszkáját magyar szóval *corman*-nak nevezték. Ezekkel a román ekékkel rokon, de primitívebb eketalppal készült román ekét őriz a budapesti Néprajzi Múzeum is (Szolnok-Doboka m., Egreshely, 138.148. lsz., 4—6. kép). Ennek az ekének a jobboldali szarvát a kormánydeszkához erősítették s a két ekeszarvat kötőpálcák tartják össze egymással. Hasonló ekéjük van van a biharmegyei (Henkeres) románoknak.[1] Az ekének a 2—3. képen bemutatott fejlettebb talpú formái a Kárpátok külső lejtőjén, a moldvai románoknál is ismeretesek.[2] A magyar néprajzi irodalomban ezzel az ekével Lükő foglalkozott, s mivel a Nagyalföld északkeleti részén is elterjedt, *debreceni eke* néven írta le. Lükő mutatta ki, hogy a debreceni eke valószínűleg a Tiszántúlon alakult ki s onnan került a Szamos völgyén át Moldvába, ahol a magyarok is használják.[3]

A Balkán-félsziget ekéit Nopcsa, Obrębski, Vakarelski és Bratanić kutatásaiból igen jól ismerjük,[4] de az itt tárgyalt erdélyi román váltó és kerülő ekék nem ismeretesek a Balkánon, sem (legalább is eddigi ismereteink szerint) a Kárpátoktól délre elterülő román területeken. Az 1. képen bemutatott váltóekéhez az első pillanatra hasonlónak látszó ekéjük van ugyan a románoknak Erdélyen kívül is,[5] de ez az eke nem téveszthető össze az itt tárgyalt szimetrikus vasú váltóekével. A Pamfile által közölt ekének aszimetrikus ekevasa van, tehát nem váltóeke,

[1] Kovács L.: i. m. 272. Kovács nem említi, hogy ez az eke magyaroktól vagy románoktól származik-e, mivel azonban az 1910. évi népszámlálás szerint Henkeresen (Bihar m.) csak 11 volt a magyarok száma, míg a román népesség száma 1.081, igen valószínű, hogy az ekét román parasztok használták.

[2] T. Pamfile: *Agricultura* . . . 34., 7. kép.; R. Braungart: *Die Urheimat der Landwirtschaft aller indogermanischen Völker*. Heidelberg, 1912. 192. kép.

[3] Lükő G.: *A moldvai csángók, I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal*. Bp., 1936. 139.

[4] F. Nopcsa: *Zur Genese der primitiven Pflugtypen*. Zf. für Ethnologie LI, (1919), 234—242; Nopcsa, F.: *On the primitive wooden ploughs of the Balkan Peninsula*. Glasnik Geografskog Društva, 7/8. k. Belgrád, 1922. 260—262; J. Obrębski: *Rolnictwo ludowe wschodniej części półwyspu Balkańskiego*. Lud Slowiański, I. Kraków, 1929. B. 23—54., B. 147—154; Ch. Vakarelski: *Iz' veštestvenata kultura na bălgariti. I. Rala*. Izvestija na narodnija etnografski muzej v' Sofija. VIII—IX. (1930), 55—109; B. Bratanić: *Oraće sprave u hrvata*. Zagreb. 1939. (Ez utóbbi horvát munka eredményeinek összefoglalását l. ismertetésemben: Zeitschrift für Ethnologie LXXIII [1941].

[5] T. Pamfile: *Agricultura* . . . 34.

hanem kerülő eke. Ilyen kerülő ekék előfordulnak Északbulgáriában is,[1] ahol viszont román eredetűek.[2]

A bemutatott kerülő és váltóekék csak az erdélyi (és részben a moldvai) románoknál mutathatók ki. A környező népek közül csak a magyaroknál használatosak, mégpedig olyan jellegzetes magyar területeken, mint a Székelyföld és Debrecen környéke. Igy semmi kétségünk sem lehet afelől, hogy ezeket az ekéket a románok a magyaroktól vették át. Az ekék átvételével természetesen együtt jár új, fejlettebb szántási módok átvétele is. Az 1. képen látható váltóekéről, — mivel azt a szászok is használják — feltételezhető lenne, hogy ők adták át a románoknak. Ez a feltevés azonban nem valószínű. Mivel a román nyelv földművelési terminológiája nem tükröz szász hatást, magyar jövevényszavak pedig igen nagy számban fordulnak elő a román nyelvben, a váltóekének a szászoktól való átvételére semmi nem utal.

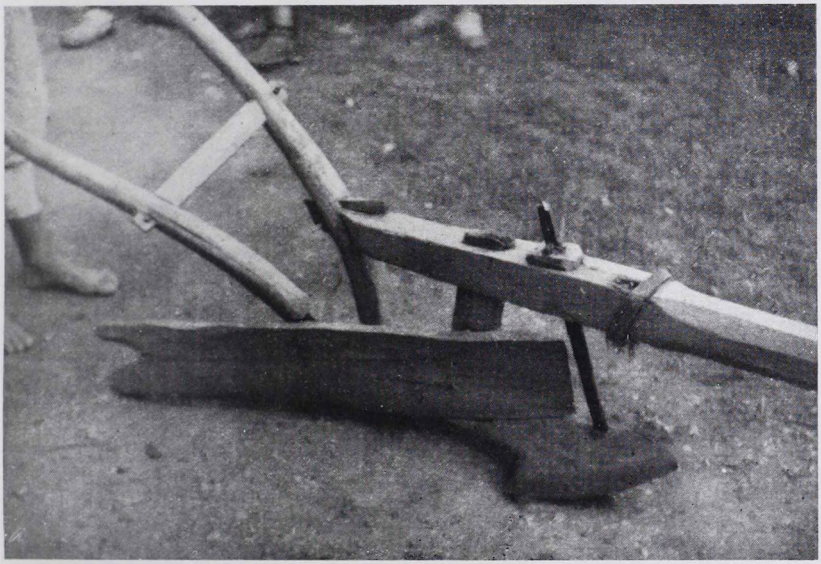
Nem szükséges különösképpen hangsúlyozni, hogy egy népnél az ekeformák átvétele milyen nagy jelentőségű. Ha egy nép ekeformákat vesz át, az átvétellel lényegesen átalakul, változik a földművelése is. Az ekeforma átvétele mindig magasabb gazdasági szintbe való emelkedéssel jár együtt. Viszont néhány olyan latin eredetű, a földművelés körébe tartozó szóból, amely szavaknak a művelődéstörténeti hátterét nem ismerjük s nem látjuk világosan azokat a munkamódokat, amelyekre a szavak jelentése utal, semmilyen komolyabb következtetést nem vonhatunk a románok ősi erdélyi földművelésére vonatkozólag. Ha a románság Erdélyben már betelepülésének kezdetén földműveléssel foglalkozik, akkor bizonyára nem vette volna át a magyarság ekeformáját s a cséppel való cséplést[3] sem a magyarságtól tanulta volna el.

Ha a fentieken kívül tekintetbe vesszük, hogy az erdélyi románságnak az *eke* megnevezésére nincs is ősi román szava, s vizsgáljuk a pásztorkodással kapcsolatos földművelés nyomait, akkor arra az eredményre jutunk, hogy Erdélyben a románok földművelése eredetileg csak igen egyszerű, a pásztortanyák körül folytatott *kapásjellegű* földművelés, amelynél bizonyára a női nemnek volt jelentősebb szerepe. Ezt a kapásjellegű földművelést Erdély néhány területén még megtaláljuk. A Biharhegységben Vaskoh környékén a téli szállásul használt juhaklok meg-

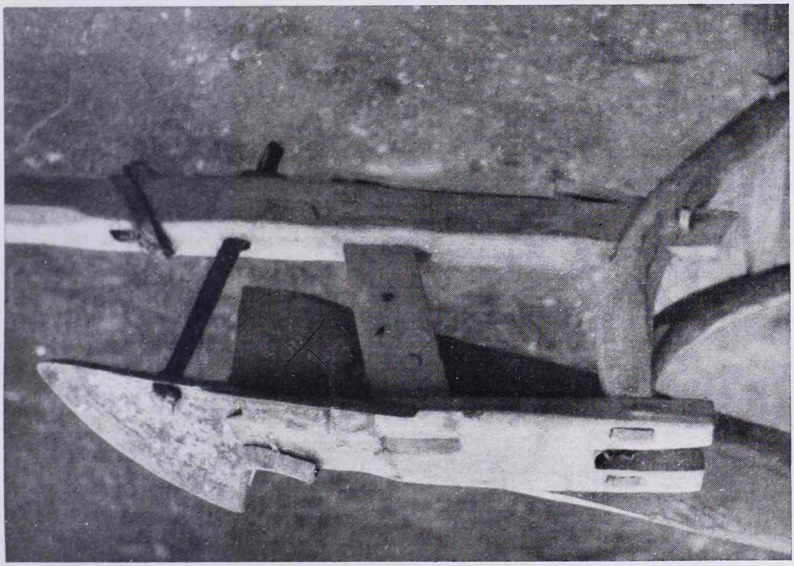
[1] Ch. Vakarelski: i. m. 62.

[2] J. Obrębski: i. m. B. 153—154., B. 316.

[3] Lükő G.: i. m. 145; vö. A. Bocănețu: i. m. 312. Tamás L.: *Miscellanea Hungaro-Rumenica*. Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára. Budapest, 1942. 441.

2. kép. Román kerülőeke. Rogoz, Szolnok-Doboka megye. Gunda B. felv.

3. kép. Részletfelvétel egy román kerülőekéről (*l.* 2. *kép*). Rogoz. Szolnok-Doboka megye. Gunda B. felv.

trágyázott földjét káposztával vetik be. Az ilyen aklok egész nyáron át elhagyatva állnak. Ősszel, amikor a juhok a havasi legelőről visszatérnek, a termést betakarítják.[1] A Lápos völgyében a *căsoi*-ok (a juhok teleltető helyei az alacsonyabb hegyek között) körül lévő *staur* (akol, kosár) télen át megtrágyázott földjét április végén, május elején (amikor a juhokat a közös nyájba verik) az asszonyok káposztával, burgonyával, tökkel, kukoricával, babbal beültetik s a termelvényeket ősszel a juhok visszatérése előtt leszedik.[2] Hasonló egyszerű földművelést találunk a Radnai havasokban.[3] Az akolban a föld megművelését természetesen eke nélkül, ásóval és kapával végzik. Fejlettebb földművelést nem is várhatunk attól a néptől, amelynek még a XVII. század második felében (1662) Bethlen Miklós így jellemzi az életét : az erdélyi román pásztorok »völgyeik mélyén élnek, mindmegannyi külön kis köztársaságban, melynek tagjai Erdély többi lakóival egyáltalán nem érintkeznek. A családfő egyúttal pap és bíró, aki reggel, este imádkoztatja háznépét és igazságot oszt. Szabadon élnek és földesuraikhoz csak akkor mennek el, amikor megházasodnak s az őket összeadja, meg évente egyszer, mikor számadást csinálnak a juhokról s azok termékeiről ritka pontossággal és becsületességgel. Völgyeiket ezek a gazdák nyár végén hagyják el, hogy juhaikat az oláhországi dunamelléki vizekre hajtsák, ahol a bokrok közt még télen is friss füvet találnak a juhok. Tavasszal azután visszatérnek és elszámolnak a török bevásárlóknak eladott juhok árával meg a tejtermékekkel, melyek az erdélyi nemesek jövedelmének nagyobbik részét alkotják. Völgyeikben ők maguk kizárólag juhtejjel élnek, melyből valami kenyérfélét csinálnak, meg egy savanyú italt és ünnepszámba megy, amikor egy-egy bárányukat levágják. Ruházatukat gyapjúból készítik, fejükön nagy bárányból kucsmát hordván. Asszonyaik és gyermekeik a férfiakkal egyenlően ruházkodnak s oly visszahúzódva élnek juhaik társaságában a havasokban, hogy egyáltalán nem

[1] Györffy I. : *Az alföldi kertes városok.* Népr. Ért. XVIII (1928), 121.

[2] Gunda B. : *Telekformák, települések és a gazdálkodás kapcsolata a Lápos felső völgyében.* Földrajzi Közlemények LXIX (1941) 243, 4 kép.

[3] T. Morariu : *Viaţa pastorală în Munţii Rodnei.* Bukarest, 1937. 17 kk, 32. kk. Újabban A. Bocăneţu próbálta ősi földművelő népnek megtenni a románokat (i. m.), de természetesen a magyar eredetű román földművelési terminológia jelentőségéről ő sem szól. Utána pedig L. Someşan igyekezett bizonyítani az erdélyi románság ősi földművelését (*Alter und Entwicklung der rumänischen Landwirtschaft in Siebenbürgen.* Bukarest, 1941). Ez a munka azonban a tudománytalanságnak és a tájékozatlanságnak olyan példája, hogy komolyan nem is foglalkozhatunk vele.

törődnek környezetükkel és azzal, ami a világban történik«.[1] Hasonlóan emlékezik meg a románokról Bethlen szász kortársa, J. Troester is.[2]

Az Erdélyt megszálló és Erdélyben kultúrmunkába kezdő magyarság igen korán, már ottani letelepülésének első századaiban felismerte a románok kiváló pásztorkodó hajlamát s ezért szívesen bízta állatait fogadott román pásztorokra, éppen úgy, amint a délorosz sztyeppéken a földművelést szlávokkal végeztette.[3] A román pásztor kezére eleinte bizonyára csak nyári legeltetésre adták az állatokat, amint ezt Erdélyben a mai napig is tapasztalhatjuk. Századok folyamán a magyar gazdaságokban mindjobban alkalmazták a román pásztorokat, főleg a juhászokat, s ezekkel a magyar népterületen megforduló román vándorpásztorokkal magyarázhatjuk, hogy az erdélyi magyar pásztorterminológiában, de elsősorban a juhászatéban román jövevényszavakat találunk.[4] *Mindez azonban nem román műveltségi hatást, hanem magyar gazdasági fölényt, emberekkel való bánnitudást, a románok tulajdonságainak felismerését és alkalmazását jelenti.* Hasonló esetek a népi műveltségben gyakran előfordulnak. Állattenyésztő tulajdonságokkal rendelkező népek, a nélkül, hogy ők maguk felhagynának pásztorkodásukkal, kisebb műveltségi és politikai erővel rendelkező népeket állítanak szolgálatukba s azokkal őriztetik nyájaikat. Igy pl. a törökfajú jakutok rénszarvasaikat szívesen bízzák tunguz pásztorokra.[5] De közelebbi példát is említhetünk, hivatkozhatunk a középkori szerb kolostorokra, ahol szívesen adják a méneseket, juhnyájakat és disznókondákat román pásztorok kezére,[6] — noha egészen bizonyos, hogy szerb pásztorok is állottak volna a papok rendelkezésére. Hogy mennyire alárendelten pásztorkodó népnek tekintette a magyarság a románokat, arra jellemző Baszaraba román vajda (1320 kör. — 1352) esete, aki Róbert Károly magyar király előtt csak mint a

[1] Idézi Veress E.: *Erdélyiek legeltetése Moldva-Havasalföldében.* Magyar Gazdák Szemléje XXXIII (1928), 172—173.

[2] J. Troester: *Das Alt und Neu Teutsche Dacia.* Nürnberg. 1666. 345—346. Itt a következőket írja Troester: »Die Wallachen sind fast alle Vieh-Hirten und Ackersleute, doch haben sie an den Schafen den meisten Lust . . .«

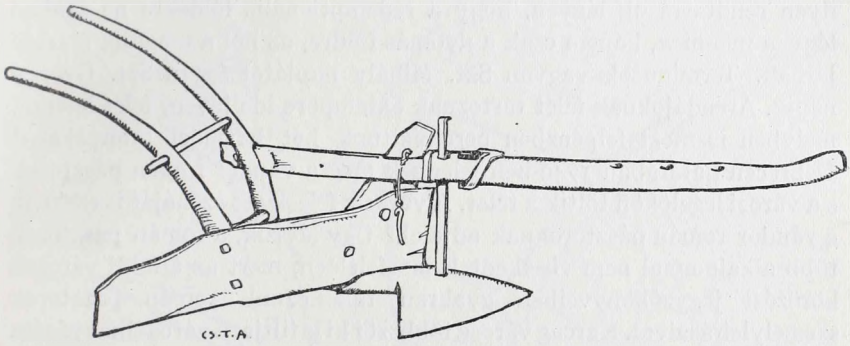
[3] Gunda B.: *Magyar-szláv néprajzi kapcsolatok.* Szekfű Gy. (szerk.): *A magyarság és a szlávok.* Bp., 1942. 205.

[4] Gunda B.: *A román pásztorkodás magyar kapcsolata.* Nép és Nyelv I (1941), 314.

[5] Pfitzenmayer E. W.: *Kelet-Szibíria ősvilága és ősnépei* (Ford. Cholnoky Béla). Bp., é. n. 36.

[6] K. Kadlec: *Valaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských.* Prága, 1916. 160 kk.

magyar király »juhainak pásztora« szerepel.[1] A románok pásztortulajdonságaira fényt vet az az 1711. évi tordai határozat is, amely kimondja, hogy mivel a városban juhásznak magyar embert nem találni, Tordán letelepedhet annyi román, amennyi a juhok őrzését elvégezheti.[2] A magyarsággal érintkezésbe kerülő román pásztorok igyekeznek felhagyni hagyományos életformájukkal s a magyar életforma felé igazodnak. Szép példáját látjuk ennek Szolnok-Doboka megyében. Domokoson figyeltem meg, hogy a magyar gazdák szolgálatában álló román juhászok kezdik elhagyni viseletüket s a tejtermékekkel sokkal tisztábban bánnak a magyaroknál, mint a szomszédos falvak román gazdáinál. A magyar gazda szolgálatában álló pásztor a magyarok rendtartása,

4. kép. Román kerülő eke, jobbról. Egrestő. Szolnok-Doboka megye. (Néprajzi Múzeum. Budapest, 138.148. lsz.)

előírása szerint őrzi a juhokat. Az őrzés rendje, a legeltetés formája sokkal fejlettebb a magyar községekben (Domokos, Magyarlápos), mint a román falvakban (Rohi, Rogoz, Libaton, stb.). Az a román pásztor, aki egyformán jól beszél magyarul és románul, nem is vallja magát *románnak*, hanem csak *görög katolikusnak*. Hogy a magyar életforma mennyire meg tudja ragadni a konzervatív román pásztort, azt a kalotaszegi Mérán láthatjuk. Az ottani román pásztor részben s felesége teljesen átveszi a magyar viseletet (7. kép).[3]

[1] Gáldi L.—Makkai L.: *A románok története.* Bp., é. n. 46.

[2] Orbán B.: *Torda város és környéke.* Bp., 1889. 271. (Az adatra dr. Viski Károly hívta fel figyelmemet.)

[3] Palotay Gertrud gyüjtéséből. Kézirat.

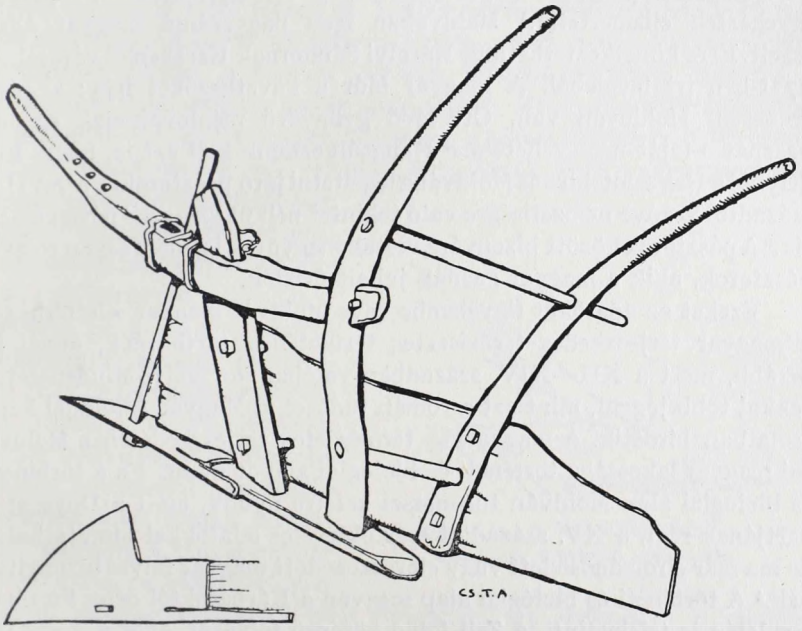
A román pásztoroknak a magyar életformához való igazodását elősegítette az is, hogy a Magyar Alföld éppenúgy nyujtott téli legelőterületet az erdélyi románoknak, mint a Baragán-sztyeppe, a havasalföldi Duna melléke. A XVIII—XIX. században délerdélyi román vándorpásztorok még a Nagykunságban is megfordulnak. Karcag város 1755. évi tanácsjegyzőkönyvéből kiderül, hogy a város határában szebenmegyei románok teleltetik nyájaikat. A jegyzőkönyvben a következőket olvashatjuk: »Jövén előnkben valamelly Szeben vármegyei Sina helységben lakó két oláhok telelő pascuum végett. Ilyen conditio alatt engedtünk nékik telelő pascuumot közönséges tanács végzéséből, hogy kétezer juh bejövén, egyért-egyért fizessenek hét dénárokat, a két ezerre pedig adjanak hét juhokat. A juhok legeltetésében pedig ilyen rendtartásuk légyen, hogy a redemptionális földekre ne szabad légyen menniek, hanem csak a nyomás földre, az hol a magunk marhái járnak. Terminusok vagyon Szt. Mihály napjától fogva Szt. György napig. Árendájoknak felét tartoznak extempore ide jövén, felét letenni, melyben is most felpénzben percipiáltunk hét körmöci aranyakat.«[1] Debrecen határában 1749-ben jelennek meg a vándor román pásztorok s a városi legelőkön töltik a telet. A város a felesleges szénáját is ezeknek a vándor román pásztoroknak adja el.[2] Úgy látszik, a román pásztorok több alkalommal nem viselkedtek megfelelően, mert az alföldi városok körözési jegyzőkönyveiben gyakran találkozunk román pásztorok személyleírásaival. Karcag városa többször ki is tiltja, a város elhagyására kényszeríti a román pásztorokat, így pl. 1796-ban és 1817-ben.[3]

[1] Karcag város tanácsjegyzőkönyve. III. k. 1754—1760., 14 (1755, VIII. 25). — Hasonló adatot találunk a tanácsjegyzőkönyvben 1765-ből. »Bagdalin Sztoján, Joán, György erdélyi oláhok a juhaikkal téli pascuumra befogadtatnak, úgyhogy tilalmason ne járjanak, a pástért minden juhtól fizetni fognak 10 denárt és egy nyájtól négy fias juhot, egy vágót. Lesznek pedig a három gazdák három nyájjal 1766 esztendőben Szt. György napig mostani Szent Mihály naptól kezdve« (Tanácsjegyzőkönyv, V. k. 1761—1772. 38). Okány határában (Bihar megye) is többszáz juhot legeltetnek a hegyekből a XVIII. sz. közepén (Jakó Zs.: *Bihar megye a török pusztítás előtt.* Bp., 1940). Az ecsedi láp vidékére legeltetni járó románokat említi Morvay P. (*Az ecsedi láp vidékének egykori állattartása és pásztorélete.* Ethn. LI (1940), 140. L. még T. Morariu: i. m. 115.

[2] Balogh I.: *Néhány adat a magyar juhtenyésztés multjához.* A debreceni Déri-Múzeum Évkönyve, 1937. Debrecen, 1938. 121—122., Balogh I.: *A hortobágyi pásztorkodás történeti multja.* Népr. Ért. XXXV (1943), 103, 107.

[3] Tanácsjegyzőkönyv, 1796, 285. 1817, 720. — A román pásztorok kitiltásáról intézkedik a következő határozat: »Mind a köztudományból, mind pedig számos lakosoknak az eránt való panaszkodásaikból, nevezetesen szemébe tünvén ezen városi elöljáróságnak, hogy egynehány külföldi oláhok itten nemcsak az ha a

A román vándorpásztoroknak a Tisza síkságán való megjelenéséből s más román beszivárgásokból azonban egyáltalán nem következik, hogy a Magyar Alföld a románok »élettere«, természetes terjeszkedési területe, amint azt román tudósok különböző szempontokból bizonyítani szeretnék.[1] A vándorpásztorok alföldi legeltetése csak egy egyszerű gazdaságnéprajzi jelenség, a téli és nyári legelőváltozás egyik fázisa, ami a pásztoréletmód természetes következménye. Amint az

5. kép. Román kerülőeke, balról (4. kép). Egrestő, Szolnok-Doboka megye. (Néprajzi Múzeum, Budapest, 138.148. lsz.)

bíróságnak minden híre s engedelme, sőt némellyek passualis levél nélkül juhászságra állottak bizonyos gazdákhoz, hanem még juhaikat is ide hozták s a város határaiban ingyen és hír nélkül legeltetik, adót nem fizetnek s a helybeli juhászok miattuk alkalmazást nem nyerhetnek. Ezért megparancsolja a tanács a gazdáknak, hogy az oláh juhászokat bocsássák el s helybelieket fogadjanak« (Karcag, Tanácsjegyzőkönyv, 1796. 255).

[1] L. Someşan: *Die Rolle der physischen Faktoren bei der volkli hen Entwicklung der Theissebene.* Südostdeutsche Forschungen III (1939), 797—806.

erdélyi román pásztorok tél idején legeltetnek a Magyar Alföldön, nyáron az erdélyi magyar gazdák keresik fel juhaikkal a moldvai havasokat. A hétfalusi (Brassó m.) csángók, a háromszéki székelyek a XVII—XVIII. században a bákói és a neamţi havasokon legeltetnek, eljutnak állataikkal a Szeret völgyén Román városáig, sőt a Prut folyóig. A háromszéki magyar juhosgazdák évről-évre ugyanazokat a moldvai havasokat keresték fel. Legeltetési jogukat a havasok birtokosaitól szerzett oklevelekkel biztosították. Ha a havasok állami tulajdonban voltak, régi kiváltságaikat (mint azt a kézdivásárhelyiek tették) minden új vajdával igyekeztek elismertetni.[1] Moldvában igen nagyszámú magyar állat legelt. Erre következtethetünk Károlyi Sándornak Kecskemét városához 1711-ben írt leveléből. A magyar főúr a következőket írja: »Egész ménesem Moldován van. Ott lévő gyönyörű ménlovaimnak semmi hasznát s faját nem vehetem.«[2] Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy Erdélyből a Havasalföldre és Moldvába legeltetni járó pásztorokat a XVIII. századtól kezdve nemzetiségre való tekintet nélkül *ungureni* néven említik.[3] A pásztorok között bizonyára voltak magyarok is, vagy olyan román pásztorok, akik a magyar gazdák juhait őrizték.

Ezeket az adatokat figyelembe véve Moldvát magyar »élettérnek«, a magyar terjeszkedés természetes területének tarthatnók, annál is inkább, mert a XII—XIV. században valóban az volt. Mindenesetre sokkal több joggal, mint azt a román tudósok a Magyar Alfölddel kapcsolatban hirdetik. A magyarság természetes terjeszkedéséhez Moldva ősi magyar lakossága történeti és biológiai alapot nyujt. Ez a történeti és biológiai alap Moldván túl messzi keletre nyúlik, amit a Dnyeszter partjának régi, a XV. századtól már okleveles adatokkal kimutatható, de ma már elrománosodott vagy eloroszosodott magyar falvai bizonyítanak.[4] A történeti és biológiai alap megvan a Kárpátoktól délre Szörény területén is (Mehedinţi, a Zsil folyó középső folyása), ahol a X—XII. században jelentékeny számú magyarság élt. A déli részeken, a Desnăţui folyó mellékén (a Duna mellékfolyója Dolj megyében) a nomád magyarság teleltette állatait.[5]

[1] A. Veress: *Păstoritul ardelenilor în Moldova şi Ţara Românească (până la 1821)*. Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice. Ser. III., Tom. VII. Bukarest, 1927. 132—133.

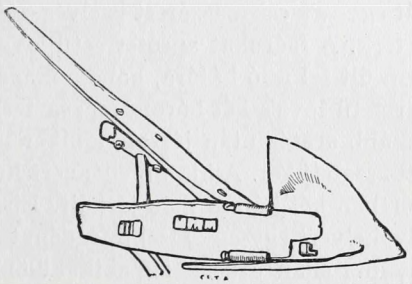
[2] Takács S.: *Rajzok a törökvilágból* II. Bp., 1915. 317.

[3] A. Veress: i. m. 133.

[4] Lükő G.: i. m. 28—29.

[5] Lükő G.: *Havaselve és Moldva népei a X—XII. században*. Ethn. XLVI (1935), 97—101. Vö. még Gáldi L.—Makkai L.: i. m. 47. (térkép).

Ezzel szemben a románok magyar alföldi terjeszkedésének a történeti és biológiai alapja hiányzik. A Magyar Alföldnek Erdéllyel érintkező keleti részére csak a XVI. század végén kezdenek leszivárogni a románok, amikor már ott évszázadok óta virágzó magyar települések vannak s magyar élet folyik. A románok elsősorban mint vándorpásztorok jelennek meg.[1] *Sem politikai, sem kulturális avagy társadalmi erővel nem rendelkeznek s egész életformájukkal szívesen alkalmazkodnak a magyarsághoz.* Családi ügyeikben a magyar nyelvet használják. Nemcsak a római katolikus hitre térnek át, hanem szívesen lesznek reformátusok is.[2] Az itteni román falvak alaprajza nem a régi román állattenyésztő életformát tükrözi. A Magyar Alföldre települő románok átveszik a magyarok faluformáját, amely már fejlett állattenyésztő-földművelő életmóddal jár együtt. Szépen látható ez a bihari Méhkerék, Oláhszentmiklós, Oláhhomoróg, stb. település formájánál. Ezek a zárt nagyfaluk (geschlossene Grossdorf, village concentré, satul compact adunat) semmiben sem különböznek a környező (Zsadány, Okány) és a magyar Alföld belseje felé tovább folytatódó magyar településformáktól, de viszont élesen elválnak Bihar megye hegyi román települési területeitől. Az Alföld peremén lévő román falvaknál megindul a tanyarendszer kialakulása, s a különböző gazdasági módszerek közül többet átvesznek, így elsősorban a magyar mezőgazdálkodásra annyira jellemző lóval való nyomtatást.[3]

6. kép. A 4—5. képen bemutatott román kerülőeke talpának szerkezete.

[1] Jakó Zs.: i. m. 70, 183.

[2] Jakó Zs.: i. m. 138, 185. A reformációnak az orthodox szellemre gyakorolt jelentőségéről l. Juhász I.: *A reformáció az erdélyi románok között.* Kolozsvár, 1940. Legújabban Tamás L.: *Fogarasi István kátéja.* Kolozsvár, 1942. — Ezzel szemben fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a moldvai magyarok az orthodox románokkal körülvéve, mennyire megőrizték római katolikus hitüket. Az elrománosodott magyar néptömeg róm. katolikus vallásával tanúskodik arról, hogy a multban magyar volt. A moldvai magyarságnak római katolikus hitéhez való ragaszkodását jól jellemzi az, hogy a moldvai Gorzafalváról a magyarok husvét táján Ojtozba jártak, hogy a gyónást elvégezhessék és magyar nyelvű istentiszteletet hallgathassanak (Veszely—Imecs—Kovács: *Utazása Moldva-Oláhhonban, 1868.* Marosvásárhely, 1870. 25.

[3] Saját gyüjtésem (Méhkerék).

Néprajzi szempontból különösen fontos, hogy a románoknak a Magyar Alföld keleti részén való megjelenését gazdasági okok befolyásolják és irányítják. Vándor románok különösen azért keresik fel a Magyar Alföldet, mert ott megélhetést találnak, áruikat el tudják adni s keresetre tehetnek szert. A bihari románok megélhetése sok tekintetben függött attól, hogy milyen gazdasági kapcsolatot tudtak teremteni a keletalföldi magyarsággal. Ezt azok a fontos népi kereskedelmi és gazdasági érintkezések bizonyítják, amelyek a magyarok és románok között fennállottak és részben még ma is fennállanak.

A bihari mócok faáruikkal Debrecenig, Szolnokig, Szegedig eljártak.[1] Az alföldi magyarság sok értékes adatot őriz a vándor mócok életéről. Békés megyében a mócok faluról-falura, vásárról-vásárra, tanyáról-tanyára jártak. Dézsát, vödröt árultak s megjavították a rossz faedényeket. A megvásárolt dézsát vételár fejében a magyar gazdának félig kellett önteni búzával vagy kukoricával. A faedények javítását egy-egy csizmaszárért is elvégezték, amelyből azután bocskort készítettek. A faárukat aprótermetű lovaikon hozták. A vándor móc sohasem ült fel a ló hátára, hanem maga után vezette az állatot. Az aprótermetű lovak két-három mázsa terhet is elbírtak. Tavasszal, de még inkább aratás után jártak, amikor már jobban beszerezhették gabonaszükségletüket. A kisebb edényért húst, kenyeret kaptak. Egy-egy csoportban két-három móc járkált. Éjszakára a tanyákon maradtak s az alvóhelyért egy-egy kisebb faedényt adtak. A csöbrösökön kívül jöttek olyan román árusok is, akik különböző mezőgazdasági szerszámmal, aszalt gyümölccsel kereskedtek. A vándorló románoknak egyik érdekes alakja volt a kesztyűárus, aki házról-házra, tanyáról-tanyára járva árulta a kecskeszőrből, a »magyar juh« gyapjából készült kesztyűt. A század elején párja húsz krajcárba került. Ahol az éjszakát töltötte, ott egy pár kesztyűt hagyott. A kesztyűt áruló román »tajug« gyökeret is hozott, árult. (A »tajug« gyökeret a beteg disznó fülébe húzták.) Árultak fakéregbe csavart fenyőszurkot, amivel a reggeli takarítás után a magyar gazdaasszony kifüstölte a szobát.[2] A XIX. század elején Fé-

[1] T. Frâncu—G. Candrea: *Românii din Munţii Apuseni*. Bukarest, 1888. 61; V. Stan: i. m. 6; E. Petrovici: *Folklor dela moţii din Scărişoara*. Anuarul Archivei de Folklor V (1939), 113; A. Schmidl: *Das Bihar-Gebirge an der Grenze von Ungarn und Siebenbürgen*. Wien, 1863. 186—187. Az erdélyi népvándorlásokról jó tájékoztatást nyujt J. Hintz *Das wandernde Siebenbürgen* (Brassó, 1876) c. munkája.

[2] Saját gyüjtésem Szarvas, Csabacsüd, Nagyszénás (Békés megye) vidékén. A vándor fenyőszurok-árusokat említi Moldován G.: *Alsófehér vármegye román népe*. Nagyenyed, 1897. 148.

7. kép. Román pásztor és felesége magyar viseletben.
(Bárz László, gör. kat. — Abrudán Kata, gör. kat.)
Magyarvista, Kolozs m. (Óvári Z. felv.)

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

nyes Elek is több olyan biharmegyei román falut (Hagymás, Mocsirla, Grós) említ, amelyek lakói különböző faeszközök készítésével foglalkoznak s azokat a Magyar Alföld felé viszik eladni.[1]

Ezek a népi gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok nagy mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a románok megismerhették a magyar életformát, hagyományos ethnikai konzervatívizmusuk felszakadt s áthatotta őket a vágy új, civilizáltabb életforma átvételére. A magyar életformát megismerve román műveltségi javaikat elhagyták s a magyar életforma felé igazodtak. Ezzel szemben azokat a magyar vándor népi kereskedőket, akik áruikkal Moldvába, a Havasalföldre jártak (pl. a korondi fazekasok), egyáltalán nem befolyásolta a román életforma.

A pásztorkodásnak a román nép életében igen nagy jelentősége van. A román jellegzetes pásztornép. I. Claudian igen szemléletesen jellemzi a románok történetét, amikor azt mondja, hogy a románság története nem egyéb, mint fokozatos leereszkedés a hegyekből, vagyis fokozatos áttérés a hegyi pásztorkodásról a földművelésre.[2] Bármennyire is önálló, keletközépeurópai hatásoktól mentes a román pásztorkodás anyagi műveltségének összetétele s bármilyen szoros összefüggés is van a pásztorélet, a földrajzi és társadalmi környezet és a román népiség között, — bizonyos elemeket mégis vett át a magyar népi műveltségből. Megemlítjük, hogy Jolsván (Gömör m.) igen nagy mennyiségű kolompot készítettek nemcsak az erdélyi, hanem a havasalföldi román pásztorok részére is. A jolsvai kolomposok külön kolompformákat készítettek a románoknak.[3] Erdély keleti és déli részén (Beszterce-Naszód, Csík, Maros-Torda, Torda-Aranyos, Szeben, Brassó m.) egy jellegzetes román pásztorbotot találunk. A bot feje gömb vagy ellipszis alakú. A bot szára felül nyolcszögletesre faragott, majd gömbölyű. A botok díszítése jellegzetes ékrovásos (Kerbschnitt) technikával készült és geometrikus elemekből

[1] Fényes E.: *Magyar országnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geográfiai tekintetben* IV. Pest, 1893. 55, 113, 115 stb. A hortobágyi pásztorok *moslékos (oláh) dézsáját* is bizonyára a vándor csöbrösök terjesztették el (Ecsedi L.: *A Hortobágy-puszta és élete*. Debrecen, 1914. 116). U. itt (227. l.) arról olvasunk, hogy a debreceni vásárban a taplót oláhok árulták. — Hasonló, a Magyar Alföld felé irányuló vándorlásokat tapasztalhatunk a szlovákoknál és a ruszinoknál is (Gunda B.: *The Wanderers of Carpathian Europe*. The Hungarian Quarterly VI (1940), 449—457.

[2] I. Claudian: *Alimentația poporului român*. Bukarest, 1943. 37. kk. (L. a munka ismertetését is: Zeitschrift für Ethnologie LXXIII (1941), 297—298.

[3] Márkus M.: *A jolsvai kolomposok. Kodály-emlékkönyv*, Budapest, 1943. 247.

áll.[1] Ismeretesek azonban olyan botok is, amelyeken természetes virágmotívumokat láthatunk. A magyar szűcshímzésekre jellemző tulipánok, stb. fordulnak elő a botokon (8. kép),[2] amelyek ezzel a mélyrenyúló magyar hatás igazolói. A román juhászok Szilágy megyében átvették a Magyar Alföldről a juhász kampót s ezzel fogják ki a nyájból a juhokat. A juhász kampót régebben Szilágy megyében nem ismerték. Ha a nyájból a juhot ki akarták fogni, kenyérrel, sóval, füttyszóval csalogatták magukhoz.[3] A Radnai havasokban egy vaj- és savótartó edényt neveznek magyar névvel (*ţedeleş*) a román pásztorok.[4]

A magyar pásztorműveltség elemei azonban aránylag gyéren fordulnak elő a románoknál. Ennek különböző oka van. Az erdélyi román pásztorkodás jellegzetes hegyi pásztorkodás. A pásztorok a legeltetési idő legnagyobb részét a hegyekben, a havasi legelőn töltik. A hegyekben történik a tej feldolgozása, a sajt készítése. A magyar alföldi pásztorkodás síksági s a román pásztorkodás hegyi jellege kizárja a szorosabb műveltségi kapcsolatok kialakulását. Egyes műveltségi elemek átadásának, illetve átvételének útját állja az is, hogy a románoknál a tejgazdálkodáson, a tej feldolgozásán van a hangsúly, a magyar pásztoroknál pedig a tejgazdálkodásnak kisebb jelentősége van. Az erdélyi román pásztorok tárgyi és szellemi műveltségébe magyar hatások az Alföld felől tehát kevésbbé nyomulhattak be s azt kevésbbé alakíthatják. A magyar ethnikum formálóereje, a magyarság irányító szerepe ellenben megnyilatkozik akkor, amikor a magyarság a román pásztorokat saját szolgálatába állítja, amint erre már fentebb rámutattunk. Ezek a magyar szolgálatban álló román pásztorok emberi és társadalmi magatartásukkal igyekeznek közelebb kerülni a magyarsághoz, a magyar életformához. Ezt bizonyítják azok a fenti esetek, amikor arra hivatkoztunk, hogy a román pásztor magyar ruhába öltözik, román szokások szerint, de már tisztábban bánik a tejjel, stb. Az ethnikai konzervativizmus, a gazdasági elmaradottság, a természeti környezet hatóereje miatt hagyományos gazdasági műveltségükhöz, technikai eszközeikhez (régi tejes edények, ételek, kunyhók) azonban még ragaszkodnak.

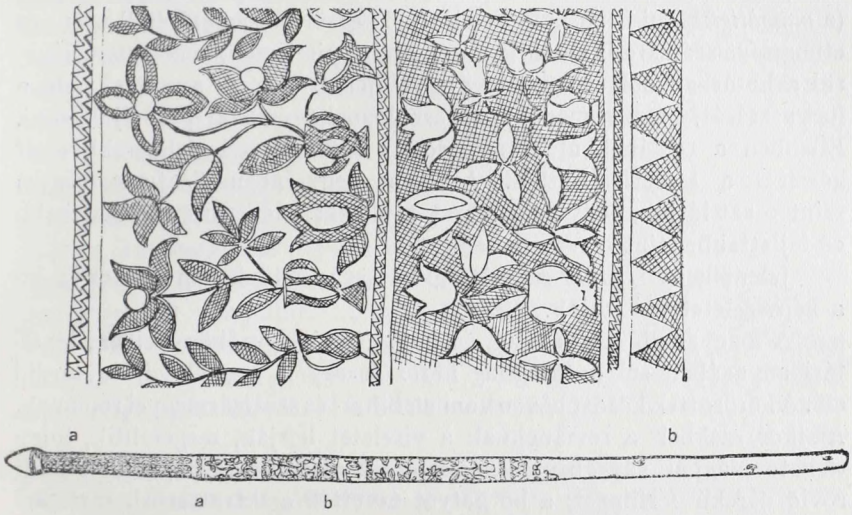
[1] D. Comşa: *Album de crestături în lemn.* Nagyszeben, 1909. XXX—XXXIII. tábl. I. Teutsch—K. Fuchs: i. m. 137.

[2] Néprajzi Múzeum, Budapest. Lsz. 138.010 (Óradna, Beszterce-Naszód m.), 138.011 (Árdány, Beszterce-Naszód m.).

[3] Néprajzi Múzeum, Budapest. Lsz. F. 89.120—89.123. *Márkus Mihály* gyüjtése.

[4] T. Morariu: i. m. 174, 176

A román nép táplálkozása igen egyszerű. Sok vadontermő növényt fogyasztanak.[1] Általában azonban a románok táplálkozására a tej, tejtermékek és a különböző kásák jellemzők. A kásákat eredetileg kölesből készítették. Még 1670-ből is van adatunk az egyszerű köleskenyér készítésére. A búza a XIX. század végéig sohasem volt a nagy tömegek tápláléka. Búzakenyeret csak a bojárok ettek s ők fogyasztottak nagyobb mennyiségű húst is. A népnél a kölest a XVII. században a kukorica szorította ki. A különböző savanyú levesek a keleti és északi szláv műveltségből kerültek át a románokhoz. Claudian, akinek ezeket az

8. kép. Román pásztorbot, magyar eredetű díszítéssel. Óradna, Beszterce-Naszód megye. (Néprajzi Múzeum, Budapest, 138.010. lsz.)

értékes megállapításokat köszönhetjük,[2] rámutat arra, hogy táplálkozás tekintetében a román nép helyzete Erdélyben sokkal jobb, mint a Kárpátokon kívül. Erdélyben aránytalanul kisebb mértékben pusztít a helytelen táplálkozás okozta népbetegség, a pellagra, mint a Havasalföldön vagy Moldvában. »In Ungarn, Siebenbürgen (und in Rumänien auch in der Oltenia) — írja E. Fischer — nährt sich der Bauer besser, er hat dort von den magyarischen und sächsischen Mitbewohnern

[1] I. Claudian: i. m. 92; E. Fischer: *Die Küche des rumänischen Bauern.* Archiv für Anthropologie, NF. VIII. (XXXVI.) Braunschweig, 1909. 246.

[2] I. Claudian: i. m. 23 kk.

manches gelernt: vor allem das Brotessen (das der hiesige rumänische Bauer noch nicht versteht), die Bereitung von mancherlei einfachen Mehlspeisen (învîrtită, găluşce, pólele în brîŭ, tocmagiĭ, plăcintă, colacĭ, trahanaua, ţipăŭ, usw.), ferner allerhand Speisen mit Gemüsen (namentlich mit Sauerkohl), dann allerlei Braten, frische und geräucherte Würste u. dgl.«[1] Egészen természetes, hogy az erdélyi román nép táplálkozás tekintetében a magyar konyha után igazodik, mert még a hasonló ételek is sokkal ízletesebben készülnek a magyar konyhában, mint a románoknál. Jó példa erre a magyar puliszka összehasonlítása a román *mămăligă, coleaşă* nevű étellel. A Cibles alatti falvakban (Rogoz, Rohi) a *tocană* (a *mămăligă* helyi neve, kukoricalisztből készült kásaszerű étel) még egy etnográfus számára is ehetetlen étel, amint piszkosan, penészesen előkerül a határban dolgozó román átalvetőjéből. Még az sem segíti elő a fogyasztását, ha a románokhoz hasonlóan hagymával próbáljuk enni. Ellenben a románokkal szomszédos magyarok a legízletesebb ételt készítik a kukoricalisztből. Az Avas hegységben (Szatmár megye) szintén azt látjuk, hogy a magyarok tápláléka ízletesebb, változatosabb és fejlettebb, mint a románoké.[2]

Jelentékeny magyar műveltségi hatást vehetünk észre akkor is, ha a népviseletet vizsgáljuk.

A magyar alföldi városok és falvak régi jegyzőkönyveiben, levéltári anyagában sok hatóságilag körözött egyén személyleírása fordul elő. A körözöttek között bőven vannak bihar- és szatmármegyei románok. Amikor ezeknek a románoknak a viseletét leírják, megemlítik, hogy »fekete magyar süvegben« járnak, szűrt viselnek (1772).[3] Az alföldi rövid derekú férfiinget, a bő gatyát átvették a máramarosi, szatmári és bihari románok.[4] Ők őrzik ezeket a jellegzetes magyar viseletdarabokat akkor, amikor a magyarok már elhagyták s újabb formákat illesztettek viseletükbe. Amíg a rövid derekú magyar ing elsősorban Erdély északi részén Szatmár megyében és Máramaros megyében nyomult be a románok közé, addig a magyar népviselet legszebb darabját, a cifraszűrt főleg a déli részeken veszik át a románok. A bihari posztóvirágos szűr a Sebeskörös völgyén át Tordáig, Marosvásárhelyig, a Feketekörös völ-

[1] E. Fischer, : i. m. 247—248.

[2] Czirbusz G. : *Az Avasság és népe.* Földrajzi Közlemények XXVIII (1900), 229.

[3] Banner J. : *A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales viselettörténeti adatai.* Népünk és Nyelvünk V (1933), 85.

[4] Györffy I. : *A feketekörösvölgyi magyarság viselete.* Népr. Ért. XIII (1912), 4; Magyarság Néprajza I. Budapest, 1933. 403.

gyén Bélig jutott el, az aradi hímzett szűr pedig a Maros völgyén Dévàig, Gyulafehérvárig terjedt.[1] Szatmárnémetiben a magyar gubakészítők különböző gubákat készítettek a románoknak is. Igy pl. Szilágycsehi, Szilágysomlyó vidékén lakó románok részére Szatmárnémetiben rövid, fehér színű gubát készítettek.[2] Elkerült a magyar guba az Avas hegység románjaihoz.[3]

Szilágy megye déli részén a román népviseletre igen erős hatással van a kalotaszegi magyarság. Átveszik a bő gatyát, a darázsolt köténYt, a piros csizmát, a bagaziát, a condrát, a különböző bőr ruhaféléket (9. kép). Ezeket a viseletdarabokat Zilah, Bánffyhunyad, Zsibó, Szilágysomlyó vásárain magyar szűcsöktől és szabóktól vásárolják. A gyalui román nők kalotaszegi piros csizmában járnak. Tordán, Nagyenyeden vannak magyar tüszőkészítők, akik szinte kizárólag románok részére dolgoznak.[4] A Jára völgyében (Torda-Aranyos megye) szintén azt tapasztaljuk, hogy a módosabb románok a magyarok viseletét veszik át s magyarszabású csizmában, nadrágban járnak. A mezőségi románok viseletére a székelység hatott.[5] Igen gyakori az az eset, hogy a viseletnek csak az ornamentikája ragadja meg a románokat. A szabásformát nem veszik át, csak a ruhadarabon lévő díszítményeket. Ha a kalotaszegi román ingeket vizsgáljuk, találunk közöttük olyanokat, amelyeknél a szabásforma román, de a díszítmény magyar elemekből áll.[6] A Néprajzi Múzeum (Budapest) gyüjteményében van egy román ing,[7] amelyen kalotaszegi írásos hímzéssel készült motivumokat láthatunk. A hímzés

[1] Györffy I.: *A fekete-körösvölgyi magyarság viselete.* Népr. Ért. XIII (1912), 2; Györffy I.: *Magyar népi hímzések I. A cifraszűr.* Bp., 1930. 22—23, 51, 57.

[2] Gunda B.: *Szatmármegyei gubaformák.* Ethn. LV (1944), 3. sz.

[3] Luby M.: *A gubakészítés módja és a gubás mesterség.* Népr. Ért. XIX (1927), 150.

[4] Viski K.: *Erdélyi népélet.* Az *Erdély* c. munkában. Bp., 1940. 130; Gönyey S.: *A szilágysági magyarok népviselete.* Magyar Iparművészet — Muskátli. XLVI. (1943), 3. sz. 13; ld. még a Hagyomány Szava c. folyóiratot, III (1942), 5. sz. 3; Szabó T. A.: *A kalotaszegi női öltözködés leírása.* Népr. Ért. XXXIII (1941), 273.

[5] Czirbusz G.: *A Jára völgye és népe.* Földrajzi Közlemények XXIII (1895), 245; Viski K.: i. m. 129.

[6] Palotay G.—Szabó T. A.: *Magyar hatás két erdélyi román ingen* (Kézirat a Néprajzi Múzeumban, Budapest).

[7] Lsz. 138.643. Malomszeg, Kolozs m. (Az ingre Palotay G. hívta fel a figyelmemet.) Vö. még Haáz F.—Palotay G.—Szabó T. A.: *A Néprajzi Múzeum erdélyi vászonhímzés anyaga.* Népr. Ért. XXXII (1940), 405. A mezőségi román hímzéseken látható magyar hatásról l. Palotay G.—Szabó T. A.: *Mezőségi magyar hímzések.* Kolozsvár, 1943. 54.

elhelyezése az ingen román elképzelés szerint történt, de a hímzés technikája és formája magyar (10. kép).

Az adatokból azt látjuk, hogy az erdélyi román népviselet alakulására nagy hatással volt a magyar népviselet. A hagyományos román formák elhagyása többnyire együtt jár magyar elemek átvételével. A magyar népi ízlés után való igazodásnak a jele az, hogy a női ingek román szabásmintáját ugyan megtartják, de az ingre már magyar ornamentika kerül. A magyar népi hatóerő még olyan helyen is megnyilvánul, ahol kis számú magyarságot jelentékeny román néptömeg vesz körül, mint pl. a Lápos völgyében, ahol Domokos és Magyarlápos magyarságának a hatására a nők elhagyják a *cătrinţă* viseletét. A férfiak harminc évvel ezelőtt még szűk gatyában jártak, de ma már a magyarok bő gatyáját hordják. A keskeny peremű, csonka kúp alakú magyar kalapokat is napról-napra gyakrabban láthatjuk a román férfiak fején.[1]

Ki kell emelnünk azt, hogy ezeknek a viseleti elemeknek az átvétele nem egyszerű morfológiai átvételt jelent, hanem a románságnak a magyarság életformája felé való igazodásával jár együtt. Szépen kifejezi ezt egy bukovinai román népdal is, amelyben a román leány azért óhajtozik, hogy magyar fiú felesége lehessen. Olyan magyar fiúé, akinek madárénekhez hasonló a hangja, tele van az inge hímezve virággal és sarkantyú peng a csizmáján.[2]

Itt kell röviden kitérnünk arra, hogy C. Petranu teljesen tévesen állítja be a román népművészetnek a magyar népművészetre gyakorolt hatását.[3] *Az egyszerű átvételt összetéveszti az egész ethnikum magatartását, életformáját befolyásoló hatással.* Az átvételnek és hatásnak a népi műveltségben különböző jelentősége és értéke van. Az átvétel az ethnikum társadalmi magatartásában változást nem okoz, míg a hatás erős változást idéz elő. A hatás sokkal inkább érinti a társadalmi tényezőket, mint az átvétel. Ha egyes román elemek elő is fordulnak az erdélyi magyar népművészetben, azok ott átalakulnak, feloldódnak. Ami azonban ennél is lényegesebb: a magyar népi műveltség organizmusában változást nem okoznak. Az átvétellel a magyarságnak saját hagyományos életformájával szemben tanúsított magatartása nem változik meg. A magyarság csak

[1] Saját gyüjtésem.

[2] S. F. Marian,: *Hore şi chiuituri din Bucovina.* Academia Română. Din vieaţa poporului român, IX. Bucureşti, 1910. 15.

[3] C. Petranu: *Influence de l'art populaire des Roumains sur les autres peuples de Roumanie et sur les peuples voisins.* Bucarest, 1936. Kny. 13 kk.

egyes elemeket vesz át (ami az egymás mellett élő népeknél természetes is), a nélkül, hogy műveltsége közelebb kerülne a román műveltséghez. A románoknál éppen az ellenkezőjét látjuk. Az átvétellel a román műveltségi forma megváltozik. Az átvétel megnyilvánul az életmód megváltozásában, a társadalom magatartásában, — s így az átvétel jelentősége *hatássá* tágul ki. A magyar hatás nem maradt meg a felületen, hanem lenyúlik a román lelkiség legmélyebb rétegéig. Ezt bizonyítják a román templomokban előforduló magyar elemek. A magyarvalkói (Kolozs m.) román templomban magyar felírásokat, magyar karosszéket találunk, sőt még a festett szentképek alakjait is (pl. a fiát feláldozó Ábrahámot) magyar viseletben ábrázolják.[1]

Éppen a népviselet szemléletesen bizonyítja, hogy a műveltség alakulásában, fejlődésében a magyarok a románok előtt járnak. A viseletnek a multban közös elemeit a magyarok már régen nem hordják akkor, amikor azt a románok még mindig viselik. Igy Udvarhely megyében (Lövéte) 40—50 évvel ezelőtt hosszú kieresztett derekú inget hordtak a férfiak, amelyet tüszővel szorítottak le.[2] Napjainkban az ottani magyaroknál sem a hosszú, kieresztett derekú ing, sem a tüsző nem használatos, ellenben a környező románoknál mindkettő általános. Ugyanilyen alakulásbeli különbségek láthatók az anyagi műveltség más területén. A Feketekörös völgyében a román házak csak egyszerűbb, elmaradottabb formái a magyar háznak, csak fejlődésbeli különbség állapítható meg a magyar és román telkeknél is.[3] A román telkeken a gazdasági épületek egyszerűbbek, a telek nem olyan rendezett, mint a magyaroknál, mert a románok még nem érték el azt a gazdasági színvonalat, amelyen a magyarok állnak. De a román telkek mégsem az irtvány települések jellegzetes telkei, hanem földműveléssel kapcsolatos csűrös telkek.

Ha az erdélyi román műveltség kultúrmorfológiai felépítését vizsgáljuk, akkor egy balkáni elemekkel telített jellegzetes terület bontakozik ki. A terület pontos határvonalát nem követhetjük, már csak azért sem, mert a néprajzban nincsenek vonalhatárok, hanem széles átmeneti övhatárok. Ez a terület Krassó-Szörény megye keleti része, Hunyad megyében főleg Hátszeg (Haţeg) és Erdőhát (Pădureni) vidéke. A Marostól északra ide tartozik a Bihar hegység déli része, az Erdélyi Érchegység, — főleg a móc vidék.

[1] Malonyay D.: *A magyar népművészet* I. Bp., 1907. 39.

[2] Haáz F. D.: *Egy székely falu öltözete. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára.* Sepsiszentgyörgy, 1929. 439.

[3] Györffy I.: *Dél-Bihar falvai és építkezése.* Népr. Ért. XVI (1915), 18, 21.

A terület kultúrmorfológiai értelemben a balkáni műveltség egy északi nyúlványa, ahol a műveltséget hordozó román nép balkáni műveltségi javait nagy mértékben megőrizte. A továbbiakban *balkáni műveltségi körnek* nevezem a területet.

A balkáni elemek itt igen változatosak.

Balkáni elemeket mutat fel a terület román háza, amelyet Vuia *casă cu cămară* (*maison à cămară*) típusnak nevez.[1] A ház egy lakószobából áll (*casă*), amelyben szabad tűzhely (*căloiu, căloniu, camniţa*) van. A tűz a földön vagy alacsony sárpadkán ég. A szoba mellé szűkebb *cămară* épült, amely tulajdonképpen a kamara szerepét tölti be. »Celle-ci — írja Vuia — est plus petite et l'on y enferme les aliments, les vêtements, les outils et d'autres objets qui ne peuvent trouver place dans la maison. Pour assurer la conservation des aliments, elle est fraîche, sans feu et sans fenêtres.«[2] A *casă* és a *cămară* ajtaja külön-külön nyílik a tornácra (*tîrnaţ*). Ebben a román házban megtaláljuk a nyugatbalkáni ház jellegzetes vezérkövületeit, amilyenek a következők : ». . . le *ţăşţ*, couvercle sous lequel on cuit la bouillie de maïs, le *vătrai*, petite pelle de fer avec laquelle on prend la braise, le *lopar*, plateau de bois sur lequel on sert la *mămăligă* (bouillie de maïs) et particulièrement la *masa mică*, petite table fait transition entre la table élevée de l'Europe centrale et celle encore plus basse de la Péninsule Balkanique.«[3] Kétségkívül a balkáni elemek közé tartozik a körteformájú rézbogrács is.[4] Hangsúlyozzuk : igen lényeges, hogy ezek az elemek együttesen fordulnak elő a balkáni műveltségi körben. Mondhatnánk, hogy tárgyszociológiai szimbiózisban vannak egymással és az alább felsorolt más műveltségi jelenségekkel.

A balkáni műveltségi körben találunk úti- és völgyi falvakat, de a település eredeti formája tanyajellegű (Einzelhof, village dispersé). A házak egymástól távol, elszigetelten állanak. Körülveszi őket a tulajdonos földje s mindegyik ház egy-egy kis individuális gazdasági vilá-

[1] R. Vuia : *Le village roumain de Transylvanie et du Banat.* Bucarest, 1937. Kny. 41 ; R. Vuia : *Ţara Haţegului şi regiunea Pădurenilor.* Lucrările Institutului de Geografie al Universităţii din Cluj. II (1924—1925), Kolozsvár, 1926. 108.

[2] R. Vuia : *Le village roumain* . . . 48.

[3] R. Vuia : *Le village roumain* . . . 67. A megfelelő balkáni analógiákat l. a Vuia-nál idézett irodalomban (*Meringer, Murko, Moszyński*, stb. munkáit). Vö. még Gunda B.: *A lakóház kialakulása az Ormánságban* . . . Ethn. XLVII. 1936. 208.

[4] Gunda B. : *A lakóház kialakulása az Ormánságban* . . . 208, 31. kép. Conea I: *Clopotiva, un sat din Haţeg.* I. Bukarest, 1939. 42. kép.

9. kép. Román legény magyar bujkában és bő gatyában.
Csizér, Szilágy megye. Gönyey S. felv.

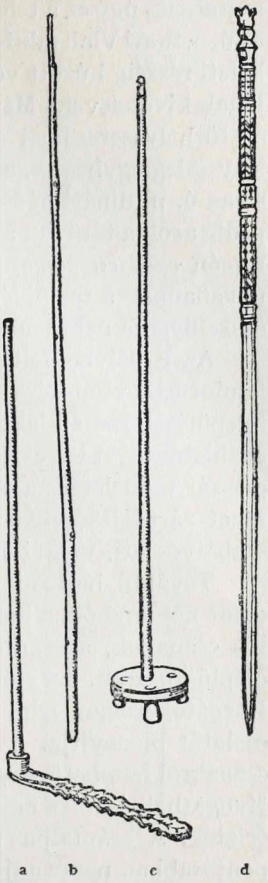
BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

10. kép. Román női ing ujjának részlete kalotaszegi magyar hímzéssel. Malomszeg, Kolozs megye. (Néprajzi Múzeum. 138.643. lsz.)

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
ACTA
TOPOGRAPHICA
ET
GEOLOGICA
ADHUC EDITA
BUDAPEST

got alkot. A szűkebb értelemben vett falu és határa között különbséget tenni nem lehet. Az utcák teljesen hiányoznak s az egyes telkeket gyalogösvények kötik össze. A falunak igen nagy kiterjedése van. A népesség állattenyésztéssel és szénacsinálással foglalkozik. A termelési rendszer extenzív.[1] A szénacsinálásra jellemzők a lecsonkolt élő fákra rakott boglyák.[2] Helyenként kifejlődött némi, archaikus jellegű háziipar. Igy a Mócföldön a faipar. Néhány hunyadmegyei faluban iparszerűen foglalkoznak sütőharangok készítésével.[3] Találkozunk egyszerű fazekassággal.[4] A lakosok azonban ezeket az iparokat csak olyan mértékben űzik, amilyen mértékben közvetlen életigényeik kielégítése miatt szükség van rájuk. Ezt legjobban bizonyítja, hogy termékeikkel (l. a fentebb említett móc példát) nem pénzgazdálkodást, hanem cseregazdálkodást folytatnak. A balkáni műveltségi kör háziipara nem fejlődőképes. A faluformát 400—1500 méter magasságban találjuk meg. Vuianak a faluformáról kifejtett történeti következtetései teljesen elhibázottak. A tanyajellegű település nem történetiséget, hanem gazdasági formát tükröz s a pásztorkodással, az irtványgazdálkodással magyarázható. Amint a terület tűzhelyszerszámai balkáni kapcsolatot

11. kép. Erdélyi guzsalyok: a. magyar talpas guzsaly, Domokos, Szolnok-Doboka megye (Néprajzi Múzeum, Budapest, 137.440. lsz.); b. román rúdguzsaly, Rohi, Szolnok-Doboka megye (Néprajzi Múzeum, Budapest, 137.439. lsz.); c. magyar talpas guzsaly, Kalotaszeg (Nagy J. után); d. magyar rúdguzsaly. Székelyföld. (Malonyay D. után).

[1] R. Vuia: *Chronologie des types de villages dans le Banat et la Transylvanie* III. Kolozsvár, 1936. 35—37.

[2] Néprajzi Múzeum, Budapest. Lsz. F. 12.231 (Alsónyíresfalva, Hunyad m.), F. 12.241 (Felsőnyíresfalva, Hunyad m.), F. 12.248 (Kékesfalva, Hunyad m.).

[3] Szilády Z.: *Erdély régi tűzhelyei.* Népr. Ért. X (1909), 8.

[4] B. Slătineanu: *Ceramica românească.* Bukarest, 1938. 118—124.

mutatnak, úgy ez a településforma is megtalálható a Balkánon, mégpedig az ú. n. Stari Vlah faluformában. Ez a faluforma a Belgrádtól Montenegró keleti részéig húzott vonaltól nyugatra terjedt el az Adriai tenger partjának kivételével.[1] Mármost feltűnő, hogy Erdélyben a fenti házforma és tűzhelyszerszámai s a tanyajellegű települések elterjedési területe lényegileg egybeesik, a Nyugatbalkánon is egybeesik a Stari Vlah falué és az ú. n. dinári házforma elterjedési területe.[2] A dinári házformának pedig azok a tárgyak a legjellemzőbb vezérkövületei, amelyek az erdélyi román *casă cu cămară* házformának. Ugyanannak a házformának és ugyanannak a településformának Erdélyben és a Nyugatbalkánon való összefüggése nem lehet véletlen.

Az Erdélybe felhúzódott balkáni műveltségi kör északi részén a faluformák rendezése magyar intézkedésre jött létre. A tanyajellegű települések román lakossága sok gondot okozott a közigazgatásnak s a közbiztonságot is veszélyeztette. A XVIII. század végén ezért II. József császár rendeletére a Bihar-hegységben a román tanyajellegű településeket zárt községekké kellett átrendezni, s így azután többé-kevésbbé szabályos úti, völgyi és halmazfalvak jöttek létre.[3]

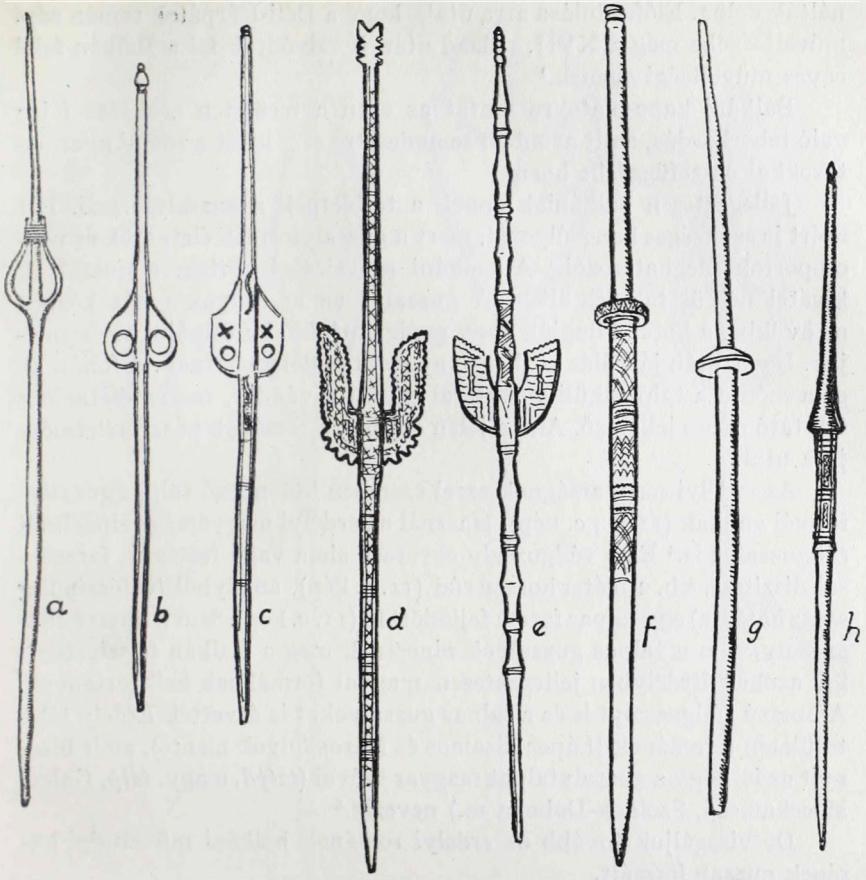
További balkáni elemei ennek a területnek a kúpalakú tetővel épült kőkunyhók, a jellegzetes, madárcsőrforma szájjal készült pásztorivó csanakok, a szántalpakra épített pásztorkunyhók és a kukoricacséplő kosarak. Az előbbi kettő a Nyugatbalkánon fordul elő s a Déli Kárpátok román népi műveltségének kétségkívül nyugatbalkáni kapcsolatát bizonyítja. A kúpalakú tetővel épült kőkunyhóról és az ivócsanakról feltehető, hogy azokat a román pásztorok hozták magukkal a Nyugatbalkánról s egyszerű életkörülményeik között napjainkig megőrizték. A szántalpas pásztorkunyhóval és a kukoricacséplő kosárral pontosabban nem tudjuk megmondani, hogy a Balkán félsziget melyik részén ismerkedtek meg a románok.[4] Mivel a kukorica csak a XV. század óta honosodott meg Európában s a románokhoz csak a XVII. században

[1] J. Cvijić: *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlja*. II. Belgrád, 1922. 332.

[2] J. Cvijić: i. m. 348 kk.

[3] Györffy I.: *Dél-Bihar falvai* ... 110.

[4] Gunda B.: *Balkanische Zusammenhänge der rumänischen Volkskultur der Südkarpathen*. Archivum Europae Centro-Orientalis VIII. (1942), 269—270. Hogy ezeknek a kérdéseknek a vizsgálatánál helyes nyomokon járok, megerősít az az ismertetés, amelyet tanulmányom magyar szövegéről a Balkán néprajzának kiváló ismerője, Ch. Vakarelski írt, Südostforschungen VII. (1942), 349. (Vö. D. Trotzig: *Slagan och andra tröskredskap*. Stockholm, 1943. 106.)

12. kép. Erdélyi román és ruszin guzsalyok : a) Bozovics, Krassó-Szörény megye (Néprajzi Múzeum, Budapest, 10.468. lsz.) ; b. Bozovics, Krassó-Szörény megye (Néprajzi Múzeum, Budapest, 10.453. lsz.) ; c. Bozovics, Krassó-Szörény megye (Néprajzi Múzeum, Budapest, 10.466. lsz.) ; d. Pojana, Hunyad megye (Néprajzi Múzeum, Budapest, 10.870. lsz.) ; e) Pojana, Hunyad megye (Néprajzi Múzeum, Budapest, 10.871. lsz.) ; f) Cserbel, Hunyad megye (Néprajzi Múzeum, Budapest, 79.568. lsz.) ; g) Rahó, Máramaros megye, ruszin guzsaly (Néprajzi Múzeum, Budapest, 88.751. lsz.) ; h) Bozovics, Krassó-Szörény megye (Néprajzi Múzeum, Budapest, 10.441. lsz.).

jutott el,[1] ebből következik, hogy a cséplőkosár használata sem lehet régibb. Nehezen képzelhető el, hogy előzőleg más gabona cséplésére hasz-

[1] I. Claudian : i. m. 96.

nálták volna. Előfordulása arra utal, hogy a Déli-Kárpátok román népi műveltségébe még a XVII. század után is szívódtak fel a Balkán felől egyes műveltségi elemek.[1]

Balkáni kapcsolatokra mutat az ezen a területen szokásos fejen való teherhordás, amit azonban semmiesetre sem lehet a római gyarmatosokkal összefüggésbe hozni.[2]

Jellegzetesen balkániak ennek a területnek a guzsalyformái. Ezt azért is szükséges hangsúlyozni, mert a guzsalyformák életkörök és népcsoportok meghatározói.[3] A balkáni műveltségi körben a guzsalyok kivétel nélkül talpnélküliek. A guzsalyt az asszonyok fonás közben az övükbe, a korcba dugják vagy pedig karjukkal a csípőjükhöz szorítják. Igy azután járkálás közben is nyugodtan dolgozhatnak. A fonásnak ez a módja a talpnélküli guzsallyal együtt a vándor, mozgó életmódot folytató népre jellemző. Ami a jelen esetben a románok pásztoréletmódjára utal.

Az erdélyi magyarságnak ezzel szemben különböző talpas guzsalyformái vannak (11. a., c. kép). Használ az erdélyi magyarság talpnélküli rúdguzsalyt is.[4] Ez a rúdguzsaly egyszerű síma vagy festéssel, faragással díszített, kb. 2 méter hosszú rúd (11. d. kép), amelyből (valószínűleg szász hatásra) egy talpas forma fejlődött ki (11. c. kép). Sem a hosszú rúdguzsaly, sem a talpas guzsalyok nincsenek meg a Balkán félszigeten s így azokat Erdélyben jellegzetesen magyar formáknak kell tartanunk. A hosszú rúdguzsalyt is és a talpas guzsalyokat is átvették Erdély több területén a románok (Lápos, Szamos és Maros folyók mente), amit bizonyít az is, hogy a guzsalytalpat magyar szóval (*talpă*, magy. *talp*, Galgó, Macskamező, Szolnok-Doboka m.) nevezik.[5]

De vizsgáljuk tovább az erdélyi románok balkáni műveltségi körének guzsalyformáit.

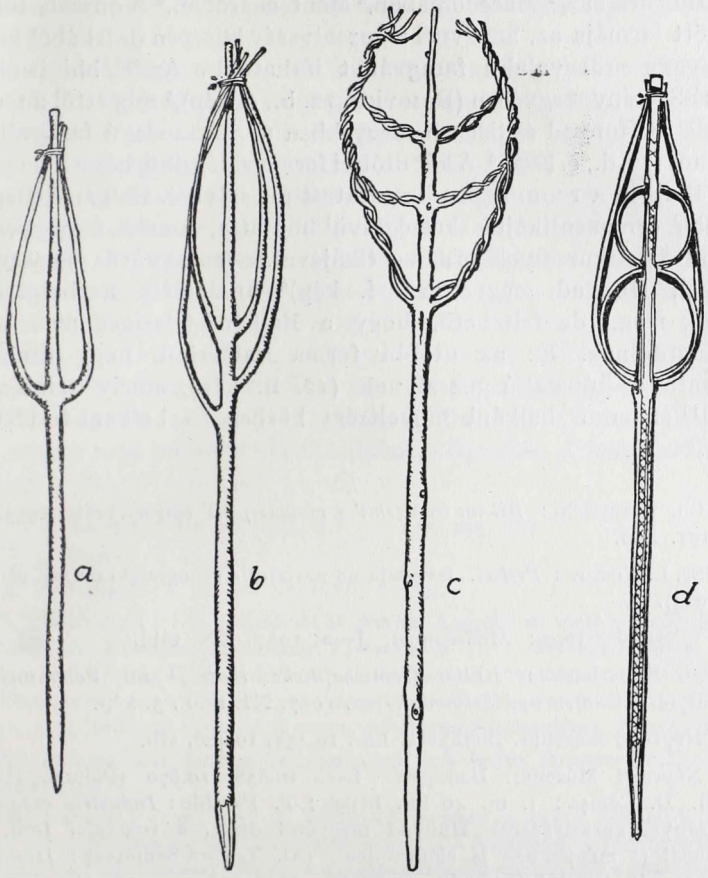
[1] B. Gunda: *Balkanische Zusammenhänge* . . . 269—270.

[2] S. Mehedinţi: *Was ist Siebenbürgen ?* Bukarest, 1941. 29; B. Gunda: *Die Uransässigkeit des Rumänentums in Siebenbürgen im Lichte rumänischer volkskundlicher Beweise.* Archivum Europae Centro-Orientalis VIII (1942), 511.

[3] A. Byhan: *Beitrag zur Volkskunde der Gagauzen.* Mémoires de la Société Finno-Ougrienne LXVII. Helsinki, 1933. 60., 2. jegyzet.

[4] Gönyey S.: *A kendermunka népi szerszámai Magyarországon.* Népr. Ért. XXVIII (1936), 2. térkép; Gönyey S.: *A székely guzsaly.* Népr. Ért. XXXIII (1941), 91—95. A guzsalyok szép sorozatát mutatja be s néprajzi jelentőségükre felhívja a figyelmet Bátky Zs.: *Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére.* Bp., 1906. 206 kk.

[5] Saját gyüjtésem. (11. b. kép).

13. kép. Erdélyi román guzsalyok: a) Kisrebra, Beszterce-Naszód megye (Néprajzi Múzeum, Budapest, 137.435. lsz.); b) Kisrebra, Beszterce-Naszód megye (Néprajzi Múzeum, Budapest, 137. 436. lsz.); c) Kisrebra, Beszterce-Naszód megye (Néprajzi Múzeum, Budapest, 137. 437. lsz.); d) Párva, Beszterce-Naszód megye (Néprajzi Múzeum, Budapest, 137.344. lsz.).

A legegyszerűbb forma egy természetes faág két szarvval (12. a. kép). Ilyen guzsalyt találunk a bozovicsi medencében Krassó-Szörény megyében.[1] Ez a guzsaly ismeretes a kisázsiai és a tráciai bolgárok-

[1] Néprajzi Múzeum, Budapest. Lsz. 10.468.

nál,[1] Bulgáriában,[2] Macedóniában,[3] Montenegróban.[4] A guzsaly továbbfejlődött formája az, amelynél a guzsalyszár közepén deszkából készült szív- vagy szárnyalakú faragványt láthatunk. Az előbbi ismeretes Krassó-Szörény megyében (Bozovics, 12. b., c. kép),[5] míg ettől a területtől keletre Hunyad és Szeben megyékben a szárnyalakú faragvány az általános (12. d., e. kép).[6] A két utóbbi forma valószínű, hogy a románoknál alakult ki a 12. a. képen bemutatott guzsalyból. Balkáni jellegüket azonban ornamentikájuk kétségkívül mutatja, amely megegyezik a balkáni lapátguzsalyok ornamentikájával.[7] A fagyűrűs guzsalyszár (Cserbel, Hunyad megye, 12. f. kép)[8] analógiáit a bolgároknál találjuk meg,[9] de feltehető, hogy a Balkán félsziget más részén is előfordulnak. Ez az utóbbi forma valószínű, hogy csak egy változata a kúpalakú guzsalynak (12. h. kép), amely szintén előfordul[10] ebben a balkáni műveltségi körben és balkáni területeken

[1] Ch. Vakarelski: *Bit na trakijskit' i maloazijskit' bălgari*. Sofia. 1935. 122, 190—191. kép.

[2] St. L. Kostov: *Prelici*. Izvestija na narodnija etnografski muzej v' Sofija IV. (1924), 26.

[3] L. Schulze-Jena: *Makedonien*. Jena, 1927. XX. tábl.

[4] A. Haberlandt: *Kulturwissenschaftliche Beiträge zur Volkskunde von Montenegro, Albanien und Serbien*. Wien, 1917. XI. tábl., 3. kép.

[5] Néprajzi Múzeum, Budapest. Lsz. 10.453, 10.466, stb.

[6] Néprajzi Múzeum, Budapest. Lsz. 10.858, 10.870 (Pojana, Hunyad megye). D. Comşa: i. m. 46 kk. képek; T. Pamfile: *Industria casnică* . . . 10. Szárnyas guzsalyszárak Hunyad megyétől délre, a romániai Dolj, Gorj és Mehedinţi megyékben is előfordulnak (Al. Tzigara-Samurcaş: *Izvoade de cresătături ale ţaranului român*. Bukarest, 1928. 31, 37, 45, stb. kép). Vö. még: M. von Kimakowicz-Winnicki: *Spinn- und Webewerkzeuge*. Würzburg, 1910. 13.

[7] St. L. Kostov: i. m. 29.; *Zbirka jugoslovenskih ornamenta*, Zagreb, 1931., 19—20. tábla. A román és balkáni guzsalyok díszítésénél az ékrovásos geometrikus ornamentika uralkodik.

[8] Néprajzi Múzeum, Budapest. Lsz. 79.568.

[9] St. L. Kostov,: i. m. 13. — A huculoknál (12. g. kép) kúpalakú gyűrű van a guzsalyon (l. m. K. Moszyński: *Kultura ludowa Slowian* I. Kraków, 1929. 306 208/4. kép), ami bukovinai román hatás lehet. Ilyen bukovinai román guzsalyt közöl Al. Tzigara-Samurcaş: i. m. 24, 49, 51. kép.

[10] Néprajzi Múzeum, Budapest. 10.437—10.442, 10.444, 10.445. lsz. Bozovics, Krassó-Szörény m.

(kisázsiai bolgárok,[1] Bulgária,[2] Macedónia,[3] Görögország,[4] Isztria,[5] Dalmácia[6]).

Kétségtelen, hogy a románok mindezeket a guzsalyokat a Balkánfélszigetről hozták magukkal vagy pedig az onnan magukkal hozott formákból fejlesztették ki. A Déli Kárpátok területén azután több más balkáni elemmel együtt megmaradtak.

Feltűnő azonban, hogy az ágguzsalyok változatai (13. kép) előfordulnak a Radnai-havasok vidékén is,[7] ahol azokat szintén balkáni maradványoknak kell tartanunk. A két terület között — főleg a Mezőségen — azonban olyan rúd- és talpas guzsalyokat használ a román nép, amelyeket a magyarságtól vett át (vö. 11. a.—c. kép).

Tovább folytathatnók a jellegzetes román műveltségi terület balkáni kapcsolatainak kimutatását, de már ez a néhány példa is rávilágít a Bihar-hegység, az Erdélyi Érchegység, Hunyad és Krassó-Szörény megye román népi műveltségének balkáni gyökereire. A fenti területen

[1] Ch. Vakarelski: *Bit na trakijskit'* ... 122, 192. kép.

[2] St. L. Kostov: i. m. 31.

[3] A. Haberlandt: i. m. 91, XI. tábl., 6. kép.

[4] A. Haberlandt: *Die volkstümliche Kultur Europas in ihrer geschichtlichen Entwicklung.* G. Buschan: *Illustrierte Völkerkunde* II 1. Stuttgart, 1926. 526. Itt a következőket írja Haberlandt: »In Griechenland, Rumänien und wiederum bis Istrien ist aber auch ein Stock mit einem besonders aufzusteckenden Haupt verbreitet, das die Form einer nach unten gekehrten geschweiften Tüte besitzt.«

[5] M. Gavazzi: *Der Aufbau der kroatischen Volkskultur.* Baessler-Archiv, XX. Berlin, 1937. 176.

[6] M. Gavazzi: i. m. 176. A kúpalakú guzsaly a Drina vonalától nyugatra s a Timok-Strumica völgyétől keletre terjedt el a Balkánon. A Balkán középső részén hiányzik. (M. Gavazzi: *Problem karakterističnoga razmještaja nekih etnografskih elemenata na Balkanu.* Extrait des Comptes Rendus du IV-e Congrés des Géographes et des Ethnographes Slaves, Sofia, 1936. 232.) Mivel a románok a Timoktól keletre Bulgária területén nem ismerkedhettek meg a kúpalakú guzsallyal, azt csakis a nyugati Balkánról hozhatták magukkal. — Az itt ismertetett guzsalyok további mediterrán kapcsolataira l. A. Byhan: *Überlebsel bei den Sarden.* Mitteilungen aus dem Museum für Völkerkunde in Hamburg. XIII. Hamburg, 1928. 257—259, F. Krüger: *Die Hochpyrenäen. D. Hausindustrie, Tracht, Gewerbe.* Hamburg, 1936. 32—42.

[7] Néprajzi Múzeum, Budapest. Lsz. 137.432 (Szamospart, Beszterce-Naszód m.), 137.435 (Kisrebra, Beszterce-Naszód m.). — L. még 13. kép. Az újabb eredetű talpas guzsalyok *(lábguzaly)* mellett ág- és kúpos guzsalyuk *(guzal, furcă)* van a moldvai csángóknak (Lükő G.: *Moldvai csángók kendermunkája.* Népr. Ért. XXVI (1934), 98, 5. kép). Az utóbbi guzsalyformákat valószínű, hogy a románoktól vették át.

és a Balkán félszigeten előforduló néprajzi jelenségek azonossága nemcsak műveltségi kapcsolatot jelent, hanem a román nép balkáni (elsősorban nyugatbalkáni) kapcsolatát is. Ezek a néprajzi dokumentumok csakis a román néppel együtt kerülhettek el a Balkánról Erdély délnyugati részére. A dokomentumoknak a néptől független átszívárgása semmi körülmények között sem jöhetett létre, mivel nem egyes műveltségi elemekről, hanem egymással szervesen összetartozó műveltségi elemek csoportjáról ('kultúrkomplexum') van szó. Az a nép, amelyik a Balkánról a Kárpátok területére költözött, magával hozta műveltségi javait is. Fontosnak tartjuk felhívni a figyelmet arra, hogy ezek a balkáni műveltségi elemek Erdélyben elsősorban ott fordulnak elő, ahol történetileg a román nép legelőször kimutatható[1] s az elemek egymással tárgyszociológiai szimbiózisban vannak.

Az erdélyi románok balkáni műveltségi körét a Maros völgyében egy magyar műveltségi áramlat ketté vágta. Ugyanis a Maros völgyén keresztül különböző néprajzi jelenségek kerültek el Erdély belsejébe. Ide tartozik a már említett cifra szűr, amely Gyulafehérvárig terjedt. A Maros völgyén át a Magyar Alföld felől nyomul előre a ló és szorítja ki a mezőgazdasági munkából a szarvasmarhát.[2] A Maros völgyében a *casă cu cămară* házforma összefüggése is megszakad s közé a *maison à four dans la tindă (casă cu cuptor în tindă)* forma ékelődik be.[3] Ennek a házformának az eredetét még nem látjuk világosan, de mivel vezérkövülete: a konyhában álló kerek, boglyaformájú kemence (s ennek tovább fejlődött négyszögletes formája) magyar népterületen is megvan

[1] Lásd Tamás L. és Kniezsa I. előbb idézett munkáit. A későbbi szláv (ruszin) lakosokra l. a szatmári és szolnokdobokai középkori falvakat. Kádár J.—Tagányi K.—Réthy L.: *Szolnokdoboka vármegye monográfiája*, V. Deés, 1901. 310 kk. Maksai F.: *A középkori Szatmármegye*. Bp., 1940. Legújabban Szabó T. Attila (szerk.): *Szolnok-Doboka magyarsága*, Kolozsvár, 1944. c. gyűjteményes munkában Makkai L. (*Belső-Szolnok és Dobokamegye a középkorban* 65) és Jakó Zs. (*Belső-Szolnok és Doboka magyarsága* 105) mutattak rá az északerdélyi ruszin betelepülésekre.

[2] L. az 1911. évi magyar állatszámlálás eredményeit. Magyar Statisztikai Közlemények, 41. k. Bp., 1913. — A lovak száma a Maros völgyében aránylag nagyobb, mint a hegyi falukban, ahol a fő igásállat a szarvasmarha. A lovak száma csak a mócvidéken emelkedik lényegesebben, azonban a mócok a lovat nem a mezőgazdasági munkánál használják, s a lovak száma ott sem haladja meg az igás szarvasmarhák számát. A Feketekörös völgyében is a Magyar Alföld felől nyomul előre a ló. (Györffy I.: *A Feketekörös-völgyi magyarság*. Földrajzi Közlemények XLI (1913), 495.)

[3] R. Vuia: *Le village roumain* . . . 3. térkép.

(mint pl. a Feketekörös völgyében,[1] Kalotaszegen,[2] a Székelyföldön[3]) feltételezhetjük, hogy kialakításában nagy része volt a magyarságnak. A román építkezési terminológia magyar eredetű szavai és magyar tárgyi analógiák nyomán további magyar hatások is kimutathatók a román építészetben. Feltétlen magyar befolyásra alakult ki a fejlettebb gerendafal építés és tetőemelés (kontyos tető). Magyar eredetű Erdély nyugati részén, a Mezőségen a patics és vályogfal, Hunyad megyében a szobában álló szabad tűzhely felett a méhkas formájú füst és szikrafogó s a ház és berendezésének más elemei.[4]

Erdélyben jellegzetes román házat (különös tekintettel a tűzhelyre) csak az említett román műveltségi területen találunk. Erdély minden más területén — helyi szász hatásoktól eltekintve — a ház magyar, vagy a Nagyszamos völgyétől északra a Radnai-havasok, a Láposhegység, az Avas, stb. vidékén szláv hatásnak volt kitéve. Ezt a szláv hatást legjobban jellemzi a ruszin-orosz kemenceformának (*peč*) Máramaros, Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód és Szatmár megyékben való előfordulása.[5] Szláv hatással magyarázhatjuk a hajdinatermelést,[6] s a szénatartó abarák elterjedését.[7] Ezeknek az északi, szláv műveltségi elemeknek az elterjedési területén igen sok a románok között a szláv típus (szőke haj, kék szem s általában a szlávos keletbalti elemek előfordulása).[8] A műveltségi jelenségek elterjedése és a szláv népiség között kell valami összefüggésnek lenni, mert a XI. században — a délerdélyi kisebb szláv foltoktól eltekintve — kb. a Szamos vidékéig terjednek a szláv települések.[9]

A szláv műveltségi hatás Északerdélyben csak morfológiai. Az általános román műveltségi színvonal emelésénél szerepet nem játszik. A magyar műveltségi hatás nemcsak morfológiai jelentőségű, hanem

[1] Györffy I.: *Dél-Bihar falvai* . . . Népr. Ért. XVII (1916), 102.

[2] Bátky Zs.: *Néhány adat Bánffyhunyadnak és környékének népies építkezéséhez.* Népr. Ért. VIII (1907), 61.

[3] Viski K.: *Adatok a székely építkezés ismeretéhez.* Népr. Ért. XII (1911), 116.

[4] Cs. Sebestyén K.: *A székely ház eredete.* Népr. Ért. XXXIII (1941), 81—85.

[5] R. Vuia: *Le village roumain* . . . 68.

[6] Bátky Zs.: *Kivesző gabonaféléink.* Földrajzi Közlemények XLVI (1918), 32.

[7] Megfigyelésem szerint az abarák a Nagyszamos völgyében (Bethlen) szórványosan még előfordulnak. Máramaros megyében *şopru* néven ismeretesek Barcánfalva, Majszin, Borsa, Váncsfalva, Nánfalva, Izaszacsal, Batiza, stb. falvakban.

[8] Saját megfigyeléseim az Iza és a Visó völgyében.

[9] Vö. Kniezsa I.: i. m.-ban közölt térképpel. L. még Gunda B.: *Magyar-szláv néprajzi kapcsolatok.* 224.

gazdasági és társadalmi tekintetben is formálja a román ethnikumot s a polgárosodás gondolatának az előkészítője. A magyar műveltségi javak átvétele új alakulási irányt ad a román népi műveltségnek. Ha a magyaroknak és románoknak hagyományos műveltségükkel szembeni magatartásukat vizsgáljuk azt látjuk, hogy a magyarok előljárnak a fejlődésben, az újításban. A magyarok hagyományos műveltségi elemeiket a mai igényeknek megfelelően alakítják. Ezzel példát mutatnak a románoknak, akik követik, utánozzák őket. A román nép azt a gazdasági és társadalmi színvonalat igyekszik magáévá tenni, amelyet a magyarságnál lát és tapasztal. A magyarok gazdasági műveltsége, viselete, stb. minden irányban terjed a románok közé, de nagyobb erővel elsősorban a Görgényi- és Kelemen-havasok vidékén, a Mezőségen, a Kalotaszegen s a Magyar Alfölddel érintkező részeken.[1] A közös keleteurópai elemek is a magyarságnál sokkal fejlettebb formában fordulnak elő, mint a románoknál.

A magyar műveltségi hatás kezdetét történetileg rögzíteni igen nehéz, sőt sok tekintetben lehetetlen is. Az ekékről, a guzsalyokról, a népviseletről történeti adatok nem maradtak fenn. Az a lényeges azonban, hogy ma is élő, szerves folyamatokról van szó, amelyek elől a románság sem ortodox szellemével, sem a zárt földrajzi környezetben való éléssel nem tud elzárkózni. A magyar népi műveltség ereje éppenúgy érezteti hatását a zárt földrajzi környezetben, mint a hagyományosan élő társadalmi rétegekben.[2]

A román ethnikum kénytelen engedni a magyar műveltségi erőnek, ha a fejlődés útján akar haladni.

Gunda Béla

[1] Jellemzően írja T. Nagy I.: *Csíkmegye közgazdasági leírása*. Bp. 1902. c. munkájában, hogy a megye északi részén lakó románok »viseletre és szokásokra a székelységhez símulnak.« (15.)

[2] Foglalkoznunk kellene még a szellemi hagyományoknak, a népköltészetnek a kérdéseivel is, mint azt már magyar-szláv vonatkozásban megtettük. Az idevonatkozó eredmények sok bizonytalansága azonban nem engedi meg, hogy a problémákat kultúrmorfológiai szempontból vizsgáljuk.

AZ ERDÉLYI FATEMPLOMOK KUTATÁSÁNAK MAI ÁLLÁSA

Az európai művészettudomány az újabb időkben egyre növekvő érdeklődéssel fordul a népies faépítészet emlékei felé. A múlt század romanticizmusa fedezte fel és értékelte először az észak- és közép-kelet-európai fatemplomokat, melyek főleg sajátos festői és hangulati jellegükkel vonták magukra a kor figyelmét. De ez az érdeklődés sokáig inkább esztétikai és néprajzi irányú volt; nagyobb lendületet a faépítészet kutatása csak az első világháború után, Strzygowski fellépése révén kapott, aki a faépítészetnek egészen alapvető fontosságú helyet jelölt ki az európai művészet kialakulásában.[1] Elgondolásának kétségtelen érdeme, — ha szempontjai vitathatók is — hogy a faépítészetet az eddigi esztétikai és néprajzi érdeklődés színteréről bevonta a modern művészettudomány körébe.

A magyar tudományos irodalomban a faépítészet kutatását a magyar művészettörténet megalapozói, Henszlmann Imre és Rómer Flóris indították meg. Ők voltak, akik az Erdéllyel szomszédos szatmári egyházmegye középkori templomainak a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából folytatott összegyűjtése alkalmával a faemlékeket is felmérték a társaságukban levő Schulcz Ferenc építésszel. Schulcznak e felmérések alapján készült rajzai szolgáltak később illusztrációul Haas szatmári püspök tanulmányához, melyet egyházmegyéje fatemplomairól írt. Ez a cikk a bécsi Centralcommission folyóiratában jelent meg (1866) és itt közölte Haas a veresmarti román fatemplom rajzát is Lippert Józseftől, mely aztán a német kézikönyvek nyomán sokáig egyedül képviselte a művészettörténeti köztudatban a középeurópai faépíté-

[1] J. Strzygowski: *Early church art of Northern Europe.* London, 1928; u. a.: *Die altslawische Kunst (Ein Versuch ihres Nachweises).* Augsburg, 1929, stb.

szetet.[1] Henszlmann maga már korábban, az »Archaeológiai Közlemények« 1864-iki évfolyamában közölt beszámolója során foglalkozott a szatmári román fatemplomokkal és megemlített néhány magyar fatornyot is.[2] 1870-ben pedig Rómer Flóris az »Archaeológiai Értesítőben« tett közzé mint szerkesztő egy felhívást, melyben a faépítészet emlékeit a folyóirat munkatársainak figyelmébe ajánlotta és őket gyüjtésre, adatközlésre kérte.[3] Azonban a következő évtizedek során elsősorban a felsőmagyarországi tót és rutén fatemplomok foglalták le a tudomány és a nagyközönség érdeklődését. Csak a századforduló körül terelődött a figyelem Erdély felé. Először Fetzer J. Ferenc ismertetett néhány szilágysági román fatemplomot (1896)[4], azután Kelemen Lajos írt a szászbanyiczai román fatemplomról (1899)[5], majd egymásután jelentek meg Myskovszky Ernő, Téglás István, Kós Károly, Szinte Gábor és Szinte László cikkei (1904—1913), melyekben román fatemplomokat közöltek.[6]

Már ebből a rövid felsorolásból is azonnal kitűnik, hogy a háború előtti magyar tudomány behatóan és teljes tárgyilagossággal foglalkozott a románok és általában a Magyarországon élő nemzetiségek faépítészetével.[7] Nem fogadhatjuk el tehát Coriolan Petranu-nak azt

[1] M. Haas—Fr. Schulz: *Die Holzkirchen im Bisthume Szathmár.* Mittheilungen der K. K. Central-Commission. Bd. XI. Wien, 1866. 1—14. — A veresmarti fatemplom Lippert József-féle rajzát Haas nyomán közölte: R. Wesser: *Der Holzbau.* Berlin, 1903. 66 (Beiträge zur Bauwissenschaft. Heft 2); A. Springer: *Handbuch der Kunstgeschichte.* II. Bd. XII. Auflage. Leipzig, 1924. 339.

[2] Henszlmann I.: *A szatmári püspöki megyének középkori építészeti régiségei.* Archaeológiai Közlemények. R. F. IV. Pest, 1864. 139—140.

[3] Archaeológiai Értesítő. R. F. IV. Pest, 1870. 241.

[4] Fetzer J. F.: *Régi fatemplomok Szilágy megyében.* Archaeologiai Értesítő. U. F. XVI (1896), 243—248.

[5] Kelemen L.: *A Mezőség széléről.* Erdély VIII. Kolozsvár, 1899. 52—53; u. a.: *A szászbanyicai gör. kath. fatemplom.* Erdély IX (1900), 50—51.

[6] Myskovszky E.: *Régi fatemplomok.* Művészet III. Budapest. 1904. 301—306; Téglás I.: *Erdélyi fatemplomok.* Művészet III (1904), 402—404; u. a.: *Az elpusztítás alá került fatemplomok.* Erdély XIII (1904), 3—4, 50—52; u. a.: *Az erdélyi fatemplomok dísze.* Művészet VII (1908), 90—95; Kós K.: *Egy kalotaszegi fatemplomról.* A Ház. I. Budapest, 1908. 61—63; Szinte G.: *A kolozsmegyei fatemplomok.* Néprajzi Értesítő XIV (1913), 1—31; Szinte L.: *Erdélyi fatemplomok és haranglábak.* Néprajzi Értesítő XIV (1913), 279—285; u. a: *Az erdélyi fatemplomok.* Építő Ipar XXXVII. Budapest, 1913. 215—218.

[7] Petranu egyik régebbi tanulmányában maga is részletesen ismerteti a magyar kutatók eredményeit (*Die Kunstdenkmäler der Siebenbürger Rumänen im Lichte der bisherigen Forschung.* Cluj, 1927.), sőt egy újabb művében is sűrűn hivatkozik véleményükre (*L'art roumain de Transylvanie. La Transylvanie.* Bucarest, 1938. 488—489.)

a többször hangoztatott, célzatos vádját,[1] amely szerint a magyar tudomány nemtörődömsége és soviniszta hajlandósága útját állta vagy éppen teljesen elhanyagolta a románok és általában a nemzetiségek faemlékeinek ismertetését és megvédését. Sőt éppen ellenkezőleg : amennyiben a magyar kutatás faépítészettel egyáltalán foglalkozott, elsősorban a nemzetiségek emlékei iránt érdeklődött és azokra hívta fel a figyelmet. Tette ezt természetesen saját korának tudományos szemlélete alapján, annak módszereivel és eszközeivel. Ezt a munkát a legmagasabb magyar tudományos fórum, az Akadémia is támogatta. Magától értetődik, hogy ebben a korszakban még nem várhatunk kimerítő monografikus feldolgozásokat, de hogy a magyar úttörők lelkesen érdeklődő és felfedező munkássága mégsem volt egészen haszon nélküli például Románia újonnan fellendülő nemzeti művészettudományára, azt legjobban bizonyítja a szinyérváraljai román fatemplom példája, melyet Strzygowski, Klemetti, sőt maga Petranu is ugyanazon rajzok alapján közöltek több ízben is, melyeket Schulcz Ferenc még 1864-ben a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából Henszlmann és Rómer társaságában készített.[2]

Valahány cikk pedig megjelent, egyik sem mulasztotta el a hivatalos körök és a nagyközönség gondjaiba ajánlani az elkerülhetetlen pusztulásnak kitett faemlékeket, éspedig nemzetiségi különbség nélkül valamennyit. Ha ezt a feladatot nem is sikerült eredményesen megoldani, azért az általános közfelfogás felelős, nem pedig a magyar tudomány, melynek jóakaratán nem múlott a dolog. A magyar Műemlékek Országos Bizottságának állítólagos sovinizmusát tehát éppen úgy nem lehet okolni a veresmarti román fatemplom pusztulásáért, — miként Petranu teszi,[3] — ahogyan mi magyarok sem tehetjük

[1] C. Petranu : *Monumentele istorice ale judeţului Bihor.* I. *Bisericile de lemn.* Sibiu, 1931. 55 ; u. a. : *Noui cercetări şi aprecieri asupra arhitecturii în lemn din Ardeal.* Bucureşti, 1936. 11—12. Erre a kérdésre vonatkozólag vö. : H. Balogh : *Les édifices de bois dans l'architecture religieuse hongroise.* Budapest, 1941. 8—9, 24. jegyzet.

[2] A sokszorosított rajzokon lévő felirat : »Im Auftrage der ungarischen Akademie der Wissenschaften in Gemeinschaft mit den Archaeologen Dr. Fl. Rómer u. Dr. E. Henszlmann aufgenommen; gezeichnet von Schulcz Ferencz.« (Budapest, a Műemlékek Orsz. Bizottsága rajzgyüjteményében). — Haas cikke után közölve Petranu : *Kunstdenkmäler,* stb. 35 ; H. Klemetti : *Suomalaisia kirkonrakentajia a 1600 ja 1700 luvuilla.* Porvoo, 1927. 275 ; J. Strzygowski : *Early church art in Northern Europe.* London, 1928 ; u. a. : *Die altslawische Kunst.* Augsburg, 1929. 247.

[3] Petranu : *Bihor* 56.

felelőssé az erdélyi román Műemlékbizottságot pl. a magyarbikali fatorony lebontása miatt.

Petranu maga is elismeri,[1] hogy az állam ereje nem elegendő ennyi, nagy gondozást kívánó emlék fenntartásához. Ezt csak társadalmi úton lehetne elérni, de ahhoz hiányzott a közvélemény egyöntetű megnyilatkozása és napjainkban szinte éppen úgy hiányzik, mint félszázaddal ezelőtt. Az a szokás pedig, melyet újabban Romániában követnek, hogy a már lebontásra ítélt legkiválóbb emlékeket az állam megvásárolja és muzeális célokra felállítja, szintén nem új gondolat: a magyar állam, illetve a Magyar Nemzeti Múzeum már 1904-ben megbízta Myskovszky Ernőt, hogy tárgyalásokat folytasson az oláhlápos-baltai templom megvásárlására.[2]

Sokkal több joggal panaszkodhatnánk magyar részről, hogy a magyar kutatás éppen a magyar emlékeket hanyagolta el a nemzetiségek javára. Az idevágó irodalomban, a Gerecze-féle műemlékjegyzékben,[3] fénykép- és rajzgyüjteményekben határozottan a nemzetiségi anyagon van a hangsúly. A kutatás megindulásakor ugyan, például a Henszlmann—Rómer-féle szatmári gyüjtés, azután számos helytörténeti mű magyar és nemzetiségi emlékeket még egyaránt figyelemre méltatott, de később a felsőmagyarországi tót és rutén fatemplomok foglalták le teljesen a kutatók érdeklődését. A századfordulónak is el kellett múlnia, míg a magyar tudományos irodalom újból magyar faemlékekkel foglalkozott. Ekkor azonban nem a művészettörténet, hanem a néprajz köréből indult ki a kezdeményezés. Malonyay Dezső hatalmas néprajzi sorozata[4] — mely a Kalotaszeget illetően Jankó János korábbi művére[5] támaszkodott — fedezte fel az erdélyi magyarság népművészetét és terelte a figyelmet most már az egész népies faépítészet felé. Utána számos magyar építész és grafikus tanulmányozta Erdély, főleg a Kalotaszeg és a Székelyföld magyar faépítészetét.[6] Őket azonban művészi és gya-

[1] C. Petranu: *Neue Forschungen auf dem Gebiete der Holzbaukunst Siebenbürgens.* Résumés des communications présentées au XIIIe Congrès international d'histoire de l'art. Stockholm, 1933. 66.

[2] Művészet III (1904), 304.

[3] Gerecze P.: *A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma.* Budapest, 1906. Magyarország Műemlékei. II.

[4] Malonyay D.: *A magyar nép művészete.* I. *A kalotaszegi magyar nép művészete.* Budapest, 1907.; II. *A székelyföldi, a csángó és a torockói magyar nép művészete.* Budapest, 1909.

[5] Jankó J.: *A Kalotaszeg magyar népe.* Budapest, 1892.

[6] Az építész-grafikus csoportnak két vezéralakja Kós Károly és Thoroczkai Wigand Ede. Kós K.: *Erdély népének építőművészetéről.* A Ház II (1909), 125—

korlati érdeklődés vezette: a népies faépítészetben megismert formák segítségével akarták kifejleszteni az új magyar építészeti stílust.

Az utolsó nagyobb tanulmány, mely a háború előtt magyar kutatótól megjelent, Szinte Gábor beszámolója[1] kolozsmegyei néprajzi útjáról. Gyüjtésében — melyet hivatalos támogatás segített — a nagyobb részt megint a román fatemplomok foglalják el, magyar emlék itt is csak néhány szerepel.

Valósággal azt mondhatjuk, hogy a nemzetiségi fatemplomokat széltében ismerte és megbecsülte a magyar tudomány meg a nagyközönség, míg a magyar faemlékekről Magyarországon is csak néhány elszórt cikk, pár lelkes amatőr tudott. Ezek után könnyen érthető, hogy Románia újabb művészettörténetírása, mely jól felfogott nemzeti érdekből hangsúlyozza saját faépítészetének esztétikai értékét és történeti fontosságát, egyáltalán nem veszi tekintetbe a magyar faépítészet vonatkozásait. Kiadványaik a műalkotások és a kutatás minden érdemét saját nemzetük számára sajátítják ki és ilyen szellemben tájékoztatják a külföldi tudomány széles rétegeit is. Ez számukra annál inkább lehetséges, mert a magyar faépítészet, különösen pedig annak rendkívül érdekes egyházi vonatkozású emlékei jóformán ismeretlenek a nemzetközi tudományos irodalomban.

Az első világháború után az új Románia fokozott lelkesedéssel törekedett saját múltjának és művészetének megismerésére. Erdélyben éppen a fatemplomok a románok legérdekesebb műemlékei; természetes tehát, hogy ezek kerültek a művészettörténeti kutatás középpontjába. Ezt a kutatómunkát főleg Strygowski szempontjai és elvei irányítják, melyek a román tudósok körében igen élénk visszhangra találtak. Az újabb rendszeres kutatás első eredményei voltak Petranu kötetei, melyek eddig két Erdéllyel szomszédos megye, Arad és Bihar román faépítészetének jelenlegi képét teljesen tisztázták.[2] Petranu ezeken kívül egész sor hosszabb-rövidebb írásában foglalkozott

144, 277—282; u. a.: *Nemzeti művészet.* Magyar Iparművészet XIII. Budapest, 1910. 141—157; u. a.: *Régi Kalotaszeg.* Magyar Iparművészet XIV. (1911), 157—216; u. a.: *Erdély.* Kolozsvár, 1929; u. a.: *Kalotaszeg.* Kolozsvár, 1932, stb. Thoroczkai Wigand E.: *Az én falum.* Művészet IV (1907), 329—336; u. a.: *Erdély beszédes hagyományai.* Budapest, é. n.; u. a.: *Cserényös házak.* Budapest, é. n.; u. a.: *Hímes udvar.* Budapest, 1916, stb.

[1] Szinte G.: *A kolozsmegyei fatemplomok.* Néprajzi Értesítő XIV (1913), 1—31.

[2] C. Petranu: *Bisericile de lemn din judeţul Arad.* Sibiu, 1927; u. a.: *Monumentele istorice ale judeţului Bihor.* I. *Bisericile de lemn.* Sibiu, 1931.

a román faépítészet problémáival.[1] A tulajdonképpeni Erdély területéről számos román fatemplomot ismertetett részletesen Atanasie Popa,[2] míg Victor Brătulescu legutóbb megjelent értékes és szép kiadványa[3] a máramarosi román faépítészetről ad kimerítő tájékoztatást.

Az elmult évtizedben a magyar tudomány is sűrűn foglalkozott a faépítészettel. A munka az erdélyi magyarság köréből indult el újra, Debreczeni László rendszeres gyüjtésével, melynek első eredményeit szép albumában tette közzé.[4] A magyar néprajztudósok közül Viski Károly és Györffy István végeztek gyüjtéseket, Viski Károly főleg Erdélyben, Györffy István pedig a Tiszántúlon. Különösen fontos gyűjtésének Bereg és Szatmár megyékre vonatkozó anyaga.[5]

Majd e sorok írójától jelent meg nagyobb összefoglalás,[6] melynek főtörekvése volt a magyar faépítészet általános problémáit és főleg nemzeti sajátságait, valamint viszonyát a többi szomszédos faépítészethez megállapítani. Ezt a célját az egész magyarság területére kiterjeszkedő emlékanyagra támaszkodva kívánta elérni.

Az ott első kísérletképen összeállított adattár Beregmegyére vonatkozó része örvendetes módon gyarapodott Domanovszky

[1] Már eddig idézett művein kívül vö. C. Petranu: *Originea turnurilor bisericilor de lemn din Ardeal.* Cluj, 1931 (extras din »Inchinare lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani«); *Bisericile de lemn ale Românilor ardeleni în lumina aprecierilor străine recente.* Sibiu, 1934; *Noui cercetări şi aprecieri asupra arhitecturii în lemn din Ardeal.* Bucureşti, 1936; *L'art roumain de Transylvanie. La Transylvanie.* Bucarest, 1938. 484—496; *Nouvelles discussions sur l'architecture de bois de la Transylvanie.* Bucarest, 1939.

[2] A. Popa: *Rapoarte şi dări de seamă către Comisiune.* Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secţia pentru Transilvania pe 1929. Cluj, 1930. 351—399; u. a.: *Biserici vechi de lemn româneşti din Ardeal.* Anuarul stb. pe 1930—1931. Cluj, 1932. 161—314; u. a.: *Biserici de lemn din Ardeal.* Anuarul, stb. IV. 1932—1938. Cluj, 1938. 55—154.

[3] V. Brătulescu: *Biserici din Maramureş.* Bucureşti, 1941. Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice. Anul XXXIV. Fasc. 107—110.

[4] Debreczeni L.: *Erdélyi református templomok és tornyok.* Kolozsvár, 1929; *Szilágyság fatornyairól.* Szilágysági ref. Naptár az 1933. évre. Zilah, 1932. 54—62; *Kalotaszegi tornyok Szilágyban.* Szilágysági ref. Naptár az 1935. évre. Zilah, 1934. 101—110; *Haldokló templomművészet.* Szilágysági ref. Naptár az 1936. évre. Zilah, 1935. 99—105; *A mi művészetünk.* Kolozsvár, 1940.

[5] Gyűjtésük anyaga megtalálható a Néprajzi Múzeum fényképgyűjteményében. Vö. továbbá: *A Magyarság Néprajza* II. Budapest, é. n. (1934). 351—354. (*Díszítőművészet* — írta Viski K.)

[6] Balogh I.: *Magyar fatornyok.* Budapest, 1935. Néprajzi Füzetek. (Szerk. Győrffy) I. 1. sz.

György[1] újabb kutatásai folytán, míg az erdélyi rész Szabó T. Attila és Herepei János gazdag adatközlésével[2] kapott bőséges kiegészítést.

Fentemlített munkám főbb elgondolásait és eredményeit jóval részletesebben kifejtettem egy francianyelvű összefoglalásban,[3] mely — mivel abban főleg a magyar faragómesterség múltját óhajtottam felderíteni — a magyar ácsok jegyzékével bővült.

A világháború utáni kutatás tehát az erdélyi faépítészettel magyar és román részről egyaránt behatóan foglalkozott. Az új kiadványok sok új szempontot és még több új anyagot hoztak felszínre, amely a magyar és román faépítészetet egészen új megvilágításba helyezte. Számos felvetődő probléma megoldódott és most már az egész erdélyi faépítészetet meglehetősen át tudjuk tekinteni.

* * *

Az erdélyi magyar faépítészet távolabbi múltjára vonatkozólag csak elszórt adatokból kaphatunk felvilágosítást.

A jelenleg fennálló emlékek többnyire a XVII—XVIII. századból valók. A legkorábbi a mezőcsávási harangláb 1570-ből. Kétségtelen azonban, hogy ezt az időt már jóval megelőzően a korábbi századokban is hatalmas faépítészet virágzott Erdélyben, hiszen az óriási rengetegekkel borított hegységek a legalkalmasabb anyagot szolgáltatták a monumentális faépítészet kifejlődésére. Egyes vidékeken, aminők Kalotaszeg meg a Székelyföld egyes részei, a falusi építészetnek mindmáig jóformán egyetlen anyaga a fa. Természetes, hogy a kereszténység felvételekor, midőn sokfelé kellett építeni kisebb vidéki templomokat, az egyház is ehhez az építésmódhoz folyamodott. Az első magyar templomok, — királyi vagy főuri bőkezűség emlékei, — a nagyobb központokban lévő, díszes emlékszerű egyházak voltak, melyeket eleinte behívott külföldi mesterek építettek. Vidéken, kisebb helységek ilyen költséges épületeket nem emelhettek; meg kellett elégedni olcsóbb és egyszerűbb építésmóddal. A kis fatemplomokat idővel állandó anyagból készült egyházak váltották fel.

[1] Domanovszky Gy.: *Magyarország egyházi faépítészete. Bereg megye.* Budapest, 1936.

[2] Herepei J.—Szabó T. A.: *Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez. I. Fatemplomok és haranglábak.* Kolozsvár, 1939. Erdélyi Tudományos Füzetek. 107.

[3] H. Balogh: *Les édifices de bois dans l'architecture religieuse hongroise.* Budapest, 1941. Études sur l'Europe Centre-Orientale. No. 25.

A legelső ismert adatunk Szent László király építkezése a bihar-megyei Szentjobbon, ahol Szent István első magyar király jobbkezének megőrzésére bencés famonostort alapított 1094-ben[1]: »Ladislaus Rex... ut eo sancta dextera (t. i. Szent István királyé) collocaretur . . . de consilio eorum monasterium ligneum in honorem beatae Mariae Virginis in eodem loco (t. i. Szentjobbon) fundavit.« A monostorhoz kétségkívül templom is tartozott, mely — egy híres ereklye megőrzésére lévén szánva — a normális vidéki templomok méreteit bizonyára meghaladta, hogy a barátokat és a zarándokokat kényelmesen befogadhassa. Ez volt az első magyar fatemplom, melyről hiteles okleveles feljegyzésünk van. Hozzávetőlegesen a román stílusú falusi magyar kőtemplomok mintájára képzelhetjük el. Félköríves, vagy esetleg egyenes záródású szentélye lehetett, elébe épített vagy homlokzati toronnyal. Esetleg külön mellette állott a faharangláb. A románkori magyar falusi kőtemplomok közül majdnem mindegyiknek elébe épített vagy homlokzati kőtornya is volt, amint a fennmaradt emlékek bizonyítják. Igy különálló fatornyok, faharanglábak ebben a korszakban éppen csak fatemplomok mellett állhattak, a kőtemplomoknál nem volt rájuk szükség.

Mivel korai okleveles anyagunk természetszerűleg nem túlságosan nagy számmal maradt, a közvetett adatokat is gondosan fel kell használnunk. Itt jönnek segítségünkre a középkori helynevek, melyek mint *Botegyház* (Zaránd m.), *Gerendásegyház* (Békés m.), *Tövisegyház* (Arad m.) botból, gerendából, tövisből, illetve valamilyen faanyagból készült templomról tudósítanak.[2] A XIV. század legelejéről, 1301-ből való első okleveles adatunk, amely a *Harangláb* helynevet említi Küküllő m.-ben[3]. Nyilvánvaló, hogy az írott feljegyzést jóval megelőzően maga a helynév, tehát a szó által jelölt fogalom már régóta közismert volt; ebben a faluban éppen valamilyen feltűnőbb, nagyobb harangláb állhatott, amelyről a község a nevét is kapta.

Az okleveles anyag növekedésével a fatemplomokra vonatkozó adatok is szaporodnak. A tatárjárást követőleg az építkezés újból hatal-.

[1] G. Fejér: *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* Tom. I Budae, 1829. 486—487.

[2] Vö. H. Balogh: *Les édifices de bois* 15.

[3] F. Zimmermann—C. Werner: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.* I. Hermannstadt, 1892. 220, vö. M. Czinár: *Index alphabeticus Cod. dipl. Hung. per G. Fejér editi.* Pest, 1866; Szarvas G.—Simonyi Zs.: *Magyar Nyelvtörténeti Szótár.* I. Budapest, 1890. 1324; Csánki D.: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában.* V. Budapest, 1913. 879.

masan fellendült, hiszen a pusztító hadjárat után rengeteg újjáépítésre, bővítésre, sőt új alapításra volt szükség.

A faépítkezés ekkor újból nagy szerephez jutott.

A XIV—XV. századból már egész sor feljegyzést ismerünk, melyek fatemplomokat vagy fatornyokat említenek. Igy 1322-ben András erdélyi püspök engedélyt ad Iványisi Péter fiának, János mesternek, hogy a szatmármegyei Csengeren fakápolnát építhessen.[1] 1338-ban az aradmegyei Szinte községben Szent Bereczk hitvalló tiszteletére szentelt fakápolna állott.[2]

Számos adatot ismerünk a Szilágyság vidékéről. Igy tudjuk, hogy Nagymonnak a XIV. század végén, 1367-ben fakápolnája volt.[3] A XV. század közepén, 1450-ben a Kusalyi Jakcsok számára készült határjárás Szilágy megyében ugyancsak több fatemplomot sorol fel és pedig Görcsön, Kucsó, Papteleke, Bősháza, Györgyteleke, Papfalu és a ma ismeretlen Bikos helységekben.[4] 1470 körül egész sor szilágymegyei faluban álltak fatemplomok, vagyis kisebbméretű fatemplomok. Ilyenek Bősháza, Erked, Krasznahorváti, Kucsó, Szamosardó, Szamosudvarhely, Völcsök. Többnek cinterme és sírboltja is volt.[5]

Szolnok-Doboka megyében, Somkeréken 1446-ban a somkereki Erdélyi család udvarháza mellett fatorony állott.[6]

Kétségtelen, hogy ezek az eddig ismeretes adatok csak elenyészően csekély hányadát alkotják az egykori állománynak és a középkorban is ezeknél sokszorosan több fatemplom meg fatorony állott Erdélyben. Hiszen Mátyás király törvénykönyve (1490)[7] részletesen felsorolja a különböző fatemplomok becslését és ugyanezeket megtaláljuk Magyi János formulagyüjteményében[8] a mindennapi használatra szánt minták között. Hasonló becslések előfordulnak Werbőczy István Tripar-

[1] G. Fejér : *Codex Dipl. Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* Tom. VIII. Vol. 2. Budae, 1832 370, vö. Szabó K. : *Az Erdélyi Múzeum eredeti okleveleinek kivonata.* Budapest, 1890. 29. sz.

[2] Nagy I. : *Anjoukori Okmánytár.* III. Budapest, 1883. 484.

[3] V. Bunyitay : *Schematismus historicus venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadiensis Latinorum pro anno Domini et millennari MDCCCXCVI.* Nagyvárad, 1896. 347.

[4] Vö. H. Balogh : *Les édifices de bois* 17.

[5] V. Bunyitay : *Schematismus* 347, 354, 358—359.

[6] Kádár J. : *Szolnok-Doboka vármegye monográfiája.* VI. Dés, 1904. 95.

[7] *Constitutiones incliti regni Ungarie.* h. n., é. n. (1490). fol. 38ᵛ.

[8] M. G. Kovachich : *Formulae solennes styli.* Pest, 1799. 267, 269—270. Ez a formulagyüjtemény, melyet tévesen Nyirkállói Tamásnak tulajdonítottak, tulajdonképpen Magyi János munkája és valószínűleg II. Ulászló idejében készült (v. ö. Szentpétery I. : *Magyar Oklevéltan.* Budapest, 1930. 177.)

titumában. (1514).[1] Nyilván gyakran volt szükség effélét tudni a joggyakorlatban.

A középkori magyar fatemplomok jórészét Erdélyben a mohácsi vészt megelőző évtizedekben váltották fel az újonnan épített kőtemplomok. Erdélyben a falusi kőtemplomok igen népes csoportja éppen a gótika egészen késői korszakából, a XV. század végéről, vagy a XVI. század elejéről való és többnyire egy-egy birtokos család bőkezűségéből épült. Ezeknek a templomoknak egyik legfeltűnőbb sajátságuk, hogy tornyuk nincsen, ellentétben a románkori falusi templomtípussal. Mellettük tehát fából készült különálló haranglábak állottak, melyeket szintén csak később, legtöbbször századok mulva cserélhettek ki állandó anyagból készült tornyokkal.

Kérdés már most, hogy ezeknek a középkori magyar fatemplomoknak és fatornyoknak milyen volt a külsejük? A jelenlegi faemlékek jóval későbbi eredetűek, túlnyomórészt a XVII—XVIII. századból valók, de már a legelső felfedezők úgy tekintették, mint amelyek építési idejüknél jóval régebbi formákat és őket jóval megelőző korok szellemét őrizték meg. Nagyszerűen magyarázza ezt a nép rendkívüli konzervatizmusa, mely az egyszer megszokotthoz, — ha felülről és kívülről jött hatások abban meg nem zavarják, — szívósan ragaszkodik és azt főbb vonásaiban sokáig, nemzedékről-nemzedékre megőrzi. Egy-egy faépület élettartama a mi éghajlatunk alatt is néhány évszázad lehet, átlagosan 200—300 év, sőt gondos javításokkal, kedvező viszonyok között, ennél még jóval több is. Persze külső körülmények ezt az időtartamot tetemesen megrövidíthetik és sűrűbb időközökben teszik szükségessé az újjáépítést. Az új építmény elkészítésénél a legegyszerűbb és a legkényelmesebb is az volt, ha a régihez ragaszkodtak, ha nagyjából annak formáját vették mintául. Igy Erdély középkori magyar faépítészetének stílusát a jelenleg meglévő, későbbi keletkezésű emlékekben kell keresnünk. Annál inkább, mert e stilus — miként látni fogjuk — igen régi, ősi eredetű típusokat őrzött meg és amennyiben a nyugati művészet történeti stílusaiból kölcsönzött, úgy talán még legtöbbet a gótikából. Tehát a jelenleg ismert típusoknak mindenesetre legkésőbb a gótika korában vagy közvetlen utána ki kellett alakulniok, mert ha a XVIII. században még úgy építették a magyar fatemplomokat és faharanglábakat, hogy rajtuk egyes gótikus motivumok kimutathatók, akkor a középkorban, a gótika virágzása idején okvetlenül még sokkal inkább így volt.

[1] Stephanus de Werbewtz: *Tripartitum opus iuris consuetudinarii incliti regni hungariae.* (Kiadva: H. Marczali: *Enchiridion fontium historiae Hungarorum.* Budapest, 1901. 362.)

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Hátra volna még a kérdés, hogy a középkorban kik építették ezeket a templomokat és haranglábakat? Természetesen ezek akkor is a magyar nép saját művei voltak, mint a későbbi századokban. A falusi ácsok, faragóemberek készítették, meg a faragással foglalkozó molnárok, akiknek az őrlésen kívül állandó mesterségük volt a faépítés és a faragás.[1] Erdélyben a Kalotaszegen és a Székelyföldön még ma is jóformán egyetlen falusi építőanyag a fa. Az odavaló magyarság ebből építi házát, csűrét, mindennemű gazdasági épületét a legrégibb idők óta. A faragó név helynévként 1366 óta szerepel a kolozsmegyei Faragó község nevében és ugyanebben az időben személynévként is.[2] Különben a középkor vége felé egyre beszédesebbé váló és bővülő okleveles anyagból már eddig is számos erdélyi magyar ács, faragóember és molnár nevét[3] ismer-

[1] A magyar faragómesterek és faragómolnárok szerepére vonatkozólag vö. Takáts S.: *A magyar faragómolnárok. Rajzok a török világból.* II. Budapest, 1915. 422—463; u. a.: *Régi faragómestereink. Rajzok* III. Budapest, 1917. 232—246. Magyar faragómolnárok neveit l. H. Balogh: *Les édifices de bois dans l'architecture religieuse hongroise.* Budapest, 1941. 122, 123, 127, 130, 131, 132.

Itt említjük meg, hogy a régi magyar nyelvhasználatban az ács szó nemcsak famívest, hanem tágabb értelemben építészt is jelentett (*Nyelvtörténeti Szótár* I, 6). Ebből is következik, hogy a magyar építésben az ács igen nagy szerepet töltött be. A Schlägli Szójegyzék a carpentarius és lignifaber szavakat egyaránt *ácsnak* fordítja (Szamota I.: *A schlägli magyar szójegyzék a XV. század első negyedéből.* Budapest, 1894. 59). Calepinus szótára pedig, melynek magyar nyelvanyaga erdélyi eredetű, az architectust főácsnak, a fabricatort ács, építő, faragónak, a structort szintén ácsnak, építőnek fordítja (Ambrosii Calepini: *Dictionarium decem linguarum.* Lugduni, 1585. 90, 402, 1011. Kiadta Melich J. Budapest, 1912. 19, 119, 299).

[2] Csánki D.: *Magyarország tört. földrajza* V. Budapest, 1913. 348—349; G. Fejér: *Codex dipl. Hungariae eccl. ac civilis.* Tom. IX. Vol. 5. Budae, 1834. 359. — Vö. még Szamota I.—Zolnai Gy.: *Magyar Oklevélszótár* 217.

[3] *Majtény*, 1330: Nicolaus dictus Molnar (A nagykárolyi gr. Károlyi-család Oklevéltára. Kiadta Géresi K. I. köt. Budapest, 1882. 72—73); *Türe*, 1437: Benedictus Molnar (Balázs É.: Kolozs megye kialakulása. Budapest, 1939. 48); *Kolozsvár*, 1453: Laurencius Alch, Petrus Alch, Andreas Alch, Stephanus Alch, Georgius Alch, Gallus Molnar, Andreas Molnar, Valentinus Molnar, Antonius Molnar (Regestrum Hungarorum de civitate Clusvar. Kiadva Tört. Tár. V. Budapest, 1882. 531—532, 537, 734—735, 730, 729, 526, 528, 530, 729, 731, 733.); *Egeres*, 1460 körül: Matthias Alch (H. Balogh: Les édifices de bois 133); *Déva*, 1464: Álcs (Csánki D.: Magyarország tört. földrajza V, 58); *Páncélcseh*, 1473: Molnar (Makkai L.: Északerdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása. Hitel 1942, 231); *Varsány* (Zaránd megye), 1473: Stephanus Molnar (A gr. Zichy-család id. ágának Okmánytára. XI. Budapest, 1915. 141); *Szaniszló* (Szatmár

jük. Ezek az adatok Erdély legkülönbözőbb vidékeiről valók, kalotaszegi (Türe, Bánffyhunyad), kolozsvári, Kolozsvár környéki (Egeres, Jára, Zsuk), szolnokdobokamegyei (Dés, Magyarborzás, Köblös, Páncélcseh), székelyföldi (Marosvásárhely) nevek éppúgy szerepelnek, mint a Maros alsó folyásáról (Gyulafehérvár, Déva) vagy a külső Partiumból valók (Arad, Szatmár, Máramaros megye). A magyar faépítés és fafaragás már ekkor igen magasfokú lehetett, mert például a XVI. század elején és közepén több magyar és székely faber lignarius dolgozott a szász lakosságú Brassó városának, mint Gergel lignifaber, Thwkwthy Martinus és a székelyek, Chyky Marton, Jacobus Chyk, Zablya Gergely.[1] Az 1567-ben készült székelyföldi adóösszeírás szintén több udvarhelyszéki faluban sorol fel ácsokat.[2]

megye), 1476: Nicolaus Alcz (Károlyi Oklevéltár II, Budapest, 1883. 452—453); *Zsuk*, 1482: Molnar (Csánki: i. m. V. 403); *Kolozsvár*, 1488: Thomas Molnar (Orsz. Levéltár. Dl. 27072); *Jára*, 1485: Andreas Alch (Balogh: i. m. 25); *Kolozsvár környéke*, 1485: Benedictus Alch (Balogh: i. m. 25); *Dés*, 1487: Ács Antal; 1526: Álcs Ambrus (Kádár J.: Szolnok-Doboka megye monográfiája III. Dés, 1900. 204, 205); *Bánffyhunyad*, 1493: álcs, carpentarius (Csánki: i. m. V. 305); *Köblös*, 1495: Álcs (Kádár: i. m. IV. Dés, 1901. 453), *Magyarborzás*, 1499: Álcs (Kádár: i. m. II. Dés, 1900. 253); *Arad m.*, XV—XVI. század: ács a jobbágynevek között (vö. Márki S.: Arad szab. kir. város és Arad vármegye története I. Arad, 1892. 495); *Gyulafehérvár*, 1520: Georgius Alch (Zichy Okmánytár XII. Budapest, 1931. 389); *Marosvásárhely*, 1525: a ferences rendház segítő testvérei között egy ács (Karácsonyi J.: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon II. Budapest, 1924. 115); *Máramarossziget*, 1540: Joannes Lignifaber carpentarius. 1553: Joannes Molnár. 1559: Thomas Nyerges carpentarius magister. 1560—1561: Georgius Zcyws (Szőcs-szücs) magister carpentarius (Tört. Tár. Új. foly III. (1902) 463—464).

[1] Gergel lignifaber 1526 (*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*. I. Kronstadt, 1886. 645); Thwkwthy Martinus 1528—1529 (*Quellen* II. Kronstadt, 1889. 70, 83, 128, 130—133, 135—136, 138—142); Chyky Marton 1527—1540 (*Quellen* II, 37—38, 48, 55—56, 76, 148—149, 153—155, 246, 289—290, 292, 294, 330, 332, 387, 486, 500, 532, 536, 541, 545, 650, 661, 696); Jacobus Chyk 1540. (*Quellen*, II, 644); 1548—1549 (*Quellen* III. Kronstadt, 1896. 462, 523); Zablya Gergely 1540—1550 (*Quellen* III, 63, 413, 455—457, 464, 523, 529, 576, 579). Ugyanennek a családnak egy másik tagja, Petrus Zabya 157.(?)-ben a csíkrákosi templomban dolgozott (Orbán B.: *A Székelyföld leírása*. II. *Csíkszék*. Pest, I 1869. 67—68.).

[2] Egy-egy faber lignariust említenek Bágy, Kénos, Homoródalmás Agyagfalva, Simonfalva, Farczád és Vágás udvarhelyszéki községekben, Karácsonfalván pedig kettőt (vö. *H.* Balogh: *Les édifices de bois* 28).

Erdély újabbkori magyar faépítészetére vonatkozólag bőséges és jórészt még kiadatlan okleveles források tájékoztatnak. Már az eddigi közlések[1] is rengeteg anyagot hoztak felszínre, de a további kutatásnak még szinte beláthatatlan lehetőségei vannak ebben a vonatkozásban. Főleg az egyházi levéltárak tartalmaznak igen értékes idevágó anyagot.

Mindennél jobb fogalmat ad azonban az emlékeknek az a megragadóan szép és változatos sorozata, mely az erdélyi magyar faépítészetből — annyi természetes pusztulás és oktalan újítás ellenére — mindmáig ránkmaradt.

* * *

A fennmaradt emlékek legnagyobbrészt különálló faharanglábak vagy a kőtemplomok tornyára helyezett toronysisakok. Ezeknek építésmódja, motívumai mindenben megegyeznek a különálló faharanglábakéval, tulajdonképpen úgy vehetjük, mint magas alépítményre, a kőtoronyra helyezett fatornyokat. Magyar fatemplom ma már csak ritka kivételképpen akad Erdélyben éppúgy, mint Magyarország egyéb területein ; a magyar falvakból legnagyobbrészt már a XVIII—XIX. század fordulóján eltüntek a fatemplomok. Az utolsók, melyeket ismerünk, csak egyes, távoleső vidékek eldugott, szegény községeiben rekedtek meg. Ezek ú. n. paticsfallal készültek ; alaprajzuk egyszerű középkori típusú, külsejük igénytelen, a falusi házakéhoz hasonlít. Tulajdonképpeni díszüket, ünnepies jellegüket a belső berendezés adta meg, a festett mennyezet, a faragott és festett karzatok, padok, bútorok, melyeket legtöbbször a renaissance eredetű virágornamentika borított el. Voltak azonban a magyaroknak boronából épített templomaik is, amint egyes részletesebb adatokból tudjuk. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a feljegyzések a legritkább esetben szólnak bővebben az építésmódról, általában csak annyit mondanak : fából épült templom. A boronatemplomok alaprajza szintén középkori típusú volt, de külsejük az értékesebb anyag következtében bizonyára díszesebb lehetett. Gondoljunk csak a kalotaszegi magyarság vagy a csíki székelyek rendkívül gondosan, kiváló technikával épült szép boronaházaira, csűreire.

De minden fatemplomnak, a boronából készültnek is igazi dísze a torony, mely egyéni sajátságaival az épület tulajdonképpeni művészi

[1] Balogh I.: *Magyar fatornyok* 156—185; Herepei J.—Szabó T. A.: *Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez. I. Fatemplomok és haranglábak.* Kolozsvár, 1939 ; H. Balogh : *Les édifices de bois* 112—118. A magyar faépítészet irodalmát l. összeállítva Balogh I.: *Magyar fatornyok.* Budapest, 1935. 12. l., 14. jegyz.

jellegét megadja. A fatornyok[1] favázas építésmódja pedig igen magasrendű és művészi motívumaik rendkívül változatosak.

A magyar faépítészet jellege általában egységes, amennyiben bizonyos közös nemzeti jellemvonások, közös művészi sajátságok a magyarság minden területének emlékein megtalálhatók. Régebben, midőn a nyugati történeti stílusok hatása még kevésbbé érintette a faépítést, vagyis az egyes típusok még kevésbbé differenciálódtak, ez az egységes jelleg okvetlenül szembetűnőbb volt, mint ma. Később mindegyik terület hozzáfűzött a közös alapjellemvonásokhoz valami helyi jellegzetességet, ami a többitől megkülönbözteti.

Erdély területén belül is kialakultak kisebb egységek, melyeknek emlékeit külön-külön állandó sajátságok jellemzik. Amint az erdélyi magyar lakosság elhelyezkedése vidékekre tagozódik, úgy válnak szét a fatoronytípusok is.

A legegyénibbek és legváltozatosabbak Erdély keleti felének faemlékei, amelyek legtöbbnyire különálló haranglábak. Ezek kevésbbé ismeretesek ugyan, mint a Kalotaszeg már népszerűvé vált fatoronysisakos templomai, de művészi és történeti szempontból rendkívül érdekesek. A nagy művészet történeti stílusainak hatása rajtuk csak elvétve jelentkezik. Önként értetődik ebből, hogy itt van a legtöbb olyan fatorony, amelyik a kőépítészet hatásától független és viszont leginkább ragaszkodik a régebbi formákhoz, régen kialakult típusokhoz. A magyar faépítészet régi hagyományaiból, eredeti jellegéből ezek őriztek meg legtöbbet. Szinte valamennyire jellemző a kevéssé tagolt, tehát egységes vonalú felépítés. A fatornyok teste törés nélkül, csak elkeskenyedve folytatódik a felső tornácban. A felső rész, a lezáró sisak formája hasonlóan egyöntetű, többnyire egyszerű négyszögű vagy sokszögű gúlaalak, de ha két formából van is összetéve, akkor sem hangsúlyozza külön az egyes alkotóelemeket, mint a nyugati Erdély emlékei, hanem az alsó és felső sisakrész összeolvad. Még ennél is feltűnőbb, állandó közös sajátosságuk, hogy felépítésükben az alsó részen van a hangsúly : a torony teste, az eresz, sőt a sisak alsó része is egyre szélesebben terül szét. Ezek a haranglábak kétségkívül igen régi hagyományok emlékét őrzik, igen régi típust képviselnek.

[1] A fatoronyleírások könnyebb megértése kedvéért itt említjük meg, hogy formai szempontból a harangláb következő részei fontosak : az alsó, tetőszerű, alul nyitott rész, az ú. n. eresz, a törzs, a harangház — amely vagy egyszerű tornácos, azaz a törzs vonalait folytatja, vagy kiugró tornácos, illetve erkélyes — és a sisak. E főelemek kialakítása, illetőleg egymáshoz való viszonya határozza meg a harangláb művészi külsejét.

A keleti Erdélynek összefüggő két nagy vidéke a Székelyföld és a Mezőség. A Székelyföld is több önálló vidékből áll, az úgynevezett székekből, melyek közül a faépítészetben a legfontosabb a Marosszék. Itt áll a régi fatoronytípus egyik legjellegzetesebb példája, a mezőcsávási harangláb, mely a magyar faépítészet legrégebbi fennmaradt emléke. A lábazat egyik merevítő fájára felirat van bevésve, mely szerint: »j570 | be | holottom | hogy = 100 | eszten | dős em | bertől hol | lottom ho | gy készüt ez = H (arangláb)« — vagyis: egy száz esztendős embertől hallottam, hogy ez a harangláb 1570-ben készült. A felirat minuszkulás betűi 1700 körüliek, tehát aránylag későbbi időből származik, mégis a hagyományt, melyet megőriz, hitelesnek fogadhatjuk el. Különösen feltűnő, hogy nem megközelítő kerek számot, — pl. száz vagy kétszáz évvel ezelőtt, hanem egy pontos és határozott évszámot említ: 1570. Feltétlenül kell valami történeti alapjának lennie. Az építési évszám legtöbbször a torony vasból készült vitorláján látható. A csávási haranglábét alighanem egy tatarozás alkalmával cserélhették ki az új gömbbel. Az a száz esztendős öreg ember, akit a felirat emleget, alighanem a kicseréléskor látta az eredeti vitorlát, vagy ha nem is az ő életében cserélték ki, hanem korábban, a régi vitorlát még félretették, megőrizték. Makkfalván (Maros-Torda m.) pl. még a lebontás után is igen sokáig őrizték a régi fatorony vitorláját, melyen szintén nagyon régi, 1572-es évszám volt. De nagyon régi eredetre vall a csávási harangláb külseje is. Az aránylag zömök arányok, a szélesen, de mégis könnyedén kiterülő eresz, a tornác gerendakötésekből köralakúra formált nyílásai, a szintén szélesen kiterülő, sokszögű sisak, mely törés nélkül keskenyedik el a felemelkedő csúcsban — mind olyan régiességek, melyek még a faépítészet időhöz általában kevéssé kötött sajátosságai ellenére is igen korai keletkezés mellett szólnak. Feltűnik azonban a haranglábon egy újabb, a kőépítészetből kölcsönzött motívum is: a négyfiatorony. Ezt valószínűleg a közeli magyar központ, Marosvásárhely templomáról vették át. Itt ugyanis a régi vártemplomnak a XVII. században négyfiatornyos és tornácos sisakja volt. 1668-ban javították a kis tornyokat és a filegóriát.[1] Ez a toronyfedél okvetlenül régebbi eredetű volt, mint a javítás évszáma, tehát nagyon valószínű, hogy a vásárhelyi templomnak már a XVI. században négyfiatornyos fatoronysisakja lehetett, talán ugyanaz, melyet 1668-ban kijavítottak és ezt utánozták a környéken, így Mezőcsáváson is. De a mezőcsávási régi típusú haranglábon az átvett motívum még szemmelláthatóan igen kezdetleges: a fióktornyok a sokszögű

[1] H. Balogh: *Les édifices de bois* 59. l., 94. j.

(tehát nem négyszögű) sisak oldalából mintegy előbujnak és attól nem válnak el, vagyis a fősisak és a melléktornyok még nincsenek egymással szervesen összeforrasztva. Ez is megerősíti a korai eredetet.

A többi marosszéki faharangláb felépítése nagyjából mind hasonló a mezőcsávásiéhoz, főleg az erősen kiszélesedő eresz állandó közös vonásuk, de ezen az egységes, egyöntetű típuson belül főleg a különféle sisakformák meg a tornác eltérő kialakítása révén nagyon változatosak. A feltűnő szélesen kiterülő ereszhez azonban kitartóan ragaszkodnak (Nyárádszentanna 1670, Várhegy, Toldalag, Galambod, Póka, Nyárádszentimre, Mezőkölpény). Még az újabb marosszéki faharanglábakon is, melyek a falusi kőépítészet hatására közelednek a kőtornyok magas karcsú alakjához, — megtaláljuk a kiszélesedő ereszt, ha csak mint szegélyszerű befejezést is (Marosszentanna 1821).

Az udvarhelyszéki haranglábak ismét külön csoportot alkotnak, a Marosszékre jellemző régi típus eltérő változatát. Arányaik ugyanis nyurgábbak és könnyedebbek, a torony törzse, de különösen a sisak erősen megnyúlik. A kiszélesedő ereszt azonban megtartják (Kecset 1795, Kecsetkisfalud, Küsmöd).

Háromszéken viszont a kálnoki harangláb 1781-ből ismét az alacsonyabb, szélesebb marosszéki típushoz áll közel. Arányai ugyan szintén könnyedebbek, mint ott, de a torony törzsét teljesen magábaolvasztó, szélesen kiterülő eresz és az alacsony, töretlenül sokszögű és alsó felében szintén kiszélesedő, süvegformájú sisak félreismerhetetlenül a marosszéki haranglábakra utal. Különösen figyelemreméltók a tornác gondosan faragott, köralakú nyílásai, melyekhez hasonlókat a háromszéki nagykapukon találunk.

Ugyancsak a régi típushoz tartoznak a Mezőség emlékei, többnyire kisebbméretű, alacsony, zömök arányú, széles felépítésű haranglábak (Vicze, Keszü 1773, Mezőveresegyháza, Mezőújlak, stb.). Legjellemzőbb példájuk a magyarfülpösi harangláb, mely szinte csak a valósággal sátorszerűen kiszélesedő ereszből áll.

Amint haladunk nyugat felé, sűrűbben tűnnek fel a faépítészetben olyan motivumok, melyeknek eredetét a kőépítészet történeti stílusaiban találjuk meg. Azok az emlékek, melyek már ilyen elemeket is magukba olvasztottak, újabb eredetű típushoz tartoznak.

A középkori várépítészetből származik a tartógyámokon nyugvó, kiugró tornác (védőfolyosó) motívuma és a kiugró tornácos vagy erkélyes toronysisak. Ezek a toronyfedelek átkerültek a templomtornyokra is, eleinte gyakorlati rendeltetéssel, hiszen egy-egy, többnyire kiemelkedő fekvésű, magas hegyoldalban elhelyezett templom tornya kitűnő stra-

tégiai pont volt, ahonnan az egész környékre el lehetett látni. Érdemes, sőt szükséges volt tehát az egyházak magas tornyait is megfelelő védelmi berendezéssel felszerelni. Később, békésebb idők beálltával az eredeti rendeltetés elhomályosult és már csak dísznek készítették az erkélyes toronysisakokat. Ilyen erkélyes toronyfedeleket a nyugati Erdélyben főleg a folyóvölgyek közelében, a nagy hadiutak mentén a Szamos mellékétől az alsó Maros mentéig mindenütt találunk (Somkerék, Kendilóna, Mészkő, Várfalva, Ádámos, Bethlenszentmiklós, Küküllővár, Tompaháza, Marosszentimre, Gyulafehérvár, Déva, Alpestes, Nagyrápolt, stb.).

A különálló haranglábakra is átkerült az erkélyes sisak, jóllehet ezeken védelmi szempontokról már nem lehetett szó, csak a gazdagabb tagolás kedvéért. Igy látjuk a magyarsárosi hatalmas fatornyon, mely egyébként igen régies formáival, a torony törzsét teljesen magábaolvasztó, szélesen kiterülő és rendkívül hajlott vonalú ereszével még a keleti Erdély erőteljes, ősi jellegű hagyományait képviseli. A harangláb 1699-ben készült »per artifices Georgium Domokos et Michaelem Szabo«. Csaknem egyedülálló eset, hogy egy fatorony készítői magukat önérzetesen művésznek nevezzék a feliratban, de a magyarsárosi harangláb mesterei valóban meg is érdemelték ezt a megjelölést. Művük a magyar faépítészet egyik legjelentősebb és legművészibb emléke.

A nyugati Erdély faemlékeit — fatoronysisakokat és haranglábakat egyaránt — a könnyedebb, karcsúbb arányok, a keleti erdélyiekéhez képest magasabbratörő méretek jellemzik. A haranglábak felépítése tagoltabb, a torony törzse, illetve a magasbaemelkedő, összetett formájú sisak nagyobb hangsúlyt kap, az alsó eresz viszont lassan összehúzódik.

A fennmaradt kalotaszegi fatornyok közül a legrégiesebb és valószínűleg a legkorábbi a bábonyi harangláb. Tulajdonképpen a négyszögletes alapú, szélesen elterülő, szoknyaformájú ereszből áll, mely a torony törzsét teljesen magába olvasztotta. Ez az eresz egyszerű gerendakötésekből alakított tornácban folytatódik, amelyet a sokszögű alapból kiemelkedő, négyszögű gúlasisak borít. Érdekes megfigyelni más haranglábakon, hogy ez a régies formájú felépítés hogyan veszti el lassan eredeti jellegét, amint fokról-fokra tagozódik, azaz közelebb kerül a kőépítészet formáihoz (Nagypetri, Vista).

A haranglábak másik típusa kiugró erkélyes, vagyis az erődítéstechnikából átvett motívummal gazdagodott. Ennek legegyszerűbb példája az egykori magyarókereki harangláb 1690-ből. Szélesen elterülő eresze és díszítetlen formái igen ősi jellegűek. Az egykori magyar-

bikali harangláb, — mely az erdélyi magyar faépítészetnek egyik legkiválóbb, nagy művészi értékű és mesteri technikájú emléke volt — ugyanilyen felépítésű, csak még újabb motívumokat is magábaolvasztott, a toronysisak sarkaiból kiemelkedő kis fiók tornyokat. Továbbalakítja ezt a típust a farnosi harangláb. Ezen a törzs — mely a magyarókereki és magyarbikali fatornyokon teljesen belesimult az ereszbe — már élesen különválik és ismét egy újabb motívum tűnik fel rajta, a tornác finoman kidolgozott szabályos árkádjai.

A kalotaszegi magyar faépítészet legismertebb emlékei a szép árkádos, négyfiatornyos toronyfedelek, a középkori kerített templomok legfeltűnőbb díszei. Legrégibb lehet közülük a magyarvalkói, mely a XVIII. század elején készülhetett, midőn a kuruc háborúkban megrongált templomot utoljára kijavították. Régi eredetre vallanak a főtorony szélesebb, súlyosabb arányai, meg a cinterem-kerítés bástyáinak ötletes, egyszerű, tornácos sisakjai is. A magyarvalkói templom egész elrendezésével legszebb példája a kalotaszegi magyar templomtípusnak.

A többi árkádos négyfiatornyos toronyfedelek mind könnyedebb, karcsúbb jellegűek, később is, a XVIII. század folyamán készültek. A motívum, amit felhasználnak, mindig ugyanaz, mégis mindegyik egymástól eltérő, egyéni megjelenésű. Bánffyhunyad, Magyargyerőmonostor, Körösfő, Damos tornyai igen szép és változatos sorozatot alkotnak.

A kalotaszegi magyar faépítészet legjellemzőbb motívuma a négyfiatorony, legismertebb sajátsága az árkádos, négyfiatornyos fatoronysisak. Ezeket a közfelfogás rendesen egész Erdély faépítészetével azonosítja, pedig éppen csak a Kalotaszeg vidékére jellemzőek. Ez a típus Kalotaszegen alakult ki, valószínűleg a közeli kolozsvári Szent Mihálytemplom tornyának hatására, amelyen — ha nem is a nyitott tornác, de — a négyfiatorony megvolt.[1] Erdély egyéb vidékein csak elszórtan találjuk (Marosszék). A rendkívül tetszetős új forma innen széles körben elterjedt nemcsak a szomszédos vidékeken, a Szilágyságban, Biharban, hanem az egész Partiumban, különösen a Tisza felső vidékén. A tiszántúli magyar faépítészetnek éppen legkedveltebb sajátsága az újabb eredetű négyfiatornyos harangláb, legtöbbször árkádokkal. De átvették a magas, négyfiatornyos toronyformákat a kalotaszegvidéki és felsőtiszai nemzetiségek, a románok és a ruténok is.

[1] Vö. Balogh : *Les édifices* 41. l., 77. j.

A Kalotaszeggel határos Szilágyságon a négyfiatorony meg az árkád motívumának viszonylagosan kevesebb szerep jutott. Itt sokkal jellemzőbbek a hatalmas, nagyarányú haranglábak. Ezek többnyire mind a kiugró erkélyes típushoz tartoznak, e típus fejlődésének különböző fokait képviselik. Felépítésükben feltűnően kiváló jelentősége van a nagyszabású sisakoknak, melyek itt sokkal nagyobbak, mint akár a Kalotaszegen.

Formai szempontból a legkorábbi a magyarkeceli harangláb. Finom, hajlott vonalú, szoknyaformájú eresze van, mely a torony törzsét még teljesen magába olvasztja.

A menyői hatalmas fatorony már további átalakulást mutat: az eresz lassan elválik a törzstől és ennek következtében összébbhúzódik, a torony törzse pedig jelentősen megnyúlik. Valószínűleg 1619-ben épült.

A szilágysági fatornyok között a legnagyobbszerű a krasznarécsei, melyet Pap Tamás és Nagy Mihály épített 1754-ben. Voltaképpen a menyőinek további fokozása, de szélesebb, monumentálisabb felépítéssel és újabb motívumokkal. A törzs határozottan elválik az eresztől és a sisakon feltűnik a négyfiatorony. A fióktornyok azonban itt valósággal elenyésznek az óriási középső sisak mellett, csak dekoratív jelentőségük van, nem úgy mint a Kalotaszegen, ahol a fősisaknak nemcsak játékos díszei, hanem kisebbméretű, de egyenrangú kísérői. Ezt elhelyezésük is mutatja, mindig a fősisak alsó oldalélének alkalmasan meghajlított sarkában emelkednek.

Legtagoltabb a szamosardói harangláb, jóllehet a legegyszerűbb elemekből van felépítve. Ezen a törzs és az eresz már két élesen elválasztott, külön részt alkot. Ettől a típustól eltér az igen régies formájú krasznahorváti harangláb, mely tulajdonképpen a keleti Erdély fatornyaihoz hasonlít. Széles, sátoralakú ereszből áll, rajta erősen kihajló szélű tetősisak.

Ugyancsak bőséges és gazdag anyagunk van az erdélyi magyar ácsokra, faragókra vonatkozólag. Egyes fatornyok feliratai a készítő mesterek nevét is megőrizték, azonkívül a feljegyzésekből is számos magyar fatemplom és faharangláb készítőjének nevét ismerjük.[1] Egyébként Erdélyben hatalmas faipar virágzott, melynek két legfontosabb központja a Kalotaszeg és a Székelyföld volt.[2] Ez a két terület messze földön híres volt faiparáról és faragóembereiről. Egész falvak éltek itt

[1] A magyar ácsok jegyzékét l. Balogh: *Les édifices de bois* 118—133.

[2] Vö. H. Balogh: *Les édifices de bois* 47. l., 86. j.; Haáz F.: *Udvarhelyszéki famesterségek*. Közlemények az Erdélyi Nemzeti Muzeum Érem- és Régiségtárából. II. Kolozsvár, 1942. 119—189.

egyedül a faiparból és több volt közülük nevezetes kitűnő ácsairól. Innen valók a legkiválóbb magyar ácsok és faragók, a legszebb magyar fatornyok mesterei. Ugyan az ács- és fafaragómesterség annyira kedvelt mesterkedése volt mindig a magyar népnek, hogy szinte minden faluból ismerünk ácsokat, faragókat vagy faragómolnárokat, akik az őrlésen kívül rendszeresen foglalkoztak faragással, faépítéssel is.

* * *

Ismerve már az erdélyi magyar faépítészet történeti multját és emlékcsoportjait, vizsgáljuk meg, hogy milyen elemekből és milyen hatások között alakult, mi újat alkotott?

Mindenekelőtt rá kell mutatnunk arra, hogy a faépítészet határain belül nem beszélhetünk következetesen előre haladó és állandóan nyomon követhető fejlődésről. Megakadályozza ezt egyrészt a legrégebbi emlékek teljes pusztulása, ami éppen a kezdet és kiindulás hiteles megismerését tette örökre lehetetlenné, de másrészt a faépítészet sajátos természete is. Népművészet lévén, a nép kezén alakult és élt, a nép pedig az egyes motívumokat, típusokat a szerint őrizte meg, amennyire távolabb vagy közelebb esett az esetleges újabb hatások útjától. Ha pedig ilyenek elérték, akkor azokat átalakította és beolvasztotta a megszokott régebbi típusokba. A régibb és az újabb többnyire szinte egymás mellett, külön-külön vagy összeforrva, együttesen élt tovább.

Igy történhetik, hogy egy-egy régi típusú harangláb készülhetett újabb időben, míg valamely újabb típusú emlék aránylag régebbi dátumú is lehet. A régibb és újabb motívumok összeolvadása, a típusok kialakulása nem annyira egy történeti fejlődés időrendjébe, mint inkább egy tipológiai alakulás egymásutánjába illeszthetők be. Ez a folyamat területenként különböző volt, másképpen és mást fogadtak el az újabb nyugati hatásokból, más motívumokat őriztek meg a régebbiből és mindezeket ismét eltérő módon változtatták, alakították. Igy fejlődtek ki a különböző típusváltozatok területenként és azokon belül, szinte egyénenként. Ilyenformán a faépítészet emlékei elsősorban nem annyira időben jellemzőek, hanem inkább térben, azokon a területeken, ahol az egyes változatok kialakultak. Természetesen azért nem vonhatták ki magukat teljesen keletkezési koruk hatása alól és legalább arányaikban, kidolgozásukban valamennyire magukon viselik, ha nem is mindig a kor stílusának, de legalább irányító szellemének a nyomát.

Nem fejlődéstörténeti tanulságok, csak logikai következtetések vezetnek ahhoz a felismeréshez, hogy az olyan faemlékek, melyek a kő-

építészet hatásától függetlenek, régebbi típust képviselnek, mint amelyeket a nyugati történeti stílusok már többé vagy kevésbbé befolyásoltak.

Valóban számos olyan magyar fatornyot ismertünk meg Erdélyben, melyek felépítésükben, elemeikben a történeti stílusoktól teljesen függetlenek, azokkal semmi kapcsolatuk, sőt hasonlóságuk sincsen. Ezek a történeti stílusok ismerete nélkül és azok erdélyi feltűnését jóval megelőzően már kialakulhattak. Az ilyenek egészen egyszerű elemekből állanak, de fejlett technikájukkal éppen a faépítés sajátságaiból önként adódó és annak legjobban megfelelő lehetőségeket aknázzák ki. A régi típusú haranglábak legjellemzőbb sajátsága a kiszélesedő, olykor valósággal sátoralakban szétterülő, alul nyitott eresz, melyhez a kőépítészetben, annak korábbi és későbbi stílusaiban egyáltalán nem találunk előzményt vagy mintaképet. Különösen a legrégebbi és legkevésbbé tagolt formájú tornyok alakja szinte egyetlen, kiszélesedő, sátoralakú eresz, melyet a harang magasságában tornác szakít meg.

Ez olyan feltűnő jelenség, amelynek magyarázatánál okvetlenül felvetődik a kérdés, vajjon nem valami ősi hagyományok nyomán feléledt sajátsággal van-e dolgunk? Vajjon mik lehettek a magyarság faépítészeti ismeretei és tapasztalatai, melyeket a nyugati keresztény kultúra befolyása előtt, vándorútjából hozott magával új hazájába?

Ebből a szempontból sok tanulsággal szolgál az ázsiai faépítészet behatóbb vizsgálata, hiszen amíg a magyarság a Kárpátok medencéjébe ért, körülbelül egész Ázsia és Kelet-Európa vidékeit megjárt népelemekből ötvöződött össze. Ezek vándorútjuk közben okvetlenül láttak faépületeket, faépítést és ennek legalább is az emléke feléledhetett bennük, mikor új hazájukban hasonló viszonyok közé kerültek.

A kínai kultúra területén (Kína, Japán, Mongólia) a monumentális építészet anyaga éppen a fa volt. A keletázsiai építészet legfontosabb emlékei a favázas technikájú harang- és kaputornyok. A kínaiakkal állandó szoros kapcsolatokban élő nomád hunok is értettek a faépítéshez. Kr. előtt 8-ban a húnok fejedelme megtagadta Kínának bizonyos területek átengedését, mert »az ottani hegyekben termő fára sátor- és kocsigyártás céljára van szükségük.«[1] A sátorépítkezés itt már nyilván valami fejlettebb, magasabbrendű favázas építést jelent, amihez olyan jófajtájú épületfa kellett, amilyen a hun területnek éppen csak ezen a vitás részén termett. Különben is a hunok századokon keresztül a legközvetlenebb

[1] J. J. M. De Groot: *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit.* Berlin-Leipzig, 1921. 252. — Vö. gr. Zichy I.: *A magyarok őstörténete és ősműveltsége a honfoglalásig.* Budapest, 1923. 51.

összeköttetést tartották fenn Kínával és a kínai műveltséggel, a magasrendű kínai faépítészetet is közvetlenül megismerhették. Nyugodtan feltételezhetjük tehát, hogy Attila híres fapalotáját, mely a Kr. utáni V. század első felében, körülbelül a mai Szeged környékén állott, nem a germánok vagy a szlávok építették,[1] hanem maguk a hunok emelték fejedelmük számára.[2] Megvoltak hozzá a szükséges technikai ismereteik, de egyébként is a Priskos rhetor leírásából kihámozható egyes motivumok[3] (pl. a tornyokkal díszített kerítés, a királyné házának toronyszerű szerkezete, a zsindely használata) keletázsiai, kínai kapcsolatokra utalnak.

Legfontosabb volna tudni, hogy a honfoglaló magyarság a faépítés, különösen a favázas építés milyen magas fokára jutott el. Mint a hunoknál is láttuk, a nomád életforma egyáltalán nem zárja ki a faépítés ismeretét: hiszen az a favázas nemezsátor,[4] mely főlakóhelyük volt, tulajdonképpen már maga is faépítmény. A sátor szerkezetét a faváz alkotja, melyet utóbb nemezdarabokkal vontak be. Ezeket a faépítésben való jártasság nélkül nem készíthették el, különösen a nagyobbakat, melyek az előkelőbb személyek számára készültek. Mutatis mutandis ugyanilyen favázas építésmóddal készülnek a haranglábak, fatornyok is, ahol a favázat nem nemezdarabokkal, hanem zsindellyel borítják. De feltételezhetjük, hogy voltak a magyaroknak a honfoglalás korában magasabbrendű favázas építményeik, egyszerűbb fatornyaik is, melyek őrhelyül vagy a kiválóbb személyiségek, nemzetségfők lakása jelzésére szolgálhattak. Az ilyen építmények aránylag gyorsan készülnek és egészben vagy darabokra szedve, könnyen szállíthatók, éppen úgy, mint a favázas

[1] J. Strzygowski: *Die altslawische Kunst.* Augsburg, 1929. 138–142. — Az Attila palotájával foglalkozó irodalom összeállítva: Seminarium Kondakovianum. V. Praga, 1932. 131. Vámos Ferenc tanulmányában: *Attilas Hauptlager und Holzpaläste.*

[2] Vö. Bátky Zs.: *Attila főszálláshelye és palotája.* Földrajzi Közlemények XLVI (1918), 128–135 c. érdekes és fontos tanulmányával, melyben kimutatja, hogy a hunok a faépítésben jártasak voltak.

[3] Priskos rhetornak a király és a királyné házáról szóló leírását megkíséreltük a népies faépítészetből megismert motívumok segítségével megmagyarázni francia tanulmányunkban (vö. H. Balogh: *Les édifices de bois* 69–74).

[4] Vö. Hóman B.: *Magyar Történet.* I. köt. I. kiadás. Budapest, é. n. (1929) 108., VII. kiadás. Budapest, 1941. 105; gr. Zichy I.: *A magyarok őstörténete és ősműveltsége a honfoglalásig.* Budapest, 1923. 13. — Egyébként *sátor, karó, szaru, kapu* szavaink honfoglalás előtti ugor-török jövevények a magyar nyelvben, ami szintén az építésben való jártasság mellett bizonyít (Hóman: i. m. I. kiadás. 20, VII. kiadás. 24; Zichy: i. m. 52), sőt a *ház, fél,* (ajtófél), *küszöb* szavak meg éppen a finn-ugor őskorból valók (Hóman: i. m. 22).

sátrak.[1] Hasonlóan hordozható a boronaépület, így a boronaépítés sincs ellentétben azzal a félig letelepült életmóddal, melyet a magyarok folytattak. Hiszen Zichy István fejtegetései[2] szerint a magyarok ismerték a fenyőfát meg a tölgyfát, sőt vándorlásuk éppen az utóbbi zónájába esett.

A nyelvészeti kutatások kimutatták, hogy a magyar nyelvnek a ház részeire vonatkozó, finn-ugor eredetű szavaiból egész kis faház kitelik, melyet az őshazában szálfából építhettek.[3] De nyelvészeti érvek szólnak a mellett is, hogy az ősmagyarok már jól értettek a fafaragáshoz, mert egész csomó szerszám neve — és köztük éppen az ácsmesterségben használatosak — mint: véső, fúró, gyalu, sulyok, ék, szeg, kés, fejsze, fűrész, balta, bicsak, csákány — még a honfoglalás előtt kerültek a magyar nyelvbe.[4]

Egyébként vitathatatlanul a magasabb fatechnika ismerete mellett bizonyít, hogy a magyarok az őstörök eredetű *ács* szót még az őshazában ismerték meg.[5] Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a

[1] Bátky Zsigmond egy érdekes adata szerint (*Attila főszálláshelye és palotája*. Földrajzi Közlemények XLVI. (1918), 131) a kazár kán udvara kocsikból állott és ezek házakkal meg kunyhókkal voltak megrakva. Kaza kán asszonyai közül mindegyiknek egy nagy és több kis ház állott rendelkezésére. Mindenik házhoz 200 kocsi tartozott. A 10 méter széles nagy házat 22 ökör húzta.

Egy középkori magyar adat szintén faházak költöztetéséről szól. 1295-ben László és Lampért, a Huntpázmán nemzetségbeli Kázmér fiai Ketheh nevű faluból 40 faházat raboltak el és azokat saját birtokaikra szállították (G. Fejér: *Codex dipl. Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tom. VI. Vol. I. Budae, 1830. 385). De számos adatot ismerünk a magyar fatemplomok és haranglábak költöztetéséről is (vö. erre vonatkozólag Balogh I.: *Magyar fatornyok*. Budapest, 1935. — a Jegyzékben közölt adatokat).

[2] Gr. Zichy I.: *A magyarság őstörténete és ősműveltsége a honfoglalásig*. Budapest, 1923. 34—35, 65 és 1. térképmelléklet. Az ott megjelölt területen ma is általános a boronaépítés (vö. J. Strzygowski: *Asiens bildende Kunst*. Augsburg, 1930. 165. Abb. 158 — a Byhan-féle térkép az euráziai házformákról). Vö. továbbá Vámos F.: *Az építőművesség növényföldrajzi adottságai a magyarok őshazájában* (Magyarságtudomány II. (1936), 310—331), melyben azt fejtegeti, hogy a magyarok valamennyi települési helyén megvoltak a természeti adottságok, lehetőségek a faépítkezésre.

[3] Bátky Zs.: *Építkezés. A Magyarság Néprajza*. Szerk. Czakó E. I. köt. Budapest, é. n. (1933). 228.

[4] Munkácsi B.: *Ősi magyar szerszámnevek*. Magyar Nyelv LXII (1933), 65—72; Hóman: i. m. 24; Bátky Zs.: *Mesterkedés. A Magyarság Néprajza*. I. (1933). 308.

[5] Gr. Zichy I.: *A magyarok őstörténete és ősműveltsége a honfoglalásig*. Budapest, 1923. 55.

magyarok ősi írásmódja a rovásírás, mely eredetileg fára való rovás volt, betűformái mind fafaragásból fejlődtek. Már ez az írásfajta bizonyítja, hogy a régi magyarok feltétlenül jól értettek a fa megmunkálásához, mert e nélkül nem a bonyolult rovásjegyeket fejlesztették volna ki, hanem — miként a déli népek — a kő vagy az agyag tulajdonságainak megfelelő, kényelmesebb, szélesebb és gömbölyű, folyamatos írástípust.

Mindezek az utalások megerősítik azt az elgondolást, hogy a magyarság bizonyos faépítés-technikai ismereteket, sőt faépítészeti formákat is még őshazájából hozott magával. A szellemi összefüggés megállapítását pedig valósággal követelik a későbbi magyar faépítészet olyan emlékei, melyek szemmel láthatóan minden történeti stílustól függetlenek, sőt idegenek, ellenben a magyar művészi törekvések tökéletes kifejezői. Különösen meggondolásra késztet, hogy a legősibb jellegű emlékek éppen a székelység földjén fordulnak elő a legsűrűbben, amely népet hagyományai és az újabb kutatások[1] egyre közelebb visznek a faépítő nomád ősökhöz, a hunokhoz. Mindenesetre a nyílt talapzatú, szétterülő, sátorszerű fatorony olyan sajátság, amelynek a Nyugattal, Európával semmi kapcsolata sincsen, ellenben határozottan a távol Keletre utal. Talán nem túlságosan merész gondolat, ha a hiteles történeti adatok és az ismert emlékanyagban kétségtelenül meglévő, feltűnő jellemvonások között feltételezzük az önként kínálkozó összefüggést. Ez a kapcsolat természetesen nem történeti fejlődés, nem is tárgyi megegyezés, de feltétlenül valami szellemi közösség, az alkotó hajlamokban, formafelfogásban megnyilvánuló rokonság.

A magyar faépítészetet újabb hatás érte mai hazájában való letelepedése után a kereszténység felvételekor, amidőn a faépítést az uj vallás szolgálatába kellett állítani. A templomok építésmódját, alakját, — ha fából készültek is — a liturgiai követelmények, az egyház előírásai és szokásai szabták meg. Kétségtelen, hogy már az első magyar fatemplomok az egykorú, kisebb vidéki kőtemplomok mintájára épültek. Alaprajzuk téglányalakú lehetett, félköríves vagy még inkább a faépítésnek jobban megfelelő egyenes záródással. A fatorony ugyancsak a falusi kőtemplomok mintájára a főbejárat előtt állott, a templom tengelyébe helyezve, vagy a homlokzati falon a templommal összeforrasztva. Esetleg a templom mellett külön harangláb állhatott. A négyszögű gúlaalakú tetősisakot is a román korszakban ismerhették meg.

[1] Németh Gy.: *A székelyek eredetének kérdése.* Századok LXIX (1935), 129—156; Hóman: i. m. VII. kiadás. 77, 123.

A gótika nagyobbmérvű elterjedése óta a fatemplomok alaprajza a hatszög vagy a nyolcszög három oldalával zárul. A gótikus falusi templomtípus Magyarországon, de különösen Erdélyben annyira összeforrt az Istenháza fogalmával, hogy ehhez a formához a magyarság hosszú ideig változatlanul ragaszkodott, még akkor is, midőn a liturgiai szempontok már nem voltak irányadók. A késői, XVII—XVIII. századi református fatemplomok legtöbbször sokszögű lezárásúak, a diadalívet is megtartják (Mánd), sőt az ablakokat is csúcsívesre formálják (Székelykál).

A gótikus építészet korában tűntek fel Európaszerte a különféle gúla- meg kúpalakokból összeállított magas, hegyes toronysisakok. Ezeket a népies ácsművesség teljesen átalakította a maga felfogása szerint. Formáik kitűnően megfeleltek a faépítészet már az anyagtól meghatározott lehetőségeinek és különösen a magyar faépítészet hagyományainak. A nyugati építészetből megismert formákat egészen új és változatos alakban fejlesztették tovább és ezekhez éppoly szívósan ragaszkodtak, mint a középkori eredetű templomalaprajzokhoz.

A toronysisakok egyik főmotivuma, a kiugró gyámokon nyugvó, körülfutó védő folyosó a várépítészetből[1] került a népies faépítésbe. A templomtornyokra is elsősorban védelmi szempontok juttatták.[2] Csak később lett az erkélyes, tornácos torony ékesség és dísz, kezdetben komoly védelme volt a falu és a környék lakosságának.

Az erkélyes tornácos torony egyik különleges változatán a sarkokra négy kisebb tornyot illesztenek. Ez a motivum jellemző és kedves sajátsága az erdélyi, főleg a kalotaszegi faépítészetnek. Innen terjedt tovább a tiszántúli magyar faépítkezésben, de átvették a kolozs-, bihar- és szatmármegyei románok, sőt a felsőtiszavédéki rutének is. Eredetének kérdése a magyarországi faépítészet régóta és sokat vitatott témája. Csaknem egyöntetű a felfogás, mely a négyfiatornyos toronytípusban nyugati hatást, a kőépítészet szembeszökő befolyását látja. Valóban ez a motivum a gótikus templomépítészet sajátja és a XIV—XV. században Európa északi meg nyugati felében sokféle változata volt ismeretes. Az erdélyi és velük együtt egyéb magyarországi fatornyok azonban nem ezeket a távoli példákat vették mintául, arra nem is volt szükségük, hiszen voltak ilyenek lényegesen közelebb, a hazai földön is. Magyarországon igen sokfelé álltak négyfiatornyos kőtornyok és közülük a legtöbb Erdélyben, a szász és magyar templomokon. Szokás a négyfiatornyos tornácos fatoronysisak kialakítását az erdélyi szász

[1] Vö. Balogh I.: *Magyar fatornyok*. Budapest, 1935. 35. l., 65 jegyz., 36. l., 67. jegyz., 45. l., 77., 78. jegyz., 49. l., 81. jegyz.

[2] Vö. H. Balogh : *Les édifices de bois* 81. l., 125. jegyz.

művészetnek tulajdonítani. De ez — mint látni fogjuk — alaptalan feltevés.

A négyfiatornyos tornácos fatoronysisak két lényeges és feltűnő alkotóelemből áll, az egyik a tornácos fatoronysisak, a másik a négyfióktorony. Az első, — mint fentebb láttuk — a várépítészetből, az erődítéstechnikából származott. Mint védelmi felszerelés, természetesen gyakran szerepel az erdélyi szász templomkastélyokon is (Berethalom, Ébesfalva, Homoród, stb.) Ezek a szász tornácos sisakok a hasonló magyar emlékektől első pillantásra feltűnően eltérnek. Alakjuk igen alacsony, zömök gúla vagy magasabb csonka piramis. A tetők élei meredeken, ugyanazon egyenes vonalban emelkednek az alaptól a csúcsig, vagyis sohasem összetett vagy elkeskenyedő, ívelődő formájúak, mint a magyar tornácos sisakok. Azonkívül mindig alacsony, nyomott arányúak, szinte tömbszerűek, ami kitűnően illik a széles, erőteljes védőtornyokhoz. A szászok a tornácos sisaknak ezt a fajtáját ebben a formájában már Erdélyben, új letelepedésük helyén alakították ki és nem készen hozták Németországból. A védőfolyosó, amiből a tornácos sisaktípus fejlődött, nyugaton is csak magyarországi bevándorlásuk utáni időpontban lett általános. Különben is a németországi védőfolyosók túlnyomóan zártak, míg az erdélyi szász, de általában az összes magyarországi védőfolyosók többnyire nyitottak.

A szász tornácos sisaktípus mindenesetre összefügghetett az erdélyi magyar várépítéssel, sőt kölcsönhatás lehetett közöttük, ami legalább közvetett módon a magyar faépítészetet is befolyásolhatta. Annyi kétségtelen, hogy a magyarok is sűrűn alkalmazták saját váraikban a védőfolyosót meg a tornácos toronysisakot, Erdélyben éppen úgy, mint a történeti Magyarország egész területén, amint azt a leírások és metszetek bőven igazolják.[1]

A másik motívum a sarkokra helyezett négy kis torony. Erdélyben a szász templomok tornyáról ismeretesek (Nagyszeben, Brassó, Szászsebes, stb.), de ezek hatására az egyéb erdélyi városi templomtornyokon is előfordulnak.[2] Magyarország egyéb területein[3] főleg a nyugati Csallóköz vidékén találjuk őket sűrűn.

[1] Vö. a 516. l. 1. jegyzetével.

[2] Erdélyben — eddigi ismereteink szerint — valószínűleg a nagyszebeni templomnak volt legelőször négyfiatornyos tornya. Ez 1494-ben készült. (Reissenberger L.—Henszlmann I.: *A nagyszebeni és a székesfehérvári régi templom.* Budapest, 1883. 8.) A későbbi erdélyi szász és magyar négyfiatornyos kőtornyokra vonatkozólag vö. H. Balogh: *Les édifices de bois*, 83. l. 127. jegyz.

[3] Balogh I.: *Magyar fatornyok.* Budapest, 1935. 86. l., 164. jegyz.

Látnivaló, hogy a négyfiatornyos, tornácos fatoronysisak két eleme külön-külön előfordul ugyan a szász emlékeken, de együttesen soha.[1] Van náluk tornácos sisak és van négyfiatornyos torony, ellenben négyfiatornyos tornácos fatoronysisakot náluk hiába keresünk. De előfordultak ezek az alkotóelemek külön-külön a magyar építkezés körében is, a kor általános stílusáramlatának következtében, — ha talán nem teljesen függetlenül a szász emlékek hatásától. A két elem összeforrasztása azonban az erdélyi magyar faépítészetben történt meg. Főterülete a Kalotaszeg,[2] ahol valószínüleg a kolozsvári Szent Mihály-templom négyfiatornyos tornya hatására alakult ki. A Kalotaszegen találjuk e típusnak legtöbb és legfejlettebb, legharmónikusabb példáját és innen terjedt tovább a Partium irányába. Másik vidéke a Marosszék, ahonnan legrégibb ismert emlékünk származik, melyen már megvan a négyfiatorony : a mezőcsávási harangláb 1570-ből. De ez még nem kiforrott megoldás, a kis tornyok csak járulékos elemei a nagy, egységes vonalú sisaknak, amely a régi típusú haranglábat fedi. A legkorábbi ismert emlék, melyen e két motívumot egyesítve találjuk, a nagybányai Szent István-templom toronyfedele 1619-ből. Ezt kaszai Farkas Péter készítette, aki Bethlen Gábor fejedelem szolgálatában Váradon is dolgozott. Aligha nem éppen Erdélyben ismerte meg ezt a toronysisaktípust és onnan vitte magával. Egészen biztos, hogy Erdélyben már sokkal korábban is voltak ilyen fatoronysisakok — ilyen lehetett például a marosvásárhelyi temp-

[1] Vö. errevonatkozólag még : H. Balogh : *Les édifices de bois* 86. l., 129. j.

[2] Újabban az a gondolat merült fel, hogy a négyfiatornyos fatoronytípus a Partiumban, a felső Tisza vidékén alakult ki, ahol ilyen fatornyokat és fatoronysisakokat még napjainkban is sűrűn találunk. De a fennmaradt emlékek esetleges nagyobb száma erre korántsem elégséges bizonyíték. A formai összehasonlítás ezt a feltevést egyáltalán nem támogatja, sőt ellenkezőleg : a kalotaszegi fatornyok, fatoronysisakok felépítése sokkal régiesebb, szélesebb jellegű, formáik egyénibbek és változatosabbak, az egész típus eredetibb. A partiumi négyfiatornyos fatornyok ezek mellett — a gondos technika és a tetszetős formák ellenére is — csak újabb utánzatoknak látszanak. Különben a XVI—XVII. században, amidőn ez a toronyforma kialakult és elterjedhetett, Erdély és a Partium között igen szoros politikai és kulturális kapcsolatok állottak fenn és ezekben Erdély volt az adó fél. A Partiumból ismert két legrégebbi négyfiatornyos toronynak amúgy is erdélyi vonatkozása van : a nagybányait 1619-ben olyan ács készítette, aki Bethlen Gábor udvarából jött, a fejedelem szolgálatában állott, a huszti pedig éppen egy erdélyi főúr, iktári Bethlen István megbizásából épült 1638-ban. A legrégiesebb különálló harangláb, a nyirbátori ugyancsak erdélyi vonatkozású : az 1640-es harang, amely benne függ és amely számára minden valószínűség szerint építették, iktári Bethlen István és Péter bőkezűségéből készült.

lom elpusztult régi toronyfedele, — ha 1570-ben egy eldugott kis faluban, Mezőcsáváson már feltűnik a négyfiatorony, mint a régi haranglábtípust gazdagító, díszítő motívum. Csakhogy ezek az erdélyi fatoronysisakok elpusztultak, esetleges rájuk vonatkozó írásbeli feljegyzések sem ismeretesek eddig, míg a nagybányait igazán szerencsés véletlen folytán leírásból és képből egyaránt jól ismerjük.[1] Az alkotóelemek egyesítése valószínűleg úgy történt, hogy a Magyarországon mindenfelé elterjedt tornácos toronyfedelekre Erdélyben a négyfiatornyos városi templomtornyok mintájára négy kis tornyot helyeztek. Az így kialakult négyfiatornyos, tornácos fatoronysisak jellemző és kedvelt motívuma lett a magyar faépítészetnek.

Idővel mind az egyszerű tornácos, mind a négyfiatornyos tornácos sisaktípust átvették a templomtornyokról a különálló haranglábak és így alakult ki a haranglábak újabb csoportja. Ezeken — nem lévén védelmi rendeltetésük — a körülfutó erkélyre tulajdonképpen nem volt szükség, csak egy nyitott tornácra, amint azt a régi típusból ismerjük. A templomtornyok viszont védelmi okokból kapták az erkélyes sisakot, mert rajtuk a védőfolyosó nélkülözhetetlen volt.

A négyfiatornyos haranglábak általában mindig erkélyesek (kivétel csak a mezőcsávási, ahol a fióktorony csupán mint dekoratív motívum szerepel), a fióktorony nélküliek pedig kevés kivétellel erkélytelenek, ami szintén azt bizonyítja, hogy a négyfiatornyos, tornácos fatoronysisak a kőtornyokon alakult ki és onnan került a faharanglábakra, illetve a fatemplomokra.

A szászság kialakulása után sem használta a négyfiatornyos, tornácos fatoronysisakot, ez a típus szász emléken egyáltalán nem szerepel. Ellenben átvette és sűrűn használta a román faépítészet, főleg Kalotaszegen és annak környékén, azonkívül Máramarosban. A legrégebbi négyfiatornyos román faemlék a felsőfüldi fatemplom 1727-ből, sőt már a budfalvi 1643-ból.[2] Előfordul ez a motívum a felsőtiszavidéki rutén faépítészetben, feltűnő módon Huszt környékén, amiben nyilván a huszti magyar templom egykori négyfiatornyos toronysisakjának hatására kell ismernünk. Ez a toronyfedél 1638-ban készült. A legrégebbi nyugati

[1] Balogh : *Les édifices de bois* 40. l., 75. jegyz.

[2] A templom építési felirata közölve : I. Bârlea : *Însemnări din bisericile Maramureşului*. Bucureşti, 1909. 60. no. 206. Ez a román fatemplom, éppenúgy mint a hasonló alsóapsai, teljesen megegyezik a husztkörnyéki rutén fatemplomokkal (Szeklence 1751 előtt, Ósándorfalva 1753, Husztsófalva 1779, Száldobos 1797). Kétségtelenül valamennyi a huszti magyar templom mintájára épült, amelynek négyfiatornyos toronyfedelét 1638-ban készítették.

alaprajzú, négyfiatornyos rutén fatemplom a szeklencei,1751 tájáról való.[1]

Újabb nagy hatással volt a magyar faépítészetre a renaissance, de ez csak a fatornyok és fatemplomok külsejét gazdagította a népszerű és közkedvelt árkádmotívummal, a templomok alaprajzán nem hagyott nyomot. Az árkád egyik legjellemzőbb motívuma a magyarországi és erdélyi építészetnek a XVI—XVII., sőt néhol még a XVIII. században is. Egyházi és világi épitkezéseknél, a főúri kastélyoktól a falusi házakig mindenütt használták. Érthető, hogy a faépítészet is átvette, hiszen mindenfelé volt hozzá elég mintakép.

A történeti stílusok közül a barok volt az utolsó, amelyiktől a magyar és magyarországi faépítészet még átvett néhány formát. A gömb-, hagyma- és harangalakú tetősisakok elvétve Erdélyben is feltűnnek (gyergyószárhegyi harangláb). Ezenkívül a barok felújított egy-két olyan struktív megoldást, melyet a magyar faépítészet már a román korban megismert. Ezek a homlokzati tornyos templomtípus és a félköríves lezárású alaprajz.

Ha már most azt a kérdést vetjük fel, hogy időben mikor történhetett az újabb elemek átvétele és a régi típussal való összeolvadása, arra eléggé nehéz pontos választ adni. Az bizonyos, hogy az egyes történeti stílusoknak a faépítészetre tett hatása azok nagyobb mérvű, tehát általános és nem elszigetelt magyarországi elterjedésével közel párhuzamosan megindult. A nagy művészetben már egyszer kifejlődött, kész formák átvételéről, illetőleg legfeljebb átalakításáról lévén szó, nem pedig új művészi gondolatok csírájukban való kifejlesztéséről, az egykori első emlékek a jelenleg ismertektől nem sokban különbözhettek. Hihetőleg mindig az újabb hatásoknak jobban hozzáférhető, központibb helyeken készültek olyan faépítmények, melyeken újabb motívumok már jelentkeztek és ezek példája nyomán terjedt tovább a vidéken, faluról-falura, miközben átalakult és hozzáidomult a helyi sajátságokhoz.

A keresztény királyság első korszakában, a XI—XIII. században a román stílus hatása érvényesült a fatemplomok alaprajzi elrendezésében, melyeknek félköríves vagy még inkább egyenes záródásuk lehetett. Ugyanebben a korszakban ismerhették meg a négyszögű, gúlaformájú sisakot. Legkésőbb a XIV. században, a gótika általános hódításának korában tűnhettek fel a sokszögű szentélyzáródású alaprajzok meg a

[1] W. R. Zaloziecky: *Gotische und barocke Holzkirchen in den Karpathenländern.* Wien, 1926. 120., Anm. 21.

kúp- és gúlaalakokból összeállított sisakformák. A körülfutó kiugró erkély, illetve a tornácos sisak motívuma is ekkor már okvetlenül szerepelhetett. A négyfiatorony az erdélyi kőépítészetben a XV. század végén jelentkezik először. A tornácos sisakkal való egyesítése a gótika legkésőbbi idejében, körülbelül a XVI. század első felében történhetett. Az árkádmotívum a XVI. század második fele előtt aligha szerepelhetett a faépítészetben, míg a barok amúgy is szórványos hatása a XVIII. századra esik. A XIX. században beállt a hanyatlás, noha egyes kicsi haranglábakat, sőt kis fatemplomokat még napjainkban is készítenek.

A fatemplomok kezdettől fogva a nyugati mintaképekhez igazodtak és a gótika határozta meg végleg alakjukat, amin a későbbi stílusok sem tudtak változtatni. Csak a helyi viszonyok hatására hasonult át ez a típus itt-ott a falusi házépítés formáihoz. A különálló fatornyok fejlődése pedig egy ősi, valószínűleg keletázsiai reminiszcenciákat felújító, sátorszerű típusból kiindulva a nyugati eredetű magyarországi kőépítészet hatására mindinkább közeledett a helyi kőtornyok külső alakjához. Ezenközben a magyar faépítészet a történeti stílusok motívumaival keveredett, sőt azokból új formákat alakított, a négyfiatornyos tornácos, majd később ebből a négyfiatornyos árkádos fatoronysisakot, illetőleg haranglábat.

A történeti stílusok közül a gótika nyomta rá leginkább bélyegét az erdélyi faépítészetre, illetőleg ez volt az, amelynek jellege aránylag legközelebb állt a magyar faépítészet törekvéseihez. De bármennyire is kimutatható egyes elemek (a kúp- és gúlaalakok összetételéből álló sisakformák, kiugró erkély, négyfiatorony, stb.) kétségtelen formai származása a gótikából, nem annyira a formai hatás, az egyes átvett elemek játszanak szerepet többé, hanem azok feldolgozási módja. A gótikus elemek felszívódtak a magyar faépítészetbe, mely az átvett formákból oly emlékeket alkotott, melyekben saját egyéniségéből van legtöbb.

A magyar fatornyokra általában a struktív jelleg hangsúlyozása jellemző. A tornyok világos körvonalai, a harmonikusan kiegyensúlyozott arányok a szerkezetet érthetően tárják elénk. A szélességi és magassági kiterjedés mindig egymásra van vonatkoztatva, egyik a másik rovására sohasem teng túl. Főleg a mértéktartó szerkezeti felépítés magyarázza egyedülállóan érdekes, vonzó jellegüket, melyet legjobban az antropomorph jelzővel illethetnénk. Méreteikben és arányaikban egyaránt az emberi körülményekhez igazodnak. Éppen abban mondanak ellent a gótikának, bár egyes motívumaik onnan származnak, hogy nem magasbaszökőek, — olykor rendkívül nagy méreteik ellenére sem.

Akármilyen magas a torony, csak addig emelkedik, ameddig széles talapzata, alsó részének arányai ezt engedik, ameddig nem veszti el kapcsolatát a való világgal. Minden igazi magyar művészet főjellemvonása: a valósághoz való ragaszkodás jellemzi őket.

Mindezek a tulajdonságok a magyar faépítészet alkotásait más népek faépítészetének emlékei között azonnal felismerhetővé teszik. Elég összehasonlítani például egy erdélyi magyar fatornyot egy ugyancsak erdélyi román vagy szász emlékkel, hogy lássuk azokat az alapvető eltéréseket, amelyek ezeket egymástól elválasztják, — még akkor is, ha esetleg ugyanazokat a motívumokat találjuk meg rajtuk. Tehát az eltérés nemcsak formai, hanem ennél sokkal több és mélyrehatóbb: a lelkialkat különbözősége. A román faépítészetre éppen a magassági kiterjedés túlzott hangsúlyozása a jellemző, a törékeny, valószerűtlen arányok, az égbefúródó, vékony sisakformák. A szászok fatoronysisakjait viszont alacsony, zömök arányok, az egyöntetűség, a határozott védelmi jelleg jellemzi.

* * *

A román faépítészet[1] emlékei még napjainkban is igen nagy számban állnak fenn. Az erdélyi román falvak legtöbbjében — különösen a hegyvidékiekben — legtöbbször fából készült templomokat találunk. A román vidékeken jobbára csak a XIX—XX. század fordulóján, de még inkább a világháború után indult meg a fatemplomok rohamos kicserélődése kőépítményekre. Ugyanez a folyamat a magyar falvakban már egy századdal korábban nagyrészt lezajlott.

Coriolan Petranu két pontban foglalta össze[2] a román faépítészet jelentőségét: esztétikai és ezzel együtt a történeti érték, azonkívül a sajátosan román faji jelleg. Nincs okunk megtagadni egyik tétel helyes-

[1] Az erdélyi és az ókirályságí román faépítészet irodalmát l. összeállítva Balogh I.: *Magyar fatornyok* 70. l., 120—121. j., ezekhez további kiegészítések H. Balogh: *Les édifices de bois* 98. l., 136. j. és 133. l.; G. T. Kirileanu: *Schitul Cozia*. Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice. Anul XXXIII. Fasc. 103. Vălenii de Munte, 1940. 34—37.; V. Brătulescu: *Biserici din Prahova*. Buletinul, stb. Anul XXXIII. Fasc. 104. 68—71. Az erdélyi román faépítészet irodalmához kiegészítésképpen még: N. Iorga: *Ţări româneşti în forma de lor artă populară şi religioasă*. Buletinul, stb. Anul XXXIII. Fasc. 104. Vălenii de Munte, 1940. 64; V. Brătulescu,: *Biserici din Maramureş*. Bucureşti, 1941. Buletinnl Comisiunii Monumentelor Istorice. Anul XXXIV. Fasc. 107—110.

[2] C. Petranu: *Bisericile de lemn ale Românilor ardeleni în lumina aprecierilor străine recente*. Sibiu, 1934. 14, 52.

ségét sem. A román faépítészet valóban számos igen kiváló emléket alkotott, különösen a nyugati Erdélyben. Néhány kivételtől eltekintve pedig valamennyi a román faji felfogás erőteljes képviselője, melyeket a magyar vagy a szász emlékektől határozott, éles szellemi és formai különbségek választanak el.

Más kérdés, hogy a román faépítészet egyes alkotóelemei honnan származtak vagy más szóval : a román templomokat építő román faragóemberek milyen hatások alatt fejlesztették ki sajátos formáikat. Ennek felderítése természetesen semmit sem von le esztétikai és történeti értékükből.

A román faépítészet behatóbb vizsgálatánál első pillanatra szembeötlik, hogy az ókirálysági emlékek külsejükben és alaprajzukban elütnek az erdélyiektől, sőt a moldvaiak és a havasalföldiek még egymással sem egyeznek meg teljesen. A moldvai fatemplomok legtöbbször torony nélküliek, alaprajzi elrendezésük vagy hosszhajós, vagy a hosszhajós és a középponti formákat egyesíti. A havasalföldi fatemplomok részben centrálisak, részben hosszhajósak sokszögű záródással, jellemző díszük a homlokzati tornác. Az ókirálysági fatemplomok azonban felette ritkák és mindig egyszerűek, a díszes és magasbaszökő tornyok, melyek az erdélyi román faépítészet legjellemzőbb sajátságai, itt teljesen hiányoznak. A román faépítészet főterülete a Kárpátokon belül van, Erdélyben.

Az erdélyi román faépítészet, illetve az erdélyi román fatemplomtípus, külső megjelenésében nem egységes, ha alapjellemvonásai — például az alaprajzi formák és a fatemplom elrendezése — nagyjából állandóak is. Mindenütt a hosszhajós alaprajztípust találjuk, többnyire sokszögű záródással, a templom déli oldalán végighúzódó, árkádos tornáccal és a templom homlokzatára helyezve, az épülettel összeforrva a tornyot, amely az épület tulajdonképpeni jellegét megadja. A tornyokra általában jellemző, hogy törzsük nincsen, mert a toronysisak kiugró erkélyes alapépítménye közvetlenül ráfekszik a tetőzetre. Feltűnő azonban, hogy a torony formái területenként változnak. Arad megyében a toronysisakok legtöbbször hagymaalakúak, zártak vagy legfeljebb szabályszerű ablaknyílások törik át az egységes falfelületet. A bihar-megyeieknek — főleg a kiválóbbaknak — magas, gyakran árkádos tornyuk van, sőt a középső torony mellett olykor a négyfiatorony is megjelenik. Kalotaszegen és a vele szomszédos területeken, Szolnok-Dobokában, Szatmárban és Máramarosban a négyfiatornyos toronytípus az uralkodó. Itt vannak a szép árkádos tornyok (Felsőfüld, Berzence, Alsóapsa, stb.) és itt vannak a román faépítészet legművészibb

emlékei. A csatlakozó területeken (egyfelől Arad és Bihar, másfelől Alsó-Fehér, Torda-Aranyos, stb. vármegyék) a tornyok alacsonyabbak, az árkádok egyszerűbbek. Hunyadban ismét magas tornyokat találunk, szépen formált, többnyire árkádos sisakkal, mind a fatemplomokon (Radulesd), mind a kőtemplomok fatoronysisakjain (Guraszáda, Kristyór, Ribicze, Vajdahunyad). Más típushoz tartoznak azok a fatoronysisakok (Bakonya, Erdőfalva, Szentandrás), melyek tulajdonképpen kettősek: a gúlaalakú sisakra körülbelül kétharmad magasságban egy újabb, de kisebb, kúp- vagy gúlaalakú lezárás került.

A Kolozsvártól keletre eső területen a magas toronytípus egészen eltűnik. Atanasie Popa[1] is megjegyzi, hogy a Felső-Maros vidékén a kicsi és alacsony tornyok tipikusak (Mezőbánd, Radnót, stb.).

Külön csoportot alkotnak a Maros-Torda, Küküllő és Alsó-Fehér megyék beszögellő részében levő román fatemplomok, amelyeknél a tornyot nem építették egybe a templommal, — amint az a román faépítészetben egyébként általános — hanem harangláb módjára különáll (Magyarherepe, Magyarsülye, Királyfalva, Sövényfalva).

Mi az oka, mi a magyarázata ezeknek az eltérő változatoknak? A faj, amelyik az emlékeket megalkotta, mindenütt ugyanaz, vagyis a feleletet csak a környezetben kereshetjük. Kutatnunk kell tehát, hogy az egyes vidékek milyen művészi létfeltételeket tudtak nyújtani. Az erdélyi román fatemplomok egyik helyen sem épültek kultúrálatlan, vagy minden külső hatástól légmentesen elzárt, hanem éppen ellenkezőleg: magas művészi kultúrától áthatott területen. Elképzelhetetlen, hogy a román faépítés a környező kultúráktól teljesen függetlenül alakulhatott volna ki, hiszen az utóbbiak emlékei állandóan és mindenfelé szem előtt voltak. Ha pedig párhuzamos jelenségek mutatkoznak, úgy, amint a román faépítészet típusainak váltakozása mutatja, akkor feltétlenül kell lenni valami összefüggésnek közöttük.

Az ókirálysági fatemplomok híven követik a helyi kőtemplomok alakját, még a tetőformákhoz is ragaszkodnak. Feltűnő hosszhajós, sokszögű záródású alaprajzaik is a legszorosabb kapcsolatban vannak a helyi kőépítészettel, melynek görög-bizánci alapjaiba, — főleg Moldvában[2]

[1] A. Popa: *Biserici vechi de lemn românești din Ardeal.* Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secț. pentru Transilvania pe 1930—1931. Cluj, 1932. 257.

[2] A moldvai és havasalföldi építészet középkori nyugati kapcsolataira vonatkozólag vö. H. Balogh: *Les édifices de bois* 101. l., 139. j. Moldva és Havasalföld középkori magyar telepeseire és a magyar királysággal való összeköttetéseire vö. Elekes Lajos tanulmányát Gáldi L.—Makkai L.: *A románok története.* Budapest é. n. (1941.) c. kötetben.

Ştefan cel Mare uralkodása idején — igen sok nyugati, középkor elem vegyült. Ezeket a magyar és szász katolikus telepek építkezései közvetítették. A centrális alaprajztípusok és a homlokzati tornácok viszont az ókirályság bizánci jellegű építkezéseivel függnek össze.

Erdélyben az aradmegyei hagymasisakos tornyok eredete a megye barokkori kultúrájából magyarázható. Kalotaszeg és a hozzá csatlakozó erdélyi meg tiszántúli vidékek árkádos, négyfiatornyos román fatemplomai ugyanazon a területen emelkednek, mint a hasonló magyar toronysisakok és haranglábak. Sőt a máramarosi román fatemplomok megkettőzött fedelükkel és négyfiatornyos tornyukkal tulajdonképpen a felsőtiszavidéki rutén fatemplomtípust vették át, amely szintén magyar hatásra alakította ki a hosszhajós elrendezésű, négyfiatornyos templomot. A Maros alsó folyása mentén, Hunyad és Alsó-Fehér megyékben a dévai, alpestesi, tompaházi és egyéb tornácos, árkádos magyar toronysisakok meg az újabb, megkettőzött szász toronyfedelek (Brassó, Feketetemplom; Szász-Buda; Szász-Keresztúr, stb.) hatottak. Viszont a Székelyföldön és a Mezőségen a magas tornyok teljesen hiányoznak. E vidékeken vagy egyszerű, alacsony, kis tornyot illesztettek a templomra a barokkori falusi magyar kő- és fatemplomok hatására, vagy nem is a templomra helyezték a tornyot, hanem különálló haranglábat építettek, amihez a helybeli régi típusú magyar fatornyokat vették mintául.

Látnivaló, hogy az erdélyi román fatemplomok földrajzi elhelyezkedésükben követik a magyar faépítészet változatait és külső megjelenésük azok hatása szerint módosul, — de a faji jelleg állandó megőrzésével. Elősegítette ezt az alkalmazkodást, hogy — kezdetben bizonyára többször, de később is nem egyszer — előfordult, hogy magyar faragó emberek készítették a román fatemplomot vagy fatornyot. Ilyenkor az épület is a magyar sajátságokat tükrözte, melyek aztán ezzel a közvetítéssel felszívódtak a román faépítésbe és annak körében is otthonosak lettek. Előfordult ez főleg a középső Erdély területén, ahol például a különálló fatornyok teljesen a régi típusú magyar haranglábak sorozatába tartoznak.

Viszont dolgoztak helyenként román faragóemberek is magyar megbízásra, magyar szolgálatban, főleg a földesúri jobbágyok az egyes nemesi udvarok számára.[1] Ezek a magyar kívánalmaknak eleget téve, elsajátíthatták a magyar ízléssel a magyar típusokat is.

[1] Erre vonatkozó adatokat l. Balogh I.: *Magyar fatornyok*. Budapest, 1935. 73. l., 124. jegyz. és H. Balogh: *Les édifices de bois* Budapest, 1941. 103. l., 141. jegyz.

Petranu a barok összefüggésekre maga is több ízben rámutatott. Foglalkozott azonkívül a négyfiatornyos, árkádos toronytípus eredetének kérdésével és annak magyarázatára igen távolfekvő, német és francia emlékeket sorolt fel. A négy saroktorony motívuma mindenfelé elterjedt Európa középkori építészetében, megvolt Francia- és Németországon kívül Felsőolaszországban, gyakori Magyarországon is, — miként az előzőkben láttuk — de mindenütt más-más változatban szerepel. Az erdélyi román fatemplomok formáinak magyarázatához elsősorban nem a távoleső emlékeket kell tekintetbe vennünk, hanem azokat, melyek itt voltak a közelben. Petranu utal is a szász tornyokra, de Hielscher nyomán kiemeli az eltéréseket. A magyar fatornyokon viszont megvannak a román toronytípus összes elemei, — nemcsak külön-külön, mint a szász épületeken, ahol vagy tornácos sisakot találunk, vagy négyfiatornyos tornyot, de a kettőt együtt sohasem, — hanem már kiérlelt szerkezeti és formai kapcsolatban. Az összefüggés elvitathatatlan. A román faragók és ácsok ehhez kétségkívül a velük együtt lakó magyarság hasonló építkezéseit vették mintául. Bizonyítja ezt az emlékek formai kapcsolata, azonkívül az a feltűnő körülmény, hogy a románoknak ilyen tornyaik mindig csak azokon a vidékeken vannak, ahol a magyarok is hasonlóan építkeztek. A magyar emlékek pedig régebbiek, mint a románok.

A négyfiatornyos román fatemplomtípus kialakulását magyarázták ugyan közvetlen szász hatással is, de ennek a feltevésnek nagyon nyomatékosan szól ellene, hogy éppen a szász városok közelében, — ahol pedig négyfiatornyos kőtornyok többször is előfordulnak — ilyenfajta román fatemplomokat egyáltalán nem találunk.

Petranu utal arra a lehetőségre is, hogy a románok esetleg még a rómaiaktól örökölhették a négysaroktornyos és tornácos toronytípust. De azok az emlékek, melyeket Petranu idéz, csak annyit mutatnak, hogy a rómaiak erődítéseiknél használtak külső, vagyis az épületre kívülről ráhelyezett, nem pedig az épülettel formailag és szerkezetileg összefüggő körüljáró tornácokat. Másik analógiája, a Septimius Severus érmén levő paphosi (tehát kisázsiai, nem dáciai vagy akár déleurópai) Venus-templom díszítései pedig nem annyira saroktornyoknak, mint inkább földrehelyezett piramisoknak látszanak. Különben is az antik toronyépítészet egészen más irányokat követett.[1] A négyfiatornyos típus jellegzetesen középkori forma, amely nyugatról jött Erdélybe, ahol a szászok, majd

[1] Vö. H. Thiersch: *Pharos (Antike, Islam und Occident)*. Leipzig u. Berlin, 1909.

később a faépítészetben a magyarok teljesen új, a nyugati emlékektől eltérő változatát alakították ki. Az utóbbit vette mintául a román faépítészet, de természetesen saját felfogásának megfelelően szintén átalakította.

Petranu, bárha a tornyok formáinál feltételez is némi idegen hatást, a templom szerkezeténél ezt már a leghatározottabban tagadja és Strzygowski elméletének megfelelően azt állítja, hogy a hosszhajós elrendezés az anyagból, a faépítésből teljesen autochthon módon alakult ki. De a román fatemplomok alaprajzában nem valami elsődleges formára ismerünk, hanem ellenkezőleg : a középkori, főleg gótikus kisebb falusi templomok alaprajzára (hosszhajós elrendezés és egyenes, illetőleg a hat- és nyolcszög három oldalával záródó szentélyek). Erdély földje a szomszédos partiumi vidékekkel együtt még most is tele van ilyen típusú középkori kőtemplomokkal, melyek részben a magyarokéi, részben a szászokéi, sőt ez a típus még az ókirályságba is elhatolt. Az erdélyi magyarok annyira kedvelték, hogy néha még a XVII. és XVIII. században is így építkeztek, sőt többnyire ilyen volt az alaprajzuk a magyar fatemplomoknak is. Nagy elterjedtsége magyarázza azt a hatást, melyet a románokra tett, akik bizonyos változtatásokkal, — melyeket a keleti liturgia követelt meg — templomaikat legtöbbször szintén ilyen módon készítették. A típusátvételt elősegíthette, hogy a románok magyar eklézsiáktól gyakran vettek át elhagyott fatemplomokat.[1]

A román fatemplomok belseje dongaboltozattal van fedve és Petranu Strzygowski nyomán a boltozást is a faépítés belső sajátságaiból magyarázza. Strzygowski merész tételei közül éppen ez talált legkevésbbé hitelre és méltán. A román kutatók sem fogadták el általánosan, sőt egyik legkiválóbbjuk, G. Balş határozottan meg is cáfolta.[2] A boltozás tipikusan kőtechnika, amely faanyagból sohasem magyarázható, a faanyag természetének tulajdonképpen egyáltalán nem is felel meg. Ellenben igenis gyakran előfordult, hogy a faépítészet utánozta a kőépítészetben látott boltozásformákat (v. ö. pl. a XVII—XVIII. századi északeurópai keresztalakú fatemplomok többnyire igen bonyolult boltozatformáit). Többször felmerült már az a megoldás, hogy az erdélyi román fatemplomok a bizánci építészetből kapták a dongaboltozatokat.

[1] Vö. Balogh I. : *Magyar fatornyok*. Budapest, 1935. 157, 167.

[2] G. Balş : *Grinda şi arcul*. Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice. XXIV. Fasc. 68. Vălenii de Munte, 1931. 66—69, vö. továbbá Gazette des Beaux Arts I. (1932) 422—423.

De ennek a kérdésnek az eldöntésénél sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Erdély földjén a román fatemplomokban szokásos dongaboltozat korántsem volt egyébként ismeretlen. Előfordult a román stíluskorszakban (somlyóújlaki templom) és több fajtája volt mindennapos a renaissance építészetben. Főleg a kastélyok nagy termei vannak így boltozva. Később a barok építészet széltében használta. Mindenesetre a dongaboltozat a kőépítészet történeti stílusainak hatása nélkül el nem képzelhető, mert ha elfogadjuk, hogy a sokszögű záródású, hosszhajós alaprajz és a boltozási technika a faépítészetben alakult ki és ezt az elgondolást következetesen végigvisszük az európai művészet egész fejlődésén, akkor ez a legnagyobb történeti abszurdumokra vezet, ami legjobban megmutatja a Strzygowski-féle feltevés tarthatatlanságát.

A renaissance stílus, mely a hasonló magyar emlékek hatására erős nyomot hagyott a tornyok árkádos tornácain, világosan és félre nem érthetően nyilvánul meg a fatemplomok déli oldalán végighúzódó árkádsoron. Olyan motívum ez, mely az erdélyi magyar nemesi kúriákról került a románság faházaira és onnan fatemplomaira.[1]

Az erdélyi román fatemplom, amint a fennmaradt emlékekből ismerjük, történeti fejlődés eredménye, — éppen úgy, mint minden más faépítészet — nempedig autochthon alakulat. Egyes elemei az erdélyi művészet különféle történeti stílusainak, a környező és együttlakó népek hasonló művészi megnyilatkozásainak hatásából származnak. Egyéni és faji jellegű benne az elemek kiválogatása, összeállítása és formai átalakítása. Ebben rejlik faji és esztétikai értéke. Például a magyarvalkói magyar és a felsőfüldi román fatemplomok minden motívumegyezésük ellenére is alapjában homlokegyenest eltérő felfogást, elütő szellemiséget képviselnek. A román faji jelleg általában igen erős, az átvételek, kölcsönzések, — még ott is, ahol a közvetlen mintakép kimutatható, (például a magyarvalkói és farnosi román fatemplomok, melyek szemmelláthatólag az ugyanabban a faluban lévő magyar templom, illetve harangláb hatására készültek) — gyökeres átalakuláson mennek át. Az ellenkezőjére aránylag ritkán van példa (így Kalotaszegen a bocsi harangláb, mely mind típusában, mint különálló fatorony, mind formailag a román emlékek között egyedülálló, kiszélesedő ereszével a régi magyar haranglábtípus hatását tükrözteti) és ha van, akkor leginkább csak olyan építményeken, amelyeket

[1] Erre vonatkozólag l. H. Balogh : *Les édifices de bois* 107. l., 145. j.

magyar faragóácsok készítettek a románok számára.[1] Az ilyenek voltaképpen a magyar faépítészet körébe tartoznak (Magyarsülye, Sövényfalva, stb.).[2]

A jelenleg ismeretes román fatemplomtípus kialakulása körülbelül a XVII. század folyamán történhetett. A felsőfüldi fatemplom, melyet 1727-ben épített kendermáli Brudul Petru és Nikulaj Egregyből — már művészileg kiforrott példája ennek a típusnak. Bizonyos azonban, hogy a románságnak már századokkal előbb voltak fatemplomai. Ezeken természetesen — az időben visszafelé haladva — még nem voltak meg a barok, renaissance, illetőleg későgótikus elemek. De kétségtelen, hogy ez a jelenleg ismert, erdélyi román fatemplomtípus

[1] A magyarsülyei román fatemplomot meg haranglábat Gillye Sándor és Csenteri Ferenc, helybeli magyarok építették a jelen század elején, a sövényfalvi fatemplomot pedig 1839-ben Kis P., Kis István és Pávaji Vajna János (A. Popa: *Biserici vechi de lemn româneşti în Ardeal.* Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secţ. pentru Transilvania pe 1930—1931. Cluj, 1932. 241). — Itt említem meg, hogy francia tanulmányomban (*Les édifices de bois* 109. l., 146. jegyz.) nyomdahiba folytán Sövényfalva helyett tévesen Sövényháza neve szerepel.

[2] Petranu (*Noui cercetări şi aprecieri asupra arhitecturii în lemn din Ardeal.* Bucureşti, 1936. 23—25) a magyar és román faépítészet közötti nyilvánvaló kapcsolatok magyarázataképpen — román hatásnak tulajdonítja az egész erdélyi magyar faépítészetet. Sajnos, a hatásról csak általánosságban beszél és nem jelöli meg pontosan, hogy a magyar faépítészet milyen sajátságait vagy elemeit tulajdonítja román eredetűeknek. A magyar faépítészet — mint láttuk — részint sajátosan ősi formákból, — mint a régi sátorszerű haranglábtípus — részint történeti származású, főleg középkori motívumokból áll. Az előbbiek a román faépítészetben egyáltalán nincsenek még, tehát onnét nem származhattak. A kapcsolat éppen a történeti motívumokban mutatkozik és viszont ezek, a nyugati jellegű templomtípus sajátságai (gótikus, sokszögű záródású alaprajzok, erkélyes sisak, négyfiatorony, renaisssance árkád és utoljára a barokos tetőformák) mind a nyugati művészetből származnak és a nyugati egyház körében voltak használatosak is. Ha feltételezzük, hogy a román faépítészetből kerültek a magyarba, akkor az a helyzet állna elő, hogy egy, a nyugati egyház és kultúra körében élő nép (jelen esetben a magyar) nyugati templomtípust, nyugati művészeti elemeket egy keleti ortodox vallású, a keleti egyház kultúrkörében élő néptől (a romántól) vett volna át. Ez az egész egyetemes művelődéstörténetben eddig példátlanul álló eset lenne, azonkívül történetileg is teljesen valószínűtlen. A történeti adatok éppen azt bizonyítják, hogy nyugati elemeket az ortodox művészetben csak ott találhatunk, ahol valóban megvolt a kapcsolat a nyugati kultúrával. A román faépítészet nyugati elemekkel dolgozó ortodox művészet, mely nyugati kultúrájú területen, Erdélyben alakult ki. Ugyanott pedig egy nyugatias jellegű egyházi faépítészet is virágzott, a magyar. Kétségtelen, hogy a nyugati elemeket a nyugatias faépítészet adta át a keletinek és nem fordítva. A történeti adatok is a kulturális átvételek ilyen folyamatát igazolják, nem pedig az ellenkezőjét.

Mezőcsávási magyar fatorony.
1570 (?)

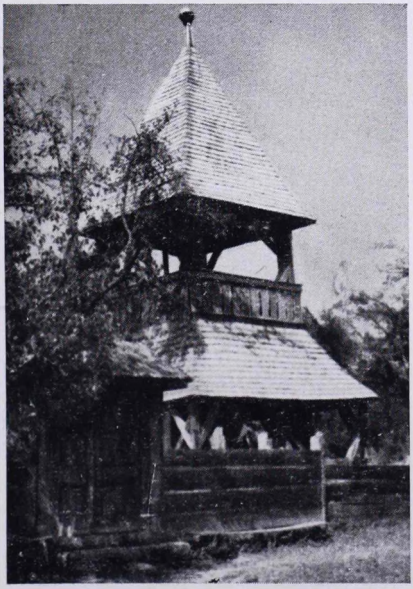

Fotofilm felvétele
Nyárádszentannai magyar fatorony.
Deák János műve. 1670.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Magyarfülpösi magyar fatorony.
XVII—XVIII. század.

Fotofilm felvétele

Pókai magyar fatorony.
XVII—XVIII. század.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Pákei Lajos felvétele
Magyarsárosi magyar fatorony. Domokos György és Szabó Mihály műve. 1699.

K. Sebestyén J. felvétele
Kálnoki magyar fatorony. 1781.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

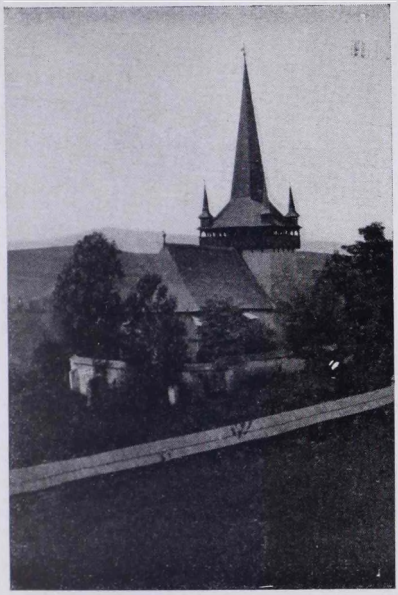

Szinte G. felvétele
Az egykori magyarbikali magyar fatorony. XVII—XVIII. század.

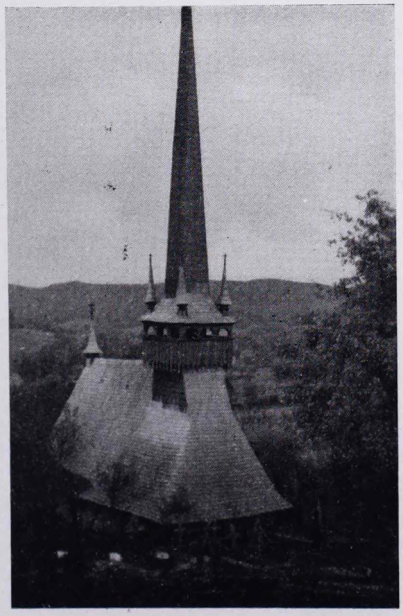

Az egykori magyarókereki magyar fatorony. 1690. Telegdy Árpád rajza. (Néprajzi Múzeum.)

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Magyarvalkói magyar templom.
A toronysisak XVII—XVIII. század.

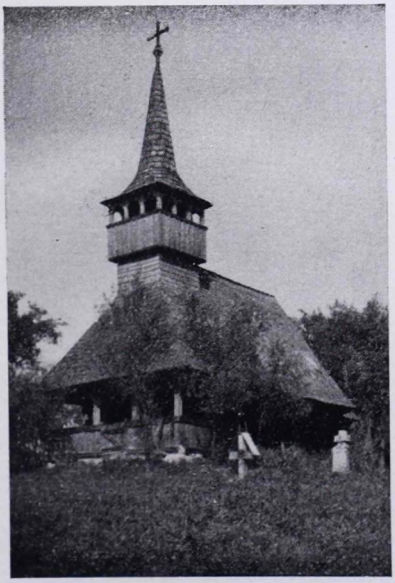
J. Fischer felvétele

Felsőfüldi román fatemplom.
Kendermáli Brudul Petru és Egregyi Nyikuláj műve. 1727.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM

Farnosi magyar fatorony.
XVIII. század.

J. Fischer felvétele
Farnosi román fatemplom.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Krasznarécsei magyar fatorony. Pap Tamás és Nagy Mihály műve. 1754.

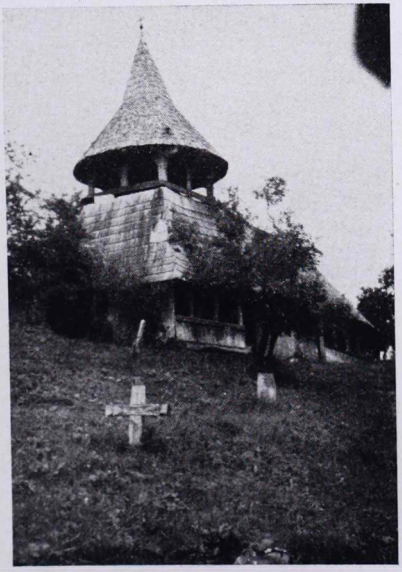

Krasznahorváti magyar fatorony. 1669 (?)

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

Magyarsülyei magyar fatorony.
1773.

Magyarsülyei román fatemplom.
Gillye Sándor és Csenteri Ferenc
magyar ácsok műve. XX. század eleje.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

J. Fischer felvétele

Szászivánfalvi szász templom.

Nagydisznódi szász templom.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

alaprajzi elrendezésében és külsejében — a kisebb fontosságú részletektől eltekintve — teljesen nyugati, éspedig középkori hatást mutat, amit az erdélyi románság a környező nemzetek, a magyarok és szászok művészetéből ismert meg. Ugyancsak nyugati, középkori hatást az erdélyi románok kőtemplomain[1] is sűrűn találunk már a XIV. század második felében. Ebből önként következik, hogy az egykorú, XIV—XV. századi román fatemplomok is magukon viselték a nyugati hatás nyomait, vagyis jórészük a ma ismert típustól nem sokban különbözhetett. Az erdélyi román fatemplomoknak éppen az a főjellegzetességük, hogy a nyugati kereszténység művészetében kialakult formákkal szolgálják a keleti ortodox egyházat. Az alaprajz és a felépítés motívumai teljesen nyugati jellegűek, a bizánci művészet csak a templomok belsejében tartotta meg egyeduralmát, bár még itt sem vonhatta ki magát teljesen minden nyugati hatás alól. Nem is volna elképzelhető, hogy az ortodox román művészet Erdélyben az ott virágzó nyugati kultúra hatásától függetlenül fejlődhetett volna ki. A román, illetőleg a keleti egyházra jellemző bizánci formák a templomok belső terében, a falfestésben, az egyházi szerek díszítésében tartották magukat szívósabban, mert ezeket jobban korlátozták a liturgiai előírások és hagyományok. A kétféle és egymással tulajdonképpen ellentétes szellemű kultúrkörből származó formákat azonban az erdélyi román fatemplomok kétségkívül igen szerencsés és eredeti módon olvasztották össze.

Ha ezt az erőteljes és döntő nyugati hatást megelőzőleg is volt már román fatemplomtípus, az vagy csak elsődleges formákból állhatott, vagy esetleg bizánci stílusú lehetett. De erre a kérdésre csak az esetleges történeti feljegyzésekből kaphatnánk választ. Éppen ezért igen kívánatos, hogy a további kutatás nemcsak a gazdag emlékanyagot, hanem a hihetőleg szintén bőséges adatanyagot is megismertesse, ami majd lehetővé teszi a román faépítészet régebbi korszakainak rekonstruálását is.

Balogh Ilona

[1] A kristyóri (1385 körül—1390) és a ribicei (1417) templomok Hunyad megyében a középkori magyar templomok országszerte elterjedt típusát mutatják (hosszanti elrendezés, sokszögű szentélyzáródás és a homlokzat tengelyébe állított torony). Az 1417-es ribicei falfestmény, mely a templom egykori külsejét tornyával együtt megőrizte, szintén nyugati hatást bizonyít. (Vö. S. Dragomir: *Vechile biserici din Zarand.* Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Seçtia pentru Transilvania pe 1929. Cluj, 1930. 250., 9. kép.)

ROMÁN-MAGYAR KAPCSOLATOK A NÉPZENÉBEN

Két keletközépeurópai nép érintkezésének vizsgálata a népi kultúra szempontjából nem kis feladat a tudomány számára. Az átvételek és kölcsönhatások bonyolult szálai közt csak akkor tudunk eligazodni, ha az egymás mellett élő népek összes néprajzi jelenségeit már különkülön részletesen felkutatták és így megvan a biztos alap az átvett idegen elemek és a saját kultúrtermékek szétválasztására, a szomszéd népek részéről jövő hatások kimutatására.

Fokozottan áll mindez a népzenekutatásra, erre a fiatal tudományra, melynek mai értelemben vett tudományos művelése Magyarországon alig több mint 40 éves multra tekint vissza, a románoknál pedig csupán a világháború óta eltelt két évtizedre. Ez idő alatt — bármennyire lendületes volt is a gyüjtő- és kutatómunka és bármilyen szép eredményeket tudott is felmutatni sok területen — a magyar-román kapcsolatok kérdései csak részben jutottak megoldáshoz, egyes kérdések végleges tisztázása a későbbi kutatások utáni időre maradt.

Az anyaggyüjtés ugyanis a problémák sokféleségéhez képest még nem kielégítő. Ez elsősorban a román anyagra vonatkozik, annak ellenére, hogy a mai napig igen jelentős gyüjtés folyt román területen. Magyar részről Bartók erdélyi, Kodály bukovinai gyüjtése, román részről pedig a háború óta felgyűlt, főleg ókirálysági gyüjtés impozáns anyagot halmozott fel. Sajnos, az ókirálysági anyag még túlnyomórészt kiadatlan és feldolgozatlan; a kéziratos és fonográfhengereken levő gyüjtemény alapján még nem készült részletes összefoglaló ismertetés az egész román népzenéről. Másrészt a román népzenének természete olyan, hogy csak a gyüjtés végleges befejezése, vagyis az egész románlakta terület kimerítő felkutatása adhat róla végleges képet. Ez a népzene ugyanis nem egységes: területenként és dallamfajtái szerint nagyon

különböző sajátságokat mutat. Vannak vidékek, melyeknek népzenéje annyira különbözik egymástól, mintha nem is egy nép zenéje volna. Hasonlóan mélyreható különbségek vannak az egyes dallamtípusok, pl. a kolindák és a »hora lungă« között. Ilyen körülmények közt természetes, hogy amíg nagyobb területek akadnak, amelyeknek népzenéje nem ismeretes, — aminthogy ma is vannak ilyenek — addig semmi végleges ítéletet nem lehet kimondani az *egész* román népzenére vonatkozólag, mert mindig fennáll annak a lehetősége, hogy olyan új elemek bukkannak fel, amelyek lényegesen megváltoztatják az addigi eredményeket. Itt tehát nem lehet olyan összefoglaló leírást adni a teljes anyagról, mint Bartók könyve teszi a magyar népdalról (l. a cikkünk végén közölt irodalom *49.* sz.-ot) és később Kodály tanulmánya *(56)*. A magyar népzene Bartók könyve megírásakor lényegében már össze volt gyüjtve: minden terület és nagyjából minden dallam ismeretes volt. A további gyüjtés csak variánsokkal gazdagíthatta ezt az anyagot, de a végleges képen már nem változtatott. Az első világháború óta folyó gyüjtés egy-két dallamot vetett csak felszínre, ami előbb nem volt ismeretes, ezek is már jól ismert típusok új példányai. A magyar népzenei anyag e szerint már lezárt, végleges, ha problémái még nem is mind lezártak. A román anyag viszont még egyáltalán nem zárt, végleges feldolgozására még várnunk kell az anyaggyüjtés befejeztéig.

Ha pedig a számunkra hozzáférhető kiadványokat és tanulmányokat vesszük számításba, akkor még nehezebb a helyzet. Bartók tanulmányait egyelőre nem számítva a román kiadványok — bármily örvendetesen megszaporodtak az utóbbi időkben és bármilyen kifogástalan is a közlésmódja legtöbbjüknek — egyelőre nem nyújtanak teljes képet az egész román terület népzenéjéről. A tanulmányunk végén közölt román irodalomnak puszta áttekintése meggyőz erről. Ebben a felsorolásban külön csoportba osztottuk azokat a régi kiadványokat, melyeknek lejegyzése még fogyatékos és így belőlük a dallamok hiteles alakját nem tudjuk megismerni. Ezeknek ritmusjelölése tökéletlen, gyakran a hangmagasság is kétes, »rubatot«, cifrázatot nem jelölnek. Még nagyobb baj, hogy a dallamanyaguk sem mindig kétségtelenül népi eredetű: kántoroktól, tanítóktól, középosztálybeli ismerősöktől veszik gyakran a dalokat s így műdalok is keverednek a népi dallamok közé. Ezért tulajdonképpen ide kellett volna sorolnunk Fira: Cântece şi hore c. gyüjteményét is *(26)*. A dallamok származásáról mondottak rá is érvényesek: gyakran szöveget is, dallamot is mástól gyüjt. De egyrészt jegyzeteiben erről többnyire beszámol a megfelelő helyen, másrészt a

többieknél sokkal jobb a lejegyzése s dallamai is általában hiteleseknek mutatkoznak, ezért fenntartással a megbízhatók közé soroltuk. A megbízhatatlanok közé kellett sorolnunk egy újabb időben megjelent művet is, Vulpesco könyvét (*10*), mert ennek megbízhatósága erősen kétes. Olyan kirívóan városi műzenei elemeket is közöl (pl. 242. l.), melyeknél kizárt a népi eredet lehetősége. A lejegyzés is sokszor gyanús: oktávtranszponálások sokszor igen sajátságos helyeken (241. l.), Alexandri-szövegek népdalban, stb.

Ezek a gyüjtemények tehát önmagukban nem használhatók fel népzenei tanulmányokra, hanem csakis megbízható gyüjtések kiegészítéseképpen lehet hivatkozni rájuk: a hiteles formában megismert daloknak variánsait felismerhetjük bennük s a valódi népzene ismeretében ezeket elválaszthatjuk a közéjük kevert nem népi elemektől. Teljesen azonos a helyzet a mi multszázadi kiadványainknál (a magyar A-csoport). Ezekben még kevesebb a népi anyag a műdalokhoz képest, mert hiszen annak a kornak magyar középosztálya az akkor uralkodó népies műdalt tekintette népdalnak, a valódi népzenét nem is ismerte s ami ebből mégis belejutott a gyüjteményekbe, azt a nyugati zenén nevelkedett gyüjtők átalakították és így meghamisították. Ezek a kiadványok tehát csak annyiban vonhatók bele a kutatásba, amennyiben a bennük közölt dal egy hitelesen feljegyzett népdal variánsának létezését bizonyítja adott helyen és időben.

A másik csoport foglalja magában a tudományos célra használható, megbízható kiadványokat. Ezek közül is kiemelkednek lejegyzésük tökéletességével Brăiloiu gyüjteményei (pl. Bocete din Oaş c. siratóközlése strófáról-strófára közöl minden kis ritmikai és dallameltérést), valamint az ő kiadásában megjelent más gyüjtések. Ide vettük azokat a régi kiadványokat is, melyek ugyan nem a modern kívánalmaknak megfelelő fonográf-hűséggel adják a dallamot, de közlésük mégis megbízható és több tekintetben használható tudományos célokra. (*21.*, *26.* a fentebb már jelzett fenntartásokkal, *32.* az első fonografált dallamokkal, *35.*, *36.* használható régi feljegyzése néhány táncnak, *23.* tulajdonképpen nem népdalkiadvány, hanem erdélyi román liturgikus énekek gyüjteménye, de a kolindák, cântec de stea-k eredetéhez összehasonlító kutatásban felhasználható, ezért idevettük.) Külön kell megjegyeznünk egyet-mást a két német kiadványról (*38.*, *28.*). Ziehm Elsa dallamait csak óvatosan lehet felhasználnunk, bár gramofónfelvételek után vannak lejegyezve s a lejegyzésben eléggé törekedtek a pontosságra. Ezeket a dallamokat azonban néhány hadifogolytól vették fel az első világháborúban, kik a régi Románia különböző vidékeiről származtak s

volt közöttük cigány, zsidó, néhai papnövendék, stb. Ezért aztán a dallamok közt sok a műdal, vannak romlott, sőt szövegtelen dalok is. Már az ilyen körülmények közt történő gyüjtést magát sem tarthatjuk nagyon hitelesnek, kivéve, ha az illető népzene kiváló ismerője végzi. Erről azonban itt nem lehet szó, másrészt az anyag lejegyzői, kiadói sem azonosak az egykori gyüjtőkkel; így tehát meg sem állapíthatták, hogy mi volt esetleges tévedés a gramofónfelvétel pillanatnyi izgalmában és mi eredeti vonás a dalokban. (Igy pl. nagyon valószínű, hogy az a forma, amit a szerző külön tárgyal, mikor egy dalhoz egészen önálló dal hangzik el bevezetésnek s az első versszak után másik önálló dal következik, a többi strófát aztán végig erre éneklik, — csak az énekes tévedése, amit aztán kijavít, mikor az első zavar után belejön a rendes kerékvágásba.) Érthető ilyenformán, hogy az anyag egyrészt vegyes, másrészt romlott. Idevettük mégis a lejegyzések viszonylagos hűsége miatt, s mert a származási adatok pontosan fel vannak tüntetve és így módunk van az ellenőrzésre. Sokkal használhatóbb a másik kiadvány *(28.)* már terjedelménél fogva is: 380 dalt közöl egy zárt területről, Bukovinából. Minthogy ezt az anyagot belevonjuk összehasonlító vizsgálatainkba, ennek részletes kritikájára később térünk rá. Ugyancsak később térünk vissza a két könyv egyes megállapításaira is.

Vegyük most ezt az anyagot mennyiségileg tekintetbe. Van 29 sirató két faluból *(11., 12.)*, 33 lakodalmi dal Udvarhely és Vâlcea megyéből *(13., 27.)*, 3 betlehemes játékváltozat egy faluból 57 dallammal, melyből kb. 30—35 alig pár hangban eltérő variáns *(15.)*, 16 különböző ünnepi szokáshoz fűződő ének *(35.)*. Kolinda van 67 különböző vidékről *(16.)*, 200 Ilfov, Dâmboviţa, Muscel, Argeş, Prahova és Ialomiţa megyéből *(22.)*, 303 Arad-Temes-Hunyad-Alsófehér megyékből *(24.)*, 40 Dâmboviţa és Jalomiţa megyéből *(33.)*, 6 Muscelből *(34.)*. Táncok: Vâlceából 46 *(26.)*, 63 Dobrudzsából *(32.)*, 4—4 Bukovinából és különböző helyről *(28., 38.)* és 10 hely közlése nélkül *(36.)*. Az alkalom nélküli — tehát tulajdonképpeni — dalok csoportjában következő a helyzet: 30 van különböző helyről közölve *(17.)*, főleg a Bánátból, 30 ballada ugyancsak különböző helyről, de nagyrésze Vâlcea megyéből *(18.)*, 176 a macedóniai arumunoktól *(19., 31.)*, 78 Vâlceából *(26.)*, 13 a Beszterce-völgyből *(29.)*, 16 Olténiából *(30.)*, 17 Muscelből *(34.)*, 29 különböző helyről *(38.)*, 58 dallam általam nem ismert kiadványban *(21.)*, ennek származási helyét nem tudom megállapítani és előttem ismeretlen számú dal a *20.* kiadványban, 6 és 380 dal Bukovinából *(37., 28.)* és végül 122 Krassó megyéből *(25.)*. Látjuk ebből az áttekintésből, hogy még aránylag a kolindák kategóriája van legjobban kép-

viselve és ott is milyen kis területről van csak teljes gyüjtés. Az alkalomhoz nem kötött dallamok csoportjában még eléggé jól van képviselve Olténia, annak is északi területe : Vâlcea megye, ezenkívül Muscel megye s a már említett Bukovina. Drăgoi kiadványa *(25.)* Bartók hunyadi gyüjtésének szomszédságából való és így ahhoz kiegészítésül szolgálhat. Más területről már sokkal kevesebb tájékoztatást kapunk, inkább csak ízelítőt, a legtöbb területről pedig azt sem. Márpedig Bartók kutatásaiból tudjuk, hogy — legalább is Erdélyben — egy-egy szűkebb terület zenei anyaga, mondjuk egy járásé, nagyjából azonos, de a következő járásé már egészen más lehet, tehát a már felgyüjtött részek anyagából nem következtethetünk a nem ismert részekre.

Egy összefoglaló leírással is rendelkezünk az egész gyüjtött anyagot ismerő, komoly népzenekutató, Brăiloiu tollából *(14.)*, de ez is csak nagyon vázlatos áttekintés, s csupán néhány óvatos megállapítást tartalmaz — nyilván elárulva, hogy részletekbe menő összefoglalásra még nem jött el az idő.

Mindezt végiggondolva nem marad más lehetőségünk, mint hogy — tartózkodva minden általánosítástól — szigorúan ahhoz tartjuk magunkat, amit már most is tudhatunk : a jól ismert területek anyagához és azokhoz az eredményekhez, amelyeket ebből az anyagból a többiek ismerete nélkül is kaphatunk. Ez az anyag Bartók erdélyi gyüjtése és az erre vonatkozó megállapításai különböző tanulmányaiban — kiegészítve bizonyos fenntartásokkal és nagyon elővigyázatosan Friedwagner bukovinai anyagával.

Bartók gyüjtése ugyanis Erdély nagyobb területére nézve kimerítő minden dallamfajtában s talán felesleges mondanunk, hogy teljesen hiteles. Egyszersmind kimerítő tudományos feldolgozását is nyujtja tanulmányaiban az illető területek népzenéjének. Ez tehát eddig az egyedül részletesen ismert része a román népzenének, tehát a magyar-román népzenei kapcsolatok alapos tanulmányozására is csak ez alkalmas, annál is inkább, mert hiszen éppen ezek azok a területek, — a régi Magyarország megyéi — melyeken a legtöbb érintkezési lehetőség volt a magyarsággal.

Ezt az összehasonlítást is elvégezte maga Bartók (főleg *53.*-ban). Minthogy azonban különböző tanulmányaiban igen sok megállapítása van szétszórva, azoknak egy helyen való összefoglalása ezúttal, kiegészítve néhány újabb adattal, nem látszik fölöslegesnek.

Bartók gyüjtése Erdély és a szomszédos területek következő megyéire terjedt ki : Máramaros, Szatmár, Szolnok-Doboka, Kolozs, Maros-Torda, Torda-Aranyos, Alsó-Fehér, Hunyad, Torontál, Temes, Arad és Bihar.

Nem gyüjtött Szilágy, Beszterce-Naszód, Kis- és Nagyküküllő, Brassó, Fogaras és Szeben vármegyében. Egész anyaga kb. 3500 dallam, melyben alkalomhoz nem kötött dalok, hangszeres táncdallamok, siratók, kolindák egyaránt képviselve vannak. Ebből nyomtatásban a bihari és máramarosi anyag jelent meg, valamint az egész terület kolindái *(44., 47., 54.)*, az utóbbi kettő részletes tanulmány kíséretében. A többi terület anyagáról is kapunk összegező leírást egyrészt összehasonlító tanulmányban *(53.)*, másrészt kisebb cikkeiben *(45., 50—52., 55.)* és összehasonlító jegyzeteiben *(47., 49.,* XXIII.*)* Ezen tanulmányainak legfontosabb megállapításait fogjuk az alábbiakban ismertetni.

Az egész általa felkutatott terület három nagy dialektusra oszlik fel s azon belül ismét több kisebbre. (Lásd *45., 47.* zárófejezete, *49.,* XXIII., *50—53., 55.*) Ezek: az északi dialektus: Máramaros és Ugocsa megye, a déli: Bihar, Arad, Temes, Torontál és Hunyad megye és végül a mezőségi-szatmári dialektus: Kolozs, Maros-Torda, Torda-Aranyos, Szolnok-Doboka és Szatmár megye. Ezt a három területet alapvető különbségek választják el egymástól, de csak az *alkalomhoz nem kötött dalok kategóriájában.* A többi dalfajtában nincsenek olyan *területileg* élesen elkülönülő sajátságok, melyek ezt a dialektusra való felosztást szükségessé tennék. A kolindák heterogén elemekből összetevődő csoportja ugyanis nem területileg változatos; minden vidéken sokféle fajtájú dallamokat tartalmaz ez a kategória.

Az alkalomhoz nem kötött dalok csoportjának s a vele egyes vidékeken szoros kapcsolatban levő táncdallamoknak vizsgálata szolgál alapul a magyar-román zenei érintkezések tanulmányozására is, mert ebben a csoportban van a román népzenének helyenkint erős kapcsolata a magyarság dalaival. Azért vizsgálódásunk sorrendje is az lesz, — követve Bartókot ebben is — hogy az egyes dialektusterületeket különkülön vesszük szemügyre s a két dallamkategória sajátságainak leírásával együtt egyszersmind a magyar kapcsolatokat is területenkint vesszük sorra. Ezen a dallamfajtán kívül még a kolindáknál lehet szó magyar kapcsolatokról, de itt már nincs jelentősebb értékű érintkezés, még kevésbbé stílushatás, csak szórványos dallamátvételekre mutathatunk rá. Azért itt az összes kolinda-kiadványokat egyszerre vesszük sorra s amennyiben átvétel akad bennük, azokra külön-külön mutatunk rá. Más dallamkategóriában, úgymint siratókban és a különböző szokásokhoz fűződő énekekben semmi kapcsolatot sem látunk a két nép közt, azért ezeket teljesen ki is hagyjuk a tárgyalásból.

Lássuk először a déli dialektust. Ez önmagában újabb három területre különül el: a bánsági, hunyadi és a bihari területre. Ez utóbbinak

dallamai háromsorosak, főcezurájuk a 2. sor végén van, ez után rendesen lélekzetet is vesz az énekes; az a hang pedig, amelyen ez az első megnyugvás történik, rendesen a záróhangnál nagyszekunddal mélyebb. A magyar, román és finn zenefolkloreban elfogadott jelölés szerint a záróhangot 1-gyel, a következő fokokat 2, 3, stb.-vel jelöljük, a záróhang alatti skálát pedig római számokkal. I. a záróhang alsó oktávája, II., III., stb. a következő hangok, a záróhang alatt levő hang tehát VII. A fokok pontos megjelölésére a módosítójeleket is melléjük írjuk, tehát b3, vagy ♯VII., stb. Ez a jelölés tehát mindig a *záróhanghoz viszonyított* távolságot jelzi. (Minthogy a magyar rendszer szerint a dallamokat, közös záróhangra transzponáljuk, éspedig g^1-re (= 1. !), így a VII. = f^1, a b3 = b^1, a ♯ VII. = $fisz^1$, stb.). E jelölés szerint tehát a bihari dalok főcezurája (főkadenciája) VII., s az első sor záróhangja (kadenciája) is többnyire ez a hang. A hangsor VII. 1, 2, 3 (vagy b3) 4, 5, $^b6$. A dallam főhangjai az 1., 3. és 5. fok, a dallamvonal a skála alsó felében mozog VII—5-ig. Gyakori a VII—3 (f—h) ugrás, a bővített kvart, ami lydszerű jelleget ad a daloknak. (Csak lydszerűt, mert a záróhang nem f^1, hanem g^1.) A dallamok előadása rubato, vagyis kötetlen, szabad ritmus gazdagon cifrázva díszítő melizmákkal. Az itteni románságnak ezek a tipikus dallamai.

A tipikus dallamok mellett vannak az itteni román zenében szép számmal ötfokú dallamok is. A magyar pentaton-dallamoktól különbözik ezeknek dallamvonala; inkább a hangsor alsó felében mozog, mint a nem ötfokú román daloké, ezekkel azonos hangterjedelme is. Gyakran az ötfokú skálán belül is »hiányosak«, azaz nem minden fokot érintenek, legalább is a legmélyebb hang felső oktávja már nem jelenik meg a dallamban. Az ilyen szűkebb hangterjedelmű dalok közt gyakran kétsorosakat találunk (lásd *44*-ből 14—22, stb. példát). Ezek a dalok mindig alulról indulnak fölfelé, a VII.-ről vagy az I.-ről és oda térnek vissza. Köztük és a magyar dallamok között csak bizonyosfokú jellegbeli rokonságról lehet szó (pl. a kisebb terjedelmű, b—c—d-n recitáló ú. n. zsoltár-típust véve a magyar dalok közül), de egyezést, átvételt mai tudásunk szerint nem lehet kimutatni. Látni fogjuk, hogy az egész román területen előfordulnak különbözőfajta ötfokú dallamok, azért ezeknek tárgyalására még az összefoglalásban visszatérünk. Bartók is említi ezeket a magyar anyaggal kapcsolatban, és pedig közülük is azokat, melyek az itteni román daloktól eltérőleg nem három, hanem négysorosak. Ezek ugyanis már valamivel közelebb állanak a magyar dalok-

[1] Lyd hangsor: a természetes skála hangjai f—f-ig módosítás nélkül.

hoz (*49.*, XXIII.). »Vannak oláh területen olyan négysoros dallamok is, amelyek csak részben egyeznek a régi magyar stílus négysoros nyolcszótagúival.« Majd a magyartól eltérő fent vázolt tulajdonságaik leírása után így folytatja: »Egyéb, a régi magyar nyolcszótagúakkal közös és valószínűleg magyar (illetve székely) hatást feltüntető tulajdonságaik folytán ezek a dallamok a tulajdonképpeni oláh dallamok zömétől karakterben kissé eltávolodtak.«

Van ezenkívül néhány dallam, amely határozottan magyaros. Ezek közül egy variánscsoportra Bartók is rámutat a magyar népdalról szóló könyvében (*49.*, 88., a 16. sz. dalhoz fűzött jegyzetében). Ez a dallam elterjedt a románok között, mint azt *44*, 231, 233, 234, 236, 237. sz. példái mutatják.

További magyar jellegű darabok (nagyobb hangterjedelem, többnyire magas kezdés és ereszkedő dallamvonal, magasabb sorzáróhangok: 8, 7, 5, 4, $^{b}3$ és négysorosság) 193, 230, 242, 272, 274, 281[1], 289, 291. Vannak ezek közt olyan dalok (272, 291, 193), melyeknek szövege ki van toldva különböző, trai lai lai-féle szavakkal. Ez a jelenség a románoknál, mint később látni fogjuk, 8-nál magasabb szótagszámú idegen dallamok átvételénél fordul elő.

A fenti példákról Bartók külön nem emlékezett meg, mert nem A Magyar Népdalban közölt dallamok variánsai s ott csak ilyen összefüggésben utalt az egyes dalokra. A bihari anyagról külön tanulmányt nem írt, csak magát az anyagot közölte rövid bevezetés kíséretében. Összehasonlító tanulmányában pedig részletesen nem tér ki az egyes dalokra, csak röviden utal rájuk: »Ha nagyritkán akadunk is ezen a három területen (t. i. a bánsági, hunyadi és bihari dialektusban) nyilván a magyar anyagból átszivárgott egy-egy dallamra, ennek jelentősége nincs . . . valóban kölcsönhatásnak mondható jelenséget itt nem észlelhetünk . . .« (*53*, 23). Ettől a néhány szórványos átvételtől eltekintve tehát a bihari dallamokban magyar hatást nem találunk, viszont nyílt kérdés marad a magyar típustól eltérő ötfokú dallamok eredete, melyek a nagy többséget alkotó lyd-szerű román típustól is eltérnek.

A déli dialektus másik alcsoportja a hunyadi terület. A biharihoz hasonlóan itt is háromsorosak a dalok, sorzáró hangjaik, hangterjedelmük is megegyezik, de a *h* helyett *b* van és a dallam *frig kadenciával* záródik. (Pl. c-b-as-g, vagyis a záróhang előtt a fölötte levő kis szekund jelenik meg.) Ritmusuk ugyancsak rubato, de cifrázatuk szegényesebb a biharinál.

[1] Magyar megfelelője: *46.*, 136 sz.

A bánsági dalok egyes sajátságokban még jobban eltérnek a másik kettőtől. A hangsor és hangterjedelem ugyan itt is ugyanaz : VII—5-ig, b--al, de itt a dallam főhangjai VII—2—4 (= f-a-c) és a dallam a jugoszláv zenében igen gyakori félzárlattal végződik (a záróhangnak domináns-jellege van). Formai tekintetben is van különbség: a bánáti dalok négysorosak és refrénes strófákból állanak.

Bartók kutatásai azt bizonyítják, hogy az egész erdélyi románságnak a déli terület fent vázolt típusai a legsajátosabb, jellemző dalai. Mindezeknek a magyar népzenével semmi kapcsolatuk sincsen.[1]

A következő dialektus a magyarsággal legélénkebb érintkezésben élő, vegyes lakosságú Mezőség területe. Ennek a vidéknek népzenéje teljesen a magyarság hatása alá került. Ugyanazokat a magyar pentaton dalokat éneklik itt a románok, sokszor a legkisebb változtatás nélkül is, mint a szomszédos magyar falvakban.

Részletesen bizonyítja Bartók, hogy ezek a dallamok miért csak magyar átvételek lehetnek a román zenében s nem fordítva. Először is : a románság többi területein, mint láttuk, az egész déli területen is más dallamtípus uralkodik, magyar-jellegű dalok csak szórványosan fordulnak elő. Másrészt a magyarság területén az ötfokú régi dallamstílus jelentéktelen különbségektől eltekintve teljesen egységes, nemcsak jellegben, hanem dallamaiban is. Alig egypár dallam van, ami nem közös az egész nyelvterületen s az is csak azért van ma egy kisebb területhez kötve, mert már a régi stílus pusztulása idején indult meg a gyüjtés, mikor egy-egy kiveszőben dallam már csak a magyarság legfélreesőbb szigetein maradt fenn, pl. a székelyeknél. Túlnyomó része a daloknak mégis Erdély keleti széleitől az osztrák határig általánosan ismert. Ami pedig csak egyes vidékeken található már, az is teljesen azonos minden sajátságában a többivel. Már most nehezen képzelhető el, hogy a kis mezőségi románság hatott az egész magyarságra a Dunántúlig, míg ugyanakkor a környező román területeknek egészen más a zenéje s ezeken átugorva kellett volna a hatásnak a magyarság egyes részeihez eljutnia. Egyedül az a magyarázat lehetséges, hogy az egész összefüggő magyar terület népzenéje hatott az erdélyi magyarság, főleg a székelység közvetítésével arra a kis román területre, amely a környező magyarsággal szoros érintkezésben állott, míg az előbb tárgyalt területek, melyek a magyarságtól elzárkózva éltek, megőrizték saját hagyományukat s csak annyiban fogadtak be magyarszármazású dalokat, amennyiben azok nem közvetlenül a magyarságtól jöttek, hanem románoktól román szöveggel.

[1] A néprajz más vonatkozásaiban is éppen Hunyad m. őrzi legjobban a románok balkáni örökségét.

Van ezenkívül még egy érdekes bizonyíték, ami kétségkívül a magyar eredet mellett bizonyít a mezőségi pentaton-dallamokban. A román népi verselés csupán 8 szótagú versformát ismer (és sokkal korlátozottabb mértékben, inkább csak kolindákban, 6 szótagút). A magyar ötfokú dallamokban viszont 6—14 szótagúig mindenféle sorfajta szerepel. A románok rendszerint csak a 8 szótagú dalokat veszik át, ritkábban 10 és 11 szótagút. Az utóbbi esetben a verselésükben hiányzó sorokat úgy pótolják, hogy 8-as soraikat *trai lai lai* és hasonló szavakkal kibővítik. Ez a verssor-kitoldás nyilvánvalóan elárulja az átvételt, egyúttal pedig felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy a magyarságnál ez a stílus sokféle típus gazdag differenciáltságában él, a románoknál pedig ebből csak egy, a versmértéküknek egyedül megfelelő típus található, ami szintén bizonyító erővel bír az eredet kérdésében.

Az átvételnek sokszor egész folyamatát megfigyelhetjük. Vegyes lakosságú falvakban tapasztalhatjuk, hogy a románok tudják a magyar dallamot magyar szöveggel is, románnal is. Sőt előfordult, hogy egyes régi magyar dallamokat *magyar szöveggel* már csak a konzervatívabb románok tudtak, a magyarok már elfelejtették, kiment náluk a divatból.[1] Világosan látható az átmenet a román szövegű, de magyar dallamú dalokhoz. Ezen a területen tehát csakugyan hatást állapíthatunk meg: a magyar népzene régi stílusának erős hatását, amely kiszorította a románok dalkészletéből az eredeti román dallamokat.

A mezőségi területtel szomszédos és vele sokban hasonló jelenségeket mutat a szatmár-szilágyi terület. Itt szintén erős magyar hatás mutatkozik, de az átvett magyar dallamokból sajátságos helyi formák alakultak. A négysoros magyar dallamokat a románok kibővítik 5—6—7 sorosakká úgy, hogy az egyes sorok közé újakat ékelnek be, amelyek tulajdonképpen csak variálásai, ismétlései az átvett dal egyes szakaszainak. Ezek a betoldások nem állandók, hanem a pillanatnyi ihlet szerint szaporodhatnak vagy elmaradhatnak, s így egy dallam egyszer 4, majd 7 és ismét 5 soros lehet strófánként váltakozva. Ebben az esetben tehát az átvett dal bizonyos rögtönzésszerű variálásával, kibővítésével van dolgunk, amelyben a dallam körvonalai azért változatlanul megmaradnak.

Ezt a két területet, a mezőségit és a szatmárit érte a legerősebb magyar hatás, a délieket a legkevesebb. A most következő: a máramaros-ugocsai dialektus átmeneti helyet foglal el a két véglet között. Bizonyos

[1] Lajtha László szóbeli közlése.

tekintetben és bizonyos típusban érintetlenül őrizte meg ősi népzenéjét, más tekintetben viszont több-kevesebb magyar hatás érte — egyéb, szláv részről jövő hatások mellett. Ennél a dialektusnál is abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a teljes népzenei anyagot tanulmányozhatjuk Bartók tanulmányában, akár a biharinál (*47*). Itt azonban még részletes tanulmány is csatlakozik az anyaghoz, ennyiben jelentősebb ez a kiadvány a biharinál.

Ez a dialektus is további két területre osztható : a két megye külön területére. Ugocsa megyében ugyanis a románság sokkal elzártabb helyzetben él s ezért sokkal régiesebb állapotokat őrzött meg, mint Máramarosban. Vannak Máramarosban bizonyos fejlettebb formák, az ú. n. új-hora dallamok, melyek Ugocsában hiányoznak. Bizonyos régiesebb formák viszont, melyek Máramarosban is megvannak, Ugocsának szinte kizárólagos anyagát teszik ki. Igy ennek a megyének zenéjével kitűnő ellenőrző eszköz van a kezünkben, hogy lemérjük, mi az ősi és mi a újabb fejlemény a vidék népzenéjében.

A legsajátságosabb és egyúttal legjellemzőbb erre a vidékre az ú. n. »hora lungă« vagy »cântecul lung« típusa (»hosszú ének«). Ez egy rendkívül szabad formájú, recitáló dallamfajta, tulajdonképpen tágabb értelemben véve egy és ugyanazon dallamnak szabad variációi. Hangterjedelme egy dur vagy moll pentakord, esetleg az alsó kvinttel és a felső sexttel kibővítve, ezeket a hangokat azonban csak mint cifrázatot érinti az énekes. A dallam a 4. vagy 5. fokon indul hosszú, kitartott *hai* vagy hasonló szótaggal. Ezután következik a tulajdonképpeni dallam, melynek lényege : lépcsőzetes ereszkedés a záróhangra. Végül befejeződik a záróhangon való többszótagú recitálással. A dallamnak tulajdonképpen csak a körvonalai vannak megadva, azon belül minden előadásban más és más, vagyis szabad, rögtönzésszerű jellege van. Ezt a szabadságot a szövegalátételben is tapasztalhatjuk : a verssorok a legváltozatosabb elosztásba, sokszor megszakítva *măi*, *of*, stb. indulatszókkal, a dallamnak legkülönfélébb — és sohasem ugyanazon — szakaszaira kerülhetnek, amint az természetes is olyan dallamnál, mely szilárd forma nélkül állandóan változik s így a szöveggel nem is állhat szoros kapcsolatban. Sokszor magát a szót is megszakítják, magánhangzóját elváltoztatják és csuklásszerű hangokkal megszakított szótagokat vetnek közbe. Igen jellemzőek a sajátságos bugyborékoló torokhangokkal képezett, hangszeres jellegű cifrázatok. (Ezt csak asszonyok énekében lehet hallani.) Mindebből következik, hogy a horă lungă csakis solo-ének lehet ; Bartók kérésére megpróbálták többen együtt énekelni, de a kísérlet nem sikerült.

Részletesen foglalkoztunk evvel a daltípussal, mert, mint látni fogjuk, ennek a román népzenében nevezetes szerepe van. A máramarosi-ugocsai területen mindenesetre megállapítható összehasonlító kutatások nélkül is, hogy az itteni románságnak ez a legrégibb zenéje. Ugocsában ugyanis csak ezt az egy dallamfajtát ismerik, minden lírai és balladaszöveget erre a dallamra énekelnek s csak szórványosan, a legújabb időben kezd beszivárogni Máramarosból az újabb daltípus, amelyről a következőkben hamarosan szó lesz. Valaha tehát feltehetőleg Máramarosban is ezt az egy dallamfajtát ismerhették. Viszont az egész ismert erdélyi területen ismeretlen. Ennek alapján hitte Bartók, hogy ezt a típust a románok a szomszédos ukrán nép zenéjéből vették kölcsön. T. i. a hora lungă teljesen egyezik az ukránok ú. n. »dumy«-dalaival. Csakhogy a regáti gyüjtések folytán bebizonyosodott, hogy ez a típus az egész Kárpátokon túli románság közt el van terjedve és nagyjából mindenütt egyező tulajdonságokat mutat. (Lásd erre *53.* zárószavát és *14*-t.) Sajátos ősi jellegét tekintve, valamint az ugocsai terület tanúsága szerint is, ez lehet a románság legősibb zenéje. Annyi azonban feltétlenül bizonyos, hogy mindenütt a Kárpátok mentén otthonos és hogy itt — a máramarosi részen — át is csapott rajta, bejött a Kárpátokon belülre. Az is nevezetes, hogy ez a dallamfajta egyezik bizonyos arab-perzsa dallamtípussal (Bartók a Dzselfa-oázisban megtalálta arabok közt is) s így eredete a messzi délkeletre mutat.

Vannak a hora lungă-kon kívül a máramarosi románoknak más újabb dallamaik is, az ú. n. új-horák, melyek Ugocsában még alig ismeretesek. Ezek táncszerű, giusto-ritmusban énekelt négysoros, zárt szerkezetű dallamok. Egyéb tulajdonságaik szerint rendkívül sokfélék és így alapos vizsgálatuk csakis azzal a szigorú módszerességgel hozhat eredményt, amelyet Bartók a máramarosi és kolinda-tanulmányában alkalmaz. (*47.*, *54.*). Ez a módszer abban áll, hogy a dallamok legfőbb *jellemző* sajátságait részletes táblázatokban foglaljuk össze s ennek alapján nyerünk képet az anyag különböző sajátságairól és állapíthatjuk meg, hogy mi benne az általános és mi az esetleges.

Ezek a legfőbb tulajdonságok : a hangkészlet, a sorok záróhangjai, (kadenciák ; ezek a dallamvonal fő nyugvópontjai, legfőbb pillérei) a dallamok formai felépítése (az egyes sorok zenei tartalma szerint pl. AABB olyan forma, ahol a két első és a két utolsó sor azonos) és a ritmusképletek. Ezekről a formai elemekről készített táblázatok mutatják, hogy milyen sokféleség uralkodik az új horákban. A kadenciasémák sokfélesége, a dallamszerkezetek változatossága mutatja, hogy itt sokféle és különböző oldalról jövő hatásokkal van dolgunk. Ezt

igazolja a sok kimutatható átvétel is, amely egyrészt a szláv anyagból, másrészt a magyar dalokból került az új horák közé.

Bartók 17 darabról állapítja meg a magyar származást a máramarosi kiadvány dallamaihoz fűzött jegyzeteiben, valamint A magyar népdal c. könyvében (*49.*, a 28., 50., 52. sz. dal jegyzetében) : mégpedig vagy közvetlen átvételt a megfelelő párhuzamra való utalással, vagy közvetett magyar származást szatmári 5—7 sorossá bővült magyar-pentaton dallam átvételének kimutatásával. Ezekhez hozzátehetjük a következőket : 102/ab magyar megfelelője az Erdélyi magyarság (*46*) 104. dallama (1. pl.),[1] 134/ab elterjedt magyar dallam (2. pl.). A példánkban közölt dalt Szolnok-Doboka m.-ben, Bálványosváralján jegyeztem fel (variánsa *46*-ban 148. dal).

A kimutatható átvételek mellett kb. 50 ötfokú dallam van a dalok között. Ezeknek nagyobb része magyar tulajdonságokat mutat : a dallam a hangsor felső részében mozog, illetve indul, kadenciái a magasabb fokokon vannak. Sok köztük a magyar-keleti kvintváltó szerkezet, (amelyben a dallam első fele egy kvinttel mélyebben megismétlődik : A^5A^5AA, vagy A^5B^5AB ; l. erről bővebben *56*, 15—22). Ezekből kettőt Bartók is megemlít, melyekben az ötfokúságnak keleti népeknél gyakori dur-jellegű változata van képviselve : mikor a la-do, re, mi-sol (= g-bcd-f) rendszerben a záróhang nem la (g), hanem do, re vagy sol (b, c vagy f). További hasonló példák 57a (do végű), 61. (do), 114. (sol), 116., 117. (sol). A két utóbbi kvintelő, mégpedig abban a formában, ahogyan azt néhány csuvas dallamnál látjuk : az egész dallamban tiszta kvintmegfelelés van, a zárókadencia pár hangjában viszont csak kvart. Van az itteni ötfokú dalok közt néhány olyan is, melynek VII-es kadenciái, dallamvonalának elhelyezkedése a skála alsó felében a bihari dalokra emlékeztet.

Mindez az ötfokúság másodlagos jelenségnek látszik ezen a területen, mert egyrészt, mint láttuk, Ugocsában hiányzik, tehát nemrég az egész területen csak a hora lungă élt egyedül, másrészt ha az új hora-dallamok jellemző sajátságait megállapítjuk, azoktól ezek az ötfokú — különösen a kvintelő — dallamok eltérnek. (Amint eltérnek bizonyos szlávjellegű dalok és néhány városi származású műdal is.) Az új horáknak erre a vidékre jellegzetes és sehol más vidéken elő nem forduló dallamtípusa a következő sajátságokat mutatja. Hangsora V—5 (d^1—d^2) terjedő dur vagy moll hangsor, gyakran cisz-b bővített szekunddal. A dallam főhangjai 1—5 (g^1—d^2). Másik gyakori hangsor az 1—8 (g-g) terjedő szintén dur vagy moll hangsor, de gyakran plagá-

[1] Újabban előkerült cseremisz változata keleti eredetét bizonyítja. L. *56*. 2. kiad. 20. l.

lis záradékkal, mintha a dallam a befejezésnél az alsó dominánsra ugranék le. Dallamstruktúrában AA_k BB_k jellemző (A_k kadenciájában különbözik csak A-tól), továbbá ABCB-féle sémák, ahol C valamiképp — részletében — emlékeztet A-ra, ritkábban B-re, ezenkívül gyakori még AABC is. A dallamok négysorosak, főzárlatuk g-n (1-en) van, a többi sorok zárlatai is többnyire g-n, vagy b-n, vagy h-n. ($^b3$, 3.) A leggyakoribb és legjellemzőbb képlet tehát 1 [1] 1 , vagy $^b3$ [1] $^b3$. Van ezeknek a daloknak még egy általános jellemzője, az ú. n. pontozott ritmus. Ez a magyar feszes ritmusú dallamoknak minden más népéitől eltérő sajátsága s a magyar nyelv törvényeiben leli magyarázatát: a szövegbeli szótaghosszúsághoz alkalmazkodva váltakoznak a rövidhosszú hangok, a pontozott negyedek és a nyolcadok strófánkint másképp ugyanazon dallamrészletnél is. Ez a sajátság, mely nálunk nyelvünk természetéhez igazodik, az újabb népdalok révén tótoknál, ruténoknál is elterjedt, sőt a volt országhatáron túlra, Morvaországba és Galíciába is eljutott s valoszínűleg rutén közvetítéssel került el a máramarosi románokhoz is (Bartók szerint u. i. az itteni románság ugyanolyan elzárkózva él a magyarságtól, mint a bihari). Ez a pontozott ritmus az átvevő népeknél természetesen nem függ a szövegtől, hanem attól függetlenül váltakozik és egyes énekeseknél állandó, szóval merevebb, mint a magyarságnál, ahol a szöveg váltakozása szerint mindig új és új kombinációban halljuk.

Látni fogjuk még, hogy a tulajdonképpeni *jellemző* máramarosi új dalokban is kell bizonyos — szintén közvetett — magyar hatást föltennünk, bár nem az énekes zene területéről. Ezek a tipikus dalok t. i. bizonyos magyar származású tánczene hatása alatt kellett, hogy kifejlődjenek, bár ebben az énekelt, szöveges formájukban minden más népzenétől eltérő helyi alakulatnak tekintendők. Azok az általános tulajdonságok ugyanis, amelyeket az itteni jellemző dalok mutatnak (mint fennebb elsoroltuk), egyúttal jellemzőek az erdélyi ú. n. »ardeleană« (= erdélyi) típusú táncokra is, ez a típus viszont mezőségi megmagyarosodott területeken a magyar »verbunkos«-táncdallamok átvételéből keletkezett és azokkal teljesen megegyező sajátságokat mutat.

A verbunkos-zene a XVIII—XIX. sz.-i magyar zenének nevezetes formája, régibb nyugateurópai hatásoktól még érintetlenebb darabjaiban nagyon közel áll a magyar kanásztáncokhoz, különösen a nép közt fennmaradt, primitívebb, régibb példányai. A kanásznóta pedig a magyar nép legelterjedtebb táncdal-típusa és a hozzáfűződő tánc is a legismertebb pásztortánc, amely az ősi férfi solo-táncnak legjellemzőbb maradványa. Kanásztáncdallamaink nagy száma teljesen egy-

séges stilusú ; az ú. n. kolomejka-ritmus[1] négysoros változatát mutatja (míg a rutének kolomejka-dallamai —ahonnan ez a típus nevét kapta — csak a kisebb, kétsoros formát ismerik). A nagyobb, négysoros forma nálunk, valamint keleti rokonainknál, a cseremiszeknél és más népeknél található fel ötfokú, kvintelő formában, ami a magyar kanásztáncnak is gyakori — régen bizonyára általános — tulajdonsága. Van néhány kisebb jellemző sajátsága is, amely a magyar típust a keletiekkel összeköti s elválasztja a körülöttünk levő népek kolomejkáitól : a magyar a sor végén egyaránt használja a két és a háromszótagos formát, akár a cseremisz. A magyar kanásznótában a szótagszám a sor belsejében is ing adozhat, ha az egyenletes nyolcadokat negyed vagy negyed szünet váltja fel.

A kanásznóta szöveges dallam, amely azonban mint hangszeres dal is szerepel a tánccal kapcsolatban, sokszor észrevehetetlen átmenettel megy át a verbunkos dallamok stílusába, úgyhogy ennek összefüggése a kanásztánccal világos. Ez a tánczene tehát stílusa, eredete és jelentősége alapján a legjellegzetesebb magyar tánczenének mondható. Cigányaink műsorának legfőbb darabjai voltak a mult században.

A mezőségi románok táncdallamai teljesen azonos jellegűek a magyar verbunkossal, — és ugyanakkor teljesen különböznek a többi román terület *helyi* típusaitól, melyek egészen más, középkorra utaló, ősibb tánczenét őriztek meg. A mezőségi táncokat gyakran »ţigăneascã« nak nevezik a Mezőségen, ez is mutatja, amit különben a gyüjtők tapasztalnak is, hogy a cigányok terjesztik őket a románok között, hiszen tánczenét jóformán mindenütt már a cigány játszik magyarnak, románnak egyaránt és több nép zenéjét játszva össze is keveri azokat.

Ez a mezőségi verbunkos-zene terjedt át »ardeleană« névvel a szomszédos területekre, szórványosan még a legmesszebb fekvő hunyadi falvakba is. Néha — mint látni fogjuk — egy-egy táncdallam, amit a cigány sokat játszott, a Kárpátokon túlra is eljutott. Az »ardeleană« név maga is talán a dallamok eredetére utal, hogy t. i. Erdély közepéből terjedtek el ezek a dallamok a szomszédos vidékekre.[2]

Ezek közt a zárt formájú, ardeleană-típusú táncdarabok közt a verbunkosok mellett a régi magyar tánczenének egyéb darabjai is feltalálhatók. Néhány megfelelésre hadd mutassunk rá addig is, míg egy

[1] Sémáját lásd az 553. lapon.

[2] Újabban az »ardeleană« magyar megfelelője is előkerült : Bihar megye vegyes lakosságú falvaiban a magyarok »erdelyes«-nek nevezik azokat a táncdallamokat, amiket az ott élő románok »ardeleană«-nak. Lajtha László gyüjtése és szóbeli közlése.

összefoglaló feldolgozásban ezt az egész tánczenét részletesen meg nem vizsgálják stíluskritikai és összehasonlító szempontból.

3. példánk egy marosszéki táncdallamot mutat be (Kodály gyüjtése), egy bihari tánc és egy máramarosi »ardeleană« társaságában. A máramarosi példánál a dallam második fele került előre, különben teljesen azonos a két dallam. Mindegyik példában felismerhetők még a kvintelő szerkezet nyomai is az első és a harmadik sor elejében. (A magyar példának nagy felívelése a dallam második felében elmossa a magas-mély ellentétben mutatkozó kvintelő jelleget. A kvintelésnek ilyen elváltozása gyakran figyelhető meg szöveges és hangszeres dallamainkban.)

A másik példacsoport (4.) egy igen elterjedt táncnak, az ú. n. párnás-táncnak elterjedését mutatja a románok között. Ez a társasjátékszerű tánc az úri körökből szállott le a néphez. A XVIII—XIX. sz.-ban kedvelt tánc volt nemesi udvarokban is. Ma is megtalálhatjuk még Erdély falvaiban a játékot, a dallam pedig egyrészt mint párnástánc kvintelő formában, másrészt kvintelés nélkül mint gyermekjátékdal ismeretes az egész országban, evvel is bizonyítva hajdani nagy népszerűségét. (L. *42.*) Figyelmesebben megvizsgálva a dallamot, rájövünk, hogy tulajdonképpen nem egyéb, mint az udvarhelymegyei regös-dallam teljesebb változata, do-n való befejezéssel. (Bartók kéziratos anyagában levő bihari és torontáli tánc, — 402., 403. sz. — még tökéletesebben összekapcsolja a két dallamot: kvintelő, do-ra végződő négysoros formájuk kétségtelenül a párnástánc dallama, ugyanakkor azonban első soruk motívuma szinte hangról-hangra azonos a regös-dallammal. Bartók távollétében, beleegyezése nélkül természetesen nem közölhető.) Harmadik formája ennek a dallamcsaládnak, mikor a do-n végződő teljesebb forma nem azáltal válik négysorossá, hogy kvinttel mélyebben ismétlik meg, hanem ugyanazon hangmagasságban, csak az első pár hang szenved kis variálást. (4. d.) Ez a forma van meg a XVII. sz.-i Kájoni-kódex egy táncában.[1] Ez a tánc valószínüleg cigány közvetítéssel egészen messzi vidékekre is eljutott: példánkból láthatóan még Dobrudzsába is. A máramarosi táncnál Bartók is megemlíti, hogy a párnás-táncból származik. (4/e—h.)

A Kájoni-kódex másik táncát ismerhetjük fel a melléhelyezett máramarosi táncdallamban (5.). Ezekkel a példákkal e kódex feljegyzésében fennmaradt XVII. sz.-i táncainkból már ötöt sikerült az élő hagyományban feltalálni. (L. erre *56*, 149. sz. jegyzetét, és 56. l-t, vagy *48.*)

[1] A Kájoni kódex táncait Seprődi közlése nyomán közöljük: Ir. Közl. 1909 397. l. 22. sz. »Apor Lázár tánca«.

Láttuk ezekből a párhuzamokból is, hogy mennyi átvétel lappang az ardeleană és ardeleană-szerű román táncdallamokban s nevezetesen a máramarosi zárt formájú táncokban. Ez is megerősíti Bartóknak az itteni anyag részletes vizsgálata után tett megállapítását, hogy ezek a táncok az ardeleanăkkal egyezvén Máramarosban kölcsönzött elemeknek tekinthetők.

Bizonyítja ezt a megállapítást az a tény is, hogy a táncdallamokban csakúgy, mint a szöveges dalokban van egy régiesebb, primitívebb dallama az itteni oláhságnak, amely egészen elütő a fentiektől s amely Ugocsa megye románjainak kizárólagos tánczenéje. Itt tehát szöveges dalként kizárólag a hora lungă él, tánczenében pedig ez a két-négytaktusos motívumokat ismételgető, középkorias tánczene, amelyhez hasonló típusok más román vidéken is találhatók.

További jelentősége is van még azoknak a táncdallamoknak, melyek Erdély felől terjedtek el ezen a vidéken. Láttuk, hogy ezeknek, valamint az új hora-dallamoknak tulajdonságai teljesen megegyeznek egymással. Kadencia-képletük, jellemző ismétléses, zárt, hangszeres formáik (AABB, AA_kBB_k, stb.) giusto-ritmusuk tánclépésszerű jellege, hangkészletük mind azonosak. (A pontozott ritmus viszont rutén közvetítéssel érkezett magyar hatás eredménye.) Minthogy pedig ezek a dallamok sehol máshol nem ismeretesek, viszont, mint láttuk, itt is csak újabb keletűek, Bartók feltételezi, hogy az új dallamok az ardeleană-szerű tánczenének hatása alatt fejlődtek ki. (Hangsúlyozza azonban, hogy ebben a formájukban már teljesen sajátos, helyi alakulatok, csak a —máshonnan jövő — pontozott-ritmus mutat bennük különösebb magyar vonásokat.)

»Dieser Schluß bleibt aber hypotetisch, solange wir den Liedschatz der Bukowina und Moldau nicht kennen«, írja Bartók máramarosi tanulmányában. (*47.*, XXIV.)

Az azóta eltelt 18 esztendő nem hozta meg ugyan a lehetőséget, hogy a szomszédos területeket olyan alaposan megismerjük, mint ha Bartók kutatta volna át és az ő feldolgozásában ismerhetnénk az anyagot, mégis jelent meg az utóbbi időben olyan kiadvány, melynek alapján megpróbálhatjuk Bartók vizsgálatait kiterjeszteni a szomszédos területekre is. Ez a kiadvány Friedwagner már említett könyve a bukovinai román népdalról. (*28.*)[1]

Minthogy ezúttal nem kész feldolgozás, elvégzett bizonyítások alapján adjuk elő az eredményeket, — ahol a bizonyításra csak utalnunk

[1] Kiadta F. Gennrich, Univ. Frankfurt a. M., Literaturhistorische — Musikwissenschaftliche Abhandlungen V.

kell — hanem mindezt magunknak kell elvégeznünk, azért a következőkben kénytelenek leszünk részletesen kitérni állításaink bizonyítására, vagyis az anyag feldolgozásának egész menetét közölni, még abban az esetben is, ha ezáltal tanulmányunk egyes részei nem is lesznek arányban egymással.

Mindenekelőtt lássuk az anyag megszületésének körülményeit, az anyag megbízhatóságát. Ennek összegyüjtése még az első világháború előtt kezdődött, 1906-ban a kultuszminisztérium pártfogásával s kezdettől fogva nem zenei szempontok voltak benne irányadók. Elsősorban irodalmi, népköltészeti anyagot kívántak gyüjteni. Minthogy azonban a dallamot sem akarták a gyüjtés irányítói elhanyagolni, egy sikertelen fonográf-próbálkozás után A. Voievidca suceavai tanító kapott megbízást a gyüjtésre. Ő gyüjtötte aztán össze a jelenlegi kiadvány alapját képező zenei anyagot, kb. 2500 dallamot.

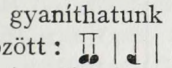
A gyüjtemény az egész nagy anyagból egyelőre csak 380 szerelmi dalt közöl. Ebből kiderül, hogy a kiadvány is megtartotta a gyüjtés eredeti jellegét, hogy a szöveget részesíti előnyben a dallamok felett. Szövegközlés a célja, szöveg szerint rendezi az anyagot s csak másodsorban közöl egyes szövegek mellé dallamot is. A szövegeket tartalom szerint való rokonság alapján csoportosítja, a csoportok jellemző sajátságai pedig ilyenféle címszavakban vannak megadva: »Selbstbewußtsein«, »Abgelehnte Liebesanträge«, »In der Morgendämmerung«, »Kloster, Krankheit, Tod«, stb. (Az »Abgelehnte Liebesanträge« csoportba szinte kivétel nélkül műdalok kerültek össze.)

A szövegszerinti osztályozásnak ilyen szempontjai mellett a dallamok semmiféle rendszerbe sincsenek foglalva. Erre sokféle mentséget hoz fel a könyv szerkesztője. Először is azt, hogy megpróbálta V a s i l e s c u-val elkészíttetni a dallamok szisztématikus rendezését, ez azonban a háborús menekülés idején összezavarodott, később pedig már nem akadt rá megfelelő vállalkozó. Másik mentsége, hogy a népdal szöveg és dallam elválaszthatatlan egysége, ha pedig zenei szempontból is rendezik, el kellett volna választani szöveget és dallamot egymástól. Külön dallammutatót pedig a *kezdőmotívumokból* nem volt lehetséges készíteni a kötet végén, mert ez a gyakran néhány taktusnyi dallamnál a fél dallam újból való közlését jelentette volna, tehát terjedelem és költség hatalmas növekedését is. Csakhogy nem dallam-kezdetekre van szükség egy ilyen népdal-mutatónál, hanem olyan kimutatásokra, amelyben a dallam főbb tulajdonságai vannak feltüntetve, akár úgy, mint Bartók román tanulmányaiban *(47., 54.)*, ahol a kadenciák, dallamszerkezet, ritmus, szótagszám, hangkészlet szerint külön táblázatok vannak ké-

szítve, és minden egyes típushoz az odatartozó dallamok sorszáma be van írva, akár úgy, mint az Erdélyi népdalok mutatója *(46.)*, amely egy tulajdonság (kadenciák) szerint haladó sorrendbe van összeállítva, a többi pedig minden dallamhoz külön közölve. Ilyen mutatóból, akár rendezve vannak a dallamok, akár nem, leolvashatjuk az anyag tulajdonságait és megtalálhatunk bármilyen keresett típust a hatalmas kötetben, ami egy kiadvány használatát nagyon megkönnyíti. Részletesen foglalkoztunk evvel a kérdéssel, mert a nevezett kiadvány csak kis részét adja a gyüjtött anyagnak és remélhető, hogy a többi rész is rövidesen kiadásra kerül. Kívánatos volna tehát, hogy a további kötetek már más elvek szerint lássanak napvilágot, legalább is a részletes dallammutató ne hiányozzék, ha a szövegszerinti csoportosításhoz ragaszkodnak is. Felmerül azonban a kérdés, érdemes-e a fenti rendszer kedvéért elejteni a zenei rendszerbefoglalást? Ez utóbbi lényegesen fontosabb, a zenei rész ugyanis sokkal sokrétűbb, ennek van nagyobb szüksége a rendezésre az áttekinthetőség, a variánsok feltalálása céljából, ebben vannak olyan mélyreható stíluskülönbségek, amelyek lényegszerinti csoportosítást tesznek lehetővé. Amellett még mindig lehet a szövegekről is külön mutatót készíteni a variánsok egybefoglalására.

Lássuk ezután magát az anyagot. Mindjárt előre kell bocsátanunk, hogy egyrészt a gyüjtésnek fent vázolt körülményei, másrészt a rendszerezés szempontjai miatt máris bizonytalanságban vagyunk az anyagot illetőleg. Feltűnő ugyanis, hogy ilyen tekintélyes anyagban teljesen hiányzik a hora lungă-típus, vagy az ahhoz közelálló doină-dallamok, a románság legsajátosabb zenei típusa. Ennek a hiánynak kétféle oka lehet: vagy a gyüjtő, fonográf híján s ilyen feladatokhoz nem rendelkezvén kellő felkészültséggel, nem is jegyezte fel az ilyen bonyolult, cifrázott dallamokat, vagy pedig nem a néprajzi gyüjtés szempontjából értékes rétegek közt gyüjtött: az elzártabb vidékek, szegényebb, egyszerűbb emberek, analfabéták, öregek, főként asszonyok szájáról. Feltűnő ugyanis, hogy gyakran fordul elő kántor, tanító, stb. a dallamközlők között. Ez egyúttal arra is magyarázat, miért van olyan sok műdal és különböző idegen eredetű típus a gyüjteményben. Lehet azonban a doinák hiánya a rendszerezés következménye is: csak szerelmi dalokat közöl, epikus szövegeket nem. Márpedig egyes vidékeken megvan az elkülönülés, hogy bizonyos dallamtípus csak balladaszövegekre alkalmazva él, éppen a doină-szerű régi dallamok közt (l. *14.*). Hogy itt melyik eset forog fenn, nem tudhatjuk. Annyi kétségtelen, hogy Bukovinában is vannak hora lungă-szerű doinák. (Lásd *14.*, *53.* utószavát.) Az itteni anyagban mindössze négy darab van, amely-

ről gyaníthatjuk, hogy ebbe a típusba tartozik (20/32, 21/4, 24/5, 27/10), de lejegyzésük ebben az esetben csak igen vázlatos, semmit sem mond a dallam valódi formájáról, amit csak pontos fonográf-lejegyzés tud megrögzíteni.

Feltűnő azután a bármiféle rubato-dallamok hiánya. Ezt már csakugyan a lejegyzés hiányosságainak kell felrónunk, mert igen sok esetben ki lehet venni a fogyatékos jelölésből a dallam rubato-jellegét: egy-egy félénken megjelenő korona mutat rá a giusto ritmusba kényszerített dal fölött, valamint ilyenféle tempójelzések: mint »andante nazionale«, »andante pastorale«, »andante sostenuto«, »andante recitativo«, stb. Kimondott parlando-dallamokat — többnyire magyar átvételeket — egyenlő tizenhatodokban folyó lejegyzés ad vissza. Sok dallamnál azonban csak a minden szabályosságot nélkülöző ritmus és a szintén giusto ritmusba kényszerített melizmák gazdagsága árulja el, hogy itt rubatóról van szó. Igy kb. 55—60 darabot válogattunk ki, mint kétségtelenül rubato-dallamot, de természetesen még több lehet a különböző heteroritmikus dalok között. Egy másik jellegzetesen kiváló ritmusfajta között is gyaníthatunk rubato-dalokat, nevezetesen az ilyen ritmusú dalok között: . Ez a ritmus ugyanis feltűnően gyakori az anyagban, mégpedig olyan formában is, hogy következetesen és kizárólagosan végigvonul a dallamon (pl. 18/19, 28/17, 28/20, stb.) és úgy is, hogy más ritmusokkal vegyesen szerepel, de azért rányomja a bélyegét az egész dal ritmusára (2/19, 33, 5/15, stb.). Bartók ezt a ritmust Brăiloiuval egyetemben a román népzenében idegen elemnek tartja és rendkívül ritkának mondja. (*54.*, XV.). Ezek közt szintén rejtőzhet rubato-dal, gyakorlatlan lejegyzésben. A nyolcszótagú műdalok, pl. a magyar »hallgatók« modoros előadása u. i. gyakran ad ilyenféle ritmust, amit gyakorlatlan feljegyző könnyen rögzíthet ebbe a sémába. (Nevezetes, hogy az ilyen dalokban is gyakori a melizmával gazdagon díszített dal.)

Mindezek alapján csak fenntartással szabad Voievidca gyüjtését felhasználnunk. Viszont meg kell állapítanunk, hogy a giusto-dallamok feljegyzése már megbízhatóan sikerült: ezeknek bármilyen bonyolult ritmusát is pontosan tudta rögzíteni.[1]

Ha tehát a fenti meggondolások mellett fel is használjuk az összehasonlításra ezt az anyagot, akkor sohasem úgy értelmezzük ezt, mintha

[1] Megjegyzendő, hogy Brăiloiunak a háború után szervezett gyüjtőakciójába ő is belekapcsolódott, a kapott irányításoknak megfelelően gyüjtött anyagát be is küldte a Zeneszerzők Egyesületének és Brăiloiu közöl is tőle egy giusto dalt egyik kiadványában (*17.*).

Bukovina népzenéjéről tennénk megállapításokat, csakis a kiadványban közölt anyagra vonatkoznak megjegyzéseink. Ennek az anyagnak részletes leírása és minden sajátsága, mindenféle kölcsönhatás kimutatása sem célunk ; csak annyiban terjeszkedünk ki minderre, amennyiben jelen témánkat érinti, a magyar-román kölcsönzések kérdését. Először is tekintsük át a dallamokat futólag különböző tulajdonságaik szerint és próbáljuk megállapítani a leggyakrabban előforduló, jellemző és a kevésbbé jellemző sajátságait.

A dallamfelépítést, a sorok zenei tartalma szerinti osztályozást

I. TÁBLÁZAT.

AA_k	22	AA_kBB_k	60
AB	61	AA_kBB	4
		$AA_{(v)}BB_{(v)}$	12
	83	$AABB_k$	29
		AA_kBC	13
AAA_k	1	AABC	15
AAB	5	ABAB	3
AA_kB	4	A^5B^5AB	3
ABB	7	ABAC	5
ABB_k	15	ABBB	3
ABC	9	ABBC	5
		ABCB	8
	41	$ABCC_k$	11
		ABCC	2
$AA_{(k)}BA_{(k)}$	3	ABCD	54
AA^5BA	1	Egyéb (többsoros, vagy hora lungă-szerű szabad) formák	6
AA_kAA_k	2		
A^5A^5AA	2		
A^3A^3AA	4		
			245

I. táblázatunk mutatja. 83 kétsoros dallam van 41 háromsoros 6 féle típussal, ezek közül leggyakoribb ABB_k. Túlnyomó a négysorosak száma: 245.[1] Ezek a legkülönfélébb szerkezetet tüntetik fel, több-

[1] A vizsgálatból kihagytuk a 4 szövegtelen táncdallamot, valamint az ilyen formai vizsgálatra alkalmatlan, minden szigorúbb formát nélkülöző hora lungă jellegű dalt — ezeket más sajátságok osztályozásánál, pl. szótagszám osztályozásnál beszámítottuk. Nem számítottuk külön azt a néhány nagyon közeli variánst, ahol szinte dallam-azonosságról van szó, csak ha valamilyen tulajdonságaikban különböztek, pl. záróhangjukban. Ezért az egyes osztályozások végső összege kis eltérést mutat és sohasem adja a dallamok teljes számát: 380 at, hanem kb. 370 körül mozog.

kevesebb gyakorisággal, melyek közül egyikbe csak 1, 2, 3, 4, stb. dal tartozik, másikba 60. Ez utóbbi, a legjellemzőbb séma AA_kBB_k. Hasonlóan népes csoport az ABCD szerkezet. Ezek mellett kiválnak még gyakoriságukkal az első típus változatai: $AABB_k$, AABB és AA_kBB, valamint az egyéb ismétléses formák közül AA_kBC, AABC, $ABCC_k$ (ABCC). Tehát az összes fenti ismétléses forma 146 dallamban szerepel, ebből 105 esik az AABB változataira és 41 a többire. A többi csoport mind tizen aluli számmal szerepel. A négy doinaszerű dalon kívül van még két dallam, melyben több dallamsor és egymástól jellegben elütő két külön rész van, ezek városi eredetű műdalok. Megemlítendő még, hogy a régi magyar dallamstílusban gyakori A^5B^5AB szerkezet, valamint az újabb magyar népdalokra jellemző visszatérő formák: AA^5BA, AABA, ABBA egészen ritkák.

Ebben a statisztikai áttekintésben az a sajátságos, hogy a 3 soros dallamok oly kis számmal vannak képviselve. Más román területen, láttuk, a háromsorosság jellemző. Az itteni 3 soros forma is gyakran másodlagos; a kétsoros dal valamelyik sorát megismétlik, így lesz háromsorossá a dal. ABC szerkezet, ahol minden sor új, ahol tehát a 3 sorosság lényeges tulajdonság, mindössze csak 9 van. Az ismétléssel alkotott új forma a 4 sorosak közt is igen gyakori jelenség. T. i. igen sok dallam ezek nélkül az ismétlések nélkül is kiad egy teljes, négysoros, 8 szótagú dallamot ABCD vagy más szerkezettel. Ezekből képződtek az első és utolsó két-két sort megismételve, esetleg az ismétlést más kadenciával ellátva kétszeres terjedelmű, AA_kBB_k-szerű formát feltüntető dallamok. (16/29, 28/4, 12/9, 12, stb.) Ilyen esetben a másodlagos ismétlést néha a szövegismétlés is elárulja. Igaz ugyan, hogy a román szöveghasználat, akárcsak a régi magyar stílusban (és nagyon sok primitív népzenében) szereti a szövegismétlést: hogy pl. egy 4 soros dallamnak csak két szövegsora van, melyet megismételnek, tehát 4 nyolcszótagú sorból 2—2 azonos. A fenti esetben viszont négy tizenhat szótagú sor van, melyből 2—2 azonos, Itt tehát nyilvánvaló a másodlagos ismétlés. Maga az AA_1BB_k forma gyakori a hangszeres zenében is, mind a cigányok által játszott verbunkos dallamokban, mind egyéb hangszeres magyar táncokban. Feltehető, hogy itt is, mint Máramarosban, a hangszeres zene hatásának tudhatjuk be e forma nagy gyakoriságát. Hangszeres vonásokat még más jelenségekben is fogunk tapasztalni.

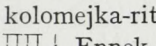
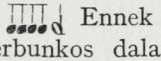
Ami a szótagszámot illeti, természetesen túlnyomó többségben vannak a 8 szótagú sorok, (illetve a 7 szótagúak, ami a románban egyre

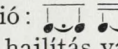
II. TÁBLÁZAT.

(2, 3, 4×) 6 szótag	7
» 7 »	58
» 8 »	161
	226
Refrénnel kiegészült izometrikus sorok :	
(2, 3, 4×) (7 vagy) 8+5 refr. szótag	38
» (7 vagy) 8+6 » »	22
» egyéb (7 típusban)	22
	82
Egyéb összetett heterometrikus formák :	
8, 8, +2×(8+5 refr.)	12
4×(7+7)	8
4×(8+8)	4
8, 8, +2×(8+4 refr.)	5
8, 8, +2×(8+3 refr.)	3
Egyéb (28 típusban)	29
	60

megy). Vagyis 2, 3 vagy 4 nyolcszótagú sorból áll a szöveg, a szerint, hogy hány soros a dallam. Ilyen tiszta típus, egyszerű sorokkal 226 van. (Ide számítottuk a nagyon kevés hatszótagút is.) Ez a nagy szám természetes; láttuk, hogy a román népi verselésnek ez az egyetlen versformája. Feltűnőbb, hogy milyen jelentős számban vannak más — összetett — sorok is, ami jelentős idegen befolyásról tanúskodik. Ezek között két főcsoportot különböztethetünk meg. Egyik az, mikor mind a négy sor egyformán van kibővítve refrénnel vagy refrénszerű tra la la, stb. szavakkal és így négy egyenlő, de 8 szótagnál hosszabb sor keletkezik. Azt már tudjuk az előzőkből, hogy a románság ezt a szótagbővítést akkor alkalmazza, ha nagyobb szótagszámú sorokat vesz át valamely dallamban. A másik csoportban különböző bővített és egyszerű, valamint két-két egyszerű sorból összetett nagyobb (8+8, 6+6, 7+7, stb.) refrénes, vagy refréntelen sorok különböző kombinációi vannak.

Ennek a sokféle szerkezetnek eredete a legkülönfélébb lehet, származhatnak refrénes román dalok ismétléséből is. Nyilvánvalóan

idegen eredetű azonban az előbbi csoport, ahol a négy izometrikus hosszú sor egyenlőképp van kitoldva refrénnel vagy más refrénszerű szavakkal. Feltűnő az is, hogy ezek közt túlsúlyban vannak a 8 (7)+5 refrén, vagy 8 (7)+6 refrénes, tehát 13 és 14 szótagos sorok. Ez a két sorfajta a jól ismert kolomejka-ritmus, melynek alapsémája vagy Ennek a ritmusnak négysoros alkalmazását láttuk kanásztánc-verbunkos dalainkban is és magyar tánczenénk legtöbb darabjának formája levezethető ebből a sémából. (Megemlítendő még, hogy a heterometrikus csoportban is a legnagyobb számmal — 12 — van képviselve az a forma, amelyben két 8-as sor után két 8+5-ös következik.)

A kolomejka-sorok azonban nem mindig ezt a 2/4-es alapritmust mutatják, hanem igen gyakran 6/8-ban vannak, sőt néha 3/4 is előfordul. Ez nem szól a kolomejkaszerűség ellen, egyrészt mert ebben a gyüjteményben többször láthatjuk 2/4-es dallamnak 3/4- és 6/8-os variánsát (6., 8. pl.), másrészt éppen a 6/8-os ritmusok nagyon gyakoriak Erdélyszerte a kolomejka-verbunkosszerű táncokban is és általában minden cigányjátszotta tánczenében. Itt ugyan szöveges, énekelt dallamokról van szó, de ezek feltűnően hangszeres jellegűek éppen ritmusukban és cifrázataikban. A 94 6/8-os dallam túlnyomó része hangszeres jellegű, ezek közt is feltűnő bizonyos kombináció: (az ívvel összekötött hangokra egy szótag esik, tehát hajlítás van az énekben). Ez és több más hasonló ritmusképlet a cigányok hangszeres előadásában is igen gyakori fordulat. Feltűnők azután a refrénes sorvégek hangszeres futamai, amelyek a hangszeres darabok frázisokat összekötő futamainak hű másolatai, nemcsak 6/8-os darabokban, hanem 4/8-okban is (6—7. pl.). Ezek sokszor annyira hangszeres jellegűek, hogy szinte kételkedünk, lehet-e ezt így énekelni s nem hangszer után való lejegyzéshez írták-e oda utólag a szöveget. (Néha ugyanis hegedűkísérettel együtt adták elő a dalokat s mindkettőt feltünteti a gyüjtő.) A hajlítások teljesen a hangszer cifrázott játékmodorát utánozzák. Mindezek alapján bizonyosnak látszik, hogy amennyiben ezek a dalok az énekben csakugyan így hangzottak, akkor ez az énekstílus a cigányok által hegedűn előadott táncdarabok hatása alatt alakult ki.

Mindez a ritmusra és strukturára vonatkozik, a dallam külső kereteire és csontvázára, amelyen belül a tulajdonképpeni dallam-anyag, a melosz él. Ezt a meloszt, a dallamvonalat két dologban tudjuk megfogni, hogy tulajdonságairól valami képet nyerjünk: a hangkészletben és a dallamsorok záróhangjaiban, a kadenciákban.

III. TÁBLÁZAT.

4 sorosak	VII. fok, mint főcezúra (8 változatban)	12
	I. » » » (34 »)	102
	^{b}3. » » » (20 »)	54
	4. » » » (14 »)	18
	5. » » » (20 »)	46
	V., 2., 7., 8. (12 »)	12
		244
3 sorosak	VII. fok, mint főcezúra	5
	5. » » »	9
	I. » » »	8
	4. » » »	6
		41
2 sorosak	VII. fok, mint főcezúra	13
	I. » » »	11
	^{b}3. » » »	21
	5. » » »	16
	4., 2., V., 7., 8.	18
		79

Lássuk először a kadenciákat. Ezek közt a legfontosabb az, amelyik a dallamot két félre osztja, az ú. n. főkadencia : a kétsorosaknál az első sor vége, a négysorosaknál a 2. sorvégző, a háromsorosaknál pedig vagy az 1. vagy a 2. sor vége. Ez a legfőbb pillére a dalnak a végső záróhang mellett. A két- és háromsorosak főcezurái között nem emelkedik ki valamely típus jellemzően, nagyjából egyenletesen oszlik meg az arány az egyes fokok közt. Itt nincs stílusegység.

A négysorosak között szintén nagyon tarka sokféleséget találunk a kadenciák tekintetében, különösen, ha a többi sorvégzőt is tekintetbe vesszük a főcezura mellett ; itt azonban mégis kialakul néhány gócpont. A leggyakoribb főcezura az 1. fok, mellette jelentős még a b3 és az 5. Ez utóbbi kettő jelentős még a kétsorosak közt is. Abból is kitűnik ezeknek jelentősége, hogy az 1-es főcezurájú dallamok közt is legnagyobb azoknak a száma, amelyeknek többi sorzárói ezen a fokon vannak, éspedig a b3, [1] b3 (12) és az 5 [1] 5 (18) képletek. (Csak aránylag, mert a többi sor kadenciái tekintetében elég nagy a változatosság.) Tehát úgy látszik, hogy ezek azok a fokok, amelyeken legszívesebben

nyugszik meg a dallam. Viszont a Máramarosban jellemző 1 [1] 1 képlet itt csak 5 dallammal van képviselve.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a domináns-tonika a főpillére a daloknak. A b3 gyakorisága is a tonika-viszonyhoz kapcsolható. Gyakori ugyanis, mint látni fogjuk a hangkészlet tárgyalásánál, hogy a dallam az utolsó frázisig durban vagy mollban mozog és csak a végső kadencia ereszkedik le mollba, vagy frig zárlattal terccel mélyebbre. (Ez utóbbi esetben szűkített 5. szerepel.) Tehát itt a b3 fő- vagy mellékkadencia is tulajdonképpen, mint a dur vagy moll 1. foka, tonikája szerepel. Lássuk végül a hangkészletet. A dallamok túlnyomó többsége 1—8 vagy VII—7 (8) fokok közt mozog, a 375 dallamból csak 41 van, amelyik érinti ezenkívül az alsó dominánst (V.) is, olyan pedig, amelyik hanterjedelme az V—5 fokok közt van, mindössze 22 akad ; tiszta moll és dur dallamok ezek, gyakori köztük a sequentia és a $^3/_4$ ritmus, ezek tehát nyilvánvalóan nyugati (városi műdal) eredetűek.

IV. TÁBLÁZAT.

Moll	132
Moll frig zárlattal	86
Frig	39
Dur	33
Dór, ötfokú	22
Hangnemváltó és egyéb (frig-jellegű is	56
	367
Frig-jellegű összesen	170
Moll	131
Dur	33
Ötfokú, dór	22

Az előbbiek hangsora túlnyomórészt frig vagy moll. A magyar népzene jellemző hangsora, az ötfokú és a dór csak néhány dallamban fordul elő s ez az ötfokúság sem olyan tiszta, mint még Máramarosban is gyakran, hanem inkább csak a főhangokból kitetsző váza a dalnak. A moll és frig dalok nem mindig terjednek ki az egész oktávára, sok a moll pentakord, vagy a VII—5 terjedő dallam. A frig dalok nagyrésze csak a kadenciájában frig, egyébként a nagyszekundos második fok szerepel a dallamban, tehát csak frig zárlatú dallamokról beszélhetünk az esetek nagy részében.

Megemlékeztünk már azokról az esetekről, mikor a dallam a záró-kadenciával változtatja meg addigi jellegét : durból moll vagy frig zárlattal süllyedt le a záróhangokba. A záróhang, úgy látszik, gyakran eltolódik. Van példánk egy dallamnak háromféle záróhangú variánsaira (7/9, 10, 11 u. az a moll dallam 1. $^{b}3$. és 2. fokú záróhanggal). Van e mellett egy másik sajátságos eset, mikor a dallam első fele közönséges moll, a második felében egyszerre leszállított $^{b}5$. fok és frig zárlat jelentkezik. A $^{b}5$. fok különben gyakran jelenik meg más dallamokban is, valamint különböző egyéb módosítások : kis és nagy sext együtt egy dallamban, a $^{b}5$. fok is váltakozik a tiszta 5-tel, moll és durterc, különböző bővített szekundlépések tarkítják a dallamokat, úgyhogy sokszor a legsajátságosabb hangkészlet kerül össze egy dallamban. Természetesen itt is gondolnunk kell arra, amire Bartók az összes román területnél, de leginkább a máramarosinál figyelmeztet, hogy az intonáció nem tiszta, dur-moll és semleges terc váltakozik az előadásban. Ez vonatkozhatik a többi fokok ingadozásaira is. (Az *as* az *a*-val váltakozik azon kívül is, hogy egy moll dallamnak frig zárlata van ; a dallamon belül is egyszer *as*, máskor *a* jelentkezik, sőt van eset, hogy túlnyomóan frig jellegű dal végén nincs frig zárlat.)

Bennünket mindez most csak azért érdekel, mert a máramarosi dalokban még elenyészően csekély szerepe volt a frig zárlatnak és hangsornak, itt viszont egyszerre a legtekintélyesebb csoporttá lépett elő, ha nem is érte el az abszolút többséget. Hunyad megye volt eddig az egyetlen terület, ahol frig zárlat jellemző sajátságként szerepelt, a többi területen ennek nyoma sem volt. A regátbeli kiadványokban viszont elég gyakori a frig dal. Mindenesetre meg lehet állapítani, hogy a frig előretörése és az ötfokúság nagy visszaszorulása igazolja azt a feltevést, hogy a máramarosi anyagban levő ötfokúság — idegen — magyar jelenség, és ez a magyarság felől sugárzó hatás a Kárpátokon túlra csak egészen elgyengülve jutott el.

Összegezzük a bukovinai kiadvány anyagából levonható tanulságokat. Ez az anyag rendkívül sokrétű s ez a sokrétűség különféle eredetre vall. A máramarosi új dallamokról megállapított hangszeres hatás bukovinai területen is megállapítható. Ennek formai sajátságai : az ismétlések által kialakított nagyobb terjedelmű zárt szerkezetű dallamformák, legjellemzőbben AA_kBB_k (vagy AABB), mindkét területen megvannak. A máramarosi új horák kadencia-képletei : 1 [1] 1, $^{b}3$ [1] $^{b}3$, 3 [1] 3 szintén rokonságban vannak az itten kivehető általánosabb formákkal : 1., mint főcezura leggyakoribb, de már 1 [1] 1 képlet nem igen szerepel, b3 [1] b3 aránylag gyakori, de az 5 is megjelenik,

mint b3-mal egyenlően gyakori fok, b3-mal mind a fő-, mind a mellékkadenciákban. Tehát a máramarosi dalokkal bizonyos fokú rokonság áll fenn, de itt már kevésbbé egységesen, jelentékeny eltérések és idegen hatások tűnnek fel s a kiemelkedő vonások is jobban beleolvadnak a nagyszámú egyéb sajátságba. E mellett a pontozott ritmus — a máramarosi anyagra oly jellemző vonás — itt teljesen eltűnik, viszont az a hangszeres zene, ami a máramarosi új dalokat kialakította s itt is a dallamoknak egy jelentős csoportjára félreismerhetetlen hatást gyakorolt, a ritmus terén olyan hatást tudott kifejteni, amit Máramarosban nem láttunk : a feltűnő hangszeres ritmusokat, az énekelt daloknak hangszeres előadásmódját. Ez a tánczene itt már nem teljesen magyaros, csak egyes elemei közösek még a magyarral. A cigányokkal idáig terjedő tánczenében egyre halványulnak a magyar vonások, csak egyes formai elemei maradtak meg. De jellemző, hogy itt is és Máramarosban is a cigányok által játszott hangszeres zene hatása alá kerül az énekelt dalok stílusa, ha itt is, ott is más és más dologban nyilvánul meg ez a hatás. Bukovinában a hangszeres ritmusokban és a nagyobblélekzetű sorokból épült típusok elterjesztésében, különösen a 4 soros kolomejkakanásztáncszerű verbunkosstílusú dallamokban (melyek idegenségét a sortoldó refrénszerű szavak elárulják). Hangkészletben jelentős különbség a frig zárlat iránti hajlandóság, a frig zárlat előtörése s még teljesen moll-jellegű dalokban való megjelenése is szemben a máramarosi anyaggal, ahol a frig zárlat úgyszólván ismeretlen, s ugyancsak különbség az ötfokúság s vele együtt a dór hangsornak csak egészen alárendelt szerepe. Tehát látjuk, hogy a két terület anyaga különbözik egymástól, így igazolódik Bartók megállapítása, hogy a máramarosi új dalok helyi alakulatnak tekintendők. Másrészt a máramarosi magyar jellegű dalok csakugyan a magyarságtól származnak, mert ugyanezek csak nagyon kis mértékben találhatók meg a Kárpátokon túl, mutatván, hogy ezek kisugárzó központja a magyarság területe. Amiben hasonló jelenséget láttunk : a hangszeres zene hatása mindkét területen másképp nyilvánult meg.

A másik kérdés : a kimutathatólag átvett magyar elemek kérdése ezek után már egyszerűbb. Nyilvánvaló, hogy hol kell keresnünk a magyar dallamokat: az ötfokú, dór dallamokban, a nagyritka kvintelő szerkezetű dalokban és a 8 szótagos parlando darabokban, minthogy minden román területen elsősorban ezeket veszik át prosodiai okokból a románok, másrészt bizonyos táncdallamokban : főleg a 8+5, 8+6 szótagú négysoros, inkább magas kadenciájú kolomejkaritmusú AA_kBB_k szerkezetű darabokban (frig kadenciával is, mert ez

a magyar verbunkos-dallamokra is igen jellemző) és minthogy ezeket a magyar dalokat csak mint cigányjátszotta hangszeres zenét ismerhette meg az itteni románság, román megfelelőiben erős hangszeres jelleget is kell találnunk.

Csakugyan rá is bukkanunk a megfelelő típusokban legnevezetesebb táncdalainkra s egynéhány azokhoz hasonló jellegű darabra.

6/a. pl. nevezetes magyar verbunkos-dallam, mellette Bartók példája (b) ugyanannak erdélyi román hangszeres formája. Ehhez áll közel 6/c. és ennek változata, az eredetitől már egészen eltérő 6/d, bukovinai hangszeres jellegű 8+5-ös kolomejka dalok. 7. pl. egy időben és térben nagyon elterjedt magyar dallam. Kodály XVII—XVIII. sz.-i egyházi és világi énekekben, táncdalokban és a legkülönbözőbb jellegű mai népi dalokban mutatja ki : balladaszerű dal, gúnyos bordal, kuruc-dal egyaránt van variánsai közt (*56*, 48.). Példánkban az egyik egyházi formáját, a Kájoni-kódexbeli táncot és a kuruc éneket közöljük Bars megyéből. A d változat a dallam első felének 1-re lefutó formájával inkább a Kájoni-tánccal rokon, a többi, 5-n megálló első felével a kuruc dallal (e—g). Ez az első rész kivehetően azonos: g—c—es quartsextakord a főhangja a motívumnak, utána h—c—d menet és a domináns kihangsúlyozása. A második fele a dalnak az f—a—c dur akord kirajzolása után egyszer b-n áll meg, aztán frig zárlattal g-n.

A következő csoport (8) valószínűleg a 6. példa dallamának második fele és ebből alakult 3 és 4 soros formák. 9. kvintelő kanásztáncdallam, a verbunkosokra jellemző 5—8 lépéssel az 1. sor végén. A kvintelléstől való eltérése is a 3. sor elején a magyar dalokban szokásos módon történik : magasabb hangról indul és ereszkedik bele a pontos kvintelésbe. 10. pl. furcsa, kitoldott forma : két első és két utolsó sora tiszta kanásztánc-dallamot ad. A középső betoldás talán a szatmári parlando-dalok betoldásához hasonló jelenség táncdalokban.

Igen nagymultú, nevezetes tánc a következő 11. példa, a »kállai kettős« úri körökben is közkedvelt táncának Bukovinába eljutott dallama. A magyar anyagban ennek a sajátságos kadencia-képletű dalnak igen kiterjedt rokonsága van. Ugyancsak elterjedt, de nem népi eredetű a következő, 12. példa. Szentirmai Elemér XIX. századi dalszerző egyik elterjedt csárdása : »20 pár csók csárdás«. Még ma is sokat hallani cigánytól, szöveges alakban is él. Nyilvánvalóan cigányok terjesztették el mindezt Bukovináig.

Nem a cigányoknak számlájára írható viszont a parlando 8-asok közvetítése, mert ezeket nem játssza a cigány, másrészt a többi dal közül határozottan kiváló recitatív előadásban élnek. Egyik-másik

dal lejegyzése is érzékelteti ezt a sajátságot s ezeknek már kottaképe is elüt a többi román daltól. A következő példák (13—18.) ezeket a románszövegű dallamokat mutatják be egy-két megfelelő magyar variánssal együtt.

Végigmenve a kimutatható átvételeken, hangsúlyoznunk kell, hogy ezek csak jelentéktelen kis részét teszik a bukovinai anyagnak. Itt kell azt is megjegyeznünk, hogy a kiadvány zenei szakértője, Reinhold Harprecht a dalokhoz fűzött megjegyzéseiben több esetben jelenti ki, hogy »ungarischer Einfluss unverkennbar«, vagy »Magyarischer Einschlag«, azonban mindig olyan példáknál, amikor egyáltalán semmiféle magyar befolyást nem tudunk felfedezni a dalban. Feltűnőbb ez olyan esetekben, mikor a magyar hatással gyanusított és teljesen másjellegű dal után közvetlenül éppen egy magyar átvétel következik, amelyet azonban megjegyzés nélkül hagy (pl. 22/16 mellett 17, 19, 4/140 mellett 134, 147). Ebből nyilvánvaló, hogy a magyar zenét egyáltalán nem ismeri s az ilyen összehasonlító megjegyzéseit csak találomra teszi. Az is megjegyzendő, hogy az összehasonlításra rendelkezésükre állott a német kutatóknak 1923 óta mindkét magyar kiadvány (*46.*, *49.*), valamint Bartók összes tanulmánya német nyelven is. (Ezeket a kiadvány szerkesztői idézik is.) Ezekből a tanulmányokból módjuk lett volna a zenei feldolgozás módszerét is elsajátítaniok. Ennek azonban nem találjuk nyomát sem a bevezető tanulmányban, sem a dalokhoz fűzött jegyzetekben, noha ez utóbbit az említett R. Harprecht mellett még S. Frauendorfer is kiegészítette. Ezek a megjegyzések hemzsegnek az ilyenféle esztétikai ítéletektől: »Reizvolle Melodie«, »Guter Volkston«, »Schön altertümlich«, »Typisch«, »Gefällige, leicht eingängige Melodie«, »Originell«, stb. Viszont ahol nagy ritkán megkockáztatnak valami komolyabb állítást, ott olyan tévedéseket hallunk, mint a magyarral való összehasonlítások. Nem különb a 2 és 1/2 oldalas bevezetés sem. A dallamfelépítést néhány taktusszám sémával elintézi, a ritmusnál a hosszú és rövid hangoknak hangsúlyos helyen való szereplését állítja szembe egymással, evvel adva is mindent, amit a keleti-nyugati ritmusról mondani tud. Nem tudjuk, mit ért a zenei feldolgozó »magyarische Tonart« alatt. A magyarnak nevezett dalokban nyomát sem látjuk ötfokúságnak, valószínűleg a bővített szekundokkal tarkított »cigányos« dallamokban látott magyar skálát.

Már ebből is látható, hogy Bartók munkásságát nem ismeri, idézni sem idézi, csak futólag utal rá könyvcím nélkül jelentéktelen dologgal kapcsolatban. (Ellenben Ziehm E.-nak a könyv szedése közben megjelent munkáját szükségesnek tartja jegyzetben megemlíteni.) Ez a

hiányos felkészültség annál feltűnőbb, mert a szerkesztő Friedwagner hosszú előkészületi ideje alatt[1] — nem lévén zenész — több zenei szakértőtől kért tanácsot anyagára vonatkozólag; A. Hřimaly czernowitzi zeneigazgatót, E. Mandicevscki bécsi zeneakadémiai tanárt és a frankfurti nagyhírű professzorokat, M. Bauert és F. Gennrichet — a könyv kiadóját — említi bevezetésében tanácsadói között. (Egyébként érdekes megjegyeznünk, hogy a nem zenész Friedwagner jobban ismeri Bartók munkásságát, mint zenész munkatársai.)

Láttuk az előzőkben az erdélyi és vele szomszédos területek román zenedialektusait és az egyes területeken tapasztalható több-kevesebb magyar befolyást. Ezeket röviden a következőkben foglalhatjuk össze. A déli: bihari, hunyadi, bánáti területen különösebb magyar hatás nem található, csak néhány ötfokú nyolcszótagú magyar dallam szivárgott be, az sem közvetlenül a magyarságtól, hanem az megmagyarosodott zenéjű mezőségi román területekről, többnyire tanult emberek közvetítésével. Tánczenében ugyanez a helyzet: túlnyomó autochthon és nagy multra visszamutató tánczene él, mely közt szórványosan a Mezőségről beszivárgott magyaros táncdarabok is akadnak. Teljesen megmagyarosodott viszont a mezőségi románok zenéje. Itt főleg a magyaroktól átvett ötfokú dalokat éneklik, vagy azok bővített formáját. A tánczene is a magyar verbunkos zene »ţiganească« néven. Ezek »ardeleană« névvel terjedtek el a szomszéd oláh területre is. A harmadik, máramarosi terület ősi zenéje a magyartól teljesen eltérő hora lungă s a szintén ősi primitív tánczene. A mellett átvettek sok ardeleană-típusú, magyaros táncdallamot, ez az új tánczenéjük. Ennek hatása alatt alakultak ki az új — helyi típusú — dalok, itt tehát közvetett magyar hatás van, ezt keresztezi egy ugyanilyen közvetett magyar hatás, a pontozott ritmus. E mellett vannak a közvetlenül kimutatható átvételek. Bukovinában már egészen kis körre szorul ez a magyar befolyás: alig néhány ötfokú dallam található. A hangszeres tánczene hatása itt is erős, de ez a tánczene már csak egyes vonásaiban mutat rokonságot a magyarral, egyébként attól már eltávolodott, más hatássokkal keveredett. A köztük található átvételek száma is csekély, de kétségtelenül megállapítható, hogy a magyar zenének hatásából még sugárzott a Kárpátokon túlra is valami.

A többi román vidékekről, mint kifejtettük, magyar viszonylatban nem mondhatunk semmit, ami onnan eddig megjelent, abban néhány táncon kívül nem találhatunk magyarral összefüggő anyagot.

[1] A gyüjtést kezdő 1906. évtől a kiadásig 34 év telt el.

Mindaz, amit eddig a román-magyar kapcsolatokról elmondtunk, az alkalomhoz nem kötött tulajdonképpeni dalok kategóriájára vonatkozott és a táncok egy típusára. Ezenkívül elszórtan a kolindák rendkívül sokrétű anyagában is található egy-egy magyar dallamátvétel. (Lásd erről Bartók tanulmányának megfelelő fejezetét és appendixét *54*: Ursprung und Alter der Melodien, különösen XXVI.) Kétségtelenül átvétel magyarból a máramarosi anyagban (*47.*) a 11 sz. kolinda. A Kolindakiadvány (*54.*) 45. sz.-a és egy 1651 óta nyomtatásból is ismeretes magyar karácsonyi ének azonosságára is rámutat Bartók. Ilyen átvételre utal Kodály is könyvében (*56.*, *79.*) *49.*, 192. sz., mely egy régi magyar egyházi népénekkel is azonos, eredetije 55., 100. sz.-nak. Igy jutott el a legáltalánosabb magyar karácsonyi ének, a »Mennyből az angyal« kezdetű ének a hunyadi román kolindák közé (19. pl.). Szövege is a magyar énekszöveg hű fordítása. Mindez természetesen nem nevezhető hatásnak, csak szórványos átvételnek. Más dallamkategóriákban még ilyen szórványos átvételről sem tudunk.

A román népzene hatása a magyarra jelentéktelenül csekély. Néhány dallamátvétel található az érintkező területek szűk kis sávján, ezek is többnyire olyan esetek, mikor románok átvesznek magyar dallamot, átalakítják, s az elrománosított dallamot a magyarok újra visszaveszik. Ilyen eseteket mutat ki Bartók magyar népdalkönyvében (*49.*) a 196., 269., 271. sz. dalokról, melyeknek megfelelői a máramarosi dallamok közt (*47.*) találhatók fel: 83., 84., illetve 37., 49. és 110., 134. sz.-ok. Ugyancsak átvétel az Erdélyi népdalok (*46.*) 43. sz.-a, mégpedig a román kolindák közül; Bartók kiadványának (*54.*) 12. f. példája mutatja az eredeti román formát. Ettől a néhány dallamátvételről eltekintve, román elemeket a publikált magyar anyagban nem találunk.

Van azonban egy probléma, amely a magyar és román népzenének közös kérdése. Azok az ötfokú dallamok, melyeket a bihari románoknál találunk, nem hozhatók kapcsolatba a magyarok ötfokú dallamaival, noha elég jelentős mennyiséget tesznek ki a többi dalok közt. Ilyen dallamok — kiderült — szórványosan majdnem minden román területen előfordulnak. Különösen nagyszámban szerepelnek egy macedóniai gyüjteményben (*19.*). A dallamsor alsó hangjaiban mozgó dallamok fő jellemzője, hogy kevés hangból állnak, az ötfokú skálát is alig használják ki. Ezeknek eredete jelenleg ismeretlen. A magyarság mellett annyi más keleti türk elem közvetíthette a pentatóniát a románokhoz: a nagy számban beolvadt kúnok, bessenyők, sőt egyéb türk elemek is (Kodály hívja fel a figyelmet a Fekete-tenger partján élő găgăuzok dallamaira: *56.*, 80.); származhatnak oszmán-törököktől és a Bul-

gáriát megszervező bolgártörököktől is. A mellett Kelet-Európa, a Balkán, a délorosz síkság népzenei szempontból annyira ismeretlen, hogy akármilyen közvetítés elképzelhető és egyelőre semmiféle feltevést sem lehet megkockáztatni.

Egy másik probléma összefügg ezzel: a máramarosi hora lungă típusa az egész regátban otthonos, viszont a bihari és általában délerdélyi területeken ismeretlen. Miért nincs ezeken a területeken hora lungă, milyen eredetű az ott jellemző és sehol máshol nem található zenei stílus? Ha a hora lungă az ősi román zene, miért nincs a bihari, hunyadi románok közt, ha pedig az itteni stílus ősi román, miért nincs ez a többi részeken, a románság zöménél? S ha mindkettő ősi román örökség, miért van egyes vidékeken csak az egyik, máshol csak a másik? S milyen eredetűek az ötfokú dallamok, melyek mindkét típustól különböznek? Mindezekre a kérdésekre csak az egész román zene és az összes környező nép zenéjének feltárása után felelhetünk.[1]

Végigmentünk a magyar-román kölcsönhatásoknak azokon az eredményein, melyek Bartók kutatásaiból s a hozzácsatolható anyagból az ő módszerével nyerhetők. Meg kell emlékeznünk azonban olyan kísérletekről is, melyek nem az ő szigorúan tudományos módszereivel igyekeztek ebben vagy hasonló kérdésben eredményt elérni. Az előbbiek alapján itt már könnyebb lesz dolgunk, mert Bartók módszerén keresztül volt alkalmunk látni, hogyan kell az ilyen sokrétű anyaghoz hozzányúlni s könnyebben felismerjük a megállapítások hiányosságait.

Munkánknak ez a része azért szükséges, mert újabban a zenefolklore kezd az érdeklődés középpontjába kerülni s egyre többen igyekeznek belekapcsolódni az ilyen természetű vizsgálódásokba. Annál nagyobb szükség van tehát arra, hogy a megbízható eredmények leszögezése után sorravegyük azokat az állításokat, melyek megbízhatatlanok vagy egyenesen tudománytalanok.

Román részről G. G. Alexici próbálta a román népzene hatását kimutatni a magyarra Elemente romîne în musica maghiară populară, Grai şi Suflet III (1927.), 747. c. cikkében. Cikkének módszerét, illetve módszertelenségét Bartók már kimutatta (55.). Alexici kiemel néhány vonást

[1] Hangsúlyoznunk kell e helyt, hogy a magyar ötfokúság eredete kétségen felül áll. Keleti rokonnépeink, elsősorban a cseremisz, de más volgai finnugor és török népek s az ázsiai török népek zenei anyaga nemcsak hogy stílusazonosságot mutat: a kvintváltó szerkezet és ötfokúság, valamint más tipusú (ötfokú) dalok meglétét, hanem több magyar dallamnak határozottan felismerhető variánsát is feltaláltuk már abban a kevés anyagban is, ami az eddigi néhány kiadványból ismeretessé vált. Ez a stílus tehát keletről magunkkal hozott örökségünk. (Lásd erről 56., 15—28.)

a különböző román zenedialektusok sajátságaiból: a VII. fokon való főcezurát, ami csak a déli dialektusra jellemző, a frig kadenciát, amely ezek közül is csak a hunyadira jellemző, sem a másik két déli területen, sem Máramarosban nem általános, s az AABB, AA_kBB_k szerkezetet, ami csak a máramarosi dialektusban fordul elő. Ezeket a sajátságokat a román népzene jellemző vonásainak mondja, melyek szerinte a magyarban ritkán fordulnak elő, ezért ahol ilyen sajátság a magyar dalban megjelenik, ott mindjárt román hatást állapít meg.

Ennek az érvelésnek két alapvető hibája van. Egyik az, hogy ezek az elemek külön-külön még nem határoznak meg egy stílust, még kevésbbé egy dallamot, márpedig Alexici legtöbb esetben csak egy-egy sajátságot talál azokban a dalokban, melyeket román átvételnek mond ki: összes példája közül egy sincs, amelyben a három tulajdonság együtt szerepelne, — kettő kivételével, melyről Bartók mutatta ki román eredetüket — viszont kettő van olyan, amelyben egy sincs a nevezett tulajdonságok közül, de van olyan ritmus bennük, mely kizárja a román eredet lehetőségét. Ha nem a dallam összképét, összes sajátságait nézzük, hanem csak egy tulajdonságot, akkor pl. a román anyagban levő ötfokú dallamokat eltérő sajátságaik ellenére, minden további nélkül magyarnak kellett volna mondanunk. De ez önmagában még éppúgy nem döntő egy dallamnál, mint a frig zárlat sem. A. nem vesz róla tudomást, hogy frig dallamok az ország egész területén ismeretesek: a drávamenti Szerémség magyar szigeteitől Bars megyén keresztül a Keleti-Alföld megyéiig és a XVI. századi dallamainktól kezdve a legújabb időkig. Legmulatságosabb az az eset, mikor nyilvánvalóan nyugati eredetű XVI. századi egyházi énekünk népi változatát[1] mondja román eredetűnek frig hangsora miatt.

Másik hiba az érvelésben, hogy a három tulajdonság, amit a román zene jellemzőjének mond, *egy román területen sem jár együtt:* ahol AA_kBB_k szerkezet van, ott se frig hangsor, se VII. főzárlat nincs, a bihari és bánáti területen se frig zárlat, se AA_kBB_k szerkezet nincs, csak háromsoros (lyd-szerű) dalok, stb., tehát ha komolyan vennénk ezeket a »jellemző« tulajdonságokat, minden egyes román területetet »románttalannak« nyilváníthatnánk. Azt persze nem lehet elfogadni, hogy valaki a különböző román stílusok különféle tulajdonságait *egyenként* összeszedje s ahol ilyen előfordul, ott román hatást mutasson ki, mert akkor a rendkívül sokféle román zenei stílusból: recitáló hora lungătól az olténiai hangszeres bevezetéssel és közjátékkal ellátott

[1] *46.*, 66 sz.-a. Lásd *57*, 49.

balladákig a zenének minden megnyilvánulását ki tudom mutatni s ezekkel a világ mindenféle zenéjét román eredetűnek mondhatom ki.

Egy másik cikk, amely ezt a kérdést érinti, még kevesebb argumentummal él, s ez Coriolan Petranu cikke: M. Béla Bartók et la musique roumaine. Extr. de la Revue de Transylvanie. Tome III (1937) No. 3.,[1] mellyel Bartók munkásságát akarja ellensúlyozni. Ez a kiadvány inkább támad, mint érvel, legfeljebb olyan tekintélyekre hivatkozik, mint a fenti cikk, vagy a magyar musicologusok közül azokra, akik a mult század végén, vagy e század legelső éveiben tettek kijelentéseket a magyar vagy a román népdalról, tehát akkor, mikor még sem a magyar, sem a román népzene gyüjtése meg sem kezdődött s így az illetők olyanról beszéltek, amit nem ismertek (Bartalus, Káldy, Fabó). A kérdésben való jártasságára jellemző, hogy a régi székely dallamokat azért tartja többek közt román eredetűnek, mert különböznek az »alföldi« *új* népdaloktól. Holott ezek az új dalok éppúgy megvannak a székelységnél, mint az Alföldön s mindenütt egységesek, míg a *régi* stílus az öregek közt szintén megvan mindenütt s az Alföldön éppen olyan, mint a székelyeknél. A két stílus természetesen egymástól különbözik — de az egész országban. Minden tévedésre nem térünk ki, ami ebben a cikkben még foglaltatik, mert ezekre részletesen megfelel Bartók válaszában *(55.)*.

A két román cikkíróval kapcsolatban le kell szögeznünk azonban, hogy ezek nem hivatásos népzenekutatók, egyik sem képzett népzenész, nem is foglalkoztak cikkük megírásáig a népzene kérdéseivel — tehát a román népzenetudományra munkáik alapján nem vonható semmi következtetés. Ez a két cikk kívülállóknak illetéktelen beleszólása tudományunkba s mint ilyen, — minden hevessége, személyes vonatkozása ellenére, vagy éppen ezért — nem is érdemel több szót. Csak annyit jegyzünk meg ezekre a kifakadásokra, hogy a nemzeti kultúra szempontjából egyáltalán nincs mit tartani az eredetkutatás egyes megállapításaitól. Mindkét nép népzenéje oly gazdag és sokrétű, hogy mit sem veszít eredetiségéből, ha egyes elemei átvételnek is bizonyulnak. Az ilyen kutatások, melyek az egyes dallamok eredetét tisztázzák, a valódi nemzeti vonások felismerését célozzák.

Ami Bartók tárgyilagosságát illeti, ez már abból is nyilvánvaló, hogy egyenlő érdeklődéssel fordult a magyar, tót, román, rutén, bolgár,

[1] És folytatása: Observation en marge des réponses de M. Béla Bartók. U. o. Épilogue de la discussion avec M. Béla Bartók sur la musique roumaine. Extr. de la Revue de Transylvanie. Tome V (1939.). No 2.

jugoszláv, lengyel, morva,sőt török és arab népzene fe'é (ahol maga nem gyüjtött, ott legalább is áttanulmányozta az összes kiadott anyagot). Jól tudta ugyanis, hogy a népzene kérdései csak összehasonlítással oldhatók meg s aki csak egy népzenét ismer, az nem tud összehasonlítani. Aki tudományos kérdések megoldását ilyen komolyan fogja fel s annak érdekében ilyen munkásságot fejt ki, annak tárgyilagossága kétségbe nem vonható.

Nem kevésbbé tájékozatlanul és nem nagyobb felkészültséggel szóltak hozzá a keleteurópai népzene nehéz kérdéseihez más oldalról is, ahol azonban már nem mehetünk el ilyen egyszerűen a kérdés mellett, kívülállók dilettáns kísérletezését látván bennük, mert egyes német szakkörök tudományos neve üti rájuk a hitelesség pecsétjét. Ezek R. Harprechtnek már tárgyalt bevezetése és jegyzetei mellett Ziehm Elsa könyve (*38.*), valamint egy terjedelmes tanulmány a Südostdeutsche Forschungen-ban G. Brandsch (Nagyszeben) tollából.

A bukovinai kiadvány minden feldolgozásbeli hiányossága mellett is legalább többé-kevésbbé használható anyagot nyujt a kutatónak. Ziehm Elsa[1] könyve ennek is híjával van, tanulmányában pedig ő sem mutat nagyobb hozzáértést és felkészültséget.

Ez a munka F. Bose közreműködésével és irányításával készült, sőt ő maga két fejezetet is írt a tanulmányba. Ilyen szoros együttműködés esetén mindkét szerző kölcsönösen felelős egymásért, ezért nem teszünk különbséget, hogy az egyes megállapításokat kettőjük közül melyik tette. Vegyesen használható 30 dallama alapján, bizonyos irodalom segítségével a »román népzenéről« kíván beszélni (l. »Rumänische Volksmusik«, »Einführung in die rum. Volksmusik« címeit). Úgy véli ugyanis, hogy »trotz dem ist das Material als ganzes für eine Darstellung der wesentlichen Züge des rumänischen Volksliedes brauchbar und ermöglicht auch einen guten Überblick über die wichtigsten Typen des Volksliedschatzes«. »Daneben enthält unser Material dennoch. einige typische Vertreter des rumänischen Volksliedes, die allgemeinere Erkenntnisse über das Wesen des rumänischen Volksliedes erlauben«.

Azt, hogy mik a »legfontosabb típusok«, természetesen az irodalomból kellett volna a két szerzőnek megtudnia, mert a bizonyos 30 dallamon kívül mást nem ismertek a román népzenéből. Lássuk tehát, hogy milyen irodalom alapján szerezték ismereteiket a román népzenéről.

Bartóknak csak a máramarosi és a magyar népdaltanulmánya szerepel összeállításukban. (*47.*, *49.*) A román kiadványokból egy sem,

[1] Beiträge zur Volksmusikforschung. Aus dem Institut für Lautforschung an der Univ. Berlin. Hrsg. von D. Westermann. No. 1.

csak Brăiloiunak egy módszertani tanulmánya : Esquisse d'une méthode de folklore musical. Román zenével kapcsolatos még 3 könyv : Wagner elavult tanulmánya[1], a történetíró Iorgának »La musique roumaine« c. cikke és Breazulnak egy elemi iskolai énektankönyve : Carte de cântece pentru clasa IVa secundară de băeţi şi fete. (Ebből többet idéz a román zenére vonatkozólag, mint Bartók megállapításaiból.) Vannak aztán könyvek a cigányokról : a regényíró Herczeg Ferenctől »Zigeunermusik«, Tóth Aladár zenekritikusunk »Moderne ungarische Komponisten« c. tanulmánya is szerepel, ezen kívül még Strangways : The music of Hindostan, M. Haberlandt : Die indogermanische Völker des Erdteils, F. Bose : Typen der Volksmusik in Karelien és Die Musik der Uitoto stb. változatos sorozatban. Ez az irodalom természetesen még akkor sem volna elegendő a román népzene megismerésére, ha a benne feltüntetett Bartók-tanulmányokat legalább alaposan tanulmányozták volna a szerzők. Sajnos, ez sem állítható, különben nem mondottak volna olyant, hogy a 28. és 29. dallamuk magyaros sajátságokat mutat, mert az egyiknek két első sorában terc-sequentia van (ez t. i. éppen az a forma, amely a legidegenebb a magyar anyagban s erről ismerjük fel gyakran egy dallam nyugati vagy tót eredetét), s mert a másiknak AABA szerkezetében pedig a B sor kvarttal lejjebb ismétlődő két azonos motívumból áll, ami szerinte egyenlő az új magyar dallamokban gyakori AA^5 szerkezettel.

Teljes járatlanság a keleteurópai zenében a funkciók alapján közelíteni a dalokhoz s mindenféle elméleti konstrukciókat építeni ezekre ; így pl. azt a tényt, hogy a dallam gyakran jár a záróhang alatti nagyszekundig (VII. fok, g záróhangnál az f) és sorai is megnyugosznak ezen a hangon, végül mégis 1-en záródik a dallam, bonyolult funkciós elmélettel magyarázni, egy dalon belül *kétféle tonális struktúráról, modulációról* beszélni. Holott egyszerűen tudomásul kellene venni, hogy a keleteurópai népzenében nincs funkció, nincs vezérhang, a záróhang alatti egészhang is szerepelhet, sőt nagy szerepe lehet a dallamban, akárcsak az egyházi hangnemekben.

Aki olyasmiről tud, hogy »die Tonsysteme entstanden aus magischen oder rationellen Erwägungen und Massnahmen. Aus der unendlichen Zahl möglicher Tonstufen werden die musikalisch oder philosophisch-weltanschaunlich erwünschten ausgewählt«, ugyanaz nem tudja, hogy mi a »hora lungă« s hogy mi a keleteurópai népek rubatoja, mert mindezekről a dolgokról előadása folyamán elárulja tájékozatlanságát. Bonyo-

[1] O. Wagner : Das rumänische Volkslied. Sammelb. L. I. M. G. IV. 1902/3.

lult számítások és tonalitás-sémák alapján végül is nem állapít meg egyebet, mint hogy a cigányoktól felvett dalok mások, mint a parasztok dalai s evvel röviden végez is a dalok leírásával.

Minden említésreméltó momentumra nem térhetünk ki, csak egy-két bennünket is közvetlenül érintő megjegyzését a kiadványnak kell szóvá tennünk. A magyar pontozott ritmust Riemann nyomán nem tartja magyar sajátságnak, mert ez a ♪♬ ritmus (csak erről a képletről beszél!) »als die regelrechte Form des Vorschlags« a nyugati zenében is általános, azonkívül, mint »hangismétlés« (»Reperkussion«) az írektől a gurkákig minden népnél megvan.

Kár volt Ziehm Elsának 1884-be Riemannhoz visszamennie a magyar pontozott ritmus kérdésében, mikor Bartók »Magyar Népdal«-át is felvette forrásmunkái közzé. Ebből hitelesebben értesült volna, hogy itt nem »Vorschlag« formáról van szó, hanem a pontozott negyed és a rövid nyolcad (vagy a pontozott nyolcad és a tizenhatod) váltakozásáról a legkülönbözőbb kombinációkban, a szöveg quantitásához igazodva, s hogy nem csak hangismétlésben fordulnak elő, hanem akármilyen dallamlépésben és pedig nem elszigetelten, hanem az egész dallamon keresztül váltakozva.

Utalunk a Bartók-könyv (*49.*) számtalan figyelmen kívül hagyott példájára és a tanulmány erről szóló részére (32—33. l.). Egyúttal 1/b példánkra hívjuk fel a figyelmet, amelyből kiderül, hogy a magyar pontozott ritmus nemcsak hangismétlésben, hanem az ettől legjobban eltérő sext-ugrásban is előfordul.

De azt még megbocsáthatjuk, hogy a magyar népdalt, az idézett forrásmunkát nem ismeri a szerző. Bár mondhatnánk azt is, hogy nem kellett volna összehasonlító megjegyzésekre, a magyar-szlovák, sőt ukrán és beszarábiai orosz zenére is kitérni, ha azokat valaki nem ismeri. Az azonban, hogy valaki 30 román dallam alapján, melynek fele nem hiteles, valamint Bartók könyvének 320 magyar dallama alapján statisztikai számításokkal kiszámítja és összehasonlítja a két nép »Rassentempo«-ját és annak különbségeit (N. B. cifrázott rubato dal és feszes táncdallam együtt szerepel a kimutatásban), az már túlzás. Mi ennyit nem követeltünk volna, sokkal kevesebbel is beérnénk, pl. az anyag valóban pontos leírásával is.

Hasonló tájékozottságot árul el egy másik cikk is, melynek a német délkeleteurópai kutatás hivatott orgánuma, a Südostdeutsche Forschungen adott teret és ezzel tudományos jelentőséget: G. Brandsch: Rumänische Volksmusik unter westlichem Einfluss, Südostd. Forsch. V (1940), 502—558. A szerző Szebenből ír, tehát közelebb van a román

anyaghoz, mint az előbbiek, ezért több román kiadványt ismer azoknál. (*15., 16., 23., 25. 26.* és *59.*) Bartóknak csak a bihari könyvét sorolja fel az irodalomban és használja fel anyagát (*44.*) (jegyzetben azonban hivatkozik még a máramarosi és a magyar tanulmányára is). E mellé a néhány kiadvány mellé sorakozik Popovici iskoláskönyve, Oancea »Cântece patriotice pentru chor mixt« c. vegyeskari munkái, Fabó Bertalan A magyar népdal zenei fejlődése c. 1905-ben megjelent, a népdalról mit sem tudó könyve, stb. A szerző ezek után azt ígéri, hogy amint Bartók a magyar és a román népzene összefüggéseit vizsgálta meg, úgy fogja ő a német és román népzenei kapcsolatokat ismertetni.

Elöljáróban ismertetést közöl a román népzenéről. I. táblázatában, mint a román zene ősi rétegét, bemutat néhány egymástól teljesen különböző bihari és regáti rubato-dalt, bihari siratót, táncdalt, lakodalmi éneket és Lach krimi tatár maquamjai közül egyet. (Ez a hora lungă típusnak volna rokona, de éppen hora lungă-t nem mutat be, egyáltalán a máramarosi anyagról nem vesz tudomást.) Mindez azért került egybe, mert »exotikus« és mert a nyugati zenei fogalmaktól eltér. Itt is esztétikai ítéletek pótolják a tudományos megállapításokat. A II. táblázatban a »primitív kevés hangból álló« dalok kerültek. Ebben dur pentakord és hexakord dallamtól oktáv terjedelmű táncdallamig mindenféle típus szerepel.

Végső megállapítása ezek után az, hogy három fősajátsága van a román népdalnak: 1. a bővített kvart (szűkített kvint) hangköz, ez »általános« minden dallamban. 2. A bővített szekundlépés. 3. »Anfangs- und Schlusston stehen oft in keiner Beziehung zueinander (wenigstens nach unseren Begriffen) so daß man das Gefühl hat, als habe sich die Melodie verirrt . . .«. »Beliebt ist u. a. der Schluß auf der Sekund des (von unserem Gefühl vorausgesetzten) Grundtones — für uns ganz unbefriedigend«. Ezek az állandóan visszatérő kifejezések mind a három nyugati kiadványban elárulják, mennyire idegen szerzőik számára a keleteurópai, tonika-domináns-funkció nélküli dallamok világa s az, hogy a záróhang alatt levő nagyszekund szerepet játszik a dallamban.

Lydszerű és rubato dallamokkal kapcsolatban »atonalitást« és »arhythmische Form«-ot emleget. Egészen sajátságos, ahogyan bebizonyítja, hogy a cigányzene nem volt hatással a keleteurópai népek zenéjére. Először azt fejtegeti, hogy a máramarosi bővített szekundok azért nem származnak cigányoktól, mert a magyaroknál nincs bővített szekund, pedig köztük a cigánynak nagyobb szerepe van, mint a szegény románoknál, akik meg sem tudják a cigányt fizetni s meg is vannak eredeti hangszereik saját ellátásukra. Másodszor azt az állítólagos véle-

ményt cáfolja meg, hogy a magyar és román zenében levő szinkópák a cigányoktól származnak. Bizonyítékai a következők: Fabó könyvében van egy kalmük dal, melyben szinkópa van. A régi német népdalban is vannak ilyenek gyakran, pl. Luther: »Eine feste Burg« az eredeti ritmikus formában. Itt egyik esetben sem lehet szó cigány hatásról és mégis van szinkópa. Tehát a magyar és román zenében sem a cigányoktól származik. S ha nem is a fenti bizonyítékok alapján, de véleményét mi is készséggel elfogadjuk.

Ezek után csak még egy idézet, mely szerzője tudományosságára kiváló fényt vet: »... ist wohl klar geworden, daß es in der rumänischen Volksmusik eine Form gibt — es ist wohl die älteste Schicht — die die vergleichende Musikwissenschaft als »exotisch« bezeichnen würde.«

Ezek után lássuk az összehasonlításokat. A szerző belevonja a népzenébe az egyházi éneket is, mert ezeket kántorok, tanítók találják ki, akik közel állnak a néphez és belevonja a »legújabb műzenei termékeket«, melyek »népiesek akarnak lenni«.

A Cunțan-féle egyházi énekeket (*23.*), *amennyiben egyes kolindák ezekből származnak*, csakugyan be lehet vonni az összehasonlításba. Ezekhez a dallamösszevetéseihez a következőket jegyezzük meg. 4. pl. — egyházi ének — nem is hasonlít a Schöne Müllerin dallamára. A 8—11. sz. alatti példáknak sincs semmi közük egymáshoz. Ha pár hangnyi jellegtelen dur motivumnál még dallamvonalbeli egyezést sem mutatunk ki, akkor mindent össze lehet hasonlítani. Egészen hibás eljárás, mikor egy-egy kiragadott kezdőmotívumot közöl mindkét dalból, azt hasonlítja össze s aztán usw.-rel elintézi a többi, gyakran hosszú dallamrészt. 5., 12., 13. pl. az usw.-ig jó volna, de mi van azután? 14. »unzweifelhaft deutsch, doch kann ich keine genauere Paralelle dazu anführen«. Az ilyen megállapítás csak akkor volna helyén, ha részletes vizsgálat előzőleg kimutatja, hogy az ilyen jellegű dal idegen a románban és jellemző a németre. Itt azonban egyszerűen csak nyugateurópai műzenei hatásról van szó, az pedig sok mindenféle lehet a németen kívül. 17. nem a »Liber Jakob« kánonból lett cântec de stea-vá, hanem mint kimutattuk, ez a magyar »Mennyből az angyal« karácsonyi éneke, mely az intelligencia és a nép közt egyaránt legáltalánosabban ismert karácsonyi ének (19.). (Más kérdés, hogy a magyar ének távoli rokona a német dallamnak.) 18., 19. és 20. összehasonlítás teljesen használhatatlan.

Eddig még népzenével kapcsolatosak voltak az összehasonlítások, ha többnyire nem is voltak elfogadhatók. Mikor azonban az »újabb műzenei termékek«-re kerül a sor, végleg eltávolodunk a népzenétől és a tudományos összehasonlító módszerektől. A dallamok ugyanis,

melyeket itt összehasonlításra felhasznál a szerző, ilyenek : »Von einem mir unbekannten Komponisten, am 10. Oktober 1930. von vorbeimarschierenden Soldaten gehört«. (Ha véletlenül egy film-slágert tanít be a tudálékos őrmester a bakáknak, akkor így még amerikai hatást is kimutathatunk az illető népzenében.) Hasonlóképpen hivatkozik Popovici iskoláskönyvében szereplő németes tandalokra. Ezzel be is fejezi a német zene hatását a román népzenére.

Feltűnő e három német tanulmányban, hogy mindegyiknek hevenyészett jellege van. Szerzőiknek nem volt elég alkalmuk az anyaggal és problémáival megismerkedni, annak ellenére azonban sokszor messzemenő következtetésekbe bocsátkoznak. A hevenyészettség jele az is, hogy egyik sem törekedett anyagismerete kiegészítésére és módszertani tájékozottsága megszerzésére felhasználni a megfelelő irodalmat. Amíg ennél nagyobb elmélyülést nem tapasztalunk nyugatiak részéről tárgykörünkben, addig inkább várhatjuk az érdekeltektől a keleteurópai népzene kérdéseinek megoldását.

Ezeknek megoldásához még nagyon sok kutatásra van szükség. A magyar-román problémák megoldása nem is történhetik a két nép népzenéjének önmagában való vizsgálatával. Egész Kelet-Európa, a Balkán, sőt Ázsia zenéjét kell alaposan ismernünk, valamint a középkori európai ének- és tánckultúrát, egyházi zenét. Sőt a magyar anyag egyes rétegei, s bizonyára a románban is egyes újabb eredetű dalok megkívánják a XIX. sz.-ig a nyugati zene és daltörténet alapos ismeretét, hogy minden dallam eredetét világosan lássuk. Ilyen nagyszabású anyag sok munkást, még több munkát kíván. De csak olyan munkást, aki szigorúan tartja magát a tudományos módszer követelményeihez, azokhoz a követelményekhez, melyek már kialakultak a magyar népzenekutatók — Bartók és Kodály — munkássága nyomán. Fiatal tudományban nem ritka jelenség, hogy sokan nyúlnak hozzá illetéktelenül problémáihoz, mert még nem váltak általánossá azok a módszertani kritériumok, melyek első látásra elválasztják a komoly munkát a tájékozatlanok kísérleteitől. Ezért van szükség a megbízható eredmények és használhatatlan állítások pontos elkülönítésére, nehogy bizalmatlanná tegyük más tudományok képviselőit tárgykörünk eredményei iránt.

Ezek az eredmények ma már megvannak. Különösen a magyar népzenében sikerült máris olyan messzemutató eredményekre jutni, — hogy csak a rokonnépekkel való kapcsolatokat s a pentatoniával összefüggő kérdéseket említsük — melyeket más tudományoknak is tudomásul kell venniök és egyre újabb eredmények várhatók mind ebben, mind a többi keleteurópai, különösen a román népzene tekintetében. Ez utóbbi

feldolgozásában ma is az élen halad Bartók Béla, mint ahogyan ő volt a kezdeményező és útmutató is annak idején. (1913-ban megjelent első könyve előtt s még sokáig azután nem volt jelentős román kutatás.) Az ő további munkája, a magyar népzenekutatás további eredményei és a nagy lendülettel folyó román kutatómunka fogja meghozni azokat a végső eredményeket, amelyeket ma még nem tudtunk minden vonatkozásban szolgáltatni. Ezek az eredmények azután érdekes tanulságokat fognak szolgáltatni más tudományágak számára is, aminthogy pl. a magyar-román kölcsönhatások területenként különböző jellege máris felkeltheti más kutatók figyelmét.

Igy kapcsolódik bele a népzenetudomány is a népek egyetemes kutatásába és így válnak eredményei általános jelentőségűvé.

Vargyas Lajos

ROMÁN ÉS NÉMET KIADVÁNYOK ROMÁN ANYAGGAL

A) NEM MEGBIZHATÓ KÖZLEMÉNYEK

1. A. Bogdan: *Ritmica cântecelor de copii*. Bukarest, 1905. 6 dall.
2. T. Burada: *O călătorie în satele românești din Istria*. Iași, 1896. 5 dall.
3. V. Păcală: *Monografia satului Răşinariu*. Sibiu, 1915. 21 dall.
4. T. Pamfile: *Jocuri de copii*. Bukarest, 1906—7—9. 23 dall.
5. T. Pamfile: *Crăciunul*. Bukarest, 1914. 12 dall.
6. T. Papahagi: *Graiul şi folklorul Maramureşului*. Bukarest, 1925. 7 dall.
7. N. Păsculescu: *Literatură populară românească*. Bukarest, 1910. 30 dall.
8. J. Schuller: *Rumänische Volkslieder*. Hermannstadt, 1859.
9. A. Vasiliu: *Cântece, urături şi bocete*. Bukarest, 1909. 43 dall.
10. M. Vulpesco: *Les coutumes roumaines périodiques*. Paris, 1927. 20 dall. (Préface par A. van Gennep.)

B) HITELES KIADVÁNYOK

(A csillaggal jelzettek csak fenntartással, l. a szöveget.)

11. C. Brăiloiu: *Note sur la plainte funèbre du village de Draguş*. Bukarest, 1932. 12 dall.
12. » » *Bocete din Oaş*. Bukarest, 1938. (Extras din »Grai şi Suflet«, VII.) 17 dall.
13. » » *Nunta la Feleag*. Bukarest, 1938. 9 dall.
14. » » *La musique populaire roumaine*. Revue Musicale, 1940. Numéro spécial. *La musique dans les pays latins*. Dallampéldákkal. Ua. magyarul: *A román népzene*. Emlékkönyv Kodály Zoltán hatvanadik születésnapjára. Budapest, 1943.

15. Brăiloiu—Stahl : *Vicleimul din Târgu-Jiu*. Bukarest, 1936. 57 dall.

16. Brăiloiu kiad. : *Colinde şi cântece de stea*. Bukarest, 1931. 67 dall.

17. » » *Treizeci cântece populare*. Bukarest, 1927. 30 dall.

18. » » *Cântece bătrâneşti din Oltenia, Muntenia, Moldova şi Bucovina*. Bukarest, 1932. 31 dall.

19. J. Caranica : *130 de melodii populare aromâneşti*. Bukarest, 1937.

20. *Chants populaires roumains transcrits d'après les phonogrammes enregistrés par le Musée de la Parole*. Paris, 1931.

*21. P. Ciorogariu : *Cântece din popor*. Bukarest, 1909. 58 dall.

22. Gh. Cucu : *200 colinde populare*. Bukarest, 1936.

*23. D. Cunţan : *Cântările bisericeşti după melodiile celor opt glasuri ale sf. biserici ortodoxe*. 2. kiad. Sibiu, 1925.

24. S. Drăgoi : *303 colinde*. Craiova, 1930.

25. » » *122 melodii popolare din judeţul Caraş, în deosebi în Vale Almăjului*. Bukarest, 1938.

*26. Gh. Fira : *Cântece şi hore*. Bukarest, 1916. 124 dall.

27. » » *Nunta în judeţul Vâlcea*. Bukarest, 1928. 24 dall.

28. M. Friedwagner : *Rumänische Volkslieder aus der Bukowina*. I. Bd. Liebeslieder. Würzburg, 1940. 380 dall.

29. G. Galinescu : *Cântecele munţilor noştri*. Piatra-Neamţi, 1936. 13 dall.

30. N. Jonescu : *Cântecul oltenesc*. Craiova, 1927. 16 dall.

31. V. Millio : *Cântece populare macedonene*. Bukarest, 1928. 46 dall.

*32. P. Pârvescu : *Hora din Cartal*. Bukarest, 1908. 63 dall.

33. V. Popovici : *Cântece (colinde) de crăciun şi anul nou din judeţele Dâmboviţa şi Ialomiţa*. Bukarest, 1934. 40 dall.

34. C. Rădulescu-Codin : *Literatură, tradiţii şi obiceiuri din Corbii-Muşcelului*. Bukarest, 1929. 23 dall.

*35. Rădulescu-Codin—Mihalache : *Sărbătorile poporului*. Bukarest, 1909. 16 dall.

*36. F. Sulzer : *Geschichte des transalpinischen Daziens*. Wien, 1781. 10 dall.

37. G. Weigand : *Die Dialekte der Bukovina und Bessarabiens*. Leipzig, 1904. 6 dall.

*38. Elsa Ziehm : *Rumänische Volksmusik*. Berlin, 1939. 33 dall.

MAGYAR KIADVÁNYOK ROMÁN VAGY MAGYAR ANYAGGAL

A) NEM MEGBIZHATÓ KÖZLEMÉNYEK

39. Mátray G. : *Magyar népdalok egyetemes gyüjteménye*. I—III. Pest, 1852. 1854, 1858. Dalok zongorakísérettel.

40. Szini K. : *A magyar nép dalai és dallamai*. Pest, 1865. 200 dall. (136 népi eredetű.)

41. Bartalus I. : *Magyar népdalok, egyetemes gyüjtemény*. Budapest, 1873—96. kb. 800 dallam zongorakísérettel. (442 népi eredetű.)

B) HITELES KIADVÁNYOK, TANULMÁNYOK.*

42. Kiss Á.: *Magyar gyermekjáték-gyüjtemény.* Budapest, 1891. (A speciális gyermekdallamokon kívül 42 más népi dallam.)

43. Sebestyén Gy.: *Regös énekek.* Budapest, 1902. 28 dall.

44. Bartók B.: *Chansons populaires roumaines du département Bihar.* (Hongrie.) *Cântece popolare româneşti* etc. Bukarest, 1913. 371. dall.

45. » » *A hunyadi román nép zenedialektusa.* Ethnographia XX (1914). 108—115. Ua. németül: *Der Musikdialekt des rumänischen Volkes im Hunyad.* Zeitschr. f. Musikwissenschaft II, 352—360.

46. Bartók—Kodály: *Erdélyi magyarság. Népdalok.* Budapest, 1923. 150 dall.

47. Bartók B.: *Volksmusik der Rumänen von Maramureş.* Sammelbd. f. vergl. Musikwissenschaft IV. München, 1923. 340 dall.

48. Kodály Z.: *A máramarosi oláh népzene.* Napkelet 1923.

49. Bartók B.: *A magyar népdal.* Budapest, 1924. 320 dall. Ua. németül: *Das ungarische Volkslied.* Berlin—Leipzig, 1925.

50. » » *Magyarországi népzenei kutatások.* Ethnographia 1929. Dallampéld.

51. » » *Zenefolklore-kutatások Magyarországon.* Zenei Szemle 1929. Dallampéld.

52. » » *Román népzene.* Lásd: Szabolcsi—Tóth: *Zenei Lexicon.* 1931. Dallampéld.

53. » » *Népzenénk és a szomszéd népek zenéje.* Budapest, 1934. Ua. németül: *Die Volksmusik der Magyaren und der benachbarten Völker.* Ung. Jb. XV (1935), 194—258. — Dallampéldákkal.

54. » » *Melodien der rumänischen Kolinde (Weihnachtslieder).* Wien, 1935. 484 dall.

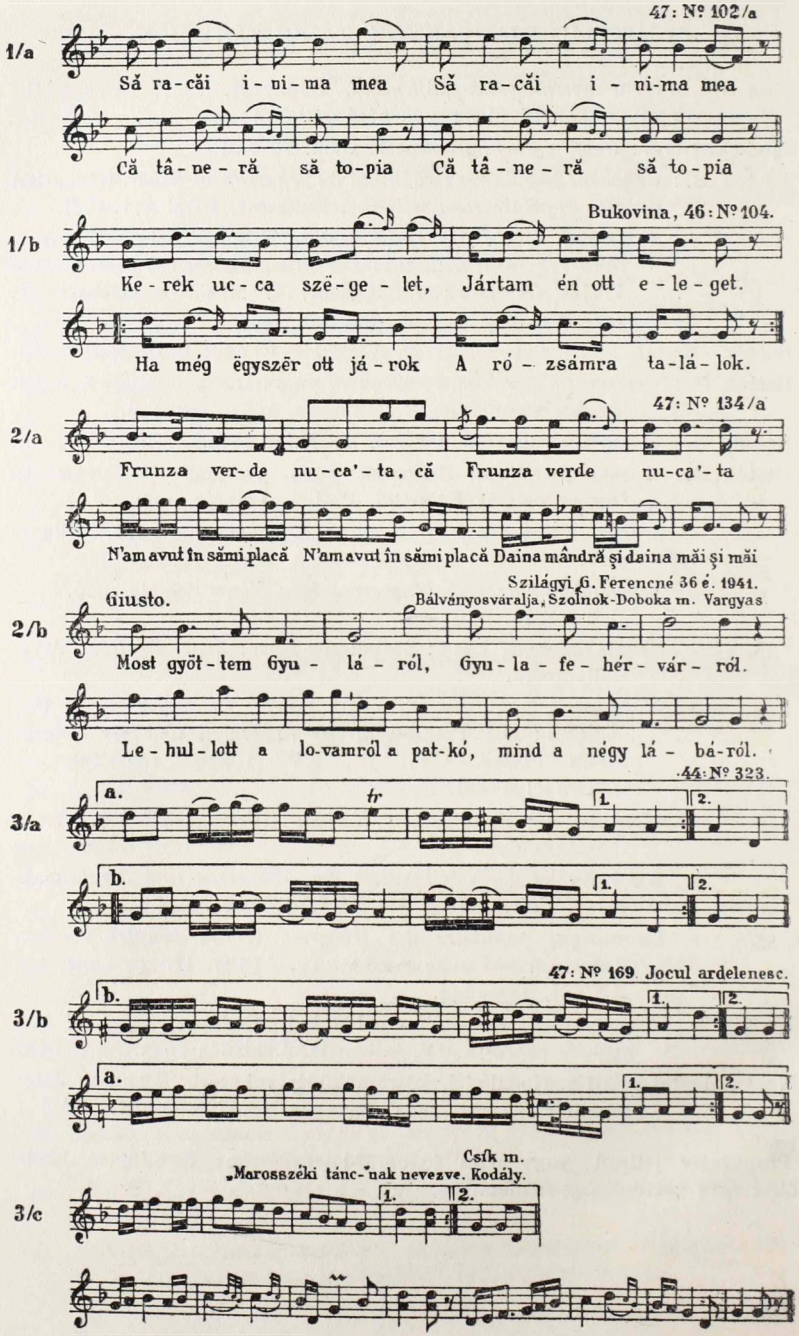
55. » » *Nachwort zu der »Volksmusik der Magyaren und der benachbarten Völker«.* Ung. Jb. XVI, 276—284.

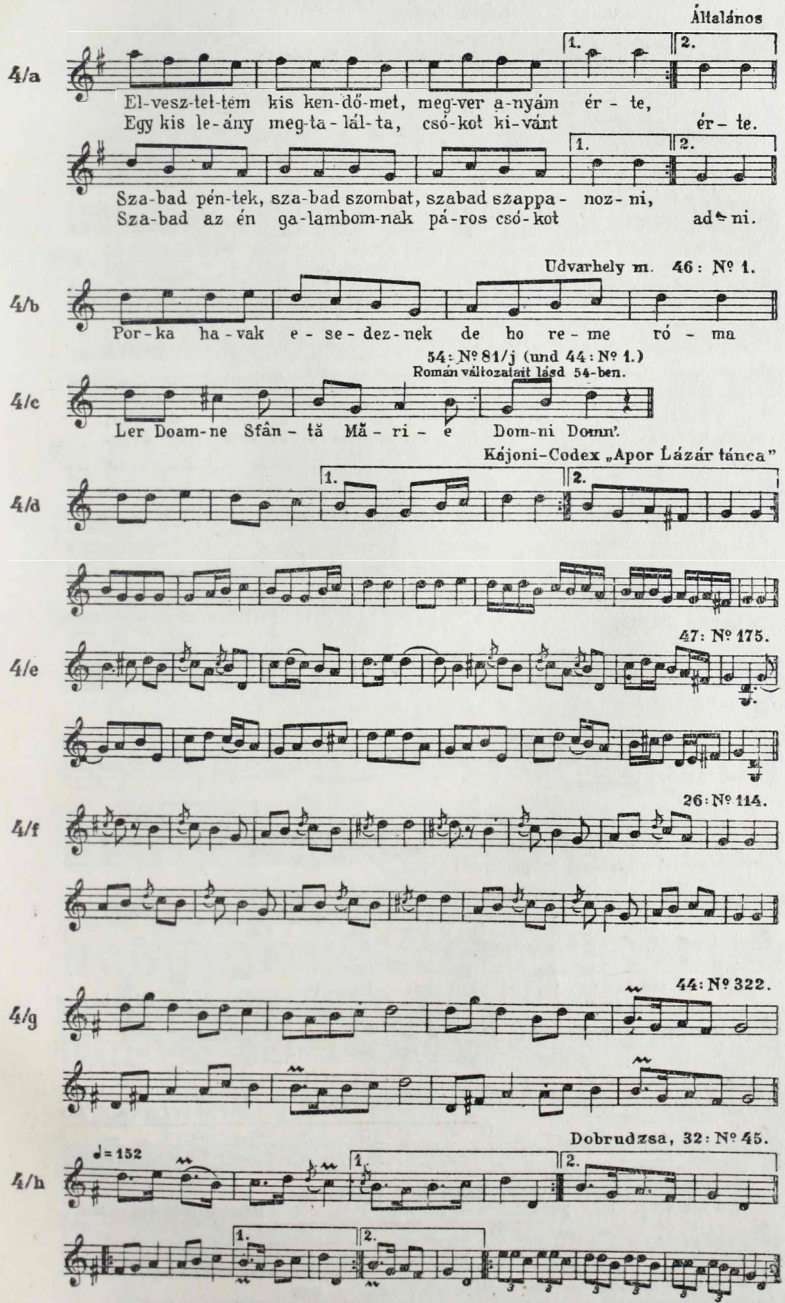
53/a, 55/a » *La musique populaire des Hongrois et des peuples voisins. Réponse à une attaque roumaine.* AECO. II, 197—232, I—XXXII, 233—244.

56. Kodály Z.: *A magyar népzene* (dallampéldákkal). Budapest, 1937. *A magyarság néprajza.* IV. k.-ben is. 2. kiadás 1943.

57. Nagyszalontai gyüjtés. Kodály Z. közreműködésével szerk. Szendrey Zsigmond. Budapest, 1924. (Magyar Népköltési Gyüjt. XIV.)

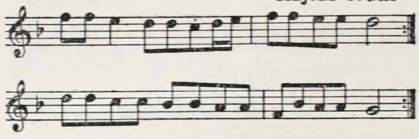
*Propagativ jellegű vagy nem fonográf-lejegyzéseket tartalmazó kiadványokat nem vettünk figyelembe.

47: Nº 102/a
1/a
Să ra-căi i-ni-ma mea Să ra-căi i-ni-ma mea
Că tâ-ne-ră să to-pia Că tâ-ne-ră să to-pia
Bukovina, 46: Nº 104.
1/b
Ke-rek uc-ca szë-ge-let, Jártam én ott e-le-get.
Ha még ëgyszër ott já-rok A ró-zsámra ta-lá-lok.
47: Nº 134/a
2/a
Frunza ver-de nu-ca'-ta, că Frunza verde nu-ca'-ta
N'am avut în sămi placă N'am avut în sămi placă Daina mândră şi daina măi şi măi
Szilágyi G. Ferencné 36 é. 1941.
Bálványosváralja, Szolnok-Doboka m. Vargyas
Giusto.
2/b
Most gyöt-tem Gyu-lá-ról, Gyu-la-fe-hér-vár-ról.
Le-hul-lott a lo-vamról a pat-kó, mind a négy lá-bá-ról.
44: Nº 323.
3/a
a.
tr
1. 2.
b.
1. 2.
47: Nº 169. Jocul ardelenesc.
3/b
b.
1. 2.
a.
1. 2.
Csík m.
„Marosszéki tánc-"nak nevezve. Kodály.
3/c
1. 2.

Általános
4/a
El-vesz-tet-tem kis ken-dő-met, meg-ver a-nyám ér - te,
Egy kis le-ány meg-ta-lál-ta, csó-kot ki-vánt ér - te.
Sza-bad pén-tek, sza-bad szombat, szabad szappa - noz - ni,
Sza-bad az én ga-lambom-nak pá-ros csó-kot ad - ni.
Udvarhely m. 46: Nº 1.
4/b
Por-ka ha-vak e - se-dez-nek de ho re - me ró - ma
54: Nº 81/j (und 44: Nº 1.)
Román változatait lásd 54-ben.
4/c
Ler Doam-ne Sfân - tă Mă - ri - e Dom-ni Domn'.
Kájoni-Codex „Apor Lázár tánca"
4/d
47: Nº 175.
4/e
26: Nº 114.
4/f
44: Nº 322.
4/g
Dobrudzsa, 32: Nº 45.
4/h
♩= 152

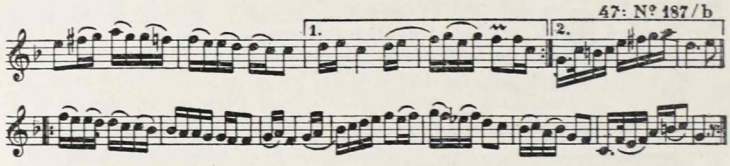
Kájoni-Codex

5/a

5/b

47: Nº 187/b

6/a

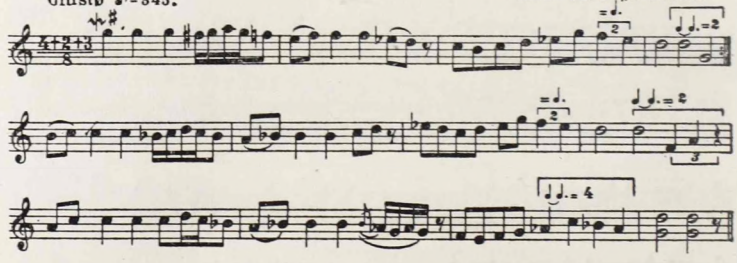
Nyitra m. 53: Nº 66/a

6/b

Giustø ♪=345.

53: Nº 66/b „ardeleana"

6/c

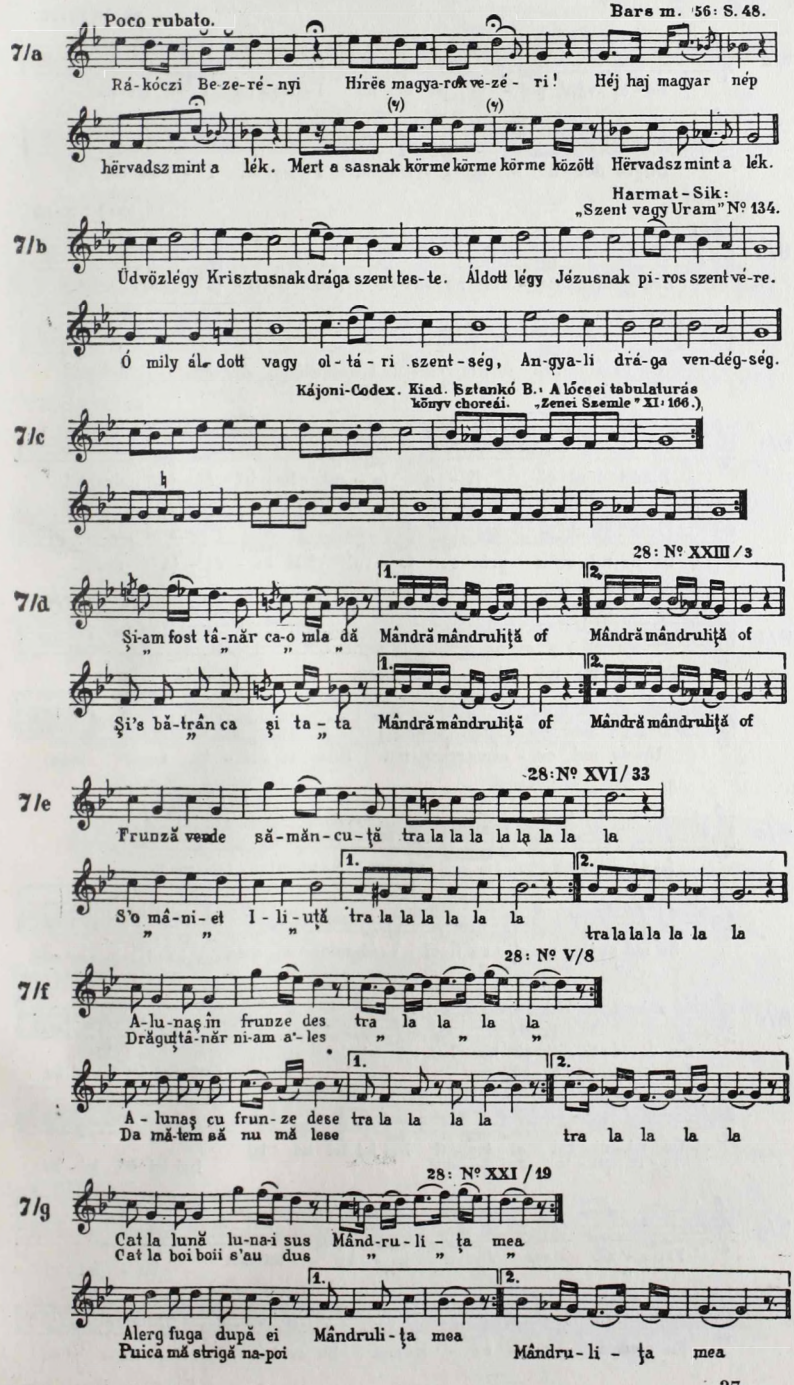
28: Nº XII/7

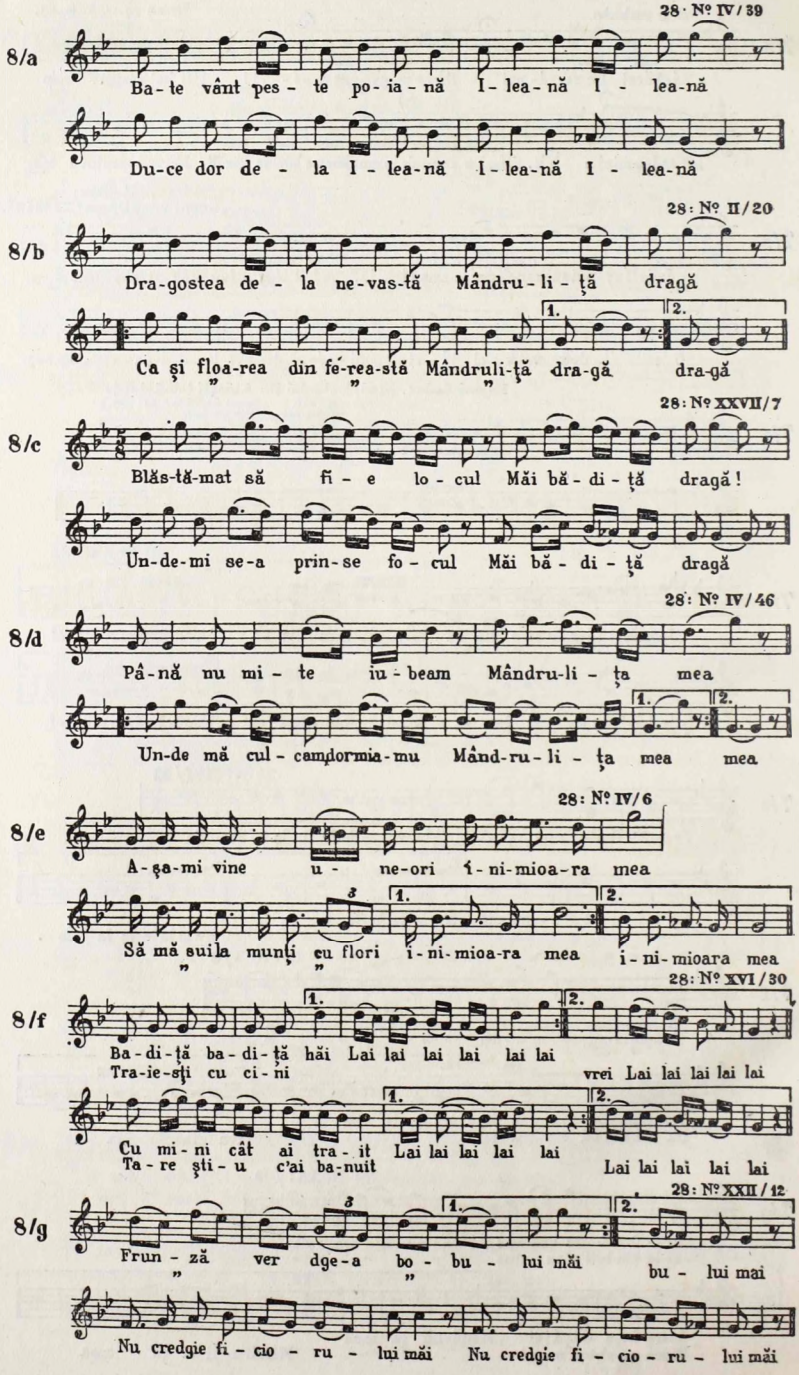

6/d

28: Nº IV/18 (= X/30)

7/a
Poco rubato.
Bars m. 56: S. 48.
Rá-kóczi Be-ze-ré-nyi Hírës magya-rok ve-zé-ri! Héj haj magyar nép
hërvadsz mint a lék. Mert a sasnak körme körme körme között Hërvadsz mint a lék.
7/b
Harmat-Sik:
„Szent vagy Uram" Nº 134.
Üdvözlégy Krisztusnak drága szent tes-te. Áldott légy Jézusnak pi-ros szent vé-re.
Ó mily ál-dott vagy ol-tá-ri szent-ség, An-gya-li drá-ga ven-dég-ség.
7/c
Kájoni-Codex. Kiad. Sztankó B.: A lőcsei tabulatúrás könyv choreái. („Zenei Szemle" XI: 166.)
7/d
28: Nº XXIII/3
1. 2.
Şi-am fost tă-năr ca-o mla dă Mândră mândruliță of Mândră mândruliță of
Şi's bă-trân ca şi ta-ta Mândră mândruliță of Mândră mândruliță of
7/e
28: Nº XVI/33
Frunză verde să-măn-cu-ță tra la la la la la la la
S'o mâ-ni-et l-li-uță tra la la la la la la
tra la la la la la la
7/f
28: Nº V/8
A-lu-naș în frunze des tra la la la la
Drăguța-năr ni-am a'-les
A-lunaș cu frun-ze dese tra la la la la
Da mă-tem să nu mă lese tra la la la la
7/g
28: Nº XXI/19
Cat la lună lu-na-i sus Mând-ru-li-ța mea
Cat la boi boii s'au dus
Alerg fuga după ei Mândruli-ța mea
Puica mă strigă na-poi Mândru-li-ța mea

28 · Nº IV/39
8/a
Ba-te vânt pes-te po-ia-nă I-lea-nă I-lea-nă
Du-ce dor de-la I-lea-nă I-lea-nă I-lea-nă
28: Nº II/20
8/b
Dra-gostea de-la ne-vas-tă Mândru-li-ţă dragă
Ca şi floa-rea din fe-rea-stă Mândruli-ţă dra-gă dra-gă
28: Nº XXVII/7
8/c
Blăs-tă-mat să fi-e lo-cul Măi bă-di-ţă dragă!
Un-de-mi se-a prin-se fo-cul Măi bă-di-ţă dragă
28: Nº IV/46
8/d
Pâ-nă nu mi-te iu-beam Mândru-li-ţa mea
Un-de mă cul-camdormia-mu Mând-ru-li-ţa mea mea
28: Nº IV/6
8/e
A-şa-mi vine u-ne-ori i-ni-mioa-ra mea
Să mă suila munţi cu flori i-ni-mioa-ra mea i-ni-mioara mea
28: Nº XVI/30
8/f
Ba-di-ţă ba-di-ţă hăi Lai lai lai lai lai lai
Tra-ie-şti cu ci-ni vrei Lai lai lai lai lai
Cu mi-ni cât ai tra-it Lai lai lai lai lai
Ta-re şti-u c'ai ba-nuit Lai lai lai lai lai
28: Nº XXII/12
8/g
Frun-ză ver dge-a bo-bu-lui măi bu-lui mai
Nu credgie fi-cio-ru-lui măi Nu credgie fi-cio-ru-lui măi

28: Nº X/28

8/h

28: Nº XII/17

8/j

28: Nº XXI/17

9/a

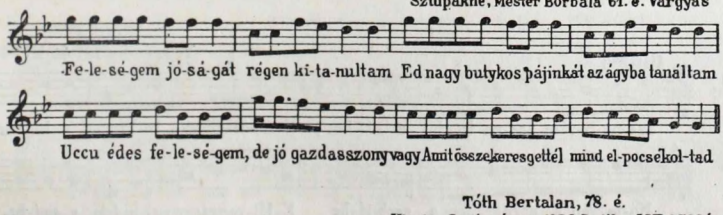
Somogy m. 56: S. 19

9/b

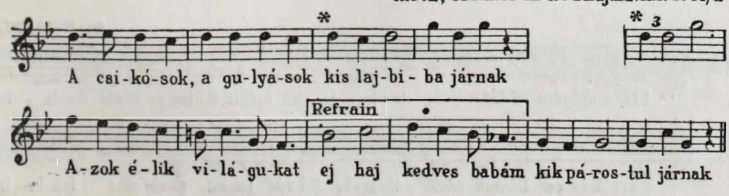
Áj, Abauj m. 1940.
Sztupákné, Mester Borbála 61. é. Vargyas

9/c

Tóth Bertalan, 78. é.
Kis Ar, Szatmár m. 1934. Lajtha. M.F. 2744/a

9/d

28: Nº XXII/6

10/a

Giusto Zala m. 49: Nº 302

10/b

Nagykálló, Kodály.
Páulini B.: Gyöngyösbokréta. Bp. 1937.

11/a

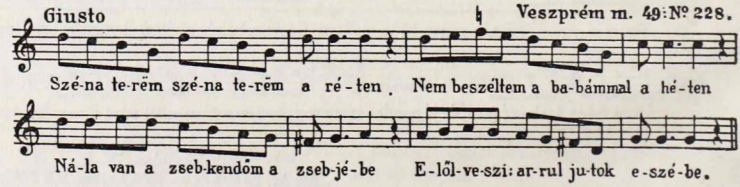
28: Nº IV/134.

11/b

Giusto Veszprém m. 49: Nº 228.

11/c

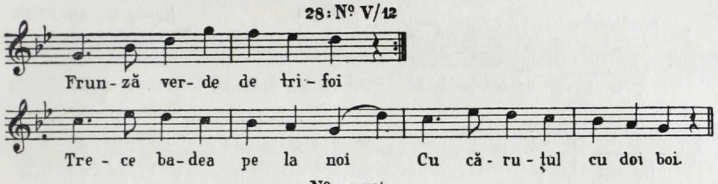

28: Nº XXXIII/14

11/d

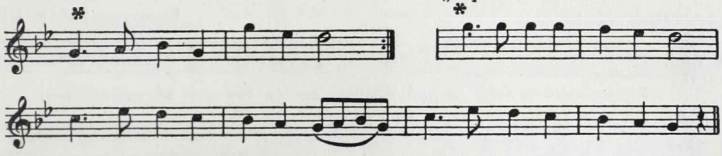
12/a 28: Nº V/12

12/b 28: Nº XXIII/2

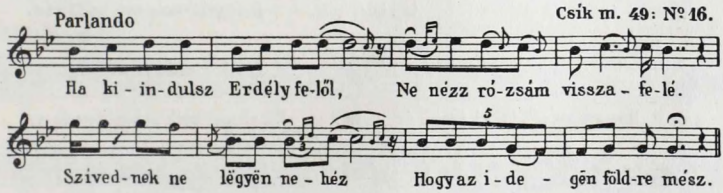
12/c „10 pár-csók csárdás"

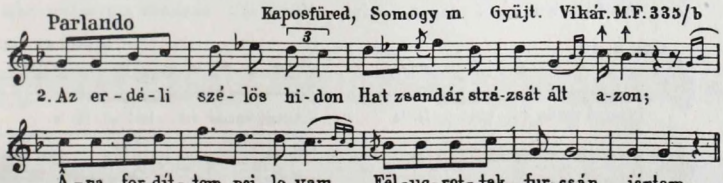
13/a 28: Nº IV/147

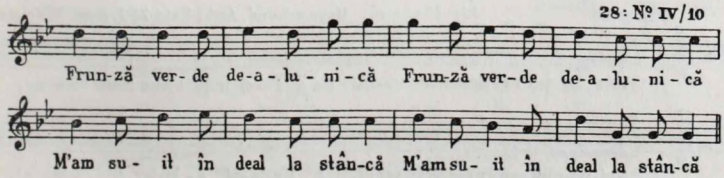
13/b Parlando Csík m. 49: Nº 16.

13/c Parlando Kaposfüred, Somogy m. Gyüjt. Vikár. M.F. 335/b

14/a 28: Nº IV/10

14/b Parlando Bereg m. 49: № 23

A fe-ke-te halom a-latt De Fe hér László lo-vat lo-pott. De
Lo-vat lo-pott szerszámos-tul, Cif-ra nye-reg-kantá-ros-tul.

15/a 28: № XXV/8

Flo-ri-ci-ca bo-bu-lui Flo-ri-ci-ca bo-bu-lui.
Sus pe mal-ul Ol-tu-lui Pa-şte ca-tul lor-gu-lui

15/b Poco rubato Bukovina, 46: № 95

Er-dő nincsen zöld ág nél-kül, Az én szűvem bá-nat nél-kül.
A-kár-merre vessem fe-jem Min-dë-nütt bú-val kell él-nem.

15/c Poco rubato, lento Szilágy m. 46: № 50

Meg-ől-ték a Ba-sa Pistát, Fe-je-delem katoná-ját.
Út szé-lin hót tan talál-ták, Lengyelország-nak ha-tá-rán.

15/d Parlando Csík m. 46: № 95

Ho-vá méssz-te három ár-va? Én el-me-gyek buj-do-sás-ra.
Kel föl, kel föl é-des-a-nyám, Mer el-szakadt a gyászru-hám.

16/a Con moto 28: № XV/12

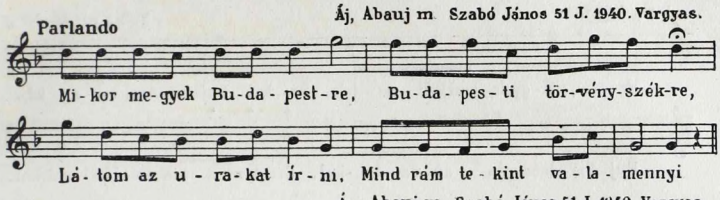
Frunză verde cu trii fi-le Frunză verde cu trii fi-le.
Măi bă-di-ţă Măi Va-sî-le
" " sî-le

16/b Parlando Áj, Abauj m. Havrankoné, Ando Kata 72 J. 1940. Vargyas.

Csinta La-jos rab so-se lett vó-na Ha a stó-ci hegyre nem ment vó-na.
Re-gi-ná-nak ment pántlikát venni, A Ha-la-di é-le-tét el-ven-ni.

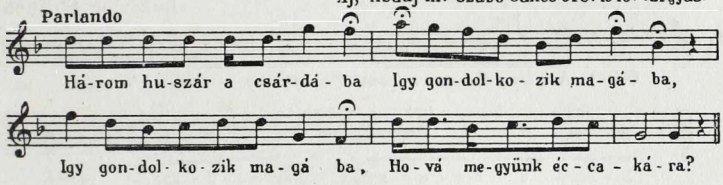
16/c

Áj, Abauj m. Szabó János 51 J. 1940. Vargyas.

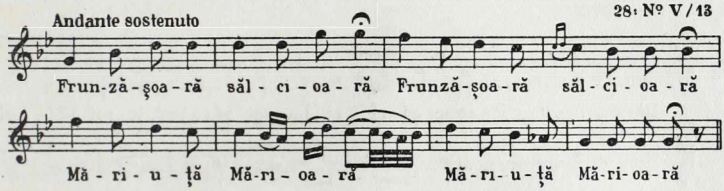
16/d

Áj, Abauj m. Szabó János 51 J. 1940. Vargyas

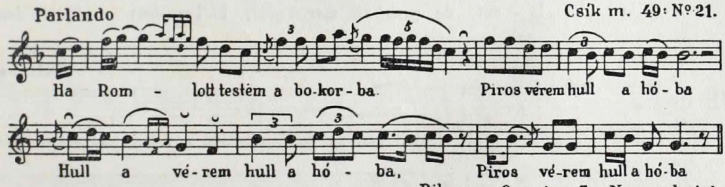
17/a

28: Nº V/13

17/b

Csík m. 49: Nº 21.

17/c

Bihar m. Szendrey Zs.: Nagyszalontai Gyüjtés. Nº 48 (S. 287) Kodály.

18/a

28: Nº XX/5

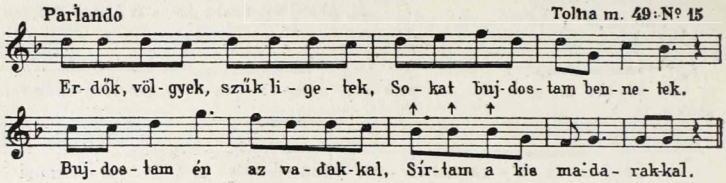

18/b

Bukovina, 46: Nº 92

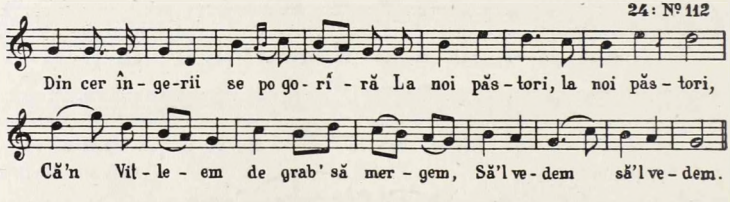
18/c Parlando Tolna m. 49: Nº 15

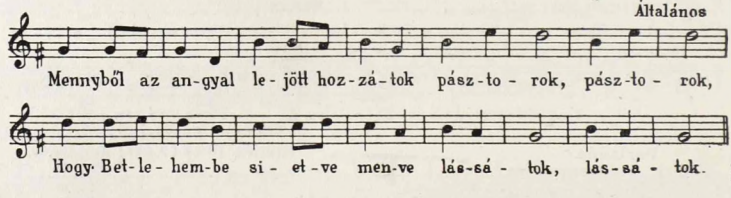
18/d Bukovina, 46: Nº 85

19/a 24: Nº 112

19/b Általános

Magyar Tudományos Akadémia